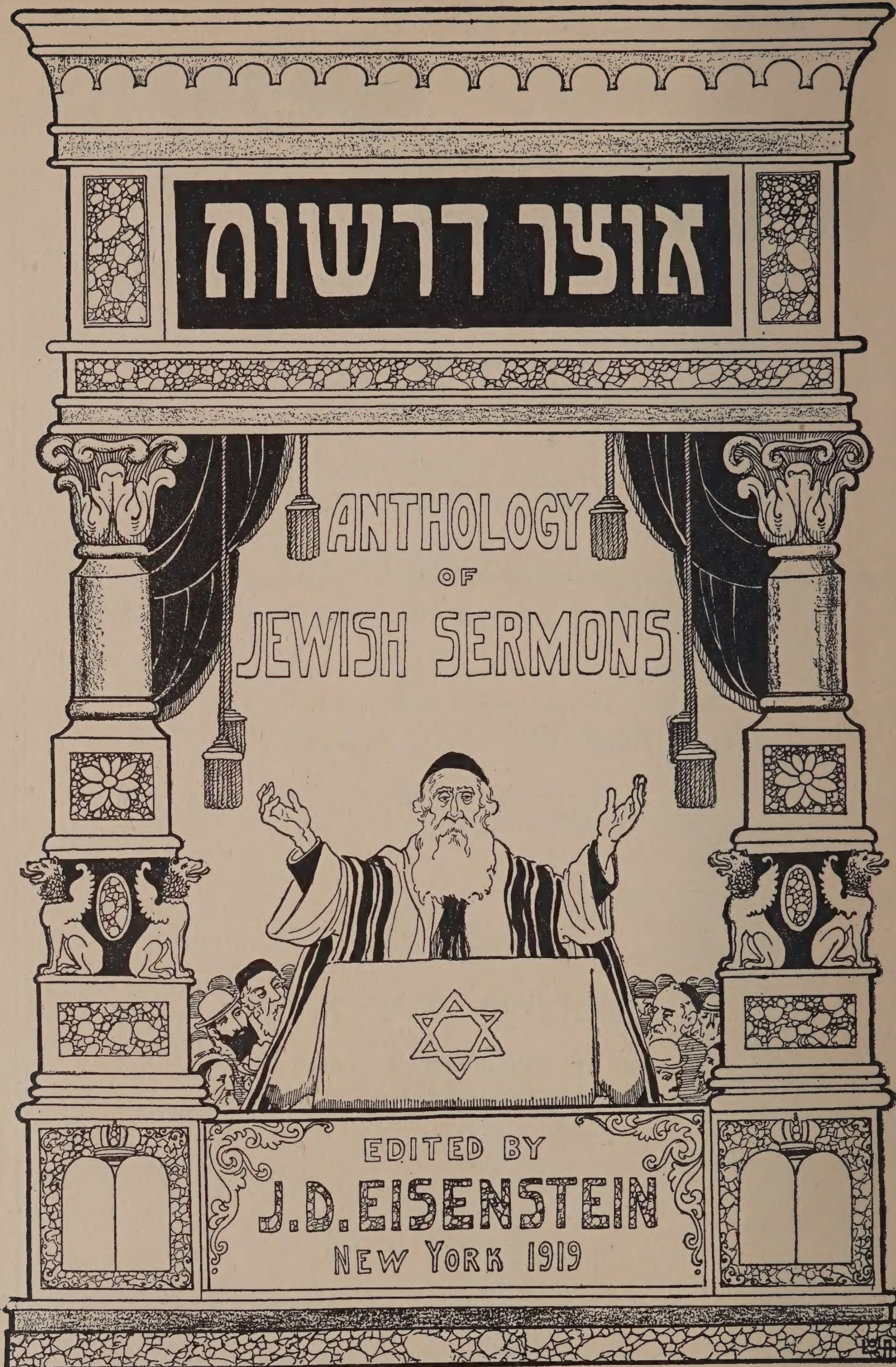
Lewis Saxlow
1941

אוצר דרשות
ANTHOLOGY
OF
JEWISH SERMONS
EDITED BY
J. D. EISENSTEIN
NEW YORK 1919

Otsar derashot

אוצר דרשות

מאתים דרשות
מגדולי הדרשנים בספרות ישראל

שלשה חלקים בכרך אחד

חלק א׳: דרשות לשבת וראש חדש, מועדים וקצת יו״ט ותעניות.

חלק ב׳: דרשות לעתים מזומנות של היהודי משעת לידתו עד פטירתו.

חלק ג׳: דרשות חדשות, על לאומיות וציונות וכו׳ הנוהגות ביחוד בזמן ההוה

ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב (משלי כ״ד)

Eisenstein, Judah David

נערכו ונסדרו ע״י

יהודה דוד אייזענשטיין

עם מפתח הדרשות ומפתח הענינים בסוף הספר.

בדפוס המוציא לאור

י״ד אייזענשטיין

123 רחוב קאנאל, נויארק

תרע״ט לפ״ק

Ozar D'rashoth

AN ANTHOLOGY

OF TWO HUNDRED

HEBREW SERMONS AND LECTURES

BY

MEDIAEVAL AND MODERN AUTHORS

ON

FESTIVALS AND VARIOUS OCCASIONS

EDITED BY

J. D. EISENSTEIN

J. D. EISENSTEIN

123 CANAL STREET

NEW YORK

1919.

לזכרון גאולת ישראל

מודעה מהממשלה האנגלית

על ידי שר החיצון ב א ל פ ו ר ביום 2 נובמבר 1917, לאמר:

„הממשלה האנגלית תביט בעין יפה על הרצון ליסד בארץ ישראל משכן לאומי בשביל העם העברי. הממשלה תעשה כל אשר בכחה להוציא המטרה הזאת לפעולה, אולם מובן וברור הוא כי לא יעשה שום דבר אשר יבולע לזכיותיהם האזרחיות והדתיות של התושבים שאינם יהודים הגרים בארץ ישראל, וכן לא יהיה הדבר הזה לפוקה לקפח את זכיות המדיניות שרכשו היהודים בארצות אחרות"

THE BALFOUR DECLARATION.

"His Majesty's Government view with favor the establishment in Palestine of a National Home for the Jewish people, and will use their best endeavors to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country."

(Signed) **Arthur James Balfour,**
Secretary of State for Foreign Affairs.
(In letter to Lord Rothschild, Nov. 2, 1917)

מפתח לספרי הדרשות

שהם יסודות הספר הזה לחלק ראשון וחלק שני

1. שתים עשרה דרשות לרבינו נסים זצ"ל. תלמיד הרמב"ן ונפטר בשנת כ"ד לאלף הששי (1264). ויש מיחסים הספר לרבינו נסים ב"ר ראובן זצ"ל מגירונדי מפרש הרי"ף שחי בברצלונא ספרד משנת פ' לאלף הששי עד שנת מותו ה"א ק"מ (1380). נדפס ראשונה בקושטא ערך שנת רצ"ג.

2. שתים עשרה דרשות למהר"י מינץ זצ"ל. מכונה ר' יהודה ב"ר אליעזר מינץ, הוא ר' שמואל יודא קאצנעלנבוגין, נולד במאינץ בערך שנת קס"ח (1408) וחי יותר ממאה שנה, נפטר בפאדובה איטליא בשנת רס"ט (1509), ומסבת המלחמה בשנה ההיא נהרסו הקברים ולא ידע איש קבורתו. הוא ישב על כסא הרבנות בפאדובה ארבעים ושבע שנה והרביץ תורה ברבים. דרשותיו נדפסו ראשונה בויניציא שנ"ד. הוא מביא הרבה מדרשות הר"ן הנ"ל.

3. נפוצות יהודה. ר' יהודה אריה (ליאוני), דרשן משורר ופילוסוף, נולד בעיר אסימו אצל אנקונא באיטליא, בערך שנת רס"ג (1503), ואחרי גירוש היהודים משם הלך למנטובה, ונפטר כ' אלול ש"ן (1590). ספרו מצוין בסגנון מליצי ובעומק הגיונו, נדפס ראשונה בויניציא בשנת שמ"א.

4. בית מועד. מר' מנחם בר' משה רבא זצ"ל, חמשים דרשות מראשית השנה עד אחרית שנה. בהספדו על אביו אמר כי הלך לעו־מו בהיותו בן ע"ז ונפטר א' סוכות ה"א שנ"ב, ובהספד לאמו הוא רושם פטירתה בפ' תזריע ה"א שנ"ג (עין פה דרשה קס"ט), ספרו נדפס בויניציא שנת שס"ה (1605).

5. מדבר יהודה. מר' יהודה אריה מודינא ז"ל, רב דרשן ופייטן נולד ח' ניסן של"א בויניציא, ונפטר שם כ"ז אדר ת"ח (1648). הוא דרש גם בלשון איטלקית והיה מפליא את שומעיו במליצתו וחן שפתיו, וגם נוצרים באו לשמוע דרשותיו. ספרו נדפס בויניציא בשנת תס"ב (1602).

6. בינה לעתים. חברו ר' עזריה ב"ר אפרים פיגו זצ"ל, שהיה דרשן רב ופוסק, נולד בויניציא בשנת של"ט (1579) ונפטר בעיר רוינו בר"ח אדר א' הת"ז (1647). הספר נדפס אחר מות המחבר בויניציא בשנת היובל הזאת (ת"ח=1648), והדרשנים השתמשו בו הרבה לפעמים מבלי הזכיר שמו.

7. יערות דבש. מר' יהונתן אייבשיץ זצ"ל, רב ודרשן ופוסק, בעל כרתי ופלתי על יו"ד, נולד בקראקא בערך שנת ת"ן (1690) ונפטר כ"א אלול תקכ"ד (1768) בעיר אלטונא באשכנז. ויביל מוסר השכל ובפרט על המותרות. הספר נדפס בעיר קארלסרוה בשנת תקל"ט (1779).

8. עוללות אפרים. ר' שלמה אפרים בר' אהרן לונטשיץ, מחבר כלי יקר על התורה. נדפס בעיר לובלין שנת של"ג (1573). ונשתמש פה דפוס פראג שע"ט עם הגהות המחבר.

9. עשרה למאה. מר' צבי הירש במהרי"ל מווידיסלאוו, והם עשרה דרושים מחבורו הכולל מאה דרושים, ברלין תקס"א (1801).

10. אפיקי יהודה. מר' יהודה ליב עדיל הלוי ז"ל, שני חלקים, לבוב תקס"ג (1803) ואיידקוהנען תרכ"א.

יסודות לחלק השלישי „דרשות חדשות"

שיבת ציון, קובץ מכתבים מרבנים על מצות הישוב, ע"י א"י סלוצקי ווארשא תרנ"א, תר"ס.

דרשות לכל שבתות השנה והמועדים, הרב יצחק ניסנבוים, ווילנא תרס"ח.

הגות לב, דרושים ונאומים מהנ"ל, ווילנא תרע"א.

דרשות הרמ"ה, לכל שבתות השנה והמועדים, הרב משה הורוויץ, ווילנא תר"ע.

דרשות הרבי"ל, הרב בנימין ב"ר יעקב לעווין, מחבר ס' חמש ידות, ווילנא תרע"ג.

הקדמה

ויהי נועם אדני אלהינו עלינו ומעשי ידינו כוננה עלינו ומעשי ידינו כוננהו (תהלים צ׳).

[סופר ודרשן — צייר ומחוקק]

ר׳ אריה ממודינא בספרו „מדבר יהודה" דרוש א׳ הוא מבדיל בין הצייר הרושם על הנייר ובין האומן המחוקק על האבן ועושה פסל, כי הצייר הרוצה לצייר צורה בתקונה בראותו חסרון שיוכל להמנות בה, עודנו מחזיק במלאכתו בחרט אשר בידו, הוא מוליך ומביא מעלה ומוריד, משנה הקוים ומחליף את הגוונים ומסדר את הצבעים עד אשר מום לא יהיה בה. אולם המחוקק באבן ומחצב לעשות פסל וכל תמונה בולטת אם יארע לו תקלה כי משחית את החוטם או חרום או שרוע ועושה מום שלא יוכל לתקן הוא משליך מידו האבן כי לא תצלח עוד למלאכה. — ההבדל הזה ימצא גם בין הסופר הכותב דבריו ובין המדבר לפני הקהל, כי הכותב על ספר אם עודנו מושך בקסתו, רואה ומביט שלא יצא מתחת ידו דבר בלתי מתוקן חסר או יתיר או לישנא דמשתמע לתרי אפי; הוא יכול למחוק ולהוסיף ולתקן כראוי. אבל המדבר ברבים אם יאמר דבר שלא כהוגן (וקרוב הוא כי ברוב דברים לא יחדל פשע), הקול ילך ולא ישוב והיא מעוות לא יוכל לתקן. וכן המדפים דבריו נקרא מחוקק כי דבריו כמו חקוקים באבן ונשאר רשומם וניכר לעולם. וזהו הפירוש ומחוקק מבין רגליו, מחוקקים בשבט סופרים, והקב"ה כביכול הוא מחוקקנו, והכוונה כי רוח ה׳ נוססה בכתיבה שהיא חקוקה בלי שנוי של תוספת או מגרעת, ובלוחות נאמר והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות. ומזה ראיה כי מעלת המדבר והמחוקק גדולה ורבה היא על מעלת הצייר והכותב לעצמו. ולזאת צריך הדרשן לפני העם והמוציא לאור איזה ספר לבקש מאת ה׳ על דרך שבקש המשורר ע"ה: ויהי נועם ה׳ עלינו, שנתעורר לאומנות נקייה והגונה, ועוד שמעשה ידינו כוננה עלינו שתרצה מלאכתנו בעינינו ולא נקוץ בה, ועוד בה שלישיה היותר עקרית, ומעשה ידינו כוננהו כי בבואה לידי התראה לאחרים תכונן על פניהם.

[רב בהלכה ודרשן באגדה]

משה רבינו נצטווה לעשות שתי חצוצרות כסף למקרא העדה ולמסע את המחנות, אם באחת יתקעו ונועדו הנשיאים וראשי העם, ותקעתם תרועה שנית ונסעו המחנות; ובהקהיל את הקהל תתקעו ולא תריעו (במדבר י׳). לרמז בזה כי הרב הרוצה לדבר לפני תורנים מביני דבר צריך להשתמש בשתי הצוצרות, לדרוש לפניהם דברי מוסר השכל שהיא תקיעה פשוטה, וגם לגלות להם מצפוני התורה וסודותיה שמרומז בתרועה ושברי קולות הדקים העולים ויורדים ומשתנים בגוונים הרבה, ואלה לא ימסרו כ"א לועד של נשיאי העדה אנשי שם. אבל הדרשן לפני ההמון אינו ראוי לגלות להם מצפוני וסתרי התורה, אלא לנהוג תקיעה פשוטה במאמרים נכוחים ודברים ברורים לכל, וזהו ובהקהיל את הקהל תתקעו ולא תריעו.

[חובת הדרשן להעם]

יש מי שפירש דברי רבן יוחנן בן זכאי אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך (אבות פ"ב), כלומר אל תכבוש את הטובה לעצמך אלא תחלקה ביעקב ותפיצה בישראל. ולפ"ז יש לקרות מלת טובה במלאפו"ם הטי"ת ומפיק ה"א, ורצונו לומר אל תחזיק את טוב התורה לעצמך לבד אלא גם בשביל הכלל לדרוש אותה ברבים (ס׳ נדבות פי בהקדמה). ובמקום שיש דרשנים אחרים ומבקשים ממנו לישא מדברותיו, אל יהיה ענו הרבה לסרב ולומר כי הדיוט קופץ בראש, ואפילו אם יודע בעצמו שהוא קטן מהם יוכל להתנצל לפניהם כי מעלין בקדש ולא מורידין ומתחילין בקטן, כמו שמתחילין לעלות בסולם בשבילה התחתונה שהיא הראשונה, וכן סדר המדרגות בכל הדברים ללכת באורח חיים מלמטה למעלה. וזה דבר בלדד לאיוב שהסתפק באמונתו ואמר אם זך וישר אתה וגו׳ והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד, ולא להפך. (מדבר יהודה דף נ"ה ע"ב).

[להחזיר עטרה ליושנה]

עד העת האחרונה היו הדרשנים נוהגין לערב בדרשותיהם פסוקים מתנ"ך ומאמרים מדברי חז"ל בתלמוד ומדרשים, ובדרך הזה היה הדרשן מורה להשומעים מה שאמרו קדמונינו, והרי הוא כמלמד

תורה שהיא מסורה לישראל, ואם אמר דברי מוסר מעצמו חשבוהו לגס הרוח ולא המו לו אזנים ושאלו מי שמך למורה מוסר שלך? אבל אם לקח המוסר מספרים קדושים היו שומעיו שבעי רצון אף אם הדרשן לא היה דובר צחות. ורק על דבר אחד התעורר עליהם הרב הגדול וריש מתיבתא ר׳ יצחק מוואלאזין ז״ל, כי רגילים היו הדרשנים לפרסם בקיאתם ולומר כי המאמר שהזכירו נמצא בגמרא בדף זה ובעמוד זה, ודין זה מפורש בשלחן ערוך סימן זה וסעיף זה, והתאונן עליהם בפסוק סעפים שנאתי ותורתך אהבתי (תהלים קי״ט), כי רק המחבר צריך לציין הסימנים האלה, ולא הדרשן לפני העם אשר יאמינו לו גם בלי סימן מובהק. אולם בעת האחרונה כאשר נתמוטטו אצלינו ספרי החיים ונפרצו הגדרות התחילו הדרשנים להתחקות על דרכי דרשני הגוים וללכת בארחותם, ויעזבו את הפסוקים מתנ״ך ויזניחו את מאמרי חז״ל, ומשתמשים אך במליצות ריקנות וקול דברים, דברים, רק דברים אנו שומעים, ואין להם תמונה של יהדות ולא צורה ודיוקן של ישראל סבא. ולכן חובה עלינו להחזיר עטרה ליושנה אך בשנוים קטנים לפי רוח הזמן, ולפי השכלת ההמון, ועל הדרשן לבאר היטיב דברי חכמינו כדי שיבינו, ואין נפקא מינה אם ידבר אליהם בלשון יהודית או בלשון המדינה, כי תכלית הדרשה אינה כדי לפאר ולרומם את הדרשן רק כדי ללמד את העם תורה ומוסר השכל ודרך ה׳.

[נביא אמת ודרשן לפי רוח היהדות]

לפנים בישראל כאשר נתגלה ה׳ לנביא אמת ושרתה עליו רוח הקדש היה מדבר בשם ה׳ ולא מפי עצמו, ובפרט בדברים הנוגעים לעתידות ישראל, ורק דברי תוכחות הגיד לעם מפי עצמו. וכן מצינו במשה רבינו ע״ה אבי הנביאים, על כל דבור ודבור כתיב וידבר ה׳ אל משה לאמר, וכשבא להוכיח כתיב אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן וגו׳. וירמיהו הנביא כשהיה מתנבא דברי נחמות היה מייחד שמו ית׳ כה אמר ה׳ זכרתי לך חסד נעוריך, אבל בדברי תוכחות כתיב דברי ירמיהו וגו׳. נמצא כי דברי ישועות ונחמות יתייחסו אל השי״ת ונאמרים בשליחותו, אבל דברי תוכחות וקנטורין יתייחסו אל הנביא, כאילו הוא בעצמו הולך אצלם לדבר אתם. ולכן בישעיה הנביא רצה השי״ת למצוא בו שני ענינים אלו וכאשר נתגלה אליו בתחלה נאמר ואשמע את קול אדני אומר את מי אשלח ומי ילך לנו ואומר הנני שלחני (ישעיה ו׳), כי השי״ת השמיע לאזנו דרך התעוררות „את מי אשלח" מי הוא אשר יהיה מוכן ומזומן שילך בשליחות לדבר בשמי היינו דברי נחמה ישועות לישראל, „ומי ילך לנו" שילך מעצמו שלא בשליחותי לדבר לפניהם דברי מיסר ותוכחות. והנה ישעיה הנביא מפאת טבעו הטוב לא היה חפץ אלא בנבואות של ישועות ונחמות ולא לקנטרם בתוכחות עלי עון, השיב „הנני שלחני" אני מוכן ומזומן לקיים מאמרך להיות נביא בינך ובין ישראל, אך לא מכל וכל, אלא „שלחני" בשלחותך לדבר בשמך, כי בלי ספק לא יהיה השליחות כ״א לטובה, אבל אין רצוני לילך בעצמי ולדבר בשמי דברי תוכחות כי איני חפץ לקנטרם. אז אמר לו ה׳ לך ואמרת לעם הזה שמעו שמוע וגו׳ עד כי ושב ורפא לו, כלומר אם שנראה בעיניך שלא יאות לך ללכת מעצמך לדבר אליהם דברי תוכחות, מ״מ אני אומר לך שתלך ותדבר אליהם התוכחות האלה כי סוף סוף הם לתועלתם וטובתם כי התשובה תגרום להם רפואה וישועה (בינה לעתים דרוש ס״ב ד״ה ואשמע). וכמו כן הדרשן בזמן הזה, ראשית כל צריך לדבר בשם ה׳ היינו לפי רוח היהדות, ולהגיד דברי מוסר מספרות ישראל, ויש לנו מוסר השכל די והותר ואינו צריך לחדש בהם משהו, רק לפאר ולבאר הדברים ע״י ההטפה והמליצה לפי רוח הזמן.

[תכלית הספר הזה]

„אוצר דרשות" זה חברתי לצורך הדרשנים אשר חפצים להתנהג ע״פ השטה הנזכרת. בזה האוצר הכנסתי שתי מאות דרשות מהדרשנים היותר גדולים בספרתנו, האוצר הוא בכרך אחד אך נחלק לשלשה חלקים, החלק הראשון יכיל דרשות לשבת וראש חדש וכל המועדים וקצת ימים טובים ותעניות; החלק השני יכיל דרשות לעתים מזומנות של היהודי מיום לידתו עד פטירתו. הדרשות האלה הם מדרשנים קדמונים והאחרון שבהם הוא בעל „אפיקי יהודה". החלק השלישי כולל דרשות „חדשות" מדרשנים משכילים בזמן הזה, על הלאומיות, הציונות, היהדות, הנצרות כדי לדעת איך להשיב על טענותיהם, על יום הולדת, החינוך בזמן הזה, ולאחרונה הספד על הקדושים שנהרגו ע״י הפוגרומים ברוסיא ופולין. לענין אחד יש לפעמים שתים שלש דרשות באופנים שונים והדרשן יוכל לבחור לפי צרכו, גם יוכל לחבר דרשה מעצמו מן „החומר לדרוש" קודם כל ענין חדש המובא באוצר.—וזאת לדעת כי הדרשות המובאות פה לא נעתקו ככתיבתן וכמשמען, כי נטיתי מהן לרוב בלשון אחרת וגם מתוכן הדברים ולפעמים אני חולק עליהן והכנסתי בהן רעיונות חדשות, עד כי פשטו צורתן ולבשו צורה אחרת, ולכן רשמתי בכל הדרשות „מיסוד" להודיע שהשתמשתי בהן רק ליסוד הדרשה ואינה העתקה בעלמא.—אקוה כי לא רק הדרשנים ישבעו רצון מספרי „ולמוכיחים ינעם", אלא גם בעלי בתים תורנים ימצאו בו חפץ לקרוא הדרשות בעתים הרשימות באוצר דרשות זה.

המחבר

הוספה

דרשה להזכרת נשמות

כי ימצא חלל וגו׳ וענו ואמרו ידינו לא שפכו את הדם הזה וגו׳ כפר לעמך ישראל (דברים כ״א) כפר לעמך אלו החיים, אשר פדית אלו המתים מלמד שהמתים צריכים כפרה (ספרי).

[מנהג של הזכרת המתים] המנהג להתפלל בעד המתים הוא מנהג קדום אף כי הנוסחא יזכור אלהים את נשמת וכו׳ מקורו מגזרות תתנ״ו בעת שמתו אלפים ורבבות מאחב״י ע״י נוסעי הצלב. ועיקר ההזכרה היה בראשונה ביוה״כ וקורין אז אחרי מות נדב ואביהוא, ומביא הרמ״א בשם המרדכי (או״ח הל׳ יוה״כ סי׳ תרכ״א) וז״ל ומזכירין נשמותיהם דהמתים ג״כ יש להם כפרה ביום הכפורים, ואח״כ נהגו להזכירם ביום האחרון של כל שלש רגלים, מפני שישראל שמחים ביו״ט, וכמו איוב אחר שהקיפו ימי המשתה אמר אולי חטאו בני וגו׳ ובמקום גילה שם תהא רעדה. וכמו בעגלה ערופה היו צריכים כפרה החיים והמתים ביחד, החיים בשביל המתים, וכן דרשו חז״ל ידינו לא שפכו את הדם, וכי עלה על דעתנו שזקני ב״ד שופכי דמים הם? אלא מאי ידינו לא שפכו, לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזונות ולא ראינוהו והנחנוהו בלי לויה, מכאן אריב״ל אין עגלה ערופה אלא בשביל צרי עין (סוטה מ״ח:). כמו כן הזכרת נשמות היא לשבר את לבבנו ולהתבונן בעצמנו, אם ח״ו לא גרמנו אנחנו אפילו בנגיעה קלה את מות אבותינו וקרובינו ע״י מדותינו הרעות, ועי״ז נשוב בתשובה שלמה. גם היא כפרה למתים, ואף שאין כפרה לאחר מיתה כי במתים חפשי שחפשים מן המצות ומן התשובה וחטאת שכתה בעליה למיתא אזלא, אלא כך אמר הקב״ה ברא מזכא אבא והחי יכול לבקש להקיל דין המת, כדוד על אבשלום וכר״מ על אחר. ומכאן תיקנו שנודרין צדקה שיטיב לאותן שכבר מתו וכו׳ (ספר חסידים סי׳ תתשע״א). ולכך נהגו להזכיר המתים בשלש רגלים מפני שקורין בהם כל הבכור וכתיב ביה איש כמתנת ידו ונודרין צדקה בעבורן, ועיקר הזכרת נשמות היא עם פיסוק צדקה לעניים, וצדקה תציל ממות.

[תפלה למתים] מה שאנו מתפללים על המתים אינו בכלל ודורש אל המתים, שענינו דרך כישוף וחושב שהמתים יועילו לו וזהו אסור, אבל מותר להתפלל לה׳ על ידיהם ובאמצעיתם שיהיו מליצי יושר לפני המקום, ובזכותם יושעו. ברזילי הגלעדי אמר אמות בעירי, כי הנייה יש למתים שאוהביהם הולכים על קבריהם ומבקשים לנשמתם טובה, ומטיבים להם באותו עולם, וגם כשמבקשים החיים מהמתים הם מתפללים עליהם. ומצינו שהמתים מתפללים על הבנים שנאמר ותעל שכבת הטל, שכבת שוכני קבר (ספר חסידים שם וסי׳ ת״ן). כמו שאמרו על כלב שפירש מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות, אמר להם אבותי בקשו עלי רחמים (סוטה ל״ד), ואמרו למה יוצאין לבית הקברות כדי שיבקשו המתים עלינו רחמים (תענית ט״ז).

[יקרא דשכבי] הזכרת נשמות אצלנו ברגלים הוא כמו החג של ארצות הברית לפאר בפרחים את קברות המתים שהוא ביום השלשים לחדש מאי (decoration day) ובפרט את קברות אלה שמתו במלחמה, וכן אנו מזכירין את נשמות הקדושים שמתו על קדוש השם. הזכרת המתים האלו הוא גם יקרא דחיי, כי לא נשכח את יחוסנו הגדול וזכות אבותינו היקרים והטהורים, הנאהבים והנעימים. הזכרת המתים תאגד את החיים ואת המתים, העליונים והתחתונים, כי האדם מורכב משניהם וכמו שדרש ר׳ חסדאי בשם ר׳ אחא, אמר הקב״ה אם בורא את האדם מן העליונים הוא חי ואינו מת (לעולם) מן התחתונים הוא מת ואינו חי (לעוה״ב), אלא הרי אני בוראו מן העליונים ומן התחתונים, אם יחטא ימות ואם לא יחטא יחיה (ב״ר פ״ח) וזהו שנאמר נעשה אדם בצלמנו כדמותנו ר״ל בצלם רוחני ובדמות גשמי.

[סימן לתחיה] הזכרת המתים היא סימן יפה לתחיית המתים, והיא תחזק בנו האמונה בעולם הנשמות, כי אם נתפלל בעד המתים בודאי אנו מאמינים כי הם חיים בעולם העליון, וכי יקימו לתחייה בעתיד הקרוב. גם תעורר ההזכרה התקוה בקרבנו כי אל נקמות ינקום את נקמת דם הצדיקים והתמימים אשר שפכו הרשעים שונאי ישראל ע״י רדיפות ופוגרומים, ומתו על קידוש השם בעד אמונתם ודתם ותורתנו הקדושה, וכמו שאמר דניאל כי רבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לדראון עולם (דניאל י״ב), והאחרונים הם האנטישמיים אשר רדפו את ישראל גזלו וחמסו והרגו מבלי יכולת לעמוד על נפשם. הרשעים ההם יקבלו עונשם וירדו לאבדון ויהיו לדראון עולם, והצדיקים שרדפו יקימו לתחייה ויעמדו לנצח לזכרון עולם. רבינא למד מהפסוק הזה ורבים מישני אדמת עפר יקיצו מכאן לתחיית המתים מן התורה, ר״ל מן הכתובים שהם כדברי תורה לישראל, רב אשי אמר מהכא ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין (שם) ודרשו והמשכילים יזהירו (שם) אלו דיינים וגבאי צדקה, ומצדיקי הרבים אלו מלמדי תינוקות (סנהדרין צ״ב), כי בזכות דין אמת וצדקה ולמוד התורה נזכה לתחיית המתים ובלע המות לנצח, אמן.

דרשות לשבת

חומר לדרוש על אדות יום השבת

[זכור ושמור] בדברות הראשונות נאמר זכור את יום השבת לקדשו ובדברות האחרונות במשנה תורה נאמר שמור את יום השבת לקדשו, ואמרו חז"ל זכור ושמור בדבור אחד נאמרו מה שאין הפה יכול לדבר ומה שאין האזן יכול לשמוע, וע"ז רמזו הפסוק אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי (שבועות כ':). בדרך פשט נאמר „זכור" על מצות עשה, שנזכיר יום השבת לקדשו ע"י מנוחה ועונג, ונאמר „שמור" על מצות לא תעשה והן המלאכות שנאסרו בשבת. וע"ז אמרו נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה שנאמר זכור ושמור כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה כי מצות לא תעשה נשים חייבות (ברכות כ':). ובדרך דרוש נבאר כי בדברות הראשונות נאמר זכור על השביתה הרוחנית, שביתה של קדושה כעין השביתה והנפישה של הקב"ה במעשה בראשית, כלומר זכור שבת בראשית! כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו, והשביתה הזאת היא ג"כ היסוד לשביתה נשמית. בדברות האחרונות נאמר שמור המורה על שביתה גשמית שהיא העיקר שם, היינו שביתה מעבודה נסה ושביתה משעבור עבדות לאדנות, למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת כי עבד היית במצרים. ולפ"ז יש לנו שתי שביתות על צד הרוחני ועל צד הגשמי. על השביתה הגשמית נצטוו לא תעשה כל מלאכה, ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות, ועל השביתה הרוחנית נאמר שבת שבתון קדש לה', יום השביעי יהיה לכם קדש. וכמו כן כרוכים שני עונשים בחלול שבת, „מות יומת" הגוף הגשמי „ונכרתה הנפש ההיא" הנשמה הרוחנית.

[כפולים] במדרש דרשו ראו כי ה' נתן לכם את השבת (שמות ט"ו), מאי ראו? א"ר יוסי חזו מרגניתא דיהבית לכון! כל עיסקא דשבת כפול, לחם משנה שני העומר לאחד במן, קרבנה כפול שנאמר וביום השבת שני כבשים (במדבר כ"ח), אזהרותיה כפולות זכור ושמור, עונשה כפול שנאמר מחלליה מות יומת (שמות ל"ה), שכרה כפול שנאמר וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד (ישעיה נ"ח), ויש לו נשמה כפולה (יתירה), ונאמר בו מזמור כפול, מזמור— שיר ליום השבת (מדרש תהלים צ"ב). ומקור לכל הכפולים האלה הוא שביתת שתים של שבת, שביתת הגוף והנפש; וקראת לשבת עונג אכילה ושתיה לצרכי הגוף, ולקדוש ה' מכובד הם למודי התורה לצרכי הנשמה, וזו היא הנשמה היתירה! ולכן אמרו חז"ל בן נח ששבת חייב מיתה שנאמר יום ולילה לא ישבותו (סנהדרין נ"ח:), כי היא שביתה למחצה רק שביתת הגוף הגשמי מבלי שביתה רוחנית, ודי להם בשביתת הלילה אחרי עבודת היום, כי אין להם שום השגה רוחנית בשביתת השבת. ודבר זה מרומז במה שאמר קיסר לרבי יהושע בן חנניה, מפני מה תבשיל של שבת ריחו נודף? א"ל תבלין אחד יש לנו ושבת שמו שאנו מטילין לתוכו וריחו נודף. א"ל תן לנו הימנו, א"ל כל המשמר את השבת מועיל לו ושאינו משמר את השבת אין מועיל לו (שבת קי"ט.). ר' יהושע קורא „תבלין" לתורה שאנו לומדים והוגים בה ומשמרים מצותיה, והוא החלק הרוחני שבשבת. נמצא כי אפילו מי ששומר את השבת ממלאכה ומתענג באכילה ושתיה ושינה בשבת, אם אינו עוסק בתורה ג"כ או שאינו הולך לבית המדרש לשמוע דברי תורה אינו מקיים שמירת שבת כהלכתה. על שני עניני שבת אלה, היינו שבת למנוחה ולתענוג, ושבת לישראל לעסוק בדברי תורה, רמזו על ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה, לשון כלה, כי שבת היא מלכתא וגם כלה. גניבא אמר משל למלך שעשה לו חופה וציירה וכיירה, ומה היתה חסרה כלה שתכנס לתוכה, כך מה היה העולם חסר—שבת. רבנן אמרי משל למלך שעשו לו טבעת מה היתה חסרה חותם, כך מה היה העולם חסר—שבת (ב"ר פ"י י'). לדעת גניבא היה העולם חסר מנוחה ועונג דוגמת

כלה בתוך חופתה, ולדעת רבנן היה העולם חסר אות ברית בין הקב"ה וישראל, כי שבת היא אות ביני וביניכם, דוגמת החותם בטבעת לאות בין האוהב והנאהב, ואות האהבה שבין הקב"ה לישראל היא התורה, גניבא אמר הענין הראשון ורבנן אמרי הענין השני ולא פליגי כי שניהם צודקים.

[ישראל בן זוג לשבת] מנוחת השבת הרוחנית תתקיים רק ע"י ישראל עם היודע ספר הרוחני הוא התנ"ך, ונעשה בן זוג לשבת. וזהו מה שדרש רשב"י, אמרה שבת לפני הקב"ה, רבש"ע! לכלן יש בן זוג ולי אין בן זוג. אמר לה הקב"ה ישראל הוא בן זוגך! וכיון שעמדו ישראל לפני הר סיני אמר להם הקב"ה, זכרו הדבר שאמרתי לשבת: ישראל הוא בן זוגך, והוא הדבור זכור את יום השבת (ב"ר פ"א). פירוש לכל הימים יש בן זוג, יום הראשון לילה ויום, יום שני שמים ורקיע, יום שלישי יבשה וימים עצים ועשבים, יום רביעי חמה ולבנה, יום חמישי עופות ודגים, יום הששי בהמה ואדם, ליום השבת מנוחה לבדה, ולא היה לה בן זוג עד מתן תורה שקבלו ישראל עליהם לשמור את השבת, וזהו אות ביני ובין בני ישראל. במדרש אחר מובא בס' אמרי שפר פ' בראשית, אמרה התורה לפני הקב"ה רבש"ע כשישראל נכנסין לארץ כל אחד מהם הולך לחרוש ולזרוע שרהו, אני מה תהא עלי? אמר לה הקב"ה יש לי זיווג שאני נותן לך והוא יום השבת שישראל בטלין ממלאכתן ונכנסין לבתי כנסיות ובתי מדרשות ועוסקין בתורה.

[שבת בשביל ישראל] כאשר אמרנו לא נעשה השבת אלא בשביל ישראל שיכולין לשבות שתי שביתות הגשמית והרוחנית, והשביתה העיונית היא הנותנת להם תוספת קדושה. וע"ז דרש ר"ש בן מנסיא כי קדש היא לכם (פ' כי תשא), לכם שבת מסורה ואין אתם מסורה לשבת (מכילתא), כלומר השבת נברא בשבילכם מפני שאתם מתנהגים בה בקדושה, ואם אין ישראל נוהגין כן אין צורך לשבת. ולמדו ג"כ לפקוח נפש שדוחה את השבת, שהיא מסורה בידכם ואין אתם (חייכם) מסורין בידה, שנאמר ושמרו בני ישראל את השבת אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה (יומא פ"ה:). ולצורך קיום נפש אחת מישראל יכולין לחלל השבת, כי ישראל עיקר ושבת טפלה לו.

[השבת סגולה לתשובה ולגאולה] השבת הצילה את אדם הראשון מאבדון כי נתנה לו מנוח לחזור בתשובה על חטאו, והוא הודה לה' באמרו מזמור שיר ליום השבת. ר' לוי מיחס המזמור לאדם הראשון ומסדר קורות בריאת האדם בדרך הזה: בערב שבת בשעה הראשונה עלה במחשבה של הקב"ה לברוא את אדם, בשניה נמלך במלאכי השרת, בשלישית כינס עפרו, ברביעית גבלו, בחמישית עשאו גולם, בששית רקמו, בשביעית נפח בו נשמה, בשמינית העמידו על רגליו, בתשיעית צוהו, בעשירית חטא, באחת עשרה נידון, בשתים עשרה נתגרש. בא ליתן לו אפופסין (גזר דין) נכנס יום השבת (אחר י"ב שעות ביום הששי), ונעשה יום שבת סניגור לאדם ואמר לפני הקב"ה: רבון העולמים! בששת ימי המעשה לא נענש שום בריה ובי אתה מתחיל? זו היא מנוחתי וזו היא קדושתי?—ובשביל השבת ניצל מדינה של גיהנם. כיון שראה אדם כחה של שבת בא לומר הימנון (hymn). אמרה לו השבת לי אתה אומר הימנון? אני ואתה נאמר הימנון להקב"ה, הוי אומר טוב להודות לה' וגו' (שוחר טוב מזמור צ"ב). מאדם הראשון עברו עשרים דורות עד אברהם אב המון בית ישראל, וגם הם נצולו בשביל השבת, כמו שדרשו במדרש על הפסוק וירא בסבלותם, ראה משה שאין להם מנוחה, הלך ואמר לפרעה מי שיש לו עבד אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת, ואלו עבדיך אם אין אתה מניח להם יום בשבוע הם מתים, א"ל לך עשה להם כמו שתאמר, הלך משה ותיקן להם את יום השבת לנוח (שמ"ר פ"א ל"ב). משה ראה והביט כי אם יעבדו ישראל בלי הפסק ובלי שביתה רוחנית יתבוללו בשעבודם ויאבדו לאומיותם ולא יגאלו לעולם, לכן השכיל לבקש מפרעה יום מנוחה ובחר בשבת בראשית שהיא זכר לאדון כל, ולא יהיו עבדים לעבדים.

[שבת לעתיד] לעתיד לבוא כאשר יכירו כל יושבי תבל באדון כל, והיה ה' למלך על כל הארץ, וממלכת האדם תשבת ויתם שעבוד גליות, אז ישמרו כל בני אדם את יום השבת, יום שכלו שבת ומנוחה לכל באי העולם. העת ההיא ראה הנביא בחזיון, והיה יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה והיה לעת ערב יהיה אור (זכריה י"ד). כי בכל ששת ימי המעשה נאמר ויהי ערב ויהי בקר, מפני שנעשה בהם מלאכה, אבל ביום השבת שלא נעשה בו מלאכה לא נאמר ויהי ערב ויהי בקר, והוא יהיה שמור לדור אחרון, יום שבת לעתיד לבוא שנאמר בו והיה לעת ערב יהיה אור, לכל בני אדם בבוא גואל צדק בבי"א.

א

דרשה לשבת

מיסוד ספר עוללות אפרים חלק ב' עמוד ל"ט

אר"א בר אבינא מצינו בתורה ובנביאים ובכתובים ששקולה שבת כנגד כל המצות: בתורה מנין, שבשעה ששכח משה לומר להם מצות שבת א"ל הקב"ה עד אנה מאנתם לשמור מצותי ותורתי, ומה כתיב אחריו ראו כי ה' נתן לכם את יום

השבת. בנביאים מנין שנאמר שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע, וכתיב וימרו בי בית ישראל במדבר בחקותי לא הלכו וגו׳ ומה כתיב אחריו ואת שבתותי חללו מאד (יחזקאל כ׳). בכתובים מנין, שנאמר ועל הר סיני ירדת ודברת עמהם מן השמים ותתן להם משפטים ישרים ותורת אמת חקים ומצות טובים ואת שבת קדשך הודעת להם (נחמיה ט׳). אמר להם הקב״ה לישראל אם תזכו לשמור את השבת מעלה אני עליכם כאילו שמרתם כל המצות שבתורה, ואם חללתם את השבת מעלה אני עליכם כאילו חללתם כל המצות וכו׳ (מדרש שמות רבה פכ״ה).

[מצות שבת נוסדה על שלשת עקרי האמונה] חומר מצות שבת מכל המצות אנו למדים ממנהגו של עולם, אם המלך יצוה למשרתיו כמה מיני עבודות ואחת מהן הוציא מן הכלל לעשות אותה בכבודו ובעצמו לעיני העם, אז ממנו יראו וכן יעשו בזריזות יתירה, באמרם אם המלך שאין לו צורך בה מקיים אותה ק״ו אנחנו השפלים שצריכין לזרז עצמנו לעשותה בשלמות. כן במצות שבת הקב״ה בעצמו כתיב בו וביום השביעי שבת וינפש, אע״פ שבורא עולם לא ייעף ולא ייגע כאדם שצריך מנוחה אחרי יגיעה רבה, ובודאי לא ללמוד על עצמו יצא אלא ללמד לבני ישראל שממנו יראו וכן יעשו לדורות, לדקדק בחומר פרטי מצוה זו אשר קיימה הקב״ה כביכול. והמשכילים יבינו כי בה תלוים כל עקרי הדת התורה והמצות, בסוד זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, וכל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, כי אין האדם שלם בשמירת שבת אם לא שתוקדם אצלו הזכירה שיעלו לרצון לפניו יסודי הדת, והם שלשת העקרים שהניח בעל ספר העקרים: מציאת השי״ת, תורה מן השמים, והשגחה לשכר ועונש. ומצינו ששלשתם באו בלשון זכירה. א׳) מציאת השם השליט והמושל על כל וחידש את העולם ברצונו המוחלט, נאמר בו זכירה, זכור את יום השבת וגו׳ כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים ואת הארץ; ב׳) תורה מן השמים, שנאמר וזכרתם את כל מצות ה׳; ג׳) השגחה לשכר ועונש, שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך, כי בזה נתאמתה השגתו ית׳ לשכר ועונש, שכר לישראל ועונש לפרעה ולמצריים.

[חדוש העולם] חדוש העולם הוא בעצם העיקר הראשון, המורה על מציאת השי״ת ואחדותו המפורסם מתוך שביתת יום קודש, כי ששת ימים עשה וגו׳ וביום השביעי שבת וינפש. וכמו כן ישראל גוי אחד שומרי התורה מורים על אחדות השם, ובאמונה הזאת הם בן זוג לשבת, כמו שאמרו במדרש, תני רשב״י אמרה שבת לפני הקב״ה לכל נתת בן זוג ולי לא נתת בן זוג, אמר לה, כנסת ישראל יהיו בן זונך, וכיון שעמדו ישראל על הר סיני אמר להם הוו זכורין לאותו דבר שאמרתי כנסת ישראל יהיו בן זונך, הה״ד זכור את יום השבת לקדשו. נמצא שהשבת וישראל הם זווג אחד להורות על חדוש העולם ואחדות השם. בשבת נמצאו שלש מעלות והן: א׳) התורה שנתנה ביום השבת, ב׳) ישראל השומרים את השבת ולא או״ה, ג׳) הנשמה היתירה שיש לאדם ביום השבת. וכמו כן מצינו שלש מעלות בישראל והן: א׳) שנקראו עם לבדד ישכון והם גוי אחד בארץ, ב׳) הם שומרים התורה שהיא אחת, ג׳) הנשמה היתירה שלהם נקראת יחידה, וכולם מורים על אחדות השם.

[תורה מן השמים—שביעיות] אם העסקים הזמניים מטרידים את האדם בכל ימי השבוע על המחיה ועל הכלכלה, התורה מה תהא עליה? לכן ייחד השי״ת יום אחד בשבוע שיהיה האדם פנוי מעסקיו החומרים כדי שיוכל לעסוק בתורה. וכמו שאמרו חז״ל במדרש, אמרה תורה לפני הקב״ה רבש״ע זה יחרוש וזה יקצור, כיה תהא עלי? והשיב לה שיום השבת יהיה יום פנוי לת״ת. ונבאר הדבר שיש הבדל גדול בין עסקי הגוף לעסקי הנפש ושניהם צריכין זה לזה, שעסקי הגוף ויגיעת בשר צריכין מנוחת הנפש, ועסקי הנפש ויגיעת הנפש היינו תלמוד תורה צריכין מנוחת הגוף. ומטעם זה נתנה התורה ביום השבת דוקא ביום מנוחת הגוף, כי בעצם היום הזה הגוף פנוי מכל מלאכה לחשוב מחשבות בחכמה ודעת ויראת ה׳. כמ״ש וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבול, הא גופא קשיא שמתחלה אמר שהמנוחה לטובה ואח״כ חזר לומר ויט שכמו לסבול? אלא שבמנוחת השבת מדבר, כי מתוך מנוחת הגוף יטה שכמו לסבול עול תורה, והתורה תלויה באוירה של א״י דמחכים בתורה וז״ש ואת הארץ כי נעמה. וזהו שאמר הכתוב ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה׳ אלהיך, ר״ל ששת ימים תעבוד את ה׳ ועשית כל מלאכתך כי יפה תורה עם מלאכה, אבל יום השביעי כולו לה׳ אלהיך. וכן משמע כי כל השביעיות מוגבלין לעבודת ה׳ לבדו. בשבועות כיצד, שצוה ה׳ לספור שבעה שבועות עד יום מתן תורה. בחדשים כיצד, כי חדש תשרי הוא החדש השביעי ובו רוב המועדים ויוה״כ שהוקבע ליום סליחה ומחילה ושבת שבתון לה׳. בשנים כיצד, היא שנת השמיטה שנאמר ושבתה הארץ שבת לה׳, שנת השבע שנבחרה למנוחה ובטול מלאכה כדי שיהיו פנוים לעסוק בתורה כל השנה ההיא. בשמיטות כיצד, כי בסוף שבע שמיטות בשנת היובל ישוב כל איש חי רב פעלים אל אחוזתו ונחלתו התורנית. באלפים כיצד, הוא האלף השביעי שעליו אמרו חז״ל שתא אלפי הוי עלמא וחד חרוב, היינו בטול פעולת הגוף ויהיה כל משאם ומתנם בתורה וחכמה, ולא יהיה עוד רעב ללחם כי אם לשמוע דבר ה׳. ומטעם

זה נצטוינו לקרוא בתורה בכל שבת שבעה גברי, לזכור כל השביעיות האלה הנזכרים ונעשים להגות בהם בתורה וביראת שמים כל היום.

[שכר ועונש ביום שכלו שבת] בפרק קמא דשבת אמר רבא בר מחסיא אמר רב חייא בר גוריא אמר רב הנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו שנאמר לדעת כי אני ה' מקדשכם. א"ל הקב"ה למשה מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה ואני מבקש ליתנה לישראל, לך והודיעה וכו'. אינו והא אמר רב חייא בר חנינא הנותן מתנה לחבירו אין צריך להודיעו שנאמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו, לא קשיא הא במילתא דעבידא לגלויי הא במילתא דלא עבידא לגלויי. והא שבת דעבידא לגלויי? מתן שכרה לא עבידא לגלויי וכו'. והנה אם בא לומר שמתן שכרה לעוה"ב לא עבידא לגלויי כי עין לא ראתה אלהים זולתך, לפלא הוא מה נשתנה שכר מצוה זו מזולתה שהרי כל המצות עין לא ראתה? וא"כ היה לו להודיע לנו שכר כולן. אמנם הוא בא להורות שיום השבת בכללו הוא הערה ולימוד וזירוז על יום שכולו שבת ומנוחה לחיי עולמים והוא עולם הבא, כי כבר מרגלא בפומא דאינש לומר שעוה"ז נקרא ערב שבת ועוה"ב הוא שבת, כמו שאמרו מי שלא טרח בע"ש מה יאכל בשבת. ואמרו חז"ל מפני מה נברא האדם בע"ש, כדי שיכנס למצוה מיד, אע"פ שפשוטו יובן על קיום מצות שבת, מ"מ יש לשאול למה לא מסר בידו מצוה אחרת שקיימה מיד? אלא שבא לגלות אזן אנשים שבכל הימים יהיו חרדים מחרדת יום המיתה, וע"ז אמרו שוב יום אחד לפני מיתתך, לפי שבכל יום ויום הוא מסופק שמא היום ע"ש ויום המחרת הוא אצלו יום שכולו שבת היינו עוה"ב, ומטעם זה נברא האדם בע"ש כדי שיהא לזכרון לפניו תמיד יום המיתה, לפני שאינו בטוח אפילו ביום הולדו שמא זה היום הוא אצלו היום האחרון, ובסיבה זו יכנס לכל מצוה תיכף ומיד, וכשתבא לידו אל ידחה אותה ליום המחרת. ונראה כי זהו כוונת חז"ל במה שדרשו ויכל אלהים ביום השביעי ארשב"י בשר ודם שאינו יודע לא עתיו ולא רגעיו צריך שיוסיף מחול אל הקדש, אבל הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה. וראוי לדקדק דהוה ליה למימר שאינו יודע עתים ורגעים, אלא ודאי שהוא מדבר בעתים ורגעים המיוחדים לאדם, שבין השמשות של ערב שבת דומה להערב שמשו של אדם, כמו שנאמר עד אשר לא תחשך השמש וגו'. ולפי שבשר ודם אינו יודע עתיו כמ"ש כי לא ידע האדם את עתו וגו', א"כ בכל יום ויום יש לו ספק שמא הוא בין השמשות שלו. ולכן הירא את דבר ה' וחרד על דבריו יוסיף מן החול על הקדש, ויהיו כל ימיו חולין שנעשו על טהרת הקדש, ויתנהג תמיד בקדושה וטהרה כאילו הוא מוכן ומזומן לבא בכל עת אל הקדש. וע"ד זה מצינו בגמרא תניא אמרו עליו על שמאי הזקן שכל ימיו היה אוכל לכבוד שבת וכו'. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו שכל מעשיו היו לשם שמים שנאמר ברוך ה' יום יום. ועניננו, כי שמאי הזקן הוסיף תמיד מן החול על הקדש והיה אוכל בכל ימי השבוע לכבוד השבת הגדול יום שכולו שבת, ולא נתכוין לשום תענוג בעוה"ז והתקין עצמו תמיד לעוה"ב. ולפי שזה דומה קצת כעבד על מנת לקבל פרס, ע"כ משך הלל ידו מזה ועשה כל מעשיו לשם שמים שלא על מנת לקבל פרס ביום שכולו שבת בחיי עוה"ב.—וזהו מה שדרש רבא בר מחסיא אמר הקב"ה למשה מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה, והוא שכר העוה"ב המונח בבית גנזיו, ואותו שכר „שבת" שמו, כי עיקר תענוג עוה"ב הוא ההשקט והמנוחה הרוחנית, כמו שאמר הנביא יבא שלום ינוחו על משכבותם, וכמו שאמרו חז"ל וצדיקים יושבים ועטרותיהם בראשם ונהנין מזיו השכינה, והוצרך להודיעם ששמירת השבת רומזת על מתן שכרן ששקולה כנגד כל המצות לעוה"ב שהוא יום שכולו שבת, ומה שאמר שמתן שכרה לא הודיעם דלא עבידא לגלויי הכוונה על כל המצוות שמתן שכרן לעוה"ב עין לא ראתה.

[שלשה יסודות לשבת] עתה נחזור לדברינו כי שבת נוסדה על שלשה עקרים בעבר ועתיד והוה, חדוש העולם הוא בעבר, עוה"ב הוא בעתיד ותלמוד תורה בהווה תמיד. כנגד שלשה אלה אמרו חז"ל (שבת פ' ואלו קשרים) וכבדתו מעשות דרכיך, שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול, כי הא דר' יוחנן קרי למאניה מכבדותא, מעשות דרכיך, שלא יהא הלוכך של שבת כהלוכך של חול; ממצוא חפצך, חפציך אסורים חפצי שמים מותרים; ודבר דבר, שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול, ומסיק שם בגמרא שהלוכך היינו שלא יפסיע פסיעה גסה בשבת. וכל אלה נוסדו על שלשת העקרים שהזכרנו, על עיקר א' שהוא מציאת ה' אומר שלא יהא הלוכך של שבת כשל חול, שלא יפסיע פסיעה גסה כדרך גם הרוח ההולך בקומה זקופה שהוא דומה כאילו דוחק את רגלי השכינה, והרי הוא ככופר במציאותו ית' שנאמר בו מלא כל הארץ כבודו, על עיקר ב' שהוא תורה מן השמים אומר שלא יהא דבורך של שבת כשל חול, כי דבור של שבת איננו בדברים בטלים כ"א ביראת ה' ובתורתו יהגה. ומטעם זה לא נאמר אצל יום השבת, ויהי ערב ויהי בקר יום שביעי כמו בששת ימי בראשית, לפי שבהם יש הפרש בין ערב לבקר, כי היום הוא למלאכה והלילה למנוחה כמ"ש תזרח השמש יאספון וגו' יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב, אך יום השביעי שהונף והורם לת"ת אין בו הפרש בין יום ולילה כי כבר נאמר ובתורתו יהגה יומם ולילה. על עיקר ג' שהוא עוה"ב אומר שלא יהא מלבושך של שבת כמו בחול, לא

כיוונו למלבושים חיצונים אלא כמו שקרא ר"י למאניה מכבדותא לכבוד לאיש הלובשם, והם מעשים טובים, כמ"ש בכל עת יהיו בגדיך לבנים, וכתיב הלבש אותך מחלצות, וכתיב צדק לבשתי וילבישני. ועל חילוף בגדי חול בקודש אמר יעקב לבניו החליפו שמלותיכם ובזכות זה נקומה ונעלה בית אל. ועליהם אמרו חז"ל כי לעתיד יעמדו הצדיקים בלבושיהם וכו' והיינו בלבוש מעשים טובים שלהם, ובאלה יתהדר איש לעוה"ב והוא מלבוש המיוחד ליום שכולו שבת.

[שלש תפלות בשבת] כנגד ג' עקרים אלו נוסדו שלש תפלות בשבת לערבית שחרית ומנחה, כל אחת בנוסחא בפני עצמה, מה שאין כן בכל המועדות כי נוסחא אחת לכולן. בתפלת ערבית אתה קדשת מבואר אמונת החדוש, תכלית שמים וארץ, ויכולו השמים והארץ וכו'. בתפלת שחרית ישמח משה כנגד תורה מן השמים כמבואר בנוסחה בעמדו לפניך על הר סיני ושני לוחות אבנים הוריד בידו וכו'. בתפלת מנחה אתה אחד כנגד שכר עוה"ב שהוא מנוחה ושביתה, ומזכיר שם שבע פעמים לשון מנוחה כנגד שבעה מדורים של גיהנם השובתים ביום השבת, ושבע חופות שעתיד הקב"ה לעשות לכל צדיק, משבע כתות של צדיקים כדאיתא בויקרא רבה.

[שלש סעודות] לעומת שלש תפלות אלו נצטוינו לאכול שלש סעודות בשבת, ולמדו שלש סעודות משלש פעמים היום בפסוק אחד שנאמר במן, אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאוהו בשדה. ובפסוק זה נרמזו שלשת העקרים, אכלוהו היום היינו להגות בתורת ה' כמ"ש לא ניתן המן אלא למקבלי התורה וכתיב לכו לחמו בלחמי. שבת היום לה' היינו לשם ה' להזכיר מציאותו ית' מתוך אמונת החדוש. היום לא תמצאוהו בשדה, הוא הערה ליום שכולו שבת, שמי שלא טרח בע"ש בעוה"ז אין לו מה לאכול ביום שכולו שבת בעוה"ב.

[שלשה הדסים לשבת] ענין זה נרמז במה שאמרו (מס' שבת פ' במה מדליקין) בעובדא דרשב"י דחזא ההוא סבא דלקט תרי מדני דאסא חד כנגד זכור וחד כנגד שמור, וסבא זה היה מן הזקנים שקנו חכמה. ובמקום אחר (מס' כתובות) מצינו שאמרו עליו על ר' יודא בן אלעאי שהיה נוטל בד של הדס ומרקד לפני הכלה וכו'. רב שמואל בר רב יצחק מרקד אתלת בדי וכו' אע"פ שפשוטו מדבר שם בסתם כלה, מ"מ נוכל להמליץ זאת על שבת שנקראת כלה, כמו שאמרו ר' חנינא מעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא ואמר בואו ונצא לקראת שבת מלכתא, ור' יוסי אמר בואי כלה. ויש לדקדק בשלשה חלוקים אלו, כי רב שמואל מרקד אתלת בדי וסבא זה לקח שני בדי ור' יודא בן אלעאי לקח בד אחד. ונראה שהוא ע"ד שמצינו במס' מכות דרש ר' שמלאי תרי"ג מצות נאמרו למשה וכו' ומסיק שם בא מיכה והעמידן על שלש וכו' חזר ישעיה והעמידן על שתים וכו' בא חבקוק והעמידן על אחת. פירושו שבא מיכה והעמיד כל חלקי ופרטי תורתנו על שלשה עמודים היינו על ידיעת שלשה עקרים שהנחנו, וזהו שאמר מיכה מה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך, עשות משפט כנגד עיקר השגת ית' לשכר ועונש בעוה"ב, כי בזמן שיש דין למטה יש דין למעלה כנודע, ואהבת חסד זו התורה כמ"ש ותורת חסד על לשונה, והצנע לכת עם אלהיך הוא מציאות ה'. חזר ישעיה והעמידן על שתים לומר שבשני עקרים יספיק להעמיד יסודי הדת שנאמר שמרו משפט ועשו צדקה והוא האמונה בהשגחה לשכר ועונש בעוה"ב הרמוז במשפט, והאמונה בתורת חסד וצדקה, ודי באלה כי בודאי נמשכים להם מציאות השי"ת והעיקר השלישי נלמד ממילא. אח"כ בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר וצדיק באמונתו יחיה, כי יספיק לו האמונה במציאות האל ית' לבד להביאו לידי ידיעה בכולם. והנה בשלשה בדי הדס שלקח רב שמואל רמוזים שלשת העיקרים, כי ההדס רמוז א' מציאות השם לפי שאמרו במדרש וענף עץ אבות זה הקב"ה שנאמר והוא עומד בין ההדסים אשר במצולה. ב' תורה מן השמים שנמשלה להדס שיש בו ריח וכך התורה ריחה נודף בעולם, כמ"ש והריחו ביראת ה', והשם הטוב שמגיע ללומד תורה דומה לשמן טוב שריחו נודף. ג' העוה"ב רמוז בריח זה של הדס, כדאיתא במס' כתובות (פ' המקבל) במעשה של אליהו, רבה בר אבוה עייליה לגן עדן אמר ליה פשוט גלימך ספי שקול מהני אטרפא וכו' עד סחוט גלימא ריחא וכו'. וזהו סוד הריח של תבשיל שבת שריחו נודף, מה שהשיב ר' יהושע לקיסר. אמנם סבא זה לקח שני בדים לומר כי די בשני עקרים, ור' יודא לקח בד אחד ע"ד וצדיק באמונתו יחיה. וזהו ששאל לההוא סבא ותסגי לך בחד כי אצל המאמינים די באחד והשיב לו כנגד זכור ושמור שרומזים בהם מציאות השם ויום שכולו שבת.

[מזמור שיר ליום השבת] אף במזמור שיר ליום השבת רמוזים שלשה עקרים שהם יסודי הדת התלוים ביום שבת קודש: א') אות ומופת על חדוש העולם כמ"ש במזמור מה גדלו מעשיך ה' וגו' דוגמת אמרו מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית וגו'. ב') אות ומופת על התורה מן השמים, כי שמחתני ה' בפעליך במעשה ידיך ארנן, המה לוחות הברית שנאמר בהם והלוחות מעשה אלהים המה כתובים באצבע אלהים, ופקודי ה' ישרים משמחי לב, לכך נאמר כי שמחתני ה' בפעליך. ג') אות ומופת על השגחתו ית' לשכר ועונש, וזהו שאמר בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און להשמדם עדי עד, ויאמר שגדלות הרשעים היא להם להגדיל מפלתם כמ"ש משגיא לגוים ויאבדם. כי בנוהג שבעולם המפיל את חבירו ממקום גבוה כל

עוד שמגביהו ומפילו תכבד עליו הנפילה, ובלשון חז"ל מאיגרא רמא לבירא עמיקתא. וכן מה שנאמר כאן בפרוח רשעים וגו' שפריחתם היא כדי להשמידם, ואמר ותרם כראם קרני, ששפלותי היא להגדיל שכרי שאפילו מאשפות ירים אביון עד שיתמהו הרואים ויאמרו צדיק כתמר יפרח וגו'. ומסיים להגיד כי ישר ה', שכל עיקר סיפור דורשי ה' בשבתות הוא להגיד להם כי ישר ה' צורי ולא עולתה בו, בבוא שכרו לעוה"ב. וכל המכבד את השבת כראוי יזכה לכל היעודים הטובים הגנוזים לשומרי שבת לעתיד הבא. כאמור ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך, ע"ד שאמרו חז"ל כנסת ישראל הוא בן זוג לשבת שהיא הכלה, וכל זמן שהחתן משמח ומכבד את הכלה, ישיש עליך אלהיך וישלם לך שכרך בזה ובבא.

ב

דרשה לשבת

מיסוד אפיקי יהודה ח"ב דרוש כ"ז

אמרינן במדרש שלשה מעידין זה על זה ישראל ושבת והקב"ה, ישראל והקב"ה מעידין על השבת שהוא יום מנוחה, ישראל ושבת מעידין על הקב"ה שהוא אחד, הקב"ה ושבת מעידין על ישראל שהם יחידים, ועל זה סמכינן לומר במנחה בשבת אתה אחד וכו' אע"פ שאינו מדבר מעניני דיומא דשבת כולי האי כמו תפלת ערבית ושחרית (תוס' חגיגה ג' ע"ב ד"ה מי כעמך).

[שבת וחול] העד העיד בנו הנביא (ישעיה נ"ח) אם תשיב משבת רגליך עשות חפצך ביום קדשי וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד וכבדת מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר אז תתענג על ה' וגו'. והרגישו חז"ל בכפל המאמר ואמרו כי לקדוש ה' מכובד רומז על יוה"כ, אך הדרוש הזה לא תיקן עדיין כפל הדברים ביום קדשי, כי היה די לו לומר עשות חפצך בו. אמנם ראוי להבין כי תכלית מצות השביתה ממלאכה ביום השביעי איננה שינוח האדם שביעית ימיו ושנותיו במנוחה והשקט בלי התעמלות ויגיעה כדי לחזק את בריאות גופו, כי לפי הדעה הזאת ישאל המאמין המשכיל למה בחר השי"ת יום מיוחד אל השביתה והמנוחה ביום השביעי ונצטוינו מפי משה מפי הגבורה שלא נחליפנו ולא נמיר אותו ביום אחר, ולא הורשה לאדם לבחור לעצמו איזה יום הטוב בעיניו לשקוט בו ולשבת בטל ממלאכה, והחמיר מאד בעונש העושה מלאכה ביום השבת אף אם ינוח איזה ימים בשבוע חוץ משבת? ועוד כי לפי הדעה הזאת היתה מצות השביתה יותר ראויה ומחויבת לעמי הארצות בני נח שכולם עמוסים במשא התעמלות בעבודת האדמה ובכל עבודה בשדה המשברת גופו של אדם, ואנחנו קבלנו היפך זה מפי חז"ל שאמרו בן נח ששבת חייב מיתה וסמכו ע"ז מאמר התורה יום ולילה לא ישבותו.

[קדושה נוספה לשביתה] אי לזאת נתנה ראש ונתבונן, כי השביתה ביום השבת שנצטוינו עליה היא לא לשלילת המעשה ובטול המלאכה לבד, אבל עוד נוסף ע"ז המשבת קנין קדושה באמצעות מנוחת הגוף, כי קדוש היום לאדונינו. והוא שביאר השי"ת למשה (פ' תשא) ואתה דבר אל בני ישראל לאמר אך את שבתותי תשמורו כי אות היא ביני וביניכם לדורותיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם, ר"ל לא תעלה על דעתכם כי מצות שבת היא רק לנוח מעמל ויגיעה, כי לכם לדעת שבמצוה הזאת אני מקדש אתכם בקדושה האצולה מאתי ביום קדוש זה. וכן חז"ל כוונו בלשון מנוחה אצל שבת לקדושה והשגה אלהית, ועליה התגעגע ברוך בן נריה באמרו יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי (ירמיה מ"ה). ובזה יובנו דברי המדרש שהבאנו בנושא הדרשה כי הקב"ה וישראל מעידים על השבת שהוא יום מנוחה, והעדות היא כי צוה לישראל לבדם ולא לאחרים לשבות ולנוח ביום השביעי ולקדשו, ולכן תקנו אנשי כנה"ג בסדר התפלה לשבת לומר יום מנוחה וקדושה לעמך נתת וכו' מנוחה שלמה שאתה רוצה בה וכו' כי מאתך היא מנוחתם. ולשון זה לא שייך במנוחה גשמית של הגוף. והוא הדבר שדיבר הנביא אם תשיב משבת רגליך מלכת בדרך חול, ותמנע עשות חפציך ביום קדשי, כלומר מטעם שאני הקדשתיו כמו שנאמר על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו, אז תהיה בחינת היום כפולה במה שתשבות בו מעשות מלאכה וקראת לשבת עונג, כלומר השקט ושאנן מעבודה, ולקדוש ה' מכובד, נוסף על ע"ז תתארהו בשם יום מכובד ומקודש, אז תתענג על ה' וגו'.

[הזכרת מצות שבת במן] ראוי לדקדק במדרש שלמדו ששקולה שבת כנגד כל המצות מן התורה, ואמרו בשעה ששכח משה לומר להם מצות שבת א"ל הקב"ה עד אנה מאנתם לשמור מצותי ותורותי ראו כי ה' נתן לכם את השבת וכו'. ויש להרגיש לאיזה צורך הזכירו חז"ל בזה שמשה שכח לומר מצות שבת, הלא די להוכיח ששקולה שבת כנגד כל המצות ממה שפתח בכלל מצותי ותורתי וסיים במצות שבת ביחוד להראות ששקולה כנגד כולן. ומה לנו לדעת אם משה שכח או לא שכח להודיעם מצות שבת מקודם? אמנם לישב זה נעמיק בדברי השי"ת במה שכלל את משה בתוך בני ישראל באמרו עד אנה מאנתם לשמור וגו' שהרי עכ"פ אמר משה ביום הששי הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש וגו' היום לא תמצאוהו בשדה וגו' אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, ואם

ישראל חטאו בה׳ ויצאו מן העם ללקוט ביום השביעי, צדיק זה מה פעל עד כי נחשב לו לעון אשר חטא במה שלא הזהירם קודם יום הששי? אמנם כפי שביארנו נמצאו הדיוטים שחשבו כי אין במצות שבת כונה רצויה זולת השביתה וביטול המלאכה כדי שינוח הגוף מעמלו ויגיעו ולא יחלשו כחותיו, ויומשך מזה טעות לבלתי מאמין לומר אי אפשי בתקנה זו, או שישאל מה יום מיומים, אברר אני לעצמי יום מנוחה כרצוני ובו אשקטה ואנפש במעוני. לזאת הקדים השי״ת את מצות שבת בתחלת השבוע באמרו הנני ממטיר לכם לחם מן השמים ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו וגו׳ והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו והיה משנה וגו׳, כי בזה יתעורר המאמין המשכיל לדעת כי יש במצות שבת השגת קדושה שצריכה הכנה, והיא אשר תארו אנשי כנה״ג מנוחה וקדושה. ולכן כאשר שבח משה רע״ה ולא אמר מצות שבת עד יום הששי חשבו ישראל כי מצות שבת ניתנה רק לטובת בני אדם היגעים והיעפים מעמלם בימי המעשה, ואז ינוחו יגיעי כח, ונמשך מזה הטעות לקצת העם לומר אי אפשי בתקנה זו ויצאו ללקוט ביום השביעי. אבל אם היה מרע״ה מקדים להודיע להם מצות שבת ביום הראשון היה מובן להם ענין הקדושה והיו מכינים את עצמם להשגת קנין קודש הבא לחול עליהם בסוף השבוע ביום השבת, והשכחה הזאת נתייחסה לו למיאון במצות ה׳ ובקיום מצות שבת כהלכתה, וגרם שיצאו מן העם ללקוט וחללו את השבת.

[שבת ושעבוד מלכיות] בגמרא (שבת קי״ח) אר״י אמר רב אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהם אומה ולשון שנאמר ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט וגו׳, וכתיב בתריה ויבא עמלק וילחם עם ישראל. עוד שם, כל המענג את השבת וכו׳ ר׳ נחמן בר יצחק אמר ניצל משעבוד מלכיות, כתיב הכא והרכבתיך על במתי ארץ וכתיב התם ואתה על במותימו תדרוך וכו׳. נחקור איפוא לדעת מה ענין שמירת שבת, ומענגיה אל ההצלה משעבוד מלכיות? ונאמר כי המאמר הזה נמשך על מה שאמרו (סנהדרין ס״ה) ואף זו שאל טורנוסרופוס את רבי עקיבא א״ל מה יום מיומים (פירש״י למה תחשוב את יום השבת יותר משאר הימים), א״ל ומה גבר בנוברין (מה לאיש כמוך להיות שר וגדול יותר משאר אנשים), א״ל דמרא צבי (אדוני המלך צוה כן), א״ל שבת נמי דמרא צבי וכו׳. לכאורה אין תשובת ר״ע מספקת, שהרי האמת היא כי כל איש הרואה את טורנוסרופוס מכיר בו כי הוא שר גדול מורם מעם ויש לו יתרון על משועבדיו, אבל הרואה את יום השבת בצורתו החיצונית אינו יודע להבחינו משאר הימים. ובנוגע לישראל השובתים בו הלא ידע טורנוסרופס כי הם מבדילים בין שבת לחול בבטול מלאכה ועבודה. אמנם ר״ע הבין בשאלת טורנוסרופס כי הוא יודע ההבדל שיש בין יום השבת לימי החול, כי ששת ימי המעשה מוגבלים למלאכה ועבודה אשר יעשה האדם וחי בהם חיי הגוף, ויום השבת הוא למנוחה ושביתה ובו מוכן האדם לקבל מושכלות ועיוניות לחיי הנפש זה לעומת זה, ושניהם לצורך הבריות. ולכן כאשר ראה טורנוסרופס את ישראל שמכבדים את יום המנוחה יותר גדול מאד מימי המעשה, השתומם על המראה ושאל מה יום מיומים, כלומר אמת הוא כי יום השבת הוא להשגת מושכלות מה שאין כן בימי המעשה, אולם לעומת זה נוסדו ימי המעשה לקנינים הנצרכים לגוף האדם, וחכמה שאין עמה מלאכה סופה בטלה, א״כ אי אפשר לזה בלא זה ולא ראי זה כראי זה, וראוים הם להיות שניהם שקולים לדעת טורנוסרופס. ור״ע ענהו ואמר מה גבר בנוברין, מה לאיש כמוך להיות שר וגדול משאר אנשים שהם עובדי אדמה כורמים ויוגבים, הלא הם נצרכים למדינה כמוך, ולולא הם לא תוכל הממלכה להתקיים, אעפ״כ אנו רואים כי בעל הרוחני והמושכלי כמוך הוא נכבד מכל בעלי החומר העובדים עבודה גסה ואתה מושל עליהם. ומזה ראיה כי יש יתרון ועלוי לאיש משכיל מצד השכלתו הרוחנית על כל שוכני בתי חומר העושים במלאכה, והחכמה תעוז לאיש כמוך מעשרה שליטים בעבודה גשמית. וכן אנחנו אומרים כי יש עלוי רב ליום המנוח על ימי המעשה, כי בו יבורך גבר בשום שכל וקניני קדושה אלהית. אבל טורנוסרופס מאן להודות ביתרון מעלת המושכלות על בעלי החומר הגס, כי אז היה מוכרח ג״כ להודות על מעלת האומה הישראלית נגד אומות העולם, ואמר דמרא צבי, כלומר יתרונו בו הוא מצד גזרת המלך שהוא אדונו ולא מפאת מעלתו בעצמו, ואם חפץ המלך היה בוחר באיש אחר מתוך העם. ע״ז ענהו ר״ע לפי דעתו שתלוי הדבר בגזרת המלך, שבת נמי דמרא צבי, כמו שנאמר ויברך אלהים את יום השבת ויקדש אותו, והקב״ה יודע למה בחר בשבת יותר משאר הימים ובישראל יותר משאר אומות. והוא הדבר שאמר רב כי ביאת עמלק מזרעו של עשו שנגמר בשערו ובצפרניו והיה איש גם איש שדה אשר על חרבו חי, התנשא על אחיו הצעיר התם יושב אהלים, והעמלקים הגבורים התגברו על עם חלוש ודל, ונמשך להם כן ממה שלא שמרו את יום השבת הראשון בקדושתו, יען החזיקו בדעה הנפסדה כי מצות שבת אינה לשם קדושה רק למנוחה מהתעמלות, והוציאו את עצמם מתקנה זו, או שהחזיקו את ימי המעשה לצורך האדם בחשיבות יותר מיום המנוחה נושא המושכלות, ובזה נשתוו ביחוסם אל גוי הארצות, והעמים האלו בהיותם רבים ועצומים מהם נעשו עליהם לראשים ואלופים, ואז המלכות הרשעה גוזרת גזרה ומוצלחת. אמנם המענג את השבת וקורא

לשבת עונג רוחני ולקדוש ה׳ מכובד מעיד בזה כי נוח לו ענין קדושת המנוחה יותר מתכלית ימי המעשה בחול, ובדרך אגב הוא מעיד כי אנשי מדע והשכלה ולומדי תורה חביבים לו יותר מעמי הארץ בעלי עבודה ומלאכה, והוא מהדר ומכבד תלמידי חכמים, והאומה הישראלית בכלל נבדלים לטובה להיות עם סגולה כי התורה מורשה להם. ועל הכח הרוחני הזה יש לנו שלשה עדים נאמנים ישראל ושבת והקב״ה כמאמר המדרש בנושא הדרוש.

דרשות לראש חדש

חומר לדרשה על אדות ראש חדש

[ראש חדש לפנים בישראל] הבורא ית׳ ברא את המאור הגדול השמש לממשלת היום, ואת המאור הקטן הוא הירח לממשלת הלילה, לאותות ולמועדים ולימים ושנים, כדי למנות בו המועדים וראשי השנים. בימים הקדמונים היה ראש חדש בעין יום טוב, והיו הולכים לקבל בו פני הנביא וגדולי הדור, כמו שמוכח ממה שאמר בעל השונמית אליה, מדוע את הולכת אליו (לאלישע), היום לא חדש ולא שבת (מ״ב ד׳), בר״ח היו עושים משתה וסעודה בבית המלך ובבית כל משפחה ומשפחה, וראיה ממה שאמר דוד אל יהונתן הנה חדש מחר ואנכי ישב אשב עם המלך לאכול (ש״א כ׳), והיה זבח הימים לכל משפחה (שם). לפעמים עשו שני ימים ר״ח כמו שמוכח מזה המאורע שאמר ויהי ממחרת החדש השני ויפקד מקום דוד (שם), וזה היה כשבאו העדים מן המנחה ולמעלה נהגו אותו היום יום טוב ולמחר יו״ט. קדוש החדש היה לפנים עפ״י הראיה של עדים נאמנים לפני בי״ד הגדול בירושלם, והיו מברכין ברוך מחדש חדשים (ירושלמי ברכות), והרואה לבנה בחדושה מברך עושה מעשה בראשית (ברכות נ״ט:). ואחר שבטלו קדוש החדש עפ״י הראיה רק עפ״י החשבון תיקן רב יהודה ברכה ארוכה, אשר במאמרו ברא שחקים (סנהדרין מ״ב.) שאנו אומרים עד היום בעת חדוש הלבנה. בימי הגאונים עשו זכרון לקדוש החדש, כי בערב ר״ח ישבו חבורות חבורות של זקנים וחכמים ותלמידיהם מן המנחה ולמעלה עד ששקעה החמה ונראה הירח, והיו מברכין על הכוס בורא פה״ג ואומרים בא״י אמ״ה אשר גלה סוד חדוש הירח וכו׳ ירבו בשורות בישראל, ירבו ימים טובים בישראל, מקודש החדש מקודש (מס׳ סופרים פי״ט).

[מנהגים בר״ח] עוד נשארו סימנים מובהקים מקדושה ראשונה של ר״ח, כי הנשים נהגו שלא לעשות מלאכה בר״ח, ונותנים טעם לפי שלא רצו הנשים לתת נזמיהן וקשוטיהן למעשה העגל, לפיכך נתן להם הקב״ה שכרן שיהיו משמרות ראש חדש יותר מהאנשים. וגם האנשים צריכים להזכיר ר״ח בתפלת יעלה ויבא ואומרים הלל וקורין בתורה בפרשת היום ובראשי חדשיכם ומוסף דר״ח, גם מרבים בו בסעודה, ואין גוזרין בו תענית (או״ח סי׳ תי״ט).

[ישראל נמשלו ללבנה] או״ה שיש להם עוה״ז במדה מרובה ועל חרבם יחיו נמשלו לחמה המושלת ביום ולוהטת חום מסביב, וישראל שעיקר מגמתם היא עולם הבא נמשלו ללבנה ולכוכבים המושלים בלילה לאחר ששקעה החמה. ואמרו במדרש דרך ארץ הגדול מונה לגדול והקטן מונה לקטן, עשו מונה לחמה וכו׳ ויעקב מונה ללבנה שהיא קטנה וכו׳. כל זמן שאורו של גדול מבהיק בעולם אין אורו של קטן מפורסם, שקע אורו של גדול נתפרסם אורו של קטן. כל זמן שאורו של עשו מבהיק בעולם אין אורו של יעקב מתפרסם, שקע אורו של עשו נתפרסם אורו של יעקב. הדא הוא דכתיב קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה׳ עליך זרח, כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה׳ וכבודו עליך יראה (ישעיה ס׳, ילקוט בראשית). והוא ע״ד אמלאה החרבה, לא נתמלאה רומא אלא מחורבנה של ירושלם וכן להיפך, כי שתי דתות מתחלפות מן הקצה אל הקצה לא יוכלו להשתמש בכתר אחד, והוא משל ע״ד התנגדות להתבוללות ושלא להתנהג כמנהג הגוים, כי רובם מקולקלים הם.

[פגימת הלבנה] במדרש דרשו, כתיב כי יד על כס יה (שמות י״ז) שם חסר, וכתיב וישב שלמה על כסא הוי״ה (דהי״א כ״ט) שם מלא, אמר הקב״ה לישראל, אם זכיתם אתם מונים למלאותה של לבנה שאתם נמשלו בה, ואם לא זכיתם אתם מונים לחסרה של לבנה, דכתיב החדש הזה לכם (שמות י״ב), אברהם יצחק ויעקב, יהודה פרץ חצרון רם עמינדב

נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד שלמה (ט"ו דורות) וכתיב וישב שלמה על כסא ה׳, הא סיהרא על מליא. ואם לא זכיתם אתם מונים לפגומה של לבנה. רחבעם אביה אסא יהושפט יורם אחזיה יואש אמציה עזריה יותם אחז חזקיה מנשה אמון יאשיה (ט"ו דורות) צדקיה, ועיני צדקיה עור (ירמיה נ"ב) הא סיהרא על פגומה וכו׳ (ילקוט דהי"א שם). עד חצי החדש הלבנה מתמלאה תמיד וכן ממלכת ישראל נתגדלה עד שלמה שהיה מושל בכל הממלכות וגו׳ (מ"א ה׳). ובימי בנו רחבעם נפלה מחלוקת בישראל ונפרדו עשרת השבטים מן שבט יהודה ובנימין, ואז החלה ירידתם עד צדקיה המלך האחרון ועיניו עור נבוכדנצר והגלהו בבלה. ולמדנו מזה עד כמה גרמה המחלוקת בישראל, כי עד שהיו אגודים כאיש אחד תחת מלך אחד עשו חיל, אך כאשר חלק לבם נאשמו. ולכן מצינו שנתנו סימן לקדוש החדש דוד מלך ישראל חי וקים (ר"ה כ"ה.) כי לעתיד תקום מלכות בית דוד ותתגדל עוד הפעם וכל ישראל יהיו אגודה אחת כמקדם.

[שני מלכים בכתר אחד] בגמרא מצינו ר"ש בן פזי רמי, כתיב את שני המאורות הגדולים וכתיב את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה? אלא אמרה ירח לפני הקב"ה, רבש"ע וכי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? אמר לה לכי ומעטי את עצמך, אמרה לפניו רבש"ע הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון אמעט את עצמי? אמר לה לכי ומשול ביום ובלילה, אמרה ליה מאי רבותא, שרגא בטיהרא מאי אהניא? אמר לה זיל לימנו בך ישראל ימים ושנים; זיל ליקרו צדיקי בשמך: יעקב הקטן (עמוס ז׳) שאול הקטן (ש"א ט"ו י"ז) דוד הקטן (שם ט"ז י"א), חזייא דלא קא מיתבא דעתה, אמר הקב"ה הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח, והיינו דאמר ר"ש בן לקיש מה נשתנה שעיר של ר"ח שנאמר בו לחטאת לה׳ (במדבר כ"ח) ובכל קרבנות כתיב שעיר עזים אחד לחטאת? אמר הקב"ה שעיר זה יהא כפרה על שמיעטתי את הירח (חולין ס׳:). וצריכין לדייק שלא מיעט הקב"ה את הלבנה בעצמו אלא שאמר לה לכי ומיעטי את עצמך, כי או"ה נמשלו לחמה וישראל ללבנה, ומתחלה היה ברצון האל ששניהם יתענגו על רוב טוב בעוה"ז בשלום ובהשקט יחדיו, אבל לאחר שהשחיתו כל בני אדם את דרכם על הארץ ונולדו להם דעות משובשות ונפסדות באלהות, ואף אברהם לא יכול לאסוף כלם תחת צל כנפי השכינה, ונאמר לרבקה שני גוים בבטנך ושני לאומים ממעיך יפרדו ולאום מלאום יאמץ, כי כל אחד רוצה לרדות בחבירו, אז לא היה אפשר לשניהם להתקיים ביחד. וזהו אמרה הלבנה לפני הקב"ה רבש"ע אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד! אמר לה לכי ומיעטי את עצמך, הסתפק במיעוט כעני בעוה"ז ותרכש לך רב טובך בעוה"ב. אמרה לפניו הלא אמרתי לפניך דברים של טעם ולמה אמעט את עצמי מטוב עוה"ז להיות משועבד בגלות המר? אמר לה לכי ומשול ביום ובלילה, כי יהיו נמצאים בך גם עשירים כמו רבי שהיה זוכה לשתי שלחנות. אמרה לפניו שרגא בטיהרא מאי אהניא, עשירים יחידים כאלה מעט מזעיר הם ואין אורם ניכר בין המון עשירים ואילי הכסף בין או"ה. אמר לה למה תצטערי כ"כ על אבוד עוה"ז כל זמן שישראל מונים ומקדישים את ימיהם ושנותיהם לתורה ומע"ט כדי לזכות לעוה"ב שהם חיים נצחיים, ועוד אם מעט וקטן אתה בעיניך ראש לאומות אתה וסגולה מכל העמים, וראיה כי כל הגדולים מכונים בתואר „קטן". חזייא דלא קא מיתבא דעתה, אמר הקב"ה כביכול הביאו עלי כפרה כי אנכי בראתי יצר הרע, ויצר לב האדם רק רע כל היום, והוא גרם שנפרדו דעות בני אדם ואו"ה לא קבלו עליהם התורה כמו ישראל, ולאום מלאום יאמץ, מתחלה ורב יעבוד צעיר ואח"כ הקטן משועבד לגדול. ואמרו כי הקב"ה כביכול מתחרט על שברא היצה"ר דכתיב ואשר הרעותי (מיכה ד׳ ו׳) ולעתיד לבא יבטלו (סוכה נ"ב.) ואז כולם יקראו בשם ה׳.

[יום כפור קטן] הכפרה להקב"ה היתה לדוגמא לבעלי הקבלה בצפת בימי ר׳ משה קורדובירו לתקן יום כפור קטן ותענית ליחידים בערב ר"ח. וז"ל השל"ה מאחר שהוא כפרה יראה האדם שיעשה תשובה בלב שלם, וערב ר"ח יעשה כמו יו"כ, כמו שנוהגין הרבה מחסידי עליון ויתקן כל הקלקולים הן בממון הן בגוף הן בנפש, ויתודה בבכי רב ובחרטה גמורה ויעזוב דרכו הרעה כדי כשיכנס החדש יהיה כבריה חדשה, עכ"ל.

ג

דרשה ליום ראשון של ר"ח

מיסוד ס׳ בית מועד דרוש א׳

[הבחירה—מדת הדין ומדת הרחמים] ברצות ה׳ לברוא העולם ע"פ הטבע העמידו במצב שירבה ויחסר בדרך הלוכו בעלייה וירידה, שימצאו בו דברים שונים והפכים, כדי שיהיה מקום לבחירה ושכר ועונש הנגללים עמה. ואף שהכוונה בעצם וראשונה היתה לתת השכר המזומן לצדיקים שהם העיקר, עם כל זה נמשך ממנו הפכו והוא העונש המוכן לרשעים שהם הטפל. ועל פיהם נוסד העולם במאזני צדק ומשפט, דין ורחמים משותפים, ובאופן אחר לא היה אפשר לעולם החמרי שיתקיים. והוא שאמרו חז"ל בעשרה מאמרות נברא העולם, ומה ת"ל והלא במאמר אחד

יכול להבראות וכו׳. ר״ל שמצד הבורא שהוא אחד פשוט היה העולם יכול להבראות במאמר אחד והוא מדת הדין, אולם אם נברא כן היה כלו פשוט בלא הפכיות ולא היתה הבחירה מוצאת לאדם, ולכן נברא העולם בעשרה מאמרות שבהם נמצאו הקצוות כלן, והמדות המתהפכות בסבתן, ומהן הצא הבחירה ועמה השכר והעונש. וזהו מה שאמרו אלא ליתן שכר לצדיקים וכו׳, כי הצדיקים והרשעים נבחנו מצד הבחירה, וזו התכלית הבריאה לפי הרצון האלהי. בין המדות השונות מצוינות בפרט מדת הדין ומדת הרחמים, הראשונה יונקת מהפחד והאחרונה מהחסד, ובשתי המדות האלו כרוכות שאר המדות שנתגלו בבריאת העולם. מדת הדין מתואר במדת לילה ומדת רחמים מתואר במדת יום, וזהו ויהי ערב ויהי בקר, ויתארו בהן כמו כן שני המאורות הגדולים השמש מול מדת הרחמים והירח מול מדת הדין. ורצה הקב״ה מתהלה שיהיו שניהם גדולים ושלמים בכל פעולותיהם ומושלים ביחד לטוב לפני האלהים, ונאמר בהם מארת חסר להורות על אחדות גמור שביניהם בלי התנגדות זה לזה שמסכים לכח היחוד, אם בהנהגת העליונים ותחתונים אם בשכר ועונש שיפול על האנשים תהיה יד שניהם שוה. אך בזה לא נתקררה דעת מדת הדין, לכן אמרה הירח לפני הקב״ה רבש״ע אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? ר״ל שקטרגה וערערה על מה שהוטל עליה ועל מדת הרחמים שישתוו בהנהגתן בכלל. כי כל מדה נקראת מלך בבחינת כח האלהי שבה, וכל מעלה נקראת כתר בבחינת פעולתה והנהגתה, ולזה אמרה הכי אפשר לשתי מדות מתנגדות זל״ז שישתמשו בפעולה אחת? הלא יותר ראוי שתהיה מלאכות העליונים ונתינת השכר מסורה למדת הרחמים, ומלאכות התחתונים ונתינת העונש מסורה למדת הדין, שכן הגון לחלק הפעולות לפי תכונת המדות ועי״ז נבחן יפה סדר הנהגת העולם, והסכים לה הקב״ה ואמר לכי ומיעטי את עצמך, כלומר לכי ומלכי על התחתונים לבד ומעניש הרשעים. אמרה לפניו רבש״ע בשביל שאמרתי דבר הגון אמעט את עצמי? כי במיעוט הירח שהיא מדת הדין נמשך מיעוט ההארה והטבה בעולם ונתרבו הדינין והיסורין והוגבלה הבחירה החפשית. אמר לה לכי ומשלי ביום ובלילה שתהיה משתתפת בממשלה עם מדת הרחמים ויהיה לכל אחת חלק בעליונים ובתחתונים בדרך שותפות וכל אחת תהיה נשמעת לחברתה. אמרה ליה מאי רבותא וכו׳, אף כי יש לי קצת ממשלה במדת רחמים לתת שכר לצדיקים לא יקרא שמי עליהם כ״א שם מדת רחמים הגוברת עלי ושרגא בטיהרא מאי אהניא, כלומר הארתי וטובתי לא נחשבה למאומה מול הארת וטובת מדת הרחמים. אמר לה זילי בך ימנו ישראל ימים ושנים, כי יש מצות התלויות בסדר הימים והשנים כפי הילוך הירח, וזה יספיק לך להמנות בין הגדולים, וצדיקים יקראו על שמך, ר״ל הצדיקים השלמים שאינם צריכים למדת הרחמים. לא מיתבא דעתה, כי צדיקים כאלה מעטים הם. אמר הקב״ה הביאו עלי כפרה, כי ע״י מיעוט הלבנה נתמעט כח מדת הדין, וכיון שלא יכול עוד מה״ד לענוש את הרשעים כפי רשעתם כי מדת הרחמים הגינה עליהם ונתנה להם זמן לחזור בתשובה, ומדת הדין התרצה והתפייס ביסורין של צדיקים שסובלים כדי לכפר ולמרק עון דורם הרשעים. ועי״ז הקב״ה כביכול התחרט ויתעצב אל לבו והצריך כפרה על מיעוט הלבנה. ולפי שאיתקש שעיר ר״ח לשעיר יוה״כ בכפרה, הוא נקרא כפור קטן, וזה הטעם לתענית בערב ר״ח שהוא לעורר צער על מיעוט הירח שגרם ליסורי הצדיקים.

[מיעוט הירח לטובה] כל זה נעשה בהשגחת הבורא, וגם מיעוט הירח היה לצורך שירבה שכר הצדיקים ע״י התחזקות כח הבחירה שלהם לבחור בטוב ולמאס ברע אף שיודעים כי הרשעים הבוחרים ברע אינם נענשים מיד ומועיל להם תשובה. גם ירבה שכר הצדיקים ע״י שמקבלים על עצמם וסובלים יסורין בשביל הרשעים כדי שימשך להם הזמן לשוב מדרכם הרעה. אמנם לעתיד לבוא ימלא השי״ת הפגם שהגיע לירח וישתלם המיעוט, ומדת הדין לא תתנגד למדת הרחמים כי שניהם יחד יפעלו לטובת מין האנושי, כי כל בני אדם יעבדו את ה׳ אלהי ישראל, ויקוים בהם כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה׳ לעבדו שכם אחד וגו׳, והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון והיה יום אחד הוא יודע לה׳ וגו׳, והיה ה׳ למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד, אבי״ר.

ד

דרשה ליום שני של ר״ח

מיסוד ס׳ בית מועד דרוש ב׳

מפני מה אומות העולם מונין לחמה וישראל ללבנה? מה חמה אינה אלא ביום כך אין מושלן של מלכיות או״ה אלא בעוה״ז, ומה חמה היא של אש כך הן עתידות להיות נדונות באש שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור וגו׳. וכשם שהלבנה היא של אור כך ישראל נוחלין האור שנאמר אור זרוע לצדיק, ונאמר אור צדיקים ישמחו, ונאמר קומי אורי כי בא אורך וגו׳ לכך כתוב ובראשי חדשיכם, החדש הזה לכם, שאתם בדוגמתה של לבנה (מדרש רבה).

[חדוש הלבנה סימן לחדוש האומה] מוסכם במדרשי

חז"ל כי יש לישראל דמוים רבים עם הלבנה, וכן תקנו מסדרי התפלות לומר בברכת הלבנה שהם עתידים להתחדש כמותה. ובאמת תתיחס האומה ללבנה בכל צד ופינה, שמה שאירע לזו אירע לזו, וממערכות הלבנה נלמוד מה יהיה בסופה של האומה הישראלית. הדמויים הם מצד מולד הלבנה, הילוכה ורבויה ונגודה, מיעוטה והסתרתה ולקותה, והיותה נראית ביום ומאירה בלילה, ומסעות שלה על סדר שנים עשר חדשים. כן מעת נולדה האומה הישראלית נתגדלה ונתרבה עד שלמה המלך שהוא היה הנגוד והמלוא ובא בדור החמשה עשר כיום מלואה של הלבנה. ואחריו התחיל המיעוט והפגום והלכו הלוך וחסור עד צדקיהו המלך האחרון שבו חשך אור מלכות ישראל ונסתר מעיני הרואה. וכמו שאין הלבנה חסרה מאורה לגמרי תמיד, כך לא סר אור השררה מישראל לגמרי אבל הוא טמון ומכוסה ולא יכבה נרו לעולם ועד, כמו שדרשו חז"ל על הפסוק לא יסור שבט מיהודה וכו'. וכדרך שאירע ללבנה להיות לוקה בהזדמן עובי הארץ בינה ובין השמש לפי שמקבלת הלבנה האור מהשמש, כך ישראל גרמו בעונותיהם המבדילים בינם לבין אביהם שבשמים לערב אור ה' שהיה מציץ מבית המקדש שהיא אורו של עולם, והחושך הביא גלות ישראל. כמו בלקוי הלבנה אין שיעור מוגבל פעם מקצר פעם מאריך, ומעולם אין הלבנה מסולקת מאור השמש אלא שמתלבשת קדרות וחשכה לעיני הרואים, כך הגלות פעם הוא קצר ופעם הוא ארוך, ואף בגולה אין השכינה מסולקת מהם אלא טמונה וחבויה. וכמו הלבנה כשנראית ביום אין אורה ניכר, כך ישראל אף שנראים בין האומות ונכרים ומצוינים ביניהם אין אורם ניכר בזהרו אלא לאחר ביאת שמשם של שונאיהם ומנדיהם. כשם שהלבנה נוסעת לעומת שנים עשר מזלות בשנים עשר חדשים, כך ישראל נוסעים לשנים עשר שבטים. וכשם שהלבנה מחודשת תמיד כך ישראל נשמותיהם מתחדשות תמיד בחדוש השכינה, וזה שכתוב חדשים לבקרים רבה אמונתך, כי נשמות ישראל נאצלות מהשכינה וע"י השפעת אור התורה בלבוש מלכות בגוונים שונים מי"ב מזלות המקבילות לעומת י"ב חדשים. ויתקיימו בנו כל היעודים האמורים בנביאים בגאולה העתידה, ואז יחזרו י"ב שבטים לאגודה אחת ויתחדשו בהם י"ב דברים, והם:

[שנים עשר יעודים]. הראשון, שעתיד הקב"ה להאיר לנו שנאמר לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ונוגה הירח לא יאיר לך והיה לך ה' לאור עולם ואלהיך תפארתך, לא יבא עוד שמשך וירחך לא יאסף כי ה' יהיה לך לאור עולם ושלמו ימי אבלך. השני, שיוציא מים חיים מירושלם ומרפא בהם כל מחלה שנאמר ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם ונאמר ביחזקאל וירפאו וחי כל אשר יבא שמה הנחל. השלישי, שכל האילנות יתנו פרי חדש בכל חדש וחדש שנאמר לחדשים יבכר וגו'. הרביעי, שיבנו כל חרבות העולם שהם ירושלם ובית המקדש שנאמר ונבנו החרבות ויסדתיך בספירים. החמישי, ופרה ודוב תרעינה יחדיו לא ירעו ולא ישחיתו ונאמר וכרתי להם ברית ביום ההוא עם חית השדה ועם עוף השמים. הששי, שלא יהיה עוד בכי ויללה ולא יגון ואנחה שנאמר בלע המות לנצח וגו'. השמיני, שימצאו המזונות בלי עמל וטורח שנאמר יהי פסת בר בארץ וגו'. התשיעי, שיתבטל כח היצר הרע וכחות הטומאה שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ. העשירי, שנהיה משכילים בכל חכמה ומדע ויערה עלינו רוח ממרום כמו שנתנבא הנביא שנאמר כי כלם ידעו אותי וכתיב ונבאו בניכם ובנותיכם וגו'. האחד עשר, שכל אוצרות העולם ינתנו לישראל וכל מלכי האדמה יביאו דורון להם וישלימו עם מלך המשיח שנאמר מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו וגו'. השנים עשר, שיפתחו שערי גן עדן ונשיג כל העדנים ועל הכל שנשבע מזיו השכינה כמו שנאמר הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו. וזה כלל בידינו שכל החדושים והיעודים הרוחניים יהיו בגאולה הבאה וישתלמו בעתיד, ולא תהיה עוד מלחמה בארץ רק שלום ואמת.

[י"ב שבטים רמוזים בגאולה] וכן אמרו במדרש י"ב שבטים ע"ש הגאולה נקראו: ראובן ראה ראיתי, שמעון וישמע אלהים, לוי ונלוו גוים רבים, יהודה ואמרת ביום ההוא אודך ה', בנימין נשבע ה' בימינו, דן וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, נפתלי נפת תטופנה, גד והמן כזרע גד והוא לחם שמים בעוה"ב, אשר ואשרו אתכם כל הגוים, יוסף, יוסיף ה' שנית ידו, יששכר יש שכר לפעולתך, זבולן בנה בניתי בית זבול לך. וכל סימני הגאולה הללו רשומים בראשי חדשים, וכל החדושים נמצאים מהשכינה, והיא הנותנת לנו הארה והשפעה מהם מדי חדש בחדשו, ובה טמון החדש הנסתר והוא חדש העבור אדר שהוא כמו הבכור בשבטים שנוטל פי שנים, והגאולה תלויה בבכורה וזהו אמרו בני בכורי ישראל וגו'. וישראל מוכנים להתענג מזיו השכינה שנאמר אור זרוע לצדיק וגו', ומעלת האור ההוא מבואר שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים, כלומר כי האור הנסתר עתה בלבנה יהיה נגלה באור החמה, ואור החמה הנגלה אז יהיה כאור שבעת הימים של ימי בראשית. ומה שנאמר וחפרה הלבנה ובושה החמה וגו' ירצה לומר שבחינת האור האלהי שיגלה לעוה"ב לא יחשב ולא יראה אור הלבנה והחמה שיהיה לימות המשיח וכמו שדרשו חז"ל. יהי רצון כי עין בעין, היינו בעין החוש ובעין השכל נראה בשוב ה' שבות עמו יגל יעקב ישמח

ישראל בחדוש האור מלמעלה, אמן.

ה
דרשה לשבת ראש חדש
מיסוד ס' בית מועד

זש"ה מתי אבוא ואראה פני אלהים, אמרו ישראל רבש"ע אימתי אתה מחזיר לנו את הכבוד שהיינו עולים בשנה שלש פעמים ורואים את השכינה. אמר להם הקב"ה בני! בעוה"ז הייתם עולים ברגלים שלש פעמים בשנה, כשיגיע הקץ אתם עתידים לעלות שם לביהמ"ק בכל חדש וחדש ובכל שבת ושבת שנאמר והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחוות לפני וגו' (מדרש).

[תנאי הטבע] תנאים התנה הקב"ה עם כל מעשי בראשית כשנבראו שיהיו נשמעין והולכין ע"פ דבורו ורצונו, וכן אמר ר' יוחנן בבראשית רבה, תנאי התנה הקב"ה עם הים שיהא נקרע לבני ישראל, הה"ד וישב הים לאיתנו לתנאי שהתנה עמו. אמר ר' ירמיה ב"ר אלעזר לא עם הים בלבד התנה הקב"ה אלא עם כל מה שנברא בששת ימי בראשית, שנאמר אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי, צויתי את הים שיהא נקרע לפני בני ישראל, צויתי השמים שישתקו לפני משה (האזינו השמים ואדברה), צויתי את השמש ואת הירח שיעמדו לפני יהושע, צויתי את העורבים שיכלכלו אליהו, צויתי את האש שלא תזיק לחנניה מישאל ועזריה, צויתי את האריות שלא יזיקו לדניאל, צויתי את השמים שיפתחו לקול יחזקאל שנאמר נפתחו השמים וגו', צויתי את הדג שיקיא את יונה וגו'. ואם הנבראים האלה שאינם בעלי בחירה התנה הקב"ה עמהם תחלה שיהיו נשמעין וצייתין לדבורו ושישנו את טבען לעת הצורך, ק"ו שהתנה תנאים עם הנשמות שעתידות לבא בגופות בני אדם שהם בעלי בחירה שתהיינה נשמעות והולכות ע"פ דבורו של מקום לעשות רצונו בדרך נס לעתים מזומנות. הכוונה בזה לומר כי האלהים המציא שני מיני נמצאים רוחניים פועלים בשכל וגשמיים פועלים בטבע, ואולם רצה שלפעמים יהפכו הסדר שיהיו הגשמיים פועלים בשכל והרוחניים בטבע, היינו כאשר יתלבשו המלאכים לבוש התחתונים בשליחותו של מקום הם פועלים בטבע, או שהנמצאים הטבעיים ילבשו מלאכות לקול דברו ית' ויפעלו פעולות בבעלי שכל עליונים לגלות את מצפוניו בארץ מתחת. ואמרו בפ' המפלת (מס' נדה) שקודם שנברא האדם משביעין אותו תהא צדיק ואל תהא רשע וכו', והוי יודע שהקב"ה טהור ונשמתך טהורה וכו'. ר"ל תהא מה שצוה אותך בוראך ואל תהא רשע במה שהונח ברשותך ובבחירתך. ולפי שנשמתך טהורה צריך אתה לטהר הגוף שיהיה זך ומוכן לקבל הצורה השכלית, כי רצון האל שיהיו משרתיו טהורים בלי פסולת ונשמעים לו, ק"ו משאר החומריים שאינם מבחינים ונשמעים לדבר ה' ומשתנים ומהפכים לעשות רצונו, כ"ש גוף האדם המתוקן לכך. ולפי שעל מנת כן ניתנה הנשמה בגוף אם אתה משמרה מוטב ואם לאו וכו' תשאר חומר בלא צורה.

[עונש הרשעים בי"ב חדש] עונש הרשעים בגיהנם הוא במשך י"ב חדשים כמו שאמרו במשנה, והביאו ראיה מן המקרא שנאמר והיה מדי חדש בחדשו, ודרשו מאותו חדש לאותו חדש, כי יצרפו ויתלבנו שנה תמימה י"ב חדש, ובכל העת ההיא אין להם מרגוע כ"א בשבתות וראשי חדשים, לפי שהם מיוחדים ומסוגלים לחדוש ההויות הטבעיות ביסודות הבריאה מששת ימי בראשית, והם ימי מקלט לנשמות הרשעים שבגיהנם אבל ימי חופש לנשמות הצדיקים בג"ע. אמנם ימי המועדים אף שיש בהם תוספת מעלה לנשמות הצדיקים שבג"ע שמתעטרות ועולות למע"ה, אין בהם מנוחה לנשמות הרשעים, כי המועדים אינם עלולים לחדוש הבריאה ואינם קבועים לפי סדר הזמנים בטבע, אלא באים לרגלי הנסים שנולדו על שנוי הטבע שנעשה בזכות הצדיקים לבדם. אבל שבתות ור"ח שנוסדו על חקים חקוקים מששת ימי בראשית בכח החדוש וההויה הטבעית כדאים הם להיות מנוחה ומרגוע לנשמות הרשעים שבאו ג"כ ע"י כח החדוש והויות נפסדות. וכן איתא בפסיקתא, א"ר אפטרוקי אור של גיהנם שובת בשבת ור"ח דכתיב ויצאו וראו וגו' והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו וגו'. וכתב המרדכי בפסחים בענין כשחל ר"ח במוצאי שבת אין אומרים צדקתך צדק דנשמות אין אינן חוזרות לדינן, וכן כשחל יו"ט במוצאי שבת אעפ"י שחוזרות הנשמות לדינם ביו"ט מ"מ אין לומר צדקתך צדק מפני כבוד יו"ט שלא יהא פחות מר"ח. ונראה מזה כי הנשמות אינן חוזרות דוקא בשבתות ור"ח ולא ביו"ט, כי שבת ור"ח שניהם מורים על החידוש בבריאה ובטבע, אלא שהשבת מיוחד לאות החדוש מצד האמונה כי בו שבת השי"ת, ור"ח מיוחד לאות החדוש מצד הראיה של הלבנה המחודשת, וע"י החדוש באה התעוררת לשפע טובה ורצון. והנה אם יש לנשמות שנסתלקו מעוה"ז התחדשות והתעוררות בשבת או בר"ח, כ"ש כשהוא שבת ור"ח כאחד שאז יש לאדם תוספת וכפל חדוש והשפעה בגוף ובנפש, ששניהם נושקים זה את זה. וזהו דכתיב והיה מדי חדש בחדשו, שיש בחדש עצמו חדוש נוסף עוד וכן מדי שבת בשבתו, ומהו החדוש והתעוררות הזה? שיתאחדו הנפש והגוף לברך את שמו ית' על הפלגת רחמיו בסליחה לחטאים ועל השפעת הדעת לצדיקים להבחין יושר בבריאת העולם והנהגתו.

דרשות לראש השנה

חומר לדרוש על אדות ראש השנה

[יום תולדת הבריאה—יום הדין] באחד לחדש השביעי הוא חדש תשרי נולד אדם הראשון, והוא יום חשבון להשנה שעברה ושעתידה לבוא. בתורה נזכר רק שהוא שבתון זכרון תרועה מקרא קדש (ויקרא כ"ג), יום תרועה יהיה לכם (במדבר כ"ט), אך חז"ל למדו מפי הקבלה שהוא ראש השנה לדין, מדכתיב מראשית השנה ועד אחרית שנה (דברים י"א), בראשית השנה נידון מה יהא בסופה. ממאי דבתשרי הוא? דכתיב תקעו בחדש שופר בכסא ליום חגנו (תהלים פ"א), איזהו חג שהחדש מתכסה בו הוי אומר זהו ר"ה, שחל בראש חדש בעת שהלבנה מכוסה מעין רואה מפני שהיא סמוך לחדושה, וכתיב כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב (ר"ה ח'.). במדרש למדו כי יום המשפט הוא בראש השנה דכתיב כוננת ארץ ותעמוד למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך (תהלים קי"ט), ותני בשם ר' אליעזר בכ"ה באלול נברא העולם ואדם הראשון נברא בר"ה, וכתיב זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון כי חק לישראל הוא וגו'. ועל המדינות בו יאמר איזו לחרב ואיזו לשלום איזו לרעב ואיזו לשובע ובריות בו יפקדו להזכירם לחיים ולמות. נמצאת אתה דורש, ביום ר"ה בשעה ראשונה עלה במחשבה לברוא האדם, בשניה נתייעץ עם מלאכי השרת, בשלישית כנס עפרו, ברביעית גבלו, בחמישית רקמו, בששית עשאו גולם, בשביעית נפח בו נשמה, בשמינית הכניסו לג"ע, בתשיעית נצטוה, בעשירית עבר, בי"א נידון, בי"ב יצא בדימוס (מחילה), אימתי בחדש השביעי באחד לחדש (ויק"ר פכ"ט). ומפני שיום זה הוא ראשית השנה והוא יום הדין ע"כ צריך האדם לפשפש במעשיו ולראות אם לא הכריעו חובותיו על זכיותיו, ואם עשה שלא כדין עליו להתחרט ולהטיב דרכו בשנה הבאה.

[יום דין לכל באי העולם] ר' אליעזר ור' יהושע חולקים בזמן בריאת העולם, ר"א אומר בתשרי נברא העולם וכו', ר' יהושע אומר בניסן נברא העולם (ר"ה י"א.). ונראה כי עיקר מחלוקתם הוא אם ר"ה הוא יום דין לישראל לבדם או שהוא יום דין לכל העולם, לפי דעת ר' יהושע ר"ה הוא אחד ממועדי ה' זכר ליציאת מצרים לבני ישראל לבדם ואין לאחרים חלק בו, ולכן יעד את בריאת העולם בניסן החדש שבו נגאלו ישראל ונעשו אומה חפשית והתחילו למנות את החדשים לשנת הולדת לאומתם. ולדעת ר' אליעזר נברא העולם בתשרי בעת שתתחיל השנה הכללית למין האנושי וכל באי העולם יעברון לפניו כבני מרון לדין ולמשפט, וכן נראה מהתפלות שתקנו לנו אנשי כנה"ג ובכן תן פחדך על כל מעשיך ואימתך על כל מה שבראת וייראוך כל המעשים וישתחוו לפניך כל הברואים ויעשו כלם אגודה אחת לעשות רצונך וכו' ותמלוך אתה לבדך על כל מעשיך וכו' ומסיים מלך על כל הארץ. ובמוסף אנו אומרים ועל המדינות בו יאמר וכו' ובריות בו יפקדו לחיים ולמות וכו'. כל או"ה בכלל הם אף כי אנחנו בני ישראל הם בפרט, וכן דרשו תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו כי חק לישראל הוא לישראל בפרט, משפט לאלהי יעקב לאו"ה בכלל. לכן עלינו להתפלל כי כל העמים יכירו וידעו את אלהי הרחמן והסליחות, וכולנו יחד נעבוד את ה' אל יחיד מלך העולם, ולא יהיה לנו אלהים אחרים ומלכים אחרים זולתו.

[דין לפי משפט העם] יום הדין הזה שבו דן הקב"ה את בריותיו אינו כיום הדין של מלך ב"ו עם משרתיו. מלך ב"ו כשעושה דין עם עבדיו כוונתו לחזק את ממשלתו עליהם ונוקם נקמתם בהם אם ימרדו בו, אבל הקב"ה אינו כן, כי אין לו צורך לאמץ את שלטונו ולא יוכל איש להתפרץ כנגדו, גם איננו נוקם ונוטר כי הוא מטה כלפי חסד. ולא עוד אלא שכל מעשיו ע"פ התורה וע"פ הזקנים שנמסרה התורה בידיהם. ודרשו ע"ז הפסוק כי מי גוי גדול וגו' בנוהג שבעולם כשהשלטון אומר עשו כך היום והדיוט אומר למחר למי אנו שומעין לא לשלטון? אבל הקב"ה אינו כן, אמרו ב"ד היום ר"ח, הקב"ה אומר למלאכי השרת העמידו בימה, יעמדו סנגורין, יעמדו קטגורין שאמרו בניי היום ר"ה. נמלכו ב"ד לעברה למחר, הקב"ה אומר למלאכי השרת העבירו בימה ויעברו קטגורין שנמלכו בני לעברה למחר. מאי טעמא, כי חק לישראל הוא, ואם אין חק לישראל כביכול אין משפט לאלהי יעקב (ירושלמי ר"ה פ"א). במדרש דרשו הפסוק הזה כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו, אשר לו אומה קרובה אין כתיב כאן אלא אשר לו אלהים קרובים אליו, הוא וכל פמליא שלו (קרובים לישראל

ונשמעין עליהם), אר"י אמר הקב"ה לישראל עד שלא נעשית אומה שלי נקראו מועדי ה', מכאן ואילך אשר תקראו אותם, אשר תקראו אתם (דברים רבה פ"ב). וכל זה דונמא לעולם איך תתנהג ממשלת הארץ, לא כדרך העריצים הרודים בעם ממשלה בלתי מוגבלת, רק כראשים נמוסיים שמנהיגים את בני ארצם ע"פ תקנות של זקני העם.

[ישראל ואו"ה בדיניהם] בני ישראל היודעים את רבונם בטוחים בו שיעשה להם דין ע"פ חסד ורחמים, ואינם דואגים כאדם הדואג אם יש לו דין אצל שופט בשר ודם. ולא עוד אלא שמראים פנים שוחקות (optimism) ע"ד כל מה דעביד רחמנא לטב עביד, ועושים את יום הדין ליום טוב. וכבר בימי עזרא הסופר גלה להם הסוד הזה כי אין להם להתאבל רק לשמוח בהיותם בטוחים ונסמכים בחסד עליון, וכאשר היה עזרא קורא בתורה לפני הקהל באחד לחדש השביעי הוא ר"ה, והיה העם בוכים בשמעם את דברי תוכחות התורה, אמר להם לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו כי קדוש היום לאדונינו ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעזכם (נחמיה ח'). ודרשו (שם) ג"כ על הפסוק כי מי גוי גדול, איזה אומה כאומה זו שיודעת אופיא של אלוה, בנוהג שבעולם אדם שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל זקנו ואינו חותך צפרניו לפי שאינו יודע היאך דינו יוצא, אבל ישראל אינו כן, אלא לובשים לבנים ומתעטפין לבנים ומגלחין שערן ומחתכין צפרניהם ואוכלים ושותים ושמחים בר"ה לפי שיודעים שהקב"ה עושה להם נסים ומכריע דינם לכף זכות (עי' ילקוט פ' ואתחנן).

[איום הדין מפני מקטרוגין] בכל זאת יש לו לאדם לירא ולפחוד מיום הדין הנורא, ואמר רבי כרוספדאי שלשה ספרים נפתחין בר"ה, אחד של רשעים גמורין ואחד של צדיקים גמורין ואחד של בינונים. צדיקים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים, רשעים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה, בינונים תלויין ועומדין מר"ה ועד יוה"כ (והם עשרת ימי תשובה), זכו נכתבין לחיים לא זכו נכתבין למיתה (ר"ה ט"ז:). נכבדות יום הדין למדנו ממה שאמר ר"א, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע מפני מה אין אומרים ישראל שירה בר"ה ויו"כ? א"ל אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו וישראל אומרים שירה! (שם). האיום ביחוד הוא מפני המקטרוגין העומדים ללמד חובה על ישראל מול הסנגורין המלמדים עליהם זכות. ואמרינן במדרש שהחמה (או"ה שנמשלו לחמה) מקטרגת בר"ה על ישראל, ואומר לה הקב"ה את עד אחד ואין עד אחד נאמן, והולכת להביא עמה עד שני את הלבנה ואינה יכולה למוצאה שהיא מתכסה בו ביום, והיינו דכתיב תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו (מובא בסמ"ג הלכות שופר). ובזהר (פ' משפטים) עה"פ לא יקום עד אחד נאמר כי סמאל ייתי למתבע דינא לבנוי קמיה קב"ה, והוא יימא ליה דייתי סהדין והוא ייתי לשמשא עמיה, אזל למייתי סיהרא והיא מתכסת וסליקת לההוא אתר דאיתמר ביה במכוסה ממך אל תחקור לפייסא על בנוי והדא הוא דאמר קרא תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו. אמנם ע"י תפלה ותקיעת שופר ותשובה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה. וע"ז א"ר יוסי בכל הקרבנות כתיב והקרבתם וכאן בר"ה כתיב ועשיתם, אמר להן הקב"ה לישראל, מכיון שנכנסתם לדין לפני בר"ה ויצאתם בשלום מעלה אני עליכם כאילו נבראתם בריה חדשה כענין שנאמר ויעש ה' את הרקיע (ירושלמי ר"ה פ"ד ומ"ר פ' אמור).

[שופר] תקיעת השופר ובפרט קול התרועה היה לזרז את העם למלחמה ולהחריד את השונא. בו היו תוקעין להקהיל את אנשי המלחמה שנאמר הלוך ותקוע בשופרות (יהושע ו'), גדעון וחילו תקעו בשופרות להחריד מחנה מדין (שופטים ז'). גם לעורר את העם ולהכינם לקראת הופעת השכינה כמו במתן תורה שנאמר וקול השופר חזק מאד ויחרד כל העם אשר במחנה. וכן בדוד מצינו שהיו מעלים את ארון ה' בתרועה ובקול שופר (ש"ב ו'). ראש השנה נקרא זכרון תרועה ויום תרועה שתוקעים בו בשופר לעורר את העם למלכות אדון כל ביום הרת עולם, ולהחריד את השטן וכל המקטרוגין על ישראל. וא"ר יצחק למה תוקעין ומריעין כדי לערבב השטן (ר"ה ט"ז.).

[עקדת יצחק] ר"ה נקרא ג"כ יום זכרון להזכירנו עקדת יצחק. ודרשו על הפסוק וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו, מלמד שהראה הקב"ה לאברהם אבינו את האיל ניתש מחורש זה ונסבך בחורש אחר, ואמר אליו כך עתידין בניך להיות נאחזים באומות ונסבכים בצרות ונמשכים ממלכות למלכות, מבבל למדי, ממדי ליון, מיון לאדום (רומי), וסופן להגאל בקרנו של איל, הה"ד וה' עליהם יראה ויצא כברק חיצו וה' אלהים בשופר יתקע ונו' (זכריה ט') וכו' (ויק"ר פי"ט). א"ר אבהו למה תוקעין בשופר של איל? אמר הקב"ה תקעו לפני בשופר של איל, כדי שאזכור לכם עקדת יצחק בן אברהם ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם את עצמכם לפני (ר"ה ט"ז). וראוי לנו להבין ענין העקדה ומה באה ללמדנו, כי רבים טועים לחשוב שחשובת העקדה היא מסירת נפשו של יצחק לשחיטה ומסירת אברהם אבינו את בנו יחידו להקרבה, ובאמת הדבר הזה בעצמו אינו ענין חשוב כל כך, כי נמצאים יהודים למאות ולאלפים שמסרו נפשם על קדוש השם לקיים מצות בוראם. גם קשה למה אנו מזכירין העקדה ע"י שופר של האיל ולא ע"י המאכלת שלקח אברהם לשחוט את בנו? אלא ודאי שהשופר בא ללמד אותנו ההיפך ממחשבת ההמון אדות העקדה, כי עיקר המצוה היה לקיים

מצות ה׳ ע״י המלאך לאמר „אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה״, כי אין חפץ לה׳ בעולת אדם כמו שעשו הגוים שהקריבו את בניהם למולך, והנסיון היה רק להוכיח כוונתו הרצויה „כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנך את יחידך ממני״, ולהורות דרך ההקרבה בבהמות, שהוא „כאילו עקדתם את עצמכם לפני״, ומיד נזדמן לו איל שהקריב לעולה תחת בנו, והשופר של האיל הזה מורה לנו הקרבנות שהוא של בעלי חי אלמים ולא של בני אדם, „ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה׳ יראה, אשר יאמר בהר ה׳ יראה״, והוא הר הבית שנועד להקרבת קרבנות לה׳ „מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם״. וכדאי הוא מה שמורה העקדה לכל העמים הנאורים להיות מלאך מליץ על ישראל לעתות בצרה שלא להאשימם בעלילות דם.

[השופר מעורר לתשובה] תקיעת השופר היא גם לעורר על התשובה, ואמר ר׳ לוי מצוה של ר״ה בכפופין, כמה דכפיף איניש דעתיה טפי מעלי (שם כ״ו:), ומספקא להו אם קול תרועה הוא ילולי ייליל או גנוחי גנח קול שברים שמשבר את הלב. וכן אמר יחזקאל הנביא ושמע השומע את קול השופר ולא נזהר ותבא חרב ותקחהו דמו בראשו יהיה וגו׳ והוא נזהר את נפשו מלט (יחזקאל ל״ג). והתשובה שבאה ע״י התעוררות השופר תהפוך את מדת הדין למדת רחמים. ר׳ יהודה בר נחמן פתח דרשתו בר״ה בפסוק עלה אלהים בתרועה ה׳ בקול שופר (תהלים מ״ז), ואמר בשעה שהקב״ה עולה ויושב על כסא דין במדת הדין הוא עולה (כי „אלהים״ מורה על מדת הדין), ובשעה שישראל נוטלין את שופריהם ותוקעים לפניו הוא עומד מכסא הדין ויושב על כסא רחמים דכתיב ה׳ בקול שופר (שם הוי״ה מורה על מדת הרחמים), ומתמלא עליהם רחמים. ר׳ יהושע פתח אשרי העם יודעי תרועה ה׳ באור פניך יהלכון (תהלים פ״ט), וכי אין או״ה יודעים להריע? כמה קרנות יש להם, כמה בוקינוס יש להם, כמה סלפינגוס יש להם (מיני שופרות וחצוצרות וכלים השמיעים קול), ואת אמרת אשרי העם יודעי תרועה? אלא שהם מכירין לפתות את בוראם בתרועה (בתשובה), והוא עומד מכסא הדין ויושב על כסא רחמים וכו׳ (ויק״ר פי״ט).

[דרשה ליום א׳ ודרשה ליום ב׳] נכון לדרוש ביום ראשון של ר״ה אדות יום הדין, וביום השני אדות תקיעת שופר, כי אם חל יום א׳ בשבת אין תוקען בו, ויום שני אינו חל בשבת לעולם.

ו

דרשה ליום ראשון של ר״ה

מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש א׳

ר״א רמי כתיב ולך ה׳ חסד וכתיב כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, בתחלה כי אתה תשלם לאיש כמעשהו ולבסוף ולך ה׳ חסד (ר״ה פ״א).

[יום הדין] אחד מהדברים הזרים ורחוקים מההקש השכלי הוא לצייר אצלו ית׳ ויתעלה ישיבה בדין וליחד לו יום פרטי לכך, כי המשכיל הלא ישאל מה צורך לזה לחכמתו וידיעתו בלי תכלית? הלא ברגע אחד צופה ומביט ויודע הזכאי והחייב? ולמה לו להצעת טענות או לקבל עדות וכיוצא בהם מהפרטים הנדרשים במשפט ב״ו לדעת היכן הדין נוטה? אלא שהכל נעשה למשל ולדוגמא לבני אדם שממנו יראו וכן יעשו, ויכינו את עצמם ע״י תשובה תפלה וצדקה ליום הדין המוגבל והמפורט. וזש״ה תקעו בחדש שופר להכריז ולפרסם היום המיועד שהוא כעין הזמנה לדין, כי חק לישראל הוא שנועד בשביל ישראל, ולחולשת השגתם נעשו כל ההכנות האלה לדין, וב״ד של מעלה הוא כזעיר אנפין לב״ד של מטה באופני הנהגת הדין ותכסיסי המשפט, כדי שישתדלו לצאת זכאים בדין. כמו כן מאמינים אנחנו שכל העולם נברא בחכמתו וברא כל היצור במשך ששת ימים, לא שהיה צריך לכך, כי היה יכול לברוא כלם ביום אחד ובשעה אחת, אלא כדי להורות את האדם שיעבוד בששת ימים וינוח ביום השבת. וגם כדי שהעולם בכללו יקבל גבול ותכלית, שיהיה לכל דבר ראשית והתחלה, וכל הדברים יתעוררו מראשית הויתם ויתחדשו מהתחלת מציאותם וביום המיועד ומיוחד להם, דבר יום ביומו, כי עת לכל חפץ תחת השמים המתחדשים במדת הזמנים בכח החדוש ע״י ההשפעה העליונה. וזמן התחדשות המציאות הוא בראש השנה בעת שנברא האדם שהוא עיקר הבריאה (עי׳ בית מועד דרוש ה׳).

[דיני אדם ודיני שמים] ואף שאנו מדמין דין עליון לדין תחתון, בב״ז יש חלוק בין דין שעושים השופטים ובין דין שמים, כי האדם יראה לעינים וה׳ ללבב. כי יש ענינים שלא יבחנו ע״י מעשים חיצונים כ״א ע״י השגחה פנימית והתבוננות על הכוונה הטמונה בהם. הדבר הזה למדנו מנתן הנביא בבואו אל דוד והציע לפניו המעשה מהאיש העשיר שלקח כבשת האיש הרש ועשאה לאורח הבא אליו, וע״ז חרה אף דוד באיש מאד ויאמר אל נתן חי ה׳ כי בן מות האיש העושה זאת ואת הכבשה ישלם ארבעתים עקב אשר עשה את הדבר הזה ועל אשר לא חמל. וכבר הרגישו המפרשים איך הפריז על המדה להכפיל עונשו בגוף ובממון דקים ליה בדרבא מיניה, והיינו יכולים ליישב כי לא אמר חי ה׳ כי ימות בלשון עתיד כמו שאמר הכבשה ישלם שנים, אלא אמר בן מות האיש וכוונתו לומר כי ראוי היה לחייבו מיתה בעבור מעשה מכוער הזה, ואף שאין הדין כן יש כח בידי בהיותי מלך לענוש אותו בעונש חמור, אבל אהיה מלך חסד וואותר

שלא יהיה כאן אלא תשלומין כפל כפליים. כי בנידון זה יש מקום לדונו באחד משני פנים, אם כפי גוף המעשה שהוא לקיחת הכבשה לא יתחייב אלא עונש ממון, אבל כשנחקור מהות ואיכות הדבר, שהאיש שעשה הפחיתות הזאת הוא עשיר שלא אלצהו ההכרח והצורך כי יש לו מקנה צאן ובקר הרבה, לו נחשב המעשה לעון פלילי ומתחייב עונש כבד וקשה ובן מות הוא. וזהו שחרה בו אף דוד, לא על הפעולה אלא על האיש הפועל מעשה מכוער כזה. ונתן ענה לדוד אתה האיש! איש כמוהו, כי משחך ה׳ למלך והעשירך בכל מחמדים ולאיש כמוך נחשב זאת לעון פלילי, ואינו די בעונש ממון לבד כ״א גם בעונש הגוף. ואם כן הדבר במשפט מלך בשר ודם על אכו״כ במשפט הבא לפני מלך מלכי המלכים היושב על כסא הדין. בעת שפעולת בני אדם יעלו במשקל ופלס לפניו לגזור עליהם מה שיאות מהתגמול, לא יהיו נשפטים לפי ערך המעשים עצמם בלבד כפי איכותם אלא עיני הבחנתו ית׳ תחזינה מישרים על ערך ואיכות כל איש העושה הפעולות ההם מי הוא, ומשפט הדין ישתנה לפי הבחנת בעל המעשה ותכונתו, והוא המכוון בדברי אליהוא שאמר לאיוב כי פועל איש ישלם לו וכארח איש ימציאנו, כלומר אמת היא כי הוא ית׳ ישלם למין האנושי בעד פעולתו, אך לא לעולם יהיה השכר או העונש שוה לכל איש בערך הפעולה, אלא כארח איש ימציאנו כפי ערך ודרך האיש הפועל יהיה תשלום הגמול. ולכן תראה שנים שעשו פעולה אחת בלי שום התחלפות וגמולם מתחלף לפי ערך האיש ואיכותו, וחלילה אין בזה עול ואון בדינו ית׳, ואומר אף אמנם אל לא ירשיע ושדי לא יעות משפט, כי הוא ית׳ ראה בחכמתו שבבחינת זה הפועל יאות זה התשלום בעד פעולתו, ובבחינת הפועל האחר יתכן לו תשלום זולתו, שהפעולה משוערת על פי הפועל אותה.

[שלש בחינות] בשלש בחינות יש להעריך את האיש העושה הפעולה ועל פיהן גמולו ישלם לו. הראשונה היא להעריך את שנות האיש, כי יש הבדל גדול אם האיש הוא רך בשנים בזמן בחרותו או אם הוא בזקנותו ושיבה זרקה בו, וזהו מה שדרשו חז״ל בפ׳ לפני אידיהן (ע״ז) אשרי איש ירא את ה׳, אשרי איש ולא אשה? א״ר עמרם אמר רב אשרי שעושה תשובה כשהוא איש וכו׳. שאין הכוונה במלת „איש" לשלול את הנשים אלא להזהיר את האדם על הזמן המובחר להשלמת הנפש כדי להגדיל אשרו ומעלתו, והוא הזמן הבחרות כשהוא איש בתוקף כחו וגבורתו, איש כזה הוא מאושר באמת ושכרו כפול. הבחינה השניה היא טבעית מצד מזג האדם, כי נודע שכפי ההמזגה אשר בלחותיו כן תהיה הנטיה בטבעו אל הטוב או אל הפכו, ואשר יתגבר לדרוך במהלך השלמות ולהתרחק מן הפחיתות נגד נטית טבע מזגו כן יוסיף להגדיל מעלתו ושכרו כפול ומכופל. הבחינה השלישית היא חיצונית ע״י מסיתים אשר יפתו את האדם ויורהו דרך לא טוב כדי להרחיקו מהשגת השלמות, והאיש ההוא לא יתפעל מהם ולא יפול ברשתם רק את נפשו ישמור בכל המועיל לעבודת קונו, הנה שכרו אתו עצום מאד יתר הרבה אם היה עושה כן בלי התנגדות מן החוץ, כי קשה מאד לעמוד בנסיון זה, ועל האיש הנפתה מהם אמר שלמה המלך ע״ה איש חמס יפתה רעהו והוליכו בדרך לא טוב עוצם עיניו לחשוב תהפוכות קורץ שפתיו כלה רעה. כללו של דבר כי שלשת הבחינות האלה מרבים תשלום וגמול לשלמים, אם כפי מעוט שנותיו, אם כפי טבע נטית מזגו המתנגדו, אם כפי מייעציו המעוררים אותו מן החוץ והוא מתגבר עליהם. והשי״ת יבחן את האדם בבחינות אלה ומשלם לו תגמולו, לא כב״ד של מטה שדנים את האדם על פעולתו העצמית לבדה. וזש״ה בקהלת ועוד ראיתי תחת השמש מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע אמרתי אני בלבי את הצדיק ואת הרשע ישפוט האלהים כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם. בזה הניח ההבדל בין בית דינו ית׳ לבתי דינים של ב״ו, לכן אמר ראיתי תחת השמש ר״ל ב״ד התחתון מקום המשפט ששם ישבו כסאות למשפט לדון ולגזור מה שבא לפניהם והוא גוף המעשה כפי מה שיוכל הדיין לראות בחוש הראיה אבל לא יכול לירד לסוף דעת הרשע העושה להבחין ולהבין דרכו, שאין בכח האדם להשיג אמיתתו, ואפילו במקום הצדק שרוצים לעשות דיניהם מצודקים וישרים בתכלית, לא יעברו מזה כי לא יושם לפניהם אלא הצעת הרשע עצמו. אמנם לפניו ית׳, אע״פ שעין איש לא ראתה ולא השיגה בחוש שום דבר ממנו, מ״מ אמרתי אני בלבי משקול הלב ומהכרעת הטענות הצודקות כפי עוצם חכמתו ית׳, כי את הצדיק ואת הרשע ישפוט האלהים, כי הוא שופט ומשגיח לא אל הפעולות לבדו אלא הצדיק והרשע בעצמם כפי בחינותיהם ונטייתיהם, וישוערו יחדו לתת להם גמולם ותשלומם, ולפי מחשבתם וכונתם כי הוא בוחן כליות ולב. והנה אף כי הקב״ה מצרף לצדיקים מחשבתם הטובה למעשה ונותן להם שכרם, אינו מצרף לרשעים מחשבה רעה למעשה כי הוא ישפוט אותם ברחמים לפי מעשיהם, והוא החסד שעושה עם בני אדם, וזהו מה שדרש ר״א בתחלה כי אתה תשלם לאיש כמעשהו ולבסוף לך ה׳ החסד, כי מענש הרשע כמעשהו לפי מעשיו לבד כמו שעושין ב״ד של מטה, ולצדיק עושה חסד כי נותן לו שכר גם בעד מחשבתו הטובה. ובפרט על המצות התלויות במחשבה כמו האמונה במציאת ה׳ ובחדוש העולם והשגחתו הפרטית. בכל אופן אנו בטוחים בו שיוציא לצדק דיננו ויכריענו לכף זכות, ויצרף גם מחשבותינו לטובה ויכתבנו ויחתמנו בספר החיים לחיים טובים ולשלום.

ו

דרשה ליום ראשון של ר"ה

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ב'

אמר ר' אבהו אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה מפני מה אין אומרים ישראל לפניך שירה בר"ה ויוה"כ? אמר להם אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו וישראל אומרים שירה! (ר"ה י"ט).

[שני הפכים יום הדין ושמחת יו"ט] קבוץ ההפכים בנושא אחד הוא מהדברים היותר קשים שיוכל השכל לצייר, כי יחשבוהו כמעט לנמנע במציאות. בין הסותרים העצמיים המתנגדים זה לזה הם שמחה ועצבון, כי לא יוכלו להמצא ביחד בפעם אחת על ענין אחד. וכמו שאמרו בני הגולה איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר, בעת שאנחנו יושבים על נהרות בבל בוכים ונאנחים על חורבן ציון וירושלם עיר קדשנו. וכן אין ספק כי בהיות האדם מעותד לגמר דינו ובפרט דיני נפשות, כי לבו בקרבו המס ימס והוא טרוד במחשבתו איך יצא דינו ומשפטו, וכ"ש אם המשפט לאלהים הוא לדונו על מעשיו אם לזכות או לחובה חלילה. ואנחנו רואים מנהגן של גדולי ישראל כרבן יוחנן בן זכאי שלפני מותו געה בבכיה כשנכנסו תלמידיו לבקרו, ואמר להם אילו לפני מלך ב"ו היו מוליכין אותי וכו' ועכשיו שמוליכין אותי לפני ממ"ה הקב"ה וכו' ולא עוד אלא שיש לפני שני דרכים אחת של ג"ע ואחת של גיהנם ואיני יודע באיזו מוליכין אותי וכו' (ברכות כ"ח:). ומי לנו גדול משמואל הנביא שאמר לשאול למה הרגזתני להעלות אותי ופירשו חז"ל שהיה סבור שהוא יום הדין ונתיירא. והרי דברים ק"ו מה שמואל שכתוב בו וידע כל ישראל מדן ועד באר שבע כי נאמן שמואל לנביא לה' (ש"א ג') ובכ"ז נתיירא מיום הדין, אנו על אחת כו"כ! הנה לפנינו היום האדיר הזה שעליו אמרו אפשר מלך יושב על כסא דין וישראל אומרים שירה, כי יום נורא פחד ורעדה היום הזה מאימת הדין איך יפול דבר ולא יום שירה בשמחה רבה, וקול השופר יוכיח כי אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו? ובאמת ראוי לכל איש שימלאו מתניו חלחלה מפני פחד ה' ומהדר גאונו בקומו לשפוט את הארץ ולא עת שירה היא, ואיך נוכל לחבר בו שני ההפכים מגור מסביב ושמחת לב? אעפ"כ הננו רואים סתירה לזה, כי בעצם היום הדין אנו שמחים ומטיבים את לבבנו. ומוסכם מכל הפוסקים שמצוה לאכול ולשתות ביום זה ולהתנהג בו בשמחה וטוב לב. ובירושלמי דרשו עה"פ כי מי גוי גדול וגו' איזה אומה כאומה הזאת? בנוהג שבעולם אחד יודע שיש לו דין לובש שחורים וכו' אבל ישראל לובשים לבנים וכו' ואוכלים ושותים ושמחים שיודעים שהקב"ה עושה להם נסים. וראיה מזה שראוי להרחיק ממורך הלב או מורא הדין שלא יכנס בו שום ספק או חוסר ידיעה איך יצא דינו, אלא יהי נכון לבו בטוח שיעשה לו הקב"ה נסים להצדיקו בדינו. ועליו לעשות פרסום ע"ז בהרבות השמחה ע"י אכילה ושתיה ומלבוש וגלוח שכל אלו הם פעולות המוכיחות על טוב לב.

[יום הדין לישראל ולאו"ה] אמנם יש לתרץ הקושיא הזאת ולומר כי ר"ה הוא יום דין לכל הנבראים בעולם בין ישראל בין או"ה, אך בני ישראל בטוחים הם כי יצאו זכאים בדין מפני שעשו כל ההכנות הנדרשות ליום הדין בתשובה תפלה וצדקה, ולכך עושים את יום הדין ליום טוב. אבל יש להם עצבון על דין העולם כלו, והקב"ה בעצמו כביכול מצטער על אבדון הרשעים, כי לא יחפוץ במות המת. ואמרו חז"ל (מגילה פ"א) אין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים, וארשב"ל א"ר יוחנן מאי דכתיב ולא קרב זה אל זה כל הלילה, באותה שעה בקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה, אמר להם מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה לפני?! נראה מזה בפירוש שאפילו בזמן מפלת רשעים מאו"ה אינו רוצה שיאמרו המלאכים שירה לפניו כי לא יחפוץ בהשחתתם. ובר"ה ספרי חיים וספרי מתים פתוחים והרשעים נכתבים למיתה, ואיך יסבול הקב"ה כביכול בעת שרואה הרשעים בצרה גדולה שנדונו למיתה שלא כרצונו ויניח המלאכים לומר לפניו שירה או את ישראל לומר לפניו הלל? אבל לא בשביל ישראל עצמם שרובם יראים ושלמים ובטוחים בה' שיראה להם אות לטובה ויפלא חסדיו עמהם לסלוח את עונם ויכפר בעדם, הם יאכלו וישתו ושמחים בראש השנה. והוא מאמר משה רבינו ע"ה כי מי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים אשר יגינו עליהם לזכותם ביום הדין, ורצה השי"ת שיפרסמו ישראל הבטחון הזה מנצחונם בלי שום ספק ע"י הוראת שמחה יתירה. וידוע שהלב באדם הוא כעין נביא נאמן ואמתי להגיד לו מה יקרהו מן הטוב או הפכו, שאם חרד וירא או מתעצב אות הוא שאיזה צרה מעותדת לבא עליו, ואם הוא שמח ועלז הוא כמבשר בשורה טובה. והוא ע"ד מאמר הלל כששמע קול צווחה בעיר אמר מובטח אני שאין זה בתוך ביתי ועליו הכתוב אומר מבשורה רעה לא יירא נכון לבו בטוח בה' (ברכות פ"ט). כי מי שאין לו הבטחון הזה חושש שמא יצא חייב בדין, ואמר כאיוב יגורתי כל עצבותי ידעתי כי לא תנקני, שהיה ירא ויפחד ומתעצב מיום הדין.

[טעם של הבטחון] אולם מאיזה צד יש להם בטחון זה, ומאין ידעו כי הוא ית' חפץ לעשות להם נסים להצדיקם ולא לחייבם בדין?—התשובה היא

מפני שהם יודעים כי ר"ה הוא יום הדין, והם מצפים ומחכים עליו ועושים כל ההכנות הנדרשות להם לצורך המשפט האלהי. וזש"ה אשרי שומרי משפט עושי צדקה בכל עת, פירוש מאושרים הם בני אדם באושר אמתי אם שומרים ומחכים על המשפט ומוכנים תמיד לעמוד לפני שופט כל הארץ, ולכן הם עושי צדקה לעצמם להצדיקם בדין בכל עת שיגיע משפטם. אמנם רוב או"ה וגם מעטים מבני ישראל הבלתי מאמינים אינם מעמיקים בהשערה זאת, וזכרון יום הדין לא בא לפניהם, גם יום המות נשכח מהם או שחושבים שיבא בזמן רחוק ומסוים כפי חפצם ורצונם. ועליהם דרש רבה בר רב שילא (שבת פ׳ במה מדליקין) כי אין חרצבות למותם ובריא אולם, אמר הקב"ה לא דיין לרשעים שאינם חרדין ועצבין מיום המיתה אלא שלבם בריא להם כאולם (שפתחו פתוח ורחב), והיינו דאמר רבה, מאי דכתיב זה דרכם כסל למו, יודעים רשעים שדרכם למיתה ויש להם חלב על כסלם (מחופים בחלבים מהשיב אל כליותיהם מחשבת סופם). שמא תאמר שכוחה היא מהם? ת"ל ואחריהם בפיהם ירצו סלה, אעפ"כ אינם חוזרים בתשובה. אבל בני ישראל המאמינים אינם כן, כי הם מוכנים ומזומנים תמיד לתת דין וחשבון על מעשיהם, ומקיימים מאמר חז"ל שוב יום אחד לפני מיתתך, שוב היום שמא תמות למחר, וה׳ בעל הרחמים והסליחות, שחפץ חסד הוא ורוצה להצדיק בריותיו ולזכות את ישראל בדינם, קבע יום פרטי וידוע בכל שנה ושנה אשר בו כונן למשפט כסאו, ויתן לכל אחד זמן לעשות כל ההכנות וההשתדלות הבאות מצדם שלא יכריע הכף מאזנים לחובה חלילה, וישיגו הנצחון והכפרה. ורמז ע"ז בא בדברי המשורר משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה בקום למשפט אלהים להושיע כל ענוי ארץ סלה, והכוונה מבוארת לומר אתה האל ית׳ השמעת והכרזת מן השמים זמן הדין והמשפט מתי יהיה, וזה גרם שאנשי הארץ יראו ושקטו כי עשו הכנות מקודם למשפט אלהים, ועי"ז הושיע ה׳ לכל ענוי ארץ לזכותם בדינם.

[ההכנות הדרושות ליום הדין] וכאשר נחקור על ההכנות הצריכות לר"ה, נמצא כי מלכותא דרקיע כעין מלכותא דארעא, כמו אם ידע האדם את עתו שקרוב יום משפטו ודינו לפני שופט ב"ו יכין עצמו לשלשה דברים עצמיים: א׳) יעיין עיון נמרץ בכל טענותיו המצדיקות אותו שיוכל לסדרם ולהטעימם אל השופט, ויזהר שלא ישכחם ולא יכשל בהם. ב׳) יבקש מליץ וסניגור שידבר עליו טוב אל השופט ולהגיד לפניו ישרו. ג׳) ישתדל אם יוכל לרצות את השופט בדורון, ואם יודע שלא יקבלו בעצמו יתן הדורון לאוהבו של השופט שחפץ ביקרו ובהנאתו. הכנות כאלה נעשה גם אנחנו כדי להשיג ממנו ית׳ זכות ביום הדין: א׳) עיון ודקדוק בתפלתינו ובקשתינו, שתהיינה שגורות בפינו כתקונן וכהוגן, שיהיו לרצון ומכוונים בהגיון לבנו הפנימי. וכמו שאמרו בירושלמי (פ׳ סדר תעניות) עה"פ היערוך שועך לא בצר, רשב"ל אומר אם סדרת תפלה לא תהא מצר בפיך אלא הרחב פיך ואמלאהו. פירוש שלא תכשל בה ולא יהיה פיך מדבר בגמגום וצרות כמי שאינו בקי, אלא הרחב פיך בהרחבה שיהיו הדברים מורגלים ושגורים בפיך, ובזה אמלא משאלותיך. ב) בקשת המליצים לפניו ית׳ ביארו חז"ל במשל (שבת פ׳ במה מדליקין) חלה ועלה למטה יהי דומה עליו כאילו העלוהו לגרדום לידון שאם יש לו פרקליטין גדולים נצול ואם לאו אינו נצול, ואלו הם פרקליטין של אדם תשובה ומעשים טובים, ואפילו תתקצ"ט מלאכים מלמדים עליו חובה ואחד מלמד עליו זכות נצול שנאמר אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף וגו׳. ואמרו באבות רבי יעקב אומר העושה מצוה אחת קונה לו פרקליט אחד וכו׳. ג׳) הוא הדורון אל השופט ית׳, ואם לא נוכל לתת לו מאומה כי מה מידינו יקח, נבקש היותר קרובים אליו אשר הוא חפץ בהנאתם ותועלתם הלא המה העניים המרודים, שערבה לו אם העשירים יטילו מלאי לכיסם ויענקם בכסף ביד רחבה, ואז תחשב לו צדקה כאילו נתונה אליו, וזש"ה מלוה ה׳ חונן דל וגמולו ישלם לו.—אם שלש אלה נעשה יהיה לבנו בטוח כי חסדו יגבר עלינו להצדיקנו במשפטנו. ודרשו במדרש שוחר טוב עה"פ מלפניך משפטי יצא עיניך תחזינה מישרים, א"ר לוי אמר לו הקב"ה לדוד על חנם בראתי הסנהדרין? לך ודון לפניהם. א"ל דוד רבש"ע כתוב בתורה ושוחד לא תקח והם מתיראים ליקח שוחד ולדון אותי, אבל אתה נוטל שוחד מן הרשעים: תשובה ומעשים טובים ותפלה, מלפניך משפטי יצא. כי השוחד יעור עיני הדיינים, אבל השי"ת עיניו תחזינה מישרים שיוכל לראות אם הרשע יעזוב באמת את דרכו הרעה ואז יראה לו זכות להצדיקו במשפט, כי הוא ית׳ לא יתפעל כלל מקבלת שוחד כזה. ולכן גם אנחנו נאמר לפניו רבש"ע שפטה משפטינו וקבל ברחמים וברצון את כל הזמנותינו אשר הכיננו בלב שלם, וכתבנו בספר זכיות לחיים טובים ולשלום, אמן.

ח

דרשה ליום א׳ של ראש השנה

מיסוד ס׳ נפוצות יהודה דרוש מ"א

אמר רבי כרוספדאי א"ר יוחנן שלשה ספרים נפתחים בר"ה אחד של צדיקים גמורים ואחד של רשעים גמורים ואחד של בינונים, צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים, רשעים גמורים

נכתבים ונחתמים לאלתר למיתה, בינונים תלוים ועומדים מר"ה עד יוה"כ, זכו נכתבים לחיים לא זכו נכתבים למיתה (ר"ה פ"א).

[ספרי חיים ומתים ובינונים] הר"ן הקשה על המאמר הנ"ל כי החוש מעיד שכמה צדיקים שנכתבים לחיים מתים וכמה רשעים שנכתבים למיתה חיים בשנה ההיא, והיא בכלל הקושיא העצומה של צדיק ורע לו רשע וטוב לו. אמנם אין ההוראה פה על חיים גשמיים רק על חיים רוחניים חיים נצחיים חיים טובים ונעימים ומאושרים לעוה"ב, וע"ז אמרו שהצדיקים אפילו במותם קרוים חיים ורשעים אינם ראוים לשם חיים כי הם כתבנית אדם מחוקה בששר על הקיר וימיהם כצל עובר ונשכחים מן הלב. וגם אם יארעו לצדיקים ההם דברים רעים למראית עין, ראוי שיחשבום טובים מפאת תכליתם ואפילו אם ימיתו כי יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, ומצד זה נכתבים ונחתמים לחיים מעולים ומוצלחים, ונהפוך הוא ברשעים שעונותיהם מרובים נכתבים למיתה, ר"ל שעניניהם יתנהגו באופן שיוליכו אותם לאבדון ולכליון חרוץ, והחיים הם להם קשים כמות להיותם נדונים אחרי סופם ואחריתם להכרית. ויפה יצדק עליהם לומר שנכתבים למיתה כי למיתה נפשיית הם עומדים, וזו היא מיתה באמת כי כל העומד למיתה כמיתה דמי. הבינונים הם שזכיותיהם ועונותיהם שקולים מחצה על מחצה, כההוא במשנה דקדושין (פ"א) דקאמר כל העושה מצוה אחת יתירה על זכיותיו מטיבין לו וכו'. להורות עד כמה חשובה לפעמים מצוה אחת ויש בכחה להכריע את הכף לזכות, ולכן על האדם לרדוף אחרי מצות, ומצוה שבאה לידו אל יחמיצנה אלא יקיימה מיד. ואם יהיה להבינונים מצוה אחת נוספת על מספר העבירות יחשבו בין הצדיקים ויקבלו שכרם כמוהם בעוה"ב, כי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא אלא מוכן ומזומן למקיימי מצות בעוה"ב. כמאמר המשורר בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און להשמדם עדי עד, צדיק כתמר יפרח וגו' שתולים בבית ה' וגו', להורות כי הכל נדון אחרי סופו לעוה"ב, וכמו שאמר במזמור ע"ג עד אבוא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם, ומקום בית מקדשנו ותפארת הצלחתנו האמתית, כסא כבוד מרום מן הכסא הראשון התחתון, במקום שהצדיקים יושבים ונהנין מזיו השכינה בעוה"ב.

ט

דרשה ליום שני של ראש השנה

מיסוד ס' נפוצות יהודה דרוש מ'

אמר הקב"ה אמרו לפני מלכיות זכרונות ושופרות בר"ה, מלכיות כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות כדי שתהא זכרוניכם לפני לטובה, ובמה בשופר. א"ר אבהו למה תוקעין בשופר של איל, אמר הקב"ה תקעו לפני בשופר של איל כדי שאזכור לכם עקדת יצחק בן אברהם (ר"ה פ"א).

[ענין התרועה הכנה ליוה"כ] בפ' אמור כתוב בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון זכרון תרועה מקרא קדש, ולא פירש תרועה זו למה, אם מפני היותו ראש חדש הלא כבר נאמר (פ' בהעלותך) ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם והיה לכם לזכרון לפני אלהיכם, ולמה יפרט חדש זה ביחוד? ועוד כי לא הזכיר בכאן חצוצרות, ובכאן לא נאמר ותקעתם וסתם תרועה מורה על השופר כדילפינן מיובל והעברת שופר תרועה, וממה שמצינו ובהקהיל הקהל תתקעו ולא תריעו ידענו כי תקיעה לחוד ותרועה לחוד. אמנם ממה שכתוב שם וכי תבואו למלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלהיכם ונושעתם מאויביכם, למדנו כי התרועה היא רמז לעת צרה. וכן אמר הכתוב מעי מעי אוחילה קירות לבי הומה לי לבי לא אחריש כי קול שודד שמעת נפשי תרועה מלחמה (ירמיה ד'). אמור מעתה כי מאמר הכתוב זכרון תרועה רוצה לומר שיזכרו וישימו על לב כי ביום הזה מתנשא לעומתם ענין מחריד ומבהיל המביא לידי תרועה ושבר גדול, ומפני שאין כאן מלחמה חיצונית עם האויב נדע נאמנה שיש כאן מלחמה פנימית מלחמת העונות שהיא מסוכנת מכל זולתה, כאמרו יגורו עלי עזים לא פשעי ולא חטאתי ה' (תהלים נ"ט), כלומר שיגורו ויאספו על כל עזים שבעולם להזיקני ולא אירע מהם כמו שיגורתי מפני פשעי וחטאתי. ולא הזכירה התורה בפירוש פרשת היום שהיא תקיעת שופר, כי סמכה על הוראת היום העשירי שבא אחריו שהוא יום הכפורים שנקבע ליום סליחה וכפרה, ונקל לשער מזה שהמועד המוקדם יש לו מבוא בזה הענין והוא הכנה אליו, והערה לאדם שיתקן ויכשיר את עצמו לצורך אותו היום, כי אף שאדם נידון בר"ה הכל הולך אחרי החתום ביוה"כ. וזש"ה אך בעשור לחדש השביעי יום הכפורים הוא וגו', כלומר זכרון תרועה שצויתיך ענינו שתתיצב ותבין את עצמך למה שיהיה בעשור לחדש, כי שני המעשים של ר"ה ויוה"כ נאגדים יחד באגודה אחת לצורך אחד לעמוד לפניו ית' בדין ומשפט, ושניהם מקרא קדש, קריאה והזמנה לעורר אותנו אל הקדושה ואל הטהרה ונקיון מחטא ועון ופשע, ואמר המשורר אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון, להורות כי התרועה מועילה מאד לתשועת נפשנו, כאומר אשרי העם שיודעים סבת התרועה וטעמה, כי בזה יתעוררו להטיב דרכם בארחות יושר, ונאמר ה' באור פניך יהלכון.

(מיסוד ס׳ בית מועד דרוש ו׳)

[נצחון במלחמה רוחנית] יותר כבוד ושמחה יש ללוכד אויבו ומנצחו בעל כרחו מההורגו במלחמה, ויותר אם ישלים אתו מרצונו ויכנע לפניו בבוא עמו במסורת הברית ולא יתגר בו כלל כי לא ירגז עליו. השלום נצרך לחיבור ההפכים ויחוד החלקים שנפרדו ע״י המלחמה הגשמית שנפרצה בעולם. וכן הוא במלחמה רוחנית במלחמת היצר טוב עם היצה״ר. חקב״ה ברא את שני היצריים לשלוט באדם כדי לתת לו הבחירה ברע או בטוב, והזהירו נגד הרע ויעצו לבחור בטוב. מלחמת היצריים הולכת ומתגברת תמיד בלב האדם ואיזה גבור זה הכובש את יצרו, המונע את עצמו מכל תענוגי עוה״ז ופורש מן הדברים אשר יוכלו להביאו לידי חטא. אך יותר גדול הוא האיש אם אפשר לו להתפשר עם יצריו ולהשלים ביניהם, באופן שינחל שני עולמות עוה״ז ועוה״ב, היינו שיהנה מעוה״ז בדרך כשרות וע״פ התורה והמצות. והשופר אשר תקיעותיו מורים על הזדרזות לדברים שונים, הוא בעצמו הוא כלי מיוחד למדת יחוד וחבור ההפכים לשלומם וקיומם, לקבץ ולאסוף כתות שונים, ולכן אם נסדק או הוסיף עליו כל שהוא פסול שאינו אחד. ואף שנמצא אותו במלחמה כאמרו כי קול שופר שמעת נפשי תרועת מלחמה, הנה הוא קם כנגד הגורמים פירוד ופירוק, ולכך היו ישראל תוקעים בו במלחמותיהם כי השופר חזק הוא לנגח בו הכח המשחית את ישובו של עולם. כי יעמוד נגדנו השטן בקרן השור היינו בכח מדת הדין הקשה לנגח אותנו ולהזיקנו, ע״כ ראהה חכמת התורה להגן עלינו במצות תקיעת שופר שהוא קרן הכבשים המורה על הרחמים והשלום, והכבשים הפריד יעקב לתת אותם ביד בניו להיות נוהגים בעבודת ה׳, את הכבש האחד תעשה בבקר וגו׳ מעורר הרחמים, ומה שאי אפשר להתכפר ולהתרצות בקרבן יתכפר בתקיעת שופר המעולה מהקרבן, כי קרנו תרום בכבוד, שמרים נשמתו ונפשו עד רום המעלות, כדאמר ר׳ אבהו למה תוקעין בשופר של איל אמר הקב״ה תקעו לפני בר״ה בשופר של איל כדי שאזכור לכם עקדת יצחק. ואמר ר׳ חנינא בן דוסא, אותו האיל לא יצא ממנו דבר לבטלה, אפרו נראה ע״ג המזבח הפנימי שנאמר וכפר אהרן על קרנותיו אחת בשנה, גדיו לנבלים שהיה דוד מנגן בהם, עורו לאזור מתניו של אליהו, קרנו השמאלי תקע בו הקב״ה בסיני שנאמר ויהי קול השופר וגו׳, ובקרן הימנית עתיד לתקוע בקבוץ גליות שנאמר והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו׳. הנה האיל המנגח בחוזק נהפך כלו לרצות בזכות העקדה שעקד א״א מדת הדין עם מדת הרחמים, כדי להעיר רחמים עלינו ביום הדין ויוה״כ. ובכן נמצא שתקיעת שופר הוא לנו לסימן רחמים ושלום, ונראה שאפילו התרועה שהיא רעדה וחרדה תתהפך בתקיעת מצוה לגילה כאמרו וגילו ברעדה, ולכן כתיב יעתר אל אלוה ויצרהו וירא פניו בתרועה וישב לאנוש צדקתו, כי התרועה תרצה אותנו לפניו ית׳, וכן אמר עד ימלא שחוק פיך ושפתיך תרועה. וע״ז נאמר ותרועת מלך בו, לא תרועת שטן שהוא קול ענות ענוי וצרה אלא תרועת הצלחה שהיא קול רנה וישועה חדוה ונצחון, לפי שבנצחון המלחמה יריעו אף יצריחו המנצחים על המנוצחים, ואולם ראוי לדעת שאין התרועה נהפכת מרעה לטובה ממלחמה לשלום כ״א מתוך התעוררות שנתעורר בתשובה להכרית את רעת יצה״ר מנגד עינינו ונעקור אותו משרשי לבבנו, וזו סגולת התרועה לעקור ולשרש אחרי הרעה בקרבנו כדי שלא ימצא השטן עילא לקטרג עלינו ויסתתמו טענותיו. וזו כוונת ר״י באמרו למה תוקעין ומריעין כדי לערבב השטן, לא להרגו או לכבוש אותו לגמרי כי זה לא אפשר, אלא לערבב אותו ולסתום את פיו, עד בוא היום האחרון שאז יעבור השטן מן העולם ובלע המות לנצח.

(מיסוד עוללות אפרים ח״ב עמוד ל״א).

[מלכיות זכרונות שופרות] סדר מלכיות זכרונות ושופרות הוא כנגד שלשה עקרים שהם יסודי הדת לפי דעת בעל העקרים, והם מציאות השם והשגחה לשכר ועונש ותורה מן השמים. מלכיות כנגד מציאות השם, זכרונות כנגד שכר ועונש, כי הזכירה היא ההשגחה, שופרות כנגד מתן תורה שהיה בקול שופר. במדרש אמרו שיש למצות שופר עשרה כוונות וטעמים, ועשרה פסוקים שאנו אומרים בתפלה בסדר מלכיות רומזים על הטעמים האלה: טעם א׳) לזכור כי ביום זה ישב הקב״ה על כסא מלכותו ובו ביום ברא את האדם להכיר ולהודיע את מלכות. בתבל. וכן נוהגין לתקוע שופר ביום משיחת המלך כמו שנאמר ותקעתם בשופרות ואמרתם יחי אדונינו המלך. וזש״ה בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה׳. טעם ב׳) תקיעת שופר זה היא כמו הכרזה לבוא אל המלך ולהתחנן לו בתשובה בימיו אלו כי חק לישראל הוא מימים ימימה כמו שנאמר תקעו בחדש שופר וגו׳. טעם ג׳) לזכור יום מתן תורה שהיה בקול שופר, וכנגד זה אומרים וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השופר. טעם ד׳) לזכור דברי הנביאים ומוסרם שנמשל לקול שופר שנאמר כשופר הרם קולך, וגו׳ כנגד הפסוק ויהי קול השופר חזק מאד משה ידבר וגו׳. טעם ה׳) לזכור חרבן ירושלם שהיה בקול שופר שנאמר כי קול שופר שמעה נפשי תרועת מלחמה, כנגד עלה אלהים בתרועה ה׳ בקול שופר, רמז למדת הדין, או רמז לסילוק שכינה בזמן החרבן כמו ונעלה הענן מעל המשכן. טעם ו׳) לזכור העקדה ואילו של יצחק שהיה מוכן להקריב עצמו כליל לה׳ לעולה, זש״ה ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם וגו׳. טעם ז׳) השופר בא לאיים אותנו ולסבב חרדת יום הדין, זש״ה אם יתקע

שופר בעיר ועם לא יחרדו, כנגד הפסוק וקול שופר חזק מאד ויחרד כל העם וגו׳. טעם ח׳) לזכור יום הדין הגדול לעתיד ולירא ממנו שנאמר קול יום ה׳ מר צורח וגו׳, כנגד הפסוק ויצא כברק חיצו וה׳ אלהים בשופר יתקע וגו׳. טעם ט׳) לזכור הגאולה שתהיה בקול שופר, כנגד הפסוק והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים וגו׳. טעם י׳) לזכור יום תחיית המתים שיהיה בקול שופר, כנגד הפסוק כל יושבי תבל ושוכני ארץ וגו׳ יושבי תבל בעוה״ז ושוכני ארץ אלו המתים שיחיו.

י

דרשה לראש השנה שחל בשבת

מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש ז׳

כתוב אחד אומר זכרון תרועה וכתוב אחד אומר יום תרועה, הא כיצד? בזמן שבא בשבת זכרון תרועה מזכירין אבל לא תוקעין, וכשאינו בא בשבת תוקעין. ארשב״י ידחה במקדש שהן יודעין זמנו של חדש ואל ידחה בגבולין שאין יודעין זמנו של חדש, דארשב״י יום תרועה יהיה לכם ועשיתם אשה, מקום שהקרבנות נעשין (מדרש, עי׳ ר״ה ריש פ״ד).

[זכרון] מקור החכמים ובעל הרחמים ית׳ שמו נתן שכל באדם והשפיעו בכח חכמה ודעת להמציא המצאות מלאכותיות אשר יתדמו לפעולת הטבע כדי למ אות חסרון הכח הטבעי מצד חולשת החומר. הלא ראינו חלוש הראות אשר מצד חסרון מה בחומר העינים לא יוכל להביט למרחוק ואפילו מקרוב קצרה ראייתו, והספיק השכל האנושי להמציא כלי זכוכית שישים אותו על החוטם כנגד עיניו והוא מסתייע ונעזר בו להרחיב כח הראות לפי מה שהוא חסר פחות או יתר. וכן בשופפרת של קנה חלול כההוא דרבן גמליאל בפ״ד דערובין, שאמר כבר הייתי מסתכל והיינו בתוך התחום וכו׳. וההקש מזה לתיקון יתר החסרונות כגון רגלים וידים מלאכותיות לפסחים ונדמים. ולא זו בלבד אלא אפילו מה שיחסר לו מהחלק השכלי יוכל למצוא צד תיקון, ובתגבורת השכחה ישתדל לזכור הדברים ע״י ההמצאה לחזק הזכרון המקומיי. וזהו מאמר יוסף אל שר המשקים כי אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך ועשית נא עמדי חסד והזכרתני אל פרעה וגו׳, ר״ל כי למען יעלה בדעתו להזכירו אל פרעה הוא מבקש ממנו שעתה תומ״י יתקה ויצייר אותו בדמיונו למען יזכרנו לפני פרעה בשעת הכושר. וסיפר הכתוב כי הוא לא עשה כן, כי לא זכר שר המשקים את יוסף שלא עשה לו שום זכירה מקומיית, ומזה נמשך כי שכחהו מלהזכירו לפני פרעה בבוא עתו.—מעתה אם בדברים הטבעיים השייכים אל הגשמיות ישתדל האדם לתקן חסרונם בהמצאות שונות, מכל שכן בדברים רוחניים ובעניני שלמות נפשו התלוים בקיום המצות, שצריך לעשות סימנים והמצאות לבלתי תשכחנה ממנו, כמו בציצית שנאמר בהם וראיתם אותו (פתיל התכלת) וזכרתם וגו׳. ועניני הרואות כי בכמה מצות מן התורה אם ימצא האדם מניעה שלא יוכל לקיימה, אם מחסרון כח או מסבת הזמן והמקום, יעשה תמורתה בדמיון כדי שלא תתבטל המצוה לגמרי. נקח למשל מצות התפלה שעיקרה היא בפה בחתוך הדבור, ובמקום שיש עכוב שלא יוכל לבטא בשפתים די בכוונת הלב, כאשר עשתה חנה בהיותה מרת נפש ולא יכלה להשמיע קולה כתיב בה וחנה היא מדברת על לבה וגו׳. ורבותינו הקדושים ראו אחרי חורבן בית מקדשנו ופזורנו בין האומות כי לא נוכל לקיים כמה מצות הנוהגות בזמן הבית ובפרט במועדי ה׳, המציאו קצת דברים שיהיו לזכרון על אותה מצוה שלא תעקר לחלוטין, כמו תמורת קרבן פסח צונו על האפיקומן. וכן בנידון דידן במקום התקיעות ביום המקודש הזה שבת ור״ה אשר הגיעה מצות התורה לשמוע קול שופר, נתבטלה התקיעה מחמת שבת, ותמורת קול השופר אנו אומרים זכרון תרועה. ומפני שנדחתה קול התרועה חובה כפולה עלינו להזהיר את העם על התשובה ולהדריכם בדרך טובה לעבודתו ית׳, והוא מעין תקיעת שופר להחריד את השומעים למען ילמדו וייראו את ה׳. ועל הדרשן להאריך קצת יותר מהנהוג בדברי כבושין ובתוכחות, כי זהו באמת תקיעה אמתית מתיחסת אל תכלית הכוונה הרצויה, ועל השומעים לשמור ולקיים ככל אשר ילמדו ויזהירו אותם הדרשנים למען יתעוררו רחמי ה׳ להטות משפט היום לזכות, ולא ידין אותנו בשורת הדין המוחלט רק בחסד וברחמים. וזהו שאמר השי״ת ליחזקאל הנביא ואתה בן אדם צופה נתתיך לבית ישראל ושמעת מפי דבר והזהרת אותם ממני, באמרי לרשע רשע מות תמות ולא דברת להזהיר רשע מדרכו הוא רשע בעונו ימות ודמו מידך אבקש, ואתה כי הזהרת רשע מדרכו לשוב ממנה ולא שב מדרכו הוא בעונו ימות ואתה נפשך הצלת. ויש לדייק למה בפסוק הראשון אמר הוא רשע בעונו ימות ובשני אמר בעונו ימות ולא אמר רשע, והיה ראוי להקרא רשע ביחוד בפסוק השני אחרי אשר הוזהר לשוב ולא שב יותר מבפסוק הראשון שלא הוזהר כלום, ועוד למה הזכיר פה „מדרכו“ כמה פעמים. ונאמר כי השי״ת עשה את הנביא ממש כשופר לתקוע דבריו כדי להזהיר את העם להנצל מן החטא, ולא זו בלבד שישובו אל ה׳ אחר שחטאו אלא שיזהרו אפילו מן „הדרך“ המוליך אל החטא, שימלטו נפשם מליפול ברשת העון. ואמר לנביא שאם לא תעשה

כן, ולא תזהיר את הרשע מהדרך המוליכו אל החטא, והוא עבר בדרך הזה ונכשל בחטא, בזה גרמת לו שתי רעות, האחת כי בהכרח יענש בעונו וימות, ועוד כי מאחר שלא בא לו ממך שום הזהרה או מזכרת על מה שראוי לו, הנה בבוא אליו העונש לא ישים אל לבו לשוב אל אלהיו וימות חייב. אבל אם הזהרת רשע שישוב מדרכו ממש קודם גמר המעשה והוא לא שב מהדרך הזה אלא הוציא מחשבתו הרעה לפועל ועבר העבירה, תרויח עכ"פ שאם היות שלא ינצל מעונש ובעבור עונו ימות כי לא שב מדרכו בפועל, אבל בלי ספק הדברים שדברת להזהירו נכנסו בלבו ולא יבצר מלהרהר בתשובה קודם מותו, ואז כשימות בעונו לא ימות רשע כאשר בתחלה, ויהיה לך זכות בזה. נמצא שהמזהיר את העם ומדריכם בדרך ישרה לעבודתו ית' הוא מעין תוקע בשופר כנביא הצופה ויעורר את העם לתשובה. ובזכות זה יזכרנו ה' לטובה ויכתבנו לחיים ולשלום.

דרשות לעשרת ימי תשובה

חומר לדרוש על אדות התשובה

[התשובה קודמת לבריאת העולם] ענין התשובה הוא לשוב מדרך הרע שהלך בו האדם מקודם ולהתחרט על מעשיו הקודמים, ולקבל עליו ללכת תמיד בדרך הישר. התשובה היא אחת מתרי"ג מצות בתורה שנאמר והשבות אל לבבך וגו' ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו וגו' (דברים ל'). עד כמה חשובה התשובה נראה ממה שאמרו חז"ל כי התשובה כמו התורה וכסא הכבוד קדמו לבריאת העולם, ורב אהבה בר זעירא דרשה מהפסוק בטרם הרים ילדו מאותה השעה תשב אנוש עד דכה ותאמר שובו בני אדם (ב"ר פ"א), כי יצר לב האדם רע מנעוריו ולולא התשובה אי אפשר לאדם להתקיים כי העונש ישחיתו, לכן כשהיה ברצון הש"ת לברוא את האדם הקדים לו רפואה למכה את התשובה. תרופת התשובה באה מהקב"ה בעצמו ע"י חסדיו הרבים, כי ע"פ הדין ועפ"י הנביאים והחכמים לא יתכן לתשובה לבדה לכפר העונות, וכמו שהמליצו חז"ל במדרש נפלא ואמרו: שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו? אמרה להם חוטאים תרדף רעה (משלי ג'), שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו? אמרה להם הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל י"ח), שאלו לתורה חוטא מה יעשה? אמרה להם יביא אשם ויתכפר לו, שאלו להקב"ה חוטא מה יעשה? אמר להם יעשה תשובה ויתכפר לו! הה"ד טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך (ירושלמי מכות פ"ב, מדרש תהלים כ"ה). פעולת התשובה למדנו בפעם הראשונה ממה שאמר ה' לקין, הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ, ולא הועיל לו קרבנו רק התשובה, וכל הנביאים הזהירו על התשובה.

[דרכי התשובה] כל הנביאים קוראים לישראל לתשובה, אבל לא כהושע, ירמיה אמר אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב, וישעיה אמר דרשו ה' בהמצאו ולא למדו לישראל מה לומר, אבל הושע אומר עשו תשובה ומלמד אותם מה יפייסו על עצמם, שובו ישראל עד ה' אלהיך וגו' קחו עמכם דברים ושובו אל ה' (פסיקתא פ' תשובה). א"ר לוי גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך (יומא פ"ו:). מנהגו של עולם אדם יורה חץ כמה מהלך? בית כור או כורים אבל תשובה גדול כחה שבוקעת ועולה עד כסא הכבוד שנאמר עד ה' אלהיך. א"ר יצחק אמרי במערבא משמיה דרבה בר מרי, בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, מדת ב"ו אדם מתקוטט עם חבירו ספק מתפייס ממנו ספק אינו מתפייס, ואם תמצא לומר מתפייס בממון אינו מתפייס בדברים, אבל הקב"ה אינו כן שהוא ודאי מתפייס ואפילו בדברים שנאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה', ולא עוד אלא שמחזיק לו טובה שנאמר וקח טוב, ועוד שהוא דומה כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן שנאמר ונשלמה פרים שפתינו (ב"ר פי"ד). ובאמת מצינו כי גם נביאים אחרים לבד מהושע הודיעו לנו את דרכי התשובה, יחזקאל אמר שובו והשיבו מכל פשעיכם אשר פשעתם בם ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה (יחזקאל י"ח), ויואל מבאר את אופני התשובה: שובו עדי בכל לבבכם ובצום ובבכי ובמספד וקרעו לבבכם ואל בגדיכם (יואל ב'), ובאנשי נינוה נאמר ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלהים בחזקה וישובו איש מדרכו הרעה ומן

החמס אשר בכפיהם וגו׳ (יונה ב׳).

[תשובה תפלה וצדקה] א״ר יודן בשם ר״א שלשה דברים מבטלין גזרות רעות ואלו הן תפלה צדקה תשובה, ושלשתן למדנו מפסוק אחד: ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו ויבקשו פני וישובו מדרכיהם הרעים ואני אשמע מן השמים ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם (דהי״ב ז׳), ויתפללו זו תפלה, ויבקשו פני זו צדקה דכתיב אני בצדק אחזה פניך (תהלים י״ז), וישובו מדרכיהם הרעים זו תשובה. וכן אתה מוצא בחזקיה מלך יהודה בשעה שחלה אמר הקב״ה לישעיה לך אמור לו צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה (ישעיה ל״ח), א״ל בן אמוץ! כלה נבואתך וצא, כך מקובלני מבית אבי אבא אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים (ברכות י׳, קהלת רבה פ״ה),

[פתח התשובה פתוח לרוחה] ר׳ יוסי דורש את הפסוק פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי, אמר הקב״ה לישראל בניי פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרניות נכנסות בו (שה״ש רבה פ״ה), ע״ד שאמרו הבא לטהר פותחין לו. הזמן היותר מוכשר לתשובה הוא כשאדם עודנו בעוצם כחו ויכול לחטוא ואעפ״כ פורש מעבירה, וע״ז אמרו אשרי איש, אשרי מי שעושה תשובה כשהוא איש (ע״ז י״ט). עשה תשובה עד שאתה בכחך, עד שהנר דולק תן בו שמן, כבה הנר אין השמן מועיל כלום (ילקוט). אבל אם לא הספיק לעשות תשובה בבחרותו לא ימנע לעשות תשובה אפילו בזקנתו, ואמרו שוב יום אחד לפני מיתתך (אבות פ״ב). שאלו תלמידיו את ר׳ אליעזר וכי אדם יודע איזה יום ימות? אמר להם וכ״ש ישוב היום שמא ימות למחר, ונמצא כל ימיו בהרהור תשובה. ואף שלמה אמר בחכמתו בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר (שבת קנ״ג). אריב״ז אם בבגדים לבנים ממש הכתוב מדבר כמה בגדים לבנים יש להם לגוים, אם בשמנים טובים הכתוב מדבר כמה שמנים טובים יש להם לגוים! הא אינו מדבר אלא במצות ומעשים טובים ובתורה. ר׳ יהודה הנשיא אומר משלו משל למה״ד למלך שעשה סעודה וזימן אצלו אורחים אמר להם לכו רחצו וסכו וכבסו בגדיכם וגיהצו אותם והתקינו עצמכם לסעודה. והיו הפקחין מונגים ומטיילין על פתח פלטין של מלך, אמרין כלום פלטין של מלך חסר כלום? ונהיה נקראים פתאום לכנוס מקושטין לסעודה. הטפשין שבהם לא חששו ולא הקפידו על מאמר המלך, אמרו שסופנו להרגיש העת שאנו נקראין לסעודת המלך, כלום יש סעודה בלא טורח וסדר? והיה הסייד הלך לסידו והיוצר לטיטו והנפח לפחמו והכובס לבית המשרה שלו. פתאום אמר המלך בואו הכל לסעודה! ומשרתי המלך מיהרו אותם לבוא, אלו באו בכבודם ואלו באו בניוולם. שמח המלך על הפקחין שקיימו את דבר המלך ולא עוד אלא שכבדו את פלטין המלך, וכעס על הטיפשין שלא קיימו את דבר המלך וניוולו את פלטין של מלך. אמר המלך אלו שהתקינו עצמן לסעודה יבואו ויאכלו בסעודת המלך, ואלו שלא התקינו עצמן לסעודה לא יאכלו בסעודת המלך. התחילו לילך ולפטור, והחזירם המלך ואמר יהיו אלו מסובין ואוכלין ואלו יהיו עומדין על רגליהם ורואין ומצטערים, הה״ד עבדי יאכלו ואתם תרעבו (ישעיה ס״ה) וכו׳ (קהלת רבה עי׳ שבת קנ״ג).

[תשובה ע״י חרטה ועזיבת החטא] צריך החוטא לעזוב חטאו והתודות ולגמור בלבו שלא יעשהו עוד שנאמר יעזוב רשע דרכו וגו׳ ויתנחם ויתחרט על שעבר העבירה שנאמר כי אחרי שובי נחמתי וגו׳. וש״ה כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי (ישעיה נ״ה) משל לדיין שיושב ודן לאדם ואומר לו אמור אם הרגת או לא הרגת, אם אומר הרגתי הדיין הורגו, ואם לא הודה אינו הורגו. אבל הקב״ה אינו כן, כי ישראל נענשו על שלא הודו על החטא שנאמר הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי (ירמיה ב׳), אבל מי שמודה על חטאו ועושה תשובה הקב״ה מרחם עליו שנאמר ומודה ועוזב ירוחם (תנחומא פ׳ וישב). ואם עושה תשובה וחוזר לעבירותיו אינה תשובה, ודומה לאדם שתופס שרץ בידו וטובל, שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה, זרקו מידו כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה, כך בעל עבירה צריך להשליך העבירות שבידו ואח״כ יעשה תשובה גמורה (פסיקתא רבתי פמ״ד, עי׳ תענית ט״ז). חז״ל מנו ארבעה ועשרים דברים שמעכבין את התשובה, וביניהם המחטיא את הרבים והאומר אחטא ואשוב, והמתחבר לרשע (הרי״ף בפ׳ בתרא דיומא ורמב״ם בהל׳ תשובה פ״ד). וצריכין אנו לדייק מלת „מעכבין" ולא מונעין את התשובה, כי אין לך דבר העומד בפני התשובה האחרונה אם הוא אמתית. ואפילו על ירבעם בן נבט שחטא והחטיא את רוב ישראל נאמר, אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה (מ״א י״ג) ודרשו חז״ל מאי „אחר"? א״ר אבא אחר שתפשו הקב״ה לירבעם בבגדו ואמר לו חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן, א״ל מי בראש?—בן ישי בראש!—אי הכי לא בעינא (סנהדרין ק״ב), להורות כי רק הגאוה מנעה אותו מלחזור בתשובה. במקום אחר אמרו שהחוטא ומחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה, פירוש שאין מסייעין אותו ואין מזמינין דרך לפניו ואין פותחין לו דלת כמו בבעל תשובה שבא לטהר שפותחין לו (שבת ק״ד), אבל אם כובש את יצרו וחוזר מאליו בתשובה גמורה, אפילו רשע כל ימיו ועשה תשובה באחרונה אין מזכירין לו רשעו (קדושין מ׳:). ובפשט זה טעו גחזי

ואלישע בן אבויה, גחזי אמר כך מקובלני כל מי שחטא והחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה ולכן מנע לשוב בתשובה (סוטה מ"ז), ואלישע בן אבויה (אחר) אמר לר"מ שמעתי מאחורי הפרגוד שובו בנים שובבים חוץ מאחר (חגיגה ט"ו), וידוע שאין שומעין בבת קול, והיה לו לשוב ולא שב. אמנם תשובה מועלת כל זמן שאדם חי והוא בעל דעת, אבל כיון שמת פסקה ממנו כח התשובה. וזהו מעות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להמנות, מי שהוא שהוא מעות וחוטא יוכל להתקן בעוה"ז, אבל אינו יוכל לתקן לעוה"ב. שני רשעים שהיו חברים זה לזה, אחד מהם הקדים ועשה תשובה לפני מותו ואחד לא עשה תשובה ומת, זה שעשה תשובה עומד בצד חבורה של צדיקים בג"ע וזה שלא עשה תשובה עומד בצד חבורה של רשעים בגיהנם, וראה חבירו ואומר שמא משא פנים יש בעוה"ב? אנחנו שנינו גנבנו ונזלנו ועשינו כל מעשים רעים כאחד, מפני מה זה בג"ע ואותו האיש בגיהנם? ואומרים לו חבירך עשה תשובה ואתה לא חרטת על מעשיך הרעים לעולם. והוא אומר להם הניחוני ואעשה תשובה גם אני, ומשיבים לו אי שוטה שבעולם! אין אתה יודע שעוה"ז שאתה בא משם דומה לערב שבת ועוה"ב דומה לשבת, ואם אין אדם מכין בערב שבת אין לו מה לאכול בשבת וכו' זש"ה מעות לא יוכל לתקון (קהלת רבה פ"ט), עוד דרשו עה"פ ויש רשע מאריך ברעתו, א"ר יאשיה מפני שלשה דברים, שמא עשה מצוות שישלם לו הקב"ה שכרו בעוה"ז, או שמא יצאו ממנו בנים צדיקים, ושמא יעשה תשובה, שכל זמן שרשע חי הקב"ה מצפה לו לתשובה, מת אבדה תקותו שנאמר במות אדם רשע תאבד תקוה (משלי י"א), משל לכת ליסטים שהיו חבושין בבית אסורים, חתר אחד מהם חתירה וברחו כלם, ונשתייר שם אחד מהם שלא ברח, כיון שבא השלטון וראה אותו התחיל לחבטו במקל, א"ל ביש גדא וטמיא מזלא (מזל חשך), התירך קומך ולא הוות ערק? כך לעתיד לבא הקב"ה אומר לרשעים התשובה לפניכם היתה ולא שבתם, ועיני רשעים תכלינה, שהתשובה היתה דופקת על פתחו של רשע ולא הכניסה לבית נמצא שהוא מתחייב בנפשו (קהלת רבה פ"ז), אבל מי שהתגבר על יצרו קודם מותו ועשה תשובה הוא מוכן ומזומן לחיי עוה"ב.

[צום גדליה] הימים שבין כסה לעשור נקראים עשרת ימי תשובה שמרבים בהם סליחות והתחנונים ויש שמתענים בהם. לפי האגדה נפתחין שלשה ספרים בר"ה של צדיקים ושל רשעים ושל בינונים, ואלו האחרונים תלוין ועומדין מר"ה ועד יוה"כ, ורוב ישראל נחשבים לבינונים, לפיכך צריכין לשוב בתשובה כדי לזכות להכתב ולהחתם בספר החיים. היום הראשון אחר ר"ה שהוא יום שלישי של עשרת ימי תשובה הוא צום גדליה בן אחיקם, שהפקיד מלך בבל על דלת העם בירושלם, והיה נוטה לדעת ירמיה אשר יעץ להשלים עם הבבליים כדי להציל את העיר והמקדש מן החורבן. אך בעלים מלך עמון אשר חפץ בכליון ממלכת יהודה הסית את ישמעאל בן נתניה להמית את גדליה במצפה בחדש השביעי (תשרי). הריגת גדליה גרמה כי נכחד יתר הפליטה מארץ יהודה וכבה נר מלכות בית דוד. ולזאת קבעו חז"ל את יום הריגת גדליה בשלשה לחדש תשרי ליום צום ותענית לדורות (זכריה ז' ה', ח' י"ט), כי שקולה מיתתן של צדיקים כשרפת בית אלהינו (ר"ה י"ח, נדרים י"ב).

יא

דרשה לצום גדליה

מיסוד ס' בית מועד דרוש מ"ד

זש"ה אין אדם שליט ברוח לכלוא הרוח (קהלת), רבי יהודה אומר אין אדם שליט במלאך המות לכלות אותו ממנו, ואין רוח אלא מלה"מ שנאמר עושה מלאכיו רוחות. ר' נחמיה אומר אין אדם שליט במלכיות לכלותן מן העולם, ואין רוח אלא מלכיות שנאמר וארו ארבע רוחי שמיא מגיחן לימא רבא (מדרש).

[מיתה בידי שמים ומיתה בידי אדם] המיתה והיסורין המגיעין מב"ד של מטה נגלו טעמן לפי שהן ע"פ התורה שנגזרה עליהן ובחקור דיניה נודעו משפטיה. אמנם המיתה והיסורין המגיעין מב"ד של מעלה לא נגלו טעמן לפי שהן כפי הסכמתו ית' ודעתו שאין חקר לתבונתו וכל גזרותיו בסוד שמו ית' שבו הנהגת הבריות באמת במשפט ובצדקה. ולכן כל מין מיתה ויסורין הבאין לאדם יש לו לצדק משפטו ית', ובפרט כי למוד ערוך הוא בידינו כי המיתה כמו היסורין כלן שוין בדין, מה יסורין הן של אהבה והן של כפרה, היינו לצדיק מחמת היותו אהוב ורצוי ויהיה הוא לדוגמא לאחרים ובעבורו יתרצו רבים וכפרה לרשעים, כך המיתה היא לאהבת הצדיקים וכפרה לרשעים. ואפשר לומר שרשעת הדור גורמת שהמות יחטוף מן הצדיקים היותר מובחרים והם כפרה לדור, כאמרם ז"ל מיתת צדיקים מכפרת, ר"ל מיתה חטופה וחרוצה של צדיקים מכפרת לדור. וע"ז נאמר בקרובי אקדש וידום אהרן, כי אין להרהר אחר מדותיו ית' אלא להצדיק משפטו. וכן בענין המשכן שמתמשכן בעונותיהם של ישראל, אמר משה לפני הקב"ה והלא עתיד שלא יהיה להם לא משכן ולא מקדש, אמר הקב"ה אני

נוטל מהם צדיק אחד ומשכנו בעדם ומכפר אני על כל עונותיהם (שמות רבה פל"ה), הרי שיתמשכן צדיק בעד חיצונים שיתעללו בו לכפרת הדור כי הם נתפסים בעון הדור וצדיק אבד בדורו אבד. וכל זה אם מתו מיתה טבעית, אולם על מיתה זו שנענשו הצדיקים והנביאים שנהרגו ע"י בני עמם במיתה משונה, הוא שיבהיל חלושי הדעת, ומיתה זו היתה בודאי לרעת הדור כדכתיב עת אשר שלט האדם באדם לרע לו, כגון ישמעאל בן נתניה וחבריו שהכו גדליה בן אחיקם וימת, כי שלט האדם הכסיל באדם המשכיל לרע לו לאדם הכסיל. ואם ראוי לבכות ולספוד על אדם כשר שמת במיתה טבעית, ק"ו שראוי לבכות ולקונן ולהוריד דמעות על צדיק ונביא שנהרג שלא בדת המיתה ע"י אדם שנשתנה צורתו כ"כ עד שנהפך להיות מלאך ממית. ורשע כזה פגיעתו רעה ממלאך המות שלא ישלוט באדם אלא ברשות, ואדם רע ובליעל ישלוט באדם טוב שלא ברשות ושלא כדרך הארץ. ושקולה מיתת צדיקים אלה כחורבן בית המקדש, ששלטו עליהם זרים כמו ששלטו בחורבן הבית, ולכך מתענים ביום שנהרג גדליה כמו תשעה באב. ויש חבור וחזוק בין ביהמ"ק וגדליה, בית המקדש היה מחזיק כבוד ישראל והצלחתם, וכן גדליה בעודו חי היה מגין על כבוד יתר הפליטה מבני ישראל ועדיין לחלוחית טובות ביהמ"ק קיים, ומות גדליה הסבה בחורבן ביהמ"ק והריסת בית ישראל. וכמו בחורבן הבית נפרקו ונשתברו אבניו ועציו, כך במיתת גדליה נתפזרו אברי האומה הישראלית בגלות בין עמים שונים. ולכן כמו שאנו מתאבלים על חורבן הבית כך עלינו להתאבל ולקונן על הריגת גדליה בן אחיקם. וכמו כן יש להתאונן על שליטת המשחית בצדיקים, והיותם מומתים ע"י חיצונים כענין שאמרו בעשרה הרוגי מלכות. וע"ז אמרו אין אדם שליט במלאך המות לכלות אותו על אותן צדיקים שמתו במיתה טבעית, ור' נחמיה אומר אין אדם שליט במלכיות לכלותם. הן ארבע המלכיות שלקחו מיד מלאך המות את כלי זעמו ושעבדו את ישראל והן אנשי בליעל ההורגים נפשות הצדיקים, ואין אדם שליט ברוחם לכלוא אותם מן העולם עד עת קץ הימים, ואז יגאלנו ה' מן הגלות ומשעבוד מלכיות, כי הוא שליט ברוח ויכלה רוחות רעות ויעשה נחת רוח לבריותיו כמו שנאמר נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה, אמן.

יב

דרשה לתשובה

מיסוד ס' בית מועד דרוש רביעי

זש"ה עיר קטנה ואנשים בה מעט, עיר קטנה זה האדם, ואנשים בה מעט אלו האברים, ובא אליה מלך גדול וסבב אותה זה יצר הרע, ובנה עליה מצודים כמון רברבן, ומצא בה איש מסכן וחכם זה יצר טוב דלית כל עלמא שמע ליה, ומלט את העיר בחכמתו זו תשובה, זהו שאמר דוד אשרי משכיל אל דל (מדרש תהלים מ"א).

[כח התשובה] במדרש הזה הראו לנו חז"ל גודל כח התשובה שמצלת אותנו מנפילה, כי הנה האדם כמו אילן וכותל שנוטה ליפול להיותו נוטה לרע יותר מהטוב מסבת עקמימותו ובתשובה מתקיים ומתיישר. וביארו זה באמרם עיר קטנה זה הגוף שנמשל לעולם קטן, ואנשים בה מעט אלו האברים המקובצים בסך מועט. אמנם בכל אחד יש כח לפעול פעולות רבות אלא שאינם מלומדים למעשים טובים, ולכן הם מעטים אצל הטוב אבל אצל הרע הם רבים. והראיה כי בא אליה מלך גדול והוא היצה"ר שכחו גדול והרע על דרכים רבים, ונקרא מלך גדול על שם מלך זקן וכסיל הוא סמאל, וסבב אותה עד שכל האברים כפופים לו, ובנה עליה מצודים גדולים והם מעשים רעים שאינם נראים עבירות גמורות והאדם נגרר אחריהן כאילו הולך בתומתו, ומעשים הללו הרעים הם בלי מספר בכל צד ועבר, וזה כמון רברבן (כַּמָן=מארב ומצודה, רברבן=גדול), שיצר הרע נטמן שם, שאינו נראה רע בדברים ההם, אבל הם מצודים וחרמים וכל זה לצוד נפשות עניים וטפשים, ומצא בה איש מסכן וחכם וכו' כ ומר שאין האברים נגררים אחר יצר טוב כמו אחר יצה"ר, ונקרא מסכן וחכם על שם טוב ילד מסכן וחכם שנאמר על יצ"ט. ומלט הוא וכו' היינו ע"י התשובה שהיא סוד החכמה הוציא העיר הזאת מתחת רשות יצה"ר. ורמז במלת „הוא" לעזר האלהי המצטרף עם הבעל תשובה שמתעסק בהצלתו, וכן אמרו חז"ל ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו, כי יצה"ר קודם באדם י"ג שנה ומחוזק יותר מיצ"ט. ואדם לא זכר וכו' שאינם מעלים על לבם כח הבעלי תשובה ונראה להם שהוא מסכן וחסר, ואינו כן כי טובה חכמה מגבורה טובה התשובה ממי שהוא גבור בטבעו ואינו חוטא בהיותו בר לבב, וחכמת המסכן בזויה היינו תשובת הרשע שהיה מסכן ודבריו אינם נשמעים, כי אומר זכור מעשיך הראשונים, ובאמת הוא כי לא נשאר גרעון ובזיון לבעל תשובה, כי תשובתו היא עטרת הפארת לו, כי החובות נהפכות לזכיות, וזש"ה אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'.

[צריך להכיר החטא ולהסיר הדמיון] הסכנה היותר גדולה לחוטא היא אם איננו מכיר העבירה ורוע פעולותיה. כי האיש היודע המקומות המסוכנים נקל לו להנצל מפגיעתם, אך אם לא ידע להזהר יכשל בהם. ואף שהתורה ברורה לנו הדרכים כלם, והראה

לנו בחוש הדרך הטוב שבו נשיג החיים הנצחיים ודרך הרע שבו יגיע המות הנצחי, כדכתיב ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה וגו׳, ולא עוד אלא שהדריכנו לדרך הטוב שנאמר ובחרת בחיים, וקבעה לכל זה סימן והוא ענין נתינת הברכה על הר גרזים ואת הקללה על הר עיבל, וצותה להכיר הדברים המטים בני אדם מדרך הנכונה כדכתיב אבד תאבדון וגו׳ כדי שלא ימצא לפנינו שבוש כלל. עם כל זה יבחרו כמה בני אדם ללכת בדרך הרע, מפני שנגררים אחרי הדמיון ואינם מכירים הסכנות העצומות ופחים טמונים שבהם נלכדים. ואף שהתורה מכרזת ואומרת העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ, החיים והמות נתתי לפניך וגו׳ אין מי שישמע לזה, ואם קול הברה שמע לא יצא כי החוש משוקע בענינים אחרים ואינו שומע ומאזין ולא יראו נכוחה. ולהם הנביא קורא החרשים שמעו והעורים הביטו לראות וגו׳. הרי כי חטאת הדמיון קשה מאד להסיר אותה, והוא סכנה מצויה לעוברי עבירה, ואין דבר שעומד בפניו אלא התורה שהיא תמימה ומתממת כל דבר, והיא לבדה תישר עקמומיות הדמיון. וזה מה שרצו חז״ל באמרם אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נמוח ואם ברזל הוא מתפוצץ. והכוונה אם פגע בך הדמיון הזה לבלבל רעיונך משכהו לבית המדרש לעסוק בתורה ועבודת השם. אם אבן הוא היינו שנסרך בחוש בתאוה גופנית ומכה באבן החומר— נמוח ע״י התורה, ואם ברזל הוא שמבלבל השכל בדעות זרות—מתפוצץ בחכמת התורה, ויסתלק מדמיונו המסופק ע״י אור התורה וכח התשובה.

[שלא יחטא על סמך התשובה] אמת היא שהקב״ה חפץ בתשובת הרשעים ולא במיתתם, כדכתיב החפץ אחפוץ מות רשע נאם ה׳ הלא בשובו מדרכו וחיה. והכונה בכפל הלשון החפץ אחפוץ, כי האדם המדיני לפעמים יחפוץ במיתת זולתו אם בעבור שהזיק לו או שטוב בעיניו שיסולק המזיק ההוא פן יזיק לו להבא. אבל הקב״ה אינו חפץ להמית הרשע בעבור שהזיק לו, כי אינו מתפעל משום בריה, גם לא יחפוץ במיתתו שיסולק מלפניו או שיאבד לגמרי, כי אין רצונו להנקם ממנו אעפ״י שחטא, ולא יאבה שתאבד נפש אחת מישראל, כ״א חפצו שישוב מדרכיו וחיה. אם כן אין דבר יותר חזק ובטוח לאדם כמו התשובה שידע בודאי שתציל נפשו משחת המיתה הנצחית, וגם יזכה למעלת החיים הנצחיים התלוים בתשובה שזו דרכה וסגולתה. אמנם אין לאדם לחטוא ולסמוך על התשובה שתכפר עליו, כי זהו עון פלילי בעצמו, ועל זה אמרו בחגיגה, דרש רב יהודה בר נחמן מאי דכתיב אל תאמינו ברע ואל תבטחו באלוף, אם יאמר לך יצר הרע חטא והקב״ה מוחל לך, אל תאמן בו שנאמר אל תאמינו ברע ואין רע אלא יצה״ר שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו, ואל תבטחו באלוף אין אלוף אלא הקב״ה שנאמר אלוף נעורי אתה. שמא תאמר מי מעיד בי? אבני ביתו של אדם וקורות ביתו ורהיטי ביתו מעידין בו שנאמר כי אבן מקיר תזעק וגו׳ וחכמים אומרים אבריו של אדם מעידין בו שנאמר ואתם עדי נאם ה׳. הכונה מבוארת שאין לעבור עבירה על סמך שהתשובה תכפר, כי היצה״ר מלא רעיונות והקב״ה יודע מה בלבו של אדם, ולא יבטח שרחמיו מרובים כי בענין זה לא ירחם. וכן מפורש בדברי התנא (יומא פ׳ יוה״כ) תנן האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה; אחטא ויוה״כ מכפר אין יוה״כ מכפר. נתברר כי החוטא על סמך שהתשובה תכפר לא ימצא מקום לתשובה לפי שהיא בורחת ממנו ולא ישיג אותה, לכן כל אדם יסיר מלבו ערמה ומרמה ויפיל תחנה שלא לבא למדה זו ויעשה תשובה בלב גמור וברוח נכון.

[אין להתיאש מן התשובה] כל הקצוות (extremes) קשות ומטריחות אם במדות ואם בדעות, ולכן כשם שקשה על האדם לפרוש מעבירה אם עבר עליה אדעתא שיחזור בתשובה, כי זה ותרן במה שאינו שלו ואינו ברשותו, כך קשה לאדם לפרוש מעבירה שבידו אם הוא מעלה על דעתו שהתשובה לא תועיל לו, אם חושב שכבר פרץ גדרו והרבה אשמה עד כי גדול עונו מנשוא. כמו שהעלה אלישע בן אבויה ברעתו, ובזה נשתקע ברשעתו ואמר שכבר נאבד ונשחת ואין לו תרופה, והתיאש מהתשובה בחשבו שאינה מספקת לו ולא תתרצה אליו מדת הדין, ושפט כי התשובה היא כבורית כרשינה שמעביר הכתם אבל אינה ממלאה הקרע שבבגד, או כמחטא דטלמייתא שמאחה הקרעים ולא תחדש בלויי הסחבות ובגדים מטולאים. וסברא זו היא הדיוטית ואיננה אמתית, כי אפילו חרב חדה של מדת הדין הקשה מונחת על צוארו של אדם לא ימנע עצמו מן התשובה, כי הרחמים הגמורים גוברים על גבורת הדין ומצננים החרון אף, וכ״ש אם ישוב בעודנו בריא אולם ואפילו קודם שיגיע לדכדוכה של נפש. ואף אם העבירה גדולה התשובה רבה עליה ומבטלה, כי כן כח התשובה לכלות פשע ולהתם חטאת ואין העון מכלת התשובה בשום אופן, ואפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים או בין החוטא והתשובה. עולם הבא הוכן לא רק בשביל הצדיקים אלא גם בשביל הרשעים שעשו תשובה, וזה נראה מהמשל במדרש, עה״פ זכור רחמיך ה׳ וגו׳ כחסדך זכור לי אתה למען טובך ה׳, אמר רבי אלעזר משל למלך שעשה סעודה ואמר לאפטרופס שלו זימן לי התגרים ולא בעלי מלאכה, א״ל אדוני המלך סעודתך גדולה ותגרים לא יספיקו לה, אלא אזמין התגרים עם בעלי מלאכה וכו׳ (מדרש תהלים), התגרים הם הצדיקים שעסקיהם במשא ומתן בדברי חז״ל, ובעלי מלאכה הם בעלי תשובה שעסקם בתקון הדברים המקולקלים,

והאפטרופוס הוא שרו של עולם, ומיוסד על הפסוק כחסדך זכור לי אתה למען טובך ה׳, כי ברבות הטובה ראוי ג״כ שירבו אוכליה, ומה כשרון לבעליה אם לא יהנו ממנה הרבים, כי די בטובו של הקב״ה שיהנו ממנו כל בריותיו.

[הדרך המביא לתשובה—חשבון הנפש] מי שרוצה לילך למקום מכוון שלא עמד שם מקודם צריך שידע או ילמד הדרך המביא אותו אל המקום ההוא. ובהיות התשובה מקום מכוון ובית מועד לכל חי, א״כ יש לאדם לדעת וללמוד דרך התשובה כי בה ילך בתום וילך בטח, ותהיה לו נחמה ותקוה בעמלו. והנה יש הרבה דרכים להתשובה כמו שפרשו המחברים, ובכלל יש לומר שכל דרכי האמת והצדק טובים הם להשגת התשובה, כי מכל מדה או דעה נכונה או מצוה יתישר האדם אל התשובה. אמנם הדרך המיוחד אליה והיותר מכוון ומפורסם שאין צריך לשאול עליו הוא כיוון חשבון האדם על כל פעולותיו מדי יום ביום, וזה בודאי יביאהו אל התשובה בלי עכוב ומניעה. כשכיר יקוה שכר פעלו ביומו וחושב תמיד שיעור פעולתו כך צריך האדם לחשוב תמיד חשבון נפשו מה שעשה ומה שיעשה ויראה אם הוא חייב או זכאי, כאדם שחושב חשבונותיו בעסקיו לדעת אם הרויח או הפסיד, ורושם סכומי הכנסה והוצאה. ואם בעסקי הזמן כך נוהגין לברר כל דבר בכל יום, כ״ש שראוי לו לחשוב ולכוון פעולת נפשו שעליהן יתן דין וחשבון, וכן אמרו חז״ל בואו ונחשוב חשבונו של עולם הפסד מצוה כנגד שכרה. ויחשוב האדם עם החושים שלו שהם פועלים בנפש כמו שחושב בעל הבית עם פועליו בכל ערב שיתן להם שכרם בעד עבודתם שעשו באותו היום, וכן יספור וימנה כל פעולותיו הקטנות עם הגדולות, וחשבון זה יביאהו בלי ספק אל התשובה. והוא שכתוב חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך, כלומר חשבתי מדותי שהן סבות הפעולות וזו הדרך המובילה אל התורה. וכתיב לב אדם יחשב דרכו וה׳ יכין צעדו וגו׳.

[הרהור תשובה] מהות התשובה עקרה ושרשה הוא בהרהור כמו מהות החטא ועקרו, וכן אמרו הרהורי עבירה קשין מעבירה, כי הרהור הוא ראשית הפעולה בלב וסבה לכל הדברים הבאים על ידו, ולפי שהתשובה היא נגד החטא לכן צריכה להתחיל ג״כ בהרהור שהיא החרטה להיות מתחרט ותוהא על העבירות ובזה יסלק אותן. ולזה אמרו המקדש על מנת שהוא צדיק גמור צריכה גט אפילו הוא רשע גמור שמא הרהר תשובה בלבו, הרי שהרהור בתשובה משויא ליה צדיק גמור. וכן איתא בחגיגה (פ״א) כל העושה דבר עבירה ומתחרט מוחלין לו מיד, והטעם שהרהור השובה משנה ומעביר צורת העבירה ומציאותה. ובפרט אם אין סיפק בידו לעשות דבר להעביר העבירה בפועל כגון הקרוב למיתה או סבה אחרת המעכבו לתקן הדבר שקלקל די לו בהרהור בעלמא. וכן אמרו חז״ל באגדה גדולה כחה של תשובה שכיון שאדם מהרהר בלבו לעשות תשובה מיד היא עולה למעלה עד לרקיע ועומדת לפני כסא הכבוד שנאמר שובה ישראל עד ה׳ אלהיך. היינו שהשגת השב בתשובה מכח ההרהור מגיעה עד ההשכלה העליונה המכונה כסא הכבוד כי ממנו השכל בא, והוא מקום שבו ישבו בעלי הצורה הזכה והשלמה, כמו שנאמר השיבני ואשובה כי תהלתי אתה.

[ודוי] אבל אם יש ביכולת לאדם לעשות איזה תיקון לתקן המעוות החובה עליו לעשות כן, ואם אינו יכול לעשות מעשה יתקן הדבר בדבור היינו הודוי להתודות על חטאו בפה ולפרט עונותיו בינו ובין קונו, ואם אינו יכול לדבר די במחשבה ובהרהור כנ״ל. כי התשובה כוללת שלשתן, מעשה דבור ומחשבה, ובהיות הדבור שהוא הודוי אמצעי בין המעשה והמחשבה תלאה בו התורה שנאמר והתודו את חטאתם וגו׳. כי ודוי דברים הוא הצעת התשובה, אך אין הודוי בלתי המחשבה והמעשה לפניו ולאחריו, ולכן אמר הכתוב ואשמה הנפש ההיא, היינו שתחשוב בעצמה שהיא אשמה וזו היא המחשבה, והשיב את אשמו וגו׳ הרי מעשה. באופן כי במחשבה והדבור והמעשה ישלם גדר התשובה. לפיכך קבעו חכמים שלש לשונות בודוי, חטאו עוו פשעו, ואמרו בברייתא ביצד מתודה עויתי פשעתי חטאתי כסדר מציאות המחשבה הדבור והמעשה, כי עוות במחשבה פשע בדבור וחטא במעשה. העונות על הזדונות האדוקות במחשבה וכרוכות עם השכל, הפשעים אלו המורדים הקשים במה שהם מפורסמים כמי שמורד באדונו ומדבר עתק דברים מרים ועזים כנגדו, חטאות אלו שגגות והם במעשה בבלי דעת והבחנה. ועל דרך הזה אמר הפסוק שגיאות מי יבין הרי חטאות המעשים, מנסתרות נקני הרי עונות המחשבה שבסתר, גם מזדים חשוך עבדך הרי פשעים שבדבור, אל ימשלו בי אז איתם וגו׳.

[עזר וסעד ע״י תשובה] האדם מועד לחטא לפיכך צריך סעד לתמכו ע״י התשובה, שמתשת כח היצה״ר שלא יגבר על היצ״ט, וגם עזר וסעד מהקב״ה, ולכן אמרו חז״ל (בסוף מדרש איכה) עה״פ השיבנו ה׳ אליך ונשובה, אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה רבש״ע שלך היא התשובה השיבנו ה׳ אליך ונשובה, אמר להם שלכם היא שנאמר שובו אלי ואשובה אליכם, אמרו לפניו רבש״ע שלך היא שנאמר שובנו אלהי ישענו ונאמר השיבנו ה׳ אליך ונשובה חדש ימינו כקדם כאדם הראשון דכתיב בו וישכן מקדם לגן עדן וכו׳. פירוש שעזר לתשובה יבא מהשי״ת, שהתשובה קדמה לבריאת אדם הראשון וקודם שחטא, לפיכך אנו צריכין לבקש מהקב״ה שיעיר בקרבנו רוח התשובה למען נשוב אליו באמת ובתמים.

[התשובה כוללת לכל הבריות] אע"פ שהתשובה היא יעוד מהתורה והיא אחת מתרי"ג מצות שמנה הרמב"ם, בכל זאת יש גם לאו"ה חלק בה. ואף אם נאמר כי לא יצדק שם תשובה אלא על מי שכבר עמד במקום מה ונתרחק ממנו ואח"כ ישוה אליו, והאומות מעולם לא עמדו על הר סיני ולא קבלו התורה. הנה יש לומר כי עכ"פ יחידים מהם אפשר שישובו, כי משעה הראשונה היו מכל אומה קצת שנכללו בערב רב או שהיו נוטים לתורה אלא שנגררו אחר הרוב שלהם, ומהם נגערו לשוב אל ה'. ועוד קבלה היא שמכל האומות עתיד להיות אתנו לימות המשיח והן בודאי בעלי תשובה נינהו. אמנם יש לדקדק בתשובה המיוחדת לאו"ה במה היא תלויה. כפי הדין נראה שתשובתם תלויה בשבע מצות שנתנו לבני נח ועליהם אמרו חז"ל חסידי או"ה יש להם חלק לעוה"ב, ועיקר התשובה להם שינכרו מעבודת אלילים ויתנו דעתם לה' לבדו, וזה שאמר שלמה המלך ע"ה וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא ובא מארץ רחוקה למען שמך וגו', כי בהכירו טעותו וישוב אל ה' ומכיר יחידו נחשב מחסידי או"ה. ובזה יפורש הפסוק צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת, כי הנכרי שנעשה גר צדק שמקבל עליו תרי"ג מצות תרומם גוי שיהיה נחשב בישראל, ועליו כתיב ובהר מרום הרים אשתלנו, כלומר יהיה נחשב כאילו עמדו רגליו על הר סיני ונשא ענף ועשה פרי וגו' עד והפרחתי עץ יבש אני ה' דברתי ועשיתי, וחסד לאומים חטאת והוא הגר תושב הנעתק מעבודת אלילים ושב אל ה', אף שזה חסד אצלו הוא חטאת אצל ישראל, כי שמירת שבע מצות לבד נחשב לחטאת לישראל אבל לאו"ה הוא חסד ויש לו חלק לעוה"ב. וזש"ה ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ה' לאמר הבדל יבדילני ה' מעל עמו ואל יאמר הסרים הן אני עץ יבש, כי הנה תורה ומעשים טובים הם המעמידים את האדם להיות נצחי בזה ובבא ולעומתם זכות אבות וזכות בנים כי האב מזכה לבנו חכמת התורה שקבל מאבותיו, והמוליד בנים כשרים הם אצלו שלטי גבורים להגין עליו. עם כל זה אל יאמר בן הנכר הנלוה אל ה' שאין לו זכות אבות הבדל יבדילני מעל עמו, וכן אל יאמר הסרים שאין לו בנים הן אני עץ יבש, כי האדם עץ השדה וכשאינו עושה פרי נקצץ וכלה מן העולם. כי כה אמר ה' לסריסים וגו', ותלה הדבר בשבת שהוא לשון תשובה, והביאותים אל הר קדשי וגו' יכניסם תחת כנפי השכינה, ושמחתים בבית תפלתי, במה שאתן אותם כבני בית בהראותי להם היכלי הקדוש, כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים הבאים לדרוש אותי, עוד אקבץ עליו לנקבציו כל הגרים והחוזרים בתשובה מאיזה משפחה ממשפחות האדמה. וזה סוד אמרו ובנו ממך חרבות עולם מוסדי דור ודור תקומם וקורא לך גודר פרץ משובב נתיבות לשבת, כי בפרשה ההיא באר הנביא התשובה הנאותה באמרו הלא זה צום אבחרהו וגו', והודיע כי בסבת תשובת ישראל ישובו כל הדברים לשלמותן, וא"כ תשובת האומות תלויה בתשובתנו, וחתם בענין השבת באמרו אם תשיב משבת רגליך וגו', לפי שהשבת יסוד התשובה שנמנעין בו מחפצי חול ויש להם עת לעיין בחפצי שמים, והבעל תשובה עומד תמיד בקדושה אם בקדושת המעשה אם בקדושת המחשבה אם בקדושת הדבור כאמרו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר. אז תתענג על ה' והאכלתיך נחלת יעקב אביך, זהו כנסת ישראל והגרים בכלל הם. וזהו שאמרו במדרש רבה ישובו יושבי בצלו אלו הגרים שהם באים וחוסים בצלו של הקב"ה, יחיו דגן בגמרא, יפרחו כגפן באגדה, זכרו כיין לבנון, אמר הקב"ה חביב עלי שמותן של גרים כיין נסך שמתנסך על גבי המזבח. ולמה הוא קורא אותו לבנון שמלבין עונותיהם של ישראל כשלג, שנאמר אם יהיו חטאתיכם כשנים כשלג ילבינו וכו'. היינו הגרים שעושים תשובה וחוסים בצלו של הקב"ה בצל התורה וזה להם פדיון נפש. א"כ יפה אמרו חז"ל יפה שעה אחת בתשובה ומע"ט בעוה"ז מכל חיי עוה"ב, כי ע"י התשובה ומע"ט נקנים שני העולמים כאחד, ויש קונה עולמו בשעה אחת, כי הנכרי שהיה מתועב ומשוקץ כשנתגייר נתקרב ונתחבר למקום, והאוהב את הגר לתת לו לחם ושמלה שהם תורה וגדולה הוא יעזרנו להיות מבעלי תשובה וישגיח עלינו באהבה, אכי"ר.

יג

דרשה לתשובה

מיסוד ס' עוללות אפרים עמוד ל"ד

דרשו חז"ל עה"פ דרשו ה' בהמצאו קראהו בהיותו קרוב, והא כתיב בכל קראנו אליו? לא קשיא הא ביחיד הא בצבור, ויחיד אימת? בעשרה ימים שבין ראש השנה ליום כפור.

[ציונים על הדרך] האדם העובר במסילה ותועה מדרך השכל והולך ארחות עקלקלות צריך לילך לאחוריו במסילה שכבר עבר ולהציב לו ציונים שלא יסכל מדרכו ולא יטה ימין ושמאל. וזש"ה הנביא הציבי לך ציונים שימי לך תמרורים שיתי לבך למסילה דרך הלכת שובי בתולת ישראל שובי אל עריך אלה, וכן הוא אומר אשרי אדם עוז לו בך מסילות בלבבם. ובמסילות אלו ראוי לכל איש חי רב פעלים ליתן עיניו ולבו כל הימים. וידוע שנקרא האדם „הולך בדרך" אם עושה איזה פעולה ומעשה בין טוב או רע, כי על

ההולך בדרך טוב נאמר אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה', וכן ישרים דרכי ה' וכדומה. ועל ההולך בדרך רשעים נאמר רגליהם לרע ירוצו וגו' ילפתו ארחות דרכם וגו' ופסקים רבים כאלה. ושני דרכים אלה נתן השי"ת לפני מין האנושי ומסר הבחירה בידו לילך הן בדרך החיים הן בדרך גיא צלמות. והדרך החיים הוא ההופך פניו כלפי השכינה כמ"ש שויתי ה' לנגדי תמיד, וכתיב נוכח ה' דרכיכם, והוא ההולך בכל יום הלוך ונסוע לקרבה אל ה' ע"י המעשים הטובים והנרצים אצלו ית', והם ישרים דרכי ה' אשר צדיקים ילכו בם. מצד השני הוא הדרך המות הוא דרך הרשעים אשר נאצו קדוש ישראל במעלליהם ומתרחקים מהשי"ת מדי יום ביומו, הם המטים עקלקלותם את פועלי ציון ורחוק מרשעים תשועת ה'. כמ"ש אם תעזבני יום יומים אעזבך, משל לשנים זה הולך מיל למזרח וזה הולך מיל למערב נמצא שהם רחוקים זה מזה שני מילין, כך הרשעים פונים מהשכינה שנאמר כי פנו אלי עורף ולא פנים והם הולכים לאחוריהם והשכינה פונה מהם. ולפי שמצד חשכת החומר ורדיפת התענוגים דרך רשעים באפלה ולא ידעו במה יכשלו, על כן הדליק השי"ת לפני האדם נר מצוה ותורה אור לנחותו הדרך אשר ילך בו, ואם נכשל האדם באיזו מעשה ישנס מתניו ויחזור לאחוריו מאותו הדרך המעוקל שכבר הלך בו ויחזור ויפנה פני מגמת כל מעשיו כלפי השכינה. וזה סוד התשובה לחזור לאחוריו ולשוב אל ה' כמ"ש שובו אלי ואשיבה אליכם. ובזה נשתבח אברהם אבינו שנאמר בו וילך למסעיו מנגב לבית אל, פירש"י בחזרתו פרע הקפותיו. ומרומז בזה דרכי התשובה, כי החוזר בתשובה צריך לשוב מהדרך שהלך בו מתחלה ולפרוע הקפותיו, חובות שנתחייב, שהחנוני הגדול מקיף, כמ"ש החנוני מקיף וכו', ועל חובות אלו אנו מבקשים בתפלה מחוק ברחמיך הרבים כל שטרי חובותינו. וזש"ה הציבו לך ציונים. ע"פ הפשט מדבר הנביא מענין גאולת ישראל. אך ידוע מאמר חז"ל שהתשובה מקרבת את הגאולה, לפיכך ביאר הנביא בפרטות כל דרכי התשובה, שיהיו כל הדרכים מצויינים לפני בעל התשובה, כדי שהאדם הנכשל בעבירה ידע ויבחן פשעו וחטאתו, ועי"ז יבא לתקן את אשר עוות, ויאמר שימי לך תמרורים שלא יתפתה לחמודות עוה"ז הנראים מתוקים לחיך לפי שעה ומרים הם באחרונה, שיתי לבך למסילה דרך הלכת, ע"ד שאמרו חז"ל היכי דמי בעל תשובה כגון שבא אותו מעשה לידו ופירש ממנו מחוי לה רב יהודה באותו פרק ובאותו מקום ובאותה אשה, ר"ל לפרוש מדרך המעוקל שהלך בו בתחלה ע"י שיהיה כובש את יצרו וכמו אברהם שפרע הקפותיו בחזרתו. וכההוא שמצינו במס' עירובין ברבי יהושע בן חנניה שאמר שנצחו התינוק שהורה לפניו שני דרכים אחת קצרה וארוכה ואחת ארוכה וקצרה, בקש לילך בקצרה וארוכה כיון שהגיע לעיר היו מקיפות אותה גנות ופרדסים עד שחזרתי לאחורי וכו'. והם הם שני הדרכים אשר הניח ה' לכל בעל בחירה. הדרך האחת קצרה וארוכה היא דרך רשעים שתחילתן שלוה ונראה להם כאילו קרוב ה' להם, אמנם סופן יסורין ורב הדרך בינם לבין אלהיהם. ובצדיקים מוחלפת השיטה שתחילתן יסורין ונראה כאילו רחוק ה' מהם כמ"ש למה ה' תעמוד מרחוק, אמנם סופן שלוה וקצר להם הדרך לעלות אל ה'. וזה ששאל מהילד מסכן וחכם באיזה דרך לעיר, איזו דרך קרוב לעלות בו אל ה' הנקרא מקום כי מקומו מלא עולם והוא כרך דכלא בו, וכה"א וארו עיר וקדיש נחית, פי' הרד"ק עיר על שם שהוא ער לא ינום ולא יישן. והנה מתחלה בקש לילך בקצרה וארוכה, כי חמדות עוה"ז נראין יותר לעין הגשמי, מה שאין כן בשכר העוה"ב שעין לא ראתה. כיון שבא לעיר הפסיקו הגנות והפרדסים בינו ובין העיר, והוא משל לכל תענוגי העולם שמבדילין בין האדם לבין עיר וקדיש שלא יוכל להגיע למעלת המלאך הנקרא עיר וקדיש, וכמ"ש עונותיכם היו מבדילין ביניכם לבין אלהיכם. מיד בראותו כי לא זו הדרך ולא זו העיר חזר לאחוריו, כחזרת אברהם לפרוע הקפותיו. לכן נאמר שיתי לבך למסילה, הפך ממה שנאמר ברשעים עמל הכסילים תיגענו אשר לא ידע ללכת אל עיר. ואמר שובי בתולת ישראל על השטופים בחמדת הגויות בקשוטים כבתולה, ועליהם יאמר שובי על עריך, אל הקב"ה שנמשל לעיר כנ"ל, והמשכיל תמיד עיניו פקוחות על דרכו העו"ה בית אל.

[סיבות החטאים] ידוע מפי החוקרים שכל אדם מורכב משלש נפשות שנקראו טבעית חיונית ושכלית, ונתחלקו כמו כן פעולות האנשים לשלשה חלקים אשר קראו החכמים טוב מועיל וערב ור"ת שלהם טע"ם, החלק שכולו טוב נתיחד לכח השכלי באדם, והחלק שכלו ערב והוא תענוגי בני אדם נתיחד לכח הטבעי באדם המתאוה וחומד לתאוות האלה, והחלק המועיל כאהבת העושר והכבוד וזולתם הוא המיוחד לכח החיוני שבאדם שחומד לדברים אלו שיש בקצת מהם תועלת הן לגוף והן לנפש, אך אין לבעליהם שום כשרון ותכלית אמתי כ"א ראות עיניו. ולפי שהעין לא תשבע לעולם כמ"ש ועיני אדם לא תשבענה על כן נמשלו פעולותיה לים הומה כמ"ש והרשעים כים נגרש השקט לא יוכל, וכתיב כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא וגו'. ומטעם זה אמרו במדרש האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ וגו', אמר משה הסתכלו בשמים שמא שנו מדתם וכו' ותשמע הארץ שמא שנתה מדתה, וכן לענין הים שמא שנה מדתו וכו'. ראו להזכיר שלשה אלו שמים וארץ וימים כדי שכל חלק מהאדם יסתכל בנגדו ויקח מוסר ממקום חוצבו, כי החלק השכלי הנפשי יסתכל בשמים כי

משם מוצאו, והחלק הטבעי יסתכל לארץ אשר משם לוקח עפר מאדמה, והחלק החיוני הרודף אחרי הקנינים המדומים יסתכל בהמון מים רבים שנאמר בהם עד פה תבוא ולא תוסיף שיש גבול וקץ לרדיפתו והמייתו, ושלשה כחות אלו נמצאו ברוב בני אדם ומורכב משלשתן, וסימנך אי"ש ר"ת א'רץ י'מים ש'מים. וכנגד שלשה אלו אמר ישעיה הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע, שמים אור לחשך והושך לאור, שמים מר למתוק ומתוק למר. כנגד החלק הטוב אומר שהופכים טוב לרע, כנגד השתמשות בחלק הערב אומר שהופכים מתוק למר, וכנגד השתמשות בחלק המועיל שתכליתו להאיר העין הגשמי עליהם יאמר שהופכים אור לחשך. בפרשה זו הזכיר הנביא שלש פעמים „הוי", הוי מושכי העון בחבלי השוא, הוי חכמים בעיניהם, הוי גבורים לשתות יין, לפי שמצד שלש נפשות אלו נמשכו שלש סיבות לכל חטאת ועון. סיבה ראשונה היא מצד קלות החטא בעיני האדם, כי כמה עבירות מצינו שבני אדם דשים בעקבם ועוברים עליהם בכל יום, כמו רכילות ולשון הרע ושבועת שוא ושחוק וקלות ראש, והן הן ראשי עבירות אך הן קלות בעיני ההמון, ופתאום עברו ונענשו ושונין ומשלשין בהן עד שנעשו אצלם כהיתר גמור. ונראה שלזה כוונו חז"ל באמרם שלעתיד לבוא יהיה היצר הרע דומה בעיני הרשעים כחוט השערה ובעיני הצדיקים כהר גבוה, כי בעיני העובר עבירות נראה כל חטא קטן זעיר שם זעיר שם, ועובר ושונה בהם עד שמוסיף חבילות חבילות עבירות ונעשו כעבותות העגלה, ובהיפך בעיני הצדיק כל חטא כקטן כגדול דומה בעיניו להר גבוה וחדל מעשותו. הסיבה השנית היא להיות כל דרך איש ישר בעיניו וכל אחד החפץ להשתחרר מעבודת ה' מראה מ"ט פנים טהור על השרץ שבידו, ומפני שהוא חכם בעיניו אינו שומע בקול מוסר ואינו בא לידי חרטה ותשובה לעולם. הסיבה השלישית היא להיות האדם ההמוני שטוף בתאות וחמדות הבלי העולם הן באכילה ושתיה מלבוש עושר ונכסים וכבוד וזולתם, אלו הם המכים את האדם בסנורים באופן שטח מראות עיניו מה תהא באחריתו. על הסיבה הראשונה שהיא קלות החטא בעיני אדם אמר הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבותות העגלה חטאה, על הסיבה השנית היותו חכם בעיניו הוא אומר הוי חכמים בעיניהם, ועל הסיבה השלישית היותו שטוף בתאות העולם הוא אומר הוי גבורים לשתות יין. וכנגד שלש סיבות אלה אשר על פיהן יהיה כל ריב וכל נגע, באו שלשה זמנים לתשובה, השופר בר"ה, הצומות בעשרת ימי תשובה, וביטול היצה"ר ביום הכפורים. השופר בר"ה מרמז לשמוע בקול מוסר החכם שנאמר כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם, הצומות למעט רדיפת התאוות, יום הכפורים למעט היצה"ר שאין לו בו ממשלה, והיצה"ר

דומה מתחלה לחוט של עכביש ואח"כ לעבותות העגלה, כנגד הוי חכמים בעיניהם.

[אופני התשובה] הדרכים המביאים את האדם לתשובה הם ארבעה והם במעלות זו למעלה מזו: א') השב אל ה' מעצמו בבחירה חפשית, והיא התשובה המובחרת מכולן, ב') השב אל ה' מאימת מוכיחים כמו באנשי נינוה. ג') השב אל ה' מחמת שרואה שיסורין באו על אחרים ומפחד פן ילקה גם הוא, ד') מי שבכל אלה לא יוסר עד אשר יסורין באים עליו ממש אז יכנע לבבו הערל, כמו במנשה מלך יהודה שנאמר בו ובהצר לו חלה את פני ה' אלהיו. ארבע המדרגות האלה נזכרו ברמז בפ' נצבים, שנאמר א') והשבות אל לבבך, ב') ושבת עד ה' אלהיך, ג') ואתה תשוב ושמעת, ד') כי תשוב אל ה' וגו'. מדרגה ראשונה השב מעצמו בלתי שום מוכיח רק נתעורר מצד העיון בתורת ה' כי התבונן שלבו לא נכון עם ה', זש"ה לשמור חקותיו ומצותיו הכתובים בספר התורה הזה כי תשוב אל ה'. מדרגה שניה השב מצד קול המוכיחים זש"ה ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו בכל אשר אנכי מצוך וגו'. מדרגה שלישית השב כשרואה יסורין באים על אחרים כמ"ש הכרתי גוים נשמו פנותם אמרתי אך תקחו מוסר, וזש"ה כאן ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך ואתה תשוב ושמעת וגו'. מדרגה רביעית השב אחרי אשר יסורין באים על עצמו זש"ה והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה והשבות אל לבבך וגו'.

[עשרת ימי תשובה] אחר הצעות אלו יתבאר לנו מה שאמרו חז"ל שעשרת ימי תשובה אלו נתייחדו ליחידים דוקא, אמנם תשובת הרבים מועלת בכל קראינו אליו. כלומר מיום שנשמע קול השופר המחריד הלבבות ומכריז על התשובה ראתה התורה לקבוע ליחידים עשרה ימים אלו לנסותם בם הילכו בתורת ה' בעשרת הימים האלה, כי עשרה הוי חזקה כמו אברהם שנתנסה בעשרה נסיונות ובעשירי נאמר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. וניתן הנסיון הזה ליחיד שפירש מן הצבור שיתחבר אל הקהל הקדוש בימים אלו הבאים לקראת היום הגדול שבו נעשו כל ישראל לאגודה אחת, ואז גם תשובת היחיד מקובלת, וזש"ה דרשו ה' בהמצאו קראהו בהיותו קרוב, כי מתוך התשובה הוא מתקרב כמ"ש שובו אלי ואשובה אליכם, ואמר יעזוב רשע דרכו וגו' וסמיך ליה כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא, ולמד ר' אליעזר מזה שגדולה תשובה שמביאה הגאולה, ורבי נתן אומר גדולה תשובה שהיא סמוכה לגאולה שנאמר ובא לציון גואל ולשבי פשע. ובאמת לא פליגי שמר אמר חדא ומר אמר חדא, כי מתוך התשובה באין שני מיני גאולות, אחת סתם גאולת ישראל מבין האומות, ושנית גאולת הנפש מן האויב

הפנימי הבאה מסיבת התשובה. ויהי רצון שיגאלנו משני הגליות, גלות מלכיות וגלות הנפש, ויקוים בנו כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות.

יד

דרשה לתשובה

מיסוד ס׳ יערות דבש ח״א.

כי תצא למלחמה על אויביך ונתנו ה׳ אלהיך בידך ושבית שביו וגו׳ (דברים כ״א).

[אזהרת על המותרות] עיקר התשובה הוא לא בתענית וכדומה רק לראות להסיר מאתו הסיבה שמביאה לידי חטא, כמו הרופא לא יוכל לרפאות לחולה אם לא יסיר הסיבה הגורמת החולי כן הדבר בחולי הנפש. ולכן מוטל עלינו בימים אלו לחקור אחר הסיבה שנגורם לקוץ מכאיב וסילון ממאיר בנשמתנו הנעלה שנחצבה ממקור קדוש, ואמרו חכמינו כי הימים האלה מיוחדים הם לחקירה זו כדי לשוב בתשובה, וכמו שאמרו הטבעיים כי ימי אייר והם מפסחא לעצרתא עלולים לרפואת הגוף יותר משארי ימים, כן עשרת ימי תשובה עלולים לחולי הנפש והתשובה מועלת בהם. ועלינו לשים לב כי להסיר הסיבה העקרית מוכרחים אנחנו לעשות תיקונים ונדרים להרחיק מן המותרות. כי כל גרם עונות הוא מותרות בתענוגים מותרות בבגדים מותרות במאכלים. וכאשר אמרו חז״ל פת של שחרית וקיתון של מים מציל מכל מחלה ומן המזיקין, הכוונה על ההסתפקות, שלא יבקש אדם תענוגים ומעדנים בשר שמן ברבורים ויין רקח ועסים רמונים, כי אלו מביאים לידי מחלה וצער ודאגה ויגון ומזיקין שולטים בו לקנא אותו והוא חבר לאיש משחית, אבל המרגיל עצמו לאכול מאכלים פשוטים כדי לסעוד לבו ולחזק כחו אז יהיה גופו בריא אולם ולא ירגיש שום חולי, ויהיה טוב לנשמתו כי יצא אדם לפעלו עבודת הקדש. וכן הדבר במותרות הבגדים, וזה הדבר שהסב את הגירוש בספרד שלבשו היהודים בגדים יקרים וביחוד הנשים והבתולות וכמה יצאו לתרבות רעה בחפצם להדמות אל הגוים, וחדרה בהם צרת עין מאויב הפנימי ואויב החיצון, ומה יתגאה קרוץ מחומר שבכל רגע מוכן לפגע, ובפרט אנחנו כבושי גולה חסירי מדע ורוה״ק סרה מקרבנו. לפנים בישראל בימים אלו היה נס מפורסם בביהמ״ק בעבודת כ״ג ונסים גלוים בישראל, אשרי העם שככה לו ואשרי עין ראתה כל אלה, ועתה כל עין תדמע דמעות מאין הפוגות באין רואה חמדת ישראל, בצע ה׳ אמרתו ולא חמל נאות יעקב, וא״כ למה זה יתקשטו וילכו בבגדים נאים?! ומעיד אני עלי שמים וארץ (כן יאמר הדרשן ר׳ יהונתן אייבשיץ ז״ל) שלבבי כואב בלבשי בחול בגד מצמר שקורין קאמעלהאר (צמר גמלים) ובשבת בגדי משי, ואפשר שלכבוד שבת שרי אבל בחול עלי לבי דוה כי חוטא בל יתגאה. אמנם נחמתי כי אולי לא נכון לת״ת ללבוש בגדים פחותים למען הראות ענוה יתירה, והראיה מאליהו הנביא ז״ל שהיה כהן ונביא וקרוב למלכות ולבש אדרת שער כמו שק להראות ענותנותו, והנה באו בני אדם חנפים וצבועים ורצו להדמות אליו ולבשו ג״כ אדרת שער כמוהו. ועליהם אמר הכתוב הלובשים אדרת שער למען כחש. ומאז הושם לחוק אצל חכמים אמתים שלא ליטול כל אחד עטרה זו לעצמו לילך בבגדים פחותים ונבזים כמו אליהו כדי לדמות את הבריות שיחשבו שהם ג״כ מבני העלייה. וזהו כוונת מאמרם ז״ל מפני מה בני בבל מצויינים? שאינם בני תורה, ולא הותר להם ליטול השם ללבוש בגדים פחותים כמו חכמי א״י ויתר בני עלייה שלבשו כמנהגו של אליהו. ולכך הם מצויינים בבגדיהם כי לא הגיעו למדרגת חכמים של תלמידי אליהו, ולענוה תחשב להם זאת, וגם אני אחשב אותי כאחד מבני בבל וזאת נחמתי בעניי על לבושת בגדים הנ״ל. ונשוב לדברינו כי צריך האדם להרחיק עצמו מן המותרות, וכבר אמרו הטבעיים כי השערות הם מותרות הלחות שיש בגוף ועל שער הראש אמרו שגדלין בשטות, כמו כל מותרות בטבע, כי כל דבר שהוא יותר מכפי מדות האדם הוא ללא צורך ואיננו בגדר החכמה רק בגדר השטות. לכך בנזיר שקדש עצמו מהיין למעט מותרות כאשר יעברו ימי נזרו יגלח כל שער ראשו לאות כי ימעט המותרות. וכן הלוים העומדים לשרת את ה׳ ולשורר בבית המקדש ועוזבים חמדת הזמן עד שאין ללוי חלק ונחלה וצריך למתנות בשר ודם, נתקדשו ונתחנכו לשרת בקדש ע״י גלוח שערם לאות כי מוכנים הם להיות פרושים מן המותרות. וכן אמרו על מלך שמגלח כל יום כי צריך אזהרה יתירה שלא יתגאל במותרות כדכתיב לא ירבה לו כסף סוסים ונשים. כללו של דבר תכלית האדם להניח המותרות ולהסתפק במועט, וביחוד בעלי התשובה נאה להם למעט במותרות כפי האפשרי.

[מלחמה פנימית] וזהו הרומז בפסוק כי תצא למלחמה על אויביך, היינו אויב פנימי ומוחלט, אויב נפשות הוא השטן ויצה״ר, ובמלחמת רשות הכתוב מדבר, כי יש לאדם הרשות לבחור ברע או בטוב ולהלחם עם היצה״ר, אך אין להכניע אותו ולעקרו ולשרשו, כי צריך לתת לו קיום במקצת כמבואר בגמרא ביומא דיצה״ר דעבירה נצרך לברייתא לקיום המין, ולכן איננה מלחמת תנופה רק מלחמת מגן, להגן ולשמור שלא ירע לאדם ולא יסית אותו להפילו בבור שחת ח״ו. ונתנו ה׳ אלהיך בידך, ואמרו במדרש אם

תעשה כפי חוק התורה לא יוכל לך יצה"ר, ואתה תוכל לו ותכבוש אותו. אבל אין די בזה שתכבוש יצה"ר לעצמך, כי צריך אתה לתקן זולתך ולהצילו משחת התועים בדרך, ולכך אמר וראית בשביה יפת תואר, היינו אדם בעל צורה המתגאה ביפיו והוא בשביה אצל היצה"ר וכת דיליה עד שנשתנה גבורתו ותש כחו כנקבה, וראית להצילו מיצה"ר, תקח לך יצר טוב לאשה זו למשול בו ויהא אצלך בביתך, אבל השמר כי אולי יחזור לסורו ויפתה אותך ג"כ כמו שנאמר בהתחברך לרשע פרץ ה' מעשיך, ולכך צריך הוא לעשות כמשפט הבעל תשובה למעט בכל מותרות, וזהו וגלחה את ראשה להסיר השערות המורים על המותר כנ"ל, ולהתרחק מן הגזל וזהו ועשתה את צפרניה, כי מי שצפרניו הם גדולים הוא מן החיות החומסים והטורפים, שהצפרנים יוצאים מגבול הגוף לפשוט במה שאינו שלהם. וגם בכתה אביה ואמה דהיינו לבכות על המרד שעבר על המצות דאורייתא שיצאו מפי עליון אבינו שבשמים, ועל מצות דרבנן מפי סופרים אנשי כנסת ישראל אמנו המגדלת אותנו במדות ונימוסים ישרים וטובים. ירח ימים היינו כל חדש אלול, ואז יהיה בביתך להתדבק בו ושניהם כאחד טובים.

[החובה להחזיר אחרים לתשובה] חז"ל אמרו כל המחטיא את חבירו אין מספיקין בידו לעשות תשובה שלא יהיה חבירו בגיהנם והוא בג"ע, ולא דוקא ירבעם בן נבט בעגלים שהעמיד להתעות את ישראל אחר הבעלים, כי באמת כל איש מפורסם ונכבד מחטיא את הרבים עי"ז שמקיל לפעמים במצוות וההמון לומדים ממנו תיכף להקל גם בחמורות. אך לא ילמדו ממנו דברים טובים כי יאמרו מי יעשה כמתכונותו הוא רב ופרוש וכדומה! וכן אם רואה אדם המסיג גבול חבירו ומצליח יאמר הוא מה לי לשטות זו להזהר מלהסיג גבול וגם להונות איש עמתי, הלא אחרים עושים כן ומתעשרים, ולא יקום מו"מ בזמן הזה בדרך אחר, נמצא שהראשון מחטיאו. וכן בדיני רבית וכדומה, אחד לומד מחבירו ונמצא הראשון הוא מחטיא את הרבים. כללו של דבר אין אדם נמלט מזה, ואפילו פחות שבפחותים שיחטא ילמדו ממנו אשתו ובני ביתו ומשרתיו, כי כל איש שורר בביתו, והרי זה מחטיא אחרים, וקשה מאד התשובה לאנשים כמונו. לכן קומו נא ונתחכמה, הבו עצה ותחבולה כדת מה לעשות, למצוא צרי ומזור לחולי הרע הזה למען ירצה ה' לזכות אותנו בתשובה ולא נהיה בגדר מחטיא את חבירו. וזאת העצה היעוצה, והיא עצה נמרצה, כי חז"ל אמרו ג"כ כל המזכה את חבירו אין חטא בא על ידו שלא יהא תלמידו בג"ע והוא בגיהנם, ולכן נתחכם לזכות את חברנו ולהוכיחו כדי להצילו מתוהו לא דרך טוב, ואז נהיה בגדר אין חטא בא לידינו. והחובה הזה אינה מוטלת דוקא על הרב הדרשן ופרנס הדור, רק על כל אדם להוכיח אנשים אשר כגילו, ואיש כערכו. והרבה פעמים יפעלו דבריו יותר על אזן השומע מאשר יאזין לדברי תוכחות מפי הדרשן הקבוע. למ"של אם ילכו שנים בדרך לעסקיהם ויאמר אחד לחבירו עד מתי נבלה זמן בדרך ונעסוק רק בחיי עולם עובר ונעזוב חיי עולם נצחי, קומה ונסתפק עצמנו במועט ונלכה ונשובה לקהלתנו לעסוק בתורה ובמע"ט, ודאי שיותר יהיו הדברים האלה נכנסים באזני חבירו מאלף תוכחות של הדרשן. וכן אם האיש יוכיח לבני ביתו יעלה לרצון ויפעל יותר מכל המוכיחים מן החוץ. וכן כל כיוצא בו, כי התוכחה נשמעת יותר אם נמסרה מאנשים המורגלים עם רעיהם ועוסקים תמיד עמהם, להם הכח והאון להחזיר הרע לטוב. כאשר יש כח במים לעשות רושם באבן אם יטיף עליו תמיד טיף טיף כן יש כח באיש להוציא יקר מזולל אם ישקוד תמיד בתוכחתו ודברו יום יום, וזה לא שייך רק בחבירים השכיחים תמיד זה עם זה ובעל הבית עם בני ביתו, יותר ממוכיח בשער לעתים מזומנות. לכן החובה על כל להשתדל לזכות את הרבים ע"י דבור או מעשה כדי לעורר תשובה בלב קרוביו ומיודעיו וכל איש אשר ישמע לו, ובזכות זה נזכה כולנו לחיים טובים בעוה"ז וחיים נצחיים בעוה"ב.

טו

דרשה לתשובה

מיסוד שנים עשר דרשות להר"ן דרוש ו'.

במה אקדם ה' אכף לאלהי מרום האקדמנו בעולות בעגלים בני שנה, הירצה ה' באלפי אילים ברבבות נחלי שמן, האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי, הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו').

[חסד יסוד עולם] כל המציאות בעולם נוסדו על חסדו של השי"ת, כמו שאמר הכתוב עולם חסד יבנה (תהלים פ"ט), כי מצדנו לא עשינו דבר שראוי לנו לקבל עליו גמול, אבל מפני שטובותיו וחסדיו מתמידות עלינו וכבר הרגלנו בהם אין אנו מרגישים אותם וסכלנו בהם, כמו שאמר הכתוב ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו ולא ידעו כי רפאתים (הושע י"א), פירוש כי מרוב הטובה שהטיב השי"ת לאפרים סכלו בה ולא חשבוה לטובה כלל, כי הדבר המורגל לא יורגש. בין הטובות הגדולות שהטיב עמנו הוא שהקיל עלינו עשיית המצות ולא העמיס עלינו עבודות כבדות שנקוץ בהן. וזהו שדרשו עה"פ אשר לא

צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (תענית ד׳). ובפרט נתברר זה בענין התשובה שהשי"ת צוה עליה ובאר ענינה בדבר קל מאד, והיא החרטה על מה שעבר והטבת המעשה על העתיד, והבטיחנו שאם נעשה כן יכופרו עונותינו הקודמים לגמרי, וזה חסד נשגב מאד. כל זה ביאר הנביא בכאן בשימו דבריו בפי החוטא לאמר, במה אקדם ה׳ ויכופר לי על חטאי? היספיק לי בזה שום דבר? האקדמנו בעולות וגו׳ הירצה ה׳ באלפי אילים ויכפר על עוני? ואם כל אלה לא יספיק לי, האתן בכורי לכפר פשעי או פרי בטני לתרופת חטאת נפשי? אלה דברי הנביא על צד ההצעה שהיה ראוי שיאמר בן החוטא. והיתה התשובה, הגיד לך אדם מה טוב וגו׳, כלומר באמת היה ראוי להיות כן, אבל השי"ת הפליא עמך לעשות, הוא אינו רוצה ממך אלפי אילים ולא בכורך ופרי בטנך, כמו שאמר הכתוב אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (ירמיה י"ט) וכדרשת חז"ל, הוא אינו רוצה ממך רק כשרון המעשה, והוא עשות משפט ואהבת חסד וגו׳, והם דברים קלים שיושגו במהרה, החסד הזה הוא טובה מרובה לאלה המתעוררים לתשובה, ורעה לרשעים שאינם מתעוררים עליה, שאילו היתה התשובה לעומת גודל החטא להצטרך אלפי אילים והקרבת הבנים היה קצת התנצלות לרשעים כי אי אפשר להעמיס על עצמם קרבנות כאלה, אבל כיון שהשי"ת הקל בזה, איזו התנצלות יש למי שאינו מתעורר? וכענין זה אמרו (סוכה נ"ב) כי לעתיד לבא רשעים נדמה להם היצה"ר כחוט השערה ואומרים היאך לא יכולנו לפסוק חוט השערה הזה? והוא שאמר הנביא שובה ישראל עד ה׳ אלהיך וגו׳ קחו עמכם דברים (מיכה י"ד), וביאורו שאינו צריך לאלפי אילים אלא החרטה על העבר והטבה להבא ובקשת הרחמים מהשי"ת שיקבל תשובתו, ויעתר אל אלוה וירצהו, קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳, אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב ונשלמה פרים שפתינו, והבטיחנו שאם נעשה זה ישוב חרון אף ה׳ מאתנו. ובאמרו אוהבם נדבה רמז כי לא היה מן הראוי שיקובל השב בדברים לבד אבל הוא מצד הנדבה והפלגת החסד של השי"ת. אחר זה יאמר מי חכם ויבן אלה נבון וידעם כי ישרים דרכי ה׳ וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם, וצריך לבאר מה ענין פסוק זה לכאן אחרי זכרו עניני התשובה, אבל הפירוש הוא ע"פ מה שאמרנו, שמה שהזמין לנו השי"ת דרכי התשובה באופן קל הוא טוב לטובים ומכשול לרעים. ולא עוד אלא שלפעמים יתן לנו השי"ת התראה לשוב בתשובה, ע"י התחדשות מקרים ברחוק מקום ובאיים רחוקים כדי שיתעוררו ישראל אל התשובה וייראו ויפחדו פן יגיעם הפורענות. והוא מאמר הנביא הכרתי גוים נשמו פנותם וגו׳ אמרתי אך תיראו אותי תקחי מוסר (צפניה ג׳). וכשאינם מתיסרים בראותם רעת אחרים מרחוק, רוג הפורענות הולך ונסוע וילך הלוך וקרוב, וכל מי שרואה אלו התלאות שהן התראות מהשי"ת ועודנו מחזיק בדרכו הרעה, הוא כמי שעבר עבירה וקבל עליו התראה והתיר לעצמו מיתה מכאן ואילך.

[רפואת הנפש ורפואת הגוף] בזמנים הללו ראוי לחפש היטב על רפואת הנפש ולהקדימה על רפואת הגוף, והוא שאמר דוד המלך ע"ה, אני אמרתי ה׳ חנני רפאה נפשי כי חטאתי לך (תהלים מ"א), פירוש אני בחליי הייתי מתפלל על רפואת נפשי, וכל השתדלותי עליה היתה אלא על רפואת הגוף. גם בחולי הגוף כשיזדמנו שני חלאים בשני איברים נשאלה שאלה איזה מהם ראוי להקדימו לרפואה, וחכמת הרפואה תורה לנו על זה בשני דרכים, האחד שראוי לרפאות אותו שהוא יותר בסכנה, והשני שראוי לרפאות אותו האבר שהוא סבה להאבר השני שנחלה ולא יתרפא עד אשר ירפא הראשון שהוא הגורם ומקור המחלה. וכן הוא ברפואת הנפש והגוף, שהנפש היא ביותר סכנה מהגוף, שהגוף אובד והנפש נשארת לעונש, ואין ספק שחולי הנפש הוא סבה לחולי הגוף ולא יתרפא מבלי הרפא הנפש, כמו שאמרו חז"ל (ברכות ל"ג) שבמקומו של רבי חנינא בן דוסא היה ערוד אחד שהיה ממית את הבריות ובאו ואמרו לר"ח ונתן עקבו על חורו ונשכו ומת הערוד, והביאו לביהמ"ד ואמר להם ראו בני שאין ערוד ממית אלא החטא ממית. הנה מבואר שחולי הנפש סבה לחולי הגוף, והנפש הבריאה תדחה הסבות הממיתות לגוף, לפי שבריאות הנפש ורעועיתה הולכים על דרך בריאות הגוף ורעועיתה, כמו שנראה אנשים רעועי הגוף וחלושי אברים שכל סבה מזקת להם, ובעלי נפשות בריאות ידחו הסבות המזיקות כפי יתרון בריאותם. וזהו שהבטיח הנביא הנאמן (שמות ט"ז) אם שמוע תשמע לקול ה׳ אלהיך וגו׳ כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה׳ רופאיך. רבים יתמהו מזה הפסוק, וישאלו איך יאמר אם תעשה כל מה שצויתיך על צד השלמות לא אמיתך בחלאים רעים כאשר הכרתי את המצריים הפושעים בי, שהוא דרך שלילת העונשים ולא נתינת שכר שראוי למקיימי המצוות.

[נסיון] אמנם הפסוק הזה מוסב על מה שנאמר מקודם ויורהו ה׳ עץ וישלך וגו׳ ושם נסהו וגו׳. וצריכין אנו לבאר ענין הנסיון שהוא אחד משני דרכים או לתועלת המנוסה או לתועלת הכלל— לתועלת המנוסה היינו שהקב"ה מביא נסיון להצדיק למען תצטרף מחשבתו הטובה למעשה ויקבל שכר על הנסיון. ולכן לא ינסה רק הצדיק העומד בנסיונו, שנאמר ה׳ צדיק יבחן (תהלים י"א), ומשלו ע"ז משל ליוצר שאינו בודק בקנקנים רעועים שאינו מספיק להקיש עליהם עד שהוא משברן, אלא בודק בקנקנים חזקים שאינו ירא שמא ישברם, או לתועלת הכלל שיראו האנשים אהבת השי"ת בלב אוהביו עד היכן

היא מגעת ויקחו מהם משל לדוגמא. אבל בנסיון בני ישראל במדבר לא היה תועלת למנוסים ולא לאחרים, כי לא עמדו בנסיונם והתלוננם על משה רבינו ע"ה, והשי"ת הצופה ומביט כל הענינים העתידים לבוא והיה יודע שלא יעמדו בנסיונם א"כ למה היה מנסה אותם? אולם נראה כי „ושם נסהו" שב אל החוק והמשפט שהזכיר כבר, ור"ל כי שם במרה שם לו חק ומשפט ושם נסה את החוק והמשפט והוכיח בנסיון כי טבע חקו ומשפטו יספיק להסרת כל מחלה, כי אמרו חז"ל בילמדנו שזה העץ שהשליך משה אל המים הרדופני היה, אשר בטבעו לתת מרירות ולהחליא המים המתוקים לא לרפאות המים המרים, אעפ"כ נהפך טבעו וריפא המים המרים יען הושלך שם במצות השי"ת, ולכן סמך אליו המאמר אם שמוע תשמע וגו' כל המחלה וגו' שהבטיח בשמירת המצות הסרת כל מחלה. יש שואלים על הפסוק כל המחלה לא אשים עליך כי אני ה' רופאיך, איך שייך רפואה אם לא יוקדם החולי. אך ידוע כי הרופאים אינם מרפאים החולי בעצם רק במקרה ונקראים רופאים על צד ההעברה, כי הרופא המבין יתן סמים לחולה לעצור בעד החולי שלא ימשול בו וממילא יתרפא ע"י הטבע הטבעית. [פירוש אחר דומה לזה, כי אני ה' רופאך, לא כרופא ב"ו שמקבל שכר על שמבריא אדם חולה ע"י סמים ומקבל שכר בעד רפואתו להשיב את החולה לאיתנו הראשון, רק כמו שמספרים שמנהג בארץ סינים לשלם שכר קצוב להרופא כל זמן שהאדם שהוא תחת השגחתו הוא בקו הבריאות, וכיון שנעשה חולה ימנעו לתת לו שכרו ומחויב לרפאותו בחנם, ועל דרך זה ישתדל תמיד להעמיד את האדם במצב בריאות טובה. כך כביכול הקב"ה הוא רופא שמונע כל חולי ומחלה לגשת אל האדם, וזו היא רפואה בדוקה ומנוסה].

[נחש הנחשת] וכן היה ענין שנאמר למשה (במדבר כ"א) עשה לך שרף ושים אותו על נס, כי השי"ת שלח בהם נחשים ושרפים, ונתיחד בהם הפורענות לפי שדברו באלהים ובמשה ללא דבר ובלי שום סבה, כי ביתר התלונות חטאו לסבת דבר שהיה צריכין לו כתלונה על הבשר ועל המים, אבל כאן לא חסרו דבר רק הראו רוע נפשם, עד שגנו המשובח שבמאכלים והוא המן, וחטאו בלשון הרע שענינו שוה לנחש, שכמו שהנחש מזיק ללא תועלת רק לתכלית רוע ענינו כן בעל לשון הרע ישלח פיו ולשונו ברע ללא תועלת עצמו רק לגודל רשעתו. והוא מה שאמרו חז"ל (ערכין ט') לעתיד לבא מתקבצין כל החיות אצל הנחש ואומרות לו ארי דורס ואוכל זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה יש לך? אומר להם ואין יתרון לבעל הלשון וכו'. ולפי שחטאו ברוע לבם לכן שלח בהם הנחשים השרפים שהם בתכלית הרוע. ואחר שהתודו על עונם ושבו בתשובה

כמ"ש ויבא העם אל משה ויאמרו חטאנו כי דברנו בה' ובך, אמר השי"ת למשה עשה לך שרף וגו', ויפה אמר הרמב"ן כי לפי דרכי הרפואה הטבעית היה הדבר הזה ראוי להוסיף ולחזק החולי, כי הנשוכים מבעלי ארס כשיביטו אל המזיק ההוא יזיק להם מאד והוא להם לרעה, וכאן צוה להנשוכים להביט אל צורת הנחש, אלא שבא להראות להם כי כל עניניהם מסורים בידי שמים ואינם נמסרים לדרכי הטבע ולא למקרה כלל, אבל בקיום כל התורה לא נירא מהסבות הממיתות, כענין רבי חנינא בערוד.

[כוונת הלב] וכי יתפתה האיש ויאמר שלא יוכל להשיג השלמות האמתית כ"א בחכמה יתירה וידיעת התורה, נשיבהו כי אין ספק שת"ח שכרו גדול מאד עד שאמרו חז"ל שויתר הקב"ה על ע"ז גלוי עריות ושפיכת דמים ולא ויתר על תלמוד תורה. רצונם לומר כי אלו השלשה היו בבית המקדש הראשון ולא תלה החורבן אלא בביטול תורה לבד כאמור על עזבם את תורתי. אעפ"כ רואה אני מדברי חז"ל שמי שמוסר גופו ונפשו להשי"ת וחושק בעבודתו ישיג מדרגה גדולה ממי שהוא בתכלית החכמה. דאמרינן בברכות מאי שנא קמאי דמתרחיש להו ניסא ומאי שנא בתראי דלא מתרחיש להו ניסא? אי משום תנויי וכו', והשיבו רחמנא לבא בעי. הנה בארו כי אין החכמה עיקר המדרגה אלא הכוונה השלמה במעשים, כי המעשים הטובים אין תכליתם העשייה אלא כוונת הלב שבהם. כי מי שכוונותיו דבקות בהשי"ת גם כשהוא מתעסק בדברים המוניים בקנינים ועסקי מסחר הוא עובד השי"ת עבודה גמורה, ומי שאין כוונתו דבקה בהשי"ת גם כשהוא עובד את השם הוא ממרה בו. כיוצא בזה אמר הנביא (ישעיה כ"ט) בפיו ובשפתיו כבדוני וגו', ונאמר (ירמיה י"ב) קרוב אתה בפיהם וגו', כי אין העיקר עשיית המצוה ובקשת השפתים, אלא אחרי כוונת הלב הן הן הדברים. לפיכך אמרו חז"ל חביבין עלי דברי דודים (חכמים) יותר מיינה של תורה, והטעם כי דברי חכמים הם גדרים וסייגים ותקנות להמצות, ומי שעושה תוספת שמירה להמצות מורה שאינו עושה אותן כמצות אנשים מלומדה אלא בכוונה גמורה שזהו עיקר המצות ותכליתן השלם.

[עניני העולם והרהור עבירה] וזהו הדבר המטעה את ההמון, כשרואה אנשים טובים וחסידים מתעסקים בעניני העולם כמו שעשו האבות שהיו עוסקים בעבודת האדמה והיו רועי מקנה, ודרשו ויותר יעקב לבדו שנשתייר על פכים קטנים, אומר ההמוני בלבו אעשה כן גם אני ואהיה צדיק כמוהם. אוי להם לבריות שרואות ואינם יודעים מה רואות, כי רואים רק חיצוניות הדברים ולא פנימיותם, שהצדיקים עושים כל דבריהם לתכלית טובה וכראוי, ויתר האנשים תכליתם ללא תכלית. דומה לזה מה ששאל

החכם אבוקרט בספר הנהגת החדוש, למה לא יכירו ההמון בין רופא טוב לרופא רע, והשיב כי באותם הדברים עצמם שמתעסק הרופא החכם היינו במשקים ומרקחות ומשיחות ואבקים, יתעסק בהם גם הרופא הסכל, אלא שהחכם עושה בכוונה ודבר בעתו והסכל עושה בלי כוונה ובלי עת. כן עניני המצות ועניני העולם, שעוסקים בהם צדיקים והדיוטים, הצדיקים עושים אותם בכוונה ובעבודה שלמה לפני המקום והאחרים עושים בלא כוונה ואין עבודתם שלמה, כי הכוונה והשלמות הוא העיקר בעשיית המצות. וכמו כן הענין הזה בעבירות, כי מחשבת האדם בהן קשה מגופה של עבירה, כמו שאמרו חז"ל (יומא כ"ט) הרהורי עבירה קשין מעבירה, ופירש הרמב"ם במורה, כשהאדם ממרה השם במחשבתו הוא ממרה בחלק הנכבד שלו שהוא השכל, אך כשיעשה אותם בגופו עושה בחלק היותר פחות שלו שהוא החומר. ומזה נחלקו הרשעים לכתותיהם, יש מהם שמביאים אותם מעשיהם להכחיש במציאות השי"ת כמו שאמר הכתוב (תהלים י"ד) אמר נבל בלבו אין אלהים, ויש שמביאים אותם מעשיהם לבטל ההשגחה בלבד, כאמרו על מה נאץ רשע אלהים אמר בלבו לא תדרוש, ויש שמפקפקים בשכר ועונש וסוברים שהשי"ת ינמול טוב גם לרשעים כמו לטובים, והוא שאמר שלמה (משלי כ') חוח עלה בידי שכור ומשל בפי כסילים רב מחולל כל ושוכר כסיל ושוכר עוברים, פירוש כאשר השכור העומד בין שושנים לפעמים רוצה ללקוט שושן ועולה בידו חוח, כן הכסיל חושב להמשיל משלים מועילים להישיר הנפש, ותחת משל מועיל מעלה בידו משל מכאיב, שהוא אומר כי השי"ת שהוא מחולל כל מעשהו אינו מקפיד בין עושי רצונו ובין עוברי על רצונו הכל אצלו שוה, שוכר כסיל ושוכר עוברים, כלומר נותן שכר לרשע ולעוברי מצותיו. נמצא כי הרהורים הנמשכים מהעבירות קשים מעבירות עצמן, כי האוכל חלב אינה אלא עבירה אחת ומחשבה רעה סותרת כל פינות התורה.

[עקדת יצחק] כי העיקר הוא הכוונה נלמד ממעשה אברהם אבינו ע"ה בעקידת יצחק, כי לא היה נמשך לו עונש כלל אם לא עקדו, כי לא צוהו השי"ת בזה, והוא הבטיחו כי ביצחק יקרא לך זרע. עלינו לדייק לשון הכתוב קח נא את בנך וגו' ואין זה לשון צווי רק לשון בקשה שאמר לו השי"ת שייטיב בעיניו אם ימחול אברהם על הבטחתו כי ביצחק יקרא לך זרע ויעקוד את בנו, ולא היה אברהם משיבו הן לי לא נתת זרע כ"א זה והבטחתני בו ואיך אעשה כן? אעפ"כ לגודל אהבתו את השי"ת מצא את לבבו נאמן לפניו לעקדו כדי למלאות חפץ השם, וזהו ענין העקדה וסודו. וכן אמרו בירושלמי א"ר אבא בר אבין אמר ר' יוחנן אמר אברהם לפני הקב"ה רבש"ע גלוי וידוע לפניך שבשעה שאמרת לי להעלות את יצחק על גבי המזבח היה לי להשיב ולומר אתה אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע עכשיו אתה אומר לי העלהו לי לעולה, חס ושלום לא עשיתי כן אבל כבשתי את יצרי לעשות רצונך, רבש"ע יהי רצון מלפניך שבשעה שיהיו בניו של יצחק נכנסין לידי צרה ואין להם מי שילמד סנגוריא עליהם אתה תהא מלמד עליהם סנגוריא, ה' יראה ויזכור להם עקדתו של יצחק אביהם ותתמלא עליהם רחמים. וכמה פינות נתקיימו במעשה הנכבד הזה! האחד ענין אהבת השם יתעלה בלב אוהביו עד היכן היא מגעת! והשני שאין בנבואת הנביאים שום ספק שבאה מאתו ית', שאם היה נכנס בלבו איזה ספק איך יעשה אברהם המעשה הזה! והשלישי האמונה בהשארת הנפש ושכר לעתיד לבא, שאם לא יהיה הגמול כ"א בעוה"ז, היעלה על הדעת שאברהם יעקוד בנו יחידו למען יאכל אח"כ למעדנים וישבע מתענוגות עוה"ז? אלא ודאי שיש לנפש גמול נכבד בעבודתו ית' אשר לא ישוער ולא ידומה ועין לא ראתה אלהים זולתך, יעשה למחכים לו.

[תשובה שלא לשמה] אמנם בתשובה אין צריך כוונה שלמה כמו במצוות, ואמר רב חמא (יומא פ"ו) גדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם שנאמר ארפא משובתם וגו' (הושע י"ד), ואמר רבי שמואל בר נחמני א"ר יונתן גדולה תשובה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם שנאמר (יחזקאל י"ח) ובשוב רשע מרשעתו חיה יחיה וגו'. ואף אם תהיה התשובה מתוך צרות ותלאות היא מקובלת ומרוצה לפני השי"ת, וזה מחסדיו הנאמנים. וביאר זה הפסוק באמרו (דברים י"ד) ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת וגו', בצר לך ומצאוך וגו' כי אל רחום ה' אלהיך וגו'. וכן משמע ממה שאמרו בסוף יומא, היכי דמי בעל תשובה א"ר יהודה כגון שבא דבר עבירה לידו פעם ראשונה ושניה ושלישית וניצל ממנה, מחוי ר' יהודה באותה אשה ובאותו פרק ובאותו מקום, וקשה מי שאינו עוד בימי עלומיו איך יעשה תשובה? שמא תאמר שאין תשובתו כלום זה אינו שהרי אמרו בקדושין (ד' מ') ואפילו רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה באחרונה אין מזכירין לו רשעתו הקודמת שנאמר ורשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו, וזו התשובה אינה באותו הפרק, ודרשו תשב אנוש עד דכא עד דכדוכה של נפש שאין בו כח עוד. אמנם פירוש הענין כך הוא: התשובה יש לה שתי תעליות עצומות, אחת כפרת החטאים הקודמים, ושנית לתוספת זכות אם לא עשה העבירות ושב מהן שהיא מצות עשה מן התורה. ובתשובה זו דברו חז"ל ביומא באמרם גדולה תשובה שזדונותיו נעשו כזכיות שנאמר ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהם חיה יחיה, וע"ז אמר ר"י היכי דמי בעל תשובה כגון שבא דבר עבירה לידו וכו', וכחה גדול שמרבה לו

זכות ושכר הרבה. אבל התשובה בסוף ימיו אינה מעולה כ"כ רק תספיק לכפר העונות הראשונים ולא תוסיף זכות. אעפ"כ צריך האדם להזהר שתהא גם תשובה זו גמורה ושלמה, ולא יאמר חטאנו ואשמנו בפיו ובשפתיו לבד אלא צריך לפשפש במעשיו תמיד, בעבירות שבין אדם למקום ובין אדם לחבירו, ושיהיו עונותיו לנגד עיניו, כמ"ש משיח צדקנו (תהלים נ"א) כי פשעי אני אדע וחטאתי לנגדי תמיד, ולהיות דואג ומצטער עליהן כדי שישוב אל ה' בתשובה שלמה. ואחרי כן אין ראוי לאדם שירך לבבו מאד ויפחד לצרה, אלא ראוי לו שיחזק בבטחונו בהשי"ת, כמו שאמר הכתוב (שם ס"ב) בטחו בו בכל עת וגו', פי' בטחו בו גם בעת צרה ואף בשעה ששערי ההצלה נעולות, כי השי"ת מציל החוסים בו, כמאמר הנביא (נחום א') טוב ה' למעוז ביום צרה ויודע חוסי בו ובשטף עובר כלה יעשה מקומה, פי' גם כשיהיה שטף הפורענות עובר ומתעבר לא יעשה כלה רק המקום המיוחד לה. ואנו מוצאים בכמה מקומות שנגזרה גזרה על אומה או על אדם, וכשעשו תשובה היו מבטלין הפורענות, כמו אנשי נינוה וחזקיה שאמר לו ה' שמעתי תפלתך וגו', וה' יעזרנו לנחול את הארץ ולהשיג אריכות ימים ע"י התשובה, כמו שנאמר (דברים ד') והשבות אל לבבך וגו' למען ייטב לך ולבניך אחריך ולמען תאריך ימים על האדמה וגו'.

טז

דרשה לתשובה

מיסוד ס' מדבר יהודה דרוש א'

א"ר חנינא בר אבא א"ר יוחנן כל הנביאים כלם לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה אבל צדיקים גמורים עין לא ראתה אלהים זולתך. ופליגא אדר' אבהו דאמר במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד, שנאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב, לרחוק ברישא והדר לקרוב (ברכות).

[הבדלת בין טוב לרע] חז"ל בראותם כי אין אדם אשר לא יחטא ורבו מאד מספר החוטאים על הצדיקים, תמהו על הסבה בהיות כל אדם בעל שכל ויודע את קונו, לכן גזרו אומר שאין אדם חוטא אלא א"כ נכנס בו רוח שטות שנאמר אשר נואלנו ואשר חטאנו. והנה הקושיא היא הלא השוטה פטור מעונש, אבל זה דומה להמלך שאמר כי אינו ראוי להעניש את השכור על מעשיו שעשה שלא בדעת אלא על שנשתכר, כן אין החוטא נענש על עצם החטא אלא על שנתן מקום לרוח השטות ליכנס בו, וכן לשון הפסוק אשר נואלנו ואשר חטאנו ולא נאמר אשר חטאנו ואשר נואלנו, שעיקר המרידה אינו החטא המסובב מהשטות אלא השטות המסבב החטא. אמנם ראוי לנו לדעת מהו רוח שטות זה ואיך נכנס באדם. הנה רבים יחכמו בעיניהם ויאמרו נקל הדבר למאוס ברע ולבחון בטוב, אך באמת קשה מאד להבחין בין זה לזה ולהבדיל בין הקדש ובין החול. וע"ז אמרו המושלים כי בימי קדם בדור שכלו זכאי היו הטוב והרע מתהלכים בארץ בין האנשים כל אחד לבוש בגדים המורים על מהותו, ובכן כל איש ואיש היה הולך אחר הטוב ומתדבק עמו ובורח מן הרע כמלא עיניו, והרע היה שנאוי ומגורש מכל איש. ויקר מקרה כי פעם אחת היה הרע מהלך בדרך ופגע בטוב, ויתחנן אליו להלות לו מלבושיו ומעילו ויחלוף בגדיו עמו למען יוכל להפיק רצון אנשים בזמן קטן, והבטיח לו להחזירם אליו אח"כ. הטוב בהיותו טוב לא יכול למאן והשיבו ריקם ובכן החליפו בגדיהם, ומאז והלאה נתרחק הרע מן הטוב ולא החזיר לו בגדיו ונשאר מעוטף בבגד הטוב והטוב עוטה מעיל הרע. ולכן טעו האנשים וחושבים הרע טוב והטוב רע, וזהו שהראה הקב"ה לירמיה הנביא ושאל אותו מה אתה רואה והוא השיב סיר נפוח אני רואה ופניו מפני צפונה, סבת כל זה למראה עין שכלי הוא כי העולם הוא הסיר, ואנחנו הבשר נפוח מרתיחת היצה"ר הצפון בנו והטוב מכוסה ברע ולא יוכר אם הוא טוב או רע. וע"ז רמז המשורר בפסוק מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. נמצא כי ע"ז אנו דנים ונדונים והיא סבת עונותינו, היינו על הכרת הטוב האמתי והרע האמתי, כי בעל גיאה יאמר טוב הוא שאני מתגאה ומתרומם על זולתי וכבודי לאחר לא אתן, ורע הוא להיות דכא ושפל רוח נבזה וחדל אישים; הכילאי אומר טוב הוא לאסוף כסף וזהב לחיות ולהתענג בכל מאויי נפשי אני ובני ביתי, ורע הוא לתת מתנות לעניים וממונו לאביון; הזולל וסובא יאמר טוב הדבר בעיני ואין הנאה גדולה מזו, ורע הוא לכבוש התאוה והתשוקה, וכן כולם. אבל עצתי היא לפשוט הבגדים וחליפות השמלות ולראות את בגדי הטוב ובגדי הרע האמתים, וכמו שסיים קהלת באמרו כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע, היינו להכיר את הטוב ואת הרע הנעלמים ומכוסים בבגדים אחרים, למען יברכך ה' ויצו אתך את הברכה באסמיך, בדבר הסמוי מן העין ונתכסה, ולהרפא בתשובה שלמה, אמן.

יז

דרשה לשבת שובה

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ח'

א"ר חמא בר חנינא גדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם שנאמר שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם, רב חמא בר חנינא רמי כתיב שובו בנים שובבים דמעיקרא שובבים אתם וכתיב ארפא משובותיכם? לא קשיא כאן מאהבה כאן מיראה (יומא פ"ו).

[תשובה מאהבה ותשובה מיראה] הליחה הרעה המחליאה את הגוף ומביאה אותו לידי סכנת מות, תצא מהחולה ויתרפא באחד משני פנים, אם מפאת הטבע כי יעצים כחו ללחום עם החולי וינצחהו ובזה ידחה הליחה הרעה ההיא, אם ברעי או בשתן או בזיעה או בדם מן הנחירים וכיוצא, ואם מפאת הקזת דם וכדומה, כי ישתדל זריזות האנושית לעזור את הטבע ולהספיק מה שיחסר. ואולי לזה כיון הנביא ירמיה באמרו אין דן דינך למזור רפואות תעלה אין לך, פירוש שאין לך צד תרופה אנושית, לא מצד הדברים החיצונים הנכללים בשם מזור, וגם רפואות תעלה אין לך, מינך ובך מצד עצמך וטבעך. וכן הדבר בתחלואי הנפש אשר הם ליחות רעות ונפסדות לכל עון ולכל חטאת, כי אין חולי כחולי הנפשות בהמרותן אמרי קדוש ית' שמו. אכן יש ויש כח באדם להוציאם ולדחותם ממנו, ע"י התשובה המריקה ומוציאה כל עון ואשמה ושב ורפא לו. וזה יהיה באחד משני מיני תשובה, המין הראשון הוא תשובה מאהבה כי יגבר כח שכלו מעצמו בהתבוננו כמה המרה לבוראו ית', ובהכירו גודל אשמתו יתעורר לידע כמה הוא מחויב לשוב אל ה' מבלי שום פנייה אחרת כ"א מרוב גדלו ומעלתו וע"כ יעשה תשובה שלמה, והיא באמת תרופה טבעית. המין השני הוא תשובה מיראה שהיא באמת תרופה חיצונית, כי בראותו יסורין ממשמשין ובאין עליו או על זולתו ייראו ויפחד פתאום, ומורא זו הכריחהו לעשות תשובה ולהבדל מהעונות. ועל שני מיני בריאות הנפש האלו אמר החכם ע"ה, מעוז לתום דרך ה' ומחתה לפועלי און, ירצה לומר מה שהוא מעוז ומחסה לאיש תם וישר להחזיקו ולהעמידו על קו השלמות לבל ימוט ממנו, איננו משום סבה או פנייה חיצונית, אלא דרך ה' הוא אהבת ה' ותכלית הטוב, שיספיק לו להחזיקו במעוזו ובשלמותו. אמנם לחסרי הדעת ובלתי שלמים ופועלי און המעוז שלהם שנותן בהם התאמצות להתרחק מן הרע ולהתקרב אל הטוב, אינו היות זה דרך ה' שהוא הטוב במה שהוא טוב אלא המחתה חתת אלהים מגור מסביב, כי יחתו המה ויפחדו מן היסורין, ומחתה זו מועיל להם להחזירם למוטב, כי פתותי הלב לא יתעוררו להתרחק מן החטא אלא בראותם אחרים מתייסרים בביוצא בזה. ע"ד תיראו תקחו מוסר.

[היתרון לתשובה מאהבה] ואולם עם היות כל אחת מהנה מקובלת אצלו ית', ובכל אחת ישיג האדם מחילה וסליחה וכפרה מבית דינו הצדק, מ"מ תתעלה מאד התשובה מאהבה על הנעשית מיראה, כדמיון ארבע היתרונות שיש לרפואה הבאה מן הטבע על הרפואה המלאכותית. -היתרון הראשון כי הרפואה הנעשית ע"י המלאכה אינה ודאית, לפי שהרופא לא ידע ידיעה אמתית מאיכות הליחה אלא בדרך השערה כפי מה שיחשוב מהאותות והמקרים החיצונים ועליהם יסדר הרקות והקזות, ואפשר לו לטעות ולהחליף ממש מדבר אל הפכו, ועוד יביא את החולה לידי סכנה ויקרב מיתתו, אבל רפואת הטבע היא אמתית ודאית. וכן התשובת הבאה מחמת יסורין שמביאה לידי חפוש, כיון שאינה מהתעוררת פנימי מהשכל, אפשר שיעשה תשובה על עון שנראה לו שהוא סבת היסורין וישכח העון שהוא באמת הסבה העצמית. ונוכל להמליץ ע"ז מאמר התנא, תשובה ומע"ט כתרים בפני הפורענות, כמו התרים שהוא מגין על הכאת האויב שכנגדו בשומו אותו מול החרב או החנית, אבל אין בו שום הבטחה ודאית שינצל בזה, שכבר קרה שהוא ירים התרים לצד מעלה בחשבו שהאויב בא להכותו על הראש כי כן נראה לו מאופן תנועתו אך האויב יערים וימהר להכותו למטה על הברכים או להיפך. כן הוא ממש ענין התשובה ומעשים טובים בהיותן בפני הפורענות שעושה אותן האדם ברצותו להנצל מעונש הפורענות ולא יכוון אל העון עצמו הגורם את הפורענות לבוא. מה שאין כן השב מאהבה שעוררהו החשק הטהור לעזוב את העון ויודע החטא שמניעו להצטער עליו וישוב את ה' וירחמהו. היתרון השני כי התרופות המלאכותיות אע"פ שמיוחסות ממש אל הליחה המחליאה, כי הכירה הרופא וצדק בה בהשפטו ובבחינתו, מ"מ הן מחלישות הגוף וממעיטו כחו, כי לא יריקו בצמצום הליחה הרעה לבדה מבלי שום תערובת ליחות טובות המבריאות את הגוף, וזהו סיבת החלשות ותשות הכח. מה שאין כן ההרקה הטבעית, כי בהתחזק הטבע בחכמת הבורא לא יריק אלא מה שיזיק לגוף ואת היותר המועיל לו יאסוף אליו הביתה בכח המחזיק אשר בו, ובזה לא יגרום לו שום חולשה. כן הדבר בתשובה בבואה מהתעוררות חיצוני שאינה מאהבה יקרה בה שלפעמים כדי לדחות ממנו איזה פחיתות או מדה רעה יצטרך להתרחק גם מן הדבר המעולה שכנגדו, מן הקצה אל הקצה, וכדרך שהורה הרמב"ם ז"ל ברביעי משמונה פרקיו, כי בנטות האדם אל תכונה אחת רעה, לא יוסר ממנה אם ילך מיד אל המצוע שהיא המעלה השלמה, אבל צריך שילך אל הקצה האחר אע"פ שהוא יוצא מגדר השלמות, ובזה ישוב מעט מעט אל האמצעי השלם. כאשר המשילו אל העץ העקום שאם ירצה לעשותו ישר לא יספיק שיגיע אותו תיכף אל הישרות כי מיד ישוב אל

עקמימותו, אלא צריך לעקמו אל הצד ההפכי ואז ממילא יבא להתיישר אל המקום הנכון. אמנם הדבר מבואר שאם יבקש האדם השלמות בעצמו ע"י התעוררות שכלו, ברצותו לבחור הטוב מפני שהוא טוב ומאהבתו אותו, ואין כאן שום פחד ומורא שיכריחנו לכך, הנה זה בלי ספק לא יצטרך הכנות כאלה והרחקות מהתכונה הרעה אל יושר המעלה מהצד שכנגדו ומן הקצה האחרון. היתרון השלישי, כי בהיות התרופות החיצוניות פועלות על צד ההכרח וכמעט ע"י אונס, יגרמו לחולה כאב הבטן או מצוקות או רוע לב, אבל הרקת הטבע הוא בשובה ונחת שנעשית מאליה על הצד היותר טוב ולא יקבל הגוף שום התפעלות ממנה. וכמו כן היא התשובה מאהבה, שלא תכבד העבודה על האדם ויעשה הכל בשמחה ובטוב לבב, מה שאין כן בהיותה מיראה, שאז יהיה הכל עליו למשא כבד, כמי שעושה מכח הכרח בעצבון ובדאגה, וזהו המבחן האמתי לדעת מי יעורר האדם אל השלמות, ועליו אמר דוד המלך ע"ה חקרני אל ודע לבבי בחנני ודע שרעפי וראה אם דרך עוצב בי ונחני בדרך עולם. ויש עוד יתרון רביעי עולה על כולם, כי אם התרופה היא על צד ההכרח ע"י סמים מחוץ, אולי לא תספיק להריק כל הליחה הרעה לחלוטין, כי שמא לא נתן השעור הראוי ושמא נשאר עדיין חלק מה ממנה והוא מעותד אל ההתחדשות החולי ולא תתמיד הבריאות. אבל הנעשית ע"י הטבע מבלי שום הכרח תנקה את הגוף לחלוטין ותדחה הליחה הרעה מכל וכל, באופן שתתקיים הבריאות לימים רבים ולעתים רחוקות ולא יוסיף לדאבה עוד. וכן יקרה לתשובה מיראה שאיננה שלמה כראוי, כי לא תספיק להסיר כתם העונות כראוי וישאר רשומם ניכר, והוא מעותד אל הנפילה מחדש. אבל בשהיא מאהבה לא נשאר עוד שום רושם לכל עון ולכל חטאת ולא ישוב עוד לכסלה, כי באהבתו את ה׳ יחזיק בצדקתו ולא ירפה ממנה. וע"ז באו שתי המימרות של חז"ל, חד אמר זדונות נעשות כשגגות וחד אמר זדונות נעשות כזכיות, ופירשו כאן מאהבה כאן מיראה.

[התשובה המעולה] בזמן ירמיה עשו תשובה מיראה ולא מאהבה, ולכן אמר שמוע שמעתי אפרים מתנודד יסרתני ואוסר כעגל לא לומד השיבני ואשובה כי אתה אלהי. ר"ל כי שמועות שונות שמעתי, כי היה בהם מתנודד ומתנועע ומתחלף בלתי עומד על מצב אחד קיים, פעם שמעתי היותו שב בתשובה ומתחרט על עונותיו ופעם שמעתי ממנו ההיפך מזה, שחוזר לסורו ומחזיק במעשה תעבותיו, והוא עצמו מבאר הסבה להתנגדות הזו, כי יסרתני ואוסר כעגל לא לומד שהוא תשובה מיראה, ומפני זה חזרתי על העונות הראשונים, ועל כן אחלה פניך תכין לבי להשיבני להתשובה האחרת שאינה אלא בעבור להכיר את אלהי ולהשתעבד לו ולא לסבת העונש. וכן אנו מתפללים החזירנו בתשובה שלמה לפניך והיא תשובה מאהבה. ואל התשובה הזאת כוונו חז"ל באמרם (במדרש רבה) עה"פ וישב ראובן אל הבור, והיכן היה? ר"א אומר בשקו ובתעניתו, וכשנפנה הלך והציץ לאותו הבור, א"ל הקב"ה מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה ואתה פתחת בתשובה תחלה, חייך שבן בנך עומד ופותח בתשובה תחלה ואיזהו זה הושע שנאמר שובה ישראל עד ה׳ אלהיך. והקושיא גלויה לעינים, היאך אמר אתה פתחת בתשובה תחלה ואנחנו קבלנו מרבותינו ז"ל שאדם וקין עשו תשובה, וכן קשה על אמרו כי הושע פתח בתשובה תחלה והלא כמה נביאים קדמו לו באזהרה זו מזמן משה רבינו ע"ה. אולם ידוע מקבלת חז"ל שהאומר ראובן חטא אינו אלא טועה, כי לא עשה המעשה אלא שבלבל יצועי אביו ונחשב לו לחטא לפני השי"ת בלבד מפאת חסידות ראובן, כי בעיני האנשים לא היה כאן עון אשר חטא, ולכן לא בא אליו שום התעוררות מהפחד של יעוד העונש, מ"מ הוא בעצמו היה המתחיל ונזדרז מאליו לעשות תשובה מאהבת השם ומחמת חסידות יתירה. וע"ז אמר לו הקב"ה מעולם לא היה אדם שחטא לפני—לפני לבד ולא אצל האנשים—שעשה תשובה כזו, כי אדם וקין חטאו חטאים הנראים לאנשים וגלוים אצל הכל ועשו תשובה אחר שנענשו ביסורין, ואתה פתחת בתשובה של אהבה תחלה וראשון לכל מבלי תוכחה או יעוד העונש, וא"כ תשובתך היא היותר מעולה ושלמה והיא הראשונה בין הבריות. לפיכך אשלם לך שהנביא הראשון אשר יצוה על מין תשובה כזו יהיה הושע היוצא מחלציך, שהוא הזהיר לאמר שובה ישראל עד ה׳ אלהיך וגו׳, מאהבת הבורא, קחו עמכם דברים וקח טוב—מאהבה. הכלל העולה מדברינו כי תכלית התשובה המעולה היא הנעשית מאהבה, כי בהיותה מיראה אף שהיא מקובלת לפניו ית׳ בחסדו הגדול על צד הרחמים, מ"מ אינה בגדר השלמות כמו תשובה מאהבה. חז"ל כללו שני מיני התשובה וקראום בשם רפואה, ואמרו גדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם, ששניהם מועילים אלא שהאחת מעולה מהאחרת. ובאר זה רמי בר חמא שהתשובה מביאה רפואה בכל אופן, אלא שהעושה תשובה מיראה לא תרפא השובבות ויש לחוש שמא יחזור לסורו, אבל העושה תשובה מאהבה תרפא גם השובבות ולא ישוב עוד לכסלה. ולכן האיש הנלבב החרד אל דבר ה׳ יבחר ויקרב התשובה מאהבה לעשותה בלב שלם ובנפש חפצה לשם שמים באמונה, כי היא חיינו ואורך ימינו. ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאום ה׳ אמן.

(מיסוד ס׳ נפוצות יהודה דרוש ל"ט)

[פירוש שובה ישראל וגו׳] ועל פי זה נכון **מאמר**

הנביא שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך קחו עמכם דברים ושובו אל ה' אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב ונשלמה פרים שפתינו. ויש להתעורר על אמרו תחלה עד ה' אלהיך ואח"כ ושובו אל ה', וכפל הלשון שובה ישראל ושובו אל ה', ומהו ענין וקח טוב? ותירץ הכל באמרנו כי הם כנגד שני מיני תשובה, מיראה ומאהבה. על התשובה מיראה אמר שובה ישראל עד ה' אלהיך ולא עד בכלל, כי כשלת בעונך כדברי חז"ל שזדונות נעשות לו כשגגות. אח"כ המשיך דבריו על המין השני מהתשובה שהיא מאהבה שלמה, באמרו קחו עמכם דברים בעצם כוונתם וטהרתם ושובו אל ה' בהתקרבות יותר חזקה מן הראשונה, ולפי שזו התשובה גדולה יותר לעשות גם משגגות זכיות ולכפר כל העונות ע"כ אמר כל תשא עון ולא תשאיר מהם שום רושם חטא מכל צד. ובאמרו וקח טוב רמז להכשר מעשהו הנמשך ובא מאשר חטא על הנפש, שיקח ויקבל בסבר פנים יפות הטוב המוקטר ומוגש לשמו ית', ואמר ונשלמה פרים שפתינו להורות כי התפלה עולה במקום קרבנות היותר מעולים, ואין דברים אלא דברי תורה שנאמר אלה הדברים אשר דבר משה (עי' שמות רבה פל"ח).

יח

דרשה לשבת שובה

מיסוד ס' בית מועד דרוש ז'.

שובה ישראל עד ה' אלהיך וגו' אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה ויך שרשיו כלבנון וגו' ילכו יונקותיו וגו' ישובו יושבי בצלו וגו' (הושע י"ד).

[התעוררות] כל דברי העולם למטה יש להם מעוררים למעלה הממונים עליהם המניעים ומסייעים אותם להוציא כחם לפועל כפי מה שהם. ולכלם נתן השי"ת חליפות במזלות הסובבות ובהגיע תור מזל של הנמצא במדרגה שבה קבוע כח הוייתו יתעורר למטה להוציא פעולתו המתיחסת אליו. כמו שאמרו חז"ל אין לך עשב ועשב מלמטה שאין לו עליו מזל מלמעלה ומכה בו ואומר לו גדל! וזה הכח המניע בטבע ההויה התחתונה. כנראה מגידול הצמחים והבעלי חיים המתעוררים לעשות הפעולות שבכחם בזמניהם בכל שנה ושנה. ומי שאינו מתעורר בשעתו להוציא כחו לפועל אינו מן הטוב וכאילו עבר ובטל מן העולם כי נפקד מושבו וסימן הוא שנעקר משרשו, והוא כעץ יבש באבו מבלי כח לקבל עוד התעוררות ונס לחותו. והוא הדין באדם אשר על פני האדמה, כי האדם עץ השדה ודרכו להיות מקבל התעוררות מלמעלה ע"י מזלו ומלאכו המופקדים עליו מלפני אדון כל הארץ. והמזל והמלאך הם שרשי מחצב אנשיותו כפי עקרי יצירתו, ומהם יקבל ההשפעה מבוראו ית'. ואף שבכל יום ויום האדם מתהלך לפני ה' שיוציא כחו לפועל תמיד ומשפיע לו הארה, אבל יש סבות שמבטלות הפעולות ומשחיתות את ההארה האלהית בהתחדשותה בכל עת, והן העוונות שנעשו מחיצות המפסיקות בין האדם לבוראו. לפיכך נקבעו אלו ימי תשובה לדחות העונות המחשיכות ממנו האורה וההשפעה האלהית, יען כי אנו צריכים סיוע לתשובה וימים אלו הם מסייעים ומעוררים אותנו לשוב אל ה'. ואם לא יפתח האדם בתשובה ויתעורר בהם הרי הוא כאילו מת ועבר ובטל מן העולם, והוא כעץ יבש שאינו מוציא פרח בעתו שראוי לכרתו ולהשתמש בו לשרפה ומאכולת אש. ולכן החי יתן אל לבו להתעורר לתשובה. ובפרט בימים אלו המיוחדים לתשובה ויש בהם סיוע לשבים שיתחדשו ויכינו מעשים טובים כעשב השדה המתנעעים לצמיחה בעתם. ולפי שיש תוספת השפעה לנפש בשבתות ויו"ט מצד גלוי האורה האלהית שבהם, לכן הם יותר מסוגלים לתשובה, וכדי שכל אדם יזכה בה ויסתייע ממנה, סיימו שבת זו לתשובה מעליא, כי השבת עצמו ענינו תשובה ולכן בא בסוף ימי המעשה, וביחוד שבת זו שאחר ר"ה שהוא יום הדין וסמוך ליו"כ טהרתו של יום שהיא התשובה עצמה, ולכך נקראת שבת שובה לפי שקורין בה ההפטרה שובה ישראל עד ה' אלהיך. הנה לפנינו התשובה שבה סיוע לחזק כח הנפש שתפעל ותניע הגוף כראוי לה. ואל יאמר בן הנכר שהוא הרשע הנלוה אל ה' בתשובה, הבדל יבדילני ה' מעדת הצדיקים, כי בתשובה יעלה למעלת הצדיקים, לפי שהבעל תשובה לא לבד שחוזר למקום שפסק אלא שחוזר גם לראש ובמקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד. ובתשובה יחזיק ויסמוך יסודות וקירות לבו ויחזק בה בדק ההרכבה הנפשיית, היינו חבור השכלותיה, באופן שתפעל בכחה ותקבל הארה והשפעה מאתו ית', ובה יחזק ג"כ בדק ההרכבה הגופית, היינו חבור אבריו שישרתו גם בפעולות הנפש, ונאמר וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה, שמצדיק חלקי ההרכבה שיעמדו יחד ומרפא אותם אם נתקלקלו. וכמו שניצוץ השמש זורח ומגיע על כל המקום המוכן נגדו, כך ניצוץ שכינתו מגיע לכל יראי שמו המכינים עצמם נגדו, וכמו שהשמש זורח בכל יום ומסבתו יגיע הטל בלילה, כך השכינה תאיר ותשפיע יומם ולילה להנפשות המוכנות לה. אמנם לפעמים לא יורגש האורה בעבור עבי העונות, דוגמא לאור השמש שלא יזרח בהיות האויר מעונן. וע"ז כתיב כי שמש ומגן ה' אלהים חן וכבוד יתן ה' לא ימנע טוב להולכים בתמים, כי מהשכינה תגיע לנפש הארה דומה לשמש ביום בבחינת

הוי"ה, והשפע הוא הטל היורד בלילה הוא מגן וכסוי בלילה בבחינת אלהים. ומשתי בחינות הללו השפעה ואורה חן וכבוד יתן ה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים, לאותם שמתמימים גופם עם נפשם ויחדו יהיו תמים בעבודת השי"ת, לא לאותם שמגדילים הגוף על הנפש ורודפים אחרי הנאות גשמיות, כי לא בעלי נפש הם ולכן ימנעו מהטוב, מקבלת הארה והשפעה מכח התשובה. ועל זה כתיב אהיה כטל לישראל וגו׳ ואמר רבי ברכיה (תענית פ"א) אף כנסת ישראל שאלה שלא כהוגן והשיבה הקב"ה כהוגן דכתיב ונדעה נרדפה לדעת את ה׳ כשחר נכון מוצאו ויבא כגשם לנו וכמלקוש יורה ארץ. א"ל הקב"ה בתי את שואלת דבר שפעמים מתבקש ופעמים אינו מתבקש, אבל אני אהיה לך כדבר המתבקש לעולם שנאמר אהיה כטל לישראל. ועוד שאלה שלא כהוגן, אמרה לפניו רבש"ע שימני כחותם על לבך, א"ל הקב"ה בתי את שואלת דבר שפעמים נראה ופעמים אינו נראה, אבל אני אעשה לך דבר שנראה לעולם, שנאמר הן על כפים חקותיך. והכוונה בקצרה היא שכנסת ישראל בקשה שתהיה לה הכנה גופנית להשיג טובת ה׳ והשפעתו ליחידים, ואמר לה הקב"ה בקשתך היא על דבר הבא לפרקים ולא לכולכם, כמו הגשם המשוער לפי המקום והזמן, אבל אני אתן לך הכנה קבועה ותמידית וכוללת כטל שהוא טבעי ונוח לכל, וכל זה על צורך הגוף והכנתו מיירי. ועוד שאלה שימני כחותם, היינו שתהא נפשה מוכנת לקבלת אור אלהותו ליחידי סגולה, וא"ל הקב"ה כי זהו דבר סתר וקלה הוא בעיניו, אבל רצונו לעשות לה דבר גלוי ומפורסם שתהא נפש כל ישראל נודעת בעולם שהיא אלהית. ובכן ישראל הם מוכנים בגופם ובנפשם לקבל שפע והארה באופן שכל אחד יוציא כחו לפועל ומה שיחסר במלאכת עבודת התורה והמצות יתמלא בתשובה. ואמר יפרח כשושנה ויך שרשיו כלבנון, כי פעולת הנפש מכח התשובה משולה לפעולת השושנה מכח הטל והשמש שבפריחתה נעולה ואח"כ נפתחת. ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו וריח לו כלבנון, כנגד הרוח השכלי המאיר לנפש כשמן זית זך וריח לו כשמן ערב. ישובו יושבי בצלו יחיו דגן ויפרחו כגפן זכרו כיין לבנון, כנגד הנשמה התלויה בתשובה ובה התחיה והיין המשומר בענביו לקדש עליו לעתיד לבוא. ושלשה פסוקים אלה מסיימים בתיבת „לבנון" רמז לג"ע של מטה וג"ע של מעלה ועוה"ב שבכל מדרגה מאלו לבנון שמה ואין אדם זוכה בה אלא מכח התשובה. ולפי שאפרים התחיל בעבירה תחלה לעשות עצבים יתחיל בתשובה ויאמר מה לי עוד לעצבים לבקש אמצעים להשפעה והדבר תלוי בי בהיותי מכין עצמי לקבל הארתו והשפעתו האלהית, וזהו אני עניתי ואשורנו בהכנת נפשי בדבור ועיון, ומכוון אני כברוש רענן בהכנת גופי במעשה מובחר לקבל ההשפעה כראוי. א"כ מי חכם ויבן אלה לעשות תורה ומצות, ויכין עצמו להארה והשפעה האלהית, נבון וידעם ע"י התשובה. ולזאת יאמר איך יבואו המעשים הגופניים להשגת האלהות בשלמות הנפש בהם, כי הנה ישרים דרכי ה׳ לבוא בהם להשגת השלמות, ולכן צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם, כי יבעטו בחסרון הגוף והנפש ולא יכוונו בהם לאמתם, ולכן דרשו חז"ל (נזיר פ"ד) מ"ד כי ישרים דרכי ה׳ וגו׳ משל לשני בני אדם שצלו את פסחיהם אחד אכלו לשם מצוה ואחד אכלו לשם אכילה גסה, זה שאכלו לשם מצוה נאמר בו צדיקים ילכו בם, וזה שאכלו לשם אכילה גסה נאמר בו ופושעים יכשלו בם. ורצונם לומר כי בכל מצות התורה יש רוחניות וגשמיות נסתר ונגלה, ואפילו במצות המעשיות הגופניות אשר ליהנות ניתנו, אם העושה אותן לשם מצוה ישיג מתן שלמות. וע"י יסודות התשובה יתחזקו כחות האדם לעבוד את ה׳ בגוף ובנפש, ובכן נזכה להארה והשפעה אלהית בצומא רבא דכפוריא שבו נטהר גופנו ונקדש נפשנו עד שנזכה לגאולה מתוך התשובה כמו שנאמר שובה אלי כי גאלתיך, אמן.

דרשות ליום הכפורים

חומר לדרוש על אדות יום כפור

[יום סליחה ומחילה] אחר יום הדין בר"ה יבואו ימי תשובה התלוים ועומדים לבינונים, ויום הכפורים הוא האחרון מעשרת ימי תשובה. ואיתא במדרש (מובא בשל"ה בסידורו) כי תכלית הימים היא שבת, תכלית שבתות ר"ח, תכלית ראשי חדשים מועדי ה׳, תכלית המועדים ר"ה, תכלית ר"ה היא יו"כ, תכלית יו"כ היא תשובה. נמצא כי התשובה היא הציר שעליו יסובבו כל ימות השנה. יום הכפורים נבחר

ליום כפרה ומחילה, כי ביום הזה נתרצה הקב"ה לישראל על עון העגל, שהרי בי"ז בתמוז ירד משה מן ההר ושבר את הלוחות, ולמחר עלה בהשכמה ושהה שם ארבעים יום וארבעים לילה שהם שמונים יום וירד עם הלוחות השניות ביום הכפורים והודיע לישראל כי ה' העביר עונם, ומאז נקבע יוה"כ לדורות. יוה"כ הוא צומא רבא שנאמר ועניתם את נפשותיכם וגו' כי יום כפורים הוא לכפר עליכם (ויקרא כ"ג) ופירשו חז"ל „ענוי נפש“ שהוא אבדת הנפש זה אכילה ושתיה, ובאה הקבלה והוסיפה הרחיצה והסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה. ועיקר הענוי ביוה"כ הוא משום תשובה, לפי שהמאכל והמשתה ויתר הנאות יעוררו החומר לתאוה וחטא ויבטלו צורת הנפש המשכלת הדורשת סליחה וכפרה (ספר החינוך). ואע"פ שמענה את נפשו בכ"ז צריך לכבד את יוה"כ בכסות נקייה שנאמר „ולקדוש ה' מכובד“ ודרשו חז"ל זה יוה"כ. ונהגו ללבוש בגדים לבנים ע"ש אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו והוא סמל לבוש מלאכי השרת וסמל הטהרה. ודרשו עה"פ וה' נתן קולו לפני חילו (יואל ב') שהוא רמז לר"ה כי נאמר בתחלת הפרשה תקעו שופר בציון, כי רב מאד מחנהו אלו ישראל, כי עצום עושה דברו, כי הוא מעצים (מחזק) כחם של צדיקים שעשו רצונו, כי גדול יום ה' ונורא הוא זה יום הכפורים וכו'. ונאמר שובו עדי בכל לבבכם ובצום ובבכי ובמספד, כי תשובה תפלה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה, וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה'. אריב"ל אם קרעתם לבבכם בתשובה אין אתם קורעים בגדיכם על בניכם ועל בנותיכם, למה? כי חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה וכו' (פסיקתא, וילקוט שם).

[אומות העולם והשטן] יום הכפורים הוא יום אחד לעם אחד, והוא המאחד את ישראל לאגודה אחת, ואין מפריד בין יהודים אדוקים באמונתם ומקיימים המצות כהלכתן ובין יהודים אשר אינם נזהרים לשמור את מצות ה' בכל ימות השנה, ואפילו אפיקורסים ומשומדים בכלל הם, ולכן מנהגנו לומר קודם כל נדרי: על דעת המקום ועל דעת הקהל אנו מתירין להתפלל עם העבריינים. ובזה נתפאר נגד או"ה שאין להם יום כללי בשנה לכפרת העונות לפני הקב"ה, ודרשו במדרש עה"פ ויאמר יעקב אל רבקה אמו הן עשו אחי איש שעיר ואנכי איש חלק, אמר ר' לוי משל לקווץ (איש שיש לו קווצות תלתלים בראשו) וקרח שהיו עומדים על שפת הגורן ועלה המוץ בקווץ ונסתבך בשערו, עלה המוץ בקרח ונתן ידו על ראשו והעבירו. כך עשו הרשע מתלכלך בעונות כל ימות השנה ואין לו במה יכפר, אבל יעקב מתלכלך בעונות כל ימות השנה ובא יוה"כ ויש לו במה יכפר וכו' (ב"ר פס"ה). וא"ר עקיבא אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין ומי מטהר אתכם אביכם שבשמים!

שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם וגו' לפני ה' תטהרו (משנה סוף יומא). והוא יום אחד בשנה שאין השטן שולט בישראל, כמו שדרשו עה"פ לדוד ה' אורי וישעי (תהלים כ"ז), רבנן פתרי קרא בר"ה ויו"כ, אורי בר"ה שהוא יום הדין שנאמר ותוציא כאור צדקך ומשפטיך כצהרים (שם ל"ז), וישעי ביוה"כ שיושיענו וימחול לנו על כל עונותינו, בקרוב עלי מרעים לאכול את בשרי אלו או"ה שבאים לקטרג את ישראל ואומרים לפני הקב"ה אלו עובדי עבירות ואלו עובדי עבירות, מה נשתנו אלו מאלו? צרי ואויבי לי המה כשלו ונפלו, את מוצא השט"ן בגימטריא שס"ד כמנין ימות החמה חסר חד, כי כל ימות השנה יש רשות לשטן להשטין את ישראל חוץ מיוה"כ. אם תחנה עלי מחנה לא יירא לבי בזאת אני בוטח, שהבטחתני בזאת יבא אהרן אל הקדש, אמר לו הקב"ה לשטן אין לך רשות לנגוע בהם היום, אעפ"כ לך וראה במה הם עסוקין, כיון שהולך ומוצא אותם כלם בתענית ובתפלה ולובשין בגדים לבנים ומעוטפין כמלאכי השרת, מיד חוזר בבושה ובכלימה. א"ל הקב"ה לשטן מה מצאת בבניי? א"ל רבש"ע הרי הן כמלאכי השרת ואיני יכול ליגע בהם, מיד הקב"ה כובל אותו ומבשר לישראל ואומר להם סלחתי (ויק"ר פכ"א, שוחר טוב מזמור כ"ז).

[ערב יום כפור] כתיב ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחדש בערב, יכול בתשעה ממש ת"ל בערב, אי בערב יכול משתחשך ת"ל בתשעה, הא כיצד? מתחיל ומתענה מבעוד יום, מלמד שמוסיפין מחול על הקדש. ור' חייא בר רב מדפתי דרש, לומר לך כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי, וכל דנפיש טפי באכילה ושתיה בתשיעי עדיף (ר"ה ט'. עי' רש"י). ורמזו ע"ז אך טוב לישראל אלהים לברי לב, כיון שנתבררו ועשו תשובה יטיבו את לבם, הרי שאין הנאת הגוף מרוחקת מהנפש אלא רצויה היא במקום שתסייעה אותה לשלמות, והאברים הגשמיים ישתתפו עם כחות הרוחניים בעבודת ה'. ובכן התשובה גורמת להשלים הגוף עם הנפש ותסיר השנאה שביניהם, וע"ז אמר קהלת לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה אלהים את מעשיך (עי' בית מועד דרוש ד' פרק מ').

יט

דרשה לערבית יום הכפורים

מיסוד ס' בית מועד דרוש ח'

במשנה אמרו יום הכפורים אסור באכילה באכילה ובשתיה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה, תניא נאמר כאן תענו ונאמר להלן ויענך וירעיבך מה ענוי האמור להלן רעבון אף ענוי האמור כאן רעבון. וכל מלאכה לא תעשו, אין לי אלא שביתת רשות שביתת מצוה מנין ת"ל שבתון (יומא פ"ח).

[ענוי הנפש] כשברא השי"ת את האדם יצר אותו מן האדמה והזקיקו לאכילה ולעבודה, והנה בתחלה היתה אכילתו ועבודתו של מצוה ושל קדושה לא בעמל ולא ביגיעה אלא בשובה ונחת, כי כן כתיב מכל עץ הגן אכול תאכל וכתיב לעבדה ולשמרה, שהיה אוכל ועובד בגן עדן. והיה לו מעלה יתירה על המלאכים שמלאכתם רוחנית ושכלית לבד, והזנת האדם ועבודתו היתה שכלית וגשמית שיש בהם כפלים לתושיה, והיתה אכילתו ועבודתו חשובין כקרבן מנחה אליו ית׳, ולכך היה האדם בשעהו אהוב למעלה ונחמד למטה. אבל כיון שחטא באכילתו נהפכה עליו למשחית ועבודתו היתה מפרכת כח הטבעי והרוחני וכל עמל אדם לפיהו. אמנם התורה הכניסה קדושה בכל עניני חול, עד שגם אחרי חטאו של אדם אפשר שתהא אכילתנו ועבודתנו בקדושה אם תהיה הנהגתנו ע"פ מצוות ה׳. ואחת מן המצות היא ענויי הנפש ביום אחד לאסור בו אכילה ושתיה ומלאכה, וע"י הצום יתקדש האדם בהזמנה רוחנית ובעבודת ה׳, כדי לכפר על חטא אדם באכילה ומלאכה שאינו שלו. וגם כל אדם ע"י אכילה ושתיה בא לידי בעיטה כדכתיב וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק, וימירו עבודת ה׳ בעבודת אלילים דוגמת אדם הראשון. ובכל חטא שיחטא האדם גורם הריסה ושממה לבנין גופו ולהחושים המשתתפים בו. והנה לטהרת החושים החיצונים והפנימים מחטא ועון אסרנו התורה בחמשת מיני ענוים כנגד החמשת החושים הנטפלים בעבירה. וכנגדם מצינו חמש פעמים „חושה" בתהלים, לעזרתי חושה, חושה לעזרתי, אלהים חושה לי, אלהי לעזרתי חושה, ה׳ קראתיך חושה לי האזינה קולי בקראי לך תכון תפילתי וגו׳. והענוי והשביתה ביום הכפורים באים ליחד החושים החיצונים והפנימים באופן שנזכה להיות טהורים וקדושים לעבוד השי"ת ובזה נהיה דומים למלאכים. וביוה"כ אנו מתעלים למדרגת מלאך כדי שתפסק ממנו מדרגת הבהמה, וכמו שאמרו במדרש שישראל ביוה"כ נדמו למלאכי השרת, מה מלה"ש יחפי רגל כך ישראל יחפי רגל ביוה"כ, מה מלה"ש אין להם לא אכילה ולא שתיה אף ישראל, מה מלה"ש אין להם ישיבה כך ישראל עומדין בתפלה, מה מלה"ש השלום מתווך ביניהם כך ישראל, מה מלה"ש נקיים מכל חטא כך ישראל נקיים מחטא ביוה"כ וכו׳. הרי זכרו חמשה דברים כנגד חמשה חושים. וממדרגה זו נהיה מזומנים לחיי עולם הבא ונחזור למדרגת אדם הראשון קודם שחטא. וכן סדרו לנו חמש תפלות ביוה"כ ערבית שחרית מוסף מנחה נעילה, כנגד חמשה ענויים, שכל ענוי צריך להיות מצורף לתפלה. ומצינו סמך לזה במה שפירשו חז"ל תיבת „ויחל" משה בחמשה פנים, לשון חולי כמו יתחלחל המלכה, לשון דורון כמו יחלו עשיר עם, לשון מתוקות בדברי חז"ל שדרי ליה חוליא, לשון חולין לא יחל דברו, לשון המתנה ותוחלת. וכלהו מצד חמשה חושים. ומעתה נקבל עלינו התענית לכפרת הגוף והשביתה ממלאכה לכפרת הנפש, ויהי רצון שתהא תפלתנו מקובלת ומרוצה לפני השי"ת, כענין שכתוב ושמעת מן השמים ממכון שבתך את תפלתם ואת תחינתיהם ועשית משפטם וסלחת לעמך אשר חטאו לך, עתה אלהי יהיו נא עיניך פתוחות ואזניך קשובות לתפלת המקום הזה, אמן.

כ

דרשה לשחרית יום כפור

מיסוד ס׳ נפוצות יהודה דרוש י"ב

תנן טרף בקלפי והעלה שני גורלות, אחד כתוב עליו לה׳ ואחד כתוב עליו לעזאזל, הסגן בימינו וראש אב בית דין משמאלו, אם של ה׳ עלה בימינו הסגן אומר לו אישי כ"ג הגבה ימינך, ואם של ה׳ עלה משמאלו ראש אב"ד אומר לו אישי כ"ג הגבה שמאלך. נתנם על שני השעירים ואומר לה׳ חטאת. רבי ישמעאל אומר לא היה צריך לומר חטאת אלא לה׳, והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד (יומא פ"ד).

[חסד ומשפט] חסד ומשפט (דין) הם שני עמודי התוך שבית המלכות נכון עליהם, מ"מ עשר ידות למדת החסד על מדת הדין כי לראשונה יאתה להתגבר על האחרונה כדי להכין את כסא המלכות ולסעדו, והוא מה שאמר החכם שלמה (משלי כ׳) חסד ואמת יצרו מלך וסעד בחסד כסאו. וכעין מלכותא דרקיע כי שדי אם מצאנוהו שגיא כח במדת הדין, הלא ימין ה׳ רוממה במדת החסד העולה היא למעלה, כמאמר נעים זמירות (תהלים ל"ג) אוהב צדקה ומשפט חסד ה׳ מלאה הארץ. וכבר עשה המלך שלמה זכר לזה בבנין הבית הנבחר, בעשותו שני העמודים יכין ובועז, שנאמר (מלכים א׳ ז׳) ויקם את שני העמודים לאולם ההיכל ויקם את העמוד הימני ויקרא את שמו יכין ויקם את העמוד השמאלי ויקרא את שמו בועז ועל ראש העמודים מעשה שושן. רמז בזה לשתי ההנהגות

המלכות שמעמידות אותו על תלו, מדת החסד מן הימין ומדת הדין מן השמאל. וכפל מלת „ויקם" אצל כל עמוד להורות על צורך המלכות לשתי הנהגות להעמידו על מכונו. ולמען הורות כי עקרו תלוי במדת החסד קרא שם העמוד היינו המיוחס אליו „יכין" להיותו נאדרי בכח להכין את כסא המלכות ולסעדו כנ"ל. וקרא שם השמאלי בועז, כאילו אמר ברעז, ואין עוז אלא דין שנאמר ועוז מלך משפט אהב. ולפי דעתי נכח פניו היו שני העמודים ההולכים לפני ישראל בעת צאתם ממצרים, באמרו לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה לפני העם, שהיו מורים על שתי הנהגות הנזכרות, כי עמוד הענן ביום היה רומז להנהגת החסד והרחמים, ועמוד האש בלילה היה רומז להנהגת הדין. והנה כיתרון האור על החשך ראוי שיהיה יתרון הנהגת החסד על הנהגת הדין. ועל ראש העמודים מעשה שושן, והן הכותרות אשר על ראש העמודים מעשה שושן, לרמוז לכתר מלכות הנשען על ידם על שתי ההנהגות האלה. ומעשה שושן בא להורות על מה שאמרו בזהר שמות על הפסוק דודי לי ואני לו הרועה בשושנים, מי גרם לי שאני לדודי ודודי לי מפני שהוא מנהיג עולמו כשושנים, מה שושן יש לו ריח והוא אדום, מוצקין אותו והוא מתהפך ללבן ולעולם ריחו לא זז, כך הקב"ה מנהיג את עולמו בדרך זה, שאלמלא כן לא יתקיים וכו' עד אמרו כתיב להקריב לי חלב ודם (יחזקאל מ"ד) כנגד זה אדם מקריב חלבו ודמו (בתענית) ומתכפר לו, זה אדום וזה לבן. הרי כי בעמודים שעשה שלמה לאולם ההיכל נכללו שלשה רמזים המתיחסים אל הכוונה. רמז אחד על שתי הנהגות של חסד ומשפט, השני על היות מדת החסד מרובה על מדת הדין, השלישי שיש בכח האדם כפי הכשר מעשיו וע"י תעניתו ותפלתו הזכה להפך מדת הדין למדת רחמים כמו שנתבאר ממעשה השושן הנמצק להחזירו כלו לבן, וקורא אני על זה תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח (תהלים ט"ז). גם רמוזים לשתי ההנהגות המקלות בזכריה (סי' י"א) באמרו ואקח לי שני מקלות לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים וארעה את הצאן, וכמו שפירש הרד"ק על הנהגת השי"ת והשגחתו בעמו פעם בנועם ושכר כשהיו טובים, ופעם בעונש ורעות והשחתה כשהיו חוטאים. וכבר היתה הוראה זו עצמה בהטלת הגורלות על שני השעירים ביוה"כ, כי היה סימן יפה אצלם כשהיה עולה גורלו של ה' בימין, וכאשר ירים ישראל ידו בכשרון מעשהו ונגבר חסדו ית' עליהם, ע"כ היה עולה גורל ה' בימין להימין זכותם והכהן גדול הגביה ימינו, וכאשר יניח ידו וגבר הדין ע"כ היה עולה גורל ה' בשמאל. ונוכל להמליץ ע"ז הפסוק ימין ה' רוממה ימין ה' עושה חיל, ירצה כשהיה גורל ה' עולה בימין הכ"ג היה סימן יפה כי ימין ה' עושה חיל להשפיע על עמו שפע ושבע רצון.

[מדת הדין לצורך] אולם עם היות מדת החסד מרובה, לעולם יהא אדם ירא שמים ואל יבטח יותר מדאי על הפלגת חסדו ית' עד שישכח מדת דינו, באמרם כי בעל הרחמים חפץ חסד הוא טוב ומטיב לכל ולא ירע ולא ישחית ולא ימאס מעשה כפיו להאביד ולהרוס, כי כבר אמרו חז"ל כל האומר הקב"ה וותרן הוא יותרן מעוהי אלא מאריך אפו וגובה את שלו. ואם נשים לב למדת דינו יתברך נתעורר אל התשובה שמהפכת מדת הדין למדת הרחמים, ואנחנו בה' נצפה נוחילה לאלהי ישענו שימהר ויחיש את הזמן המוצלח אשר ייעד ישעיה הנביא (נ"ב) באמרו כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכון כי הולך לפניכם ה' ומאספכם אלהי ישראל, שבא ביאורו בשמות רבה וז"ל: לשעבר אני ובית דיני הייתי מהלך לפניכם שנאמר וה' הולך לפניכם יומם אבל לעתיד לבא אני לבדי שנאמר כי הולך לפניכם ה' ומאספכם קדוש ישראל. וכתב ע"ז הרמב"ן בפ' בשלח כי בגאולה הראשונה היה הקב"ה עמהם ביום ובית דינו בלילה אבל לעתיד לבא תתעלה מדת בית דינו ברחמים ויהיה הולך לפניהם ה' המיוחד ולילה כיום יאיר כחשכה כאורה, כי הכל במדת רחמים מיוחדת, עכ"ל. ואז יצדק עלינו הטלת גורל אחד לה', שנהיה חלק ה' עמו חבל נחלתו באמת, גורל אחד לה', כלו חסד ורחמים וכלו בימין לזכות, כי אז תהיה הנהגה אחת פשוטה ברחמים כאמור, הוא הגורל והוא קץ הימין המיועד לדניאל באמרו ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין, שהיה גורלו של ה' עולה לעולם בימין הכל במדת הרחמים. ה' עוזנו ומעוזנו יתן לנו מגן ישענו וימינו תסעדנו וענותו תרבנו שמאלו תחת לראשנו וימינו תחבקנו.

כא

דרשה ליום כפור

מיסוד ס' עוללות אפרים עמוד ל"ה

תני ר' חייא מדפתי וכי בתשיעי מתענין והלא בעשרה מתענין, ולמה נאמר ועניתם את נפשותיכם בערב? אלא לומר לך שכל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי (יומא).

[ענוי נפש וקרבנות] ענין הצומות וזעקתם הוא ממש כמו ענין הקרבנות, שהוא הקרבת הבהמה תמורת נפש הבהמי שלו שהיה ראוי להיות נדון על פשעיו בהפשט ונתוח וכליל לאישים כמו הבהמה

הנקרבת על המזבח, אך בחמלת ה׳ על האדם הוא לוקח נפש הבהמה תמורת נפשו, ויהיה הדם והחלב המוזרק והמוקטר לשמו ית׳ חלף דמו וחלבו שהיו סבת כל חטאת וכל עון. אך יש להשי״ת נחת רוח יותר אם לא יחטא האדם ולא יצטרך להביא קרבן, וע״ז אמרו במדרש שאלו לתורה חוטא במה יתכפר השיבה יביא קרבן, שאלו להקב״ה חוטא במה יתכפר והשיב יעשה תשובה ויתכפר, נמצא שהתורה מצאה רפואה לאדם ולא לבהמה והקב״ה מצא רפואה לשניהם כשיעשה תשובה, כי אין חפץ לה׳ בכסילים בהבאת חטאות ואשמות, כי יותר טוב היה שלא יחטא ולא יצטרך לחטאת. וכן הדרך בדברי הצומות, שאין חפץ לה׳ בענויי הגוף כלל, והיושב בתענית על איזה חטא יותר טוב היה שלא יחטא ולא יתענה, כי לא מצינו בכל התורה שענוי הגוף יקרא מצוה, ואדרבא מצינו בדברי חז״ל שהמענה גופו נקרא חוטא כמו בנזיר שנקרא חוטא על שהזיר עצמו מן היין, וכ״ש הפורש מכל מאכל אשר יאכל. ואם צותה התורה בענוי נפש ביוה״כ לא היתה הכוונה על ענוי הגוף בעצם, שהרי גם אכילה ביום התשיעי נקראת ענוי, אלא שהענוי בא לענוי הנפש לכבוש את היצה״ר העומד על ימין האדם לשטנו. וסוד הדבר נתבאר לנו במה שמצינו בפ׳ אחרי מות שקורין ביוה״כ שתי פרשיות סמוכות, ראשונה מדברת מענוי יוה״כ ושניה מדברת מהבאת הקרבנות אל פתח אהל מועד, והזכיר בשתיהן עבודת העזאזל והשדים כדי להרחיק המחשבות הזרות ולהקדיש עבודתו כליל לה׳, כי ביום כפור נאמר בשני השעירים גורל אחד לה׳ וגורל אחד לעזאזל, ובפרשת קרבנות הסמוכה לה נאמר ואל פתח אוהל מועד לא הביאו וגו׳ דהיינו לה׳, וכתיב ולא יזבחו עוד זבחיהם לשעירים. והוא רמז נכון וברור למשכיל לעשות כל מעשיו לשם שמים לתכלית האמיתי, היינו שיפנה מחשבתו לשם השכינה פתח אהל מועד וירחיק הכוונות הזרות והחיצונות להבלי עוה״ז, והוא הגורל אשר לעזאזל והוא הזבח הנזבח לשעירים ולשדים לא אלוה, היינו עבודה לשם היצר הרע הוא השטן כנודע. ונסמכו שתי הפרשיות האלה של ענוי יוה״כ וקרבנות כדי להתיר ספיקן בדרך אחד, כי באמת יש לנו ספק גדול בקרבנות, הלא מקרא מלא הוא שהקב״ה מצוה לישראל שיביאו קרבנותיהם לפתח אהל מועד, ואיך יאמר ירמיה הנביא כי לא צויתי את אבותיכם על דבר עולה וזבח? וכן בפרשת הצום נאמר מקרא מלא ועניתם את נפשותיכם, ואיך יאמר ישעיה הנביא הכזה יהיה צום יום ענות אדם בו הלכוף כאגמון ראשו בתמיהה? הלא ודאי כזה וכיוצא בו חפץ ה׳. אמנם ספקות אלו יפתרו, וכל אחד תשובתו בצדו, כי בקרבנות נאמר כי לא צויתי את אבותיכם על דבר עולה וזבח כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי וגו׳, כלומר אם היו שומעים בקולי ולא עברו על מצותי לא היו צריכים להביא קרבנות, ועל העושה תשובה נאמר זבחי אלהים רוח נשברה. וכן בדברי הצומות נאמר מיד הלא זה צום אבחרהו פתח חרצובות רשע וגו׳ וזה היתר הספק כי אם יהיו צדיקים אינם צריכין להתענות, ועיקר התענית הוא התועלת היוצאת ממנה.

[הצום לפנים והיום] וזאת לפנים בישראל, בזמן שהיו גוזרין תענית, היה היום אצ״ם כיום השבת שאסור במלאכה ולמצוא בו חפציו כי אם בחפצי שמים וביראת ה׳ כל היום, והיו בעלי הצומות מתבודדים ומפשפשים במעשיהם ומתחרטים על עונם ושבים ומתודים כל היום, ודעתם פנויה מכל מחשבת עסקי העולם הזה, והיו צמים ומתענים שלא יטרידם שום עסק גופניי כמו אכילה ושתיה וזו״תב, עד אשר היה המתענה דומה למלאך ה׳ צבאות, זהו הצום הנכבד ויום רצון לה׳, ועל צום כזה בודאי צוה ה׳. לא כן הרשעים הצמים ומתענים והולכים כל היום ההוא אחרי חפציהם, ולא די שלא יהרהרו בתשובה ולא יפשפשו בעצם היום במעשיהם אלא עוד יוסיפו חבילות עבירות, והמתענה הולך ומטייל ברחובות ובשווקים כדי שישכח רישו ועמלו, ובצום כזה אין חפץ לה׳ כלל, כי אם דוגמת הצום של יום כפור שנקרא שבת שבתון ואסור בכל מלאכה, וכן יאמר אם תשיב משבת רגלך וגו׳. כי מה ענין שבת לפרשת הצומות? אלא שהמשיל התענית ליום השבת שבתון שהוא יום מכובד וזהו יוה״כ. העולה לנו מהצעה זו שעיקר הצום הוא לשמוע בקול ה׳ כמ״ש שמואל הנה שמוע מזבח טוב, וכן מצינו מבואר ע״י ירמיה שנאמר אביך אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו, וכה״א הצום צמתוני אני וגו׳ כה אמר ה׳ משפט אמת שפוטו וגו׳. מכל אלה נלמוד שכל מעשה טוב צום יקרא, ולא על הלחם לבדו יצום האדם כי אם על כל מוצא פי ה׳ יקרא צום וענוי, כי הוא באמת ענוי כח היצה״ר הניגש וגם נענה בראותו האדם עושה רצון קונו, אע״פ שהעשייה ההיא דבר הטבה לגופו כאכילה של מצוה, מ״מ היצה״ר מפתה את האדם להסירו מדרך זה, וכן להיפך בדבר עבירה מסיתו לעבור על דברים שאין לגוף שום צד הנאה כלשון הרע וכדומה. וסוד זה גלה לנו דוד המלך ע״ה בשני פסוקים סמוכים, שנאמר נאום פשע לרשע בקרב לבי וגו׳, וזה יאמר על היצה״ר המתגרה בלב, ואמר כי החליק אליו בעיניו למצוא עונו לשנוא, ר״ל שמרגילו כ״כ לעבירה, לא מבעיא בדבר אהוב ונחמד לגוף האדם כאכילת דבר אסור וכדומה אלא אפילו דבר שנוי ומאוס מצד עצמו ואין לאדם שום הנאה ממנו. אח״כ אמר בהפכו, דברי פיו און ומרמה חדל להשכיל להטיב, שאפילו אם תבא לידו איזה דבר מצוה שיש בה הנאה והטבה לגוף כאכילת מצוה ודוגמתה, היצה״ר מחדילו ומונעו מלהשכיל זאת. סוף דבר בין

להרע בין להטיב, אם ימצא בהם נדנוד צד מצוה אז היצה"ר מונעו בחלקת שפתים בכמה טעמים מזויפים. ועל דרך הזה אמרו חז"ל וכי בתשעה מתענין, היינו בתשעה לחדש בערב אחרי שכבר אכל לשבעה ושתה למדי קודם הערב בודאי אינו מרגיש שום ענוי בערב, אלא ללמדך שכל האוכל בתשעה הרי הוא כאילו התענה וכו׳. נמצאת שהאכילה נקראת ענוי, היינו ענוי ליצרו המוכה ומעונה בעשיית המצוה הן ע"י אכילה או בהעדר אכילה. ונצטוו ישראל בשתי־ב, בשני ימים זה אחר זה, באכילה שהיא לשם שמים ינצח לשה"ר כאמור, ובהעדר האכילה ליום המחרת ינצח לכח הבהמי המתאוה לתענוגים הגשמיים המטרידים אותו מהשגת שלמותו. וה׳ המורה דרך לחטאים יורנו הדרך אשר נלך בו, אמן.

כב

דרשה לשחרית יום הכפורים

(מיסוד ס׳ בית מועד דרוש ח׳ פ"ב)

כתיב ויעבור ה׳ על פניו, אמר ר׳ יוחנן אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו, מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפלה, א"ל כל זמן שישראל חוטאים לפני יעשו תשובה כסדר הזה ואני אמחול להם עונותיהם. ה׳ ה׳ אני הוא קודם שיחטא אדם אני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה. אל רחום וחנון וכו׳. א"ר יהודה ברית כרותה לי"ג מדות שאינן חוזרות ריקם שנאמר הנה אנכי כורת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות וגו׳ (ר"ה פ"א).

[שלש עשרה מדות] שלש עשרה מדות הם אופני הגמול מאת ה׳ ע"פ מדת הדין ומדת הרחמים, ונכללות בפסוקים ה׳ ה׳ אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקה לא ינקה (שמות ל"ד) והן דרכי ה׳ שבקש משה הודיעני נא את דרכיך (שם ל"ג). ויש להן ארבע בחינות למלאות בקשת השואלים מאתו ית׳: א׳) כי השאלה והבקשה תהיה על שני פנים, או להגין מפני האף והחמה או למצוא חן וחסד להשיג מעלה או טובת הנאה. ב׳) יש מדות אשר יפעלו אע"פ שלא יחטא האדם ואפילו קודם היצירה מפני שהן הנהגת העולם, ויש אשר יפעלו אחרי שיחטא האדם לכפר עליו. ג׳) יום הכפורים כולל כל המדות וכמו שנאמר אני אעביר כל טובי לפניך וגו׳ ועל ידיהן יושגו כל הבקשות. ולהיות קריאת הי"ג מדות לגלגל הרחמים בכל המדות ע"י פעולותיהן, לכן אר"י אלמלא מקרא כתוב א"א לאמרו מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למשה סדר התפלה, שכביכול הראהו בהיותו מתלבש ברחמים לזכות הרבים כשליח צבור, כי הכל תלוי בפעולות הצדיקים המעוררים אהבה ויחוד עד שבעבורם מתגלגלים הרחמים. ולפיכך אמר כל זמן שישראל חוטאים לפני, כי החטא מסתיר פני הרחמים, יעשו לפני כסדר הזה בפועל, להתלבש במדות אלו, ע"ד מה אני רחום אף אתה רחום, להדבק במדותיו ית׳ ואז נגלו פני הרחמים ויאירו עד שאמחול להם עונותיהם. וזש"ה יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו, כי דרכיו הם המדות עצמן הודיע למרע"ה כפי שלמות מדעו, ולכל בני ישראל עלילותיו, הן הפעולות המתיחסות להמדות. ולכן בכל תענית צבור ובפרט ביו"כ אנו זוכרין וקוראין הי"ג מדות. ולכך אמר כל זמן ש ע ו ש י ן לפני הסדר הזה היינו עושין ממש להחזיק המדות לפעולות, לא הקריאה לבדה כי הקריאה בלי פעולה נכונה לא מעליא. והוא ע"ד אמרם מפני מה אין ישראל נענין בתפלה מפני שאינן יודעין להתפלל בשם, ר"ל שאין מכוונים ליחד המדות והפעולות בשם הרחמים, שאין מחזיקים במעשה המתיחס אל המדות. והמעשה הראשון שאנו צריכין ליחס אל המדות היא התשובה שבאה ע"י התענית כדי לעורר הרחמים. גם נזכור העקדה של יצחק אבינו ונעקוד עצמנו ביום המקודש הזה באהבת האל ית׳ ונקבל דברי תורה והלכות ומדות שנאמרו למשה מסיני אשר יאירו לנו מאור הסליחה ונזכה לטהרה עליונה, שעליה ניבא יחזקאל כה אמר אדני ה׳ ביום טהרי אתכם מכל עונותיכם והושבתי את הערים ובנו החרבות, וכתיב וטהרתי אותם והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלהים, ברוך שמו לעולמי עולמים, אמן.

כג

דרשה למוסף יום כפור

מיסוד ס׳ בית מועד דרוש ח׳ פ"ג

ת"ר עשרה פעמים מזכיר כ"ג את השם ביוה"כ, שלשה בודוי ראשון, שלשה בודוי שני, שלשה בשעיר המשתלח, ואחד בגורלות, חמש טבילות ועשר קדושות של ידים ורגלים היה טעון ביוה"כ (יומא).

[כפרה על החטא] מונח קיים הוא כי מעין כל מה שברא השי"ת למעלה ברא למטה, ומעין כל מה שעתיד לחדש בעולם כבר קדם וחדש דוגמתו. הדבר הזה מוסכם ומבואר מדברי חז"ל בהרבה מקומות,

ואמרו שקבע הקב"ה בית המקדש התחתון מכוון לעליון ובית קדשי הקדשים מכוון לכסא הכבוד. והתקין לנו צומא רבא שבו ישראל מטהרין לפניו מעין דוגמא של הטהרה לעתיד לבא, שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם ונתתי לכם לב חדש וגו׳. ויזרוק עלינו מימי התורה והחכמה עד שלא יהא בנו רעב מהשגת ההשכלה, ולא נצטרך לענות נפשנו אבל נשבעה בטוב ביתו וקדוש היכלו, ובטהרתנו יטהר העולם כלו, שנאמר וטהרו את הארץ, טהרה גמורה מהחטא שהוא המטמא ומכלה הנפש והבשר ופוגם מעלה ומטה, ובכפרה שנתקנה ביום זה תמצא טהרה ותעלה ארוכה ומרפא. ולולא החטא לא היינו צריכין לכפרה, כי אם לא חטא אדם הראשון היה פעולתו ואכילתו שנעשה הכל בטהרה ובקדושה לקרבן לה׳. וע"ז אמר ר׳ יהודה שור שהקריב אדה"ר קרן אחת היתה לו במצחו והקרן דומה לפרסות רגליו (שבת כ"ח), ר"ל כי כל מעשיו היו לשם אל אחד, ולא היה לו התנשאות ופחיתות רק דרך אמצעי שהוא דרך המלך שהוא עץ החיים בתוך הגן. והנה קודם חטא העגל היתה העבודה בבכורות, ואחר החטא לא הוכשרה אלא בכהנים, וביום הכפורים לא היתה אלא בכהן גדול הדומה לאדם הראשון, ובא הוא לבדו לכפר בקדש על כל ישראל, ומפני קדושת היום וקדושת העבודה נכנס לקדשי הקדשים להמציא הטהרה והכפרה, וקה"ק הוא מעין דוגמא של הג"ע.

[עבודת יוה"כ לכפרה כוללת] עלינו לדעת למה צותה התורה להקריב פרים ושעירים לחטאת בחגים ובמועדים וכן בראשי חדשים שהם ימים מעולים ומקודשים משאר הימים, ולא קבעה להקריב חטאות צבור בימות החול? מפני שהחטאת היא לכפרת הצבור, ובימים הראשונים והמסויימים הוא זמן אספה והקהל של הקהל, ועוד ששעירי חטאת הם לכפרת טומאת מקדש וקדשיו וראויה כפרה זו להיות בימים מקודשים שמסייעים לדחות הטומאה. וצותה התורה שהזאת וזריקת דם החטאת תהא למעלה מחוט הסקרה של המזבח להורות כי במקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים אינם יכולין לעמוד, ולכן דם העולה נזרק למטה מחוט הסקרה. והנה סדר עבודה של יוה"כ הוא כפי סגולת היום, להורות אופן טהרת כל קהל ישראל, שנמשכה עם תחיית הנפש אחרי שהומת הגוף בענוי מאכילה ושתיה ותאוות גשמיות, והוא כעין מיתה קטנה. וכ"ז לדוגמא לטהרה העתידה לבוא לפני עולם הבא אחר התחייה הכללית, ואז נשיג חיים נצחיים וקדושים. ולפי שעבודת יו"כ תורה לנו זאת, זכרה התורה מיתת שני בני אהרן קודם עבודת היום לרמז לנו שהטהרה היא ע"י המיתה או ע"י דבר שחשוב כמיתה (התענית), ומיתת צדיקים מכפרת כעבודה עצמה. וכמו שעוה"ז נברא באות ה׳ ועוה"ב באות י׳ כך טובות עוה"ז כלולות בחמשה חושים וטובות עוה"ב בעשרה כנגד עשר חופות שעתיד הקב"ה לעשות לצדיקים לעתיד לבא, וכן עשר השגות שכליות. ולכן בזכות עשרה דברים הנקראים זאת היה נכנס כ"ג לקדשי קדשים ביו"כ, והם בזכות התורה, מילה, שבת, ירושלם, שבטים, יהודה, ישראל, תרומה, מעשרות, קרבנות, והרמז בדברים אלו לעשר בחינות שבשכינה הנקראת זאת, שכנגדן עשר ידות לצדיקים לעוה"ב דהיינו עשרה מיני השגות ושכלות.

[רמזים בעבודה] בזאת יבא אהרן וגו׳ בפר בן בקר וגו׳, ואמרו במדרש רבה פר כנגד אברהם, איל כנגד יצחק, עז כנגד יעקב. הכוונה היא לומר כי לא ירצה הקרבן מצד עצמו כי במה נחשב בעל חי בלתי מדבר? אלא הסבה שהקרבן ירצה היא מצד אבותינו הקדושים שעשו מצות באלו הבעלי חיים. כתנת בד קדש ילבש, כנגד העליונים המתוארים בלבוש בדים, וכן אמרו במדרש רבא בשם ר׳ חייא כשורות של מעלה כך שורות של מטה, מה שורות של מעלה ואיש אחד בתוכם לבוש בדים כך של מטה כ"ג שאמר בו פורש סדין של בוץ וכו׳ לרמוז כי מצות היום בלבן. וכ"ג היה מקטיר הקטרת בקדשי הקדשים והזאת הדם לפני הפרכת, כדי להמציא הקדושה והטהרה הנמשכת לנפש ולגוף, הקטרת כנגד הנפש והדם כנגד הגוף. ובעבור שאין דבר שבקדושה פחות מעשרה, לכן יש בקטרת י"א סממנים כנגד עשר מדות קדושה ואחד שהוא החלבונה שריחה רע כנגד הנפש המתבשמת בתוכן, וכן המדות הטובות קולטות בתוכן היצר הרע באדם. הקרבנות הכלולות בעבודת היום הם משלשה סוגים תמידין כסדרן, והבאים לכפרת היום, ומוספין. התמידין ידועין שבאין להשלים חסרון מצות פעמים בכל יום בבקר ובערב. הבאים לכפרת היום הן פר ואיל של כ"ג ושני שעירים ואיל אשר לעם, שני שעירים לחטאת לפי שהעבירה היא אם בשגגה אם במזיד, והכפרה היא בראשונה על טומאת הקדש ואח"כ על כל מיני העונות שנאמר וכפר על הקדש מטמאות בני ישראל ומפשעיהם לכל חטאתם, והכוונה לכפר תחלה על הנפש ואח"כ על הגוף הפושע מבטן. המוספין באין לתוספת השפעה וקדושה, במוספין עשר קרבנות כנגד עשר חופות המזומנות לצדיקים לעתיד לבא. ויש לדעת שאין הכפרה והטהרה תלויה בעצם וראשונה בקרבנות אלא בשמו של הקב"ה אשר צוה עליהן להכנת הכפרה והצעה לטהרה. אמנם עיקר הכפרה בהארת שמו ית׳ נגדנו שהיא בהזכרת השם בפירוש בקדושה ובטהרה, ולכך היה מזכיר כ"ג השם בפירוש כדי להניע הטהרה והקדושה על ישראל. ואף שבזמן הזה אין אנו רשאין וראוין לזכור השם בפירוש, הנה בכיוון דעתנו בהזכרתו שהוא כח כל הכחות נשיג הכפרה והטהרה. ועבודת הזכרון הזה תחשב כהקרבה ממש, ובקריאתן על הסדר בכוונה

זו דם יחשב לאיש ההוא כאילו שחט הקרבן והקריב לבו על מזבח של מעלה. כי זבחי אלהים רוח נשברה לשבור גסות הרוח. והוא שאמרו הטיבה ברצונך את ציון וגו׳ לשון תקנה שבמקום הקרבן תהיה הכנת הלב קרבן לה׳. וכנגד עשר מדרגות של קדושה היה הכ"ג מזכיר את השם עשרה פעמים ומקדש ידיו ורגליו עשרה פעמים. וכנגד הטהרה היה טובל חמש טבילות, כנגד חמשה ענוים ביוה"כ שהוא יום טהרה לבעלי התשובה. יהי רצון שמעצמו של יום זה שהוא קדש קדשים נצא מבית דין של מעלה זכאים וטהורים וקדושים, ויתרצה אלהים חיים לכלות הפשע ולהרים חטאת ולכפר עון, ולהביא צדק עולמים לבית קדשנו, אמן כי"ר.

כד

דרשה למנחה של יום כפור

מיסוד ס׳ בית מועד דרוש ח׳ פ"ד

כיון דצלי יונה צלותיה קביל לית קב"ה ואחיה ליה להאי נונא ואפיק ליה ליבשתא לעיניהון דכולא וחמו עבידתא דקב"ה. מה כתיב ויתפלל יונה אל ה׳ אלהיו ממעי הדגה, לאתר דהוה קשיר ביה משמע דכתיב אל ה׳ אלהיו ולא כתיב ויתפלל אל ה׳ ולא יתיר אל ה׳ אלהיו, אוף הכא ויאמר ה׳ אל משה מה תצעק אלי, אלי דוקא וכו׳ (זהר פ׳ בשלח),

[נבואת יונה למשל ודמיון] השי"ת נודע לבריותיו מצד ענותנותו לבד, היינו במה שמתרצה להתודע אליהם כפי כחם והשגתם כל אחד לפי השערתו ודמיונו. ואף שזה גורם שיכנו האנשים את השי"ת בכנויים גשמיים ותוארים מוגבלים שאינם צודקים לאלהותו, כי כן דרכם של בני אדם שאי אפשר להם להשיג במדע והשכלה רוממות ה׳ כ"א בדומיים, עכ"ז האל ית׳ מוחל על כבודו ואינו רואה חסרון אצלו. כמו שנראה מהנביאים שדברו מהקב"ה בדומיים וכנויים ותוארים שנראים כן לבני אדם לפי השגתם, ומצינו כי דברה תורה כלשון בני אדם, מפני ענוות יתירה, ובכל מקום שאתה מוצא גדולתו שם אתה מוצא ענותנותו. וכך הנפש האנושית תדע בוראה ותשיג רצונו בענוות ושפלות דאשתכח בה, וכפי שיעור ענותנותה תהיה השכלתה והשגתה אצלו ית׳, כי לכך נבחרה לה הירידה למטה בגוף שמתוך ירידתה תלמד ליראה את ה׳. וע"כ כל האדם אשר יחזיק בענוה ושפלות ידים שכלו וישיג אלהותו ית׳. אבל המרים חומר גופו ומתגאה בו הוא משפיל שכלו ולא ידע מאלהותו דבר. וע"ז כתיב גאות אדם תשפילנו, כי מי שהוא בעל גאוה הורס סדר ההויה והמציאות שראוי להיות החומר שפל והשפל עולה, וכן כתיב מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה. והענוה שהיא הפך היהורא נקנת עם התשובה המשפילה החומר ומעלה השכל. ואם לא יכול האדם להחזיק בתשובה ולהשיב את הנפש המתאוה לדכדוכה יזכור יום המיתה שבו נוסף כח התאוה ושח רום אנשים ונשגב ה׳ לבדו, ובו מכיר האדם את בוראו ונכנע לפניו. ואם לא תספיק המיתה יצטרך לה דין שאחר המיתה המצרף את המעשה ומתקן מה שהחסיר וקלקל.

[רמזי יונה] מנבואת יונה בן אמתי למדו חכמים מהלך שבילי בני אדם בעולמם והמיתה הפוגעת בהם והמגיע לנשמה אחר המיתה ועד התחייה, ויום הדין הגדול לענוש את הרשעים ולתת שכר לצדיקים, ובעלי התשובה יתרפאו. ולכן מפטירין בנבואת יונה במנחה של יו"כ עת הידועה לתשובה ובהפטרה זו נרמזו דברים הרבה. ויהי דבר ה׳ אל יונה בן אמתי לאמר, יונה היא הנשמה האמתית ונינוה הוא העולם הזה, ששלחה השי"ת בעולם שתזהיר על המעשים הרעים של בני אדם ותשתדל בכח היצר טוב להפוך את היצר הרע בלבו לטוב ולהחזיר הרשעים למוטב, ואם לאו יהפכו עליהם חלקי חיצונות מהוייה להפסד. ויקם יונה וגו׳ פעמים רבות הצדיק טועה בחשבונו ושוכח מצות בוראו ותחת התעסקו בתורת ה׳ עוסק בקנינים מדומים לאסוף תרשיש שהם וישפה משובצים זהב. וירד יפו, ירידה היא לו רדיפתו אחרי יפויי חיי עוה"ז. וה׳ הטיל רוח גדולה על הים וגו׳. להעיר את רוח הצדיק שלח עליו יסורין שהוא ים זועף כדי שישוב מדרכו התועה, וייראו המלחים וגו׳, כיון שהיסורין ממשמשין ובאין מתבהלים החושים שהם מנהיגי הנפש. ויצעקו איש אל אלהיו, כל אחד מתחזק כפי כחו ונשמטים מעסקם ומנהגם להנצל מעונשם ולהקל צערם. ויונה שהוא הנשמה ירד אל ירכתי הספינה וישכב וירדם כלומר מכובד החולי אינה מרגשת בו. ויקרב אליו רב החובל ויאמר לו וגו׳, זהו היצר טוב שהוא מנהיג הנפש המשכלת. ואמר לה למה זה את נופלת על פניך, קומה ותתפלל כי לך יאתה ובעבורך אולי יתעשת וגו׳, כי הגוף מתקיים על הנפש. ויאמרו איש אל רעהו לכו ונפילה גורלות וגו׳ ויפול הגורל על יונה, כי אמרו כחות הגוף אין אנו חשובים מצדנו לסער ולעורר העולם, אלא הכל בא בסבת הנפש כי היא עקרת הבית והגוף כפוף לה, ועליה הוטל עבודת ה׳ ושמירת התורה. ויאמרו אליו הגידה נא לנו וגו׳, והנשמה הודיעה מעלתה והשיבה לכל החקירות באמרה עברי אנכי, מעבר הנהר העליון נקראתי נ ש מ ה, ואת אלהי השמים אני ירא ונקראתי ר ו ח, אשר עשה את הים ואת היבשה ונקראתי נ פ ש. וייראו האנשים, הכחות הגופניית יראו מאד ממעלת הנשמה והיאך נתשה מלפני ה׳. ויאמרו אליו מה נעשה לך, אחרי שכל הצער אשר לנו בסבתך, ויאמר אליהם

שאוני וגו׳, תנו לי נשיאות מצד שכלי והטלוני מצד חמרי הקשה אל הים וגו׳, ובמיתה תנוח רתיחת סערת יצר הרע. ויחתרו האנשים הנזכרים לבקש מנוס מן המיתה ולא יכולו כי אין שליט ברוח לכלוא את הרוח של מלאך המות. ויקראו אל ה׳, התפללו והתודו כלם קודם המיתה ויאמרו אנה ה׳ אל נא נאבדה במיתה זו את הנפש הנשארת לנצח. כי אתה ה׳ כאשר חפצת עשית, אף שאנו גרמנו בעבירה וסייענו בהטא, כבר היה גלוי לפניך הכל ובאשר חפצת עשית הכל לטובה. וישאו את יונה זו נטילת נשמה. ויטלהו אל הים זו מסירת הגוף להממונה על המתים. וייראו האנשים וגו׳ כי מצד המיתה החיים נותנים אל לבם לעשות תשובה, ויזבחו זבח לה׳ זהו זבח יצר הרע, וידרו נדרים לעשות לה׳ כיד היצר טוב. וימן ה׳ דג גדול לבלוע את יונה, ה׳ ברחמיו הכין לאדם משעה שנוצר הקבר הראוי לו לכפרתו, הגוף הוא קבר לנפש בעוה״ז והקרקע קבר הגוף. ואחרי שלשה ימים ושלשה לילות שנקבר נגמר הדין על כחות הנפש. ויתפלל יונה אל ה׳ אלהיו ממעי הדגה, מקבר התהום, ותפלה זו לעלות ולהשתחוות לפני כסא הכבוד. ויאמר קראתי מצרה לי היינו מגופי שהוא קברי הצר אשר בריתי לי ויענני וגו׳. ולא די שאני לא נאבדתי בדרכי המסוכנים, אבל גם אותם שהיו אבודים לפי שמשמרים הבלי שוא חזרו בהם ובאו לידי מציאות. ואני אומרת הנפש שנפטרה לעולמה בקול תודה אזבחה לך לאחר התחייה, אשר נדרתי לשמוע בקול דבריו ית׳ אשלמה ישועתה לה׳. ויאמר ה׳ לדג ויקא את יונה ליבשה זו תחיית המתים.

[ישראל נמשלו ליונה] ויהי דבר ה׳ שנית אל יונה לאמר, זו כוונה שניה על יונה שהוא דוגמא אל האומה הישראלית בכלל אשר לרוע מעשיה הושלכה בגלות ונבלעה בצרה, ובהתפללה על נפשה נשמעת ישועתה, וכדי שתצא מצרה לרוחה צריכה שתודיע אמונתה בעולם ותקרא לתשובה לכל האומות, כמו שעשה יונה בנינוה וגרם להם לשוב, וכן אותן האומות ישמעו ויחלו לדבריהם של ישראל ויחזרו מלכיהם ושריהם ויתכסו שקים וגו׳, ויקובלו בתשובה כמו שנתקבלו אנשי נינוה. אמנם וירע אל יונה על אודותם כי ירא פן יחזרו לסורן ויניאו אח״כ לב בני ישראל כמו שעשה הערב רב לישראל בצאתם ממצרים. ויתרחק מן הישוב וישב מקדם לעיר וגו׳, וימן ה׳ אלהים קיקיון וגו׳ הראהו בזה כי אף אם יקובלו האומות לעתיד לבא מפני שנלוו אל ה׳, לא תהא תשובתם חזקה אלא לשעה כצל הקיקיון. אמנם תהיה להם רווחא פורתא לימות המשיח כי ישתחוו לו לאומים כל גוים יעבדוהו. עכ״פ נלמד מזה שגדולה התשובה שמועלת לישראל ולאו״ה, גדולה התפלה בעת צרה כמו תפלת יונה במעי הדגה, ולכן אחר שצעקנו ישראל אל ה׳ בצרה על שפת הים, אמר הקב״ה למשה מה תצעק אלי כבר שמעתי צעקת בני ישראל שצעקו אלי מתוך צרה, וכן יונה כיון דצלי צלותיה מתוך צרה אחייה להההוא נונא שמת והוא נתון בתוכו, הרי שהתפלה הוציאה אותו מהמיתה, מכאן הוראה שהתפלה תזכה את האדם לתחייה. ומתוכה יעמוד על קרן אור הנשמה, היינו שישיג מקבת אור מחצבתה, כדכתיב אל ה׳ אלהיו דוקא, וזה רמז המאמר בזהר „לאתר דהוה קשיר ביה משמע דכתיב אל ה׳ אלהיו״. ועתה בהיותנו בעת רצון ביום ענוי נפש נתפלל לה׳ ונקריב אליו קרבן לבנו הטוב לכפר על נפשינו. וגדול יום הכפורים לבעלי תשובה שמתקרבים אל ה׳. וגדול יום זה גם על המתים שצריכים כפרה כמונו ואנו פוסקים צדקה בעבורם. ונמצא חן בעיני השי״ת שיכפר עונותינו במנחה ההולכת לפנינו, ויתבטלו מעלינו כל גזרות קשות, וה׳ יתן לנו כל משאלות לבנו לטובה כדי שנוכל לקיים רצונו ברוך הוא, אכי״ר.

כה

דרשה לנעילת יום כפור

מיסוד ס׳ בית מועד דרוש ח׳ פ״ה

דרש רבא מאי דכתיב אהבתי כי ישמע ה׳ אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה רבש״ע אימתי אני אהובה לפניך בזמן שאתה שומע בקול תחנוני, דלותי ולי יהושיע אע״פ שדלה אני מכל מצות לי נאה להושיע (פסחים פ״ו).

[סגולת עם ישראל] יש הבדל בין הפועל פעולתו מצד המעלה והיושר שיש לפעולה מקודם ובין העושה פעולתו מצד עצמו שהיא תפארתו ותהלתו, כי פעולת הראשון היא שלמה וחשובה יותר מפעולת השני כי נגיד שמא אבד שמיה אחרי שהפעולה נקראת על שמו. ובפרט גדולה הפעולה אם יש לה שתי התכונות מעלת הפעולה ומעלת הפועל, כי לפעמים מוכשרת המעלה הראשונה ופעמים מוכשרת יותר המעלה השניה. והנה לאומה הישראלית יש לה שתי המעלות, אחת מעלת הפעולה שהיא סגולת ישראל מצד זכות האבות אברהם יצחק ויעקב והשבטים, ושנית מעלת פעולת ישראל מצד עצמם. ולזאת דרש רבא אהבתי כי ישמע ה׳ את קולי תחנוני, אמרה כנסת ישראל אימתי אני אהובה לפניך בזמן שאתה שומע בקול תחנוני מצד עצמי ובעבורי. אבל אם אין אני זכאי לפניך, דלותי ולי יהושיע אע״פ שדלה אני מכל המצות לי נאה להושיע מצד אבותי ובזכותם. ודרשו פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי, קראה בארבע לשונות כנגד ארבע שלמות שבאומה שנמשכות

מאברהם יצחק ויעקב ומשה. ובמדרש ר׳ לוי אמר תמתי תאומתי כביכול, מה התאומים הללו (שנצמדים שניהם ביחד כמו תאומת סיאם=Siamese twins) אם חושש אחד מהם בראשו חבירו מרגיש, כך כביכול אמר הקב״ה עמו אנכי בצרה, ולכך נקרא אלהי ישראל, וכן כתיב כי אין אלהים בכל הארץ כ״א בישראל, וכתיב בכל צרתם לו צר. וכ״ז להורות על דבקות הקב״ה עם ישראל והייחוד הגמור שבניהם תמיד בין בעת שהם בשלוה ובין בצרה חלילה. אך בזמן הגלות נקראת יונתי כי ישראל מנהמת כיונה בבתי כנסיות ובתי מדרשות ומשמעת קו״ה והקב״ה מתאוה לה לפי שהוא בת זוגו, והוא שכתוב יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה הראיני את מראיך השמעיני את קולך כי קולך ערב ומראיך נאוה, בתפלה ובלמוד התורה. אמנם קודם השמעת הקול צריך להתמים הלב שממנו יוצא הקול שלא יהיה חלוק, רק יהיה בתמימות וקולו ערב ורצוי. וע״ז אמרו חז״ל קראתי בכל לב, הה״ד ויאמר שמואל אל כל ישראל לאמר אם בכל לבבכם אתם שבים אל ה׳ אלהיכם, אם שבתם בכל לבבכם עונה הקב״ה תפלתי שאני מתפלל עליכם, וכה״א ויאמר שמואל קבצו את כל ישראל המצפתה ואתפלל אל ה׳ בעדכם, ויתקבצו המצפתה וישאבו מים, וכי מים היו שואבים ושופכים? אלא שעשו תשובה ושפכו לבם כמים לפני הקב״ה בתשובה שלמה. וכן ירמיה אמר שפכי כמים לבך נכח פני ה׳. עוד יש לומר כי שאיבת המים היא רמז לשפיכת הנפש בתפלה כדכתיב ואשפוך את נפשי לפני ה׳, כי הרבו בתפלה ובתענית כמו שנאמר ויצומו ביום ההוא ויאמרו חטאנו לה׳, והתשובה מורכבת מתפלה ותענית, לכן תקנו חז״ל להרבות בתפלה ביום צום ותקנו להתפלל תפלת נעילה בסוף היום להשלים התענית בקדושה, כי הכל הולך אחר החתום. וכן הטהרה והכפרה נשלמת בתפלת נעילה שנועלת בעד היחוד והדבקות בעבודת ה׳. במשנה נקראת התפלה „נעילת שערים" (תענית פ״ד) ופליגי בפירושו רב ור׳ יוחנן, רב אמר נעילת שערי שמים ור׳ יוחנן אמר נעילת שערי היכל (ירושלמי שם ויומא פ״ז:). ונעילת שערי שמים היינו שקיעת החמה וגם נעילת שערי רחמים, ע״כ יגדור האדם פרצתו בתפלה זו ויתחנן לה׳ וירבה בתשובה ויקדש עצמו בקדושה רבה. ויהא מקיים חמשה ענוין ומתפלל חמש תפלות ובזה יתאחדו הגוף והנפש בעבודת השם ולדבקותו, באופן שתהא דבקות האומה הישראלית בהקב״ה בשלמות, כמו שנאמר והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלהים ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי כל הימים לטוב להם ולבניהם אחריהם, וכרתי להם ברית עולם אשר לא אשוב מאחריהם ולא אעזוב אותם, ואת יראתי אתן בלבבם לבלתי סור מעלי. האל הנאמן בכל דבריו יאמן נא את דברינו ויקבל תפלתנו ברצון, אמן.

כו

דרשה לשבת בין יו״כ לסוכות

מיסוד ס׳ בית מועד סוף דרוש ח׳

[חיזוק לתשובה] ראוי להורות שהתשובה יש לה בחינת התרופה האמתית להעמיד האדם בקו הבריאות אחר שחלה ובחינת החיזוק להחזיקו בבריאות יפה ע״י מאכלים יפים ועדונין שלא יחזור ליפול למשכב. וכן אנחנו שקמנו בחסד אל מחולי הנפש ע״י התשובה, ראוי לנו להזק ולאמץ נפשנו ולנהוג עדונין בעצמנו בקיום מצות כדי שתתמיד בבריאות יפה. כמו שדרשו חז״ל עה״פ יסובבנהו יבוננהו יצרנהו כאישון עינו, יסובבנהו בסכות יבוננהו בארבעה מינים שבלולב, יצרנהו בשמיני עצרת וכו׳. ולזה צותה תורתנו הקדושה מצות סוכה עם המצות הנלוות לה הבאות צרופות ליו״כ כדי לצרף אהבתנו להשי״ת כי הוא דבר המצריף ר״ל מחזיק. וכמו האשה שנטמאה לאחר שטובלת ונטהרה חוזרת לבעלה ונלוות עמו בייחוד, כך ישראל שחוזרים בתשובה ונטהרים מחטאתם ביו״כ, השי״ת יתגלה אליהם בסימנים המעדנים את הנפש ומחזיקים ומבריאים אותה לגמרי, וישראל מתדבקים להקב״ה בייחוד תחת סוכת שלום. ובדרך הזה יש לסכות התקשרות והתיחסות עם הימים הנוראים שעברו בחדש הזה.

[בין יו״כ לסכות] הארבעה ימים שבין יו״כ לסכות נחשבו לחצי יו״ט ואין אומרים בהם תחנון, כי הימים האלה נבלעים בין שני המועדים, והקב״ה נתן אותם מתנה לישראל שמוחל להם עונותיהם ואינו מעלה אותן לחשבון. ומתחיל למנותן מיום ראשון של סוכות, שנאמר ולקחתם לכם ביום הראשון, וכי ראשון הוא והלא יום חמשה עשר הוא? אלא מאי ראשון, ראשון לחשבון עונות. מיום הכפורים עד החג כל ישראל עוסקין במצות, זה עוסק בסכתו וזה בלולבו, וביו״ט הראשון של חג כל ישראל עומדין לפני הקב״ה ובידיהן לולביהן ואתרוגיהן לשמו של הקב״ה, ואומר להם מה דאזל אזל, מן הכא נתחיל חושבנא (ויק״ר פ״ל). ר׳ מני ור׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמר, משל למה״ד למדינה שהיתה חייבת ליפס (מס) למלך, והיה המלך משלח לגבות ממנה, ולא היתה נותנת לפי שהיה הצטר גדול וכו׳. מה עשה המלך אמר לבני פלטין שלו עמדו ונלך עליהם, עד שהן מהלכין כמו עשרת מילין שמעו בני המדינה והתחילו גדוליהם לילך לאפנטי (לקראתו) של מלך. אמר להם מי אתם? אמרו לו אנו בני מדינה פלונית ששלחת לגבותינו. אמר להם ומה אתם מבקשים? אמרו לו בבקשה ממך עשה לנו חסד כי אין לנו מה ליתן. אמר להם אני

מניח לכם מחצה. עד שהוא בא יצאו בינוני המדינה וקדמוהו כמו חמשה מילין, אמר להם מי אתם? אמרו לו אנו בני מדינה פלונית, אמר להם ומה תבקשו? א"ל בבקשה ממך רחום עלינו, אמר להם כבר הנחתי מחצה ובשבילכם אני מניח מחצה מן המחצה. בעודו מהלך יצאו כל בני המדינה אנשים ונשים וטף, אמר להם המלך ומה אתם מבקשים? אמרו לו אדונינו המלך אין לנו מה ליתן, רחם עלינו. אמר להם כבר הנחתי מחצה ומחצה מן המחצה, ובשבילכם אני מניח את הכל, אלא מכאן ואילך ראש חשבון הוא.—המלך זה מלכו של עולם הקב"ה, בני המדינה שלו אלו ישראל שהיו מסגלין עונות של כל השנה כולה. מה הקב"ה עושה, אמר להם עשו תשובה! ערב ראש השנה גדולי הדור מתענין והקב"ה מוותר להם מחצה מעונותיהם, ומר"ה עד יוה"כ יחידים מתענין והקב"ה מוותר להם מחצה מן המחצה, וביוה"כ כל ישראל מתענין ומבקשים רחמים והקב"ה מוחל להם הכל (תנחומא). ומצאנו שהיראה בר"ה מביאה אהבה ביו"כ והאהבה שביו"כ מביאה שמחה בסכות, ובעתיד הקרוב לבוא ישמח ישראל בעושיו בני ציון יגילו במלכם, אמן.

דרשות לחג הסכות

חומר לדרוש על אדות סכות

[שמחת חג האסיף] חג הסכות הוא אחד משלשת מועדי ה' שעלו בו ישראל לרגל בירושלם בזמן שביהמ"ק קיים, ושמחו בו ישראל ביותר בא"י אחר אסיפת הפירות ותבואות השדה, כמו שנאמר בחמשה עשר יום לחדש השביעי באספכם את תבואת הארץ תחוגו את חג ה' שבעת ימים. והשמחה היתה בלולב ואתרוג והדסים וערבות, ולישב בסוכה שבעת ימים, ובזמן המקדש העלו קרבנות לה' ופרי החג שבעים מלבד אלים וכבשים ומנחות. בפרקי דר"א אמרו שהמועדות נתקנו כנגד האבות, פסח כנגד אברהם שנאמר לושי ועשי עגות ופסח היה, שבועות כנגד יצחק שתקיעת שופר של מתן תורה של איל היה, סכות כנגד יעקב שנאמר בו ולמקנהו עשה סכות. בפסח לא נאמר שמחה, ובשבועות נאמר שמחה פעם אחת, ובסכות נאמר שמחה שלש פעמים. בפרשת אמור ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים, ובפ' ראה ושמחת בחגך וגו' והיית אך שמח. והטעם שבזמן הפסח התבואה עדיין בשדה וליכא שמחה, ובעצרת (שבועות) כבר נקצרה התבואה אך היין עודנו בגפנים ושייך רק שמחה אחת, אבל בסכות שהכל בבית נאמר בו הרבה שמחות (בעל הטורים פ' ראה). טעם אחר לפי ששנינו בארבעה פרקים בשנה העולם נידון בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בר"ה כל באי עולם וכו' ובחג נדונין על המים. לפיכך בפסח שהוא יום הדין הראשון ובאין אחריו דינין הרבה לא נזכר בו שמחה, ובעצרת שכבר עבר דין אחד של פסח כתוב בו שמחה אחת, ובחג שעברו שלשה דינין של פסח עצרת ור"ה כתוב בו שלש שמחות (ס' תולדות יצחק פ' ראה).

[סוכה] הסוכה שאנו עושים בחג הזה כתוב בתורה בסכות תשבו שבעת ימים כל האזרח בישראל ישבו בסכות למען ידעו דורותיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים (ויקרא כ"ג), והסכות האלה לדברי ר"א היו ענני הכבוד, ר"ע אומר סכות ממש עשו להם מפני החמה בשעת חנייתן (סוכה י"א), וכתב הרשב"ם ולכך יוצאים מבתים מלאים כל טוב בזמן אסיפה ויושבין בסכות לזכרון שלא היה להם נחלה במדבר ולא בתים לשבת, לבלתי רום לבבם פן יאמרו ידינו עשו לנו את החיל הזה. והרמב"ם כתב שיהא האדם זוכר ימי הרעה בימי הטובה וירבה להודות לה', וילמוד מדת הענוה והשפלות לצאת מן הבית ולשכון בסוכה כמו שיעשו השרויים בצער במדבריות (מורה ח"ג פמ"ג). חז"ל אמרו כי כוונת התורה היא לומר „צא מדירת קבע ושב בדירת עראי", שמצוה זו באה ללמדנו שלא ישים האדם בטחונו בגובה ביתו וחזוקו ותקונו הטוב, ואף אם יהיה מלא כל טוב. ואל יבטח בסיוע בני אדם אף אם האדם הוא אדון ומושל במדינה, אבל ישים בטחונו במי שאמר והיה העולם, כי לו לבדו היכולת והמחסה ומסתור מצרה, כדכתיב והבוטח בה' חסד יסובבנו. וצריך להעיר את האדם ע"ז בזמן הזה אחר אסיפת גרן ויקב בא"י, שהוא זמן בעיטה לכל, שהבתים

מלאים כל טוב, ומביא את האדם לידי גסות הרוח וגובה לב ועי"ז ישכח את עושהו, כמ"ש פן תאכל ושבעת וגו' ורם לבבך ושכחת את ה'. ולפיכך צוהו לצאת מביתו ולישב בדירת עראי כדי שיתעורר וישים בטחונו בהשי"ת המשפיע לבריותיו כל חסרונם (מנורת המאור נר ג' ח"ד פ"א). גדרו את חג הסכות אשר בו יעזבו האנשים כל קניני הכסף והזהב נכסים וסחורות ויוצאים לסוכה קטנה שאין בה רק ארוחת יום ביומו ועל הרוב מטה שלחן כסא ומנורה, למען יתעורר האדם בנפשו שלא יתעסק הרבה באלו הקנינים. כי די לא בהכרחיי לבד כל ימי היותו בפרוזדור הזה שהיא דירת עראי, כמ"ש התנא העוה"ז דומה לפרוזדור לפני הטרקלין שהוא עוה"ב, והמרבה בקנינים למטה ממעט בקנינים למעלה (עקדה שער ס"ז).

[רמזים בסוכה] במצות סוכה רמזה לנו התורה כי השי"ת רוצה להסתיר את ישראל ולחסות אותם תחת כנפיו, להיות להם לצל אחרי שיטהרו מעונותיהם ביו"כ, שכן עשה לישראל במדבר כשנטהרו מטומאות מצרים ומגלוליהם ובאו לקבל תורה ומצות סבבם בשבעה ענני הכבוד. וכשם שענני הכבוד לא היו קולטים אלא ישראל כך לא ישבו בסכות רק ישראל, שנאמר כל האזרח בישראל ישב בסכות, והטעם שאין להסתיר בצלו של הקב"ה רק אשר הוא מזרע טהור וקדוש. ועל מצוה זו רמז שלמה ע"ה באמרו בצלו חמדתי וישבתי זו סוכה, ופריו מתוק לחכי זה פרי עץ הדר ושאר המינים (מאה שערים מיוחס להר"י ריקנטי). הסוכה צריכה להיות תחת השמים ולא יהיה דבר מבדיל בין הסכך מלמטה או למעלה ממנו, כלומר הבט לשמים ושמי השמים מי ברא אלה וקבל עליך עול מלכות שמים (עקדה שם). והסכך לא יהיה מדבר המקבל טומאה כי אם מקבל טומאה הוא פסול, להורות על הטהרה הגמורה אחרי יוה"כ. והסוכה תהיה צלתה מרובה מחמתה, לרמוז שתהא מדת רחמים גוברת על מדת הדין, כי מי יכול לסבול חום האש הגדולה, ואנן צל סכך בעינן רחמים גמורים. גם החמה משולה לאו"ה והצל לישראל, לרמוז שאין אנו מתנגדים לתערובת השכלתם של אומות העולם במדה מעוטה, רק שתהיה השכלת היהדות במדה מרובה, למען תוכל סוכת דוד להתקיים, והשי"ת יפרוש עלינו סוכת שלומו.

[הגוים יחוגו מצות סוכה] הנביא זכריה יאמר כי כל הנותר מכל הגוים אשר צבאו על ירושלם יבואו מדי שנה בשנה להשתחוות למלך ה' צבאות ולחוג את חג הסכות. ומזהיר את הגוים אשר לא יבואו לירושלם לחג הסכות כי לא עליהם יהיה הגשם, ובמצרים שלא ירד שם הגשם כל ימות השנה יענשו הגוים במגפה. וקשה הלא הגוים אינם מצווים לשמור המועדות, ומאי שנא חג הסוכות משאר המועדים? אלא מפני שהסוכה רומזת גם על הכניסה תחת כנפי השכינה את הגרים הנלווים אל ה' באחרית הימים, ועל ההשגחה הכללית של השי"ת על כל בריותיו והחסות על כל האומות. ולכן נצטוינו מאת ה' להקריב שבעים פרים בחג כדי לכפר על שבעים האומות ושיגינו עליהן מפורענות, לפיכך היו ראוים לעלות לירושלם בחג הסכות ליתן הודאה לה' ע"ז ואם לא עשו כן הם ראוים לעונש (עי' אגרת הטיול המיוחס לר"ח ויטאל). ואמרו חז"ל אוי להם לגוים שאבדו ואינם יודעים מה אבדו, בזמן שביהמ"ק קיים מזבח מכפר עליהם (ע"י שבעים פרים) ועכשיו מי מכפר עליהם (סוכה נ"ה). וכן אמרו כי לעתיד לבא ישראל באין על שכרן שקיימו את התורה, ואו"ה יאמרו לפני הקב"ה תנה לנו מראש ונעשנה. אמר להם מצוה קלה יש לי וסוכה שמה לכו ועשו אותה. וקרי לה מצוה קלה משום דלית בה חסרון כיס. מיד כל אחד נוטל והולך ועושה סוכה בראש גגו, והקב"ה מקדיר עליהם חמה כתקופת תמוז וכל אחד ואחד מבעט בסוכתו ויוצא, שנאמר ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו. מיד הקב"ה יושב ומשחק עליהם שנאמר יושב בשמים ישחק (ע"ז דף ג'). ר"ל שלא יאבו להיות תחת צלו של הקב"ה אם יש להם איזה צער במצוה, אע"פ שאין להם חסרון ממון, ולא יכלו לעמוד בנסיון חום החמה. ואף כי המצטער פטור מן הסוכה, אבל ישראל המצטער יוצא מסוכתו כעבד נכנע תחת אדוניו, והגוים מ ב ע ט י ם במצוה ומשליכים מהם כל מוסרות ועבותות המאגדים אותם לאגודה אחת. ואין ביניהם שלום גם בשעת המעשה כי כל אחד עושה לו סוכה לעצמו בראש גגו ולא כמו ישראל שעושין סוכה בחצר בשותפות עם כל הדיורים. וכ"ז למופת ולראיה כי ישראל הם סגולה מכל העמים, ונבקש מה' שיקים לנו את סוכת דוד הנופלת.

[אושפיזין] אושפיזין עלאין קדישין, הם שבעה אבות אברהם יצחק יעקב יוסף משה אהרן ודוד, אשר לפי בעלי המקובלים יבואו כלם בחג הסכות בתור אורחים נכבדים לבקר החסידים ואנשי מעשה בתוך סוכתם, ובכל יום יושב אחד מהם בראש, ביום הראשון אברהם וביום שני יצחק וכו'. וכדי לזכות לראות בהוד זיו אושפיזין אלה הרוחניים מצוה להזמין שבעה עניים מהוגנים ובני תורה על שלחנו כל ימי החג. ואמרו ע"ז בזהר (פ' אמור) שאם אינו מזמין עניים לשלחנו יעזבו אותו האושפיזין, אברהם קאים מפתורא וקרי סורו נא מעל אהלי הרשעים האלה וכלהו סלקין אבתריה, יצחק אמר ובטן רשעים תחסר וכו'. ולא לימא אינש איכול ואשבע וארוי בקדמיתא ומה דאשתאר אתן למסכני, אלא רישא דכלא דאושפיזין הוא, ואי חדי לאושפיזין ורוו לון קב"ה חדי עמיה, ואברהם קרא עליה אז תתענג על ה' וכו'. וכל זה להרבות במצות הכנסת אורחים בביתו, ובפרט בסוכתו

דירת עראי שגם הוא כאורח נטה ללון ומקוה למחסה ובטחון בה׳.

[מצות לולב] לקיחת הלולב עם שלשת מינים היא כדי לשמוח לפני ה׳ בפירות נאות בחג האסיף בעת אספת התבואות ופירות האילן ולתת תודה לה׳. ולהיות לזכרון צותה התורה לקחת היותר נאה שבפירות והיפה באילנות, ובחרה בארבעה מינים אלו שנמצאים בא״י והם יפה מראה ונשארו בלחותם כל שבעת ימים, ולא יתכן זה בפירות אחרים. וגם באו אלו להעיר אותנו שכל ישראל יש להם חלק לעוה״ב, אך לא כל החלקים שוים לפי שנמצאים בהם כתות שונות שנמשלו לארבעה מינים. ודרשו על זה פרי עץ הדר אלו ישראל מה אתרוג יש בו טעם וריח כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ומעשים טובים, כפת תמרים אלו ישראל מה תמרה זו יש בה אוכל ואין בה ריח כך ישראל יש בהם בעלי תורה ואין בהם מעשים טובים, וענף עץ עבות אלו ישראל מה הדס יש בו ריח ואין בו אוכל כך ישראל יש בהם בעלי מעשים טובים ואין בהם תורה, וערבי נחל אלו ישראל מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח כך הם ישראל יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים. ומה הקב״ה עושה להם? לאבדן אי אפשר! אלא אמר הקב״ה יוקשרו כולם לאגודה אחת והם מכפרים אלו על אלו וכו׳ (רבות ותנחומא פ׳ אמור). ונלמד מזה עד כמה גדול כח האחדות בישראל עד שנכלל בה גם פושעי ישראל. וכמו שדרשו על הפסוק חבור עצבים אפרים הנח לו, אפילו אם הם עובדים לעצבים כל זמן שהם בחברותא עם כל עדת ישראל, הנח לו! חלק לבם, אבל אם נפרדו לאגודות אגודות עתה יאשמו, הם נענשים בתור יחידים. רבנו מנחם בן זרח בספרו צדה לדרך מבאר ארבעה המינים ביותר, המין הראשון הוא פרי עץ הדר הוא האתרוג שטעמו טוב וריחו טוב ותועלתו מרובה ומפורסמת, כנגד כת הרבנים יודעי דת ודין ומורים המצות ואסור והיתר, וריחם טוב לפי מעשיהם הנאים והטובים, ולפיכך הקדימו התורה. המין השני כפות תמרים שהוא הלולב החוטר העולה מן התמר ביושר ולא יטה ימין ושמאל ושתי קצותיו העליונים דבקות בו והוא נותן פרי לסוף שבעים שנה, כנגד המין הזה כת החכמים היודעים באור התורה שהוא הגמרא ומבינים טעמי המצות ומכירים ויודעים את בוראם וכו׳, ולכן מברכין על מין זה שהוא גבוה מכולן בקומה ובמעלה, והוא שתועלתו ליתן פרי באחרית הימים וכו׳. המין השלישי ענף עץ עבות עץ שפל הקומה ועליו חופין את רובו ופריו לא תואר בו ולא הדר ומציאותו לריח, וכנגד המין הזה אנשי מעשה והם עמי הארץ רקים מן החכמה ומלאים מצות כרמון ועושים לשם שמים דרך ענוה ושפלות. המין הרביעי ערבי נחל שהם יפים וטובים כשהם שתולים על הנהר ובהיותם שם לא טעם להם ולא ריח, אבל הם רעננים מריח המים, וכנגד המין הזה עשירים ובעלי נכסים המאמינים אמונת המונית ועושים מעשה להתגאות ולהתגדל בין העם וכו׳ עכ״ל. ארבעה מינים הללו שנים מהם עושין פירות (לולב ואתרוג) ושנים מהם אין עושין פירות (הדס וערבה), העושין פירות יהיו זקוקין לשאין עושין, ושאין עושין פירות יהיו זקוקין לעושין וכו׳, וכן ישראל צריכין להיות כולן באגודה אחת (מנחות כ״ז), העושין פירות אלו תלמידי חכמים ושאין עושין פירות אלו בעלי בתים (ויק״ר פ״ו, חולין צ״ב), וצריכין לסייע זה את זה.

[ארבעה מינים בכחות האדם] רבי מני פתח כל עצמותי תאמרנה ה׳ מי כמוך, לא נאמר פסוק זה אלא בשביל הלולב ומיניו, השדרה של לולב דומה לשדרה של אדם, ההדס דומה לעין, הערבה דומה לפה ואתרוג דומה ללב, ואמר דוד אין בכל האברים גדול מאלו, שהן שקולין כנגד כל הגוף וכו׳ (רבות ותנחומא פ׳ ראה). ובעל החנוך מבאר הדברים לאמר כי רצה הקב״ה לזכות אותנו כדי שנזכור מצותיו ובחר באלו ארבעה מינים שהם דוגמת כל איברי האדם, כי כל עבודתנו תלויה במחשבה ובדבור ובמעשה, והרי אתרוג דומה ללב שהוא משכן השכל שבו תלויה המחשבה, וההדס דומה לעינים שהן סרסורי העבירה כדכתיב ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, והערבה דומה לפה שהוא כח הדבור, והלולב דומה לשדרה שהוא בנין כל גופו, ובהסתכלותו באלו ד׳ מינים יכוין מחשבתו לעבודתו ולא יתגאה ויתנשא בלבבו ולא יתור אחרי עיניו, וישים רסן לחושיו ויכונן מעשיו בצדק ובמשפט. ארבעה מינים הללו רומזים גם להקב״ה, וז״ל המדרש, פרי עץ הדר זה הקב״ה שכתוב בו הוד והדר לבושו, כפות תמרים זה הקב״ה שכתוב בו צדיק כתמר יפרח, וענף עץ עבות זה הקב״ה דכתיב והוא עומד בין ההדסים, וערבי נחל זה הקב״ה דכתיב בו סולו לרוכב בערבות ביה שמו (ויק״ר פ״ל). וכולן לזכרון לה׳, וכן הנענועים אר״י מוליך ומביא למי שארבע רוחות שלו, מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו וכו׳ (סוכה ל״ז).

[הושענות] קבלה בידינו כי הדין של ר״ה ויו״כ נגמר בהושענא רבא, ודרשו ע״ז ואותי יום יום ידרושון זה תקיעה וערבה, ופרשו ר״ה הוא תחלת הדין והושענא רבא הוא גזר הדין (ירושלמי ר״ה פ״ד), ובמדרש תהלים אמרו, עבר ר״ה וכל ישראל באים מביהכ״נ ואין אדם יודע מי נוצח, אם ישראל או או״ה, כיון שהגיע יום הראשון של חג וכל ישראל גדולים וקטנים נוטלין לולביהן בימינם ואתרוגיהן בשמאלם מיד הכל יודעין שישראל נוצחין בדין, כיון שהגיע יום הו״ר נוטלין ערבי נחל ומקיפין שבע הקפות וחזן הכנסת עומד כמלאך אלהים וס״ת בזרועו, והעם מקיפין אותו דוגמת המזבח. במשנה נקרא יום זה

„חיבוט חריות" וחבוט ערבה הוא מנהג נביאים. מפני שערבה גדלה על המים ובחג נדונים על המים. בזמן הבית נטלו מרביות של ערבה וזוקפין אותן בצדי המזבח וראשיהן כפופין על המזבח ותקעו והריעו ותקעו. בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת ואומר אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא. ר' יהודה אומר אני והו (כנוי לה') הושיעה נא. אותו היום (הו"ר) מקיפין את המזבח שבע פעמים (סוכה פ"ד). ואנו בזמן הזה מקיפין את הבימה בלולבין בכל יום פעם אחת ובהו"ר שבע פעמים ואומרים תפלות הושענא. לפ"ז כל המועדים בחדש תשרי סובבים והולכים על הדין ועל התשובה כדי לזכות בדין.

כז

דרשה ליום ראשון של סכות

מיסוד ס' נפוצות יהודה דרוש ל"ו

במדרש, למנצח לדוד מזמור קוה קויתי ה' ויט אלי, זש"ה הנה אלהינו זה קוינו לו, אין ביד ישראל אלא הקווי, כדאי הן לגאולה בשכר הקווי, וכן הוא אומר טוב ה' לקויו, ואומר שובו לבצרון אסירי התקוה. שמא תאמר עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נשענו, ת"ל קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'. ואם לא נושעתם, קוו ושובו וקוו, וא"ת עד מתי נקוה, כתיב יחל ישראל אל ה' מעתה ועד עולם, ואומר חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה'.

[בטחון בה'] אם נשים אל האדם לבנו להבחין ענינו בעוה"ז, נמצאהו איש מלחמה לה' ביצר המוטבע בו עד אשר ימשכהו ע"י התורה להכנע לפני בוראו ולשום כל בטחונו ומעייניו בו, והבחירה והכח בידינו להכניע היצה"ר עד אשר נעלה למדרגת הבטחון ואין מוחה. כמאמר אליפז כי לא יצא מעפר און ומאדמה לא יצמח עמל כי אדם לעמל יולד ובני רשף יגביהו עוף. ירצה לומר אל יחשוב און וחמס בענין היצר המוטבע בחמרנו והמסית אותנו תמיד לחטוא, כי אע"פ שהאדם יולד אל עמל המלחמה עם היצר כמו שגזרה החכמה העליונה, מכל מקום בני רשף ר"ל בעלי התורה שרשפיה רשפי אש שלהבת יה וכל דבריהם כגחלי אש יגביהו עוף להתגבר עליו ולהכניעו, ונעימת הנצחון בימינם כי יעופו אל השגת מדרגת הבטחון. את הלמוד המועיל הזה כוונה התורה להקנותנו בכתב מפורש על סדר השלש רגלים, כי הראשון הוא חג המצות יורה על שאור שבעיסה הוא היצר המנוול הפוגע בנו שחובה עלינו לבערו במשיכתו לבית המדרש התורה, כמו שאמרו אם פגע בך מנוול זה משכהו לביהמ"ד. אחריו בא הרגל השני חג שבועות שבו נתנה תורה לישראל שהיא תרופה לבטול היצה"ר שברא לו תבלין. וענין הרגל השלישי הוא סכות להגיע על ידו למדרגת הבטחון הגמור, כי תשתוחח נפשינו לפניו ית' ותחת כנפיו תחסה. רמז הדבר בא במאמר השולמית לדודה, משכני אחריך נרוצה הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך נזכירה דודיך מיין מישרים אהבוך. הכוונה לפי שיטתי, כשהייתי במצרים טבועה בגלולי היצר הרע משכתני בעת התקדש חג המצות המיוחד להורות על כך, ואחריך רצנו כולנו לסור אל משמעתך כשקבלנו התורה בחג שבועות כאמרו ויענו כל העם קול אחד ויאמרו כל הדברים אשר דבר ה' נעשה, ובכן הביאני המלך חדריו ובצלו חמדתי וישבתי בהשיגי מעלת הבטחון בו ית' כמו שחסיתי תחת כנפיו בענני כבוד שהקיפוני במדבר אשר על זכרונם צויתי בחג הסכות. ואמר נגילה ונשמחה בך על שמיני עצרת הרומז לעונג עוה"ב שכל ישראל יש להם חלק בו, עוד שם נזכירה דודיך מיין מיינה של תורה כגון הלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת הלכות החג בחג. וברגל המיוחד הזה בא להורות על מעלת הבטחון כאמור, אשר גדרו בעל חובת הלבבות בשער הבטחון, היותו מנוחת נפש הבוטח שהיה לבו סמוך על מי שיבטח עליו כפי יכולתו ודעתו במה שמפיק טובתו. ובאר שם שבע סבות אשר בהן יתכן הבטחון השלם: א') שיהיה בו הרחמים והחמלה והאהבה, ב') שאינו מתעלם ממנו ולא מחפצו אבל הוא משתדל ומסכים לעשותו, ג') שיהיה חזק לא ינוצח ולא ימנעהו מונע מעשות בקשת הבוטח, ד') שיהיה יודע באופני תועליות הבוטח עליו וידע מה שטוב לו בנסתר ובנראה, ה') שיהיה מתיחד בהנהגת הבוטח עליו מתחלת הויתו עד זקנתו ותכלית ענינו, וישען עליו בעבור שקדם לו בטובות עודפות ותועליות מתמידות, ו') שיהיה ענין הבוטח מסור בידו ולא יוכל אדם להזיקו ולהרע לו גם לא להטיבו, ז') שיהיה בתכלית הנדיבות והחסד אף למי שאינו ראוי לזה. וביאר שם כי כל שבעת התנאים האלה נמצא רק בבורא ית' אשר בו נקבצו כלם בשלמות. ואפשר שלזה כיון רבי אבין באמרו (מדרש רות) שמענו שיש כנפים לארץ שנאמר מכנף הארץ זמירות שמענו, וכנפים לשחר שנאמר אשא כנפי שחר, וכנפים לשמש שנאמר וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה, וכנפים לחיות שנאמר וקול כנפי החיות, וכנפים לכרובים שנאמר כי הכרובים פורשי כנפים, וכנפים לשרפים שנאמר שרפים עומדים ממעל לו שש כנפים. בא וראה כמה גדול כחה של צדקה וכמה גדול כחן של גומלי חסדים שהן חסין לא בצל כנפי ארץ ולא בצל כנפי שחר, ולא בצל כנפי שמש ולא בצל כנפי חיות וכרובים ושרפים אלא בצל מי שאמר והיה העולם שנאמר מה

יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון. להורות שאין לבטות בשום נמצא רק בבורא ית׳, וכנגד השבעה דברים שאמרנו הביא בעל המאמר שבעה דברים שיוחסו להם כנפים והשי״ת במדרגה השביעית. והוא ע״ד שאמר ישעיה בטחו בו עדי עד כי ביה ה׳ צור עולמים, בטחו בו ית׳ לבדו ואל תפנו אל רהבים עליונים או תחתונים, כי בשמו ית׳ ורצונו ברא עולמות כולם. ואלו הן שבע הסכות הסוככות בכנפיהן על הבוטח בה׳, והן שבעה ענני הכבוד שהקיפונו במדבר שעליהן נאמר יסובבנהו יבוננהו יצרנהו כאישון עינו. ומפרטי מצוה זו ג״כ תשכיל ותדע כמה ראוי לאדם שיחזק בטחונו באלהיו ולא ייחל לבני אדם ולא יפחידהו ענינם, ולמען יפנה מעניני העולם ולא יכבד עליו לבזבז הונו לעבודתו ית׳, היתה מצוה סוכה בט״ו בתשרי בזמן נשיבת הרוחות וירידת המטר שתצר לו הישיבה בה, לרמוז שגם בעת צרה ישים אדם בטחונו בה׳ ויסתר תחת כנפיו. ועוד כי בזמן הזה כל קניני האדם מכונסים בתוך ביתו, ע״כ יצווה לצאת חוצה לדור בסוכה, לרמוז שבמותו יעזוב האיש כל אשר לו לאחרים והוא יצא מביתו ריקם, והדבר הזה יעוררו להסיר בטחונו מבשר ודם ולבטוח רק בבורא עולם.

[רמזים במדת הסוכה] מקום הסוכה תחת אויר השמים לרמוז אל הסרת בטחונו מזולתו ית׳. סוכה למעלה מעשרים אמה פסולה, שלא יעשה לו בעולם הזה בית מדות ועליות מרווחים אלא דירת עראי כמלון אורחים. אבל לא למטה מעשרה טפחים, שלא ידחוק עצמו יותר מדאי ויצמצם הרבה בעניני העולם עד שישתומם, כאמרו אל תהי צדיק הרבה וגו׳ כי למטה מעשרה היא דירה סרוחה. סוכה שאין לה שלש דפנות פסולה, והשיעור ז׳ על ז׳ להורות על ז׳ סבות הבטחון שנתקבצו כולן בבורא ית׳. אין מסככין בדבר המקבל טומאה להורות על הסרת הבטחון מכל אשר נשמת חיים באפו כי היום או מחר יומת ויטמא, כמו שאמר אל תבטחו בנדיבים בבן אדם שאין לו תשועה תצא רוחו ישוב לאדמתו אשרי שאל יעקב בעזרו וגו׳. מסככים בתלוש ולא במחובר להעיר שלא ידמה היות לו בעולם הזה שום קנין ואחוזה קיימת כגדולי קרקע, כי הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר. צריך שיהיו הכוכבים נראים למען ישעה האדם אל עושהו ית׳ ויאמר אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי, עזרי מעם ה׳ עושה שמים וארץ.

[צדקה וגאולה העתידה] המסתכל בפרטי מצוה זו ימצא רמזים רבים זולת אלה המתיחסים אל כוונת מעלת הבטחון שהוא סמל רגל זה כמדובר, ועי״ז לא יכבד עליו לתת צדקה לעניים ולתמוך בידי אביונים, ובפרט לפרנס ת״ח ועניים מהוגנים בדרך כבוד. וזל קרי פרשת ראה חג הסכות תעשה לך שבעת ימים באספך מגרנך ומיקבך ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך, כי המצוה לפרנס העניים כמו שמפרנס את בני ביתו. וגדולה הצדקה שמביאה לידי גאולה. ודרשו במדרש עה״פ נודע ביהודה אלהים וגו׳ ויהי בשלם סכו, אימתי נודע ביהודה אלהים כשתתקיים אותה סוכה שאמרתי והיה ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת, רמזו לגאולת ישראל שתהיה בחסותם תחת סוכת הבטחון הגדול באל ית׳. ולעתיד תהיה סגולת הבטחון מיוחדת בכל אדם כמו שנראה מנבואת זכריה שהיא הפטרת היום, והיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלם ועלו מדי שנה בשנה להשתחוות למלך ה׳ צבאות ולחוג את חג הסכות, להורות על הכנסם גם הם תחת בטחונו ית׳. והזכיר הנביא עונש הגוים דומה למה שאמרו חז״ל (ע״ז פ״א) שלעתיד לבא יאמר הקב״ה לגוים מצוה קלה יש לי וסוכה שמה לכו ועשו אותה וכו׳, והקב״ה מקדיר עליהם חמה בתקופת תמוז ומיד כל אחד ואחד מבעט בסוכתו ויוצא, כי לא יהיה בטחונם חזק כבטחון ישראל העומדים על עצם תומם אפילו בעת צרה להיותם אסירי התקוה. וכמאמר ישעיה (כ״ה) בשם האומה הישראלית אף אורח משפטיך ה׳ קוינוך לשמך ולזכרך תאות נפש, לומר שאף בעת שהיסורין באין עלינו נקוה אל רחמיו בכל לבבנו ובכל נפשנו, אבל הגוים כמעט שיש להם סבה יבעטו בסוכת הבטחון הלז. וזהו מה שהבאנו דברי המדרש בתחלת מאמרנו שאין ביד ישראל אלא הקווי וכדאי הן לגאולה בשכר הקווי וכו׳. ולעתיד לבא נזכה לשבע חפות או סכות המיועדות לכל צדיק וצדיק שנאמר וברא ה׳ על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה, וסוכה תהיה לצל יומם מחורב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר. ויומלץ ע״ז הפסוק בסכות תשבו שבעת ימים כל האזרח בישראל ישבו בסכות, לרמוז שמדת הבטחון תחופף עליהם כל היום, כי אמנם כל האזרח הזורח במעלת בטחונו ישבו בסכות ובחופות העתידות. חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה׳.

כח

דרשה ליום א׳ של סכות

מיסוד ס׳ עוללות אפרים ח״ב עמוד כ״ג

שבעה עננים הקיפו את ישראל במדבר, ארבעה עננים מארבע רוחות העולם שנאמר יסובבנהו יבוננהו וגו׳, הענן החמישי היה על ראשיהם להיות להם לצל שלא יכם שרב ושמש שנאמר פרש ענן למסך, הענן הששי היה מאיר להם הדרך שנאמר

ואש להאיר לילה וכתיב וה׳ הולך לפניהם יומם, וענן זה היה ג״כ משוה להם הדרך וממלא הגומות ומשפיל ההרים שנאמר מוליכם בתהומות במדבר לא יכשלו. הענן השביעי היה הולך אחר המחנות לאסוף כל הנחשלים והחולים ועוברות ומניקות ויולדות וזקנים וטף, והיה הענן נושאם שנאמר כנשר יעיר קנו (מדרש).

[העננים החוסים את ישראל במדבר] המדרש הנה מגלה לנו טפחיים טעם מה שדקדקו חז״ל במדת הסוכה באורך וברוחב ז׳ על ז׳, כי בכולם בא הרמז על הגנה והצלה שהשי״ת מציל אותנו מז׳ דברים העומדים כנגדנו וקצתם מצודתם פרושה עלינו בכל יום לכלותנו, ובאו ז׳ עננים להצילנו. וכנגדם מצינו בתורה לשון סכות ז׳ פעמים בציווי החג, וכן מצינו בספר תהלים ז׳ מקומות שהזכיר לשון סכך על ההגנה והצלה: א׳) האשימם אלהים וגו׳ וסמוך ליה וישמחו כל חוסי בך לעולם ירננו ותסך עלימו, ב׳) כי יצפנני בסכה וגו׳ ועתה ירום ראשי על אויבי, ג׳) תצפנם בסכה מריב לשונות היינו מן האומות המגדילים פיהם ביום צרה לאמר איה אלהיהם, ד׳) מה שנאמר סכותה לראשי ביום נשק היינו ביום מלחמה, ה׳) מה שנאמר ישת חושך סתרו סביבותיו סכתו וגו׳ וסמוך ליה וירעם משמים ה׳. ו׳) פרש ענן למסך ואש להאיר לילה זהו הענין הששי שהיה מאיר להם ומציל ממכשול האויב הפנימי והוא היצה״ר, ז׳) ויהי בשלם סכו וגו׳ רמז לסכות שלום הניתן לעושי תשובה כמ״ש שלום שלום לרחוק ולקרוב שמדבר בבעלי תשובה. והנה בארבעה אבות נזיקין הידועים ומפורסמים הם ארבע מלכיות שמשלו בישראל (בבל מדי יון רומי) והאחרונה עוד ידה נטויה לולא ה׳ אשר פרש ענן למסך וביום רעה יצפננו בארבעה עננים מכל ארבע רוחות, כמו שנאמר בנבואת דניאל וארו ארבע רוחי מגיחן לימא רבא. וז״ש במדרש ד׳ עננים מד׳ רוחות רמז להגנה והצלה מן הארבע מלכיות שנמשלו בארבע רוחות. ואף אם יגן ה׳ בעד עמו מחיות רעות אלו, עדיין לא יצאו מכלל אימתה ופחד מן המקרים היורדים מלמעלה מפאת המערכה המכונים בשם מטר וזרם ושרב, לזה היה הענן החמישי הנטוי על ראשיהם מלמעלה לבל יכם שרב ושמש, כי ה׳ שומרם וצילם והוציא אותם מתחת ממשלת המערכה כי אין מזל לישראל ר״ל שאין המזל שולט בהם. אך עדיין לא נתקררה דעתם כי מי יעמוד בפרץ להשיב חמת האויב הפנימי אשר בקרבו ארבו והוא יצרו הרע העומד עלינו לכלותנו, עד אשר הופיע ה׳ ממכון שבתו ויאר לנו כנר מצוה ותורה אור וזו רפואה והצלה נגד האויב הפנימי כמ״ש בראתי יצה״ר בראתי לו תורה תבלין וכו׳. וזהו הענן הששי שהיה מאיר להם הלילה, והיה משוה להם הדרך הישר אשר צדיקים ילכו בו וממלא הגומות ומשפיל ההרים, רמז להסרת המכשולים אשר היצה״ר נותן לפניו על אורח ישרים ודרך מסלול. אך בכל זאת לא נתקררה דעתם, כי אם אמנם שהשלמים נצולים מכל מעיקים אלו, אבל מה יעשו החוטאים בנפשותם אשר סרו מן הדרך הנכונה ומרו את דבר ה׳, שמא לא יהיו הם נכללים בהצלה זו כי כבר גבר עליהם יצרם, וגם הדין נותן שלא לקבלם בתשובה ויהיו נעזבים למקרי הזמן ולא ישיגו ארחות חיים. לפיכך עשה להם הקב״ה סוכה בפני עצמם וזהו סוד הענן השביעי שהיה הולך אחרי המחנות לאסוף כל הנחשלים מאחרי ה׳ שפרשו ממחנה השכינה, נזורו אחור והם חולים בחולי הנפש וה׳ יאספם ברחמיו לקבלם בתשובה עם שאר תשושי כח שחולים בחולי הגוף כעוברות ומניקות וכו׳, וז״ה כנשר יעיר קנו וגו׳ ישאהו על אברתו, וזהו הנאמר ביחזקאל וידי אדם תחת כנפיהם, ואחז״ל שזו היא היד הפשוטה לקבל שבים להכניסם תחת כנפי השכינה, כמ״ש ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי.

[רמזים לדפנות] הרמב״ם בשמונה פרקיו מזכיר ארבע מדרגות או מעלות, והן: מעלת העושר ומעלת הגבורה ומעלת המדות ומעלת החכמה. והן מתיחסים לארבע רוחות העולם או ארבע דפנות המסבבים כל הנמצאים בארץ מאפליה זו. ומטעם זה אמרו ששני דפנות צריכין להיות כהלכתן ושלישית אפילו טפח ורביעית פרוצה במלואה, כי באמת שנים מהם הם מחיצות גמורות סוככות בכנפיהן ומגינות על בעליהן והן מעלת התורה ומעלת המדות שהן כתרים בפני הפורענות, אבל השלישית שהיא מעלת הגבורה אין בה שלמות אמיתית ואם לפעמים הצלה פורתא הוי להציל את נפשו מיד אנשי חמס, אך לא בגבורת איש יחפוץ ה׳, והיא מעט הכמות והאיכות, לכן אמרו שלישית אפילו טפח להכות באגרוף רשע. אמנם הרביעית פרוצה במלואה לרמז על מעלת העושר שאינו מגן כלל. והנה אסרו חכמים הישיבה בצל הדפנות להסיר מקרבנו רוח עועים לחשוב כי עזב ה׳ את הארץ והדרים עליה לגודל שפלותם ומיעוט ערכם ואינו משגיח עליהם, כאשר חשבו חכמי יון הקדמונים, וא״כ אין האדם יושב בצל שדי כ״א בצל ארבעה דפנות שהעולם מסובב מהם וסוכה זו פסולה, כי הסומך על ד׳ דפנות אלו כאילו סמך ידו על קיר נטוי וגדר הדחויה. ומה שמצינו שלשה אמוראים נותנים טעם על סוכה למעלה מעשרים אמה פסולה או משום דלא שלטה בה עינא, או משום שהוא יושב בצל דפנות או משום שהיא דירת קבע, נראה שכל אחד בא להוסיף ולא לחלוק על טעם מצוה הסוכה. כי דעת רבה שטעם הסוכה הוא כטעם שאר המועדות זכר ליציאת מצרים, כי זכירה זו מועלת לטעת בלבבנו מציאות ה׳ והשגחתו לשכר ועונש, לכך אמר שאם היא גבוהה למעלה מעשרים אמה פסולה דלא שלטא

בה עינא בצל שדי, ומביא הפסוק למען ידעו דורותיכם כי בסכות הושבתי וגו׳ כדי שתשלוט עין השכלי בחקירה זו. אמנם ר׳ זירא אמר אע״פ שזה טעם המצוה כמו שנאמר למען ידעו דורותיכם וגו׳ מ״מ נוכל לומר שיש עוד טעם אחר למצוה זו והוא לטעת בלבנו מדת הבטחון שלא נשב בצל ד׳ דפנות המתיחסים לד׳ מעלות הנזכרות כי אם בצל שדי נתלונן, והוא שמביא הפסוק וסוכה תהיה לצל יומם מחורב ומחסה ומסתור וגו׳. וזו ראיה עצומה שנשים כל מחסינו בה׳, לכך אמר עד עשרים הוא יושב בצל הסכך מכאן ואילך הוא יושב בצל דפנות ובטלה כוונה זו. ורבא בא להוסיף טעם שלישי למשנה זו והוא שחג זה הוא כנגד סוף ימי חלדו של האדם, כי הוא חג האסיף המרמז על זמן אסיפת מעשה האדם מן העולם הזה, שהמשכיל צריך להתעורר עליו ולידע כי זה העולם היא דירת עראי והאדם הוא כגר בארץ וכאורח נטה ללון, ועי״ז ימעט בעסקיו הזמניים, ומיעוט פרי החג יוכיחו כי העסקים האלה פוחתים והולכים. וזהו שדרש רבא תשבו כעין תדורו, צא מדירת קבע ושב בדירת עראי, עד עשרים אמה הוא עושה דירת עראי ויבא לידי הכרה בענין פנימי זה, יותר מעשרים אמה הוא עושה דירתו קבע ובטל רושם טעם נכבד זה.

[שלשה מיני סכות] מצינו במדרש שנאמר שלשה פעמים „בסכות״, בסכות תשבו, כי בסכות הושבתי, כל האזרח בישראל ישבו בסכות, לרמוז על שלשה מיני סכות, אחד סכות במדבר בצאתם ממצרים, שני סכות של עכשיו, שלישי סכות לעתיד לכל האומות, כי אז יהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם המיוחד. ולהנחה זו נאמר כי שלשת האמוראים חלוקים בזה, רבה אמר שהיא זכר לסוכת מדבר לכך הביא הראיה למען ידעון דורותיכם וגו׳, ורבא אמר שהכוונה על סוכה של עכשיו לצאת מדירת קבע לדירת עראי, ור׳ זירא אמר שיש בה רמז על סוכה לעתיד לכך הביא הראיה וסוכה תהיה לצל יומם, וזש״ה ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת, אכי״ר.

כט

דרשה ליום שני של חג הסכות

מיסוד ס׳ נפוצות יהודה דרוש נ״ב

זש״ה הבונה בשמים מעליותיו ואגודתו על ארץ יסדה, משל למה״ד לפלטין שהיתה בנויה על גבי ספינות, כל זמן שהספינות הן מחוברות הפלטין שעל גביהן עומדת, כך כביכול כסאו נכון למעלה בזמן שישראל עשויים אגודה אחת. שנאמר הבונה בשמים מעלותיו, אימתי? בזמן שאגודתו על ארץ יסדה ע״י ישראל, וכן הוא אומר ויהי בישורון מלך וגו׳ יחד שבטי ישראל (במדבר רבה פט״ו).

[לולב רמז לשלום] היסוד ועמוד הימיני של האומה הישראלית בלי ספק היא התאחדות ההסכמה והשלום. הסברא גוזרת שהכח המתאחד יוסף אומץ בגבורתו, והנסיון הוכיח פעמים רבות כמה קשה לאומה זה הפירוד והמחלוקת, וכבר אמרו חז״ל שלא נחרבה ירושלם אלא מפני שנאת חנם שהיתה ביניהם. במצות לולב הכולל ארבעה מינים נצטיירו ארבעה מיני השלום שבהם ינשלם טוב ענינו והצלחתו של האדם. הראשון בינו לבין עצמו שיהיה שלום בין כחותיו הנפשות עד שתעלה מהם שלמות העיון והמעשה, השני בינו לבין בני ביתו, השלישי בינו ובין עבדיו ואנשי מדינתו שידעם בתום לבבו ובתבונות כפיו ינחם בשלום ובמישור בהשקט ובטח, הרביעי השלום שראוי להיות בינו ובין אלהיו המלך שהשלום שלו, והוא העולה על גביהם. והוא מה שכוון דוד באמרו לשלוחיו (ש״א כ״ה) ואמרתם כה לחי ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום. כי הקושיא נגלית על תוספת הוא״ו במלת ואתה שכפי הנראה הוא תחלת המאמר, ומה טעם ואמרתם כה לחי? אמנם לפי דרכנו הכוונה מבוארת כי אחרי אמרו לשלוחים ושאלתם לו בשמי לשלום אמר להם סדר השאלה שהיא שאילת השלום כלפי חי וקיים ית׳ כי הוא עיקר השלום, ע״ד הלשון כה תברכו את בני ישראל, ואמרתם כה לחי! ואח״כ ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך, מרבית העם אשר לך שלום. והורה על ארבעה מיני השלום שזכרנו וה׳ בראשם. והנה לעומת אלה יתנשאו ארבעה מינים שבלולב, כי האתרוג יצייר שלום אלהיו חי וקיים לעד, שהוא הלב האמתי המחיה את הכל ואתרוג דומה ללב. ודרשו חז״ל עה״פ אני ישנה ולבי ער, אני ישנה מן הגאולה ולבו של הקב״ה ער לגאלנו, וא״ר חייא בר אבא היכן מצינו שנקרא הקב״ה לבן של ישראל מן הדין קרא צור לבבי וחלקי אלהים לעולם. הלולב מצייר השלום עצמו, מצד תמונתו שיש לו שדרה כמו אדם שמעמידו, מצד שמו לו— לב שיש לו לב להשלים עצמו. ההדס מצייר שלום ביתו המשולש בשלשה בדים בחד קינא דוגמא לאיש ואשתו ובניו. הערבה מציירת שלום המדינה מצד רבויו של הצמח הגדל על מים וע״כ נאמר וצמחו בבין חציר כערבים על יבלי מים. כל אלה חוברו להשלים הצלחתו של האדם ולענות שמו באושר אמתי, לאחוז בסנסני הדבוק העליון, וכמו שנרמז בפסוק אמרתי אעלה בתמר אוחזה בסנסניו, נוטריקון של אעל״ה א׳תרוג ע׳רבה ל׳ולב ה׳דס (רעיא מהימנא זהר פ׳ כי תצא). הסכת ושמע איך העידו חז״ל על ארבעה מיני השלום בדרשתם עה״פ וכל בניך למודי

ה׳ ורב שלום בניך (פסיקתא מובא בילקוט ישעיה נ״ד). ארבעה רובי שלומות הם, יפרח בימיו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח (תהלים ע״ב). שלום רב לאוהבי תורתך (שם קי״ט), וענוים יירשו ארץ והתענגו על רוב שלום (שם ל״ז), והדין וכל בניך למודי ה׳ ורב שלום בניך (ישעיה נ״ד). הראשון יפרח בימיו צדיק מבואר על שלום עצמו בשלמות חלקיו, ושלום רב לאוהבי תורתך על השלום עם השי״ת, וענוים יירשו ארץ והתענגו על רוב שלום על שלום המדינה, ורב שלום בניך על שלום הבית.

[אחדות ישראל] כל המינים בלולב הם אגודה אחת, להורות על האחדות הנחוצה לישראל, וז״ש שאלו שלום ירושלם ישליו אוהביך, כלומר שאין עיקר שלומה של ירושלם מאויבים מחוץ במלחמה חיצונית, אלא שישליו אוהביך, שלא יכנס תגר וקטטה בין אנשי ירושלם בפנים לפרק חבורם ולעשות מהם אגדות אגדות, כי בשלומם גם לה שלום כמו שהתנגדותם זה עם זה היא סבה להריסת מצבם ולחרבן ושממה יותר מכל אויב שבעולם מן החוץ, וחרבן בית שני יוכיח שבא משנאת חנם. ושנינו במס׳ תמיד פ״ה בשבת מוסיפין ברכה אחת ממשמר היוצא למשמר הנכנס מי ששכן שמו בבית הזה הוא ישכן ביניכם אהבה אחוה שלום וריעות. ואיתא נמי במס׳ ברכות דאר״א בתר דמסיים צלותיה יר״מ ה׳ אלהינו וא״א שתשכן בפריוננו אהבה אחוה שלום וריעות וגו׳. ויש לפרש אהבה בשלום עצמו, אחוה בשלום ביתו, שלום עם המלך שהשלום שלו, וריעות בשלום המדינה, רמז לד׳ מיני השלום שזכרנו. והנה זאת האגודה שישליו אוהבינו בני בריתנו בהסכמת שלום והתאחדות שלמה תוסיף ותרבה על חוזק האומה ותקפה הנמשך ממנה כפי טבעה, והיא מסוגלת ג״כ להשרות שכינה בתוכנו כמו שאמרו במדרש תנחומא פ׳ אתם נצבים היום כולכם, מה היום פעמים מאיר ופעמים מאפיל אף אתם כשאפלה באה עליכם עתיד אני להאיר לפניכם שנאמר והיה לך ה׳ לאור עולם, אימתי? מזמן שתהיו כולכם אגודה אחת שנאמר היום כלכם. בנוהג שבעולם אם נוטל אדם אגודה של קנים שמא יוכל לשברם בבת אחת? ואילו נוטלן אחת אחת אפילו תינוק משברן. וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלים עד שיהיו כולם אגודה אחת שנאמר בימים ההמה ובעת ההיא נאם ה׳ יבואו בני ישראל המה ובני יהודה יחדו וגו׳ (ירמיה כ׳) כשהן אגודין מקבלים פני שכינה, ע״כ. ובעל המאמר שהבאנו בתחלת דרשתנו יצא להורות סגולת אגודה זו, כי הספינות מורות על אנשי אומתנו אשר כאניות בלב ים סוער וזועף יהלכו גולים ומטולטלים, ובזמן שהן חבורים ונקשרים באהבה אחוה שלום וריעות אז השכינה שורה עליהן, והוא רמז האפלטין הבנויה עליהן, וחתם המדרש הזה בפסוק ויהי בישורון מלך בהשראת שכינתו, בהתאסף ראשי עם ואחריהם ימשכו יחד כל שבטי ישראל באהבה ואחוה. ובפרט גדול כח האגודה לקרב הגאולה, וכמו שאמרו במדרש עה״פ ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים, רב אחא אמר הטהרו כמה דאת אמר ויאספו אל ירושלם ויטהרו את הלשכות, ורבנן אמרי צוה אותם להזהר ממחלוקת, אמר להון תהון כלכון אסיפה אחת, הה״ד ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתוב עליו ליהודה ולבני ישראל חבריו, חברו כתיב, שיעשו בני ישראל אגודה אחת, ומה כתיב אחריו ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ. כונת המאמר היות שיעקב ראה הגלות והשעבוד שעתיד לבוא על בניו, עלה על לבו שהסבה לזה הוא אחת משתים, או המחלוקת שיש בין בניו למקום ית׳ או המחלוקת ושנאת חנם שביניהם, לכן הזהירם ואמר האספו, שמלה זו כוללת הוראות טהרה של רבי אחא כלומר הטהרו בלבבכם שיהיה שלם עם הקב״ה ושלא יהיה בכם שום תערובת ע״ז, וענו ואמרו שמע ישראל כשם שאין בלבבך מחלוקת על הקב״ה כך אין בלבנו מחלוקת אלא ה׳ אלהינו ה׳ אחד. וכנגד המחלוקת השניה אמר ג״כ האספו כמו שפירשו רבנן שלא תהיה מחלוקת ושנאה ותחרות ביניהם שזו וזו סבת השעבוד, ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. סוף דבר שמעו שמוע והבינו מה שאחז״ל במדרש נחמות, קומי אורי כי בא אורך, מה נאוו על ההרים רגלי מבשר, ללמדך שעתיד הקב״ה להוריד ירושלם בנויה מן השמים ולהעמידה על ארבעה ראשי ההרים, על הר סיני ועל תבור ועל חרמון ועל כרמל, והיא מבשרת לישראל קץ הגאולה, כוונו לפי דרכנו לארבעה מיני השלום הראוים להמצא בירושלם, לצורך שלמות ההתאחדות של כנסת ישראל, ועי״ז יזכו לגאולה. ועתה שימו לבבכם לכל הדברים האלה ולקחתם לכם ביום הראשון, שתקחו עצמכם באגודה אחת, תיכף ומיד היום אם בקולי תשמעון, עם ד׳ מינים שבלולב הרומזים לד׳ מיני שלום, והתאחדו יחד בהסכמת השלום ושמחתם לפני ה׳ אלהיכם, שישרה עליכם שכינתו ויחיש לכם הגאולה המיועדת, ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד, וימלא כבודו את כל הארץ, אמן ואמן.

(מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש ט״ו)

[הכנעה ושלטונות] הסוכה והלולב יש להם הוראות מוחלפות והפכיות, אך שניהם מורים לתכלית אחד ומיוחד. הסוכה רומזת להשתעבדות והכנעה, לצאת מדירת קבע ולעזוב הנאות העולם ותענוגיו. ולכנוס ולהסתופף תחת צל עבודת אדון עולמים, כעבד היוצא מביתו והולך להכנס בבית סגור ומשתמר מאדוניו, וכאומר הנני מוסר עצמי ברשותך עשה בי

כרצונך. אמנם הכנעה זו גורמת ומביאה נצחון ושלטונות הרמוזים בלולב ובמיניו ונענועיו. הלולב שהוא חוטר התמר גבוה ונישא, רומז לשבט מושלים ושרביט הזהב אשר ביד המלך, לשלוט על רוחות העולם למעלה ולמטה בנענועיו, שכלם יסורו למשמעתו ושלטנותו. ובא הרומז הזה גם בארבעה המינים, לולב הדס וערבה מורים על עולם התחתון והנמצאים התחתונים שהם הצומח והמרגיש והמדבר, על הצומח בא הלולב אשר בקומתו מורה בברור על הגידול והצמיחה, ההדס שדומה לעינים מורה על המרגיש אשר המעולה שבחושיו היא העין, והערבה באה על המדבר שהיא דומה לשפתים שהן כלי הדבור ונגלים לצד חוץ. ובאו שלשתם קשורים יחד שהוא אגודת העולם השפל. אמנם האתרוג בא לבדו שהוא רומז על העליונים הרוחנים שאין להם הצטרפות עם התחתונים הגשמיים, וצורת האתרוג בכדריותו מורה על תמונת הגלגלים והמזלות העגולים, וכולם נתנו תחת ממשלתנו כ"ז שאנו משועבדים לעבודת השי"ת, ובדרך הזה באה לנו השלטונות ע"י ההכנעה והשעבוד. והנצחון הזה שבא ע"י הקב"ה שאנחנו עובדים הוא לנו לשמחה שלמה, כי יודעים אנו שאי אפשר לאויבינו לעמוד נגדנו והנצחון יהיה קיים לעולם. וכוונו לזה במדרש (ויק"ר פ"ל) עה"פ שובע שמחות, אל תקרי כן אלא שבע שמחות והן שבע מצות שבחג, ר' מינין בלולב סוכה חגיגה ושמחה. ושאלו שם אם שמחה למה חגיגה ואם חגיגה למה שמחה? א"ר אבין משל לשנים שנקראו אצל הדיין, ולית אנן ידעין מאן הוא נצח, אלא מאן דנסיב בזיין (סימן נצחון) בידיה אנן ידעין דאיהו נצחיה, כך ישראל ואו"ה באים לפני הקב"ה לדין בר"ה ולית אנן ידעין מאן נצח, אלא במה שישראל יוצאין מלפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן בידיהם אנו יודעין דישראל אינון נוצחין, לפיכך משה מזהיר לישראל ואומר להם ולקחתם לכם ביום הראשון וגו'. באור הדברים שקשה לו למה הפסיק והבדיל בין חגיגה לשמחה, כי מקודם אמר תחוגו את חג ה' שבעת ימים שהוא החגיגה ולא אמר אח"כ ושמחתם לפני ה' אלהיכם, אלא הפסיק במצות לולב ואמר ולקחתם לכם וגו' ואח"כ אמר ושמחתם לפני ה' אלהיכם, משמע כי עיקר השמחה על הלולב ולא על חג הסכות. ומשיב ר' אבין במשל כי חג הסכות היא הכנעה ואינה שמחה ועיקר השמחה הוא הלולב שהוא סמל הנצחון. ובזכות מצות לולב נזכה לגאולה, כמו שאמר הנביא והיה ביום ההוא שרש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו והיתה מנוחתו כבוד, וגם ישראל יהיה ציון הנצחון של הלולב. במדרש (ב"ר) אמר רבי חני בשם ר' יצחק אמר הקב"ה בזכות ולקחתם לכם ביום הראשון אני נגלה לכם ראשון, שנאמר אני ראשון ואני אחרון, ופורע לכם מן הראשון זה עשו דכתיב ויצא הראשון אדמוני, ובונה לכם ראשון זה בית המקדש דכתיב בו מרום מראשון, ואביא לכם ראשון זה מלך המשיח דכתיב בו ראשון לציון הנה הנם, אמן.

ל

דרשה לשבת חו"מ סכות

מיסוד ס' בית מועד דרוש י"א

הה"ד לשמוע בקול תודה ולספר כל נפלאותיך, אמר רבי אבין זה הלל שיש בו לשעבר ויש בו לדורות הללו, ויש בו לימות המשיח ויש בו לימות גוג ומגוג ויש בו לעתיד לבא, בצאת ישראל ממצרים לשעבר, לא לנו ה' לדורות אלו, אהבתי כי ישמע ה' לימות המשיח, כל גוים סבבוני לימות גוג ומגוג, אלי אתה ואודך אלהי ארוממך לעתיד לבא (מדרש רבה).

[גוג ומגוג] עמוקה היא העצה העליונה המסבבת כל הדברים שיהיו מגיעים אל מחוז חפצם בעתים הראוים להם. שהרי גאולת מצרים היתה שמורה מימי קדם שתהיה באותו הזמן שקבע לה השי"ת, ואם היתה אותה השעה עוברת לא היו עוד ראוים ישראל לגאולה. וכן את הכל עשה יפה בעתו, וכ"ש הגאולה העתידה שמורה לפניו לעת הרשום. ובעת הצרה ממש ננערת הרוחה כמו שאמרו ביום שנחרב הבית נגזר לידת משיח, ואמרו באותו יום שנפטר צדיק אחד באותו יום נולד צדיק אחר כיוצא בו, ולא עוד אלא שאפילו בדבר אחד יתערב הפכו, ותצטרף אבלות עם הנחמה והעצבות עם השמחה, כמו שנוהגין לזכור המיתה ביום הנשואין, וכל זה להורות כי כל הדברים עם שהם הפכיים ומתנגדות אצלנו הם שוים אצל השי"ת וכל המאורעים מסכימים לגזרתו ועומדים אלו מפני אלו. וגם עתה שהוא זמן שמחה תקנו חז"ל לקרות ענין מלחמת גוג ומגוג לזכור הצער והמבוכה שתפול בשמחתנו מצד מה שבקשו האומות האלה לבטלה ממנו, כי אז תהיה צרה גדולה על ישראל, ומשיח בן יוסף יהרג באותה המלחמה לכפרת הדורות, כדכתיב וה' הפגיע בו את עון כולנו. אבל מיתתו תוליד הצלה כי עוד מעט ואין רשע שהמיתו, והמשיח יחיה ויראה נקמתו ונקמת ישראל, ויחלק שלל גוג וישראל עושה חיל ויצלח על ידו משיח בן דוד בשלום ובמישור. על מלחמה זו דבר יחזקאל (ל"ח ול"ט) איך גוג ממגוג יעלה בשואה לכסות הארץ ויחשוב מחשבה רעה לכלות ישראל מן העולם ולמנוע מהם אורה של שכינה, וזהו לכסות הארץ ע"י אנפיו וכנפיו שהם השרים הסובבים אותו. ועל הנקמה שיעשה בו יתגדל

ויתקדש שמו של הקב"ה כדכתיב והתגדלתי והתקדשתי, וגם ביואל כתיב ונשפטתי עמו שם על עמי ונחלתי ישראל. כי יעשה לו כאשר זמם לעשות, הוא חשב לאכול את ישראל בכל פה ויהיה הוא נאכל מכל פה וגם ארצו תהא שלוחה באש לכלות טומאתה ממנה, ובכן וידעו כי אני ה׳ ואת שם קדשי אודיע וגו׳, וביום כלות הרשעים מן העולם יכלו אחריהם היכלות הטומאה, וכנגדם כתיב ויצאו יושבי ערי ישראל ובערו והשיקו בנשק ומגן וצנה בקשת ובחצים ובמקל יד וברמח ובערו בהם אש שבע שנים, הם שבעה שמות של כלי זיין כנגד שבעה היכלות של טומאה שהאש יאכלם במשך שבע שנים. ותיכף אח"כ יבנה בית המקדש, וזהו שסמך במראות אלהים, הביאני אל ארץ ישראל וגו׳ והנה חומה מחוץ לבית וגו׳ שמדבר בבנין הבית העתיד. ונראה מזה כי בעצם הגלות ראה הנביא הגאולה ומהחרבן הוכן הבנין. וכן ממלחמת גוג ומגוג תהיה התשועה, והכל בזכות מצות סוכה ולולב, שהסוכה מסככת ומגינה והלולב סימן נצחון, והנענועים מבריחים את כחות הטומאה ורוחות רעות. ולכוונה זו נתקנו הקפות באלו שבעת הימים, בכל יום פעם אחת וביום השביעי שבע פעמים, כמו שעשו ישראל בהקפות יריחו כדכתיב הקף את העיר פעם אחת כה תעשה ששת ימים, ויהי ביום השביעי וגו׳ סבבו את העיר שבע פעמים ותפול החומה תחתיה וגו׳. ויען כי בשביעי של חג נשלמו ההקפות והנענועים ובו ביום תהיה מפלת גוג, לכן אנו נוטלין ערבה לסימנא שישראל יהיו נצולים ממלחמת גוג ומגוג, כי ערבה גדלה על המים וישראל לומדים התורה שמשולה למים, ערבה יש לה בדים בודדים וישראל עם לבדד ישכון בין העמים ולא יתערב בהם, וערבה ר"ת ה׳— ערב בעדם. עיקר מצות ערבה בשביעי של חג שבו הקיפו המזבח ז׳ פעמים וכמעשהו בחול כך מעשהו בשבת, ובשעת הקפה היו אומרים אנא ה׳ הושיעה נא לנפש ואנא ה׳ הצליחה נא לגוף, אנא הושיעה נא מהצרה והצליחה נא אחרי עבור הצרה. ר"י אומר אני והו הושיעה נא, כאמרם ז"ל שאין השם שלם ולא הכסא שלם קודם מפלת גוג ומגוג, ואחרי מפלתם יתגדל ויתקדש שמו ויהיה השם שלם והכסא שלם, ולכן נקרא אותו היום הושענא רבה. יהי רצון שיקוים בנו נבואת יחזקאל בשובבי אותם מן העמים וקבצתי אותם מארצות אויביהם ונקדשתי בם לעיני הגוים רבים וגו׳, אמן.

לא

דרשה לשמחת בית השואבה

מיסוד אוצר ישראל ח"י צד 166

[נסוך המים בזמן הבית] במוצאי יום טוב הראשון של חג הסכות היה שמחת נסוך המים בבית המקדש (סוכה נ"א.). וסמכו ע"ז הפסוק ושאבתם מים בששון (ישעיה י"ב), והיו מחללין בחלילים בעת השמחה, ומפני שהחליל אינו דוחה שבת או יו"ט לכן דחו את השמחה למוצאי יו"ט הראשון שחל בחול. חסידים ואנשי מעשה (גדולי הדור) היו מרקדין לפני הכהנים והלוים והעם ואבוקות של אור בידיהם ואומרים שירות ותשבחות, הלוים היו משוררים בכלי שיר ואומרים שירה על חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים, ושני כהנים עמדו בשער העליון במזרח וחצוצרות בידיהן, ובקריאת הגבר (תרנגול) תקעו והריעו ותקעו, שהוא הסימן לילך למלאות מים מן השילוח והיו יוצקים המים על גבי המזבח. נסוך המים היה קבלה בידי חכמינו הקדמונים, ור׳ יהודה בן בתירא מצא רמז לזה מקרא, נאמר בשני ונסכיהם׳ ונאמר בששי ונסכי׳ה (והיה צריך לומר ונסכה הרי יו"ד מיותרת) ונאמר בשביעי כמשפטם׳ (במדבר כ"ט) ר"ת מי"ם. ור׳ נתן אומר בקדש הסך נסך שכר לה׳ (שם כ"ח) בשני נסוכין הכתוב מדבר, אחד נסוך המים ואחד נסוך היין (תענית ב׳ וג׳). ונתנו טעם לנסוך המים, אמר הקב"ה נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי השנה (ר"ה ט"ז). אמנם לדעתי יש עוד שני טעמים לנסוך המים, אחד שהוא להורות התשובה סמוך לגמר הדין בהושענא רבא, וכמו שמצינו בשמואל הנביא שנאמר ויקבצו ישראל המצפתה וישאבו מים וישפכו לפני ה׳ (ש"א ז׳) וחנה אמרה ואשפוך את נפשי לפני ה׳. וטעם שני להורות מדת ההסתפקות במים תחת נסוך היין, כי יין הוא משכר ומתעה את רוח האדם ומוציאו לתרבות רעה ויין מביא יללה לעולם. נח היה הראשון שנטע כרם ונשתכר ביין ויתגל בתוך אהלו, ולוט נכשל בבנותיו ע"י ששתה יין. נדב ואביהוא מתו שבאו אל הקדש שתויי יין, ואהרן נזהר שלא ישתה יין הוא ובניו בבואכם אל הקדש או להורות לבני ישראל חוק ומשפט (ויקרא י"א). וזהו מוסר השכל שיכולים להשתמש בו החברה שאוסרים את המסחר במשקאות המשכרות (Prohibition party).

[שמחה של מצוה] השמחה בזמן הבית היתה גדולה מאד, עד שאמרו כל מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו. וגם הנשים לקחו חלק בשמחה הזאת בעזרת נשים והוכרחו לעשות תקונים להבדילם מהאנשים כדי שלא יתערבו ביניהם ולא יבואו לידי קלות ראש. ולא היו מזמרים זמירות של דופי רק זמירות של קדש, ואמרו אשרי זקנתנו שלא בישה ילדותנו, והלל הזקן אמר אם אני כאן הכל כאן ואם אין אני כאן מי כאן, ושם „אני" הוא קצור מן אדני והוא כנוי לשם, ור"ל שבכל שמחתנו צריכים אנו לצרף את זכרון השם מציאותו והשגחתו

עלינו, וכמו שאמרו אז המשמחים, אנו לְיָה וליה עינינו. ובירושלמי מפרשים שמחת בית השואבה, שמשם שואבים רוה"ק, שהשכינה שורה מתוך שמחה דכתיב והיה כמנגן המנגן ותהי עליו רוח ה׳ (תוס׳ סוכה נ"י ד"ה חד תני שואבה). וכן אמרו אין השכינה שורה לא מתוך עצבות וכו׳ אלא מתוך דבר שמחה של מצוה (ברכות ל"א), וזה ענין השמחה ביו"ט שנאמר בו ושמחת בחגך. אשרי עין ראתה בשמחה כזאת בזמן שבית המקדש קיים, ואנו בגולה עושין כעין שמחת בית השואבה לזכרון המאורע הזה בליל אחד של חול המועד בבית הכנסת ושותין משקה ומזמרים מזמורי תהלים ופיוטים נאים, ועי"ז נזכה לשמחה האמתית כשיבנה ביהמ"ק מחדש בשוב ה׳ שבות עמו לציון ברנה, אמן.

דרשות לשמיני עצרת

חומר לדרוש על אדות שמיני עצרת וש"ת

[הוספה לחג הסכות] יום השמיני של חג הסכות נקרא שמיני עצרת והוא כעין הוספה ליו"ט של סכות, ונחשב רגל בפני עצמו. שבועות נקרא ג"כ עצרת שהוא הוספה לחג הפסח אך נתרחק ממנו חמשים יום, אבל עצרת של סכות הוא למחרתו של החג ונמשך עמו כדי שלא להטריח את העם לעלות לירושלם בימות הגשמים בעת שהדרכים קשים להלוך בהם (פסיקתא רבתי). אמר הקב"ה חורף הוא ואינם יכולים להניח בתיהם לבוא לכאן, לכך יעכבו אצלי עוד יום ויעשו עצרת (תנחומא פ׳ פנחס). משל למלך שנושא שתי נשים אחת ממקום קרוב ואחת מרחוק, לאותה שמקרוב אמר עכשיו נעשה שדוכים ולאחר שני חדשים אחזור לכאן ונעשה הנשואין, ולאותה שמרחוק אמר נעשה השדוכין והנשואין ביחד כי רחוק המקום וכו׳. וזהו שיסד הפייטן בעצרת „חקר לאספו עד שבעה מפני טורח ילדת השבעה", וישראל נקראו כן שנאמר אומללה יולדת שבעה (תוספת על התורה פ׳ פנחס). ור"ל כי זמן הקיץ נחשב למקום קרוב וזמן החורף הוא מקום רחוק שקשה לצאת ולבוא להולכים בדרך. במדרש אחר נאמר שעצרת הוא אות של חבה יתירה בין המקום לישראל, משל למלך שזימן את בניו לסעודה לימים קצובים כיון שהגיע זמנן להפטר אמר בני! בבקשה מכם עכבו עמי עוד יום אחד שקשה עלי פרידתכם (רש"י פ׳ אמור וספר החנוך). ומפני שהוא יו"ט בפני עצמו אין חייבין לישב בו בסוכה, אך נוהגין לאכול בו סעודה אחת בסוכה בלא ברכה (סוכה מ"ז עי׳ רש"י). ולמה התירו חכמים להפטר מן הסוכה ביו"ט האחרון של חג? (ולמה אין יושבים בשמיני משום ספיקא דיומא), מפני שבשבעת ימי החג מתפללים לטללים ויו"ט האחרון מתפללים על הגשמים, לכך נפטרין מן הסוכה כדי להתפלל על הגשם בלב שלם (כי כשירד הגשם לא יוכלו לישב בסוכה). וכמו שהוא עצרת לסכות כן הוא עצרת לימים נוראים, כי נוזרין בו על הגשמים במה יתפרנסו החיים, וזהו שנאמר להציל ממות נפשם ולהחיותם ברעב (ס׳ חסידים סי׳ תנ"ג). ולכן נוהגין בו קצת מנהגים של ימים נוראים.

[או"ה ופרי החג] הקרבנות בימי חג הסכות היו מחולקים, ביום הראשון פרים בני בקר שלשה עשר אלים שנים כבשים בני שנה תמימים וגו׳ ובכל יום ויום נתמעטו הפרים, ביום השני י"ב, בשלישי י"א, ברביעי עשרה, בחמישי תשעה, בששי שמונה, בשביעי שבעה. כל פרי החג שבעים הם כנגד שבעים אומות העולם שנתמעטים והולכים עד שיתגיירו ויהיו נלוים אל ה׳ לעתיד לבא. ובזמן שבית המקדש קיים היו הקרבנות האלה מגינים עליהם מן היסורין (סוכה נ"ה). ובשמיני עצרת הקריבו ישראל רק פר אחד ואיל אחד כדי להראות חבתם של ישראל למקום (פסיקתא רבתי). ואר"א הני שבעים פרים כנגד או"ה, פר יחידי בשמיני עצרת כנגד אומה יחידה. משל למלך ב"ו שאמר לעבדיו עשו לי סעודה גדולה לכמה ימים וביום האחרון אמר לאוהבו עשה לי סעודה קטנה כדי שאהנה ממך (סוכה נ"ה). ובמדרש רבה אמרו (פ׳ פנחס) משל למלך ב"ו שעשה סעודה שבעה ימים וזימן כל אנשי המדינה, כיון שעברו שבעת ימי המשתה אמר לאוהבו כבר יצאנו ידינו מכל בני המדינה, נגלגל אני ואתה במה שתמצא לטרא בשר או דג או ירק. כך אמר הקב"ה לישראל ביום השמיני עצרת תהיה לכם, נגלגל במה שאתם מוצאים בפר אחד ואיל אחד. ובמקום אחר אמרו

בא וראה כמה הקב"ה מחבב את ישראל, עד שקרבן אחד שלהם חשוב לו כשבעים קרבנות של או"ה, שאתה מוצא שנקרבו שבעים פרים בחג לכפר על או"ה, כיון שנגמרו קרבנן אמר הקב"ה לישראל עכבו כאן עוד יום אחד, ואיני מבקש מכם קרבנות הרבה אלא פר אחד לכפר עליכם. ואין אתה מוצא שכתוב באחד מכולם (של או"ה) אשה ריח נחוח, אלא ביום השמיני כתוב אשה ריח נחוח, אמר הקב"ה קרבן זה חביב עלי מכל הקרבנות של או"ה, ולכן כתיב ביום השמיני עצרת תהיה לכם (מדרש תרשא פי"א).

[קהלת] אם חל שבת בחוה"מ קורין בו ספר קהלת קודם קריאת התורה, ואם חל שבת בשמיני עצרת קורין בו קהלת. והטעם משום שכתוב בקהלת תן חלק לשבעה וגם לשמונה ודרש ר' לוי שבעה אלו שבעת ימי סכות ושמונה הוא שמיני עצרת (קהלת רבה). ויש רוצים לומר כי שלמה המלך אמרו בחג בקהל, כמו שכתוב במועד שנת השמיטה בחג הסכות בבוא כל ישראל לראות וגו' הקהל את העם, וכתיב ויקהל אל המלך שלמה בירח האיתנים בחג, ולכן נקרא הספר קהלת (ספר המנהיג). גם נוכל לומר הטעם לפי ששלמה המלך ע"ה כתב ס' קהלת לעת זקנתו ומבאר בו כי כל מעשי בני אדם מהבל המה גם יחד וסוף דבר את האלהים ירא כי זה כל האדם, ולכן תקנו חכמים לקרוא קהלת בחג האסיף בתחלת החורף שהוא רמז לאסיפת הכחות, ותקנו לומר שיר השירים שחבר שלמה בעת בחרותו ומדבר מאוהב ואהובה בחג המצות שחל בחדש האביב בתחלת הקיץ שהוא רמז לתחיית הבריאה והתחדשות הטבע.

[מוסר השכל מספר קהלת] בזמן אנשי כנסת הגדולה רצו החכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרים זה את זה, ולא גנזוהו מפני שמצאו כי תחלתו וסופו דברי תורה, בתחלתו כתוב מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש, מכלל שיש קודם השמש וזו ראיה לתורה שקדמה לשמש. וסופו דברי תורה דכתיב סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם (שבת ל'). ואמר ר' שמואל בר יצחק בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת לפי שמצאו בו דברים שמטים לצד מינות, שנאמר שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך (י"א י"ט), ומשה אמר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (במדבר ט"ו). אך חזרו לסופו דקרא שכתוב כי על כל אלה יביאך אלהים במשפט, אמרו יפה אמר שלמה (פסיקתא דר"כ פסקא העומר). ואם נחקור בעומק הספר הזה נמצא בו פנינים יקרים ודברי מוסר שנאמרו מפי איש שהיו לו נסיונות רבים ויכול להעיד על אמיתתם. ובאמת היה שלמה עד נאמן על עצמו, כי במעדני העולם מי יאכל ומי יחוש חוץ ממנו, ועדים ע"ז מאכל שלחנו יין משתיו ואלף נשיו. גם בשאר תענוגות המשמחות לב אדם לא הניח ידו מהן, כי הרבה כבוד ביתו וכל יקר ראתה עיניו, בנה בנינים מפוארים, נטע גנים ופרדסים, הרבה סוסים ואין קצה למרכבותיו. אף החכים מכל אדם וחקר בכל חכמה ומדע וידבר על העצים ועל האבנים וגו' (מ"א ה'), ושמו הלך וגדל עד כי באו רחוקים לשמוע חכמתו. ובכל אלה לא מצא מרגוע לנפשו ולא הגיע לאושר אמתי והצלחה קיימת, וגם לא מצא נוחם בחקירת החכמה ודרישת המדע ואמר אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני. ואפילו בחכמת המדינה לא עצר כח ולא עשו ידיו תשועה ונסכלה עצתו. הוא התחתן עם פרעה ויקח את בתו לאשה למען תהיה לו מצרים לעזרה, ומשם התחילה פורענותו, כי הדד האדומי וירבעם בן נבט עמדו לו לשטן וחסו תחת צל פרעה (מ"א י"א). גם לא הפיק רצון מהעם אשר התאוננו עליו לפני בנו לאמר אביך הקשה את עולנו (שם י"ב). ולכן אין לתמוה כי קץ בחייו ובכל מחמדי התבל, וכל חכמת החכמים להטיב מצב האדם נחשבה בעיניו להוללות וסכלות, הבל הבלים אמר קהלת, הכל הבל! עד כי ענני היגון והעצבון רחפו על פניו ונפל בפח הספקות ודעות כוזבות, והתוכח בהן בעצמו, והפסוק מעיד עליו כי לעת זקנתו נשיו הטו את לבבו (שם י"א). אך לאחרונה עשה תשובה והודה כי שוא ושקר כל החקירות המתנגדות ליראת ה' ושמירת מצות התורה. סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם.

לב

דרשה לשמיני עצרת

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ל'

כתוב בתורה ביום השמיני עצרת תהיה לכם וגו' והקרבתם עולה אשה ריח נחוח לה' פר אחד וגו' אמר רבי לוי הני שבעים פרים כנגד מי? כנגד שבעים או"ה, פר אחד למה? כנגד אומה יחידה. משל למלך ב"ו שעשו לו אוהבו סעודה, ליום האחרון אמר לאוהבו עשה לי סעודה קטנה כדי שאהנה ממך (סוכה נ"ה, במדבר רבה פ' פנחס).

[אהבה ויראה] הכתובים מתחלפים באיכות עבודת ה' אם ראוי לעשות מיראה או מאהבה, כי יש כתובים המורים שעיקר כל התורה תלוי ביראת ה', ולעומת זה מצינו כתובים המורים כי הכל תלוי באהבה. בפ' ואתחנן כתוב לאמר ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלהינו לטוב לנו

כל הימים לחיותנו כיום הזה, ובפ׳ עקב נאמר ושמרת את מצות ה׳ אלהיך ללכת בכל דרכיו וליראה אותו. גם נמצאו כתובים המורים על התערבות שני הענינים וצרופם יחד, כמו ועתה ישראל מה ה׳ ה׳ אלהיך שואל ממך כ״א ליראה את ה׳ אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבוד את ה׳ אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך, הרי כאן אהבה ויראה מצומדים יחד. ואם באמת הוצרכו לשתיהן בהשגת השלמות איך אמר שלמה בקהלת סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, והלא אין זה כל האדם, כי עדיין הוא צריך להשיג מדת האהבה? עוד יש להתבונן כי באברהם נאמר עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, ונאמר עליו זרע אברהם אוהבי, ובגואל צדק שדרשו עליו שירים מאברהם נאמר בו רק רוח דעת ויראת ה׳ ואהבה לא כתיב בו. ויש לתמוה למה לא נאמר במשה לא אהבה ולא יראה, ומה שנאמר בו כי ירא מהביט אל האלהים אינו שוה לקרוא ירא אלהים, ואיך א״כ בקש שניהן מישראל באמרו מה ה׳ אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו׳ ולאהבה וגו׳, וכמו שהקשו חז״ל אטו יראה מלתא זוטרתי היא? ומה שתירצו אין לגבי משה מלתא זוטרתי היא, משל לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו דומה עליו ככלי קטן, כלי קטן ואין לו דומה לגדול, עדיין קשה דמי זוטר לגבי ישראל מאי דהוי זוטר לגבי משה? וכדי לצאת מן המבוכה נבאר בראשונה ענין האהבה והיראה, ונחלק אותן לשלשה אופנים, לזמן ההווה לזמן העבר ולזמן העתיד. הראשון מסתעף לשנים, סעיף א׳ עפ״י הרמב״ם שכתב (יסודי התורה פ״ב) וז״ל: האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה ממנו שנאמר ואהבת את ה׳ אלהיך, ונאמר את ה׳ אלהיך תירא, והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן אדם במעשיו וברואיו הנפלאים והגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול, כמ״ש דוד צמאה נפשי לאלהים לאל חי. וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויירא ויפחד וידע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה, עומדת בדעת קלה ומעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך מה אנוש כי תזכרנו, ע״כ. ושם בפ״ד כתב, בזמן שאדם מתבונן בדברים אלו ומכיר כל הברואים ממלאך וגלגל ואדם וכיוצא בו, ויראה חכמתו של הקב״ה בכל היצורים וכל הברואים, מוסיף אהבה למקום ותצמא נפשו ויכמה בשרו לאהוב המקום ברוך הוא, ויירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו, כשיעריך עצמו לאחד מהגופות הקדושים הגדולים וכ״ש לאחת מהצורות הטהורות הנפרדות מן הגולמים שלא נתחברו בגולם כלל וימצא עצמו שהוא ככלי מלא בושה וכלימה ריק וחסר, ע״כ. הסעיף השני הוא מה שכתב בעל העקרים לענין היראה (מאמר ג׳ פל״א), כי תכונת היראה האלהית שעל ידה תושג השלמות האנושי, קשה השגתה מאד זולת בקיום מצות התורה כי על ידן יושג התכלית האנושי. ולענין האהבה כתב שם (פנ״ד) שאם האדם משער המדרגה הגדולה המושגת ע״י היראה מרוממות השי״ת ומעלתו, לא יחוש לכל הטורח והעצבון והחרדה המגיעים אליו ע״י היראה הזאת (מקיום המצות) אלא ישמח בה שמחה גדולה, וכתב כי המגיע למדרגה הזאת יקרא עובד מאהבה ולא ירא אלהים לבד, עכ״פ למדנו מדבריו כי היראה והאהבה ישוגו וימשכו על קיום מצות התורה, והוא מתחלף מעט מדרך הרמב״ם. האופן השני הוא מה שכתב הרי״א בפ׳ עקב כי הדרך לאהבתו וליראתו ית׳ הוא בבחינת החסדים שקבלנו ממנו, שהמציא אותנו ושומר ומתמיד מציאותנו, ועם זה אהבתו לאבותינו והוציאו אותנו ממצרים ונתינת התורה ושאר הטובות שעשה עמנו, ועל כל אלה נאהוב אותו ונעבדהו בלב שלם ונירא ממנו במה שנשמור עצמנו מחטוא לפניו ומהקציפו, כי אין ראוי לנו שנהיה כפויי טובה למי שגמלנו כל החסדים והטובות. הדרך השלישי הוא מה שכתב בעל העקדה (שער צ״ב) שהיראה היא הנעת ההרגש והדעת שיש בידו ית׳ לעשות או למנוע מעשות, הפך דעת מכחישי החדוש. וע״י ההרגש הזה ידע להזהר מהרע המוכן לבוא למי שאינו מקיים מצות התורה הנתנה מפי הגבורה. והיראה הזאת באה מכח ישרת התורה האלהית ואינה כיראת האונס ההכרחי הבא מזולתו. וזהו מין יראה ממוצעת, ולא תגיע ליראת מעלת הרוממות של הרמב״ם והעקרים, אלא היא יראה חיצונית שאדם ירא מעבור על מצות ה׳ שלא יענש עליהן. והאהבה החיצונית המתנשאת לעומתה היא אהבת המקום מצד הצלחתו הנמשכת לו מקיום מצותיו, ונמצא זה עובד ה׳ מאהבת שכר ומיראת העונש וכמו שפירש רש״י בסוטה על פרוש מאהבה ופרוש מיראה, שר״ל פרוש מאהבת שכר המצות ולא מאהבת מצות בוראו, וכן יראה של עונשין ואין זה יראה או אהבה שלמה, ולכן פרושים כאלה נחשבו כצבועים.

[דעות שונות בהבנת אהבה ויראה] ובקצור נבאר כי לדעת הרמב״ם היראה האמתית היא יראת הרוממות, ואהבה היא אהבת החכמה מבלי פנייה אחרת, וכל אחת מהן ישיג האדם בהווה ע״י התבוננות במעשי ה׳ וברואיו הנפלאים. וכן דעת בעל העקרים, אלא שהוא אומר כי האדם ישיג שניהן באמצעות שמירת מצות התורה. להרי״א היראה ואהבה הן במעלה פחותה מעט, כי ישיג אותן האדם חלוף החסדים שקבלנו מהשי״ת בעבר. ולדעת בעלה עקדה הן פחותים יותר, כי ישיג אותן האדם מצד שכר ועונש לעתיד. והנה לבאר הדברים ע״פ תכונת האהבה והיראה אפשר רק אם נאמר כי פתרונן ישתנה במקומות שונים. כי מה

שכתוב באברהם אחר זקנתו ואחר כל נסיונותיו עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, לא יסופק היותו ירא יראה פנימית שהיא יראת הרוממות, כי לא היה לו שום סבה להכריחו לעשות המעשה כ"א רצונו לעבוד מצד היראה הפנימית, כי היה יכול להתנצל ולהפטר מהמצוה הזאת וכמו שבאמת שם ר' יוחנן דבר בפי אברהם לאמר לפני הקב"ה, בשעה שאמרת לי קח נא את בנך את יחידך היה לי להשיב, אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע ועכשיו קח נא את בנך וגו' וח"ו לא עשיתי כך אלא כבשתי רחמי לעשות רצונך וכו' (ב"ר ומדרש שוחר טוב). ויראה כזו שבאה לאדם ברצונו לעשות לפנים משורת הדין היא מעולה עוד יותר מאהבה. ומה שקראו אחרי מותו אברהם אוהבי (ישעיה מ"א) לא יורה זה על היותו באהבה הקנויה לו, כי היראה שלו אחר העקדה היתה מעולה מאהבה. אלא שזכר הנביא בשם האל אהבת כלולותיו של אברהם בצאתו מבית אביו והלך אחרי ה' מאהבתו אותו. ועל דרך זה יתבאר ענין היראה המוזכר בגואל צדק שהיא במדרגה גבוהה יותר מאהבה. ובאדון הנביאים לא הוצרכו להודעה זו, שהרי עוצם גדולתו מפורסם בכתוב המעיד עליו כי „בכל ביתי נאמן הוא" ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו', ונביא כזה המזהיר את הרבים על האהבה והיראה לא יבצר ממנו שום מדרגה מאחת מהן. ומאמר קהלת את האלהים ירא ואת מצותיו שמור, כולל גם ענין האהבה שהן מצות עשה, ומצות לא תעשה ביראה, כמו שכתב הרמב"ן בפ' יתרו שהנשמר מעשות דבר רע בעיני אדוניו ירא אותו והעושה מצות אדוניו אוהב אותו. ואהבה ויראה כזו הוא מצד השכר והעונש, כדעת בעל העקדה. וזהו מה שאמר משה ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' ולאהבה וגו' שכלל בהן עשיית עשה ושמירת לא תעשה. ולפעמים מזכיר היראה לבדה להזהיר על מצות לא תעשה ולפעמים מזכיר האהבה לבדה להזהיר על מצות עשה, להורות כי כל אחת ואחת כדאי לעצמה לפקוח עין על ענינה בהשגת השלמות. ומה שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' אינו מובן על יראה ואהבה פנימית ע"ד הרוממות שהיא מדרגה של בני עלייה ולא של כל אדם, גם לא יראה ואהבה חיצונית הנכללת באמרם פרוש מאהבה פרוש מיראה שאינן אלא יראת העונש ואהבת שכר, ואין זו מעלה שישאלנה מהם באמרו מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה? אמנם הכוונה פה על יראה ואהבה המושגות מבחינת חסדיו או ע"י קיום מצות התורה כדעת בעל העקרים. ואפשר שגם הרמב"ם מודה דלגבי המון העם ראוי שיובן ענין יראה ואהבה בבחינת חסדי ה' או מה שימשך מקיום מצות התורה, אבל לגבי משכילים וחכמים אין יראה ואהבה אלא בהתבוננות מעשי ה' ובוראיו הנפלאים, והכל לפי ערך האדם ולפום גמלא שיחנא. ובכן יתיישב מה שאמרו על הכתוב הלז דיראה זו שהיה שואל מהם לגבי משה מלתא דזוטרתי היא, כי יראה ואהבה כאלו ממדרגה פחותה לא נחשבו בעיניו רק לדבר קטן, אף כי לגבי ההמון הן דבר גדול.

[יראה ואהבה בדברי חז"ל] ויש לנו לפקוח עין בדברי חז"ל כי פעמים שאתה צריך להבינם על מין אחד מן יראה ואהבה ופעמים ראוי שיובנו על מין אחר, כמו שאמרנו שאין לך בדברים אלו אלא מקומם ושעתם. הלא תראה כי על מה שאמר ר' שמעון בן אלעזר בסוטה שגדול העושה מאהבה מהעושה מיראה שזה תלוי לאלף דור וזה תלוי לאלפים דור, פירש רש"י ואין אלו דומים לפרוש מיראה ופרוש מאהבה דהוא מאהבת שכר ומיראת פורענות קללות ועונשין והנך מאהבת המקום ומיראתו שאימתו מוטלת עליו. אבל הכא יראה ואהבה שתיהן פנימיות הנמשכין מצד קיום המצות כדעת בעל העקרים, מ"מ אהבה שבאה על מצות עשה בדרך חיוב גדולה מיראה הבאה על מצות לא תעשה בדרך שלילה, ולכן אמרו דאתי עשה ודחי לא תעשה. ומה שתירצו בפרק בתרא דיומא אמאי דאמרו חז"ל גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כשגגות שנראה כסותר למה שאמרו במקום אחר שנעשות לו כזכיות, ואמרו לא קשיא כאן מאהבה כאן מיראה. נראה שהכוונה לומר פה מיראת עונש ומאהבת מעלה, דאי מיראת רוממות מפני מה נעשו לו כשגגות ולא נמחלו לגמרי? ומאידך גיסא מה שאמר ר' חלבו אמר רב הונא (ברכות פ"א) כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין שנאמר סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, אמר ר"א אמר הקב"ה כל העולם כלו לא נברא אלא בשביל זה וכו', והדבר הזה יצדק רק לבעל יראה פנימית מעולה בתכלית. וכן ראוי להבין דברי חז"ל בכל מקום כפי חומר הנושא שנאמר עליו. ונשאר לנו עוד לבאר דברי חז"ל בסוטה (סוף פרק היה נוטל) אין לך אהבה במקום יראה ואין לך יראה במקום אהבה אלא במדת הקב"ה בלבד, רצו בזה לומר שענין היראה הוא נסיגת לב הירא ממי שהוא ירא ממנו וימשך מיראתו עצבון, וענין האהבה הוא התקרבות ודבקות בו ותמשך מאהבתו שמחה, והן שתי תנועות הפכיות זו לזו, מ"מ יצדקו יחדו בשלמות עבודתו ית', ונמצא שאין היראה מבלבלת האהבה כי שוש תשיש ותגל נפש העובד מאהבה ומיראה גם יחד כמ"ש וגילו ברעדה. וזו היא הסעודה הקטנה המוזכרת בפתיחת דרשתנו שעשה אוהבו, כי לגבי משה מילתא זוטרתי הוא. וירמוז לשמיני חג העצרת שבו אנחנו נעצרים לפניו ית' לעבדו בשמחת לבב להורות על השמחה מאהבה, וע"ז נקרא ג"כ יום שמחת תורה. ומסיימים בו התורה ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל. ונסביר פנים אל הכוונה מה

שאמר ליום האחרון לאוהבו שדי לו בפר אחד לקרבן, וביותר ונשלמה פרים שפתינו שהוא החשוב שבקרבנות והמדרגה העליונה בשלמות. ובכן עצרת תהיה לכם שתהיו עצורים ודבקים בה׳ אלהיכם חיים כולכם, אמן.

לג

דרשה לשמיני העצרת

מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש י״ז

[פרידת אוהבים] מחוק האוהבים הנאמנים אשר יחדיו ימתיקו סוד ויהנו מחברותם בהצמדם יחד לבלתי הסכים בנקל להפרד איש מעל אחיו, וברצות האחד להרחיק נדוד ולהסתר איש מרעהו, ישתדל האחר בכל מאמצי כחו לעכבו אצלו כל מה שיוכל כדי להנות מזיו חברתו באהבתו אותו. וזהו לדעתי כוונת מנוח אחרי התבשרו מהמלאך על הנער היולד ומעשה תקפו לעתיד כאשר הגידה לו הנבואה מפי ה׳. ויאמר מנוח אל מלאך ה׳ נעצרה נא אותך ונעשה לפניך גדי עזים, ויאמר מלאך ה׳ אל מנוח אם תעצרני לא אוכל מלחמך ואם תעשה עולה לה׳ תעלנה, כי לא ידע מנוח כי מלאך ה׳ הוא. כי מנוח נתקשרה אהבתו עם המלאך כי נהנה מאד מבשורתו וטוב טעמו בעניני הנער, והיה קשה בעיניו שיפרד ממנו במהרה ורצה לעכבו שם ע״י סעודה גדולה, אך המלאך רמז לו כי איננו איש בין אנשים ולא יוכל לאכול ולשבוע בלחמו, וכדי להראות כי מנוח איננו כפוי טובה וקשה עליו פרידתו די במה שיקריב לעולה גדי עזים והיא מנחה קטנה לה׳. ודרך זה דרכו רבותינו ז״ל בטעם חג שמיני העצרת באמרם משל למלך שזימן בניו לסעודה לימים קצובים, כיון שהגיע זמנן אמר בבקשה מכם עכבו עמי יום אחד שקשה עלי פרידתכם וגו׳ ובפרק החליל (מס׳ סוכה) א״ר אליעזר הני שבעים פרים כנגד מי כנגד שבעים אומות, פר יחיד כנגד אומה יחידה, משל למלך ב״ו שאמר לעבדיו עשו לי סעודה גדולה, ליום אחרון אמר לאוהבו עשו לי סעודה קטנה כדי שאהנה ממך. ובזה הורו הפלגת האהבה האמתית אשר להשי״ת עם האומה הנבחרת שאוהב אותם מצד עצמם, שנהנה מעצמותם ממש ולא משום דבר נמשך מהם, שאינה תלויה בדבר. ולהמתיק הענין המשילוהו לדבר מוחש ומורגל אצל אנשים, והוא בהיותם מסובים בסעודה גדולה שנמצאו שם רבוי מאכלים, ואם ימשכו אחרי תענוגי המטעמים ההם יצטרכו זמן רב לאכול מכלם ולא יהיה להם פנאי להשתעשע יחד בדברי רצוי ואהבה וחבה, כי יעצרם הגשם, המאכל הגשמי ורבוי הסעודה, נמצא שעיקר ההנאה למסובים אינה מעצם האהוב המסב עמו בחברתו אלא מהאכילה עצמה. אבל בשבתם יחד לקבוע על דבר מועט, פשוט הוא כי לא הסעודה עיקר אלא סבה שישתתפו ויצמדו יחד ויהנה איש מרעהו מחברתו וישתעשעו בדברים זה עם זה. כן עשה השי״ת ע״ד המשל והדמיון, כי לגבי הגוים אשר לא יחשבם מצד עצמם להיותם בגדר עבדים אמר שבקש סעודה גדולה ועשה עיקר מהסעודה עצמה, והלואי שתספיק שישגיח עליהם ויביט בהם כל אותו הזמן. אבל לישראל שהם בגדר בנים אהובים והביבים, אמר שיעשו סעודה קטנה, שלא לאבד הזמן בעסק האכילה המרובה. וביאר הטעם „כדי שאהנה ממך״, למען תהיה לי הנאה הנכספת ממני שהיא ממך עצמך, כי לא אתהנה אלא מעצמותך מידידות חברותך ונועם דבריך. ולהתעוררות זו צוה לבלתי הקריב בשמיני עצרת אלא פר אחד בלבד כדי להתעצר ולהתערב בידידות ישראל עמו.

[ענין הפר האחד] וצריכין אנו לדקדק על ענין הפר היחידי בשמיני עצרת לעולה, כי לא נמצא דוגמתו במועדים וזמנים אחרים כי בר״ח נאמר והקרבתם עולה לה׳ פרים בני בקר שנים, ובפסח והקרבתם אשה עולה לה׳ פרים בני בקר שנים, ובשבועות והקרבתם עולה לריח נחוח לה׳ פרים בני בקר שנים, ובשבעת ימי החג כבר ראינו שהפחות שבהם הוא של שבעה פרים. אמנם השוו שלשה ימים לפר אחד בלבד, והם ר״ה ויו״כ ושמיני עצרת אשר שלשתם קרבנותיהם שוים בפר ואיל אחד ושבעה כבשים, וזה להעיר לנו אזן על היות עצם שלשת הימים האלה מכוונים לענין אחד ושלשתם נאחזים ונמשכים זה מזה לתכלית שוה, לכלא פשע ולהתם חטאת מבינינו. האחד הוא ראש השנה לעוררנו ע״י השופר לשוב בתשובה שלמה עד בא יום העשור אשר בו יתכפרו עונותינו ונזכה אל הנצחון נגד המקטרגים, ולפרסם הנצחון הזה צוונו על נטילת לולב שבעת ימי החג. ועתה בא היום השלישי חג העצרת שהוא העקרי, שאמר ית׳ עצרת תהיה לכם, כלומר אחרי שאתם עתה בגדר השלמה ותקראו עם נשוי פשע כסוי חטאה, עצרת תהיה לכם, השתדלו לעצור ולעכב אצלכם שלמות זו לאורך ימים, אל תרפו מהתשובה והחזיקו במעוזה להתמיד בה ולבלתי שוב חלילה לכסלה. וזה שאמר הנביא יואל במלות קצרות, תקעו שופר בציון (בר״ה) קדשו צום (ביו״כ), קראו עצרה (בשמיני עצרת), כי לעורר האומה אל התשובה צריכים שלשת ימים נוראים אלה, ר״ה להתעוררות התשובה, יו״כ להשגת התשובה, ושמיני עצרת לעצור ולעכב ולהתמיד התשובה בקרבנו. והרמז לזה הוא הפר האחד הכתוב בשלשתם.

[הפטרת היום] הרעיון הזה מבואר ג״כ בהפטרה שאנו קוראין בשמיני עצרת, שאמר שלמה המלך ברוך ה׳ אשר נתן מנוחה לעמו ישראל ככל אשר דבר לא

נפל דבר אחד מכל דברו הטוב אשר דבר ביד משה עבדו וגו' וסיים והיה לבבכם שלם עם ה' אלהינו ללכת בחקיו ולשמור מצותיו כיום הזה. ויש לדייק אם כבר אמר שנתן מנוחה לישראל ככל אשר דבר, למה חזר לומר לא נפל דבר אחד מכל דברו, פשיטא שאם נפל דבר אחד לא היה נותן ככל דברו הטוב, גם היה לו לומר לא הפיל דבר אחד, למה אמר בתחלה סתם כאשר דבר ואח"כ אמר אשר דבר ביד משה עבדו, ומה ענין „כיום הזה"? ונראה כי שלמה המלך אמר ע"ד שאמר השי"ת על ישראל אחר קבלתם התורה, מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי וגו' כל הימים. לומר הנה בני ישראל הם עתה בתכלית השלמות, דבקים ביראתי ובאהבתי ולבם נכון עמי, כי הטיבו כל אשר דברו, אך מי יתן שלבם זה הטוב יהיה להם כל הימים, שיתמידו כל ימיהם בטוב לב זה ולא יחליפוהו בלב אחר. וזה מה שאמר שלמה, בראותו אז ישראל במצב השלמות הודה לה' שנתן להם מנוחה והשקט ושלוה כמו שהבטיח להם ה', ואף כי לפעמים תביא המנוחה והשבתה לידי בטלה וממנה לידי שעמום ומעוט דקדוק בשמירת מצות ה', אעפ"כ לא נפל דבר אחד מכל דברו הטוב, ר"ל לא נפל מקיום מצות התורה ולא חסר מהן דבר אחד, כי בני ישראל שמרו כל המצות שנאמרו מפי ה' ע"י משה, ודבר הטוב הוא התורה נשמר ונתקיים מישראל בשלמות מבלי שחסר ממנו אפילו דבר אחד גדול או קטן, כי שלמים הם אתו מכל וכל. ועתה לא נשאר אלא לבקש שיהיה זה לאורך ימים בהתמדה, וזה הוא והיה לבבכם שלם, הלב השלם הזה אשר לכם ללכת בחוקי ה' ולשמור מצותיו יהיה כן כל הימים בקיום והתמדה, לא ימושו ממנו כי זה כל פרי השלמות, ובזכות זה נזכה לבנין הבית האחרון, בבי"א.

לד

דרשה לשמחת תורה

מיסוד ס' בית מועד דרוש י"ג

במדרש אמר רבי תנחומא וכו' כל אכילה ושתיה האמור במגילה זו (קהלת) בתורה ומעשים טובים הכתוב מדבר. אר"י בנין אב שבכלן שנאמר והוא ילונו בעמלו בעולמו בעוה"ז ימי חייו לקבר, וכי יש מאכל ומשתה בקבר שמלוין את האדם לקברו, אלא זו תורה ומעשים טובים שעושה האדם בעוה"ז המלוין אותו לעוה"ב.

[שמחה לעולם הבא] האור הצפון והגנוז לעוה"ב אינו ידוע ומושג לשום בריה כי אלהים בראו והבדילו לו או לצדיקים לעתיד לבא, ונחלקו ר"י ורבנן בבראשית רבה, ר"י סבר אינו כדאי אותו האור לשום בריה ולא נבחר אלא לחתר ולהחריט מציאותו של עולם, ורבנן סברי לא נברא אלא לצדיקים כשיהיו שלמים בתורה שיקבלו שכרם ממנו, משל למלך שהיה לו מנה יפה והפרישו לבנו. והכונה שהצדיקים יהיו אז אלהיים (רוחניים) שיהיו ראוים להשתמש באותו האור כבן המשמש באוצרות אביו, מה שאין כן עתה מפני הרשעים כדכתיב וימנע מרשעים אורם. ועוצם האור ההוא מופלא כ"כ עד שאפילו נביא אינו יכול להסתכל בו כי הוא גנוז באוצרות עוה"ב, וכל הנביאים התנבאו רק לעתיד לבוא אבל לעוה"ב עין לא ראתה אלהים זולתך, יעשה למחכים לו שהם הצדיקים בשכר המצות שעושים, כי כפי מעשיהם בעוה"ז מתוקן להם דוגמתם לעוה"ב. ולכן בהיות כל מצוה נערכת לעוה"ב, אם יעשה אותה האדם בכונה לשם מצוה מרגיש בה שמחה מעין עוה"ב הכולל האור הגנוז והטוב הצפון שנמשך למצוה ההיא. וכמו שדרשו חז"ל על אמרו תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל, כי העובד את ה' בלי שמחה ובכונה שהיא בטוב לב אינו רצוי לפני המקום, ומרוב כל היינו מהשמחה הצפונה בעוה"ב שכולו טוב וכולו ארוך היינו כולו אור וכולו שמחה. וע"ז אמר דוד ע"ה לולא האמנתי לראות בטוב ה' היינו באור המתוקן מהתורה בארץ חיים עוה"ב. ואחרי שהשמחה במעשה המצוה תעורר הכוונה ותגיעה אל מכוון תקונה בעוה"ב, מה רב טוב המקיים המצוה בשמחה הראויה במעשה ההוא, שהאור והטוב שישיג לעוה"ב ע"י המצוה הוא כפי שיעור השמחה שבה, כי השמחה היא הנערכת לשכר עוה"ב. ולכך צריך שתהיה שמחה בכל מצוה ומצוה. וכ"ש שראוי לנהוג שמחה יתירה וגדולה על התורה בכללה, שהיא עיקר כל המצות ושמחתה שקולה כשמחת כל המצוות. ועל פי הדברים אלו נהגו קדמונינו לעשות שמחה ביום שגומרין בו את התורה בקריאה להורות על יסוד תכליתה. וכן עושין שמחה כשגומרין מסכתא או ספר שקריאתו מצוה להורות שיש שמחה בקיום התורה והמצות לגוף ולנפש, ששניהם כאחד עסקו בעבודת ה' וגם שניהם יקבלו שכר לעוה"ב.

[סעודת מצוה ומחול לצדיקים] סעודת מצוה בסיום התורה היא סימן לחיות כי היא חיינו ואורך ימינו, והמחול היא הצעה לנצחיות בהיותו בתנועה חוזרת חלילה שאין לה הפסקה ושניהם יעוררו שמחה בלב, ואף שהרקים מכוונים במשתיהם ובמחול שלהם לשמחת עצמם, החכמים מכוונים בדברים הללו לשמחת עוה"ב. ובאמת סעודת הצדיקים חשובה עבודה וכ"ש בצירוף התורה והמצוה, וקיבוץ הצדיקים יחד הוא שמחה, והמחול בשמחת תורה הוא להורות ג"כ שאנו חוזרים

חלילה לקרות בתורה מבראשית אחרי שסיימנו את התורה, כי היא נצחית ואין לה הפסקה, ונזכה עי״ז לעוה״ב לקבל הטוב ולהשיג האור הגנוז בסתר התורה. והוא שאמר רשב״י (ב״ר) שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב, שמחה לאיש זה הקב״ה שנאמר ה׳ איש מלחמה, במענה פיו ויאמר אלהים יהי אור, ודבר בעתו מה טוב וירא אלהים את האור כי טוב וכו׳. הראה לנו שהשמחה תלויה באור שהוא צפון לעוה״ב, שנעשה ונתקן ע״י התורה והמצות, כי שמחה לאיש לעוה״ב במענה פיו שעוסק בתורה, ודבר בעתו מה טוב שעושה מצוה בשעתה והטוב הזה יהיה נצחי להיותו אלהיי. ולכן נתבאר זאת במחול, כמו שאמר ר״ח אמר עולא א״ר אלעזר, עתיד הקב״ה לעשות מחול לצדיקים בג״ע והוא יושב ביניהם, וכל אחד ואחד מראה עליו באצבעו שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו וגו׳. המחול הוא כנוי לנצחיות הצדיקים מכח מה שקיימו התורה והמצות ופקודי ה׳ ישרים משמחי לב, ויראו באור אלהותו כל מה שמסובב ממנו, והשמחה תהיה על בטול יצה״ר שהוא מות. וכדי להכין אדם עצמו לעוה״ב יעשה בתורה כמו שעושה בסעודתו שקובע עתים לסעודה ביום ובלילה ונהנה מסעודתו כי חיי שעה תלוים בסעודה. וכן יעשה בתורה כמו שאמרו לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בגמרא, ושאלו ומי ידע כמה חיי? כי קאמרינן ביומי, שיקבע שיעור למודיו שלש פעמים ביום, כי חיי עוה״ב תלוים לו בתורה. וכמו שישמח האדם בסעודה מתוקנת כך ישמח בתורה שהיא סעודה מתוקנת לעוה״ב, ולא שיש שם אכילה ושתיה גשמית כמו בעוה״ז אלא שכר התורה והמצות שהוא עוה״ב קרוי סעודה על שם ההנאה שישיגו בו הצדיקים בשמחת האור הצפון להם.

[הבנת המדרש] וזהו שאמרו במדרש שהבאנו כל אכילה ושתיה האמורה במגלה זו בתורה ומעשים טובים הכתוב מדבר, כי מגלת קהלת באה לפרש שעניני עוה״ז הבל המה אצל עניני עוה״ב, ורק מה שישתמש ויתעסק בהם האדם לצורך חיי עוה״ב יש בהם ממש, כי לכך הוכנו, והשמח בחלקו בתורה בעוה״ז יזכה בחלק שכנגדו לעוה״ב. ולכן אמר ושבחתי אני את השמחה וגו׳ כלומר אם שהשמחה הגמורה היא לעוה״ב, גם בעוה״ז ישיש האדם בשמחה שהיא מעין שמחת עוה״ב. וזו שמחת התורה שהיא עצם מעצמות שמחת עוה״ב, כמו שאמר והוא ילונו בעמלו וגו׳ זו תורה ומעשים טובים שעושה האדם בעוה״ז המלוין אותו לעוה״ב, וענין הלויה היא השמחה, שמחת התורה ומע״ט שיש לה שייכות והתיחסות עם שמחת עוה״ב. ועל פרסום הדבר הנהיגו ישראל להרבות בשמחת התורה ביום זה שאנו גומרין בו קריאת התורה שהיא התכלית, ולא נעשה שמחת תורה בשבועות בזמן מתן תורה, כי אז היתה ההתחלה ועוד לא הגענו עד התכלית הפועל, ורק בעת סיום התורה השלמנו עצמנו בה, ולכן נשמח ונגיל היום הזה ביותר. ובזכות זה נזכה לאור הצפון לעתיד לבוא ויקוים בנו אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה, כי בו ישמח לבנו כי בשם קדשו בטחנו נגילה ונשמחה בו, שמחת עולם על ראשם ונס יגון ואנחה. יראו עינינו וישמח לבנו בישועת מלכנו באמור לציון מלך אלהיך, אמן.

לה

דרשה לשבת בראשית

א״ר יצחק לא היה צריך לכתוב (להתחיל) את התורה אלא מהחדש הזה לכם (שהיא מצוה ראשונה שנצטוו ישראל), ולמה כתב מבראשית? להודיע כח גבורתו שנאמר כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים (תנחומא).

[תכלית התורה] תורתנו הקדושה אינה רק תורת משפטים ודינים, כי אם כן למה לנו ספר בראשית להודיע תולדות הבריאה וספורי האבות וחלק הראשון מספר שמות אדות יציאת מצרים, היה לו למשה רבינו להתחיל התורה מן החדש הזה לכם ראש חדשים שהיא המצוה הראשונה ולחשוב רק תרי״ג מצות? גם אין המכוון בתורה להורות לנו חכמות טבעיות או ספורים בעלמא וקורות העולם של מה בכך. אמנם כל דבר וכל מאמר בתורה יש לו תכלית ומוסר השכל להורות לנו דרכי החיים. לכן התחיל התורה מבראשית ברא אלהים כי הוא שורש האמונה, ומי שאינו מאמין בזה וחושב שהעולם קדמון הוא כופר בעיקר גדול ואין לו תורה כלל. וגם להורות כי קיום העולם תלוי בשביל האומה הישראלית, ויעודם בארץ נחלתם, וזהו שדרש רבי יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי את הפסוק הנ״ל כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים. מה טעם גלה הקב״ה לישראל מה שנברא ביום הראשון ומה שנברא ביום השני? מפני או״ה שלא יהיו מונין ואומרים להם הלא אומה של בוזזים אתם (שכבשתם א״י בחזקה מאו״ה), וישראל משיבין להם, ואתם הלא בזוזה היא בידכם, הלא הכפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם (דברים ב׳). אלא העולם ומלואו של הקב״ה, כשרצה נתנו לכם וכשרצה נטלו מכם ונתנו לנו (ב״ר פ״א), כלומר בשביל לתת להם נחלת גוים הגיד להם כח מעשיו, איך ברא את האדם והמשילו במעשה ידיו וכל שת תחת רגליו, וג״ע שהוא מבחר המקומות הנבראים בעולם הזה נעשה מכון לשבתו עד שנירש אותו חטאו משם, ואנשי דור המבול

בחטאם גורשו מן העולם כולו והצדיק בהם לבד נמלט הוא ובניו. וכאשר חטאו זרעם נפוצו ממקומם ונזורו בארצות שונות ונתיישבו למשפחותם בגוייהם כפי שנזדמן להם. א"כ זה הוא משפט אלהים בארץ מעולם. ומסופר כי כנען בעבור שעשה שלא כהוגן נתקלל ונמכר לעבד עולם ואינו ראוי שיירש ארץ כנען אבל יירשוה עבדיו זרע אוהבו, כענין שכתוב ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו, כלומר שגירש משם מורדיו והשכין בו עובדיו שידעו כי בעבודתו ינחלוה, ואם יחטאו לו תקיא אותם הארץ כאשר קאה את הגוי אשר ירשה לפניהם (רמב"ן).

[האדם הוא תכלית הבריאה] כבר התעוררו רבים למה לא נזכרה בריאת המלאכים, וביום הראשון לא נזכר מאמר בבריאת השמים והארץ לאמר יהי שמים יהי ארץ, רק יהי אור, ונראה כי השמים והארץ נבראו מקודם ליום ראשון. אולם לא נתנה תורה למלאכי השרת, ולא בא ספור הבריאה אלא להגיד התחלת עניני העולם התחתון אשר הוא מושב בני האדם, וקצת מעניני העולם העליון מן הצד שיש לו התייחסות עם בני האדם, כלומר מצד התועלת המגעת לנו משם. ולא היה רצונו ית' לבאר לבני אדם עניני השמים וגם אי אפשר לבני אדם להבינם, זולת הנראה והנודע להם. לפיכך הגידה התורה מה שנברא ונעשה בששת ימי הבריאה, והקדימה בדרך כלל לומר כי שמים וארץ ברא אלהים בראשית כל. ומה שנאמר בעשרת הדברות כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ הכוונה על פרטי הבריות והיצורים אשר בשמים ובארץ, כמו עשיית הרקיע והפרשת הארץ מן המים, המאורות ובעלי החיים וכו' (שד"ל בפירושו על התורה). ומזה ראיה כי ספורי התורה הם לתכלית האדם, ובריאת האדם בארץ היא תכלית העולם התחתון. ולמה נברא האדם לאחרונה? ע"ז דרשו אחור וקדם צרתני (תהלים קל"ט), אם זכה אדם אומרים לו אתה קדמת למלאכי השרת (כי הנשמה הוא חלק אלוה ממעל), לא זכה אומרים לו זבוב קדמך, יתוש קדמך שלשול (תולעת) קדמך (ב"ר פ"ח), למען לא יתגאה האדם כי הוא מבחר היצורים לא נברא ראשון שלא יתאכזר על הברואים שנבראו אחריו כאילו יש לו חלק והשתתפות בהם, כי רחמי ה' על כל מעשיו. אבל יוכל להתעלה בנפשו המשכלת כי היא קדמה לבריאת המלאכים. ובאופן כזה האדם מורכב מרוח וגשם, רוחו למעלה מכל הנבראים וגופו למטה מכל הגשמיים. וע"ז דרשו חז"ל ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (משלי ג'), א"ר אלעזר בשם רשב"ל בחכמה ברא הקב"ה את העולם, ביום הראשון ברא את השמים מלמעלה והארץ מלמטה, בשני ברא רקיע מלמע־ה, בשלישי יקוו המים מלמטה, ברביעי המאורות למעלה, בחמישי ישרצו המים מלמטה, נשתייר יום ששי, אמר הקב"ה אם אני בורא האדם מלמעלה הארץ מתרגזת ואם מלמטה השמים מתרגזין, מה עשה הקב"ה ברא גופו מלמטה ונשמתו מלמעלה, הוי אומר ה' בחכמה יסד ארץ (חגיגה י"ב).

[מדת הדין ומדת הרחמים] השי"ת מסר לאדם שלטנות בארץ במדה מוגבלת, כמו שאמרו חז"ל „כשם שהקב"ה הוא מלך בעליונים כך האדם הוא מלך בתחתונים", והמשורר אמר „ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו, תמשילהו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו", ונתן לאדם כח הבחירה לבחור בטוב או ברע בחיים או במות. ומפני שהדרך פרוצה לפניו והוא עלול להכשל ולחטוא, לכן צמצום השי"ת את כחותיו על האדם לנהוג אותו במדת הדין ובמדת הרחמים, מדת הדין הוא מדת האמת לגמול לאדם כמעשיו וכפעולותיו ולענשו כדי רשעתו, ובמקום שאי אפשר לאדם לעמוד בדין ובמשפט חרוץ וקבוע, יהיה נהוג במדת הרחמים לפנים משורת הדין. ולולי שותף השי"ת את מדת רחמנותו עם מדת דינו לא היה העולם מתקיים ולא היה האדם ראוי להבראות. וכאשר אמר ר' סימון, בשעה שברא הקב"ה לברוא אדם הראשון נעשו מלאכי השרת כתות וחבורות, מהם אומרים יברא ומהם אומרים אל יברא, הדא דכתיב חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו (תהלים פ"ה), חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, אמת אומר אל יברא שכולו שקר; צדק אומר יברא שעושה צדקות, שלום אומר אל יברא דכוליה קטטות. מה עשה הקב"ה נטל אמת והשליכה לארץ. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבון העולמים מה אתה מבזה אלטיכסייא (חותם תכנית) שלך? תעלה אמת מן הארץ, הה"ד אמת מארץ תצמח וכו'. רב הונא רבה דציפורי אמר עד שמה"ש מדיינין ומתעסקין אלו עם אלו בראו הקב"ה, אמר להם מה אתם מועילים כבר נעשה אדם (ב"ר פ"ח).

[האדם צריך תיקון] האדם נברא יחידי וממנו נסתעפו כל האומות וביניהן האומה הישראלית, להורות כי אב אחד לכל בני אדם ומחוטר אחד יצאו, ואף כי נשתנו אח"כ בדעותיהם ישובו כולם באחרית הימים לדעה אחת, כמאמר הנביא כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד (צפניה ג'), וללמדך שכל המאבד נפש אחת מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא וכל המקיים נפש אחת כאילו קיים עולם מלא (סנהדרין ל"ז). ועוד טעם אחר שלא יתקנאו איש באחיו ביחוסו, ולא יאמר אדם לחבירו אבא גדול מאביך, ולא יהיו משפחות מתגרות זו בזו לומר שיחוס משפחתן גדול מיחוס משפחה אחרת. ולא יהיו הרשעים מתיאשים מתשובה לומר שאין להם זכות אבות (עי' תוספתא סנהדרין פ"ח). גם לא נברא האדם בשלמות רק מלא חסרונות כדי שישתדל בעצמו לתקן את עצמו במה דאפשר,

ולכן לא נברא האדם מהול וגם לא ניתנה מצות מילה לאדם הראשון, כמו שהשיב ר' הושעיא להפילוסוף בשאלו אם חביבה היא המילה מפני מה לא ניתנה לאדה"ר, אמר כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריך עשייה, כגון החרדל צריך למתוק, החיטין צריכין להטחן ואפילו אדם צריך תיקון (ב"ר פי"ח). וכן היה צריך עזר כנגדו, ואמר ר' חייא בר גמדא שלא נקרא אדם שלם עד שנבראה חוה שנאמר ויברך אותם ויקרא את שמם אדם (ב"ר פי"ז).

[עץ הדעת טוב ורע] ויאמר ה' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם וגו'. המאמר הזה קשה להבין, כאילו ח"ו יש כילות למעלה או צד קנאה לאדם שלא יחיה לעולם, כי למה ימנעהו מלקיחת עץ החיים שמא יאכל ויחיה לעולם? גם קשה לדעת, אם אחר האכילה מן העץ הנאסר נתחדשה באדם ידיעת טוב ורע, א"כ היה חסר דעה קודם האכילה, ואיך יתכן לצייר שיהיה האדם בחיר היצורים נעדר מידיעות אלו, ואיך יוכל להשתלם ולהשיג שום מעלה אם לא ביודעו הטוב והרע? אמנם רצה השי"ת לתת הבחירה לאדם לבחור בטוב ולמאוס ברע, נגד עצת יצרו הרע אשר ימנעהו לעשות כן, כדי שיקבל שכר על הבחירה הטובה הזאת שבאה מצד עצמו ופעולתו, ולא מצד טבעו ודרכו הרגיל מבלי מניעה מן החוץ. ואם לא נתנה הבחירה לאדם לא היה ראוי לקבל שכר על הטוב ולא עונש על הרע, כי הטוב שהיה עושה היה כמצות אנשים מלומדה, והשכר כמתנת חנם על צד החמלה והחנינה, ואיש שיש לו רוח יתירה שונא מתנה כזו. ועל זה משלו חז"ל על הפסוק חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב וגו', ר' סימון בשם ר' שמעון בן חלפתא משל לבוליוסטוס (בן אצילים) שהיה גדל בביתו של מלך א"ל המלך שאל מה אתן לך. אמר הבוליוסטוס אם אני שואל כסף וזהב הוא נותן לי, אבנים טובות ומרגליות הוא נותן לי, הריני שואל בתו של מלך והכל בכלל. כך בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה ויאמר אלהים שאל מה אתן לך, אמר שלמה אם אשאל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות הוא נותן לי אלא הריני שואל את החכמה והכל בכלל. והדברים מבוארים כי להיות זה הבוליוסטוס מחשובי המלכות שגדל בביתו של מלך, וראה שהמלך חפץ לתת לו איזה דבר בתורת חסד ודרך מתנה, חשב שלפי מעלתו לא לכבוד יהיה לו שיקח שום דבר על צד החסד והחנינה, אלא שיתן לו איזה דבר שראוי לו מצד הדין. לזאת אמר אם אשאל כסף וזהב אינם שלי מצד הדין והיושר, ואם נותן לי תהיה מתנה מתייחסת לו מטוב חנינתו, אלא מה שראוי לי ליקח הוא דבר שיביא לי פירות כמעט דרך חיוב, ולכן שאל את בת המלך לאשה, ואז תקבל הנדה הראויה לה ויזכה בשלו באמצעות אשתו. וכן בבריאת האדם היה דעתו ית' בלי שום ספק שיהיה האדם שלם בתכלית השלמות בכל המעלות, ובפרט באלו השתים שהן הידועה הכוללת בין טוב לרע וגם הנצחיות וחיי עולם, אך לא חפץ להטביען בו שיהיו אצלו טבעיות כמו ראית העין ושמיעת האוזן ויתר החושים בדרך טבע, כי כל זה הוא חסד אשר הוחן בו כל נברא ונברא מרוב טובו ית', אלא היה רוצה שהאדם יקנה מעלות אלו בזכותו מצד שמרו מצות אלהיו, ועל ידי שמירה זו ישיג הידיעה של טוב ורע וחיים נצחיים. לפיכך שם עץ החיים בתוך הגן באמצעותו, וסמוך לו עץ הדעת טוב ורע, וצוה לאדם שלא יאכל מעץ הדעת, שאילו יאכל ממנו תהיה הידיעה בו טבעית מטבע העץ ולא תתקיים כוונת השי"ת, וכ"ש שלא יאכל מעץ החיים שהוא יותר פנימי ובתוך, כי לא הותרה לו אלא אכילת כל עץ המפוזרים בגן אשר אין בטבעם אלא כח ההזנה בלבד. ואילו היה האדם שומר מצוה זו לאלהיו, היה זוכה שתושפע בו הידיעה של טוב ורע דרך שכר חלף עבודתו ושמירתו של מצות ה' והיה לו לכבוד ולתפארת, אכן אחר שנתפתה מאשתו בהסתת הנחש ואכל מעץ הדעת באה לו הידיעה של טוב ורע בדרך טבעי מצד העץ ולא חלף ושכר שמירת המצוה, ולא נתקיימה בזה הכוונה הרצויה. וזהו שאמר הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע, והיה הקב"ה מדבר עם המלאכים וקובל על האדם, שע"י רוע בחירתו היה כאחד ממנו, כענין המלאכים בפירוש חז"ל, לענין הידיעה של טוב ורע, כי באכילתו מן העץ גרם שתהיה ידיעתו כידיעת המלאכים שהיא מוטבעת בהם בחסדו ית' ואינם קונים אותה מצד כשרון המעשה. ועתה אני חושש פן יקרהו מקרה כזה גם במעלה השניה מהשגת חיי עולם, שישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואז יחיה לעולם מפאת האכילה שתביא חיים נצחיים כמלאכים ולא מצד מעשיו, ואין זה ממה שארצה בו, לכן גרש את האדם וישכן אותו מקדם לגן עדן (בינה לעתים בדרוש ט"ו).

[קין והבל] קין הרג את הבל אחיו ונענש להיות נע ונד בארץ. קין והבל הם שני ענינים הפוכים ומתחלפים, אך שניהם נצרכים לישוב העולם. השלום יאחדם ויקיימם אבל הקנאה והשנאה יעוררו המחלוקת אשר תפרוץ בהם פרץ ותכריתם. סיבת הריגת הבל ע"י קין היתה לפי אגדת המדרש, שהיו מדיינין ביניהם ואומרים בואו ונחלק את העולם, כי לא יכלו לשבת יחד בארץ, כי כל העולם ומלואו לא היה די בשביל שני בני אדם, אלא כל אחד רצה ליקח הכל. לאחרונה עשו פשרה ביניהם כי קין נטל הקרקעות והבל נטל את המטלטלין שעליהן. כיון שראה קין להבל שהוא רועה צאנו בשדה, אמר לו קין לא כבר חלקנו בינינו והקרקע שלי היא, למה תרעה צאנך בחלקי? א"ל הבל אני לא קבלתי עלי שאניח צאני בלא מרעה.

ומתוך דברים אלו נפלה קטטה ביניהם והרג קין להבל (מדרש אגדה). וכל זה להורות עד כמה גדול כח הקנאה כי תעורר רציחה בין אחים שלא יוכלו לחלוק בירושת אביהם, מפני שלא ישתדלו לחיות בשלום ובמישור ולהיות כל איש שמח בחלקו. במדרש אחר אמרו כי קין הביא מפרי האדמה מנחה לה׳ מזרע פשתן, וחבל הביא למנחת ה׳ צמר מבכורות צאנו, ולא התערבו שניהם יחד להביא מנחה אחת גדולה, ולכן נאסרו כלאים צמר ופשתן ללבוש ביחד, ורק לדבר מצוה הותרה שעטנז כמו תכלת בציצית וכלאים בבגדי הכהנים לשרת בקדש, להורות כי תערובת בכוונה נעלה ומושלמת תעלה לרצון לפני ה׳. וכן אפשר לאגד ולחבר שני ענינים הפוכים לצורך הגון ונכון. קין שנטל הקרקעות היה בא כח האכרים ועובדי האדמה, והבל שנטל המטלטלין היה בא כח הסוחרים והעוסקים במשא ומתן ואם יש קנאה ושנאה ביניהם יוכלו להחריב העולם, ורק האחדות והתערבות בשלום ושלוה יקיימו הישוב לטוב להם ולבניהם אחריהם. וכן ענין הפועלים והבעלים יוכלו לעמוד רק ע״י השלום ונכרתים ע״י מחלוקת וכל מעשיהם אבודים. וראיה מקין שנכרתו זרעו אחרי הדור השביעי, כי שבעתים יוקם קין, והעיר שבנה חנוך בנו לא הועילה לו להחזיק הישוב, כי כולם מתו ותמו מן הארץ, עד אשר קם דור חדש מן שת בן אדם וממנו החלו תולדות אדם והולידו בנים ובנות, וביניהם חנוך אחר ולמך אחר בס״ה עשרה דורות עד נח, מפני שלא היה רצון השי״ת שיתקיימו זרע קין שהיה רוצח כי הוא פוקד עון אבות על בנים, ומשלם שכר טוב לטובים העושים רצונו ית׳.

דרשות לחנוכה

חומר לדרוש על אדות ימי חנוכה

[נצחון החשמונאים] הדלקת הנרות בשמונת ימי חנוכה מכ״ה כסלו ואילך היא זכר לנצחון החשמונאים על היונים, ואמרו במגילת תענית כשנכנסו יונים להיכל טמאו כל השמנים וכשגברה יד בית חשמונאי ונצחום בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה חתום בחותמו של כהן גדול ולא היה בו אלא כדי להדליק יום אחד ונעשה נס והדליקו ממנו שמונה ימים, לשנה הבאה קבעום יו״ט בהלל והודאה (שבת כ״א:). מסורה בידינו כי בכ״ה כסלו נשלם המשכן בימי משה רבינו אך המתין הקב״ה לחנכו עד חדש ניסן שבו נולדו האבות, וכדי לכפר פני חדש כסלו שנדחה ממנו חנוכת המשכן שילם לו הקב״ה בבית שני בימי החשמונאים (במדבר רבה פי״ג) ולכן קורין ביום הראשון ויהי ביום כלות משה (או״ח סי׳ תכ״ח). וזכר לחנוכה מן התורה שכתוב אחר כל המועדים בפ׳ אמור, ויקחו אליך שמן זית זך, ומביא הרמב״ן המדרש כיון שהקריבו י״ב שבטים ולא הקריב שבט לוי וכו׳ אמר הקב״ה למשה דבר אל אהרן ואמרת אליו, יש חנוכה אחרת שיש בה הדלקת הנרות, ואני עושה בה לישראל ע״י בניך נסים ותשועה וחנוכה שקרויה על שמם והיא חנוכת בני חשמונאי, לפיכך הסמיך פרשה זו לפרשת חנוכת המזבח.

[פך השמן] נס הנצחון של החשמונאים לא נזכר בתלמוד, רק הנס של פך השמן, והטעם הוא כי הפרושים שהיו משלומי אמוני ישראל אהבו את השלום ולא נלחמו באויביהם רק מלחמת מצוה וחובה ולא מלחמת רשות ואפילו מלחמת החופש, והראיה ירמיה הנביא ישיעץ לעם להשלים עם מלך בבל, וכן רבן יוחנן בן זכאי יעץ להשלים עם מושלי רומי והתנגד לראשי בריוני בירושלם שלחמו עם הרומיים ולא נכנעו לפניהם, כי ידע וראה ברוח בינתו שמאת ה׳ הוא וכבר נגזרה גזרה על מלכות ישראל שתכלה וישתעבדו לממלכות הגוים עד עת קץ, ולמה להם לאבד נפשות חנם, ולמסור עם ישראל להרינה שיתעוללו בהם הערלים אשר לא ידעו רחם. וסוף כל סוף היה הנצחון הגשמי של החשמונאים כקיקיון דיונה שלא נמשך ימים רבים, ולכן חגגו רק הנצחון הרוחני של פך השמן המאיר, ולכל בני ישראל היה אור במושבותם, נר מצוה ותורה אור. עוד טעם אחר מפני שהחשמונאים לקחו המלכות לעצמם מבלי רשות נביא או הסנהדרין, וחז״ל אמרו כל החולק על מלכות בית דוד כחולק על השכינה, כי החשמונאים היו ממשפחת לוי ומלכות בית דוד משבט יהודה, ונאמר לא יסור שבט מיהודה, ולכן הרע הדבר לרבנו הקדוש

ובכתבו המשנה השמיט את הנס של חנוכה מחבורו (חתם סופר). גם אפשר לומר שהעמידו חז"ל את חנוכה על הנס של פך השמן ולא על נצחון המכביים כדי שלא לעורר קנאת הגוים עלינו שאמרו כי אנו חוגגים על מפלתם, ועדיין ממשלת היונים גברה בימי בעלי התלמוד. ולכן תארו את החג בנס של פך השמן בקדושת השמן הטהור שהוא דוגמא לתורתנו הטהורה, אבל בברכת על הנסים שנוסד ע"י הגאונים בעת שלא שלטה עוד מלכות היונים נזכר גם הנצחון של החשמונאים על היונים (הרב ר' ישראל אלכסנדרוב באגדת פך השמן).

[אור ונר] הה"ד פתח דבריך יאיר מבין פתיים (תהלים קי"ט), ר' יהודה אמר בשעה שברא הקב"ה את עולמו ברא תחלה האור ואח"כ העולם שנאמר ויאמר אלהים יהי אור! וירא אלהים את האור כי טוב. ואמרו שנתעטף הקב"ה בשלמה והבהיק את העולם מזיוו מראשו ועד סופו, כמו שנאמר עוטה אור כשלמה ואח"כ נוטה שמים כיריעה (תהלים ק"ד). וכן אתה מוצא בשעה שאמר הקב"ה למשה שיעשה את המשכן אמר בצלאל ובמה אפתח תחלה? פתח בארון שנאמר ויעש בצלאל את הארון (שמ"ר פמ"ט), ונקרא ארון ע"ש האור הגנוז בו והם לחות העדות ותורת ה'. ואע"פ שהקב"ה כולו אורה שנאמר ונהורא עמיה שרא (דניאל ב'), אמר לישראל עשו לי מקדש והתקינו לי מנורה ונרות. כיון שעשו כן באה השכינה, מה כתיב שם ולא יכול משה לבא אל אהל מועד וגו' וכבוד ה' מלא את המשכן. מיד קרא למשה לאמר לאהרן בהעלתך את הנרות וגו'. א"ל הקב"ה למשה לא בשביל שאני צריך לנרות הזהרתיך על הארת הנרות אלא לזכותם כי ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר, ולעתיד לבא אני מאיר להם כמו דכתיב קומי אורי כי בא אורך וגו' (במד"ר פט"ו). ודרשו על מנורת זהב כלה שראה זכריה, זו כנסת ישראל שנאמר בה כלך יפה רעיתי, וכן מנורת זהב טהור במשכן זו כנסת ישראל, ירכה זה הנשיא, וקנה זה אב"ד, גביעיה אלו חכמים, כפתוריה אלו תלמידים, ופרחיה אלו תינוקות של בית רבן, כלך יפה רעיתי ומום אין בך (פסיקתא רבתי). והם נר עולם המאיר לכל הארץ, שנאמר והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך (ישעיה ס') ויהיו הנר המאיר את אור החופש לכל המין האנושי, כסמל העמוד המאיר בחוף נויארק המסוים במלות „החופש מאיר על התבל" Liberty Enlighten the World.

[סדר הדלקת הנרות] כדי לספור שמונת ימי חנוכה בדיוק אנו מדליקין ביום ראשון נר אחד וביום שני שני נרות עד יום שמיני שאז מדליקין שמונה נרות, אך לדברי בית שמאי מהפכין הסדר שמדליקין ביום ראשון שמונה נרות והולך ופוחת עד יום שמיני שאז מדליק רק נר אחד, ולמדו כן מפרי החג שנתמעטין והולכין מיום ליום. אמנם לדברי בית הלל מעלין בקודש ולא מורידין והלכה כבית הלל כמו שאנו נוהגין. ונראה שנחלקו בית שמאי וב"ה בטעם ההדלקה אם מדליקין לזכר הנצחון נגד הגוים שהיו פוחתין והולכין כפרי החג, או שמדליקין לזכר נס פך השמן לאורן של ישראל שעולין ממדרגה למדרגה, מתחלה ערב ואח"כ בוקר כמו שנאמר ויהי ערב ויהי בקר, ונמשלו ישראל לאילת השחר. ומצינו רבי חייא רבה ור"ש בר חלפתא היו מהלכין בדרך וחזו אילת השחר שבקעה אורה, א"ל ר"ח לר"ש כך היא גדולתן של ישראל קימעא קימעא, וכל מה שהולכת היא רבה והולכת, מאי טעמא? דכתיב כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז'). כך בתחלה ומרדכי יושב בשער המלך, ואח"כ ויקח המן את הלבוש ואת הסוס וגו', ואח"כ ומרדכי יצא בלבוש מלכות, ואח"כ ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר (ירושלמי ברכות פ"ח).

לו

דרשה לחנוכה

מיסוד ס' נפוצות יהודה דרוש ל"ז

כשנכנסו יונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה חתום ומונח בחותמו של כ"ג ולא היה בו להדליק אלא יום אחד ונעשה בו נס והדליקו בו שמונה ימים, לשנה אחרת קבעום שמונה ימים בהלל והודאה (שבת כ"א).

[שמונה ימי חנוכה] שמונה אלה ימי הנס ילדו למפרשים מבוכה רבה. למה דוקא שמונה? הר"ן כתב דמשום הכי היו שמונה ימים מפני שהיה להם שמן טהור רחוק ארבעה ימים והוצרכו שמונה ימים להלכה וחזרה. והבית יוסף כתב (בטור או"ח סי' תר"ע) שכל ישראל היו בחזקת טמאי מתים ואי אפשר להתקין שמן טהור עד שיעברו שבעה ימים מיום טומאתם ויום אחד לכתישת הזתים ותקונם להוציא מהם שמן טהור. וכתב שם דאיכא למידק למה קבעו שמונה ימים דכיון דשמן שבפך היה די להדליק לילה אחד נמצא שלא נעשה נס ביום הראשון אלא בשבעה לילות אחרונים, ויש לומר שחלקו השמן לשמונה חלקים ובכל לילה היו נותנים במנורה חלק אחד והיה דולק עד הבקר ונמצא שבכל הלילות נעשה הנס. ואפשר עוד טעם אחר כי עשו זכר לדבר ורשום לנס הנעשה בשמן לקבוע תחומו לשמונה ימים לשון נופל על לשון,

שמן=שמונה, ונופל גם על לשון חשמונאי שיש בו אותיות שמן, ע"ד נחש הנחשת שהוא נ"ב לשון נופל על הלשון. ונוסף עוד טעם כי הנס נעשה בשמן להורות על נצחונם כי הפר ה' עצת היונים שרצו לבטל את התורה מישראל ולהעבירם מחוקי רצונו. כי התורה נמשלה לשמן זית זך להעלות נר ה' נשמת אדם להאיר עינינו ולהגיה חשכנו. ולכן אמר רב הונא הרגיל בנר חנוכה הויין ליה בנים תלמידי חכמים, כי נר חנוכה רמז לתורה. נר ישראל יאיר נרנו ויגיה חשכנו בנר מצוה ותורה אור, ועלינו יזרח דבר נביאו קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח, אמן.

(מיסוד ס' עוללות אפרים ח"ב עמוד מ"ג)

[חודש מילה ושבת] צא ולמד ממערכי המלחמה החושבים להפיל החומה של האויב שמשתדלים לעקור יסודותיה תחלה וממילא תפיל החומה מתחתיה, כך האומות ברצותם לכלות אותנו משתדלים לעקור יסודי דתנו תחלה, לכבות נר מצוה ותורה אור, כמו שחשבו היונים בימי אנטיוכס וגזרו לבטל חודש מילה ושבת. וכמעט נר אלהים טרם יכבה העיר ה' רוח כהניו ומשרתיו עושי רצונו לחזק ידים רפות ולנקום נקמת ה' וקנאתו וילחמו בו וינרשוהו מהסתפח בנחלת ה' ויכו אותו עד חרמה, ובשובם נתנו שבח והודיה לאל וחזקו את בדק הבית וטהרו אותו לכבוד ה'. ובחינה זו לבדה תספיק לעשות זכרון לבני ישראל לנס ההוא, ונוספה עוד בחינה למצוה זו הנס שנעשה בפך של שמן שמצאו בחותמו של כ"ג. ולא לחנם נעשה הנס בנרות דוקא, כי הרוצה לבטל איזה דבר צריך לבטל המקור ולשרש אחריו, כדרך שאמרו חז"ל בסוד הפרה האדומה שבאה לכפרה על עון העגל, ומשלו משל לתינוק שטינף פלטין המלך ואמר המלך תבוא האם ותקנח וכו'. ובדרך זה הלכו צוררי ישראל שחשבו לבטל מישראל תורה ומצות, בראותם שהתורה היא סיבת קיומם ומעמדם ובהעדר הדבר המעמיד יפול הנשען עליהם. עכ"פ רצו לבטל המצות מעקרי הדת, וזה היה בימי אנטיוכס הרשע שחשב לבטל מישראל חדש מילה ושבת, כי בזכות שלש אלו נגאלו ישראל ממצרים, כמו שלמדו חז"ל מצות מילה מפסוק ואראה אותך מתבוססת בדמיך בשני דמים דם פסח ודם מילה, ומצות החדש שנאמר החדש הזה לכם ראש חדשים, וכן מצות שבת שמרו במצרים לבקשת משה מפרעה ליתן להם מנוח ביום השביעי כדאיתא במדרש, ורמז ע"ז וחמ"ש את ארץ מצרים והיה האוכל לפקדון, חמ"ש ר"ת ח'דש מ'ילה ש'בת, ובזכות שלשה אלה שהיה שמור בידם נגאלו ממצרים, ונרמז גם בפסוק וחמשים עלו בני ישראל בזכות חמ"ש. ולכן אנו מדליקין הנרות לזכר הנס כי שלש מצות אלו רמוזים באור, החדש ניכר בחדוש אור הלבנה, המילה נאמר במשה ותרא אותו כי טוב הוא ואמרו חז"ל שנולד מהול ונתמלא כל הבית אורה, והשבת תתן אור לזיו של המשמר אותה. ושלשת המצות האלו הן לאותות והן יסודי התורה, בקידוש החדש נאמר המאור הקטן לממשלת הלילה וגו' והיו לאותות, ומורה על חדוש העולם, וכן מתחיל הפיוט של פרשת החדש אות זה החדש וכו', המילה היא אות ברית קדש, ובשבת נאמר כי אות היא ביני וביניכם. לפיכך חשב אנטיוכס שבביטול שלש מצות אלו יפלו יסודי הדת והשתות יהרסון ואז יפול גם הבנין שעליהן ונר אלהים יכבה מכל וכל. עד אשר הופיע ה' ממכון שבתו והזריח אור ישראל, כי כבר ברית כרותה לנו שאפילו אם יתקבצו כל המלכיות שבעולם ונוסדו יחד על ישראל ועל התורה, אינן יכולין לבטל אותם. וזהו שביאר ר"ע לפילוסופס הפסוק כי תאמר אדום רששנו נשוב ונבנה חרבות כה אמר ה' המה יבנו ואני אהרוס, ששאל הפילוסופס והרי כל מה שבנינו קיים? א"ל ר"ע לא דבר הכתוב בנגד סתם בנין אלא כנגד העצות שאתם יושבים וחושבים בכל שנה לכלותינו והקב"ה מהרס מחשבותיכם, א"ל חייך שבך הוא ואתי חד סב ומבטל לן. ונראה שאף הפילוסופוס הבין שלא בסתם בנין דבר הכתוב אלא בבנין הלאום הישראלית ושאלו הרי כל מה שבנינו קיים כנודע מימים רבים שגזרו על ישראל הרג ואבדון בדורו של שמד ונתקיימו מחשבתם בעונותינו, והשיב לו לא דבר הכתוב אלא כנגד העצות היינו התורה שנקראת עצה שנאמר לי עצה ותושיה, ורצה לומר שבודאי יש בידכם לגזור אבדון לגוף וממון, אבל כשאתם חושבים לבטל ממנו עצה ותושיה בזה אין אתם יכולים, כמ"ש אין האדם שליט ברוח לכלוא את הרוח היינו ברוחניות ברוח חכמה ודעת אין כל בריה שולטת, כי אתי חד סב הוא הקב"ה יחידו של עולם שנקרא עתיק יומין ומבטל לן. נמצא כי ברית כרותה לישראל שאין האומות שולטין בתורה ומצוה.

[פך השמן בחותם כ"ג] זהו סוד הפך של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול שלא שלטו בו האויבים, רמז שישראל בטוחים לדורות שאין האומות יכולין לבטל מהם התורה שנמשלה לשמן העולה וצף על כל המשקים, דכתיב בה רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה, שיש לה יתרון ושאת ועז על כל החכמות והדתות, וממנה תצא אורה לעולם כמו השמן המאיר לארץ ולדרים עליה. ונעשה נס זה במנורת המאור שבה שבע קנים כנגד שבע חכמות הנכללים בתורה וכנגד שבעה ספרים שבתורה בסוד אמרו חצבה עמודיה שבעה. ופך שמן זה מונח תמיד בחותמו של כ"ג דהיינו בחותמו של הקב"ה הכהן הגדול הגבור והנורא, וחותם זה כדכתיב צור תעודה חתום תורה בלמודי, וחותמו של הקב"ה אמת וכתיב תורת אמת היתה בפיהו וכתיב ותורתך אמת. ושלשת המצות הנזכרות חדש מילה ושבת מתוארות בשם חותם, כי

הירח הוא אחד משבעה כוכבי לכת וכתיב ובעד כוכבים יחתום, המילה נקראת חותם כמ"ש וצאצאיו חתם באות ברית קדש, והשבת נקראת חותם כדאיתא במדרש רבות רבנן אמרי משל למלך שעשו לו טבעת מה חסרה חותם כך היה העולם חסר מנוחה בא יום שבת בא מנוחה. ולהנחה זו יתבאר לנו המדרש (במדבר רבה ותנחומא), וז"ל אמר הקב"ה למשה דבר אל אהרן ואמרת אליו בהעלותך את הנרות וגו׳ כשראה אהרן הנוכת הנשיאים חלש דעתו שלא היה עמהם בחנוכה לא הוא ולא שבטו, א"ל הקב"ה לגדולה מזאת אתה מוכן וכו׳, שאתה מטיב ומדליק נרות בבקר ובערב וכו׳. הקרבנות כל זמן שבית המקדש קיים הם נוהגים אבל הנרות לעולם אל מול פני המנורה יאירו, והברכות שנתתי לך לברך את בני אינן בטלין לעולם. וכתב הרמב"ן שרמז כאן לנרות חנוכת חשמונאי ובניו בבית שני. אמנם קשה שהרי בזמן שנעשה הנס ההוא היו גם הקרבנות קרבין, ואם הוא מדבר בזמן החרבן גם לקרבנות אנו עושין זכר כמ"ש ונשלמה פרים שפתינו והם לעולם. אלא בודאי שמדבר בקיום התורה הנצחית שלא יכלו לה האויבים בימי חשמונאים, וז"ש שאתה עומד ומטיב בבקר ובערב, כמו שנאמר ובתורתו יהגה יומם ולילה, או ירמזו על שעת הגלות והגאולה שהן ערב ובקר. ואמר אבל הנרות לעולם אל מול פני המנורה יאירו רמז לנר מצוה ותורה אור שלא תכבה נרם לעולם ועד.

[רמז במזמור שיר חנוכת הבית] על חנוך זה אמר המשורר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד ארוממך ה׳ כי דליתני ולא שמחת אויבי לי וגו׳ שקשה ליחסו לבנין שלמה, כי לא היו ישראל בצרה בימים האלה אדרבא בעת ההיא ישב כל איש מישראל תחת גפנו ותאנתו, ואם נאמר כי דוד אמרו על צרת עצמו קשה מה ראה על ככה לספר את כל אשר קרהו במזמור זה המדבר בחנוכת הבית? אלא ודאי שראה המשורר בחזיון שבאחרית הימים יקום מלך עריץ וישליך משמים ארץ תפארת ישראל, ובימים ההם שק ואפר יצע לרבים, ואחר כל הצרות יקום איש מזרע אהרן וירפא את מזבח ה׳ ההרוס והיכל יוסד ויתחנך, ועל החינוך הזה אמר ארוממך ה׳ כי דליתני ולא שמחת אויבי לי הם צרי ישראל שהיו שמחים לאידם בעת ההיא. ואמר ה׳ העלית מן שאול נפשי חייתני מיורדי בור זמרו לה׳ חסידיו והודו לזכר קדשו, כנודע שבשעת הצלתם צעקו כלם הודו לה׳ כי טוב כי לעולם חסדו. ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם, שכל הצרה ההיא באה לישראל לפי שחשבו בשלוותם שלא ימוטו לעולם ע"ד וישמן ישורון ויבעט, ע"כ באה להם הצרה הזאת למען אשר ידעו ויכירו שבהסתרת פניו ית׳ יהיו לאכלה בכל פה, וז"ש הסתרת פניך הייתי נבהל. לפיכך אליך ה׳ אקרא וגו׳ מה בצע בדמי ברדתי אל שחת בין האומות, הפכת מספדי למחול לי וגו׳ למען יזמרך כבוד ולא ידום, הורה שימי חנוכה לא הוקמו כי אם להלל ולהודות לה׳ ולא לימי משתה ושמחה.

[נוסח „בימי מתתיהו"] ונראה שרמזו חז"ל בנוסח התפלה של יום בימי מתתיהו וכו׳ על שלשה יסודות שביקש אנטיוכס להרוס והם חדש מילה ושבת, וזהו שאומרים מסרת גבורים ביד חלשים רמז לקיום המילה ע"ד שהשיב ר׳ ראובן בן אצטרובלי לקיסר שביקש לבטל המילה, ואמר מי שיש לו שונאים רוצה שיהיו חלשים או גבורים? א"ל חלשים, א"ל היהודים האלה הם חלשים בסיבת המילה. ורבים ביד מעטים רמז לקיום החדש שישראל מונין ללבנה שאמר לה הקב"ה לכי ומעטי את עצמך, ונאמר בישראל לא מרובכם מכל העמים חשק ה׳ בכם כי אתם המעט, רצה בזה בזכות שאתם ממעטים עצמכם חשק ה׳ בכם. וטמאים ביד טהורים וכו׳ וזדים ביד עוסקי תורתך, רמז ליום השבת שהוא יום פנוי לעסוק בו בתורה, וז"ש ולך עשית שם גדול וקדוש בעולמך, כי השבת מפרסם חידוש העולם ומציאותו ית׳, ובזה יתקדש שם שמים בעולם. ולהצעה זו מובן אל נכון מה שנחמו הקב"ה לאהרן בנרות יותר מן הקרבנות, כי בודאי התורה גדולה מן הקרבנות, שנאמר עשות משפט וצדקה נבחר לה׳ מזבח, והקרבנות רק בזמן המקדש, אבל נר מצוה ותורה אור הם אש תמיד על מזבח ה׳ לא תכבה לעולם.

לז

דרשה לחנוכה

מיסוד ס׳ עוללות אפרים ח"ב עמוד מ"ד

ת"ר מצות חנוכה נר איש וביתו וכו׳ בית שמאי אומרים מדליק שמונה מכאן ואילך פוחת והולך, וב"ה אומרים ליל ראשון מדליק אחד מכאן ואילך מוסיף והולך. טעמייהו דב"ש כנגד פרי החג, אי נמי כנגד הימים הנכנסים, טעמייהו דב"ה כנגד הימים היוצאים אי נמי משום מעלין בקודש ואין מורידין (שבת פ"ב).

[גוף ונפש] הגוף הגשמי והנפש הרוחנית הם שני הפכים בנושא אחד, שיש הבדל עצמי בין כחות הגוף לכחות הנפש, שכחות הגוף מיום הולדם הם פוחתים והולכים מצד התרת הליחה השרשית הממיר כחו יום יום עד אשר יהפך כלו לליחה נכרית אשר אין בה כח להעמיד הגוף בחיים, ועי"ז ירדו גם הפעולות ותאות הגוף, כי כל עוד שיזקין בארץ יתמעטו תאוותיו עד אשר יגיעו הימים אשר יאמר אין לי חפץ בהם בכל תאוה ותשוקה, ועל דרך זה אמרו חז"ל זקני עם הארץ כל זמן שמזקינין מיטפשים. ובהיפך

זה המדה אצל כחות הנפש שביום הולדו אין מציאתם ניכרת כלל והרי הוא כשאר בהמה וחייתו יער עד אשר יבוא בשנים ויפקח עין שכלו בתורה וחכמה, אז תתעצם בו הצורה השכלית ויוסיף שלמות על שלמותו יום יום בסוד נפש רוח נשמה שהם שלשה כחות הנקנים לאדם בזה אחר זה, והאחרון חביב משלפניו כי עולים ממדרגה למדרגה ולפיהן יתעלו הפעולות, כמו שאמרו זקני ת"ת כל זמן שמזקינין חכמה נתוספת בהם, וכן אמר קהלת מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה, כי זה עולה וזה יורד כאמור. והערה זו אנו למדים ממה שמצינו שמונת ימי החג שהיו מקריבין בהם שבעים פרים שהיו פוחתים והולכים יום יום מפני שהם כפרה לאו"ה שהם גשמיים ומשתעבדים לתאות הגוף, ולעומתם שמונת ימי חנוכה שהנרות שמדליקין בהם תמיד מוסיפין והולכין יום יום, כנגד נר ה' נשמת אדם המוספת והולכת. ובדבר זה נחלקו ב"ש וב"ה, כי הנס שנעשה לישראל בנרות הוא כנגד הצלת הגופות לדברי ב"ש, כי הגוף גם הוא נמשל לנר, כמ"ש עד אשר לא תחשך השמש והירח ופירש"י השמש זו פדחתו והאור זה החוטם וכו' והירח זו הנשמה וכו'. וכמו שהגוף פוחת והולך כך הנרות הללו פוחתין והולכין. וטעמייהו דב"ש שעיקר ההתעוררות הוא לאדם כשיזכור בפחיתות הגוף וצריך לזה דבר להזכירו בסדר עריכת הנרות בימי חנוכה. אבל דעת בית הלל כהנחה השניה והיא מסתברת טפי שנרות של חנוכה הללו הם כנגד נר ה' נשמת אדם, וזהו סוד הפך שמן המונח בחותמו של כ"ג שלא שלטו בו יד האויבים, רמז לנשמתו של אדם שהיא בחותמו של הקב"ה ואין יד זולתו שולטת בה כלל, כמ"ש אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח. כי בעתים הללו בא עליהם אנטיוכס הרשע והיה שליט בגופם אך לא בנשמתם, ע"כ נעשה להם נס זה בפך של שמן, וכמו שנר הנפש מוסיף והולך כך נרות של חנוכה מוסיפין והולכין. לפי שהאדם צריך לדבר המזכירו, להיות לנגד עיניו תמיד מעלת תהלת הנפש, כי לפחיתות החומר והפסדו אינו צריך שום דבר להזכירו כי יראה בכל יום חכמים ימותו יחד כסיל ובער יאבדו ועזבו לאחרים חילם. וטעמייהו דב"ה דמעלין בקודש ואין מוסיפין, והוא לטעת בלב השלמים כי הנשמה הזכה אשר בקודש דרכה היא העולה ואינה יורדת, ויתאוו השלמים להעלות נר תמיד אל מקום חוצבה, ובהיותה דבר הנעלם ועין לא ראתה ע"כ צריך האדם לדבר המזכיר.

[רמזים במצות חנוכה] חז"ל החמירו במצות חנוכה עד שאמרו אפילו עני המתפרנס מן הצדקה מוכר כסותו ליקח נר חנוכה, כי בודאי הדין נותן להחליף לבוש חיצון זה במלבוש פנימי של הנפש. ומה שאמרו שזמן דדליקתן כשתכלה רגל מן השוק, לפי שהנרות הם כנגד נר אלהים נשמת אדם, שעיקר דליקת הנר ההוא אחרי כלות ימי חלדו דהיינו כליית רגל מן השוק, כי העולם הזה נמשל לשוק כמ"ש וסבבו בשוק הסופדים, ומה שאמרו שבדורות הראשונים היו מניחין הנרות מבחוץ ובדורות הללו אין מניחין אותם כ"א מבפנים להיכר אנשי בני ביתו, יש בזה רמז נפלא ע"ד שאמרו חז"ל (ברכות פ"ט) אם ראית דור שהתורה חביבה עליו פזר שנאמר יש מפזר ונוסף עוד, ואם ראית דור שאין התורה חביבה עליו כנס שנאמר עת לעשות לה' הפרו תורתך, לפיכך בדורות הראשונים שהיתה הדור חביבה בעיניהם היו מאירים נר מצוה ותורה אור מבחוץ כד"א יפוצו מעינותיך חוצה. אבל בדורות הללו שהתורה מתמעטת ואין דורש ומבקש לומדיה, וחכמי הדור אין להם יכולת להשיב כל איש מדרכו הרעה, ומבזין למוכיחים ויאמרו למגיד מוסר טול קורה מבין עיניך, המשכילים בעת ההיא ימשכו ידיהם מלהאיר תורתם בראש כל חוצות ומניח נר מצותו בביתו ודיו להשיב מעון את אנשי ביתו בלבד, והיא רמז לכנוס את התורה בדור שאינה חביבה עליו. וזהו שאמרו במדרש שזכרנו, שאמר הקב"ה לאהרן לגדולה מזאת אתה מוכן שהקרבנות אינן נוהגין כ"א בזמן שבית המקדש קיים אבל הנרות לעולם אל פני המנורה יאירו, רצה בזה לומר שהקרבנות שהקריבו הנשיאים היו דוגמת פרי החג שבאו כנגד הגוף והנפש הבהמית ואינן נוהגין בזמן החורבן היינו חורבן הבית האנושי, שבנין הגוף נמשל לבנין המשכן וביהמ"ק כמבואר בעקדה (פ' תרומה), כי ביום פטירתו של האדם מן העולם יתבטלו הקרבנות שבאו לכפר על הגוף. אבל הנרות היינו נרות חנוכה שבאו כנגד נר ה' נשמת אדם לעולם יאירו אף בזמן חורבן הבית האנושי יזרחו בעולם הנצחי. וכן הברכות הנצחיים אינן בטלין לעולם, כמו שאמרו אין הברכה מצויה לא בדבר המדוד ולא בדבר המצוי אלא בדבר הסמוי מן העין, רצונם לומר שטובות עוה"ז נגבלות ויש להן קצבה ומדה או מנין ולכן אין הברכה שלמה, חוץ מן טובות עוה"ב שהן סמוי מן העין, כי אותן עין לא ראתה אלהים זולתך, וברכה זו שלמה ואין לה קץ וגבול שהם חיים נצחיים, ועליהם נאמר כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם. וכן נר ישראל לא יכבה לעולם כמ"ש לא יבא עוד שמשך וירחך לא יאסף עוד וגו'. ובזה נתפייס אהרן, כי חנוכת המזבח היא נגד דבר הפוחת והולך וחנוכת הנרות הוא כנגד הסנהדרין מחזיקי התורה המוסיפין תמיד, וזהו שאמר לגדולה מזאת אתה מוכן.

[מנורת זכריה] נרות חנוכה יש להן שתי פנים: א') על שם נר מצוה ותורה אור, ב') על שם נר ה' נשמת אדם כמבואר לעיל, ושניהם נרמזו בנבואת זכריה שראה מנורת זהב כלה וגלה על ראשה ושבעה נרותיה וגו' ושנים זתים עליה אחד מימין הגלה ואחד

משמאלה, ובסוף נאמר לו פתרון שני זתים אלו שהם שני בני היצהר וגו׳. ולפי דברינו יהיו שני הזתים רמז על התורה ועל הנשמה שנמשלו שניהן לשמן זה המביא אורה לעולם, ועוד שהשמן מתעלה ע״י כתיתה וכך התורה כמו שלמדו רז״ל מפסוק הסכת ושמע כתתו עצמכם על דברי תורה וכו׳, וכן הנשמה כך היא המדה בצדיקים שתחילתן יסורין שהן כתיתה וסופן שלוה. וכמו שני הזתים היו אחד מימינה ואחד משמאלה, כך התורה היא בימין והנפש בשמאל, כמ״ש במדרש א״ר יצחק שני דברים בימינו של הקב״ה ושני דברים בשמאלו, התורה והצדקה בימינו התורה שנאמר מימינו אש דת למו וכו׳ המשפט והנשמה בשמאלו שנאמר אשר בידו נפש כל חי וכו׳ (ויד הוא יד שמאלית). וחיבור אחד לשניהם במנורה, כמו שכתוב בעקדה פ׳ יתרו על מליצת הבדרשי שהמשיל הגוף והנפש והתורה לנר זה שיש בו השמן והפתילה והלהב, וכתב שהגוף דומה לפתילה ונשמתו לשמן זית זך והתורה ללהב, ור״ת נפ״ש נ׳ר פ׳תילה ש׳מן. ובנרות חנוכה נרמזו שלשתם, נר הגופני כדברי ב״ש ונר הרוחני כנגד הנשמה והתורה כדברי ב״ה, והיו שלשתם תואמים יחד לשם ולתהלה ולתפארת, וכמו שמסיים תשואות חן חן לה, שעל ידיהם ימצאו ישראל חן בעיני ה׳ ויזכו לגאולה, כמו שכתוב ושפכתי על בית דוד ועל יושבי ירושלם רוח חן ותחנונים וגו׳, אמן.

לח

דרשה לחנוכה

מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש י״ח

תניא ר״א אומר שלש משמרות הוי הלילה, ועל כל משמר ומשמר יושב הקב״ה ושואג כארי שנאמר ה׳ ממרום ישאג וכו׳ משמרה ראשונה חמור נוער, משמרה שניה כלבים צועקים, משמרה שלישית תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה (ברכות פ״א).

[הנסים בחנוכה] בימים האלו ימי חנוכה ידענו מחמש צרות שהצילנו ה׳: א׳) צרות השעבוד כי היינו תחת יד היונים והוציאנו ה׳ מעבדות לחירות ונתן לנו נצחון על אויבינו ע״י הכהנים בני חשמונאי, ב׳) צער הסרון שמן למאור להדלקת המנורה כי לא נמצא רק אותו הפך שהיה בו שמן כדי להדליק ליום אחד, והגדיל השי״ת הנס שיספיק לשמונה ימים, ג׳ ד׳ ה׳) שגזרו אויבינו לבטל מאתנו ר״ח מילה ושבת והפליא ה׳ חסדו עמנו שנתבטלו שלשתן. והנה מה שאין אנו עושים מעשה פרטי לזכר הנצחון עצמו אינו מן התימה, כי סוף סוף אין זה אלא דבר הנוגע לגוף ואין להחשיבו כ״כ, מה שאין כן מהנס שנעשה בשמן שהוא דבר הנוגע לשמור מצותיו ית׳, לפיכך ראוי לקבוע זכר רשום לזה. אך מה שנראה כמו דבר זר הוא למה לא בא שום רושם או זכרון על ההצלה העצומה בשמירת שלשת המצות הראשיות חדש מילה ושבת, שכל אחת מצוה חשובה כי ר״ח היא המצוה הראשונה שנצטוו בה ישראל, ומילה הוא שורש הכל להיותנו חתומים באות ברית קדש לעבודת ה׳, ושבת שקולה ככל התורה כלה. יש רוצים לומר כי עצם הנס היה בשמן בפועל ממש, ובטול הגזרות נמשך ממילא מן הנצחון ולא היה הנס בהן ניכר, מ״מ קשה שאף אם הם קטנים בערכם היה ראוי לפורטם בזכרון הנסים. אמנם אפשר לומר כי כל חמשת הנסים האלו נמצא זכר למו בהדלקת הנרות, כי על ידיהן באנו להכיר כל חסדי ה׳ באותן ההצלות, במה שנפרש כוונת נושא המאמר שהתחלנו בו.

[שלש משמרות הוי הלילה] כנראה התכוון ר״א בחשבו שלש משמרות הלילה לרמז לנו על שלשה דברים המשולים אל הלילה, חשך ענן וערפל, והם: א׳) העדר הידיעה כי חשך מן האדם השכל והמדע, כאמרו יש יתרון לחכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החשך. ומזה הסוג ההולך אחרי שרירות לבו הרע להחטיא את בשרו, ואין אדם חוטא אא״כ נכנס בו רוח שטות, ובלי ספק הרשע יקרא עומד בחשך כאמרו והרשעים בחשך ידמו, ואמר המשורר יושבי חשך וצלמות וגו׳ כי המרו אמרי אל. ב׳) הצרות הרעות המתרגשות בעולם נקראים חשך, כי איש שיש לו צרות עולם חשוך בעדו כדבריהם ז״ל. ולפי שיש צרות רבות בעולם לכן נקרא העוה״ז לילה ובפרט הגלות לישראל שאין לנו צרה גדולה מזו, והוא לילה באמת כדרשתם ז״ל עה״פ שומר מה מלילה וכן העומדים בבית ה׳ בלילות, ולפיכך תקרא הגאולה בקר ואור כמ״ש קומי אורי כי בא אורך וגו׳. ג׳) המיתה נקראת חשך, כי בא שמש החיים, ואמר שלמה המלך עד אשר לא תחשך השמש וגו׳. ואין ספק כי השי״ת ברוב טובו מצטער על כל הצרות האלו כי חפץ חסד הוא ורוצה בטובתן של הבריות, וחפץ כי כלם ימלאו בחכמה ודעת ויראת ה׳ ושלא יבואו עליהם יסורין ולא גלות, ולא יחפוץ במות המת. אך מה נעשה ועוונותינו הטו אלה, וזהו שאמר שלש משמרות הוי הלילה, כלומר בשלש בחינות שונות הושאל שם לילה, ועל כל אחת מהן הקב״ה יושב בדאגה ושואג כארי מהיותו בחסדו מצטער על ככה. הבחינה הראשונה העדר הידיעה וחסרון החכמה והנטייה אל גשמיות, וזה הוא חמור נוער שהוא ממש צודק על נעדר השכל ונטייה אחר החומר. הבחינה השניה כלבים צועקים הם המגנים את ישראל שנובחים וחורצים עליהם לשונם, כדברי

המשורר סבבוני כלבים, והכלבים עזי נפש, והם סוג לכל הצרות. הבחינה השלישית היא המיתה היינו תינוק יונק משדי אמו שהוא הגוף החוזר לינק משדי אמו היא האדמה כי ממנה לוקח, ואיוב אמר ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב שמה, שמלת שמה חוזרת אל אמו. ואשה מספרת עם בעלה היא הרוח אשר תשוב אל האלהים אשר נתנה לתת דין וחשבון על כל מעשיה, שהוא הספור והויכוח אשר לה עמו. כל אלה הדברים נקראים לילה, ולעומתם הם היום והאור האמתי אשר באורו נראה אור גדול היא תורתנו הקדושה, כי נר מצוה ותורה אור, ובה נכללו החכמה והמדע להנצל מגדר חמור נעור, ובה אנו חפשים וחרות נתן לנו, וע"י שמירת המצות לא יוכלו הכלבים לצעוק עלינו, וממנה תוצאות חיים ובלע המות לנצח כי אורך ימים בימינה. וכראות אויבינו כי כל טוב ישראל ותועלתם היא התורה וכי בה נפלינו מכל העמים ונקרינו עם חכם ונבון, התנכלו עלינו להאבידה ממנו חלילה, אך נוכחו לדעת כי לבטלה ממנו לחלוטין אי אפשר ולא יעלה בידם לשכח תורה מישראל, לכן התחכמו לבקש בטול הדברים העקרים הגורמים להם קיום למוד התורה מצד הכנת הנושא והזמן, מצד הנושא הוא מבואר שלא תחול חכמת התורה בעצם וראשונה לכל ב"י אשר לו ערלה ואינו מהול לפיכך גזרו לבטל מהם המילה, כי בהיותם ערלים לא יהיו מוכנים לידיעת התורה כאומרו לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום. ואם מצד הזמן כבר ידוע שלא נתנו שבתות לישראל אלא לעסוק בהם בתורה, וכן לא איברא סיהרא אלא לגירסא, ולכן גזרו על ביטול שמירת שבת ור"ח שהם הכנות ללמוד התורה וקביעת המועדים אשר כל עניני התורה תלוים בהם. וכאשר נתעוררו הרחמים מן השמים ונתבטלו כל אלו הגזרות חזרה עטרת התורה ליושנה והעם ההולכים בחשך ראו אור גדול. והדלקת נרות חנוכה היא זכר אמיץ כולל כל אלו ההצלות.

[אור הגאולה] אור התורה אשר יתגלה ע"י נרות חנוכה יאיר את חשך הלילה ליל הגלות ויביא את הגאולה. כמאמר הנביא המקונן אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי כי אשב בחשך ה' אור לי וגו'. ונפרש פסוק זה ע"פ דברי ר' שמלאי (סנהדרין פי"א) מ"ד הוי המתאוים את יום ה' למה זה לכם יום ה' הוא חשך ולא אור, משל לתרנגול ועטלף שהיו מצפין לאור, א"ל תרנגול לעטלף אני מצפה לאורה שאורה שלי היא ואתה למה לך אורה? והיינו דא"ל מינא לר' אבהו אימתי אתי משיחא א"ל לכי חפי להו חשוכא להנהו אינשי, א"ל מילט קא לייטת לי, א"ל קרא כתיב כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכו'. והוא מה שאמר כאן הנביא אל תשמחי אויבתי לי בעת בא גאולתי ופדיון נפשי לומר כי גם את תקימי אחרי נפלך ותצפי לאורה כמוני, כי לשוא תצפי על ככה יען בהיותי בחשך ה' אור לי, אבל את כעטלף דחפי ליה חשוכא. א"כ אור הנרות של חנוכה שהוא סמל אור התורה והמצות הוא סימן מובהק להגאולה והתשועה, ובא לציון גואל בבי"א.

לט

דרשה לחנוכה

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש י"ט

לא מאסתים ולא געלתים וגו' במתניתא תנא לא מאסתים בימי כשדים שהעמדתי להם דניאל חנניה מישאל ועזריה, ולא געלתים בימי המן שהעמדתי להם מרדכי ואסתר, לכלותם בימי יונים שהעמדתי להם שמעון הצדיק ומתתיה בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו, להפר בריתי אתם בימי ארמיים שהעמדתי להם את בית רבי וחכמי דורות, כי אני ה' אלהיהם לעתיד לבא שאין כל אומה ולשון שולטת בהם (מגילה פ"ב).

[התקוה להגאל משעבוד הגלות] המיחלים לתשועת ה' ומצפים לגאולה שתצמח בקרוב חשבו להשיג עי"ז ארבע תועליות: א') מה שנוגע לעצמם להנצל מצרת השעבוד ולצאת מחשך וצלמות עני וברזל. גם כל חלי וכל מכה שסובלים בגלות המר, כהבטחת ירמיה, ואתה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד. ובדרך הזה ינחמם לבל יצמח בלבם יאוש חלילה מחמת אורך הגלות. ב') לראות נקמה באויביהם, כי זה אחד מהדברים היותר נכספים אצל האדם, ואף כי הוזהרנו ממדת הנקמה לא תקום ולא תטור את בני עמך וגו' זה דוקא לאנשי בריתנו אבל לא לאויבינו הצרים אותנו, כאמרו יודע בגוים לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך. ג') אנו מיחלים לישועה למען נוכל לעשות רצונו ולעבדו בלב שלם בלי שום מונע ומעכב, כמאמרם ז"ל רצוננו לעשות רצונך ומי מעכב שעבוד גליות וכו', ועי"כ אנו מקוים לגאולה. ד') ונכבד מכולם הוא מה שנוגע לקדושת שמו ית' כי יתפרסם אמתת אלהותו בכל העמים ואליו גוים ידרושו, כי יודו על גדולתו ועל יכולתו המוחלט בראותם נפלאותיו עם עמו ישראל, וזהו התכלית המשובח בתקנות הגאולה, ועי"ז אנו אומרים שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון וגו' אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה הגדיל ה' לעשות עמנו היינו שמחים. ועתה ראה כי כל אלו התעליות נתאמתו בזמנים שונים. הראשונה בימי כשדים שהיו אז ישראל בעומק השפלות והכנעה והפליא

ה׳ חסדו להם ע״י דניאל וחביריו, והביאו הצלה פורתא בהתנשאם למעלה והחזירו עטרת גדולתם ליושנה. השניה בזמן המן ע״י מרדכי ואסתר, ואז טעמו טעם נקמה אמתית שהיה עיקר הנס ההוא להנקם מאויביהם ביום אשר שברו אויבי היהודים לשלוט בהם ונהפוך הוא וגו׳. השלישית בימי יונים אשר מנעו את ישראל משמירת הדת ועקרי המצות שבת ר״ח ומילה ונתבטלה גזרתם הרעה ע״י החשמונאים וחזרו לשמירת דתם והצילו נפשם מני שחת וזכו לשמור את התורה. הרביעית בימי ארמיים, כי ע״י חכמת רבינו הקדוש וחביריו נודעה אמתת אלהותו ית׳, עד שהגדולים מהם התגיירו כמו אנטונינוס ונירון, וכמה מגדוליהם מסרו עצמם למיתה כדי להציל את ישראל ולבטל את הגזירות. והנה לשעבר היו אלה ארבע הצלות בזמנים שונים ועדיין נשארו בשעבוד, אבל לעתיד לבא יתקבצו ארבע ההצלות האלה יחד ואין אומה ולשון שולטת בישראל.

[חנוכה ופורים] ויש כאן מקום להתעורר מה נשתנה חנוכה מפורים, הלא בשניהם לא זכינו לגאולה שלמה אלא לפקידה בעלמא כדבריהם ז״ל, אך בשניהם הצילנו ה׳ בעזוזו ונפלאותיו, ומה זה היה לבן קיש מרדכי אשר הנס הנעשה על ידו זכה לכל הכבוד ההוא מעוצם הפרסום הנעשה עליו ביום הפורים בקריאת המגילה וסעודות ומתנות בשמחה גדולה, מה שאין כן בחנוכה כי לא הוקבעו הימים אלא להלל ולהודות בהדלקת הנרות ותו לא מידי. גם קשה מה שאמר ר׳ אסי למה נמשלה אסתר לשחר? לאמר לך מה שחר סוף הלילה אף אסתר סוף כל הניסים, ושאלו והא איכא חנוכה? דנתנה להכתב קאמינא וכו׳. והיא גופא תקשי כיון דהא והא נסי הצלה נינהו מה נשתנה זה מזה שהאחד ניתן להכתב ולא השני? וכבר נקבצו טעמים שונים ליישב ההתחלפות הזאת, האחד כי הנס כל אשר יהיה יותר כללי יחויב יותר פרסום וזכרון כי רבים נהנו ממנו, ובהיותו פרטי לא יתהנו אלא פרטיים ולא יתפשט הטוב ההוא לזולתם, וע״ז אמר המשורר הללו את ה׳ כל גוים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו ואמת ה׳ לעולם הללויה. הדיוק מורגש איך יצוה לגוים להלל ולשבח לה׳ על החסד שעשה לישראל כיון שאין להם חלק ונחלה באותו חסד? אמנם מהחסד האלהי אשר יגבר על ישראל בגאולתנו ופדיון נפשנו יתפרסם שמו ית׳ בין האומות, וכל העולם יכירו וידעו כי אמת מלכנו ואפס זולתו, כאמרו אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה׳, ומזה תצא תועלת גדולה לכל הגוים לפקוח עיניהם לראות אור והשגחת השי״ת על כל בריותיו, ולכן עליהם להודות ולהלל לה׳. והנה נס חנוכה עם היותו בעצמו גדול ועצום מאד לא היה כולל לכל ישראל, כי לא היו כלם במקומות מושבותיהם בסכנה ההיא אלא מקצתם, וממילא לא היה הנס כללי כ״כ, ולפיכך יספיק לפרסומו זכרון הדלקת הנרות והלל והודאה. אבל נס אסתר היה כולל לכל ישראל כי כלם היו תחת מלכות אחשורוש והיתה הגזרה כללית להשמיד להרג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן וגו׳, וגם ההצלה היתה כוללת את כלם, ע״כ מהראוי שיהיה זכר הנס מופלג מאד ונתן להכתב במגלה עם שאר פרטי הזכרונות לסבה זו. טעם שני כי צרות אנטיוכס היו בזמן היות ישראל בארץ הקדושה וביהמ״ק קיים, אשר בלי ספק קדושת המקום היה סיוע גדול להקל מעליהם הסכנה ולגרום הבאת הנס, כי תמיד עיני ה׳ אלהינו בה ואין כ״כ תימה שיעשה ה׳ נפלאות במקום ההוא. אבל בימי אחשורוש שהיו ישראל מפוזרים ומפורדים אנה ואנה ורובם בחו״ל ובזמן חורבן הבית, זה באמת נס יותר גדול כי יפליא ה׳ חסדו לנו, והוא ענין רשום מאד כי נתקיימה הבטחתו ית׳, ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים, אע״פ שישבו בארץ לא מטוהרה שאין בה זכות הארץ בכ״ז לא מאסתיב, ומצד זה יגדל נס פורים בהיותו בחו״ל שלא במקום מקודש. וזה שאמר דוד המלך ע״ה דמינו אלהים בקרב היכלך כשמך אלהים כן תהלתך על קצוי ארץ מלאה ימינך, ר״ל שלא דוקא בא״י בקרב היכלך גדול שמך אלא בכל קצוי ארץ מלאה תשועת ימינך לעשות לנו נסים ונפלאות. ויש עוד טעם שלישי, כי בזמן אנטיוכס עקרי הגזרות היו על דבר הנוגע אליו ית׳ במה שרצו לבטל מישראל שמירת התורה והמצות השרשיות כאמור וסכנת הגופות היתה טפלה להן, אמנם גזרת המן היתה רק ההריגה וכליון הגופות, ואף שיש רמז בדברי המן שרצה להעביר את ישראל על דתם, מ״מ המפורסם מכוונתו הוא להשמיד להרוג ולאבד, ולהנצל מזה ע״י נס הוא יתרון חסד אלהים. אמנם יש בנס חנוכה מעלה גדולה מפני שהגזרות באו עלינו מצד רוחניותנו, לקיים את התורה ולשמור מצות ה׳, לכן בימים האלה נהללה שם ה׳ בשיר ונגדלנו בתודה על אשר הראנו נפלאות ועשה לנו נסים, כן יעשה עמנו נסים ונפלאות בקבוץ נפוצותינו בקרוב, אכי״ר.

מ

דרשה לשבת חנוכה

מיסוד ס׳ בית מועד דרוש י״ד

והנה מנורת זהב כלה אלו ישראל שנאמר כלך יפה רעיתי וגולה על ראשה למענכם שולחתי בבלה. ד״א וגולה על ראשה ויעבר מלכם לפניהם ושבעה נרותיה עליה היא זכות שבת שישראל משמרים אחד לשבעה ימים שבעה ושבעה מוצקות. שבעה

כנגד שבעה ימי בראשית חצבה עמודיה שבעה, ושבעה כנגד האבות עד משה. ד"א ושבעה נרותיה כנגד שבעה מצות האמורות בתורה תרומות ומעשרות שמיטין ויובלות ומילה וכבוד אב ואם ותלמוד תורה כנגד כלם. הרי שלש פעמים יש כאן שבעה נרותיה שבעה ושבעה מוצקות הרי כ"א, וז' פעמים ז' הרי מ"ט, הרי ע' כנגד ע' זקנים, ושנים זתים אלו שני משוחים משוח מלחמה ומשוח מלך על ישראל (פסיקתא רבתי).

[ישראל צריכים לגוים ליסרם על חטאתם] כשנעבור על המאורעות שאירע לאומה הישראלית, נמצא שאם עברו על עבירה ידועה העיר ה' בם אומה אחרת שהיתה בסטרא דעבירה ההיא להלקותם וליסרם כדי רשעתם, כאילו היתה העבירה עצמה שליח להפרע ממי שעשה אותה, והאומה האחרת שקלקלה בעבירה ההיא נעשית הרצועה להלקותם והעבירה היתה בית יד לה להכותם. זה נראה מעמלק ראש הצרים על ישראל כאשר פקפקו בהשגחה הפרטית ואמרו היש ה' בקרבנו אם אין, בא עמלק שלא האמין בה' ונלחם בישראל. ולפי שראה האל ית' שעתידין ישראל להכשל בעבירות בבאם לידי נסיון, אמר מוטב שיכשלו בעבירות אומות העולם אשר שרוים בתוכם משיחשבו מחשבה לעבור מדעתם, כי אם יתחקו על מעשי הגוים אז יהיו הגוים לשיכים בעיניהם ולצנינים בצדיהם עד אשר יחזרו בתשובה, ואם יעברו מדעתם לא תהא להם תקומה. לפיכך כתוב בספר שופטים ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל לדעת הישמעו את דבר ה' וגו', והיה אם יחטא ישראל לאשמת הגוים יהיה להם צד התנצלות, ועוד שהגוים ההם יהיו המכים בהם באופן שיעמדו ישראל על גדרם הנכון ולא יצאו חוץ מגבולם. וזו כוונת חז"ל באמרם משל למה"ד למלך שנטע כרם והיו בתוכו ארזים וקוצים הלך המלך וקצץ את הארזים והניח את הקוצים, אמרו לו עבדיו אדונינו המלך הקוצים שאוחזים בבגדינו הנחת וקצצת את הארזים! אמר להם אם קצצתי את הקוצים במה הייתי גודר את כרמי? כך ישראל כרמו של הקב"ה שנאמר כי כרם ה' צבאות וגו', והכניסם לארץ וקצץ את הארזים שבה, שנאמר ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם אשר כגובה ארזים וגו' והניח את בניהם כדי שישמרו ישראל את התורה שנאמר ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל, וכשיעמוד הכרם על עמדו במשמרת התורה אז והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים באש יצתו וגו'. הה"ד נתת ליראיך נס להתנוסס, שינצלו ישראל מדינה של גיהנם, מפני קשט סלה כדי ליתן שכרם בקשט שנאמר ונתתי פעולתם באמת. אבל הרשעים אין להם מנוס שנאמר ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מהם. מבואר מדבריהם איך ה"ו ישראל צריכים לגוים ההם להיותם בקוצים הנעשים גדר לשמרם מן החטא. כך מצינו בתחלה כשלקחו ישראל את בנות העמים שכניהם ויעבדו את אלהיהם מתוך התחתנם עמהם נתנם ה' ביד כושן רשעתים ואת עגלון מלך מואב ומלך עמון שהיו האומות האלה שטופים בזמה, וכשהוסיפו לעבוד ע"ז של הפלשתים נתנם ה' בידם ועבדו בהם בחזקה, ונתגלגלו הדברים עד שקם שאול מזרע בנימין ונלחם בראשונה עם נחש העמוני שהיה מציק לישראל, ותצלח רוח ה' על שאול וגו'. ולפי שלא קיים מצות ה' להלחם בעמלק ולכלות את זרעו, נקצרה מלכותו, ודוד המלך החזיק במלכות ישראל ועשה מלחמות עם כל האומות שהיו מצירות לישראל. ושלמה בנו חשב להשלים עם האומות והתחתן עמהם כדי לרצותן שתהיינה אדוקות עמו ורצה להחזיק עי"ז המלוכה בידו, ולא עלתה בידו אלא פורתא, ומיד אחרי מותו נחלקה מלכותו והפירוד הזה גרם שעשרת השבטים עבדו האלילים של העמים שכניהם ולא שמעו בקול הנביאים שרצו להחזירם למוטב, וגלו תחלה עשרת השבטים, יען כי נפרדו מעל אחיהם ממלכותם נתרחקו מהם עוד יותר בגולה בארץ אויביהם מדה כנגד מדה. וגם שבט יהודה וקצת מלכיהם עבדו ע"ז של עמים מחו"ל בחשבם שעי"ז לא יתגרו בהם האומות האלה כי כלם שוות, ואירע להם ההיפך כי כל האומות התגרו בהם והיו שולטות עליהם, ובפרט נבוכדנצר הרשע שהיה שקול כנגד כל האומות ועבד ע"ז שונות ועשה עצמו אלוה וצוה לכל משועבדיו להשתחוות לו, והוא החריב את ירושלם והגלה את שארית ישראל.

[בזמן הבית השני] כאשר שבו ישראל לארץ אבותיהם ע"פ פקידת כורש לא עבדו עוד ע"ז ממש כי ראו שכלתה עליהם הרעה בבית הראשון בסבתה, מ"מ נמצא בידם שמץ פסול ע"ז היינו המחלוקת ושנאת חנם שביניהם, ונעשו כתות כתות ובעלי דעות כוזבות שהביאם למינות, והדבר הזה גרם שזלזלו ישראל בתורה ומצות, ונענשו שהביא הקב"ה עליהם אומה המזלזלת בתורה ומצות ובקשו לשכחם מהם לגמרי, והיונים היו שונאים את ישראל חנם כי למה לא יניחום לשמור מצות ה', מה הנאה יש להם אם מונעים אותם לעבוד את ה' אלהיהם? אלא שהיא מדה כנגד מדה, לפי שחטאו בשנאת חנם בין איש לאחיו וכפרו בתורה וזלזלו במצות, לכן באה עליהם הצרה הזאת. וארז"ל שבקשו היונים לבטל מישראל שלש מצות מילה שבת ור"ח היינו קידוש החדש. בביטול המילה שהיא ברית קודש בגוף, בביטול שבת שהוא ברית בדת בין ה' ועמו, ור"ח הוא ברית וחוק השנה, ועל אלו שלש מצות סובבות כל שאר המצות ומציאת התורה. שלש אלו רמוזות על אחדות דבקות ונצחיות, המילה נושאת נס של אחדות האומה. השבת נושאת דבקות ישראל באל ית', והחדוש החדש מורה על נצחיות ישראל, שאמרו מה ירח מאירה ביום ובלילה כן ישראל הן בעוה"ז

ובעוה"ב. ולכן העמיקה סרה מלכות יון הרשעה לגזור על ישראל גזרות אלו כדי לקעקע מציאותם ח"ו. והגזרות הללו באו עליהם מפני שלא שמרו המצות האלה בזמן ההוא, והיו חוטאים בשלש עבירות אלו, מתחלה לא שמרו לקדש החדשים ואפילו השבתות היו מחללים, כדאשכחן בעזרא בימים ההם ראיתי ביהודה דורכים גתות בשבת ומביאים וגו׳, וגם היו מתחתנים עם הנכרים והפרו ברית קדש. ועם כל החרדה שעשו עזרא ונחמיה להסיע את ישראל מעבירות אלו וללמד בישראל חק ומשפט, הנה חזרו לסורם אח"כ, ולכן נתנם ה׳ ביד יון, עד שחזרו בהם ע"י תוכחות הצדיקים והושיעם האל ית׳ ומסר גבורים ביד חלשים וכו׳. ובזכות עזרא הכהן שהתחיל במצוה להשיב רבים מעונות הנזכרות, עלו ובאו הכהנים מזרעו למדה זו להיות מחזיקים בדק בית ישראל ועשו תקנות בשלש מצות מילה שבת ור"ח שפגמו ישראל בהם. ויש במצות חנוכה זכר לשלש המצות שמורים על אחדות דבקות ונצחיות כאמור. אחדות באות ברית המילה שהיא לשמונה ימים כמו שמונת ימי חנוכה, דבקות בשבת של יום השביעי כמו המנורה עם שבעה נרותיה שהיא סמל נר חנוכה, ונצחיות של חדוש החדש כמו נרות חנוכה שמחדשים ונוספים בכל יום ויום. ובעלי הרשומות דרשו רח"ש לבי דבר טוב ר"ת ר׳אש חדש ח׳נוכה ש׳בת. והראה להם הקב"ה סימן גאולה בפך השמן של מנורה שנעשה בו נס, להורות שכל נס שנעשה להצלת ישראל הוא סימן להגאולה העתידה, שהגואל האחרון נמשל לשמן רענן, וכדכתיב קומי אורי כי בא אורך וגו׳.

[הפטרת חנוכה] וכן נראה מדברי זכריה הנביא שביאר היות מעלות הגאולה מאירות כנרות המנורה, ולכן אמר רני ושמחי בת ציון, הם כת הצדיקים המצויינים בתורה ובמצות. ואף שהשכינה גולה עמהם, כי הנני בא ושכנתי בתוכך נאם ה׳ ונלוו גוים רבים אל ה׳ וגו׳, אעפ"כ מעלת ארץ ישראל תהיה על שאר הארצות, ושכנתי בתוכך עוד הפעם במקום הקבוע בחלק יהודה על אדמת הקדש ובחר עוד בירושלם. ואמר הס כל בשר, כי ישתתק קטרוג היצר הרע שבבשר מפני התעוררות מלמעלה ממעון קדשו. והראה להנביא חזיון יהושע הכהן הגדול הוא היצר טוב שהוא צדיק ונושע, כי סבת עכוב הגאולה היא העוונות המתוארות בבגדים צואים והשטן העומד על ימינו לשטנו הוא אוד מוצל מאש של גיהנם, ומלאך ה׳ הוא רוח הנבואה או קול ה׳ בכח המתרה לשוב מהעבירות למען יחזרו שלשת הפעולות אחדות דבקות ונצחיות להביא הגאולה. וזה אמרו כה אמר ה׳ צבאות אם בדרכי תלך וגו׳ כי הנני מביא את עבדי צמח שהוא הגואל צדק. כי הנה האבן אשר נתתי לפני יהושע, היינו הגלות שניתן להישיר הגאולה במדה ובמשקל אבן העופרת שבו מישרין הבנין, והיא השכינה הנקראת אבן ישראל, שבעה עינים כלומר שבעה שומרים לבקר הגאולה, והקב"ה מפתח פתוחה ומתקנה לגאולה, ומשתי את עון הארץ סורי הגפן נכריה שלא יעכבו הגאולה. וישב המלאך הדובר בי וגו׳ לבשרני שיהיו בזמן הישועה אגודים ודבקים ונצחיים שהם שלשה כתרים, וכתר תורה על גביהם רמוז במנורה עצמה וגולה על ראשה, זה מעשה בראשית הנגלה בראשה, ושבעה נרותיה עליה אלו ז׳ ימי בראשית המאירות אותה, שבעה ושבעה מוצקות לנרות אלו ז׳ חכמות שבתורה, וכתר כהונה וכתר מלכות הם שנים זתים עליה אחד מימין ואחד משמאל ע"י נצחון החשמונאים. ולפי שלוקח מהם עטרות אלו כי לא היה הדור ראוי לכך, אמר הלא ידעת מה המה אלה וגו׳ לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי, לא כתר מלכות ולא כתר כהונה כ"א בכתר התורה שהוא רוח ה׳ תהיה הגאולה. והגואל שיפתח בכתר תורה הוא יהיה העולה על גביהן והר הגדול ואבן הראשה, ליסוד האומה הישראלית לעתיד. כי כעת הכל תלוי בתורה ובעבורה תהיה הגאולה, וכל העוסק בתורה מדליק נר מצוה של חנוכה ומאיר אור הגאולה, וכל הזהיר במצות חנוכה יזכה לתורה ולגדולה היינו הגאולה. יה"ר שיבנה ביהמ"ק במהרה ונזכה לחנוך הבית העתיד ונדליק נרות למאור חנוכה חנא וחסדא מן קדם אלהא מרי שמיא וארעא, אמן.

מא

דרשה לעשרה בטבת

מיסוד ס׳ בית מועד דרוש ט"ו

תניא רשב"י אומר ארבעה דברים היה ר׳ עקיבא דורש ואין אני דורש כמותו וזה אחד מהם, צום הרביעי זה י"ז בתמוז שבו הובקעה העיר שנאמר ברביעי וגו׳, צום החמישי זה תשעה באב שבו נשרף בית אלהינו, צום השביעי זה שלשה בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם וכו׳, צום העשירי זה עשרה בטבת שבו סמך מלך בבל על ירושלם שנאמר ויהי דבר ה׳ אלי בשנה התשיעית בחדש העשירי בעשור לחדש לאמר, בן אדם כתוב לך את שם היום את עצם היום הזה סמך מלך בבל אל ירושלם בעצם היום הזה. והלא היה ראוי לכתוב זה ראשון ולמה נכתב כאן? להסדיר חדשים כתיקונן. ואני איני אומר כן אלא צום העשירי זה עשרה בטבת שבו באה שמועה לגולה שהוכתה העיר שנאמר ויהי בשתים עשרה שנה בעשירי וכו׳. ונראין דברי מדבריו, שאני אומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון והוא אומר על אחרון ראשון ועל ראשון אחרון, ועוד שאני מונה

לסדר פורעניות ולסדר חדשים והוא אינו מונה אלא לסדר חדשים בלבד (ר"ה פ"א).

[עונש החטא נתחלק] הקב"ה מתנהג עם ישראל בחסד וברחמים שאינו נפרע מהם על העבירות בפעם אחת אלא מפקידה לפקידה כאמרו וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם, וכמו שאמר הנביא עמוס שמעו את הדבר הזה אשר דבר ה' עליכם בני ישראל וגו' רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם, ר"ל מפני אהבתי אתכם לא אענוש אתכם בפעם אחת לכלותכם כמו שאעשה לאו"ה, רק אפקוד עליכם כפעם בפעם. והראיה מעון העגל שהיה ראשון לחשבון העונות ובכל פעם שחטאו ישראל נפקד עליהם אותו העון, לא שנענשו על העגל הראשון אלא שעון העגל היה הסבה להכביד הגזרה על העון הנמשך ממנו, וכ"ש כשחטאו בע"ז בזמן ירבעם בן נבט שעשה שני עגלים שהעיר בזה קטרוג העגל הראשון, ושלשתן הכריעו הפורענות. וכן אמר ר' אושעיא בפ' חלק (סנהדרין) עד ירבעם היו ישראל יונקים מעגל אחד מכאן ואילך משנים ושלשה עגלים. וא"ר יצחק אין לך כל פורענות ופורענות שבאה לעולם שאין בה אחד מכ"ד מהכרע ליטרא של עגל הראשון שנאמר וביום פקדי ופקדתי עליהם. וטעם אחד מכ"ד כי כן מספר הדורות כ"ד מזמן העגל עד גלות של עשרת השבטים, וסמיכת וחניית נבוכדנצר במחנהו על ירושלם היתה מספקת להתם העון ולכלות פשע של ע"ז, מבלי שילכוד אותה אם היו עושים תשובה, אבל הם חזקו פניהם מסלע והקשו את ערפם בעת צרתם, ולפיכך נמנת הסמיכה הזאת והבאת העיר במצור לפורענות לחוד, ועל כן מתענין ביום זה כמו בימים שאירע בהם צרות גמורות. ואף שכבר נגזרה גזרת המלחמה על ישראל, אם היו שבים בתשובה היה הקב"ה מקיים גזרתו בלי אונסא אחרינא, והרבה דרכים למקום לקיים גזרותיו ולרצות השבים אליו, כמו שאמרו במדרש תהלים, עה"פ ה' אל באפך תוכיחני וגו'. ר' יודן בשם ר' אמי אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אעפ"י שכתבת כי את אשר יאהב ה' יוכיח אל באפך תוכיחני, ואעפ"י שנאמר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה אל בחמתך תיסרני. אמר ר' יוחנן משל למלך שהיו לו שני קוסטודין (מושלים) רעים וכל ארץ שבועס עליה רודה אותה בהם. פעם אחת מרדה עליו מדינה ובקש לשלחם עליה לרדותה, התחילו אומרים אדונינו בכל רצונך רדה אותנו חוץ מקוסטודין אלו. כך אמרו ישראל אל באפך תוכיחנו, אמר הקב"ה אם כן אף וחימה למה, א"ל שפוך חמתך על הגוים וגו'. והקב"ה מקבל מהם שנאמר ועשיתי באף ובחימה נקם את הגוים וגו'. אבל ישראל לא אעשה חרון אפי, וכתיב חמה אין לי. אמר ר' אלעזר משל למלך שכעס על בנו ובידו חרב ונשבע להכותו על ראשו חזר ואמר אם אכה אותו אין לו חיים ולבטל גזרתי אי אפשר, מה עשה המלך הכנים החרב לנרתקה והעבירה על ראש בנו נמצא לא המיתו ולא בטל גזרתו וכו'. ר' הונא אמר משל למלך שכעס על בנו ולפניו אבן גדולה ונשבע שהוא זורקה על בנו, אמר אם אני זורקה עליו אינו חי, מה עשה חלקה לצרורות קטנות וזרקן עליו אחת אחת, נמצא בנו אינו ניזוק וגזרתו לא נתבטלה. ואם בעת הזעם לא יסיר הקב"ה רחמיו מישראל כ"ש אם היו שבים קודם שחל הזעם וקודם שנגע בהם הפורענות. ולפי שלא חששו לכל אלה נפגעו ונקראו בית המרי כמו שאמר הקב"ה ליחזקאל ומשל אל בית המרי משל וגו'. ועל כן יש להתאונן הרבה שלא נתעוררו ישראל ביום זה שראו מחנה נבוכדנצר לצעוק אל ה' שירחמם, ויען שנתקשו אז לעשות תשובה נגזרה גזרה עליהם שיהיו תחת רשות אחרים. ובהיות יום זה תחלת הפורענות כלן יש לנו להצטער בו הרבה לכפר על המרי שנהגו אבותינו בזמן ההוא, שבסבת אותו המרי נמשך שנלכדה העיר ונחרב הבית וגלו ישראל. גם לא שמעו לנביאים ובפרט ירמיה שיעץ אותם לצאת מן העיר ולהכנע לפני המלך נבוכדנצר. וע"ז אמר הנביא מדעתי כי קשה אתה וגיד ברזל ערפך ומצחך נחושה, כי לפי שנתחזק לבם שלא להכנע לפני נבוכדנצר כשסמך על ירושלם אירע שנלכדה העיר ונחרב הבית ויתר הפליטה יצאו בגולה.

[סדר הפורענות והצומות] כדי להודיע שהפורענות לכפרה ולא לנקמה הכריזו חז"ל על סמך הכתוב להתענות ארבע תעניות שהן כפרה לארבע פורעניות חרב, רעב, דבר, חיה רעה. חרב כשבא נבוכדנצר על ירושלם, רעב כשנבקעה העיר ויחזק הרעב, דבר כשנסתמו בחדרי חדרים ומחדרים אימה, חיה רעה כשגלו מן הארץ ונכנסה חיה רעה. ועשרה בטבת שבו סמך מלך בבל על ירושלם היה תחלת סדר הפורעניות, וראשון לסדר העונות הראשונים שמהם נמשכו ונגרמו העונות האחרונים, כי מה שאירע בתחלה בחדש הרביעי בתמוז הוא עון העגל ושבירת הלוחות והוא סבה ראשונה לכל צרה וצוקה של מצור נבוכדנצר, אע"פ שנזכר עשרה בטבת בפסוק לאחרונה מפני שהוא בחדש העשירי וחושב את החדשים כסדרן בשנה, זו דעת ר"ע והלכה כמותו. אבל רשב"י אומר כי הפסוק חושב הפורעניות כמו החדשים על הסדר ועשרה בטבת אינו התחלת הפרעניות אלא אחרונה שבפורעניות, כי התענית אינו על סמיכת מלך בבל על ירושלם אלא על יום השמועה בגולה אחר שנחרבה העיר. נמצא לפ"ז כי ר"ע דרש הפסוק בהשקפתו לעונות ראשונים שהם סבה לעונות אחרונים שגרמו החורבן, וחשב סמיכת מלך בבל על ירושלם לראש וראשון של עקרי הפורעניות. ורשב"י דרש סדר פורעניות החורבן כסדר החדשים וכסדר המקרים, ולא

חשב סמיכת מלך בבל על ירושלם לפורענות כיון שלא עשה אז דבר והיה אפשר שתגיעה הצלה לישראל כמו בימי חזקיהו שיצא מלאך ה' ויכה כל מחנה סנחריב. גם מלשון הפסוק נראה כדברי ר"ע, כי נאמר ליחזקאל, בן אדם כתוב לך את שם היום, את עצם היום הזה, סמך מלך בבל אל ירושלם בעצם היום הזה וגו' הלשון כפול ומכופל במלת „עצם", כי רוצה שצום זה יהיה סימן לשאר הצומות והוא העיקר, מפני שהוא ראש לכולם. ואם כדברי רשב"י לא היה עשרה בטבת עיקר כי לא היתה בו פורעניות רק שמועה רעה שהגיעה לאנשי הגולה. ונקוה לה' כי בזכות התעניות יבטלו הפורעניות, ויהפכו מצומות להצלחות כאמרו צום הרביעי וצום החמישי וגו'. וכמו שבתחלת הפורענות בעשרה בטבת ננערו כל הפורעניות לעמוד, כך בסוף יתהפכו כלן להצלחות, ותחלת ההצלחה תהיה בצום זה, ולכן אמר (זכריה ח') צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה, ולא אמר יהיו אלא י ה י ה, מאן דסליק מניה שהוא צום העשירי בטבת, יהיה תחלת ההצלחה לבית יהודה, לאותם שקיימו דת יהודית, ותתפשט ההצלחה בשלש הנהגות, בהנהגת עצמו לששון ולשמחה, בהנהגת ביתו למועדים טובים, בהנהגת מדינתו והאמת והשלום אהבו.

מב

דרשה לעשרה בטבת

מיסוד ס' יערות דבש ח"ב דף כ"א ע"א

ויהי דבר ה' אלי בשנה התשיעית בחדש העשירי בעשר לחדש לאמר: בן אדם כתוב לך את שם היום את עצם היום הזה סמך מלך בבל אל ירושלם בעצם היום הזה, ומשול אל בית המרי משל ואמרת אליהם כה אמר אדני ה' שפות הסיר שפות וגו' (יחזקאל כ"ד).

[נבואת יחזקאל] ראוי להתבונן בנבואה הזאת אשר רוח ה' דבר ביחזקאל הנביא ומלתו על לשונו, וצוהו לרשום את יום המר הזה עשרה בטבת, שקשה להבין לאיזה צורך עשה עט סופר הלזה, ולמה שנה וכפל במלת היום ועצם היום הזה? יש מפרשים שם היום היינו יום של השבוע ואת עצם היום ליום החדש, ויש להבין למה צוה כאן להשגיח על יום השבוע מה שלא מצינו בכל התורה שיכתוב המקרא יום השבוע, כדאיתא בר"ה שני בשבת לא אשכחן דלא מנה התורה ליום השבוע, וביותר אין מובן כוונת המשל ומה הנמשל עיר הדמים? אמנם כבר ידוע מה שאמרו חז"ל (פסחים ו' ע"ב) שהרי משה עומד בראש החדש ומזהיר על הפסח וכו' ממאי דבריש ירחא קאי? מהכא וידבר ה' אל משה במדבר סיני בשנה השנית בחדש הראשון (במדבר ט') וכתיב ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו וכו' אתיא מדבר מדבר כתיב הכא במדבר סיני וכתיב התם וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש השני, מה להלן בר"ח אף כאן בר"ח וכו'. ופירש"י בחומש ולמה לא פתח בזו הפרשה מפני שהוא גנותן של ישראל שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא הקריבו אלא פסח זה בלבד. ואמרו במדרש (רבה פ' במדבר) צדקתך כהררי אל, צדקה שהקב"ה עושה מפרסם כהררים, ומשפטיך תהום רבה משפט שהקב"ה עושה אינו מפרסם, כמו שהיה בחורבן ביהמ"ק וכו'. ולפ"ז יש לומר שלכך לא נכתב באיזה יום בחדש אלא סתם ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו מפני גנותם של ישראל והרי זה בגדר משפטיך תהום רבה. וכן כאן שהוא משפט עלינו מה שסמך מלך בבל אל ירושלם כי מאז חדלנו והלכנו הלוך וחסור בעו"ה והכל הולך אחר ההתחלה, לכן לא רצה הקב"ה לפרש יום השבוע בפרסום אלא ברמיזה. אולם עוד קשה למה לא העלים יום השבוע לגמרי ולמה זה הזכירו ברמז, ואיזה יום בשבוע היה? הנה לפי מה שכתב הירושלמי והובא בטור או"ח דבית ראשון נחרב בט' באב במוצאי שבת, ולפי סדר החדשים היה ר"ה לאחר החורבן ביום ד', וא"כ ר"ה דאשתקד היה ביום שבת דאין בין ר"ה לר"ה אלא ד' ימים, והיה ר"ח חשון לפי סדר הקביעות ביום ב' וכסלו ביום ג' ושבת ביום ה' ויום העשירי שבו קרה המצור בשבת, וזהו שהקפיד הכתוב לכתוב יום השבוע להורות דבשבת קרה הצרה, ואף בהזדמן בו התענית בזמן שמקדשין ע"פ הראיה אין לדחותו, ולכן כתיב בו בעצם היום הזה (אבודרהם), ובא להם הצרה בעצם היום הזה מפני שחללו את יום השבת, וכמו שהיה חורבן הבית במוצאי שבת ובמוצאי שביעית להורות על העונש מפני שלא שמרו שבת ושביעית. ולכן עלינו להתענות ולשוב בתשובה.

[קין ויום תשובתו] אמרו במדרש למ"ד בניסן נברא העולם נולד הבל בפסח, ולמ"ד בתשרי נברא העולם נולד הבל בחג. למ"ד בניסן מה הוא מקץ הימים—עצרת, ולמ"ד בתשרי בחנוכה, לדברי כולם לא עשה הבל בעולם יותר מחמשים יום. והדבר תמוה איך מחג ועד חנוכה הם חמשים יום, הלא חשון שלשים וכ"ד מכסלו הם יותר מחמשים ומכ"ש עם חצי תשרי? ונראה לפרש ע"פ מה שאמרו במדרש אחר עה"פ והיה מדי חדש בחדשו וגו' כי לעתיד יהיה בכל חדש וחדש רגל לעלות לציון, ניסן פסח, אייר פסח שני, סיון עצרת, תמוז י"ז בו, אב ט' בו (שיהפכו לששון ולשמחה), תשרי צום, חשון חג הסכות, כסלו חנוכה, טבת עשרה בו, שבט ט"ו בו, אדר פורים. כי ראוי

היה שיהיה החג בחשון שהוא סוף אסיף, אלא אמר הקב"ה לא רציתי להטריח את בניי שיעלו לרגל וישובו בימי הגשמים, עכ"ל. ולפ"ז ירבעם בן נבט שכל מחשבותיו היו לבטל עליות ישראל לרגל קבע חג הסכות בחשון. אך לעתיד לבא שלא יהיה עוד טורח לישראל לעלות כי מי אלה כעב תעופינה יהיה נקבע החג בט"ו חשון. וכן היה בימי אדם הראשון. ומעתה צא וחשוב מט"ו חשון, הרי חשון ט"ז יום וכ"ד כסלו הרי ארבעים, ושמונה ימי חנוכה הרי מ"ח, והקריב קרבנו ביום מ"ט ונהרג ביום שלאחריו הרי חמשים יום. נמצא שנהרג הבל בג' טבת, וז' ימים היה קין בנדוי קודם שנעתר לו הקב"ה וקללו לכפרת עונו להיות נע ונד בארץ, ויום גזרתו להתם עון ולכלות פשע היה בעשרה בטבת, וכן היה בעו"ה בזמן החורבן שתפסו עונו ושפכו דם אחיהם, כמו שהיה דבר ה' ליחזקאל באמרו הוי עיר הדמים וגו' כי דמה בתוכה היה על צחיח סלע שמתהו לא שפכתהו על הארץ לכסות עליו עפר וגו', והוא עון קין שנאמר בו גדול עוני מנשוא, ונגזר גם עליהם גלות להיות נע ונד בארץ לכפרת הפשע, ולכך נאמר בעצם היום הזה, כי עשרה בטבת הוא היום המוכן לפורענות מששת ימי בראשית, ושמור לדורות מגזרת קין. ולהיות כי התענית הנ"ל הוא לתשובה, ועיקר התשובה של קין היה בשבת כמבואר במדרש, לכך נאמר שם היום דהוא בשבת לקיים מזמור שיר ליום השבת שבו גמר התשובה, ולפיכך נאמר בעצם היום הזה כי אם אירע התענית בשבת צריכין להתענות בו.

[תשובה ותפלה] עיקר התשובה הוא לעזוב החטא ולהתחנן לפני ה' לסלוח לנו ולהתפלל לפניו בצבור, ותפלה הוא בקרבן ובקרבן כתיב אדם כי יקריב מ כ ם, הרצון אתם ובין הצבור, אבל בנגעים כתיב כי יהיה בעור בשרו ולא נכתב מכם. ואמרו שלא נקרא ספר נחמיה על שמו מפני שהחזיק טובה לעצמו שאמר זכרה לי אלהי לטובה, ומקשה הגמרא דוד נמי הכי קאמר, ומשני דוד רחמי הוא דבעי, ר"ל כי נחמיה לא כלל עצמו בתוך הצבור, ודוד רחמי הוא דקבעי בצבור. ונוכל לומר ע"ז דרך משל, הקונה מסוחר פשוט חתיכות משי וארגמן יבקר בין טוב לרע אם לא יראה בהם כתם ואם קלט היורה את הצבע, אבל הקונה מן סוחר מובחר לא יבקר כלל כי מהימן אצלו ויודע שלא יוליך סחורה גרועה. כך הדבר אם יתפלל ביחידות יבקרוהו אם יש בו מחשבה זרה אם לאו ואם יתפלל ברבים אין מבקרים אחריו כל כך כי הוא נכלל בין הצבור כלו. ולכך דוד אמר זכרנו ה' וכלל עצמו ברבים, אבל נחמיה אמר זכרה לי והוציא עצמו מהכלל לכך נענש. לכן ראוי לאיש להשתתף עם הצבור בתפלה ובתחנונים, ויראה בנחמות צבור בשוב ה' את שבות עמו יגל יעקב ישמח ישראל, אמן סלה.

מג

דרשה לשבת שירה

ואמר ריב"ל כל האומר שירה בעוה"ז זוכה לאומרה בעוה"ב שנאמר אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה (סנהדרין צ"ו ע"ב).

[שירה להצלה ולא לנצחון] שבת שירה היא בעת שקורין פרשת בשלח שיש בה שירת הים, ומתחלת אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' וגו'. השירה היא תהלה לה' על ההצלה ולא שמחה על מפלת האויב, ולא שיר של נצחון או של נקמה. ואמרו חז"ל שבקשו מלאכי השרת לומר שירה כשטבעו המצריים בים, ואמר להם הקב"ה מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?! (סנהדרין ל"ט ע"ב) ולא הניחם, כי הנקמה יאה להקב"ה שנאמר לי נקם ושלם ולא לבני אדם. וזה מוסר השכל להעמים הלוחמים זה בזה וכאשר יגבר עם אחד על שכנגדו יקח ממנו נקמה בחמה שפוכה, וזה דרך עשו אשר על חרבו יחיה אך לא דרך יעקב. ודרשו ביהושפט בצאת לפני החלוץ אומרים הודו לה' כי לעולם חסדו (דהי"ב כ') כאן לא נאמר כי טוב, כביכול לא היתה שמחה לפניו במרום באבדון של רשעים, וכ"ש אם אינם רשעים. ולכן בדוד שנאמר בו וידבר דוד את דברי השירה הזאת ביום הציל ה' אותו מכף כל אויביו ומכף שאול (ש"ב כ"ב) א"ל הקב"ה לדוד, דוד! שירה אתה אומר לפני על מפלתו של שאול? אלמלי אתה שאול והוא דוד אבדתי כמה דוד מפניו, והיינו דכתיב שגיון לדוד אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני (ילקוט תהלים ז'). כי שאול היה כבן שנה מבלי חטא קודם שנמשח למלך ואבד מלכותו מפני שלא שמר מצות ה' במלחמתו עם עמלק, ולא מפני שהיה דוד טוב משאול או שהיה גבור יותר ממנו, ולכן אין מקום לשירה על מפלת שאול רק שירה להודות לה' על חסדו ואמתו למלכות בית דוד. ואמר ר' סימון לא כל מי שירצה לומר שירה אומר שירה, אלא כל מי שנעשה לו נס, וכל מי שנעשה לו נס ואומר שירה בידוע שמוחלין לו על כל עונותיו ונעשה כבריה חדשה. רצונו לומר שאמירת השירה אינה להודיע על ידה את נצחונו גדולתו ותפארתו על אויבו, רק על הנס שעשה לו הקב"ה בחסדו וטובו והיא כברכת הגומל לחייבים טובות, והאומר שירה כזאת מוחלין לו על עונותיו כי בודאי עשה תשובה ויודע ומכיר שאינו ראוי לטובה זולת מחסד ה' ומרחמיו עליו. והמדרש מביא ראיה לזה. שישראל שאמרו שירת הים על הנס נמחל להם עונותיהם שנאמר ויסע משה את ישראל (שמות ט"ו) שהסיעם מעונותיהם, וכן אתה מוצא בדבורה וברק

שנעשה להם נס ואמרו שירה ונמחלו עונותיהם, דאמר רבי איבו בשם רבי אבא, בכל מקום (בשופטים) הוא אומר ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע, וכאן כתיב ויעשו בני ישראל הרע בעיני ה׳ (שופטים ו׳) תחלת עשייה, והיכן הוא מה שעשו לשעבר? אלא מחל להם הקב״ה מה שעשו מקודם. וכן אתה מוצא בדוד שנעשה לו נס ואמר שירה, ומנין שנמחלו לו עונותיו, דכתיב בתר השירה ואלה דברי דוד האחרונים (ש״ב כ״ג) והיכן הם הראשונים? אלא מלמד שמחל לו הקב״ה (ילקוט שופטים).

[שירת המלאכים ושירת ישראל] שירת המלאכים הוא רק תהלה ושבח לה׳ ושירת בני אדם היא ג״כ תהלה ושבח לה׳, ויתרון לה כי על ידי הכרת ההצלה מאת ה׳ יטיב האדם דרכו על הארץ, ולכן יקרה שירת ישראל לפני הקב״ה יותר משירת המלאכים, ואמרו הז״ל שאין מלאכי השרת אומרים שירה למעלה עד שיאמרו ישראל שירה למטה שנאמר ברן יחד כוכבי בקר אלו ישראל, והדר וירעו כל בני אלהים (חולין צ״א). ר׳ יוחנן אמר תדע לך שהצדיקים גדולים מהמלאכים, שהצדיקים אומרים שירה בכל זמן שירצו והמלאכים אין אומרים שירה אלא פעם אחת בזמנם וכו׳ (מדרש הגדול פ׳ בשלח).

[פרק שירה] יש ברייתא עתיקה בשם פרק שירה, שכוללת פסוקי שירי ותהלה להקב״ה, ושומה בפי כל צבא השמים והארץ והצמחים וכל אשר בו רוח חיים חוץ מאדם. והוא ע״ד מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו (איוב ל״ה) ואמרו חז״ל אלמלי לא נתנה תורה היינו למדין צניעות מחתול וגזל מנמלה ועריות מיונה וד״א מתרנגול (ערובין ק׳ ע״ב). והוא מוסר השכל שלא יתגאה האדם על הנבראים האחרים, ולא יתאכזר עליהם כי רחמיו על כל מעשיו. בין בעלי החי האומרים שירה נחשב גם הכלב. וכעין הקדמה לפרק שירה הוא המסופר על ר׳ ישעיה תלמידו של רבי חנינא בן דוסא, שהתענה פ״ה תעניות, ואמר כלבים שכתוב בהם והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה יזכו לומר שירה! ענה לו מלאך מן השמים ואמר לו ישעיה! עד מתי אתה מתענה על זה הדבר וכו׳ שלחוני מן השמים ליזקק אליך ולהגיד לך במה זכו הכלבים לומר שירה, לפי שכתוב בהם ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו, ולא עוד אלא שזכו לעבד עורות מצואתם שכותבים בהם תפילין ומזוזות וס״ת וכו׳ (ילקוט בא רמז קפ״ז). גם נפלא בזה המאמר במדרש, בשעה שסיים דוד המלך ספר תהלים זחה דעתו עליו, אמר לפני הקב״ה יש בריה שבראת בעולמך שאמרה שירות ותשבחות יותר ממני? באותה שעה נזדמנה לו צפרדע אחת ואמרה לו, דוד! אל תזוח דעתך עליך שאני אומרת שירות ותשבחות יותר ממך (ילקוט תהלים רמז תתפ״ט). ולא זו בלבד אלא אף הפרות שהשיבו את הארון מארץ פלשתים אמרו שירה, שנאמר וישרנה הפרות בדרך, ואיזו שירה אמרו? ר׳ מאיר אומר שירת הים, שנאמר כאן הלך וגעו ונאמר להלן שירו לה׳ כי גאה גאה. ר׳ יוחנן אמר אמרו שירו לה׳ שיר חדש, ר׳ אליעזר אומר הודו לה׳ קראו בשמו, רבנן אמרי ה׳ מלך תגל הארץ וכו׳ תנא דבי אליהו אמרו רני השיטה התנופפי ברוב הדרך המחושקה ברקמי זהב המהוללה בדביר וארמון המעולפת מבין שני הכרובים. א״ר שמואל בר נחמני כמה יגע בן עמרם עד שלמד שירה ללוים ואתן אומרות שירה מעליכן, יישר חיליכון (ע״ז כ״ד, ב״ר פנ״ד). אמנם מה שהתפארה הצפרדע בשירתה על דוד המלך היא רק ללמד שצריך האדם להיות עניו ולהשפיל עצמו נגד ה׳, וכן מה שאמר שיגע משה רבינו הרבה ללמד שירה להלוים מה שהיו הפרות יודעות מעצמן היא מפני שהבעל חי איננו בעל בחירה כמו המלאכים ושירתם איננה רצויה לפני המקום כמו שירת בן אדם שנאמרה בכוונה. והראיה כי יהושע בן נון התגבר בשירתו על שירת השמש והלבנה, שאמר שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון. ואמרו במדרש עה״פ ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה׳ (תהלים קי״ג), משעה שהשמש זורח עד שהוא שוקע הוא מקלס להקב״ה בדרך הליכו, וכן את מוצא בשעה שהיה יהושע בגבעון ובקש להעמיד את החמה לא אמר שמש בגבעון עמוד אלא שמש בגבעון דום, ששתק אותו מקלוסו ועמד מעצמו. אמר לו השמש אתה אומר לי דום, יש קטן פותח פיו ואומר לגדול ממנו דום? הלא אני נבראתי ביום רביעי ואתה נבראת בששי ואתה אומר לי דום. א״ל יהושע בן חורין קטן שיש לו עבד זקן אינו אומר לו שתוק? לא קנה אברהם אבינו השמים וכל צבאם שנאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ? ולא זו בלבד אלא שנשתחוית כעבד לפני יוסף שנאמר והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי. אמר לו השמש ליהושע, אתה מצויני דום ומי יאמר קילוסו של הקב״ה? א״ל שתוק ואני אומר, שנאמר אז ידבר יהושע, ואין אז אלא שירה שנאמר אז ישיר משה (תנחומא וילקוט יהושע י׳), מזה נראה עד כמה גדול כח האדם שהוא בעל בחירה אם הוא בוחר בטוב ומואס ברע, ואז יש לו תקוה כי יאמר שירה גם לעוה״ב, ובגאולה הקרובה לבא שנאמר השיר הזה יהיה לכם כליל התקדש חג, ושיר לעתיד יגדל משירת הים.

מד

דרשה לשבת שירה

מיסוד ס׳ נפוצות יהודה דרוש א׳

א"ר חנא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד וכיון שהגיע חצות לילה רוח צפונית מנשבת בו והיה מנגן מאליו, והיה דוד יושב ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר. אמר רב יצחק בד רב אדא מאי קרא עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר (ברכות פ"א).

[חכמת השיר] חכמת המוסיקא היא הנגינה המיוסדה על אדני הערך והסכמה בין הקולות, ומחבורם יחד והתערבותם ומזוגתם והרכבתם של התנועות יולדו נגונים ערבים ונעימים. וייחסו ראשית דרך ידיעת החכמה הזאת לאחד מחכמיהם שמו פוטאגורא, וספרו עליו כי בשמעו קול הכאת פטישים על גבי הסדן יוצא בנעימה מחנותו של חרש ברזל, חקר על משקל כל פטיש מהם וערכו עם חבריו, ומצא חדוש הנגון על פי הנסיון הזה. אכן שקר נחלו המיחסים אליו המצאה זו, שהרי ע"פ עדות התורה יובל היה אבי כל תופש כנור ועוגב, וגם אפשר שהמצאת החכמה היתה על הדרך שהזכירו בהיות תובל קין אחיו לוטש כל חורש נחשת וברזל. אמנם כל העולם כלו נוסד ומתקיים ע"י הרמוניא של התמזגות הכחות וערובם יחד במנין במשקל ובמשורה. וזש"ה (ישעיה מ') מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן וכל בשליש עפר הארץ ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים, ואיך יסופק עליו היותו ממלא פני המוני מעלה ומטה בנעימות הנגון והשיר. וכאשר נחפש בכל חלקי המציאות נראה כי היסודות מונחים במקום הטבעי במדרגה ובערך נפלא לפי קלותם וכבדותם, ואלמלא היחס השמור ביניהם תמיד לא היה העולם יכול להתקיים אפילו שעה אחת. וכן המזג המתהווה מהרכבתם במיני הנמצאים השפלים כבר נדרו היותו התיחס נגוניי בין ארבעת הכחות הראשונים מתוך ערוב יסודות השונים, ונעמוד על אמתת הרעיון הזה מפרסום יושר הפעולות הנמשכות מסגולותיהם. גם תקופות השנה הולכות לעולם בהדרגה ובערך קצוב. וכ"ש שנמצא כן בבעלי חיים כפי תוספת שלמותם, ובקצתם יתפרסם זה מאד בהתעוררם על ערבות הקולות והזמרה. ומצינו לחז"ל (במס' סוטה) זמרא דנגדי ודבקרי שרי דגרדאי אסור, פירש"י דנגדי מושכי הספינות שאינם משוררים אלא לזרז מלאכתם וכן בקרי החורשים שעושין כן לכוון השוורים על תלמיהם שהולכין לקול השיר שערב עליהם, דגרדאי אינו אלא לשחוק, עכ"ל.

[צבא השמים משוררים] ומי ישא עיניו השמימה וראה את השמש ואת הירח ואת הכוכבים וכל צבא השמים, והתבונן על סדורם וישרם והגבלת תנועותיהם ומצב מבט ניצוציהם אשר מהם ימשכו וישפעו פעולות נגלות מעולות ומועילות, ויהיה סרבן באותה שעה לענות אמן בעל כרחו כי בחכמה בתבונה ובדעת מה' מצעדיהם כוננו על יחסים וערכים נגוניים שלמים. והגופים האלה יחדשו בתנועותיהם קולות ערבים, ומה שאין אנו מרגישים בהם נוכל לייחס אל התמדת ההרגל בשמיעתם עד שיבוטל בזה הרגשתנו, כמו שיקרה לשוכנים אצל מקום נפילת מי נילוס מארובותיהם כי לא ירגישו בקול מפלתם לרוב הרגלם בו. ובלעדי זאת אי אפשר לשמוע הקולות הנגוניים ההם זולתי מי שחושיו זכים וטהורים ובלתי מעורבים ושקועים בטנוף הדברים החמרים ועבירותם, כי באלה יחסר מזג המוסיקא האלהית. וכבר היה החכם פיטאגורא מתפאר כי בהעלותו את חושיו למדרגת הטוהר והזכוך לקחה אזנו שמץ הקולות הערבים ההם, ואפלטון בספרו „טומיאו" כתב כי כל אחד מהגלגלים השמיימים יזמרו זמירות ושירות. והרעיון הזה גנוב הוא אצלם מספרינו, ובית אל תמצאנו במדרשו של רשב"י (זהר) וז"ל: וקל גלגלוהי אשמע לכלהו רקיעין במטלנוי למיזל עם שירתיה דהוא אמר, ולא הוה בר נש דשמע ליה בר ממשה דהוה מהימן מלכא ויהושע דמשמש ליה, וכד אצטריך ליה יהושע והוא שמע נעימותא ונהימותא דשמשא לא יכיל ליה למיסבל, מה כתיב ויאמר לעיני ישראל שמש בגבעון דום, מאי דום, דום מלומר שירה דום מקול נעימותא ונהימותא דילך דהוא הוה שמע קל מטלנוי במטלנותיה עכ"ל. ונתפשטה הדעה הזאת בין חכמינו במאמר חז"ל (יומא סוף פ"א) מפני מה אין אדם נשמע קולו ביום כדרך שנשמע בלילה? מפני גלגל חמה שמנסר ברקיע כחרש שמנסר בארזים, והרבה מאמרים להם על הוראת כונה זו. וכן נראה מהכתובים מקולות מים רבים וגו' אדיר במרום ה', וכן כתוב ביחזקאל כקול מים רבים, ואמר הראב"ע אלו הקולות לא ישמעו החרשים כאשר לא יביטו העורים מעשי ה' נוראים. הגלגלים האלה יושפעו באמצעות המלאכים כי יש בהם ערך נגוני ומוסיקא מעולה מאד, ועליהם נאמר ברן יחד כוכבי בקר ויריעו בני אלהים, ואמרו חז"ל שאין המלאכים אומרים שירה מלמעלה עד שישראל אומרים אותה מלמטה, כי הגלגלים והכדורים העליונים נחשבו כלי שיר ביד המלאכים המניעים אותם, דוגמת התוף ביד המשוררים, ויונתן תרגם הפסוק ואשמע את קול כנפיהם כקול מים רבים כקול שדי בלכתם קול המולה כקול מחנה, ושמעיה ית קל וגו' קל מלוליהון כד מודן ומברכן ית רבוניהן קיימא מלך עלמיא בקול משריית מלאכי מרומא. ומעולה שבפנים, יש לנו להאמין המצא נעימות המוסקא בו ית' באחדות שלמה, שבו יתאחדו כל הצורות להיותו נמוס כל הנמצאים ברואי מעלה ומטה. ובכן צדק מאד מאמר דוד המלך ע"ה תודיעני ארח חיים שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח (תהלים ט"ז) כי השמחה במעונו ונעימות וערבות לאין שעור ונרשם בשמו הגדול י'שמחו ה'שמים ו'תגל ה'ארץ (ר"ת הוי"ה).

[התפעלות האדם מהנגון] ובהיות האדם צלם

דמות אלהים, הוא מתפעל מנעימות הנגינה ונפשו מתענגת משיר וזמרה. לכן מצינו כי נעימות השיר משקיט המית בכית עוללים ויונקים. וכמו שכתב החכם גאלינו בספרו על הנהגת הבריאות כי המניקות מפני הנסיון יסדו עוז להשקיט המית עולליהם בשלשה אופנים, הא׳ בנתינת הדד לתוך פיהם, הב׳ בהניעם אותם בתנועה קלה וממוצעת, הג׳ בנעימות קול, כאילו יעיד הטבע עליהם שהם נוטים אל התנועה ואל המוסיקא, עכ״ל. והנה ברור ומנוסה כי האדם מתפעל מאד בנגוני השיר, יש שיר שמעורר את האדם אל הכעס ואל המלחמה, ויש שמוליד עצבון ויללה, ויש שמוליד שמחה וגיל, ולפי דעת החכם אלפֿאראבי עיון החכמות מקבל תועלת רב מן המוסיקא. והורה על זה הנביא אלישע באמרו קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה׳ (מ״ב ג׳), ובגמרא למדו מכאן שאין השכינה שורה מתוך עצבון אלא מתוך שמחה של מצוה, ואמר רב יהודה וכן לדבר הלכה, והלא כה דבר שמואל איש האלהים לשאול, ופגעת חבל נביאים יורדים מהרמה ולפניהם נבל ותוף וחליל וכנור והמה מתנבאים וצלחה עליך רוח ה׳ וגו׳. ודוד המלך חותם ספר תהלותיו במזמורי הללויה, הללוהו בתקע שופר הללוהו בנבל וכנור וגו׳ וסוף דבריו כל הנשמה תהלל יה הללויה, הורה על התעוררות הנשמה מתוך נגוני המוסיקא אל מדרגה עליונה שכלית להלל מאד. מתפאר היה רופא אחד שמו אסקליפיארי כי תעלה ארוכה ומרפא במיני השיר והנגון לכמה חולים שנטרפה דעתם, ומקרא מפורש הוא יבקשו איש יודע מנגן בכנור והיה בהיות עליך רוח אלהים רעה ונגן בידו וטוב לך (ש״א ט״ז).

[כנור דוד] בפרקי דר״א איתא עלי עשור ועלי נבל וגו׳, אמר הקב״ה איני רוצה מישראל אלא הגיון פיהם בנבל וכנור שנאמר עלי הגיון בכנור הכנור שהיה דוד מנגן בו, ע״כ. ואין הדברים כפשוטם כי לא כל אדם זוכה לכנורו של דוד, אלא רמזו בזה הכנור לנשמתו של דוד השרויה במזמוריו בספר תהלים, ורוח צפונית הוא הרוח הנפשיי המרחף על פני המוח לעורר כח המשכיל. ואמרו כנור היה תלוי למעלה ממטתו, להורות כי שנתו היתה קלה עליו, נים ולא נים וכאילו שכיבתו היתה עראית, וכיון שהגיע חצות לילה הורה על הזמן שיכלו בו האידים העולים מן האצטומכא אל המוח ואז תגבר יד השכל לשוט על פני העיונים הנשגבים, ולהורות נתן על נפש דוד הטהורה והנערכת בעצמותה בכל תוקף בערכי המדות המעולות והדעות האמתיות במספר במשקל ובמתכונת שלמה, והתחיל לנגן בה להשפיע עליו רוח אלהי אשר כנהו רוח צפונית להיותו הטוב האמתי הצפון לצדיקים, והיתה מנשבת בנשמתו המסודרת והנערכת בערכי המוסיקא להוציא ממנה נגונים וזמירות ביתרון הכשר נעימות, כי תבענה שפתי דוד תהלה ושירים ודברי תורה ברוח הקדש הנאצל עליו. והכנור ההוא היה מנגן מאליו בקלות נמרץ, מצד שלמות הקנין שהעלה בידו מרוב הרגלו, כי רוח ה׳ דבר בו ומלתו על לשונו. והכתוב מוכיח על זה באמרו עורה כבודי, כי הכבוד כנוי לנפש כאמרו וכבודי לעפר ישכן סלה. והרי הוא כאומר עורי נפשי כי את הוא הנבל והכנור אשר הכינותי לקבל שפע הרוח האלהי הנותן בי כח להעיר שחר בקול שירות ותשבחות ותלמוד תורה. ועל פי הדברים האלה נמצא כנורו של דוד ביד כל אדם, כי גופו רוחו ונשמתו נערך ככנורו של דוד.

[משה רבינו בשיר אז ישיר] הלא זה משה האיש אשר להיות הכנור שלו נערך לעולם ביחס נפלא ומנגן בו בפועל, לא היה צריך בנבואתו לעורר ערכי נגוני נפשו במוסיקא חיצונית כשאר הנביאים, כי לעולם היה מוכן אל מול מעלת קבלת הרוח העליון. וכמו שכתב הרמב״ם וז״ל, כל הנביאים אינם מתנבאים בכל עת שירצו כמו שאמר אלישע קחו לי מנגן וגו׳ ולפניהם תוף וחליל וכנור והמה מתנבאים, ומשה רבינו ע״ה כל זמן שירצה שנאמר עמדו ואשמעה מה יצוה ה׳ לכם עכ״ל. וצדיק וישר הוא השלם הזה אשר גבר מאחיו בשלמות המוסיקא וחפץ ה׳ בידו יצליח להורות דרך תקון השיר הראוי לשמרו בנגון הכנור הנפשיי שזכרנו, והיא דרך אמונה בתורת ה׳ תמימה, היא השירה הנאותה לחבר אל הנאת הנפש, וכמאמר הכתוב חכמות בחוץ תרונה. ונאמר בתורה כתבו לכם את השירה הזאת, וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל שימה בפיהם למען תהיה השירה הזאת לעד בבני ישראל וענתה השירה הזאת על ידי נגון כנוריהם קול נאה הדור ומשובח. ומין הנגון שראוי לנגן בו היא התורה הזאת אשר שם משה להיותה שירה ישרה ומתוקנת אל נגון הכנור היא הנפש, ודוד עצמו כנה אותה בתואר זה באמרו זמירות היו לי חוקיך וגו׳. בפרק אין מערכין תניא ר׳ יהודה אומר כנור של מקדש של שבע נימין היה שנאמר שובע שמחות את פניך, אל תקרי שובע אלא שבע, ושל ימות המשיח שמונה נימין שנאמר למנצח על השמינית על נימא שמינית, ושל עוה״ב עשר שנאמר עלי עשר ועלי נבל. והם ז׳ לשונות של זמר הנמשכים בזה אחר זה באמרו הללוהו בתקע שופר הללוהו בנבל וכנור הללוהו בתוף ומחול הללוהו במינים ועוגב. והשמינית (octave) במוסיקא הוא הנגון היותר שלם, ומכאן יצא טעם נאות למה הורגלו השירות לפתוח במלת „אז" אז ישיר משה, אז ידבר יהושע, אז אמר שלמה, כדי לרמוז על מדרגת שמינית בנגינה שנתלה בה שלמותו של שיר. אבל לימות המשיח יהיה הכנור של עשרה נימין כי אז נשיר שיר חדש, ויתמלא כל העולם אורה ושמחה וששון ויקר.

מה
דרשה לחמשה עשר בשבט

[ראש השנה לאילנות] ט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילנות לדברי בית הלל והלכה כמותם, שאז מתחיל נטיעת האילנות בא"י ונמשך עד ט"ו באדר, כי מצינו ר' יהודה נשיאה נטע נטיעה של שמחה בפורים (מגילה ה׳ :). ונפקא מינה לדינא לענין מעשר פירות, שאין מעשרין פירות אילן שחנטו קודם שבט על פירות שחנטו לאחר שבט, דבאילן בתר חניטה אזלינן. ולזכרון יום האילנות הזה עושין אותו קצת יו"ט ונוהגין לאכול בו פירות האילן ובפרט פירות הגדלים בא"י ועל פירות חדשים מברכין שהחיינו. בליל ט"ו בשבט נהגו להתאסף בביהכ"נ לאכול פירות שונים ולומר תיקון הכולל שירות ותשבחות על הפירות ולקוטים מתנ"ך משנה גמרא וזהר המדברים אדות הפירות והתבואות, ויעירו כמעט כל הלילה כמו בליל שבועות והושענא רבא. בא"י נהגו עתה הקולוניסטים לנטוע אילנות ביום ט"ו בשבט ומחלקים פירות לעניים ולתלמידי בתי הספר לכבוד היום. והוא כעין יום הנטיעה של אילנות (arbor day) שנהגו בבתי ספר לעם באמריקא בשנים האחרונות.

[האדם עץ השדה] המצוה הראשונה שנצטוה אדם הראשון היתה על עץ הדעת טוב ורע ועל עץ החיים, ונתן לו הבחירה לבחור בטוב או ברע, ונזהרנו שלא להשחית עץ מאכל אפילו לצורך מלחמה, ונאמר כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדוח עליו גרזן כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות וגו׳ (דברים כ׳) ועוברין ע"ז משום בל תשחית. וקוצצי אילנות טובים נמנו בין הפושעים שאינם רואים סימן ברכה לעולם והמאורות לוקין עליהם (תוספתא סוף בכורים, סוכה כ"ט). אברהם אבינו שהיו מכנים אורחים תמיד נטע אשל בבאר שבע לקבלת האורחים, כי העץ הזה שקורין „טאמא-ריסק" הוא מצוין באריכת ימים בגבה קומתו וברוב ענפיו העבותים והוא נכבד מאד ויקר בעיני עוברי אורח לנוח מתחתיו. ובגמרא יש פלוגתא בין ר׳ יהודה ור׳ נחמיה חד אמר אשל זה פרדס וחד אמר אשל זה פונדק ודרש אשל כמו בלשון יונית asyl ובל"ר asylum שהוא מקום מחסה לעניים מרודים, וריש לקיש אמר שעשה אברהם פרדס ונטע בו כל מיני מגדים (סוטה י׳). בעלי התלמוד שבחו מאד את יפעת האילנות וערכם לטובת הבריות, ואמר רב יהודה האי מאן דנפק ביומי דניסן וחזי אילני דמלבלבי אומר ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות (אילנות) טובות להתנאות בהן בני אדם (ברכות מ"ג). האילן נחשב למלך על כל הנטיעות והצמחים וכאשר המליכו בני שכם עליהם את אבימלך בן גדעון, עמד יותם בראש הר גרזים וידבר עליהם במשל: „הלוך הלכו העצים למשוח עליהם מלך" וכל העצים הגדולים והטובים לא אבו לקבל המשרה הזאת, הזית ירא פן יחדל דשנו, וכן התאנה, הגפן פן יחדל תירשו המשמח אלהים ואנשים, אך האטד לבדו נאות למלוך עליהם, ויאמר אם באמת אתם מושחים אותי למלך עליכם בואו וחסו בצלי, ואם אין תצא אש מן האטד ותאכל את ארזי הלבנון (שופטים ט׳). ונוכל ללמוד מזה מוסר השכל שלא לרדוף אחרי התמנות לראש, כי אין מעמידין פרנס על הצבור אלא א"כ קופה של שרצים תלויה לו לאחוריו (יומא כ"ב). והבוחרים בממונה רע גורמים בהריסת החבורה כי קוצים כסוחים יוכלו לשרוף ארזי לבנון.

[ישראל נמשלו לאילנות] ישראל הם כרם ה׳ צבאות, ונמשלו לתמר, מה התמרה הזאת אין בה פסולת, אלא תמרים לאכילה, לולבין להלל, חריות לסיכוך סוכה, ואף הסיב שלה לחבלים, סנסנים לכברה, הקורות לקרות בהן הבית ועצים להסקה, כך ישראל אין בהם פסולת, אלא מהם בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי תלמוד, ואפילו עמי הארץ שלהם עושים מצוות וגומלים חסדים, הה"ד צדיק כתמר יפרח (מדרש תהלים צ"ב). ר׳ חיים ויטאל חושב שלשים מיני פירות האילן מא"י, עשרה מהם אין להם קליפה לא בפנים ולא בחוץ ונאכלים כמו שהם, ועשרה מהם יש להם בפנים גרעיני זרע קשים שאינם נאכלים, ועוד עשרה שנאכל מה שבפנים ונזרק מה שבחוץ, כך יש אנשים שונים, אלה שתוכם כברם, ואלה שנאים במעשיהם החיצונים וכעורים במעשים פנימים, ויש שהם להיפך. ישראל נמשלו לאלה ואלון (ישעיה ו׳) מה האלה הזאת מוציאה שני מיני פירות מתוק ומר כך יצא מיצחק צדיק ורשע. ד"א מה האלה והאלון אפילו יבשו עד למאד ונשרו עליהן כיון שהמים נכנסין בהן מיד פורחין ומוציאין ציצין ופירות, כך ישראל אפילו ירדו למדרגה התחתונה כיון שיבא הקץ מיד פורחין ומזהירין. ד"א כשם שהעץ הזה אפילו נקצץ הוא מוציא חליפין, דכתיב כי יש לעץ תקוה כי יכרת ועוד יחליף (איוב י"ד) כך עתידים הצדיקים לעמוד בעת תחיית המתים ולחיות לעוה"ב (מדרש הגדול פ׳ וירא). גם נמשלו ישראל לאגוז שנאמר אל גנת אגוז ירדתי וגו׳ (שה"ש). מה אגוז זה את נוטל אחד מהכרי וכלן מדרדרין (יורדים) ומתגלגלים זה אחר זה, כך ישראל אם יחטא אחד מהם כלם מרגישים כי כל ישראל ערבין זה בזה. ד"א מה אגוז זה שחוק לתינוקות ושעשוע למלכים, כך ישראל הם לבוז בעיני העמים בעוה"ז דכתיב הייתי שחוק לכל עמי (איכה ג׳). אבל עוה"ב נאמר והיו מלכים אומניך ושרותיהם מיניקותיך וגו׳ (ישעיה מ"ט) בשוב ה׳ את גלות ישראל, ובא לציון גואל, אמן.

———————

דרשות לארבע פרשיות ופורים

חומר לדרוש על אדות חדש אדר

[שמחת אדר] משנכנס אדר מרבים בשמחה (תענית כ"ט:) כי הוא החדש אשר נהפך להם מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב (אסתר ט׳) בימי הפורים. ועוד אירע בחדש הזה שמחה ואבל יחד כי בשבעה באדר נולד משה רבינו ובשבעה באדר נפטר (קדושין ל"ח). בארצות המזרח עושים בו הלולא לזכרון משה רבינו כעין הלולא דרשב"י שעושין בצפת, אך הספרדים בארצות תוגרמה ואיטליא נהגו להתענות בו ולקרוא תקונים שחבר ר׳ שמואל אבוהב שהיה רב בויניציא, ובארץ אשכנז נהגו לפני מאה שנה שהרב דורש בהספדו של משה רבינו ע"ה. ז׳ אדר חל בשבוע שקורין פ׳ תצוה והיא הפרשה היחידה שלא נזכר בה שמו של משה, משום שאמר מחני נא מספרך אשר כתבת ודבורו של צדיק עושה רושם (אוצר דינים ומנהגים צד 8).

[פטירת משה] יש אגדות הרבה על פטירת משה רבינו על פ׳ וילך פסוק הן קרבו ימיך למות, ומובא בילקוט בשם ר׳ איבו, אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע בדבר שקלסתיך בתוך ששים רבוא מקדישי שמך ואמרתי „הן" לה׳ אלהיך השמים וגו׳ קנסת עלי מיתה שנאמר „הן" קרבו ימיך למות. כל מדותיך מדה כנגד מדה, שמא מדה רעה כנגד מדה טובה? א"ל הקב"ה למשה אף זו מדה טובה היא שאמרתי לך הן, שנאמר הנה אנכי שולח מלאך, הן צדיק בארץ ישולם, הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא. כשם שהעלית אותי על ששים רבוא כך אני מעלה אותך לעתיד לבא על נ"ה צדיקים גמורים שכן „הן" בגימטריא נ"ה. להורות כי המיתה לצדיק אינה ירידה רק עליה, אינה לרעה אלא לטובה. צו את יהושע, כי אין מלכות פוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא, ואין המנהיג העיקר אפילו אם גדול כמשה, אלא הקהל והצבור הם העיקר.

[תענית אסתר] התענית שאנו מתענים בערב פורים הוא לזכרון תענית אסתר שצותה את מרדכי לאמר לך כנוס את כל היהודים הנמצאים בשושן וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים לילה ויום גם אני ונערותי אצום כן. אך לא רצו להכביד על הצבור להתענות אלא יום אחד, ועוד שהתענית נהפך לשמחה ואינו אלא לזכרון. וגם ביום תענית זה שבא סמוך לפורים נראה אבל ושמחה מעורבין יחד כמו בז׳ באדר, זה לעומת זה כי במקום שיש צל יש אור, ובאמת אין אבל מוחלט ואין שמחה מוחלטת, כי פעמים רבות יש רעה שהיא לטובה.

[פורים] ספור מגלת אסתר מראה לנו כמו בעליל את מצב ישראל בין העמים, כי כולם ישנאו את ישראל, והיא שנאת הדת ושנאת הדעת וקנאת הצלחתם. השטנה הראשונה נגדם היתה של פלשתים, ואבימלך אמר ליצחק לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד, שנאת עשו ליעקב יען כי קנה ממנו הבכורה ואמר יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי. שנאת המן למרדכי היהודי נהפכה מהרה לשנאת כל עם מרדכי, ויבקש להשמיד את כל היהודים, והשטנה נגדם היתה: ישנו עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים בכל מדינות מלכותך ודתיהם שונות מכל עם ואת דתי המלך אינם עושים ולמלך אין שוה להניחם, רצונו לומר אף כי היהודים מפוזרים בין כל העמים אין דתיהם שוה אפילו לעם אחד מכל העמים, ואת דתי המלך אינם עושים אם הם מתנגדים לדתיהם, כי הדת שלהם שנתנה מאת ה׳ עולה על החוקים שעשו בני אדם. ויש לדאוג שמא ילוו להם גרים מעמים אחרים, ולכן אין שוה להניחם בשלוה עמהם. והבטיח המן לאחשורוש לשלם לו הנזק שיעלה לו מהריגת היהודים עשרת אלפים ככר כסף, כי הסכום הזה היה המס שהכניסו היהודים לאוצר המלך, ולולא ההכנסה לא היה אחשורוש הניחם במדינותיו. כי באמת היה אחשורוש שונא ליהודים כמו המן, וע"ז אמרו חז"ל משל לשני בני אדם לאחד היה תל בתוך שדהו ולאחד חריץ, בעל החריץ אמר מי יתן לי זה התל בדמים, ובעל התל אמר מי יתן לי זה החריץ בדמים (כדי למלאותו עם התל), לימים נזדווגו זה אצל זה, אמר לו בעל החריץ לבעל התל מכור לי שלך, אמר לו בעל התל טול אותו בחנם, והלואי! דכותיה ויסר המלך את טבעתו ויתנה להמן (מגילה י"ד). רבנן אמרין אחשורוש שונא את ישראל יותר מהמן הרשע, מנהגו של עולם לוקח נותן ערבון למוכר, ברם הכא המוכר נותן ערבון, שנאמר ויסר המלך את טבעתו ויתנה להמן (אסתר רבה פ"ז). אמנם אמת היא כי דת היהודים שונה מדתות אחרות,

כנראה במשתה היין שעשה אחשורוש, כמו שאמר ר' אייבו, כשישראל אוכלין ושותין מתחילין בדברי תורה ותשבחות לפני הקב"ה, אבל אומות העולם כשאוכלין ושותין מתחילין בדברי תיפלות, הללו אומרים הנשים במדי נאות, והללו אומרים פרסיות נאות. אמר להם אחשורוש כלי שאני משתמש בו לא מדאי ולא פרסאי אלא כשדאי ואין כיוצא בו בעולם, אמר להם מבקשים אתם לראותה? אמרו לו הן וכו' (אסתר רבה פ"ג). ואמרו חז"ל כי שניהם לדבר עבירה נתכוונו, וגם ושתי לא נקתה מעון הזה.

[ישראל עם עולם] אבל מחשבת המן הופרה ונהפכה לו לרועץ, וישראל נצולו מהצרה ולקחו נקמה מאויביהם, ואמר ר' שמעון בן יוסי בעלמא הדין נמשלו ישראל לצורים שנאמר כי מראש צורים אראנו (במדבר כ"ג), הביטו אל צור חצבתם (ישעיה נ"א), גם נמשלו לאבנים שנאמר משם רועה אבן ישראל (בראשית מ"ט), אבן מאסו הבונים (תהלים קי"ח), ואומות העולם נמשלו בחרשים הה"ד ושברה כשבר נבל יוצרים (ישעיה ל'). נפלה אבן על קדרה אוי לקדרה, נפלה קדרה על אבן אוי לקדרה, בין כך ובין כך אוי לקדרה. כך כל מי שבא ומזדווג (נלחם) עם ישראל הוא נוטל את שלו (עונשו) מתחת ידיהם. א"ר חייא בר ינאי פורפירא דמלכא (לבוש מלכות ממראה התכלת) נמכרת בשוק אוי למוכר ואוי לקונה. כך ישראל הם פורפירא של הקב"ה, הה"ד ישראל אשר בך אתפאר (ישעיה מ"ט) והם נמכרים! אוי לו למוכר ואוי לו ללוקח. משל המן הרשע למה דומה, לעוף שעשה קן על שפת הים ושטף הים את הקן, אמר העוף איני זז משם עד שאעשה את הים יבשה ויבשה ים, ונטל עפר מן היבשה והשליך לים, בא חבירו ועמד על גביו וא"ל רוע מזל! כל יגיעך לריק! כך אמר הקב"ה להמן הרשע, אי שוטה שבעולם! אני אמרתי להשמידם כביכול ולא יכולתי שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית (תהלים ק"ו) ואתה אמרת להשמיד להרוג ולאבד! חייך ראשך יורם חלף ראשיהם, שאתה מוכן לתלויה והם נצולים (שם פ"ז). ודרש שמואל לא מאסתים ולא געלתים לכלותם (ויקרא כ"ו), לא מאסתים בימי נבוכדנצר ולא געלתים בימי יונים ולכלותם בימי המן, להפר בריתי אתם בימי פרסיים, כי אני ה' אלהיהם בימי גוג ומגוג וכו' (מגילה י"א).

[ארבע פרשיות] במשך חדש אדר, וחצי חדש ניסן קודם הפסח קוראין למפטיר בארבע שבתות, בכל שבת אחת מארבע פרשיות כסדר הזה: פרשת שקלים, פרשת זכור, פרשת פרה, פרשת החדש. פרשת שקלים שהוא בסדרא כי תשא, מפני שבזמן המקדש היו משמיעים על השקלים באחד באדר וכל אחד נתן חלקו מחצית השקל ומהשקלים האלה קנו קרבנות הצבור תמידין ומוספין לכל השנה. ולכן ראוי למנהיגי הקהל להרים מס לצרכי הקהלה בריש ירחא דין, וכן נוהגין הציונים לכרוז על השקלים בעד ישובת ארץ ישראל בחדש הזה. ועוד טעם אחר כדי להקדים שקלי ישראל לשקלי המן שנתן לגנזי המלך בעד ישראל לאבדם. וזה מוסר לבני ישראל שממאנים לתת המס הקצוב עליהם לקופת הקהל ופורשים מן הצבור, שלא יראו בנחמת צבור, ויהיו מוכרחים לתת מס לאו"ה, כי אם לא יתנו ליעקב יתנו לעשו. פרשת זכור, זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים, קורין בשבת הסמוכה לפורים לקיים מצות מחיית עמלק בזמן שנתלה המן ובניו שהיו מזרע עמלק. כי עמלק היה אבי אבות שונאי ישראל והראשון אשר נלחם עם ישראל בצאתם ממצרים בהיותם עייפים וחלשים מהדרך. ואמר ר' הונא משל למה"ד לאמבטי רותחת שהיו הכל בורחים ממנה ויראים לכנוס מפני חום המים, בא אחד וקפץ לתוכה והפשירה, מיד באו הכל ורחצו בתוכה. כך ישראל כיון שיצאו ממצרים היו שונאיהם בורחים מהם כי יראו מפניהם שנאמר שמעו עמים ירגזון חיל אחז וגו' בא עמלק ונפל עליהם והפשירם, ולפ"ז היה עמלק הסבה הראשית לנפילת העמים על ישראל לרודפם ולעושקם. ולכן המצוה עלינו למחות את שמם מתחת השמים. יהושע היה הראשון שהחליש את עמלק, ויהושע היה משבט אפרים, אמר הקב"ה אין זרעו של עמלק נופל אלא ביד בנה של רחל בנימין, שנאמר מני אפרים (יהושע) שרשם בעמלק אחריך בנימין בעממיך (שופטים ה'), וזה היה מרדכי שנאמר איש יהודי היה בשושן הבירה וגו' איש ימיני, והוא לקח נקמתו מהמן שהיה נצר מעמלק (פסיקתא רבתי). במלחמת יהושע עם עמלק נאמר והיה כאשר ירים משה את ידו וגבר ישראל, וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך כל זמן שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשתעבדים את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברין ואם לאו היו נופלים (ר"ה כ"ט.). כי לא ידי יעקב עושות מלחמה אלא ידי עשו, ורק קולו של יעקב נשמע בתפלתו ולבו מכוון למעלה ועי"ז הוא נוצח תמיד ועל אויביו יתגבר. פרשת פרה קורין לזכר טהרת הטומאה לכל ישראל שהיה טמא לנפש אדם, שהזו עליו מי חטאת מפרה אדומה קודם חג הפסח, כדי שיקריב הקרבן פסח בטהרה. ולפי שפרה אדומה באה לכפר עון העגל כמו שאמרו משל לבן שפחה שטינף פלטין של מלך אמר תבא אמו ותקנח הצואה, כך תבא פרה ותכפר על העגל (שהוא ולד הפרה). וזכירת מעשה העגל היא מצות עשה, שנאמר זכור ואל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלהיך במדבר וגו' עשו להם מסכה (דברים ט') לכן תקנו לקרות בשביל זה פרשת פרה בכל שנה (עי' אוצר ישראל ח"ח 297), ובחרו בשבת קודם ר"ח ניסן מפני טהרת הטמאים לקרבן פסח. גם דרשו על פרה אדומה וגו' פרה זו מצרים,

אדומה זו בבל תמימה זו מדי אין בה מום זו מלכות יון (פסיקתא) ולכן סמכו הפרה ליציאת מצרים. פרשת החדש קורין מענינו של הזמן מיציאת מצרים וחג המצות, כי שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלשים יום.

[שבת הגדול] שבת שלפני הפסח נקרא שבת הגדול, ע"ש הנס הגדול שנעשה בו, לפי שניסן שבו יצאו ישראל ממצרים חל ביום ה' בשבת (סדר עולם), ומקחו של קרבן פסח בעשר לחדש היה בשבת, אמרו ישראל הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו (שמות ח')? אמר להם הקב"ה לישראל אתם תראו הפלא אשר אעשה לכם. הלכו ולקחו איש את פסחיהם להיות להם למשמרת עד ארבעה עשר יום לחדש, וכשראו המצריים כן היו רוצים להנקם מהם וכו' ולא הזיקו מאומה לישראל, לפיכך נקרא שבת הגדול (סדור רש"י סי' שנ"ב וכל בו). ויש אומרים שנקרא שבת הגדול ע"ש שקורין בו הפטרת וערבה דכתיב שם הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה' הגדול והנורא (סוף מלאכי), וכמו שקורין שבת חזון ושבת שובה ע"ש לשונות ההפטרות שלהן, ובעל שבלי הלקט מביא הטעם לפי שמאחרין העם בשבת שלפני הפסח לשמוע הדרשה של הרב הדרשן לפניהם מהלכות הפסח עד אחר חצות סמוך למנחה גדולה, ונראה בעיניהם כיום גדול וארוך, וכיוצא בזה אנו קוראין את יוה"כ צומא רבא. מלבד הדינים הנוגעים לפסח וחמץ ומצה, על הדרשן להודיע להמון את הנסים שנעשו לישראל במצרים ועל הים כדי שיוכלו לספרם לבניהם בסדר של פסח, ולצורך הזה אנו נוהגין לקרות ההגדה בשבת הזו כדי שתהא רגילה בפינו בליל פסח.

מו

דרשה לשבעה באדר

מיסוד ס' יערת דבש ח"א דף ט"ז, נ', צ"ח; ח"ב דף מ"ט, ע"ב, פ"ו.

[פטירת משה רבינו] היום הזה שבעה באדר הוא יום פטירת אדונינו מבחר כל היצורים ובחיר ה', משה רבינו עליו השלום, ביום הזה שקעה השמש כי פני משה כפני חמה ופטירתו היא סיבה לכל התלאות אשר קרו את אבותינו ואותנו מיום מותו ועד עתה. לכן ראוי לנו להתאונן ולעשות אבל יחיד ולבכות עליו בבכי תמרורים. ואם חז"ל לא חסו לכבוד השבת לומר צדקתך שהוא צדוק הדין על משה שנסתלק בשבת במנחה, מה נאמר ביום הזה שהוא יום מיתתו! אוי נא לנו כי פנה היום כי נטו צללי ערב כי לעת ערב במנחה פנה הודו פנה זיוו והדרו. ולכך ראוי ונכון ונאות לנו לעורר לבבנו ביראת ה' ותורתו שנקראת על שמו תורת משה.

[קבורת משה] אמרו חז"ל בסוטה משה היכן מת בחלקו של ראובן בנבו, והיכן קבור בחלקו של גד דכתיב כי שם חלקת מחוקק ספון. מראובן עד גד ארבעה מילין, ומי הוליכו לשם? אלא משה מת מוטל בכנפי שכינה ומלאכי השרת אמרו צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל עכ"ל. ויש להבין מה זו קושיא מי הוליכו, הלא הרבה שלוחים למקום וברוח פיו יוכל להוליך אפילו אבן מעמסה מסוף העולם עד סופו, ומה היא התירוץ דמוטל בכנפי השכינה ומלאכי השרת אומרים צדקת ה' עשה? אמנם ידוע דהקב"ה קברו למשה דכתיב ויקבור אותו, הואיל שנתעסק משה בעצמות יוסף ולא היה גדול מישראל ממנו לכך נתעסק עמו השי"ת. ולא נחשב מת מצוה בשביל שלא ידע איש את קבורתו כדעת המהרש"א, כי היה יכול לקבור אותו בן אדם ולהסתיר ולהעלים מקום קבורתו כדאמרינן דהיה סימן בתוך סימן, ואם אינו בכלל מת מצוה לא היה קונה מקומו, כי מת מצוה שקונה מקומו אסור להעבירו ממקום למקום, ור"ע שהיה מוליך מת מצוה ממקום למקום אמרו לו על כל פסיעה ופסיעה כאילו שופך דם. ולכן שאלו בגמרא מי הוליכו, דס"ל כדעת מהרש"א שהיה מת מצוה שקנה מקומו. והשיבו בגמרא שהיה מוטל בכנפי השכינה ר"ל שהקב"ה קברו בעצמו, ומלאכי השרת היה אומרים הטעם צדקת ה' עשה, מפני שהתעסק בעצמות יוסף, כי לא היה משה יכול לעשות במדבר צדקה אחרת לעניים שהיו להם מן ומים מן הבאר ולא חסרו דבר, אלא מטעם שהתעסק בעצמות יוסף לכך זכה שהקב"ה התעסק עמו בקבורתו ולא מטעם שהיה מת מצוה, ושפיר היה יכול להוליך גופו מחלק ראובן לחלק גד.

[משה ויהושע] נעים זמירות אמר תפלה למשה איש האלהים וגו' ואמרו במדרש זש"ה וזרח השמש ובא השמש לא שקעה שמשו של משה עד שזרחה שמשו של יהושע, וצריכין אנו להבין מה ענין זה לתפלת משה? כי המפרשים הקשו על מה שנאמר בימי המלואים שאמר משה אל אהרן הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש. אמר משה סבור הייתי או בי או בך ועכשיו ראיתי שנדב ואביהוא גדולים ממני וממך, הרי שהם היו גדולים ממשה ואיך נאמר שלא היה בישראל גדול ממשה? ונראה שכך עלה במחשבת משה באותו הזמן הואיל ונתקדש המשכן בנדב ואביהוא ולא בו שהם מכובדים יותר ממנו, אבל באמת לא כן הוא, כי לא היה אפשר שימות משה לקדש המשכן על ידו, כי עדיין לא היה זמן זריחת שמשו של יהושע, כי היה צריך לשמש ארבעים שנה טרם הגיעו למלואו זו למלאות מקום משה מבחר היצורים, וא"כ לא היה אפשר לשמשו של משה לשקוע מקודם, וזו כוונת

המדרש דדרש תפלת משה איש אלהים שהוא פטרון ר"ל איש חשוב שאין למעלה הימנו, וקשה הא איכא פנחס שהיו בו נשמות נדב ואביהוא כנודע והם היו גדולים ממשה ולמה קורא אותו איש אלהים? ומשני וזרח השמש ובא השמש, כי באמת היה הוא אבי הנביאים ואיש אלהים ואין בכל ישראל כמותו, והטעם שלא נתקדש המשכן על ידו מפני שלא הגיע עדיין זריחת שמשו של יהושע.

[משה לא מת] נאמר במשה לא כהתה עינו ולא נס ליחו וגו' ויבכו אותו ישראל שלשים יום, וקשה כי אין זו מעלה גדולה למשה אם לא כהתה עינו ולא נס ליחו, גם קשה למה לא בכו ישראל על משה יותר משלשים יום לכה"פ י"ב חדש, כמו שנעשה לרבינו הקדוש, והטעם כי אמרו תוך י"ב חדש נשמת צדיק עולה ויורד כי יש לנשמתו קצת דבקות עם הגוף במשך הזמן הזה, וע"י ההספד הנשמה עולה למעלה למקום שחוצבה משם. אמנם משה רבינו נשמתו תמיד שוכנת אתנו ואצלנו ומתדבקת עם חכמי הדור להאיר לנו ולהיות לנו לעינים ולהשגיח עלינו, כי הוא רועה נאמן ומשקה עדרי הצאן מים חיים ממקור התורה, ובכל צערנו לו צר כמבואר בפיוט תענית אסתר שמשה געה ובכה לבטל גזרת המן, וזהו מאמר הכתוב לא כהתה עינו, שלא סילק השגתו מאתנו אף במותו, כי תמיד עינו על ישראל לטובה, ולא נס ליחו הוא השקת מימיו לצאן מרעיתו. כי משה לא מת כמו יעקב שלא מת, כי נשמתם לא נסתלקה למעלה רק מתקשרת תמיד עם נשמות החיים להגין על הדורות, וביחוד נשמת משה ונפשו קשורה בנפשות החכמים לומדי תורתו, כי הוא מקור החכמה והצינור המשפיע מדע ותבונה מאוצר תורת אלהים. וזהו ולא ידע איש את קבורתו, כי הוא חי בין אנשי חכמה ות"ח, ולכן כל ת"ח נקרא משה, כמו משה שפיר קאמרת, ולכך בכו עליו ישראל שלשים יום שהם ימי אבלות ולא יותר כי לא החזיקוהו למת כי לא כהתה עינו ולא נס ליחו לעולם, ועודנו לא מש מקרבנו. וזהו שאמרו עד שלא שקעה שמשו של משה זרחה שמשו של יהושע, דלכאורה קשה הא פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה ומה ענין שמש ליהושע? אבל יובן כמו שאמרנו כי לא שקעה שמשו של משה כלל, וגם אחרי מותו היה דבק עם יהושע. ואמרו בגמרא שהמן כשהפיל פור ונפל בחדש אדר היה שמח כי בחדש הזה מת משה רבן והוא לא ידע כי בשבעה באדר מת משה ובשבעה באדר נולד משה, וקשה מה בכך שנולד באותו היום הלא תמיד אנו הולכין אחר יום המיתה, ומתענה אדם ביום שמת בו אביו משום ריע מזליה אף שבו ביום נולד אביו ג"כ, דסוף סוף נתרע המזל. גם יש לדייק באמרם ראשון בז' באדר מת משה ואח"כ בז' באדר נולד משה, והיה לו לומר בהיפך בתחלה בז' באדר נולד ואח"כ בז' באדר מת. אבל הענין כך הוא כי לא מת משה, ותיכף אחר שנאסף אל עמיו נולד משה בהדבקו בנשמת יהושע, ואחריו בכל גדול הדור. ולכן אמרו כי המן שמח בידעו כי משה נסתלק בז' אדר ורוע מזליה להגן על ישראל, ולא ידע כי תיכף באותו היום נולד שנית ונכנסה נשמתו בגוף יהושע, ועדיין אורו קיים ומאיר לישראל, לכך הקדים מיתתו ללידתו.

[אבלות משה] כתיב ויתמו ימי בכי אבל משה ויאמר ה' אל יהושע קום עבור הירדן וגו'. ואמרינן בגמרא דתמורה דהלכות רבות נשתכחו בימי אבלו של משה, ויאמרו ליהושע שאל, וא"ל הקב"ה אלה המצות וגו'. בקשו ישראל להרגו, אמר לו הקב"ה לאמרן אי אפשר, לך והטרידן במלחמה וכו'. ויש להבין וכי בכך יסיחו ישראל דעתם משכחת התורה דור דעה כמוהם אשר כל מגמתם היתה לתורה, וכי בשביל מלחמה לא יחישו לה עוד? אבל נראה דהא דבקשו להרגו הוא משום דאמרינן כל השוכח דבר אחד ממשנתו חייב מיתה, יכול אפילו תקפו עליו משנתו ת"ל וכו', וישראל סברי דבכל מקום השוכח חייב מיתה ולכך זממו להרגו. אמנם אמרינן בגמרא הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו דלוחות ושברי לוחות מונחין בארון, הרי מוכח דעדיין בקדושתו הוא ואין כאן חיוב מיתה. אולם זהו לדברי האומר כי ארון אחד היה ושברי לוחות מונחין בצד הלוחות השלמים, אבל לדברי האומר כי שני ארונות היו ושברי לוחות מונחין בארון אחד בפני עצמן אז אין שום קדושה עליהם ואין צורך עוד להזהר בזקן ששכח תלמודו. אמנם אמרינן בירושלמי שקלים שני ארונות היו וזה שהיה בו שברי לוחות היה הולך עם ישראל במלחמה ודרשינן כי ה' אלהיכם מתהלך בקרב מחניך זה הארון, שמע מינה דאף על ארון דשברי לוחות שם ה' נקרא, וא"כ מוכח דעדיין קדושתו עליהם, והדרן לדינא לנהוג כבוד בזקן ששכח תלמודו ואין לו משפט מות. וזהו שאמר הקב"ה ליהושע לאומרן אי אפשר דכתיב אלה המצות. אבל להוציאם מכלל טעות דאין לך עונש מיתה בשכחה ויש לנהוג כבוד בזקן אפילו אם שכח תלמודו—לך והטרידן במלחמה ויראו כי ארון זה עם שברי לוחות לבדן הולך עמהם ומנצח, שמע מינה דכבוד ה' חופה עליהם, ומזה יחדלו לזלזל בך ויתנו לך כבוד הראוי. א"כ מה רב החובה עלינו להתאונן ולבכות ביום זה ז' אדר אשר נסתמו בו מעייני החכמה ונפלה ציץ תפארתנו ועטרת ראשנו משה רבינו ע"ה אשר לא קם כמוהו בישראל, היום הזה הוא יום חשך ואפלה וצרה ומבוקה ליהודים, ועל כל ישראל לעשות אבל יחיד, כי מיום ההוא קרה לנו כל התלאה אשר מצאתנו ונשכחה התורה, שהיא תכלית הגלות אשר בעו"ה מתגבר עלינו ואין קץ לצערנו.

[חיזוק התורה ותשובה] והנה מעת שנסתלק משה רבינו למרום עולם חשך בעדנו מפני שכחת התורה, ואף שהזכיר עתניאל בן קנז את ההלכות שנשכחו בימי אבלו של משה מתוך פלפולו (תמורה ט"ז.), עוד נשארו ספקות רבות עד שנעשה התורה כשתי תורות, תורה שבכתב ותורה שבע"פ המסורה בידי חכמי התלמוד, ולולי הם כבר נשתכחה תורה מישראל ואין אתנו יודע איך לפרש ולבאר את תורת משה. לכן עלינו לשקוד על דלתי ספרי התלמוד והפוסקים כדי להוציא ההלכות כתיקונן ולדעת איך להתנהג כדת משה וישראל ע"פ חוקים ישרים ומשפטים צדיקים הכתובים בתורה. ולכן עם ה' חזקו ואמצו לבבכם ללמוד את תורתנו ולשמור את מצותיה, וביחוד התורה שבע"פ שנמסרה לחכמי הדור להורות לנו הרמזים וסימני דאורייתא בתורה שבכתב. וא"כ עיקר חיינו ושלמות נפשנו תלוי בלומדי תורה שבע"פ, וזהו כוונת חז"ל מכה אשר לא כתובה זו מיתת תלמידי חכמים, כי יש שבר ומכה בהעדר הת"ח אשר בידם מסורה תורה שבע"פ אשר לא כתובה, ואילו היה הכל בכתב לא היינו צריכין לת"ח, כי הכל אמורה עם הספר וכל יודעי לשון עברי יבחינו הדין והדת. גם עלינו ליתן לב לשוב בתשובה, כי העיקר היא התשובה, ומה יועילו תענית וצעקה אם ידינו ונפשנו אינן נקיים וטהורים. גם עלינו להחזיק בדגל התורה והיראה ולהתרגל במדות טובות, ואפילו לומדי תורה צריכין ללמוד מדת הענוה ממשה רבינו, שזכה לחכמה מרוב ענוה שהיה הצנע לכת, ובעו"ה גסות רוח גברה אצלנו, ואם אדם למד תורה במקצת תיכף רמות רוח נקט ליה ושואף גאוה כאילו הוא יחיד בעולם, ועי"כ הבריות קצים בתורה ומבזים ת"ח, ועמי הארץ מלעיבים במלאכי אלהים בעלי התורה, ומזה גורם בביטול התורה. לכן עלינו לקבל על עצמנו לתקן המעות, ובפרט בחדש הזה שאמרו משנכנס אדר מרבים בשמחה, שהיא שמחת התורה כדכתיב וליהודים היתה אורה, זו תורה, ושמחה וששון ויקר.

מז

דרשה לפרשת שקלים

מיסוד ס' אפיקי יהודה דרוש י"א

כי תשא את ראש וגו' אמר לו הקב"ה למשה חייבים ישראל מה שלוו הימני, שנאמר כי תשא אל תקרא כי תשא אלא כי תשיא כמה דתימא כי תשה בריעך, אמור להם שיפרעו מה שהם חייבים לי ואשלמה להם שנאמר והיה מספר בני ישראל כחול הים (שמות רבה פל"ט). ובגמרא (יומא כ"ב). ר' יונתן רמי כתיב והיה מספר בני ישראל וגו' וכתיב אשר לא ימד ולא יספר? לא קשיא כאן בזמן שישראל עושים רצונו של מקום וכו'.

[מספר ישראל] בפרשה שאנו קוראין בשבת שקלים נאמר כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם ונתנו איש כופר נפשו לה' בפקוד אותם ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם. זה יתנו כל העובר על הפקודים מחצית השקל וגו'. וראוי להבין הוראת כי תשא ראש ולמה צריכין כופר הנפש? ומדוע המגפה מצויה אצל המספר? ומה ענין מחצית השקל למניעתה? ולבאר הענין צריכין אנו להקדים דברי חז"ל במדבר רבה פ"א, עה"פ וידבר ה' אל משה במדבר סיני, זש"ה לא עשה כן לכל גוי, וירם קרן לעמו, משל למלך שנשא אשה ראשונה ולא כתב לה כתובה, גירשה וכו' ראה עניה בת טובים בקש ליטול אותה וכו' וכתב לה כתובה באיזה שבוע וכו'. כך כיון שעמדו ישראל על הר סיני, אמר הקב"ה למשה איני נוהג באלו כמו באותן הראשונים וכו' לך כתוב להם באיזה חדש וכו', ובאיזה עיר רוממתי קרנם ונתתי להם תלוי ראש, לכך נאמר וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש השני וגו'. למדנו מדבריהם ז"ל שהם פירשו מאמר „שאו ראש" לשון התנשאות ראש והגדלתו והרמת קרנו, שאם לא כוונה התורה להתנשאות היה צריך לכתוב ספור את בני ישראל או פקוד את בני ישראל. עוד אמרו במדרש שם עה"פ בטנך ערמת חטים, למה נמשלו ישראל כערמת חטים? מה חטים הללו נכנסות לאוצר במנין בכל שעה וכו' אבל התבן והקש אין נמנין ולא נמדדין, כך ישראל מפני שהם חביבין לפני המקום כחטים הם נמנין, אבל או"ה אין נמנין וכו'. ולפ"ז פירש בעל המאמר מלת כי תשא ראש כפשוטו וכתרגומו קבילו ית חושבן, אלא שנוכל להסיב אותו גם אל הכוונה הראשונה שתלוי בנשיאת הראש והרמת הקרן, והיא הסגולה המושכת את המנין על דבר החשוב בעיני בעליו ושוקד לדעת מספרו, אבל הנבזה בעיניו לא יחשבוהו ראוי להמנות, ואינו משתדל לדעת כמותו. וזהו ההבדל בין ישראל לעמים, והוא שאמר לא עשה כן לכל גוי, וירם קרן לעמו.

[כופר נפש] אמרו בתנחומא כיון ששמע משה ונתנו איש כופר נפשו, אמר עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו (איוב ב') ואין לדבר שיעור, אמר משה בלבו מצאנו שפדיון נפש אדם ככר כסף שנאמר והיתה נפשך תחת נפשו או ככר כסף תשקל מ"א כ') וחשב שכל אחד מישראל צריך ליתן ככר כסף. ר' יוחנן אמר משה למד ממוציא שם רע שענשו הכתוב במאה כסף ואנו הוצאנו שם רע ואמרנו לעגל אלה אלהיך ישראל וכו' ר' יהודה בר סימון אומר משור נגח למד שמשלם בעליו שלשים שקלים בעד עבד, ואנו המרנוהו בשור שנאמר וימירו

את כבודם בתבנית שור (תהלים ק"ו) וחשב שכל אחד מישראל צריך לתת לכה"פ שלשים שקלים, עד שהראה לו הקב"ה באצבעו מחצית השקל ואמר לו „זה יתנו" כזה יתנו, כי העיקר הוא התשובה ואז די גם במטבע קטנה לכפר חטאה גדולה, ומפני שחפץ ה' להשוות העשיר והעני בכפרה זו. וזה דוקא לענין מנין בני ישראל לכפרת העגל, אבל לצדקה צריך העשיר ליתן כפי עשרו והונו. וכן אמר שלמה המלך ע"ה כופר נפש איש עשרו ורש לא שמע גערה (משלי י"ג), והרצון בזה כי הכל מתקנאים בעשיר וצודים את נפשו לקחתה, וע"ז הוצרך לפדות את נפשו משודדים באמצעות רכושו אשר רכש, אבל העני שנעדר מקנינים אינו שומע קול גערת לסטים, וכופר איש עשרו הוא תקנתיה, היינו שיתן העושר לצדקה בעד פדיון נפשו.

[הכוונה במספר ומנין] עוד דרשו בתנחומא לפקודיהם, א"ל הקב"ה למשה מנה את ישראל וכו' א"ל אם בקשת לעמוד על מנינם של ראשי אותיות של השבטים: ר'=ראובן מאתים אלף, ש'=שמעון שלש מאות, י'=יהודה, יששכר, יוסף (שלש יודין) שלשים אלף, נ'=נפתלי חמשים אלף, ז'=זבולן שבעת אלפים, ד'=דן ארבעה אלפים, ג'=שלשה אלפים, ב'=בנימין שני אלפים, א'=אשר אלף, הרי תקצ"ז אלף, ואותן שלשת אלפים שנשתיירו (בס"ה שש מאות אלף) הן הן שנהרגו על חטא העגל וכו'. והשמיעוני בזה שלא נאמר כי המנין והמספר באומה הישראלית משתווה ומתדמה למנין ומספר הנהוג באומות זולתה שאין בהן כוונות אחרות מלבד ידיעת מנינם המוציא והמביא אותן ע"פ כמותן ומספרן. אמנם המנין שבא בבני ישראל נעלה ומרומם הוא, כי מלבד הכוונה הפשוטה כיון עוד השי"ת כוונה נפלאה בעצם מספר שרשם והסתעפם שהוא ששים רבוא, והוא להורות על חשיבותם והתנשאותם, משל לצאן החביבה על בעליה שנפל בה דבר, ומשפסק אמר לו לרועה בבקשה ממך מנה את צאני לדעת כמה נותרו מהם (רש"י מב"ד), כך היה הצווי לרוב למנות את ישראל אחר המגפה. וע"י המנין נדע כמה מהם מתו ונזכר העון שנענשו בשבילו במיתה (ספורנו). והטעם שנמנו ע"י השקלים לפי שהעולם נדון בתר רוב ורוב ישראל מעשיהם כשרים, ואם ידון כל אחד ואחד בפני עצמו מי גבר אשר לא ימצא בו מום, לכך אסור לספור היחידים רק בדרך כלל ע"י השקלים (יערת דבש). ועוד טעם שלא לתת בהם עין הרע לכן נמנו בשקלים לכופר נפש (רש"י).

[מחצית השקל] אמנם יש לשאול אם כן למה צוה ה' שיתנו מטבע שאינו שלם מחצית השקל ולא צוה לתת דבר שלם? ע"ז אמרו בירושלמי (שקלים פ"ב) למה מחצית השקל, ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר לפי שחטאו במחצית היום יתנו מחצית השקל, וחד אמר לפי שחטאו בשש שעות ביום יתנו מחצית השקל דעביד שיתא גרמיסין, ע"כ. ונראה לפרש הנפקא מינה שבין שני התנאים האלה ע"פ המדרש (ויק"ר פכ"ח) תני ר' חייא שבע שבתות תמימות תהיינה, אימתי הן תמימות בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, ע"כ. ובגמרא ברכות (פ' כיצד מברכין) ר' לוי רמי כתיב לה' הארץ ומלואה וכתיב השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם? לא קשיא כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה, ע"כ. והנה הקושיא הוא כי בפסוק הראשון נראה שגם העולם השפל יתייחס אל היותר אלהיי, והאישים העליונים יש להם סגולה להתאחד עם התחתונים, ומפסוק השני נראה כי העולמות חלוקים ונפרדים, השמים שמים לה', והארץ נתן לבני אדם. והתשובה כאן קודם ברכה וכו', ירצה לומר שידענו שהשי"ת אומר עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו, וא"כ כשיברך ישראל ברכה המיוחדת אל הלחם ואל הנזיד ולכל מאכל, אז יהיה בבחינה זו שומר תמונתו וצלמו וישאר א"כ ממוצע גמור בין התחתונים והעליונים, כמו האלמוג שהיא הממוצע בין הדומים להצומח, והגוף בין החי והמדבר, כמו כן האיש הישראלי הוא הממוצע בין המדבר האנושי הקרוץ מחומר ובין הנבדל מן החומר הוא הרוחני, בהיותו מורכב משניהם. וזה שאמרו מהו איש אלהים א"ר אבין מחציו ולמטה איש מחציו ולמעלה אלהים (דברים רבה פ' ברכה). ויתואר בזה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה ומלאכי אלהים הם שלוחי השגתו והנהגתו עולים ויורדים בו, ואז נאמר לה' הארץ ומלואה. אבל אם לא יברך אין מי שיהיה הממוצע ביניהם כדי לשלב ולהתאים העליונים עם התחתונים, ואז נאמר השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם. וזה מה שרוצים חז"ל לומר במאמר שבע שבתות תמימות תהיינה, בשאלם אימתי תמימות, כלומר, אימתי הזמן שלם ומקיף שבע שבתות תמימות שנאמר עליו לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים, והזמן הזה מקיף כל המציאות והויות כלן? בזמן שישראל עושין רצונו של מקום אז הם מקיפים את השמים ואת הארץ, חציו האחד למטה וחציו השני למעלה, כי אז הם שבע שבתות תמימות וכל הימים מאוחדים ושלמים. אולם בשלא יעשו רצונו של מקום אינן תמימות אלא מחולקין וחצאיין, השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם. והנה דור המדבר שעשו את העגל בראותם כי בושש משה לבוא ויוחר מן המועד אשר יעד, אמרו כי זה משה האיש לא ידענו מה היה לו, וטעו באיכותו, שלא האמינו כי יש לו יד בעליונים ובתחתונים, או בהיקף הזמן כלו, שמכונה יום תמים. וזהו דעת האומר כי עושי העגל חטאו במחצית היום, לא שכיון התנא לומר כי זמן חטאם היה בחצי היום, כי אין הבדל אם חטאו בבקר בצהרים או בערב, אבל רצונו לומר שחטאו בענין מחצית היום שחלקו שליטת איש האלהים לשנים ואמרו שאינו שולט אלא למחצית

היום, והפרידו בין העליונים והתחתונים, וכל זה מפני שלא עשו רצונו של מקום. ולפי הדעת השני שבירושלמי שאמר לפי שחטאו בשש שעות ביום יתנו מחצית השקל דעביד שיתא גרמיסין, הוא מפני שדרש כי בושש משה בא שש שעות ולא בא כי התאחר לבוא בשעה הששית והוא בחצי היום, ועניננו אחד הוא. ולכן צוה ה' שיתן כל איש מישראל מחצית השקל לתת לאלהים כפרו, על שכפרו בחצי היום ששייך לאדם העליון, והפרידו את היום לשנים, ומחצית השקל הוא תרומה לה', שהם השמים שמים לה', ועי"ז יתאחדו עם הארץ הנתנה לבני אדם, ויתלכדו ולא יתפרדו עוד הנמצאים בעליונים ובתחתונים.

[ביאור המדרש] ועתה נבאר המדרש שאמר הקב"ה למשה חייבים ישראל מה שלוו ממני, ר"ל שחייבים במה שחטאו בעגל ואני נושה בהם מחצית היום שנגזלו ממני בהפרידם בין עליונים ותחתונים, לכן אמור להם שיפרעו במחצית השקל ויכופר להם העון. ואז אשלם להם כי יהיה מספר בני ישראל כחול הים, כי יהיו חביבים לי ויהיו נספרים ונמנים תמיד. ור' יונתן רמי הא כתיב גם אשר לא ימד ולא יספר, ותירץ לא קשיא כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום כאן בזמן שאין עושין רצונו של מקום. ר"ל אם עושין רצונו הם נספרים כחול הים מפני חביבתן לפני המקום, ואם אין עושין רצונו אז הם כשאר אומות העולם אשר לא ימד ולא יספר. גם אפשר לומר להיפך שאם אין עושין רצונם של מקום וחוטאים כמו שחטאו ישראל בעגל אז צריכין הם להמנות ולתת כופר נפשם, וכן נמנו אחרי חטאם שנענשו במגפה. אבל אם עושין רצונו של מקום ולא יחטאו אין צריכין להמנות וזה יהיה באחרית הימים אשר לא ימד ולא יספר, ובהבטחת ה' לאברהם ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם ויאמר לו כה יהיה זרעך (בראשית ט"ו), והבטיח ליעקב ושמתי את זרעך כחול הים אשר לא יספר מרוב (שם ל"ב).

[חטא דוד בפקדו את ישראל במספר] שאול המלך במלחמת מצוה עם עמלק פקד את בני ישראל בטלאים ורק חלק קטן מהם מאתים אלף רגלי ועשרת אלפים איש יהודה (ש"א ט"ו). אבל דוד המלך היה הראשון שמנה את בני ישראל ובני יהודה לגלגלותם בלי שקלים ובלי טלאים ולא לצורך מלחמת מצוה, שנאמר וישלח את יואב שר צבאו ושרי החיל לשוט את בכל שבטי ישראל לפקוד את העם, ויאמר יואב אל המלך „למה חפץ בדבר הזה". אך דבר המלך חזק עליו ויפקוד את מספר שבטי ישראל שמונה מאות אלף איש חיל שולף חרב ושבט יהודה חמש מאות אלף איש. ויך לב דוד אותו אח"כ ויאמר חטאתי וגו' וישלח ה' אליו את גד הנביא לבחור לו עונש אחד משלשה, רעב בארץ, לנוס מפני אויביו, ומגפה. ויבחר העונש האחרון באמרו נפלה נא ביד ה' וביד אדם אל אפולה. וימת מן העם שבע ושבעים אלף איש (ש"ב כ"ד). ובחטאו היתה המגפה אחר המנין. וצריכין אנו להבין במה היה חטאו גדול כ"כ שנענש העם במגפה רעה כזו? אמנם גדול עונו מאד שלא בטח בה' שמשח אותו למלך על כל ישראל, והתחיל לירא ולפחוד פן ימרדו בו עשרת השבטים, כאשר ראה ונוכח ממרידת שבע בן בכרי משבט אפרים שאמר „אין לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי" ויעל כל ישראל מאחרי דוד אחרי שבע בן בכרי ואיש יהודה דבקו במלכם (ש"ב כ'), ורק יואב הצליח בעזרת אישה חכמה להמית את שבע בן בכרי ואח"כ עזר לו להשיב את שבטי ישראל אליו. ולכן חפץ דוד למנות את מספר עשרת השבטים לעומת מספר שבט יהודה, לדעת אם יוכל לעמוד כנגדם במלחמה, ולצורך הזה צוה ליואב למנות מאיש ישראל רק אנשי החיל שולפי חרב. אבל נתחרט מיד אח"כ על מעשיו שלא האמין בה' ועשה תשובה וקבל עונשו ונתכפר לו (עי' אוצר ישראל ח"ח צד 249). וע"ז באה נבואת הנביא הושע והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר וגו' ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ וגו', שלא יהיה עוד הצורך למלכות בית דוד למנות בני יהודה לבד ובני ישראל לבד מפני יראת המרידה, כי ישימו להם ראש אחד אשר ימלוך על כולם בשוה ושלום ואחדות יהיה ביניהם, ובא לציון גואל אחד, אכי"ר.

מח

דרשה לפרשת שקלים

מיסוד ס' בית מועד דרוש ט"ז

א"ר מאיר מין מטבע של אש הוציא הקב"ה מתחת כסא הכבוד שלו והראה לו למשה א"ל זה יתנו כזה יתנו (ירושלמי שקלים).

[אחדות הנפש עם הגוף] נתינת מחצית השקל למנין ישראל היא להורות השיתוף והצירוף בין הצדיקים בעולם התחתון ובין המלאכים המשמשים לפני השי"ת במרום, ולהורות על החיבור ואחדות שבין הגוף והנפש. השקל יחצה לשנים וכן יחולק בין הגוף ובין הנפש, והשקל השלם כולל עליונים ותחתונים, ולכן נתלה מצוה זו במנין ישראל, כי ע"י המנין יתחברו ויצטרפו יחד מכוונים ונערכים מערכה מול מערכה כעין צאתם למלחמה כאמרו כל יוצא צבא, וכמו שדרשו חז"ל בסוד ישרים ועדה, ישרים אלו המלאכים ועדה אלו ישראל. ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם, להיותם

משותפים עם השמשים העליונים שאין נגף שולט בהם. וכן הדבר בגוף ונפש שע"י נתינת מחצית השקל יתחזק ויתאמץ שיתופם באופן שלא יהיה בהם נגף. אבל עלינו להכיר את מעלת ויתרון הנפש על הגוף כי הצד הרוחני חשוב יותר מצד החומרי, וזהו שנרמז בדברי רש"י ז"ל על פסוק כי תשא את ראש, כשתחפוץ לדעת סכום מנינם אל תמנם לגלגלת וכו'. והרצון לפי דרכנו כשתחפוץ להשיג מהות הנפש שהיא החלק הראשיי לפקידיהם כפי עקרם אשר למעלה, אל תמנם לגלגלת, לא תחשוב הנפש מצד הגוף אלא הגוף מצד הנפש, כי הנפש האלהית היא העיקר, ולכך ונתנו איש כופר נפשו לה', וע"י השקלים לא יהיה בהם נגף כי ישלימו נפשם בשקליהם שהם נתונים גם לקנות קרבנות צבור לכפר על הנפשות החוטאות. העשיר לא ירבה וגו' כי כל נפשות ישראל חצובות ממחצב הקדושה לפיכך ערכן שווה.

[מטבע של אש] כשנסתכל בדברים שנתקשה עליהם משה רבינו עד שהוצרך הקב"ה להורות לו באצבע, נמצאם כולם מענין אחד ומצטרפים כולם באותיות „שקלים", והם: א') שרצים דכתיב בהו זאת החיה וגו', וארז"ל מלמד שתפס הקב"ה כל חיה והראה לו. ב') קרבנות, זה אשר תעשה. ג') לבנה החדש הזה לכם, ד') מנורה וזה מעשה המנורה וכו'. ה') מחצית השקל, זה יתנו. והטעם באלו, לפי שהם דברים המורים שהשכינה משותפת בתחתונים בנפש האנושית שהיא בריה קלה, ולכך נתקשה לו היאך הם משלימים את הנפש כ"כ בקרבנות שתהא ראויה לביאה זו שבעבורם תשרה השכינה בביהמ"ק שהיא עבודה גופנית, ועל קדוש החדש איך יזקקו העליונים לתחתונים שאין מקדשים את החדש בב"ד של מעלה עד שיקדישוהו ב"ד של מטה. וכן מה יתן העלת הנרות מהמנורה על הסדר ההוא כי לא לצורך אורה היא, וכן איסור השרצים אף כי הנפש השכלית המעורבת בגוף אינה נהנת מהמזון עם כל זה אכילת טומאות מזקת לנפש המשכלת. כל אלה חוברו על עומק הדברים שהם קשי ההשערה והוצרך הקב"ה להראות לו באצבע, היינו הראהו הנסתר בנגלה מהות הנפש בטבע הגוף. והוא שרצה ר"מ לומר כמין מטבע של אש הוציא הקב"ה מתחת כסא הכבוד שלו והראה לו למשה וא"ל „זה יתנו" כזה יתנו, וממטבע אש הוא הנפש שעקרה ומחצבה מכסא הכבוד, וממטבע זה מוטבע בגוף. וע"ז אמר הנביא ישעיה שמעו אלי רודפי צדק מבקשי ה' הביטו אל צור חצבתם ואל מקבת בור נקרתם, היינו למחצב הנפש מן השכינה. ובהיות השקל מורה על נצחיות הנפש לא שלט המן בשקליו לגנזי המלך לאבד את נפשות ישראל, ואלו לעבדים ולשפחות בקש אותם היה עולה בידו.

[צדקה] בעת שביהמ"ק קיים היו מפרישין השקלים ללשכת הקרבנות של צבור שהם לכפרה לכל הקהל, ועתה בעו"ה שחרב המקדש נקיים מצות מחצית השקל במחשבה בדבור ובמעשה, במחשבה במה שנשער במצוה זו מהות הנפש משקלה במעלה ביחוס אל הגוף, בדבור שאנו קוראים פרשת שקלים, במעשה ע"י הנדבות לעניים וקופות הקהל שאנו מחזיקים בם לתורה לעבודה וגמ"ח, והם נחשבות לו כתרומת הלשכה שבזכותה היתה הברכה מצויה ומגינות עלינו מן הפורעניות, ועוד נזכה לחכמה בעבור קופת ת"ח שנעמיד תלמידי חכמים. וראינו מכאן עד היכן כח מצות השקלים מגעת שהיא שקולה כנגד כל המצות, וכן כתיב בנחמיה והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל לשנה לעבודת בית אלהינו, ובפרק השותפין (ב"ב) א"ר אמי לעולם אל ימנע אדם את עצמו מלתת שלישית השקל בשנה שנאמר והעמדנו עלינו מצות וגו' ששקולה כנגד כל המצות וכו'. והמחזר עם הקופות מצוה גדולה הוא עושה כדאמר ר"א התם גדול המעשה יותר מהעושה שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום. ואמר להו רבא לבני מחוזא עושו אהדדי כי היכי דתהוי שלום במלכותא, ורמז בזה לשכינתא שתתמלא שלמא ע"י מעשה הצדקה והתקון שיעלה ממנה, וכן כתיב או יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי, כלומר יעשה שלום לי מלמטה ושלום לי מלמעלה, עושה שלום במרומיו הוא ברחמיו יעשה שלום עלינו, ויביט בשקלים שהם לבני ישראל לזכרון של הצלה וכופר הנפש, אבי"ר.

מט

דרשה לפרשת שקלים

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש כ'

אם על המלך טוב יכתב לאבדם ועשרת אלפים ככר כסף אשקול וגו'. אמר ר"ל גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתיד זה המן הרשע לשקול שקלים על ישראל, לפיכך הקדים שקליהם לשקלי המן, והיינו דתנן באחד באדר משמיעין על השקלים ועל הכלאים (פרק מגילה נקראת).

[יחוס השקלים עם שקלי המן] עלינו להבין איזה התייחסות עצמית יש למצות השקלים עם שקלי המן שאמר ר"ל, כי לא יספיק היותם אלו ואלו ממתכת הכסף. ונאמר כי כבר הקרו קדמונינו ז"ל בטעם מצוה זו של מחצית השקל, למה לא נצטוינו לתת שקל שלם, והקפיד השי"ת דוקא לתת מחציתו בין לדל בין לעשיר. מחשובי המפרשים ז"ל אמרו כי לאשר שלמות האומה הנבחרת תלוי בהתאחדם אלו עם אלו כאמרו יחד שבטי ישראל, ובאשר דרשו חז"ל על

האספו ואגידה לכם הקבצו ושמעו וגו׳, לכן צריך שיחשוב כל אחד מאישיהם שהוא מצד עצמו אינו שלם רק בחברת ושותפת האחר. נמצא שכל אחד מיחידי האומה הישראלית הוא כמו המחצית לעומת חבירו, ושניהם בהצמדם יחד עושים דבר אחד שלם. וע״כ צוה השי״ת שכל אחד יתן מחצית השקל למען יחשוב כי הוא לבדו לא יוכל להשלים את עצמו עד שישלים אותו האחר. ויובן בזה דברי הלל הזקן שהיה אומר אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני ואם לא עכשיו אימתי, הורה בזה שיתרחק האדם משתי הקצוות בהשגת שלמותו, האחת שלא יתעצל בעצמו ולא יטיל כל השלמת חסרונו על זולתו לומר שעל ידי אחרים ישיג כל מה שיצטרך, והשנית שלא יחזיק את עצמו ראוי להשתלם מבלי עזר זולתו, אלא צריך לאחוז בשניהם, ואמר תחלה אם אין אני לי, אם איני עושה כלום מצדי מה שנוגע לחלקי אלא אני מטיל הכל על אחרים הלא שקר אני נוחל, כי מי לי, מי הוא אשר בהחלט יהיה לי אם אני יושב בטל? וגם כשאני לעצמי, כשאחשוב שאני לבדי אספיק לעצמי, מבלי הצטרפות מאחרים, מה אני, מה אוכל לעשות בזה להגיע על גדר השלמות? אם כן מוכרח אני להשתדל בעצמי וגם לצפות לעזר אחרים ובין שנינו יהיה נשלם תכליתי. ואין להאריך הזמן בין השתדלותי ועזרתי מאחרים, כי אם לא עכשיו אימתי? ובמחצית השקל הורו על כוונת התאחדות זו. והנה המן הרשע אשר שאל מאת המלך שימכור לו היהודים בעשרת אלפים ככר כסף, טען ישנו עם אחד מפוזר ומפורד וגו׳ והטיל זוהמתו לומר שהאומה הזאת ראויה לאבוד מפני הפרוד השליט ביניהם, וכי כולם מלאים קטטות ומריבות ולבם רחוק אלו מאלו. אולם השי״ת הקדים רפואה למכה זו במצות השקלים אשר הוא ממש הוראת הפך כל זה בהיותו מרמז לישראל על האחדות ודבקות אלו עם אלו להיות כלם כאיש אחד חברים. וזהו מאמר הצדקת אסתר למרדכי: לך כנוס את כל היהודים, והיא שעמדה להם להצילם ממחשבת המן הרשע.

[מחצית השקל לכפר עון העגל] יש מרבותינו ז״ל שדנו את מצות שקלים בעבור מעשה העגל אשר לדעתם היה מקודם, ורצה השי״ת שיתכפרו מאותו העון ע״י מחצית השקל שהוא לכופר הנפש. ולכן היתה המצוה לבני ישראל בלבד ולא לשבט לוי שלא היה להם חלק באותה עבירה ולא הוצרכו לכופר נפש. ונודע כי בעגל היו ארבע כתות: א׳) שעשו בלא עדים והתראה ולאלה השקה משה את מי העגל כהשקאת סוטה, ב׳) אשר עשו בעדים והתראה ואלו נהרגו מיתת ב״ד ע״י בני לוי, ג׳) אשר היו בעדים בלא התראה והם העם אשר נגף ה׳, ד׳) אשר לא חטאו בפועל אבל נחשב להם חטא על שלא מיחו, ואלו נשארו ועליהם אמר ה׳ לך נחה את העם אל אשר דברתי לך וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם. והם לא חטאו בגופם כי לא עשו מעשה, אלא חטאו בשכלם ובנפשם על שלא מחו ביד האחרים כי היו רכי לבב ומורכי רוח. ע״כ רצה לתקן בעדם שלא יענשו בעת בא הפקידה, בתת מחצית השקל כופר על הנפש לבדה, שהיא תרומה לה׳, ולעשות הנחה על מחצית השני בעד הגוף שלא חטא ונקה מעון. מאשר חבור והרכבת הנפש והגוף הוא האדם השלם וכל אחד הוא חצי דבר, לכן היה הכופר בעד הנפש מחצית השקל ולא שקל שלם, וזהו שאמר ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם, ר״ל כשירצה השי״ת לפקוד על עונם כמו שאמר וביום פקדי ופקדתי לא יהיה בהם נגף להשחיתם.

[מחצית זכאי ומחצית חייב] עוד טעם אחר למחצית השקל, ע״פ מה שאמרו חז״ל בקדושין, לעולם יראה אדם עצמו כאילו חציו זכאי וחציו חייב, עשה מצוה אחת אשריו שהכריע עצמו לכף זכות, עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע עצמו לכף חובה. וזה בלי ספק דרך בטוח, כי בחשבו תמיד בכל שעה ובכל רגע היותו לחצאין, שקול בשוה בין הזכות והחובה, ישתדל להוסיף זכות ולברוח מן העבירה. ועל הבלתי שמים לב, עליהם אמר המשורר: ואתה תורידם לבאר שחת אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם ואני אבטח בך, ר״ל שאותם הרשעים מעותדים לגיהנם על רוע מעלליהם ואין תקוה שיכריעו הכף לצד זכות, כי לא יחצו ימיהם לחשוב שמחציתם הם לזכות ומחציתם לחובה כדי שישתדלו להכריע את הכף לזכות, מפני שהם מחזיקים עצמם בשתי הקצוות, או לבלתי חוטאים כלל ולא יצטרכו לתשובה, או לרשעים גמורים שאבדו תקותם ונתיאשו מן הרחמים. אבל אני איני כן, כי אחזיק עצמי לבינוני ואבקש רחמים כי אינני בתכלית השלמות. ובדרך זה אפשר לפרש המאמר בילקוט עה״פ צרור עון אפרים צפונה חטאתו, כל מי שיש בידו דבר עבירה ומתבייש לעשות תשובה יחליפנה במעשה הטוב ויעשה תשובה ויתקבל, משל לאדם שיש לו צרורות זוזים רעים ילך אצל חנוני ויתן לו תוספת ומחליפים בזוזים טובים, אף כל מי שיש בידו מעשים רעים יעשה תשובה ומעשים טובים, עכ״ל. רצונו לומר מי שחטא לאלהיו בעבירה ומתבייש לעשות תשובה, בחשבו איך ירים ראש לראות את פני האדון הקדוש אשר חטא לו כי לא תקובל תשובתו, הנה תרופתו היא שיחליף העבירה ההיא עם המעשה הטוב כנגד המעשה הרע הזה ויחליף זה בזה, כאילו בא האחד תמורת האחר, ונמצא שהוא שקול שוה בשוה מחצה על מחצה, ואז יעשה תשובה שיוסיף בזה אל צד המעשה הטוב ויתקבל כי יכריע לכף זכות, כמו החילוף של זוזים רעים בזוזים טובים אם יוסיף תוספת על הרעים, כן התמורה של מעשים טובים במעשים רעים אם יוסיף עליהם תשובה. ומזה באנו לטעם

מחצית השקל לכופר נפשו, להורות כי הוא יודע בעצמו היותו חציו חייב ונותן מחצית השקל תרומה לה׳ ומוסיף עוד כופר נפשו שהוא תשובה כדי להכריע הכף לזכות. כן ה׳ אלהינו יזכנו להיות שלמים, והחצאים אשר בקרבנו יהיו מוכרעים לכף זכות, אמן.

נ

דרשה לפרשת זכור

מיסוד ס׳ בית מועד דרוש י״ז

תניא רבי יוסי אומר שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה, ואיני יודע איזו תחלה, כשהוא אומר* כי יד על כס יה מלחמה לה׳ בעמלק, הוי אומר להעמיד להם מלך תחלה, ואין כס יה אלא מלך שנאמר וישב שלמה על כסא ה׳ למלך. ועדיין איני יודע אם להכרית זרעם של עמלק תחלה אם לבנות בית הבחירה, כשהוא אומר והניח לכם מכל אויביכם מסביב והיה המקום אשר יבחר ה׳ וגו׳ הוי אומר להכרית ז־עו של עמלק תחלה, וכן נאמר בדוד ויהי כי ישב המלך דוד בביתו וה׳ הניח לו מסביב, וכתיב ויאמר המלך דוד אל נתן הנביא ראה נא אנכי יושב בבית ארזים וארון ה׳ יושב בתוך היריעה וגו׳.

[מדה כנגד מדה] דבר והפכו נמצא בכל הענינים, בידיעת האמת נדע השקר שהוא הפכו, ובידיעת הטוב נדע הרע, ובידיעת הנאות נדע המגונה שכנגדו. וכן בשמירת אמונת השי״ת ואהבתו ועבודתו שהן האמת הטוב והנאות נשמור מן ההפכיות שהן הכפירה והשנאה והתגרות. וכמו כן המדות הפחיתות משמשות למדות המעולות להיות להן לגדר ושמירה כמו הקוצים לגדר הכרם, וכמשל הבריות שמכסין גיגית של יין במגופה של חרס ושל זפת. ו״א עוד א״א שהמדות הפחיתות נצרכות לפעמים לעצמן להנהיג בהן את הפחותים והמקולקלים, וכן כתיב ועם עקש תתפתל, וישרתו לענש בהן ולרדות את הרשעים והמורדים. ואף שהשנאה והנקימה והנטירה הן אסורות לריע ועמים, יחשבו למצוה **לשונאי ישראל** והמורדים בה׳ כמו שנאמר הלא משנאיך ה׳ **אשנא ובתקוממיך** אתקוטט תכלית שנאה שנאתים וגו׳, וכן **האכזריות** שהוא מדה מגונה מעולה היא על שונאי ה׳. כי ראויה רחמנות על רחמנים ואכזרות לאכזרים, ועל זה נענש שאול לפי שלא נהג אכזרות בעמלק, וחשב שאכזריות היא מדה מגונה לכל ונעשה אכזרי על נוב עיר הכהנים. **וכן אמרו** חז״ל מי שמרחם על אכזרים לבסוף נעשה **אכזרי על** רחמנים, ולהיות עמלק ראש הצרים על ישראל וכל המצר לישראל נעשה אכזר ואין לו רחמים, לכן צותה התורה לנהוג נגדו כל מיני אכזריות להשיב לו גמולו בראשו.

[עמלק חפץ למחות שם ישראל ונמחה שמו] עמלק בא בעקמימותו כנחש המתעקם בזנבו, כמו שכתוב בו ויזנב בך כל הנחשלים אחריך וגו׳, כי בקש להשליט על ישראל נחש הקדמוני השטן שלא יזכר שם ישראל עוד, כמו שעשה שרו של עשו זקנו עם יעקב שנאבק עמו למנוע ממנו שם ישראל ושיהיה נבלע ומתבולל בתוכו, ועלה ההיפך שהוכרח להודות לו ולומר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית וגו׳. אף כאן עמלק בא להכרית זכרם של ישראל, לכך צוותה התורה למחות את שמו וזכרו, מדה כנגד מדה, ויען כי מצא עלי״ה עליהם במה שהיו ישראל מפקפקים אז באמונה האלהית כאמרם היש ה׳ בקרבנו אם אין וסמיך ליה ויבא עמלק ונאמר ואתה עיף ויגע ולא ירא אלהים וגו׳, לכן הוצרך משה רבינו לסייע לחזק בדק האמונה כדכתיב שם ויהי ידיו אמונה, וצוה הקב״ה כתוב זאת זכרון בספר, היינו סיבת מלחמה זו שהיתה על עסק האמונה. וע״כ צוו חז״ל לקרות פרשת זכור מדי שנה בשנה קודם פורים, לזכור ולעורר על שנאת עמלק שהוא צר ואויב וממנו יצא המן שחפץ לאבד כל היהודים, ונערוך מלחמה נגד עמלק לא בידים רק בעריכת שפתים, כי כל מלחמות ישראל בזמן הזה הוא בדברי תורה ותפלה כאמרו הקול קול יעקב. וכמו שמצוה עלינו לזכור תמיד אמונתנו בהשי״ת ולהמליכו עלינו כך מצוה עלינו לזכור כי עמלק חפץ להדיחנו מאמונתנו, ויועיל לחיזוק אמונתנו, כי ההפכים נכרים יחד. וזכירה זו היא לדעת כי עליו נאמר שש הנה שנא ה׳ ושבע תועבות נפשו: עינים רמות שהרים עיניו נגד השכינה, וידים שופכות דם נקי ששפך דם אדם, לב חורש מחשבות און להטעות ולרמות באי העולם, רגלים ממהרות לרוץ לרעה ליתן עבירה בפניהם כדי שיכשלו בה, יפיח כזבים עד שקר שהעיד עדות שקר נגד ה׳, ומשלח מדנים בין אחים שגרם קטטה ושנאה בין הנפש והגוף, ובין עצומים הפריד ככה עשה עמלק לישראל, ולכן נגע וקלון ימצא הרודף אחר עצתו, וחרפתו לא תמחה עד שימחה שמו, כי קנאה חמת גבר ולא יחמול החומל עליו שהוא ישראל ביום נקם, לא ישא פני כל כופר ולא יאבה ה׳ סלוח לו, וכתוב עליו בתורה כי יד על כס יה מלחמה לה׳ בעמלק וגו׳, כי לא יהיה ה׳ שלם והכסא שלם עד שינקום מזרעו של עמלק. והרצון שלא יזכר אלהותו ומלכותו ית׳ שהוא השם בשלמות ולא מלכות ישראל שהוא כסאו למטה עד שיכרית זרעו של עמלק.

[בני בנימין—שלשת כתרים] שאול המלך נענש במדת הדין שנפל הוא ובניו במלחמה מפני שלא עשה **מצותו בעמלק ולא חש לעקור** זכרו ושמו לכן **נעקרה**

מלכותו. אולם אע"פ שנוטלה מלכות ישראל מבית שאול לא נוטלה המצוה מזרעו להיות מתגרה עם זרעו של עמלק, כי ירושה נפלה לבני רחל ובפרט לבנימין למחות את שם עמלק, והטעם אמרו הראשונים לפי שבנימין לא נולד עדיין בעת שהשלים יעקב עם עשו, ולא השתחוה בנימין וזרעו כל אותן השתחויות שהיו יעקב ובניו משתחוים לעשו הרשע, לכן נמצא כח בבנימין לעמוד נגדו, ולכן שארית פליטה היתה לבנימין, שיצאו ממנו מרדכי ואסתר אשר הצילו את ישראל מהמן שיצא מעמלק. וכמו שבנימין לא השתחוה לעשו, כך מרדכי לא רצה להשתחווֹת להמן, ולעתיד כשיגמור השי"ת לתת נקמתו בעמלק אז ירשו ישראל את מורשיהם כמו שירשו מרדכי ואסתר את כל אשר היה להמן. ולפי שעמלק גרם לישראל כל הצער ובקש למנוע מישראל שלשת הכתרים, כתר מלכות כתר תורה וכתר כהונה, לכן אר"י שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתם לארץ, כדי להזק השלשה כתרים האלה, להעמיד להם מלך כנגד כתר מלכות, להכרית זרעו של עמלק שלחם בם כדי שלא יקבלו התורה, וכן המן בקש לאבד מהם עבודת ה' שהיא עבודת הכהונה באמרו ודתיהם שונות מכל עם וחפץ שלא יבנו עוד את בית הבחירה שהוא כנגד כתר כהונה, ובטלו כל מחשבותיו. וכן לעתיד יגלה ה' מלך המשיח וברוח פיו ימית רשע זה עמלק, ויבנה בית הבחירה, ואז יתקיים קרא כי ירחם ה' את יעקב ובחר עוד בישראל והניחם על אדמתם ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב, כן יהיה במהרה, אמן.

נא

דרשה לפרשת זכור

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש כ"א

כיון שהגיע מרדכי אצל התינוקות שאל לאחד מהם פסוק לי פסוקך, א"ל אל תירא מפחד פתאום ומשואת רשעים כי תבא, פתח השני ואמר אני קרית' היום ובזה הפסוק עמדתי מבית הספר עוצו עצה ותופר דברו דבר ולא יקום כי עמנו אל, פתח השלישי ואמר ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט. כיון ששמע מרדכי כך שחק והיה שמח שמחה גדולה (אסתר רבתי).

[זכרון הנסים] **נכון ומועיל מאד לזכור תמיד הנסים שעשה השי"ת עם האומה הקדושה בימי עולם ובשנים קדמוניות, בזמן ההצלחה כדי לתקוע בלבנו גודל יכולתו והשגתו הפרטית, שלא לחשוב כי הטובות** באות בטבע או במקרה רק מפאת רצונו הפשוט וחסדו וטובו ית'. ובזמן הצרות והגלות מועיל ג"כ זכרון הנסים כדי להצילנו ממוקש היאוש ח"ו ואבדת התקוה מפני חמת המציק ותוקף השעבוד, כי תהיה זאת נחמתנו בזכרנו כי גם לשעבר עברו עלינו רעות רבות וצרות בידי אדונים קשים והקב"ה הצילנו מידם, ולכן יש לקות כי עוד יעשה עמנו נפלאות כרוב רחמיו וחסדיו. ואפשר שלזה כיון המשורר ע"ה כשאמר זכר עשה לנפלאותיו חנון ורחום ה' טרף נתן ליראיו יזכור לעולם בריתו, ר"ל הנפלאות שעשה זכר מהם ורצה שנזכור אותם בכל דור ודור, ימשכו מהם שני אופנים, בזמן ההצלחה שמרבה להטיב עמנו במתנת חנם במדת „חנון", או בזמן צרות בהיותו מתמלא עלינו רחמים להצילנו במדת „רחום". בזמן שטרף נתן ליראיו מלשון טורף טרף ומתרחם עליהם ויזכור לעולם בריתו, או בזמן ההצלחה בהורישו לנו נחלת גוים, גם אז נדע נאמנה כי לא כחנו ועוצם ידינו הביא לנו הירושה אלא כח מעשיו ית' כי לו זרוע עם גבורה. והנה בא זכרון מעשה הנסים במועדי ה' בענינים שונים כמו בפסח אכילת מצה ומרור, בחג נטילת הלולב וישיבת הסוכה וכו' והם כולם דברים ראוים לזכרון היו"ט.

[חייב אדם לבסומי בפוריא] אמנם הזכרון שאנו עושים בפורים לכאורה קשה, כי דבר זר הוא לחשוב לזכור הנס ע"י שתיית יין ובפרט בדרך שמפליג רבא לומר חייב איניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ברוך מרדכי לארור המן וכו'. איך יצוייר לתלות עצם השמחה וזכרון נסיו ית' בשכרות אשר בו יאבד האיש שטיפת שכלו והשגתו וגורם לנזקין? והנביא ישעיה צווח ע"ז גם אלה ביין שגו ובשכר תעו וגו' את מי יורה דעה וגו' כי השכרות מביא בלבול בדעת האדם, ואיך אפשר לחשוב לחיוב גמור לבסומי בפוריא? ואם בא לתת שיעור לבסומי למה תלה אותו על העדר הידיעה בין ברוך מרדכי לארור המן, היה יכול לתת סימן אחר עד שתתטפהו שינה וכיוצא בו. ותמיה גדולה על המסופר שם שקם רבה ושחטיה לרבי זירא וכו'. אמנם נוכל ליישב הקושיות האלה ולומר כי החיוב לבסומי הוא לשתות יותר מהנהוג ולא להשתכר, ונעשה לזכרון האמצעים שהיו בהצלה שרובם באו ע"י משתה היין, והסימן הוא עד דלא ידע בין ברוך מרדכי לארור המן, ר"ל לדעת ולבחון אם עיקר הוא מצד מפלת המן הרע וסייעתו אם מצד הצלת מרדכי הצדיק ואסתר, כי נודע שהגורלות שהפיל המן היו סובבים על שני ענינים, האחד לידע ולראות כפי המביט השמימיי הזמן המדויק אשר יורה על שפלת והכנעת מרדכי כפי רוע מזלו, והשני זמן עליית כוכב מערכתו של המן. **ומצא ע"י הפור או הגורל כי הזמן בי"ג אדר הוא נכון ומזומן למלאות חפצו בשני הדברים הללו, כי היה אז המן בגובה רום מעלתו, ומרדכי היה בשפל המדרגה משועבד למדרך כף רגל, והיה מחסר**

השי"ת בגודל רחמיו לבטל כל אלו ההוראות ולשדד המערכות ולגזור ההפך בשני הדברים, וזהו נס כפול שראוי לפרסם ביום זה. נמצא לפ"ז שהיה הנס משני צדדים אם מהשפלת המן או ממעלת מרדכי. אולם אפשר היה לעשות הנס מצד אחד ולהציל את ישראל, אם ע"י גדולת מרדכי במעלה וכבוד מלכים ולהשאיר את המן חי מבלי לקחת נקמה ממנו, או להיפך להביא הצלת העם ע"י מפלתו של המן מבלי הצורך להגביה למעלה מדרגת מרדכי בהריסת הטבע משני צדדיו. נמשך מזה כי כאשר נעלה בכף מאזני ההבחנה את שתי הקצוות אלה להכריע איזה מהם גובר על חבירו, ובמה נתגדל הנס אם בגדולת מרדכי או במפלת המן, הנה ירבו כ"כ הטענות לכל אחד מהצדדים עד כי לא נוכל להכריע ולגזור איזה מהם הוא יותר גדול. ובודאי האיש המבוסם מיין אפילו מעט ולא הגיע עדיין לכלל שכרות לא יוכל להעמיק עיונו בענין הנס כ"כ עד שיתעצם הדבר בשכלו ויראה הטעמים והפנים לכל אחד משני צדי הנס, עד שלא ידע בין ברוך מרדכי לארור המן, שלא יוכל להפריש ולתת היתרון בין הנס שנעשה בברוך מרדכי-על גדולתו, ובין הנס שנעשה בארור המן אשר נתקלל והושפל עד עפר במפלתו, ואז כבר קיים מצות פורים כהלכתו. ואפשר שלזה רמז הספור דשחטיה רבה לרבי זירא, ר"ל שנתעמצו הרבה בויכוח ורבוי הדרושים והטענות, עד שבלבל רבה לרבי זירא ונמצא נבוך בטענות משונות לצדדים הרבה ולא ידע ר' זירא לפנות לכאן ולכאן כאילו שחטיה בפלפולו, עד שליום המחרת התפלל עליו והחייהו, ר"ל ששב שכלו אצלו בידיעת דברים אמתים בלי בלבול ומבוכה, והכל בדרך המליצה.

[ביאור שלשת הפסוקים של התינוקות] מלבד הנס הכפול הזה של גדולת מרדכי ומפלת המן, היה עוד נס שלישי כי לא עלתה להמן עצתו לתפוס את ישראל בעבירה בסעודה שהכין אחשורוש בעבורם, כי נהנו מסעודתו של אותו רשע, וזו היתה יכולה להיות מניעה גדולה להציל את ישראל, אך השי"ת הפליא חסדו לכבוש את מדת הדין כי השעה צריכה לכך. שלשת הסבות האלה היינו הוראת שפלות מרדכי והכנעתו כפי מערכתו, והוראת רוממות המן כפי מזלו, והדין הגמור לעוצם פשעי ישראל, כל אלה חוברו יחד להפחיד את מרדכי בתוקף צרות ישראל וחש פן יכריעום לכף חובה. ע"כ בפגעו באותם התינוקות מצא בפיהם ארוכה ומרפא לתחלואי שלשה שברים אלו המורים רע על ישראל ולנחמו בדברים טובים. הראשון דבר עמו בלשון יחיד אל תירא מפחד פתאום וגו', שבל יתיירא מהפחד המורה תנועת הגרם השמימיי כשיבואו רשעים עליו בהמון רב להשפילו ולהכניעו, כי הכל יהיה לאין נגד יכולתו ית'. והשני דבר עם המן הרשע וסייעתו ואמר להם עוצו עצה ותופר דברו דבר ולא יקום, כי הכל יופר ויתבטל ע"י גבוה מעל גבוה ית' שיש בכחו לבטל הטבע. ובא השלישי המדבר בשמו של השי"ת בדבר הנוגע אליו שחטאו לו ישראל, ואמר ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול, עם היותכם רעים וחטאים ובלתי כדאים להעשות לכם נס, מ"מ אני אשא ואסבול עונותיכם לצורך השעה, ואסבול ואמלט אתכם מהצרה שאתם שרוים בה. וה' הטוב יכפר בעדנו תמיד ויצילנו מן השעות הרעות, ונפשנו תגיל בה' תשיש בישועתו הנצחית, אכי"ר.

נב

דרשה לתענית אסתר

מיסוד ס' בית מועד דרוש י"ח

רב שמואל ב"נ פתח לה פתחא להאי פרשתא מהכא, תחת הנעצוץ יעלה ברוש ותחת הסרפד יעלה הדס, תחת הנעצוץ זה המן הרשע שעשה עצמו עבודה זרה דכתיב בה ובכל הנעצוצים וגו', יעלה ברוש זה מרדכי הצדיק שנקרא ראש לבשמים שנאמר ואתה קח לך בשמים ראש מר דרור ומתרגמינן מרא דכיא, ותחת הסרפד זו ושתי הרשעה בת בנו של נבוכדנצר הרשע ששרף בית פורפידו של אלהינו דכתיב ביה רפידתו זהב, יעלה הדס זו אסתר הצדקת שנקראת הדסה דכתיב ויהי אומן את הדסה היא אסתר וכו' והיה לה' לשם אלו ימי פורים, לאות עולם לא יכרת זה מקרא מגילה (מגילה פ"א).

[ישראל ואומות העולם משונים בטבעם] אם נשקיף בטבע האומה הישראלית נראה שהיא ההיפך לטבע שאר האומות, ואפילו אם בני ישראל מבולעים בין הגוים אינם מתערבים ומתבוללים בהם, וביותר שהם מקורבים במקום אחד הם רחוקים זה מזה בדעותיהם. ולפיכך גזר הקב"ה הגליות על ישראל, יען כי בהיותם בארצם התחילו להתחקות על מעשי הגוים וחשבו להתערב עם האומות ועי"ז יביאו אחדות בעמי העולם, כמו שנראה ממעשיהם בימי השופטים והמלכים, כי זו לעגם וכלימתם שבקשו להיות ככל הגוים. אך כיון שגלו בימי נבוכדנצר הרשע מיד הרגישו כי טבעם משונה והוא ההיפך לטבע האומות ואין חבורם עולה יפה וחזרו בתשובה. מה עשו הגוים? אע"פ שהיו ישראל דווים וסחופים בגלות וחשבו האומות שעוד לא יחזרו ישראל למדרגתם, בכ"ז היה לבם נוקפם מפני שידעו כי טבע ישראל עולה דרך פלא מהפסד גמור להויה גמורה, ועוד ידעו כי אותם שצרו ישראל לבסוף נענשו ויראו להתגרות בהם, ויתנכלו עליהם מקנאתם בהם להחטיאם בעונות כדי שיד ה' תהיה נוגעת בם וישארו בגולה תמיד. כן עשה נבוכדנצר

שהכריחם להשתחוות לצלם הזהב כדי שלא יצאו ישראל עוד מרשותו, אך האלהים אנה כנגדו הצדיקים חנניה מישאל ועזריה שלא השתחוו לצלם ומסרו נפשם על קדוש השם ובכן לא נתקיימה עצתו. גם אחשורוש העלה בדעתו שלא ישובו עוד ישראל למלכותם, כמאמר רבא עה"פ כשבת המלך וגו׳, מאי כשבת לאחר שנתישבה דעתו, אמר בלשצר מנה וטעה אנא מנינא ולא טעינא וכו׳. וע"ז שמח אחשורוש שנתחזק במלכותו ועשה משתה לכל שריו ועבדיו, וקרא גם לבני ישראל אל המשתה כדי להחטיאם בהתערבם עמהם, ע"ד שנאמר וקרא לך ואכלת מזבחו וגו׳. גם ושתי בת זוגו הרשעה עשתה משתה נשים לנכח כונת משתה אחשורוש, אך השי"ת ערבב שמחת משתיהם והראה להם סימן רע שלא תתקיים כוונתם לבלוע את ישראל, ואדרבא דחה מלכותם מפני מלכות ישראל כמו שנדחת ושתי מפני אסתר. גם לא הועיל במה שגדל את המן שונא ישראל, וחשב מחשבה רעה להכשיל כל ישראל בעבודה זרה ע"י גזרתו להשתחוות לו ומתוך כך יודו בע"ז כי עשה עצמו אלוה, והנה אף שנכשלו יהודים רבים במה שנהנו מסעודת הרשע והשתחוו להמן הרשע, מרדכי הצדיק לא יכרע ולא ישתחוה וכן עשו חבריו הצדיקים ולא נהנו מסעודת אחשורוש, ועוררו את אחיהם לעשות תשובה ובזכותם נצולו כל היהודים.

[תענית ותשובה] כאשר אמרנו אין טבע האומה הישראלית להתערב בין הגוים כ"א במקרה, ולאחר שעשו אותו מעשה להנות מסעודה וקצתם השתחוו להמן, חזרו בהם, ואף לאחר שגזרו עליהם כליה לא אמרו ישראל להמיר דתם ח"ו ולהיות כמוהם למען הציל את נפשם, אלא נזורו אחור מן הגוים ושבו אל ה׳, ובראשם היה מרדכי הצדיק שקרע את בגדיו ולבש שק ואפר ויצעק בתפלה לה׳ לעורר הרחמים. ולפי שהחטא היה במקרה ולא בטבע לכן נתבטלה הגזרה כשעשו תשובה. וזהו שאמר התרגום שהגזרה היתה כתובה בטיט, היינו שהיתה רשומה במקרה כרושם הטיט שנקלף, ואם היתה כתובה בדם היינו שהיתה על חטא טבעי בעצם ח"ו לא היה לה ביטול. והוא שרמז הכתוב באמרו את כל אשר קרהו שהכל מצד המקרה ולכן יש דרך לבטלו. ותאמר אסתר להשיב למרדכי וגו׳, רצתה שע"י התשובה שיעשו ישראל יגאלו, ואמרה לך כנוס וגו׳ וצומו עלי ואל תאכלו וגו׳ שיצטערו על הפירוד שביניהם ועל הנאתם ממאכלות אסורות בסעודת אחשורוש, ובזה בטלה כח המן הרשע. ויען שאין לנו תשועה אלא מתוך תשובה, הנהיגו אבותינו להתענות בי"ג באדר לזכור שהוא יום כניסה בתענית ותשובה, וכן יהיה בקבוץ גליות כאמרו בבכי יבואו ובתחנונים אובילם. ע"כ מנהג אבות תורה היא ואין לזלזל בתענית זה אחרי שהוא סעד לגאולה כי השי"ת יעננו ביום קראנו, וכאמרו דברי הצומות וזעקתם, שהם גורמות ליחוד הגוף והנפש שיקהלו ויעמדו על נפשם. ועוד כי התענית מורה על הצער אשר יהפך לשמחה, כאמרו צום הרביעי וצום החמישי יהיה לששון ולשמחה, והטעם כי הצרות הבאות אינן אלא מהסתרת אור השכינה כמו החשך המגיע מהסתרת וסילוק האור, ולכן בהאיר ה׳ פניו אלינו יסולקו הצרות ויאירו ההצלחות ובסור הרע יבא טוב תחתיו. ועוד שמתוך התענית והצער תבא הגאולה, כמו שאמרו חז"ל אם ראית דור שצרות רבות באות עליו חכה לו שנאמר כי יבא כנהר צר וגו׳ וכתיב ובא לציון גואל. ועל זה דרש ר"ש הפסוק תחת הנעצוץ יעלה ברוש וכו׳ כי בסילוק המקטרג יבוא הסנגור ותחת עמלק יעלה ישראל, ובהגלות המושיע יסתר הצר הצורר ויהיה כאפס ואין, וימי הפורים ע"י הנסים יהיה לה׳ לשם, ולאות עולם לא יכרת זו מקרא מגילה שחביבה כדברי תורה, ולמען שמו ותורתו יראנו נפלאות ותושיע לו ימינו וזרוע קדשו בגאולה שלמה, אמן.

נג

דרשה לפורים

מיסוד ס׳ עוללות אפרים ח"ב עמוד מ"ה

משה מן התורה מנין שנאמר בשגם הוא בשר, המן מן התורה מנין שנאמר המן העץ, אסתר מן התורה מנין שנאמר ואנכי הסתר אסתיר, מרדכי מן התורה מנין שנאמר ואתה קח לך בשמים ראש מר דרור ומתרגמינן מרי דכי (חולין פ׳ שילוח הקן).

[יראה מעונש ויראה מאהבה] בעבודת השי"ת יש שני מיני יראה, יראת העונש ויראה מאהבה. ראשית קבלת התורה היתה מיראת העונש היינו עונש הגוף, כי הקב"ה כפה עליהם הר כגיגית ואמר אם אתם מקבלים התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם. ואע"פ שנוכל לפרש המאמר ע"פ דרוש שאם לא תקבלו התורה אזי תהיו בכלל הרשעים אשר בחייהם נחשבו לפגרים מתים וכאילו הם קבורים, מ"מ פשוטו יובן על יראת העונש, והיא יראה בלתי שלמה, כי אינו ירא אלהים באמת אלא את עצמו הוא ירא שלא יבולע לו ולא יהא נפגע בעונש גופו. אמנם בימי אחשורוש חזרו וקבלו עליהם את התורה ביראה המשותפת עם האהבה, כאשר העיד עליהם המן באמרו ודתיהם שונות מכל עם, הא אם יתרצו לסבל עליהם דתי העמים ולעזוב דתם בודאי היה מניחם, אבל מחמת שקבלו אז היהודים עליהם ועל זרעם שלא להמיר דתם באה עליהם גזרת שמד הרג ואבדן, והערו למות נפשם מאהבת ה׳ ותורתו. אע"פ שעשו

תשובה מיראה כמו שאמרו חז"ל גדולה הסרת טבעת של אחשורוש יותר ממ"ח נביאים שעמדו לישראל ולא החזירום למוטב וכו׳ כ"א בהסרת הטבעת לחתום הגזרה להשמיד להרוג ולאבד, מ"מ יראה זו משותפת עם האהבה לפי שלא יראו מעונש הגוף, והראיה שיכלו לשמור את גופם מרעה אם המירו את דתב, אלא שהיתה היראה מעונש העתיד לעוה"ב, והאלהים עשה שייראו מלפניו כדי שיקבלו עליהם עול מלכות שמים בלב שלם, ויראה כזו נחשבה יראה מאהבת ה׳, שירא וחרד על האהבה שלא תופר בינו לבין אלהיו. אמנם יש עוד מעלה גדולה מזו והיא יראת הרוממות ולמדרגה זו לא באו אז. עכ"פ היתה קבלת התורה בימי אחשורוש במעלה יתירה מקבלת התורה על הר סיני שהיתה באונס ע"י כפיית ההר, ואמר רב אחא מכאן מודעה רבה לאורייתא (שבת) פירש"י שאם יזמינם לדין למה לא קיימתם התורה שקבלתם עליכם יש להם תשובה שקבלוה באונס. ואמר רבא אעפ"כ הדור וקבלוה בימי אחשורוש שנאמר קימו וקבלו היהודים, קימו מה שקבלו כבר. וא"כ ימי הפורים הם במעלה יתירה מיום מתן תורה שבטלו המודעא וראו לתקן ולחזור ולקבל התורה באין אונס. ומטעם זה קבעו ימי הפורים האלה לימי משתה ושמחה יתר על כל המועדים.

[ימי הפורים לא נבטלים] בא וראה עד כמה גדלה מעלת הימים האלו בעיני חז"ל, שאמרו אם כל המועדות יהיו בטלים לעתיד ימי הפורים לא נבטלים, וסמכו מדרש זה לפסוק וזכרם לא יסוף מתוך זרעם, והטעם לפי שכבר ידוע שהתורה היא נצחית ולא תתבטל בשום זמן כמו שנאמר כי לא תשכח מפי זרעו, וכתיב ואני זאת בריתי אותם אמר ה׳ רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך וגו׳. והנה כמו שהתורה אינה בטלה עולמית כך היום שנתנה בו התורה לא יתבטל זכרו לעולם, ומפני שקבלת התורה באמת מבלי אונס היתה בימי הפורים לכן נמשלו ליום מתן תורה, כדרך שביאר הרשב"א בירושלמי דמגילה ויליף שם בגזירה שוה שימי הפורים אינם בטלים דכתיב הכא וזכרם לא יסוף וכתיב התם במתן תורה קול גדול ולא יסף, ובא ליתן טעם לשבח למה ימי הפורים אינם בטלים לפי שהוא דוגמת יום מתן תורה ונוסף עליו בטול המודעא וקבלת התורה מאהבה בימי הפורים הללו. ובבחינה זאת נמשלו ימי הפורים גם ליום הכפורים, שאמרו במדרש משלי בפסוק טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה, כל המועדות בטלים וימי הפורים אינן בטלים שנאמר וזכרם לא יסוף מתוך זרעם, ואמר רב אף יום כפור אינו בטל לעולם שנאמר והיתה זאת לכם לחקת עולם. ויש להתבונן מה ענין פורים ליוה"כ שהם הפכים זה לזה, שזה יום משתה ושמחה וזה יום ענוי? ועוד מצינו בגמרא מר בריה דרבינא כולי שתא יתיב בתעניתא לבד מעצרתא ופורים ומעלי יומא דכפורי, עצרת (שבועות) יום שנתנה בו תורה, פורים מעיקרא להכי אתקין, מעלי יומא דכפורי דתניא ר׳ חייא מדפתי וכו׳. ובאמת שלשת הזמנים האלה הם משום מהן התורה, עצרת כפשוטו שבו נתנה התורה על הר סיני, ויום כפור כמו שדרשו בתענית ביום חתונתו זה מתן תורה פירש"י שם יום כפור נקרא יום מתן תורה לפי שבו נתנו לוחות אחרונות, ימי הפורים כדאמרן, ופי׳ פורים מעיקרא להכי אתקין, שמעיקרא לא נתקנו לימי משתה ושמחה אלא מטעם קבלת התורה וביטול המודעא אמור. ויש עוד בחינה בין יום הפורים ליום כפור, שבשניהם מצינו יום צום ויום משתה ושמחה, רק שבימי הפורים קדם הצום לימי משתה ושמחה, וביום כפור משתה ושמחה קודם בערב היום.

[ביאור המאמר] אחר הצעה זו מבואר לפנינו המאמר בגמרא שהתחלנו בו, המן מן התורה מנין שנאמר המן העץ וכו׳. כי ראתה התורה לרמוז שהמן עשה מעשה הנחש הקדמוני שהטיל זוהמא בחוה, וישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, אך לא לגמרי שעדיין תלו עיניהם במודעא לטעון טענת אונס, ורק על תליית המן נסתלקה כל הזוהמא, ויש עוד דמיון בין המן להנחש ע"ד שאמרו חז"ל ארבעה פתחו באף ונאבדו באף נחש והמן וכו׳, כי היו קנאים בעלי אף וחמה, שנאמר וימלא המן על מרדכי חמה, ואחר תליית המן נאמר וחמת המלך שככה. וכן באמרו ואנכי הסתר אסתיר, נרמז בזה אדות המודעא ותיקונה, שמפני טענת האונס לא יענשו בכלייה על הפרת הברית אלא בהסתר פנים, שנעשה הגזרה רק לפנים ונתבטלה מיד, ולכן בטלו גם ישראל את המודעא. וכן באמרו קח לך בשמים ראש מר דרור לרמז על מרדכי, לפי שפרשה זו סמוכה לפרשת שקלים שיש להם יחס לפורים משני אופנים: א׳) שמצות שקלים הוא לכפר עון העגל וע"י העגל נשתברו הלוחות ונתקנו בלוחות שניות, מ"מ המודעא לא נתקנה עד ימי מרדכי. ב׳) ע"ד שאמר ר"ש בן פזי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתיד המן לשקול שקלים על ישראל, לפיכך הקדים הקב"ה שקליהם לשקליו וכו׳, לכך הסמיך לשקלים אלו פסוק מר דרור דמתרגמינן מרי דכיא שהוא מרדכי.

[משלוח מנות] והנה לגודל התועלת שנמשך לישראל לדורות מימי פורים אלה ראו חז"ל לדקדק בחומר מצוה זו במשלוח מנות ומתנות לאביונים, לפי שבא עליהם המן בשנאה כבושה והעדר מדת השלום, ע"כ נצטוו ישראל במשלוח מנות לריעים ומתנות לאביונים כדי לעורר האהבה והאחדות ביניהם, כמ"ש ולחנה נתן מנה אחת אפים כי את חנה אהב וגו׳ ומתנות לאביונים כמ"ש טוב עין הוא יבורך כי נתן מלחמו לדל, ולא תהיה עין הרע שולט בהם, ועשו

ימים אלו ימי משתה ושמחה בהלל והודות, ואכילה ושתיה במדה ובמשורה לשם שמים בזכרון נפלאותיו, ולבקש מלפניו שיעשה עמנו נסים כאשר עשה עם אבותינו. ובזכות שמחה זו נזכה לשמחת עולם, כמ"ש ופדויי ה' ישובון ובא לציון ברנה שמחת עולם על ראשם, אמן.

נד

דרשה לפורים

מיסוד ס' אפיקי יהודה ח"א דרוש י"ב

[פתיחות לפורים] במגילה (דף י"א) ר"ש בר נחמני פתח לה פתחא להאי פרשתא מהכא תחת הנעצוץ יעלה ברוש, תחת הנעצוץ זה המן הרשע שעשה עצמו עבודה זרה וכו', יעלה ברוש זה מרדכי הצדיק וכו' והיה לה' לשם אלו ימי הפורים, לאות עולם לא יכרת זה מקרא מגילה, ע"כ. וצריכים אנו לשים לב על אמרו אלו ימי הפורים והיה די לומר זה פורים מבלי שיזכיר הימים, אך נראה שנמשכו הדברים למ"ש בפסיקתא על מאמר זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו, אינו יודע אם בו ביום או בו בהקב"ה, בא שלמה ופירש נגילה ונשמחה בך בהקב"ה וכו' ע"כ. והנה זולת חסרון ההבנה בתכלית החקירה הזאת, אי אפשר לומר שהשמחה רומזת בו בהקב"ה, שאם כן למה באו המלים „זה היום" והיה די לומר ה' נגילה ונשמחה בו, כמאמר שלמה נגילה ונשמחה בך. ויותר נכון לומר כי מלת בו חוזרת על היום, והמשורר ישמיענו כי ה' הוא אשר עשה זה היום אשר אנו שמחים בו. ואמרנו בישוב הדברים, כי הטובות מושגות על אחד משני האופנים, אם מסגולת הזמן ושפעת טובו, שהשעה משחקת לבעליו, ע"ד שאמר שלמה ע"ה לכל זמן ועת לכל חפץ, או שטבע הזמן הוא לרעת בעליו, אלא שהשי"ת משדד מערכותיו ומהפך את הקללה לברכה לעושי רצונו ואוהבי ה', ע"ד המאמר למועד אשוב אליך וגו' ולשרה בן, שידענו כי מצד הזמן ומרוצתו הטבעי אברם אינו מוליד, אבל ההולדה היתה ע"פ הנס, כמאמרם ז"ל ויוצא אותו החוצה וגו' צא מאצטגנינות שלך וכו'. ומעתה נאמר כי מה שנסתפק בעל הפסיקתא באמרו אין אנו יודעים אם „בו" ביום אם בו בהקב"ה, ר"ל הענין מסופק אם השמחה הגיעה מצד היום בטבע מבלי נס או בו בהקב"ה מעזר ה' לבדו כמ"ש ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, בא שלמה ופירש נגילה ונשמחה בך ולא זכר את היום להורות כי הזמן איננו מסוגל להשפיע לו שמחה וגיל כי אין מזל לישראל בטבע, רק בעזרת השי"ת. ובזה המתקנו מאמר המשורר, יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב, שנראה שהלשון כפול גם מלת „ביום" מיותר והיה די לומר יענך ה' בצרה, אבל לפי הנחתנו רצה המשורר לחזק הבטחון בהשי"ת ולומר שאפילו ביום המוכן לצרה ע"פ המזלות יענך ה', ישגבך שם אלהי יעקב, כלומר השגוב והישע לא יהיו מסגולת הזמן רק מעזר אלהים לבדו. והנה ידענו כי ימי הפורים האלה בזמניהם היו מורים רע על האומה הישראלית לפי חכמת האצטגנינות, ולכן בחר בהם המן להזדווג לנו אחר שהפיל פור עלינו ונפל בימים האלה. וא"כ כשנהפך הדבר כי המן נפל ברשתו ונתלה על העץ ומרדכי הצדיק מצרה נחלץ ועלה לגדולה, והיהודים שנגזר עליהם כליה ישלטו בשונאיהם, אין זה כי אם עזר אלהי בהשגחה נסיית, וזהו שאמר ר"ש אם תחת הנעצוץ יעלה ברוש מרדכי, אז והיה לה' לשם אלו ימי הפורים, הימים המסוגלים לרעה ע"פ הטבע נעשו ימים טובים לישראל בעזרת השם, ולכן זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בהקב"ה.

[מגילת אסתר] ודרש עוד לאות עולם לא יכרת זה מקרא מגילה, מלת „עולם" מורה על נצחיית, לא יכרת מורה על תמידיית בלי הפסקה, ע"ד שתקנו בנוסח התפלה למעריב אל חי וקיים תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד, ר"ל תמיד בלי הפסק וגבול ולנצח נצחים. וכן המגילה הזאת קיימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם ועל כל הנלוים עליהם ולא יעבור וגו', וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם. עוד נאמר שם ר' יוחנן פתח לה להאי פרשתא מהכא, זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל ראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו, אימתי ראו כל אפסי ארץ, זה בימי מרדכי ואסתר, ופירש"י שהלכו האגרות לכל העולם. ורצה בזה כי המגילה היא אות על חסדו ואמונתו, החסד שעשה עם ישראל, ואמונתו אמיתת הספור של המגילה ותוקף הנס, כי לא לצורך ספור החסד לבד היה די להתחיל המגילה מן אחר הדברים האלה, ולמה לו לפרסם את כל אשר נעשה בסעודת אחשורוש ואשר קרה לושתי. והתשובה היא לפי שתקפו של נס עצמו בהיותו נקרא ונכתב לבדו בלא התחלת הספור כלו, יש מקום לאומות לומר כי כזה וכזה יקרה למלכי או"ה מחמת תאותם לאהבת בשרים ויין נסכם, ויסברו כי הענין הנעשה הוא מסגולת מרוצת הטבע ולא מחמת נס אלהי, אבל כשיסופר המעשיות המוקדמת בהצטרפות פרטי המקרה, גם האומות יודו כי יד ה' עשתה זאת, ולא בא ממנהגו של עולם וטבעו. ולדוגמא מה שמזכיר מוהר"א אשכנזי בס' יוסף לקח בפירוש הפסוק יצא דבר מלכות מלפניו, שהרצון לממוכן בזה לומר שיעשה אחשורוש חוק חדש אשר לא שערוהו המלכים שקדמוהו, והוא שיוכל המלך לעשות משפט חרוץ בעסק המלכות מבלי התיעץ ביודעי העתים, וזהו יצא דבר

מלכות מלפניו לבדו ולא מלפני יודעי דת ודין, והחוק החדש הזה יכתב בדיני פרס ומדי. ותועלת הכתוב בזה בענין פרסום הנס מבואר, שאם לא היה ביד אחשורוש הכח הנזכר הנה כאשר אמר חרבונה גם הנה העץ אשר עשה המן וגו׳ לא היה אפשר למלך לאמר תלוהו עליו, מבלתי היותו נמלך ביודעי העתים. ומזה נקיש על השאר לומר שכל הספור אדות ושתי הוא צריך לנו להודיענו עין השגתו ית׳ עלינו.

(מיסוד ס׳ עשרה למאה דרוש ט׳)

[מפלת המן ע״פ נס ולא במקרה] כתיב ויספר המן לזרש אשתו ולכל אוהביו את כל אשר קרהו ויאמרו לו חכמיו וזרש אשתו אם מזרע היהודים מרדכי אשר החלות לנפול לפניו לא תוכל לו כי נפול תפול לפניו, עודם מדברים עמו וסריסי המלך הגיעו ויבהילו להביא את המן וגו׳. ויש לדקדק בזה כמה דיוקים: א׳) הנה מגילת אסתר ברוח הקדש נאמרה וקורא אותם „חכמים" ואין אנו רואים שום דבר חכמה באמרם זה; ב׳) מה שאמרו אם מזרע היהודים מרדכי הוא דבר תימה, שהרי מרדכי היה מפורסם שהיה מזרע שאול והיה ראש הסנהדרין ויושב בשער המלך, וגם המן בעצמו אמר בכל עת אשר אני רואה את מרדכי היהודי, הרי שהיה מכירו היטב; ג׳) מ״ש אשר החלות לנפול לפניו הוא ללא צורך, שכבר סיפר להם בעצמו מה שקרהו שהיא תחלת נפילתו, ולולא שהיו שומעים זאת מפיו לא היו יודעים, ולמה להם לומר לו דבר ששמעו ממנו; ד׳) מה שאמרו לא תוכל לו כי נפול תפול לפניו הם מאמרים סותרים זה את זה, כי לא תוכל לו משמע שאתה לא תוכל לו והוא לא יכול אליך, מה שאין כן המובן כי נפול תפול לפניו; ה׳) מ״ש עודם מדברים עמו וגו׳ ויבהילו וגו׳, כל הספור של הבהלה והחפזון הזה אינו מן הצורך אל עיקר הנס, כי כבר יתכן הנס של ימי הפורים האלו גם אם לא היו מבהילים להביא את המן, ואפילו אם היו בוששים יום או יומים. אולם עלינו לעשות את ההנחה שישראל הם רחמנים בטבעם, ובמדה הזאת הם נפלאים ונבדלים מכל העמים אשר על פני האדמה. ודבר זה היה ידוע גם לאו״ה, כמו שנראה מבן הדד אחרי מפלתו כאשר הכו בני ישראל מחנהו מאה אלף רגלי ביום אחד, ועל הנותרים נפלה החומה ומתו עוד כ״ז אלף איש, והוא בן הדד נס ויבוא אל העיר חדר בחדר, ויאמרו אליו עבדיו הנה נא שמענו כי מלכי בית ישראל מלכי חסד הם וגו׳. הרי שאנשי בן הדד השתמשו במדת הרחמים של ישראל כדי להציל נפשם ממות, ובאמת הועילה תחבולתם, כמ״ש שם כי אחאב מלך ישראל העלהו על המרכבה והשיב לו הערים אשר לקח אביו. וכן היה המעשה בשאול ואגג, שנאמר שם ויחמול שאול והעם על אגג מלך עמלק נגד מצות ה׳ להכריתו ולמחות את שמו, וצריכין אנו להבין כי עיקר הכעס של עמלק יותר משאר האומות שנלחמו עם ישראל, הוא ע״פ מה שאמרו חז״ל גדול המחטיא יותר מן ההורגו, שזה הורג את הגוף וזה הורג את הנפש, וכמו כן כל האומות שבאו להלחם עם ישראל באו רק להרוג גופם, אבל עמלק בא להחטיאם ולפתותם שיכפרו בהשגחה ונסים, והנה בא אחר יציאת מצרים וקריעת הים, ואמר שהכל מקרה הוא, וזהו שנאמר אשר קרך בדרך, ר״ל שלמד את ישראל לאמר מקרה היא, וממנו ראו כל האומות לרדות בבני ישראל, כי מלפנים היו יראים מהם כמ״ש שמעו עמים ירגזון וגו׳. ומשלו חז״ל את עמלק לאמבטי רותחת שיראו כלם לכנוס לתוכה עד שבא אחד וירד בה ופשר את המים. והנה המן הרשע היה שורש צפע נחש מזרע אגג העמלקי, והיה ג״כ כופר בהשגחה, ואע״פ שראה את מעשה הנס בלילה ההוא שנדדה שנת המלך וגו׳, ונתהפך עליו הגלגל שהיה מוכרח להנהיג את מרדכי ולהכריז עליו ככה יעשה לאיש אשר המלך חפץ ביקרו, הוא ברוע לבבו לא חשב זאת לתחלת מפלתו לפני מרדכי, כי אמר מקרה הוא ונדדה שנת המלך במקרה, וקראו לפניו מעשה בגתן ותרש במקרה שהביא זכות על מרדכי ולכן עשה לו המלך את כל הכבוד הזה—הכל במקרה, ומעתה אבד מרדכי זכותו אצל המלך, ויחזור לענינו הראשון לאמר לו לתלות את מרדכי על העץ אשר הכין לו, וז״ש ויספר המן וגו׳ את כל אשר קרהו, ר״ל שאמר מקרה הוא. אמנם החכמים הבינו שדבר זה אינו במקרה אבל הוא תחלת מפלתו, לכן אמרו לו שמע נא המן לעצתנו! הנה אין עצה ואין תבונה אליך נגד מרדכי רק שתתנהג עמו כדרך שעשה בן הדד אל אחאב, שנפל לפניו והתחנן לו, וע״י שריחם עליו נענש אחאב כמבואר שם, כי אסור לרחם במקום שאמר ה׳ להתאכזר, וכבר נאמר לא תחוס עינך עליו. וכן הזכירו החכמים לפני המן מעשה זקנו אגג שהתחנן לפני שאול וחמל עליו ועי״ז נענש שנאמר נחמתי כי המלכתי את שאול וגו׳. וכן אתה המן אם תלך ותפול לפני מרדכי ותתחנן לו ותבקש ממנו שימחול לך את כל אשר עשית לו, והיה אם תצליח במעשיך ותפעול אצל מרדכי שירחם עליך, אז תוכל לו, כי ענש יענש כאשר נענש שאול בחמלתו על אגג. וזהו שאמרו לו אם מזרע היהודים מרדכי, ר״ל אם יש בו מדת רחמנות, כי כן היא המדה אצל זרע היהודים בני אברהם, ואמרו אשר החלות לנפול לפניו, ר״ל כי איננו מקרה אלא תחלת מפלתך בדרך נס, ומעתה אין לך תקוה להמלט ממנו אלא אם תשמע לעצה אחת הנשארת עוד, אם נפול תפול לפניו בתחנות ובקשות עד אשר ירצך כדרך זרע היהודים רחמנים בני רחמנים, ואז תוכל לו, כי יענש ע״ז מאת ה׳ כמו שנענשו אחאב ושאול. וזו היתה באמת כעצת בלעם הרשע, והקב״ה ירא פן יוסת ויפותה מרדכי מדברי המן כמו שנתפתה שאול

מאגג, לכן היה הנס בהפזון, שעודם מדברים עמו וסריסי המלך הגיעו ויבהילו להביא את המן, כדי שלא יהיה לו פנאי לילך אל מרדכי ולבטוח על רחמנותו. כי כבר נגזרה הגזרה על מפלת המן ומחיית עמלק, וליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר.

נה

דרשה לפרשת פרה

מיסוד ס׳ בית מועד דרוש כ׳

תנא דבי רבי אליעזר, מים עתידין לצאת מתחת מפתן הבית, מכאן ואילך מתגבר ועולה, כיון שהגיע לפתח בית דוד נעשה כנחל שוטף שבו רוחצים זבים וזבות נדות ויולדות, שנאמר ביום ההוא יהיה מקור נפתח לבית דוד וליושבי ירושלם לחטאת ולנדה (זכריה י״ג). ולאן הן הולכין לים הגדול ולימה של טבריא ולימה של סדום כדי לרפאות את מימיו, שנאמר (יחזקאל מ״ז) ויאמר אלי המים האלה יוצאים אל הגלילה הקדמונה זה ימה של סדום, וירדו על הערבה זה ימה של טבריא, ובאו הימה זה הים הגדול, וכתיב ונרפאו המים וגו׳ וחי כל אשר יבא שמה הנחל.

[טהרת העולם] בעצה עמוקה סדרו חכמי המשנה לקרות פרשת פרה אחר הפורים (מגילה פ״ג), ע״פ הטעם הנגלה כדי לזכור הטהרה שהיו נטהרים לקרבן פסח, וכאמרם ג״כ חייב אדם לטהר עצמו ברגל. אבל יש עוד כוונה נסתרה בקריאת פרשת פרה אחר פורים, כי אחר מלחמת מדין נצטוו ישראל לטהר את עצמם ואח״כ יבואו אל המחנה (במדבר ל״א), ובפרט אחרי מלחמת עמלק החטאים והטמאים, המטמאים אחרים בכל מיני טומאות, כי הוא אב אבי אבות הטומאה, ממש כמת עצמו. והנה ערכנו מלחמה בבן בנו המן הרשע איש צר ואויב שהיה מזרע עמלק, ואחרי מלחמה זו שנצחנו, תצטרך טהרה לכל העולם מרוח הטומאה שהוא היצה״ר, וטומאת מת שהם עונות וחטאים של הרשעים שנחשבים כמתים, והמיתה עצמה תבטל לעתיד לבא כדכתיב בלע המות לנצח וגו׳. ולטהרה כזו יצטרכו מי נדה של פרה אדומה לכפר על עון העגל שנמשך עונשו עד אז. לכן תקנו לקרות פרשת פרה סמוך אחר פורים, אחרי הכרתת זרעו וזכרו של עמלק, וטהרו את כל הארץ מכל מיני טומאה ועבירות שונות. ובכן יהיה החדוש על כל פני האדמה, והיינו שקורין אחר פרשת פרה פרשת החדש.

[הטהרה מעוררת התקוה] הטומאה היא סמל העבדות והגלות והמיתה. והטהרה מעוררת את האדם לקוות אל הגאולה והחרות ואל התחייה. ותקנו לקרות פרשת פרה לטהרת טומאת מת, לפי שראו הגלות הארוך וחששו שיפלו ספקות רבות על בני הדורות, ויבואו מקצת העם להתיאש מהגאולה, ותקצר נפש העם בדרך הגלות המר הזה, לכן יפה עשו להזכיר לפניו את הנסים שנעשו לנו בימי מרדכי ואסתר ואיך נטהרנו מעם טמא כעמלק וזרעו, ויש תקוה כי רוח הטומאה של הגלות יעבור מאתנו כליל ואומתנו תתחדש כנשר נעוריה בגאולה שלמה. גם יחזקאל הנביא אמר על חלשות ישראל באורך הגלות בענין המתים שהחיה העצמות היבשות שהן בית ישראל שאמרו יבשה עצמותינו ואבדה תקותנו נגזרנו לנו. לכן הנבא ואמרת אליהם וגו׳, כי אמת כן הוא שהגלות אשפתו פתוח כקבר ומטמא טומאת מת, אך בשם שיש תחיה וטהרה לגוף המת לעתיד, כך יש טהרה ותחיה לגלות. ולכן כפל אמרו, הנה אני פותח את קברותיכם וגו׳ וידעתם כי אני ה׳ בפתחי את קברותיכם וגו׳, הראשון מדבר מיציאת הגלות ולכן אמר והבאתי אתכם אל אדמת הקדש, והשני מדבר מתחיית הגוף ממש. ואז תהיה הטהרה מכל טומאה באופן שיהיה מקום לקדושה להתפשט, ולכן אמר ונתתי רוחי בכם וחייתם והנחתי אתכם על אדמתכם וידעתם כי אני ה׳ דברתי ועשיתי נאם ה׳. ומהטהרה הזו דברה ההפטרה שאנו קורין בפ׳ פרה, בן אדם בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותה בדרכם וגו׳ היינו בע״ז שפיכת דמים וגלוי עריות ששלשתם משולים כנדה וגרמו חרבן הבית הראשון ושפך חמתו עליהם. אמנם היו ישראל כנדה שנטהרת ומותרת לבעלה, כך עתיד הקב״ה לטהר את ישראל שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם וגו׳.

[ביאור מאמר חז״ל] המים הטהורים האלה הם לפי דברי ר״א, המים שעתידים לצאת מתחת מפתן הבית, ר״ל ממוצא הקדושה. מכאן ואילך מתגבר ועולה, כלומר כיון שיגלה מוצאם יתגבר מקורם ויגיע לפתח בית דוד ויגלה משיח, ואז נעשה כנחל שוטף שישטוף כל מיני טומאה ועבירה, המקריות כזבים וזבות והטבעיות כנדות ויולדות, שנאמר ביום ההוא וגו׳. ולאן הן הולכים לים הגדול, היינו לטהר שרשי הטומאה הגדולה על מים רבים וכו׳, ימה של סדום טומאות עריות, ימה של טבריא טומאות שפיכות דמים, ים הגדול טומאות ע״ז, ונרפאו המים בהשכלת התורה שרמוזה במיני המים שזכר בענין והנה מים מפכים מי אפסים מי ברכים מי מתנים מי שחו, חמשה כנגד חמשה חומשי תורה. ואז השכינה תגלה בכל העולם לפי שרוח הטומאה יהיה נדחה מפניה, וזהו והיה ה׳ למלך על כל הארץ וגו׳, ונהיה כולנו נקיים טהורים וקדושים, אמן.

נו

דרשה לפרשת החדש

מיסוד ס׳ אפיקי יהודה ח״א דרוש י״ד

החדש הזה לכם ראש חדשים, הה״ד אשרי הגוי אשר ה׳ אלהיו, משבחר הקב״ה בעולמו קבע בו ראשי חדשים ושנים, וכשבחר ביעקב ובניו קבע בו ראש חדש של גאולה שבו נגאלו ישראל ממצרים, ובו עתידים להגאל וכו׳. ורמז לישראל שהוא ראש להם לתשועה שנאמר ראשון הוא לכם לחדשי השנה, משל למלך שהוציא את בנו מבית האסורים אמר עשו אותו יום טוב בכל השנים, שבו יצא בני מחשך לאור, כך הוציא הקב״ה לישראל מבית האסורים שנאמר מוציא אסירים בכושרות (שמות רבה פט״ו).

[חדש ניסן] נאמר החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה, ולמה נשנו הדברים? והנה רש״י ז״ל תיקן זה ע״פ דברי חז״ל שהראהו הלבנה בחדושה וא״ל כשהירח מתחדש יהיה לכם ראש חדשים, ור״ל שאין המאמר כפול רק דבר אחד כי החדש הזה לכם ראש חדשים נאמר על חדוש הלבנה שיהיה אותו היום ראש לימי החדש ניסן, ואח״כ אמר עוד ראשון הוא לכם, היינו שכל החדש ניסן הוא ראשון לכל החדשים הבאים אחריו במשך השנה ולפ״ז קשה מה שנאמר ראש חדשים בלשון רבים והיה לו לומר ראש חדש. אך בטרם נבאר המדרש הזה נביא עוד מדרש אחר באיכה עה״פ תבא כל רעתם, וז״ל: חטאו בראש ולקו בראש ומתנחמים בראש, חטאו בראש שנאמר נתנה ראש ונשובה מצרימה, ולקו בראש שנאמר כל ראש לחלי, ומתנחמים בראש שנאמר ויעבר מלכם לפניהם וה׳ בראשם, ע״כ. עוד מוצאים אנו לחז״ל שהשתמשו במליצה של ראש באמרם (סנהדרין ק״ז) על הכתוב ודוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם, אר״י אמר רב בקש דוד לעבוד עבודה זרה, אין ראש אלא ע״ז דכתיב צלמא רישא דדהבא וכו׳. והנה חס לנו לחשוד את עבד ה׳ בזה, ולכן פירש המהרש״א שבקש דוד לצאת חוצה לארץ וע״ד מאמרם ז״ל כל הדר בחו״ל כאילו עובד ע״ז. ובילקוט (מ״ב) א״ר יוחנן אחאב כתב על דלתות שומרון אחאב כפר באלהי ישראל, ע״כ. ופשוטו שכפר מציאות ה׳, וקשה שהרי היה מאמין לאליהו שהגשם נעצר מכח שבועתו ואמר לו האתה זה עוכר ישראל (מ״א ח׳), ואם האמין בשליח כ״ש במשלחו? והנכון מה שכתב בעל העקרים (מאמר א׳ פי״ד) שהיה אחאב טועה בעבודה זרה ע״י שהכניסה לאמצעי בינו ובין השי״ת, ואף כי חשב שהוא ית׳ משגיח על הצדיקים כאליהו וכדומה, אבל שאר אנשים נמסרו למקרה המערכות, ולכן עשה צורות של ע״ז כדי לקבל השפעה באמציעותם. וכתב האברבנאל בספרו (דף קמ״ט) שהשי״ת נקרא בערך אומות העולם אלהי האלהים אבל בערך ישראל נקרא אלוה לבדו או אלהי ישראל, לפי שבאו״ה הוא משפיע ע״י אמצעים ע״פ סדור מוגבל של הטבע, אבל בישראל גדולה השגחתו עליהם ומשפיע להם בלי אמצעי ולפ״ז כיון ר״י באמרו שאחאב כפר באלהי ישראל, שחשב שהשגחת השי״ת בישראל היא ג״כ כמו אצל הגוים ע״י אמצעים, וכפר שהוא אלהי ישראל בפרט, רק אלהי האלהים כמו בשאר או״ה, וככל הגוים הם בני ישראל. והנביא ישעיה קובל על אנשי דורו המחזיקים ברעת אחאב הלזו, באמרו עזבו את ה׳ נאצו את קדוש ישראל נזורו אחור, ר״ל כי כמו שהם נאצו את קדוש ישראל שלא יאמינו שכבודו ית׳ משגיח על ישראל בפרט, נמשך מזה כי נזורו אחור שהשי״ת השליכם מעל פניו לבלתי יאמר להם עמי אתם ונתרחק מהם.

[הגוים ת־ת שליטת ראשי המזלות ולא ישראל] האמצעיים אשר בין או״ה להשי״ת הם המזלות אשר חלק ה׳ אל כל העמים לרדות בהם, וכל אחד מהמזלות נקרא אל אלים ואלהים ע״ש החוזק והאמיץ והכח שנתן להם הקב״ה, ומכונים גם בשם „ראש" בין משטרי השמים, וייחסו חז״ל את הרצון הזה שבקש דוד לעבוד ע״ז, כי הדר בחו״ל דומה כמי שאין לו אלוה, אלהי ישראל, רק אלהים של הגוים ע״י אמצעיים. ובזה נבין באור המאמר חטאו בראש ולקו בראש, חטאו בראש באמרם נתנה ראש ונשובה מצרימה, רצו בזה, כי בהיותם בארץ מדבר לא נתנם ה׳ תחת אחד המזלות, למנות מי מהם אלופים לראש, אף כי עדיין לא באו לארץ הקדושה, וכמו שאמר משה רבינו ימצאהו בארץ מדבר יסובבנהו יבוננהו וגו׳ ה׳ בדד ינחנו ואין עמו אל נכר, שלא מסר ההנהגה למזלות. וכאשר חטאו ישראל ומרו את רוח קדשו. רצו לעזוב מקור מים חיים ואמרו להסב ההנהגה אל מזל טלה המושל בכל ארץ מצרים ולשימו אלוף לראשם, וזה שהבינו חז״ל במאמר נתנה ר א ש ונשובה מצרימה, וחטאו בראש. ולעומת חטאם לקו בראש, כל ראש לחלי, היינו שנמסר עונשם ביד המזל ראש שעשה בהם שפטים, והשי״ת כביכול הסתיר פניו מהם. וזהו לקוי ומכה יותר גדולה, כי כאשר ייסר איש את בנו ה׳ אלהינו מיסרנו במדת הרחמים, אבל אם ימסר כח ההכאה אל הפועל הטבעי הנמשך מאחד צבא המרום, אז הלקוי ע״פ מדת הדין. וסיום המאמר ומתנחמים בראש שנאמר ויעבר מלכם לפניהם וה׳ בראשם. יומשך אל המאמר הקודם, כי בשוב ה׳ את שיבת ציון כבראשונה לא יהיה עוד סלון ממאיר וקוץ מכאיב לבית ישראל מהמזלות והשרים המכונים בשם

ר א ש, כי ה׳ לבדו יהיה בראשם, לא זולתו, ומלך ביפיו תחזינה עינינו ואמרנו ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו.

[ביאור המדרש] מעתה נבין את המאמר שהתחלנו בו, החדש הזה לכם וכו׳ משבחר הקב״ה וכו׳ וכשבחר ביעקב קבע בו ראש חדש של גאולה וכו׳. משל למלך שהוציא את בנו וכו׳ אמר עשו אותו יו״ט וכו׳. כי הקשה לבעל הדרש איך אמר החדש הזה לכם ר א ש וגו׳ הרי על זה יכיוצא בזה אמרו חטאו בראש, במה שרצו ישראל להחזיק באיזה מזל ולהיות ככל הגוים. לכן בא לפרש כי מה שנאמר פה ראש ענינו ראש לגאולה שאז יהיה ה׳ בראשם, הה״ד אשרי הגוי אשר ה׳ אלהיו שנקרא אלהי ישראל, ומוסיף לאמר שבל יטעה שום איש לחשוב כי המזל גורם או היום היה גורם לגאולת ישראל בר״ח ניסן, ואומר כשבחר הקב״ה בעולמו קבע בו ר״ח ושנים וכשבחר ביעקב קבע בו ר״ח של גאולה, ר״ל כמו שאין לטעות ולומר שהזמן היה מסוגל שיברא העולם שהרי גם הזמן הוא מהנבראים וא״כ לא קדם הזמן אל מציאות העולם, כן ראשי החדשים ושנים המסויימים בשעת הבריאה והיו לאותות ולמועדים, אינם דרך סגולה רק דרך קביעות לידע מתי היה זמן הבריאה, אף כאן כשבחר הקב״ה ביעקב לא הזמן היה גורם לזה שאין מזל לישראל אבל עיקר הבחירה והגאולה ע״פ ה׳ והשגחתו הפרטית, ומ״ש החדש הזה לכם ראש חדשים, אינו אלא דרך קביעות העתים, לידע מתי נגאלו ממצרים ומתי עתידים להגאל. וע״ז משלו משל למלך שהוציא את בנו וכו׳ אמר עשו אותו היום יום טוב, כלומר המלך היה בכחו להוציא את בנו באיזה יום שהיה רוצה, אבל רצונו הוא שתעשו אותו היום יו״ט לזכר לדורות שהוציא את בנו מחשך לאור, והיציאה היא העיקר והיום טפל והוא רק לזכרון המעשה. וע״כ צוה לנו השי״ת לקבוע ר״ח של גאולה לעשות זכר עולם שבו יצאו ישראל ממצרים. ומפרש כפול הדברים על גאולת מצרים וגאולה העתידה, החדש הזה לכם ראש חדשים לגאולת מצרים, ראשון הוא לכם לחדשי השנה לגאולה העתידה לבא. ורצו לומר שיש בזה החדש ניסן עכ״פ איזה סגולה שנמשכה מסגולה אחרת המסובבת ממנה, לא מצד עצמית הזמן רק מצד שכבר נגאלו בו. וכמ״ש הר״ן בדרשותיו כי המים שנתחממו כבר יותר קל שיתחממו שנית גם אחר הצינון. ומרומז בזה בפסוק בשרו מיום ליום ישועתו, רצונו לומר, כי בראותינו איזה זמן שקבל צורת הישועה יכולים אנו להשתמש בו לישועה אחרת לתקופת הימים, וכמו שדרש ר׳ יהושע שבישר לנו היות הישועה המקוה בחדש ניסן, ממה שראה שבזמן העבר נגאלנו בניסן, וא״כ מהגאולה הראשונה שנתהווה בניסן נתדבקה בו סגולה חדשה שתרמוז לנו התורה תשועה בעתיד במהרה בימינו, כי״ר.

נז

דרשה לפרשת החדש

מיסוד ס׳ בית מועד דרוש כ״א

במדרש רבה: משל למלך שהיה לו אוצרות מלאים זהב וכסף ואבנים טובות ומרגליות והיה לו בן אחד, כל זמן שהיה הבן קטן היה אביו משמר הכל, הגדיל הבן א״ל אביו עכשיו שעמדת על פרקך הרי הכל מסור לך. כך היה הקב״ה משמר את הכל שנאמר והיו לאותות ולמועדים וגו׳ כיון שעמדו ישראל מסר להם הכל שנאמר החדש הזה ל כ ם וגו׳. ד״א משל למלך שקדש אשה וכתב לה מתנות מועטות, כיון שבא לכונסה כותב לה מתנות רבות. כך בעוה״ז ארס הקב״ה לישראל שנאמר וארשתיך לי לעולם ולא מסר להם אלא הלבנה שנאמר החדש הזה לכם, אבל לימות המשיח יהיו הנשואין שנאמר כי בועליך עושיך ה׳, ובאותה שעה מוסר להם הכל, שנאמר והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד.

[חדוש העולם וחדוש ישראל] יסוד מוסד אצלנו האמונה כי העולם נברא בשביל ישראל שנקראו ראשית כמו שנאמר קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתה, היינו ראשית הכונה ותכלית המחשבה של הבריאה, וכתיב ואתם תהיה לי ארץ חפץ. לפי זה מה שנתחדש בעולם נתחדש ממש בישראל, וחדוש שניהם בשביל התורה שהיא קודמת לכל ולמענה ראויה ההויה וההתחדשות. הקב״ה ברא את העולם באור אלהי הצפון באור התורה כי היה גלוי לפניו ית׳ שישראל יקבלו התורה, אך מפני שהיה גלוי לפניו ג״כ שישראל לא יקיימו את התורה בתחלה כהלכתה, לכן הטמין וכסה וגנז את האור המחודש מהתורה והבדילו לעתיד לבא, כי לא היה העולם הזה כדאי להשתמש בו, ולא נשאר אלא ההכרחי שהוא נובלת האור העליון. ולפי שחדוש ישראל נתהווה ע״י התורה שהיא אור ישראל לכן המצוה הראשונה שנצטוו ישראל היא מצות קדוש החדש שענינה אור מחודש, וישראל נמשלו ללבנה. ובמצוה זו תלויה קביעות המועדים שהם לזכר הנסים ונפלאות ה׳ עם ישראל. ובא הכתוב לומר שגאולת מצרים הוא תחלת חדוש האומה הישראלית, ומה שהעולם נברא בתשרי וחדוש ישראל בניסן הוא כדי שיכירו שכמו שנתחדש העולם בתשרי עבור קיום ישראל כך נתחדש בניסן בעבור גאולת ישראל, ותקנו רבותינו לקרות פרשת החדש להורות כי חדוש הלבנה וחדוש האומה ואור התורה אחת הם.

[החדוש לעתיד] ועתיד הקב״ה לגלות האור הגנוז מתחלת הבריאה, באופן שיהיה חדוש באומה הישראלית

ובכל העולם בזכות התורה שהיא עצמות האורה של מעלה ויתחדשו בה דברים רבים מסתרי התורה שהיו מכוסים עד עתה, כענין תורה חדשה, כענין שנאמר שמים חדשים וארץ חדשה, היינו שתתחדש הארתה הגנוזה. וזהו שאמרו במדרש משל למלך שהיו לו אוצרות מלאים זהב וכסף וכו' שהם ההיכלות המלאים אורות הספירות אשר הוכנו לצדיקים לעתיד לבא, ודורות הראשונים נמשלו לבן קטן שלא ידעו תכלית העולם וחדושו ונגנז האור, הגדיל הבן דור המדבר וקבלו ישראל התורה גלה להם הקב"ה את אוצרותיו ונתן להם הכל, סודות החדוש של הבריאה ואור התורה והמצות. ד"א משל למלך שקדש אשה וכו', זה מרומז לזמן אח"כ, לאמר אף שכבר נתנה התורה לישראל ונתחדשו ההלכות ודברים הנגלים שבתורה שהם כמו מתנות אירוסין הגלוים לכל, אבל כבודה בת מלך פנימה שם סתרי הנשואין או סתרי התורה טרם נתגלו, לסבת דעתן של ישראל שנטרפה בעוה"ז, ורק לימות המשיח בעת שנדחי ישראל יכנס יתן הקב"ה לכנסת ישראל מתנות מרובות כמו האיש לאשתו שנשא והכניס לביתו, וכמו שדרשו בפסחים עה"פ והיה ביום ההוא נאם ה' תקראי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי, אר"י ככלה בבית חמיה וכו'. ועל אותה העת כתיב והיה ה' לאור עולם וגו' והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע וגו'. ועל התחדשות הזו כתיב הנה ימים באים נאם ה' וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה וגו' הנני עושה חדשה עתה תצמח וגו', הרי שכל דבר מחודש נעשה בשביל ישראל, לכך נאמר החדש הזה לכם. והשי"ת יתן בפינו שיר חדש ורוח נכון יחדש בקרבנו, אמן.

נח

דרשה לשבת הגדול

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש כ"ג וכ"ה

ר' אלעזר הקפר אומר הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם (מס' אבות).

[גדלות היום] יום השבת הזה קנה לו שם טוב להקראות בשם שבת הגדול מטעם הנס שנעשה בו בלקיחת פסח מצרים כאגדת חז"ל, והיום שנעשה בו נסים ונפלאות ראוי להקרא גדול, והיום שאנו מקוים אליו לפדיון נפשנו מגלותנו יוכיח ע"ז שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה' הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם. ונראה כי גדלות היום ההוא המקווה תהיה ההכרה הכוללת לכל בני העולם באלהותו ית' וכי שקר נחלו הגוים בהבלי עצביהם, וכאמרו כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד. והנה גרמו עונותינו בטלטולי הגלות להוציא מן הכלל רבים מבני עמנו שנשתקעו בין הגוים. האמנם לא גברה השכחה לחלוטין בכלם, כי קצתם ידעו את קונם ובלבם תקוע אהבתו ויראתו אך לא עצרו כח לעמוד בנסיונם, עד שלפעמים אב לבנים לא יודיע מה שבלבו בענין אמונת האלהות מדאגה מדבר שמא ישמע החוצה ונמצא מתחייב בנפשו. ולפעמים ההפך כי הבן יודע מי אדון לנו ואביו ואמו לא ידעו מאומה (כאשר קרה בארצות ספרד ופורטוגאל בשנות הרדיפות). על כן למען שארית ישראל לא יתבולל בין הגוים השי"ת מקדים להם שליחות אליהו זכור לטוב, ללמדם ולהדריכם אל האמת, כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו, וזה יהיה קודם בא יום הגדול והנורא הכולל לכל האומות, והוא ישיב לב האבות על הבנים שאין להם לב כאביהם להכיר את קונם, וגם לב הבנים היודע אמתת מציאותו ית' שנעלם מלב האבות, עד שכלם מקטנם ועד גדולם ידעו את ה' בנפש האב וכנפש הבן, קודם היום הכולל, ואח"כ יבא היום הגדול שכל האומות יראו את ישראל מאמינים בני מאמינים ומהם ילמדו כל העולם, ויפרסמו את שם ה' בכל מקום, ומטעם זה נקרא יום ה' ומתואר גדול. וכן מצינו בדוד שהיה מפזז ומכרכר לפני ארון ה', וכאשר אמרה אליו מיכל אשתו מה נכבד היום מלך ישראל אשר נגלה היום כהגלות נגלות אחד הרקים, השיב ואמר לפני ה' אשר בחר בי וגו' ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני וגו'. מלת היום כפול, כי בהעשות איזו פעולה רשומה בזמן מהזמנים הנה אותו היום יקנה שם לעצמו, שישאר זכרונו על שם הפעולה, כמו יום הכפורים שהוא יום אדיר בימי השנה לקדושתו שבו נמחלו העונות, וראש השנה נקרא יום הדין כי בו ידין עמים וכן כיוצא בזה. לכן מיכל כמתלוצצת אמרה למלך כי יקר ונכבד היום הזה וישאר רשום לדורות ליום נכבד בעבור הפעולה שנעשה ביום הזה כי מלך ישראל נגלה בו כאחד הרקים, ודוד השיב לה כי היום נכבד באמת לכבוד ה' ולתפארתו. וכן נמצא בענינו של שבת זה שנקרא שבת הגדול, מפני שהוא פרסום יכולתו ית' בלקיחת ישראל אלהיהם של המצרים לעיניהם ואסרוהו בעבותים וגררוהו על גבי הקרקע וקשרוהו בכרעי מטתם וכו'. ומפני הנס הזה שלא התעוררו להרוג את ישראל ונצולו בנפשם נקרא יום הגדול. ואף כי הנס היה בעשרה בחדש בעת לקיחת השה, אין אנו עושים זכר לזה בעשרה בניסן אלא בשבת שאירע אז בעשרה בניסן, ולא אם יקרה היום בתוך השבוע, לפי שזכות שמירת שבת הגינה עליהם שלא נתנו טרף לשיניהם של אויביהם. ועיקר כוונת הנס היה להורות ולפרסם טעות המצרים בעבודת

יראתם לכוכבים ומזלות ובפרט למזל טלה לכן לקחו לקרבן פסח השה הכולל טלה וגדי באמרו שה כשבים ושה עזים.

[הסבה לגלות מצרים] השבת הזה מכונה ג"כ בתואר גדול מפני שמאריכין בו בדרשות על פרטי עניניו, אם בהפלגת הדינים השייכים לפסח אם בעוצם הספור במהות נפלאותיו, וכל העם מקצה יטו אזנם לשמוע בלמודים זמן נוסף משאר שבתות. ונשתדל מתחלה לתת טעם וסבה אל גלות אבותינו במצרים. יש מרבותינו שיחסו הגלות לעונש העון של אברהם אבינו ע"ה בצאתו מהארץ בעבור הרעב, ויש אמרו בשביל שרה אמנו שהכניסה לבית פרעה, וקצת יחסוהו לעון אחי יוסף במכירתו, ואחרים אמרו שלא היה הגלות מצד עונש אלא כדי להכינם ולזכך חומרם לקבלת התורה. אולם כנראה היה ענין זה כיתר משפטי ה' הישרים, דלא עביד דינא בלא דינא ואין יסורין בלא עון של בעל היסורים עצמו. ולדעת הכתובים יורו על סבות מספיקות שבשבילם נענשו ישראל, והם ע"פ דברי ר"א במשנתנו שזכרנו בתחלת הדרוש הקנאה והתאוה והכבוד שמיציאין את האדם מן העולם. ולאשר צורת האדם כוללת שלשה כחות ידועים היה מחכמת התנא להזהירנו מהפחיתות אשר יקרה לשלשתם למען נבוא אל תכלית הבריאה של האדם. הכחות האלה הם, כח הצומח שממנו הזנה והגידול והוא נוטה אל המוחשות והתאוות של הגוף, כח הרגש שממנו הרוח החיוני בא הקנאה והשנאה והתחרות ורדיפת הממון, כח השכל עולה למעלה ומתנשא לכל לראש בדרישת הכבוד המדומה. ואמר ר"א כי האיש הנוטה להם הוא משחית נפשו ומוציאין אותו מן העולם, כי ראוי לו להתרחק מתאוות ותענוגים, ומקנאת איש מרעהו, ומן הכבוד המדומה. ועליהם אמר שלמה המלך ע"ה, תחת שלש רגזה ארץ ותחת ארבע לא תוכל שאת, תחת עבד כי ימלוך ונבל כי ישבע לחם, תחת שנואה כי תבעל ושפחה כי תירש גברתה. רצונו לומר שיש שלשה דברים מרגיזים ארץ ממקומה להיותם מדות מגונות המתנגדות לתכלית האנושי, א') הרדיפה אחר הכבוד עד שאפילו העבד השפל שראוי להיות נכנע לפי מדרגתו הוא מתנשא לאמר אני אמלוך, ב') הלהוט אחר הממון והוא כלי ונבל, ואף שיש לו כסף רב הוא מראה לאנשים כאילו הוא רעב ללחם, ג') הנטיה אחר תאוות גשמיות ובהמיות עד שיתאוה לבא אפילו על השנואה כדי למלאות רצון יצרו הרע, ד') ובענין הרביעי נכללו שלשת הנזכרים, והוא השפחה כי תירש גברתה, כי בהיותה שפחה חושבת מחשבות שעומדת להכשל בכלם, כי תתאוה להיות גברת ושלטת, ולהרויח ממון הרבה, ולמלאות תאותה תתקנא בבעל גברתה. נמצא המורכב משלשתם בהצמדם יחד נחשב לענין בפני עצמו ולכן אמר ע"ז תחת ארבע לא תוכל שאת. והנה מתחלת בריאתו של עולם היתה כוונתו ית' להשלים את מין האנושי ולהבדילו ולהרחיקו מאלו הרעות, והוא מה שכלל בברכה באמרו פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה ורדו בדגת הים ובעוף השמים, ירצה בזה לומר, אל תהיו משובשים במזותיכם לנטות אל מה שמפסיד שלמותיכם, כדי לבלום התאוה אשר עיקרה בחוש המישוש אמר פרו ורבו ומלאו את הארץ, כי תכלית החבור יהיה לקיום המין לפרות בארץ ולמלאות אותה כי לא לתוהו בראה לשבת יצרה ולא לצורך זנות ופריצות, ולגדור גדר לדרישת הכבוד ושלטנות אמר ורדו בדגת הים ובעוף השמים, כלומר תשימו בדעתכם כי הרדוי והממשלה שלכם תהיה על בעלי החיים הפחותים ולא על המדברים, ועל ההסתפקות בהכרחי ולבלתי רדוף אחרי המותרות והממון אמר הנה נתתי לכם את כל עשב השדה וגו' כי יספיק למזון אכילת הצומח מן השדה וכו'. ונתקיימה הכוונה הזאת בשלמות בזרע אברהם אוהבו מבחר המין, וככה היו האבות ע"ה מדריכים את בניהם ומלמדים אותם מדות טובות ומועילות אלה, היפך המשובשות ומגונות. אכן אחרי אשר נתגלגלו הדברים והיתה נסבה שירדו ישראל מצרימה לא שמרו עוד השלמות הזאת, ונשתקעו בשלשת המדות המגונות הנ"ל, עד שנתחייבו הגלות לכלה הפשעים ההם ולהתם חטאתם, וזה משמע מספור הפסוקים בתחלת פ' שמות.

[פשעי ישראל שנתחייבו עליהם גלות] קודם שתספר לנו התורה ענין גלות מצרים ושעבוד ישראל, תודיע לנו ברמז סבת גלותם וכי עונותיהם הטו אלה, וזה כי שחתו את דרכם הדור ההוא הגולים והמשועבדים, ולא הלכו בדרכי אבותיהם. כי הנה מתחלה היו שלמים כלם כאחד, ונאמר אלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו, כלם אנשים ונשים וטף באו את יעקב, שלמים כמוהו ונגררים אתו ולומדים ממעשיו. וגם אחרי שמת יעקב הזקן לא סרו משלמותם כי יוסף היה במצרים אשר הנהיגם והדריכם אל השלמות הצריך להם. אמנם אחרי מות יוסף וכל הדור ההוא יראי ה' וחושבי שמו, אז קם דור חדש אשר לא שמרו חק השלמות הראוי להם והרעו במעשיהם ונתלכלכו בטנופת שלשת המדות המגונות המוציאות את האדם מן העולם. וזה כי בני ישראל פרו וישרצו, ולא נאמר פרו ורבו, כי לא היתה פעולתם אל התכלית המכוון בבריאה לקיום המין ואל הפריה עצמה, אלא שהיו כשרצים וכפחותי הבעלי חיים אשר אין מגמתם אלא למלאות תאותם להמשגל. גם נלכדו ברשת הרדיפה אחרי הכבוד והגדולה, וזהו וירבו שבקשו רבוי יתירה ונתגדלו על זולתם בגאוה ובוז. ועוד נתוסף עליהם סמל הקנאה בחמדת הממון מבלי שבעה כי נתעצמו במאד מאד, והממון נקרא מאד כמו שדרשו חז"ל על בכל מאדך בכל ממונך. ונמצאו א"כ שקועים בשלשה גופי עבירות אלו שגרמו להם השעבוד ותיכף

קם מלך חדש והביא עליהם שלשה דברים לעונש מכוונים כנגד שלש מדותיהם הרעות. בתחלה שמו עליהם שרי מסים למען ענותו, מפני שהיו אדוקים בממון ומתייגעים להעשיר גזר עליהם פרעה לפרוע מס למען יתחסר ממונם, למען ענותו ר״ל למען יהיו עניים מרודים ודלים. ומפני שהיו מתענגים בתאוות גופניות ותפנוקי גשמיות, העבידום עבודה קשה בחומר ובלבנים ובפרך שמפרך גופם, והעמיד עליהם שוטרים ונוגשים להשפיל גאון לבם ובקשתם לשררה וכבוד, כי נעשו לעבדים נבזים ושפלים. באופן שהיתה גזרת הגלות מצודקת על קו המשפט היושר, מדה כנגד מדה בעד פשעיהם וחטאתם.

[יציאת מצרים] לפיכך אם ישפטו הדברים ע״פ מדת ושורת הדין לא היה מקום להוציאם ממצרים, כי סבת גלותם העצמית היתה פחיתות מדותיהם, ותחת לתקן את אשר עותו עוד הוסיפו לחטוא להיות נגררים אחרי גלולי מצרים להיות כמוהם, באופן שגאולתם נתעכבה וכמעט נחשבה לנמנעה, אבל גבר חסדו ית׳ ובכח גדול וביד חזקה נצחה מדת הרחמים על מדת הדין לגאלם ממצרים, וע״ז אמרו במדרש שוחר טוב על המזמור בצאת ישראל ממצרים, ראה מה כתיב או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי, א״ר חייא בשם רבי ירמיה משל לגבור שיורד למלחמה אם לנצח אם להנצח. ואנו מוכרחים להסתכל בהבנת דבריהם, כי איך אפשר לשלול היכולת האלהי לנצח תמיד? אלא שהכוונה כי ספק הנצחון לגאלם היה אם היו ראוים לגאולה מפני רוע מעלליהם, ורק לאחרונה גברה עליו מדת הרחמים וכבש את כעסו ונצח. וזהו הכח הגדול והיד החזקה הנאמר בענין הזה. וכבר היה רחוק אצל משה רבינו ע״ה שיגאלו ישראל מבלי זכות עצמם, ואמר מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל, מפאת חוסר זכותם, אלא שהפיס השי״ת דעתו של משה באמרו אליו בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים, כלומר אף שאינם כדאים לע״ע מ״מ הוציאם בשביל מה שיקבלו התורה בעתיד הקרוב וזה אי אפשר מבלי היציאה.

[מונעי הגאולה] אם נתבונן בעצמות הנס הזה של יציאת מצרים נמצא כי היה באמת „גדול״ מצד שלשה דברים שהיו גורמים קושי ועכוב היציאה. הראשון מעוט זכות ישראל, השני מעשיהם הרעים ומדותיהם המגונות, השלישי מצד הזמן המוגבל שלא הגיע עדיין קץ של ארבע מאות שנה שנאמר לאברהם. הענין הראשון אנו למדים מהפסוקים, שנאמר ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו ויפן כה וכה וירא כי אין איש ויך את המצרי וגו׳. ויש להרגיש הוספת אות ב׳ במלת סבלותם והיה צריך לומר וירא סבלותם או את סבלותם, וכפל מלת וירא וירא, ונאמר איש עברי מ א ח י ו, וכבר אמר ויצא אל אחיו, וממילא אם הוא איש עברי היה מאחיו. אמנם הכתוב בא להודיענו כי משה רבינו מיד כאשר גדל והיה לאיש התעורר בו החפץ לדעת את מצב אחיו בני בריתו וראה בסבלותם, ר״ל שהיה מסתכל ומביט בענין הסבלות וחוקר ודורש לדעת הסבה שהם נתונים בעול הסבל, כי הוא שמע מאבותיו שבני ישראל הם שלמים ומתוקנים יותר מכל העמים, וחשב בלבו מדוע זה הם משועבדים ומסובלים תחת עם לועז? ובעודנו מתבודד ברעיונותיו ראה מעשה שעל ידו נתברר לו הדבר, בראותו איש מצרי מכה איש עברי, ואילו היו שניהם המצרי והעברי לבדם לא היה מאשים עברים אחרים שלא באו לעזרתו, אך לא כן היה הדבר כי המצרי הכה את העברי מ א ח י ו, מבין אחיו, שהיה בתוכם ומידם לקחהו המצרי והכהו, וחשב מרע״ה כי יקומו כל אחיו מסביב להנקם מהמצרי ולעשות בו שפטים, ויפן כה וכה בכל סביבות העברים וירא כי אין איש שם לב לבא לעזרתו ולהצילו מיד המצרי, ובלי ספק היה נבוך בדעתו איך נמצא חסרון כזה באומה מעולה כזו לבלתי התפעל מעול מפורסם לעמוד על דם רעהו. ואולם חשב שהוא ממורך לבב מחמת כובד השעבוד, לפיכך יצא ביום השני לראות אם יתגלה לו יותר איזה דבר לברר את ספקיו, והשתומם לראות שני עברים נצים, וכאשר אמר לאחד למה תכה רעך ענהו מי שמך וגו׳ כאשר הרגת את המצרי, כאילו נראה רע בעיניו הריגת המצרי. אז אמר אכן נודע הדבר, כי עתה ידעתי הסבה למה לא נמצא מי שמקנא באותו העול כשהכה המצרי את העברי, שאינו מפני מורך הלב וכובד השעבוד שהרי לבם כלב הארי להלחם יחד איש ברעהו, ומתשובת האחד נראה עזותם, וכי הוא טבע מוטבע בהם, מפני מעוט השקפתם וחסרונם כמעלות המדות, עד שלא ירגישו בעול ואינם מתקוממים ליישר העקוב, וא״כ זו היא סבה ראשונה לגרום עכוב גאולתם. הענין השני שהיא הסבה השניה, מפני שהיו חסרי השלמות והמדות שהתפארו בהם אבותיהם, ולמדו את דרכי הגוים במצרים ועבדו גלוליהם, כדבריהם ז״ל גוי מקרב גוי, אלו עובדי ע״ז ואלו עובדי ע״ז ולא היו טובים מהם כמבואר לעיל. הענין השלישי והיא הסבה השלישית שלא היו ראוים עדיין להגאל, מפני שלא נשלם הקץ של ארבע מאות שנה שהיו צריכים להיות בארץ לא להם, והיו רק רד״ו שנה ואיך יצאו קודם הזמן הנגזר? והנה כל אלו הזכירום ז״ל במדרש חזית עה״פ קול דודי הנה זה בא במחלוקת ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ורבנן כמבואר שם, באופן ששלשתם בלי ספק היו מעכבים הגאולה, לולא רחמיו ית׳ אשר הפליא לבלתי השגיח בשום אחד מהם וקפץ על ההרים ודלג על הגבעות. מ״מ השתדל השי״ת לתת לנו קצת תקון לשלשתם אף שאינו תקון גמור.

[פסח מצה ומרור] התקון הראשון היה מצות קרבן פסח נגד עון ע"ז ויתר החטאים הנמשכים מזה, השני מצות אכילת מצה כדי להרגילם ולהדריכם במצות וע"י המצות יזדככו למדות טובות, והשלישי אכילת מרור לזכר חומר קושי השעבוד, למען יספיק להחשב להם תשלום הקץ של ארבע מאות שנה. וזהו שאמר בעל האגדה, ברוך שומר הבטחתו לישראל ב"ה שהקב"ה חשב את הקץ לעשות כמו שאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים שנאמר ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה וכו'. ר"ל כי ראה הקב"ה כי לא יוכלו ישראל לסבול עול הגלות עד סוף הזמן המוגבל, ואז יהיו ישראל משוקעים בטומאת מצרים ומעורבים בהם עד שלא יהיה באפשרות עוד להוציאם, ובהיותו שומר הבטחתו לישראל לגאלם חשב את הקץ איך לקרבו באופן שלא תתבטל הגזרה ויקיים הבטחתו, והעמיק בעצתו שהמצריים יוסיפו לצער את ישראל יותר מהראוי ומפני כובד הצרה יתקרב קצם ויספיקו אותן השנים שיצטערו מאד כאילו היו כל הארבע מאות שלמות. וזה רמז השי"ת בדבריו לאברהם, ידוע תדע וגו' ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, כלומר יש לך לדעת שתי ידיעות, אחת דברים כפשוטם שהוא זמן ארבע מאות שנה, ועוד ידיעה פנימית שלא יהיו ממש ארבע מאות אלא ועבדום וענו אותם, העבודה והענוי יהיו באופן שיחשבו ארבע מאות שנה לפי ערך קשוי השעבוד, ויהיה נתקן חסרון הזמן ביתרון עול השעבוד וכובד הצרות שגרם מהירות הקץ. ולפי זה יבוארו דברי רבן גמליאל במשנה (פרק ערבי פסחים), כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור, פסח על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים, מצה על שום שנגאלו אבותינו במצרים, מרור על שום שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים. שקשה כי אחר היות הפסח והמצה רומזים על ההצלה והגאולה שהיו בסוף והמרור על מרירת חייהם שהיה בתחלה, למה הפך ר"ג הסדר ושם המרור וטעמו באחרונה והיה ראוי להיות בראשונה? אמנם לפי דרכנו כי המרור או קושי השעבוד היה להתום ולשים קץ לזמן המוגבל, לכן שפיר שבא לאחרונה, כי אפילו אם כבר נתקנו בני ישראל מחטא הע"ז וחסרון המדות לא היו יכולים להגאל מחמת גזרת ארבע מאות שנה, לולי המרור שקרב את הקץ והחיש את הגאולה, והשי"ת בעצמו עזר לזה שקפץ על ההרים ודלג על הגבעות לשים קץ להקץ במקודם האפשרי ע"י מרירות השעבוד, כאמרו כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה ואביט ואין עוזר ואשתומם ואין סומך ותושע לי זרועי וגו' והוא ית' ימהר ויחיש מעשהו ויוסיף לגאלנו שנית, אמן, כי"ר.

נט

דרשה לשבת הגדול

מיסוד ס' י"ב דרושים למהר"י מינץ דרוש ח'

[זכר ליציאת מצרים] כתיב זכר עשה לנפלאותיו וגו', וכל המועדים אשר צוה לנו השי"ת הם זכר ליציאת מצרים, לא למען קנות שם לעצמו כדרך בשר ודם ח"ו, כי אם למען נעמוד ע"י זכרון הנסים האלה על האמונות והדעות ועקרי הדת הנקנים לנו על ידן. כי ע"י שנוי הטבע הנראה לעין יתאמת לנו בהכרח מציאות השי"ת ושהעולם הוא מחודש על ידו, כי לפי דעת המאמינים בקדמות העולם אי אפשר שישתנה שום דבר מדרכי הטבע ותמיד עולם כמנהגו נוהג, וע"י השתנותו הם מוכרחים להודות כי הטבע נתון ביד הבורא כחומר ביד היוצר. ושהוא משגיח לתת שכר טוב למטיבים דרכם ועונש למרשיעים, וכן השגיח לטובה על ישראל עם סגולתו והעניש את המצריים על החמס שעשו להם. ומטעם זה נעשה זכר ליציאת מצרים לקוטב שעליו תסובב אמונתנו הקדושה, ומסדרי התפלות תקנו לומר אפילו בראש השנה זכר ליציאת מצרים, כי בריאת העולם בר"ה כמו היציאה ממצרים היו ע"פ נס חוץ לדרך הטבע רק בדרך מחודש בהשגחת הבורא. ויתיישב בזה שבדברות הראשונות נתן טעם ליום השבת כי בו שבת וגו', ובדברות האחרונות נאמר וזכרת כי עבד היית וגו', כי זה ימשך מזה. ולכן התחיל התורה בראשית ברא אלהים וסיים התורה לכל האותות והמופתים אשר שלחו ה' לעשות בארץ מצרים.

[חפזון] עיקר הזכר שאנו עושים ליציאת מצרים הוא ע"י המצה שאנו אוכלים בפסח לזכר החפזון שלא הספיק בצקם להחמיץ עד שנגלה עליהם הקב"ה ונאלם, ולכאורה לא היה ראוי לעשות הזכר על הנס במצה להורות על החפזון שלא היה בו תועלת ועזר רק הסב צער ונזק, וכבו' יעד לנו הנביא בשובה ונחת תושעון, והבטחנו כי לא בחפזון תצאו ובמנוחה לא תלכון וגו', כאילו אמר אל תדאגו כי לעתיד לא תצטערו ללכת בחפזון כאשר יצאתם ממצרים. והנה רש"י ז"ל פירש הפסוק כי בחפזון יצאת ממצרים, החפזון לא שלך היה אלא של מצרים שנאמר ותחזק מצרים על העם לשלחם מן הארץ וכו'. נראה שהרגיש בזה ולכן פירש שהחפזון לא היה של ישראל אלא של מצרים. אבל לא נראה כן ממשמעות הלשון, ובאמת היה החפזון של ישראל אך נעשה לתועלתם, כי לולא החפזון לא היה אפשר עוד להוציאם ממצרים והיו נשתקעו ונבלעו בין הגוים, ולכן הצריך הקב"ה לקרב את הקץ מארבע מאות שנה עד רד"ו שנה. ועוד

כי ע"י החפזון היה יכולים לנסוע מרעמסס עד סוכות בזמן מצער עד שלא הספיק בצקם להחמיץ, ועי"ז זכו לגלוי שכינה מקודם, כי בסוכות נגלה עליהם הקב"ה, כדכתיב ויסעו מסוכות וגו׳ וה׳ הולך לפניהם יומם. א"כ ביאתם שמה בחפזון היה להם לתועלת נפלא, ובמה נחשב מעט הצער וטורח הדרך של החפזון לעומת עונג רוחני נמרץ כזה? ולזכר הטוב הנמשך מהחפזון אנו עושים הזכרה ע"י המצה שהיא זכר ליציאת מצרים וגלוי השכינה. והחפזון הזה נעשה כדי להתרחק ממקום הטומאה של מצרים כי לא רצתה השכינה להגלות שם, אבל לעתיד לבא יעביר ה׳ רוח הטומאה מן הארץ והשי"ת יגלה שכינתו בקרבנו מיד מבלי צורך לחפזון ומהירות אשר יסובבו טורח וצער, ועל העת ההיא אמר הנביא כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכון, כי השכינה לא תמתין עליכם עד בואכם שמה כאשר נעשה בסוכות, כי הולך לפניכם ה׳ כאשר אך תצאו מן הגולה בבוא גאולתכם, בבי"א.

דרשות לחג הפסח

חומר לדרוש על אדות ימי הפסח

[פסח ומצה] חג הפסח נקרא כן ע"ש שפסח על בתי בני ישראל בנגפו את מצרים (שמות י"ב) ובצאת ישראל ממצרים היו עושין קרבן פסח שהוא זבח משפחה, ושחטוהו בי"ד בניסן בין הערבים ואכלוהו בלילה היינו אור ליום ט"ו, ומאז התחיל חג המצות שבעת ימים, ולהשבית חמץ מחצות יום י"ד עד סוף יום השביעי ואסור מלאכה בכל ימי היו"ט. חג הפסח הוא אחד משלשת החגים הראשם שנקראו שלש רגלים לפי שנצטוו ישראל לעלות בהם לרגל לירושלם בזמן שביהמ"ק קיים שם. הלילה הראשון של חג המצות נקרא ליל שמורים לזכרון הלילה שיצאו בני ישראל ממצרים „שמורים לכל בני ישראל לדורותם". בלילי פסח הראשונים מסדרים הסדר ואומרים הגדה של פסח ומספרים נסים ונפלאות מיציאת מצרים וקריעת הים וכל המאורעות שאירע לישראל בצאתם מעבדות לחרות משעבוד לגאולה.

[זכר ליציאת מצרים] היציאה מעבדות לחרות ומשעבוד להיות עם סגולה הוא מאורע היותר גדולה ונפלאה בתולדות ישראל מאז היה לגוי. כי לא לבד יצאנו מעבדות הגוף להיות אומה חפשית ועומדת ברשות עצמה, אלא שיצאנו גם מארץ טמאה וכמו שאמרו המקובלים מתוך מ"ט שערי טומאה לראות אור רוחני אור גדול של התורה המאירת עינים ומשיבת נפש. זכר יציאת מצרים נעשה לנקודת המרכז של אמונתנו, שהוא מופת חותך על מציאות השי"ת וחידוש העולם וקדושת ישראל. הדבור הראשון מעשרת הדברות שיצא מפי הגבורה במעמד הר סיני, הוא, אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וגו׳, וכמעט כל המצות תלוין בזכרון יציאת מצרים. יציאת מצרים נזכר בתורה חמשים פעמים כי היציאה ממצרים היא יובל בשנת החמשים שנה שבו יוצאים העבדים לחרות (תקוני הזהר). זכר ליציאת מצרים דרשוהו חכמים כעין חומר בהלכה באגדה בדרש ורמז ואמרו למה מזכירין יציאת מצרים בכל מצוה ומצוה? משל למה"ד למלך שנשבה בנו אוהבו וכשפדאו לא פדאו לשום בן אלא לשום עבד שאם יגזור ולא יהא מקבל עליו אומר לו עבדי אתה. כיון שנכנס למדינה אומר לו נעול סנדלי, טול לפני כלים להוליך לבית המרחץ, התחיל הבן ההוא מנתק (למאן), הוציא עליו שטר ואמר לו עבדי אתה. כך כשפדה הקב"ה את זרע אוהבו לא פדאום לשום בנים אלא לשום עבדים, כשיגזור ולא יהיו מקבלים עליהם אומר להם עבדי אתם. כיון שיצאו למדבר התחיל לגזור עליהם מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות כגון שבת ועריות ציצית ותפילין, התחילו להיות מנתקים, אמר להם עבדי אתם, על מנת כן פדיתי אתכם, על מנת שאהיה גוזר ואתם מקיימים (ספרי פ׳ ציצית). וכל זה להורות כי החרות אינה שלמה בלי חיובים ועבודות בין אדם למקום הנותן לו החרות, ובין אדם לחבירו ע"ד גומלין. ואינה חרות לעשות כל מה שלבו חפץ, כי בדרך הזה יעצור החרות מאחרים ולא ירוה נחת גם בעצמו כי יהיה כאילה שלוחה לחפשי, לרוץ בלי מנוח ובלי תכלית. אמנם אין זכר יציאת מצרים יוצא מידי פשוטו, ועיקרו שיהיה תמיד לזכרון לפנינו שלא להיות משועבדים לבני אדם ולא להיות עבד לעבדים, כי כולנו בני חורין וכל ישראל בני מלכים הם. ולהשתדל

בפרט לפרוק מעלינו עול שעבוד מלכיות, כמו שמצינו במשנה דרשת בן זומא שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך (דברים ט"ו) ימי חייך הימים, כל ימי חייך הלילות, וחכ"א ימי חייך העוה"ז כל ימי חייך להביא לימות המשיח. ובמכילתא שאל בן זומא לחכמים וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח והלא כבר נאמר הנה ימים באים נאם ה׳ ולא יאמרו עוד חי ה׳ אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה׳ אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם (ירמיה כ"ג), אמרו לו, לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה אלא שתהא שעבוד מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפל לו (ברכות י"ב:). ר"ל בודאי תהיה הגאולה האחרונה גדולה מהראשונה אבל מעולם לא נשכח את יציאת מצרים כי היתה כמו מורה דרך להראות לבאי העולם כי אפשר להשתחרר מעבדות לחרות, מממשלה בלתי מוגבלת לממשלת העם, ולולא הידיעה הזאת היה קשה לדורות אחרונים להשתחרר משעבוד מלכיות. והדבר הזה עלינו לזכור תמיד בכל יום ערב ובקר וצהרים! הזכרת יציאת מצרים תעורר בנו גם חמלה וחנינה על העבד המעונה ועל הגר בארץ נכריה, והזהירנו התורה כי ימכר לך אחיך העברי לא תעבוד בו בפרך, וגבול העבדות שש שנים, וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם וגו׳ וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים (דברים ט"ו), וגר לא תונה ולא תלחצנו כי גרים הייתם בארץ מצרים (שמות כ"ב), לא תטה משפט גר ויתום ולא תחבול בגד אלמנה וזכרת כי עבד היית במצרים (דברים כ"ד).

[פסח סימן לגאולה] הסימן היותר מובהק לגאולת מצרים היה כמו שאמר השי"ת למשה וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה (שמות ג׳), ואמרו רבותינו (שמות רבה פ"ג) סימן לגאולה ראשונה שבאנכי ירדו למצרים, שנאמר אנכי ארד עמך, ובאנכי אני מעלה אתכם, ר"ל בזכות התורה ועשרת הדברות שמתחילין אנכי ה׳ אלהיך. וסימן לגאולה אחרונה שבאנכי הם מתרפאין והם עתידין להגאל שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו׳. ובדרך הרמז צריך כל אחד ואחד להשתדל לצאת מן הגלות במדת „אנכי" ע"ד אם אין אני לי מי לי. וצריכין ישראל התעוררות מצד עצמן, כמו שאמרו חז"ל (ב"ר פע"ה) עה"פ משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום, כל זמן שכנסת ישראל מוכפשת באפר כביכול לא יוכל להושיע וגו׳ אלא לכשיגיע אותו היום שכתוב בו התנערי מעפר קומי שבי ירושלם, באותה שעה הס כל בשר מפני ה׳ כי נעור ממעון קדשו, כהדא תרנגול דמנערא אנפא מן קיטמא. ונצרך לזה אחדות האומה. ודרשו על הפסוק האספו ואגידה לכם וגו׳ הקבצו ושמעו בני יעקב, רבנן אמרי צוה אותן להזהר ממחלוקת,

אמר להון, תהון כולכן אסיפה אחת, הה"ד ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וגו׳, חברו כתיב, כשתעשו בני ישראל אגודה אחת התקינו עצמיכם לגאולה, מה כתיב אחריו ועשיתי אתכם לגוי אחד וגו׳. ונאמר ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים כלכם היום (דברים ד׳), בנוהג שבעולם אם נוטל אדם אגודה של קנים שמא יכול לשברם בבת אחת? ואילו נוטל אחת אחת אפילו תינוק משברן. וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלין עד שיהיו כולן אגודה אחת שנאמר בימים ההמה ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבואו יחדיו מארץ צפון על הארץ אשר הנחלתי את אבותיהם (ירמיה ג׳). ונאמר ונקבצו בני ישראל ובני יהודה יחדו ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ (הושע ב׳). וכדי לקרב את הגאולה צריכין ישראל לשמור חוק ומשפט בין איש לרעהו ולתת צדקה לעניים, מצד אחד צריכין להתנהג ע"פ מדת הדין ומצד השני ע"פ מדת הרחמים כי רק בתערובת ומורכבים אלה ראוים להגאל. אמר הקב"ה לישראל בני! חייכם בזכות שאתם מאשרים את הדין אני מתגבר, מנין שנאמר ויגבה ה׳ צבאות במשפט. וע"י שאתם מגביהים אותי בדין אף אני עושה צדקה ומשרה שכינתי ביניכם מניין שנאמר והאל הקדוש נקדש בצדקה, ואם שמרתם שניהם הדין והצדקה מיד אני גואל אתכם גאולה שלמה שנאמר כה אמר ה׳ שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא וצדקתי להגלות (דברים רבה פ"ה). וא"ר אליעזר אין ישראל נגאלים אלא מתוך חמשה דברים מתוך צרה מתוך תפלה מתוך זכות אבות מתוך תשובה מתוך הקץ. מתוך צרה שנאמר (תהלים ק"ו) וירא בצר להם, מתוך תפלה שנאמר בשמעו את רינתם, מתוך זכות אבות שנאמר ויזכור להם בריתו, מתוך התשובה שנאמר וינחם כרוב חסדיו, מתוך הקץ שנאמר הושיענו ה׳ אלהינו וקבצנו מן הגוים. אף משה כללם בפסוק אחד (דברים ד׳) שנאמר בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה מתוך תפלה, ושבת זה כח התשובה, כי אל רחום ה׳ אלהיך וגו׳ ולא ישכח את ברית אבותיך זה זכות אבות, אשר נשבע להם זה הקץ (מדרש שוחר טוב). כל הדרשות מסכימים יחד כי הגאולה האחרונה תהיה שלמה, ודרשו על הפסוק ישראל נושע בה׳ תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו (ישעיה מ"ה), אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע כל הימים שאנו משועבדין אנו בבושה, והלא כבר נגאלנו על ידי משה וכן ע"י יהושע וע"י שופטים ומלכים ואנו חוזרין ומשתעבדין, ואנו בבושה כמו שלא נגאלנו מעולם. אמר להם הקב"ה, לשעבר שנגאלתם ע"י בשר ודם היום כאן ומחר בקבר, לפיכך היתה גאולתכם גאולת שעה בלבד, אבל עכשיו אני גואל אתכם בעצמי שאני חי וקיים לעולם, לכך גאולתכם תהא גאולת עולם, שנאמר ישראל נושע בה׳ תשועת עולמים, לפיכך לא תבושו ולא תכלמו לעולם ולעולמי

עד (מדרש תהלים). כי בגאולה לעתיד ע"י הקב"ה אין אחריה שעבוד, שנאמר ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם (ישעיה ל"ה).

[מצה] המצה שאנו אוכלין בפסח נקראת לחם עוני (דברים ט"ז) לזכר העוני שסבלו ישראל במצרים, כי הוא לחם פשוט בלי חימוץ ובלי תערובת כל שהוא, ויש עוד טעם כי יצאו בחפזון כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה לכן אפו את הבצק עגות מצות ולא חמץ, וטעם שלישי ברמז על טהרת האומה שיצאה ממצרים הטמאה, כי המצה היא סמל היצר טוב ושאור שבעיסה דומה ליצר הרע, בזהר נקראת המצה „נהמא עילאה" (פ' תצוה דף קפ"ג ע"ב). גם רמז למדת ההסתפקות, למעט אכילה גסה, שיהיה מאכלו בעוה"ז דרך עראי כאורח נטה ללון שאין לו פנאי להחמיץ פתו, והוא כעין מצות סוכה הבאה ללמדנו הסתפקות בדירה שתהא דרך עראי ולא דרך קבע (ילקוט יצחק פ' בא).

[ספירת העומר] ממחרת הפסח מתחילין לספור חמשים יום מהנפת העומר עד חג השבועות (ויקרא כ"ג). ספירת העומר היא שבעה שבועות של מ"ט יום ויום החמישים הוא עצרת וחג השבועות, כמו ספירת השנים בשבע שמיטות ויובל. באגדה אמרו בשעה ששמעו שאמר הקב"ה למשה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, אמרו לו ישראל, משה רבינו! אימתי עבודה זו? אמר להם לסוף חמשים יום, והיו מונין כל אחד ואחד לעצמו, מכאן קבעו חכמים לספירת העומר (מדרש מובא בר"ן לאלפסי סוף פסחים). גם תועיל הספירה לחבר את חג המצות עם חג השבועות שנקרא ג"כ עצרת, שהוא כמו שמיני העצרת לסוכות. ובזמן שביהמ"ק קיים באה הנפת העומר בראשית הקציר, שנאמר והבאתם את עומר ראשית קצרכם אל הכהן (ויקרא כ"ג). א"ר אלעזר כתיב ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלהינו הנותן גשם ויורה ומלקוש בעתו שבועות חקות קציר ישמר לנו (ירמיה ה'), ישמור לנו מרוחות רעות ומטללים רעים, ואימתי? באלו שבעה שבועות שבין פסח לעצרת. תני ר' חייא שבע שבתות תמימות תהיינה, אימתי הן תמימות בזמן שישראל עושין רצונו של מקום וכו'. א"ר ברכיה אמר הקב"ה למשה, לך אמור לישראל כשהייתי נותן לכם את המן הייתי נותן עומר לכל אחד ואחד מכם בכל יום, דכתיב עומר לגלגולת (שמות ט"ז), ועכשיו שאתם נותנים לי את העומר אין לי אלא עומר אחד מכולכם, ולא עוד אלא שהוא של שעורים, לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם והבאתם את עומר ראשית קצירכם אל הכהן. אמר ר' יוחנן אל תהי מצות העומר קלה בעיניך שע"י מצות העומר זכה אברהם לירש את ארץ כנען, הה"ד ונתתי לך ולזרעך אחריך, על מנת, ואתה את בריתי תשמור (בראשית י"ז) ואיזו היא זו מצות העומר המצוה הראשונה שבאה אחרי כי תבואו אל הארץ. א"ר אבהו ור' סימון וריב"ל, היא שעמדה להם בימי גדעון שנאמר ויבא גדעון והנה איש מספר לרעהו חלום ויאמר הנה חלמתי והנה צליל לחם שעורים מתהפך במחנה (שופטים ז') זו מצות העומר. א"ר שמואל בר נחמן היא שעמדה להם בימי חזקיהו, דכתיב, והיה כל מעבר מטה מוסדה אשר יניח ה' עליו בתופים ובכנורות ובמלחמות תנופה נלחם בה (ישעיה ל'), וכי יש מלחמת תנופה באותו הדור, הלא המלאך המית את מחנה סנחריב? הוי אומר זו מצות העומר שצריכה תנופה. רבנן אמרי היא שעמדה להם בימי יחזקאל דכתיב ואתה קח לך חטים ושעורים (יחזקאל ד'). ר' לוי אמר היא שעמדה להם בימי המן, כיון שראה מרדכי את המן בא כנגדו והסוס בידו, אמר דומה אני שרשע זה בא להרגני, והוון תלמידוי יתבי תניין קמוי, אמר להם עמדו וברחו שמא תכוו בגחלתי. אמרו לו בין לקטול בין לחיי אנן עמך ולא נשבקך. מה עשה מרדכי נתעטף בטליתו ועמד בתפלה לפני הקב"ה, ותלמידוי יתבין ותניין, אמר להם המן במה אתם עוסקים? אמרו לו במצות העומר שהיו ישראל מקריבין במקדש ביום זה, אמר להון הדין עומרא במאי הוה דדהב או דכספא? אמרו לו דשערין, אמר להון וכמה הוה טימי (שויו) דידיה בעשרה קונטרין? אמרו ליה סגין בעשרה מנין, אמר להון קומו! דנצחו עשרת מנכון לעשרת אלפיא קנטריא דכספא וכו' (ויק"ר פכ"ח).

ס

דרשה ליום ראשון של פסח

מיסוד ס' בית מועד דרוש כ"ג

תנן רבן גמליאל היה אומר כל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור, פסח על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים, מצה על שום שנגאלו אבותינו במצרים, מרור ע"ש שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים.

[חמץ ומצה בדרך רמז] אחר שנתגרש האדם מג"ע התחיל לעבוד את האדמה כדי להוציא ממנה מחיה, ולפי שחטא בעץ הדעת שלדברי ר"מ חטה היה ומתמר ועולה כארז בלבנון, לכן אין דעה וערמה באדם עד שיאכל לחם, ואין עצבון ועמל ואון אלא מצד עץ זה. לחם שמים אשר יסעד לבב אנוש נמשל לתורה והוא מצד היצר טוב ונעשה עוגות מצות, אך אם עירב בתוכו מחמצת ושאור בעיסה מצד היצר הרע הוא לחם

עצבים. האבות הם סימן לבנים שסלקו עצמם מיצה"ר, כי באברהם נאמר וימהר אברהם האהלה אל שרה וגו'. נהג זריזות מופלג לעשות עגות מצות לאורחים כי פסח היה כמו שאמרו חז"ל, ולקח שלשה סאים קמח סלת כנגד שלש מצות שמורות, וסלת נקיה סימן לתורת ה' תמימה, ומצות סימן למצוות כמו שדרשו ושמרתם את המצות ושמרתם את המצוות. וכאשר חטאו בני ישראל נשתעבדו תחת יד אחרים והיה לחמם שם כלחם אונים כל אוכליו יטמאו והיה טעמו כטעם עפר בקללת הנחש שעפר לחמו, כמו עבודתם בחומר ובלבנים, ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים וגו'. על כן צוה השי"ת שביציאת מצרים לא יאכלו לחם טמא ולא לחם חמץ שמורה על יצה"ר המחמיץ לבו של אדם, ולהיות נזונים משפע השכינה בצד היצר טוב. ואם נשאל למה א"כ לא אסרה התורה את החמץ כל ימות השנה? כדי שיהא היכר בדבר הגאולה, שהדבר המתמיד אינו נבחן אלא מה שהוא קבוע בזמן מיוחד, ואכילת מצה לשבעת ימים בשנה היא סימנא לשכינה שנגלת עלינו לשמירתנו. ועיקר אכילת מצה בלילה הראשון כאמרו בערב תאכלו מצות, כי כן עיקר גאולה זו היתה בלילה, והיתה בחפזון שכינה לפי שלא היו ראוים להגאל בדין, לפיכך נקראת מצה זו לחם עוני, כי לא היתה גאולה גמורה ושלמה כי נמשכו אחריה גליות אחרות, ועדיין נשארו עניי הדעת. עכ"פ יתבאר החמץ ליצה"ר והמצה ליצ"ט ולשכינה, והטעם כי החמץ מתעפש מפני חמוצו ונפסד וזה הרע ויצה"ר הוא סיבת ההפסד, אבל המצה משתמרת ומתקיימת וזהו היצ"ט שהוא סיבת ההויה והקיום. החמץ מוליד רבוי בתאוה והמצה תעמוד על גבולה, והוא סימן לעבודת השי"ת ולשמור מצותיו. ולכן הלחם הפנים שהיו עושים במקדש אשר ממנו היתה הברכה מצויה בעיסה של ישראל היה לחם מצה וכמו שאמר רבא א"ר יוחנן בפ' חלק (סנהדרין) כל האוכל מלחמן של ישראל טועם טעם לחם ושאינו אוכל מלחמן של ישראל אינו טועם טעם לחם, כי לחם ישראל הוא המצה שנזון משפע השכינה ע"ד מכל עץ הגן אכול תאכל, ולחם שאינו מישראל הוא חמץ ע"ד פרי עץ הדעת טוב ורע אשר לא תאכל ממנו. ולהומר ענין איסור חמץ הצריכו חז"ל הבדיקה והבטול שלא להכשל בדבר היצה"ר שלא יהא מצוי אצלנו ואם יזדמן לפנינו חטא לא נכשל בו. וכמו שהמצות צריכות שימור מחמץ כך המצוות צריכות שימור שלא יתערב בהן כוונה חיצונית, והמצה לשם מצוה מוציאה מקטטה ושנאה לחבור ואהבה, כי מצה לשון קטטה ומצוה לשון חבור. וכשם שהשי"ת הוציאנו ממצרים בשביל השמירה ששמרו ישראל את המצות, כך יוציאנו מצרותינו בשביל שנשמור את המצוות, וכמו שהן כוללות שלשה חלקים עדות חקים ומשפטים, כך אנו עושים שלש מצות שמירה.

[ספור הנסים והנפלאות] והנה על כל דברי הגאולה והתמורה שנעשה בליל פסח מצוה עלינו לספר ולהגיד לבני ביתנו, שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא וגו' ולהודות על כל הנסים והחסדים שנצטרפו יחד ביציאת מצרים ולשבח למי שעשה הנסים האלה. ולפי שהמספר בשבחי הבורא ית' הוא כאילו מדבר עם השכינה ממש, על כן היו החכמים מאריכין בספור יציאת מצרים כל אותו הלילה ולא היו יכולין לפסוק ולשתוק מספור זה, לפי שהיו טועמים תענוג נפלא בדברי אלהותו ית'. הספור מיציאת מצרים מתפשט בדברים רבים שכוללת כל הנסים והם דברים שאין להם שיעור, אבל חז"ל גבלו וצמצמו הסיפור לכלול בהגדה דברים קצובים, וקבעו ענין לבן הארמי, מפני ששנאת לבן גרמה גלות מצרים, כי לבן הוא בלעם והוא יעץ על הזנות בשטים והוא יעץ לפרעה ועמלק להרע לישראל, ולכן קראו הכתוב ארמי אובד אבי, היינו ארמי זה אובד אבי תמיד ומאבד תבונתי מאבי שבשמים, וירד מצרימה שבסבתו ירד אבי למצרים וכו'. ולבן הארמי הוא השטן אשר לשונו שנאוי ולכן מלאכי השרת אין נזקקין ללשון ארמי משנאת לבן לישראל. ואנו אומרים בהגדה והיא שעמדה לאבותינו ולנו וגו' כי מכח גאולת מצרים אנו נגאלים בכל יום מן המקרים ומן העומדים עלינו לכלותינו. וכשם שגאולת מצרים היתה בלילה להנפשות שנצולו מהמגפה, וביום לגופים הנראים שיצאו לעיני כל מצרים בעצם היום ההוא לכן תקנו לזכור יציאת מצרים בלילה וביום. ויען שכל הגליות והגאולות נכללות בגלות וגאולת מצרים, לכך נסדרו בפסח הרבה דברים הרומזים לאלו ולאלו, ואמרו ליל שמורים הוא לה', ליל ששמרו הקב"ה מששת ימי בראשית להוציא את ישראל ממצרים, הוא הלילה הזה לה' אלו הגליות, שמורים לכל בני ישראל לדורותם אלו הגאולות. משל לאשה שהיתה מצפה לבעלה שפירש למדינת הים, אמר לה יהא סימן זה מסור בידך בעת שתראי הסימן דעי בודאי שאני בא, ור"ל שגאולת מצרים הוכנה משעת הבריאה לתכלית האדם וקיום העולם, ויציאת מצרים עשתה רושם חזק וסימן מובהק כדי שממנו יתאמת תכלית הגאולה שהוא לבטל כל כחות עול השעבוד של יצר הרע מעלינו מעט מעט עד אשר תבא הגאולה השלמה לעתיד לבא.

[פסח מצה ומרור ברמזים] ע"י גאולת מצרים יצאו בני ישראל משלש עבירות חמורות שדבקו בהן המצריים והן עבודה זרה גלוי עריות ושפיכות דמים, שהן מתנגדות לשלשה עקרי אמונה של ישראל שהן מציאות ה', תורת אמת, ושכר ועונש, וביציאת מצרים מאדונים קשים הנ"ל עשו זכר לזה בפסח מצה ומרור שאכלו. בקרבן פסח ושחיטת השה נעתקו מעבודת גלולים של המצריים והשה שהיה אלהיהם, במצה נעתקו מגלוי עריות היינו מהנאת התאוה הנופנית של אכילה

גסה, במרור נעתקו משפיכת דמים היינו מההפקר לדעת שיש שכר לצדיקים ועונש לרשעים לעתיד לבא. ומפני שלא נמנע מעולם יצה"ר להשתמש במדות מגונות ועבירות הללו להרגילם בבריות, לכן בא רבן גמליאל לומר כל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, כלומר שלא יצא ידי חובת הגלות והודאתו כל עוד שלא הוציא עצמו מעבותות היצה"ר, ולכך בספור שבחיו ית' יאמר בפיו ויכוון בלבו לקיים בעצמו השלשה דברים פסח מצה ומרור המסירים את שלש המדות הרעות ונותנים לו שלש מדות טובות במקומן שרומזין באכילת פסח מצה ומרור כנ"ל. עוד יש לנו לומר שרמז רבן גמליאל בדברים אלו לשלשה קוים קו החסד קו הרחמים וקו הדין, הפסח הוא רמז לקו החסד שבו פסח הקב"ה על בתי בני ישראל, המצה לקו הרחמים שבו תלויות כל המצוות, המרור לקו הדין שבו מתעוררין כל העונשים. ולפי שעניני הגאולה מתמידים עד הגאולה השלמה כמו שאמרנו, לכן אמר בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, כלומר כאילו יצא מתחת רשות יצה"ר ורעותיו. על הגאולה הראשונה אנו אומרים הללויה וגו' עד למעינו מים, ועל הגאולה האחרונה אנו אומרים בסוף שאר ההלל והלל הגדול, והגאולה הזאת תהיה שלמה מעבדות לחרות מיגון לשמחה מאבל ליום טוב מאפלה לאור גדול, אבי"ר.

סא

דרשה ליום א' פסח

מיסוד ס' נפוצות יהודה דרוש נ"א

כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וגו', הה"ד וירכב על כרוב ויעף. משל למלך שבאו שבאין ושבו את בנו, והיו עבדיו מציעין לו את הקרון, אמר המלך אם אני ממתין שיציעו לי את הקרון בני אבד, מה עשה המלך נטל סוס אחד מהקרון ורדף אחריהם, כך עשה הקב"ה נטל כרוב אחד מכסא הכבוד ורכב עליו ועשה מלחמה עם המצריים, שנאמר וירכב על כרוב וגו' מהיכן הביאו מגלגלי המרכבה (מדרש תהלים).

[תודות על החסדים] בין כל החסדים והמתנות הטובות שנתן השי"ת לבני אדם, מעלה יתירה נודעת למתנת הדבור אשר בו נוכל לשלם תודות על קצת תגמולוהי. הוא אשר אמר נעים זמירות (תהלים ס"ג) כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונך וגו', ר"ל מה טוב ומה נעים חסד הדבור אשר חננתני בו יותר משאר בעלי חיים להיות חי מדבר, וע"כ תרגם אונקלס ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה=והות באדם לרוח ממללא, ולכן אשתדל בכל כחי לשבח ולפאר לרומם ולברך את שם קדשך, כן אברכך חיי בשמך אשא כפי כמו חלב ודשן תשבע נפשי ושפתי רננות יהלל פי וגו'. וכן אמר הנביא ישעיה (ס"ג) חסדי ה' אזכיר תהלות ה' כעל כל אשר גמלנו ה' ורב טוב לבית ישראל אשר גמלם כרחמיו וכרוב חסדיו. ירצה לומר חסדי ה' אשר גמלנו בנתינת הדבור שבו אזכיר תהלות ה', הוא שקול כנגד כל שאר החסדים אשר גמלנו וכמעט עולה על כלם, שאם יושמו כל שאר החסדים בכף מאזנים וחסד הדבור בכף שניה הוא מכריע את כולם, ויבאר כי יבחן תקפו של חסד זה מצד הנמשך ממנו להיותו סבה לטוב בית ישראל והצלחתם, ומוסיף לאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו ויהי להם למושיע, ובאורו ראוים הם שאגמלם חסד בכל עת כיון שהם בנים לא ישקרו ואינם כפויי טובה אלא מודים ומשבחים, ולפיכך היה להם למושיע.

[ספורי הנסים בפסח] אולם כיון שהדבור ניתן לנו בעצם ובראשונה כדי שנזכיר בו תהלות ה', מה נשתנה חג הפסח משאר המועדים שבו אנו מחוייבים לספר הנסים והנפלאות שעשה השי"ת עמנו במצרים ובים? מדוע לא נספר הנסים והנפלאות של מתן תורה בחג השבועות, והנסים והנפלאות של ענני הכבוד בחג הסוכות? ולמה זכה הרגל הזה להתיחד בסגולה זו משאר הרגלים עד כי נחשבה למצות עשה לספר ביציאת מצרים בליל פסח, ואמר המגיד אפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו זקנים כולנו יודעים את התורה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים וכל המרבה לספר הרי זה משובח? אמנם כן יסד מלכו של עולם בראותו מראש כי עתידין ישראל להגלות כמה פעמים וליפול במצרים אחרת בגלות האחרון, שהוא עמק הבכא, ובכל פנות שאנו פונים הנה אימה גדולה וחשכה נופלת עלינו, עד כי רבים אומרים לנפשנו אין ישועתה לה באלהים סלה, ומזה באנו לכלל יאוש כמאמר הנביא יחזקאל יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו נגזרנו לנו. ומי יעלנו מבור שאון מטיט היון אשר זה כמה הטבעו בבוץ רגלנו, איה איפוא רפואות תעלה להעלות ארוכה לכמה מיני חליים רעים ונאמנים? את כל אלה ראה השי"ת וחשב מחשבות לבלתי ידחו ממנו נדחים לרבוץ החת משא היאוש, והקדים רפואה למכה זו, לחזק התוחלת והתקוה בנו ע"י זכרון גלות מצרים והגאולה ממנו, אשר בזה נקנה הבטחון ונתחזק באומץ הלב לחכות ולקוות על הגאולה האחרונה. כי ספורי הנסים בגאולה הראשונה יוחקו בקרבנו חקוי שלם והיו לטוטפות בין עינינו תמיד, בזכרנו מה היה לנו מהגלות ההוא והענוי והצער בשעבודנו שם, שהיינו משוללים מכל טוב וימררו את חיינו בעבודה קשה

בחומר ובלבנים ובכל עבודת פרך, ונזרת השלכת הבנים ליאור. וכנגד זה חסרונם במעשה ובעיון, קום קרא מה שכתוב ביחזקאל (ט"ז) ומילדותיך ביום הולדת אותך לא כרת שרך ובמים לא רוחצת למשעי והמלח לא הומלחת והחתל לא חותלת וגו׳. כי לא כרת שרך רמז לבלמוס תאותם לאכילה ושתיה כעדות עצמם בפ׳ בשלח מי יתן מותנו ביד ה׳ בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר וגו׳, ובמים לא רוחצת למשעי רמז ללכלוך המדות המאוסות שבהם, ושני אלה חסרונות גדולים בחלק המעשה, ומבאר אח"כ חסרונם בחלק החכמה והתבונה, באמרו והמלח לא הומלחת רמז להיותם נעדרי החכמה בדברים עיוניים, והחתל לא חותלת רמז להעדר תבונתם ועיוניהם, ודמהו לילד שמחתלים אותו למען יהיו כל אבריו מקובצים ומסודרים ומוגבלים במדה ובשעור הראוי אין פרץ ואין יוצאת. אח"כ בא הנביא להורות כי גבר חסדו ית׳ לגדור פרצתנו ולהשלים חסרונותינו באמרו ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי, הכפל הזה לעומת שני הסוגים מהחסרונות הנזכרים, והשלים הוראת התקון באמרו וארחצך במים וגו׳ ואלבישך רקמה וגו׳ ואעדך עדי וגו׳ ואתן נזם על אפך וגו׳. והעיקר שבא להורות לנו כי נגאלו מגלות מצרים ופקוד פקדם אלהים אע"פ שהיו חסרים מכל שלמות וכאמרו שם ואת ערום ועריה, כי גבר עליהם חסדו ויוציא אותם מכור הברזל ממצרים להיות לו לעם נחלה.

[ביאור המדרש] וע"ז בא המדרש במשלו לבאר הפסוק וירכב על כרוב ויעף, שנוכל לפרש ע"פ דעת קדושים חכמי האמת, כי ארבעה עולמות הם אצילות בריאה יצירה עשייה וסימן אבי"ע. בעולם האצילות יוכללו עשר ספירות בלימה, בעולם הבריאה השרפים עומדים לארבע מחלקות והעולה על גביהן אכתריאל והוא כסא הכבוד, בעולם היצירה יש ארבע חיות המרכבה הנקראים ארבע מחנות אוריאל רפאל גבריאל מיכאל וכו׳. בעולם העשיה ארבעה אופנים ובו נכללו גלגלי השמים ומניעיהם והכדור הזה התחתון וכו׳. ובכלל יש לנו לדמות כל העולמות הללו כאילו בין כולם ישלימו קרון אחד עם הסוסים המנהיגים אותו ועם האופנים שהם גלגלי המרכבה ועם בעל הקרון היושב עליו שהוא עולם האצילות, והקרון שהוא יושב עליו ושם כסא כבודו הוא עולם הבריאה שתחתיו, והסוסים המנהיגים את הקרון הם ארבע החיות הנזכרות וכו׳. והנה בעל הדרש הנזכר המשיל ענינם של ישראל בהגיע תור גאולתם ממצרים לבן מלך שנשבה והיו עבדיו מציעים לו את הקרון, רמז למשה ואהרן ומשרתיו עושי רצונו שהיו משתדלים להחזיר ישראל למוטב, כדבר יחזקאל (כ׳) ואומר עליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו, כדי שיהיו נכונים לגאלם. אולם לא היו מצליחים בהשתדלותם להשיבם לדרך הישר, כאמרו שם וימרו בי ולא אבו שמוע אלי איש את שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו ואומר לשפוך חמתי עליהם ולכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים ואעש למען שמי וגו׳. וזהו שאמר אם אני ממתין עד שיציעו לי את הקרון בני אבד, אך למען שמו להקים את השבועה שנשבע לאבות הפליא חסדו לצאת לישע עמו אע"פ שלא היו ראוים, והקרון היה בלתי מוצע ומוכן מצד פעולותיהם, אלא שהתנוצץ ניצוץ מיקר תפארתו על הכרוב המיוחד מכסא הכבוד שהוא בראש ארבע החיות, וירד ועשה מלחמה עם המצריים, כאמרו בשירת הים ה׳ איש מלחמה. ואמר מהיכן הביאו, ר"ל מאיזה מקום הביא אלינו לפעול בתחתונים, והשיב כי הביאו מגלגלי המרכבה כלומר מהתלבשות שעשה בעולם העשיה ששם האופנים וכו׳. והיה אם נזכור את הנסים האלה שעשה השי"ת לבני ישראל במצרים אע"פ שלא היו ראוים לכך כי היו בתכלית החסרון. אז יש לנו לקוות ולחזק תוחלתנו כי יעשה גם עמנו נסים כאלה ויקבץ אותנו מארבע כנפות הארץ אף בהיותנו מלאים חסרונות, כי ככחו אז כן כחו עתה ודברו אחור לא ישוב ריקם. וזה כל פרי זכרון יציאת מצרים אשר בא הצווי עליו, לטוב לנו ולמען לא נתייאש מן הגאולה. וטענה זו המיוסדה על יציאת מצרים כבר השתמש בה אדון הנביאים באמרו (פ׳ ואתחנן) בצר לך ומצאוך וגו׳ כי אל רחום וגו׳ כי שאל נא לימים הראשונים וגו׳ או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות וגו׳. וכח טענה זו נכלל בסוף שירת הים לאמר ה׳ ימלוך לעולם ועד כי בא סוס פרעה וגו׳. שיקשה עליו מה טעם לסמיכות זו? ולדברי הרמב"ן אינו מן השירה אלא פירושו אז ישיר משה בעת שבא סוס פרעה בים ביום ההוא ולא למחרתו או אח"כ, ונראה שגם רש"י סובר כן באמרו כי בא סוס פרעה כאשר בא. ואין דעתי נוחה בדבריהם שהרי פסוק זה כתוב בכל הספרים בצורת השירה ואם אינו כמוה פסול הס"ת וטעון גניזה. לכן אמרתי שכלל כאן משה רבינו כח הטענה שזכרנו ונאמר לדורות אחרונים בעת שיד המלכות תקיפה עליהם ובא להפיח רוח תקוה ותוחלת בלבנו שאף בהיותנו בגולה ויש בנו כמה חסרונות בכ"ז יש לנו לבטוח בה׳ כי ה׳ ימלוך לעולם ועד והוא יושיענו תמיד. ובא לקיום הבטחון לומר כי בא סוס פרעה וגו׳ כי מי שעשה לנו נסים ביציאת מצרים הוא יעשה עמנו נסים בכל עת הצורך, ועל אדני טענה זו הטבעו דברי המלך שלמה בשיר קדש קדשים שאנו רגילים לקרות בימים אלו, שניחם לשולמית היא כנסת ישראל הקודרת בגלותה האחרון שישיב לה ה׳ שבותה וישפיע לה אהבה וכבוד, ואמר לה אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך וגו׳ לסוסתי ברכבי פרעה דמיתיך רעיתי. כי היא שאלה ממנו הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה,

איה מקום תחנותך אשר בו תרעה ותרבץ צאן מרעיתך בצהרים עת החום הגדול רמז אל הגלות וכו׳ והשיב לה אהובה השי"ת אם לא תדעי לך וגו׳ נתן לה עצה שתתהלך לתומה עד יעברו ימי חשך הגלות וכו׳, ואמר לסוסתי ברכבי פרעה דמיתיך רעיתי, דמיתיך בעת הזאת למה שהיית כבר ברכבי פרעה בלי שום תקון וקשוט בהיותך ערום ועריה כאמור, ואף גם זאת חסה עיני עליך לחמלה ותבואי בעדי עדיים נאוו לחייך בתורים וצוארך בחרוזים וגו׳, קרוב למה שאמר יחזקאל ואעדך עדי ואתנה צמידים על ידיך ורביד על גרונך וגו׳. ולכן אל תתיאשי מן הגאולה אלא זכור תזכרי מה שעשיתי עמך במצרים שהיית גם אז בהפלגת השפלות וחסרת השלמות, ובכ"ז הושעתי אותך וגאלתיך משם, וכן אעשה באחרית הימים, לכן הוחילי ואל תתייאש מן הטובה, ושובו לבצרון אסירי התקוה ע"י זכרון יציאת מצרים. וזו אצלי כוונת המשורר באמרו קויתי ה׳ קותה נפשי ולדברו הוחלתי, נפשי לה׳ משומרים לבקר שומרים לבקר יחל ישראל אל ה׳ כי עם ה׳ החסד והרבה עמו פדות והוא יפדה את ישראל מכל עונותיו. כפל הדבר באמרו קויתי ה׳ קותה נפשי, להורות על תוחלת הגאולה בעתה הקצוב, ועל תוחלת הגאולה בכל עת ובכל שעה, כאמרם ז"ל בעתה אחישנה זכו אחישנה לא זכו בעתה, ואמר נפשי לה׳ משומרים לבקר שומרים לבקר, ע"ד הפסוק משא דומה שומר מה מלילה שומר מה מליל אמר שומר אתא בקר וגם לילה אם תבעיון בעיו שובו אתיו (ישעיה כ"א), שהוא מצפה לגאולה לאור הבקר כמו שהיו מצפים ישראל לאור הגאולה במצרים בליל שמורים, ואמר כי עם ה׳ החסד והרבה עמו פדות והוא יפדה את ישראל, כלומר כמו שפדה את ישראל במצרים בחסדו מבלי זכות עצמם של ישראל, כן יפדה אותנו מגלות האחרון אף שאין בנו מעשים ראוים לגאולתנו. וכמאמר מיכה ואני בה׳ אצפה אוחילה לאלהי ישעי ישמעני אלהי, ויקויים בנו מקרא שכתוב כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, וה׳ ימלוך לעולם ועד, ה׳ שלם וכסא שלם, וימלא כבודו את כל הארץ, אמן ואמן.

סב

דרשה ליום א׳ פסח

מיסוד ס׳ נפוצות יהודה דרוש ד׳

השמים מספרים כבוד אל, משל למלך שהיו לו מדינות הרבה והיתה כל אחת ואחת אומרת כך וכך זהב יש למלך, כך וכך אבנים טובות, כך וכך עבדים ושפחות, והיה שם פקח אחד אמר להם מנין אתם יודעים ואתם רחוקים ממנו? אלא שמדינה שהוא דר בה לה נאה לומר כמה עשרו ולהגיד שבחו של מלך שהיא יודעת כבודו. כך אמר דוד כל הארץ וכל מה שיש בה אינן יכולין לומר שבחו של הקב"ה, ומי יכול לומר—השמים מספרים כבוד אל, ואימתי הכל מקלסין אותו כשירים קרנן של ישראל שנאמר הללו את ה׳ מן הארץ וגו׳ וירם קרן לעמו וגו׳ (מדרש תהלים).

[טעם איסור חמץ ומצות אכילת מצה] רוב המפרשים מסכימים כי החמץ מורה על יצר הרע והמצה על יצר הטוב, אך קשה לפי דעתם למה ענש הכתוב כרת על אכילת חמץ ולמה חיוב אכילת מצה בליל פסח לבד ולא כל שבעה כמו איסור חמץ? אולם לדעתי יש כוונה אחרת במצוה זו והיא להרחיק את האדם מאמונה כוזבה והיא האמונה בקדמות העולם, כטבע החימוץ שענינו תלוי בשהיית העיסה שנלושה עד שתגיע לכלל פת ולחם חמץ, שהוא לפי המורגל ע"י שאור, ואותו שאור נשאר מעיסה אחרת והעיסה ההיא מזולתה, וכן הענין מעיסה לעיסה לאין תכלית, וענין השתלשלות הזה הממשמש ועולה יורה על עלות ועלולים וקדמות תמידית. ונהפוך הוא במצה הנעשית במהירות וחפזון ולא יקדם לה לחם אחר שנתהוה ממנו, על בלי הכנס בה שאור, ובכן תורה על החדוש ועל התחלת הסבות מזמן ידוע, ולהיות רמז החדוש יתד שכל התורה תלויה בו, ראתה להחמיר על החמץ שמורה על הקדמות בעונש כרת, כי הכרת תכרת הנפש הכופרת בחדוש ואין לו חלק באלהי ישראל ובתורתו. ולחייב ג"כ באכילת מצה לעשות רושם חזק לבריאה יש מאין. ולהיות שהבריאה נגמרה בשבעה ימים כי גם השביעי בכלל כאמרו ויכל אלהים ביום השביעי וגו׳, לכך נאמר לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני. אפס כי לא ראתה לחייב באכילת מצה זולתי בלילה הראשון, כי בן הבריאה יש מאין לא היתה אלא ביום הראשון בלבד שבו נברא חומר השמים והארץ כמו שכתב הרמב"ן עה"פ בראשית ברא.

[קרבן פסח רמז לחדוש העולם] גם שחיטת הפסח מורה על החדוש, מצד מה שהוציא מלבם של התועים המחשבה כי הכל תלוי בשליטת הכוכבים והמזלות. כמו שאמרו במדרש אין הקב"ה נפרע מן האומה עד שנפרע תחלה מאלהיה שנאמר יפקוד ה׳ על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה באדמה, והמצריים היו תולים האלהות במזל טלה שהוא ראשון למזלות, על היותו באביב בעת שילבשו כרים הצאן והעמקים יעטפו בר ויעלוז שדי וכל אשר בו, וכל כחות הנמצאים מתגברים ועולים ולא ידעו כי השי"ת מחדש העולם ומנהיג אותו כרצונו וכל המזלות הם משרתיו. לכן בעת תקפו של אלהיהם בחצי ניסן רצה השי"ת להשפילו, ובמקום גאותם מפלתם כמאמר בלדד לאיוב גם אור

רשעים ידעך ולא יגה שביב אשו אור חשך באהלו נרו עליו ידעך יצרו צעדי אונו ותשליכהו עצתו, כי בהיות נר המזל דלוק על ראשו של פרעה להצליחו הושלך ארצה בעצתו שיעץ לרדוף אחרי ישראל בתוך הים. וברוך ה׳ אשר הפליא חסדו להוציאנו ממצרים בעת תגבורת המזל נגדנו, כי לולי רחמיו ית׳ הן כולנו גוענו כולנו אבדנו. כי היו אז בני ישראל ערומים מן המצוות כמו שהעיד הנביא שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום ועריה, אלא שהקב״ה כסה מערומיהם בשתי מצות דם פסח ודם מילה, כאמרו גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור למען יוכנו בקצת לרחמיו ית׳ כי חפץ חסד הוא. וכתב הראב״ע עה״פ המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים, כי היתה במערכת המחברת הגדולה למשרתים העליונים שנעמוד עוד בגלות, וע״ז אמרו במדרש עה״פ לא ידעתי נפשי שמתני, תני רבי חייא משל לבת מלכים שהיתה מלקטת בשבלים והיה המלך עובר והכירה שהיא בתו של מלך אוהבו, נטלה והושיבה עמו בקרונין שלו, והיו חברותיה תמהות עליה ואומרות לה תמול היית מלקטת בשבלים והיום את יושבת בקרונין של מלך! אמרה להם כשם שאתם תמהות עלי כך אני תמהה על עצמי. כך ישראל כשהיו משועבדים במצרים בטיט ולבנים היו מאוסים בעיניהם של המצריים, וכשנגאלנו נעשו חורים וסגנים על כל באי העולם, והיו או״ה תמהים עליהם, אמרו להם ישראל כשם שאתם תמהים עלינו כך אנו תמהים על עצמנו, הה״ד לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב. ותמיהת האומות היתה על עלות בני ישראל למדרגה עליונה הפך הוראת המערכה של המזלות על שפלותם, והם תמהו בעצמם כי ידעו כי ערומים הם ממצות ומעשים טובים, והורה בעל בעל המאמר כי זכות אבותם סייעתן להיות אומה זו בתו של מלך אברהם אוהבו של מלך מלכי המלכים הקב״ה, והוא גאלם והעלם לגדולה. והמועד הזה הוא הראשון בהוראת הנסים והנפלאות שכולן מורים על כח הבורא לעשות חדשות בארץ במצרים ועל הים, וכן המצה והפסח מורים על פנת החדוש. ומזה נבין מה שנאמר בדברות אחרונות וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה׳ אלהיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה על כן צוך ה׳ אלהיך לעשות את יום השבת, ששם עלה טעמו של צווי זה ענין יציאתם ממצרים, ובדברות הראשונות היה טעמו ענין החדוש באמרו כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים ואת הארץ וגו׳, מפני שהיד החזקה והזרוע הנטויה במצרים שעיקר הוראתם הוא החדוש ציונו במצות שבת שמורה ג״כ על החדוש. וגם מה שנאמר אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים הוא להוכיח זה על זה, כי יציאת מצרים היא עדות על מציאות ה׳ וחדוש העולם. ואפשר ג״כ שזכר יציאת מצרים להורות שהיתה לתכלית קבלת עשרת הדברות על הר סיני והתורה בכלל, כאמור בהוצאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, ולפיכך אמר אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וגו׳, לומר שעל תנאי זה הוציאם. מ״מ למדנו ממה שקדמנו כי הרגל הזה בכללו שנקבע זכר ליציאת מצרים והמצה בפרט רומזים ומורים על חדוש העולם שהוא עיקר גדול ונכבד באמונתנו.

[ביאור המדרש] ועתה נבאר את תחלת דברינו מהמדרש אדות קלוסו של הקב״ה, ונאמר כי קלוסו ית׳ עולה מן הנבראים על שלשה אופנים, הראשון הוא הקלוס העולה משמירת סדרם וישרם כי ממנו נקח ראיה על מציאות אל עליון המשפיע לכל העולם ועל פשיטות אחדותו ית׳. השני הוא הקלוס העולה מהנבראים מצד מה שיורו בעיון שכלי על המחדש ברצון פשוט, וזה אצל המביטים בעין יפה וזכה ומנוקה מכל סיג וביחוד אצל מי שהאיר אל עבר פניו ניצוץ אלהי. השלישי הוא הקלוס העולה מהנבראים בפרסום מצד הכנעת טבעם לציווי השי״ת ע״י משרתיו עושי רצונו, בזמן שאין הקלוס עולה יפה בשמירת טבעם, יבא הקלוס ע״י נסים למעלה מדרך הטבע כדי להודיע בעמים עלילותיו, כמו שהיה ביציאת מצרים. ושלשה אלה מיני הקלוס נזכרו בב״ר (פ״ה) עה״פ יקוו המים, באמרם משל למלך שבנה פלטין והושיב בתוכה דיורין אלמים והיו שואלים בשלום המלך ברמיזה באצבע ובמנוולין, אמר המלך מה אלו שהם אלמים משבחים ושואלם בשלומי ברמיזה ובאצבע ובמנוולין, אם היו פקחין עאכו״כ וכו׳. אמר באצבע מצד מה שיורו על מציאות סבה ראשונה שהיא רוחנית ויד החקירה האנושית תגיע לידיעתה רק מתוך סדר הנמצאים המורה באצבע על אמתתם. וברמיזה כיון למה שיורו על היותו ית׳ מחדש ברצונו ע״י יחידי סגולה בעיון שכלי החודר אל האמת ברמז מעט. ובמנוולין בהסרת הסודר או המצנפת או הכובע מעל הראש שנהגו העמים להורות על ההכנעה לפני גדול ונכבד, וכן הקלוס הזה עולה מהם בפרסום על ידי בטול סדרם בגזרת עליון מפי נביאיו לצורך שעה, בעת שאין הקלוס עולה יפה ע״י שמירת הסדר הטבעי אז יחודשו מופתים בשמים ובארץ. וכן אתה מוצא בשעה שעשה יהושע מלחמה בגבעון אמר שמש בגבעון דום, שבכל שעה שהוא מהלך מקלס לפני הקב״ה וכיון ששתק אין לו כח להלך וכו׳. אמר לו כיון שאני שותק מי יאמר קלוסו של הקב״ה? א״ל דום אתה ואני אומר שירה, שנאמר אז ידבר יהושע לה׳ וגו׳ ואין אז אלא שירה שנאמר אז ישיר משה, ע״כ. הכונה מבוארת כי בזמן שאין הקלוס עולה מצד סדרו וטבעו אז טוב ויפה בטול סדרו יותר משמירתו. ובכח טענה זו בא יהושע באמרו שישתוק כיון שלא היה הקלוס עולה ממנו בתנועתו ושמירת סדרו אלא שלא כדרך הטבע ע״י נס מאת ה׳. והורה זה בעל המאמר בלשון המשל כי תחלה פתח בעושר לבד, באמרו כי כל אחת

מהמדינות אמרה כך וכך זהב יש למלך וכו׳, ואח״כ זכר עשרו ושבחו באמרו שהמדינה שגר בה המלך לה נאה לומר עשרו ושבחו, ולבסוף סיים בשבחו לבד כי השמים מספרים כבודו והכל מקלסים אותו כשיד ישראל רוממה. רמז העושר על כבוד מציאותו ית׳ שהיא סיבה ראשונה לכל נמצא, כך וכך זהב יש למלך, ובאמרו שמדינה שהוא דר בה נאה לומר עשרו ושבחו של מלך, הורה כי השמים המיוחסים לשבתו הם יותר ראוים לזה כי יורו על כפלים, הן על כבוד מציאותו ית׳ הן על היותו מחדש ברצונו ועושה נפלאות גדולות לבדו, בעיון שבלי ידוע ליחידי סגולה. ובמה שאמר אימתי מקלסין אותו וכו׳ למד דעת על הקלוס השלישי כי בהרמת קרנן של ישראל במסות באותות ובמופתים כמו ביציאת מצרים, הפליג על ההודאה לעין כל, וזהו הקלוס היותר מעולה ושלם מצד פרסומו נגד השמש, שהוא חדוש היותר גמור ושלם ונלוי לכל העמים. למען יכירו כל יושבי תבל ושוכני ארץ כי ה׳ הוא האלהים ואין עוד מלבדו, והוא מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית.

סג

דרשה ליום א׳ פסח

מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש כ״ז

אריב״ל בא וראה כמה גדולים נמוכי הרוח שבזמן שביהמ״ק קיים אדם מקריב עולה, שכר עולה בידו, מקריב מנחה שכר מנחה בידו, אבל מי שדעתו שפלה כאילו הקריב כל הקרבנות שנאמר זבחי אלהים רוח נשברה, ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת שנאמר לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה (סוטה פ״א).

[חמץ ומצה נגד גאוה וענוה] הפלגת האזהרה בתורה לבער החמץ בפסח הביאה לכל גדולי המפרשים להעמיק בדבר רמזיו ולהסכים במעט בדעה אחת שהוא לצורך ביטול תאוות היצר הבהמיי, שהוא ממש שאור שבעיסה במליצת חז״ל, להיותו מעורר החטאים וגורם כל נזקי האדם על כל דבר פשע והוא החמץ הגמור. והנה אף כי המשל צודק בעצמו לדמות היצר הרע אל העיסה המחמצת ע״י השאור, אבל קשה למצוא איזה יחוס בין התעוררות זו מכבישת היצר הרע ובטולו עם המועד הזה של חג הפסח, כי מה ענינו אצל יציאת מצרים דוקא, הלא בכל עת ובכל זמן תצטרך זאת האזהרה? ואם חפצה התורה לתלות הדבר באחד ממועדי ה׳, היה יותר נכון לתלותו בראש השנה כפי איכות מדרגתו בנקיון הנפש והרחקת הפישע כי הוא יום הדין. לכן נראה לי לומר כי עיקר אזהרת איסור החמץ הוא ללמד אותנו בדרך רמז להתרחק ממדת הגאוה, כי כל שאור וכל חמץ הלא הוא נפיחת העיסה שנעשית רמה ונשאה למעלה, ועליה בא האיסור הגמור אפילו בכל שהוא, כי במדה זו אפילו המצוע לא ישרה בה ואפילו מעט מזעיר ממנה תפגום הרבה, כאמרם לא מינה ולא מקצתה, אלא צריך ללכת אל קצה האחרון בהפכה כאותה ששנינו מאד מאד הוי שפל רוח. וזה הוא ענין המצה הנמוכה והשפלה אשר נצטוינו לאכלה. ויצדק מאד חומר האזהרה על ביעור ובטול השאור והחמץ במועד צאתנו ממצרים, כי סבת השעבוד היה על עון בני ישראל ועל גבהות לבם בימים האלה, כמו שנאמר וירבו ויעצמו במאד מאד שנאמר על ההתנשאות ורוב גדולתם. ובאה להם מדה כנגד מדה, צרת השעבוד והעבדות להשפיל גאותם כאמרו וישימו עליו שרי מסים למען ענותו. ומה גם בהתערבם בגויי הארץ ההיא תחת ממשלת פרעה גאה שבגאים עד שהשיאתו גאותו לעשות עצמו אלוה והוא אומרו ית׳ הנני עליך פרעה מלך מצרים התנים הגדול אשר אמר וגו׳. וכל עם מצרים נקראו „רהב״. וע״כ נענש ובאה לו הכנעתו עד שאף בזמן חזרתו לאיתנו אמר עליו מן הממלכות תהיה שפלה ולא תתנשא עוד. ובאר כי התכלית היה בעבור ישראל שלמדו ממעשיהם והיו גאים כמוהם, וזהו אמרו ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון בפנותם אחריהם וגו׳, דהיינו שהיו למדים להתגאות כמוהם. נמצא א״כ שרפואתם לזכות על הגאולה ועל החרות תלויה בהפכה שהוא הענוה ושפלות הרוח ולהתרחק מכל וכל מגבהות וגסות הרוח, וע״ז בא הציווי לבער החמץ ולאכול מצה בחג הזה.

[המדה היותר מגונה היא הגאוה] בין המדות המגונות נחשבה מדת הגאוה בראש, כי ממנה תוצאות כל נגע וכל מחלה בנזקי הנפש, יען בהכרח מחמת גאותו וגובה לבו רוצה להשתרר על אחרים, וכדי להתמיד בגאונו וזדונו מוכרח לשקר ולכזב וליחס עצמו דברים אשר לא כן, ולהתכבד בקלון זולתו, ולהשפיל חברו בעיניו, ולהרחר ריב ומדון עם האיש אשר ימאן לסבול חרפת עלבונו. וכאלה רעות רבות וצרות ממשמשות ובאות כולן משרש נחש מדת הגאוה. והוא מאמר שלמה המלך ע״ה שש הנה שנא ה׳ ושבע תעבות נפשו עינים רמות לשון שקר וידים שופכות דם נקי לב חורש מחשבות און וגו׳. הדיוק מורגש כי התחיל בשש ויאמר שבע תועבת נפשו, אמנם יאמר כי יש דברים שנואים לה׳ אשר המה ששה במנין להיותם כלם מדות מגונות כל אחת בפני עצמה, אך יש מדה אחת רעה הנקראת תועבת נפשו ית׳ אשר שקולה כנגד שבע מדות פחיתות, כי יש בה שבעתים לרעה והיא הגאוה וגסות הרוח וגבהות הלב שנקרא בשם תועבת ה׳ כל גבה לב. ובהיות לאדם

עינים רמות שהיא עצם הגאוה נמשכו ממנה שש המדות רעות האחרות שהם לשון שקר וידים שופכות דם וגו'. וכמה צדקו דברי חז"ל באמרם כל המתיהר נופל לגיהנם שנאמר זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון, ואין הכוונה שמצד היוהרא בלבד נופל בגיהנם, אלא בהיותו מתיהר הנה על כל פנים יביאהו זדונו לעשות כמה וכמה עבירות אחרות ועל יד כולן בהכרח יפול לגיהנם, וזהו עושה בעברת זדון.

[ביאור המדרש] וכדי להראות היתרונות של הענו, אמר ריב"ל שיש ארבעה חסרונות אשר יקרו למי שיכופר חטאו ע"י קרבן, מה שאין כן למתקן עוותתו ע"י שפלות הרוח ודקדוקה של נפש. א') כי המקריב קרבן לא יוכל להקריב בכל מקום ובכל זמן אלא בזמן שבית המקדש קיים, אבל מי שדעתו שפלה הוא מקריב הגאוה בכל מקום ובכל זמן. ב') אדם המקריב קרבן תקונתו תלוי באותו קרבן ולא בעצמו, אבל מי שדעתו שפלה אינו צריך להקריב שום דבר חוץ ממנו, ובו בעצמו הדבר תלוי להש"י בקשתו, ג') המקריב קרבן ונרצה לו אין לו אלא שכר של אותו קרבן היחידי להגין עליו ולהצילו מהעונש המעותד לו בעוה"ז ולא יוסיף שום שכר רוחני לעוה"ב, ואילו השפל רוח נחשב כאילו הקריב כל הקרבנות ויש לו שכר כולם, ויירש טובה וברכה בעוה"ז ובעוה"ב. ד') הענו הוסיף עוד במעלתו כי תפלתו נשמעת ומקובלת אפילו בהתפללו ביחידות, ונחשב לו כתפלת צבור, מה שאין כן בשאר אנשים, שאמרו אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בביהכ"נ מטעם שזכות הרבים מסייעתו, ונאמר הן אל כביר לא ימאס, מכלל בדליכא רבים תפלתו נמאסת, אבל אם הוא ענו ושפל רוח אין תפלתו נמאסת שנאמר לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה. נמצא לפ"ז כי הגאוה שהיא סמל החמץ גרמה את גלות מצרים וע"י הענוה שהיא סמל המצה זכו ישראל לגאולה וחרות ביציאת מצרים, וכן בגאולה העתיד בבוא גואל צדק בבי"א.

סד

דרשה ליום שני של פסח

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש כ"ו

ושבתי בשלום אל בית אבי וגו', אמר רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי, נטל הקב"ה שיחתן של אבות ועשאן מפתח לגאולתן של בנים, א"ל הקב"ה אתה אמרת והיה ה' לי לאלהים חייך כל טובות וברכות ונחמות שאני נותן לבניך איני נותן אלא בלשון הזה שנאמר והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם, והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו, והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס, והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו' (ב"ר פ"ע).

[חיוב ארבע כוסות בליל פסח] החיוב לשתות ארבע כוסות יין בליל פסח מוטל על כל בר ישראל ואפילו עני שבעניים, ואופן התחלקם הוא אחד לקדוש היום, שני על ההגדה, שלישי על ברכת המזון, ורביעי על הלל הגדול. והסכימו חז"ל שהם כנגד ארבע לשונות של גאולה, והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי, וצריכין אנו לתת קשר והתיחסות אל הענינים האלה לפי פשוטן של דברים מבלי הכנס אל הכוונות הפנימיות העמוקות אשר אין לנו כעת עסק בהם. ונאמר כי כאשר נתבונן בכל הצרות והרעות שעברו על ישראל בכל גליותיהם ושעבודיהם נמצא שהן מארבעה סוגים אשר השתדלו שונאי ישראל להרע עמהם: א') לחסר מהם ממונם ולהעמידם רעבים בערום ובחסר כל, והיא הגדולה שבקללות, כמו שנאמר תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל ועבדת את אויביך אשר ישלחנו ה' בך ברעב ובצמא ובעירום ובחסר כל ונתן עול ברזל על צוארך עד השמידו אותך. והנה פשטיה דקרא ברעב ובצמא ובעירום ובחסר כל חוזר על ישראל שיהיו רעבים גם צמאים, ולדעתי יאמר כן על הגוים השונאים את ישראל, והוא ע"ד וכסף וזהב הרביתי להם וזהב עשו לבעל לכן אשוב ולקחתי דגני וגו'. וכן אמר משה ע"ה כי לאשר רואה השי"ת שהשפעת העושר והטובות לכם גרמה היותכם בועטים בו כי לא עבדתם את ה' בזמן היותכם בשמחה ובטוב לבב, ונמשך זה לכם מעושר רב שלכם, לכן גם הוא ית' יסבב להאביד מכם העושר ההוא בענין רע במה שתעבדו את אויביכם. ואילו היו האויבים הללו עשירים ומלאים כל טוב, לא היו נותנים עיניהם בממונכם כי לא יצטרכו לו והיה מספיק להם היותכם עבדים אצלם, אולם לא כן יהיה, כי האויבים ההם יהיו במצב רע בעצמם ברעב ובצמא ובעירום ובחסר כל. באופן שמחמת רעבונם וחסרונם יצטרכו לתת עול ברזל על צואריכם שהוא עול המסים והארנוניות כדי למלאות חסרון ספוק צרכיהם, וימשך המצב הזה עד שישמיד אתכם האויב ויכלה כל אשר לכם. ב') לצערם בגופם ביסורים קשים ורעים עד שפוך דם וירדו עמם לחייהם להגיעם עד שערי מות, כדברי המקונן על צוארנו נרדפנו יגענו ולא הונח לנו כדי להחליש כחנו ולמרר חיינו. ג') הבזוי והחרפה אשר מחרפים אותנו להשפיל יקרתנו ולהכניע כבודנו, כמו שאמר המשורר תשימנו מדון לשכנינו ואויבינו ילעגו למו. ד') חסרון שלמות הנפש מבלתי יכולת לשמור חוקי אלהים ומצותיו ככל משפטיהם ודקדוקיהם כאשר צונו. והנה בארבע צרות אלו לקו ישראל במצרים ע"י השעבוד. א') בחסרון הממון שנאמר וישימו עליו שרי מסים למען ענותו

בסבלותם, והפירוש לדעתי ששמו עליהם עול כבד של מסים כדי למלאות חסרונם, ולא היה התכלית לצורך הנאתם של המצריים, כ"א מרשעת כוונתם למען ענותו בסבלותם, שע"י הסבלות ומשאת המסים הכבדים ישארו ישראל עניים ודלים מבלי היות להם על מה לסמוך. ומהמסים הכבדים האלה בנו ערי מסכנות. ב') שהיו מעבידים אותם בעבודה קשה בדי למרר את חייהם ולהחליש את גופם שנאמר ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך וימררו את חייהם וגו'. ג') בזיונם והעדר כבודם מבואר כי די לשפלות ערכם להיות נקראים בשם עבדים, שאין לך שפלות גדולה מזו. ד') שפלות נפשם כבר נודע ממה שהפליגו חז"ל בזה באמרם גוי מקרב גוי, מה הללו עובדי ע"ז אף הללו וכו'. וכיון שעברו עליהם ארבעת השפטים הללו רצה השי"ת לבשרם ע"י משה רבינו ע"ה כי מכלן יצילם ה' ולא יוסיפו המצריים לענותם באחת מהנה.

[ארבע הצלות] ולכן צוה ה' למשה לאמר בשמו לבני ישראל, אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, והצלתי אתכם מעבודתם, וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים, ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים. ראשונה על העניות שבא להם ע"י כובד המסים למען ענותו בסבלותם, הבטיחם והוצאתי אתכם מתחת ס ב ל ו ת מצרים. שנית צער הגופים מפני קושי העבודה שבה מררו חייהם בזה והצלתי אתכם מעבודתם. שלישית הבזיון והשפלות להיות בגדר עבדים משועבדים לאחרים יתוקן במה שאגאל אתכם בזרוע נטויה ותהיו בני חורין. ורביעית והוא הדבר העקרי הנוגע אל הנפש בענין האלהות אתקן עותתכם במה שאקח אתכם לי לעם ואהיה לכם לאלהים שתקבלו עליכם עול מלכות שמים. והנה לזכר הנסים האלה ארבעתים תקנו לנו קדמונינו ע"ה אלו ארבע כוסות, אשר כל אחד מכוון ממש לכל אחת מארבע ההצלות, ובגדול החל שהוא השרש העקרי מפדיון נפשנו והיותנו מקבלים עלינו עול מלכותו, וכנגדו בא כוס ראשון על קדוש היום שאומרים אשר בחר בנו מכל עם וכו' וקדשנו במצותיו, כי זו היא מעלתנו על כל העמים. כוס השני בא על ההגדה שהיא ספור הגאולה שהוציאנו מעבדות לחירות, ומבוז וקלון לכבוד וגדולה, ואנו מתחילים בה עבדים היינו לפרעה וכו' וחותמין בגאולה. כוס השלישי בא על ברכת המזון לתת שבח והודאה לחסדו ית' אשר השביענו כל טוב ומלא כל צרכינו תחת היותנו עניים בחסר מזון ורעבים גם צמאים. כוס הרביעי בא על ההלל על הצלחתנו מרדיפת האויבים המצערים את גופנו ומכאיבים אותנו בהכאות אכזריות. ולכן קודם ההלל אנו אומרים שפוך חמתך על הגוים וכו' כי אכל את יעקב, שהיא בקשת הנקמה על אכזריות שונאינו לכלותינו.

[ביאור המאמר] כגאולה הראשונה כן תהיה הגאולה האחרונה להושיענו מכל אלו הצרות הארבע. והוא המכוון במאמרו של ר' לוי שנטל הקב"ה שיחתן של אבות ועשאן מפתח לגאולתן של בנים. השיחה היא של יעקב, אחרי שהבטיחו השי"ת שיהיה עמו ויחזירהו לביתו ולא יעזבהו, והוא אומר אם יהיה אלהים עמדי וגו' והיה ה' לי לאלהים וגו', ואין זה בדרך ספק אלא בדרך בקשה שבקש שה' יהיה לו לאלהים שיופיע עליו יראתו ואהבתו. והן ארבע הבטחות: א') שלא תאונה אליו רעה וישמור גופו מכל נזק וסכנה, וזהו ושמרתיך בכל אשר תלך. ב') שלא יעבדוהו ולא ישתעבדו בו בשום מקום להוריד את כבודו, וזהו והשיבותיך אל האדמה הזאת, ישיבהו לביתו לשלום מבלי שום מונע שזה יו"ה שהכל נושאים לו פנים. ג') בענין העושר וספוק הצרכים והפרנסה, וזהו לא אעזבך וגו' כאומרו ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם, וכל אלה על שלמות הגוף. ד') על שלמות הנפש בקש מהשי"ת בעצמו והיה ה' לי לאלהים, כי יפליא ה' חסדו להשתלם בשלמות הנפש ועבודת ה' וקבלת עול מלכות שמים. נמצא שזו האחרונה היא שיחה שיצאה מפי יעקב אבינו בדרישתו ובקשתו, והרביעית שהיא רוחנית עולה על שלשת ההבטחות בנוגע לדברים גשמיים. והמפתח הזה פותח ארבעה שערים לגאולת ישראל לעתיד, שהם כמו המפתח פותחים בלשון „והיה". כי הטובות שהם שפע העושר יהיו בלשון הזה, והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים. והברכות עם הכבוד, שהכל יברכוך ויכבדוך כענין שנאמר ברוך תהיה מכל העמים, ג"כ בלשון הזה, והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול, שהוא פרסום גדול לכבוד ולמלוכה כאמור ויתקעו בשופר ויאמרו יחי המלך, כי ע"י הגאולה יצא שם ישראל בכל הגוים לכבוד ולתפארת. והנחמות השייכות על הפגרים המתים מצרת השעבוד והצער הגדול יהיו כמו כן בלשון הזה, והיה ביום ההוא יצאו מים חיים וטל תחיה להחיותם ובלע המות לנצח. והקב"ה מבטיח לקנות את עמו ונחלתו מחדש, וע"ז נאמר והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו, והם יהיו לו לעם והוא יהיה להם לאלהים כבקשת יעקב ע"ה והיה ה' לי לאלהים, באופן שיצדק לומר באמת כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, שכל הארבעה דברים אשר חננו ה' ביציאת מצרים כן יראנו נפלאות בארבעתן בגלות האחרון, ותחזינה עינינו בשובך לציון, אכי"ר.

סה

דרשה ליום ב' פסח

מיסוד ס' בית מועד דרוש כ"ד

וכיצד היה מניף את העומר? ר' חמא בשם ר' יוסי אומר מוליך ומביא למי שהשלום שלו, מעלה ומוריד למי שהעליונים שלו. ר' סימון ב"ר יהושע אומר מוליך ומביא כדי לבטל רוחות קשות, מעלה ומוריד כדי לבטל טללים קשים. ר' יוחנן אל תהא מצות העומר קלה בעיניך שע"י מצות העומר זכה אברהם לירש את ארץ כנען וכו', אמר רב אבהו היא שעמדה להם בימי גדעון שנאמר והנה צליל לחם שעורים וגו', ובימי חזקיה שנאמר ובמלחמת תנופה נלחם בם וגו' בימי יחזקאל שנאמר ואתה קח לך חטים ושעורים וכו' (ויק"ר פכ"ח).

[ספירת העומר] אי אפשר לאדם העומד על בסיס התולדה האנושית לצאת ולבא מן הקצה אל הקצה, כי אם בהדרגה דרך העברה והעתקה ממעמד למעמד. לכן כשישבו ישראל במצרים ונכנסו במ"ט שערי טומאה ונשתקעו שם, לא היו יכולים לצאת מכל שערי הטומאה בפעם אחת כשהגיעה גאולתם ויצאו ממצרים, כי לא היה באפשרות לעבור במהירות מן קצה הטומאה מצד השער המ"ט עד קצה הטומאה מחוץ לשער הראשון ולהגיע תיכף לקצה מ"ט שערי הקדושה. והיו מוכרחים לחכות עד אשר יתמו ימי הנקיים וימי הטוהר ויהיו ראוים לקבלת התורה. ולכך אין אומרים הלל גמור בשאר ימות הפסח לפי שעדיין היתה בהם חולשה ולא נגמרה מלאכת הגאולה. וגם הדבר הזה היה נס גדול שלא הספיקו להכנס במצרים בשער החמשים של הטומאה, שאלמלי כן לא היה אפשר להוציאם משם לעולם והיו סגורים במצרים ונבלעים בתוך הגוים. ומפני שהניחו השער האחרון של הטומאה נתעוררה מדת הרחמים וגברה על מדת הדין להוציאם משם ביד חזקה ובזרוע נטויה, והוצרכו לצאת בחפזון ודחופים בדבר המלך ובדרך הזה נצולו ונגאלו. ואחרי שיצאו ממ"ט שערי טומאה נזדמנו לכנוס למ"ט שערי קדושה, וע"י הזדכבותם בטהרה זו נתקדשו לקבלת התורה שיש לה מ"ט פנים הנגלים לבני אדם ושער החמשים מכוסה משכל האנושי בעוה"ז. כי חכמת התורה חצבה עמודיה שבעה שהם שבע מדות הבנין ובכל מדה שבע פנים הרי מ"ט היוצאים ממ"ט שערי בינה. וקודם שנפתחו להם שערי קדושה היו צריכים תיקון לטהרתם, ולכן נצטוו לאכול מצות לחם עוני, בעני החסר כל ועומד מחוץ לשערי אוצרות המלך, וכשנפתחו להם שערי בינה אז זכו ללחם עושר לחם התורה, ובכל יום ויום נפתח להם שער אחד, ולכן ביום החמשים שקבלו התורה נעשו שלמים, והיו מקריבים שתי הלחם חמץ שבו נתקן היצה"ר לגמרי והוא לחם עושר כי עלתה להם הטהרה. ומטעם זה אנו סופרים מ"ט יום לעומר שהם שבעה שבועות דוגמא לספירת שבעה נקיים שסופרת הנדה, שכן בני ישראל נטמאו במצרים בע"ז שהיא כמו נדה שנאמר תזרם כמו דוה, והוצרכו שבעה שבועות להטהרם ממ"ט שערי טומאה. ובכן ספירה זו היא הכנה לקבלת התורה הקדושה ולחמשים שערי בינה שבה.

[הספירה לדורות] אמנם יש לדעת למה הוצרכה ספירה זו לדורות, אם כשקבלו ישראל התורה כבר נטהרו מטומאות מצרים? ונאמר שגם אחר מתן התורה נתלכלכו בחטא ונטמאו במעשי השטן, ע"כ נצרך לנו טהרה בטינוף זה בספירת העומר מדי שנה בשנה לעת צאת ישראל ממצרים עד זמן קבלת התורה, כי הספירה תסגור שערי הטומאה ותפתח לנו שערי הקדושה בזכות התורה. ועוד אמרו חז"ל כי הבאת מנחת העומר מהחל חרמש בקמה היתה כדי להרבות הברכה בתבואות הארץ, ושבעה שבועות מורה על שובע ושביעה, ואמר הקב"ה לישראל הביאו לפני עומר בפסח כדי שאברך לכם התבואה שבשדות, כי בפסח נדונת התבואה. כי אלו ואלו צריכין תיקון ר"ל ישראל ותבואת הארץ, וכשם שישראל צריכין הכנה להמדות הטובות להתקרב למושכלות האלהיות כך תבואת הארץ צריכה הכונה שתהיה ראויה להקריב מנחה טהורה, לכן תחלת הספירה ויום הקרבת מנחת העומר כאחד למחרת יום ראשון של פסח אחר יציאת מצרים שממנה נמשכה ההכנה והטהרה, והוא קבועה לגאולה תמיד. והיה העשרון של העומר מנופה בי"ג נפה כנגד י"ג מדות של רחמים, והעומר הוא מנחה בלולה עם שמן לבונה וסלת שהן כנגד מחשבה ודבור ומעשה שתקון המדות תלוי בהן. ויען כי בשבעה שבועות הללו כל העולם טרוד לפלוט סיגי הטומאה ולהכין עצמם לטהרת הקדש, לכן הם ימי טרדה וצער ואין נושאין בהם נשים ואין נוהגים בהם עידונים. ע"כ יזהרו מאד החרדים אל לדבר ה' למצות הספירה ולא ישכחו אותה. כי עיקר מצות עומר אינה נוהג אלא בזמן הבית כי זמן השפע אינו בשובע פנים אלא בעת שביהמ"ק קיים, אבל נוהג לדורות שלא לאכול חדש אלא מיום הנף ואילך וסופרים ימי העומר זכר למקדש וגם לברכת השנה בזמן הזה, לפי שבכל מקום אי אפשר לעולם בלא השפעה מן השמים שהיא מתחדשת עלינו בכל שנה ושנה.

[ביאור המדרש] הדברים הללו אנו מוצאים במדרש הנזכר, כיצד הוא התנופה מוליך ומביא וכו', לכוונת היחוד של הקב"ה ואחדותו שמלא כל הארץ כבודו ושולט בכל שש הקצוות בארבע רוחות ומעלה ומטה, והתנופה היא ע"ד הנענועים בלולב. ועל ההכנה והטהרה הנבחנת בעומר אמר ר' סימון מוליך ומביא לבטל רוחות רעות וקשות, כי רוח הטומאה שולטת בכל רוחות השמים ולמעלה ולמטה כנגד רוח הקדושה. ומביא ראיה מאברהם שנתנה לו הארץ על מנת ואתה את בריתי תשמור שהוא ברית המילה, וגם העומר הוא להסיר ערלת הטומאה מן הארץ, שקצירת העומר בארץ הוא כבריתת הערלה באדם. ועל בחינת הגאולה

המבצבצת ממנחת העומר א"ר אבהו וכו' היא שעמדה להם בימי גידעון וכו' שנתעוררה גאולה לישראל מכח צליל שעורים שנעשה ממנחת העומר שבא מן השעורים, וכן בימי יחזקיה מחנה סנחריב מתו בליל קצירת העומר, וביחזקאל הנביא נאמר ואתה קח לך חטים ושעורים, רמז לעומר הדוחה את הרשעים ומעורר הגאולה בכל זמן, וכן הגאולה והעתידה שבה נספור חמשים שערי קדושה במלואם ונזכה לחמשים שערי בינה וחכמת התורה, והיתה לה' המלוכה בילא"ו (ברוך ה' לעולם אמן ואמן).

סו

דרשה לחול המועד פסח

מיסוד ס' בית מועד דרוש כ"ו

תנו רבנן את חג המצות תשמור לימד על חולו של מועד שאסור בעשיית מלאכה, דברי ר' יאשיה, ר' יונתן אומר ק"ו ומה ראשון ושביעי שאין קדושה לפניהם ולאחריהם אסורים בעשיית מלאכה חולו של מועד שיש קדושה לפניהם ולאחריהם אינו דין שיהיו אסורים בעשיית מלאכה וכו'. אמר רב ששת כל המבזה את המועדות כאילו עובד ע"ז שנאמר אלהי מסכה לא תעשה לך וסמיך ליה את חג המצות תשמור.

[קדושת המועדים] שלשת המועדים נתקדשו בשלש קדושות, חג המצות בקדושת הגוף ע"י המצה שהיא לחם שמים, חג השבועות בקדושת הרוח ע"י מתן תורה, וחג הסכות בקדושת הנשמה השוכנת בצל שדי בסוכת חי וקיים, וקדושת חול המועד היא במדרגה פחותה מעט. והקדושות האלו הן לפי מדרגות העולמות של בריאה אצילות יצירה ועשייה, וכולן מרומזות במשכן שהוא סמל כל העולמות ונזהרנו ג"כ בקדושתו. במשכן נרמזו כל ההויות ומדרגות של המציאות באופן זה: העשר יריעות שש משזר וגו' כנגד הבריאה של עשר ספירות הקדש, מכסה לאהל עורות אלים מאדמים כנגד האצילות, ומכסה עורות תחשים מלמעלה כנגד היצירה, ויריעות עזים לאהל על המשכן עשתי עשרה יריעות כנגד העשייה הגלויה והם י"א ימים של חול המועד, חמשה של פסח וששה של סכות, וכן כתיב וחברת את חמש היריעות לבד ואת שש היריעות לבד. ונמצא אנו למדין שבהיות ימי חול המועד קרובים למקור הקדושה ומעורבים עם הימים הקדושים ונוגעים להם כמו יריעות עזים ליריעות המשכן צריך לנהוג בהם קדושה קלה כמו חול לגבי מועד והוא מועד קטן במדרגת העשייה לעומת בריאה אצילות ויצירה.

וקדושת כולם המועדים ומועדים הקטנים יתגלה היחוד והקדושה בעולם, ויתראה יחידו ית' בכל הרשיות והעולמות, ובפרט תראה הקדושה בתוכנו היינו בנפשותינו שהאדם כמו עולם קטן. והמזלזל בחול המועד מזלזל בקדושת השם, וכאילו מפריד וקוצץ בנטיעות היחוד כמו שמזלזל במועדים עצמם, כי חול המועד אתרבי מהחג והוא גבולו. וזהו שאמר ר' יאשיהו את חג המצות תשמר לימד על חוה"מ שאסר בעשיית מלאכה, ובא „את" לרבות חוה"מ, כמו שדרשו את שבתותי תשמורו „את" לרבות תוספת שבת שהוא גבולו מלפניו ומלאחריו. ר' יונתן אומר קל וחומר ומה ראשון ושביעי וכו', כלומר אין ללמוד קדושת חוה"מ מצד הגבול שהוא מחוץ אלא מתוך הקדושה ממש, שבהיות חול המועד תוך ימי הקדושה בודאי שהקדושה מתפשטת בכלו כי הוא תוך תוכו. ויען שהקדושה מורה על היחוד והיחוד הוא אות אלהות, לזה אמר רב ששת כל המבזה את המועדות כאילו עובד ע"ז שנאמר אלהי מסכה לא תעשה לך. על כן צריכים אנו להזהר הרבה בקדושת חוה"מ כהלכתו כי בזה נוסף קדושה בנפשנו, ומפני שהנפ"ש תתעורר על קבלת ושאיבת הקדושה בימים האלו לכן נהגו לומר בחוה"מ המזמור כאיל תערוג על אפיקי מים כן נפשי תערוג אליך אלהים. ונאמר נפשנו חכתה לה' עזרנו ומגיננו הוא. ברוך הוא וברוך שמו לעולם, אמן.

סז

דרשה לשבת חוה"מ פסח

מיסוד ס' בית מועד דרוש כ"ה

דרש רבא מאי דכתיב מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב, כמה יפים רגליהם של ישראל בנעלים בשעה שעולים לרגל, בת נדיב בתו של אברהם שנקרא נדיב שנאמר נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם, וכי אלהי אברהם ולא אלהי יצחק ויעקב? אלא אלהי אברהם שהיה תחלה לגרים (חגיגה פ"א).

[זוהמת היצר הרע] המועדים ובפרט חג הפסח מועד צאתנו מארץ מצרים הם עדות לישראל על הנסים והנפלאות שנעשו לנו להודות שם ה'. תכלית הנסים וקץ הפלאות הוא לצורך תקון הצורות והדברים בעולם שנתקלקלו מצד חמרם, ובפרט לטהר את הזוהמא שהטיל הנחש בחוה ר"ל לזכך מחשבות בני אדם מטומאה חיצונית, והזוהמא ההיא העלה חלודה שמבלה ומכלה את הרעיונות הנעלים וע"י הנסים נפסקה זוהמתו. והנה בפסח נתדלדלה זוהמת היצה"ר ובשבועות במעמד הר סיני נפסקה זוהמתו לגמרי, אך חזרה ונגערה ע"י העגל והעונות, ועל ידי התשובה בר"ה

ויוה"כ נפסקה עוד הפעם. וא"כ בסכות שכבר נפסקה הזוהמא אז ישראל שמחים ומתענגים על רוב שלום של נפשם עם האמונה. ולעתיד לבא כאשר יתרבו הנסים והנפלאות והזוהמא בליל תחלוף יחזרו הצורות והחומרים לתקונם ויעמדו על בריים ויהיו כעין חדשים בלי זוהמא כלל. וזהו ע"י נס של תחיית המתים, ובנס זה יוכללו כל הנסים, ולכך נקרא קץ הפלאות. ולפיכך דומה קץ הנסים לתחלת הנסים בפסח שבו נקבצו ג"כ רוב הנסים יותר מבשאר המועדים, וכשם שבפסח ננערו כל הנסים ונתקנו כל החומרים מסבתם בגאולת מצרים שהיא תחלת תקון האומה הישראלית, כך לעתיד יעמדו כל הנסים בתחיית המתים בגאולה האחרונה שהיא תכלית תקון ישראל.

[תחיית המתים] ונציע פה ששה דברים בענין תחיית המתים, הראשון מהות התחייה, השני איכותה, השלישי כמותה, הרביעי סגולתה, החמישי זמנה, הששי מקומה. א') מהותה, היינו חזרת כל חלקי האדם יחד כדמעיקרא, ראשונה יתחברו חלקי הגוף ואח"כ תתחבר אליו הנפש, והבנין יהיה תחלה מן העצם לוז שירד הטל עליו ויתרכך כעיסה וממנו יתפשט הגוף מארבע יסודות רוח אש עפר מים כמו שהיה בחיים, וביסודות אלו נמצאים עצמות וגידים בשר ועור, ויתחברו יחד בהתחייה כסדרן האמור בנבואת יחזקאל שהחיה העצמות היבשות, וכן הנפש מחוברת מארבע יסודותיה הרוחניות צלם נפש רוח ונשמה. וע"כ אחר שנגמר הגוף בבנינו התנבא ואמר מארבע רוחות בואי הרוח ופחי בהרוגים העלה ויחיו, כי חיות הנפש בארבע רוחותיה ויסודותיה, וחבור הנפש עם הגוף הוא מהות התחייה. ב') איכותה, קבלת שכר מצות התורה עם ההנאה שתגיע לו באותם החיים והוא איכות התחייה. הגע בעצמך אם בחיים אלו שאדם משיג קנינים מדומים ופחותים נהנה מהם על אכו"כ הנאתו בהשגת הקנינים המעולים בחיים ההם העצמיים. ג') כמותה, כפי כמות הצדיקים וזכיותיהם, כי הם בעצמם ישארו בחיים ואינם חוזרים לעפרם שנאמר קדוש יאמר לו כל הכתוב לחיים בירושלם. והרשעים שיעמדו בדין יכלו בדין כי דין הרשעים כליה ואבדון. ד') סגולתה, כי תתגלה השכינה למטה, והצדיקים ירשו הארץ וישכנו לעד עליה, כאמור והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ. ו') זמנה, אחר ביאת המשיח בעת שכבר כלו הנשמות שבגוף ויגיע קץ הימין אז תהיה התחייה, כאמרו יפרח בימיו צדיק ומשיח הוא צדק עולמים. והתחייה תהיה ביום הדין הגדול ביום הששי משׁשת ימי בראשית (באלף הששי) ביום שנברא בו אדם הראשון. ז') מקומה ידוע שהוא בארץ ישראל בהר המשחה הוא הר הזתים, ועליו נאמר ונבקע הר הזתים והמתים יצאו, כדכתיב ויציצו מעיר בעשב הארץ כלומר מחוץ לעיר ירושלם. ומהר המשחה נזדמנה טהרת המתים שהיא אפר פרה האדומה.

ונקרא הר המשחה ע"ש התחייה שתהיה משמן הטוב היורד על ראש זקן אהרן, כמו הטל של מעלה יעיר הגוף לתחייה הוא טל חרמון שיורד על הררי ציון, היינו על העצמות המצויינים להחיות. וסימנך שמן משחת קדש יהיה זה לי לדורותיכם, היינו להחיות דורותיכם, כי השמן מורה על נצחיות, והזתים נושאים עליהם תמיד רמז לצדיקים המתים ומזומנים לתחייה. העלייה לרגל מכל נפוצות ישראל לירושלם היא רמז לתחיית המתים ועלייתם מן הארץ לראות את פני ה' בעיר הקדש, ולכן אמרו הכל חייבים בראייה וכו'. ולפי שהרגלים אחראין לתחיית המתים, טבע נשמותיהן של ישראל להתעורר בהם אל הראייה וההשגה, ובפרט בפסח בזמן האביב אשר תתחדש האדמה בציצים ופרחים וכל תבואות השדה, ובעלי חיים יתעוררו בזמן האביב להשמיע קולם ולשורר ולהיות שמח נגד החיים שלהם. וע"ז היה תמה ירמיה הנביא, איך בני ישראל הם שטופים כ"כ בעבירות ואינם מרגישים שום התעוררות במועדים ולא היו עולים למקום הנועד להם, ואמר גם חסידה בשמים ידעה מועדיה וסוס ועגור שמרו את עת באנה ועמי לא ידעו את משפט ה'. ויען שהתחייה היא עלייה והתהלכות לצדיקים בקבוץ כלם כתות כתות כמו בעליית הרגל, לכן נאמר והעליתי אתכם מקברותיכם עמי וגו'.

[ביאור המדרש] וזהו שדרש רבא מ"ד מה יפו פעמיך בנעלים וגו' ופשט דבריו בעליית הרגל שבה היה נראה יופי האומה הישראלית בנדיבות הלב שהיא מדת אברהם אבינו ע"ה, והנדיבות היא סבת יופי הנפש. שמא תאמר שיופי הנפש היא ירושה מאבות לבנים דוקא, ואינו נקנה בנדיבות, אינו כן! כי אברהם היה תחלה לגרים המתנדבים בעם ולא היה יפיו מצד אבותיו כ"א מצדו בעצמו, וכן כל אדם המתנדב עם קונו הוא יפה. אעפ"כ שבח האומה היא שתלך במנהג אבותיה הקדושים וזהו מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב. וזכר היופי באברים השפלים הרגלים בנעלים וכ"ש באברים המעולים, ע"ד והיה עקב תשמעון שפירש"י המצות הקלות שאדם דש בעקביו, וכן עקב אשר שמע אברהם בקולי וקיים מצות התהלכות שבעקב זכה לתחייה, ובפרט אלה שעלו בנעלים ברגליהם לראות את פני ה' שלש פעמים בשנה. והנה אף שהתחייה מיועדת ממצות עליית רגלים, ועתה בחרבן הבית אנחנו משובתי הרגל, עכ"ז המועדים עצמם נקראים ונעשים מקראי קדש ובזכותם נקרא בשם לתחיית המתים. ועוד יש לנו דרך לקיים בכל יום מצות עלייה לא"י בזה שנעלה לבתי כנסיות ולבתי מדרשות שלש פעמים ביום שחרית מנחה וערבית, ובזה נזכה לאריכת ימים בעוה"ז ובעוה"ב אחר התחייה. ואם בעלייה בכל יום יש קבוץ ואספה, כ"ש במועדים שכל העם נאספים לשמוע דבר תורה. ובזכות זה יאסוף הקב"ה נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ ויחיה המתים, ואז נעלה

שלש פעמים בשנה לראות את פני האדון ה׳ אלהי ישראל, וכל החיים יודו לשמו לעד ולעולמי עולמים.

(מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש כ״ח)

[הפטרת חוה״מ פסח] בשבת זו אנו מפטירין בנבואת מתי יחזקאל וכתב הטור הטעם מפני קבלתנו שתהיה התחיה בחוה״מ פסח. מ״מ יאות לבקש איזה התייחסות אל הענינים האלה יחד, ונאמר כי אמתת תחיית המתים הושרשה כ״כ בלב עם ישראל, עד כי נתחזקה בנו בקשר אמיץ ומינה לא נזוז, והוא ית׳ רצה לפרסם זה בהפטרתנו כשאמר אל הנביא, בן אדם התחיינה העצמות האלה והשיב ה׳ אלהים אתה ידעת. כוונת הנביא בזה, כי הוא ית׳ אמר לו כתוהה על קנקנו האם יאמן באמונה שלמה שאפשר להחיות העצמות היבשות האלה, או שמא חלילה יש בדעתו צד פקפוק והיא מסופק בדבר, כי יש לו טענות הנוטות אל ההפך. והנביא בצדקתו ובתום לבו השיב למה יכנס בלבי שום ספק בזה? והלא גדולה מזו וענין יותר קשה מזה לא הבהילני ולא נתפעלתי משום טענה לרפה אמונתי חלילה, והיא הידיעה האלהית אשר שפכו עליה כמה סוללות להכחישה ע״י כמה טענות חזקות, אם מצד גדולתו ית׳ שאינו לפי כבודו להשפיל השגחתו על הארץ, אם מצד רוע הסדר, אם מפני בטול הבחירה, ואם מצד פנים אחרות. ועם כל זה אמרתי „ה׳ אלהים אתה ידעת" ואין דבר נעלם ממך כי השגחתך הפרטית חופפת עלינו תמיד, ומכ״ש שאקיים עוצם יכולתך אל התחייה ולא תהיה אצלי בלתי אפשרות. ואם נעלמה ממני הראיה על זה הוא מפאת חסרון ידיעתי האנושית והשגתי המוגבלת.

[בת הקיסר ורבן גמליאל באמונת התחייה] אמר ליה קיסר לר״ג אמריתו דשכבי חיי, הא הוו עפרא ועפרא מי קא חיי? אמרה ליה ברתיה שבקיה ואנא מהדרנא ליה, שני יוצרים היה בעירנו אחד יוצר מן המים ואחד יוצר מן הטיט איזה מהם משובח? א״ל זה שיוצר מן המים, א״ל מן המים צר מן הטיט לא כ״ש (סנהדרין פ׳ חלק). וצריכין אנו לדקדק בדברי הקיסר „אמריתו" כאילו הם חדשו הדבר מעצמם, ומה ראתה הבת ליטול את השם ולענות בפני אביה? אמנם יראה כי יש דברים הרבה שהם כבשונו של עולם שמפני הזרות שבהם שלא יוכלו להשיגם בשכלם אין ראוי לפרסום ולאמרם בהומבי באזני ההמון למען לא ירחיקום וידחם בשתי ידים. וכענין הזה יש דברים שמשיקין עליהם את הפה וכו׳ כההיא דכבשים ללבושך, ובאמונת הגלגול כתב מהר״ל ן׳ חביב בתשובותיו שאין לדרוש בה ברבים. וחשב הקיסר כי מעין זה הוא ענין התחייה, שאינה מקובלת אלא ליחידי סגולה ושעל כן ראוי להעלימה מההמון. לפיכך אמר לר״ג כמתמיה אמריתו דשכבי חיי וכו׳, אתפלא עליכם איך תאמרו הדבר הזה ותפרסמוהו לפני עמי הארץ, כיון שהוא כ״כ נגד השכל האנושי, כי המתים נעשים עפר ואי אפשר לעפר לחיות, ואיך לא תחושו מן ההמון אשר לא יחכמו, דנפיק מיניה חורבא להכחיש זה בלעג וקלס. וכשמוע זה בת המלך שהקיסר פגע בכבוד ההמון שראוי להעלים מהם כמה ידיעות לחולשת שכ״ם, לא יכלה שאת ורצתה להכחישו על פניו ולהראות לו כי כל ישראל הם מאמינים בתחיית המתים ואפילו קלי השכל שבהם, וכי באמת אין הדבר רחוק מן השכל, כי יש להתפלא יותר על היוצר כלי מן המים מהיוצר כלי מן העפר, וכן יש לתמוה יותר על פעולת הבורא שיצר האדם מטפה לחה, מלתמוה איך יוכל להחיות האדם שכבר נולד ונעשה עפר במותו, ואם חסרה לנו הידיעה במעשה הבריאה חסרה לנו הידיעה ג״כ במעשה התחייה, וזהו מפאת קוצר השגת האדם אפילו אם הוא חכם כשלמה, אלא מחויבים אנו להאמין בה׳ ובהשגחתו הפרטית ולאמר „ה׳ אלהים אתה ידעת". והוא ית׳ ברחמיו יקיים סוף הנבואה „העצמות האלה כל בית ישראל ונתתי רוחי בכם וחייתם והנחתי אתכם על אדמתכם", אכי״ר.

סח

דרשה ליום שביעי של פסח

מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש כ״ט

אז ישיר משה וגו׳, הה״ד פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה. מיום שברא הקב״ה את העולם ועד שעברו ישראל על הים לא מצינו אדם שאמר שירה להקב״ה אלא ישראל. ברא אדם הראשון ולא אמר שירה, הציל לאברהם מכבשן האש ומן המלכים ולא אמר שירה, וכן יצחק מן המאכלת ולא אמר שירה, וכן יעקב מן המלאך ומן עשו, וכן אנשי שכם ולא אמר שירה. כיון שבאו ישראל לים ונקרע להם מיד אמרו שירה לפני הקב״ה שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל. אמר הקב״ה לאלו הייתי מצפה, ואין אז אלא שמחה שנאמר אז ימלא שחוק פינו (מדרש רבות פ׳ בשלח).

[יציאת מצרים וקריעת ים סוף] כל המון הנסים והנפלאות שעשה ה׳ לנו שנחשבו בעינינו לגדולי הערך וקשים מצד עצמם להיותם יוצאים מהמרוץ הטבעי ולא הורגלנו בהם, באמת לאפס ואין נחשבו להשי״ת כי אין שום הבדל והפרש אצלו בין הפעולות הנסיות לפעולות הטבעיות, ובמה נחשבו כל הנסים לעומת בריאתו יש מאין את כל היקום? וזהו כוונת המשורר באמרו אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה מאת ה׳

היתה זאת נפלאת היא בעינינו, ר"ל ראינו דבר עצום ומופלא מאד שהאבן אשר מאסו בה הבונים מפאת פחיתותה וגריעותה ולא חשבוה לכלום היתה עתה לראש פנה ועליה נתיסד בנין כל הבית, שהוא משל על ישראל, ע"ד מי האמין לשמועתנו וזרוע ה׳ על מי נגלתה וגו׳, שזה ודאי נראה נס גדול היוצא מההקש הטבעי, אבן דע לך כי מאת ה׳ היתה זאת, ומצדו אין זה פלא, ורק בעינינו נפלאת הדבר כי הוא דבר שאינו מורגל אצלנו ויוצא מחוג דרך הטבע לפי ערכנו. וכן אין חילוק אצלו ית׳ בין נס קטן לנס גדול כי בדבר ה׳ נעשו כולם כהרף עין, אבל לפי ערכנו אנו מתפלאים על נס גדול יותר מנס קטן. לכן ראינו כי חז"ל מגדילים ומפליגים עד מאד נס של קריעת ים סוף כאילו הוא גדול מכלם, ואמרו קשה לזיווגים כקריעת ים סוף וקשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף. ויש בזה גם נפקא מינה לדינא, כי שנו רבותינו הקורא את שמע צריך להזכיר קריעת ים סוף ומכת בכורות באמת ויציב, ואם לא הזכיר אין מחזירין אותו, אבל אם לא הזכיר יציאת מצרים מחזירין אותו שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך. ומה בין יציאת מצרים לקריעת י"ס? אלא שיציאת מצרים קשה שנאמר או הנסה אלהים וגו׳ ואתכם לקח וגו׳. תדע לך שזו קשה מזו שביציאת מצרים כתוב אנכי ה׳ אלהיך וגו׳ אבל בקריעת י"ס אינו מזכיר את ה׳, ולמה צריך להזכיר באמת ויציב קריעת ים סוף? לפי שביון שקרע להם את הים האמינו בו שנאמר ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו, ובזכות האמונה זכו לומר שירה ושרתה עליהם שכינה שכן כתיב אחריו אז ישיר משה. ויש לדקדק בדבריהם, שאמרו שיציאת מצרים קשה יותר וזה הפך ממה שאמרו בבמה מקומות שקשה כקריעת ים סוף ולא אמרו שקשה כיציאת מצרים. ויש לדקדק על הראיה כי יציאת מצרים יותר קשה מפני שנאמר בה אנכי ה׳ ובקריעת הים לא נזכר ה׳. ופשוטן של דברים משמע שיציאת מצרים היתה בכבודו ובעצמו לא ע"י שליח ואמצעי וקריעת הים היתה ע"י אמצעות מטהו של משה ורוח קדים, וא"כ קשה הלא מכת בכורות נאמר בה ועברתי בארץ מצרים והכיתי כל בכור ודרשו ע"ז אני ולא מלאך וגו׳ א"כ היא קשה כיציאת מצרים והיה ראוי ג"כ שאם לא אמר מכת בכורות בק"ש שיחזירו אותו. ואגב אורחא נדקדק מהיכן הוציאו ז"ל שבזכות האמונה זכו לומר שירה, והיכן רמיזא ששרתה בהם שכינה?

[פועל טוב ורע] והנה בכל הנסים והנפלאות שבאו בענין מצרים מתחלה ועד סוף יש לכלול בשתי בחינות, האחת כל המכות והיסורין שבאו על פרעה ומצרים, השנית ההטבה לישראל לגאלם מן השעבוד הגדול ולהוציאם לחירות. אמנם לפי רשעת פרעה וחטאת עמו נגד ה׳ ית׳ לבלתי שמוע בקולו וסרובם על קיום מצותיו, ודאי כל מכותיהם באו על קו הדין והיושר, כי בדבר אשר זדו עליהם והכל נעשה בצדק ובמשפט. אולם מה שנמשך להטיב את ישראל על גאולתם ועל פדיון נפשם יש מקום למדת הדין לקנטר, להיותם בלתי כדאים לזה מפאת חייבותם לשעבוד אחרי אשר נתערבו בגוים ולמדו מעשיהם, אלו עובדי ע"ז ואלו וכו׳ ולא חזרו בתשובה. עם כל זה גברה מדת הרחמים על מדת הדין וה׳ כגבור יצא והוציאם ממצרים עם כל חסרונותיהם. נמצא לפ"ז כי יציאת מצרים היתה ביד חזקה נגד היושר מצד בני ישראל, ומטעם זה היתה יציאת מצרים קשה מאד שנאמר או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי וגו׳. ולכן אם לא הזכיר את הנס הזה בק"ש מחזירין אותו, כי אינו דומה לקריעת ים סוף אף שהוא נס גדול מאד מצד עצמו לשדד את דרכי הטבע יותר מיציאת מצרים, מ"מ אצל המשפט והיושר לא היה שום קושי בקריעת ים סוף, כי גמולם השיב ה׳ לפרעה ולמצרים בראשם, ולפיכך אם לא נזכר הנס הזה בק"ש אין מחזירין אותו. עכ"פ צריך להזכיר מכת בכורות כי היא מכה עצומה וחותמת התכלית שבכל עשר מכות, וכן קריעת הים צריך לזכור למען דעת עד כמה התחסד השי"ת עם ישראל כדי להייבם יותר לשמור מצותיו ותורתו. ובפרט כי ע"י קריעת י"ס נתחזק בהם האמונה כמו שנאמר וירא ישראל וגו׳ ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו. וע"י האמונה זכו לשירה ולרוח הקדש. ושתים אלו נרמזו בפסוק אז ישיר משה ובני ישראל, כי היה צריך לומר אז שר משה או ישירו משה ובני ישראל בלשון רבים, אבל הכוונה לפי דבריהם ז"ל כיון שהאמינו בה׳ קנו להם זכות להיות במדרגה אחת עם משה רבינו בהשראת שכינה עליהם, ולכן נאמר ישיר בהשואה גמורה למשה רע"ה, ולשון ישיר מורה על להבא בדרך נבואה ע"י שפע אלהי ורוה"ק. ויש עוד כוונה אחרת למה תקנו לומר יציאת מצרים ומכת בכורות וקריעת ים סוף בק"ש, כי הם שני הפכים בנושא אחד, יציאת מצרים היתה לטובת ישראל ומכת בכורות לרעת מצרים, ובקריעת ים סוף משותפת טובת ישראל ורעת מצרים, כדי להורות כי שניהן מאת ה׳ שהוא פועל טוב ופועל רע ביחד. לא כדעת אמונת הגוים הקדמונים כי יש שתי רשיות ושני אלהים, אחד פועל טוב ואחד פועל רע. ובזה האמין פרעה וכל חכמי מצרים ולכן אמר „ראו כי רעה נגד פניכם". לכן הביא ה׳ מכת בכורות על מצרים באותו הלילה שנגאלו ישראל, ובקע את הים לפני ישראל לעבור בתוכו בחרבה והמצריים טבעו בו, כדי להורות שאותו הכח הפועל טוב לצדיקים אותו הכח פועל רע לרשעים והכל ביד ה׳. ובזה נבין מאמר רשב"י (ויק"ר פל"ה) הככר והמקל נתנו מכורכין מן השמים, אמר להם אם שמרתם את התורה הרי ככר לאכול ואם לאו הרי מקל ללקות בו, וכן נאמר אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו. ר"ל שהטוב והרע, השכר

והעונש כרוכים ומעורבים יחד ויורדים מן השמים בפעם אחת וע"י פועל אחד, ושניהם ממקור אחד ומסבה אחת מאת ה', וע"ז אמר אם תמאנו וגו' כי פי ה' דבר, שכולם מגזרת השי"ת.

[ביאור המדרש] ובזה נבין המדרש, מיום שברא הקב"ה את העולם ועד שעמדו ישראל על הים לא מצינו אדם שאמר שירה להקב"ה אלא ישראל וכו', ויקשה בזה הלא אמרו במדרש שאדם הראשון אמר שירה מזמור שיר ליום השבת. ונראה כי הם ז"ל הרגישו הלשון אז ישיר שמלת אז היא מיותרת וצ"ל וישיר, גם ישיר הוא עתיד, ומהו השירה הזאת כי ודאי היא ולא אחרת, ולמה כפל הלשון גאה גאה. על כל אלה השיבו חז"ל באמרם כי לא אמר שום אדם שירה עד שבאו ישראל לים ונקרע להם, ותכלית כוונת ישראל בשירה זו מוחלפת ממה שנראה לכאורה מענינה, כי המובן הפשוט הוא שנתנו שירות ותשבחות להשי"ת להודות לשמו הגדול על החסד שעשה עמהם להצילם ולהוציאם משעבוד לגאולה, ואין הדבר כן, שאילו היתה זאת כוונתם היה להם לשורר שירה תיכף ליציאתם ממצרים. אבל האמת היא שהשירה היתה לפרסם גדולת השי"ת ע"י הנס של קריעת י"ס, מה שלא היה בשאר הנסים, כי בזה הנס נצטרפו יחד שני דברים טוב ורע, האחד ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים והטיב להם בגאולתם, והשני שראו את מצרים מת על שפת הים וזהו לרעת מצרים ועונשם. ובזה נתפרסם השי"ת שהוא כל יכול שני ההפכים טוב ורע, ובשני האופנים האלה היא השירה הראשונה, כי שירת אדם הראשון היא הודיה על טובת עצמו, ולא נכלל בה שכר ועונש כאחד כמו שירת הים, והיא המרגזת כל העמים כדברי רחב כי שמענו כי הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם בצאתכם ממצרים וגו' ושירה כזאת ששרו ישראל להפארת ה' לפרסם גדולתו לא אמרו אברהם יצחק ויעקב בעת הצלתם, כי איננה שירה סתם לשלם תודות על טובות עצמיות, וכן כשעמדו ישראל על הים לא היתה כוונתם בשירה כמו הודיה על הקריעה להצילם מהאויב, אלא לפני הקב"ה לכבודו וגדולתו. וזהו שאמר פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה, שהשירה היתה הראשונה שפתחה והתחילה פיה בענין חכמה לפרסם דעה ואמונה נכונה התלויה בחכמה, אולם תורת חסד שהיא הודיה על קבלת החסד והטובה, זה לא אמרה בפירוש בפיה אלא היה על לשונה כטפל נכלל בדבריה. לפיכך אמר ה' לאלו הייתי מצפה ודייק ממה דכתיב אז ישיר, ר"ל שמאז ומקדם לא היה מי שיתעורר לומר שירה כזאת, ואז ישיר גם לעתיד שתהיה השירה הזאת לסמל לדורות אחרונים, לפאר ולכבד את השי"ת בתור פועל טוב ורע כאחד. ואמר אשירה לה' כי גאה גאה, ר"ל כה שאשיר ואזמר לה' אינו על ישועתנו והצלת נפשנו, אלא על כי הוא ית' גאה גאה בכפלים, בפועל הטוב מצד אחד והרע מצד אחר, כי הנה הרע למצרים שסוס ורוכבו רמה בים, וגם הטוב שהטיב לי כי עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה שהושיעני מכל צרה. ומהם למדה דבורה באמרה בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה' שמעו מלכים והאזנו רוזנים אנכי לה' אנכי אשירה וגו' ר"ל כשימשכו שני דברים הפכים מה', האחד רעת השונאים שיפרע ה' מהם בעבור ישראל, והשני לטובת התנשאות ישראל, שיהיו נדיבים ושועים וגדולי הערך, אז ודאי ראוי לשורר לברך לאלהינו. ואז ישיר גם לעתיד בשוב ה' את שיבת ציון ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה, בעבור מה שיאמרו בגוים הגדיל ה' שנתגדל ה' ונתעלה במה שעשה נסים עם ישראל. תגלה ותראה מלכותו עלינו במהרה, אכי"ר.

סט

דרשה ליום שביעי של פסח

מיסוד ס' בית מועד דרוש כ"ז

במדרש רבה: הה"ד תשורי מראש אמנה, א"ר נחמיה לא זכו ישראל לומר שירה על הים אלא בזכות אמנה שנאמר ויאמינו בה' וגו'. אמר רבי יצחק אפשר שהיו רואין כל אותן נסים שנעשו להם ולא היה להם להאמין? אלא א"ר שמעון ב"א בשביל האמנה שהאמין אברהם להקב"ה שנאמר והאמין בה' ממנה זכו ישראל לומר שירה על הים שנאמר אז ישיר משה, הוי תשורי מראש אמנה!

[השגחת ה'] הראיה היותר מוכרחת שהשגחתו ית' הוא גם בתחתונים, הוא המאמר השלישי יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה, ולא שבו המים לכסות הארץ כטבע המים להרעים ולהתפשט, ורק בגזרת השי"ת נקוו ועמדו בגבולם, וכמו שאמר המשורר מן גערתך ינוסון מן קול רעמך יחפזון וגו' גבול שמת בל יעבורון בל ישובון לכסות הארץ (תהלים ק"ד). והשגחתו זאת היא בשביל הצדיקים לפנות להם מקום ולהחיותם. אבל כשהרשעים רבים בעולם המים רוגעים לחזור ולכסות הארץ כדרכם ולהציף הרשעים שעליה. וכן היה בזמן המבול שכסה את כל ההרים הגבוהים להשחית הרשעים, כי לא היו ראוים שידחו המים מפניהם, ואך בזכות הצדיקים כרת הקב"ה ברית לעולם שלא יהיה עוד המבול לשחת כל בשר על הארץ, כי האבות הקדושים היו עתידים להעמיד צדיקים, וצדיק יסוד עולם בל ימוט לעולם. וכיון שיצאו ישראל ממצרים ונעשו צדיקים ע"י מצות מילה ופסח רצה השי"ת להראות להם נס גדול בכדי לפרסם את אלהותו והשגחתו על הצדיקים, והוכיח זאת

ע"י קריעת הים סוף שנהפך הים ליבשה, שהיא כבריאה חדשה שנראתה היבשה מתחת כסוי המים כמו בששת ימי בראשית. והראה בזה השגחה פרטית שהוא דבר היוצא חוץ מהטבע להפוך את הים ליבשה, כי טבע המים לכסות היבשה ולא להיפך. והקב"ה שקע המצרים בים, מדה כנגד מדה מפני שהשליכו ילדי ישראל לתוך היאור. מהו שהעיר את יתרו להתגייר לפי שנתבאר גו אמתת השי"ת והשגחתו ויכולתו, ואמר עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים כי בדבר אשר זדו עליהם. וכמו שנדונו המצריים בים לפי שלא רצו להאמין בהשגחתו ית' שהים הוא סימן להשגחתו כמו שאמרנו. ואמרו חז"ל עשרה נסים נעשו להם בים והכל היה לפי שהשכינה נחה עליהם כאמרם ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל הנביא. והנה נשלמה יציאה מצרים ונתעכבה תכלית הגאולה עד יום השביעי ליציאת מצרים, כי השביעי הגון לתכלית ולגלוי השכינה שהוא שלמות הבריאה בסוד השביעיות. ואף שכבר ראו ישראל הנסים ביציאת מצרים וגם מתחלה האמינו בו ית' כדכתיב ויאמן העם בשמעם כי פקד ה' את עמו, הנה אמונתם בראשונה היתה שהשי"ת שמר ברית אבות להוציאם ממצרים, אבל בקריעת ים סוף נגלה להם ה' בכבודו, וירא ישראל את היד הגדולה ויאמינו בה' וגו' כי ראו מראות אלהים בעיניהם ונתפלאו מאד ותמהו, בענין המשל במדרש למלך שראה בת קרתני והושיבה בקרונין שלו והיו חברותיה תמהות עליה, והיא גם היא תמהה על עצמה, כך ישראל היו רחוקים ובלתי מוכנים לראות פני השכינה באותה שעה, והיו שמחים. ואמרו זה אלי ואנוהו.

[אמונה וגאולה] והנה יסוד זאת השירה ידוע היותו על גלוי השכינה ודבקותה עם ישראל בהשגחה פרטית, ולכן חתימתה בענין מופת ההשגחה כי בא סוס פרעה וגו' ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים וגו' שהוא גלוי היבשה רמז לגלוי ההשגחה, וים סוף הוא רמז לשכינה סוף האצילות את והב בסופה, אהבה בסופה. וע"י ההשגחה והשכינה נתעוררה האמונה בלב ישראל באופן נעלה, ולכן אמר ר' נחמיה לא זכו ישראל לומר שירה על הים אלא בזכות אמונה, כלומר בזכות דבקותם בשכינה, ולא השיגו למדרגה זו אלא מזכות אמונת אברהם שנראה לו השכינה מתוך שהאמין בה', וזהו תשורי מראש אמנה. ולהיות השירה הזאת על ההשגחה והאמונה צריכים אנו לאמרה בכל יום. ואמרו במדרש אמר הקב"ה לישראל בעוה"ז אמרתם לפני פעם אחת זה אלי ואנוהו, אבל לעתיד לבא אתם אומרים אותו דבר שתי פעמים שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו, ואז נשיר שיר חדש ונבוא לציון ברנה, אבי"ר.

ע

דרשה ליום ז' פסח

מיסוד אפיקי יהודה ח"ב דרוש ל"נ

ואתה הרם את מטך, אמר משה לפני הקב"ה אתה אומר אלי שאקרע את הים ואעשה את הים יבשה, והכתיב אשר שמתי חול גבול לים וגו', וכתיב ויסך בדלתים ים? א"ל הקב"ה לא קראת מתחלת התורה, מה כתיב ביה ויאמר אלהים יקוו המים, כך התניתי עמו בתחלה שאני קורעו, שנאמר וישב הים לפנות בקר לאיתנו, לתנאי שהתניתי עמו בתחלה. מיד שמע משה להקב"ה והלך לקרוע הים, אך הים לא קבל עליו להקרע, ואמר לו מפניך אני נקרע? אני גדול ממך, שאני נבראתי בשלישי ואתה נבראת בששי! כיון ששמע משה כך הלך ואמר להקב"ה אין הים רוצה להקרע. מה עשה הקב"ה נתן ימינו על ימינו של משה שנאמר מוליך לימין משה וגו' מיד כשראה הים ידו של הקב"ה ברח מלפניו שנאמר הים ראה וינוס וגו א"ל משה מפני מה אתה בורח, א"ל הים מפני אלוה יעקב וגו' (שמות רבה פכ"א).

[יעקב ועשו] ויש לדייק מה ענין יעקב בזה המעמד ובפרט בהויכוח אשר בין הים למשה? ונאמר בישוב הדברים כי נמשכו למה שאמרו בב"ר פ' תולדות, הגמון אחד שאל לחד מן דבית פלניא מי תופס המלכות אחרינו? הביא נייר חלק ונטל קולמוס וכתב עליו „ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב", ואמרו ראו דברים ישנים מפי זקן חדש, ע"כ. ונראה לפרש, כי ההגמון הסמיך שאלתו על ספורי התורה אשר עדותיה נאמנה ואמרה ויצא הראשון אדמוני, וידענו כי היוצא ראשון נכבדות מדובר בו. וזה ההגמון הרומי שהוא מזרע עשו היוצא ראשון, שאל מי יתפוס המלכות אחרינו, כלומר אנחנו מתוארים ראשונים ובני יעקב א ח ר י נ ו, ומי הוא אשר יוכל לבכר את הבן השני על פני הבן הראשון הבכור? וחשב ההגמון כי טענתו נצחת מצד חק התורה. אך החכם היהודי מבית פלניא ענהו בכתבו על הנייר ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב", כי התורה לא אמרה „ואחריו" יצא אחיו אלא „אחרי כן", וזה מורה כי היציאה של יעקב לא נתייחסה בתור אחרונה במעלה אל מי שקדמו אלא שהוא אחרון בזמן לבד ולא במעלה. ובזה הורה החכם לדעת כי אין סומכין על המקרה של התולדה רק על מעלת האיש ויחס עצמו בין שנולד ראשון או אחרון, ויש בכור שוטה וצעיר לימים שהוא גדול בדעת. וכן כנסת ישראל אע"פ שהיא מיוצאי ירך

יעקב הצעיר היא עם סגולה מכל העמים שיצאו מעשו הבכור. וזש"ה לסוסתי ברכבי פרעה דמיתיך רעיתי, ר"ל לא יתפארו הגוים שהם בני עשו הבכור ולהם משפט הירושה, כי באמת אין לבכור להתנשא על אחיו הצעיר, כמו שאין להסוסים אשר במרכבת פרעה שום התגדרות על המלך היושב במרכבה לאמר הלא אנחנו הסוסים יוצאים ראשונה ונכנסים ראשונה אל אשר נסיעהו, וא"כ לנו יאתה כל הכבוד. והתשובה היא וידו אוחזת בעקב עשו, לפי שמצעדיו של הסוס לא מצד עצמו כוננו, רק ברשות מנהיגו. ובזה ניחא מה שדרשו חז"ל עה"פ לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל, לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם אזי חיים בלעונו וגו' אזי המים שטפונו וגו' (תהלים קכ"ד), ודרשו במדרש שוחר טוב יאמר נא ישראל=ישראל סבא שהוא יעקב, בקום עלינו אדם זה אדום=עשו (תוס' ע"ז ג' ד"ה כהנים). כלומר בזמן שקמו עלינו בני עשו לאמר כי להם משפט הבכורה מצד קדימתן בזמן, לולי ה' שהיה לנו במאמר קדש ישראל לה' ראשית תבאתה, שעיקר הראשית תלוי בנו על היותנו עם קדוש ולא בקדימה זמנית, אזי חיים בלעונו, כלומר לאותה הדעת הנותנת כבוד לבכור מפאת קדימת תולדתו, חיים בלעונו, היו בולעים אותנו גם בעלי החיים באמרם שהם קדמו בבריאה בששת ימי בראשית, ואפילו יתוש קדם לאדם. אזי המים שטפונו, רמז לים סוף אשר השר שלו טען למשה אני נבראתי בשלישי ואתה בששי, אבל בעת אשר נתן הקב"ה ימינו על ימינו של משה ברח הים מפני אלהי יעקב, באמרו בני בכורי ישראל, כלומר ישראל מתואר בכור וראשון במעלה לעומת מעשה בראשית, לכן ברוך ה' אשר לא נתננו טרף לשיניהם וגו' כי בדבר הזה גבר ישראל וידו אוחזת בעקב עשו.

[ענין הבכורה] כל העמים הקדמונים נתנו כבוד אלהים להבכור וכאמרו בכור אתננו עליון למלכי ארץ (תהלים פ"ט), והמצריים היו משתחוים לו ועבדו אותו, ובעבור זה הרג ה' את כל בכורי מצרים, כי הקב"ה כשנפרע מן האומה נפרע מתחלה באלהיה. ואף כי לענין ירושה זוכה הבכור פי שנים בחלוקה, אין לו חשיבות במעלה, והכהונה שהיתה לו למתנה מקודם נלקחה ממנו ונתנה לבני לוי אחר מעשה העגל שנמשכו אחריו הבכורים. וזהו אחד מראשי יסודות התורה המתנגדות להתנשאות התולדה שבאה במקרה, ונותנת כבוד ועוז לייחוס עצמו ורום המעלה מצד חכמתו ותבונתו ויראת שמים הנטועה בקרבו. ולכן אנו רואים כי קין שהיה הבכור והתנשא על הבל הצעיר והרגו נהרג גם הוא ובניו נכרתו ונאבדו מקרב הארץ, ואדם הוליד את שת וממנו הושתה התבל. מבני נח היה יפת הגדול אך שם נחשב ראשון במעלה, אברהם הוליד את ישמעאל תחלה אך ביצחק יקרא לו זרע, וכן יעקב לקח בכורת עשו מידו. ראובן היה הבכור ליעקב, ובחללו יצוע אביו נתנה בכורתו ליוסף אך לא להתיחס כי המלוכה נתן ליהודה והוא היה נגיד לאחיו (דהי"א ה'). גם בני יהודה שילדה לו תמר יצא ראשונה זרח אך פרץ נפרץ עליו והוא הבכור. ובני יוסף מנשה ואפרים לקח הצעיר חלק בראש, ויעקב כאשר ברכם לפני מותו שכל את ידיו בשומו ימינו על ראש אפרים, והנביא אמר אפרים בכורי הוא (ירמיה ל"א). שמואל הנביא כאשר שלחו ה' למשוח למלך על ישראל אחד מבני ישי בחר בדוד הקטן מכל אחיו (ש"א י"ז), ודוד המלך בחר בשלמה בנו הצעיר למלוך אחריו. מכל המאורעות האלה נראה בעליל כי לא מקרה הוא מה שקרה לאבות האומה לבחור בצעיר על פני הבכור, רק להורות כי מעלת הנשיאות לא נמסרה בסדר התולדה, יהיה מי שיהיה, חכם או כסיל צדיק או רשע, רק להמעולה שבבנים אף כי הוא הצעיר. כי דרך העמים הוא לרומם ולנשא את הנולד ראשון במקרה, יהיה מי שיהיה, וזו טענתו של הים שאמר למשה אני גדול ממך שאני נבראתי תחלה. ומה עשה הקב"ה? נתן ימינו על ימין משה לעזור לו להרים המטה על הים לקרוע אותו, כמו שנאמר ביעקב וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים והוא הצעיר, וכיון שראה זאת הים ברח—מפני אלוה יעקב (עי' אוצר ישראל ח"ג 77). ונקווה לה' כי יעקב הצעיר יגבר תמיד על עשו הבכור, והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש וגו' ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה, אמן.

עא

דרשה ליום שמיני של פסח

מיסוד ס' עוללות אפרים ח"ב עמוד ה'

משה תקן להם לישראל שיהיו שואלין ודורשין בענינא דיומא בצבור, הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, הלכות חג בחג (מגילה ל').

[זכר ליציאת מצרים] הזכירה היא יסוד האמונה והמרכז אשר עליו יסובבו כל המצות, כי בהתגבר כח השכחה על איזה מהן לסוף ישכח את ה'. וכתב רבינו משה מקוצי (בעל הסמ"ג) כי נראה לו בחזיון לילה הפסוק פן תשכח שהוא כלל גדול בתורה. ומצינו זכירה בשלשה ענינים: בשבת נאמר זכור את יום השבת לקדשו, ביציאת מצרים נאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים, בציצית נאמר וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה'. ולפום ריהטא נראה ששלשה זכירות אלו הן כמזכירין את האדם שלשה עקרים שהדת תלויה בהם, והם מציאות השי"ת ותורה מן השמים

והשגחה לשכר ועונש. א׳) זכירה דשבת כנגד מציאת ה׳ כי השבת מופת על חידוש העולם והחידוש מופת על מחדשו. ב׳) זכירה דיציאת מצרים לאמת ההשגחה לשכר ועונש, שכר לישראל ועונש למצריים. ג׳) זכירה דציצית לאמת תורה מן השמים, שנאמר וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה׳, לפיכך תכלת דומה לים וים לרקיע. וכדי לזכור הדברים האלה צריכין אנו לעשות דבר בפועל או בעמידה וספור. את השבת אנו זוכרים ע״י שמירת השבת כי זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, והציצית אנו זוכרין בראייתן ותשמישן, וזכר ליציאת מצרים הוא ע״י אכילת המצה וספור ההגדה. ואמרו חז״ל שואלין ודורשין בהלכות פסח קודם לפסח שלשים יום, מיד אחר הפורים שנאמר גם בהם והימים האלו נזכרים ונעשים. כי יש כמה הלכות בפסח בעניני חמץ ומצה הגעלת הכלים וכו׳. ושואלין הלכות עצרת בעצרת והלכות חג בחג, כל המועדים הם מקראי קדש ונזכרים לפני ה׳.

[חלוקת המועדים לתקופת האדם] ידוע ומפורסם שימי האדם נחלקים לשלשה זמנים, דהיינו ימי העלייה וימי העמידה וימי הירידה, וכנגד שלשה זמנים אלו הוקבעו שלשה מועדי השנה. הפסח הוא זמן האביב, דוגמת זמן צאת האדם לפעלו, והם ימי העלייה בהתחלת הקיץ שהעוה״ז נמשל בו, כי הוא זמן ההכנה אל העוה״ב כמו הקיץ המכין להחורף כמ״ש אוגר בקיץ לחמו. חג השבועות הוא כנגד ימי העמידה כי הוא באמצע הקיץ בימי הביכורים, ובזמן ההוא נבנה הגוף על תלו והבשילו אשכלותיו בתורה וחכמה. חג הסוכות הוא בסוף הקיץ רמז לימי הירידה וסוף ימי האדם, ופרי החג יוכיחו שפוחתים והולכים כמו הגוף הפוחת והולך בימי הירידה, ונקרא חג האסיף לרמז על זמן אסיפת האדם מן העולם. וכפי חלוקת שלשה זמנים אלו מצינו שכל מעשה ופעולה יש בה שלשה דרכים, הדרך הראשון הוא המעשה אשר יעשה האדם לצורך הגוף לבד, וזה מצוי לרוב בימי הבחרות שהם ימי העלייה אשר כל ישעו וחפצו לזון את נפש הבהמית והחומרית. וכנגדם הוקבע חג הפסח כאמור, לפיכך קרבן הפסח הוא העומר שבא מן השעורים שהוא מאכל בהמה, כמ״ש חז״ל על הסוטה שעשתה מעשה בהמה לפיכך קרבנה בא משעורים מאכל בהמה. הדרך השני הוא הקצה האחרון שיעשה האדם כל הפעולות לצורך הנפש לבד, וזה מצוי אצל האדם בימי הירידה שהם ימי הזקנה, כי אז יראה האדם ההעדר הכרוך לתאוות עוה״ז כי סוף האדם למות, וישתדל להטיב דרכו ולהכין עצמו לעוה״ב. וכנגד זה בא חג האסיף שהאדם יוצא מדירת קבע לדירת עראי מצומצמת ואינו מבקש שום מותרות בזמן ההוא, לפיכך בא בחג זה ניסוך המים, כי בעצם הזמן ההוא האדם שופך לבו כמים, והוא קרוב לזמן המות הנמשל לניסוך המים, כמ״ש מות נמות וכמים המוגרים ארצה וג׳. הדרך השלישי הוא הדרך הממוצע בין שתי הקצוות אלו, והוא העושה לצורך הגוף ולצורך הנפש שוה בשוה, וזה מצוי אצל האדם בימי העמידה, בזמן שכח הגוף וכח הנפש שוין בעיניו. וכנגדם בא חג השבועות, וקרבנו שתי הלחם בשביל מזון הגוף והנפש.

[זמנים לתשובה] ובהצעה זו נראה ליישב המדרש הדורש תן חלק לשבעה אלו שבעה ימי הפסח, וגם לשמונה אלו שמונת ימי החג, וגם לרבות עצרת וראש השנה ויום כפור. ויש לדקדק על יחס של סוף הפסוק כי לא תדע מה יהיה רעה על הארץ שאין לו קשר כלל עם תחילתו. לכן לבי אומר לי שמקרא זה בא לזרז על התשובה בשלשה פרקים בחיי האדם, בימי הבחרות בעת שישן שינת שחרית הוא הזמן היותר מובחר לעוררו מתרדמתו הגשמית לשוב בתשובה. ויש אשר ילך כל ימיו בדרך חשך ואין נוגה לו בנר מצוה ותורה אור עד אשר יבואו ימי הרעה ימי הירידה, ובראותו כי אזלת יד כחו אז יתעורר בחלום מהקיץ לשוב אל ה׳. ויש אשר יתיאש מן התשובה בראותו כי כבר הורגל בעצת יצרו וגם כי יזקין לא יסור ממנו, וחושב שאין לו עוד תקנה. וע״ז אמר שלמה המלך ע״ה תן חלק לשבעה, להזהיר את האדם שישוב אל ה׳ בימי בחרותו, כי שבעת ימי הפסח הם כנגד ימי הבחרות. וגם לשמונה אלו ימי החג, להזהירו לשוב עכ״פ בימי זקנתו. וגם לרבות עצרת, באמצע הפרק בימי העמידה, כי לא תדע מה יהיה רעה על הארץ, ולא ידע האדם את עתו מה יולד יום, וכל הזמנים נכונים וישרים לתשובה.

[שלשים יום קודם הפסח] ואחר הצעה זו נתבאר לנו מ״ש חז״ל שלשים יום קודם הפסח שואלין ודורשין בהלכות פסח, משני טעמים: א׳) שכבר אמרנו שימי הפסח הם כנגד ימי הבחרות מצד היותם בתחלת הקיץ המתיחס אל העוה״ז, ובהיות האדם פרא יולד ובבחרותו הומה לבו אל החמדות ואינו נותן לבו מה תהא באחרית הזעם, וכל מחשבותיו לפנות מסעודת היצר הרע, ובסיבה זו קשה לו להתעורר מעצמו תיכף אל התשובה, ולכן צריך הכנה ע״י מוכיחים להורות לפניו הדרך הישרה לכה״פ שלשים יום קודם החג. ב׳) הטעם השני שישראל יהיו זריזים מקדימין למצות ויפנו את הבית מכל מיני שאור המחמיצות את הנפש ולהשליך מידם העבירות הזמניות ולעסוק בעבודת ה׳, כמו שצריך לפנות הבית בטרם יבא הכהן לראות את הנגע. משל למלך שמצוה עבדיו לפנות ביתו מכל דבר מגונה וקבע להם זמן לביאתו, הפקחים שבהם לא המתינו סמוך ליום ביאתו וימהרו לפנות החדרים והתעסקו במלאכה זו תיכף ומיד. אבל הטפשים עזבו את מלאכת המלך עד סמוך ליום בואו, ובבואו המלך מצא כי החדרים שעסקו בהם לא היו נקיים כראוי, ונתן שכר לרשעים וענש את האחרונים. ומטעם זה אמרו שלשים יום קודם הפסח שואלין ודורשין בדרכי

התשובה, כדי להיות נכונים לטהרת הפסח במועדו, והוא יטהר לבנו לעבדו באמת, ורוח נכון יחדש בקרבנו, אמן.

עב

דרשה ליום ח' פסח

מיסוד ס' בית מועד דרוש כ"ח

תניא ר"י הגלילי אומר שלש מצות נוהגות ברגל ואלו הן חגיגה ראיה שמחה וכו' ראיה היא כלה לגבוה, חגיגה נוהגת לפני הדיבור ואחר הדיבור, שמחה נוהגת באנשים ובנשים, יש בזו מה שאין בזו לפיכך צריך הכתוב לאמר כלן (ספרי).

[תקופות שונות] התחלפות הזמנים ושנוי העתים עושה רושם והתפעלות בבריאה כלה, כנראה מתקופות הימים שנחלקים ליום ולילה וכל אחד לשנים, שחלקו הטבעים את היום לארבעה חלקים של שש שעות לפי השתנותם, ואין צריך לומר שארבע תקופות השנה כל תקופה תשתנה מחברתה וגורמת חלוף בכל דברי העולם. וכמו כן יש חלוף ושנוי בזמנים ומועדים הקדושים מימות החול, ורושמם ניכר בנפשות המתקדשות ומטהרות בשבתות ויו"ט. והטובות הנמשכות מהזמנים הקדושים נחלקות לשלשה מינים: טובות גשמיות, טובות שכליות, טובות מורכבות, והשלשה רגלים מרגילין אותן לבא בעולם, כי בפסח נועדו הטובות הגשמיות כי אז יצאנו משעבוד הגוף ועניו ונגאלנו מעבודת פרך; בשבועות נועדו הטובות השכליות שבו קבלנו התורה וקנינו המדעים, ואי לאו ההוא יומא נמשלנו כבהמות; בסכות נועדו הטובות המורכבות משתיהן שהן נוחות לכל, ולכן נקרא חג האסיף שבו נאספות כל מיני הטובות והוא כפול בשמחות. שלשה מינים אלו ערוכים וסדורים בבני אדם כפי ערך ימיהם ושנותיהם, שחיי האדם נחלקים לשלשה ערכים שנות העליה שנות העמידה ושנות הירידה, ובאלה ידרוש הערב המועיל והטוב כפי טבע אנשיותו, והוא שאמר הכתוב שמח בחור בילדותך, ויטיבך לבך בימי בחורותיך, והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביאך אלהים במשפט. ובמדרש עשו משלים המורים על שלשת החלקים הנזכרים, משל לעוף בכלוב כנגד הערב, לאחד שגנב את המכס כנגד המועיל, לאחד שהיה שט על פני הנהר כנגד הטוב היינו למוד החכמות שהן רחבות ומתפשטות כנהר, ויש לחוש שלא יצלל במים אדירים אם יכנס בו לשוט יותר מכדי כחו, ועל כן ראוי לאדם להתנהג בכל זמנו בעבודת בוראו ולכבדו בטוב שחנן לו, כאמרו כבד את ה' מהונך ממה שחננך, חכם בחכמתו גבור בגבורתו עשיר בעשרו.

[פרשת היום] בפרשת כל הבכור שאנו קורין היום למדנו לכבד ה' מהמועיל היינו מהממון, וצונו לכבדו בימים טובים בטוב, ולא יראה את פני ה' ריקם, כשם שהוא ממלא העולם בכל הטובות כך נכבדהו בכל הטובות, איש כמתנת ידו כפי מה שזכה בחלקו. ולזה צותה התורה כשהיו עולים לבית המקדש ברגלים להביא עולת ראייה ושלמים לחגיגה ולשמחה, עולת הראייה שהיא כלה לגבוה לכבד ה' בטוב המוחלט שהוא השפע השכלי הנותן המדע בלב האדם להגביהו למעלה; החגיגה לאכילת סעודת יו"ט לכבד ה' בטוב הערב; השמחה בשלמים על תוספת טובת המועיל הכוללת שתי הטובות הראשונות. גם מנהגנו ביו"ט שני של גליות שאנו מוסיפין יום שמיני לפסח לכבוד השכינה הגולה עמנו כדי שתתעכב בעבורנו ההארה הנוספת ביו"ט כי אנו צריכין הארה יתירה בחו"ל. וזהו ששלחו מתם הזהרו במנהג אבותיכם אע"פ שיש לנו חשבון המולד בברור אין לבטל ע"ט שני בכך כי הוא מנהג אבות הקדמונים. ונהגו עוד לנדב ביו"ט שני של גליות נדבות לזכרון נשמות אבותינו הקדושים שעשו יו"ט לשכינה בתוך הגולה. ולפי שברגלים אנו מצווים על הראייה והחגיגה והשמחה, לכך אנו מוסיפים נרות בבתי כנסיות ובתי מדרשות לכבוד ה' ולהוסיף ראיה והארה של מעלה, וגם בסעודות נאות לכבוד המועד במקום חגיגת הרגל, ונדבות ומנות לעניים במקום שלמי שמחה. ויש לזכור כי ברגלים היה זמן לשלם הנדרים והנדבות, וכל מי שיש עליו נדר או שלבו נודבו ברגל חובה עליו שלא יאחר לשלם כמו שדרשו על פסוק מוצא שפתיך תשמור וגו', וביו"ט שהוא טוב צריך לעסוק בתורה שהיא לקח טוב, ולא יראו פני ריקם מהתורה, איש כמתנת ידו כפי השגתו יודע לפני בוראו בראיה וחגיגה ושמחה, היינו במקרא ובהלכה ובאגדה, כברכת ה' אלהיך כלומר איש איש כפי הבנתו כך תהיה השפעת ה' עליו. ואם שהשפעה עתה מצומצמת מפני צרות הגלות, עתידה להיות רחבה כשתרבה הדעת באופן שתהיה יד כל אדם משגת לקבל ברכת ה' ולדעת כבודו ית', כאמרו כי תמלא הארץ לדעת את כבוד ה' כמים לים מכסים, ברוך ה' מן העולם ועד העולם, אמן.

עג

דרשה ליום ל"ג בעומר

[הפסק באבלות הספירה] בשלשים ושלשה ימים לספירת העומר שהוא י"ח אייר, מפסיקין באבלות

הספירה ונוהגין בו קצת שמחה לענין נשואין ותספורת והתלמידים הקטנים חפשים מבית הספר, ובעירות הקטנות הולכים לשוח מחוץ לעיר ביער ומורים בקשת בדרך צחוק ילדים לזכר מלחמות היהודים-עם הרומיים בימים האלה סמוך אחר חרבן הבית השני. בראש היהודים עמד אז בר כוכבא המכונה בן כוזיבא, ונקרא בר כוכבא ע"ש דרך כוכב מיעקב כי האמינו אז שהוא משיח, ואחר שנכזבה תוחלת היהודים כנו את שמו בן כוזיבא מלשון כזב ושקר, וי"א שנקרא כן ע"ש העיר כזיב אשר בגלל צפונית מערבית שנולד שם. בראש הרומיים עמד אדריינוס קיסר וטורנוסרופוס הרשע נציב רומא שנלחם בערי יהודה ולא יכול לעמוד לפני צבא בר כוכבא, ולאחרונה נאספו אל עיר המצור ביתר ושם נהרג בר כוכבא וכל חיל יהודה נפלו לפני אויביהם והחורבן הזה היה גדול מחורבן ירושלם, והיתה אז גזרת השמד. חכמי התלמוד נחלקו אז בדעותיהם במלחמות האלה, רובם היו נוטים לעשות שלום עם הרומיים כמו רבן יוחנן בן זכאי, אך קצתם השתתפו עם ראשי בריוני ואח"כ עם בר כוכבא שנלחמו עם הרומיים. ר' עקיבא התעורר לחזק ולאמץ את לב העם להתחבר עם צבאות בר כוכבא, בהבטיחו את העם כי הוא המלך המשיח שבא לגאול את ישראל מן הרומיים, וקרא עליו המקרא דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל וגו' (סנהדרין צ"ז.), מצד אחר התנגדו לו חכמי ישראל ור' יוחנן בן תורתא אמר לר' עקיבא יעלו עשבים בלחייך עקיבא ובן דוד אינו בא (ירושלמי תענית פ"ד).

[אגדה על בר כוכבא] יש אגדות רבות המספרות אדות גבורת בר כוכבא וחילו, שהיה מקבל אבני בליסטראות אשר ירו בו הרומיים באחת מארכבותיו וזורקן והורג כמה נפשות מהאויב (ירושלמי שם). וקפיץ מילא וקטל בהו (גיטין נ"ז). בר כוכבא היה מנסה את גבורת אנשי חילו ואומץ רוחם בקטעם את אצבעות ידיהם, אך החכמים מחו על זאת שלא לעשות בני ישראל בעלי מומים, ומאז נסה את אומץ לב חילו שכל אחד מהם עקר ארז מהלבנון ברכבו על סוסו במרוצה. מאתים אלף איש היו בצבאותיו שעמדו בנסיון הזה, והאמין כל כך בגבורתו עד כי בקש מאת ה' שלא יעזור לו ולא יעזור להרומיים ויניחם ללחום מלחמותיהם וכל דאלים גבר. והיה רגיל לומר הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו (תהלים ס'). בר כוכבא רדף את החכמים שרצו להשלים עם הרומיים, ור' אלעזר המודעי שהיה יושב תמיד בתענית ומתפלל על ביתר כי לא תפול בידי הרומיים, נחשד כי משא ומתן לו עם הרומיים ע"י רכילות שמרוני אחד מצוררי היהודים, ובר כוכבא האמין בדבריו והרג את ר' אלעזר שהיה דודו, וגרם החטא הזה שנהרג בר כוכבא בנשיכת נחש ונלכדה ביתר. וכאשר שמע אדריינוס כי בר כוכבא מת מעקיצת הנחש קרא עליו הפסוק אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם (גיטין נ"ח).

[רבי עקיבא] רבי עקיבא בן יוסף היה מהתנאים הגדולים, עיקר ישיבתו היה בבני ברק, ונמנה ג"כ בין גדולי זקני ב"ד הגדול אשר ביבנה. ר"ע הרבה לצאת לחו"ל, וכבר בימי רבן גמליאל ירד לנהרדעא לעבר השנה (יבמות ט"ז:). הוא ור"ג ור"א בן עזריה ור' יהושע הלכו ביחד לרומי בסוף ימי הקיסר דאמיטיאן, והנסיעה הזאת נזכרת כמה פעמים, ואמרו כשהיו הזקנים רואים מטרופולין (רומי) של מחריבי בית המקדש יושבת בשלוה הומיה ועליזה היו בוכים ומצערים, ורק ר"ע היה משחק ואומר אם כן עשה הקב"ה למכעיסיו ק"ו לעושי רצונו (סוף מכות) ונראה מזה תכונת ר"ע שיהיה שמח ומצפה לגאולת ישראל במהרה ע"י בר כוכבא וחילותיו. ובלי ספק היו נסיעותיו בחו"ל לעורר לבות היהודים לעזור את אחיהם שבארץ ישראל בעמדם על נפשם ועל חרותם נגד מלכות רומי, כי מקרב לבו לא משה התקוה שבימיו בזמן קרוב יבוא לציון גואל, וכאות זכרון לתקותו עשה לאשתו תכשיט עיר זהב ירושלם דדהבא (שבת נ"ט:). אולם אחר שנפלה ביתר נתחזקה גזרת השמד ושלא יעסקו ישראל בתורה, אך ר"ע לא נמנע מלהקהיל קהלות ברבים ולעסוק בתורה עד שתפסוהו וחבשוהו בבית האסורים ולבסוף הוציאו אותו להרגה ונמנה בין עשרת הרוגי מלכות.

[תלמידי רבי עקיבא] אמרו שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לר"ע מגבת עד אנטיפרס וכולם מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה והיה העולם שמם עד שבא ר"ע אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם וגו' תנא כולם מתו מפסח ועד עצרת וכו' (יבמות ס"ב:). הלשון „אמרו" משמע שהיא אגדת עם ולא ידעו עיקר הדברים בעצמם, גם לא ידעו מפני מה מתו ואיך מתו רק כי מתו מיתה רעה וי"א שהיא מיתת אסכרא. ואין לתמוה ע"ז כי מלחמת התלמידים תחת בר כוכבא היתה בארץ יהודה וחוק מבבל, גם הגזרות והשמדות מנעו אותם לדעת אמיתת הדבר, רק שמעו שלא נהגו כבוד זה לזה, ואפשר שהיה מחלוקת ביניהם אם להשתתף במלחמות בר כוכבא או לחדול, עכ"פ מתו כלם במלחמת ביתר, כי אי אפשר שכ"ד אלף תלמידים ימותו כלם בפעם אחת במיתת אסכרא! גם יש שני נוסחאות בספור הזה והנוסחא הקדומה היא שמתו מפסח ועד פרוס העצרת, ומאי פורסא פלגא, היינו חצי חדש שהוא ט"ו יום קודם שבועות וזהו ל"ג בעומר (המנהיג צ"א ע"ב). וביום ל"ג בעומר פסקו מלמות ולכן עושין את היום הזה ליום הלולא, ומטעם זה נהגו לעשות הלולא דרשב"י באותו היום במירון אצל צפת ששם נקברו רשב"י ובנו ר"א, שהיו מאותו הדור. ונותנים גם טעם לשחוק הילדים בקשת של עץ לזכר רשב"י שלא נראה הקשת בימיו

כמו שאמרו חז"ל. וכתב רבינו האי בתשובותיו מה שנהגו שלא לעשות מלאכה מפסח עד עצרת משקיעת החמה עד שחרית משום תלמידי ר"ע שכלם מתו ונקברו משקיעת החמה ואילך והיו העם בטלים ממלאכתם, ע"כ. וגם זה אפשר שעשו כן לקברם בחושך הלילה שלא יראו הרומיים מה שעושים ולא יכלו לעשות זאת לאור היום. יהיה איך שיהיה עלינו לזכור את מעשה ר"ע ותלמידיו ולהתאבל עליהם בימי הספירה עד ל"ג בעומר, ולקוות על המשיח האמתי לגאלנו מן הגלות שנתארך מאותו הזמן עד עתה, ובא לציון גואל בבי"א.

דרשות על פרקי אבות

חומר לדרוש על אדות הפרקים

[דברי מוסר לעם] מנהגנו לקרוא מסכת אבות בשבתות בין פסח לסכות בכל שבת פרק אחד כסדר הפרקים ואח"כ חוזרים עליהם כסדרם. והוא מנהג קדום מזמן הגאונים, וכתב רב עמרם גאון בסדורו, מנהג בית רבינו בבבל שאחר תפלת מנחה בשבת שונין אבות וקנין תורה וכו'. בגמרא אמר רבה האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דאבות (ב"ק ל'.). מפני שמס' אבות היא רב האיכות, וכוללת דברי מוסר בדעות וד"א ומדות טובות שמסרו לנו א ב ו ת הכנסיה הגדולה, וי"א שנקראת מס' אבות ע"ש העקרים הגדולים הנמצאים בה שעליהם נוסדה אמונתנו, והעקרים האלה מסורים לנו ממשה רבינו מפי השכינה עד סוף התנאים. וכתב הרמב"ם בהקדמתו לסדר זרעים: כאשר השלים עניני השופטים במס' סנהדרין התחיל באבות מפני שני טעמים, האחד כדי להודיע שההסכמה והקבלה אמת ונכונה וכו' וצריכין לכבד החכם מהם ולהושיבו במעלה נכבדת בשביל שהגיעה אליו ההוראה וכו', והשני שרצה לזכור במס' זו מוסר החכמים ע"ה כדי שנלמד מהם המדות הטובות, ואין אדם צריך לזה הדבר כמו הדיינים, שעמי הארץ כשלא יהיו בעלי מוסר אין ההיזק לכל ההמון אלא לבעליו בלבד, אבל השופט והדיין כשלא יהיה בעל מוסר וצנוע יזיק עצמו ויזיק לבני אדם, לפיכך היה תחלת דבריו במס' אבות מוסר הדיינים וכו'. ונהגו להתחיל הפרק במשנה כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב, כדי לפיים דעת עמי הארץ ההמון שאומרים לפניהם מס' אבות בשבת שגם להם יש חלק לעוה"ב אף שאינם תלמידי חכמים ובלבד שיהיו יראי שמים ומתנהגים כהוגן (עי' כלבו סי' מ'), כי המדות הטובות הן לכל בר ישראל ולצרף בהן את הבריות.

[הקדמת בעל יין לבנון] וכתב ר' נפתלי הירץ וויזל בהקדמתו לספרו יין לבנון על אבות, וז"ל: באמת המסכת הזאת היא כלילת יופי המוסרים והדעות הטהורות שקבלו אבותינו איש מפי איש עד הלכה למשה מפי הגבורה. כי מי יורה דעה ומי יבין שמועה כאלהינו שהוא אל אמת ואדון כל חכמה. וכבר נתפשט המנהג בישראל לקרוא הפרקים הללו בבתי כנסיות בשבתות בימי הקיץ, לפי שמתקני המנהגים ראו הטובה היוצאת מזה אם יתעסקו בהן וישימו הדברים על לבם, כי מתוכם ילמדו ליראה את ה' אלהיהם וללכת בדרכיו ולדבקה בו. כי כל עניני המסכתא הם משנת חסידים ודעת קדושים, וברכה הניחו לנו אבותינו לדור דור סלה וכו'. כי כלה מדברות צחות ומלאה מליצות טהורות ומשלי חכמה ודעת, ועל הרוב מליצותיה דומות למליצות שהשתמשו בהם הנביאים בכתבי הקדש וכו'. אנשי החכמה שבכל דור ודור ראו את יקר תפארת גדולתה של המסכתא הזאת כי רבה היא, והתאמצו לפרש ענינה איש איש לפי דרכו והשגתו, וראש המדברים הרמב"ם ז"ל הקדים שמונה פרקים לפירושו וכלל בהם הרבה מחכמת הנפש, ודברי החכמה הזאת הן הצעות נכונות להבנת דברי המשניות הללו. אמנם נחוץ לנו להניח תנאים קצובים על אשר פיהם נוכל לפרש את הדברים במסכת אבות כראוי, והם. א') להבין משל ומליצה דברי חכמים וחדותם, לא כמו שחשבו רבים שמלת מליצה הונחה על מאמר נהדר בצחות הלשון ומפואר בכוונות עמוקות, אלא כל דבור ודבור נקרא מליצה. לדוגמא התורה התחילה בראשית ברא אלהים, וההודעה הזאת בעצמה היה אפשר לומר במליצה אחרת בראשונה ברא, או בתחלה ברא, ולמה אמר ברא ולא אמר פעל עשה יצר או כונן, ולמה הזכיר שם אלהים ולא אחד משאר שמות הקדושים? וכן כל כיוצא בזה. ודומה להן מליצות

שהשתמשו חז"ל, כמו כל מליצות המסכתא אבות, ע"ד משל יוסי בן יוחנן שנה יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך ואל תרבה שיחה עם האשה, עלינו לבאר מליצת רוחה, עניים, שיחה, והמאמר כלו ביחוסו להלמוד שרוצה ללמדנו. וכן ענין המשל, כמו והוי מתאבק בעפר רגליהם, והוי שותה בצמא את דבריהם, והוי מתחמם באורן של חכמים, והוי זהיר בגחלתן, והוי זנב לאריות, וכיוצא הרבה. ועלינו להבין המשל על בריו וכנגדו הנמשל בו ואז נפיק תבונות מדבריהם. ואמרו חז"ל למה המשל הזה דומה למי שמחפש אחר המרגלית שמדליק נר באיסר ומוצא את המרגלית, וכן כל החכמים השתמשו במשלים ללמד דעת את העם. גם עלינו לחקור ולדעת למה השתמשו במשל ולא דברו בלשון פשוט, שלפי שכלנו לא היו צריכין למשל כלל ולמה להם להביא משל לשפת יתר? ולפעמים שמשו במשל כפול ללא צורך לפי דעתנו. לדוגמא מה ששנה אנטיגנוס איש סוכו אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, ומה היה חסר אם אמר אל תעבדו את הקב"ה על מנת לקבל פרס, וכן מציעתא אלא הוו כעבדים וכו' מה צורך למשל פעם שנית. ור"ע ששנה חביבין ישראל שנתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם, וכלי חמדה זו התורה, ולמה לו משל, יאמר שנתנה להם התורה שבה נברא העולם? וכן כל כיוצא בזה. ב') עלינו לפרש דברי החכמים במסכתא זו על דרך הפשט הברור, באופן שכל שומע דבריהם יאמר שקרוב הוא שכך היה דעת בעל המאמר זה וזה, ולא להוציא דבריהם מפשוטם לבאר אותם על דרך הרמז או על דרך הסוד, שאין מדרך החכמים האלה לדבר בלשון סתום ובדרך רחוקה. וכתב בעל תוי"ט על המשנה אף הוא ראה גלגולת שדעת איזה מפרש לשנותה ע"פ סוד הגלגול, ואמר שלא יתכן בעיניו לומר שהיתה כוונת הלל במאמרו זה לרמז על סוד הגלגול שהוא מדברים הנעלים וראוים להסתירם כי אם לשרידים אשר ה' קורא, ולא היה רבינו הקדוש מחבר המאמר הזה ושנאו במשנתו, כי כמו שאין המקרא יוצא מידי פשוטו, כך אין המשנה יוצאת מידי משמעה המובן לכל, ע"כ. כי החכמים שנכללו מס' אבות היו אבות העולם, וכל חפצם היה ללמד את בני ישראל דעת ויראת ה', לא לעקם עלינו השמועות ולדבר מה שלא יבין אחד מני אלף, ובאופן כזה תהיה האמת נעדרת והישרה תתעקש. ג') צריך שיהיו הפרושים נשענים על הקדמות מדעיות המתקבלות אצל רוב החכמים וישרי רוח ושכל טוב, לא שיבנה המפרש את דבריו על הקדמות מסופקות ועל למודים המשתנים בזמנים שונים, גם לא יהיו מיוסדים על אגדות זרות ומדרשים תמוהים שקשה לעמוד על רמזיהם וסודותיהם. ד') ראוי לנו לעשות קשור וסדר הגון לדברי החכמים הנזכרים במסכתא זו, עד שיהיו הפרקים ומשנותיהם סדורות אל נכון, ויהיה הסדר בדרך פשוט ולא בדרך רחוקה שאין הדעת סובלתו. ולא יתפרשו בדרך שיהיה מחלוקת ביניהם, כי כל דבריהם הם משנת חסידים ודעות נאמנות, ולא יתכן בהם מחלוקת כמו בהלכות ודינים. ה') ראוי לנו להתאים דברי החכמים על פי שטתם ותולדותם וקורות ישראל בזמנם, כי מחכמת המאמר הוא שיכלול במלות קצרות ענינים רחבים ושיטה שלמה בדרכי חייהם וגם מדות מעולות ויראת שמים טהורה ונקייה מכל שמץ אמונה זרה וטפלה. ועל כלם עניני חכמת הנפש, כי החכמה הזאת תדבר על נפש האדם הנצב בארץ וראשה מגיעה השמימה ללמדנו דרכי ה' ואורחותיו הגורמים לאדם הדבקות האלהית והממשיכים עליו חוט של חסדו יתברך, והוא שעמד לנו לעזר מצרה ולשמור אותנו מכל פגע, ולהחיותנו ולקיימנו עד היום הזה. ברוך ה' לעולם או"א.

עד

דרשה לפרקי אבות

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ל"ד

האי מאן דבעי למיהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין, רבה אמר מילי דאבות, ואמרי לה מילי דברכות (ב"ק פ' המניח).

[טעם לאמירת הפרקים] טעם על למוד פרקי מסכתא זו בשבתות שבין פסח לעצרת, הוא לאשר שכבר הורגלו רוב האנשים בזמן הזה שהוא תחלת האביב לנקות את גופם ע"י ההרקות והקזות, להיות הזמן עלול לתגבורת רתיחת הדם. ומפני שבריאות הגוף תלויה ג"כ בבריאת הנפש אנו מרגילים עצמנו בלמוד דברי מוסר ותקוני המדות המעולות שהיא הרפואה האמתית לנפש וממנה יתרפא גם הגוף. ואמרו חז"ל במכילתא כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאיך? אמר לו הקב"ה למשה אמור להם לישראל דברי תורה שנתתי לכם רפואה הם לכם חיים הם לכם, שנאמר כי חיים הם למוצאיהם, ואומר רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך, ע"כ. ירצה בזה לומר כי תרופת התורה מועלת יותר מתרופת סמים וההרקות והקזות, כי הם אף שמועילים לגוף להוציא ממנו הליחות המחליאות ומנקות אותו, אך לרוב הם דוחים ומוציאים מן הגוף גם ליחה טובה עם הרעה בערבוביא, ומזה נמשך תשות הכח וחלישת המזג. כמו למשל אם נכבס בגד פשתן בנתר ובורית בלי ספק יתלבן וסרו ממנו הכתמים, אך בכל פעם שנכבס חסר קצת מעצמותו ולבסוף נעשה בלויי סחבות ונקרע בנקל. אמנם התרופה הנפשית הבאה ע"י תורתנו

הנעלה נבדלת מזה החסרון, כי מעצם סגולתה להביא התועלת בלי שום נזק והפסד. וזהו פירוש רפאות תהי לשרך שתרפא ותריק הליחה הרעה, אבל לא יקרך כתרופה הגופנית שאגב ההרקה תוציא ג"כ מהליחה השרשה ותייבש העצמות, אלא אדרבא תהיה שקוי לעצמותיך שיהיו דשנים ורעננים. ופירשו כי אני ה' רופאך, להודיע משלמות סגולת התורה הכוללת דברים נעימים ומוסרים מועילים, אשר ינקו כל כתמי הנפש להוציא ממנה כל התכונות הרעות והמדות המגונות, וחיים הם למוצאיהם, שהרפואה היא בדוקה ומנוסה ושלמה בלי שום היזק והפסד לאחד מן האברים, כי לכל בשרו מרפא.

[כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב] המנהג הוא להתחיל כל פרק במשנת כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב שנאמר ועמך כלם צדיקים וגו'. והקושי מבואר איך הניח במוחלט שכל אחד מישראל יש לו חלק לעתיד לבא, והלא כמה פושעים איכא שאינם זוכים לזה? ומה גם שהפסוק אומר ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ, שנראה כמתנה שאם כלם קדושים אז יירשו ארץ וממילא כשאינם צדיקים לא יירשוה. אמנם חז"ל ביוונו להעמידנו על אמתת שלמותנו שהוא מופרש ומובדל מסברת גויי הארץ בהתפלסופסם. כי המה שמו כל תכלית אשרם בהשגת המושכלות, ולא פנו כ"א אל העיון והשתדלו רק להשתלם בידיעות מתוך חקירותיהם. ועל כן המעולים שבהם בחרו חיי התבודדות להתרחק מן הישוב וחשבו שעי"כ ישיגו האושר האחרון במדעות החכמות. ובאמת רחוקים הם מהאמת וטעותם ניכרת, שאילו הוא כדבריהם היה המין האנושי נבזה וחדל השלמות וחסר התכלית יותר מכל הנבראים הפחותים. כי בכל הבריות שברא השי"ת בחכמתו נתן בהם עוז ותעצומה לבוא עד תכליתו המיוחד לו, ואין לשום אחד איזה מניעות להשיג התכלית הנרצה. ואינו כן במין האדם אם נאמר כי תכליתו הוא השגת ידיעת החכמה אשר אין באפשרות כל אדם להשיגה ולבוא עד תכליתה, כי יש רק לקצת הכנה לחכמה נשגבה, ולקצתם או לרובם הוא כמעט מן הנמנעות מצד פחיתות שכלם או חוסר מזגם, ונמצא לפי זה האושר הראוי להיות כללי לכל האנשים לא יוכל להמצא אלא בפרטים מעט מן המעט, וזה ודאי פחיתות וחסרון גדול בחק האושר. ע"כ אנחנו היונקים מצד תורתנו הקדושה מאמינים כי תכלית האושר ועיקר השלמות תלוי רק ברצון וחפץ ובחירת האדם, וכל הרוצה והפץ הוא נכון ומזומן לכך, וכלם שוים בו בקטן כגדול חכם וטפש, וכמאמר קהלת: סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, אחר שהרבה קהלת לספר בשבח בעלי החכמה ודבר מעניני החקירות העיוניות ואמר שדברי חכמים הם כדרבונות וגו' בא למסקנא באמרו ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ וגו'. ר"ל אע"פ שהגדלתי בשבח החכמים בדברים, דע לך בני כי חבור הרבה ספרים בחכמה וחקירות אינו קץ השלמות ותכלית האושר האמתי, רק להג הרבה ויגיעת בשר ללא צורך. אולם איעצך על האושר הקיים והוא חלק המעשה שתירא את ה' ותשמור מצותיו כי זה כל האדם הוא ענין כולל ואפשרי לכל מין האדם, כי זה תלוי ברצונו ויוכל כל אדם לקיימו, מה שאין כן השגת החכמה כי לא רבים יחכמו. והיא כוונת משנתנו כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב, ירצה לא כתכלית האושר אשר לאו"ה הוא תכלית עם בני ישראל, כי הם לאשר תלוי אותו בחלק החכמה והעיון לא יוכלו כלם להשיגו ובהכרח יעדר מקצתם אבל אצלנו כל ישראל בכללות יש להם חלק מיוחד לשמור ולעשות המצוות ולירא את השם שהיא שוה לכל איש, וכל אחד נכון ומזומן לכך להיות צדיק ישר ונאמן, וזהו ועמך כלם צדיקים, כי לא צ"ה שיהיו כלם חכמים, ואז בודאי ירשו ארץ החיים, לפי שהאושר תלוי במעשה ובלב ולא בחכמה ומדעים. נצר מטעי היא התורה הקדושה, מעשה ידי להתפאר, היא מעשה המצות שהיא עיקר התפארת, כי חלק המעשה אשר בה גדול מאד וחשוב יותר מחלק העיוני. ולא לבד על עיון פשוטי הדברים אלא אפילו על ידיעת הסודות העמוקות נתעלו המעשים. וזה שאמר המשורר, אודה ה' בכל לבב בסוד ישרים ועדה גדולים מעשי ה' דרושים לכל חפציהם, ירצה לומר באמת יש לי לתת תודות להשי"ת בלב שלם על ענין הסוד העמוק של הישרים שישיגהו ישרי לב ועדה קדושה כי הוא בלי ספק ענין נפלא ומעולה מאד. אמנם גדולים מעשה ה' שנעשו לעבודתו בצוויו יותר מהשגת הסוד הזה, וטעם הדבר כי הם דרושים לכל חפציהם, כי הסוד אינו נדרש לכל אלא לישרים ועדה כמותם, אבל המעשים האלהים שצוה ה' לעשותם הם נדרשים ונוחים לכל חפציהם, כל החפץ מההמון ימלא את ידו מהם. ובפרט בלמוד ד"א ומוסר ומדות טובות שהם דבר השוה לכל בני ישראל, ובזמן האביב שבו נרמזו ימי הבחרות בחיי האדם, שהוא העיקר באושר שלמות. לפיכך תקנו חכמינו ללמוד בו פרקים אלו להדריכנו במעגלי יושר במצות ומעשים טובים בראשית בכורי זמננו, כדי להרגילנו בדרך זו כל ימינו גם בימי העמידה וימי הירידה.

[השם מסכת אבות] כל השמות יורו על מהות הדברים בגדרם האמתי, וזו היתה חכמת אדם הראשון שנשתבח בקריאתו השמות לכל בעלי החיים שנאמר וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, שקרא לכל אחד שם שיאות לו לפי גדרו ותכונתו. ע"כ נכון לדעת כוונת שם זה מסכת אבות. ויש בזה טעמים רבים: א') לפי שבה הוזכרה שלשלת קבלת התורה שבע"פ, אשר אב לבנים הודיע איש מפי איש ממשה רבינו ע"ה עד רבינו הקדוש ז"ל, דברי מוסרים ותוכחות ומדות, ולכן נקראה בשם אבות להודיענו

שאינם מוסרים פלוסופיים שהמציאו חכמים מדעתם ושכלם אלא הם מיוסדים על הקבלה האמתית מקדמונינו הקדושים שנמסרו מאבות לבנים, וראוי להזהר ביותר בשמירתן כפי מעלת האומרם, כי מזקנים וקדמונים נתבונן, ע"ד שאמר המשורר, האזינה עמי תורתי הטו אזנכם לאמרי פי אפתחה במשל וגו' אשר שמענו ונדעם ואבותינו ספרו לנו, כאילו יאמר שיחוייבנו להטות אזן ולהקשיב כל מה שיאמר מצד שהדברים ההם מלבד שהם ישרים ונכוחים עוד תתוסף מעלתם להיותם נאמרים מאבותינו הקדושים שספרום לנו. ב') להיות דברי זאת המסכתא הנהגות להדריך האדם אל הדרך הישרה בעבודת שמים ולמוד התורה, ואמר ריש לקיש בסנהדרין (פ' חלק) כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן, והרי הוא כאילו ילדו, נמצא א"כ שהמלמדים נקראו אבות והלומדים בנים. הנביא אלישע כשראה סלוק רבו אליהו זכור לטוב היה מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, וכיוצא בו אמר יואש מלך ישראל על אלישע עצמו כאשר חלה את חליו אשר ימות בו, ויבך על פניו ויאמר אבי אבי רכב ישראל ופרשיו. וכוונת התואר הזה להורות על עוצם שלמות הקדושים האלו. שהיו אבות מלמדים ומנהיגים את ישראל, ועל פי דבורם יצאו ויבואו לא יטו ימין ושמאל מדרך הדרכתם, כמו הפרש הרכב הוא המנהיג והמדריך הסוס בדרך שרוצה לילך עמו. ג') המוסרים האלו נקראו אבות, לפי שנכללו בהם כל יתר התוכחות והמוסרים שנמצאו בספרים אחרים שהם תולדות האבות האלה ומסתעפים מהם.

[מאמר ר' חנניה בן עקשיא] נוהגים לסיים כל פרק במאמר ר' חנניה בן עקשיא (סוף מכות) רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. לפום ריהטא קשה כי למוד התורה ורבוי המצות הוא עול כבד, ויותר טוב היה אם היו המצוות מועטות ונוכל להשיג השלמות בנקל. לכן פי' הרמב"ם כי בהיות המצות הרבה אי אפשר שלא יעשה האדם בחייו אחת מהן על מתכונתה ושלמותה, ובעשותו כן תחיה נפשו באותו מעשה וכו'. ואולי לזה נתכוון משה רבינו ע"ה באמרו, ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלהינו לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה, וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת לפני ה' אלהינו כאשר צונו. וראוי לדייק כי התחיל לומר לעשות את כל החקים האלה וסיים לעשות את כל המצוה הזאת בלשון יחיד, ואמר לטוב לנו וגו'. אך יראה שהבן החכם שאל מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' וגו', כלומר אם רצה השי"ת להטיב לנו בתורתו התמימה למה הרבה בה כמה מיני מצות שתהיה שמירת כלם קשה וכבדה, ויותר טוב היה למעט בהן? ע"כ השיב כי להיותנו עבדים במצרים וחפץ השי"ת להורישנו ארץ חמדה להשגת השלמות האמתית לפיכך צונו כל רבוי החקים האלה לטוב לנו, כי אינו מההכרח לשמור את כלם בתכלית השלמות אם יש עכוב או מניעה לכך, אלא אם נעשה אפילו מצוה אחת על מתכונתה ושלמותה, אז צדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת היחידית, ותחשב לנו כאילו שמרנו בשלמות כל המצות, וזו טובה גדולה אצלנו. והרב הברטנורא ז"ל פירש לפיכך הרבה להם תורה ומצות, כגון פרשת שקצים ורמשים, כדי להרבות שכרם אע"פ שבלאו הכי לא היו אוכלים אותם שנפשו של אדם קצה בהם בטבעו, ולא היתה צריכה התורה להזהיר עליהם אלא כדי להרבות שכר ישראל. וזהו כוונת הכתוב באזהרה חזקה על אכילת הדם, רק חזק לבלתי אכול הדם כי הדם הוא הנפש ולא תאכל הנפש עם הבשר, וקשה למה צריך חזוק לזה הלא דבר קל הוא לשמור זאת שנפשו של אדם קצה ממנו, ולמה כפל ההזהרה כמה פעמים, ואמר לא תאכלנו על הארץ תשפכנו כמים. אמנם הפסוק מבאר צורך החיזוק ואמר רק חזק לבלתי אכול הדם, כי הדם הוא עצם הנפש ומזה נמשך דרך הטבע שהנפש תמאס ותקוץ בדם, וכיון שמניעה זו היא טבעית אצלה הלא תבדל ממנו מצד הטבע או השכל ולא מצד ציווי השי"ת, ע"כ נצטווה להתחזק בזה שלא לאכול הדם רק מחמת הצווי ולא מפנייה אחרת, ובשביל כך על הארץ תשפכנו כמים, לא כשופך דבר נמאס אלא כשופך מים זכים וטהורים שנהנים ממנו, ואם תשמור ההזהרה בדרך הזה לפי שכך גזרה חכמתו ית' אז תקבל שכר על קיום המצוה. ובכוונה זו יש לפרש דברי המדרש (ויק"ר פי"ג) אמר רבי תנחום בר חנילאי משל לרופא שנכנס לבקר שני חולים אחד לחיים ואחד למיתה אמר לזה של חיים זה תאכל וזה לא תאכל, ושאינו לחיים אמר כל מאי דבעי הבו ליה. כך הגוים שאינם לחיי עוה"ב כתוב בהם כירק עשב נתתי לכם את כל, אבל ישראל שהם לחיי עוה"ב זאת החיה אשר תאכלו. ד"א זאת החיה אשר תאכלו, הה"ד כל אמרת אלוה צרופה רב אמר לא נתנו המצות לישראל אלא לצרף בהן את הבריות, וכל כך למה שנאמר מגן הוא לכל החוסים בו, ע"כ. ופירש הרמב"ם לא נתנו המצוות אלא לצרף וכו' לצרפם וללבנם כצרוף כסף מכל סיג וחלאה, ואחרים פירשו שאין זה אלא דרך נסיון לצרף את הבריות לראות אם יעמדו בצוויו ית'. אבל לדבריהם יקשה שפתח בישראל וסיים בבריות. לכן נראה שר' תנחום במשלו נותן הטעם למה נזהרו ישראל מאכילת קצת בעלי חיים מזולתם מה שלא עשה כן לכל גוי, והמשיל הדבר לרופא שמבקר שני חולים, ובראותו שאחד לחיים ואחד למיתה נותן סדר האכילה לאשר הוא לחיים ומרשה על הכל לאותו שהוא למיתה. וכן הוא מצוה לישראל לאכול זה ולא זה ולגוים הוא מתיר

כלם כירק עשב שהוא מאכל בהמה, כאמרו עשב בשדך לבהמתך, והטעם הוא אשר על פני האדמה, לפי שהם אינם חיים לעוה"ב, כי אחר מותם אבד זכרם. אבל אתם בני ישראל שיחיו מתיכם לעוה"ב, צריך לתת לכם סדר והנהגה במאכלכם שלא יפגום את נפשכם. נמצא שכל המצות נתנו למעלת ישראל ולתועלתם. ויען כי ע"י קיום התורה העולם מתקיים, לכן ע"י שבני ישראל מקיימים מצות התורה יתקיימו ג"כ הגוים בשביל ישראל. וזהו שאמר רב לא נתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות, פי' לשון הצטרפות והשתתפות, כי ע"י ישראל שיעשו המצוות יקיימו את כל הבריות, כי בשמור ישראל מצות השי"ת יגרמו לצרף ולשתף יחד כל מין האנושי.

[רבוי המצות יקרב את ישראל וירחיק או"ה] ויש עוד טעם אחר לרבוי המצות, כדי להבדיל בין ישראל מכל העמים. לפי שהיה רצונו ית' לזכות את ישראל לחיי עוה"ב ואין לזרים אתם, לכן היה מחסדו להרבות להם תורה ומצות במספר רב, ועי"ז יברחו הגוים מהן בראותם כי רב חילן, וישראל יקבלום בסבר פנים יפות והשתעבדות להן. כי או"ה לא אבו להכניס עצמם תחת עול המצות ואפילו שבע מצות של בני נח לא קיימו כראוי. כידוע מיסודם ז"ל שבמתן תורה החזירה השי"ת על כל האומות ולא רצו לקבלה, כדרשתם עה"פ ה' מסיני בא וזרח משעיר למו וגו', כי ביאר לכל אחד מהם מצות התורה ואמרו בפירוש שלא יוכלו לקבלן, זה אמר שלא יכול לעמוד בלא תרצח מפני הברכה על חרבך תחיה, וזה בלא תנאף שבא מעמון ומואב, וזה בלא תגנוב כי ידו בכל וכו'. באופן שלא עצרו כח לסבול עול תורה ומצות כי הם חפצים בחיי עוה"ז, ואילו היתה התורה קלה לשומרה במצות מועטות אולי היו אוחזים בה יתר האומות, אבל מפני כובד רבויה לא נמצא מי שירצה להשתעבד בקבלת עולה אלא ישראל אשר הטה שכמו לסבול. ובפירוש אמרו בפ' שמיני (ויק"ר) בשם רשב"י משל לאחד שיצא לגורן וכלבו וחמורו עמו, הטעין לחמורו חמשה סאין ולכלבו שני סאין, והיה החמור הולך והכלב מלחית (רוביץ על הארץ), נטל ממנו אחד ונתן על גבי החמור, אעפ"כ היה הכלב מלחית, א"ל את טעין מלחית, לית את טעין מלחית. כך אפילו שבע מצות שקבלו בני נח כיון שלא יכלו לעמוד בהן עמד ופרקן לישראל, ע"כ. הכוונה שאמר בעל הכלב אליו כמשתאה, איני יודע מה לעשות לך, כי אם היותך טעון איזה משא את זוחל על גחונך ואף אחר שהקלתי משאך ואינך טעון משא כבדה ג"כ אתה זוחל לארץ כבתחלה, ע"כ יותר טוב הוא לפרוק כל המשא מעליך והטעינו על החמור שלא איכפת ליה לשאת עוד משא. וזהו ההפרש בין ישראל לגוים, כי ישראל מקבלים עול מצות עליהם ושומרים אותן והולכים לבטח, ואו"ה לא יאבו לקבל עליהם שום עול אפילו אם הוא קל מאד, ואינם מוכנים לעוה"ב. לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר, כי השי"ת בראותו טוב התעוררות ישראל לקבל עול תורה ומצותיה ותאותם לקיים את כולן, הוא מגדיל התורה בכמותה וברבויה, ויאדיר ג"כ שנותן כח ואדירות לעמו ומחזיק בידם שיוכלו לקיים אותן, כי הבא ליטהר מסייעין אותו. ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום.

עה

דרשה על פרק ראשון

[משה קבל תורה מסיני] צריכין אנו לדקדק שאמרו משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע וכו' ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה וכו' אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק וכו', כי לשון קבלה שייך לא רק לגוף הדבר אלא גם לדברים הנמשכים אליו, כי משה קבל התורה הכתובה וגם התורה שבע"פ וכל מה שאפשר לתלמיד ותיק לחדש בה עד סוף כל הדורות, אבל אחרי משה אין נביא רשאי לחדש היינו להוסיף עליה שום דבר. ולכן מסרה כמו שהיא מיד ליד ליהושע כי סמך משה את ידיו עליו, והמסירה הזאת נשתלשלה מיהושע לזקנים היינו השופטים ובפרט עתניאל בן קנז ועלי הכהן, ומזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה כמו שהיא מבלי גרעון ותוספת לאנשי כנסת הגדולה, שהיו בגלות בבל וביניהם נביאים אחרונים חגי זכריה ומלאכי, ברוך בן נריה, זרובבל, עזרא ונחמיה ומרדכי בלשן, בס"ה שמונים וחמשה (ירוש' מגילה ע' ע"ד) ויש אומרים מאה ועשרים חכמים גדולים, והם עשו כמה תקנות טובות כדי לחזק הדת והאמונה ותקנו תפלות קבועות לישראל. ועד העת ההיא נמסרה התורה שבכתב עם התורה שבע"פ מדור לדור מבלי פוצה פה ומבלי מחלוקות ושנוי דעות. אך משמעון הצדיק ואילך שהיה משיירא כנסת הגדולה, התחילו ליסד כתות שונות ונתרבה המחלוקת בדברי התורה ונעשה התורה כשתי תורות ועם ישראל נפרדו לכתות כתות. והיו צריכין התנאים הגדולים לקבל התורה איש מפי איש, היינו עם הטעמים הכמוסים והנגלים, ומדות התורה בגזרה שוה וק"ו וכו', ומאז החלו הזוגות עד בית שמאי ובית הלל, וכל בית קבל מבעל הבית שלו, עד שבא רבי והעמיד את הקבלה על בסיס נאמן במשניות ואחריו באו חכמי הגמרא לחזק את הקבלה ע"י ביאורים ופירושים נכונים.

[יסודי היהדות] אנשי כנסת הגדולה העמידו קיום העולם היהודות על שלשה יסודות: א') על תורת

המשפטים והסנהדרין והדיינים להוציא המשפט לאור, ב׳) על המלמדים את תורת ה׳ לתלמידים בבתי הספר, ג׳) על הסופרים בעלי המסורה בתנ״ך. הזהרה הראשונה היתה להשופטים „הוו מתונים בדין", כי מלפנים היו המלכים הנביאים והכהנים שופטים את ישראל ע״פ רוח אלהים בתבונה ובדעת וכל רז לא אנס להם, שלמה המלך בקש לב שומע לשפוט את עמך להבין בין טוב לרע (מ״א ט), והנביאים נבאו והורו לעם דרך משפט ע״פ ה׳, ושפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה׳ צבאות הוא, דומה לנביא ה׳. ואחר שנסתמו מעיינות החכמה ממלך כהן ונביא, בחרו סנהדרין בגדולי החכמים מקרב העם להורות משפטי ה׳, ולכן היו צריכים להזהיר על מתינות הדין לחקור ולדרוש כל דבר מקודם להבחין בין אמת לשקר כדי להוציא דין אמת לאמתו. הזהרה השניה היתה לראשי הישיבה „העמידו תלמידים הרבה", כי כבר פסקה המסורה שמסרו התורה מדור לדור כאמור לעיל, והוצרכו לקבלת התורה מחדש, שאפשר רק ע״י ישיבות גדולות לתורה ולתעודה, למען לא תשתכח תורה מישראל. כי עד העת ההיא לא היו בתי ספר לישראל רק האב מלמד את בנו תורה, ושמואל הנביא יסד את בית ספרו ברמה רק לבני הנביאים נערים גדולים בעלי כשרון. וכאשר עלה עזרא מבבל יסד בית ספר בירושלם, ועדיין מי שיש לו אב היה מעלה בנו ומלמדו, ומי שאין לו אב לא היה עולה ולומד, התקינו שיהיו מושיבין מלמדים בכל פלך ופלך ומכניסין אותם כבן ט״ז או כבן י״ז וכו׳, עד שבא יהושע בן גמלא ותקן שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר ומכניסין אותם כבן שש או כבן שבע וזכרוהו חכמים לטוב (ב״ב כ״א). הזהרה השלישית היתה לסופרים והם חכמי ישראל הקדמונים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה והיו בעלי המסורה שעשו סימנים של אותיות רבתי וזעירא ונקודות ותקונים בקריאת תיבות רבות בכתבי הקדש, ועליהם נאמר ויבינו במקרא ואמרי לה אלו המסורת (מגילה ג׳), להם אמרו „עשו סייג לתורה" ע״ד שאמרו להלן (פ״ג י״ז) מסורה סייג לתורה, כי סימני המסורה הם כמו סייג וגדר לתורה ואין רשות לבאים אחריהם לפרוץ הסייג והגדר הזה.

[תורה עבודה וגמילות חסדים] שמעון הצדיק היה זמן רב אחר בנין הבית השני והוא היה משיורי אנשי כנסת הגדולה מאחרונים שבהם, שנמסרה להם התורה ע״י אחרונים שבנביאים חגי זכריה מלאכי. וכנראה הוא שמעון הראשון בנו של חניו הראשון והיה כהן גדול, ומכונה „הצדיק" ע״ש צדקתו חסידותו וישרתו (יוסיפוס קדמוניות ספר י״ב פ״ב). בן סירא כותב עליו: שמעון בן חניו הכהן הגדול חיזק בימיו את בדקי הבית ואת היכל ה׳ וכו׳ כגבר עמד בפרץ עמו ונגד הפורץ בצר הקרת (בן סירא נ׳). ועליו אמרו בפיוט העבודה ליו״כ מה נהדר „מראה כהן". שמעון הצדיק קבל את פני אלכסנדר מקדון בעברו בא״י ובימיו הלשינו השמרונים על ישראל לפני אלכסנדר, אך הוא לא שמע להם ומסרם בידי שמעון לעשות בהם שפטים, כי דמות דיוקנו של שמעון הצדיק נראה לו במלחמותיו שנצח על אויביו (עי׳ יומא ס״ט. ויק״ר פי״ג). ויען כי השמרונים השתדלו בימיו לזייף תורת משה ולא האמינו בספרי הנביאים, לכן התאמץ הוא כנגדם ואמר על שלשה דברים העולם של היהדות עומד על התורה האמתית של משה שנמסרה לנו, ועל העבודה בהיכל ה׳ שהוא היה הכהן הגדול, ועל גמילות חסדים של מעשים טובים בקור חולים והלוית המת, ולכן מכונה „הצדיק" כפי עדותו של יוסיפון. וע״י צדקתו הגדולה נשתלחה ברכה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים וכל כהן שמגיעו כזית יש אוכלו ושובע ויש אוכלו ומותיר וכו׳ (יומא ל״ט:), כי הוא היה עוזר להם ותומך בידם ופרס לרעב מלחמו. וכל מי אשר נאה מקיים יש לו הרשות להיות נאה דורש.

[פרושים וצדוקים] אנטיגנוס איש סוכו אומר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב על מנת שלא לקבל פרס, ויהי מורא שמים עליכם. בימי אנטיגנוס איש סוכו התחילו החכמים ללמוד חכמת יונית וכאשר יוכיח גם שם „אנטיגנוס", ונתרבו דעות זרות בין התלמידים, ואמרו כי שני תלמידים היו לו לאנטיגנוס איש סוכו ושמותם צדוק וביתוס, ושנה להם אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, כיון ששמעו הדבר הזה הלכו ושנו הדבר לתלמידיהם ותלמידי תלמידיהם, ואמרו דבר בשם אמרו, אמרו זה לזה אילו היו יודעים אבותינו שתחיית המתים ומתן שכרן של צדיקים בעולם הבא, לא היו אומרים כן ולא היו שונים כך. הלכו ויצאו ופרשו להן, ויצאו מהם שתי משפחות רעות, צדוקים וביתוסים, צדוקים על שם צדוק וביתוסים על שם ביתוס (אבות דר״נ פ״ה ב׳). ומהם נסתעפו כל המכחישים בתורה שבעל פה עד כת הקראים, והכחישו בפרט בתחיית המתים ובשכר ועונש לעוה״ב. ונראה כי טעו במשנתו ולא ירדו לסוף דעתו גם לא סיימו את דבריו שאמר „ויהי מורא שמים עליכם". כי בראשונה היו צריכים להבין מדוע בחר במשל לומר אל תהיו כעבדים וכו׳ ולא אמר סתם אל תעבדו את ה׳ ע״מ לקבל פרס, כי באמת לא מצינו שאסור לעשות כן, ובכמה מקומות מפורש מתן שכרן של מצות ועונשן של עבירות בצדן, כדכתיב אם בחקותי תלכו וגו׳ ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו וגו׳. ובעשרת הדברות נאמר כבד את אביך ואת אמך למען ייטב לך וגו׳ ורבים כיוצא בהם, אלמא שטוב לקיים המצות לקבל שכר, ותניא בהדיא האומר סלע זו

לצדקה בשביל שיחיה בני או כדי שאזכה לחיי עוה"ב הרי זה צדיק גמור (ר"ה ד'). אמנם יש חילוק אם האומר כן יש בו תורה ויראת שמים או לא, וטעם הדבר שלפעמים נשגבים ממנו דרכי ה' ויקרה צדיק ורע לו ורשע וטוב לו, וכמו שאמר קהלת (ח') אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים ויש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים, ומי שיש בו יראת שמים לא תתבולל דעתו עליו ולא יבעט אע"פ שמגיע לו כמעשה הרשעים, כי יפרש למען ייטב לך לעולם שכולו טוב ולמען יאריכון ימיך לעולם שכולו ארוך, ויפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העוה"ז, ויודע כי השי"ת צדיק וישר ואינו מקפח שכר כל בריה, והרעות הבאות על הצדיקים הן לטובתם. ובין כך ובין כך לא ימיר עבודת הבורא ויעבדנו בלב ונפש. וכי האי גוונא שפיר דמי לעבוד ה' בשביל לקבל שכר, ובפרט אם רוצה השכר לא להנאת עצמו כי אם בשביל שיחיה בנו או שיהיה לו שכר לעוה"ב שאין זה הנאת הגוף, וזה לאות שיש בו יראת שמים ובודאי הוא צדיק גמור. אבל מי שאין בו תורה ולא יראת שמים, אם יקרנו כמעשה הרשעים יניח עבודתו וילך לו, לפי שחושב דרכי ה' כדרכי בני אדם, כמו הפועל אצל בעל הבית שבא בשכרו, ומשלם לו דבר יום ביומו, ואם יעשוק שכרו לא יעבדנו עוד. ומדמה שכן דרכי השי"ת וראוי לו לקבל ממנו שכרו בכל יום, וכשיקרנו רע הרשות בידו להניח עבודתו ולהפטר ממנה ולהתחרט על הראשונות שיגע לריק. והיינו דקאמר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, על מנת לקבל חלק ופרס קצוב כפי העבודה לא פחות ולא יותר, ואם יחסר לו יפרוק עול רבו מעליו, ועבודה כזו לא חפץ ה'. כי כן עובדים הגוים את אלהיהם, והכי אמרינן (ר"ה ד') גבי כורש שהחמיץ שאמר די להון מהקרבין ניחחין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובנוהי, ומקשי ומאן דעביד הכי לאו מעליותא היא וכו' ומשני לא קשיא כאן בישראל כאן בגוים. ופירושה ברור כי הגוי שלא למד תורה ואין בו יראת שמים עושה על מנת לקבל פרס כעבד מאדוניו, ואם יקרנו ההיפך ישוב מצדקתו והוא תוהה על הראשונות, אבל ישראל שיש בו תורה ויראת שמים יודע כי היום לעשותם ומחר לעוה"ב לקבל שכרם, ולהכי מותר לו לעשות מצוה בשביל לקבל שכר אח"כ. והוסיף לומר אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס, כלומר ודאי עבדים אתם למקום ב"ה, ואתם חייבים בעבודתו ובקיום מצותו, כדכתיב כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים (ויקרא כ"ה), ולכן עליכם לשמש אותי כעבד המשמש את רבו לעשות לו קורת רוח ולא להנאת עצמו בשביל הפרס, אלא שלא על מנת לקבל פרס וזהו עבודה מאהבה ולא עבודה מיראה או בשביל טובת הנאה. יש גורסין אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב על מנת שלא לקבל פרס, ואין הגירסא נכונה, כי אין מן הצורך לבטל השכר לגמרי ושלא להאמין בשכר, כי בודאי שכרו שמור לעתיד לבא, ועליו להאמין בשכר ועונש, אלא שבעת עבודתו לא ישים לבו להפרס ויחשוב בדעתו לעבדו בין שיקבל פרס בין שאינו מקבל פרס, וזהו שלא על מנת לקבל פרס כי אין הפרס תנאי עבודתו, כי הוא מוכן ומזומן לעבדו אפילו בלא פרס, כי הפרס טפל לו והעיקר היא העבודה מאהבת השי"ת. ובזה טעו צדוק וביתוס כי חשבו שאנטיגנוס רבם היה מזהירם שיעבדו את השם כעבד את אדוניו על מנת שלא לקבל פרס, מבלי שום תקוה לקבל שכר על מעשיהם הטובים, ובדרך הזה התיאשו משכר לעוה"ב, ואם אין שכר לעוה"ב אז בודאי אין תחיית המתים, כי למה יחיו אם לא יקבלו שכרם? ובפרט טעו שלא שמעו דברי רבם האחרונים „ויהי מורא שמים עליכם". ולכן יצאו לתרבות רעה. וזה גרם לאבטליון שהיה גר וחכם ופילוסופי מאו"ה, לומר „חכמים הזהרו בדבריכם", כי התלמידים שלמדו חכמת יונית עלולים הם לטעות בדברי רבם אם אינו נזהר בדבריו כראוי, וראשית חכמה יראת ה'.

[זוגות של תלמידי חכמים] יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלם היו הזוג הראשון מחמשה זוגות שנקראו ג"כ אשכולות, ארבעה האחרים היו יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי, יהודה בן טבאי ושמעון ב שטח, שמעיה ואבטליון, שמאי והלל. הזוגות האלה עמדו בראש הסנהדרין הראשון שבכל זוג היה נשיא והשני אב"ד (חגיגה ט"ז). ומהזוגות האלה התחילה המחלוקת בחלק ההלכות, והמחלוקה הראשונה היתה בענין הסמיכה על הקרבן ביו"ט אם מותרת או אסורה משום שבות, יוסי בן יועזר אומר שלא לסמוך ויוסי בן יוחנן אומר לסמוך, ונמשכה המחלוקת כל זמן הזוגות עד שנוסדו בית שמאי ובית הלל, ותלמידי הלל הכריעו לסמוך וקבעו הלכה כמותן (ביצה כ':). בעלי הזוגות היו שונים בתכונתם כמו בדעותיהם, הראשון מבעלי הזוג היה מגדולי היחס (aristocrat) והחרדים מאד שלא לשנות דבר מהמנהג הקדום (conservative), והשני היה מקרב העם (democrat) ונוטה להקל (liberal) לצורך שעה ולעשות תקונים לצרכי הצבור. וכל זה נראה מקורות תולדותם ודרכי למודיהם. יוסי בן יועזר היה כהן גדול ונקרא חסיד שבכהונה (חגיגה י"ז), והתחבר רק לחכמים גדולים ולומדי תורה לשמה. ולכן היה רגיל לומר „יהי ביתך בית ועד ל ח כ מ י ם", לאכסניא של תורה, והקפיד לבחור תלמידים שתוכם כברם ולומדים תורה לשמה, כאמרו „והוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את דבריהם". והוא שמוש תלמידי חכמים דרך צער להיות גולה למקום תורה בדרכים שהאבק עולה, ודבק בתורה לשם שמים עד שמתאוה אליה תאות

נפש כתאות הצמא לרוות צמאונו, וזהו אות שאוהב את התורה יותר מכל חפצי העולם, וע"ד שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ"ה). ולעומתו היה יוסי בן יוחנן איש ירושלם, מקרב העם, שלא התהדר ביחוסו, וכל ישעו וחפצו להגדיל תורה בין בני העניים שמהם תצא תורה, ולכן אמר „יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך" שלא לדקדק כל כך על התלמידים גם אם אין תוכם כברם ואפילו אם לומדים שלא לשמה, וכל מגמתו היתה להוסיף כמה ספסלים בבית המדרש, והיה מכניסם לביתו והאכילם משלו. ומפני שהיה ירא מאשתו כי אשה עינה צרה באורחים, לכן אמר אל תרבה שיחה עם האשה ולא תחוש לה, ואל תניחה למנוע התלמידים שיהיו מאוכלי שלחנך. ע"כ היו דבריו, ואח"כ הוסיפו על מאמרו לומר באשתו אמרו ק"ו באשת חבירו מכאן אמרו חכמים כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם.

[יהושע בן פרחיה] הזוג השני היה יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי. יהושע בן פרחיה היה ראש הסנהדרין ובימיו נהרגו הפרושים ע"י ינאי המלך שהוא יוחנן בן הורקנוס, ויהושע ברח למצרים (מנחות ק"ט:). וכאשר נברה יד הפרושים על הצדוקים בקשו ממנו שיחזור לירושלם, וכתבו לו „מני ירושלם עיר הקדש לכי אלכסנדריא, בעלי שרוי בתוכך ואני יושבת שוממה", אמר שמע מנא שלמא הוי (סוטה מ"ז.) ושב לירושלם וחזר למשרתו בתור ראש הסנהדרין, ונתאי הארבלי היה חברו בתורה. ולזה אמר „עשה לך רב וקנה לך חבר", לעשות רב היינו למנותו עליו רב כי כל מי ששמהו הצבור עליהם רב חייב ללמדם תורה, וכמו שאמרו מה אני בחנם אף אתה בחנם. וכן כשעבר הזעם של ינאי מלכא ושלחו אחריו לשוב לירושלם היה מוכרח לחזור אליהם ולהורות לפניהם מתורת ה'. אבל החבר אינו חייב להתחבר עם איש כמותו ללמדו תורה, ולכן מוכרח לקנותו בדמים או באהבה אחוה וריעות, כמו שנאמר קנה חכמה קנה בינה וגו' (משלי ד'), אמת קנה ואל תמכור (שם כ"ג). גם מיוחס ליהושע בן פרחיה המאמר: בתחלה כל האומר לי עלה לגדולה אני כופתו ונותנו לפני הארי, ועכשיו (שנתמנה לגדולה) כל האומר לי לירד ממנה אני מטיל עליו קומקום של חמין (מנחות ק"ט:). ולכן אמר „והוי דן את כל אדם לכף זכות", כי הוא בעצמו לא היה יכול לעמוד בנסיון אחר שנעשה ראש. חברו נתאי הארבלי, שבא מארבל מקום סמוך לטבריא על ים כנרת ששם ישבו בעלי הכתות השונות שהתנגדו לתורת הפרושים ומהם נוסדה כת הישועים שהאמינו אח"כ בישו הנוצרי בתור משיח. ולכן יעץ נתאי הארבלי לתלמידיו: „הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע", כי אוי לרשע ואוי לשכנו, ויהושפט מלך יהודה שהשתתף עם אחזיה מלך ישראל הרשע, התנבא עליו הנביא לאמר בהתחברך עם אחזיהו פרץ ה' את מעשיך (דהי"ב כ'). ואף אם יראה כי רשע וטוב לו „אל תתיאש מן הפורענות" כי סוף סוף יענשו הרשעים. או שנוכל לפרש בדרך אחר שאמר להם אם צרות וגזרות רעות ישיגו אתכם אל תתייאשו מהצלה וישועה מן הפורענות, כי כל מה דעביד רחמנא לטב עביד, ועל כל פורענות הבאה יש לומר גם זו לטובה.

[שמעון בן שטח] הזוג השלישי היה יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח, יהודה היה ראש הסנהדרין ושמעון היה הנשיא ונחלקו בסמיכה וגם בעדים זוממין. יהודה בן טבאי צוה להרוג עד אחד זומם כדי להוציא מלבן של הצדוקים שהיו אומרים אין עדים זוממין נהרגין עד שיהרג הנידון, כי השעה היתה צריכה לכך מפני שהתחילה אז כת הצדוקים להתפרץ נגד הפרושים. והוכיחו שמעון בן שטח לאמר: אראה בנחמה אם לא דם נקי שפכת שהרי חכמים אמרו אין העדים נעשין זוממין עד שיזומו שניהם. ובראותו כי שגג במשפטו התחרט על מעשיו, וכל ימיו היה משתטח על קבר ההרוג והיה קולו נשמע וכסבורין העם קולו של הרוג הוא (חגיגה ט"ז). ומפני שהוא בעצמו שגג במשפטו, לכן אמר „אל תעש עצמך כעורכי הדיינין, וכשהיו בעלי דינין עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים, וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאין כשקבלו עליהם את הדין". כלומר שלא יסמוך הדיין על חכמתו הגדולה ובינתו לעשות עצמו בין חבריו הדיינים כמעשה עורכי הדיינים (lawyers), שהם בעלי לשון למודים המסדרים ומטעימים טענות צד אחד על חבירו, כי צריך להיות איש הבינים השוה ומשוה שני בעלי הדינים, ששניהם יהיו בעיניו כרשעים כשעומדים לריב ושניהם כצדיקים אחר שקיימו עליהם דין צדק. גם לא יחוש לאיזה צד אחר או כתה אחרת להיות נוטה מן הדין בשבילם, רק ישים עיניו על בעלי הדינים לחשוב אותם מקודם כרשעים ואח"כ כצדיקים, וכן אם ישובו בעלי הכתות מדרכם הרעה לא תהיה שנאתו כבושה עליהם, ויקבלם באהבה ויכניסם תחת כנפי השכינה. שמעון בן שטח החזיר התורה ליושנה ומסר הנהגת הסנהדרין בידי הפרושים (קדושין ס"ו), והיה נזהר מאד להוציא דין בדיוק ע"פ התורה, פעם אחת ראה אחד שרץ אחר חבירו והסייף בידו וכו, אמר לו רשע מי הרגו לזה, אבל מה אעשה שאין דינך מסור בידי שהרי התורה אמרה ע"פ שנים עדים וגו' ונהרג בידי שמים (סנהדרין משנה פ"ח ג'). מצד אחר בקש להקים את דברי התורה ע"פ עדות של שנים עדים אף שהיה הדבר נוגע לחיי בנו, ומסופר כי אתא סיעת ליצנין (צדוקים) אמרי הבו עצה נסהיד על בריה ונקטליניה, אסהידו עלוי ונגמר דינו ליהרג, כי נפק למיתקטל אמרי ליה מרי שיקרין אנן. בעא אבויה מחזרתיה, אמר ליה אבא! אם בקשת להביא תשועה על ידך עשה אותי כאסקופא (ירוש' סנהדרין

פ"ז דף כ"ג ע"ב). ועשה כן כדי לנצח את הצדוקים. אבל ע"פ הדין היה יכול לבטל עדותן ע"י חקירה ודרישה. ולכן אמר שמעון בן שטח „הוי מרבה לחקור את העדים, והוי זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר".

[שמעיה ואבטליון] בזוג הרביעי היו שמעיה ואבטליון, מזרע גרים מבני בניו של סנחריב (גיטין נ"ז:). ומפני שלא היו יחסנים לא היו מקורבים למלכות ולא התערבו בעניני הממשלה. ובקנאתו אל האמת והצדק הוכיח שמעיה את הסנהדרין על שהיו נושאים פנים להורדוס (יוסיפוס בקדמוניות היהודים ספר י"ד פ"ט). ולכן אמר שמעיה „אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות (נשיאות), ואל תתודע לרשות" (ממשלה), שיפה תורה עם דרך ארץ. ומצינו עוד שהתנגדו ליחוס אבות במקום שאין יחוס עצמו, כמו הכהנים הגדולים שהיו בזמן הבית השני. פעם אחת כאשר יצא הכ"ג (הורקנוס או אנטיגנוס) מבית המקדש במוצאי יוה"כ והוו אזלי כולי עלמא בתריה, כיון שחזיונהו לשמעיה ואבטליון שבקוהו לדידיה ואזלי בתר שמעיה ואבטליון, לסוף אתו שמעיה ואבטליון לאפטורי מיניה דכהן גדול, אמר להון ייתון בני עממין לשלם (בלשון גנאי שהיו מצאצאי הגוים), אמרו ליה ייתון בני עממין לשלם דעבדין עובדא דאהרן, ולא ייתי בר אהרן לשלם דלא עביד עובדא דאהרן (יומא ע"א:), כי אהרן היה רודף שלום והכהן הזה לא יצא בעקבותיו. אבטליון אומר „חכמים הזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו התלמידים הבאים אחריכם וימותו, ונמצא שם שמים מתחלל". כל זה לקוח מן הנסיון של היהודים שגלו למצרים ע"י רדיפות ינאי להפרושים, והתישבו באלכסנדריא של מצרים וגלו פנים בתורה שלא כהלכה, כמו חניו הכהן שהקים בית מקדש במצרים, עד שגזרו חכמים שהכהנים ששמשו בבית חניו לא ישמשו במקדש שבירושלם (מנחות ק"ט.), גם היה ירא שמא ילמדו מחכמי העמים חכמת יונית, שהם „מים רעים" מבורות נשברים, ומסוכנים הם ליהדות. ובשביל זה השתדלו אז להגביל את מספר התלמידים ותקנו שכל מי שירצה ללמוד בבית מדרש ישלם חצי טרפעיק (מעה והצי) לשומר הפתח (יומא ל"ה:), כדי לבחור תלמידים אשר תוכם כברם ויראת שמים בקרבם, כי היה ירא אבטליון שאם יראו העם כי התלמידים נהפכו למינות ומוצאים דבה רעה על התורה, יחשבו כי כן למדו מרבותיהם, ויהיה זה מכשול לרבים ושם שמים מתחלל על ידיהם.

[הלל ושמאי] הזוג החמישי והוא האחרון הם שמאי והלל, ומפני חשיבות הלל שהלכה כמותו נחשב בראשונה. הלל הזקן נתיחס מצד אביו משבט בנימין ומצד אמו מדוד המלך והלך ללמוד תורה בבבל ואח"כ עלה לא"י ללמוד מפי שמעיה ואבטליון (פסחים ע'.), ונעשה נשיא. והיה ענו מאד ונוח לבריות. כי שמע מרבותיו שמעיה ואבטליון שהוכיחו את הכהן הגדול על שלא הלך בדרך אהרן הכהן שהיה רודף אחר השלום, וכן היה דרכו לעשות שלום בין הכתות השונות ולקרב הגרים. הפך תכונת שמאי הזקן שהיה קפדן. ומעשה בגוי אחד שבא להתגייר לפני שמאי, א"ל כמה תורות יש לכם? א"ל שתים, תורה שבכתב ותורה שבעל פה, א"ל שבכתב אני מאמינך ושבע"פ איני מאמינך וכו' גער בו והוציאו בנזיפה. בא לפני הלל גייריה, יומא קמא א"ל אל"ף בי"ת גמ"ל דל"ת, למחר אפיך ליה, א"ל והא אתמול לא אמרת לי הכי? א"ל לאו על דידי קא סמכת, תורה שבע"פ נמי סמוך עלי. שוב מעשה בגוי אחד שבא לפני שמאי א"ל גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת, דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל גייריה, א"ל דעלך סני לחברך לא תעביד, זו היא כל התורה כולה, ואידך פירושה הוא זיל גמור וכו'. אמרו הגרים קפדנותו של שמאי בקשה לטורדנו מן העולם וענותנותו של הלל קרבנו תחת כנפי השכינה (שבת ל"א.). וזהו שאמר הלל „הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה", כי הכהן היה מברך את העם בשלום, וכתיב בפנחס הכהן הנני נותן לו את בריתי שלום, ונאמר בריתי היתה אתו החיים והשלום וכו' בשלום ובמישור הלך אתי וגו' (מלאכי ב'). ונאמר בקש שלום ורדפהו (תהלים ל"ד). ולא רק יבקש אהבה ושלום בשביל ישראל אלא גם לכל הבריות כדי לקרבם לתורת ה', כמו שעשה הלל לגרים. ובהיותו בא מבבל היתה לשון הבבלאים שגורה על לשונו, ואמר „נגד שמא אבד שמ"ה" (מי שכל מגמתו לעשות לו שם גדול יאבד שמו בקהל) ודלא מוסיף יסיף (מי שלא יוסיף ללמוד לעצמו יום ולילה יפסוק מלמודו לגמרי אח"כ), ודלא יליף קטלא חייב (מי שלא ילמד לאחרים חייב מיתה בידי שמים כי על ידו תשתכח תורה), ודאשתמש בתגא חליף (ומי שעושה את התורה קרדום לחפור בו חלף והלך לו מן העוה"ב). וכמו שמפרש להלן ר' צדוק אל תעשה עטרה להתגדל בהן וכו' הא למדת שכל הנאות מדברי תורה נוטל חייו מן העולם, וכן שנה הלל ודאשתמש בתגא חלף וכו'. הלל נתמנה לנשיא במקום בני בתירה אחר שמעיה ואבטליון, והיו ב"ב ראשי הישיבות בא"י, פעם אחת חל ערב פסח להיות בשבת שכחו ולא ידעו אם פסח דוחה את השבת אם לאו, אמרו כלום יש אדם שיודע וכו' והלל הגיד להם כך שמעתי משמעיה ואבטליון שדוחה את השבת בג"ש של מועדו שנאמר בשניהם, מיד הושיבוהו בראש ומינוהו נשיא עליהם וכו' ואמר מי גרם לכם שאבא מבבל ואטול את הנשיאות, עצלות שהיתה בכם שלא שמשתם את שמעיה ואבטליון. ולבסוף טעה גם הוא מפני שהתגאה עליהם, כי כל המתיהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת הימנו (פסחים ס"ו). על היהרות אמר

הלל נגד שמא אבד שמיה, ועל העצלות שהיתה בהם ששכחו דברי רבם, אמר ודלא מוסיף יסיף ודלא יליף קטלא חייב. ולפי שהיה הלל עני ביותר עד שאמרו עליו כי הלל מחייב את העניים ללמוד תורה (יומא ל"ה), לכן אמר ודאשתמש בתגא חלף, כי אסור להשתכר בדברי תורה וללמוד מעוני, כי מעניים תצא תורה. עוד אמר הלל „אם אין אני לי מי לי? וכשאני לעצמי מה אני? ואם לא עכשיו אימתי?". גם זה להוכיח כי זכות אבות לא יעמיד לאדם בתורה אם לא יעסוק בה יומם ולילה, כי לולי „האני" ששימש את שמעיה ואבטליון ועמלו הרב בתורה בבבל לא היה עולה לגדולה. אבל „אני" יחידי בתורה לא יועיל להגדיל התורה ולהאדירה, כי מאן דלא יליף קטלא חייב, ולכן יסד את בית הלל מכמה תלמידים המקשיבים לתורתו ובדרך הזה הפיץ מעינותיו חוצה. ואם לא עכשיו אימתי, כי למד גם בעת שהיה עני מדוכה והיה מחייב את העניים, וגם בעת שנתעלה לגדולה. כי לא יאות לאיש לומר הזמן הזה או זה מוכשר ללימוד, וכמו שאמר להלן ואל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה. ואין להקשות על מאמרו שאמר בשמחת בית השואבה אם אני כאן הכל כאן ואם אין אני כאן מי כאן (סוכה נ"ג). כי במלת „אני" כוון להשי"ת שהוא מחצית השם כמו אני והו הושיעני.

[קפדנות שמאי] שמאי שהיה קפדן עם הבריות היה ג"כ קפדן ומדקדק גדול בדינים ומחמיר בכל דבר. הוא היה אומר „עשה תורתך קבע" כדבר הקבוע ועומד במסמרות נטועים שלא תמוט לעולם ולא תזוז לכאן או לכאן. והיה מקפיד גם לחנך הילדים במצות, עד כי ספרו עליו כי בלדת כלתו בן בחג הסכות פיחת את המעזיבה וסיכך על גבי המטה בשביל הקטן (סוכה כ"ח). ואמרו עליו שלא רצה להאכיל לתינוק ביוה"כ אפילו בידו אחת דרך שנוי, וגזרו עליו להאכיל בשתי ידים (יומא ע"ז:). מעשה המצות היה בעיניו עיקר היהדות והלימוד התמידי טפול לו, לכן אמר „אמור מעט ועשה הרבה". אמנם אע"פ שהיה קפדן לאחרים היה ענוו עם הצדיקים והודה על האמת, וגם בהתוכחו עם יונתן בן עוזיאל שהיה תלמיד הלל, אמר הטיח עלי בן עוזיאל, כלומר השיבני דרך בזיון ונצחני (ב"ב קל"ד עי' רשב"ם). ולאחרונה הודה להלל כי יפה עשה לגייר הגרים ע"י ענותנותו וטוב רוחו ותכונתו העדינה, והוא דחה אותם בשתי ידים ע"י קפדנותו, ונתחרט אח"כ ואמר „והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות".

[רבן גמליאל ובנו] אחר שנוסדו בית הלל ובית שמאי וקבעו חכמים הלכה כבית הלל פסקה הקבלה, כי היו כל גדולי התנאים במקום אחד בא"י בישיבותיהם, וכל ההלכות היו פסוקות על ידיהם וידועות לכולן, לכן לא נאמר גבי רבן גמליאל שקבל מרבותיו וכן גבי ר"ש בנו, ורבי הוא רבינו הקדוש העלה את כל דבריהם במשניות ע"פ פסקי ההלכות. ורק רבן יוחנן בן זכאי שהעתיק את ישיבתו ליבנה ויסד שם סנהדרא קטנה והיה אב"ד, רק הוא היה צריך לקבלה ונאמר בו שקבל מהלל ומשמאי, ואחריו פסקה הקבלה לגמרי, ולא הוסיפו עוד תקנות ודינים ע"פ גזירה שוה וקל וחומר ושאר מדות התורה מרבי ואילך. ומאחר שפסקה הקבלה אחר בית הלל, היה רבן גמליאל בן בנו של הלל אומר עשה לך רב והסתלק מן הספק, כי מעתה אנו צריכים רק לפרש דברי הראשונים שהלכה כמותן, ועליך למנות לך רב ללמדך דבריהם ותו לא, וממילא תסתלק מן הספק. ולא כמו שאמר יהושע בן פרחיה עשה לך רב וקנה לך חבר, כי לעיל אמר למנות רב שיקבל ממנו תורה מפי השמועה, והכא הצורך לרב לפרש דברי הקודמים הנודעים מכבר רק כדי להסתלק מן הספק לדעת פירוש מאמרם והלכה כמי. גם הזהיר שלא להוסיף ולא לגרוע מקבלת החכמים ואמר בדרך מליצה „ואל תרבה לעשר אומדות" שלא לתת מעשר באומדנא על פי ראות העין ושקול הדעת, רק במדה במשקל ובמשורה חלק עשירי, לא פחות ולא יותר. במקום אחר מפרש דבריו עשה לך רב, באיזה רב שיבחר לו, כי נמצאים תלמידי חכמים שונים כדגי הים, שנמצא דג טמא, דג טהור, דג מן הירדן, דג מן הים הגדול. דג טמא כיצד? בן עניים (בדעת) שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ואין בו דעה. דג טהור כיצד בן עשירים שלמד מקרא משנה הלכות ואגדות ויש בו דעה. דג מן הירדן כיצד זה ת"ח שלמד מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות ואין בו דעת להשיב, דג מן הים הגדול כיצד זה ת"ח שלמד מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות ויש בו דעת להשיב (אבות דר"נ פ"מ ט'). ר' שמעון בנו של רבן גמליאל היה בשעת גזרת השמד והיה מעשרה הרוגי מלכות, וגזרו אז על למוד התורה, והיו ת"ח צריכין להזהר שלא להוציא מפיהם דבר נגד ממשלת זדון. לכן אמר „כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה ולא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, וכל המרבה דברים מביא חטא". כי סייג לחכמה שתיקה ובפרט לגוף שלא יענש ע"י הדבור. ובמקום סכנה מוטב למעט בלימוד ולהרבות במצות ומעשים טובים, וכדרך שאמר שמאי אמור מעט ועשה הרבה. וכל המרבה בדברים בטלים מביא חטא, וכמו שנאמר ברוב דברים לא יחדל פשע וחושך שפתיו משכיל (משלי י'), וגם אויל מחריש חכם יחשב אוטם שפתיו נבון (שם י"ז). ר' שמעון בן גמליאל השני אומר „על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם". וזה דומה קצת למה שאמר שמעון הצדיק על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. אך רשב"ג השני שנה הדברים לפי זמנו אחר החרבן שנפסקה עבודת ביהמ"ק והרומיים משלו על ישראל,

וכבר פרצה מרידת בר כוכבא והיה אז בעיר ביתר ונמלט משם (סוטה מ"ט: גיטין נ"ח). הוא השתדל להגדיל את כח הסנהדרין והמציא פקידה חדשה להושיב עוד ראש שלישי בתור „חכם" ועשה חוט המשולש נשיא אב בית דין וחכם. והתאמץ למנוע המחלוקת בין ת"ח ולעשות שלום ביניהם (ב"מ פ"ד, הוריות י"ג). וכנראה היה מתנגד גם לבר כוכבא וחפץ להשלים עם הרומיים בראותו כי לא יוכלו היהודים לעמוד נגדם. לכן העמיד את עולם היהודות על שלשה עמודים חזקים הדין האמת והשלום. האמת היא העמוד האמצעי שעליו נשען הדין והשלום, כי צריך להיות דין אמתי לאמתו של תורה, ושלום נוסד על פי דרך האמת, שכל חכם מישראל צריך להעמיד חבירו על האמת כדי למנוע מן המחלוקת, ואמת חותמו של הקב"ה.

עו

דרשה על פרק שני

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ל"ח

רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם? כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם וכו'.

[דברים יקרים מפי גדולים] הדברים המקובלים אצל השומעים הם משתי סבות, אם מפאת גדר וחשיבות המדבר שמוחזק לגדול הערך אף אם לא נתבונן לעצם ומהות ויקרת הדברים, או שהיו דברים מצודקים ויקרים מצד עצמם ושומעיהם ימצאו בהם חפץ גם אם האומרם הוא קטן הערך, יהיה מי שיהיה. וזו היא כוונת עבדי נעמן שר צבא מלך ארם שאמרו אליו: אבי (אדוני)! הנביא דבר אליך הלא תעשה ואף כי אמר אליך רחץ וטהר, אם הנביא המעולה והקדוש דבר אליך אז עליך לעשות אף אם צוה לך לעשות דבר שנראה קל בעיניך לרחוץ בירדן ואתה מבזה התרופה הזאת, כי יספיק היות הנביא המדבר שיהיה הדבר גדול אף אם התרופה נראית קטנה בערכה. וכ"ש כי גם בהשקפת הדבר בעצמו נראה שהיא תרופה יפה באמרו אליך רחץ וטהר, ואינו רחוק מן השכל שהרחיצה תגרום טהרת הצרעת. ובזה נקבצו שני ענינים למעליותא שהאומרו הוא יקר הערך והדבר בעצמו יש לו שלמות. וזש"ה ויותר שהיה קהלת חכם, ואמרו חז"ל אילו אדם אחר אמרן היית צריך לכוף אזנך ולשמעם, וביותר שאמרם שלמה המלך ע"ה ואמרם ברוה"ק. והדבר הזה יצדק מאד לומר במשנתנו על איש האלהים רבינו הקדוש, אשר יספיק להוראת הפלגת גדולתו ומעלתו כי מי כמוהו בחייו ובמותו! ועל אחת כו"כ שראוי להשגיח ולהתבונן בנועם שיח סוד אמריו בהיותם מצד עצמם יקרים ונחמדים מאד.

[דרך הישר ליחיד ולרבים] ראוי לנו לדקדק בדברי רבי שלשונו משונה מלשון רבן יוחנן בן זכאי שקדמהו, שהוא אמר לתלמידיו „צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם", ורבי אמר „איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם". ונראה כי רבי דבר בשלמות המיוחד לאדם מצד עצמו מבלי החשיבו כאבר מן הקבוץ, ועליו אמר שיבור לו האדם, „לו" לעצמו ולאושר נפשו, וביאר שזה תלוי בשמירת המצות שיש לו תפארת בעשייתן והבריות מפארין את מעשיו, וההלול הוא לו לבדו כי את עצמו הוא משלים. והנה כדי לבחור בדרך הישרה הזו אין האדם צריך לצאת חוצה אצל חברת אנשים וקבוץ המדינה לדעת ממה יגיע להם תועלת או נזק, ואדרבה בהיותו נכנס חדר לפנים מחדר בבית מדרשו להשכיל להטיב בדברי תורתנו וקבלת קדמונינו ז"ל בזה ידע ויבין מה היא הדרך הישרה לשלמות עצמו. וריב"ז דיבר במה שהוא צורך לכל איש ואיש בנוגע לזולתו בקבוץ המדיני, ששלמותו תלויה להשתדל תמיד שיהיה הקבוץ המדיני מצומד באחדות גמורה, שיהיו כל החלקים מדובקים מבלי חלוק ופרוד עד שיהיו כלם כאיש אחד. וע"ז אמר לתלמידיו צאו חוצה בשוקים וברחובות להתחבר עם אנשים ולדבר על כתות שונות כדי להשיג מהם ולראות מתוך הויכוח והנסיון מהו הדרך הנכון והטוב אשר בו ובאמצעותו ידבק האדם, ומין האנושי יהיה דבק קצהו בקצתו מקובץ ומאוחד מבלי שיפרדו אלה מאלה, כי זה לא ישיגהו המעיין בהיותו מתבודד לבדו בבית מדרשו אלא מתוך התמדה עם חברת אנשים. והנה השיבו תלמידיו כל אחד לפי דעתו, רבי אליעזר אומר עין טובה, רבי יהושע אומר חבר טוב, רבי יוסי אומר שכן טוב, רבי שמעון אומר הרואה את הנולד, שהוא מבואר היות כל אלו הדברים נוגעים בין אדם לזולתו, ורבי אלעזר בן ערך אומר הדבר העקרי שהוא לב טוב, כי בהיות האדם בר לבב נכון וטהור בלי שום רשע או נטיה רעה, אז בלי ספק יתמיד באהבת החברים לבקש הטוב להם וירחיק כל מה שיזיקם בתמימות לבו, וע"כ אמר ריב"ז שבכלל דבריו ראה כל דברי חבריו. ומקביל לזה הדרך הרעה אשר ממנה יתרחק האדם קצתו מקצתו לפי שתגרום פרוד שנאה קנאה ותחרות ביניהם, וכאשר אמר לתלמידיו צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם, השיב רבי אליעזר עין רעה, רבי יהושע אומר חבר רע, רבי יוסי אומר שכן רע, רבי שמעון אומר הלוה ואינו משלם, רבי אלעזר אומר לב רע, אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם, כי ברוע הלב יפריד הקבוץ ואיש את רעהו חיים בלעו. ולפי שידע רבי מה שכבר חקר ודרש ריב"ז, לא דיבר אלא בדרך שיבור לו האדם לעצמו בבחינת שלמותו ביחוד. ויש ברייתא במס' תמיד (כ"ח.) תניא רבי אומר איזהו דרך ישרה שיבור לו

האדם? אהוב את התוכחות, שכל זמן שתוכחות בעולם נחת רוח באה לעולם, טובה וברכה באין לעולם, ורעה מסתלקת מן העולם, שנאמר ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב (משלי כ"ד).

[דע מה למעלה ממך וכו'] ביתר חלקי המשנה אין לי לחדש על מה שפירשו המפרשים ז"ל, זולתי במה שמסיים רבי לומר הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה: „דע מה למעלה ממך, עין רואה ואזן שומעת, וכל מעשיך בספר נכתבין". כוונת רבי היא שלא נטעה במה שאמר בן סירא בגדול ממך אל תדרוש, בחזק ממך אל תחקור, במופלא ממך בל תדע, במכוסה ממך בל תשאל, במה שהורשית התבונן, אין לך עסק בנסתרות (ב"ר פ"ח). ופירושו כי לא יאות להרוס ולעלות כדי להשיג הדברים הנעלמים בשום דרך מדרכי ההשגה שהם שלשה כנודע, אם מצד החקירה השכלית, אם מצד המוחש, ואם מצד המקובל. ויש עוד השגה רביעית העולה על כלנה והיא באמצעות השפע האלהי בנבואה, ואמר בן סירא שבשום אחד מאלו לא יבקש להשיג מה שאי אפשר לו בענין מהותו ית'. אם בדרך השפעה הנבואית אמר בגדול ממך בל תדרוש, מה שהוא דבר גדול מצד עצמו אל תדרשהו ממנו ית' שיגלהו לך, כעין אומרו ותלך לדרוש את ה', דרוש נא כיום את דבר ה', וכן נדרשה את ה' מאתו, כי אפילו משה רבינו ע"ה שנתאוה להשיג את המהות לא יכול לו, ואמר לו לא תוכל לראות פני וגו'. ואם בדרך החקירה, בחזק ממך אל תחקור, מה שהוא חזק וקשה ההשגה מצד עומקו לא תשים חקירתך עליו. וגם מדרך ידיעה חושיית שהוא כדבר הנגלה ונראה בעין, במופלא ממך מה שהוא מופלא ונעלם מעין חושך לא תרצה ליודעו בנסיון מצד עצמך. ואם בדרך המקובל מאחרים במכוסה ממך לא תשאל, לא תהא שואל אותו מאחרים שיגידו לך לקבל מהם אמתתו. רק במה שהורשית התבונן, באותם הדברים אשר הרשות נתונה לך בהם, שהן המצות הנכללות בתורה שיש לך עליהן רשות ובחירה, בהן תתבונן לידע אופן שמירתן, אבל אין לך עסק בנסתרות. אך אין הכוונה לסגור עלינו הפתח, לבלי התבונן בשום דבר שאינו נראה ונגלה לעין, ומה גם במה שנוגע לידיעת השי"ת ומציאותו, וכן מה שהיה האדם קודם הוייתו זאת או מה שיהיה אח"כ. לכן אמר רבי הסתכל בשלשה דברים, והתבונן מאד וחקור ודרוש בכל אלו שאומר לך, ואל תחוש שבהסתכלות בהם או בקצתם. אתה עושה עבירה כמסתכל בנסתרות בד' דברים מה לפנים ומה לאחור וכו'. אדרבה אם תסתכל בשלשה דברים הללו אין אתה בא לידי עבירה, כי באלה תלויה שלמותך כי יצילוך מן החטא ויביאוך אל מעשה המצות. ואמר דע מה למעלה ממך, ואמרו ע"ז בילקוט, זש"ה דדיה ירווך בכל עת, בני מוטב לך לחבוק דדיה של תורה שמביאה אותך לידי זכות מלחבוק חיק נכריה שמביאתך לידי חובה, ואל תאמר אין הקב"ה רואה מה שאני עושה, ת"ל כי נכח עיני ה' דרכי איש. מכאן אמרו חכמים ז"ל דע מה למעלה ממך עין רואה ואזן שומעת.

ובא המדרש בזה לסתור טענות המכחישים בבחירה חפשית, האומרים כיון שהקב"ה יודע העתידות ורואה כל הפעולות קודם שיעשו אותן בני אדם אם טוב ואם רע, א"כ אין הבחירה בידי אדם כי הוא מוכרח לעשות מה שנגזר עליו לעשות מקודם, ולפ"ז אין שכר ועונש, כי אינו עושה הדבר מרצונו רק מהכרח ופטור מטענת אונס. אמנם דעה כזאת היא זרה ונכריה ליהדות האמתית אשר תאמין בבחירה חפשית כי הרצון בידי האדם לשנות דרכו ולבחור בטוב ולמאוס ברע ובשביל זה הוא מועד לעולם בין לזכות בין לחובה. וזהו שאמרו בילקוט בני מוטב לך לחבוק דדיה של תורה שמביאה אותך לידי זכות עפ"י הבחירה החפשית הנטועה בך, מלחבוק חיק נכריה ודעה זרה לומר שהכל מוחלט מקודם מאת ה' ואין כח בידי אדם לשנות ולהיטיב דרכו, כי דעה זו מביאתך לידי חובה. ושמא תאמר כיון שאיני עלול לשכר ועונש במעשה הטוב ובפעולת הרע מצד היותי בעל בחירה, א"כ יחויב מזה שאין ה' רואה ויודע מעשי, על כן הזהיר ואל תאמר אין הקב"ה רואה מה שאני עושה, ת"ל כי נוכח עיני ה' דרכי איש וכל מעגלותיו מפלס, ירצה לומר שיש לך להאמין שמעשי ודרכי האדם גלוים לפניו ית', ולא בעבור זה יוכרח האדם להלוך בהם נגד רצונו, אלא וכל מעגלותיו מפלס זה האיש בבחירתו שוקל אותם במשקל משפטו לנטות לכאן או לכאן באיזה דרך שירצה. ואחר שתדע פירוש זה הפסוק תבין כי מכאן אמרו חכמים, דע מה למעלה ממך עין רואה ואזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים, כלומר אף שהשי"ת רואה ושומע הכל, הנה כל מעשיך בספר נכתבים בחשבון צודק ומדוקדק לשלם לך כפי מה שהם, ובזה כולל הסכמת הידיעה והבחירה כאחת. כי לא אמר עין ה' ראה או אזנו שמעה מקודם, אלא בלשון הווה עין רואה ואזן שומעת. משל לאדם הרואה מחלון ביתו את ראובן רץ בדרך, בלי ספק הוא רואה ויודע באמתית ריצתו, ולא בעבור זה נאמר כי סבת ראותו מכרחת את מריצת ראובן, כי אין הריצה נמשכת מן הראיה של האחר, אלא בהיפך הראיה של זה נמשכה ובאה ממה שבחר ראובן לרוץ. כן הדבר בו ית' כי הוא רואה ושומע פעולות בני אדם, שכל הדברים העתידים לבא הם אצלו הווים ומזומנים לפניו כאילו עתה הם מתהוים, נמצא שאינו מכריח בידיעתו את מעשי בני אדם, אדרבא ידיעת השי"ת האמתית נמשכת ממה שהוא רואה ויודע היותנו בוחרים ורוצים במעשה שנעשה בחפצנו הגמור בעת ובעונת ראייתו וידיעתו. וזהו דע מה למעלה ממך, הסתכל והבן כי מה שיש למעלה הוא ממך ממה

שיש בך בעצמך, שאתה עושה הדבר מרצונך ומבחירתך באין מכריח. וזה שאמר הכתוב כל דרך איש ישר בעיניו ובוחן לבות ה׳, ירצה לומר כי הדרך פתוח לפני האיש לעשות כטוב וכישר בעיניו, אך ה׳ הבוחן לבו יודע זאת מקודם, כי מבין מחשבותיו קודם שיעשה הפעולה. וזוהי האמונה של הידיעה והבחירה.

עז

דרשה על פרק קנין תורה

מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש מ״א

ר״ש בן מנסיא אומר משום רשב״י הנוי והכח והעושר והכבוד והחכמה והזקנה והשיבה והבנים נאה לצדיקים ונאה לעולם וכו׳.

[סמיכות הפרשה נשא לפרק ו׳] אחרי אשר חוברה לה יחדו בזו השנה פרשת נשא עם פרק האחרון דאבות, נתעוררתי לתת להם התקשרות במלתא דשויא לתרווייהו. וראוי לתת לב ליחוס הענינים הבאים זה אצל זה, כי מסדורן ואופן הצטרפותם נוציא למודים נחמדים ורמזים נפלאים המדריכים אותנו אל טוב השלמות. ומרומז זה בדברי המשורר משפטי ה׳ אמת צדקו יחדו, כי מה שבא בתורה ממשפטי ה׳ מלבד שכל אחד מהם הוא עצם האמת, עוד יש בכולם צדק ודרך היושר בהיותם יחד אם נאמרים זה אצל זה. כי האיש הנלבב יתעורר להשכיל להטיב למה נאמר זה המשפט האלהי אחר זה הקודם אליו ומה התיחסות יש ביניהם יחד, ודורש סמוכים ויוצא מזה פרי תבונה להצלת נפשנו. וזאת לנו להעיר בפרשת היום על המצות הסמוכות בה זו לזו, לתת להן סדר כללי בהתחברותן שיצדקו יחדו אלו עם אלו. כי תחלה בא הציווי על מנין הלוים, ומשם נעתק אל שלוח הטמאים, ומיד באה פרשת מעילה, ואח״כ פרשת סוטה, וסמוך לה פרשת נזיר, וחתם בברכת כהנים. ונאמר כי כאשר נרצה להתבונן על הסבות העצמיות המביאות את האדם לידי עבירה, נמצא שהעיקר שבכלם הוא מחמת הגאוה וגבהות הרוח. כי הגאוה תגרום לאדם להתפקר, להיות הכל הבל לנגד עיניו, וממנה תוצאות כל גופי העבירות.

[הגאוה סיבת כל העבירות] חז״ל (בפ״א דסוטה) דרשו עה״פ תועבת ה׳ כל גבה לב, א״ר יוחנן משום רשב״י כל אדם שיש בו גסות הרוח כאילו עובד ע״ז, כתיב הכא תועבת ה׳ וכתיב התם ולא תביא תועבה אל ביתך. ור׳ יוחנן דידיה אמר כאילו כופר בעיקר שנאמר ורם לבבך ושכחת את ה׳ אלהיך. ונראה שחז״ל הרגישו בכתוב למה תלה הגבהות בלב, ולא אמר סתם תועבת ה׳ כל גבוה או כל גאה, לכן פירשו כי כוונת הכתוב לתעב שני מיני גאים, המין האחד הוא אשר לו גאוה מפורסמת ע״י מעשיו ודבורו, כי עושה הכל בגאוה ובגאון, וזה דרך רע בלי ספק. אך יש עוד מין שני שהוא רע ומר ממנו, והוא מי שיש לו גאוה מסותרת בקרב לבו, ומראה בחוץ ענוה ושפלות נמרצה כדי לרמות את הבריות, או משום רוב גאוה עושה כן, כי הוא בז להתנהג בגדולה בחשבו שכל זולתו פחות ממנו ואינו נכנס בערכו, כי לדעתו אין ראוי להורות מעלה ורוממות רק אצל גדולים שיגדל ערכו בעיניהם, אבל אינו לפי כבודו שיתכבד אצל החשובים לפחותים ממנו. ובדרך הזה נוכל לפרש הפסוק גאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמוך כבוד. ר״ל כי יש גאוה באדם אשר לפעמים תסבב לו להשפיל את עצמו, ומעצם רום לבבו עושה עצמו שפל בחשבו שאין כבודו להתגדל בשפלים, וידחה ויסרב לקבל הכבוד מזולתו כי הכל הוא בעיניו. אמנם מי שהוא שפל רוח באמת, שרוחו בקרבו שפל ונדכה, זה יתמוך כבוד ויקבל הכבוד הנעשה לו, כי הוא מחשיבו לאשר הוא בעצמו שפל בעיניו. ולבעל גאוה כזה כיון רשב״י באמרו כל אדם אשר הגסות הרוח בקרבו ושמור בלבו ואינו מתראה בו לחוץ, הרי הוא כעובד ע״ז, כי הוא מעותד ונכון למועדי רגל לכל העבירות, וקל בעיניו לחטוא בע״ז מרוב זדונו וגאונו. ור׳ יוחנן בעצמו הוסיף כי המין הזה שיש בו גאוה מסותרת הרי הוא כאילו כופר בעיקר מציאות ה׳ וחושב שאין ה׳ רואהו, והוא ורם לבבך (הגאוה בלב) ושכחת את ה׳ אלהיך, וזהו תועבת ה׳ כל גבה לב, שהוא תועב וכופר בעיקר במה שרוצה להצפין גבהותו בלבו ולהעלימה מעין כל.

[ענוה רפואה לגאוה] מידיעת ההפכים יתבאר שתרופת כל תחלואי הנפש להדריכה אל היושר והמעלה וכשרון המעשה היא מדת ההכנעה ושפלות הרוח, לבלתי רום לבב אנוש לאיזה סבה אפשרית, ומי שיש בו מדת ההכנעה ילך בטח כי נקבצו בו כל שלמות האדם בעיון ובמעשה. וזה שאמר החכם מים עמוקים דברי פי איש נחל נובע מקור חכמה, והוא מיוסד על דבריהם ז״ל למה נמשלו דברי תורה למים, מים מניחים מקום גבוה ויורדים למקום נמוך כך דברי תורה וכו׳. וכן אם דברי פי איש הם בשפלות ונמוכות רוח כמים עמוקים ונמוכים, הנה זה יהיה נחל נובע מקור חכמה, כי יתקבצו אליו דברי תורה ויפוצו מעינותיו חוצה מרוב עיונו. ולענין שלמות במעשה ע״י ענוה מצינו בסוף סוטה ענוה מביאה לידי יראת חטא, ובירושלמי (שבת פ״א) בפסוק עקב ענוה יראת חטא, אמר ר׳ יצחק בר״א מה שעשתה חכמה עטרה לראשה עשתה ענוה עקב לסנדלה, דכתיב ראשית חכמה יראת ה׳ וכתיב עקב ענוה יראת ה׳. ר״ל כי היראה בעצמה אינה בתכלית השלמות אם אינה

מקושטת במלת הענוה. הרב החסיד ז"ל בשער הכניעה כלל את מדת הענוה בשני סוגים, אם בהיות האדם במצב הגדולה והצלחה או הכבוד והשבח ולא יעשה כל זה שום התפעלות אצלו להתגאות בו, או בהפך בהיותו מוכה ומעונה או שנפגע בממונו או שיגיע לו הפסד אחר, או שיכעיסוהו ויבזוהו, ועם כל זה יגביר השכל על החרדה הזאת ולא יעיז פניו להטיח דברים חלילה או להשיב חורפו דבר בגאוה ובוז, אלא יקבל הכל בסבר פנים יפות, זה הוא באמת הענו האמתי. ועל הגאים נתכוין הנביא באמרו, כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל, ע"ד שאמרנו. שיעד השי"ת להנקם מאלה שנשתקעו בתכונה רעה של הגאוה על אחת משתי הסבות האמורות, אם על שהוא גאה ורם כי בהיותו ברום המעלות והגדלות סבב לו היותו גאה, או על כל הנשא ושפל שלסבת היותו בשפל המצב הוא מתנשא לבלתי סבול השפלות ההיא. אמנם המין הראשון הוא יותר כולל ומורגל ושכיח תמיד להיות נזוק ונכשל במוקש הגאוה הבאה מחמת הרוממת ושופע הגדולה.

[יחוס עצמם של הלוים] וכן כאשר נתעלו ישראל ברוממות ראש בהקמת דגלים, והיו כל מוצאיהם למסעיהם ביד רמה ובהתנשאות מעולה, והיה מקום לחוש פן יעוות ח"ו תוקף הגדולה הזאת ויגרם הגאוה אשר ממנה יתהוו חטאים גדולים, רצה השי"ת לשרש אחריה ולעקור פורה ראש ולענה. והנה בחפשנו יסודות הגאוה על מה אדניה הוטבעו, מצאנו אחת מהנה נשיאות המשפחה, וביצאו ממשפחת רם והוא בן חכמי קדם ירום לבו מאדוניו ויאמר מי ישוה לי. ורפואתו ליתן אל לבו כי האבות שקנו להם כתר שם טוב במעשיהם הטובים כבר מתו, והוא אינו הולך בדרכיהם, ומלבד שלא יועילו לו להאיר את חשכת חסרונו, אלא שהוא יזיק להם להחשיך את זהר מעלתם בדרכיו המקולקלים, ומעשה דר' עזרא בר בריה דר' אבטילס יוכיח שאמר ר' פרידא אי בר אבהן ולאו בר אוריין הוא אשא תיכליה (תאכל אותו האש). ועל הענין הזה בא בראש פרשתנו מצות מנין הלוים ומנוי עבודתם בחלוף מדרגתם. כי אם היות שלשתם גרשון קהת ומררי יוצאין מחוטר אחד, וראש יחוסם אחד, שנתעלה שבטו ונבחר מיתר השבטים, עכ"ז אין מנוים שוה, וגם לא נתנה המעלה הגדולה לבכור, כי לא נחשב פה יחוס האב והמשפחה ולא יחוס הבכורה, אלא כל אחד משלשתם נתמנה ונבחר כפי מה שנתעלה בשלמות עצמו. ולפיכך קדמה מעלת קהת השני למעלת גרשון הגדול ממנו. וזהו שאמר נשא את ראש בני גרשון גם הם לבית אבותם למשפחותם, פירוש אל ירימו ראש לחשוב כי הם מעולים בעבור כבוד משפחת בית אבותם אע"פ שהם בעצמם אינם אוחזים במעשי אבותיהם, לא כן הדבר, אלא הנשיאות יאה להם אם גם הם לבית אבותם, כשהם נמשכים ומתיחסים לבית אבותם שילכו אחריהם ויעשו כמעשיהם, ואז יהיה כל אחד מהם בר אבהן ובר אוריין, ולא בלאו הכי.

[צרעת הכנעה לגאוה] הסבה השניה שתגרום הגאוה הוא היופי וקלסתר הפנים, כי בראותו עצמו נחמד למראה בקומתו ובצביונו ותואר אבריו, יגבה לבו ויפחז עליו יצרו. ורפואתו שיערוך יופיו החיצוני עם כעורו הפנימי, ויזכור העפושים המתילדים בגופו ופרעושים, ונגעי בני אדם אשר יעלו בשרו גילדי וטינרי, ובמותו יהיה משחת מאיש מראהו ויבאש גופו והכסהו רימה ותולעה. אז יכנע לבבו ולא יתגאה במראהו ובגובה קומתו. וע"ז בא הצווי השני צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש, למען ישגיחו כמה נתעב ונאלח הגוף הנגוף הזה, וימאסו בחומר ממראות המצורעים מלאי נגעים והזבים והטמאים על מת, ואז יהיו נכנעים ולא תשלוט בהם הגאוה עוד. וסיפר הכתוב ויעשו כן בני ישראל וישלחו אותם אל מחוץ למחנה כאשר דבר ה' אל משה כן עשו בני ישראל, וצריכין לדייק כפול הלשון, כי חזר לומר כן עשו בני ישראל אחר שנאמר ויעשו כן בני ישראל, אלא שהראשון מורה שעשו כן בפועל ששלחו המצורעים, והשני מורה כי הדבר היה ג"כ לרמז להם שישפילו גאונם מיופי תמונתם, והכתוב מעיד כי כן עשו, כי ראו ולקחו מוסר ושמרו הכוונה המבוקשת.

[מעילה בקדשים נגד הגאוה] הסבה השלישית להגאוה היא העושר והצלחת נכסים, כי בראות האדם שהוא מלא הון על כל גדותיו יגבה לבו ויתקיים בו ובקרך וצאנך ירביון וכסף וזהב ירבה לך ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך. ורפואתו בחשבו שהעושר לא יתקיים וכמה צרות באות על העושר בשביל עשרו, ואולי יצבר העושר להיות שמור לו לרעתו. ויצייר בדעתו כי מאומה אין בידו משלו, שהכל ממנו ית' ואינו אלא פקיד ונאמן על אותו הממון לפרנס בו עניים, שהם שלוחי השי"ת הבאים בהורמניתא דידיה, כדרך הסוחרים השולחים ממונם לפקידיהם במקום אחר, וע"י כתב חלוף יפרעו סך כך וכך לפלוני מהממון שיש להם שם, והפקיד מחויב לפרוע בכל הכתוב בפיתקא ההיא. ואם יקרה שהשליח המביא הפיתקא ומקבל המעות יברח עמהם ולא יביאם לבעליו אין להפקיד שום אשמה בזה, ועליו רק ההראות את הכתב חתום ביד בעל הממון כי על פיו מסר הסך לשליחו, אבל אם ימאן הפקיד לתת להשליח אז הוא פושע ומועל בחיובו. כן העני בא בשליחות השי"ת ומראה כתב יד של המשלח נתון תתן לו, הענק תעניק לו וכיוצא, וכיון שהשי"ת הפקיד הכסף בידינו אנו מחויבים ליתן לעניים, ואם אח"כ נמצא העני רמאי שהולך בדרך לא טוב, אנו את נפשנו הצלנו כי סמכנו על כתב ידו ית'. וזה מה שאמר דוד המלך ע"ה כי ממך הכל

ומידך נתנו לך, כל מה שיש לנו הוא שלך ואנו פקידיך, ואשר אנו נותנים בעבורך מידך נתנו לך ע"פ חתימת ידך כמו שכתבת עלינו וצויתנו לתת נתנו לעניך, ואם ח"ו לא עשינו כן היינו מועלים מעל. והנה אם בממון שהוא תחת ידינו כך, כ"ש וק"ו שאין לשלוח יד בממון חברנו ולגזול ממון אחרים. ומזה נקח עוד ק"ו אחר, אם המועל בשל חבירו תאשם הנפש ההיא ויתחייב בקרן וחומש כ"ש המועיל אצלו ית'. וע"ז באה פרשת מעילה לגדור גדר לבעלי הממון, לבל יתגאו לרדוף אחריו ויסתפקו בשלהם מבלי לנגוע בממון אחרים. ומן הכל יתנו לכהן שהוא שליח ה' החלק המגיע לו, וממילא ג"כ לעני שהוא כיוצא בו. וע"ז סיים ואיש את קדשיו לו יהיו איש אשר יתן לכהן לו יהיה, כי הפתאים יחשבו שהממון שיש להם בביתם הוא שלהם ומה שיוציאו החוצה לתת לקדש ולשלוחי ה' הם משוללים ממנו ואינו שלהם, והוא ממש להיפך, כי אשר לאיש כמוס עמו חתום באוצרותיו אינו שלו, אבל מה שיקדיש ויתן לה' או לשלוחיו הוא שלו באמת, וזהו ואיש את קדשיו לו יהיה, וכן מה שנותן לכהן לא נשאר נעדר ממנו כי לנותן יהיה. וא"כ אל יתגאה בממון שאינו שלו.

[הסוטה סימן לגאוה] הסבה הרביעית לגאוה היא רוב הקרובים, כי יראה רבים מבני משפחתו הקרובים אליו מוכנים לבוא לעזרתו ולתמכו בכל משאלותיו, יתגאה ויעשה מה שיחפוץ נגד אחרים אפילו שלא כדין, כי יחשוב שקרוביו יקיימו את כל דבריו ולא ישנו את תפקידו. רפואתו שישים אל לבו כי לא לנצח יהיו נאמנים באהבתו ועבודתו, כי בעודנו ברוב עשרו יתקרבו אליו, ואם יתחיל לנפול יתרחקו ממנו כמטחוי קשת, ואין מי שיוכל להמלט מהבגידה, כי אפילו אשתו שהיא עצם מעצמיו ופלג גופו, תבגוד ותמעול בו מעל להמיר אהבתו באחר, ואיך א"כ ישים בטחונו בקרובים אחרים. וזהו מה שאמר איש איש כי תשטה אשתו ומעלה בו מעל, וא"כ כ"ש שלא לבטוח בקרובים.

[פרשת נזיר וגאוה] ויש עוד שלש סבות אחרות להתגאות בהן. והן החכמה והגבורה והכבוד מהממשלה והשלטנות, ועל שלשתן באה פרשת הנזיר בשלש אזהרות, מכל אשר יצא מגפן היין לא יאכל, תער לא יעבור על ראשו, על נפש מת לא יבא. על הגבורה באה הזהרה על היין, כי נודע שהגבורה באה מתגבורת הדם האדום הפועל בבעלי הכח וכן היין נותן עוז ותעצומה לאדם, כמ"ש הוי גבורים לשתות יין, לכן צוה השי"ת שינזר הנזיר מן היין למען החליש כחו ולא תזוח דעתו עליו בעבור הגבורה הטבעית. וזה אחד מהטעמים שנצטוו מנוח ואשתו שיהיה שמשון נזיר מבטן, כי לאשר היה מעותד להיות גבור חיל בכח משונה אלהי ולא טבעי, לא יתלו גבורתו אל הטבע מחמת שתיית היין. ועל החכמה יגדל פרע שער ראשו, כי נודע ע"פ הטבעיים כי שער הראש הוא למחסה ומסתור אל המוח לשמרו, לפיכך יגדל שער ראשו ובזה יהיה מכיר בחלושת מוחו שצריך שמירה, ולא יבטח בחכמתו היוצאת ממנו. ועל הממשלה והשלטנות צוה שלא יטמא למת, כי אם יסתכל ויתבונן במחשבתו על תכלית האדם במותו שמטמא באוהל, וזה סוף כל אדם, ואין שלטון ביום המות, ואיך יתגאה האדם בשלטנותו!

[ברכת כהנים] ואחר אשר סיים הוא ית' לפרט שבעה מיני פורעניות אלו שהם שבע סבות הגורמות את הגאוה, ורמזם בפרשיות הנזכרות, בא עתה לכללם יחד בפרשת ברכת כהנים, להעיר אזן שיכירו הכל וידעו שיש שבע ברכות לענוה לעומת שבע פורעניות הנובעות מהגאוה. א') אם ברבוי ממון יברכך ה', כי הוא ית' בלבד יוכל להשפיע שפע עשרך, כי ברכת ה' היא תעשיר ולא זולתו. ב') אם בגבורה וישמרך, אל תחשוב כי גבורתך ועוצם כחך יצילוך מידי אויביך, כי רק מאת ה' באה לך השמירה. ג') אם בחכמה יאר ה' פניו אליך, הוא ית' יתן לך הארה בידיעתו במאור התורה, כי חכמת אדם תאיר פניו. ד') אם מתואר פניך, ויחונך הוא ית' יתן חנך בעיני הבריות ותמצא חן בעיני כל רואיך. ה') אם ביחוס, ישא ה' פניו אליך, הוא נושא פנים אליך בשביל עצמך כשאתה ראוי לכך, ולא מצד יחוס אבותיך. ו') אם מצד הקרובים שיסייעוך לבל ימרה איש את דבריך וישלימו הכל עמך, גם זה הבל, כי ה' ית' ישים לך שלום ולא קרוביך. ז') אם מצד השלטנות שאתה מושל באחרים והם כפופים תחתיך, לעומת זה ושמו את שמי על בני ישראל, כי יחתו מפני שמי הגדול וישימו את שמי עליהם לאדון ולמושל, ויכירו שלטנותי על כלם. ובהתבוננם כל השבעה דברים הללו אז אני אברכם ואשפיע עליהם טובות, כי יהיו כדאים לכך יען ודאי לא יתגאו ולא יבואו לידי חטא.

[ביאור המאמר] והוא מה שקיים ר' שמעון בן מנסיא ע"ה בברייתא שהתחלנו בה, הנוי והכח והעושר והכבוד וכו'. ורצה בזה כי הדברים האלה בהיותם נמצאים אצל פחותי המעלה לא יאותו להם כי הם מזיקים אותם שיגרמו שיתגאו ויגיסו את רוחם, וימשך מזה נזק לעולם כי יחשבו לרדות ולהשתרר על כל זולתם. אבל הדברים האלה אצל צדיקים נאה להם וגם נאה לעולם, כי הם יתקשטו באלו המעלות ויתנהגו בהן כפי השכל והדעת ולא יגיסו דעתם. ונכללו בדבריו שבעה מינים הנזכרים לטובה: א') הנוי הוא היופי והדרת התמונה, ב') והכח הוא הגבורה וההתאמצות, ג') והעושר הוא רבוי הממון, ד') והחכמה היא השפעת ידיעת המושכלות, ה') השיבה היא מה שיביא את האדם לזכור מהדורות שעברו לידע לאחור יחוס אבותיו ואבות אבותיו, שזה אמנם ידע האדם לפי רוב השנים שבו, ו') הבנים הם הקרובים אליו כי יראה רוב בניו הסמוכים אצלו סביב לשלחנו, ז') והכבוד

שיכבדוהו הבריות להיותו שליט ושר עליהם. והעיד התנא כי כל אלו נתקיימו ברבי ובבניו בקיום מתמיד בלי הפסק, כי לא עשו בהם שום רושם להתגאות שיבואו לאבדם, אלא אדרבא הוסיפו בהם ענוה ונמיכות רוח. הענוה היתירה ההיא הראה ראיש יחוסנו אברהם אבינו ע"ה, כשבא ללמד סנגוריא על אנשי סדום ועמורה, באמרו הנה נא הואלתי לדבר אל אדוני ואנכי עפר ואפר. כאילו אומר עם היותי עתה עסוק לדבר עמך ית' שמך, שאין לצייר מעלה רמה ממנה והנני עוסק במצוה רבה להשתדל בהצלת כמה נפשות, לא בעבור זה גבה לבי, כי אדרבא אני מחשב עצמי לעפר ואפר אפילו בעת ובעונה זו. וזו באמת ענוה מופלגת והכנעה עצומה שראוי ללמוד ממנו. ומי לנו גדול ממשה רבינו ע"ה ששבחו הכתוב והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה. מלת איש מורה על האדנות כמו מי שמך לאיש שר ושופט, והוא גם שם תואר כמו איש ירושלם, ור"ל מה שנעשה האיש משה לאדון על הכל, הוא להיותו ענו ושפל בעיניו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה, כי כל מין אדם יהיה מי שיהיה, היה משה רבינו מחשיבו ומוקיר ערכו כאילו היה מעולה ממנו, ובאופן זה נעשה משה רבינו ע"ה איש ואדון גדול על כלם, אשריו שזכה לכך. ככה יזכנו ה' לעבודתו ויקרבנו לימות המשיח, אכי"ר.

דרשות לחג השבועות

חומר לדרוש על אדות חג השבועות

[זמן מתן תורתנו] חג השבועות הוא אחד משלש רגלים והוא ביום החמשים ממחרת חג הפסח שהיו מקריבין בו העומר בזמן שבית המקדש קיים ואנו מתחילין בו ספירת העומר. בתלמוד נקרא החג הזה „עצרת" כמו שנקרא יו"ט האחרון של פסח ושל סוכות (ויקרא כ"ג, דברים ט"ז), וגם חג השבועות הוא אחרון לספירת העומר שנמשך מחג המצות. ועוד טעם אחר כדי להוציא מלב הצדוקים והביסותים שהיה אומרים „ממחרת יום השבת" כמשמעו שבת בראשית ואצלם היה תמיד שבעה שבועות מיום ראשון ליום ראשון ולא ידעו שגם יום טוב נקרא שבת ושבתון (עי' מנחות ס"ה). ע"פ קבלת חכמינו ז"ל אני חוגגין החג הזה לזמן מתן תורתנו, וגם בדבר הזה מחובר לחג המצות, לפי כשנתבשרו ישראל שיצאו ממצרים הוגד להם שעתידין לקבל התורה, שנאמר למשה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה. ודרש ההוא גלילאה בריך רחמנא דיהב אוריאן תליתאי ע"י תליתאי ביום תליתאי בירחא תליתאי (שבת פ"ח.) פירוש תורה משולשת תורה נביאים וכתובים, עם משולש כהנים לוים וישראלים, ע"י משה שהיה שלישי לבטן אחר מרים ואהרן, ביום השלישי לימי הנבלה, בחדש השלישי סיון.

[תורה יסוד הבריאה] התורה שנתנה בחג הזה היא יסוד כל העולם, וכל תולדות השמים והארץ מתנהגים על פי התורה, מלכות שמים נוסדה על אופן ממשלה חפשית המתנהגת עפ"י תקונים ישרים (constitutional government). עד שהקב"ה כביכול לא יעשה בעולם הבריאה שום דבר המתנגד לחוקי התורה. וע"ז דרש ר' הושעיא ואהיה אצלו אמון (משלי ח') התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה. בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא דפתראות (רשימות) ופנקסאות יש לו לדעת היאך הוא עושה חדרים, היאך הוא עושה פשפשין (פתחים קטנים). כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם וכו' שנאמר ה' קנני ראשית דרכו (ב"ר פ"א). ואמר ר"א אלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (פסחים ס"ח). כמו שלא תוכל ממשלה נאורה להתקיים בלי משפטים ודינים. כי מלכותא דרקיע כמלכותא דארעא.

[מתן תורה ואומות העולם] אחר שברא השי"ת את האדם המתין כ"ו דורות עד שנתן תורה לישראל (פסחים קי"ח.), ובחר בישראל מפני שלא רצו או שלא יכלו או"ה לקבל התורה. ודרשו ע"ז ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן וגו', מאי בעי בשעיר ומאי בעי בפארן? א"ר יוחנן מלמד שהחזירה הקב"ה לתורה על כל אומה ולשון ולא קבלוה עד שבא לישראל וקבלוה (ע"ז ב'). במדרש אמרו, כשעמד הקב"ה ואמר אנכי ה' אלהיך חלה הארץ ונעה, שנאמר

ה׳ בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה (שופטים ה׳). באותה שעה נכנסו כל מלאכי או״ה אצל בלעם הרשע וכו׳ וכיון ששמעו מפיו הדבר פנו כלם והלכו איש למקומו. ולפיכך נתבעו או״ה כדי שלא ליתן פתחון פה להם כלפי שכינה לומר אילו נתבענו כבר קבלנו עלינו. הרי שנתבעו ולא קבלו עליהם! שנאמר ה׳ מסיני בא וזרח משעיר למו (דברים ל״ג). נגלה על בני עשו הרשע ואמר להם מקבלים אתם את התורה? אמרו לו מה כתוב בה? אמר להם „לא תרצח". אמרו, זו היא ירושה שהורישנו אבינו על חרבך תחיה. נגלה על בני עמון ומואב אמר להם מקבלים אתם את התורה? אמרו לו מה כתוב בה? אמר להם „לא תנאף". אמרו לו כולנו מנאוף דכתיב ותהרין שתי בנות לוט מאביהן, והיאך נקבלה? נגלה על בני ישמעאל אמר להם מקבלים אתם את התורה? אמרו לו מה כתוב בה? אמר להם „לא תגנוב". אמרו לו בזו הברכה נתברך אבינו הוא יהיה פרא אדם ידו בכל, וכתיב כי גנוב גנבתי וגו׳ (והישמעאלים גנבוהו מהמדינים). וכשבא אצל ישראל ומימינו אש דת למו פתחו כלם פיהם ואמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע וכו׳. אמר ר״ש בן אלעזר אם בשבע מצות שנצטוו בני נח שקבלו עליהן אינם יכולין לעמוד בהן, ק״ו למצות שבתורה (תרי״ג). משל למלך שמנה לו שני אפטרופסין, אחד ממונה על אוצר של תבן ואחד ממונה על אוצר של כסף וזהב, זה שממונה על התבן נחשד והיה מתרעם על שלא מנה אותו על אוצר כסף וזהב, אמרו לו בתבן כפרת, בכסף וזהב על אכו״כ. והלא דברים ק״ו ומה בני נח בשבע מצות לא יכלו לעמוד, בתרי״ג מצות על אכו״כ (מכילתא). וזהו הטעם השני שלא נתנה להם התורה כי לא יכלו לקיים אפילו שבע מצות שהיו להם מכבר. עוד אמרו למה נתנה התורה בחדש סיון שהוא במזל תאומים? שלא יהא פתחון פה לאו״ה לומר אילו נתן לנו את התורה היינו מקיימין אותה, אמר להם הקב״ה ראו שנתתי התורה לישראל במזל תאומים, ויעקב ועשו נולדו ג״ב תאומים, שאם יבוא עשו הרשע להתגייר יכנס תחת כנפי השכינה וילמוד תורה כמו יעקב אחיו (תנחומא הוצאת באבער), כי התורה חפשית לכל.

[התורה הפקר לכל] כתיב וידבר ה׳ אל משה במדבר סיני (במדבר א׳) למה במדבר סיני? מכאן שנו רבותינו בשלשה דברים ניתנה התורה באש ובמים ובמדבר, באש שנאמר והר סיני עשן כלו מפני אשר ירד עליו ה׳ באש (שמות י״ט), במים שנאמר ארץ רעשה גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים וגו׳ זה סיני (שופטים ה׳), במדבר שנאמר במדבר סיני. ולמה נתנה בשלשה דברים אלו? לומר לך מה דברים הללו הם חנם לכל באי עולם, אף התורה היא חנם לכל באי עולם שנאמר הוי כל צמא לכו למים וגו׳ שברו בלא כסף וגו׳ (ישעיה נ״ה) ואין מים אלא תורה וכו׳ (תנחומא). וזש״ה ויבואו מדבר סיני ויחנו במדבר, שניתנה תורה דימוס בפרהסיא במקום הפקר, שאילו ניתנה בארץ ישראל היו או״ה אומרים אין לנו חלק בה, לפיכך ניתנה במקום הפקר וכל הרוצה לקבל יבא ויקבל וכו׳. ר׳ יוסי אומר הרי הוא אומר לא מראש בסתר דברתי במקום ארץ חשך וגו׳, כשנתתי התורה בתחלה לא נתתי אותה בסתר ולא במקום חשך ואפלה (אלא בעצם היום), ולא אמרתי לזרע יעקב, לאלו אני נותנה ולא לאחרים (מכילתא). ובכל זאת לא קבלוה או״ה רק בחרו בספרי חכמה שלהם וספרות של הבל ורעות רוח. וע״ז דרש ר׳ חנינא בר פפא לעתיד לבא אומר הקב״ה כל מי שעוסק בתורה יבא ויטול שכרו, מיד נתקבצו או״ה בערבוביא, אמר הקב״ה תכנס כל אומה וסופריה שנאמר כל הגוים נקבצו יחד ויאספו לאומים, והוא שואל אותם מי בכם יגיד זאת (ישעיה מ״ג), ואין זאת אלא התורה שנאמר וזאת התורה, ואין לאום אלא מלכות שנאמר ולאום מלאום יאמץ (ע״ז ב׳:).

[תורת אמת לבני אדם ולא למלאכים] אבל אפילו או״ה מוכרחים להודות כי תורתנו הקדושה היא אמתית ואין להרהור אחריה, כי כל מה שמסופר שם אין בו שום גוזמא כמו שעושים סופרי העמים בכתביהם להלל ולפאר את גבוריהם ויכסו על כל פשעיהם. וזו היא ששאלה מטרונא לר׳ יוסי, אפשר יוסף בן י״ז שנה היה עומד בכל חומו ולא יעשה הדבר הזה? הוציא לפניה ספר בראשית והתחיל קורא לפניה מעשי ראובן ובלהה, מעשה יהודה ותמר, אמר לה מה אם אלו שהם גדולים וברשות אביהם לא כסה עליהם הכתוב, זה שהוא קטן וברשות עצמו על אכו״כ (ב״ר פפ״ז). ומתוך שהיא אמתית נוסדה על אדני [טבעיים לצורך בני אדם, למען יוכל כל אדם לשמור את מצותיה, ואין בה מצות שאי אפשר לאדם לקיימן. גם לא בשמים היא בשביל מלאכים שאין להם צורך במצותיה וחקיה, וראיה כי המאמר הראשון מעשרת הדברות מתחיל אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים. ותניא אריב״ל בשעה שעלה משה למרום לקבל את התורה, אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה, רבש״ע! מה לילוד אשה בינינו? אמר להן לקבל תורה בא. אמרו לפניו חמדה גנוזה שגנזת לך תתקע״ד דורות קודם שנברא העולם אתה מבקש ליתנה לבשר ודם? מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו ה׳ אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים (תהלים ח׳). א״ל הקב״ה למשה החזיר להם תשובה וכו׳. אמר לפניו רבש״ע תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה, אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, אמר להם למצרים ירדתם, לפרעה נשתעבדתם? תורה למה תהא לכם? שוב מה כתיב בה לא יהיה לך אלהים אחרים, בין

עמים אתם שרויים שעובדים אלילים? שוב מה כתיב בה זכור את יום השבת לקדשו, כלום אתם עושים מלאכה שאתם צריכים לשבות? שוב מה כתיב בה לא תשא, משא ומתן יש ביניכם? שוב מה כתיב בה כבד את אביך ואת אמך, אב ואם יש לכם? שוב מה כתיב בה לא תרצח לא תנאף לא תגנוב, קנאה יש בכם, יצר הרע יש ביניכם? מיד הודו לו להקב"ה, שנאמר ה' אדוננו מה אדיר שמך בכל הארץ, ואילו תנה הודך על השמים לא כתיב וכו' (שבת פ"ט). ומפני שניתנה תורה לבני אדם, לכן אמרו כל תורה שאין עמה דרך ארץ, היינו מקור לפרנסה, סופה בטלה. וע"ז דרשו ובתורתו יהגה יומם ולילה, וכן הוא אומר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה (יהושע א'), יכול דברים ככתבן, ת"ל ואספת דגנך וגו' (דברים י"א) שתנהג בו מנהג דרך ארץ, דברי ר' ישמעאל. רשב"י אומר אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה, תורתו אימתי נעשית? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים שנאמר ועמדו זרים ורעו צאנכם (ישעיה ס"א), ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י עצמן שנאמר ואספת דגנך, ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידם שנאמר ועבדת את אויביך (דברים כ"א). אמר אביי הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידם, כרשב"י ולא עלתה בידם וכו'. אמר רבה בר בר חנא אמר ר' יוחנן מה בין דורות הראשונים לדורות האחרונים, הראשונים שעשו תורתן קבע ומלאכתן עראי זה וזה נתקיים בידם, אחרונים שעשו תורתן עראי ומלאכתן קבע זה וזה לא נתקיימו בידם (ברכות ל"ו).

[תורה ונכסים] אם לא היה אפשר לתורה וד"א להתקיים באדם אחד, השתתפו שני אנשים או משפחות ביחד, זה למד תורה וזה עסק בפרקמטיא וחיזק בידי הלומד, ובאופן זה נתברכו שניהם. כמו שבט זבולן עם שבט יששכר שהשתתפו זה בזה, בני זבולן היו עוסקים בפרקמטיא והחזיקו בידי בני יששכר כדי שיוכלו להגות בתורה וחכמה, וע"ז נאמר שמח זבולון בצאתך ויששכר באהלך (ב"ר פע"ב). ודרשו עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג'), אילו נאמר עץ חיים היא לעמלים בה לא היה לישראל תקומה (כי אי אפשר לאדם לעמול בתורה כל היום), אלא עץ חיים היא למחזיקים בה. וכן אילו נאמר ארור האיש אשר לא ילמד את דברי התורה לא היה לישראל תקומה, אלא ארור אשר לא יקים (דברים כ"ז), היינו שלא יחזיק בידי לומדיה. ר' ירמיה בשם ר' חייא בר אבא אמר לא לימד ולא למד והחזיק הרי זה בכלל ברוך. שמעון אחי עזריה אומר בשמו, והלא שמעון גדול מעזריה? אלא ע"י שהיה עזריה יוצא לפרקמטיא ובא ונותן לתוך פיו של שמעון לפיכך נקראת ההלכה על שמו. ודכוותיה ולזבולן אמר שמח זבולון בצאתך ויששכר באהלך, והלא יששכר גדול מזבולון אלא ע"י שהיה זבולון פורש לים ויוצא לפרקמטיא ובא ונותן לתוך פיו של יששכר לפיכך נתן לו שכר בעמלו לשמוח ראשון (ויק"ר פכ"ה).

[תורה יקרה מכל הון] זש"ה מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה, אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו (שה"ש ח'). ר' יוחנן הוה מטייל וסליק מטבריא לציפורי והוה ר' חייא בר אבא סמיך ליה, מטין חד בית דקלא, א"ר יוחנן הדין בית דקלה הות דידי וזבינתיה בגין דלעי באורייתא (מכר הדקלים כדי לעסוק בתורה). מטון חד בית כרם ואמר כן, מטון חד בית זיתא ואמר כן. שרי ר' חייא בר אבי בכי, א"ל אמאי את בכית? א"ל בכי אנא דלא שבקית לסיבוהך (לזקנותך) כלום. א"ל חייא בני! ונקלה זו בעיניך שמכרתי דבר הניתן לששה ימים (ששת ימי המעשה) ולקחתי התורה שניתנה לארבעים יום שנאמר ויהי שם עם ה' ארבעים יום (שמות כ'). כד דמך ר' יוחנן היו בני דורו קורין עליו אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, שאהב ר"י את התורה, בוז יבוזו לו וכו' (שה"ש פ"ח). אמר רבי ואיתימא ר' חנינא בר פפא, בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, מדת ב"ו המוכר חפץ לחבירו מוכר עצב ולוקח שמח, אבל הקב"ה אינו כן, נתן תורה לישראל ושמח שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. אמרו רבותינו מעשה שנסעו סוחרים בספינה למדינת הים, והיה בספינה חבר אחד, אמרו לו היכן סחורתך? אמר להם מוצנעת היא. א"ל הראנו סחורתך, אמר להם כשאכנס למדינה אראה אותה לכם ותדעו שהיא טובה מסחורתכם, חפשו בספינה ולא מצאו שום סחורה לחבר, והתחילו לשחק בו. כשהגיעו לנמל באו המוכסים ולקחו כל מה שהיה בידי הסוחרים, נכנסו למדינה ולא היה להם מה לאכול ומה ללבוש. וגם החבר נכנס למדינה ובא לבית המדרש ודרש לפני העם, ויכבדו אותו כראוי לתלמיד חכם ונתנו לו לאכול ובגדים יקרים ללבוש והעניקו לו מכספם. שמעו הסוחרים ובאו אצלו ואמרו לו בבקשה ממך בשביל שאתה מכיר אותנו למד עלינו זכות, וכן עשה וינדבו בני המדינה לתת להם מחסורם, ואז נוכחו לדעת כי סחורה שבלבו היא יותר טובה ויקרה מסחורתם, הוי כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (ילקוט שמעוני משלי ד').

[מעלת למוד התורה] למוד התורה נתעלה על הקרבנות, זש"ה זאת תורת העולה (ויקרא ו'), אמר רב אחא בשם ר' חנינא בר פפא שלא יהא ישראל אומרים לשעבר היינו מקריבין קרבנות והיינו מתעסקין בהן, עכשיו שאין קרבנות מה לנו להתעסק בו? אמר הקב"ה הואיל ואתם מתעסקין בהלכות קרבנות אני מעלה עליכם כאילו אתם מקריבין אותם. ד"א כי

ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגוים ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה (מלאכי א׳), וכי יש מנחה טהורה וקמיצה והקטרה בבבל? אלא זו משנה, אמר הקב"ה הואיל ואתם מתעסקין במשנה כאילו אתם מקריבין קרבן. שמואל אמר ואם נכלמו מכל אשר עשו צורת הבית ותכונתו וגו׳ וישמרו כל צורתו ואת כל חקותיו ועשו אותם (יחזקאל מ"ג), וכי יש צורת הבית עד עכשיו? אלא אמר הקב"ה הואיל ואתם מתעסקין בו כאילו אתם בונין אותו וכו׳ (ויק"ר פ"ז). למוד התורה נתעלה גם על המצות, כתיב כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו׳), את זו דרש רבי מנחם ב"ר יוסי, תלה הכתוב את המצוה בנר ואת התורה באור לומר לך מה נר אינו מאיר לפי שעה, אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה, ואת התורה באור לומר לך מה אור מגין לעולם אף התורה מגינה לעולם, ואומר בהתהלכך תנחה אותך בעולם הזה, בשכבך תשמור עליך זה יום המיתה, והקיצות היא תשיחך לעתיד לבא. משל לאדם שהיה מהלך בדרך באישון לילה ואפלה ומתיירא מן הקוצים ומן הברקנים ומן הפחתים ומן החיה רעה ומן הלסטים, ואינו יודע באיזה דרך להלוך, נזדמנה לו אבוקה של אש (כמו נר) ניצול מן הקוצים ומן הברקנים ומן הפחתים, ועדיין הוא ירא מן החיה רעה ומן הלסטים ועדיין אינו יודע באיזה דרך להלוך, כיון שעלה עמוד השחר (האור) ניצול מחיה רעה ומן הלסטים, ועדיין אינו יודע באיזה דרך להלוך, כיון שהגיע לפרשת דרכים הוא ניצול מכולן. מאי פרשת דרכים זה תלמיד חכם שיש בו יראת שמים (ברכות ה׳, סוטה ד׳, ילקוט משלי ו׳). והוא מדמה האבוקה לנר מצוה, ועמוד השחר לאור של תורה, ופרשת דרכים ליראת שמים שצריך הלומד תורה, כי ראשית חכמת התורה היא יראת ה׳. גם נמשלה תורה לסם חיים, שנאמר כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא (משלי ד׳), אמר רב יהודה בריה דרבי חייא, בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו, אדם נותן לחבירו סם מרפא יפה לאבר זה וקשה לאבר אחר, אבל הקב"ה אינו כן, נתן תורה לישראל שהיא סם חיים לכל גופו של אדם, שנאמר ולכל בשרו מרפא, חש בראשו יעסוק בתורה שנאמר כי לוית חן הם לראשך (משלי א׳), חש בגרונו יעסוק בתורה שנאמר וענקים לגרגרותיך, חש בבני מעים יעסוק בתורה שנאמר רפאות תהי לשרך (שם ד׳), חש בעצמותיו יעסוק בתורה שנאמר ושקוי לעצמותיך, חש בכל גופו יעסוק בתורה שנאמר ולכל בשרו מרפא (ערובין נ"ד). עיקר למוד התורה הוא בבית המדרש או ישיבה במקום שיוכל לשאול דבר הקשה מרב או חבר, זש"ה כי לקח טוב נתתי לכם, אמר רשב"ל שני פרקמטוטין (סוחרים) עומדין זה אצל זה, אחד בידו מטכסא (משי) ואחד בידו פלפלין, אמרו זה לזה בוא ונחליף ביני וביניך, נטל זה את הפלפלין וזה המטכסא, נמצא מה שביד זה אין ביד זה ומה שביד זה אין ביד זה. אבל התורה אינה כן, זה שונה סדר זרעים וזה שונה סדר מועד, היה שונה זה לזה וזה לזה, נמצא ביד זה שני סדרים וביד זה שני סדרים, היש פרקמטיא יפה מזו? הוי כי לקח טוב נתתי לכם (תנחומא פ׳ תרומה). אחז בן יותם מלך יהודה היה רשע, ורשעתו היתה כי רצה לסגור את בתי הלמוד ובתי מדרשות, ולכן נאמר אצלו ויהי בימי אחז וכל מקום שנאמר „ויהי" אינו אלא צרה. משל למלך שמסר את בנו לפדגוג, והיה הפדגוג שונא אותו, אמר אם אני הורג אותו עכשיו נמצאתי מחייב ראשי למלך, אלא הריני מושך את יונקתו ממנו והוא מת מאיליו. כך אמר אחז אם אין גדיים אין תיישים, אם אין תיישים אין צאן, אם אין צאן אין רועה, אם אין רועה אין כלום. אף כך אם אין תינוקות אין תלמידים, אם אין תלמידים אין חכמים, אם אין חכמים אין תורה, אם אין תורה אין בתי כנסיות ובתי מדרשות, אם אין בתי כנסיות ובתי מדרשות אין הקב"ה משרה שכינתו בישראל. מה עשה אחז, עמד ונעל בתי כנסיות ובתי מדרשות וכו׳ הה"ד צור תעודה חתום תורה בלמודי וחכיתי לה׳ המסתיר פניו מבית יעקב וקויתי לו (ישעיה ח׳). אמר ר׳ יעקב בשם ר׳ אחא אין לך שעה קשה כאותה שעה שנאמר בה ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא (דברים ל"א), ובכ"ז „וקויתי לו", כי לא תשכח מפי זרעו. ומה הועיל לו לאחז מה שעשה? „הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה׳" (ישעיה שם), וכי ילדיו של ישעיה היו והלא תלמידיו היו? אלא מכאן לתלמידו של אדם שנקרא בנו (ויק"ר פי"א). א"ר אבא בר כהנא עמדו פילוסופין לאו"ה כבלעם בן בעור וכאבנימוס הגרדי, אמרו להם האומות יכולים אנו להזדווג לאומה זו (ללחום בישראל ולנצחם)? אמרו להם לכו וחזרו על בתי כנסיות שלהם, אם התינוקות מצפצפין בקולם אי אתם יכולים להם, ואם לאו אתם יכולים להם, שכן הבטיחם אביהם ואמר להם הקול קול יעקב והידים ידי עשו, כל זמן שקולו של יעקב נשמע בבתי כנסיות ובתי מדרשות אין ידי עשו שולטות בו, וכל זמן שאין קולו מצפצף בבתי כנסיות ובתי מדרשות הידים ידי עשו וכו׳ (איכה רבתי פתיחתא סי׳ ב׳).

[צריך השתדלות בלמוד התורה] כתיב אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה (משלי ב׳), אמר ריש לקיש אם אין אדם הולך אחר דברי תורה הם אינם באים אחריו, וכן רב נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה, ואם אדם מחפש אחריהם מתוך כך זוכה ליראת ה׳ ובינה, שנאמר אז תבין יראת ה׳ ודעת אלהים תמצא. אם תבקשנה ככסף, מגיד הכתוב שכשם שאדם צריך ליזהר בסלעו שלא יאבד כך צריך ליזהר בלמודו שלא יאבד. ומה כסף קשה לקנותו כך דברי תורה קשה לקנותם, יכול מה כסף קשה ליאבד כך

דברי תורה קשה ליאבד? ת"ל לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כ"ח) שקשים לקנותם כזהב ונוחים לאבדם ככלי זכוכית (ילקוט משלי ב'). וכדי שלא לאבדם צריך ללמוד התורה בכל יום, שנאמר הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם, וכי אותו היום ניתנה תורה לישראל, והלא אותו יום סוף ארבעים שנה היה? אלא ללמדך שחביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שנתנה בהר סיני. וכן הוא אומר והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב (ברכות ס"ג:). ואל יהיה עצל בלמודו. זש"ה ראשו כתם פז קוצותיו תלתלים (שה"ש ה'), ר' חנין דצפורין פתח קרא בתלולית (תל גדול) של עפר, טיפש מהו אומר מי יכול לקצות את זו, ופיקח אומר הריני קוצץ שתי משפלות (מדות). היום ושתי משפלות למחר וכו' עד שאני מקצץ את כולה. כך מי שטיפש אומר מי יכול ללמוד את התורה כולה, נזיקין שלשה פרקים, כלים שלשה פרקים? מי שפיקח אומר הריני שונה שתי הלכות היום ושתים למחר וכו' עד שאני שונה את כל התורה כולה (ויק"ר פי"ט). במקום אחר דרשו עה"פ כי המצוה הזאת וגו' לא נפלאת היא ממך (דברים ל'). זש"ה ראמות לאויל חכמות בשער לא יפתח פיהו (משלי כ"ד). רבנן אמרי הטיפש הזה נכנס לבית המדרש ורואה ת"ח עוסקין בתורה, והוא אומר להן היאך אדם לומד תורה? אומרים לו תחלה קורא במגילה (אלף בית) ואח"כ בספר (תורה) ואח"כ בנביאים ואח"כ בכתובים, וכשהוא גומר את המקרא שונה את התלמוד, ואח"כ בהלכות ואח"כ באגדות. כיון ששומע כך אומר בלבו אימתי אני לומד כל זאת? וחוזר מן השער, ואין שער אלא מושב זקנים דכתיב ועלתה יבמתו השערה אל הזקנים (דברים כ"ד) וכו'. ומי שהוא פיקח שונה פרק אחד בכל יום ויום עד שמסיים כל התורה כולה. אמר הקב"ה לא נפלאת היא—ממך, הדבר תלוי בך שאין אתה עוסק בה (דברים רבה פ"ח). לא בשמים היא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה וגו'. אמרו לו רבינו משה! הרי אתה אומר לנו לא בשמים היא ולא מעבר לים היא, והיכן היא? אמר להם במקום קרוב היא, בפיך ובלבבך לעשותו. רבנן אמרי שבעה דברים אמר שלמה אל העצל ומה שאמר משה גדול מכולם. שנאמר אמר עצל שחל בדרך, ארי בין הרחובות, הדלת תסוב על צירה, ועצל על מטתו, טמן עצל ידו בצלחת, נלאה להשיבה אל פיו (משלי כ"ו), ואיזהו השביעי? מחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין (שם כ'). מהו מחורף לא יחרוש, ארשב"י זה שלא למד תורה בנערותו ומבקש ללמוד בזקנותו ואינו יכול. ומה שאמר משה גדול מכולן, כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו (דב"ר פ"ח). תני דבי אליהו פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי אדם אחד וכו' אמרתי לו מה תשיב ליוצרך ליום הדין? אמר לי בינה ודעה לא נתנו לי שאקרא ואשנה, אמרתי לו בני מה מלאכתך? אמר לי צייד דגים. אמרתי לו מי למדך שתטול פשתן ותארגנו לעשות מצודה ולהשליכה בים להעלות הדגים מן הים? אמר לי בינה נתנו לי מן השמים. אמרתי לו מה ליטול פשתן ולארוג מצודה לצוד דגים נתנו לך דעה ובינה מן השמים, לדעת תורה שכתוב בה כי קרוב אליך הדבר מאד לא נתנו לך בינה ודעה מן השמים?! מיד הרים קולו ובכה, עד שאמרתי לו אל ירע לך, שכל באי עולם משיבין תשובה זו אבל מעשיהם מעידין בהם וכו' עליהם נאמר ואנו הדיינים ואבלו כל משליכי ביאור חכה וגו' ובושו עובדי פשתים שריקות ואורגים חורי (ישעיה י"ט), ועל העוסקים בתורה נאמר כי הוא חייך ואורך ימיך (תנא דבי אליהו זוטא פי"ד). תניא ר' עקיבא אומר היו לו לאדם תלמידים בילדותו יהיו לו תלמידים בזקנותו שנאמר בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך (יבמות ס"ב). ר' ישמעאל אומר אם למדת תורה בנערותך למוד בזקנותך כי אינך יודע איזה יכשר, שאין אתה יודע איזה מהן הקב"ה כותב עליך זה או זה, ואם שניהם כאחד טובים (קה"ר פ"י).

[תורה שבכתב ושבעל פה] תורה שבכתב היא תורת משה הכתובה, ותורה שבע"פ הם הפרושים לתורה ומה שמקובל ע"י חכמי ישראל שנשנו במשנה ובתלמוד. ודרשו יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל מלמד ששתי תורות ניתנו להם לישראל אחת על פה ואחת בכתב (ספרי). דרש רבא מאי דכתיב ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ (סוף קהלת), שדברי תורה יש בהן עשה ולא תעשה ודברי סופרים כל העובר עליהן חייב מיתה (בידי שמים), שמא תאמר אם יש בהן ממש למה לא נכתבו? אמר קרא עשות ספרים הרבה אין קץ (ערובין כ"א:). ודרשו הפסוק כי טובים דודיך מיין, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע! ערבים עלי דברי דודיך (חכמים) יותר מיינה של תורה (ע"ז ל"ה.). אמר רב יודא בן פזי חביבים דברי סופרים מדברי תורה, שהרי ר' טרפון אילו לא קרא ק"ש כלל לא היה עובר אלא על עשה, וע"י שעבר על דברי בית הלל נתחייב מיתה, כי פורץ גדר ישכנו נחש (ירוש' סנהדרין פי"א ד'). שר"ט אומר אני הייתי בא בדרך והטיתי לקרות כדברי בית שמאי שאמרו בערב, כל אדם יטה ויקרא ק"ש, וסכנתי בעצמי מפני הלסטים כי עבר על בית הלל שאמרו כל אדם קורא כדרכו בין יושב בין עומד (ברכות י':). ודרשו היין כנוי לתורה שבכתב ודודים שהיא אהבה לדברי סופרים המפרשים התורה ובלעדם התורה כגוף בלא נשמה. הטעם שלא נכתבה תורת שבע"פ, דרשו מהפסוק אכתוב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו (הושע ח'). בשעה שנגלה הקב"ה בסיני ליתן תורה לישראל, אמרה למשה על הסדר מקרא משנה תלמוד ואגדה, שנאמר וידבר אלהים את כל הדברים האלה,

אפילו מה שתלמיד שואל לרב, ואחר שלמדה משה מפי הקב"ה חזר ולמדה לישראל. אמר לפניו רבש"ע אכתוב אותה להם, א"ל איני מבקש ליתנה להם בכתב מפני שגלוי לפני שאו"ה עתידים לשלוט בהם ולתרגם אותה ולהיות קורין בה יונית, אלא המקרא אני נותן להם בכתב, והמשנה והתלמוד והאגדה אני נותן להם על פה, שיהיו מבדילים בין ישראל ובין הגוים (שמ"ר פי"ז). שלא יהיו הגוים קוראים תורה שבע"פ יונית ויאמרו שגם הם ישראל, לפיכך לא ניתנה ליכתוב, ואומר הקב"ה לאו"ה מה אתם אומרים שאתם בניי, אינו יודע אלא למי שמסטירין שלי בידו הוא בני, ומהו המסטירין זו משנה, ואין המשנה בידי האומות, ולכן כמו זר נחשבו וכו'. אמר ר' אבין אילו כתבתי לך רובי תורתי לא כמו זר נחשבו, מה בינך לבין או"ה, אלו מוציאין ספריהם ואלו מוציאין ספריהם (ירוש' פאה פ"ב). ואע"פ שיש מחלוקת בתורת שבע"פ, אלו ואלו דברי אלהים חיים, ודרש ר"א בן עזריה בעלי אסופות נתנו מרועה אחד, בעלי אסופות אלו תלמידי חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה, הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלין והללו מכשירין, שמא יאמר אדם מעכשיו היאך אני לומד תורה? ת"ל כלם נתנו מרועה אחד, אל אחד נתנם, פרנס אחד אמרם, מפי אדון כל המעשים ב"ה, שנאמר וידבר אלהים את כל הדברים האלה (חגיגה ג':). אבל זולת מחלוקת בלמוד לשם שמים, לא יאה לתורה ריב ומריבה, כי דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. ואמרו חז"ל בקש הקב"ה ליתן תורה בשעה שיצאו ישראל ממצרים ולא נתן מיד מפני שהיו חולקים זה על זה, שנאמר ויסעו מסכות ויחנו באיתם וגו' (שמות י'), שהיו נוסעים במריבה וחונים במריבה, וכשבאו לרפידים הושוו כלם ונעשו אגודה אחת, שנאמר ויחן שם ישראל (שם י"ט), ויחנו אין כתיב כאן אלא ויחן שנעשו כלם כאיש אחד, אמר הקב"ה התורה כולה שלום, ולמי אני נותנה לאומה שאוהבת שלום ואני מברכה בשלום שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום (תנחומא).

[יחוס התורה] התורה לא תכיר בין עני ועשיר, בין מי שיש לו יחוס אבות ובין מי שאין לו, גם לא יחוס הבכור, כי יחוס התורה עצמה עו"ה על כל מיני יחוס שבעולם. הה"ד יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה (משלי ג'). תמן תנינן חכם קודם למלך, מת חכם אין לנו כיוצא בו, מת המלך כל ישראל ראוים למלכות וכו'. ונאמר נשא את ראש בני קהת וגו' אע"פ שגרשון בכור, אבל לפי שהיה קהת טוען הארון ששם התורה הקדימו הכתוב לגרשון וכו' (במדבר רבה פ"ו). שלחו מתם הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה, שנאמר יזל מים מדליו, מדלים, ואין מים אלא תורה. מפני מה ת"ח אין מצויין לצאת מבניהם ת"ח? שלא יאמרו תורה ירושה לנו. רב שישא בריה דרב אידי אמר כדי שלא יתגדרו על הצבור וכו' (נדרים פ"א). גם לא נחשב יפה תואר ומראה לעומת תלמיד חכם, וכבר שאלה ברתיה דקיסר לר' יהושע בן חנניה אי חכמה מפוארה בכלי מכוער (שתוארו לא היה נאה)? אמר לה אביך רמי חמרא במאני דפחרי (כלי חרס)? אמרה ליה אלא במאי נירמי? אמר לה אתון דחשוביתו רמו במאני דהבא וכספא. אזלה ואמרה ליה לאבוה, רמיא לחמרא במאני דהבא וכספא ותקיף (החמיץ) וכו' (תענית ז'.). ביחוס התורה השתבח רב יוסף בחג השבועות, ואמר עבדי לי עגלא תילתא, אמר אי לאו האי יומא דקא גרים כמה יוסף איכא בשוקא (פסחים ס"ח:).

[שלשת ימי הגבלה] שלשה ימים קודם שבועות הם שלשת ימי הגבלה שנאמר והיו נכונים ליום השלישי וגו' והגבלת את העם סביב (שמות י"ט). ביום שלישי בשבוע אמר הקב"ה לישראל ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, ביום ד' אמר להם מצות הגבלה, ביום ה' פרשו מנשיהם עד מתן תורה, ומשה הוסיף יום אחד מדעתו כי הצווי היה וקדשתם היום ומחר רק שני ימים, אך הוא דרש היום כמחר מה למחר לילו עמו אף היום לילו עמו מלבד היום שדבר עמו, נמצא שנתוסף לו יום שלישי (שבת פ"ז.). מלבד כי בכל מקום שיש קדושה יש תוספת קדושה, והכא היא תוספת של תוספת הקדושה, כי מתן תורה היא הקדושה היותר מעולה שבקדושות.

עח

דרשה לשלשה ימי הגבלה

מיסוד ס' בית מועד דרוש ל'

בספרי: חביבה תורה, דוד לא שאל אלא תורה שנאמר טוב אתה ומטיב למדני חקיך, טובך עודף על כל באי העולם יעדוף טובך עלי ולמדני חקיך שנאמר סעדני ואושעה ואשיחה בחקיך תמיד, שלא אהא לומד תורה ושוכח, או שאהא לומד ויצה"ר אינו מניח לי לשנות, או שמא אטהר את הטמא ומטמא את הטהור ואהא בוש לעוה"ב, או שמא ישאלוני עמי הארץ ומשפחות האדמה דבר ולא אדע להשיבם ונמצאתי בוש לעיניהם. ואומר זמירות היו לי חקיך בבית מגורי, שמא תאמר מתוך שלוה ת"ל בבית מגורי, שמא תאמר בעניות אבל לא משנתגדלתי (נעשרתי), ת"ל טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף, שזהב וכסף מוציאין את האדם מן העולם אבל תורה מביאה האדם לחיי העוה"ז ולחיי העולם הבא.

[שלמות האדם] אין לך שלמות גמורה בפועל כמו מציאות השי"ת, וכן כל הדברים שברא בעולמות עליונים ותחתונים יצאו בשלמות, וכמו שאמרו חז"ל כל מעשה בראשית כלן בדעתן נבראו בקומתן נבראו בצביונן נבראו. אמנם שונים הם במדרגת שלמותם זה למעלה מזה וזה למטה מזה, באופן שהדבר העליון יותר שלם מהדבר התחתון. והנה אף שהשי"ת המציא כל הדברים שלמים אפילו השפלים, לא עמדו במדרגה ההיא ולפעמים נטו משלמותם, והיו צריכין סיוע להשיבם למדרגתם הראשונה. ובפרט האדם שהיה בפעל ובשלמות גדול מכל שאר הנמצאים שנאמר בו בצלמנו כדמותנו, אבד את שלמותו בחטאו, ותחת אשר לפנים היה משכיל ושליט על כל הנמצאים נהפך הוא שהיו הכל שולטים בו, ולפיכך לא נאמר בבריאת האדם כי טוב, שגם שנברא שלם לא עמד בשלמותו בפועל, ואין טוב אלא מה שהוא בפועל שלם. והנה להחזיר זה האדם בפועל כדי שיהיה שלם הוצרכו אמצעים רבים והכנות להעלותו במעלות שירד מהן, ולהסיר המונעים המטרידים אותו משלמותו. ולא קשה הדבר לעשות, כי רצונו ובחירתו בידו וברשותו של אדם להוציא כחו לפועל מאליו מה שאין כן בברואים אחרים. וההכנה הגדולה לצורך הזה היא התורה אשר על ידה ישיג אמתת שלמותו להוציא כחו לפועל ולהסיר כל הטרדות והמונעים את האדם להגיע לרום השלמות בגוף ובנפש, כי לא בהשכל לבד יגיע האדם לתכלית הנרצה, והראיה שאמר השי"ת לאברהם אבינו התהלך לפני והיה תמים, כלומר שילך בעיון ובמעשה משוערים יחד, ובזה יהיה תמים בשלמות הגוף והנפש, יען כי בהצטרף העיון למעשה יוגבל העיון עם האמונה והמעשה עם הכוונה, ובכן ימצא האדם שלמותו בפועל ויהיה תמים באמת. וזה יסוד דת התורה שעליו אמר ראשונה ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי וגו', פירוש אם תשמעו בקולי להאמין בי כי האמונה גבול ההשכלה, ושמרתם את בריתי לכוין המעשה לשמי עם יחוד העיון, אז תהיו שלמים בעיון ובמעשה.

[הכנה לתורה] אולם להשגת וקבלת התורה הוצרכו הכנות רבות למלאות פגימות וחסרונות בתולדה האנושית, ועליהם הקדים השי"ת לאמר למרע"ה לך אל העם וקדשתם היום ומחר וגו', כי להשגת תקון והכנה גופנית ונפשית לקבל התורה האלהית המשלמת הגוף והנפש כאחד היה צריך להסיר כל המונעים מבית ומבחוץ, היינו הטומאות והזוהמות, וע"ז אמר וקדשתם וגו' והיו נכונים ליום השלישי, כי תקון זה תלוי בהכרעה בין עליונים ותחתונים ע"י שלישי שהיא התורה כאמרם בריך רחמנא דיהב לן אורייתא תליתאי וגו', ומחברת ההפכים ומשלמת החסרונות. והגבלת את העם וגו' שיגבילו המדות החסרות. ואמר פעם שנית רד העד בעם וגו' הגבל את העם וקדשתו, כי התורה צריכה הכנה כפולה, כמו שצריכה ברכה לפניה וברכה לאחריה, ואמרו במדרש רבה מנין שהתורה צריכה ברכה לפניה שנאמר ברוך אתה ה' למדני חקיך, לאחריה מנין שנאמר וזאת הברכה וכו', ר"ל כי כמו שהוצרכה הכנה לקבלת התורה והכנה לכל הבא ללמוד ולשמרה, כך צריכה ברכה לפניה ולאחריה לקנותה ולהסיר המונעים ומטרידים ממנה. וכמו בהכנה שהיתה לישראל במעמד הר סיני השיגו כל המעלות ונשתלחו מהם כל הפחיתיות, כך לקיום התורה לדורי דורות צריך להשתדל בהסרת הפחיתיות ובקניית המעלות, כי לרגליהם הם המעשיות והעיוניות, וע"ז כתיב אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה', כלומר אשרי אותם התמימים והשלמים במזג הגוף והנפש שיש להם מדות ודעות נכונות, כי אלו בודאי הם ההולכים בתורת ה' ומשיגים השלמות בקיומה, שיוציאו כחם לפועל בעיון ובמעשה.

[פרקי אבות הכנה לתורה] ועתה נאמר כי על מעלות המדות ומעלות השכליות שבהן יתהוה שלמות האדם, נוסדה מסכת אבות שמנהגנו לומר בשבתות שבין פסח לשבועות, מפני שנכללו בה ההכנות הצריכות ללמוד תורתנו האלהית, אם בתקון המדות שהן בסיס הפעולות המעשיות ואם בתקון הדעות שהן בסיס לפעולות העיוניות. וחכמי הדורות שהיו בעלי תורה זכו בהם ולא נמנעו לסדר לנו מסכתא שתלמד אותנו בהכנות הצריכות לקיום התורה וקראוהו „אבות" ע"ש החכמים ההם שהיו אצלנו ללמדנו המדות והדעות הנכונות כאבות לבנים, וגם להודיענו שאלו המעלות היו באבותינו הקדושים שהיו שלמים במדותיהם. וממסכתא הזאת נדע כי אם אין תורה אין דרך ארץ, ואם אין ד"א אין תורה, כי התורה קודמת במעלה ובמציאות והיא הנותנת הדרך ארץ, וגם הד"א יש לו קדימה במערכה והכנה אל התורה. ובמסכת אבות נכללו כל ההכנות הראויות ומעלות המדות והשכליות הנקראות בשם חכמה ומוסר, החכמה היא שם לשכליות והמוסר למדות וד"א. ונחלקה מס' אבות לששה פרקים, פרק ראשון עניינו על המקובל אצלנו מהתורה האלהית שנתנה בסיני, ומשם יצאה לכל ישראל האמונה בה, ופירושה מפי משה רבינו ע"ה, ונמסרה לחכמי הדורות שקבלו איש מפי איש, ובכן נמשכה לעולם. והלמודים שבאו בפרק זה כלם על משמרת קבלת התורה, כי צריכה הקבלה שמור גדול באמת ובאמונה, והוא יסוד הדת וגבול השכל האנושי, ולכן הורו חכמי הדורות בעלי הקבלה דרכים במדות ודעות שתתקיים קבלה זו ביד כל הדורות. הפרק השני מדבר על המושכל בכל דרכי העיון והמעשה, והדברים הנקנים בהשכלות אלו הן המצות, ולכן פתח בבחירת פעולת המצות, ונמשך לבאר כל החרדה שצריך האדם לחרד על המושכל במצות התורה, שצריך להיות זהיר בעבודתו ית' ולעבדו בדעת נכונה ובלב טהור. הפרק השלישי

מדבר בענין הנסיון ודברים הנראים במופת, ונתבאר מהם שהענוה ויראת חטא דוחה כל חסרון. ולכן פתח הפרק במי שהיה שלם בענוה וביראת חטא כנודע, וכן כל דברי הפרק להציב דלתות של יראת חטא. הפרק הרביעי מדבר מפעולות הנעשות בהרגל ובחברת ריעים וקבוץ המדינה, כי צריך קפידא גדולה שתהיה דעתו של אדם מעורב עם הבריות ונוחה לכל כפי האפשר, ומסכים לדעת העליונה שהיא שוה על הכל בצדק, ויזהר מהמכשולות המצויות בערוב הבריות, ויבחר אדם דירתו עם אנשים כשרים ויהיה רגיל עם מעולים ממנו. הפרק החמישי מדבר בהכרעה שיכריע האדם עצמו לכף זכות ולא לחובה, אחרי שבכחו להטות עצמו לאיזה צד שירצה, שהרי בדורות הראשונים מצינו אלה שהכריעו את עצמן לחובה ואברהם אבינו הכריע עצמו לזכות, ובהכרעתו הוא מזכה את כל הלומדים ממנו. וכפי מה שיכריעו הבריות מעשיהם כך יכריעו עליהם מלמעלה ויגיע להם כפרי מעלליהם. ואחר שהזכיר המדות המכריעות לחובה כאילו הן טבעיות אצל הבריות, אמר יהודה בן תימא הוי עז כנמר וכו׳, כלומר אל תחוש למדות המוטבעות שמכריעות לחובה אלא התהפך מהן לזכות, כי יש כח באדם להכריע עצמו לזכות ולהטות מדותיו שנוסדו על ארבע יסודות, וכנגדן ארבעה דברים שזכר עז כנמר, קל כנשר, רץ כצבי, גבור כארי, שכל מדה ומדה יכול אדם להטותה לעבודת בוראו. הפרק הששי אינו מהמשנה ומחובר אל הפרקים של מס׳ אבות כי נמשך להשלים הכונה והענין שאמרנו. הפרק הזה מדבר במוחש היינו בדברים שבהם נקנית התורה ממש, והמעלות המגיעות לבעליה בעין, ולכן נקרא „קנין תורה“ שבו כלולים הדברים הנצרכים לקנות התורה שהם מ״ח במספר והמעלות הנקנות לעוסק בתורה שהם עשרה. ולפי זה כראוי נסדרה מסכתא זו אשר ענינה ותכליתה להדריך האדם להשגת התורה כדי שיוציא בה כחו לפועל ובה ישתלם בודאי, ובעבור המניעות והחסרונות המטרידות את האדם צריך הכנה והזמנה כמו שאמרנו. ואין לך הכנה יותר טובה ומועילה כמו השקידה בבית המדרש והתמדה בלימוד התורה, וכמו שאמרו בשבת לעולם אל ימנע אדם עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת, שהרי כמה שנים נשנת משנה זו בבית המדרש ולא נתגלה טעמה עד שבא ר״ח ופירשה, והיא למה ספינת הים טמאה מפני שטוענין אותה ביבשה ומורידין אותה לים ונמצאת שהיא מטולטלת מלאה וריקנית וכו׳, הרי שבשקידת ההליכה לביהמ״ד מסתלקות הספקות והקושיות וכמו כן כל המניעות את הלמוד. ולפי שאפשר כי לרגלי חסרון כח השכל באיש לא יוכל להשיג את שלמותו בתורה בדרך הרגיל, הנה לזה אין מנוס אחר כ״א הבקשה מהשי״ת שילמד אותנו כדי להשלים את חפצנו, כי אין מעצור לה׳ להושיע האדם מסכלות ברב או בחבר, והדורש ממנו ית׳ מענה בתורה ימציא לו חפצו. וכן דרשו עה״פ כי מוצאי מצא חיים, אמר הקב״ה כל מי שהוא מצוי בדברי תורה אף אני מצוי לו בכל מקום, ויפק רצון מה׳ כל מי שהוא מפיק בדברי תורה ומלמיד ברבים אף אני בעת רצון מפיק לו רצון. הרי מבואר שמי שלבו חפץ בתורה יטול ה׳ חפצו ולא יעכבוהו סבות חיצוניות. וע״ז אמר המשורר במה יזכה נער את דרכו וגו׳ כלומר במה יזכה מי שמנוער מהתורה ואין לו מדע להוציא פעולתו אל הכח, זולת בסיוע אלהי, ולכן בכל לבי דרשתיך אל תשגני ממצותיך, היינו להסיר החסרונות והמניעות כי הנני מבקש לדעת התורה אשר היא בלבי. וזהו בלבי צפנתי אמרתך, ואבקש סייעתא דשמיא, ברוך ה׳ למדני חקיך.

[ביאור המאמר] וזהו הנרצה בדברי המאמר הקודם חביבה תורה, דוד שאל תחלה על התורה, כי כל מה שישאל האדם ראוי שיהיה לתכלית התורה, ואמר טוב אתה וכו׳, הקב״ה נקרא טוב שהוא בפועל טוב ומטיב, שלם במציאותו ומטיב לכל הברואים, וכמו שטובך עודף על כל באי העולם, שאתה בשלמותך תשלים כל הנמצאים, כן יעדיף טובך עלי ותשלים מציאותי, וזה במה שתלמדני חקיך, כי אין לי מלמד טוב כמוך. ותסעדני בהכנות הצריכות לגוף, ואושעה בהכנות הצריכות לנפש, ובזה ואושעה בחקיך תמיד ולא בדברים אחרים, על דרך שאמר חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך, ובכן לא יהיו לי מטרידים ומעיקים כי הלומד מן הגבורה אינו צריך לדבר אחר כי בלמודו ימצא כי מה שצריך. ולא אהא לומד תורה ושוכח מפני חלישות כח הזכרון, או שאהא לומד ויצה״ר אינו מניח לי לעשות, או שמא אטהר את הטמא וכו׳, מפני חלישות כח המצייר או כח המדמה. ואומר זמירות היו לי חקיך וכו׳, ע״י הכנות והזמנות היו לי חקיך בבית מגורי, בכל מקום שהלכתי וגרתי שם, שמא תאמר שאין הכנות התורה נודעות אלא מתוך שלוה בזמן בית המקדש, ת״ל בבית מגורי אף בזמן הגלות, או שמא תאמר בהיפך שאין התורה מצויה אלא מתוך עניות, שמתוך הדוחק אדם לומד תורה הרבה, ת״ל טוב לי תורת פיך וכו׳ כי טובה חכמה עם נחלה ויפה ת״ת עם דרך ארץ למי שידע להזהר באושר שלא יכשל בו. ועל בקשת שלמות המדות והדעות שהן הכנות לתורה אמר לב טהור ברא לי אלהים, שהלב מקור המדות, ורוח נכון חדש בקרבי שהרוח מקור הדעות. אל דעות אלהי הרוחות יכון אותנו להשגת דברי תורה למען נדעהו ונמצא חן בעיניו, ונהיה שלמים בגוף ובנפש ע״י הכנת למוד התורה, כמו בעת שנתנה בסיני, כי התורה מביאה האדם לחיי העוה״ז ולחיי עולם הבא.

עט

דרשה ליום ראשון של שבועות

מיסוד ס׳ עוללות אפרים ח״ב עמוד ט״ו

במדרש: מאי דכתיב כל אשר חפץ ה׳ עשה בשמים ובארץ, משל למלך שגזר על בני מלכותו כי בני רומי לא ירדו לסוריא ובני סוריא לא יעלו לרומי. לימים בקש המלך לישא אשה מסוריא, עמד וביטל הגזרה, ואמר מכאן ואילך ירדו בני רומי לסוריא ויעלו בני סוריא לרומי ואני אתחיל. כך כשברא הקב״ה עולמו מתחילה אמר השמים שמים לה׳ והארץ נתן לבני אדם, וכשבקש ליתן תורה לעמו ישראל אמר מכאן ואילך יעלו התחתונים למעלה וירדו העליונים למטה ואני ארד תחלה, שנאמר וירד ה׳ על הר סיני ואח״כ ואל משה אמר עלה אל ה׳, הוי אומר כל אשר יחפוץ ה׳ עשה בשמים ובארץ, ע״כ.

[עבד וחתן] חז״ל הסכימה דעתם לאמר כי הצדיקים גדולים ממלאכי השרת, וסמכו הענין למקראות אשר יעידון ויגידון עדות ה׳ נאמנה גודל מעלת הצדיק על המלאך, הפך דעת החוקרים. וטעמו של דבר לא נפלא הוא ולא רחוק מן השכל, כי המלאך עושה כהכרח והצדיק עושה ברצון הטוב ובחירה חפשית, וכבר נודע בשערים יתרון העושה ברצון על העושה בהכרח, וזה עצם ההבדל שיש בין העבד האהוב בעיני אדוניו יותר מזולתו אך אמנה חתניו לוקחי בנותיו הם יותר אהובים מן העבד, כי העבד העובד מחמת קבול פרס הרי הוא כמוכרח במעשיו, אך החתן אינו עובד כי אם מאהבה. כמו כן המלאכים נקראו משרתיו עושי רצונו שהם כמוכרחים בכל פעולותיהם אע״פ שאין עושין מחמת קבול פרס מ״מ הם כמוכרחים, מצד שאין היצר הרע מצוי ביניהם ואינם יודעים לעשות רע. וישראל נקראו חתנים למקום ב״ה כי הם נשואים לבתו של הקב״ה שהיא התורה, כמ״ש במדרש וכי ימכור איש את בתו לאמה, אמר הקב״ה בת אחת היתה לי והיינו התורה ומסרתיה לכם, לא תנהגו בה מנהג בזיון שנאמר לא תצא כצאת העבדים וכו׳. ונראה לפרש שבזיון זה היינו שלא תעשו מהתורה קרדום לאכול ממנה או עטרה להתגדל בה, שאין זה לכבוד התורה לפי שאינו חפץ בתורה בעצם וראשונה, אלא היא אצלו הכנה לבד לעשות בה צרכיו כקרדום אצל האומן שאילו היה אפשר לו שיעשה מלאכתו זולת הקרדום בודאי היה משליך אותו הלאה, כך הלומדים תורה לשם ממון או לשם כבוד אילו היה אפשר להשיג הממון והכבוד זולת הלימוד בודאי לא היה לומד כלל, והוא כמו עבד המשמש את הרב על מנת לקבל פרס, ולא כהחתן הנושא את בתו מאהבתו אותה, ומעשה העבד הוא דרך בזיון, וע״ז אמר לא תצא כצאת העבדים. אמנם היתרון הזה שניתן לישראל הוא מחמת קבלת התורה ברצון שיצא מכלל עבד ונכנס בכלל חתן שלקח בתו של הקב״ה, ונעשה בעל בחירה.

[ביאור המאמר] וזה שהתחיל בעל המאמר בפסוק כל אשר חפץ ה׳ עשה אחרי שבמתן תורה ידבר, ומצד התורה נעשה האדם בעל בחירה, ומצד הבחירה ההיא עלו תחתונים למעלה ועליונים ירדו למטה ע״ד גדולים צדיקים ממלאכי השרת, כי הצדיקים מצד שהם חתניו של מקום והם לוקחי בתו כאמור. וכדי שנקבל התורה מאהבה ומרצון השליט בנו יצר הרע שמתגרה בפרט בתלמידי חכמים, ומצדו נעשה האדם בעל בחירה או לילך אחרי עצתו או לרדות בו, משא״כ במלאכים שאין היצה״ר מצוי ביניהם. ואחר הצעה זו יתברר לנו מה ששואלין על המדרש שהתחלנו בו מאמר חז״ל מעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה ולא עלו משה ואליהו למרום, ואיך יאמר המדרש שביום מתן תורה עלו תחתונים למעלה וירדו עליונים למטה? ולהנחתנו יבא הכל על נכון, שמעולם לא היתה ירידה ועלייה ממש כ״א במדרגה ובמעלה, ע״ד גדולים צדיקים ממלאכי השרת, כי עליית התחתונים הצדיקים, זהו באמת ירידת העליונים המלאכים. וזש״ה כל אשר חפץ ה׳ עשה וגו׳ כי היא מצד הבחירה החפשית שיש לאדם לבחור בטוב או ברע והוא בוחר בטוב, וזו היא מעלתו. ובזה נתבאר המשל למה״ד למלך שגזר על בני רומי וכו׳, כי המלאכים העליונים יושבים ברומו של עולם, ובני אדם אשר מעפר יסודם יושבים בסוריא, מקום אופל גולה וסורה, וכמו שאמר כי מבית הסורים יצא למלוך. והנה קודם מתן תורה נגזרה גזרה שהעליונים לא ירדו לסוריא פן ילמדו ממעשה האדם, כמ״ש וינחם ה׳ כי עשה את האדם בארץ, נחמה היתה לפניו שעשאו בתחתונים, שאילו היה מן העליונים היה ממרידן. וכן בני סוריא לא יעלו לרומי, שלא היה מצד האפשר שיעלה האדם משפל מצבו להיות כאחד מצבא מרום. ביקש המלך לישא אשה, היינו להשיא בתו התורה לכנסת ישראל, כי בנשואין אלו הדביק את ישראל אליו כדביקות האשה לאיש. עמד וביטל הגזרה, כי נעשו ישראל חתנים להקב״ה ונעשו בעלי בחירה והיו עובדים את השי״ת מאהבה, ובסיבה זו עלו התחתונים למעלה להיות כאחד מצבא מרום, ועלייה זו ירידה היא לעליונים כי מקבלי התורה בעלי הבחירה גדולים מהמלאכים במעלה. ואמר הקב״ה כביכול אני ארד תחלה, ויתר הקב״ה על כבודו לשתוף אליו הצדיקים, וכמ״ש חז״ל כל דיין הדן דין אמת לאמתו כאילו נעשה שותף להקב״ה במעשה בראשית. ובפרט היתה העליה הזו למשה רבינו

ע"ה לכך נאמר ביחוד ואל משה אמר עלה אל ה' וגו'.

[תכלית הבריאה היא התורה ושניהם לצורך האדם] חכמי התורה הסכימו כי האדם הוא תכלית כל הנמצאים, רק הרמב"ם לענ ע"ז (המורה ח"ג פל"ב), ואע"פ שהרמב"ם גדול שמו בישראל, כל חכמתו לא עמדה לו נגד החולקים עליו אשר הלמו ומחצו כל טענותיו מתוך החקירה הפילוסופית, כי הם סומכים על המקראות המעידות עדות ה' נאמנה שכל העולם לא נברא אלא לצוות לזה, כמו ותחסרהו מעט מאלהים וכדומה. ועוד נאמר ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם, ויסע עמוד הענן מפניהם וילך מאחריהם. וקשה זה מלאך ה' מאן דכר שמיה שעדיין לא נכתב בתורה שהלך המלאך לפניהם? אלא שבקריעת ים סוף זה נרמז לישראל תכלית הליכתם שהיא כדי לקבל התורה והחכמה שנמשלה לים, כמ"ש ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים, וע"י התורה עלו בני ישראל למדרגה רמה. לכך נאמר בו ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל, היינו שמתחלה היה לו קדימה במעלה ולו משפט הראשית והבכורה על מחנה ישראל, ואח"כ הוחלפה השיטה וילך ויבא מאחריהם, שישראל קדמו לו במעלה. וע"פ זה אמרו בגמרא בשבקש הקב"ה ליתן התורה לישראל אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה מה לילוד אשה בינינו, כי הם לא ידעו כי כבר נתעלו בני ישראל למדרגת המלאכים, ולכן אמר לו הקב"ה למשה לחזור להם תשובה, והוא אמר להם תורה מה כתיב בה וכו', כלומר כי ע"י קבלת התורה נתעלו למדרגה גבוה ורמה יותר מהמלאכים.

[נעשה ונשמע] במס' שבת אמר ר"ע בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע יצאה בת קול ואמרה מי גלה רזי לבני אדם לשון שמלאכי השרת משמשין בו שנאמר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, עושים ברישא והדר לשמוע, ע"כ. והנה יתרון האדם על שאר בעלי חיים הוא שיש לו נפש משכלת הנקראת בפי החכמים הנפש המדברת, כי מצד דבור הלשון ניכר יתרונו, כי אלמלא הדבור לא היה לו מקום לתורה ולמצוה כלל, וע"י כלי חמדה זה תגלה ותראה החכמה הצפונה בלבו, כי הלשון הוא קולמוס הלב כמ"ש לשוני עט סופר מהיר. ואחרי אשר הצלחת האדם תלויה בלשונו, א"כ מהראוי שלא ישתמש בדבורו בדברי הבאי כ"א בדברי אלהים חיים. וכן אמר אחד מן החכמים אילו הייתי בהר סיני הייתי מבקש מאת הקב"ה להמציא לכל איש שתי פיות כי לא יתכן שהכלי שנשתמש בו קדש ישתמש בו חול כמו לאכול ולשתות או לדבר דברי הבאי, ומכל שכן אם מדבר בלשונו דברים המזיקים ברכילות ולשון הרע, שהדיבור אצלו כנזם זהב באף חזיר. והקדמונים המשילו ענין זה למי שנתן לו המלך לבוש מלכות להתפאר בו והלך הוא והלבישו לחמורו. וכלי יקר זה הדיבור נתן ה' במתנה למין האנושי וצוה עליו לשמרו בטהרה, וכן מצינו שנצטוינו בשמירת הדיבור הפנימי בלב ושמירת הדיבור החיצוני בלשון, כמ"ש מכל משמר נצור לבך, וכתיב שומר פיו ולשונו וגו'. ושמירה זו היא לשמרה בטהרה מכל דבר רע, כמו שדרשו חז"ל מכל דבור רע. ולמקצתם בא הציווי שלא ירבו לדבר כי ברוב דברים לא יחדל פשע, והם הפחותים שאינן יודעים להזהר בשמוש כלי חמדה זה שלא יהיה מעורב בו דברים בטלים ורכילות המפסידים זכות הלשון הנקשר בנפש המשכלת. וכמו כן יש חילוק בין העוסק בתורה לשמה מאהבת התורה, והעוסק בתורה שלא לשמה רק לשם ממון או לשם כבוד, אף כי שניהם משתמשים בלשון בדבר שבקדושה, אבל מעשיהם אינם דומים זה לזה, כי העוסק לשמה מעשיו לשם שמים כמו מלאך ה' צבאות, והעוסק שלא לשמה רק להשיג הצלחות מדומות הוא לוקה בלשונו. וכמו כ אמרו האי צורבא מרבנן דרחימא ליה בני מתא לאו מעליותא היא משום דלא מוכח להו במילי דשמיא, נמצא שהמוכיח אין לו אוהבים, היינו דוקא במי שהוא חשוד שדורש לכבוד עצמו ויוכלו לומר לו טול קורה מבין עיניך, אולם העוסק לשמה ואינו מתכוין להנאת עצמו כלל אז דבריו מקובלים ונשמעים ודיבורו עושה רושם.

[ביאור המאמר] וזו כוונת המאמר בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע, שעשייתם היתה לשמה קודם ששמעו הלשון המדבר, אמר הקב"ה מי גילה רזי לבני אדם לשון שמלאכי השרת משתמשים בו, שאין להם פנייה אחרת כ"א למלאות רצון משלחם שנאמר ברכו ה' כל מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, עושים תחלה ואח"כ שומעים. כי בקדימות נעשה לנשמע נתנו בני ישראל היתרון לפה ולשון על האוזן, כדאיתא במס' שבת פרק ר"ע, א"ל עמא פזיזא דקדמיתא פומייכו לאודנייכו וכו'. כי בזה הורו שכל מחשבותם לעשות לשמה כמו המלאכים המשתמשים בזה הלשון להקדים העשייה לשמיעה.

[חמשת חלקי הדבור] הרמב"ם ז"ל מחלק הדבור לחמשה חלקים: מצוה בו, נזהר ממנו, נמאס, אהוב, מותר. פירוש מצוה בו, היינו תורה ותפלה ודוגמתם, נזהר ממנו היינו רכילות ולשון הרע, נמאס כרוב ספורי ההמון במאורעות והיא שיחה בטלה, אהוב בשבח המדות הטובות והשכליות, מותר מה שצריך לדבר בו ביתר צרכיו הכרחיים כמו בפרנסתו ובמשא ובמתנו. ומצינו עוד שהדבור שאנו מצווין עליו נחלק גם הוא לחמשה חלקים ע"ד שאמרו חז"ל על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, ובמקום אחר אמרו על הדין ועל האמת ועל השלום, ובין כולם חמשה, כי אמת היינו עבודה היינו תפלה כמ"ש לכל אשר יקראוהו באמת, זכנגדם

מצינו במתן תורה לשון קול חמשה פעמים, וכמ"ש זוכה לתורה שנתנה בחמשה קולות. א׳) לדבר בתורה כמ"ש למען תהיה תורת ה׳ בפיך, ב׳) לדבר בתפלה דהיינו עבודה, ג׳) גמילות חסדים תלוי ג"כ בדבור כמ"ש הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות והמפייסו בי"א ברכות, וכן תנחומי אבלים בכלל גמ"ח, ד׳) הדין תלוי ג"כ בפה לאמר איש פלוני אתה זכאי איש פלוני אתה חייב. ה׳) לעשות שלום בין איש לחבירו היא מצוה ג"כ בפה, ואין לך כלי מחזיק ברכה כמו השלום, גם ה׳ יתן הטוב ויברך את עמו בשלום.

[מתן תורה יום דין לנפשות] צריכין אנו לפתור דבר אשר נבוכו בו הקדמונים זה אומר בכה וזה בכה, והוא מה שראינו שהתורה לא הזכירה בשום מקום שחג השבועות הוא יום מתן תורתנו כ"א יום הבכורים לבד. וקשה אם חג המצות שהוא שחרור הגופים הציב הקב"ה ציונים ליום הזה ומבאר את סבת חגיגתו, ק"ו שיגביל יום מיוחד לזכר נתינת התורה שהוא זמן שחרור הנפשות, ורק בא הענין ברמז שצוה לקדש יום החמשים כדרך שצוה לקדש שנת החמשים שהוא יובל. ובדבר הזה דומה חג השבועות שהוא יום דין לנפשות בעוה"ב, לראש השנה שהוא יום הדין לגופים, וגם בר"ה לא מצינו זכרונו בפירוש בתורה, כי נאמר בו רק יום תרועה או זכרון תרועה, ולא פירש מה יעשה בו ומה יום מיומים. ונראה לומר שכמו שהעלים הקב"ה מן האדם יום המיתה שאז הוא נכנס ליום דין של הנפשות כדי שיהיה האדם כל ימיו בתשובה אחרי שהוא מסופק באיזה יום ימות, כך העלים יום דין של הגופים בר"ה כדי שלא יסגל האדם בחטא כל ימות השנה ויחשוב לשוב בצאת השנה סמוך ליום הדין, לכן העלימה התורה את עצם היום ויהיה מסופק בכל יום שמא הוא יום הדין, וכן איתא למאן דאמר אדם נידון בכל יום וכו׳. ובאופן זה הוא יום מתן תורה יום דין לנפשות, כי עד קבלת התורה היה העולם תלוי אם לקיום או להפסד והשחתה, וגם אמרו חז"ל שכפה עליהם הר כגיגית ואם מקבלים אתם התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם, ועמדו וקבלו. וטעם ההעלם מועיל לשני ענינים, האחד הוא שהמשכיל יצייר בלבו בכל יום כאילו היום נתנה התורה, כמו שלמדו מהפסוק אשר אנכי מצוך היום, שבכל יום ויום יהא דומה בעיניו כאילו קבלה היום בהר סיני ותהיה אצלו פרקמטיא חדשה שלא יקוץ בה. וטעם שני שזכירה זו מועלת למשכיל לצייר בלבו בכל יום כאילו היום נכפה עליו הר כגיגית ונתון בדין שאם לא ישמור ככל הכתוב בה יהיה נכון למועדי רגל, ויועיל לו לשום יראת ה׳ על פניו לבל יחטא ואשם. ולהנחה זו אין זמן מוגבל, כי אצל המשכיל הוא בכל יום ובכל עת, והיא סיבה גדולה שיהיה רעב ותעב לדבר ה׳. ולכן נקרא יום מתן תורה יום הבכורים כי הפרי הראשונה שנתבשל האדם תאב מאד לאוכלו, כמ"ש כבכורה בטרם קיץ אשר יראה הרואה אותה בעודה בכפו יבלענה. ונתנה התורה שנמשלה לביכורים לעם ה׳ אלה שנמשלו גם המה לבכורים שנאמר כענבים במדבר מצאתי ישראל כבכורה בתאנה בראשיתה מצאתי אבותיכם. כי בעת מתן תורה היה ישראל עדיין במצב בכורים ולא הבשילו אשכלות דעותיהם, כי האבות אע"פ שקיימו כל התורה מ"מ אכלוה בוסר, עד אשר עמדו רגלי בני ישראל על הר סיני ונסתלקה מהם הזוהמא שהטיל הנחש בחוה, ואחר מתן תורה נגמר הפרי, כמ"ש יפי פרי תואר קרא ה׳ שמך. כמו כן התורה נמשלה לעץ חיים אשר פריו יתן בעתו. כי האילן הנטוע מצד עצמו אינו נשתנה משנה לשנה זולת הפרי שבו מתחדש בכל שנה, כמו כן גוף התורה לא תשתנה בשום זמן זולת הפרי היינו הטעמים והחידושים המתחדשים בתורה. לכך כתיב וביום הבכורים בהקריבכם מנחה חדשה לה׳, כי התורה צריכה להיות תמיד כפרקמטיא חדשה. ומכאן נתפשט המנהג שנוהגין ליתן ספר תורה חדשה בבית הכנסת לחג השבועות, ונחשב להם כאילו הקריבו מנחה חדשה בזמנה. ומנחה חדשה הם שתי הלחם רמז לשני תורות, תורה שבכתב ותורה שבע"פ. או שני ספרי תורה, שצריך המלך לכתוב שתי תורות, אחת שיוצאת ונכנסת עמו ואחת שמונחת בבית גנזיו, כי המלך צריך לקשט עצמו ולקשט גם את זולתו ולהדריכם בדרך ישרה ויראת ה׳.

[טעם לאכילת חלב בשבועות] כתיב ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה׳ אלהיך, וסמיך ליה לא תבשל גדי בחלב אמו, לפי שבחג הזה נוהגין לאכול חלב לזכר לתורה שנאמר בה דבש וחלב תחת לשונך. עכ"פ צריכין לאכול גם בשר שהרי אין שמחה ביו"ט בלא בשר, ושמא תטעה לומר שמותר לאכול בשר בחלב, ת"ל לא תבשל גדי בחלב אמו. דורשי רשימות אומרים מ׳נחה ח׳דשה ל׳ה׳ ר"ת ח ל ב. רמז למאכלי חלב בחג זה, והטעם כי החלב יש לו שלש בחינות ומצינו דוגמתן בתורה, אחת שהחלב כל זמן שהתינוק יונק הוא מוצא בו טעם חדש, כמ"ש חז"ל מאי דכתיב דדיה ירווך בכל עת, למה נמשלו דברי תורה לדד, מה הדד הזו כל זמן שהתינוק משמש בה הוא מוציא בה טעם חדש כך התורה בכל פעם האדם הלומד בה מוציא טעם חדש. שנית הוא שאמרו (ב"ק פ"א) למה נמשלה התורה לחלב וכו׳ מה המשקים הללו אין עומדין כ"א בפחות שבכלים (כלי חרס), כך התורה אינה מתקיימת אלא בנמוכי רוח. שלישית שהחלב בטבע גורם השינה כמו שלמדו מיעל מים שאל חלב נתנה כדי שישן סיסרא, כן התורה גורמת להמתיק שנתו של הלומד כמ"ש ושכבת וערבה שנתך, וכתיב מתוקה שנת העובד היינו העובד ה׳, והיא השביתה והמנוחה לעוה"ב. לכך נאמר בישכר וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבול עול

התורה. הארץ זו ארץ ישראל שאוירה מחכים, ושכרם אתם לעוה"ב שנאמר לעולם ירשו ארץ בארצות החיים לעתיד לבא.

פ

דרשה ליום א׳ שבועות

מיסוד ס׳ נפוצות יהודה דרוש י"ב וי"ת

כתיב ה׳ אלהים דבר מי לא ינבא, אמר רבי אבהו בשם ר׳ יוחנן כשנתן הקב"ה את התורה צפור לא צווח, עוף לא פרח, שור לא געה, אופנים לא עפו, שרפים לא אמרו קדוש, הים לא נזדעזע, הבריות לא דברו, אלא העולם שותק ומחריש, ויצא הקול אנכי ה׳ אלהיך. וכן הוא אומר את הדברים האלה דבר ה׳ אל כל קהלכם קול גדול ולא יסף. ארשב"ל מהו ולא יסף, אלא כשאדם קורא לחבירו יש לקולו בת קול, והקול שהיה יוצא מפי הקב"ה לא היה לקולו בת קול. ואם תמה אתה על זה, הרי אליהו כשבא לכרמל כנס כל כהני הבעל ואמר להם קראו בקול גדול כי אלהים הוא, מה עשה הקב"ה הדמים כל העולם והשתיק העליונים והתחתונים, והיה העולם תהו ובהו כאילו לא היתה בריה בעולם, שנאמר אין קול ואין עונה ואין קשב, שאם מי ידבר הם אומרים הבעל עננו. על אכו"כ כשדבר הקב"ה על הר סיני השתיק כל העולם כדי שידעו הבריות שאין חוץ ממנו, ואמר אנכי ה׳ אלהיך, ולעתיד לבא כתיב אנכי אנכי הוא מנחמכם (שמות רבה פכ"ט).

[נאה דורש] במדרש שה"ש, רבי אלעזר אומר כל מי שהוא אומר דברי תורה ברבים ואינן ערבים לשומעיהם כסולת זו שצפה על גבי נפה, נוח לו שלא אמרן. רבי יוסי אומר כל מי שאומר ד"ת ברבים ואינן ערבים על שומעיהם כדבש זו שבא בצוף דבש נוח לו שלא אמרן. רבנן אמרי כל מי שאומר ד"ת ואינן ערבים לשומעיהם כדבש וחלב מעורבים זה בזה נוח לו שלא אמרן. רבי יוחנן אומר כל מי שאומר ד"ת ברבים ואינן ערבים לשומעיהם ככלה זו שערבה על בני אדם בחופתה נוח לו שלא אמרן. ריש לקיש אומר כל מי שאומר ד"ת ברבים ואינן ערבים על שומעיהם ככלה זו שערבה על בעלה בשעת חופתה נוח לו שלא אמרן. החכמים הללו נתנו כל אחד תנאי מיוחד שנאה לפי דעתו על הפסוק אשר המאמר נשען עליו, כי כולם סמכו דבריהם בלשון הכתוב נפת תטופנה שפתותיך כלה דבש וחלב תחת לשונך. ר׳ אלעזר מפרש נפת מלשון נפה, ר׳ יוסי מפרשו מלשון נופת צופים, רבנן יסדו דבריהם על פשוטו של מקרא דבש וחלב תחת לשונך, ר׳ יוחנן יסודתו על דברי הפסוק הראשון נפת תטופנה שפתותיך כלה שענינו חוט של חסד המשוך עליה וחן הוצק בשפתותיה, וריש לקיש שפיל לסיפיה דקרא דבש וחלב תחת לשונך המוסב אל הכלה מצד החתן ואין לזולתו חלק עמה. והנה זאת כוונתם למראה עיני, כי ר׳ אלעזר התנה תנאי עם הדורש ברבים שיאמר דברים נבחרים וישרים למוצאי דעת שראוים בעצמם להזנת הנפש, שיהיו מצודקים ומבוררים ומנוקים מכל סיג כסולת בלא פסולת, והוא המובחר שבקמח ומזון נאות לגוף האדם, ואמר כסולת זו שצפה על גבי נפה להורות על החלק המנוקה שצף על פניה, ונפה זו היא המוציאה את הפסולת וקולטת את הסולת. ור׳ יוסי סובר כי התנאי הראשי הוא שהדורש ימתיק דבריו אמרי נועם ויסדרם בסדר נכון עד שיהיו מתוקים וערבים לאזן השומעים, ורמז אל המתיקות שבדבש ואל הסדר שבצוף דבש, שיש בו סדר גדול ותחבולה מעולה מן הטבע עד להפליא, להיות הבתים ההם עשוים באופן שלא ישאר מקום לאין צורך כמו שכתב בעל העקרים בסוף הקדמתו. רבנן אמרי כי הדרשן צריך לערב בדבריו המועיל והיופי, כי שניהם עצמיים וראוים להיות מעורבים ומחוברים יחדו כדבש וחלב המעורבים זה בזה, כי החלב הוא המזון מלידה ומבטן והדבש הוא המתיקות, וכתב המורה כי מי שיאכל דבש כראוי יקח בו תועלת ומי שיוסיף לאכול ממנו במדה מרובה ימשך לו מזה שיקיאנו מצד קלקול האצטומכא אבל אם ערוב החלב לא יזיק לו. וכן אמר בעל העקדה שערוב הדבש והחלב הוא מתוק בלי שום נזק לפי שהאחד הוא תקון חברו ורפואתו, ועי"ז אמר הנביא חמאה ודבש יאכל לדעתו מאום ברע ובחור בטוב, כי כל אחד בפני עצמו הוא מזיק לענינו והוא הרע אשר ימאסהו בדעתו. אמנם חבור שניהם הוא הטוב אשר יבחר בו. ר׳ יוחנן אמר שצריך הדרשן להיות בעצמו איש נאה במעשיו ומהודר בעיני כל הבריות ככלה נאה ביפיה ביום חופתה שערבה על בני אדם, באופן שלא יוכל שום איש לומר לדרשן טול קורה מבין עיניך, וממנו יראו וכן יעשו. וריש לקיש אמר שאין מן הצורך שהדרשן יהיה מקובל ומוסכם מכל הבריות, רק שיהיה מרוצה להקהל שדורש לפניהם, כמו כלה זו שערבה על בעלה בשעת חופתה, ומדייק דבש וחלב תחת לשונך, בנשיקת פה של החתן עם הכלה ביחוד. והכלל שהדורש ברבים יהיה נאים בדבריו עם סדר נאות בעיון השכלי ויהיה בעל מדות מעולות, ואם חסרים לו התנאים האלה שתיקתו יפה מדבורו. אמנם קשה למצוא אלו הסגולות היקרות הדרושות בדרשן, כי לרוב הם נעדרים מכולן, ולפ"ז צריכין הם מתג ורסן שלא לדרוש ברבים. אפס כי בשעת הדחק נוכל לפרש דברי ריש לקיש ולסמוך עליו, כי די בזה אם הדרשן מרוצה לקהל שומעיו והם מצוים אותו להביע אמרים לפניהם. כי

אין לסרב בפני עם קדוש כזה, וכמו שקראנו בפרשת היום, ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, ומסיים א'ה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל, כי ע"פ דין מלכות זו של כהני ה', הרשות בידם לצוות לכל איש לאמר „אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל".

[ביאור המאמר] ולכן פתח בעל המאמר בפסוק ה' אלהים דבר מי לא ינבא, כי בעת אשר ישא הדרשן מדברותיו בדברי תורה בשם ה', אז לא ידבר בשם עצמו, „מי" שהוא לא ינבא, כי במה נחשב הוא. וכמו בזמן מתן תורה לא נשמע קול אחר זולת קול ה'. והרעיון הפנימי בזה לאמר כי כולם הכירו וידעו אמתית התורה ולא היה מי שיפקפק בדבר. על כן אמר כשנתן הקב"ה את התורה לישראל צפור לא צוח עוף לא פרח, והוא כנוי אל הדמיון אשר הוא קול הפריחה הולך ושב כהרף עין במוח האדם. וכמו שאמרו חז"ל על יונתן בן עוזיאל כל עוף שהיה פורח עליו מיד נשרף, שרוצה לומר כי בשעת למודו היה עיניו בהיר ומזהיר כ"כ עד שכל מה שהיה מעלה הדמיון אצל השכל מהספקות מיד היה גובר עליהם שכלו ומבטלם לגמרי ויפיץ ענן אורו. וכן במראה הגדול ההוא ובשמיעת הקול במאמר אנכי ה' אלהיך, עלתה השגתם למדרגה שלמה להאמין במציאות ה' בלי ספק, עד כי נואש כל דמיון ורעיון להטיל בו מום וערעור כלל. אח"כ אמר שור לא געה, והוא כנוי לשכל האנושי אשר מכח עלותו ורדתו על תלמי שדי ההשתכלות והעיון מוציא פירות ותבואות בחכמה ודעת, כענין אמרו ורב תבואות בכח שור שהרלב"ג לקחו רמז ממנו אל הנפש השכלית, ור"ל שהשיגה את הקול הנשמע היותו אלהיי בלי ספק. ולזה עצמו כיון באמרו אופנים לא עפו, כי הנה אופן אחד בארץ רוח הוא באנוש סובב סובב הולך הרוח בהקשים ומופתים עד אשר ישוב אל מדעו שיולד לו מהם, וסברת אפלטון היא שנפשנו מתנועעת תנועה סבובית מתמדת משכלי לחמרי ומחמרי לשכלי וחוזרת חלילה כענין האופן בעגלה, אמנם במעמד ההוא אופנים לא עפו, ר"ל לא יכלו לנזור גזירה כוזבת להסתפק בקול אלהים חיים. ובאמרו שרפים לא אמרו קדוש, רצה לומר בשרפים השכלים האנושים אשר עלו על במתי החכמות והקיפו בידיעתם כל מה שאפשר להם מכח אנושותם, וידוע כי השכלים הללו המבהיקים מעצמם כפי טבעם ואור אלהי לא נגע עליהם, שמים אור לחשך וישפטו כי לרוממותו ית' עזב ה' את הארץ שאינו לפי כבודו שיתבונן בעניני העולם השפל וכ"ש שיבחר לו עם סגולה לדבר אליהם ביחוד, וכמו שספר עליהם המורה (מאמר ג' פט"ז וי"ז). ועליהם אמר הכתוב אשר יומרוך למזמה נשוא לשוא עריך, כי הרוממות והתנשאות שהיו חושבים לעלוי השי"ת הוא שוא ודבר כזב כי יחפאו אליו דברים אשר לא כן ויתנו מגרעות לשלמותו. ע"כ אמר שרפים לא אמרו קדוש, שלא אמרו היותו נבדל מידיעת הדברים הל"ו והשגחתו בהם, כי מן השמים השמיעם את קולו לבלי הסתפק בזה. אח"כ אמר הים לא נזדעזע, והוא כנוי אל החכמה כי ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, ויאמר כי שרשי החכמות היו מסכימים אל האמת באותו ענין ולא היו מזדעזעים להורות כנגדו בשום פנים או להכחיש אמתת התגלותו ית' בהר סיני לעיני כל ישראל, אשר שמעו קול הגבורה באזנים קשובות. וכלל ואמר אלא העולם שותק וכו', כי מכל צד נתברר להם אמת הענין ההוא כשחר נכון מוצאו זורח הוא שם. ואתי שפיר מאי דדרש רשב"ל קול גדול ולא יסף, כשאדם קורא לחבירו יש לקולו בת קול, ונקרא בלשון הכתוב הד הרים (יחזקאל י'), והוא התהפכות קול הקורא עם השבת הדברים עצמן כנודע, והנה הקול שיצא מפי הקב"ה לא היה לו בת קול, כי לא בא מכח אדם, ומזה ידעו כי הקול יצא מהשי"ת. והביא דמיון מענין אליהו בהר הכרמל שכתוב בו אין קול ואין קשב, שלא בא לא קול ולא בת קול, כדי שלא יהיה להם לתלות בבעל שענה אותם. והנה בעת ההוא במעמד הר סיני כבר עלתה השגתם להגביה עוף לדרוך על במתי הספקות ולברר ידיעתם בהכרת השי"ת, שנאמר וכל העם רואים את הקולות, בראיה שכלית בלתי מסופקת. ולעתיד לבא יהיה פי שנים ברוהו אלינו להשיג אור שבעתים מהשגתו, וכפלים לתושיה, ולכן כפל אנכי בנחמת ציון וירושלם, ויהי נועם טובו עינינו כפול ומכופל בדבר קדשו אנכי אנכי הוא מנחמכם.

[עיון ומעשה] במדרש תהלים אמרו אין אדם נקרא צדיק אלא אם כן הוא טוב, אמר רבי טביומי צדיק והוא טוב למה הוא דומה לפעמון של זהב ומקישו של מרגלית, רשע והוא חוטא לאשה כעורה וחוטמה מעלה פוליפוס וכו'. בזה בא להורות כי תורתנו כוללת חלק עיוני שהוא צדיק וחלק מעשי שהוא טוב. ואף כי האחד מהם לבדו הוא מכוון ונרצה מצד עצמו בהכרח להצלחת האדם, והשני על צד המועיל בלבד, אך שניהם כאחד מתאימים בהשגת האושר האמתי. ומשל הפעמון והענבל הוא כי הפעמון מצד עצמו בלתי מקיש להשמיע קול, וכן המושכל או העיון הוא עומד בחשאי ובלי נשמע קולו, ועל שלמות המעשה שישמיע קול ומכריז על בעליו ברחובות ושוקים ידמה למקיש של מרגלית שמוציא קול בהכאתו על הפעמון ומצד יוקר המרגלית, וכן השכל המורכב עם המעשה הזה בעיון ומקבל ממנו שלמות וכשרון המעשה, ויפרסם פעולות יקרות ונכבדות המשמחות אלהים ואנשים. אמנם הרשע בדעות וחוטא במעשים דומה לאשה כעורה בעצמה וגם חוטמה מעלה פילופוס חולי בחוטם שמוליד ריח רע. כי נוסף על כעורות מדותיו הוא מודיע חסרונותיו בפרסום וקלקול מעשיו מעלה צחנה וריח רע הנודף מהם. אבל במקום

אחר במדרש, אמר ר' לוי משל למטרונה שהכניסה למלך שני הדסים, אבדה אחד מהן והתחילה מצרה עליו, אמר לה המלך שמרי זה האחד והרי הוא כאילו שמרת את שניהם. כך ישראל כשעמדו על הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, אבדו את נעשה כי עשו עגל מסכה, אמר להם הקב"ה שמרו את נשמע והרי הוא כאילו שמרתם את שניהם. ומשמע מזה שהמעשה עיקר והעיון טפל לו. והוא ע"ד שאמרו חז"ל בקדושין תלמוד גדול היינו העיון שמביא לידי מעשה, וכן הכא אע"פ שאבדו ההדס הראשון „נעשה" יחזיקו בהדס השני „נשמע" שהוא העיון, ומתוך העיון והאמונה בנפשתנו יועיל להביא אותנו לידי מעשה וקיום המצות. אמנם שניהם ביחד העיון והמעשה נחוצים הם לתועלת הדת, כי שניהם שווים ומכוונים לעיקר שלמותנו והצלחתנו, מכמה פנים, א') האחד מכח הסברא, כי להיות האדם כולל שני חלקים בהרכבתו שכל וחומר, הוא מקשר העליונים עם התחתונים ומחבר הרוחני עם הגשמי, כי בעיון ושכל ידמה לעליונים ובמעשה ישלים החומר השפל ומשניהם יושלם ענינו. ב') בחלק העיוני לבדו לא ימצא האדם שלמות וכן לא במעשה לבדו, כי הנפש משותפת עם הגוף. ג') מדברי חכמינו שאמרו בשבת שקשרו מלאכי השרת לכל אחד ואחד מישראל שני כתרים אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע, הרי כי לשניהם רושם שוה בהצלחה. ד') מן הכתובים כי אמר משה לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמור את מצות ה' וגו' ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם וגו'. ובא הביאור ע"ז ושמרתם זו משנה ועשיתם כמשמעו. ודי בראיות אלו להורות כי העיון והמעשה צמדים יחד והכרחיים זה לזה. ואולי לזה כוונו חז"ל בדרשתם (סוטה פ"א) עה"פ ולא ידע איש קבורתו, וכבר שלחה מלכות אצל גסטרא של בית פעור, הראוני היכן משה קבור, עמדו מלמעלה נדמה להם למטה, עמדו למטה נדמה להם למעלה, נחלקו לשתי כתות אותן העומדים למעלה נדמה להם למטה, אותן העומדים למטה נדמה להם למעלה, לקיים מה שנאמר ולא ידע איש את קבורתו. וקרוב לשמוע כי בקשו לעמוד על אמתת דרושנו היכן היא הצלחה הנפשית אחר המות, וזהו שאמרו הראוני היכן משה קבור אם בעיוני שהוא למעלה או במעשה שהוא למטה, וכשהיו רוצים לגזור על היות ההצלחה למעלה בעיוני היו טענות מכריחות ג"כ היותו למטה במעשה, וכן להיפך. ואף כשהיו נחלקים כתות כתות להתוכח כדי שיתברר האמת לא היה שום אחד מהם יכול להעמיד סברתו ולתלות השלמות אם בעיון או במעשה כל אחד לבדו, ובכל כתה וכתה היו מוכרחים לנטות לדעות חבריהם, וסבת הדבר הוא כי שניהם הם הכרחיים בהצלחת ואושר האדם, ולא היו יכולים להפריד בין העיון והמעשה.

[מדות ישרות] כלל הדברים כי צריך האדם שיבור לו שני החלקים גם יחד, שישתדל בעיוני כפי כחו אם מעט ואם רב, ובמעשה המצות יחזיק בכל תקף, אבל גם ממעלות המדות לא יניח ידו, כי המדות נקראו בפי חז"ל דרך ארץ ואמרו ד"א קדמה לתורה כ"ו דורות כי הוא מראשית בריאת האדם והוא עזר והכנה לתורה. ועל כן הקדים הרמב"ם ז"ל הלכות דעות להלכות ת"ת. ולזה כוון שמעון הצדיק באמרו על שלשה דברים העולם עומד על התורה רמז לעיון, על העבודה רמז למעשה המצות שעבודת הקרבנות הגדולה שבהן, ועל גמילות חסדים רמז למדות מעולות. וזה יוכלל באמרו ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, ממלכת כהנים רמז לעיון ולמעשה התוריי, וגוי קדוש במדות ופרישות אשר לא נתפרשו בתורה כמו שאמרו חז"ל קדש עצמך במותר לך, ונאמר והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני. ובכן נדמה לקדושתו ית' כפי כחנו ונהיה קדושים בקיום נצחי. וכן אמרו חז"ל אדם מקדש עצמו מעט מקדשים אותו הרבה, למטה מקדשים אותו למעלה, בעולם הזה מקדשים אותו לעולם הבא. וזה נכלל בפרשה שאנו קוראים בחג הזה ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי וגו'.

פא

דרשה ליום א' שבועות

מיסוד ס' אפיקי יהודה ח"ב דרוש ל"ד

במדרש עה"פ וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר, בטכסים של מלכים נהג הקב"ה עם ישראל שנאמר אתי מלבנון כלה, למה כך? בזכות שאמרו נעשה ונשמע (שמות רבה פכ"ח).

[אחדות בישראל] לבאר את דברי המדרש שנראים כסתומים, נאמר כי טכסים של מלכים הוא נימוס המלך שנוהג בו עם עבדיו ואשר תחת ממשלתו, ובעל המאמר בא ליישב הקושיא מדוע נאמרו עשרת הדברות לבני ישראל כאלו הם יחיד, אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וגו'. ומפרש כי כן הוא נימוס המלך מפני שהוא בעצמו התעסק בהם בגאולת מצרים, לא ע"י אמצעי ולא ע"י מלאך, כמו שאמר בלעם אל מוציאם ממצרים, לא כבלק שאמר הנה עם יצא ממצרים, שנאמר אתי מלבנון כלה, כמו החתן שהוא יחידי מתעסק עם הכלה שהיא יחידית. ולא נתן להם התורה מיד אחר שהוציאם ממצרים, מפני שבבואם אל הים לא נתאחדו יחדיו באמונת השי"ת. והיו י"א שבטים מקטנה אמנה זה אומר איני יורד וזה אומר איני

יורד, ואז נאמר עליהם סבבוני בכחש אפרים וגו׳, ולא נשאר מאמין בה׳ ובמשה עבדו בלתי שבט יהודה, ועליו נאמר שם ויהודה עוד רד עם אל וגו׳ ונתפרדה החבילה. ורק כאשר באו במדבר אל הר סיני נאמר ויחן שם ישראל נגד ההר, ולא נאמר ויחנו כמו ויסעו מרפידים, כי אז נחו ישראל כלם כאיש אחד ובלב אחד, ולא היו עוד מחולקי הלבבות, כי האחדות היתה שלמה. וכן נאמר ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל. כי לא הסכים השי״ת לרדת על הר סיני זולת באופן שיתאחדו כל השבטים שפה אחת ודברים אחדים, וכולם כאחד יאמינו בה׳ ובמשה עבדו, כיעוד מאמרו ית׳, בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה. וכיון שנתאחדו יחד נתגלה עליהם ואמר אנכי ה׳ אלהיך, ולא אמר אלהיכם, כי אם היו קצת מהם חסרים באמונת ה׳, אז היו היראים והשלמים מתוארים בלשון רבים כמשפט אנשים פרטיים שאין בהם השלמת עם כללי, אבל על עם אחד כללי אמר בלשון יחיד אלהיך. וזהו טכסים מלכים, נמוס המלך, לדבר לאהובו או לקבוץ עם סגולתו בלשון „אתה", כמו החתן עם הכלה. ומבאר עוד המדרש איזה זכות זכו אז בני ישראל שידבר השי״ת עמהם בלשון יחיד? ואומר בזכות שאמרו נעשה ונשמע, ור״ל אמת שהתורה העידה במלת ויחן שם ישראל, שהיו באותו פעם כאיש אחד ובלב אחד, אולם איזה מעשה או דבור ראינו מישראל או שמענו מהם כי נתאחדו באמונתם? ובאה התשובה כי זה יראה ממה שאמרו נעשה ונשמע.

[נעשה ונשמע] במקומות רבים מזכירים חז״ל לזכות ישראל כי הקדימו נעשה לנשמע, אף כי בפ׳ יתרו נאמר רק כל אשר דבר ה׳ נעשה לא יותר, זולת בפ׳ משפטים נאמר ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע. והנה להמפרשים שזה המאמר נאמר אחר מתן תורה, אין כאן שלילת הסדר במאמר נעשה ונשמע, כי רצונם לומר כל אשר דבר ה׳ בעשרת הדברות נעשה ונקיים ונשמע עוד מה יצוה למשה בכתב ובע״פ לעתיד. אמנם גם לדעת המפרשים כי פרשה זו נאמרה קודם עשרת הדברות בד׳ סיון, עכ״ז יקשה כי צריכין אנו לפרש מאמר ויקח את ספר הברית ויקרא באזני העם וגו׳ על הדברים שנצטוו כבר בזמן העבר, כמו ענין שבת במרה, וא״כ נוכל ג״כ לבאר המאמר נעשה ונשמע כפשוטו, נעשה כל אשר צוונו במרה ונשמע מה שיצוה בעתיד, ולא ידענו איפוא על איזה ענין נופל מליצתם שהקדימו נעשה לנשמע. ונאמר בישוב זה, כי לשון נעשה נופל על המעשה אשר יעשה האדם בידים הפועלות וביתר חלקי הגוף, ולשון נשמע נופל על האמונה השכלית, כמו שמע ישראל, ומה שבקש שלמה ונתת לעבדך לב שומע וגו׳ (מ״א ג׳), וידענו כי המעשה בדבר שפתים הוא הקדמה נאותה אל ההשכלה היקרה, כמאמר החכם גול את ה׳ מעשיך ויכונו מחשבותיך (משלי ט״ז), וזהו נעשה ונשמע. אמנם האדם שהוא מורכב מחומר ונפש יש בו אפשרי להיות מחו״ק ונפרד, עד שיהיה גופו מושך אל הלחם ואל הנזיד אשר יאכל, והנפש מושכת אל המקום אשר היתה שם מתחלה בבית אל, ורק כאשר יתעלה האדם למדרגה גבוה בשכלו אז יתלכדו החומר והנפש ול״א יפרדו זה מזו, ויסכימו לעשות פעולותיו שהן דרך הקדמה והכנה לשמוע דבר ה׳, ובאחדות כזו היו ישראל במעמד הר סיני כמו שנאמר ויחן ישראל. ובזה נתבאר מליצת חז״ל (שבת פ״ח) בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע אמר הקב״ה מי גלה לבני רז זה, לשון שמלאכי השרת משתמשין בו, שנאמר ברכו ה׳ מלאכיו וגו׳ עושי דברו לשמוע בקול דברו ע״כ. כי המלאכים אשר מציאותם והוויותם הוא עצם אחד ואין בהם הרכבה מחומר ונפש, צודק מאד הלשון עושי דברו לשמוע וגו׳, לפי שאין בהם ענין מחולק ונפרד בין חלק המעשה וחלק השמיעה, והם עושים דברו שהוא הכונה לשמוע בקול דברו. וכן היו ישראל במתן תורה, כאיש אחד בלב אחד כולם שוים לעבוד את ה׳, ואין ביניהם לא קנאה ולא תחרות, וכל אחד מישראל היה שלם בגופו ונפשו ולא היה חלוק ומפורד בינו לבין עצמו, אבל היה גופו גם יצרו נטפל לנפשו ושכלו, ופעולותיו האנושיות היו הכנה להגיע לרום ההצלחה של הנפש להיות מאושרת בקיום התורה, וזה עצם הכוונה במאמר נעשה ונשמע שהקדימו נעשה לנשמע, היינו הכנה נאותה להשיג השכליות האלהיות. ונלמד זאת ממה שספרה התורה ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה, שהוא הקדמה והכנה על מאמר נשמע הבא אח״כ, כי האחדות היא ההכנה הנמרצה להרכבת שני הענינים עשיית המצות ושמיעת הלב וקבלה האלהית, כד״א שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד.

פב

דרשה ליום א׳ שבועות

מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש מ״ב

אמר רב חמא בר חנינא מ״ד כתפוח בעצי היער וגו׳ למה נמשלו ישראל לתפוח לומר לך מה תפוח זה פריו קודם לעליו אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע (שבת פ״ח).

[זווג ישראל והקב״ה] לא היו ימים טובים לישראל ראוים להפליג בהם השמחה כל כך כחג השבועות

המקודש הזה, אשר בו בשם ה׳ אל עולם נגמר הזווג המבורך בין החתן המרומם על כל ברכה ותהלה השי״ת ובת זוגו כנסת ישראל אלהים יכוננה סלה. ויום זה של מתן תורה הוגבל להחתונה, כמו שאמרו חז״ל (במדבר רבה פי״ב) ביום חתונתו זה סיני, חתונים היו שנאמר וקדשתם היום ומחר, וביום שמחת לבו זה מתן תורה שנאמר ויתן אל משה ככלותו וגו׳ ככלתו כתיב, ע״כ. ודייק כפל מלת היום, ביום חתונתו וביום שמחת לבו והיה יכול לומר• ביום חתונתו ושמחת לבו, אלא שנתכוון לימים חלוקים ליום האירוסין שמקודשת בו שנאמר וקדשתם, וליום הנשואין על הר סיני, כדי שתהיה השמחה כפולה. ואמרו במדרש חזית, עה״פ מה יפו דודיך אחותי כלה, ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשם ר׳ שאן אמר, בעשרה מקומות נקראו ישראל כלה, שיתא הכא וארבעה בנביאי, שיתא הכא אתי מלבנון כלה, לבבתני אחותי כלה, מה יפו דודיך אחותי כלה, נופת תטופנה שפתותיך כלה, גן נעול אחותי כלה, באתי לגני אחותי כלה. וארבעה בנביאים קול ששון וגו׳ קול חתן וקול כלה, וככלה תעדה כליה, ותקשרים ככלה, ומשוש חתן על כלה. ובא הרמז בזה למה שנודע משרשי הדינים שהבעל כשישא אשה יתחייב לה תיכף ומיד עשרת דברים, שהם שאר כסות ועונה מן התורה, רפואתה ופדיונה וקבורתה, ומזונותיה אחר מיתת הבעל, ומדור לפי כבודה, ומזון הבנות, וכתובת בנן דכרין מדרבנן. וע״י מתן תורה התחייב לנו השי״ת טובות רבות כאלה ויותר מהם, כמו שנאמר אם בחקותי תלכו ונתתי גשמיכם בעתו וגו׳.

[שמחת החג] מתן תורה הוא סבה עקרית לשמחתנו העצמית בזה החג הקדוש, כי יתר המועדים עיקר זכרם ושרש הוייתם הוא בעבור מה שקבלנו בהם מההטבה וההצלה לענינים הנוגעים אל הגופות, כעין יציאת מצרים והקפת ענני כבוד וכיוצא. אך חג העצרת הזה כלו לה׳ לבדו, הנוגע אל ההצלחה הנפשית והאושר האחרון אשר השגנו בקבלת התורה. ואם כן כפי ערך יתרון האושר הנפשי על ההצלחות הזמניות כן ירבה עוצם השמחה בחג זה מכל המועדים האחרים, וכן רמזה לנו התורה בפ׳ ראה באמרה, ועשית חג שבועות לה׳ אלהיך מסת נדבת ידך וגו׳ ושמחת לפני ה׳ אלהיך אתה ובנך ובתך וגו׳. כלומר אחר אשר חג השבועות אתה עושה כלו מכוון לה׳ אלהיך למה שנוגע לאלהותו בקבלת התורה ומצותיה, נמשך מזה שתשמח בו שמחה שלמה ומוחלטת, והיא נעשית לפני ה׳ אלהיך, שמגעת לפני כסא כבודו ונראית לפניו, כי אין כאן שום הנאה לגוף רק לנפש לבדה. אולם בחג הסכות נאמר חג הסכות תעשה לך באספך וגו׳ שחג זה נעשה מכוון לך הנוגע אליך ע״י הגנת ענני הכבוד ואסיפת התבואות, ולפיכך ושמחת בחגך, תהיה לך שמחה לא לפני ה׳ אלהיך כאותה של שבועות אלא כשמחת חג שלך. ולא תהא שמחה שלמה ומוחלטת רק כי יברכך ה׳ אלהיך והיית אך שמח, כיון שסבת השמחה היא בעבור ברכת ה׳ שמברך אותך ברוב תבואות ובמעשיך שהם טובות העוה״ז, ע״כ תהיה אך שמח, ולשון אך הוא מועט, שהשמחה חסרה ובלתי שלמה.

[סגולה מכל העמים] יסוד החג ועיקר השמחה הוא כי ע״י התורה הקדושה נתעלו ישראל על כל הגוים להיות סגולה מכל העמים במה שנתייחדו לאומה הישראלית ארבעה דברים אשר מעולם לא יעברו ממנה לשום אומה אחרת, כי לא יצדקו אלא לישראל לבד. והם: א׳) התורה נתנה רק לישראל ואין לאו״ה חלק בה, וזש״ה תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, כנודע בדין המצוה על נכסיו ואומר אחריך לפלוני, שאם היה הראשון ראוי לירש אין לשני כלום משום דירושה אין לה הפסק אלא בדרכים קצובים, והכוונה כי התורה הזאת אשר לבני ישראל אינה בידם בתורת מתנה שתוכל להפסיק מהם ולהעבירה לזולתם, אלא באה להם בתורת ירושה שאין לה הפסק. והשי״ת קרא לישראל בני בכורי, בנים אתם וגו׳, והזהירו חז״ל שלא להעביר הירושה, והמעביר אין רוח חכמים נוחה הימנו, והפליגו בזה עד שאמרו לא תהוי באעבורי אחסנא אפילו מברא בישא לטבא. לכך רצה השי״ת להבטיחנו על התמדת הירושה של נחלתנו היא התורה התמימה, שלא יעבירנה מאתנו לזולתנו, אפילו אם ח״ו לא נהיה כדאים. וזה הוא מה שאמר הכתוב אף חובב עמים כל קדושיו בידך וגו׳, כלומר אף בעת שהוא חובב ואוהב העמים מפני שנמצא בהם דבר טוב, וכל קדושיו בידך הם בני ישראל מוכים ומעונים על ידך ובסבתך, ישאו מדברותיך, ישאו עול צרות רבות על מדברותיך שאינם משמרים אותם, מ״מ לא יגרום זה חלילה להעביר התורה מהם וליתנה לאותם העמים, כי התורה אשר צוה לנו משה היא לעולם בירושה לקהלת יעקב ואין לאחרים חלק בה. ב׳) הדבר השני הוא שפע הנבואה, אשר לא יצוייר שום נביא אמת מתמיד בנבואתו כ״א בישראל, ואם באיזה זמן דבר רוח ה׳ באיזה איש פרטי מהגוים לא היה זה אלא במקרה ולצורך שעה כאבימלך ולבן ובלעם ומיד פסקה נבואתם. כמו שאמרו חז״ל (ויק״ר פ״א) עד שלא הוקם המשכן היתה נבואה מצויה באו״ה משהוקם המשכן נסתלקה מביניהם וכו׳ בלעם נתנבא לטובת ישראל, ואפילו אותה נבואה עצמה היתה חסרה בערך נבואת ישראל וכו׳. ג׳) הדבר השלישי היא הארץ הקדושה, כי מסגולת ישראל להארץ תקרא ארץ ישראל, כי להם לבדה יאתה, וגם היא ירושה לנו, כהבטחתו ית׳ ונתתי אותה לכם מורשה, שהיא לנו בתורת ירושה מבלי הפסק, ואם בעונותינו נגרשנו ממנה ונמסרה בידי אחרים, אינו אלא דרך עונש והרי היא כמי שמחזיק במה שאינו שלו, ונשארה בחזקתנו. ד׳)

הדבר הרביעי הוא עם ישראל בעצמו שהוא סגולתו ולא יחליפם באומה אחרת, וזכרם לא יסוף מזרעו, כאמרו אני ה׳ לא שניתי ואתם בני ישראל לא כליתם, אלה המעלות ארבעתם השגנום ע״י התורה אשר בה בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון, ונשתעבדו לעבודתו בקבלת עול המצות במה שאמרנו נעשה ונשמע.

[ביאור המאמר] צריכים אנו לדייק במה שאמרו למה נמשלו ישראל לתפוח, והלא הפסוק המשיל לתפוח את הקב״ה באמרו כתפוח בעצי היער כן דודי וגו׳? ומה ענין יחס קדימת נעשה לנשמע על קדימת הפרי לעלין? אמנם לדברי ר׳ חמא נמשלו הקב״ה וישראל לתפוח שנאמר להלן רפדוני בתפוחים כי טעם אחד עולה לשניהם, כי סבת המשל לישראל כתפוח הוא במה שהראו טוב כוונתם ונטייתם לעבודתו ית׳, כי הקדימו נעשה לנשמע, לומר שיראת חטאם שהוא המעשה ופריו שהוא השלמות יקדימו לחכמתם שהיא השמיעה וההבנה העיונית. ונמצא שהיו כתפוח שקדם בו הפרי אל העליון. וגם בו ית׳ יבא המשל על נכון מצד זה, כי עם היות דרך העולם שהעובד עבודה לזולתו יקדים מעשה העבודה לתשלום השכר, אצלו ית׳ הוא להיפך כי הוא מקדים ההטבה אל מעשה העבודה, כאמרו מי הקדמני ואשלם, כלום עשית מעקה קודם שנתתי לך הבית, כלום עשית ציצית אם לא נתתי לך הבגד תחלה וכו׳. באופן שלעולם יש לנו הפרי קודם חנטת העלים, ואחר שהשגנו כל המעלות האמורות להיות סגולה מכל העמים ע״י התורה אשר קבלנו, הנה זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו בשמחה יתירה, ונשתדל בלמוד התורה ולא נמיש מעשות פרי בהצלחה, אכי״ר.

פג

דרשה ליום א׳ שבועות

מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש מ״ד

במדבר רבה פ׳ נשא פסוק מיין ושכר יזיר וגו׳, תמן כתיב אשריך ארץ שמלכך בן חורין, אימתי הארץ באשרי בזמן שמלכה עוסק בתורה שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה וגו׳, אל תקרי חרות אלא חירות, שאין לך בן חורין אלא מי שהוא עוסק בתורה בלבד, ושריך בעת יאכלו שקובעים עתים לתורה ואח״כ הם אוכלים לקיים מה שנאמר לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה אלהים את מעשיך. הה״ד אחריו בגבורה ולא בשתי, בגבורה של תורה ולא בשתי של יין, גבורה של תורה היא באשרי וגבורה של יין הוא בהוי, הוי גבורים לשתות יין וכו׳.

[חפשיות וחירות] החבר בכוזרי נתן טעם על הציווי הראשון והעקרי בעשרת הדברות אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, למה תלה הדבר ביציאת מצרים שהוא נס פרטי בערך בריאת העולם כלו, והיה צריך לומר אנכי ה׳ אלהיך אשר בראתי השמים והארץ וכל צבאם, ותירץ לפי ענינו. אמנם לדעתי רצה השי״ת בזה לחבב עלינו את החופש והחירות באמרו אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. כי החפשיות והחירות נכסף מאד בדרך טבע לא בלבד למין האנושי אלא אפילו לבעלי חיים בלתי מדברים, כולם מוטבעים להצטער ולדאוג, בהיותם משועבדים תחת יד זולתם ושמחתם לתוגה נהפכה. הלא ראינו קול צפור כל כנף המצפצפים ומהגים בהיותם מעופפים באויר וישמיעו קולם בקול וזמרה, ובבואם תחת יד האנשים להיות כלואים ואסורים, ישבתו מלזמר ולא נשמע קולם רק בקול דממה דקה, עד אשר הזמן יתקן זה בהרגל. ומכ״ש האדם לא יוכל שאת עול ההשתעבדות והיותו נכנע לאחרים. והיא הסבה אשר הגדילה שנאת אחי יוסף עליו, כי תחלה אמר הכתוב ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם מכל אחיו וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום, פירוש לא יכלו לדבר ענין זה מהשנאה ולגלותו ברבים בעבור השלום, שלא יגיע הדבר לאזני הזקן ויבא עמהם לידי קטטה בשביל זה, כי לא היתה שנאה עצומה כ״כ עד שיהיו מוכרחים לגלות אותה בדבור, ולא עצרו רוחם להטמין אותה. אבל אח״כ באמרו להם חלומותיו הרומזים שהוא ימלוך וימשול עליהם והם ישתעבדו אליו, בזה לא עצרו כח ולא יכלו עוד הצפינו, ואמרו לו המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול בנו. מזה התבאר כמה וכמה יאהב האדם החפשיות, אכנם לפעמים השעבוד עצמו מביא לידי חפשיות אמתית וחירות גמור, וראוי להיות נכסף ונדרש להכנעה למי שראוי לכך. ובטענה זו החניף חושי הארכי ריע דוד המלך ע״ה לאבשלום באמרו כי אשר בחר ה׳ והעם הזה וכל איש ישראל לו אהיה ואתו אשב, והשנית למי אני אעבוד הלא לפני בנו כאשר עבדתי לפני אביך כן אהיה לפניך, כי השעבוד למי שיאות הוא דבר נכון. ודרשו חז״ל על הפסוק ולה שפחה מצרית ושמה הגר, אמר רשב״י הגר בתו של פרעה היתה וכיון שראה פרעה מעשים שנעשו לשרה בביתו נטל בתו ונתנה לה, אמר מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה ולא גבירה בבית אחר. ואף כשברחה משרה לא היה מפני העבדות רק מפני חרון אף של שרה עד יעבור זעמה. ואם אצל בשר ודם כך, מה יהיה אצל אדון האדונים אשר לו הגדולה המוחלטת, ולא נוכל להשיג מעלה וגדולה יותר מהיותנו עבדים לו ולהשתעבד לתורתו לקבל עלינו עול מצותיו.

כי זה לנו חפשיות אמתית להוציאנו מתחת יד היצה"ר המושל עלינו. ואי אפשר לאדם להיות עבד לשני אדונים, הלא טוב לו להיות עבד לה' מהיות עבד לעבד.

[עבד לעבדים] והוא מאמר הנביא, מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים ואין נוגה לו יבטח בשם ה' וישען באלהיו. רצונו כי אי אפשר לו לאדם להיות עבד לשני אדונים הפכיים ומתנגדים מן הקצה אל הקצה, ואיך יעבוד את יוצרו אם הוא עבד ליצרו? ואומר כמתמיה מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו, כלומר איך יוכל להיות ירא ה' אם שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים, הוא יצר הרע אשר דרכיו דרכי חשך וצלמות? אלא ודאי שראוי לו להכניע את העבד הזה ולהשען בה' אלהיו לבדו. וזהו ההפרש בין חג המצוה לחג השבועות, כי בחג המצות יצאנו מעבדות מצרים לחירות הגוף, אך עדיין לא באנו לחפשיות האמתית שהוא חירות הנפש בטרם קבלנו עליו עול תורה ומצות, אבל עתה ע"י מתן תורה אנו נכנסים בעבדות מלכות ית' ועי"ז קנינו החירות האמתי העצמי והגמור. וזו כוונת המאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, שני עבדים עבד הגוף ועבד הנפש. ובפרק קנין תורה אמר ריב"ל בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף וגו' ואומר והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות, אל תקרי חרות אלא חירות שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה וכו'. ואומר כאן אוי להם לבריות מעלבונה של תורה וכו' כי נודע שקיום מציאות כל הנבראים אינו אלא על התורה וזולתה אין להם שום עמידה, כדרשתם אם לא בריתי יומם חקות שמים וארץ לא שמתי. ע"כ יאמר כי לא יחשוב העולב את התורה ומבטל לעסוק בה שהוא מזיק ומפסיד לו לבדו ואין לזרים אתו, כי אין הדבר כן, אלא אוי להם לבריות לכל הנמצאים מעלבונה של תורה. ואמר הנביא על מה אבדה הארץ נצתה כמדבר מבלי עובר ויאמר ה' על עזבם את תורתי וגו', כי לא היה להם מה שיאיר שכלם וירחיקם מן החטא וישחררם מן היצה"ר, ונשתעבדו לו כעבדים תחת רבם, כי כל העוסק בתורה יצרו מסור בידו ולא הוא מסור ביד יצרו. ולכן תלוי הדבר בגורם ולא בעבירות עצמן. כי אם יש לחוטאים טענה אנוסים היינו שאנחנו מסורים ברשות היצה"ר, אין להם התנצלות כלום על על עזבם את תורתו, כי אם שמרו תורתו ועסקו בה לא היו מסורים ביד היצה"ר. והוא ע"ד שאמר חכמי המדות על השכור המשליך אבן וממית אדם, כי על מה שהמית בהשלכת האבן אינו נענש לפי שהיה פועל בלי בחירה בהיותו חוץ מדעתו, אבל יענשוהו על הסבה העקרית והוא שנשתכר מדעתו בשתיית היין שהוא גורם לעצמו לצאת מדעתו.

[ביאור המאמר] והם דברי התנא בברייתא שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף וכו' שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה, כי אז הוא חפשי בבחירתו, ומסלק מעליו שלטנות היצה"ר, ויוכל ללכת בדרך טובים. אבל כשאינו עוסק בתורה הוא מסור ביד יצרו ונעשה עבד לו ומכריעו לחטוא שלא בטובתו, ואין לך אבדה גדולה מזו. ובמאמר אשר לפנינו מדבר משלש כתות של לומדי תורה, כת אחת משלומי המעלה שהם מועטים שעושים תורתם אומנתם ועוסקים בתורה כל היום ואין להם שום משא ומתן אחר, עליהם נאמר אשריך שמלכך בן חורין, שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה בלבד ומאן מלכי רבנן. וכת שניה שהם הבינונים העוסקים בתורה לעתים מזומנות ועוסקים גם במו"מ ואוחזים בזה וגם מזה בל יניחו ידיהם, והם שריך בעת יאכלו שקובעים עתים לתורה, והיא להם רסן והגבלה לבלתי התגבר בשתיית היין אבי אבות הנזקין. ואולם ישעיה הנביא דבר מכת השלישית מן הקצה האחרון, שאין פנייתם אלא אל הגשמיות ותענוגות בני אדם, כאמרו הוי גבורים לשתות יין והם באבוי, אבל העוסקים בתורה הם באשרי מצד החירות שקונים על ידה נגד היצה"ר, וזה כל פרי שמחתנו בחג הקדוש הזה. והנה אנחנו עתה בעבדותנו בכפלים, עבדים לשאור שבעיסה היצה"ר ולשעבוד גליות, ונתפלל לה' שיתקע בשופר גדול לחירותנו למען נעבוד את ה' אלהינו לשמור חקיו ומשפטיו, כי בהם אנו נגאלים, ואם השתא הכא עבדי לשנה הבאה בארעא דישראל בני חורין, אמן.

פד

דרשה ליום שני של שבועות

מיסוד ס' בית מועד דרוש ל"ד

אמר ר' פנחס בן יאיר תורה מביאה לידי זהירות, זהירות לידי זריזות, זריזות לידי נקיות, נקיות לידי פרישות, פרישות לידי טהרה, טהרה לידי קדושה, קדושה לידי ענוה, ענוה לידי יראת חטא, יראת חטא לידי חסידות, חסידות לידי רוח הקדש, רוה"ק לידי תחיית המתים, וחסידות גדולה מכולן שנאמר אז דברת בחזון לחסידיך. ופליגא דריב"ל דאמר ענוה גדולה מכולן שנאמר יען משח ה' אותי לבשר ענוים וכו' (ע"ז פ"א).

[ערך ודמיון לכמה ענינים] לכל הדברים המסודרים יש ערך ודמיון אלו עם אלו למה שיוצאים ובאים

מעילה אחת שהיא הסבה הראשונה. אמנם מי שאינו יוצא מזולתו ואין מציאותו תלויה במציאות אחר, והוא האל ית׳ אין לו ערך ודמיון כלל עם שום דבר, וזה שאמר הכתוב ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו, כלומר אל מי הדמיון אותו בנמצאים השכליים ומה דמות תערכו לו בנמצאים החומריים. ואמר ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש, כי הנה אמת כן הוא שהנמצאים היותר קרובים במעלתם לאלהותו ית׳ יותר דומים אליו, וע״כ נקראו המלאכים בשם אלהים, וכן הדיינים והנביאים נקראים בשם אלהים לפי שפעולותיהם דומים לפעולות השי״ת, וראוי להם להדמות אליו במדותיהם, אבל לא משום זה הם שוים למציאות אלהותו. והביא ראיה לזה באמרו שאו מרום עיניכם וראו מי ברא את אלה וגו׳, כי ממה שתראו שהם יוצאים ובאים בסדר אחד שלם תבינו כי יש מנהיג אחד הנוהג בהם ואין ערך ושיווי בין הבורא וביניהם. וכמו כן התורה אין לה ערך ודמיון כלל לחכמות אחרות, לפי שהיא אלהית ונובלת מחכמת השי״ת, אבל היא תדמה לחפצים אחרים כדי להראות חשיבותה לפי ערך האנשים, ולכן נמשלה לזהב וכסף ולאבנים טובות, ללחם ליין ומים וכו׳ לפי שבה נמצאו כל הסגולות היקרות, אבל לא מפני זה יערך וידמה שום דבר מהעולם אל התורה בשוה. וזה שאמר איוב (כ״ח) לא ידע אנוש ערכה ולא תמצא בארץ החיים, תהום אמר לא בי היא היינו הנסתר מהתורה אינו מספיק להשיגו לרוב עומקו, וים אמר אין עמדי היינו הנגלה המתרחב ומתפשט אין להשיג מהותו, לא יתן סגור תחתיה להגביל לה גבול, ולא ישקל כסף מחירה בשקול העיון המופלג, לא תסולה בכתם אופיר בשוהם יקר וספיר שאי אפשר לעמוד על הצעתה מצד המעשה המסודר ממנה יען שיש לו פנים רבים, לא יערכנה זהב וזכוכית, מעשה חמור כזהב ומעשה קל כזכוכית, ותמורתה כלי פז היינו הדבור, ראמות וגביש לא יזכר כנוי למחשב ומהרהר בדת שהוא דבר בלתי משוער ובלתי נתפס ולא יזכר. ומשך חכמה מפנינים המשכת דברי תורה נודע קצת מפנימיות התורה, לא יערכנה פטדת כוש בכתם טהור לא תסולה, היינו השכלת ההלכות והאגדות, והסיבה בזה הוא כי והחכמה מאין תבוא ואי זה מקום בינה, שדעת סוד התורה נעלמה והבנתה רמה מעיני כל חי הם הנביאים, ומעוף השמים נסתרה אלו המלאכים. אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה, כי אין אדם עומד על דברי תורה אלא א״כ ממית עצמו עליהם לחיות חיי צער. אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה, היינו השתלשלותה ועיקרה נודע רק לה׳ לבדו, כי הוא לקצות הארץ יביט תחת כל השמים יראה, שעשה דרך לתורה להשתלשל מעליונים ממדרגה למדרגה עד למטה עם הכנת ארבעה יסודות שמהם הורכבו כל הנמצאים לעשות לרוח משקל ומים תכן במדה וגו׳, אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה, באופן שהגיעה לאזניו של אדם ויאמר לאדם הן יראת אדני היא חכמה וסור מרע בינה, המביאה לידיעת אלהותו ית׳ הוא החכמה, והמרחיק את האדם מהפשיעה היא בינה היינו המעשה. הרי שאין ערך לתורה להיותה למעלה מכל הדברים, ומוצאה ומובאה מהחכמה האלהית ממש, ולכך העוסק בה דורש את האלהים והולך בדרכיו.

[התורה ביחוס האדם] אמנם אף שהתורה אין לה ערך עם שום דבר שבעולם, הנה היא מתיחסת לאדם בהיות נשמתו שלמה וכוללה מכל המדות, כי כן נברא האדם כדי שיקיים התורה. ואם נשאל איך יקיים התורה שהיא אלהית והוא בשר ודם? נאמר כי בקיום המצות שהן פעולות מתיחסות לאדם תתקיים התורה בהתעלמות שבה, יען המצות מתנועעות עם המדות ושלמות המעשים והתורה כלולה מהן. כי השי״ת לא צוה לנו להשכיל בנעלמות שבה אלא ללמוד המצות כפי אשר השיג יד שכלנו האנושי ולקיימן בפועל, ובזה יחשב קיום התורה ותכליתה. ולכן הקדימו ישראל נעשה לנשמע למלאות מה שחסר האדם מהמעשה תחלה ואח״כ לשתף בו העיון כפי האפשר.

[עשרת הדברות כנגד המדות] כשם שאין ערך לתורה כך אין ערך לנשמות הצדיקים העוסקים בתורה, וכאמרם חכם שמת אין לנו כיוצא בו, כי בתורה יקנה האדם כל המעלות והמדות השלמות עד שישיג לתכלית התורה שהם חיים הנצחיים. כל המעלות המדות מספרן עשרה כנגד עשרת הדברות, והיא כוונת ר׳ פנחס בן יאיר בראש מאמרנו באמרו תורה מביאה לידי זהירות וכו׳ וחושב עשר מדות: א׳) דבור לא יהיה לך מביא לידי זהירות שלא להכשל באלהים אחרים. ב׳) דבור לא תשא לקדש שמו ית׳ מביא לידי זריזות. ג׳) דבור זכור את יום השבת לקדשו ולכבדו בכסות נקייה מביא נקיות. ד׳) דבור כבד את אביך ואת אמך מורה לפרוש מתאוות נכריות נוסף על מה שצוונו האל והוא מצות ההורים וזה מביא לידי פרישות. ה׳) דבור לא תרצח, היינו לדון את האדם לכף זכות ולטהר טינופם ועל כל פשעיהם תכסה אהבה ולא ילבין את חבירו שהוא כרציחה, זה מביא לידי טהרה, כמו שאמר ישעיה ידיכם דמים מלאו רחצו הזכו וגו׳. ו׳) דבור לא תנאף לגדר העריות, מביא לידי קדושה. ז׳) דבור לא תגנוב, מביא לידי ענוה כי מי שהוא עניו אינו להוט אחר הממון ולא יקח מאשר לחבירו. ח׳) דבור לא תענה ברעך עד שקר, מביא לידי יראת חטא שלא יענה ברעהו עד שקר. ט׳) דבור לא תחמוד מביא לידי חסידות, היינו נדיבות הלב שמתקיים בגופו בממונו ובדבור ובלב, ומי שהולך במדת חסידות לא יחמוד מה שיש לזולתו. י׳) דבור אנכי ה׳ אלהיך שהוא הדבור

הראשון המורה על קבלת עול מלכות שמים מביא לידי רוח הקדש. הרי שקיום דבור אחד מביא לקיום דבור שני וכולם משולבות זה בזה. וכן דרך המדות המעולות כי אחת משלמת לחברתה, עד שיגיע האדם למעלה רמה עד מדרגת הנביאים ויערה עליו רוח הקדש, וזה מביא לידי תחיית המתים, כי בתחייה יושנו חיי ההשכלה הנצחיים, והכל מוכן ומזומן לקץ הימין אחר הגאולה העתידה.

[מגילת רות] לענין זה רומזים דברי מגילת רות שאנו קורין ביום שני של חג השבועות, שיסודתה היא הגאולה גאולת הגוף וגאולת הנפש, כי בועז היה גואל את נחלת המת, וגם להודיע כח גמילות חסדים שנאמר ישלם ה' פעלך וגו' ואתיא כר' פנחס דאמר וחסידות גדולה מכולן, ובזכות החסידות עלתה רות לגדולה, ובכלל נאמרה מגילת רות בדרך רמז לכנסת ישראל המשולה לרות, והקב"ה שהוא בועז שבו עוז ותושיה. והנה כנסת ישראל מבקשת שיפרוש כנפיו עליה ויגאלה להשיג מדרגת הדבקות ע"י שתשרה עליה רוה"ק, וכן הבטיחה השי"ת והחזיק בידה ודבר על לבה דברי תנחומים, ויאמר בועז אל רות הלא שמעת בתי וגו', כלומר עם היותך אומה ישראלית גולה וסורה הלא שמעת בתי ענין מתן תורה אשר בבחינתו לקחתי אותך לבת, אל תלכי ללקוט בשדה אחר לעזוב התורה וללקוט שלמות אחרת מדומה, וגם לא תעבורי מזה היינו הבטחון והאמונה להגיע על השלמות המכוון שאמרת זה אלי ואנוהו והיא השגת השכלה הדבוקה לאלהותו ית', וכה תדבקין עם נערותי, הן החופות שבהיכלות בג"ע וכתות המלאכים הממונים עליהן הנקראות נערות. ונבקש מאלהים חיים ומלך עולם שיזכנו לתורה כדי שנעלה לאותה מדרגה שבה נהיה דבקים בה' אלהינו חיים כולנו כעוה"ב, ואז יתקיים תכלית התורה שנצליח את דרכנו ונשכיל בכל פעולותינו. ברוך הנותן ליעף מצד הנפש כח להשיג השלמות, ולאין אונים מצד חלישות הגוף עצמה ירבה, ועצמותיו יחלוץ בתחייה עד שיגיע למקומו, ברוך הוא וברוך שמו.

(מיסוד ס' עוללות אפרים ח"ב עמוד ט"ו)

[סמיכת גאולה לגאולה] נוהגין לקרות מגילת רות בשבועות כדי לסמוך גאולה לגאולה, כי במתן תורה נעשו ישראל חרות מן המלכיות, ובמגילת הזאת בא גם כן הרמז על הגאולה באמרו כי גואל אנכי וגם יש גואל קרוב ממני וגו', רמז לה בועז שהגואל יבא מזרעו, וגואל קרוב זה הקב"ה שנאמר גואלם חזק ה' צבאות שמו, וכתיב קרוב ה' לכל קוראיו, וכתיב ומי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו. וז"ש והיה בבקר, כשיעלה בקרו של הגואל שנאמר בו כסאו כשמש נגדי, אם יגאלך טוב היינו זכות התורה שנקראת לקח טוב אזי מוטב, ואם לאו שלא יהיה בידם שום זכות מ"מ וגאלתיך אנכי, היינו הקב"ה יעשה למען שמו וזכות התורה. לכך אמר בועז חי ה' שכבי עד הבקר, קפץ בשבועה לכבוש יצרו כל אורך הגלות החל הזה, כמ"ש השבעתי אתכם בנות ירושלם אם תעוררו את האהבה עד שתחפץ. גם רמז בועז על הגאולה בסוף דבריו כמ"ש על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו וזאת התעודה בישראל, כי ענין נעל זה עדות הוא לישראל על הגאולה שתהיה ע"י נעל, כמו שכתוב על אדום אשליך נעלי, וכמ"ש והכהו לשבעה נחלים והדריך בנעלים, ונאמר מה יפו פעמיך בנעלים. וכן כשיולד בן לנעמי אשר ממנו יצא חוטר גזע ישי אמרו הנשים ברוך ה' אשר לא השבית לך גואל היום, וכי היום גאלה והלא היום ילדה? אלא שהרימו קול בברכה על אשר לא השבית ממנה יציאת הגואל מחלציה, ע"ד שאמרו בגמרא היום אתא משיחנו, כי בכל יום זמנו הוא, וכמו שנאמר היום אם בקולו תשמעו. ואמר וגאלתיך אנכי היינו התורה המתחלת עשרת הדברות באנכי, ובא לציון גואל בבי"א.

פה

דרשה ליום ב' שבועות

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש מ"ה

בירושלמי (פרק כשם שהמים): משה כתב חמשה ספרי תורה וחזר וכתב פרשת בלק ופרשת בלעם וכתב ספרו של איוב.

[חקירה ודרישה] כל פרטי הדברים אשר נמצאו ונזכרו במעמד הקדוש בהר סיני היו ענינים נפלאים מיוסדים על כוונת עמוקות ועליונות אשר קשה להשכל האנושי להעלות על דעתו ולבוא עד תכונתם, אך לא בעבור זה יתרשל בהחלט מלהשתדל לחקור ולדרוש בהם כפי מה שיוכל במה שהורשה לו. וכדברי המשורר ע"ה גדולים מעשי ה' דרושים לכל חפציהם, ר"ל עם היות שמעשי ה' גדלו מאד משכל האדם, לא בעבור זה נסגר הפתח מלדרוש בענין המכוון בהם, כי דרושים הם לכל חפציהם, כי יש מקום לכל חוקר לדרוש בחפצים שנמצאו בהם, ואם ישיג האמת הנה מה טוב ואם לאו לא הפסיד כלום. ולכן גם אנחנו נשים פנינו על שני סוגי מופתים ופלאים שהיו בעת ובעונה הזאת של מתן תורה, ובהם נכללו מינים ופרטים הרבה. הסוג הראשון כולל כל מה שהוא מובט אל חוש הראות, וסוג השני כולל כל מה שהוא מובט אל חוש השמע. אל מה שנוגע לחוש הראות היו ברקים אש וענן ועשן וכדומה, ומה שנוגע לחוש

השמע היו קולות וקול שופר, ובקול שופר הפליג לומר שהיה הולך וחזק מאד, שמורה כי יהיה כח חוש השמע גדול בערכו יותר ממה שנוגע לכח חוש הראות, וכל זה מעורר להתבוננות.

[דעות ואמונות ומצות מעשיות] ונאמר כי ידוע שתורתנו הקדושה תכלול שני חלקים, חלק מה שמקיף בדעות ואמונות וחלק מה*שמקיף מצות מעשיות. והנה אין ספק כי החקירה בדעות ואמונות בטענות שכליות לא תזיק כלל, אדרבא תועיל מאד להשגת האמת, יען כי הן דעות מוכרחות ומחויבות מכח הטענות אשר אין להמלט מהן, ומתוכן יבא האדם להאמין כל העקרים והיסודות. כי כשיחקרו לא יוכל להכחיש מציאות סיבה ראשונה שהוא מציאות השי"ת, וממנה אל שלילות הגשמיות של מציאות ה', ומשם אל ההשגחה, וכן לכל שאר הפינות התוריות שכולן נתאמתו בטענות מופתיות. ואדרבא המסרב מלחקור בהן נופל ברשת האפקורסת, והוא מה שכיון הכתוב באמרו על מה נאץ רשע אלהים אמר בלבו לא תדרוש, כלומר כי סיבת הנאצה של הרשע היא כי תמיד הוא אומר אל עצמו בתוך לבו „לא תדרוש", לא תבא לידי דרישה וחקירה לדעת אם יש מציאות אלוה שליט ואדון בעולם, ומתוך כך נעלם ממנו ידיעת והשגת מציאות השי"ת. ובפרט נחוצה הדרישה והחקירה להראות את השגחת הבורא במופתים וראיות מתורתנו הקדושה, כי בהשגחה האלהית תלוים כל עקרי ושרשי הדת. וחכמינו ז"ל התאמצו להוכיח זאת במה שאמרו בראש מאמרנו כי משה רבינו כתב ספר התורה ואח"כ כתב פרשת בלק ובלעם וספר איוב, וקשה למה הוצרך לחזור ולכתוב הפרשיות הללו? אלא כדי להורות ביחוד אמונת ההשגחה בלבות בני ישראל אשר נלמד בפרט מאלה הדברים, והשתדל הרועה הנאמן להעמידנו על ידיעת הפינה הזאת בכל מיני אופני הצדדים אשר תושלם בהם כל ידיעה והשגה.

[שלש השגות לתורה] תורתנו הק' נקנית ע"י שלשה מיני השגות מפורסמים, שהם מצד החקירה מצד הקבלה ומצד המוחש. וכבר נודע כי ראש החוקרים היה אבינו אברהם ע"ה, שע"י שכלו וחקירתו בא לכלל ידיעה והכרת בוראו ית' אשר לא למדוהו אבותיו. וראש הקבלה ושרשה היה אדונינו משה ע"ה וממנו נשתלשלה לבאים אחריו, כמו שאמרו משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע וכו'. המין השלישי הוא מצד המוחש, מה שנתבאר בהשגה חושיית מה שיזדמן למראה העין. והנה תורתנו בכלל היא מושגת ונודעה לאומה הנבחרת בכל הצדדים האלה. והוא מה שביאר המשורר באמרו, תורת ה' תמימה משיבת נפש עדות ה' נאמנה מחכימת פתי, ירצה לומר כי עם בני ישראל אשר תורתו ית' בלבם יוכלו לשוש ולשמוח במה שזכו בתורה הזאת, יען נשתלמו בה בשלשת האופנים הנזכרים. והתחיל מן המקבלת באמרו תורת ה' תמימה ונותנת שובה ונחת רוח והשקט הרעיון למחזיק בה, יען עדות ה' נאמנה שהוא המקובל שמעיד עליו אחד לחבירו, ונאמנה עדות זו בלי תערובת שקר. ועל המוחשית אומר פקודי ה' ישרים משמחי לב יען בא עליהם אות ומופת מחוש וראיית העין, כי מצות ה' ברה מאירת עינים, כנודע ממעמד הר סיני שראו מראות אלהים בעיניהם. וכיון שהתורה כלה תשתלם השגתה בשלשת החושים האלה, ראה משה רבינו ע"ה כי אמונת ההשגחה שהיא שרש ועיקר הדת תתאמת גם היא אצלנו בשלשה מיני ההשגה, למען תשאר חקוקה בקרבנו במסמרות נטועים. אם מצד הקבלה כתב חמשה חומשי תורה שמעידים ומגידים בכל עזר ופנה מפרטות השגחתו ית'. ואם מצד המוחש כתב ברחבה פרשת בלק ובלעם כל ענין בפני עצמו, שנראה מהם נפלאות תמים דעים בהשגחתו הנפלאה להגן על עמו בחירו ולהציל אותם מכל הסכנות ולרסן פי בלעם להכריחו להביא עלינו ברכה ולא קללה, ובפרוע לו מדה כנגד מדה להפילו בחרב. ואם מצד החקירה והעיון כתב ספר איוב שנודע מענינו שהוא ויכוח מחקרי על ענין ההשגחה, בהצעת טענות עם חלקי הסותרים עד שנתבאר אמתתה.

[החקירה במצות המעשיות] מצינו למדים מכל האמור כי במה שנוגע אל חלק הדעות והאמונות בחקירה השכלית לא יגיע ממנה שום נזק. אולם בענין המצות המעשיות אין הדבר כן, כי אחר אשר אין לשכל מבוא במציאותן, אינן מחויבות מכח ההקש והטענות, ולפיכך צריך האדם להסכים בשמירתן בהחלט מצד השתעבדות אל ציווי התורה המסודרת ממנו ית'. אעפ"כ אם ירצה להזדרז בהשתדלות לדרוש ולבקש איזה טעם אל המצות לא הפסיד כלום כי אפילו אם לא ימצא טעם בשכלו לא יניח בשביל זה מלשמור ולקיים כל מצות ה' אשר צוהו. והוא מאמר דוד המלך ע"ה (בדברי הימים), ועתה לעיני כל ישראל קהל ה' ובאזני אלהינו שמרו ודרשו כל מצות ה' אלהיכם למען תירשו את הארץ הטובה וגו'. אמר להם שבענין המצות תהיה תחלה השמירה ואח"כ הדרישה, משא"כ בענין האמונה שאף אם תקדם הדרישה אין בכך כלום. וזה שאמר המשורר דרך אמונה בחרתי משפטיך שויתי, ירצה לומר מה שנוגע לאמונה אני בעצמי בחרתי הדרך ע"פ השכל, אבל במשפטי ה' אין הדבר כן כי משפטיך שויתי מבלי שאבחר מצד השכל לומר זה מחייבו השכל וזה אינו מחייבו. אמנם אם אפשר לחבר השמירה עם השכל בקיום המצות מה טוב ומה נעים. וזה מובן בדברי הנביא ישעיה ע"ה, לך ואמרת לעם הזה שמעו שמוע ואל תבינו וראו ראו ואל תדעו השמן לב העם הזה וגו', כי בשמירת המצות היתה כוונת השי"ת לבלתי יתחכם בהן האדם לפי סברת שכלו ולעזוב אלה שלא יגזור ההקש, אבל רצה שישתעבד בהם לשני מלמדים,

והם התורה שבכתב והתורה שבע"פ, ע"י חוש הראות וחוש השמע, לראות בעיניו תורה שבכתב ולשמור מצותיה, ולשמוע מה שאמרו חכמינו ז"ל בתורה שבע"פ ולא לסור מדבריהם ימין ושמאל, וגם לבבו יבין וישכיל בשכלו הדעות והאמונות. עכ"פ היתה כוונתו ית' במעמד הקדוש לצרף וללבן שני החושים העין והאוזן לתורה שבכתב ולתורה שבע"פ, ועל ידי הקולות והשופר שהיו רואים ושומעים יראו תורת ה' ויטו אזנם לשמוע התורה שבע"פ. והיה קול השופר חזק מאד, לעוצם וחוזק החלק המקובל בעל פה, אם בכמותו שהוא תילי תילים של הלכות, אם באיכותו כי טובים דודיך מיין, שצריך לעשות חזוק לדברי סופרים יותר משל תורה.

[שלש רגלים] עוד צריכים אנו להבין התיחסות החג הזה של שבועות עם שני המועדים האחרים פסח וסוכות, ונאמר כי פסח באכילת מצה שהוא לחם עוני ענינו למעט התאוה הגשמית והכנעת היצר שהוא שאור שבעיסה, וסכות זמן האסיף אשר כנס האדם כל תבואותיו ומלא ביתו אוצרות מלאות כל טוב, אז צוונו לצאת מדירת קבע ולהכנס בדירת עראי, כדי לחשוב דירת עוה"ז להבל והמון הצלחותיו לרעות רוח, כמבואר במגלת קהלת. ואולם חג השבועות עולה על כלם, להיותו מיוסד על בנין יקר תפארת גדולת התורה שהיא תכלית הטוב המוחלט. ואנו רואים עד כמה חביב עלינו המועד הזה במה שאנו סופרים ימי העומר מליל שני של פסח ואילך, להראות שאנו מתאוים להכנס תחת שעבוד עבודתו ית' בקבלת התורה, ולכן אנו סופרים כל יום לדעת כמה ימים עוד להגיע למחוז חפצנו, והוא דבר המורגל להולכי דרכים לדעת כמה מילין עברו וכמה עוד יעברו עד הגיעם אל מקום מאוים. כי התורה היא התכלית המבוקש. אשרי יבחר ויקרב, והוא ית' יקבצנו ממזרח וממערב, אמן כן יהי רצון.

דרשות בין המצרים

חומר לדרוש על אדות חורבן ירושלם

[שלשה שבועית] הימים משבעה עשר בתמוז עד אחר תשעה באב הם „בין המצרים" ע"ש רודפיה השיגוה בין המצרים (איכה א') שהיו ישראל נתונים במצר, והם אבלות אחת דהוה כחדא צערא מן י"ז תמוז שהובקעה העיר עד ט' באב שנחרב הבית (הרא"ש). ר' אליעזר רמז ע"ז וינאץ השקד (קהלת י"ב ה'), השקד הזה משעה שהוא מציץ עד גמר פירותיו יעברו כ"א יום, כך מי"ז תמוז עד ת"ב כ"א יום (מובא ברש"י על קהלת). ובסעדיה גאון כתב שבין המצרים הם הימים הנזכרים בדניאל שלשה שבועים ימים (דניאל י' ב'). בשבעה עשר בתמוז אירעו חמשה דברים: נשתברו הלוחות כשירד משה מן ההר, וביטל התמיד בבית הראשון, ובו שרף אפוסטמוס את התורה, והעמיד צלם בהיכל, והובקעה העיר בבית שני ע"י טיטוס (תענית כ"ו, כ"ח). והוא צום הרביעי שעליו ניבא צפניה (ה') שיהפוך לששון ולשמחה. בשלש שבתות שבין י"ז תמוז וט' אב מפטירין בשלש דפורעניתא שהן דברי ירמיהו, שמעו דבר ה', חזון ישעיהו. בתשעה באב היה חורבן הבית ונקרא צום החמישי (זכריה ח'). אמרו משחרב ביהמ"ק בראשונה במוצאי שבת היה ומוצאי שביעית וכו' והלוים היו אומרים שירה וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם, ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו עד שבאו גוים וכבשום. משחרב הבית נתקבצו כתות של פרחי כהונה ומפתחות מההיכל בידן, ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו רבש"ע הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו המפתחות מסורין לך, וזרקון כלפי מעלה, יצאה כעין פיסת יד וקבלתן מהם, והם קפצו ונפלו לתוך האור. ועליהם קונן ישעיהו הנביא משא גי חזיון מה לך איפוא כי עלית כולך לגגות תשואות מלאה עיר הומיה (ישעיה כ"ב), אף הקב"ה נאמר מקרקר קיר ושוע אל ההר (תענית כ"ט.). בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשניה, נלכדה ביתר ונחרשה העיר. כתיב במרגלים ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו בלילה ההוא (במדבר י"ד), אמר רבה אמר ר' יוחנן אותו הלילה ליל ת"ב היה אמר להם הקב"ה אתם בכיתם בכיה של חנם ואני קובע לכם בכיה לדורות וכו' (שם). זה שאמר הכתוב נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (ירמיה י"ב). אותו קול שבכיתם גרם לכם ללקות

בשונאים, ועל אותו הדור אמר ישעיה (י"ז) ביום נטעך תשגשגי ובבקר זרעך תפריחי נד קציר ביום נחלה וכאב אנוש וגו׳. ביום שאמר ליטע אתכם בארץ עשיתם סיגים, ביום שאמרתי ליתן לכם נחלת אבותיכם עשיתם קלון בעולם, וכאב אנוש זו הפורעניות שנטלתם ירושה לדורות, כי מן אותה שעה נגזרה גזרה על ביהמ"ק שחרב ועל ישראל שיגלו בין או"ה, שכן הוא אומר וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות (תהלים ק"ו), נשיאת יד כנגד נשיאת קול (תנחומא במדבר י"ד).

[שבע דנחמתא] בשבת קודם ת"ב מפטירין חזון ישעיהו ואחר ת"ב מתחילין שבע דנחמתא היינו שבע שבתות שמפטירין בהן נחמות, נחמו נחמו וכו׳, דאיתא במדרש שהקב"ה אומר לנביאים נחמו נחמו עמי, משיבה כנסת ישראל ואומרת ציון עזבני ה׳ ואינה מתפייסת בנחמת הנביאים, חוזרים הנביאים ואומרים לפני הקב"ה עניה סוערה לא נוחמה כי לא נתפייסת בנחמה שלנו, על זה אומר הקב"ה אנכי אנכי אנחמכם, ואומר רני עקרה לא ילדה, ואומר עוד קומי אורי, ועל זה משיבה כנסת ישראל שוש אשיש בה׳. ובדרך נחמה לציון וירושלם מספרים שהיו רבן גמליאל ור"א בן עזריה ור׳ יהושע ור׳ עקיבא נכנסין לרומי ושמעו קול המונה של פיטאלום (קאפיטוליאום שהוא כנוי לעיר הבירה רומא) עד מאה ועשרים מיל, התחילו הם בוכים ור"ע משחק, אמרו לו עקיבא! אנו בוכים ואתה משחק? אמר להם ואתם למה בכיתם? אמרו לו מדוע לא נבכה שהגוים עובדי אלילים משתחוים לעצביהם ויושבים בטח ושאנן ובשלוה, ובית הדום רגלי אלהינו היה לשרפת אש ועירנו היתה מדור לחית השדה ולא נבכה? אמר להם לכך אני משחק, אם כן למכעיסיו ק"ו לעושי רצונו (ע"ד משגיא לגוים ויאבדם). פעם אחרת היו עולין לירושלם והגיע לצופים וקרעו בגדיהם, הגיעו להר הבית וראו שועל אחד יוצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הם בוכים ור"ע משחק, אמרו עקיבא! לעולם אתה מתמיה עלינו! אנו בוכים ואתה משחק, אמר להם למה אתם בוכים? אמרו לו ולא נבכה מקום שכתוב בו והזר הקרב יומת, והרי שועל יוצא מתוכו ועליו נתקיים הפסוק על זה היה דוה לבנו על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו. אמר להם ולכך אני משחק, הרי הוא אומר ואעידה לי שני עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו (ישעיה ח׳), וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? אלא מה אמר אוריה כה אמר ה׳ צבאות ציון שדה תחרש וירושלם עיים תהיה (ירמיה כ"ז), ומה אמר זכריה, עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם ואיש משענתו בידו מרוב ימים, וכתיב בתריה ורחובות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחובותיה (זכריה ח׳). אמר הקב"ה הרי לי שני עדים אלו, ואם קיימים דברי אוריה יהיו קיימים דברי זכריה, ואם יבטלו דברי אוריה יבטלו דברי זכריה, ולכן שמחתי שנתקיימו דברי אוריה, כי לבסוף עתידים להתקיים דברי זכריה. ובלשון הזה אמרו לו עקיבא, נחמתנו! (איכה רבה בסוף). וענין השחוק של ר"ע כי האמין אז בבר כוכבא כי דרך כוכב מיעקב והוא משיח ועוד מעט תחרב רומא ותמלא ירושלם מחורבנה. וגם להורות כי כל מה דעביד רחמנא לטב עביד, כי נחרבה ירושלם מחטאת ישראל, ועתיד הקב"ה לנחם אבלי ציון וירושלם.

פו

דרשה לשבעה עשר בתמוז

מיסוד ס׳ בית מועד דרוש ל"ו

תניא ר׳ שמעון בן אלעזר אומר לעולם יהא אדם זהיר בתשובתו, שמתוך תשובה שהשיב אהרן למשה פקרו המינין, שנאמר ואשליכהו באש ויצא העגל הזה (מגילה כ"ה).

[חטא העגל] ירמיה הנביא (ב׳) הוכיח את ישראל ההימר גוי אלהים וגו׳ ועמי המיר כבודו בלא יועיל וגו׳ הלא זאת תעשה לך עזבך את ה׳ אלהיך בעת מוליכך בדרך, כי כל עונות ישראל נתגלגלו מעון העגל שהוא ראשון לחשבון עונות, וממנו יונקות ונמשכו כל העבירות, ועל כולן היות האדם בהול על הזהב שהוא סוף כל תאוות הגשמיות הרשומות, כאמרו בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תופל ולבן וחצרות ודי זהב (דברים א׳), בין פארן היינו תאות המשגל, ובין תופל היינו המאכל והמשתה המרובה, ולבן היינו יפוי ותכשיטי הגוף, וחצרות היינו בניני בירניות לכבוד ולתפארת, ודי זהב היינו לאצור זהב שזה שרש עגל הזהב, והוא צד ההריסה והחורבן, וממנו נמשכו כל הצרות ונחשכו עיניהם של ישראל. והנה במתן תורה פסקה כל זוהמא מישראל ונטהרו עד שהוכנו לקבל אורות לוחות הראשונות שהיו ממחצב האור העליון ומאירות לנשמות להשכיל כל המושכלות ע"י צנורות של חמשה אורים שכנגדם כתיב אור חמשה פעמים במעשה בראשית, והם כנגד חמשה חומשי תורה. והוא שאמר רב אחא (נדרים פ"ג) אלמלא לא חטאו ישראל לא נתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע מפני שערכה של ארץ ישראל הוא, שנאמר כי ברוב חכמה רוב כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב. ובענין העגל נתקלקלו סדר ההויות ונשתברי הלוחות לפי שנסתלקו מהן האורות הקבועות בהן. ובסיבת שבירתן נתעתדו כל הקלקלות ונמשכו כל ההריסות, כי עון העגל השחית התעיב עלילה לכל עבירות. ולזה אמר ירמיה אוי לי על שברי נחלה

מכתי, הכוונה על שבירת הלוחות שקלקלה הכל, עד שבאו הגליות וצרות חרוצות רחמנא לצלן, ולא עוד אלא שהוסיפו סרה בכל חמשה חומשי תורה. ולפיכך ביום זה אירעו חמשה דברים קשים, כנגד הפגם שעשו בחמשה חומשים, כדתנן בי"ז בתמוז נשתברו הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל. זה כנגד זה, נשתברו הלוחות כנגד הפגם בספר בראשית והן הן האורות שזכרנו, שרף התורה כנגד הפגם בספר שמות שבו מתן תורה, בטל התמיד כנגד הפגם בספר ויקרא שבו מעשה הקרבנות, והובקעה העיר כנגד הפגם בספר במדבר שבו נעשו דגלים לעם סגולה כמו העיר שבחר בה הקב"ה, והעמיד צלם בהיכל כנגד מה שפגמו בספר דברים שלא שמרו ברית התורה והתוכחה ועזבו את ה'.

[תקונים לעון העגל] לפי שיצאו ישראל ממצרים בכלי כסף וזהב חשבו מזימה לעבוד את אלהי הזהב, וע"ז דרשו חז"ל ודי זהב בשביל רוב כסף וזהב שהרבית להם עשו עגל מסכה. והנה כוונת אהרן היתה לטובת ישראל למנעם מעבודת העגל, שאמר טוב שאני אתעסק בו ולא המאמינים בו, כי אנכי שעשיתי את העגל אוכל להעיד עליו שאינו אלוה, ואמר ואשליכהו באש ויצא העגל הזה, ר"ל שיצא מעצמו שעבדו אותו מבלי לחוש לעדות האומן שעשהו והכחיש באלהותו. אמנם המינים טעו בתשובתו וחשבו שיצא ע"י כח עצמו ויש בו ממש, לכן אמר רשב"א לעולם יהא אדם זהיר בתשובתו וכו'. ולפי שביום זה אירעו בו חמשה דברים הנזכרים, נשוב לתקנם במה שהוא הפכם, כי כנגד מה שנשתברו הלוחות נחרות על לוח לבנו האמונה במציאות ה' וביראתו, כנגד בטול התמיד נעסוק בתפלה שהוא במקום תמידין, כנגד הבקעת העיר מפני הרעב נפרנס עניים וחולים, כנגד שרפת התורה נעסוק בתורה ונעמיד ישיבות לתלמידים, כנגד עמידת צלם בהיכל נרצה לפניו ית' לישר דרכנו באופן שנזכה לעמוד בהיכלו ית'. וכל עוד שנזכור עון העגל ונצטער עליו ישכחהו הקב"ה מן העולם כאמרם ז"ל עה"פ גם אלה תשכחנה זה עון העגל ואנכי לא אשכחך זה מתן תורה ועשרת הדברות המתחילות באנכי, ועל שבירת הלוחות נאמר ביום חבש ה' אשר שבר עמו ומחץ מכתו ירפא, ויטהר לבנו לעבדו באמת. ברוך שמו וזכרו, אמן ואמן.

פז

דרשה לשבת שמפטירין דברי ירמיהו

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש מ"ז

א"ר עמרם בריה דר"ש בר אבא בשם ר' חנינא לא חרבה ירושלם אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה שנאמר היו שריה כאילים לא מצאו מרעה, מה איל זה ראשו של זה בצד זנבו של זה אף ישראל שבאותו הדור כבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את זה. א"ר יהודה לא חרבה ירושלם אלא בשביל שבזו בה ת"ח שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו עד עלות חמת ה' עד לאין מרפא. מאי עד לאין מרפא א"ר יהודה כל המבזה ת"ח אין לו רפואה למכתו (שבת פ' כל כתבי).

[תוכחה לגדולים] יום צרה ותוכחה ונאצה היום הבא עלינו, בצום החמישי המר והנמהר אשר בו אנו בוכים על חורבן בית קדשנו ותפארתנו ועל הרג רב מעם בני ישראל במכת חרב והרג ואבדון, וכמו שרמוז בפרשה שאנו קורין בשבת זו „ישראל המוכה אשר אשר הוכה". וראיתי להתבונן ולעמוד על הסבה העצמית אשר ממנה נמשכו כל צרותינו למען נוכל למצוא ארוכה ומרפא, כי לא יספיק לתקן העלים או הענפים, אבל צריכין אנו לשרש אחר העיקר אשר ממנו כל תוצאות הדברים. ובהיותי חושב בדעתי נתעוררתי על אלה שלש שבתות הקודמות ליום התענית שקבעום קדמונינו ז"ל על שמות ההפטרות, והן שבת דברי, שבת שמעו, שבת איכה (חזון), ורואה אני כי בהן נתפרשו באר היטב הדברים הצריכים תקון כדי למנוע הרעות ולהסיר סיבותיהן וממילא יבוטלו הצרות המסובבות מהן ולא תזכרנה עוד. והנה מצאתי כי הורו לנו שתי סבות עצומות לחורבן העיר הקדושה, אחת העדר התוכחה הראויה מאת השרים ותופשי התורה, ושנית מניעת קבלת עול תלמידי חכמים, כי היו בוזים אותם ומזלזלים דבריהם. ומה שאמר ר' חנינא שסבת החורבן היתה שלא הוכיחו זה את זה אין כוונתו משום שלא הוכיחו את ההמון, אלא מפני שלא הוכיחו את גדולי העם שרים כמוהם ות"ח כמוהם אם ראו שלא הלכו בדרך הישר ועשו דברים מגונים, וזה הסיב חלול ה' כי בראות ההמון כי המוכיחים היו מחפים עליהם, שראשו של זה בצד זנבו של זה וכובשים פניהם בקרקע, ולא הרימו ראשם להוכיחם רק נשאו פנים אלו לאלו וחנפו זה את זה, אז היו ההמון בוזים ומבזים למוכיחים כאלה והיו מלעיבים אפילו במלאכי אלהים. כי באמת לא נחלקו ר' חנינא ור' יהודה בסבת החורבן אלא זה אומר חדא וזה אומר חדא ולא פליגי. נמצא כי שתים רעות עשו ישראל, חסרון התוכחות כפי הראוי, ומניעת השמיעה והקבלה כשהיו מוכיחים. ואם היות העון לבלתי שמוע דברי מוסר ותוכחה גדול מאד, כי בהיותו אוטם אזניו משמוע דברי החכמים אי אפשר לו למצוא רפואה למכתו כדברי רב יהודה, מ"מ הנסיון הורה כי עון

כבישת התוכחה ממי שראויה לו הוא יותר עצום ונורא.

[מניעת התוכחה] חכמי חז"ל היו מתפארים תמיד לומר תיתי לי דאפילו לגברא דכוותך לא חנפי (מ"ק פ' אלו מגלחין). ואמרי ליה רב זירא לרב סימון לוכחינהו מר להני דבי ריש גלותא, אמר ליה לא מקבלי מינאי. א"ל אע"ג דלא מקבלי לוכחינהו מר, דאמר רב אחא בר חנינא מעולם לא יצאתה מדה טובה מפי הקב"ה וחזר בה לרעה חוץ מדבר זה, ויאמר ה' אלי עבור בתוך העיר והתוית תיו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על התועבות הנעשות וגו', אמר ליה הקב"ה לגבריאל לך וכתוב על מצחן של צדיקים תיו של דיו כדי שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה, ועל מצחן של רשעים תיו של דם כדי שישלטו בהם מלאכי חבלה, אמירה מדת הדין לפני הקב"ה מה נשתנו אלו מאלו, א"ל הללו צדיקים גמורים והללו רשעים גמורים, אמר לפניו רבש"ע היו בידם למחות ולא מיחו, א"ל גלוי וידוע לפני שאם ימחו בהם לא יקבלו מהם, אמרה לפניו אם לפניך גלוי לפניהם מי גלוי? והיינו דכתיב זקן בחור ובתולה תהרגו למשחית ועל כל אשר עליו התיו אל תגשו וממקדשי תחלו, וכתיב ויחלו באנשים הזקנים וגו'. נראה מזה כי הקטרוג של מדת הדין שלא מיחו גרם להפוך ממדה טובה לרעה, כי גדול מאד העונש על המונעים להוכיח, יותר מעונש הבלתי שומעים ונמנעים מלקבל תוכחת מוסר. ואיתא במדרש רבה ואשימם בראשיכם, ואשמם כתיב, אמר ריב"ל אמר להם משה אם אי אתם נשמעים להם אשמם תלוי בראשכם, משל למה"ד לנחש הזה שאמר הזנב לראש עד מתי אתה מתהלך תחלה? אני אלך תחלה! א"ל לך, הלך ומצא גומא של מים והשליכו לתוכן, מצא אש והשליכו לתוכו, מצא קוצים והשליכו לתוכן, מי גרם לו, על שהלך הראש אחר הזנב. כך כשהקטנים נשמעים לגדולים הם גוזרים לפני המקום והוא עושה, ובשעה שהגדולים מהלכין אחר הקטנים הם נופלים לאחר פניהם, ע"כ. ומתאר במשל הזה הרצון ההמוני שהוא הזנב להשתרר על הגדולים והראש שבהם, ובהיות הגדולים נרפים ואינם מוחים בדבר רק תיכף כשיפתח הזנב את פיהו לומר אני אלך תחלה, מסכים הראש עמו בלי שום עכוב ואומר לו לך. לכן גרם שכולם כאחד יאבדו הקטנים עם הגדולים. וחשב שלשה מיני רעות ואבות נזיקין הנמשכים מהמנהג הזה, האחד הוא כי יפלו בגומא של מים, כי יתרשלו בעבודת ה' וימות לבם ויהי כמים, השני כי יבער בם אש היצר הרע להלהיבם אל העבירות קלות וחמורות והוא האש שנפלו בו, והשלישי כי יבואו לקצץ בנטיעות בדעות נפסדות אצל שרשי הדת והם הקוצים שהשליכו בתוכן. ועל סימנים אלה רמז הנביא ישעיה באמרו, ויכרת ה' מישראל ראש וזנב וגו' זקן ונשוא פנים הוא הראש ונביא מורה שקר הוא הזנב. זקן היינו מי שקנה חכמה כשהעם ישאו פניו ויכבדוהו וגם הוא מטיל בהם מורה ואינו נגרר אחריהם אז הוא באמת הראש וראוי לשם זה, אך כשהנביא אשר יאות לו להוכיח את העם הוא מורה שקר, אז אינו מן הראוי לקרוא ראש אלא זנב.

[תקון הדברים] ומאחר שסבת כל חרונו ית' ונטיית ביסוריו ושפטיו עלינו היתה מפני החטאים האלה שהם חסרון דברי התוכחה של המוכיחים, וחסרון השמעת וקבלת התוכחה מצד ההמון הממאנים לשמוע. מבואר הדבר שתקון הכל תלוי בהשתדלות ליישר דרך שתיהם, שהמוכיחים יכריזו ויפרסמו דברי תוכחותיהם וכל העם ישמעו ויקבלו ברצון כל מוסריהם. והוא הנרמז בשבתות אלו, כי היום הקדוש הזה שהוא שבת דברי ירמיהו, כאילו מכריז ואומר שצריך להרבות בדברים כבושים להוכיח את העם. וענין ההפטרה עצמו הוא מיוסד על צווי השי"ת להנביא ללכת בשליחותו להודיע כל היעודים הרעים למען ישמעו ויראו ויקחו מוסר, באמרו על כל אשר אשלחך תלך ואת כל אשר אצוך תדבר, ונרמזו שלא תכנס שום יראה בלבו לדבר אתם קשות, אל תירא מפניהם כי אתך אני להצילך נאום ה'. השבת השני היא הפטרת שמעו דבר ה' וגו' שבו מזהיר לכל העם מקצה לשמוע מוסר ה' מפי המוכיחים אותם, שלא יקשו ערפם לבלתי שמוע. ועדיין לא נתפרש בבאור מהו ענין ונושא הדברים שידברו, לפיכך בא בשבת שלישי שהוא הפטרת איכה, חזון ישעיהו וגו' איכה היתה לזונה קריה נאמנה וגו' שהדברים אלו יהיו תוכחות מוסר וקנטורים קשים על רוע מעלליהם בכל חלקיהם. כספך היו לסיגים שריך סוררים וגו', שכל אלו הם דברים מרים המדאיבים הלבבות ומכאיבים אותם. אמנם למען יוכל המוכיח להוכיח במישור מבלי שום חשש, צריך שיהיה הוא בעצמו נקי מכל סיג, כדי שלא יוכלו לומר לו טול קורה וכו'. והוא מאמר החכם ז"ל יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו, כלומר מי שהוא עצמו לץ לוקח לו קלון, וכן אם מוכיח לרשע במום שיש בעצמו. לכן הטוב והישר הוא שתחלה יקשט אדם את עצמו, ובזולת זה לא יוכל להוכיח אחרים. כי איך יוכיח זולתו והוא בעצמו לא יאבה לשמוע לעשות הטוב והישר.

פח

דרשה לשבת שמעו

מיסוד ב בינה לעתים דרוש מ"ח

אמר רבי יוחנן אם ראית דור שמתמעט והולך חכה לו שנאמר ואת עם עני תושיע וגו׳ (סנהדרין פ׳ חלק).

[אורך הגלות] התמדת הדבר ואורך קיומו הוא יותר חשוב מעיקרו כאשר אך יצא אל הפועל, וזה כולל כל מה שאירע לאדם הן לטוב הן להפכו. ולכן בברכת הכהנים יאמרו יברכך ה׳ וישמרך, כי מבלי שמירה והתמדה אין הברכה חשובה לכלום, וכן בהשגת המושכלות אמר איוב בישישים חכמה ואורך ימים תבונה, פירוש כי השגת החכמה לרוב לא תמצא אלא בישישים שקונים אותה אחרי השקידה והנסיון, אבל צריכין לה התמדה ואורך ימים שלא תפסד מהם, כי הקיום הוא יותר מהקנין לפי שעה, ולכך אמרו באבות מהיר לשמוע ומהיר לאבד יצא הפסדו בשכרו. ואם כן הוא לטובה על אכו״כ לרעה ח״ו, ואם תקרינה צרות ורעות על האדם הוא מרגיש ומצטער יותר על מה שתגרום התמדתן ממה שיצטער על סבת התחלתן, וזה מבואר בגלות מצרים, שנאמר ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה. כי בתחלת שעבודם עם היותו קשה עד מאד ובלי ספק נצטערו ונתפעלו ממנו שעור רב, מ״מ לא עשו הוראה חיצונית מאנקות וצעקות, אבל עתה שהיו ימים רבים שהתמיד השעבוד ונתארך, לא עצרו כח עוד מלפרסם צערם הגדול, עד שרבתה האנחה על רבוי הימים יותר מן העבודה עצמה כפי איכותה ומהותה. הרעיון הזה יספיק לבאר הטעם שאנו עושים מדי שנה בשנה יום צום ובכי ומספד על זכרון צרותינו וחורבן בית מקדשנו, ועל שאנו צריכים להרבות להוסיף באבלות זו ביתר שאת ועז בכל דור ודור, כי אין הכוונה העצמית צער על מה שעבר בימים ההם כי אם כן היו לנו לשכוח הצרות לפי אורך הזמן, אבל הוא התפעלות ודאגה על התמדת הגלות וקיום השעבוד מלכיות ימים רבים, שנה אחר שנה. ולא עוד אלא שיש לנו הרגשה שאנחנו בעצמנו אשמים בסבת העכוב של הגאולה על רוב עונינו. וכמאמר הנביא ישעיה ע״ה, הן לא קצרה יד ה׳ מהושיע ולא כבדה אזנו משמוע כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם וחטאתיכם הסתירו פנים מכם משמוע, כי אנחנו גרמנו לעצמנו מצד עונותינו. והעונות האלה הם קטטות ומריבות בינינו, באופן שנתהוה הבדל חלוק ופרוד אלו עם אלו, והמחלוקת הזה יגרום הבדל גם בין אלהינו, ועבירה גוררת עבירה, אשר גרמו הסתרת פנים ואורך הגלות.

[תקון החטאים] אמנם אחרי שידענו כי אריכות הקץ והתמדת הגלות אנו גרמנו לעצמנו, ראוי לנו לחקור ולדעת איך להשתדל בתקון עותתן. ואם עצמו ורבו עונותינו נזכיר מהן היותר מפורסמות בדורנו זה, כי כל דור ודור כפי מה שהוא, מעכב את הגאולה. א׳) העון הראשון הוא המחלוקת רבוי הקטטות ופרוד הלבבות אשר בין איש ובין אחיו ובין גרו ובקשת הנקמה, אשר על זה אמר עונותיכם היו מבדילים וגו׳, ונתפשט צרעת השנאה הזו והרחקת השלום בגלות הזה האחרון, והיא היתה בעמנו מזמן החורבן השני ועדיין לא הטהרנו ממנה. וגילו זה רז״ל ביומא (פרק יוה״כ) באמרם, מפני מה חרב מקדש ראשון מפני שהיו בו שלשה דברים ע״ז גלוי עריות ושפיכת דמים וכו׳, אבל מקדש שני שאנו בקיאים בו שהיו עוסקים בתורה ומצות ובגמלות חסדים מפני מה חרב? מפני שנאת חנם שהיתה ביניהם, ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות וכו׳. ראשונים שנתגלה עונם נתגלה קצם, אחרונים שלא נתגלה עונם לא נתגלה קצם. ר״ל כי הראשונים שחטאו בגלוי ובפרסום נתגלה קצם וידעו מתי יהיה הקץ וסוף להגלות, אך אחרונים שחטאו בשנאת חנם שבלב שבלתי גלוי כי היו מכסין אותה לכן לא נתגלה קצם ונתארך הגלות ועדיין לא באנו עד קצו. ויצא מזה כי עיקר סבת הגלות החל הזה הוא העדר השלום ואש השנאה התקועה בלבבות והיא סבה ראשונה להתמדת צרותינו. ב׳) הסבה השניה וגדולה היא, והיא בטול כוונתו ית׳ בגזרת הגלות לכפר העונות ע״י השתעבדות והכנעה והסתפקות במעוט, ותחת זה אנו מרבים בהענוגים וגדולות, ומתקשטים בתכשיטים ומלבושים יקרים כאילו כל ישראל הם בני מלכים ובנינו ובנותינו שרים ושרות, ואנו מעלים על שלחננו מעדני מלכים כסעודת שלמה בשעתו בזמן הצלחתו, ועושים כן מרוב גאוה והתנשאות מבלי להכיר את מצבנו ומקומנו. ובזה נבין מה שאמר רב דימי (בחגיגה) י״ח קללות קלל ישעיה הנביא את ישראל ולא נתקררה דעתו עד שאמר להם ונגש העם איש באיש ואיש ברעהו ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד, ומסיק ונתתי נערים שריהם אלו בני אדם שמנוערים מן המצות וכו׳. ובקללה האחרונה הודיעם סבת הקללות הראשונות, כי יבואו הנערים המשוללים מן המצות ויתגברו וירהבו על המלאים מצות, כי אינם מכירים מצבם שהיה ראוי לנערים אלה להכנע ולהשתעבד תחת הזקנים יודעי התורה. ועדיין אנו מחזיקים בהעדר ההכנעה והשמעות הקטנים אל הגדולים, ולכן ארך קצנו, כי אין אנו מרגישים בגלות. ואולי ע״ז היה מקונן ירמיה, זכרה ירושלם ימי עניה ומרודיה כל מחמדיה אשר היו מימי קדם בנפול עמה ביד צר ואין עוזר לה ראוה צרים שחקו על משבתיה. ר״ל שכל המחמדים שהיתה ירושלם חומדת ומתאוה להם בימי קדם בזמן הצלחתה ושלותה, הנה הנם גם עתה בידה אחר שנפל עמה ביד צר ואין עוזר לה. כי אם היותה מסורה ומשועבדת בגלות תחת יד מושלים, בכ״ז אינה עוזבת אותן החמודות והתפנוקים שהיו לה

במנוחות שאננות, וכשראו צרים מעשיהם הם שוחקים ומלעינים על משבתיה, על מה שהיא שובתת בשובה ונחת כאילו היא בת חורין. כי איך יתכן השובה והמנוחה ולהתענג בתענוגים בעת שאומה הישראלית נתונה בגלות והשכינה כביכול ג"כ בגלותא. ומה גם ברצותו ית' שנרגיש בגלות למען נטיב דרכנו ונתפלל על הגאולה, ואנו בורחים מזה ועושים להיפך, ולכך הגאולה מתעכבת, כי למה תבא גאולה כשאין שם קבלת הגלות. לזאת ראוי להתאונן ולצער ולהתרחק מן ההתנשאות והגדולה, כי רק ע"י הכנעה ושפלות הרוח נקרב הגאולה, כמ"ש שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בטננו קומה עזרתה לנו וגו'. ג') הסבה השלישית שאנו גורמים להאריך גלותנו קשה עד מאד ומרה כלענה. כי הן אמת בתחלת החורבן השני לא נמצאו בנו שלש העבירות החמורות שהיו בחורבן הראשון, וגם מאז ועד עתה בטלו מכללות ישראל שתים הראשונות שהן ע"ז ושפיכות דמים אם לא בדרך אונס או מקרה פרטי. אבן העבירה השלישית של גלוי עריות לא נזהרנו ממנה כראוי, כי לדאבון לבנו נפרץ גדר העריות בדורות הללו באופנים שונים, והעון הזה מעורר חמתו ית' כי לא תסבלהו קדושתו הטהורה.

[מואב ומדין] ולנו לעינים ענין הפרשה בשבת זו נקום נקמת בני ישראל וגו' בעבור שגרמו נזק לבני ישראל להזנותם עם בנותיהם. ולכאורה קשה להבין, כי צוה ה' לעשות נקמה במדינים, והטעם כי צוררים הם לכם על דבר פעור ועל דבר כזבי וגו', והרי עיקר הדבר היה בבנות מואב, שאמר הכתוב ויחל העם לזנות אל בנות מואב ותקראן לעם לזבחי וגו' ויצמד ישראל לבעל פעור, הרי שבנות מואב היו המסיתות לאכילת זבחי מתים שלהן ולהשתחוות לשקוציהן, ומדוע לא צוה על נקמה ממואב אלא ממדין בלבד? אמנם עונות ישראל במואב ומדין לא היו בענין אחד כי נשתנו אלו מאלו, כי המואבים לא התעוררו תחלה להסית את ישראל ולהדיחם מעל ה', כי בני ישראל בעצמם התחילו בעבירה לזנות את בנות מואב שנאמר ויחל העם לזנות וגו' אלא אחר שנתקלקלו בהן קראו בנות מואב את העם לזבחיהן והעם מעצמם השתחוו לאלהיהן. אבל בבעל פעור שהוא שקוץ מדין לא היה הדבר כן, אלא ויצמד ישראל לבעל פעור, שנצמד ונטפל ישראל אליו, שהיו המדינים עיקר ושרש אל התעוררות וההסתה להחטיא את ישראל, ולכן באה על המדינים הנקמה הראויה, כי צוררים הם לכם וגו'. ונראה לפ"ז כי חטא ישראל בזנות של בנות מואב היתה גדולה כ"כ עד שלא יכלו לנקום נקמתם מהמואבים. והתבונן כמה גדול כח זוהמת העון הנמאס הזה, כי אפילו רועה נאמן משה רבינו ע"ה אשר תמיד עמד בפרץ להשיב חמתו ית' בתפלתו, כאן נתרשלו ידיו ולא מצא מקום להתפלל עליהם.

וכבר גלה השי"ת את אזן הנביא ירמיהו ע"ה כי לא תקובל תפלתו בעבור זה העון באמרו (י"א) ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה כי אינני שומע בעת קראם אלי בעד רעתם מה לידידי בביתי עשותה המזמתה הרבים ובשר קדש יעברו מעליך וגו', והוא קורא ידידי לאברהם אוהבו שנצטוה תחלה על ברית קדש והם קלקלו בזמורת זר. ומכל מקום סיים בדברי נחמה ואמר דע כי אין גזרתי קשה ומרה על חורבן הבית „כי רעתכי אז תעלוזי", מרעתך זאת תעלוזי ותשמחי שהיא טוב לך, ע"ז אמרו מזמור לאסף באו גוים בנחלתך, שהוא שיר כי כלה חמתו בעצים ובאבנים, ונתפלל להשי"ת נקום נקמת בני ישראל מאת הקמים עליהם, והבט לדם עבדיך השפוך להחיש מפלט לנו במהרה בימינו ע"י גואל צדק, אכי"ר.

פט

דרשה לשבת חזון

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש נ'

ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב וגו'. למה ברך אותם ככוכבים? מה הכוכבים הללו מעלות על גבי מעלות כך הכוכבים הללו מעלות ע"ג מעלות, מה הכוכבים הללו אין להם חקר ולא מנין כך ישראל, מה הכוכבים שליטין מסוף העולם ועד סופו כך ישראל. אמר לפניו רבש"ע למה לא משלת את בניך כחמה וכלבנה שהם גדולים מכוכבים? א"ל הקב"ה חייך חמה ולבנה יש להם בושה לעתיד לבא, מנין דכתיב וחפרה הלבנה ובושה החמה וגו' אבל הכוכבים אין להם בושה לעולם, מנין שכן כתוב וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני ה' אלהיכם ואין עוד וגו' ולא יבושו עמי לעולם (דברים רבה פ"א).

[המיאון להכיר החטא] כאשר נסתכל בפשעי בני אדם נגד בוראם ית' נמצא כי היותר גדול מהם הוא כפירת החטא והכחשת העון, לומר זך אני בלי פשע. והטעם הוא כי להיותו ית' מקור הצדק ושרש המשפט האמתי יחייב דינו להעניש את החוטא ע"פ מדותיו וגמולו ישלם לו ביסורין המתיחסין אל עונותיו. אבל אם האדם מחזיק את עצמו לצדיק וטהר ידים ימשך מזה לחשוד קב"ה דעביד דינא בלא דינא חלילה, ואיש ההוא המדוכא ביסורין יחשוב שהוא נספה בלא משפט ונמצא פוגם בכבוד השי"ת. ולזאת כוון ירמיה הנביא באמרו הנני נשפוט אותך על אמרך לא חטאתי וגו'. וצריכין לדייק במלת נשפוט שהיא מהנפעל והיה

ראוי לומר הנני שופט אותך. אבל ירצה לומר כי באמרך שלא חטאתי נמשך מזה בהכרח שאינך ראוי ליסורין שבאו עליך, והקב"ה עבד דינא בלא דינא נמצא כביכול שהוא בעצמו נשפט ע"ז בעיני האיש אם זך וישר פעלו, והוא חלול השם. וכבר רמזו ע"ז חז"ל (ברכות פ"א) במעשה רב הונא דהוו ליה ארבע מאות דני דחמרא אתקיף (נחמיץ), על לגביה רב יהודה אחוה דרב סלא חסידא ורבנן, אמרו ליה ליעיין מר במיליה, אמר להו ומי חשידנא בעינייכו? א"ל ומי חשיד קב"ה דעביד דינא בלא דינא, אמר להו מי איכא דשמע עלי מלתא לימא. אמרו ליה הכי שמיע לן דלא יהיב מר שיבשא לאריסיה, אמר להו מי קא שביק לי מידי מיניה הא קא גניב ליה כוליה, אמרו לי היינו דאמרי אינשי בתר גנבא גנוב וטעמא טעים. אמר להו קבילנא עלי דיהיבנא להו. איכא דאמרי הדר חלא והוה חמרא, ואיכא דאמרי אייקר חלא ואזדבן בדמי חמרא וכו'. ולכאורה הדבר מתמיה איך היה רב הונא מחזיק עצמו לנקי מכל חטא עד שתמה עליהם מי חשידנא בעינייכו, הלא מקרא מלא הוא כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. ונראה כי רב הונא אזיל לשטתו אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו וכו'. ופירש"י שלא מצא עבירה בידו שבשבילה יסורין הללו ראוין לבוא, היינו שצריך לבקש ולמצוא עבירה דומה ליסורין מדה כנגד מדה, ולפי שבאו לרב הונא יסורין אלו מהפסד היין, אמרו לו החכמים שישים על לבו איזה חטא פרטי בענין הנוגע ליין שעליו נתיסר מדה כנגד מדה, ולאחרונה הזכירו לו שבאמת חטא מאותו ענין שלא נתן הזמורות ששייך להאריסים, והוא שגג וחשב שעושה כן בהיתר, וכשחזר בתשובה וקבל עליו לתקן זאת יצא הפסדו בשברו, כי השי"ת מלא חסרונו. עכ"פ למדנו מכאן עד כמה חוייבנו להכיר סבת היסורין ולהרגיש העון אשר הוא גרמא בנזיקין ולא להמעיטו או לבקש עליו איזה התנצלות.

[התינוק הכיר החטא] וזהו שנסה רבי יהושע בן חנניה את התינוק שנשבה בבית האסורין ברומי, ששאל אותו מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים? וענה אותו תינוק ואמר הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו. אמר מובטחני בו שמורה הוראה בישראל ופדאו בממון הרבה (ב"ק פ' הנזקין). הקושי מבואר איזה חכמה יתירה מצא בתינוק זה בתשובתו שהיא סוף הפסוק שהתחיל בו רבי יהושע? אמנם ר"י רצה לנסות את התינוק לדעת אם הוא מכיר החטא או לא, וחשב אולי יבעט התינוק ביסורין ויאמר כי הוא נקי כתינוק בן יומו מבלי חטא והקב"ה עביד דינא בלא דינא ח"ו, ובשמעו כי התינוק מצדיק עליו את הדין ואמר הלא זו חטאנו לו וגו' הכיר בו שהוא יהיה מורה הוראה והדרך הישרה בישראל.

[ביאור המאמר] והנה קודם שאמר איכה אשא לבדי שהוא רמז על איכה שאמר ירמיה הנביא, התחיל בברכה ה' אלהיכם הרבה אתכם וגו' ככוכבי השמים, והושב במדרש שלשה תנאים בדמיון הכוכבים, מה הכוכבים האלו מעלות ע"ג מעלות כך הם ישראל, שיש בהם כהנים לוים וישראלים, ומדרגות יש בהם מינייהו מלכי מינייהו אפרכי, ומאן מלכי רבנן. ועל הרבוי אמר מה הכוכבים הללו אין להם חקר ולא מנין כך ישראל, כי קיים הבטחתו לאבות להרבות זרעם כעפרות תבל. ועל ההתמדה הקיום אמר מה הכוכבים שליטים מסוף העולם ועד סופו כך ישראל, כאשר הבטיח השי"ת ואמר כאשר השמים החדשים וגו' כן יעמוד זרעכם ושמכם שיתמידו לעולם. והכתוב מספרן אחת לאחת, כי לענין המעלות והמדרגות אמר ה' אלהיכם הרבה אתכם דהיינו שעשה אתכם רבוי הערך וגדולי המעלה, ולענין הרבוי במנין אמר והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, ולענין התמדה אמר ה' ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים וגו'. אלהים יחננו ויברכנו בנחמת ציון, אכי"ר.

צ

דרשה לשבת חזון

מיסוד ס' מדבר יהודה דף נ"ה

איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם וגו' (הדרוש הזה נשא ר' יהודה אריה ממודינא בשבת חזון שנת שנ"ז שהיה יום השלשים לפטירת אמו, והשאלה היא על מי ראוי לקונן יותר).

[צרת רבים וצרת יחיד] ביום שידובר בו במצור ובמצוק, כל חלי וכל מחלה אשר עברו על בת ירושלם ביום אשר שברו אויבי היהודים שבר ופרצה בחומותיה ובהיכל ה', באותו היום ימלאו לי שלשים יום להלקח ממני כל טובי וכל ישעי וכל חפצי, כי אמי מורתי תפארת הנשים הרחיקה נדוד וגלה ממני שכינת אל אימא קדישא, בודאי לי נאה ולי יאה לדרוש ולקונן על אבל שניהם. אבל היכול אוכל דבר מאומה על אבל הורתי ונפשי עלי תאבל על כל אבילי ציון וירושלם? כידוע שאבל על האם יגדל מאבל על אב, כמו שאמר דוד המלך ע"ה כאבל אם קודר שחותי, כי אם ימות לאדם אביו בחיי אמו עוד נשאר לו סומך ועוזר ומנחם, כדכתיב כאיש אשר אמו תנחמנו, ועוד אם ימות אביו אחרי מות אמו יתנחם קצת הבן שהוא יורש ונוחל ושורר בביתו, אבל אם אמו תמות בחיי אביו, נוסף על השגחתה ואהבתה לו אשר יאבד, ידאג פן ישא אשה אחרת ותוליד לו בנים אחרים או

כי תרדה בו בפרך בתור אם חורגת. אע"פ כן היא רק צרה פרטית, ויש לנו לחקור ולדרוש אם צרה פרטית גדולה מצרה כללית, או להיפך כי ראוי לאדם להתאונן ולהצטער יותר על צרה כללית כחורבן בית המקדש.

[צרה פרטית וצרה כללית] לכאורה נראה כי מהיות האדם קרוב אצל עצמו וכל מחשבותיו עליו כל היום, בצדק ישפוט השופט כי כמו שהטוב הפרטי מיוחד ויקר למקבלו ביותר כן הרע הבא על הפרט יצר לו מאד מאד, וכן משמע ממה שאמרו חז"ל (ברכות פ"א) אר"י משום ר' יוסי שלשה דברים בקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו, בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו שנאמר הלא בלכתך עמנו, בקש שלא תשרה שכינה על או"ה ונתן לו שנאמר ונפלינו אני ועמך וכו', וקשה למה בקש משה שלא תשרה שכינה על או"ה האם עינו רעה בשל אחרים? אלא מפני שהטוב יגדל מאד בהיותו פרטי, והיותו רב הערך למעוט המצאו, וענין השראת השכינה הוא כדי להבדילם ולפרוש אותם בתור עם סגולה מכל העמים. ולעומת זה מצינו כי גם הרע ירבה בהיותו פרטי באמרם כי סלוקן של צדיקים קשה לפני הקב"ה יותר ממאה תוכחות חסר שנים שבמשנה תורה ומחורבן בית המקדש, כי בתוכחות כתיב והפליא ה' את מכותך ובחורבן ביהמ"ק כתיב ותרד פלאים, אבל בסלוקן של צדיקים כתיב לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא. משמע כי סלוקן של צדיקים הפרטים קשים מהתוכחות על כלל ישראל וחורבן ביהמ"ק שנוגע לכל האומה. ולכן פשט הפתגם בין ההמון כי צרת רבים חצי נחמה. ויש רמז לזה ממה שאמר הנביא (ישעיה י"ג) כלם יענו ויאמרו אליך גם אתה חולית כמוני אלינו נמשלת. והמקונן יאמר מה אעידך ומה אדמה לך מה אשוה לך ואנחמך, מכלל דאי הוה לה שיווי ודמוי הוות נחמה. וכן לא עליכם כל עוברי דרך וגו', כלומר לא קרה לכם מקרה כזה, ולכן אין מכאוב כמכאובי אשר עולל לי דוקא ולא לאחרים. ואיוב מאן להתנחם מרעיו מבלתי היותם משותפים בצערו, כמ"ש גם אני ככם אדברה אם יש נפשכם תחת וגו'. ובדרך הזה מנחמים הספדנים על המיתה מצד היותה רעה כללית, כמו שאמרו חז"ל פתח ההוא ספדנא רבים שתו רבים ישתו וכו', וכי הוה מסיים ר' מאיר ספרא דאיוב הוה אמר הכי, סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה והכל למיתה הם עומדים. וכך היתה נחמת אלכסנדר מוקדון לאמו בצוותו לה שתעשה משתה ותזמין לכל רק שלא יכנס שם מי שלא קבל דאגה מימיו, ולא מצאה איש כזה, כדי להראות לה כי מצרת הרבים ראויה היא להתנחם.

[צרה כוללת גדולה יותר] אמנם מצד אחר נוכל להוכיח ההפך, כי באמת הטוב והרע הכולל גדולים ועצומים מאד, כי הטוב בהיותו כולל כפול הוא לאדם שהוא שלו ושל חבירו אם איננו רע עין, והרע ג"כ יצר לו בעדו ובעד זולתו אם בעל נפש הוא. וראיה ממשה רבינו עצמו כשאמר לו הקב"ה הרף ממני ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול ולא רצה, ובשעת חמה לא השיב, אך אחרי שעברו פנים של זעם אמר ובמה יודע איפוא כי מצאתי חן בעיניך הלא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך, כלומר התדע למה לא רציתי הטוב הפרטי כי אז היה חלק אחד ועתה היא פי שנים אני ועמך, כי יש לי הנאה מהטוב שלי ומטוב העם, ונמצא הכל חוזר להטבת הכלל. וכן הרע למה אמרו שצרת מיתת הצדיק גדולה על כל? מצד הנזק המגיע אל הכלל, כי לא יזמר ולא יעדר כרם ה' צבאות ואין מדריך העם בדרך טובה. גם סברא היא כי הרע הכללי גדול על הרע הפרטי, כגון למשל אם הרע לאדם פרטי שנעשה עני הלא נותרו עשירים לתמכו ולהטיב לו ואיש את רעהו יעזורו, ואם לקתה מדינה פרטית ברעב יוכלו להמציא לה אוכל ממדינות אחרות, אבל אם הרע הוא כללי לכל האנשים מאין יבוא העזר? וכן בטוב מה נחשב לאדם עשרו אם כל קרוביו ואוהביו הם עניים וצריך לתת להם מחסורם ואם לא יתן הרי הוא אכזרי. וזהו שאמרו חז"ל (מס' תענית) על ר' חנינא בן דוסא דהוה קאזיל באורחא והוה דארי צנא דמלחא ארישיה אתא מטרא, אמר רבש"ע כל העולם בנחת וחנינא בצער! פסק מטרא, כי מטא לביתיה אמר כל העולם כלו בצער וחנינא בנחת! אתא מטרא. נראה כי בראשונה בחפזו היה ר"ח מיצר על הגשם שהוא טובת הכלל מפני שהרע לעצמו כי ימס המלח שהיה נושא, ואח"כ כשבא לביתו הבין שלא היתה מנוחתו נחת מפני צער הרבים.

[צרת רבים חצי נחמה] אם נדקדק במאמר ההמון נבין למה צרת רבים חצי נחמה, לא שנהנה האדם מצער הכללי, אלא מהיות בטבע הכלל שאפילו בשעת צרה נותן קצת נחמה זה לזה, כ"ש בעת טובה שבהיותה כוללת תרבה ותוסיף טובה. ובדרך הזה מספרים בקורות הרומיים הקדמונים כי פעם אחת פצתה האדמה את פיה ברעידת הארץ וייראו העם פן תבלע הארץ אותם, והנה יצאה בת קול כי לא תסגר האדמה בעדה אם לא יושלך שמה פרש אחד מן גדוליהם, ומיד נמצא פרש אחד שהשליך עצמו לתוך הבליעה בהיותו רוכב על סוסו עם כלי זיינו ורומחו בידו ונאבד להצלת כל הקהל. כי חשב הפרש בלבו לאמר טוב לי להמית עצמי ולהציל את ארץ מולדתי, כי אם אמות עמהם ביחד יוכפל צערי בעדי ובעדם, ואם אמות לבדי ירע רק לעצמי ובזה אטיב לכל עמי. וכן עשה מישע מלך מואב בהעלותו לעולה את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו בחשבו להושיע את עמו מיד ישראל וע"י הצער הפרטי יסיר רעת

הכלל. ולפ"ז נפקא לן כי יגדל הרע הכללי בתכלית שאין למעלה הימנו, וא"כ כאשר נוכיח כי צרת חורבן ביהמ"ק היתה כוללת לא לבד ליושבי ירושלם כ"א לכל ישראל, ולא לבד לישראל כי אם לכל העולם, אז חובה כפולה עלינו להתאבל ע"ז, וכמו שאמרנו בנושא דרשתנו, איכה אשא לבדי טרחכם משאכם וריבכם וגו', כי על כל אחד ואחד מוטל לישא קינה כללית וכו' (ובחלק השני יבאר מגילת איכה ועניני האבלות על החורבן הגדול לאומה הישראלית ומסיים בנחמה).

צא

דרשה לשבת חזון

מיסוד ס' אפיקי יהודה ח"א דרוש כ'

ויאמר ה' אל משה עד אנה ינאצוני העם הזה ועד אנה לא יאמינו בי, אמר הקב"ה שתי צווחות צווחתי מפניכם, סופכם לצווח ארבע בשעבוד מלכיות, עד אנה תשכחני נצח, עד אנה תסתיר פניך ממני, עד אנה אשית עצות בנפשי וגו', עד אנה ירום אויבי עלי. צווחתי עד מתי לעדה הרעה הזאת, סופכם לצווח ונפשי נבהלה מאד ואתה ה' עד מתי (במדבר רבה פט"ז).

[כפלים בחטא וכפלים בנחמה] וצריכין אנו להבין גם המדרש באיכה רבתי, חטאו בכפלים ולקו בכפלים ומתנחמים בכפלים, חטא בכפלים חטא חטאה ירושלם, ולקו בכפלים כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה, ומתנחמים בכפלים נחמו נחמו עמי, ע"כ. כי כן אנחנו בית ישראל, כבני אדם יושבי חושך אסירי עני וברזל מוכים מפגעי הזמן ומושלי ארץ, על החטאים אשר חטאנו מאז, והנה בבוא עלינו העונשים ביסורים המכאיבים, או נגישות ולחץ אשר עמי הארצות לוחצים אותנו, ואין אתנו נביא וחוזה להודיענו מה טיבם של משלחת מלאכי הרעים האלה, אנו מדמים בנפשנו כי מושלי הארצות עברתם קשתה עלינו ובאפם הורגים אישי האומה הזאת ויבוזו את רכושנו, ונמשך לנו מזה הטעות כי אנו מתנפלים ומתחננים מאת המושיטים את המכאובים עלינו לאמר הרפו ממנו הרפו, שעו ממנו ונבלינה ומכחנו נשחד בערכם, ודברים ביוצא בהם המורים כאילו הארץ נתנה ביד אויבינו שנבקש מהם הטבה, ובזה אנו מוסיפים סרה וחטא על חטא. בהמעיטנו כבודו ית' כאילו עזב את הארץ ונתנה ביד החפצים להרע או להטיב, ועי"ז אנו ממשיכים עלינו עונש חדש נוסף על מה שנתחייבנו על החטא העקרי. וזהו מה שנאמר למשה במשנה תורה (דברים ל"א) הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ וגו' ועזבני והפר את בריתי וגו' וחרה אפי בו וגו' והסתרתי פני מהם והיה לאכול ומצאוהו רעות רבות וצרות, ואמר ביום ההוא הלוא על כי אין אלוה בקרבי מצאוני הרעות האלה, ואנכי הסתר אסתיר פני וגו' על כל הרעה אשר עשה כי פנה אל אלהים אחרים וגו'. כי השי"ת העיד למשה והודיעו כי עתידים לחטוא בכפלים כי יעבדו אלהי נכר ויענשו בגלות, ותחת לשוב בתשובה יוסיפו לחטוא באמרם על כי אין אלוה בקרבי מצאוני הרעות האלה, כלומר שהעונש בא להם מצד המלכות הרשעה ולא מצד עונש ה', והחטא הזה ימשיך עוד עונש חדש והוא הסתרת פנים על כל הרעה אשר עשה מתחלה ועל כי פנה אל אלהים אחרים בחשבם כי עזב ה' את הארץ ופנה את השגחתו למזלות או למושלים זרים לרדות בעם ישראל כחפצם. וזהו כוונת המדרש כי חטאו בכפלים ולקו בכפלים, הלקוי הראשון על כל הרעה אשר עשה בראשונה, והלקוי השני כי פנה אל אלהים אחרים בעת שהוא מוכה ומעונה והוא צועק „הבעל ענני!" ואינו שואל ומתחנן מאת יוצר כל המושל בכל.

[ביאור המדרש] ויתבארו בזה דבריהם ז"ל, אמר הקב"ה שתי צווחות צווחתי וכו' צווחתי עד מתי לעדה הרעה הזאת וכו'. ירצה לומר בדור בשר אע"פ שחטא והקב"ה צווח עד מתי לעדה הרעה וגו' ונענשו על חטאם, אבל בעתות צרה מכירים הם את רבונם ויודעים כי הוא טרף וירפאנו, ומתפללים אליו ומבקשים ממנו עזר ותרופה וצווחים ואומרים לפניו אתה ה' עד מתי, להצווחה האחת הזאת שמע ה' תחנתי ה' תפלתי יקח וגו'. אבל בדור עקש ופתלתול אשר הקב"ה צווח שתי צווחות, בראשונה עד אנה ינאצוני העם הזה שנאמר על גוף החטאים, אח"כ בענשו אותם והם אומרים מקרה הוא לנו ובוגדים בצורם, ע"ז מצווח הקב"ה שנית לאמר עד אנה לא יאמינו בי, שאינם מאמינים כי הוא המשלח מלאכי רעים ליסרם על פשעם, כי חטאו בכפלים, ולכן לקו בכפלים, עד אנה ה' תשכחני נצח וגו' ארבע פעמים „עד אנה" כנגד שתים.

[מחלה כפולה צריכה רופא בקי] ירמיה הנביא אמר בשם ה' לעם ישראל: כה אמר ה' אנוש לשברך נחלה מכתך אין דן דינך למזור רפואות תעלה אין לך וגו' מה תזעק על שברך אנוש מכאובך על רוב עונך עצמו חטאתך עשיתי אלה לך וגו' כי אעלה ארוכה לך וממכותך ארפאך נאם ה'. ונבאר זה כי המחלה באדם נחלקה לרוב לשני מינים, מחלה חיצונה כמו שבר יד או רגל וכדומה, מחלה פנימית קדחת ואישתא צמירתא. וההבדל ביניהן הוא כי האיש אשר לו שבר לבד הוא בריא אולם בכל כחותיו ואיברים האחרים, זולת המכאוב שהוא מרגיש המציק לו ע"י השבירה.

ומאי תקנתיה, יבוא הרופא ויחבוש את שברו באמצעות רטיות ומזורים, ויקרב עצם אל עצמו ובשר לבשרו ותשב ידו או רגלו כבראשונה. אולם איש הקדחת מנפש עד בשר תכלה וירפו כחותיו, ותקנתו בהרקות ותרופות הסממנים המיוחדים לכבות האישתא צמירתא, ואז כל הגוף ישוב לאיתנו וכחותיו ישובו לקדמותם. מעתה נתבונן אם יקרה מקרה כי האיש שנשברה ידו או רגלו נחלה ג"כ בקדחת בוערת, אך כאב המורגש מהשבירה גבר על המחלה הפנימית, ואם יקרא רופא אליל וישמע קול יללת החולה הצועק מכאב ידו או רגלו השבורה, יתן להחולה תחבושת ורטיה על האבר הכואב מבלי חקירה ודרישה אם יש לו מחלה אחרת. אך תרופתו לשוא ולא הועיל להולה מאומה כל זמן שלא ריפא את מחלתו הפנימית, והחולה צועק אוי לי על שברי כי אנוש מכאובי ולא אוכל להרפא ממנו. אמנם אם הרופא הוא אומן מובהק, לא יחיש על צעקת החולה על כאב השבר, כי הוא בודק אותו ביתר אבריו ומרגיש בגיד הדופק להתודע אם יש לו מחלה פנימית, וימצא כי הוא חולה גם במחלת הקדחת. אי לזאת ימהר לתת לו סמים מיוחדים לרפא אותו תחלה מהמחלה הפנימית היותר מסוכנת, ואחר שיכבה אש הקדחת והחולה יחליף כח וישוב לאיתנו אז נקל לרפאות השבר ברטיות ותחבושת. כן היא העם הזה, כי בהרגישם איזה דבר מעיק ומציק אשר דמיונו לשבר יד או רגל, יזעקו ויצעקו בני ישראל אל ה' ויאמרו לו אל נא רפא נא את שברנו והצילנו מן המציק. ויען ה' אותם ע"י ירמיה הנביא לאמר, כה אמר ה' אנוש לשברך—אתה צועק על השבר לבד ותחשוב כי אתה בריא אולם בכחות גופך וביתר אבריך, אבל באמת נחלה מכתך—יש לך מכה אחרת והיא אפיסת כחות גופך ולזה אין דן דינך למזור—שרופאי האליל לא ידעו איך לרפא אותך בתרופה מועלת, רפואות תעלה אין לך. ולכן מה לך לזעוק על השבר אם אנוש מכאובך הפנימי על רוב עונך. אבל עליך לזעוק על הכאב האנושי והחלוש עדי ירפא לך, להעלות לך ארוכה אמתית כי ישוב בריאות גופך לאיתנך בראשונה ואח"כ ממכותיך ושברך ארפאך.

[האבל על החורבן והדאגה על העונות] דעו נא רבותי, כי אנחנו בזעקנו הוי ואבוי על חורבן הבית כי הורס וכי הודש, הרי אנו דומים ממש אל הצועק על השבר ואינו מרגיש מכאוב אנוש נוסף על שברו שצריך רפואה ראשונה, אחר זה ירפא הרופא הנאמן את שבר עמי על נקלה.—אחי ורעי, עם היות כי הענינים המחלישים כחות האומה הישראלית רבים הם, אולם הסבה הכוללת המרחקת פדות נפשנו והמארבת צוק עתותנו היא פרוד הדעות והמחלוקת. ואמרו במדרש עה"פ האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים, רב אחא אמר הטהרו, כמ"ש ויאספו על ירושלם ויטהרו את הלשכות, ורבנן אמרין צוה אותן על המחלוקת, אמר להון תהון כולכם אסיפה אחת, כמ"ש ואתה קח לך עץ אחד וגו'. וצוה להם שיהיו מחוברים יחדו באהבה ונעימות זה עם זה, ואז אפילו אם יהיו בהם חטאים אחרים היה יכול לומר להם מה שיקרה אותם באחרית הימים, וכמו שאמרו חז"ל ראשונים שנתגלה עונם נתגלה קצם, אבל אם יהיו במחלוקות ושנאת חנם ביניהם, ואז יהיה עונם מכוסה מהעין וטמונה בלב, באופן כזה היה נסתם ממנו הקץ ולא היה יכול לגלות להם, כי האחרונים שלא נתגלה עונם לא נתגלה קצם, עד ישקיף ה' בעני עמו ויחזור העטרה ליושנה ויקבץ נדחינו אל המקום המיוחד, אז נדברו יראי ה' חד את אחד, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד.

צב

דרשה לליל תשעה באב

מיסוד ס' בית מועד דרוש ל"ז

אמר ר' יוחנן מפני מה לקו באיכה? מפני שעברו על ל"ו כריתות שבתורה. וא"ר יוחנן מפני מה לקו באלף בית? מפני שעברו על התורה שנתנה באלף בית. ישבה בדד, א"ר יוחנן אמר הקב"ה אני אמרתי וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב, עכשיו יהיה בדד מושבם, איכה ישבה בדד (סנהדרין פ' חלק).

[מדה כנגד מדה] זה לנו כלל גדול בכל עניני התורה, שהקב"ה מודד מדה כנגד מדה בין בטובה בין בפורענות. ולכן אנו מברכין על מדה טובה ברכת הטוב והמטיב, ועל מדה רעה ברכת דיין אמת, כי מדת הדין נוהגת להפרע מן העושה רעה ע"י רעה. אלה דרכי ה' נודעו לכל אומה ולשון, וכן אמר יתרו עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים כי בדבר אשר זדו עליהם. אמנם אין מדתו של הקב"ה כמדת ב"ו או כמדת הטבע שבדבר חם מחממים ובדבר קר מקררים, כי הקב"ה יעשה דבר בהפכו, שמצער קיום המצוה תמצא חדוה, ומהנאת העבירה תצא תוגה, וכן משפלות ישראל במצרים יצאו ביד רמה, ומהסתוללות המצריים וגאותם ירדו במצולות כמו אבן. וגם אנחנו לפי שבעטנו בהצלחה המעולה שהיתה לנו אבדנו אותה וירדנו למטה בדאגה ואנחה ובשפלות גמור. על שתי בחינות הללו היינו אבדת ההצלחה ופגישת הפכה בירידה קונן ירמיה הנביא בדברי קנות שלו, כי הוא זכר מעלתן של ישראל עם ירידתן, השעה שהיתה משחקת להם עם השעה שהיה בוכה וקונן

עליהם. ולפי שעיקר החורבן היה משום בטול תורה, כמו שנאמר על מה אבדה הארץ נצתה כמדבר בלי עובר ויאמר ה׳ על עזבם את תורתי וגו׳, וחבור התורה הוא באותיות אלפא ביתא, לכן חוברו פרשיות איכה בסדר אלפא ביתא. מדברי חז״ל נתבאר כי הקב״ה ברא את עולמו בתורה שהיא כלי אומנתו, ובתחילת הבריאה עלו כל אותיות הא״ב לפניו ית׳ ובקשה כל אות ממנו שבה יברא העולם, ונבחרה אות ב׳. וידוע כי נחלקו האותיות לשלש מערכות אחדיות, עשריות ומאיות בסדר אי״ק בכ״ר גל״ש וכו׳, והוא סוד שלשה עולמות גדול בינוני וקטן, עולם המלאכים עולם הגלגלים ועולם השפל. והנה תכלית כל העולמות הוא גלוי שכינה, שתשרה בתוכם ותגלה לכל אחד כפי מדרגתו, ובעבור התורה תשרה שכינה לעולם, ובבטול התורה תגלה השכינה ותסתלק. ע״כ קונן ירמיה שלש קינות המתחילות בלשון „איכה״, כנגד שלשה העולמות הללו שנחרבו בעת חורבן ביהמ״ק ששם מעיין השכינה. והפך המקונן הפ״א קודם העי״ן לרמז שכל הרע הגיע לפי שהפכו דברי אלהים חיים בתורה וסדר העולמות התלויים בה, והפגם שעשו שהקדימו הפ״א כלומר החומר המתגבר באכילת הפה אל העי״ן היינו השכל המתגבר בהסתכלות העיון, והכוונה שהקדימו הגשמיות לרוחניות. חוץ מאיכה הראשונה שהיא קינה על כל העולם, ואף שנפגם בעון ישראל אין פגמו מורגש כ״כ בשנוי סדרו כי האומות גברו ומלאו מקומו ועולם כמנהגו נוהג אצלם, אמנם חורבן המקדש וחורבן ישראל מפורסם ומורגש כי נשתנו לו הסדרים, לכן נשתנה בהם סדר האותיות.

[סלוק השכינה] כנגד סלוק השכינה מן העולם אמר איכה ישבה בדד העיר רבתי עם וגו׳, כי ידוע שכל העולם מתמצית ארץ ישראל שותה וא״י מתמצית ירושלם, כי היא ראש לכל הממלכות ושקולה ככל העולם וממנה השכינה בעולם, ולכן אמר ישבה בדד, „בדד״ בגימטריא עשרה כנגד השכינה שהיא עשירית וכנגד עשר ספירות, ואמר רבתי עם יו״ד נוספת במלת רבתי ג״כ כנגד השכינה, היתה כאלמנה שנסתלקה ממנה ההארה, רבתי בגוים שהיתה משפעת לאחרים, שרתי במדינות שכל הממלכות היו נכנעות לה, היתה למס משעובדת למדינות אחרות. וכן כל האלפא ביתא זו על סלוק השכינה מירושלם ראש העולם ומכוונת כנגד ירושלם העליונה. וכנגד סלוק השכינה מבית המקדש וחרבנו שהוא עולם הבינוני אומר איכה יעיב באפו אדני את בת ציון השליך וגו׳ כי ביהמ״ק הוא הדום רגליו וסבת הייחוד, ובכ״ז לא הגין עליו כי בלע אדני את הקדושה החופפת שם ויחמס כגן סוכו וגו׳ זנח אדני מזבחו וגו׳. וזה גרם אסיפת כח הזקנים והנערים באמרו ישבו לארץ ידמו וגו׳. ובכל קינה כלולים חורבן יתר העולמות כי כל העולמות משולבים זה בזה. וכנגד סלוק השכינה מהאדם שהוא העולם הקטן כי נסתלקה רוח נבואה מהצדיקים, הוא מקונן איכה יועם זהב וגו׳ שהוא הצדיק החשוב כזהב, שהיה רוה״ק שורה עליו ויודע סודות השמות הרומזים באבני קדש, בני ציון היקרים הם ת״ח וכו׳, וכן כל אלפא ביתא זו מדברת על הגריעות שהשיגו בני ישראל בעצמם. ועל אורך הגלות הזה הקשה כנגד כל הגליות, מפני שנמשכו בו הצרות כולן, קונן ירמיה אני הגבר וגו׳. ולפי שנראה מזה כאילו אבדו ישראל כל תקותם ואינם רואים אות לטובה, אמר אותי נהג וגו׳ במחשכים הושיבני וגו׳ ותזנח משלום נפשי וגו׳ ואומר אבד נצחי וגו׳. כל הדברים הללו נראים בגלות זה שאומרים נגזרנו לנו וירמיה דבר בשם ישראל. והיה ראוי לסדר שלש איכות זו אחר זו, אולם הושמה קינת אני הגבר קודם איכה יועם לפי שבסופה נמשך יעוד תשובתן של ישראל בלשון תפלה ובקשה וזה מונח לאחרונה. ובעבור תשובתן יכופר עונם כדכתיב תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך, ונבקש מהשי״ת לשים בלב ישראל רוח תשובה כדי לקרב הגאולה, השיבנו ה׳ אליך ונשובה וגו׳.

[ביאור המאמר] ולפי שעיקר הבכיה בת״ב הוא על בטול התורה והסתלקות השכינה, אמר ר׳ יוחנן מפני מה לקו באיכה מפני שעברו על ל״ו כריתות שבתורה, שהכריתות הן המפרידות אותנו מהשכינה, ויען כי מעון העגל שאמרו א ל ה אלהיך ישראל, הגיעו לנו ל״ו כריתות (אלה בגימטריא ל״ו), ובכולן פגמו ישראל והוא שגרם בסילוק השכינה והחורבן, ולקו במלת א י כ ה בגימטריא ל״ו, איכה כנגד אלה. וע״י פירוד השכינה נהפכו עלינו סדרי בראשית וישבנו בדד בגלות וגלמוד באומות. ואנו יושבים ובוכים על גלות השכינה וגלותנו, וכן כתיב אל תשמח ישראל אל גיל בעמים כי זנית מעל אלהיך. ויש לנו לקונן על הטובה שאבדנו שהיתה לנו מלפנים כדכתיב וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב, ועל הרעה שמצאתנו כעת שאנו בירידה ושפלות וזהו איכה ישבה בדד, והוא מדה כנגד מדה כמו שאמרנו. ועל זה בכה ישעיה משא גי חזיון וגו׳ על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי אל תאיצו לנחמני על שוד בת עמי, ובפרט היה קונן ירמיה הנביא בספרו ובמגילת איכה. ועיקר הבכי הוא בלילה הזה, וכמו שאמר בכה תבכה בלילה ודרשו חז״ל עה״פ ויבכו העם בלילה ההוא במרגלים, על עסקי הלילה שבכו על ארץ חמדה שהיא מעיין טוב לישראל, ולכן נענשו להיות בוכים על אבדת הארץ והיא בכיה לדורות, הכל מדה כנגד מדה. וע״ז אמר רשב״י אמר הקב״ה לישראל אתם בכיתם בכיה של תיפלות סופכם להיות בוכים בכיה של ממש וכו׳ (איכה רבתי). ולכן יום תשעה באב שבו בכו ישראל בספור המרגלים, הוכן לבכיה על חורבן בית המקדש.

[הגלות לכפרה] אע״פ שהקב״ה מדקדק למדוד מדה כנגד מדה, הכל הוא לטובה, כי הוא לכפרת

העון. וזה רמוז באמרו אל נקמות ה׳, שהנקמה בין שני שמות, הראשון הוא אל שהוא קצור מן אלהים מורה על מדת הדין, שנוקם השי"ת מדה כנגד מדה, והשני הוא שם הוי"ה שמורה על מדת הרחמים, שיקבל האדם העונש להנאתו לתקן המעוות. וע"י שנצדיק עלינו את הדין ונקבל הגלות לכפרה, תנשא מדת הדין מעלינו ותשיב גמול על גאים, וכן הנביא ע"ה היה מצדיק הדין באמרו צדיק הוא ה׳ כי פיהו מריתי. במדרש אמרו עה"פ כי ה׳ הוגה על רוב פשעיה, יכול על מגן (בחנם) ת"ל על רוב פשעיה, עולליה הלכו שבי לפני צר, אר"י בא וראה כמה חביבין תינוקות, גלתה הסנהדרין לא גלתה עמהן שכינה, גלו משמרות לא גלתה עמהן שכינה, וכיון שגלו תינוקות גלתה שכינה עמהן, הה"ד עולליה הלכו שבי לפני צר. והכוונה כי למוד התורה ע"י התינוקות גדול יותר מישיבת הסנהדרין, כי השכינה שורה עם תינוקות של בית רבן, ואמרו שאין מבטלין ת"ת אפילו לבנין בית המקדש, משמע כי הם חשובים יותר מביהמ"ק. ולפי שבחורבן נתבטלו התינוקות מת"ת, לכך מתבטלין מת"ת בתשעה באב לזכר הדבר, וגם משום אבלות, וכמו שמבטלין ת"ת במיתה. וכשם שהבכי וההספד על מת מורה שיש תקוה לאחריתו, כך הבכי והקינה על חורבן הבית מורה שיש תקוה שיבנה באחריתו, וכמו שראוי לזכור יום המיתה תדיר וזה טוב לחיים שנמשכים אחר המות, כך ראוי לזכור יום החורבן תדיר, וזה טוב לבנין לעתיד. וביום חורבן הבית בתשעה באב נחשב כמי שמתו מוטל לפניו שצריך לבכות ולספוד עליו, וכן ראוי שנבכה ונספוד על חורבן הבית שהוא כמת, כי נסתלקה ממנו שכינה שהוא כמו סלוק הנשמה מהגוף. וע"י הצער שנצטער ודמעות עינינו וההספד שנעשה על חורבן ביהמ"ק תתעורר השכינה לשוב עלינו, וזהו שדרש ריש לקיש כי אם מאוס מאסתנו, אם מאיסה היא לית סבר (תקוה), ואם קציפה היא אית סבר דכל מאן דכעס סופיה לאתרצויי, ולכן אמר כי אם מאוס מאסתנו? קצפת עלינו עד מאד! לא מאסת רק קצפת עלינו. ויהי רצון שתהיה בכייתנו על החורבן מרצה על עונותינו ויהפוך מספדנו למחול לנו, בבוא משיח צדקנו בבי"א.

צג

דרשה ליום תשעה באב

מיסוד ס׳ בית מועד דרוש ל"ח

רב קטינא הוה קאזיל באורחא, כי מטא אפתחא דבי אובא טמיא גנח גוהא, אמר איכא דאמר להאי אובא טמיא האי גוהא דגנח מי ידע? רמא ליה קלא קטינא קטינא! ומאי לא ידענא? בשעה שהקב"ה זוכר את בניו ששרויים בצער כביכול מוריד שתי דמעות לים הגדול וקולם נשמע מסוף העולם ועד סופו והיינו גוהא. אמר רב קטינא אובא טמיא כדיב ומליה כדיבין, אי הכי גוהא גוהא מבעי ליה? אין גוהא גוהא עביד והאי דלא אודי ליה כי היכי דלא לטעו כולי עלמא בתריה, רב קטינא דידיה אמר כפיו סופק זו על זו שנאמר וגם אני אכה כפי אל כפי, רבי יונתן אמר אנחה מתאנח שנאמר והנחותי חמתי בם והתנחמתי, רבנן אמרי בועט ברקיע שנאמר הידד כדורכים יענה, רב אדא בר יעקב אמר דוחק את רגליו תחת כסא הכבוד שנאמר כה אמר ה׳ השמים כסאי והארץ הדום רגלי, ויש אומרים שואג בקולו ומרעיש עולמו שנאמר ה׳ ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאג ישאג על נוהו (ברכות פ׳ הרואה).

[הלילה והיום] לדינא נחשב יום ט׳ באב כמו לילו ולילו כיומו לכל דבר, ואף שעיקר הבכי בלילה כמו שנאמר בכה תבכה בלילה, הנה הוא נגרר ליום והיום נגרר ללילה שלאחריו, שחורבן הבית הראשון היה רובו בעשירי, ולכן אמר ריב"ז אלמלא הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי שרובו של היכל נשרף בו. אמנם עיקר הבכי בלילה שהוא סימן למדת הדין הגוברת בלילה, וכנגד ויבכו העם בלילה ההוא במרגלים, ובליל ט׳ באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ, וגזרה זו היתה סבה שנחרב בית המקדש הראשון והשני, לפי שאילו נכנסו בימי משה רבינו ע"ה היה הוא בונה בית המקדש ולא היה חרב מעולם. בכל עניני הבריאה היום נמשך אחרי הלילה שנאמר ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, כי מדת הדין שהוא לילה הוא קודם ומדת הרחמים שהוא יום נמשך אחר הלילה והרחמים משותפים עם הדין. אמנם בקדשים המרצים מדת הדין הלילה הולך אחר היום, דכתיב ביום קרבנו יאכל לא יניח ממנו עד בקר, אלמא לילה שלאחר היום קרי יום, ומפני תקון העולם מדת יום מעורבת במדת לילה ומדת לילה מעורבת במדת יום. ולפי שבתשעה באב גברה מדת הדין לגמרי, אין בו רנה של תורה אלא צעקה ודמעה, כאמרו צעק לבם אל אדני היינו על מדת הדין, חומת בת ציון הורידי כנחל דמעה יומם ולילה, של תשעה באב שהוא יומו כלילו לענין הבכי, אל תתני פוגת לך שיפג לבך מצער, אל תדום בת עיניך מהדמעה להפיס מדת הדין. וכן תעשי תמיד כדי שתהא לך תקומה, קומי רוני בלילה לראש אשמורות, שאז תתעורר מדת הרחמים להכין השפע ולבסס מדת הדין, שפכי כמים לבך נכח פני אדני שלא ימנע ממך ההשפעה האלהית. ואם אין את ראויה יעשה בשביל נפש עולליך העטופים ברעב

התורה בראש כל חוצות הגליות.

[שלש משמרות בלילה] וזה מה שאמר ר׳ אליעזר בברייתא (ברכות פ"א) שלש משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי שנאמר ה׳ ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאוג ישאג על נוהו. והכוונה כי בית המקדש היה כלי לקבלת ההשפעה העליונה, ומעת שנחרב נתקללו הצינורות ואינה יורדת כדרכה אלא ע"י התעוררות של מדת הרחמים, שמרעיש במדת הדין ועושה רושם בעולם, והשפע מתחלק לשלשה מינים, שפע האצילות, שפע נוסף, שפע הזיווג, וסדר התעוררותם והמשכתם הוא בשלש משמרות הנזכרות. ולכן אמרו שעל כל משמר וגו׳ והשאיגה היא עבור שנמנע התפשטותה בחורבן הבית וגם לנעור במדת הדין שגברה כ"כ בסבת החורבן, והכל דרך משל ומליצה. וכדי לעזור להתעוררות זו נבחרות ראשי האשמרות לרנה של תורה ושירות ותשבחות לה׳, והעוסק בתורה ובזמרה באותן השעות גורם שהשפע מתרחב יותר, וכמו שהאשה שבנה יונק משדיה מתפרקת ממשא החלב שבדדיה ונוח לה, כן העוסק בתורה יונק השפע שהוא חסד אלהים ועושה נחת רוח לקונו, וכמו שאמרו חז"ל כל הלומד תורה גומל חסד לקונו דכתיב רוכב שמים בעזרך וכו׳. וגורם תוספת טובה ומוסיף כח בגבורה של מעלה כמו היונק שמוסיף ביניקה רבוי חלב בדדי אמו. והשפע נחלק בלילה כדכתיב ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה, ונגלה ומתפשט ביום, ולפיכך כסדר חלוק משמרות בלילה הוא סדר חלוק משמרות ביום. והיינו דאמר שם רב יהודה אמר רב י"ב שעות היום, שלש שעות ראשונות יושב הקב"ה ועוסק בתורה, שניות יושב ודן את כל העולם כלו, כיון שראה שהעולם מתחייב עומד מכסא דין ויושב על כסא רחמים, שלישיות יושב הקב"ה וזן את כל העולם כלו מקרני ראמים ועד ביצי כנים, רביעיות יושב ושוחק עם לויתן. אמר רב נחמן בר יצחק עם בריותיו משחק על בריותיו אינו משחק. ולמאן דאמר מכי חרוב ביהמ"ק אין שחוק לפניו ברביעיות מאי עביד? יושב ולומד תורה לתינוקות של בית רבן שנאמר את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה וכו׳. הנה שלש שעות הראשונות שעוסק בתורה כנגד השפע האצילות, ושלש שעות השניות כנגד השפע המוסיף, ושלש שעות השלישיות כנגד השפע הזיווגי, ושלש שעות הרביעיות רמז שהקב"ה שמח להשפיע מטובו בעולמו וזה סוד שחוק לויתן. ורב נחמן ר"ל שהשחוק והיחוד הוא עם בריותיו. ולמאן דאמר וכו׳ שמשפיע טובו בזכות תינוקות של בית רבן והשחוק הוא בלמוד התורה. ועלינו לזכור ההשפעה והטובה שהיתה בזמן הבית כדי להרבות האבל והינון על אבדתו. ויש לנו לבכות ולקונן על כל משמר ומשמר של יום זה שאירע בו הפך מהנהוג אצלנו מקדם.

[שלש דמעות של הקב"ה] ואמרו חז"ל (חגיגה פ"א) עה"פ ואם לא תשמעוה במסתרים תבכה נפשי מפני גוה, מאי במסתרים א"ר שמואל ב"א משמיה דרב מקום יש לו להקב"ה שבוכה בו ומסתרים שמו, ומאי מפני גוה אמר רב יצחק מפני גאותן של ישראל שנטלה מהן ונתנה לאו"ה, ר׳ שמואל בר נחמן אמר מפני גאותה של מלכות שמים. ומי איכא בכיה קמיה דקב"ה והא אמר רב פפא אין עצבות לפני המקום שנאמר עוז וחדוה במקומו? לא קשיא הא בבתי גואי והא בבתי בראי. ובבתי בראי ליכא עצבות, והא כתיב ויקרא אדני ה׳ צבאות לבכי ולמספד וגו׳? שאני חורבן ביהמ"ק שאפילו מלאכי השרת בכו שנאמר הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון. ודמוע תדמע עיני דמעה כי נשבה עדר ה׳, א"ר אלעזר שלש דמעות הללו למה? אחת על מקדש ראשון ואחת על מקדש שני ואחת על ישראל שגלו ממקומן, ואיכא דאמרי על בטול תורה. הכונה לדברים פנימים כאשר אמרנו כי השפע הוא שחוק לפני הקב"ה שנעשה רצונו הטוב להשפיע לכל בריותיו, ולכן תיקן שיגברו הרחמים תמיד כדי שירד השפע כדרכו, אמנם כשרבו העונות גורמים שתגבר מדת הדין למדת הרחמים, וזה כי הוגה על רוב פשעיה, ובכך נתעכב השפע, וזה כנוי להבכי ואל הדמעות המלוחים שהן רמז למדת הדין אשר תתגבר ע"י החטאים, כמו שהמים המתוקים הם רמז למדת הרחמים.

[עשר ספירות] צריך להבין כי העשר מדות שמנו חכמים נקראים ספירות נערכות בשלש מערכות אף שכולן מיוחדות וכחן אחד. השלש הראשונות הן נסתרות בהיות כח האלהות נעלם בהן והוא פועל ונגלה בעולם במדת הדין, והשש הנמשכות הן מדות בנין העולם ונבחן בהן חסד ורחמים, ומדה נוספת עליהן ומכרעת אותן, והוא הנקראת שכינה אשר בה מתאחדות כל המדות דין ורחמים, והיא מנהגת הנבראים ומצדדת ונוטה ההשפעה לבריות כראוי להם ע"י התהפכות מדת הדין לרחמים. ומשלש המערכות האלה ישוערו שלשת מיני השפע שזכרנו שהם שפע האצילות ושפע הנוסף ושפע הזווג שבו מזדווגות ונאחדות כולן. וזו כוונת המאמר אם לא תשמעוה במסתרים תבכה נפשי מפני גוה, היינו אם לא תשמעו לתורה שהיא ה׳ חומשים וכו׳ במסתרים היינו מקום השפע האצילות שממנו מתערה ומתגלה מדת הדין וכשהבריות חוטאים למטה נמנע השפע מלמעלה הרמוז במלת גו"ה, היינו במדות שלש מערכות שאמרנו, ועשר ספירות יש מהן שלש הראשונות וש"ש מדות הבנין, וה׳ האחרונה כנגד השכינה, ונעצר השפע מפני גאותן של ישראל ונטל מהם ונתן לאו"ה. ר׳ שמואל ב"נ אמר מפני גאותה של מלכות שמים, רמז שהחורבן גרם בטול או מעוט השפע מהשכינה עצמה מפני שרבו פשעינו נגרה. ומי איכא בכייה וכו׳ כלומר שאין מניעת ההשפעה מלמעלה

משום צר. לא קשיא הא בבתי גואי היינו שלש הספירות הראשונות שבה חדרי הנשמות ונסתרות התורה, ויש בחורבן זה בכייה היינו עצירת ההשפעה, אבל בבתי בראי היינו שש מדות הבנין ליכא עצבות, שלא תמנע ההשפעה והנהגות העולם בעבור הרשעים, כאמרו עולם כמנהגו נוהג ורשעים שקלקלו עתידים ליתן את הדין, ולכן לא יורגש העצבות שהיא מניעת ההשפעה. והא כתיב וכו׳ שאני חורבן ביהמ״ק שאפילו מלאכי השרת בכו וכו׳ שאז הרגישו כל בריות העולם הצער והחסרון מעצירת ההשפעה, לא לבד התחתונים אלא אפילו העליונים שהם הכוכבים אספו נגהם. ושלש דמעות הללו הן כנגד השלשה עולמות או כנגד שלשה מיני שפע שאמרנו שנעצרו. המקדש הראשון הוא עולם העליון, המקדש השני היינו אמצעי, ואחר על ישראל שגלו ממקומן היינו עולם התחתון. ואיכא דאמרי על בטול תורה שנראה מצד החורבן והגלות כאילו ח״ו בטלה התורה מעיקרה.

[ביאור המאמר] ועתה נפרש המאמר שפתחנו, מאי זועות גוהה וכו׳, ר״ל לפי שיש לפעולות סבה קרובה וסבה רחוקה, היינו טבעית והשגחית, וכתיב ותגעש ותרעש הארץ, וסופק כפיו כשהשרים מלמטה מקטרגים עלינו, ובועט ברקיע כשהמזלות מורות רעות עלינו, ודוחק את רגליו על הסבות התחתונות המצויות בחלל העולם השפל אשר מתנגדים לנו. והנה המין מכונה בשם אובא טמיא (אוב וידעוני דורש אל המתים ובעל כשוף), שמאמין במינות שהיא שוא ושקר לעומת התורה שהיא אלהית ואמתית, והמין ההוא ידע כי שקר בידו והאמת אתנו, אך הפקיר עצמו להנאת עוה״ז ודרש דברי תורה לפי דרכו. ומספר שרב קטינא הוה שקיל ואזיל באורחא, היינו בהשערת אורך גלותנו, כי מטא אפתחא דבי אובא טמיא, כלומר לסבת הגלות שהוא הכישוף והמינות אשר מטרתו להכחיש האמת גנח גוהא, הרעישה הארץ, להראות שאין נחת רוח לעולם במעשה האוב, וידיעת העתידות שלו אינו דרך אמת, אמר איכא וכו׳ ביון לפרסם שאין ממש באוב היינו במינות שקולו כאוב שפיל ואזיל כגונב דעת עליונה ולא נתפשט אלא ע״י חורבן הבית מעת שנתמעט העיקר שהוא הקדושה ונתרבה הטפלה שהיא הטומאה, והקב״ה מרעיש את העולם להודיע אמתתו, ולזה כוונו באמרם לא נבראו רעמים אלא לפשט בהן עקמומיות שבלב שנאמר והאלהים עשה שייראו מלפניו היינו שהראה אות לבריות שלא ימשכו אחרי המינות. ומפני שהרעמים מלמעלה והרעש מתחת לארץ באמרו גנח גוהא רמז לרעם ולרעש כאחד, ששמים וארץ מרעימים זה על זה. וכן הודה לו המין ואמר קטינא קטינא, כפל שמו לחזק האמת עם שחשבו לקטן לעומתו שהוא מין גדול. ואמר אמאי לא ידענא והאמת ניכר מעצמו ואינו צריך ראיה, בשעה שהקב״ה זוכר את בניו ששרוים בצער וכו׳ היינו שמצטערים על החורבן והגלות בעבור מעוט העבודה האלהית, מוריד שתי דמעות לים הגדול וקולם נשמע מסוף העולם וכו׳ והרצון לומר שמעורר הרחמים שהם מים מתוקים שנהפכו לדין שהם מים מלוחים וירדו בים הגדול, וזה היינו גוהא המרעיש העולם ומעורר הדין, והדמעות הם כנוי לשנוי ההשגחה מטובה לרעה. ואמר רב קטינא אובא טמיא כדיב (שקר), לפי שהשיב כהוגן חשש שמא יאמרו המינות קרובה לתורה אלא שנוטה במקצת, לכן אמר שכולו שקר ולא יטעו אחריה. דאי הכי גוהא גוהא מבעי ליה, כלומר שהיה לו להרעיד גם את המין מפני פחד ה׳ ומהדר גאונו בקומו לערוץ הארץ ולחזור בו, וגוהא גוהא כנגד שתי דמעות. אמנם, גוהא גוהא עביד שגם המינים יודעים את רבונם אך מתכוונים למרוד בו. ולמה לא הודה רב קטינא לדברי המין שאמר אמת? כי היכי דלא לטעו כולי עלמא בתריה (והמינים הם הנוצרים בלשון חז״ל ובעת ההיא כבר התחילו להתגדר ולהתפרץ מפני חכמי ישראל). ועל דרך הפנימי (קבלה) שתי דמעות רמז לחכמה ובינה וכו׳. והנה אם כל העולמות נתרעמו ורעשו מה נעשה אנחנו שכל הנזק הגיע לנו, והיותר קשה עלינו מה שנתפשטה המינות בעולם הפך התורה, וזה מסבת הע״ז שעשו הדורות הללו שמהם פרחה הטעות. וזה שהעיד בנו משה רבינו ע״ה בפרשת היום, כי תוליד בנים וגו׳ והשחתם ועשיתם וגו׳ העידותי בכם היום כי אבוד תאבדון במקדש ראשון וכמקדש שני שנחרבו, ועבדתם שם וגו׳ ובקשתם משם מהגלות והחורבן תכירו טעותכם אשר לא רציתם להכיר בהיותכם על אדמתכם, וכשתצטערו על החורבן ותכירו צרתכם וזהו בצר לך וגו׳ שיהיה לך צרה על מה שעברת על רצון האל ית׳ ושבת עד ה׳ אלהיך ושמעת בקולו, ינולו רחמיו על הדין. לפ״ז נראה בבירור שאורך הגלות הוא על שאין ישראל מצטערים על החורבן כמו שיאות שאין התשועה אלא בבכי על החורבן, כאמרו בבכי יבואו, בשביל שיבכו על החורבן. ותמיד בכל יום צריכים אנו להתאנח על הגלות וכ״ש ביום זה, ואין סימן גאולה אלא מתוך צרה ובכיה, ואמרו במדרש רבה מתוך חמשה דברים ישראל נגאלין מתוך צרה מתוך תשובה מתוך רחמים מתוך זכות אבות מתוך הקץ. והם כנגד חמשה דברים שבהם גברה מדת הדין על מדת הרחמים והם שנזכרו במשנת תענית חמשה דברים אירעו בתשעה באב שנגזרה על אבותינו שלא יכנסו לארץ ונחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר. ונגד חמשה דברים הללו אנו מתאבלים היום ומתענים בחמשה ענויים, למען תחזור מדת הרחמים להתגבר על מדת הדין, ויום זה יהפך לנו לישועה וישוב השפע לאיתנו והעולם לתנאו הראשון, ויראה דמעת העשוקים שאין להם כח ואין להם מנחם, ולמען שמו יחיה ישראל מן הגלות

הזה שהם חשובים בו כמתים, ויגאלנו בקרוב ויעלנו ברינה וניל לארץ אבותינו, אמן.

צד

דרשה לשבת נחמו

מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש נ״ב ונ״ד

התשכח אשה עולה, אמר לה הקב״ה בתי י״ב מזלות בראתי ברקיע ועל כל מזל ומזל בראתי לו חיל וכולן לא בראתי אלא בשבילך, ואת אמרת עזבתני ושכחתני (ברכות פ׳ אין עומדין).

[שבע דנחמתא] חז״ל יחסו התקשרות לשבע הפטרות דנחמתא שאנו מפטירין באלו השבתות שהוא כעין ויכוח בין הקב״ה ובין ישראל והנביאים, באופן הנחמה אם תהיה ע״י הנביאים או ע״י הקב״ה, כאשר הובא באבודרהם בשם המדרש. וכיון שנתנה רשות לדרוש ולקבל שכר, נאמר כי הוא מפורסם ממדת חסדיו ית׳ כי מדה טובה מרובה ממדת פורענות, וכסדר הזה הוא עושה לסובלי הגלות לתת להם בכפלים הצלחות ונחמות מאשר עברו עליהם צרות רבות ורעות, כאשר ייעד ע״י נביא זכריה ע״ה באמרו, שובו לבצרון אסירי התקוה גם היום מגיד משנה אשיב לך. והכוונה שמדבר על לב בני הגלות הזה שארכו ימיו כל כך, שרבו בו המאות וחלפו למו ממספר האלף, ועדיין הם מחזיקים בתומת התקוה בכל תוקף ואינם נרפים ממנה ולא יתנו ליאוש לשלוט בלבותם. ויאמר הנביא לדור האחרון הזוכים לגאולה בבא עת לחננה, שובו לבצרון אתם אבירי הלב וחזקי האמונה אסירי התקוה גם היום, אחרי רבוי השנים שעברו, כי בזכות התקוה לבדה ראוים אתם להגאל כמאמרם ז״ל אין ביד ישראל אלא הקווי וכו׳. ולכן הנה שכרכם אתכם לנחמכם בכפלים, והנביא המגיד יבשרכם כי גמול משנה אשיב לך לכל אחד ואחד מכם. ובדרך הזה יצאו קדמונינו ז״ל בענין ההפטרות להרבות במדה טובה ממדת פורענות, לאשר בין המצרים תקנו שלש הפטרות דפורענותא כפי מספר השבתות בין י״ז תמוז לט׳ באב, לכך התקינו להכפיל ההפטרות של נחמות, לכל פורענות שתים של נחמה, ולבסוף הפטרה בשם כנסת ישראל שמקבלת תנחומין בשמחה ובטוב לבב. ויש בהן גם התיחסות מצד הענינים ונושאי הנבואות, נחמות כנגד הפורעניות במהותן ואיכותן.

[פורעניות ונחמות] בהפטרה הראשונה דברי ירמיהו באו בה שני ענינים להכאיב לב ישראל, הראשון דרך כלל קנטורין ותוכחות ויעודי רעה, וע״כ היה ירמיה מסרב מהתנבאות כאלה, והשני דרך פרט שאמר ראה הפקדתיך היום הזה על הגוים ועל הממלכות לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס לבנות ולנטוע, ובכלל הגוים בית ישראל, שהפקידו על ההריסה והנתיצה של ערי ישובן ואדמתם תשאר חרבה ושממה. וכנגדן באה ההפטרה נחמו נחמו עמי שמצוה על הנביאים לנחם את ישראל ולדבר על לב ירושלם דברים טובים, ועל שממון העיר באה ההפטרה ותאמר ציון שמתרעמת מפני שעזבה השי״ת ושכחה, כי היא שוממה וחרבה, ומשיב ה׳ שלא ישכחנה נצח ויתקן עוותתה בהריסה זו, כי מהרי בניך מהרסיך ומחרביך ממך יצאו, ולא יהיו בך עוד מהרסין ומחריבין אלא אדרבא חרבותיך ושוממותיך וארץ הריסותך עתה תצרי מיושב וגו׳ וחתם כי נחם ה׳ ציון נחם כל חרבותיה. בהפטרת השניה שמעו הוכיחם על התרחקם מאת ה׳ מבלי התנהג בלמוד התורה, באמרו הכהנים לא אמרו איה ה׳ ותופשי התורה לא ידעוני והרועים פשעו בי וגו׳, ובאר עונשם ע״ז לכן עוד אריב אתכם וגו׳ ואת בני בניהם אריב, שהוא העדר השלום. וכנגד זה אמר בהפטרת נחמה עניה סוערה לא נוחמה וגו׳ וכל בניך למודי ה׳, שיהיו מלומדים מה׳ בלמוד תורתו הקדושה, באופן שתופסי התורה לא יעזבוהו, וימשך מזה ורב שלום בניך, שירבה השלום בינו ית׳ ובין בני ישראל. ועוד שנית בא בהפטרת שמעו מה שיבואו הגוים בגבול ישראל לבוז ולהצר להם, באמרו העבד ישראל מדוע היה לבז עליו ישאגו כפירים וגו׳ גם בני נוף וגו׳. ובאה הנחמה ע״ז בהפטרת אנכי אנכי הוא מנחמכם, באמרו עורי עורי לבשי עזך וגו׳ כי לא יוסיף יבא בך עוד ערל וטמא שהם הגוים. בהפטרת חזון אחר שאמר בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי והרבה להזכיר עונותיהם, אמר ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם גם כי תרבו תפלה אינני שומע וגו׳, אשר באמת הגדולה שבתוכחות היא העלמת עיניו ית׳ ממנו בהסתרת פנים כאילו אינו משגיח בנו חלילה, ולפיכך באה הנחמה על זה בהפטרת רני עקרה, בשצף קצף הסתרתי פני רגע ממך וגו׳ כי הסתרת פנים היתה לזמן מועט בערך החסד הגדול אשר בו ירחמם. ולבסוף בהפטרת חזון מתרעם כספך היה לסיגים שריך סוררים וחברי גנבים וגו׳, ועל כל זה בא התקון בהפטרת קומי אורי, שאמר השי״ת תחת הנחשת אביא זהב ותחת הברזל אביא כסף וגו׳ שלא יהא שם תערובת סיגים עם הכסף ואדרבא יהיה בהיפך שבמקום המתכות הגרוע יבא היותר חשוב. ובמקום שהיו שם גנבים בעול וחמס, אז לא ישמע עוד חמס בארצך שוד ושבר בגבוליך, אלא הכל יהיה בצדק ובמישור, ומזה תבא לקרוא הישועה בחומותיך, כי גדולה צדקה ומשפט שמקרבת את הגאולה. ואחרי ששמעה כנסת ישראל את כל הנחמות האלה, בתקון כל היעודים הרעים אשר הכאיבו את לבה בפורעניות היא מקבלת אותם בשמחה ובטוב לבב ומכרזת ואומרת הריני מרוצה ומפוייסת, שוש אשיש בה׳ וגו׳.

[ביאור המאמר] **ובפרט החזיק לבבנו דבורו ית׳** בפסוק הנדרש במאמרנו, התשכח אשה עולה וגו׳, כי הוראת שכחה על שני אופנים, הראשון שאינה שכחה ממש, אלא מניעה להעלות זכרונו לפניו לטובה, על דרך שנאמר ביוסף ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו, ונאמר כי לא לנצח ישכח אביון, היינו שלא נשכח מלהטיב לו לעזרו לעת המצטרך. והאופן השני הוא שכחה ממש שנעדר ממנו בהחלט זכרון אותו הדבר ואינו עולה על לבו כלל לא לטוב ולא לרע כאילו לא היה בעולם. וכאן אחרי שאמרה כנסת ישראל עזבני ה׳ היינו שלא נטפל בהם לטובה, אם כן בהכרח מה שהוסיפה לומר עוד וה׳ שכחני היא שכחה החלטית שאינו נזכר מהם כלל. ועל זה משיב השי״ת כמתמיה על פי דרכם ושטתם, שאפילו בדרך טבע הוא בלתי אפשר וכמעט מן הנמנע להיות זה כן, כי בשלמא העזיבה ניחא שיש מקום לומר שעזבם מהטיב עמהם והניחם בארץ אויביהם לסבול צרות, אבל לומר עוד ששכחם שכחה גמורה מבלי היות לו זכרון מהם, היאך אפשר זאת? ואמר ית׳ כי מתחלת הבריאה נתכוון בתכונת העולם העליון השמימי לברוא במספר חלקים מתייחס למספר שבטי ישראל י״ב מזלות כנגד י״ב שבטים, ולא בלבד במספר הכללי של המזלות אלא אפילו בכל פרט ופרט מהם דקדקתי בו כמספר הי״ב בלגיונות ובשלטונים וכו׳, וכל אלה לא בראתים בתכונה כזו אלא בשבילכם לכוון למספרכם, וכל אלה הם לפני תמיד ואני רואה אותם בכל עת ובכל רגע, ובהכרח מזכירים אותי אדות היותכם, ואיך אפשר שתשלוט בי השכחה להסיר אתכם מתוך זכרוני?! ואת אמרת עזבתני ושכחתני, כי שכחה אחרי עזיבה הוא שכחה מוחלטת וזו לא אפשר אצלי. התשכח אשה עולה וגו׳ הן על כפים חקותיך חומותיך נגדי תמיד וגו׳, שהם מעוררי הזכירה, כדרך הרוצים לזכור איזה דבר שעושים רשמים בראשי פרקים בכף היד ובהביטם בם זוכרים הענין.

[עולם חסד יבנה] **ואמר בשצף קצף הסתרתי פני** רגע ממך ובחסד עולם רחמתיך, כלומר הן אמת שהסתרתי פני מכם על צד המשפט בסבת מה שקצפתי עליכם על עונותיכם, וא״כ משורת הדין לא יהיה מקום לגאלכם כי אם בהיותכם מתקנים ומבטלים הסבה, אעפ״כ אומר הוא לרחם אתכם כאותו החסד עצמו של העולם בכללו, שמצד הדין לא היה יכול להתקיים ובאה לו הבריאה מצד החסד, וכן אעשה עמך. וע״ז אמרו חז״ל (פסחים פ׳ האשה) גדול יום קבוץ גליות כיום שנבראו בו שמים וארץ, שנאמר ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ כי גדול יום יזרעאל, וכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום אחד. ונוכל ללמוד עוד מזה שמשוה יום קבוץ הגלות לבריאת העולם, שלא יקשה בעינינו אורך הגלות, ולשאול עד מתי ימתין ה׳ לגאלנו? כי שאלה **זאת היא מעין שאלת בריאת העולם** למה היתה הבריאה ביום שנברא ולא כמה וכמה אלפים שנים מקודם, כי לא קצרה יד ה׳ לברוא העולם בכל עת שירצה. והתשובה כי הוא ית׳ בחכמתו העמוקה ידע היטב הזמן הראוי והנאות לברוא העולם ולא יתכן זמן אחר לא לפניו ולא לאחריו, ואנחנו לא נוכל להשיגו, כדרשתם ז״ל זמן היה לו לעולם שיברא וכו׳. כן היום המיועד ממנו ית׳ לקבוץ הגליות הוא היום שיעד לו ולא יתכן ביום אחר, וכמ״ש יום נקם בלבי ושנת גאולי באה. וע״כ אמר הכתוב שאל נא לימים ראשונים וגו׳ כמשיב להשואל מתי קץ הפלאות, מה תתמה ותשאל על ימי המשיח מדוע אחרו פעמיהם לבא? הלא תשאל כזה לימים הראשונים מבריאת העולם למה לא היו קודם היותם, ומזה תבין כמה עמקו מחשבות תמים דעים ה׳ כי הוא לבדו מחשב הקץ האמתי.

[טענות הנוצרים להכחיש בגאולת ישראל] **המתנגדים** ליעוד ישראל בראותם עכוב הקץ יגזרו אומר לקיים סרובם ובאים להכחיש תקות הגאולה אע״פ שהם מאמינים בדברי הנביאים בכתבי הקדש המדברים מעיר ירושלם ובית המקדש שעתידין להבנות, ואומרים: א׳) כי יוציאו הכתובים מפשוטם ויבארו שדברו על הרוחניות למעלה מן השמים ועל הבנינים הנאמרים בנבואת יחזקאל, וכי הקמת חרבות ירושלם והחזרת ערי ישראל לישובן הכל הוא דרך רמז ומשל. ב׳) אם לא יוכלו לפרשם דרך רמז יאמרו כי לא על ישראל ממש הבאים משבטי יעקב נאמרו, אלא על העמים אשר נקראו עתה בשם ישראל שנכנסו תחתם והם יקחו חלקם. ג׳) בראותם שעכ״פ יורו הפסוקים על בני עמנו ולא על זולתנו, יאמרו כי אותן הנבואות כולן כבר נתקיימו לשעבר קודם גלותם האחרון וספו תמו לבלתי היותם עוד לעתיד. ולהשיב על הכחשותיהם יכולין אנו לומר כי הנבואה עצמה כבר השתדלה בקצת מקומות לבטל אלו הדחיות. על הראשונה אמר חבקוק הנביא, על משמרתי אעמודה לשמוע מה ידבר בי ומה אשיב על תוכחתו, הגיד להמתנגדים שהיו מתוכחים עמו לאבד תקותו באמרם שיעודי הטובה יש להם רמז ואינם כפשוטם, ע״כ היה מיחל מה ידבר השי״ת אליו, ותוכן דברי הנבואה הוא מענה על התוכחות של הקמים עליו, ואומר ויענני ה׳ ויאמר כתוב חזון ובאר על הלוחות למען ירוץ קורא בו, שלא יהיה באופן נעלם ונסתר ולא יצטרך עיון וחקירה להבינו, אלא פשוט ומבואר על הלוחות דברים כהויתן, כי אמת הוא עוד חזון למועד ויפיח לקץ הימים, אך לא מפני שיתאחר נאמר שהוא כזב כפי פשוטו ואינו אלא סוד ורמז, כי בלי ספק לא יכזב ואפילו אם יתמהמה חכה לו. על השניה כבר נאמר אני ה׳ לא שניתי ואתם בני ישראל לא כליתם, השוה כביכול נצחיות בני ישראל עם נצחיות השי״ת, לומר כשם

שאני חי לעולם ולא נשתניתי ממה שהייתי כך אתם בני ישראל לא יכנס בכם הכליון חלילה ולעולם תקראו בשם ישראל. והבטיח הוא ית' ליעקב אבינו ע"י ישעיה הנביא לומר ועתה יעקב עבדי וישראל בחרתי בו, כה אמר ה' עושך אל תירא עבדי יעקב וישראל בחרתי בו, כי אצוק מים על צמא ונוזלים על יבשה אצוק רוחי על זרעך וברכתי על צאצאיך וצמחו בבין חציר וגו'. היינו שלא יצוק רוחו וברכתו על אומה אחרת אלא על אותה שהיא מזרעו וצאצאי היוצאים ממנו, שמלת זרע לא יקבל שום פירוש אלא על יוצאי ירכו ולא על אשר יתואר בשם בן. וכן על מלך המשיח שיהיה מבית דוד לא יחליפהו באחר כפי סברתם, ועליו אמר ישעיה הנביא ויצא חוטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה, בלי תערובת או הרכבה, ונצר מהשרשים מורה על הזכר שהוא השורש ממש, ועל שניהם יחד אמר הנביא ירמיהו ע"ה, כה אמר ה' אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי גם זרע יעקב ודוד עבדי אמאס מקחת מזרעו מושלים אל זרע אברהם יצחק ויעקב כי אשוב את שבותם ורחמתים. ועל השלישית להוציא מן הלב שהנבואות כבר עבר זמנן, אמר הנביא הושע ע"ה כי ימים רבים ישבו בני ישראל אין מלך ואין שר ואין זבח ואין מצבה ואין אפוד ותרפים, אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם, ופחדו אל ה' ואל טובו באחרית הימים. דברים אלו יורו בברור שידבר על זמן הגלות הזה אשר עליו יצדק ימים רבים ולא על גלות בבל, וכשיעד הטובה אמר שיהיה באחרית הימים. וראיה יותר גדולה היא מדברי בלעם שנאמר בו, וישא משלו ויאמר נאם שומע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה נופל וגלוי עינים, אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת וגו'. התפאר שנבואתו אינה חידה ולא משל ולא רמז אלא גלויה ומפורסמת כפשוטה, וביאר עוד שקיום נבואתו לא תהיה בימים אחדים ובזמן קרוב. כאילו יאמר שתהיה ההצלה שהוא מיעד לא בזמן הבית הראשון, וזה אראנו ולא עתה, וגם לא לזמן הבית השני כי אשורנו ולא קרוב, אלא הוא לימים רבים ולעתים רחוקות והוא באחרית הימים, כאשר אמר לבלק אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים. ופי' עיקר הנבואה דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל, שיקום מי שיצא ממעי יעקב וישראל ממש, שיהיה כמו כוכב מאיר ושבט מושלים בידו, ותהא הצלחתו לא למשול ולשעבד אומה אחת או קצת אומות, אלא ימחץ פאתי מואב וגו' ופרט אותם בעבור בלק שממנו נתעורר הדבר, ויקרקר כל בני שת שממנו הושתת העולם וממנו כל באי העולם מתחלתם ועד סופם, וכל זה אינו אלא בגאולה העתידה בביאת משיחנו באחרית הימים. ונראה כי למען יהיה הדבר הזה מקובל ומקוים אצל או"ה שלא יוכלו להכחיש נבואה זו, בחר הקב"ה בנביא בבלעם שהיה נביא מפורסם אצל או"ה אשר האמינו בו. ולזה כוונו חז"ל במדרש באמרם: נתן הקב"ה כח בקולו של בלעם וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו כדי שישמעו הגוים שהוא מברכן (לישראל), שאילו היתה נבואה זו נאמרת מפי אחד מנביאי ישראל לא היתה מקובלת אצל הכל, כי זה יאמר בכה וזה יאמר בכה שנוגע בדבר הוא, אבל עכשיו שאמרם בלעם מקרב עמם שהיה צר ושונא לאומה הישראלית, הנה קולו זה יש לו כח עצום שילך מסוף העולם ועד סופו, ועל כרחן יודו ויקבלו האמת, בהיות כאן הודאת הבעל דין היותר מתנגד לישראל. אם כן יהיה נכון לבנו בטוח שלא ישיב דברו ית' ריקם, ותהי זאת נחמתנו האמתית. וכבר הקדים השי"ת לבשר את אבינו הראשון אברהם ע"ה בשורה עצומה שתתקרר דעתו עד מאד, בהודיע לו מהפלגת מעלת ישראל היוצאים ממנו, כשאמר לו הבט נא השמימה וספור הכוכבים וגו' ויאמר לו כה יהיה זרעך, ומיד האמין בה' ויחשבה לו צדקה, כי שמח שמחה גדולה שיהיו בניו הנקראים זרעו (ולא מזרע זולתו) דומים לכוכבים ונמשלים לצבא השמים, ודמיון זה לא נאמר בלבד על הרבוי המספרי אבל ג"כ נכלל בזה הערך אשר ביניהם בענין הפלגת מדרגתם ושלמותם אשר יתקבצו בזרע הנבחר, על המעלות אשר בהן נתעלו צבא השמים על כל יתר הנמצאים השפלים בארץ מתחת, כמ"ש ואתם תהיו לי לעם סגולה וגוי קדוש.

צה

דרשה לשבת נחמו

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש נ"ה

אמר שמואל באו עשרה בני אדם וישבו לפניו, אמר להם חזרו בתשובה, אמרו לו עבד שמכרו רבו ואשה שגרשה בעלה כלום יש לזה על זה כלום? אמר לו הקב"ה לנביא לך אמור להם איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו, הן בעונותיכם נמכרתם ובפשעיכם שולחה אמכם. והיינו דאמר ריש לקיש מאי דכתיב דוד עבדי נבוכדנצר עבדי? גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין ישראל לומר כך, לפיכך הקדים הקב"ה וקראו עבדו, עבד שקנה נכסים עבד למי נכסים למי? (סנהדרין פ' חלק).

[אהבת ה' לישראל] אהבת ה' העצומה לעם סגולתו לא נתפרסמה בלבד בעת היותם זכאים וראוים לקבל

השפעתו והשגתו עליהם לטובה, אלא אפילו בזמן סרחונם בעת שמוכנים להתעוררות הדין להביא עליהם יסורין קשים ח"ו, גם אז הוא מורה גודל חבתו עמהם, כי תיכף ומיד הוא מבקש ומפשפש מקום ואופן למצוא להם צד זכות שלא יתמידו בצער ודאגת הצרות. והיא באמת אהבה יקרה מאד, כי לא תמצא אהבה עזה כזו בנקל אצל בני אדם אפילו בין הקרובים שאר בשרו, יען האוהב וריע ידבר על לב רעהו וינחמהו בהיותו בצרה אשר לא הסב אותה, אבל אם רעהו בגד בו והניעו לעורר עליו שנאה ולהתקוטט עמו במעשה ובדבור, אז לא ישתדל להפיס דעתו ולרצותו ולא ידאג ולא יצטער על צרת רעהו. אמנם אהבת ה' את ישראל היא ברוך הפלגה כ"כ שאף אם הוא שניא כח ומייסר ומוכיח את ישראל ומייעד עליהם רעות רבות וצרות ע"י עבדיו הנביאים, ותיכף ומיד מדבר על לבם דברים טובים נחומים, ואין לך נבואה וחזות קשה לרעה שאין נחמתה בצדה. הלא נראה את ירמיה הנביא ראש המדברים רעות על ישראל, אשר צוהו השי"ת לייעד כמה צרות גדולות לנתוש ולנתוץ וגו' מצפון תפתח הרעה וגו', ועוד מעט בסימן סמוך פייסם ונחמם, באמרו כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה, קודש ישראל לד' ראשית תבואתה וגו'. כאילו יאמר עם היותו מגזים ומייעד עליך רעות גדולות ונאמנות כאלה, אל תבהלו מזה כי סוף סוף אושיע אתכם, וכל הרעה המיוחדת לבוא עליכם תבוא על שונאיכם, מצד שני ענינים שנזכרו בפסוק בעתה אחישנה, אם על צד הזכות ואם על צד החסד, והוא ית' יצרף את שניהם יחד למהר את הקץ. וע"ז אמר זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך, ע"ד ואהבת עולם אהבתיך ע"כ משכתיך חסד, ומצד הזכות כי קבלתם את תורתי ומצותי והלכתם אחרי במדבר בארץ לא זרועה ולא הרהרתם אחרי מדותי לומר מה נאכל אנחנו וטפינו ובעירנו. ושמא תאמר הלא ראינו כי כמה פעמים התרעמו נתנה ראש, ונפשנו קצה בלחם הקלוקל וכדומה, כל אלו התלונות עשו הערב רב, אבל זרע ישראל עמדו בקדושתם, כי קדש ישראל לה' ראשית תבואתו, כלומר מהתחלת גדולו וראשית הווייתו, לפיכך כל אוכליו יאשמו והרעה תבא עליהם. ומי לנו גדול ממשה רבינו ע"ה רבן של נביאים, אחר אשר הרבה תוכחותיו בפ' בחקותי, סיים בנחמה משיבת נפש באמרו אף גם זאת וגו', וזכרתי להם ברית ראשונים אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לעיני הגוים להיות להם לאלהים אני ה'. א"כ זו היא נחמה עצומה לבל נתייאש מרוב תוכחות המיועדות, כי רצונו ית' להפיס דעתם של ישראל ולהפיג צערם ע"י נחמות שיבואו מיד אח"כ.

[ביאור המאמר] מעתה נשאר לנו מקום ספק בקללות משנה תורה כי ראינו משה רבינו ע"ה האריך מאד בכמה ייעודים שונים קשים לרעה, פתח בגנות וסיים ברע יותר, והשיבך ה' מצרים וגו' והתמכרתם שם לאויביך לעבדים ולשפחות ואין קונה, שהוא תכלית הפחיתות והשפלות אשר למעוט ערכם לא ימצא מי שיקנה אותם, ואיך הניחם כך בדאגה בלי שום פסוק של נחמה ונחת רוח, כי אין זה מדרכו ית' עמנו, שלא תסבול זה אהבתו האמתית, כי הנה אפילו ביום המר של תשעה באב תקנו לנו קדמונינו ע"ה אחר הקינות עניני נחמה, ולערב בעת המנחה אנו אומרים נחם ה' אלהינו וכו', ואיך א"כ כאן נוחם יסתר מעינינו? והנה בספר דברי שלמה הביא בשם אביו ז"ל שלהיות קללות אלו רומזות על גלותנו זה הארוך, נתארך ג"כ ספור הנחמה ונעלם מלפרשה עד אח"כ בפ' נצבים באמרו והיה כי יבואו עליך וגו' ושבת עד ה' וגו' שהוא כמו סיום פרשה זו. אמנם נראה יותר לומר כי זה הפסוק בעצמו והתמכרתם שם לאויביך לעבדים ולשפחות ואין קונה, איננה קללה רק נחמה, ע"פ מאמרנו שפתחנו בו, ונדקדק לשון והתמכרתם שהוא התפעל, ועוד יותר לעבדים ולשפחות כי ודאי הנמכר ונמכרת אינו להיות אדון או גברת אלא לעבד ושפחה, והיה די לומר ונמכרתם לאויביכם ואין קונה. אבל ממאמרנו נראה שהיה חפצו ורצונו ית' שיהיו ישראל קנוים לו ומשועבדים אליו וסרים למשמעתו תמיד לעולם ועד, והקנין הזה הוא עוד יותר מקנין אשה לבעלה וכן השעבוד הוא יותר משעבוד עבד לרבו, כי האשה אחר שתתגרש נפסק החבור ביניהם ואין זו לזה כלום, וכן העבד אם נמכר לאחר יוצא מרשות האדון הראשון לגמרי, אמנם קשר האהבה שבין בני ישראל ובין הקב"ה חזק כ"כ שאי אפשר לנתקו לעולם, ואין שייך בהם גירושין או מכירה. והשי"ת הקדים בחכמתו לתקן זה, אם בגרושין איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה, ואם במכירה מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו. כי אף שמסרתי אתכם ביד אויביכם לא היתה המסירה בתורת מכירה לפי שהאויב הוא במדרגת עבד אצלי ונמצא שלעולם לא יצאנו מרשותו ית'. וזה הוא מה שאמר הכתוב לנחם אותנו ולדבר על לבנו דבר גדול הערך מאד, כי אף אם גזר עלינו כמה גזירות בגלות לא יצאנו מרשותו ושעבודו, והשגחתו עודנה חופפת עלינו, ועתיד הוא לגאלנו. וזהו שאמר ונתמכרתם לעבדים ולשפחות ואין קונה, אל תחשבו את עצמכם לנמכרים ושאין לי עוד חלק בכם, כי אין הדבר כן, כיון שאין אתם נמכרים לבני חורין השולטים על עצמם, אלא לגוים שהם עבדים ושפחות, כי כבר הקדמתי לקרות את נבוכדנצר בשם עבד וכן כל אויביהם, ונמשך מזה שאין שום אחד מהם קונה אתכם כי מה שקנה עבד קנה רבו. ואם כן הדבר עדיין אנו ובנינו ובני בנינו עד סוף כל הדורות משועבדים אליו ית' ויתעלה שמו, ובשמו אנו נקראים, ואין לשום אומה ולשון מגע יד

בנו. היש נחמה גדולה מזו לנו עם בני ישראל?! ובאמת היא אצלנו נחת רוח מופלג, נוגע בעצמות דבוק ישראל עם קרובו עמו ית׳, שהוא התכלית המעולה והנכסף, באופן שלעולם שמו יקרא עלינו, הוא אבינו הוא מלכנו, הוא יושיענו ויגאלנו מן הגלות ויביאנו לציון בבי"א.

(מיסוד דרשות מהר"י מינץ דרוש תשיעי)

[עיקר הנחמה היא התשובה] בהפטרת פרשה זו, אמר הנביא דברו על לב ירושלם וקראו אליה כי מלאה צבאה כי נרצה עונה כי לקחה מיד ה׳ כפלים בכל חטאתיה. יען כי רוב דברי הנביאים המיעדים ביאת משיח צדקנו מפליגים ומאחרים מאד זמן המוגבל לביאתו, ישעיה אמר והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה׳ וגו׳, וכדי שלא יתייאשו ישראל מן הגאולה בגלות הארוך הזה, ראה השי"ת כי טוב לצוות לנביאיו שינחמו את ישראל וידברו על לב ירושלם לאמר, כי הדבר מסור בידם למהר את הקץ אם ירצו, וכמו שאמר היום אם בקולי תשמעו, ואמרו זכו אחישנה לא זכו בעתה, וזהו מה שאמר, דברו על לב ירושלם וקראו אליה כי מלאה צבאה, פי׳ מלאה זמנה, כמו כל ימי צבאי איחל, וכמו הלא צבא לאנוש עלי ארץ. כי נרצה עונה, אם תחזור בתשובה לרצות עונה אז אמהר אחישנה. ומה שאמר כי לקחה מיד ה׳ כפלים בכל חטאתיה, נראה בהשקפה הראשונה דבר תימה, כי איך נחשוב שהקב"ה מעניש את האדם יותר מעונשו הראוי לחטאו? ואפילו כדי חטאו אינו מענישו כי רב חסד הוא נושא עון ועובר על פשע, והכתוב אומר כי חשכת למטה מעונינו (נחמיה ט׳). רש"י ז"ל הביא מה שתרגם יונתן ארי קבילת מן קדם ה׳ כאילו לקח על חד תרין בכל חובאה, אח"כ כתב כי לפי פשוטו יתכן לפרשו כי לקחה פורענות כפלים, ואם תאמר היאך מדתו של הקב"ה לשלם לאדם כפלים בחטאו, מצינו מקרא מלא ושלמתי ראשונה משנה עונם וחטאתם, עכ"ל. והם דברים מבהילים שאין הדעת סובלתם ונגד המפורסם בתנ"ך. ורש"י בעצמו כנראה חזר בו כי לחצתו האמת, ובפסוק ושלמתי ראשונה משנה עונם וחטאתם פי׳ את ששנו על עונם לעשות עונות אבותיהם שהוא ג"כ כפלים, וכן תרגם יונתן. ונראה כי פירוש לקחה מיד ה׳ כפלים, רמז לירושלם עליונה ותחתונה, כי בעת הגלות השליך משמים ארץ תפארת ישראל, והן שתים ירושלם הנשמית וירושלם הרוחנית, וישראל לקו בשתים כי אבדו את ממלכתם וארצם וגם אבדו תפארתם וכבודם ונתבזו נגד העמים ויושבי תבל, וזהו העונש הכפול כי לקחה מיד ה׳ כפלים בכל חטאתיה, וגם התנחומים בכפלים לכן כתיב נחמו נחמו עמי וגו׳.

צו

דרשה לחמשה עשר באב

[מקור היום טוב] בזמן הבית השני היה ט"ו באב חג של שמחה, ובו בנות ישראל יוצאות במחולות בכרמים (תענית כ"ו) לזכר המחולות של בנות שילה (סוף שופטים), והוא היום שהותרו השבטים לבא זה בזה, כי התירו להעביר נחלה משבט לשבט ע"י תערובת הנשואים של בנות השבטים. ונקרא אותו היום „זמן אעי כהניא" או זמן עצי כהנים, שבו הביאו קרבן עצים למערכת המזבח. מפני כשעלו בני הגולה בראשונה לא מצאו עצים בלשכה, התקינו אז הנביאים שאפילו לשכה מלאה עצים היו מתנדבים העם עצים ביום הזה, שנאמר והגורלות הפלנו על קרבן העצים הכהנים הלוים והעם להביא לבית אלהינו לבית אבותינו לעתים מזומנים שנה בשנה לבער על מזבח ה׳ אלהינו ככתוב בתורה (נחמיה י׳ ל"ה, תענית כ"ח). הגורלות הפילו בין השבטים וכל אחד זכה להביא עצים בחדש מיוחד, וביום ט"ו באב הביאו בני זתוא משבט יהודה (עזרא ב׳ ט׳) ועמהם מי שטעה בשבטו והעם בכלל. רבה ורב יוסף נתנו טעם להיום טוב בט"ו באב, שבו פסקו מלכרות עצים למערכה, שהוא סוף זמן ימי הקיץ בא"י ומתחילים ממחרתו ימי החמה (ב"מ ק"ו:). ואמר ר׳ אליעזר הגדול שמט"ו באב ואילך תשש כחה של חמה והעצים הנכרתים אינם מתיבשים. ואותו היום קראו „תבר מגל" לדברי ר׳ מנשיא ועשוהו יו"ט להוציא מלבן של צדוקים שהתנגדו לקרבן העצים מן הצבור שאינו מפורש בתורה. ר׳ יוחנן אמר באותו יום כלו מתי מדבר ותמו כל אנשי דור היוצא ממצרים. עולא אמר יום שביטל הושע בן אלה פרוסדיות (שומרים) שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים למנוע את ישראל מלעלות לרגל (מ"א י"ב). ר׳ מתנה אמר יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה ואותו היום תקנו ביבנה ברכת הטוב והמטיב. ואין כוונת ר׳ מתנה כי היו"ט נתקן בראשונה לזכרון הזה, כי מעשה של הרוגי ביתר היה בימי בר כוכבא אחר חורבן הבית השני, אבל רוצה לומר כי קבורת הרוגי ביתר אירע ג"כ בט"ו באב וקבעו בו יו"ט באותו הזמן, ואולי נשכח היו"ט וחזרו ויסדוהו אז (תענית ל׳, ב"ב קמ"ז וקכ"א).

(מיסוד ס׳ יערת דבש ח"ב דף י"ט ע"ב)

[התחלת הדבור למשה] אמרינן בתענית לא היו יו"ט לישראל כט"ו באב וכיוה"כ שבהם בנות ישראל יוצאות בכלי לבן וגו׳ וכן הוא אומר צאינה וראינה בנות ציון וכו׳ ביום חתונתו וביום שמחת לבו, ביום

חתונתו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זהו בנין ביהמ"ק עב"ל. ויש להבין מה ענין הך קרא ומה שדרשו בו להך דט"ו באב ויוה"כ, ויש מפרשים דיוה"כ נרמז במתן תורה כמ"ש דניתנו בו לוחות אחרונות, והך דביהמ"ק להך דט"ו באב כמ"ש שהוא יום קרבן עצים למערכה. גם אמרו הטעם כי בט"ו באב פסקו מתי מדבר דאמר מר עד שלא כלו מתי מדבר לא היה דבור עם משה שנאמר ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות וגו׳ וסמיך ליה וידבר ה׳ אלי וכו׳, וכתבו התוספות דמתו בת"ב והיה אבלות עד יום ט"ו ומאז החל הדבור עם משה. אבל הרשב"ם בשם ירושלמי ומדרש איכה כתב הגירסא יום שבטל בו החפר דאמר ר׳ לוי כל ערב תשעה באב היה כרוז יוצא הכל יצאו לחפור חפרין (קבריב) וישינין בהם, ובשחרית הכרוז יוצא יבדלו החיים מן המתים והיו בודקים אותן ונמצאו ט"ו אלף ופרוטרוט חסרין בכל שנה, וכך עשו ארבעים שנה, יום לשנה יום לשנה. בשנה האחרונה עשו כן ובדקו עצמן ונמצאו שלימים, אמרו שמא טעינו בחשבון, וכן ביום עשירי וכן בי"א וכו׳ עד דאיתמלי סיהרא, כיון דאיתמלי סיהרא אמרו בטל הקב"ה אותה גזירה קשה מעלינו ועשו משתה ושמחה ויו"ט. ולפ"ז יש חילוק אם היו"ט הוא משום שנתבטלה הגזרה אז או משום שחזר הדיבור עם משה, כי לא שרתה עליו השכינה כ"ז שהיו ישראל בעצבון ואבלות. ומתו בת"ב כי בלילה ההוא חטאו במרגלים ונענשו למות במדבר, וכשלא מתו בלילה ההוא בשנה האחרונה חשבו אולי טעו בקביעת החדש וכאשר הכירו שהלבנה במלואה הבינו שכבר עבר ת"ב ולא מתו כי נתבטלה הגזרה ועשו אותו היום יו"ט. ולכאורה קשה איך יכלו לראות הלבנה במדבר מפני ענני הכבוד שכסה את השמים? ונוכל לתרץ כי בשנת הארבעים באחד באב מת אהרן ונסתלקו ענני הכבוד ויכלו לראות הלבנה, ואף שחזרו העננים מפני כבודו של משה עכ"פ נסתלקו במשך שלשים יום לאבלות אהרן. ולכן לא נתנו הטעם ליו"ט בט"ו באב משום שחזר הדיבור למשה, כי מחמת האבלות של אהרן בחדש אב לא הופיעה רוה"ק על משה עד ר"ח אלול, והוצרכו ליתן הטעם משום שכלו דור המדבר למות בט"ו באב. אמנם יש לישב כי באמת טעם היו"ט הוא משום חזרת הדיבור בט"ו באב ולא הפסיקה ממנו רוה"ק מפני אבלות אהרן, כי בודאי כמו שיש אבלות למטה כביכול יש אבלות למעלה, כדמצינו במבול שהתאבל הקב"ה, ובזמן שאדם בצער כביכול השכינה אומרת קלני מראשי וכו׳ ובמקום שיש צער נסתלקה רוה"ק. אבל זהו דוקא על מיתה מתוך חטא כמו דור המבול וגם דור המדבר שמתו בחטאם, אבל במות צדיקים גמורים הוא חדוה למעלה כי נקדש בקדושה עילאה, ואמרינן הלולא דרשב"י במותו, ואין כאן עוצב כי יקר בעיני ה׳ המותה לחסידיו, וא"כ לא פסקה רוח קדשו ושכינת עוזו במיתת אהרן קדוש ה׳, והיתה חדוה למעלה אף כי למטה בכו ואבלו עליו כל העם, ושפיר הוא שדרשו על זה ביום חתונתו זה מתן תורה והן הלוחות האחרונות ביוה"כ, וביום שמחת לבו זה ט"ו באב, שחזרה אז רוה"ק למשה רבינו ע"ה, שאין השכינה שורה אלא מתוך שמחה.

דרשות לחדש אלול

חומר לדרוש על אדות חדש אלול

[הכנות לימים נוראים] אלול הוא החדש האחרון בשנה ועושין בו הכנות לשנה הבאה אחריו שמתחילין בה הימים הנוראים ר"ה עשרת ימי תשובה ויוה"כ. ונתנו סימן לזה הפסוק אריה שאג מי לא ייראת, ראשי תיבות ארי"ה א׳לול, ר׳אש השנה, י׳ום כפור, ה׳ושענא רבא. גם סימן לחדש אלו"ל א׳ני ל׳דודי ו׳דודי ל׳י, וכן ומל ה׳ אלהיך א׳ת ל׳בבך ו׳את ל׳בב וגו׳ להורות שהוא החדש לתשובה לתקן מה שפגם בשנה העברה (של"ה). גם סימן ואשר לא צדה והאלהים א׳נה ל׳ידו ו׳שמתי ל׳ך ראשי תיבות אלול, לרמז כי חדש זה נתן השי"ת לכפרה לכל מי שחטא בשוגג. משנכנס אלול מרבים בתפלות ובקשות, וביום ב׳ דר"ח אלול מתחילין בתקיעת שופר (תשר"ק) אחר תפילת שחרית, ומפסיקים בערב ר"ה כדי לעשות היכר בין תקיעה של רשות ולזכר בעלמא ובין תקיעות של חובה. כי התקיעה באלול אינה אלא מנהג להזהיר ולזרז את העם לתשובה, וגם כדי לערבב השטן שלא ידע מתי יהיה ראש השנה ולא יוכל לקטרג בו (מהר"י טירנא).

מר"ח אלול עד יו"כ הם ארבעים יום ששהה משה רבינו ע"ה בהר, כי עלה בר"ח אלול. ר' יהושע בן קרחא אומר מ' יום עשה משה בהר וכו' ולאחר מ' יום לקח את הלוחות וירד אל המחנה, ובי"ז בתמוז שבר את הלוחות והרג את לייטי ישראל, ועשה מ' יום במחנה עד ששרף את העגל וכו', ובראש חדש אלול אמר הקב"ה למשה עלה אלי ההרה, והעבירו שופר בכל המחנה שמשה עולה להר כדי שלא יטעו עוד אחר העגל וכו' על כן התקינו חכמים שיהיו תוקעים בשופר בר"ח אלול בכל שנה ושנה (פרקי דר"א פמ"ו). וקודם ר"ה משכימים באשמורות לומר סליחות ותחנונים, וקורין פ' נצבים קודם ר"ה כדי להפסיק בין תוכחה מפ' כי תבא ובין ר"ה, ועוד כי הלשון אתם נצבים היום כולכם הוא מסוגל מאד לעורר על ההכנה לתשובה ליום הדין. ודרשו אתם נצבים היום, מה היום פעמים מאיר ופעמים מאפיל, כן אתם אף שאפלה לכם בגלות, עתיד להאיר לכם אור עולם שנאמר והיה לך ה' לאור עולם (ישעיה ס'), אימתי בזמן שתהיו כולכם אגודה אחת, שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום (דברים ד'). בנוהג שבעולם אם נוטל אדם אגודה של קנים שמא יכול לשברם בבת אחת? ואילו נוטל אחת אחת אפילו תינוק משברן. וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלים עד שיהיו כולן אגודה אחת, שנאמר בימים ההמה ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבואו יחדיו (ירמיה ג'), וכשהם אגודים מקבלין פני שכינה, לכך נאמר אתם נצבים היום כולכם לפני ה' אלהיכם (תנחומא).

צז

דרשה לשבת ר"ח אלול

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש נ"ו

ובר"ח אלול אמר הקב"ה למשה עלה אלי ההרה והעבירו שופר בכל המחנה שהרי משה עולה להר, שלא יטעו עוד אחר ע"ז, והקב"ה נתעלה אותו היום באותו השופר שנאמר עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר. ועל כן התקינו חכמים שיהיו תוקעים בשופר בר"ח אלול בכל שנה ושנה (פרקי דר"א).

[התחלה טובה] מוסכם אצל רוב בני אדם כי ההתחלה היא יותר מחצי הכל, ואמת הוא כי יש מבוא גדול להשיג גמר הדברים והשלמתם כפי מה שהיתה ההתחלה בהם בראשיתם אם לטוב אם להפכו, וכמו שאמר ר"ע על פסוק טוב אחרית דבר מראשיתו, כשהוא טוב מראשיתו. אשר ע"כ היה מחפצו ית' ורצונו שיהיו כל ההתחלות מיוחדות אליו. ויירא ראשית לו למען ישתעבדו לעבודתו כל הדברים בעיקר ומיטב ענינם שהוא התחלה הראשית, וזה אחד מטעמי הבכורים, ומטעם זה נאמר כי הבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן וישע ה' אל הבל ואל מנחתו, ומפני שקין לא התדרז למהר ולהקדים בהבאת מנחתו מראשית פרי אדמתו קודם שיתהנה הוא מהם רק מקץ ימים הביא מנחתו, לכן לא שעה אליו ה'. ולזאת הסבה צוה השי"ת על החלה ראשית עריסותיכם ועל פטר חמור ועל פדיון הבן הבכור, להיות כל אלה ראשיות והתחלות לבאים אחריהם. וגם בסדר הזמנים ראינו כי בכל ימי שנותינו וזמן היותנו על האדמה חפץ הוא יתברך שבפרטות זמן האביב לחיינו וראשית בכורי השנים העושים בנו פרי תבונה הוא זמן הבחרות לייחד אותו לעבודתו ית' להתקומם נגד יצרנו ולהחליץ חושים להשגת השלמות, ולא נמתין לעת ערב אחרי שקפצה עלינו הזקנה. והוא שאמרו חז"ל (במס' ע"ז) אשרי איש ירא את ה', אשרי איש ולא אשה?! אמר רב עמרם אמר רב אשרי שעושה תשובה כשהוא איש, דמלת איש באה להטיל תנאי על הירא ה' אבל לא לשלול אשה, לומר שעושה תשובה בזמן שהוא איש בבחרותו ואינו ממתין עד זקנתו כשתשש כחו. ובכלל אמרו כשהוא איש נכלל ג"כ מה שהוא עיקר גדול בתשובה לעורר האדם לעשות מעצמו מבלי הצטרך שום סבה חיצונית לעוררו מצד הדרשנים או זולתם, כי בהיותו מתעורר ע"י אחרים הוא בגדר נקבה שמקבלת ומושפעת, אבל בהתקוממו מעצמו מטוב שכלו הרי הוא בגדר איש זכר בלתי מקבל אלא משפיע שפע שלמות על עצמו. ופשוטו במקומו שחוזר כשהוא איש בתקפו וגבורתו בהיות הימים ימי בכורי זמנו. כמאמר שלמה ע"ה וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד אשר לא יבואו ימי הרעה והגיעו שנים אשר תאמר אין לי חפץ בהם. וגם בימי החדש נתייחד היום הראשון שבו להיות קדש לה', ואפילו בכל יום ויום בפני עצמו נתעלה התחלתו בראשית היום בהשכמת הבקר להתגבר אז כארי לקום בבקר לעבודתו ית' והתפלה באותה שעה נרצית ומקובלת מאד.

[הזירוז לתשובה] ולפ"ז אפשר למצוא טעם למה שהורגלנו בחדש זה של אלול להרבות בו סליחות ותחנונים והשמעת קול שופר, כי לאשר בר"ח תשרי תחלת השנה אנו מכינים עצמנו להתחלה טובה להזדרז אל התשובה בתקיעת השופר, ולא די בראשית השנה בלבד אלא צריכין לצרף עמה גם אחרית השנה, להיות מזורזים ומודרכים אל התשובה בסוף השנה למען יהיו תמיד עינינו בה מראשית השנה ועד אחרית שנה, ולפיכך בחדש אלול שהוא אחרון לשנה אנו מרבים בענינים אלו של תשובה עד יום ראש השנה עצמו כדי לנעוץ סופה בתחלתה, להיות לנו

אחרית כראשית.

[ביאור המאמר] בפתיחת מאמרנו נתנו טעם לתקיעת השופר ביום ראש החדש עצמו, מפני עלייתו של משה רבינו ע"ה בהר, ולדעתי ברייתא זו לשטתה אזלה דארבעים יום השניים לא עלה משה על ההר אלא עשאם שם במחנה כמבואר שם, ולכך לא הוצרך לתקוע שופר אלא בארבעים יום השלישיים שאז עלה משה ונעלם מהם, ובאה התקיעה להודיע לישראל עליה זו כדי שלא יטעו. ולפ"ז מה שאמר משה ועתה אעלה אל ה' וגו' בתחלת הארבעים השניים, אין הכוונה עלייה ממש אל ההר אלא העלאת המחשבה אליו ית' להתיחד בכוונה להתפלל לפניו על עמו. וזה שלא כשיטת רש"י ז"ל שפירש שעלה אל ההר ממש פעם שניה כמו שעלה פעם שלישית, ולשטתו יקשה למה לא תקעו בשופר להכריז עלייתו גם בפעם השניה כדי שלא יטעו העם. ואפשר לומר דמאן דאית ליה שטת רש"י לא יסבור כדברי הברייתא שתקעו בשופר בפעם השלישית שאינו אלא דרש ולא יוכרח מקבלו, ולדעתו טעם המנהג לתקוע בר"ח אלול הוא מטעם אחר כדי לעורר על התשובה. ודע שהרב בעל הטורים ז"ל באו"ח ריש הלכות ר"ה מייתי הך ברייתא עד שיהיו תוקעים בר"ח אלול בכל שנה ושנה, והוסיף לכתוב שתוקעין בכל החדש כדי להזהיר את ישראל שעשו תשובה שנאמר אם יתקע שופר בעיר והעם לא יחרדו, ובאמת הם שני טעמים נפרדים. — וגם נתייחדה השכמת הבקר קודם ר"ה להרבות בסליחות ותחנונים לכוונה זו של התעוררות לתשובה, כי ההשכמה בבקר רצויה לתפלה, ועליה אמר הנביא קומי רוני בלילה לראש אשמרות שפכי כמים לבך נכח פני ה' שאי אליו כפיך על נפש עולליך וגו'. בזה הזהיר את האומה על בקשת חסדיו ית' בכל אופני העבודה אם בדבור אם במחשבה ואם במעשה, על הדבור אמר קומי רוני בלילה לקום משנתך ולצעוק ולהתפלל אל ה' כי אותה שעה בראש אשמרות היא יותר מוכנת וראויה להמשיך חוט של חסד והתפלה רצויה לפניו ית'. על המחשבה אמר שפכי כמים לבך, ר"ל לטהר המחשבה ורעיון הלב שיוכלו לגלות מצפוניו כמים הפנים נגד ה' הבוחן לבות ויודע תעלומות. ועל המעשה אמר שאי אליו כפיך, להיות ממהרות להתעסק בעבודת הבורא ולא בענינים גופנים נמוכים ונבזים חוץ מעבודתו ית', וזהו לשון נשיאה, לתת להם הרמה והתנשאות להעלותם למעלה ולצד הרוחני. ובלי ספק בהיותנו מעוררים השחר בהשכמת הבקר, גם השי"ת יתעורר למהר להאיר בקר גאולתנו, ויתקיים בנו מאמר המשורר ע"ה באמרו נפשי לה' משומרים לבקר שומרים לבקר, ר"ל כשנפשי נתונה אליו ית' להיות מהשומרים לבקר לקום בהשכמה לעבודתו ואין הבקר ממתין להם, אז אנו בטוחים להיות משומרים לבקר המקוים ומיחלים ביאת הבקר של הגאולה, וביאר הענין באמרו יחל ישראל אל ה' כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות, שיהיה במהרה בימינו, אמן.

צח

דרשה לחדש אלול

מיסוד ס' בית מועד דרוש ד'

שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה וגו'

[הכרחית התשובה] אין דבר יותר הכרחי לאדם לתשועת עצמו כמו התשובה, מפני שהיא כוללת לכל בני אדם, לא לבד לרשעים שצריכים לתשובה אלא אפילו צדיקים זקוקים לה, וזהו שכתוב מגדל עוז שם ה' דהיינו התשובה שהיא כמגדל, בו ירוץ צדיק ונשגב שהוא הרשע ששב ונושא במגדל התשובה. למה התשובה דומה לרפואה הסובבת על שני קוטבים שכל אדם נשען עליהם, האחד לקיום ושמירת הבריאות והשני להקל ולהסיר החולי, וסימנך שמש צדקה ומרפא, וכך התשובה מקיימת ושומרת בריאות הנפש וגם מרחקת ומונעת חולי הנפש, ובאופן זה תמצא כי התשובה כוללת לרשעים וגם לצדיקים, כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, כלומר שיעשה טוב גמור שיקיים כל מצות עשה וכל מצות לא תעשה, כי אם מחסר אחת מהמצות עשה שאפשר לו לעשות או אם חוטא באחת ממצות לא תעשה הרי הוא צריך תקון והשלמה, ובכן התשובה הכרחית מכל צד. והתועלת המיוחדת מהתשובה הוא שתתן כח לנפש לחזור ולשוב לארמון שלה בטהרה, אחר שנתחלשה בירידתה פה ע"י החטא, ובכח התשובה יעלה לה אבר כנשרים תרוץ ולא תיגע ולא תיעוף עד בואה למקום מחצבתה. גם התשובה תרפא אותה שתהא ראויה להכנס במחיצתה.

[התעוררות להתחלת השנה] לכל דבר בעולם יש התחלה שתתעורר כח חידושו אשר מקורו מבריאת העולם, וכן התשובה אשר תעורר ותחדש לב האדם ותכונן את רוחו מקורה מהתחלת הבריאה. ואע"פ שיש כח לתשובה בכל יום ובכל שעה, מ"מ תתעורר יותר בר"ה בעת שנברא האדם שאז התחילה פעולתה. ולפי שטבע האדם נכנע לתשובה כי מקבל תקון על ידה, לכן ימהר ויחיש להתעורר כנגדה ולקבל פניה מראש חדש אלול כדי לעשות ההכנות הצריכות לה. ותקנו חכמים ימים אלו מר"ח אלול עד יוה"כ שהם ימים קבועים לרצון ולפיוס כי בהם נתכפרו ישראל מעון העגל ונכתבו לוחות שניות מכח ופעל התשובה, והוצרך לתשלום תקון זה ארבעים יום, לפי שיסוד

העולם מקיף ארבעים מדות, היינו שנחלק היסוד לארבע מדרגות אצילות בריאה יצירה עשייה, וכל מדרגה כלולה מעשר ספירות הרי ארבעים, וכן יצירת האדם ארבעים יום. וכמו שההויה מתפשטת במספר ארבעים כן ההשחתה במספר ארבעים, כדאשכחן במבול הנני ממטיר על הארץ ארבעים יום וגו׳. וכן עון העגל פגם בארבעים יום של בריאת האדם ובתורה שנתנה בארבעים יום, ולכך הוצרך ארבעים לכפרה ולתקון ע״י סדר התשובה. וכן מצינו בנינוה הכרוז עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת וגו׳, וכן שיעור המקוה לטהרה ארבעים סאה. ומפני שיש מתעוררים כנגדנו מן החיצונים לקטרג עלינו כדי שלא נזכה בדין, ועורכים מלחמה עמנו, לכן הכרוז הולך שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה וגו׳. ואמר אח״כ כי תקרב אל עיר להלחם עליה תקרא אליה לשלום, להורות שיש לנהוג בתשובה דרך שלום ואמת כדי שיצר הרע ישלים עם היצר טוב, כי אין להשחיות את היצה״ר לגמרי כי צריך האדם אליו בחיים בפריה ורביה ומשא ומתן וד״א, אבל כשאינו לתועלת כלל ואין בו תקנה בכך אותו תשחית וכרת ובנית מצור בחיי צער וסגוף עד רדתה, שתהיה העיר הזאת תחת ממשלת היצר טוב בהכרח. ופרשת כי ימצא חלל יש בה רמז למי שמת פתאום בלא תשובה מעבירות שבידו, ולפי שיש לדון שברגע מיתתו פנה לבו למעלה אל ה׳ שירחמהו ויסלח לו, הנה אף שלא עשה תשובה בידים מוכיחות ולא קבל עליו צער בחייו לכפרה, יש עליו צד זכות במה שנצטער על שמת בלא תשובה שלא כדרך כל הארץ. לכן צותה התורה על העגלה הערופה שמתה שלא כדרכה לכפר עליו בצירוף תפלה וצדקה שעושים החיים לזכות המתים, שנאמר כפר לעמך ישראל, ואמרו מכאן שהמתים מתכפרים ע״י החיים. ומעתה למדנו שכל עצמה של תשובה אינה אלא מלחמה חזקה נגד היצה״ר והתשובה ננערת בימים אלו מכח התחלתה כאמור.

[מלחמה עם היצר הרע] מנהג אבות לתקוע בשופר בר״ח אלול, שתקיעת שופר סימן למלחמה, ומר״ח אלול מתחילות ארבעים יום ידועים לתשובה להכניע היצה״ר הבא למלחמה עם היצ״ט, וזה דוגמא לגלית הפלשתי דכתיב בו ויתיצב ארבעים יום, למנוע ארבעים יום של תשובה, שהוא נמשל ליצה״ר ודוד ליצ״ט׳ ונאמר בו ויבחר לו חמשה חלקי אבנים שבהם הכה לגלית והפילו ארצה, וישראל נלחמים ביצה״ר בחמשת חומשי תורה, ויהי רצון שתקובל תשובתנו והשי״ת ישמע את שועתנו, כמ״ש כי ה׳ אלהיכם ההולך עמכם להלחם לכם עם אויביכם להושיע אתכם.

(מיסוד ס׳ יערת דבש ח״ב דף כ״ה ע״א)

[תפלה בכוונה] דוד המלך ע״ה בהתפללו בשביל ישראל בהיותם בגולה, וכמדבר בעדם החל לומר שיר המעלות אליך נשאתי את עיני היושבים בשמים הנה כעיני עבדים וגו׳. ויש להבין חבור הדברים דלכך נשאתי עיני היושבים בשמים משום כעיני עבדים אל יד אדוניהם? אבל ידוע מה שאמרו חז״ל המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה, ונוכל לבאר זה ע״פ הפסוק אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף, כי בכל ארבעה יסודות אין אחד ששומר תמונתו ואיכותו לנצח כמו עפר מארץ, כי מן המים יתהוה יסוד עפר כאשר יעברו ויתקררו, ויתהפכו לאויר כאשר יקרבו אצל אש, וכמו כן האש יהיה לאויר, והאויר יתהפך לאידים ואח״כ למים, אבל העפר ישמור תבניתו ותכונתו לעולם והוא מדת האמת שלא תשתנה בשום אופן, וכן אמר איוב ואחרון על עפר יקום. ולכך בנחש שבא בערמה ושקר לחוה היה עונשו ועפר תאכל כל ימי חייך שהוא מדת אמת, מדה כנגד מדה. ונאמר צדק משמים נשקף, כי בשמים הכל לפנים משורת הדין למעלה מן האמת כמ״ש בצדק תרדוף לעשות לפנים מש״ה, עושה שלום במרומיו, ושלום שנוסד על הפשרה גדול מאמת שנוסד על הדין. והנה האיש הישראלי בגשתו להתפלל לפני ה׳ צריך לכוון לשתי בחינות, הבחינה האחת שיהיה האמת נוכח פניו והבחינה השניה לפנים משורת הדין שיהיה השלום כל מגמתו. בנוגע לבחינה הראשונה, יש אנשים שמתפללים על ההצלחה, על העושר ועל הכבוד וכדומה מהבלי עוה״ז שהם כעץ הדעת טוב ורע שחשבה חוה שהוא טוב ונחמד למאד אבל עיקרו רע. ובפרט בימים הנוראים שיש בהם חפצי שמים כמו תן פחדך ותן כבוד ה׳ לעמך שהיא תפלה נאותה לאדם לצעוק עוד אל המלך כי עד מתי תהיה ציון נדחה אין לה דרישה, אבל לא כן עושים ורק בהגיעם למקום כתבנו לפרנסה ולכלכלה ולחיים טובים הם צועקים הב לן מזונא הב לן חיי! והעיקר שצריך האדם להתפלל לשלימות הנפש וכשרון המעשה שיזכה נחת רוח ליוצרו, מלבד התפלה על גלות השכינה וגלות ישראל. ואף בהתפללו על קניני עוה״ז תהיה כוונתו לא להרבות המותרות בשביל חמדה ותאוה וכבוד, רק שלא יהיה מחוסר פרנסה שלא יעכבו אותו צרכיו מעבודת ה׳, וכדי שיוכל ללמוד מתוך הרוחה ולא יצטרך להחניף לשום אדם. ואם אינו בעל תורה יתפלל שלא יצטרך לגזל ולחמס ולעשוק ולעשות עושר שלא במשפט, ומהשגת גבול רעהו וקנאה ודברי ריבות, ושיהיה ביכולתו לחזק כושלים ולהמוך ידי דלים ולחזק ידי לומדי תורה שהוא עיקר חיינו ושורש שלימותנו, וזה שריד שהותיר לנו ה׳ ברוב רחמיו מכל הטוב שהיה לנו בימי קדם ואבדנו, ואין להקב״ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה, והוא במקום קרבן וזבח וקטורת ובנין ביהמ״ק, אשרי איש המחזיק בעץ חיים זה. וכן כשאדם מתפלל על חיים ארוכים תהיה

כוונתו כדי שיכול לזכות אורחו לפני ה׳, וזו בחינה אחת. והבחינה השניה היא שיתן אדם על לבו בעמדו לתפלה למחול לכל אדם שהרע לו ויקבל עליו שלא לילך עם שום אדם בדין כי אם לפנים משורת הדין שהוא מדת החסד והצדק. ואין צריך לומר שיסיר השנאה והקנאה והתאוה והכבוד שאינו של יושר וכל המדות המגונות, כי איך יבוא לפני המלך בלבוש צואה? כי אם יבקש מלפני הקב״ה שיעשה עמנו לפנים משורת הדין, צריך לעשות כן גם הוא עם חבירו מדה כנגד מדה. וכמ״ש הרמב״ם במנין המצות צדק צדק תרדוף ללמד על כל אדם זכות ואף ה׳ יפן לקולו. וזהו אמרם ז״ל המתפלל צריך שיתן עיניו למטה, היינו לתפוס מדת האמת שהוא למטה כעפר שנאמר אמת מארץ תצמח ולהתפלל על דברים אמתים, ולא יתן עיניו להתפלל על דברים שקרים וכוזבים ומדומים שהבל הם גם יחד, ולבו למעלה היינו מבלי להעמיד על הדין והאמת בדקדוק כי אם לרדוף צדק שהוא החסד, וזהו למעלה דכתיב צדק משמים נשקף שהוא לפנים משורת הדין.

[בנים ועבדים] בגמרא אמר רשב״י אם אדם זורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שעושין רצונו של מקום מלאכתן מתקיימת ע״י אחרים, ור״י אמר הנהג בו דרך ארץ זורע בזריעה וקוצר בקצירה וכו׳ וקובע עתים לתורה. ואמרו הרבה עשו כרשב״י שעשו תורתן אומנתן ולא עלתה בידם, כי בני עלייה כמו רשב״י המה מועטים, ורובם אינם שלימים ב״ב, ונוהגין כמנהג העולם שצריך לעסוק במו״מ וקניני עוה״ז. ושתי אלו בחינות הם בתור בנים ועבדים למקום, כי בני העלייה כמו רשב״י הם בבחינת בנים לה׳ ודבקים בו, כבן לפני המקום שעושה רצונו לשדד הטבע וכל נמוסי הבריאה. ובבחינה שניה הם שאר בני אדם שהם עבדים למקום שעול הטבע כרוך בם וכל אחד יאכל יגיע כפו, כי צריך לעסוק בצורכו מחיה וכלכלה וליתן עיניו בקניני עוה״ז שהם שוא ושקר. והנה בני העלייה שהם כבנים די להם מדת הדין בדרך האמת, ועיניהם למטה כי אמת מארץ תצמח, אבל רוב בני אדם שמערבים חפציהם עם חפצי שמים הם כעבדים שצריכים להיות נדונים לפנים משורת הדין, ועיניהם למעלה, ולכך אמר המשורר אליך נשאתי עיני היושבים בשמים, שהם בבחינות עבדים וזהו אמרו כעיני עבדים אל יד אדוניהם.

[טהרת הלב] יש עוד פירוש אחר ע״ז, אבל כוונתו בדרוש הנוכחי לבלי הרבות בפשטים ובאורים על הפסוקים, רק לעורר על ההכנות הנדרשות לימים הנוראים, כי עוד מעט יהיה יום הדין הגדול והנורא אשר מפחדו יחילו כל צבא מרום אף כי קרוצי חומר כמונו אשר בעוה״ר אנו מלאים עבירות וחטאים, והחובה עלינו לתקן את מעוותנו, לכן נחפשה דרכנו ונשובה אל ה׳, ונכין עצמנו לבוא אל המלך להתחנן על נפשנו ועמנו! והנה עיקר ההתחלה לטהר את הלב ולנקותו מכל מדות רעות, משנאה וקנאה ונקימה ונטירה ואיבה וחימוד ממון מכ״ש חימוד מותרות ורדיפות אחר ההבל, כי הלב הוא חיות וקיום כל הגוף וממנו הולכים הדמים ורוח חיוני ונוזלים בעורקים וגידים, וכמאמר דוד הלא אלהים יחקור זאת כי הוא יודע תעלומות הלב. ואמר בספר יצירה לא בגוויה כמלך במדינה, דהיינו בראש השנה שהוא ית׳ המלך המשפט, ואמרו אני ישנה ולבי ער זה ר״ה, אני ישנה מן מצות ה׳ אבל לבבי ער, כי לבבות בני ישראל זכים ונקיים לה׳, ולכך תקעו בשופר בר״ה על ידי נפיחת הרוח היוצא מלב בלי סיוע שום כלי מאברי הדיבור, וקול זה הוא מלב ורחמנא לבא בעי. כי יום ר״ה חובת הזמן הוא לטהרת מחשבה ולב תמים, כי בו ביום נברא העולם, וכבר כתבו התוספות כי בתשרי עלה במחשבה לברוא העולם ובניסן נעשה בפועל, ולכך צריך לטהר מחשבתו ולהיות נקי ופנוי לעבודת השי״ת, וקול השופר יוצא מידי מחשבה מחשבת הלב ואינו יוצא מכלי דיבור, כי הדיבור הוא המעשה שהיה בניסן כמ״ש כי בדבר ה׳ שמים נעשו, ולכך בניסן חובת המעשה בפסח מרור ומצה, ולכך אמרו תקיעת שופר חכמה ואינה מלאכה, כי חכמה בלב.

[שמחה של מצוה] ואין לך דבר המועיל יותר לטהר המחשבה שבלב כמו למוד התורה ושמחה של מצוה, כי בעוה״ר זהו רעה חולי שעושים המצוה כמצות אנשים מלומדה, הכל בעל כרחם כאילו כפאם שד ואינם שמחים כלל בעשייתה. צא ולמד כמה ישישו שרים נכבדים באשר חלק להם מלך ב״ו כבוד לעשות פקודתו, ואיך לא ישמח גבר נבזה וחדל אישים באמור לו מלך מלכי המלכים הקב״ה עשה מצוה זו לנחת ולרצון לפני ה׳ תמיד, הלא ראוי לו להרבות בשמחה כבעל כל הון. ובפרט שהמצות הן קלים ונוחים לקיימן ואין בהן לא כבדות ולא יגיעת בשר כמו המצות אשר בדו הגוים מלבם לילך יחף בקרים ובשלגים וללבוש בגדים כבדים ולהכות בשוטים על הבשר עד אשר יזוב דמם ולשרוט שרט לנפש וכדומה—לא כן רצון ה׳, כי את הכל עשה נאה לקיים ואין בו כבדות כלל. ואפילו בסוכה אמרינן המצטער פטור מסוכה כי לא נתנו המצות לעול רק לטובה ולנחת, והנביא צועק עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי. וא״כ יש לאדם לשמוח מאד בעשותו המצות. אבל בעוה״ר נהפך הוא כי אנו רואים שכל המצות הן לטורח ומשא עלינו, וזהו חולי רעה וקוץ ממאיר בגלות שאין אנו מקיימים המצות בשמחה ובחדות הלב. הלא עלינו לשמוח על הנס הנפלא שאנו בין האומות וה׳ נתן לנו חן בעיניהם להניח אותנו לשמור המצות, וכל המשמר דתו כראוי נחשב גם בעיניהם לאיש נכבד

ויקר. והשי"ת השאיר לנו שריד להחיות נשמתנו ולזכותנו בעוה"ב. וכתב האריז"ל כי ממש רוב הגלות בזה שאין עושין המצות בשמחה, כדכתיב תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב וגו'. וממילא אם לא נעשו בשמחה נחשבו למשא וליגיעה עד שיקוץ וימאס בהן. וזה מה שנאמר בקרא והיה בשמעו דברי האלה הזאת והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי כי בשרירות לבי אלך וגו' לא יאבה ה' סלוח לו וגו' ורבצה בו כל האלה הכתובה בספר הזה. וצריכים אנו לדקדק בכוונת הדברים האלה, וגם לדעת החילוק שבין תוכחות שבתורת כהנים (בחקותי) שהקב"ה אמרום ובין הקללות שבמשנה תורה (כי תבוא) שמשה אמרום, כי עיקר קללות שבת"כ לא בא על ביטל מצות ה' בפועל רק על כוונת הלב שימאסו בתורת ה' ולא ישמחו ויקוצו במצות שהן להם לעול ולמשא. וע"ז דרשו על מה אבדה ארץ על עזבם את תורת ה' ואר"י שלא ברכו בתורה, והיינו שלא שמחו עליה לברך אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בקרבנו. ובאה התוכחה לאמר ואם בחקותי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם לבלתי עשות את כל מצותי וגו' בשמחה ובנפש חפצה, וכן הוא מסיים יען וביען במשפטי מאסו ואת חקותי געלה נפשם וגו'. והכל לפי שהיו עוכרים במצות ה' שהיו עליהם לטורח ולעול, וזהו רב המרי מאד גדול מנשוא. אבל קללות במשנה תורה נאמר רק על בטול מצות ה' בפועל לגמרי, כדכתיב לשמור ולעשות כל מצותיו, וכן אם לא תשמור לעשות וגו' כי הכל תלוי בשמירה ולא בא שם מענין מיאוס וגיעול. ולכך הקב"ה שהוא לבד בוחן לבבות אם לטוב ואם לרע אמר הקללות בתו"כ שבאו על המחשבה הזרה ולא מתוך שמחה, ובמשנה תורה אמר משה הקללות לפי שבאו על מעשה הגלוי לכל. ולכן השומע הקללות שבמשנה תורה שבאים רק על המעשה ולא על המחשבה וחובת הלב בשמחה של מצוה, יוכל לחשוב בלבו לומר שלום יהיה לי כי בשרירות לבי אלך וגו' אבל לא יאבה ה' סלוח לו וגו' ורבצה בו כל האלה הכתובה בספר הזה היינו בת"כ שבאו שם הקללות על מחשבות רעות שבלב אפילו אם עשה המצוה אלא שעשאון במיאוס ובגיעול נפש ולא בשמחה וחדוה וגיל כראוי.

[ציצית ותפילין לדוגמא] וע"י שאין אנו שמחים במצות כהוגן אין אנחנו משגיחים ומדקדקים בהן. נקח לדוגמא מצות ציצית שהיא מצוה קלה ואין בה חסרון כיס כי קונים ארבע כנפות עם ציצית באיזה פרוטות, ובכל זאת אינם משגיחין לקנותן מיד מומחה ואם נטוו הציצית לשמן. ומה יזיק לאדם אם יוסיף ליתן בעד הציצית שתי פרוטות יותר ובלבד שיהיו נעשות כהלכתן בכל הפרטים. וכמו כן במצות תפילין אין משגיחין לקנות מסופר מומחה, ואינם מדקדקין לבדוק אותם אחרי שהשתמשו בהן שנים רבות. מה נשתנה מצות אלו שהן לבושים רוחניים ממלבושי הגשמיים, שאנו מדקדקים ללבוש בגדי חול ובגדי שבת ויו"ט, בגדי קיץ ובגדי חורף, ושלא יהיו בהם כתם וטלאי, ומכ"ש הכובע על הראש צריך שיהיה נקי מאבק, ושיהיו כל הבגדים ע"פ הנימוס ומטבע המדינה, וכן הנעלים יתן לרצען מומחה וצריכים להיות נכונים לרגלו לבל יוסיף או יגרע, והרצועות והלולאות אשה אל אחותה כפי הנימוס לא קצר ולא ארוך ואסור לשנות מנהג המדינה. ואינם חוששים כלל על לבוש הציצית וזוג תפילין אשר יקיימו לעשר שנים, ולא יקפידו אם הם פסולין ואם עלו על הבתים בהרות לבנות שקערורות. וכמו כן בשארי מצות כמו תקיעת שופר אינם מהדרים אחר שופר של איל שדעת הרמב"ם שאפילו בדיעבד מעכב. הלא צריכים לתת לב ולהתבונן, והגע בעצמך אם יש לך חולי בגופך ותקרא רופאים לרפאך ורופא אחד נותן לך רפואה שפעולתה מעט לטובה, ובאו רופאים אחרים ואמרו שיוכלו להביא לך רפואה יותר טובה בדוקה ממרחקים, הלא ברור הוא שתחיש לרופאים האלה ותשלח ציר מיוחד למרחוק להביא הצרי ההוא שהוא רפואה מוחלטת. ואם ברפואת הגוף כ"כ שהוא רק רפואה לפי שעה והכל תלוי ביד רופא כל בשר, על אחת כו"כ ברפואת הנפש ורפואת שבר כל עם ה', שראוי לנו לסמוך רק על חכמים מומחים ולדקדק בכל המצות שיהיו כראוי וכהוגן לכל הדעות.

[שלום ואחדות] בניי ואחיי! הנה ימים הנוראים באים, עת לכבס שמלתנו ולטהר בטהרת הקדש, והעיקר תלוי בתשובה, לא בבכי לבד רק לעשות גדרים ומשמרות מבלי לחטוא עוד, והוא לפשפש בכל עבירה ולעשות בה גדר ותקון. אמנם לזה צריכין לעסוק בתורה שהוא המלמד לאדם דעת איך להתנהג, ושנית למעט תאות המותרות אשר בנים זרים יולדו ורבים חללים הפילה. ועל כלם לשרש בלבנו אהבה ושלום בישראל, לאהוב איש את רעהו בנפשו ומאדו וכל אחד יהיה דבוק לחבירו במחשבה כבן וכאח. והעושה כן זוכה לדברים הרבה ובכן נבוא אל המלך ביום הדין. והנה בלק ובלעם הבינו כי אם ישראל שומרים האחדות ויהיו לנפש אחת ולא יתפרדו, אז אי אפשר לשום אומה ולשון לשלוט בהם, אבל אם יפרד איש מרעהו ונחלקה התיומת תומת ישרים אז בקל יוכל להם וישליט בהם שונאיהם ח"ו. לכן התחכם בלק ואמר אולי אוכל נכה בו, פירוש לנכות הימנו ולמעטם ע"י פירוד, ואח"כ לקחהו לשדה צופים ואמר אפס קצהו תראה כולו לא תראה, וכוון לחלקם ולעשות ריוח בין הדבקים. אבל בלעם השיבו כי הם כולם באחדות גמורה ומוחלטת וא"א להפרידם ולחלקם. וזהו שאמר הנה עם לבדד ישכון, ר"ל באחדות כאלו הם בדד בד בד ואין זרים עמהם, וכן הוא אומר

וישכון ישראל בטח בדד שיהיו כולם בנפש אחת ולב אחד, וסרה הקנאה ופירוד הלבבות כדכתיב אפרים לא יצור את יהודה וגו׳ ואליהו ז״ל ישיב לב בנים על אבותם וגו׳. ובפרט צריכין להסיר כל קטטה ומריבה ולהתרחק ממחלוקת אפילו בעסק של מצוה. כאשר דרשתי כמה פעמים כי מתחלה בא המשטין ואומר לך נאה להתקוטט כי רשעים עתקו גברו חיל ושולחים ידיהם בעושק, ואם אין אתה נוקם בם מי יקום כנגדם, הלא מצוה לשבור זרוע רמה ולקצץ רגל רמיה, וכהנה רבות. וידוע כי הקטטה דמיא לבידקא דמיא אשר יתפרצו ויתרבו המחלוקות, ועי״ז יבטלו תורה ומעשים טובים ולבסוף ימסרו ממון של ישראל ביד גוים, ויורה היתר לעצמו לגזול ולעשוק כדי להחזיר ההוצאות שעלו לו לרדוף את האנשים שחשבום לרשעים. כללו של דבר גדר גדול גדרו חז״ל באמרם איזו מחלוקת לשם שמים זהו מחלוקת הלל ושמאי ואין חוץ מזו מחלוקת לש״ש יהיה באיזה אופן שיהיה. וזה היה ענין חטא ירבעם שאמרו בגמרא (סנהדרין פ׳ חלק) שאחיה השילוני טעה שחייב לשמוע בקול דברי ירבעם אפילו לעבוד ע״ז, והיה ג״כ תחלתו לתכלית מצוה לקיים מצות עשה מן התורה לשמוע בקול מלך, ששקול כבודו ככבוד המקום. ויותר נראה כי כל תחבולות ירבעם היו למנוע את ישראל מלעלות לרגל כדי שלא ישוב העם אחר רחבעם, והיתה כוונתו שישבו רבים מהחסידים המשתוקקים לקיים מצות ה׳ בחוצה לארץ כדי שלא יתחייבו בראייה לעלות לירושלם. וכבר אמרו חז״ל כל הדר בחו״ל כאילו עובד ע״ז, וזהו שאמרו שאחיה השילוני חשב שמצוה לשמוע בקול המלך לישב בחו״ל שהוא כמו לעבוד ע״ז, ועל זה הסכים אחיה השילוני כדי לעשות שלום ולא ימרדו במלכם ירבעם, אך טעה בזה כי גרם שהוסיפו למעול מעל עד שנגזרה עליהם גלות וחורבן ביהמ״ק. וכן בגלות שני אמרו ענוותנותו של זכריה הפקולי החריבה ביתנו, והוא ג״כ שהסית יצה״ר לשם שמים שמא יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג או יקרב, ועי״ז באנו לתכלית הגולה לבוז ולמשיסה. לכן יש להזהר להנצל מן פתוי יצה״ר אף אם בא בעצת כונה לשמים כי סופו מר כלענה. לכן בניי ואחיי הכינו עצמכם ליום מלחמה עם היצה״ר. עמדו חלוצים והסירו רוע לבבכם ובטחו בה׳ כי הוא ילחם לנו ואנחנו לא נחריש מלצעוק ולהתפלל לפניו, והוא יעשה לנו רב חסד למען שמו הגדול הנקרא עלינו באמת, ואמת ה׳ לעולם, אמן.

צט

דרשה לימי הסליחות

מיסוד ס׳ יערת דבש ח״א דף ל״ד ע״ב ודף פ׳ ע״א

השי״ת אמר לנביא קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם וגו׳ (ישעיה נ״ח).

[שלא להוציא שם רע על ישראל] צריך להבין מה זו הקריאה בגרון, ולמה בחר בגרון יותר משאר המוצאות להשמיע קול דברים, וביחוד קול השופר? ונראה כי המוכיח את ישראל להגיד להם עונם צריך בחינה יתירה לבל יכשל ח״ו בדברי סרה על ישראל, כי הקב״ה תובע עלבונם ומקפיד על זה שהוא בכלל מוציא דיבה ושם רע על בתולת ישראל. ועל זה נענש משה רבינו ע״ה כמ״ש במדרש שאמר משה ב„הן" קלסתיך ובהן אתה גוזר עלי, והשיב ה׳ הלא אתה אמרת והם לא יאמינו לי וכו׳ הרי דלכך נענש מלבוא לא״י בשביל שהיה חושד ודובר סרה על עם ה׳ שהם מקטני אמנה, וכן ישעיה שאמר ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב נענש שנאמר ויגע על פי ויאמר הנה נגע זה על שפתיך וסר עונך וחטאתך תכופר. ולכאורה קשה הלא בראש דבריו אמר הוי גוי חוטא עם כבד עון ולא מצינו שנענש על כך, אבל ידוע כי הנביא מתנבא בשם ה׳ וניתנה לו בקרבו בהכרח כדכתיב והיה בקרבי כאש בוערת, והוא מוציאו מפה והחוץ כדכתיב רוח ה׳ דבר בי ומלתו על לשוני והוא ככלי בעלמא שמוציא מפיו מה שניתן בקרבו, לכך אם הנביא מדבר בנבואה אין עליו עונש כי לא ענה מלבו ורק את אשר ישים ה׳ בפיו ידבר, לכן פתח נבואתו ואמר שמעו שמים וגו׳ כי פי ה׳ דבר. אבל זה שאמר בתוך עם טמא שפתים אנכי יושב ענה מלבו ולא בדרך נבואה ולכך נענש. והנה נתיירא הנביא להגיד לישראל פשעם וחטאתם פן ילכד בדיבור אחד לקרוא אותם רשעים וחטאים ובדומה ויענש בשביל זה, לכך הוצרך המקום לזרזו ולדבר עמו בדרך הנבואה, ואמר לו קרא בגרון אל תחשוך, אין לך אלא להוציא הדברים מן הגרון ולחוץ מה שניתן לך ברוה״ק עצור בקרבך, ואמר כשופר הרם קולך, מעשה מלאכותי ככלי שנופחין בתוכו רוח ויוצא דרך הנקב השני, כן אתה מדבר כמו מן השופר, א״כ אין עליך יראת העונש, ובאופן כזה תוכל להגיד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם. — וכן הדבר אצלי, כי יגורתי להוכיח פן אדבר ח״ו לעז על ישראל שהם קדושים, אולם חשבתי בלבי שאדבר רק מה שכתוב בספרים, ואהיה כמו המליץ בינותם לומר בעל פה מה שכתוב בספר, ואהיה כסופר בעלמא להשמיע קול במחנה העברים וגם אני בתוכם, ויהיו הדברים סובבים על עצמי כמו עליכם.

[תשובה לפנים ולא מן הלב] בנים אהובים! הנה קרב יום ה׳, יום ראש השנה יום הדין! ארץ רעשה וצבא השמים יחולו כי הוא הרת עולם כיום בריאת שמים וארץ ואיך לא נחיל! ולא די אם אפילו נעשה

תשובה בימים האלה, ונבקש סליחה איש מאחיו וכפרה מאת ה׳ על עונותינו, אם אנו עושים כן מן השפה ולחוץ ולבנו לא נכון עמנו. למה הדבר דומה לחולי שאמר לו הרופא בימי אייר בעת שמזג האויר טוב מאד ויעץ לו להבדל מעסקיו ימים עשרה או עשרים ולצאת השדה למעון קיץ ויעסוק רק להברות את גופו בשתיית מי מרפא ואכילת דברים בריאים, והאיש שומע בקול הרופא וירוח לו, אולם כאשר יעברו הימים אשר יעד לו והוא חוזר לאכול כל דבר המזיק לגופו כפי מזגו, אז בודאי לא תועיל לו רפואתו, ואדרבא עוד תזיק לו כי הוא כבר למוד לשמור מלאכול דברים המזיקים לו כמו דברים חמוצים וכדומה, וסוף דבר כי יחדש עליו החולי ויתקפו יותר מקדם, כי כבר נחלש כחו בחליו הראשון ונקל לגופו לקבל ההפסד. וכן הדבר ברפואת חולי הנפש, כי ימים אלו ימי אלול ותשרי וביחוד בין כסה לעשור עלולים מאד לרפואה רוחנית, וחוב מוטל על האדם לטובתו לעסוק ברפואות התשובה ומעשים טובים ושלימות הנפש כראוי, והרפואות האלה יבואו מרופאים מומחים ובקיאים הם חכמינו ז״ל. וצריך האדם להבדיל עצמו ולפרוש משאר דברים כדי לעסוק ברפואות אלה לקיום נשמתו. אפס שצריך לכוון שלא להסתפק בבריאות נפשו רק בימים האלה ולרפות מהם אחרי שיעברו ימי הבחינה, כי עליו ליזהר מאד שלא ישוב למחלתו הראשונה כי אז יהיה כסיל שונה באולתו, וימות מות נבל ויענש בשאול מתחת.—הנה הימים אלה ימי בכורי ענוים ואם לא ישים אל לבו לשמור דרך עץ החיים בחשבו כי כבר סלק עונו וחטאתו נתכפרה, ימצא כי יכבד עליו החולי פי שנים מהחולי הראשון, ויתברר הדבר כי התשובה היתה רק מן השפה ולחוץ ולבו בל עמה. ומהרעיון הזה נבין מה שאמרו במדרש שהשטן אומר להקב״ה ביום הכפורים ישראל גנבים הם, והקב״ה נוטל עונות ישראל ומטמינם תחת פורפירא (לבוש מלכות) שלו, והשטן רואה כי הקב״ה הטמין העונות אומר נשאת עון עמך כסיתם חטאתם סלה, ע״כ. ובמדרש אחר נאמר כי השטן אומר בניך דומים למלאכי השרת שאין להם שנאה וקפיצין כמו מלאכי השרת, ע״כ. ולכאורה הדברים סותרים זה את זה, כי מתחלה השטן מבקש לגלות עונם של ישראל ואח״כ משבחם שדומים למה״ש. אמנם במדרש הקודם משטין השטן כי ישראל עושים תשובה רק לפנים ואין כוונתם לטובה, וזהו המשל של ההטמנה תחת הפורפירא לכסות חטאם, ועדיין לא הסירו את לב האבן מקרבם, ויפטירו בפיהם בוידוי גזלנו ועדיין הגזילה תחת ידינו, טפלנו שקר ועדיין השקר מרקד בקרבנו, וכהנה יותר וביחוד השנאה, ואף כי קמו כל העם בביהכ״נ כאיש אחד באהבה וחבה כי כל אחד מחל לחבירו ופייסו בדברים, אבל בוחן לבבות יודע כי בקרבו ישים ארבו ולא זז השנאה מלבו, ואפילו בביהכ״נ אם ימצא מקום להתכבד בקלון חבירו או להשתרר עליו לא יחוש לעשותו. כללו של דבר מה נבחר מעשה ישראל ועבודת ה׳ בימים אלה ובפרט ביום צים קדוש, אבל העבודה המסורה בלב בזו חוששני שאינה כ״כ שלמה, וכבר אמרו חז״ל הרהורי דעבירה קשה מעבירה עצמה והחמירה תורה בגנב יותר מבגזלן, שהגנב מתיירא מבשר ודם עי״ז שעושה מעשהו במחשך ואינו חושש למורא שמים ואין אלהים נגד עיניו. וזהו מאמר השטן ישראל גנבים הם, הרצון במראת העין הם צדיקים כמאמר השני שאין להם שנאה גלויה ומפורסמת והם כמלאכים ממש שאין להם מטמונות, ויש להם קפיצין כמה״ש שאינם שבים אחור רק עומדים תמיד לפנים. כללו של דבר שהם מנוקים מעון לכל הרואה אותם, אולם זה המרי כי לבבם בלתי שלם ובקרבם יש להם אורבים, והרי הם כגנבים שעושים מעשיהם במחשך ובמחתרת ועונשם חמור מגזלן שעושה מעשיו בפרהסיא. אעפ״כ התפלל עליהם דוד המלך ע״ה מלפניך משפטי יצא עיניך תחזינה מישרים, ר״ל שתדין לפי ראות עינים ולא לפי מחשבת האיש שגלויה לפניך, אבל מה טוב היה אם גם המחשבה תהיה זכה וטהורה והכונה רצויה לפניו ית׳. ולכן רחצו הזכו מבחוץ והסירו רוע מעלליכם מבפנים ועבדו את ה׳ בכל לב, וביחוד בימים אלו תטהרו לבבכם מכל סיג ופשע ותסירו מלבבכם הגאוה והקנאה שמוציאה את האדם מן העולם, וה׳ הטוב יטיב ויכפר בעדנו.

[אמת ושקר] תמכתי יתידותי בעיקר הדרוש בהחזקת אמת ושלום שלא תהיה בין איש לרעהו שנאה כבושה בלב ובפה ידבר באח יקר היש שקר גדול מזה? ונכלל במדת האמת שלא ידבר אדם אחד בפה ואחד בלב כי זה בגדר השקר. ואמרו במדרש מכריז האי רוכל מאן בעי חיי, מאן בעי חיי? אטריח עליו ר׳ ינאי ועלה גביה, הוציא ספר תהלים וקרא מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה סור מרע ועשה טוב. אמר ר׳ ינאי כל ימי לא הייתי יודע ענין פסוק זה עד שבא האי רוכל ופירש, ע״כ. ויש להבין מה חידש זה הרוכל, הלא אמר רק הפסוק שמצפצפים הבריות יום ולילה לא יחשו, ומה הפירוש שלמד ר׳ ינאי שלא ידע מקודם? אבל ידוע כי לעשו ודכוותיה נתן הקב״ה עוה״ז, וליעקב וסייעתו הצדיקים נתן עוה״ב יום שכולו טוב אמת ונצחי. וקשה הא יצחק ברכו ליעקב בכל טוב עוה״ז ויתן לך וגו׳ האם לא חל ברכת יצחק עליו? אמנם מוכרחים אנו לומר הואיל שהשיג ברכתו בערמה וקצת כזב לא חל ברכתו כל כך בעוה״ז כי יעקב מדתו אמת כדכתיב תתן אמת ליעקב שכולו קשוט. גם לא הועילה הברכה שברך יצחק ליעקב כי כוונתו היתה לעשו ולבו בל עם יעקב. אך קשה איך תחול שפעת אלהים על רשע להטיב עמו?

אבל הענין כך הוא כי עשו היה ציד בפיו שדבר טוב בשפתיו רק לבו היה רע, ולכך אם אנו הולכים אחר הפה הרי בפיו ברכו יצחק לעשו ולמראת עין היה צדיק ויחולו עליו הברכות. אבל אם הולכים אחר כוונת הלב היה עשו רשע מוחלט ולא יתכן בו ברכה וראויה שתחול על יעקב שלבו היה שלם לשמים. ומצד אחר אפשר לומר הואיל שע"י השקר שהיה ציד בפיו קבל עשו את הברכות נתקיימו בו בעוה"ז שהוא ג"כ עולם שקר וזיוף הבל הבלים ושקרא לא קאי. אבל יעקב שאין ברוחו רמיה וכוונתו לטובה זוכה בברכת יצחק לחיי עולם הבא שכולו אמת. ונודע כי חיי עוה"ב נקראים חיים כי האמת הוא חיי נצחי, אבל עוה"ז הוא רק בגדר ימים כי יעברו כצל וכחלום יעוף, כאמרו הלא צבא לאנוש עלי ארץ ומספר ימי חרוצים. ולפ"ז יש לפרש הפסוק לכלול שתי הכוונות, באמרו מי האיש החפץ חיים (עוה"ב) ואוהב ימים (עוה"ז) לראות טוב, ע"ז נתן עצה ואמר על עוה"ז נצור לשונך מרע מבלי לדבר כזב ושקר שהוא רע בהחלט ושפתיך מדבר מרמה להיות זוכה לברכת יצחק ואין לעשו טענה בו, ועל עוה"ב אמר סור מרע ועשה טוב דהיינו תורה ומעשים טובים שמביאין את האדם לחיי עולם הבא. ולפ"ז נצור לשונך מרע ומדבר מרמה היא עצה וסגולה להיות זוכה לעוה"ז לבל יטלו עשו, אבל לחיי עוה"ב שהם החיים הנצחים העיקר הוא לסור מעבירות ולעשות טוב, ולכאורה נוכל לומר שאין נפקא מינה אם עושה כן במרמה ובשקר כדי לזכות בחיי עוה"ב, וא"כ האיש אשר ימאס בעוה"ז וכל מגמתו לחיי עולם הבא לא ידקדק בלשון רמיה כלל. אבל באמת לא נכון לחשוב כן, דמה שאמר דוד נצור לשונך וגו' ומדבר מרמה מוסב גם על חיי עוה"ב ואיש מרמה יאבד עוה"ז וגם עוה"ב כי איך יזכה בעוה"ב שהוא עלמא דקשוט אם הוא דובר שקר. וזו כוונת המדרש שהכריז הרוכל מאן בעי חיי מאן בעי חיי שהוא עולם נצחי ולא הכריז אוהב ימים בעוה"ז, וכאשר שאלו ר' ינאי השיב כבר פירש דוד נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה, שקאי ג"כ על עוה"ב, ולולי התנאי הזה לא יירש עוה"ב. וזהו שאמר ר"י כל ימי לא הייתי יודע פירוש פסוק זה עד עכשיו. במה שגילה הרוכל שגם חיים הנצחים תלוים בתנאי זה להיות דובר אמת.

[החזנים המרבים בקול זמרה] ומה גם בתפלה צריכין להזהר שיהיה פינו ולבנו שוים הדבור כמו הכוונה, ועיקר התפלה תהלות בקשות ותחנונים, וחבל כי בעוה"ר אין שמים לב לשוב אל ה' והולכים בקרי לחשוב כי זהו עיקר התפלה בר"ה שהחזנים השוטים מזמרים בקול ענות חלושה, ויבא גם השטן להתייצב בתוכם, נתנו עלינו בקולם על כן שנאתים. כי אפילו מלאכי השרת ממש אין אומרים שירה בר"ה ואיך נשיר ונרים קול בשיר של שטות והוללות, והוא דומה לענין רע שהיה בזמן בית ראשון בני בן הנם שהיו מוליכין בניהם לשרוף באש והיו משוררים בקול שירים ועוגב כדי להשתיק קול הבנים הצועקים, וכן הדבר הזה למעלה אש לא נופח חיות הקדש זעים מפחד, ולמטה משוררים החזנים בחזיונות קשות בקול הכסילים אשר תחת השיר מחלת לב, ויוחיל עד בוש אשר לעומתו יאמר, וירים כעב מארץ קולו, ועל שלשה אלה רגזה הארץ. בושני מכם פרושים טהורי לב! איך לא תשימו לב ליראה ביום הנורא הזה! והלא טוב לכם לישן משתעמדו לשמוע בקול השוטים לשיר בשירים על לב רע, כי אין להם כוונה ופניה לשם שמים כלל, וכל עניניהם רק לשורר ולהמתיק הנעימה, וכצפצופי עופות טמאים יוליכו את הקול וטמא טמא יקרא, וענתה להם השירה הזאת לעד כי בעוה"ר ארכו הימים, חדל כל חזון וחכמה, מבלי תת מקום לתפלה נכונה ולקרוא לה' ממעמקים, ולבחור שליח צבור שיש בו כל המעלות ויודע למי הוא מתפלל והוא כולו מחמדים. לא ולא אחיי וריעי, אל תרעו בזה, עבדו את ה' ביראה וגורו לכם מיום הדין! הימים האלה הם ימי רצון ומחויבים אנחנו להתפלל ברוח נכון ובכוונה עצומה ולשוב אל ה' מקירות לבבנו, ואז יפן ה' לקולינו לחוק אותנו בספר חיים טובים, ותחדש כנשר נעורינו, ובא לציון גואל במהרה בימינו. אמן כן יהי רצון.

ק

דרשה לפרשת נצבים

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ס'

בקש קהלת למצוא דבר חפץ, בקש לעמוד על מתן שכרן של מצות כדכתיב כי באלה חפצתי נאם ה', אמר לו הקב"ה וכתוב יושר דברי אמת, כתבתיהו על ספר הישר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. ועוד כי תהיו אתם ארץ חפץ (קהלת רבה).

[מדה טובה מרובה ממדת פורענות] אמת היא כי מדת טובו ית' מרובה ממדת פורענות, כאשר הוכיחו חז"ל מהפסוק פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים שהעונש על העבירה היותר חמורה והיא ע"ז אינו מתפשט אלא עד דור הרביעי, ואילו בתשלום הגמול הטוב כתיב ועושה חסד לאלפים לאוהביו, שנמשך החסד לאלף דורות, והנביא ישעיה אמר בשם ה' ברגע קטן עזבתיך וברחמים גדולים אקבצך בשצף קצף הסתרתי פני וגו', ובזה הודיע השי"ת את מדת טובו הרב, כי לא בלבד נתעלה על מדת הרע בכמות

אלא גם באיכות, כי כל ההוה בעוה"ז הן לטוב הן להפכו מהבל ימעט להיותו חולף ועבר אצל המושג לעולם הבא, ולכן אמר כי כשעזבם ה׳ יהיה ברגע בלבד שהוא זמן מעט הכמות מאד, וזולת זה הוא קטן האיכות מצד עצם ומהות העזיבה שהיא בעניני עוה"ז. וכ"ז להורות מעוטו בערך הטוב והרחמים שהם רבים מצד הכמות וגדולים מצד האיכות שהם לחיי עוה"ב, כי כן מדת טובו לעומת מדת עונשו. ואולי זאת כוונת המשורר בתחלת ספרו באמרו אשרי האיש וגו׳ והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח, לא כן הרשעים כי אם כמוץ אשר תדפנו רוח, ר"ל כי שכר הצדיק ברבוי אושר והצלחה לו ולבניו אחריו. אבל אל תחשוב כי עונש הרשעים יהיה בערך הזה להפך, לא כן עונש הרשעים כי לגודל רחמיו ית׳ לא יכבד עליהם כ"כ אלא יחשב כמוץ הנדף מן הרוח שאין בזה צד הפלגה בקשוי וכבדות היסורין. וכיון שיש הפרש גדול בין השכר לצדיקים ועונש לרשעים, שזה בקצה הרבוי וזה בקצה המועט, ימשך שבזמן המשפט והדין לא יקימו הרשעים והחטאים להשפט בערך אלו כנגד אלו. וכי תימא למה לא השוה השי"ת מדותיו הרי משא פנים יש בדבר? לזה אמר אין אנו יכולים להשיג עמקו של דבר, כי הוא ית׳ לבדו יודע דרך צדיקים מה הוא שראוי לתת להם שכר רב, ודרך רשעים תאבד שיספיק להם אותו העונש המוגבל כדי להאביד את דרכם הרע ולא הרשעים בעצמם, ע"ד יתמו חטאים ולא חוטאים.

[מדת פורענות מרובה למראת עין] אמנם לפי ראות עיני בשר נראה בכמה פעמים כי מדת פורענות מרובה על הטובה, וזהו שהיה איוב מתרעם בצערו באמרו, אם רשעתי אללי לי וצדקתי לא אשא שבע קלון וראה עניי, תחדש עדיך נגדי ותרב כעשך עמדי חליפות וצבא עמי. ר"ל התנהגת בי בהפך מדותיך בשני החלקים, כי אם רשעתי ויש לי חטאים ועונות אללי לי כמה וכמה רעות כפולות באו עלי מהפלגת העונש, ובהפך זה כשצדקתי והטבתי מעשי הנה שכרי אתי בדבר מועט וקטן עד שלא אשא ראשי, שאין לי נשיאות הראש בשביל זה, וע"כ אני שבע קלון וחרפה וראה עניי ויגוני על כל אלה. כי הלא אתה מחדש עדיך ונגעיך נגדי חדשים ממש שלא נעשו כן לשום בריה, ותרב כעשך עמדי במדה מרובה, חליפות וצבא עמדי כפולות הרבה פעמים, והיה ראוי להיות להפך כי לעולם מדה טובה מרובה על הפורענות.

[ביאור המאמר] דרשו חז"ל למה נסמכה פרשת אתם נצבים לקללות? לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתים חוץ ממ"ט שבתורת כהנים הוריקו פניהם ואמרו מי יוכל לעמוד באלו, התחיל משה לפייסם אתם נצבים וגו׳. אמנם הפיוס הזה לא יתרץ לנו למה באמת רבות הן הקללות ומעטות הברכות וכן היא הדרך בתו"כ ובמשנה תורה כי ביעודי הטובה מקצרת התורה ובהגיעה אצל עונשי העבירות האריכה כפלים וכפלי כפלים בכמה מיני יסורין קשים. והנה ראו המחברים ז"ל לישב הדברים בארבעה דרכים. א׳) יש אשר בקשו לפרש הברכות באופן מעולה להראות שאיכותן רבה מאד ביתר שאת אף שמעוטות הן לעומת הקללות שהאריך בהן, כי בא בברכות רמזים לשכר הרוחני הנצחי. ולכוונה זו אמרו בקש קהלת למצוא דבר חפץ, לעמוד על מתן שכרן של מצוה וכו׳, אמר לו הקב"ה וכו׳. ירצה כי שלמה המלך ע"ה נתעורר בחקירה זו לדעת ולהבין ענין שכר המצות שנזכר בברכות, כי נפלא בעיניו קצורו ומעוטו, ומה גם בהיות איכותו מהצלחות גופניות. ע"ז באה ההודעה האלהית לומר שאין הדבר כמו שחשב שהם כפשוטם יעודים זמניים מעוטי הכמות והאיכות, כי כבר כתוב פירושם בספר תהלים באמרו מה רב טובך אשר צפנת ליראיך אף כי לבאורה נראה שהחמדה טובה היא מועלת, לא כן היא לפי שאין טוב זה מטובות עוה"ז שנראה לעינינו, אלא אשר צפנת ליראיך, מה שצפון ונסתר שגנזת ושמרת ליראים בעולם הרוחני אשר אין קץ לגדלו, ומה שלא גלית בבאור ובפרסום הוא כי פעלת לחוסים בך נגד בני אדם בהפך ובחילוף בני אדם, כי האנשים ברצותם להשיג מאוים מבטיחים הרבה ואפילו מעט אינם עושים, אבל אתה ית׳ אומר מעט ועושה הרבה. ועוד תשוב תראה מעצמת גדולת הטובה הנפלאה הבאה לישראל בשכר המצות שנרמזה בברכות, כי נאמר ע"י הנביאים ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ אמר ה׳ צבאות. כאן הודע תכלית האושר מה שיוכל הפה לדבר, שיהיו בני ישראל בעצמם כמשכן וביהמ"ק למושב שכינתו ית׳ ומעונה לאלהי קדם, כי יתן משכנו בתוכם במקום הארץ הנבחרת, וכאמרו ונתתי משכני בתוככם. ב׳) באופן שני יבארו רבוי העונשים בלשון גוזמא קתני, שנאמרו דרך הגזמה להפחידם, כי מטבע האדם להתפעל יותר מפחד מציאות רוב הרעה, מאשר יתפעל מהעדר רוב הטובה כי יאמר לא מדובשך ולא מעוקצך, וימנע מחטא מחמת העונש הרב ויירא מהגזמת רבוי היסורין, מה שאין צורך לזה אצל עושי המצות, כי בהיותם בגדר המעלה לא יצטרכו לרבוי הבטחות והפלגת הטובות כדי שיתעוררו על המעשה הטוב, מפני שגדולי המעלה יעשו מעשים טובים מצד השלמת עצמם ולא מצד השכר. ואולי ע"ז אמר שלמה המלך ע"ה במשליו, ושומע לי ישכן בטח ושאנן רעה, מפני שבפסוקים הקודמים הפליג מאד בגזמאות גדולות על הבלתי מקשיבים בקול ה׳, באמרו גם אני באידכם אשחק וגו׳ כי משובת פתאים תהרגם וגו׳ אמר עתה אל תתמהו על הגוזמאות האלה, כי באמת השומע לי

אין לו מה לפחוד, כי ההפחדות הן רק לבעלי עבירה. ובמקום אחר (סימן י׳) מפרש הדבר באמרו מעוז לתום דרך ה׳ ומחתה לפועלי און, ר״ל מה שהוא מעוז ואומץ לצדיק להחזיק בתמימותו הוא דרך ה׳ לבדו שבחר בו השי״ת ולא מצד השכר, ואולם לפועלי האון צריכין להפחיד ע״י מחתה שיראו ממנה ויפחידו מאד מעונש היסורין, והמחתה תהיה להם למעוז ומחסה לבלתי יחטאו. ג׳) באופן שלישי יבארו ענין הגזמת העונשים, כי מדרך הכעסן למעט בגוזמאות ולא ירבה דברים לומר אעשה כך וכך רק שומר המשטמה בלבו, ובזה יחזק את כח שנאתו ונקמתו, מה שאין כן המרבה דברים כי יפיג כעסו בהפלגת הגוזמאות ואין כחו אלא בפיו ומיד חמתו נתכת. זאת נראה מאבשלום כשהיה לו שנאה עם אמנון לא דבר עמו מטוב ועד רע למען הוציא לפועל מה שעשה להמיתו. והוא מה שאמר באחשורוש ויקצוף המלך מאד וחמתו בערה בו, אבל לא הרבה בדברי כעס להשיב חמה כי הניח חמתו בקרבו להיות בוערת כאש אוכלה, והוציא מחשבתו לפועל בצוותו לסריסיו לגמור דינה.—על כן באהבת ה׳ את ישראל הרבה מאד בדברי תוכחות מוסר בכמה מיני צרות ורעות, למען ברבוי הדברים האלה ישכך כעסו וחמתו ולא יצאו לפעולה. וע״ד הפסוק וינחם ה׳ על הרעה אשר דבר לעשות לעמו. ד׳) הטעם הרביעי, כי ידענו מיסוד התשובה וסגולתה כי בהיותה כראוי לא בלבד תספיק לכפר העבירות, אלא שתגרום שהעבירות עצמן יתהפכו לזכיות ויקבל עליהן שכר טוב כאילו היו כולן מצות ממש, כמבואר בכמה מקומות מדבריהם ז״ל. ובראותו ית׳ בחכמתו רוע תכונת האדם, כי מטבעו הוא נוטה אל הרע, ואדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ע״כ באהבת ה׳ את עמו, כי חפץ להצדיקם ולהשפיע להם רבוי הטובות, חשב כי אם ירבה להפליג בברכות ולקצר בקללות ימצאו אנשים מעט אשר יזכו בהן, כי הם יעודים לאשר ישמור כל מצותיו ולא יחטא, וזה במעט בלתי מצוי, וכמעט כל הצדיקים נכנסו בגדר בעלי תשובה. לפיכך הרבה כמה קללות לעוברי רצונו, לא לכוונה שיחולו על ראשם חלילה, אלא למען יהפכו כלם לברכות לבעלי תשובה, ובאופן זה ישפיעו כל הקללות שפע ברכות, מה שלא היה כן אם היה ממעט בקללות ומרבה בברכות. ונראה שכל הטעמים הללו נכללו במאמר המדרש בריש פ׳ בחקותי, שאמרו אם בחקותי תלכו וגו׳ הה״ד חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך, אמר דוד רבש״ע בכל יום ויום הייתי מחשב ואומר למקום פלוני ולבית דירה פלונית אני הולך והיו רגלי מוליכות אותי לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ואשיבה רגלי אל עדותיך. רבי הונא בשם ר׳ אבא אמר חשבתי מתן שכרן של מצות והפסדן של עבירות ואשיבה רגלי אל עדותיך. רבי מנחם חתניה דר״א בן אבינא אמר חשבתי מה שכתבת לנו בתורה אם בחקותי תלכו, ומה כתיב תמן ונתתי שלום בארץ וגו׳ ואם לא תשמעו לי, מה כתיב תמן ויספתי ליסרה אתכם. רבי אבא בריה דר׳ אחא בשם ר׳ יונתן אמר חשבתי ברכות וקללות ברכות מאל״ף ועד תי״ו קללות מן וי״ו ועד ה״א, ולא עוד אלא שהן הפוכות. אמר ר׳ אבין אם זכיתם הרי אני הופך לכם קללות לברכות, אימתי כשתשמרו את תורתי, הה״ד אם בחקותי תלכו. ואין ספק שבאו החכמים האלה ליישב הקושי מקצור הברכות ואורך הקללות והביאו טעמים שונים אשר יקיל למעיין הנלבב ליחסם למה שהקדמנו בזה. ונסיים בדיוק הפסוק ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך כי תשמע בקול ה׳ אלהיך, שהוא לשון מיותר אחרי שכבר התחיל לומר והיה אם שמוע תשמע וגו׳ ונתנך ה׳ אלהיך עליון וגו׳ ומפסיק בין הברכות באמרו ובאו עליך כל הברכות האלה, אבל בקללות נאמר ובאו עליך כל הקללות וגו׳ קודם החלו בשום קללה. ועוד כי בברכות נאמר כי תשמע בלשון עתיד ובקללות אמר ובאו עליך כל הקללות וגו׳ כי לא שמעת בקול ה׳ בלשון עבר. אמנם המכוון הוא להודיע ולפרסם עוצם חסדו שמקדים להביא הברכות רק על הכוונה של האיש החפץ ומכין עצמו לעשות הטוב והישר בעיני ה׳ ונותן לו שכר על חשבון פעליתיו להבא. אבל בקללה אין שום קדימה בהנחה כשיעברו על המצות, אלא תבא בתנאי גמור אם לא תשמעו את מצותי ואז אשלם לכם על לשעבר, ועל קיום המצות תקבלו שכר לפנים ולאחור.

תם חלק ראשון

דרשות לנשואין

חומר לדרוש על אדות אישות

[פריה ורביה] המצוה הראשונה בתורה היא על פריה ורביה שנאמר ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו, ומצות עשה לישא אשה ע"י חופה וקדושין, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות אישות, שקודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק ואם התרצו שניהם היה מכניסה בביתו ותהי לו לאשה, אך כיון שניתנה תורה נצטוו ישראל לישא אשה ע"י קנין בפני עדים, שנאמר כי יקח איש אשה וגו', ותקנו חכמים שיהיו שדוכין קודם הקדושין. בימים מקדם וגם בזמן התלמוד היו עושים ארוסין קודם הנשואין, והארוסה נחשבת לאשת איש אף שלא היו שניהם ביחד, כי המאורשת היתה בבית אביה עד החופה. ומפני שחששו לתקלה תקנו הגאונים ובפרט אח"כ ע"י רבינו גרשום מאור הגולה לעשות האירוסין והנשואין ביחד. במדרש דרשו ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו, תני ר' יעקב כל שאין לו אשה שרוי בלא טובה, בלא עזר, בלא שמחה, בלא כפרה, בלא ברכה. בלא טובה שנאמר לא טוב היות האדם לבדו, בלא עזר שנאמר אעשה לו עזר כנגדו, בלא שמחה שנאמר ושמחת אתה וביתך (דברים י"ד), בלא כפרה שנאמר וכפר בעדו ובעד ביתו (ויקרא ט"ז), בלא ברכה שנאמר להניח ברכה אל ביתך (יחזקאל מ"ד). ר' סימון בשם ריב"ל אמר אף בלא שלום שנאמר ואתה שלום וביתך שלום (שם כ"ה). ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר אף בלא חיים שנאמר ראה חיים עם אשה אשר אהבת (קהלת ט'). ר' חייא בר גמדא אמר אף אינו אדם שלם שנאמר ויברך אותם ויקרא את שמם אדם (ב"ר פי"ז). לשעבר אדם נברא מן האדמה וחוה נבראת מאדם, מכאן ואילך בצלמנו כדמותנו, לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש ולא שניהם בלא שכינה (שם פ"ח). לולי המצוה של פריה ורביה לא נולד משה רבינו ולא יצאו ישראל ממצרים, כמסופר בגמרא עה"פ וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי, להיכן הלך? א"ר יהודה בר זבינא שהלך בעצת בתו. תני עמרם גדול הדור היה כיון שגזר פרעה כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, אמר לשוא אנו עמלין, עמד וגרש את אשתו, ועמדו כולם וגרשו את נשותיהם. אמרה לו בתו (מרים) אבא גזירתך קשה משל פרעה, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות, פרעה לא גזר אלא בעולם הזה ואתה גזרת בעוה"ז ובעוה"ב (מי שאינו עוסק בפריה ורביה אינו מוכשר לעוה"ב עי' ברכות י' ע"א), פרעה הרשע ספק גזירתו מתקיימת ספק אינה מתקיימת ואתה צדיק בודאי גזירתך מתקיימת. עמד והחזיר את אשתו, עמדו כולם והחזירו את נשותיהם (סוטה י"א). ודרשו עה"פ שובה ה' רבבות אלפי ישראל, מלמד שאין השכינה שורה על פחות משני אלפים ושתי רבבות מישראל, הרי שהיו ישראל שני אלפים ושתי רבבות חסר אחד, וזה לא עסק בפריה ורביה נמצא זה גורם לשכינה שתסתלק שכינה מישראל (יבמות ס"ד). תניא ר' יהושע אומר נשא אדם אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו, היו לו בנים בילדותו יהיו לו בנים בזקנותו, שנאמר בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים (קהלת רבה פ"י). אך הזהירו חז"ל שאם יש לו בנות או אפילו בנים גדולים ישיאם תחלה ואח"כ ישא אשה, וא"ר יודן לימדתך תורה ד"א שאם יהיה לאדם בנים גדולים יהיה משיאן תחלה ואח"כ הוא נושא לו אשה, ממי אתה למד מאברהם, בתחלה ויביאיה יצחק האהלה שרה אמו ואח"כ ויוסף אברהם ויקח אשה (ב"ר פ"ס סוף).

[אשה הגונה] אמר רב משום ר' ראובן בן אצטרובילי מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים למדנו כי מה' אשה לאיש, מן התורה דכתיב ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר, מן הנביאים דכתיב ואביו ואמו לא ידעו כי מה' היא (שופטים י"ד), מן הכתובים דכתיב בית והון נחלת אבות ומה' אשה משכלת (משלי י"ט) וכו' (מו"ק י"ח ע"ב). אלא יש מי שהוא הולך אצל זוגו ויש מי שהוא יושב

וזוגו בא אצלו, יצחק בא זוגו אצלו דכתיב וישא עיניו וירא והנה גמלים באים, יעקב הלך אצל זוגו דכתיב וישמע יעקב אל אביו וילך וגו׳ (מדרש הגדול פ׳ חיי שרה). אבל צריך לחקור ולדרוש אחר האשה שתהא מיוחסת והוגנת לו ולא ישא לשם ממון. וא״ר אלעזר לעולם ידביק אדם בטובים, שהרי משה שנשא את בת יתרו יצא ממנו יהונתן (שהיה כהן לע״ז כמובא בשופטים י״ח), ואהרן שנשא את בת עמינדב יצא ממנו פינחס (ב״ב ק״ט ע״ב). ודייקו במה שנאמר אחות אהרן ללמד שהנושא אשה צריך לבדוק באחיה, והנינן רוב בנים דומים לאחי האם (שם ק״י ע״א). ואמר רב יהודה אמר רב, המשיא את בתו לזקן והמשיא אשה זקנה לבנו קטן וכו׳ עליו הכתוב אומר למען ספות הרוה את הצמאה לא יאבה ה׳ סלוח לו (סנהדרין ע״ו ע״ב), פירוש ספות לשון חבור כמו ספו שנה על שנה, והזקן נקרא רוה שכבר שבע בשנים, והילדה נקראת צמאה לחיים. וביבום נאמר וקראו לו זקני עירו ודברו אליו וגו׳ (דברים כ״ד) מלמד שמשיאין לו אשה ההוגנת לו, שאם היה היבם ילד והיא היבמה זקנה, הוא זקן והיא ילדה, אומרים לו כלך אצל שכמותך ולא תכניס קטטה בתוך ביתך (יבמות ק״א ע״ב). אמרו חז״ל כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו מעלה עליו הכתוב כאילו חורש כל העולם כולו וזורעו מלח שנאמר ואלה העולים מתל מלח תל חרשא (עזרא ב׳), וכל הנושא אשה לשם ממון הווין ליה בנים שאינם מהוגנים וכו׳ ועובר בחמשה לאווין (קדושין ע׳ ע״א, אדר״נ פכ״ו). אמר רבה בר רב אדא בר אהבה כל הנושא אשה לשם ממון עליו הכתוב אומר בה׳ בגדו כי בנים זרים ילדו (הושע ה׳), ושמא תאמר פלט (כי ממונם ישאר להם לפליטה), ת״ל עתה יאכלם חדש את חלקיהם, ושמא תאמר חלקו ולא חלקה, ת״ל חלקיהם, ושמא תאמר לזמן מרובה, ת״ל חדש, א״ר נחמן בר יצחק חדש נכנס חדש יוצא וממונם אבד (שם תנחומא שמות).

[הקב״ה מזווג זווגים] שאלה מטרונה אחת לר׳ יוסי בן חלפתא, אמרה לו הכל מודים כי בששת ימים ברא אלהים את העולם, מאותה שעה ועד עכשיו מהו עושה? אמר לה הוא מעלה סולמות ומוריד סולמות, מגביה לזה ומוריד לזה, שנאמר כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים. פלוני שהיה עשיר יעני ופלוני שהיה עני יעשר שנאמר ה׳ מוריש ומעשיר (ש״א ב׳). ר׳ ברפיה אמר לא השיב לה כן, אלא כך אמר לה הוא מזווג בעולמו זיווגים ואומר פלוני ישא פלונית ופלונית תנשא לפלוני ומושיבם בבתיהם. אמרה לו יכולה אני לזווג אלף ביום אחד. אמר לה ר׳ יוסי אם קלה היא בעיניך קשה הוא לפני הקב״ה בקריעת ים סוף, הניחה והלך לה. מה עשתה שלחה והביאה אלף עבדים ואלף שפחות והעמידה אותן שורות שורות, אמרה להם פלוני ישא לפלונית ופלונית תנשא לפלוני וזיווגן יחד. בלילה נפלה קטטה ביניהם והכו אלו את אלו. בבקר הלכו אצלה, דין רישיה פצוע ודין עינו שמוטה ודין אצילי ידיו פרוכות, ודין ארכובו נשברה. דין אמר לינא בעי (אינני חפץ) לדין, ודין אמר לינא בעי לדין. מיד שלחה לר״י בן חלפתא ואמרה לו רבי! אמת היא תורתכם, יפה אמרת, אם קשה הוא לפני הקב״ה לפני ב״ו על אכו״כ! הדא הוא דכתיב אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות (תהלים ס״ח). מאי בכושרות? בכי ושירות דבעי אמר שירה דלא בעי בוכה, ומה הקב״ה עושה מזווגן על כרחן שלא בטובתן, ויושב ודן אותם ומביא זה ממקום אחד וזה ממקום אחר ומושיבן בבית אחד (במדבר רבה פ״ג). דרשו בכושרות נוטריקון בכי—ושירות, פעמים בוכה פעמים משורר ובכל פעם נעשה הזיווג בעל כרחן. זמן הנשואין גבלו חכמים בן י״ח שנים לחופה (אבות), אך אמרו ג״כ שלשה דברים צריך אדם לעשות בדרכי העולם ואלו הן לבנות לו בית ולנטוע כרם להתפרנס בו ואח״כ ישא אשה, ממי אתה למד מהקב״ה, מקודם בנה בית (העולם) וזימן פרנסה ומזונות, ואח״כ ברא אדם ואשתו (מדרש הנעלם מובא בילקוט ראובני).

קא

דרשה לישא אשה הוגנת

מיסוד ס׳ נפוצות יהודה דרוש כ״ו

אמר רבי חנילאי כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא שמחה בלא ברכה בלא טובה, בלא שמחה דכתיב ושמחת אתה וביתך (פי׳ בית זו אשה) וכו׳. במערבא אמרי בלא תורה ובלא חומה, בלא תורה דכתיב האם אין עזרתי בי (ובאשה כתיב עזר כנגדו) מיד ותושיה נדחה ממני, שצריך לעסוק בצרכי ביתו ותלמודו משתכח, בלא חומה דכתיב נקבה תסובב גבר. רבא בר עולא אמר אף בלא שלום דכתיב וידעת כי שלום אהלך וגו׳ (פי׳ בזמן שיש לך אהל ואין אהלו אלא אשתו שנאמר שובו לכם לאהליכם) וכו׳ (מס׳ יבמות פ׳ הבא על יבמתו).

[אשה הוגנת] תורת האדם בלקיחת אשה הגונה לו להעזר בה אל השגת השלמות ולהבנות ממנה בהקמת זרע קדש, היא חקוקה ומצויירת בענין הזווג הראשון עת בא דברו של אדם הראשון לאמר זאת הפעם עצם מעצמי וגו׳ ע״כ יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד. ופירש החכם ספורנו: זאת הנקבה בפעם הזאת היא עצם מעצמי ובשר מבשרי, ואף שלא יהיו כן הנקבה לעתיד בכ״ז

לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת הראשונה לכולן. ויען שבזאת הראשונה כיון השי"ת שתהא דומה לאיש וחלק ממנו כפי האפשר, ע"כ יעזוב איש את אביו ואמו ודבק באשתו, שישא אשה הגונה לו שראויה לדבק בו, כי לא יהיה דבוק אמתי בבלתי דומים בתכונתם, ויוכל לעזוב את אביו ואמו כי לא יהיה צורך לו להדבק בהם מאחר שיש לו אשה הגונה להדבק אליה, והיו לבשר אחד מכוון בכל הפעולות להשיג השלמות המכוון ביצירת האדם כאילו שניהם הם נמצא אחד בלבד, כי חבורם יחד יהיה לתכלית אחד, והוא שאמרו חז"ל במדרש הנעלם דכר בלא נוקבא פלג גופא איקרי ופלג לאו איהו חד, וכד אתחברון כחדא תרי פלגא איתעבידו חד גופא. הלוקח אשה הגונה זוכה לדברים הרבה, כי הוא יטעם טע"ם לשבת, ר"ת ט'וב ע'רב מ'ועיל, והטוב יחולק לשני מינים שלמות העיון ושלמות המעשה, ואחרית לאיש שלום באושר הנפשי אחר המות. וע"ז סובב המאמר שהבאנו בפתיחת הדרוש, שאמר רבי חנילאי כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא שמחה שהוא הערב, בלא ברכה שמורה על המועיל כי ברכת ה' היא תעשיר, בלא טובה כמשמעה. ובמערבא פרטו שני חלקי הטוב דהיינו תורה על שלמות העיון, וחומה על שלמות המעשה שהוא תלוי בהציב גבול לפעולותיו לבלתי צאת מקו היושר, וחומה לו סביב פן יהרוס מצב המשפט והצדק. ורבא הורה על התכלית שהיא השגת האושר הנצחי והשלום הנפשי לחיי עד. על לקיחת אשה הגונה רמזה התורה באמרה ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, חוקה חקקתי לקחת אשה לפרות ולרבות פרי קדש הלולים על הדרך המצוייר והמיושר המחוקה ביצירת האשה הראשונה שהיא תמונה לדורות, ואת משפטי, כי משפט לאלהי יעקב ודין הוא בתורתו התמימה כי יקח איש אשה, ועוד כי מה' כל משפטו של זיווג מן השמים בת פלוני לפלוני, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, כי זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם, ובלקיחת אשה הגונה יחיה האדם חיים מאושרים בזה ובבא. ואמר אני ה', כי נתן הקב"ה שמו יו"ד ה"א בין איש לאשה, וכמו שדרש ר"ע איש ואשה זכו שכינה ביניהם לא זכו אש אוכלתם, כי אם תקח מהם אותיות יו"ד ה"א נשאר בשניהם „אש". והראב"ע כתב על אמרו העוזבת אלוף נעוריה ואת ברית אלהיה שכחה, כי שם שמו ביניהם ואם הוסר שמו מהם נותר אש אש.

[שיר המעלות] וכוונה זו נכללת במזמור קכ"ח שיר המעלות אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו וגו' שלוקח לו אשה הגונה לשם שמים והנה מלבד שיהנה מיגיע כפים מגוף המצוה בעוה"ז כי יתענג על הטוב הערב והמועיל. עוד נשאר לו אושר רב צפון לעוה"ב. וזה שאמר אשריך וטוב לך, אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב. והקדמה הזאת היא למזכרת כי בהגיע תור לקיחת אשה לא יהיה עיקר המחשבה והתכלית ענין התולדה בלבד, כי בזה מותר האדם מן הבהמה אין ורוח החיה ג"כ באופן זה. גם לא היופי הוא העיקר רק הטפל כי אין בזה יתר שאת ומעלה כלל, וע"ז אמר אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך, כי מלת פוריה נוסף על ענין הוראתה לפריה ורביה, נכלל בה ג"כ הוראת היופי והחן, כמו בן פורת יוסף, ואפריון נמטייה לר"ש (סוף ב"מ), ונאמר על ההשקפה בלקיחת אשה לתכלית היותה כגפן פוריה המולידה בנים כחית השדה או להתענג ולהתעלס ביפיה, ועצת המשורר היא שלא יחשוב זאת בעצם וראשונה רק במקרה ובשניות, כלאחר יד מונחת בירכתי הבית, כדבר טפל. אפס כי תהיה תפארתו בהעלותו את נרות השקפתו אל מול פני כונה מעולה, בניך כשתילי זיתים סביב לשולחנך, כשני הזיתים על המנורה שראה זכריה הנביא שהם בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ, המזהירים כזהר הרקיע בתורה ובמצות. זה המבט יהיה תמיד על עבר פניו סביב לשלחנו, הפך מה שאמר על הפכו בירכתי ביתך. הנה כי כן יבורך גבר ירא ה', כי באופן זה ישא ברכה ותועלת רב הן מצד אנושותו בהיותו גבר המיחד לעצמו אשה הגונה והן מצד היותו ירא שמים ובעל דת אלהית. ובכן יברכך ה' מציון וראה בטוב ירושלם כל ימי חייך, ברכות עליונות נוספות על מה שתראה בטוב ירושלם לעולם. וראה בנים לבניך שלום על ישראל, ועם זה תראה ג"כ בנים לבניך ראוים שימשך מצדקתם שלום על ישראל. לפ"ז נכללו בשיר המעלות הזה ששת הדברים שנזכרו לשבח בפתיחה אדות לקיחת אשה הגונה, כי השמחה היא באמרו אשריך להיות האושר תלוי בהשגת התכלית ושם השמחה שורה בתענוג נפלא, והטובה נזכרה כאן בפירוש באמרו וטוב, וכן הברכה והשלום, והחומה שנתבארה שם על שלמות המעשה שהוא אחד משני חלקי הטוב נאמר פה וראה בטוב ירושלם וגו' ועל השגת מלת טוב לכלול טוב העיון וטוב המעשה.

[יחוס אשת משה ואשת אהרן] בפ' וארא כשבא הכתוב ליחס זרעו של אהרן באמרו ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון לו לאשה ותלד לו וגו' ואלעזר לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה ותלד לו את פינחס וגו', לא התפקדו שם אשת משה ובניו בתוך המתיחסים, אף כי הוא עיקר היחוס ההוא, ולהורות נתן כמה ראוי לאדם להשתדל לישא אשה בת טובים הגונה לו למען יהיה צאצאיו זרע קדש ברך ה'. ובשביל זה נבחרו בני אהרן לכהונת עולם לפי שנולדו מאשה הגונה ומיוחסת, וזה עצמו טעם הזכירו את פינחס שהיה מבנות פוטיאל ידועות לתהלה ולתפארת והיה זוכה לברית שלום וכהונת עולם. לא כן מרע"ה כי על בלי היות לה מעלת יחס וחשיבות

כאלה הנזכרות, נמנע ממנה פרי בטן ראוי למלאות מקום אביו, כי לולי זה היה בלי ספק קודם לכל אדם בירושת המעלה והכבוד. והנה לא מצינו לבניו שום שררה וגדולה בתוך בני ישראל, על כן השמיט הכתוב כאן זכרון אשתו ובניו פן יתנו מגרעות לבית ייחוסו. מי חכם וישמר אלה ויתבונן דרכי לקיחת אשה להפיק רצון מה', אולם זאת ישים אל לבו בעצם וראשונה שיהיה יחס עצמה מינה ובה שלם מכל צד, בעין אמרו כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה, שיהיה לבה בפנים טוב ויפה ואז יחשב לה כאילו היא משובצת ממשבצות זהב. ותהיה יראת ה' על פניה כמ"ש אשה יראת ה' היא תתהלל, מלשון הלולא בדברי חז"ל, לומר שהיא הראויה להנשא לאיש, ועל זאת יתפלל כל חסיד לעת מצוא, מצא אשה כזאת מצא טוב ויפיק רצון מה'. ויען כי הוא הדבר הזה מוטל בגורל ומה' כל משפטו, לכן יתפלל לה' שיתמוך גורלו במתנת חלקו וכוסו, וחבלים יפיל לו בנעימים אף נחלת תשפר עליו, שלא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים ויזמין לו אשה הגונה.

(מיסוד ס' מדבר יהודה דף פ"ז ע"א)

[האשה תיקון לאדם] הנה האדם להיותו מובחר כל היצורים לא נשלמה יצירתו בבת אחת, אלא הולך ונותן לו תיקון. וזש"ה וייצר ה' אלהים את האדם וגו', ואחז"ל במדרש וייצר שתי יצירות וכו' והיתה יצירת האשה אח"כ מצלע האיש. ואם נשאל מדוע לא יצר ה' את האשה כיצירת האדם מכל וכל עפר מן האדמה, ובפרט כי המחשבה הראשונה היתה לברוא האשה כמו האיש שנאמר ויברא ה' אלהים את האדם וגו' זכר ונקבה ברא אותם, וא"כ למה לא עשאם בבת אחת? אמנם לסבה נאותה עשה כן לשבח ולפאר הנשים, כי גלוי היה לפני מי שאמר והיה העולם כי האדם מסכלותו יחשב את האשה לרחיים על צוארו שמטרידו מן העיון וממשיכו אל החומר, עד שהיה למשל בפי חכם אחד שלקח אשה קטנת הגוף ושאלהו ע"ז והשיב בחרתי הרע במעוטו, וכ"ש כי צפה הקב"ה שעתיד אדה"ר לחטוא ע"י חוה, ובדבר הזה יהיה לו לסבה להבזותה ולשנוא אותה לומר שהיא גרמה מיתה לעולם, לכן ראתה חכמתו ית' לברוא האדם תחלה, כי לא יודע הטוב רק בהעדרו, ומיד מצא כי לא טוב היות האדם לבדו ובקש לו עזר כנגדו. ואלו דברו חז"ל, אמר רב אחא חזר והעבירן לפניו זוגות זוגות אמר (אדם) לכל יש בן זוג ולי אין בן זוג וכו', ולמה לא בראה לו מתחלה? אלא צפה הקב"ה שהוא עתיד לקרוא עליה תגר, לפיכך לא בראה לו עד שתבעה בפיו, מיד ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם ויישן ויקח וגו'. ולזאת ברא את האדם מתחלה זכר ונקבה אך לא הוציא הנקבה אל הפועל עד שתבעה אדה"ר בפיו, להודיע לדורות כי אין איש בלא אשה לשלמותו.

קב

דרשה לנשואין

מיסוד ס' עוללות אפרים ח"ג עמוד ט'

אני חומה, א"ר יוחנן חומה זו תורה, ושדי כמגדלות אלו ת"ח, רבא אמר אני חומה זו כנסת ישראל ושדי כמגדלות אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות, אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום, אמר ר' יוחנן ככלה שנמצאת שלימה בבית חמיה ורדופה לילך לבית אביה להגיד שבחה (פסחים פ' האשה).

[חומה נגד היצר הרע] שני דברים מצילים את האיש מלפול ברשת היצ"ר והם התורה שמגינה כחומה והאשה אשר כלי זיינה עליה להציל את בעלה כחומה הסובבת לעיר קטנה זה האדם. וזהו שאמרו (ברכות) עה"פ על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא, זו תורה שנאמר כי מוצאי מצא חיים, וחד אמר לעת מצוא זו אשה שנאמר מצא אשה מצא טוב וכו', ומסיים רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו, היינו היצה"ר, תורה כמו שאמרו אם פגע בך מנוול זה משכהו לביהמ"ד, ואשה ע"ד שאמר התנא אי נסיבנא בארביסר הוה אמינא גירא בעינא דשטנא, לפי שבנשיאת אשה הוא מבניע ומבטל היצה"ר שנמשל למים הזדונים. ולזה אמרו חז"ל שקשה לזווג כקריעת ים סוף שנמשל היצה"ר לים סוער וגועש, ולכך נאמר אעשה לו עזר כנגדו היינו היצה"ר שיוכל לכבוש אותו תחת רשותו. כי האשה מסבבת אותו כחומה כמ"ש אשה תסובב גבר, ומי שאינו נשוי אין מעצור לרוחו מלהרהר בעבירה, כדאמר רב הונא ביון שמגיע עד עשרים שנה ולא נשא אשה הרי הוא כל ימיו בהרהורי עבירה, ואז הוא נמשל לעיר פרוצה אין חומה כי האויב ילחם בו וגם יוכל לו וינצחו. וזהו שאמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ונהרות לא ישטפוה וסמיך ליה אני חומה וגו' אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום ואר"י ככלה שנמצאת שלימה וכו', כי הקפת החומה שהיא התורה והאשה מגינים על האדם מלחטוא, ואז שלום בעצמותיו בין הכחות הנפשיים ובין הכחות הגופניים, הפך ממה שנאמר אין שלום בעצמי מפני חטאתי.

[שלום באישות] ולפיכך לא נולד האיש לבד והאשה לבדה רק מגוף אחד להורות על האחדות השלמה שראויה להיות בין איש לאשתו, שיהיה השלום מתווך ביניהם. ולכך נאמר לא טוב היות האדם לבדו, שיהיה כל אחד מהם נוצר בחומר לבדו כי א'

לא יהיה השלום מתווך ביניהם כ"כ, וע"ז אמרו כל מי שאינו נשוי אשה אינו נקרא אדם וכו', ע"ד שאמרו אתם קרוים אדם ולא או"ה, כי שם אדם יורה על עצם השלום והאחדות, כי לא יפול בו לשון רבים לומר על הרבה אנשים אדמים כמו בשאר שמות איש אנשים, גבר גברין, והשלום בא לאדם ע"י הזיווג. והשלום הזה הוא פנימי וחיצוני, השלום הפנימי בין כחות הנפש וכחות הגוף אשר יתגברו שניהם נגד היצה"ר, והשלום החיצוני הוא שלום בית, וזש"ה וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא.

[שש מעלות באשה כנגד שש ברכות] חז"ל מנו ששה דברים טובים שהנושא אשה זוכה בהם, ואלו הם טובה ברכה שמחה תורה חומה שלום, כנגד כל ברכות בברכת כהנים: א') שמי שאינו נשוי שרוי בלא ברכה אבל הנושא אשה הגונה נאמר עליו יברכך ה', ב') מי שאינו נשוי שרוי בלא חומה דהיינו בלא שמירה, על זה נאמר וישמרך, ג') האינו נשוי הוא בלא טובה ומי שנשוי נאמר עליו יאר ה' פניו אליך, כמ"ש ותרא אותו כי טוב הוא שנתמלא כל הבית אורה, ד') בלא תורה, וע"ז נאמר ויחונך, כמ"ש כי לוית חן הם לראשך, ה') בלא שמחה, גם ע"ז נאמר יאר ה' פניו אליך ויחונך, פנים צהובות, כמ"ש תחדהו בשמחה את פניך, וכתיב שובע שמחות את פניך, וכתיב לב שמח ייטיב פנים וכו'. ו') בלא שלום, זש"ה וישם לך שלום. וכנגדן נאמר בפ' כי תבא שש ברכות ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה ברוך טנאך ומשארתך ברוך פרי בטנך ברוך אתה בבואך ברוך אתה בצאתך. ברוך אתה בעיר ברוך אתה בשדה כנגד מה שאמרו שרוי בלא חומה שהאדם השוכן בתוכה נחשב בעיר קטנה והחומה היא להציל מאויב שמחוץ לעיר—בשדה, ברוך טנאך ומשארתך רמז להשארת הנצחית שיש לו מצד התורה והמצוה שהוא נושא על שכמו לעוה"ב, ברוך פרי בטנך היינו כנגד הברכה שישאיר ברכה לזרעו אחריו, ברוך אתה בבואך לעולם כנגד מאמר בלא טובה המדבר מהשלמת בריאותו, ברוך אתה בצאתך בשמחה כמ"ש בשמחה תצאו. ועל כל פנים השלום הוא חוט של חסד החורז כל הברכות אלו, כמו שאמרו אין לך כלי מחזיק ברכה כמו השלום. וידוע מאמר חז"ל שאין האשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי וכו'. ונסיים בשיר המעלות וגו' אשתך כגפן פוריה וגו' שנרמזו בו שש המעלות למי שנשוי: א') מה שאמרו שרוי בלא טובה, זש"ה אשריך וטוב לך אשתך כגפן וגו', ב') בלא שמחה, זש"ה יגיע כפיך כי תאכל ואמרו חז"ל איזהו עשיר זה השמח בחלקו, ג') בלא ברכה, זש"ה הנה כי כן יבורך גבר וגו', ד') בלא תורה, זש"ה אשרי כל ירא ה' וכתיב אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה', ה') בלא חומה, זש"ה וראה בטוב ירושלם כי היא העיר שעליה נאמר אהיה לה לחומת אש וגו', ו') בלא שלום, זש"ה וראה בנים לבניך שלום על ישראל, ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום.

[זיווג שני] בגמרא אמר רב שמואל בר ר' יצחק כי פתח ריש לקיש בסוטה אמר הכי אין מזווגין לו לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו שנאמר כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים. אמר רבה בר בר חנא א"ר יוחנן קשה לזווגן כקריעת ים סוף, שנאמר אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות אל תקרי מוציא אלא כמוציא. איני והאמר רב יהודה אמר רב ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני שדה פלונית לפלוני, לא קשיא הא בזיווג ראשון הא בזיווג שני וכו' פירש"י זיווג שני לפי מעשיו וקשה לזווגן לפי שאינו בת זוגו. וקשה להבין זאת כי אם נאמר שבת קול מכרזת על כל הבנות הנולדות לאמר בת פלוני לפלוני א"כ הנושא בתולה בזיווג שני תלוי בהכרזה, ואיך יאמר שיגרמו מעשיו אם טוב וישר פעלו. ואין לומר שלא יצא הכרוז על הבתולות רק על הבחורים א"כ היה לו לומר כי בת קול יוצאת פלוני ישא פלונית על הזכרים דוקא? לבעל העקדה (שער ח') קשה עוד כי מצינו שהאבות הקדושים התפללו על הזיווג שיהיה טוב ונאות, ואם הגזרה אמת א"כ חריצות התפילה שוא ותפל, ומה זה שאמר אליעזר היא האשה אשר הוכיח ה' וגו' וזה היה בזיווג ראשון. ותירץ בעל העקדה לפי הנחתו כי חז"ל באמרם הא בזיווג ראשון כוונו לחומר וצורה וזה תלוי בהכרזה, הא בזוג שני היינו סתם נשואין איש לאשתו תלוי במעשים טובים. אמנם אפשר לומר כי גם זיווג ראשון כמשמעתו סתם אישות שהולכין אחר הכרוז, אולם לפעמים בטל הכרוז כמו אם האיש ההוא הרג את הנפש ונתחייב מיתה בידי אדם לא יצילהו הכרוז שישא בת פלוני וכן אם יחלל השם בפרהסיא או יעבור על מצות שחייב עליהן כרת קודם שישא אשה, או שיומת בקטנותו בחטאת אבותיו, המיתה הזאת בלי ספק תדחה את גזרת הנשואין, שהוא רשע ובעונו ימות, ובת זוגו תנשא לאחר לטוב לפני האלהים, ובתולות כאלה רבות נמצאות בעולם והם זיווג שני שניתנו לאנשים אחרים לפי מעשיהם. וכן להיפך הבתולות הנולדות אעפ"י שיצא עליהן הכרוז אך נאספות מן העולם בעון עצמן או בעון אבותיהן, אך נשארו הזכרים שהיו בני זיווגן פנויים מבלי בת זוג ונושאים זיווג אחר לפי מעשיהם ולפי תפילתם; כי עפ"י מקרות כאלה נתבטל הזיווג הראשון שהיה תלוי בכרוז וגזירה ראשונה, וע"ז יתפלל כל חסיד לעת מצוא זו אשה טובה, כי יש לחוש פן ואולי נתבטל זיווגו הראשון, וע"י תפלה ותחנונים ומעשים טובים יזמין לו הקב"ה מן הנשים הכשרות והצנועות.

[מקדש ראשון ומקדש שני] אמרו חז"ל כל מי שמתה אשתו ראשונה כאילו חרב בית המקדש בימיו וכו' כי מדמה זיווג האיש ואשתו לביהמ"ק שהוא

ויווג בין הקב"ה וכנסת ישראל, ובא לרמז כי כמו שזיווג הראשון בין איש לאשתו אינו תלוי בשום זכות והשני תלוי במעשים, כך בבנין בית הבחירה בגאולה ראשונה של מצרים נאמר ואת ערום ועריה ודרשו חז"ל ערום ממצוה וכו' ולא היה הדבר תלוי בשום זכות כי אם במזל, כי כך נפל הגורל על ישראל כמ"ש יעקב חבל נחלתו. אבל הגאולה האחרונה תלויה במעשים טובים כמ"ש ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה. וכמו בזיווג שני צריך האדם להשתדל בתפלה ובתחנונים שיזכה לאשה טובה והגונה, כך עלינו להתאמץ בתפלה ותשובה ומעש"ט כדי שנזכה לגאולה העתידה במהרה בימינו, ויקוים בנו כמשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך, אכי"ר.

קג

דרשה לנשואין

מיסוד ס' בית מועד דרוש מ"א

במדרש אמר ר' יוחנן שאל רשב"י את ר"א ב"ר יוסי וא"ל אפשר ששמעת מאביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו? א"ל הן, א"ל היאך אמר? למה"ד למלך שהיה לו בת יחידה והיה מחבבה יותר מדאי, והיה קורא אותה בתי ולא זז מחבבה עד שקרא אותה אמי, כך היה הקב"ה מחבב לישראל יותר מדי וקראן בתי שנאמר שמעי בת וראי, לא זז מחבבן עד שקראן אחותי שנאמר פתחי לי אחותי רעיתי, ולא זז מחבבן עד שקראן אמי שנאמר הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האזינה, ולאמי כתיב. עמד רשב"י ונשקו על ראשו א"ל אילו לא באתי אלא לשמוע מפיך דבר זה דיי, ביום חתונתו בסיני וביום שמחת לבו בירושלם.

[שמחה להתחלה טובה] כל הדברים שהשפיע השי"ת ונתחדשו במציאות כשיגיע תור התחלת הויתם יתעורר ויתוסף בהם כח והשפעה יתירה. וזהו שהקפידה תורה שנקדש הזמנים עם התחלות לדברים מפורסמים ולהקריב בהם קרבן מוסף לפי שהזמנים האלה כשיגיעו לתחלת יסודם יתוסף בהם יתרון כח ושפע. העת בכלל יש לה שבע התחלות והן שבעת ימי בראשית, והמועדים הם לפי ימות השבוע, השבת ליום השביעי, ראש השנה וראשי חדשים ליום ראשון, יוה"כ ליום שני לכפר על העונות שיצאו מן המחלוקת שעקרו בשני שהיה מבדיל בין מים למים. סכות שיש בו ארבעה מינים ליום שלישי כי בו עלו צמחי אדמה. שמיני עצרת ליום רביעי שבו נתלו המאורות וכן בחג זה יש תוספת אור. פסח ליום חמישי שבו נבראו דגים ועופות כי בפסח יצאו ישראל ממצולת דגת היאור והתנשאו על כנפי נשרים, ופסח מצרים היה ביום ה'. שבועות ליום ששי שהתורה נתנה בששי ובו נברא אדם. ולכן אמר התנא אין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום, כי כל דבר נגרר אחר התחלתו שיש בו שעת הכושר שהוא מקומו. ויען שאיש ואשה בנשואין הם כבריאת עולם חדש שנתחדש ע"י פריה ורביה, ע"כ תקנו חז"ל שבעת ימים של שמחה בנשואין כנגד שבעת ימי בראשית שנברא בהם העולם, וכמו שישמח ה' במעשיו כך ישמח איש ואשה הכשרים שהם שקולים כנגד כל הנבראים, ומצוה על הקרואים לחופת חתנים לשמוח בשמחת חתן וכלה, כמו שמלאכי השרת היו שמחים בחופת אדם הראשון בגן עדן.

[שמחת חתן וכלה] ידוע כי השמחה תתעורר ע"י הדבור בשיר וזמרה כדכתיב שמחה לאיש במענה פיו, וכמו ששמחין בזמני קדש ועונין בהם בשבח ובברכה כך יש לנהוג בנשואין שהן זמן קדש לחתן ולכלה, ולזה אמרו אגרא דהלולא מילי, כי השמחה המיוחדת לנשואין היא במענה של שבח וברכה ובהזכרת פעולתו ית' במלאכת בריאת העולם והשפעתו היא הסעודה שבה נזונים כל הנבראים, וסעודת חתן וכלה היא סימנא לסעודה האלהית. וארז"ל כל הנהנה מסעודת חתן ואינו משמחו עובר בחמשה קולות, ר"ל הנהנה מסעודת חתן הנאה גופנית לבד ואינו משמחו לדבר על לבו שסעודתו זאת היא מעין הסעודה האלהית, ומעין השמחה שהיתה בבריאת העולם שזו הנאה נפשיית, עובר בחמשה קולות והן חמש מוצאות הדבור שראוי להשתמש בהן בשבח הנשואין, והן כנגד חמשה חושים החיצונים שנהנים מסעודה גשמית. ואם משמחו זוכה לתורה שנתנה בחמשה קולות וכו', ואין טוב אלא תורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי וגו'. והטוב נחלק לשלשה סיגים הטוב והמועיל והערב, היינו לטוב עצמי הוא המדע, לטוב קניני הוא המועיל, וטוב טבעי הוא התענוג הערב, וכנגדם נמצא באדם שלשה מיני אהבה, אהבה סגוליית אל הטוב השכלי המסוגל אל הנפש המשכלת, אהבה יחסית אל הטוב המועיל המיוחס אל הנפש החיונית, אהבה טבעית המוטבעת בנפש הצומחת. ויאהב כל הדברים האלה כפי ערכם, וירבה באהבת הטוב העצמי וקצת באהבת המועיל ומעט באהבת הערב, הכל כפי המוגבל בתורה, וכשיבחר האדם בטוב על אופן הנאות ישמח בחלקו ויקנה החיים הנצחיים הדבקים בטוב האמתי שהוא השי"ת שממנו כל הטובות והוא המטיב לכל בריותיו. וע"ז רמזו ראה חיים עם האשה אשר אהבת, אשה ממש וגם תורה נקראת אשה. ובהיות חיי האדם מעורבים מטוב ומועיל וערב, מצוה לישא אשה לקנות עמה החיים הנצחיים, והזוכה ומצא בת זוגו הוא מאושר כי טועם טע"ם חיים ט'וב ע'רב מ'ועיל. חכמי האמת קראו שלש

מדרגות השכל נפש רוח נשמה, והנה האדם לא ישיג אהבת השי"ת בשלמות כ"א עם האשה שישא להשלים עצמו באהבתו, ובאהבתה יזכה לאהבת בוראו ונעשית לו עזר ויקיים התורה בעבורה. וכשם שהנשמה קונה שלמותה בחברת הגוף במה שתקיים התורה והמצות כך האיש קונה שלמותו עם אשתו לפי שבה הוא אדם כדכתיב ויקרא את שמם אדם. והנושא אשה הוא מחדש יצירתו ונעשה כבריה חדשה וישפת שפע מעתה כאילו נוצר בהאי שעתא, וזהו ויהי מקורך ברוך ושמח מאשת נעוריך, כלומר ממה שאשתך סבה שתתחדש כנשר נעוריך וכאילו היום נולדת, וינערו ממך כל העונות כאמרם כל הנושא אשה עונותיו מתפקקין שנאמר מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה'.

[נשואין סליחה לעונות] אמרינן במדרש שמואל ר' זעירא בעון ממניה יתיה (רצו למנותו לחכם) ולא הוה קביל עלויה, כד שמע הדא מתניתא חכם חתן ונשיא הגדולה מכפרת עליהן קבליה עליו. חכם דכתיב מפני שיבה תקום וגו' וכתיב בתריה וכי יגור אתך גר, מה גר נמחל לו והוא כקטן שנולד אף חכם כן. חתן דכתיב וילך עשו וגו' ויקח את מחלת, והיא בשמת שמה? אלא שנמחלו לו עוונותיו. נשיא דכתיב בן שנה שאול במלכו, וכי בן שנה היה? אלא שנמחלו לו עוונותיו והיה כבן שנה בלא חטא. ושלשה אלו הם כנגד שלשה הנהגות בבני אדם, הנהגת עצמו, הנהגת ביתו והנהגת מדינתו, החכם תחלתו מנהיג את עצמו, החתן תחלתו מנהיג את ביתו זו אשתו, הנשיא תחלתו מנהיג מדינתו. הרי שהנושא אשה נעשה כמו שנברא מחדש ונשלם ע"י הנשואין, כי הכל הולך אחרי החתום, והיינו שבח הנשואין.

[ביאור המדרש] חבור איש ואשה הוא סבה לחבור וייחוד העולם עם השראת השכינה אשר תשפיע שפע טובה, וחכמי האמת אמרו כי האיש והאשה כנגד חכמה ותבונה וחבורם דעת, ולכך שכינה ביניהם, כי באיש י' ובאשה ה' הרי י"ה כי ביה ה' צור עולמים. ומהנשואים הראוים תתעורר אהבת הקב"ה עם כנסת ישראל, ולכך נוהגין כבוד לחתן ולכלה כאילו הם מלך ומלכה לפי הדוגמא של מעלה. וזה מה שאמרו במדרש ששאל רשב"י לר"א מהו בעטרה שעטרה לו אמו, כלומר סבת השראת השכינה וההאחדה עם ישראל אשר נגלה בשני מקומות בקבלת ישראל את התורה שהיתה כמו קבלת האשה קדושין וכתובה, ובבנין ירושלם ובית המקדש שהיה כמו חופה וייחוד, וזו היא העטרה שעטרה לו אמו, היינו השכינה המעטרת בכל המדות שהן כל כבוד והחופה שהיא אהבה, ולפי שהאהבה ממנה טבעית, ממנה יחסית, ממנה סגולית, עשה משל למלך שהיה לו בת יחידה וכו' כך ישראל גוי אחד והקב"ה אוהבם בכל מיני אהבה: טבעית כאב לבתו מצד היותם זרע האבות, יחסית כאח לאחותו מצד שקבלו התורה האלהית ונתאחדו ונתיחסו לאלהות כדכתיב אני אמרתי אלהים אתם, סגולית בעבור קיום המצות והיותם מקדשים שמו ית' בעולם וכדאי הסגולה הזאת להעלות אותם למדרגה הנקראת אם והוא עוה"ב. ובכן יש חתון ושמחה בין הקב"ה ובין כנסת ישראל כדכתיב ביום חתונתו וביום שמחת לבו, וזה ע"י יחוד השכינה עמנו כמו שנגלה כבוד ה' עלינו בסיני ובירושלם היינו בבית המקדש, וזה שדרש ביום חתונתו בסיני וביום שמחת לבו ירושלם. עם כל זה לא היה היחוד בירושלם גמור אלא במראה כמ"ש חז"ל ע"פ וארשתיך לי לעולם, לשעבר היו אירוסין לבד ולעתיד יהיו נשואין, שיהיה נגמר פועל היחוד והחבור בעולם כלו, והוא מה שמבואר בהפטרה שוש אשיש בה' וגו' ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך, ואז יתקיים תכלית היחוד והחבור שהוא להעמיד תולדות שמים וארץ, כי אין אשה אלא לבנים, וזהו שאמר ונודע בגוים זרעם וגו'.

[הרקידה לפני הכלה] על היות הנשואין עיקר גדול בתורה האריכו חז"ל להודיע כמה יש לאדם להקפיד ולדקדק בנשואין, וינהג עמה בכל הדברים שהורו הלכה למעשה שהם מפורסמים בספרים ולא נחזור עליהם אלא נאמר שמצוה לרקד לפני הכלה, כי סימנא מילתא לעלוי והתנשאות התחתונים עם העליונים ע"י הנשואין כמו הריקוד שהוא התנשאות למעלה. וכיצד מרקדין לפני כלה נאה וחסודה? כנגד שתי השלמיות, שלמות הגוף ושלמות הנפש המושגים עמה. ובסוף השמחה והריקוד יאות להתפלל על המקיימים המצוה הזאת שיראו וישמחו בטובות הנמשכות מהנשואין שהן רבות, וכולן נכללות בשלש ברכות של ברכות כהנים, והברכות הן מכח האהבה כמו שהכהנים מברכים לברך את עמו ישראל באהבה היינו בייחוד. ובשלש ברכות אלו נגלו שלש הטובות שצומחות מן האהבה הכוללות בנים חיים מזונות: יברכך ה' וישמרך באהבה טבעית שיהיו לך בנים ובנות כאמרם ז"ל יברכך בבנים וישמרך בבנות, יאר ה' פניו אליך באהבה יחסית, יחס החיים מהאור האלהי כי באור פני מלך חיים, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום באהבה סגולית ישים גבולך שלום חלב חטים ישביעך שבע רצון הרי מזונות. וכנגד שש קצוות שיש בברכות אלו שהן ברכה שמירה הארה חנינה נשיאות שלום, אמרו כי מי שאין לו אשה שרוי בלא ברכה בלא חומה בלא תורה בלא טובה בלא שמחה בלא שלום. ואחרי בקשתנו מהשי"ת על המקיימים והשמחים במצות הנשואין שיזכרו לכל הטובות והברכות האמורות, נבקש עוד על כל האומה הישראלית הנקראת כלה אשר חסרו ממנה כל הברכות הנזכרות במה שגלו ישראל מעל שלחן אביהם מירושלם, שיחזרו לסמוך על זה השלחן אשר לפני

ה׳, ובכן יהיו הנשואין גמורין בין כנסת ישראל והשי״ת ואז יחזרו לנו כל הטובות כמו שאמר ירמיהו הנביא עוד ישמע במקום הזה אשר אתם אומרים חרב הוא מאין אדם ומאין יושב ומאין בהמה, קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה. קול אומרים הודו את ה׳ צבאות כי טוב ה׳ כי לעולם חסדו מביאים תודה בית ה׳, כי אשיב את שבות הארץ כבראשונה אמר ה׳. ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ואמר כל העם אמן הללויה.

דרשות לברית מילה

חומר לדרוש על אדות מצות מילה

[אות ברית קודש] לאברהם אבינו ניתנה תחלה מצות מילה לו ולזרעו אחריו דכתיב ונמלתם את בשר ערלתכם וגו׳ (בראשית י״ז), ובאות הזה נצטיינו יוצאי יריכו משאר האומות, כי כל הגוים ערלים (בשר) וכל בית ישראל ערלי לב (ירמיה ט׳), אבל אע״פ שחטאו ישראלים הם. וישראל שלא נמול הוא מפיר בריתו של אברהם אבינו (סנהדרין צ״ט.) ואין לו חלק לעוה״ב (אבות פ״ג). הציון הלאומי הזה אינו נמחה לעולם והוא שעמד לבני ישראל המפוזרים ומפורדים בארבע כנפות הארץ שלא יתבוללו בין העמים.

[המילה היא תיקון לאדם] פילוסופוס אחד שאל את רבי הושעיא א״ל אם חביבה היא המילה מפני מה לא ניתנה לאדם הראשון? א״ל מפני מה אותו האיש מגלח פאת ראשו ומניח את פאת זקנו? א״ל מפני שגדל עמו בשטות. א״ל א״כ יסמא את עיניו ויקטע את ידיו וישבר את רגליו ע״י שגדלו עמו בשטות, א״ל לאלין מלין אתינן? א״ל להוציאך חלק אי אפשר, אלא כל מה שעשה בששת ימי בראשית צריכין עשייה, כגון חרדול צריך למתוק, התורמסים צריכין למתוק, החיטין צריכין להטחן, אפילו אדם צריך תיקון (ע״י כריתות הערלה) וכו׳ (ב״ר פי״א). מעשה ששאל טורנוסרופוס הרשע את ר״ע איזה מעשים יותר נאים של הקב״ה או של בני אדם? א״ל של בשר ודם. א״ל טורנוסרופוס הרי השמים והארץ יכול אדם לעשות כיוצא בהם? א״ל ר״ע לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה מן הבריות שאין שולטין עליו, אלא אמור דברים שהם מצויין בבני אדם. א״ל למה אתם מולין? א״ל אני הייתי יודע שעל דבר זה אתה שואלני ולכך הקדמתי ואמרתי לך שמעשה בני אדם נאים משל הקב״ה. הביא לו ר״ע שבלים וגלוסקאות, א״ל אלו מעשה הקב״ה ואלו מעשה בני אדם, א״ל אין אלו גלוסקאות נאים יותר מן השבלים? א״ל טורנוסרופוס אם הקב״ה חפץ במילה למה אינו יוצא הולד מהול ממעי אמו? א״ל ר״ע ולמה שררו יוצא עמו והוא תלוי בבטנו ואמו חותכו? ומה שאתה אומר למה אינו נולד מהול, לפי שנתן הקב״ה את המצוה לישראל כדי לצרף אותם בהן, ולכך אמר דוד כל אמרת ה׳ צרופה (תנחומא).

[המילה בשמיני] מפני מה אמרה תורה מילה לשמונה ימים? שלא יהיו כולם שמחים ואביו ואמו עצבים, כי בשבעת ימים הראשונים האשה טמאה לידה (נדה ל״א ע״ב), ונתן הקב״ה רחמים על התינוק להמתין לו עד שיהיה בו כחו (דברים רבה פ״ו), וע״ז דרשו אם הבנים שמחה זו מילה (גיטין נ״ז ע״ב). דוד המלך שר שירה למנצח על השמינית, על המילה שניתנה בשמיני וכו׳, בשעה שנכנס לבית המרחץ וראה עצמו עומד ערום אמר אוי לי שאעמוד ערום בלא מצוה, וכיון שזכר המילה בבשרו נתיישבה דעתו, ולאחר שיצא אמר עליה שירה (מנחות מ״ג ע״ב). ואמרו חז״ל שקולה מילה כנגד כל המצות שבתורה (נדרים ל״א ע״ב), וכן אמרו על השבת, ולכן התאמצו שונאי ישראל לבטל מצות שבת ומילה למען יתבוללו בין הגוים ולא יזכר שם ישראל עוד, ובכל פעם עמדו ישראל הכן למסור נפשם על המצות הללו, ולפעמים הצליחו חכמי ישראל להערים לפני שונאינו כי המצות הללו הן לרעתנו ובאופן כזה נאותו הגוים להניח לנו לעסוק בהן. פעם אחת גזרה המלכות גזרה שלא ישמרו ישראל את השבת ושלא ימולו את בניהם וכו׳ הלך ראובן בן איסטרובילי וסיפר קומי וישב עמהם (שלא יכירוהו שהוא יהודי), אמר להם מי שיש לו אויב יכחיש או יבריא? א״ל יכחיש, אמר להם א״ב ימולו בניהם לשמונה ימים ויכחישו, אמרו לו טבית אמרית ובטלו הגזירה (מעילה י״ז.).

[מצות מילה לדור המדבר] נאמר ביהושע ושוב מול את בני ישראל שנית (יהושע ה׳). תניא רבי ישמעאל אומר וכי ערלים שמעו קולו של הקב״ה בסיני ונתן להם את התורה? ח״ו אלא נמולין היו שלא כתקונן, שהיו כורתין ולא היו פורעין, וקודם מתן תורה לא ניתנה הפריעה, והיו ישראל לוקחין את הערלה ואת הדם ומכסים אותם בעפר המדבר, וכשבא בלעם הקוסם ראה את כל המדבר מלא ערלות של ישראל, אמר מי יכול לעמוד כנגד זכות דם ברית מילה שהוא מכוסה בעפר, שנאמר מי מנה עפר יעקב, מכאן התקינו שיהיו מכסין את ערלת הדם בעפר. ולא עוד אלא שנמשלו ישראל לעפר שנאמר והיה זרעך כעפר הארץ. וכשבאו לארץ ישראל א״ל הקב״ה ליהושע אי אתה יודע שאין ישראל נמולין כדרכן וכתקונן? חזור ומול את ישראל פעם שנית עם הפריעה, שנאמר ושוב מול את בני ישראל. הה״ד וזה הדבר אשר מל יהושע. רבי ברכיה ורבי חלבו בשם רבי אבין, דבר זה אמר להם יהושע ומלן, אמר להם מה אתם סוברין שאתם נכנסין לארץ ערלים? הלא כך אמר הקב״ה לאברהם ונתתי לך ולזרעך אחריך (בראשית י״ז) על מנת ואתה את בריתי תשמור. וקבץ יהושע את כל הערלות עד שעשה אותן כגבעה שנאמר וימל את בני ישראל אל גבעת הערלות וכו׳. וכך היו ישראל מלין עד שנחלקו ישראל לשתי ממלכות, ומלכות אפרים מנעו מהם ברית מילה, ועמד אליהו זכור לטוב וקנא קנאה גדולה ונשבע ליַמים שלא להוריד טל ומטר, ושמעה איזבל אשת אחאב ובקשה להרוג אותו, ועמד והתפלל להקב״ה. א״ל הקב״ה אליהו! הטוב אתה מאבותיך? יעקב ברח מפני עשו, משה ברח מפני פרעה, דוד ברח מפני שאול, מלמד שכל הבורח נמלט. עמד אליהו ז״ל והלך לו להר חורב, ושם נגלה אליו הקב״ה ואמר לו מה לך פה אליהו, ויאמר קנא קנאתי (מ״א י״ט), א״ל לעולם אתה מקנא קנאתי׳ בשטים על גלוי עריות (פינחס זה אליהו), וכאן אתה מקנא לי, חייך שאין ישראל עושין ברית מילה עד שאתה רואה בעיניך, מכאן התקינו להיות עושין-מושב כבוד למלאך הברית, שנקרא אליהו ז״ל מלאך הברית שנאמר ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא (מלאכי ג׳, פרקי דר״א פכ״ט).

קד
דרשה לברית מילה
מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש ע״ו

במדרש: פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן, אמר הקב״ה בדין הוא שיטול שכרו, לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום.

[נגד התבוללות] פינחס קנא קנאת ה׳ צבאות כאשר דקר ברומח את זמרי בן סלוא אשר זנה את המדינית כזבי בת צור, ועי״ז נעצרה המגפה של התבוללות בין בני ישראל ובין או״ה, כי החיתון בבת אל נכר מביא להתבוללות ואבדון העם, מפני שהזרע היוצא מהם יש לו דין תערובת ומביא קטטה ומחלוקת בין איש לאשתו. ולכן נתברך פינחס בברית שלום, וסימן לזה הבן היולד לאב ואם כשרים יהיה זרע ברך ה׳ ויכנס בבריתו של אברהם אבינו בברית מילה. ואפשר שיש לזה רמז במלת שלום עם וא״ו קטיעה להורות על כריתת הברית. פינחס זה נתגלגלה נשמתו באליהו הנביא ז״ל, ואמרו פינחס זה אליהו שהיה קנאי כמוהו, והתרעם לפני ה׳ „כי עזבו בריתך בני ישראל״, היינו ברית קודש, והוא יהיה גלגול המשיח העתיד, כמ״ש „ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא״, ובסוף נאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה׳ הגדול והנורא, והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, כי לא יהיה ביניהם שום תערובת או מחלוקת, רק שלום ואמת ישלטו בהם תמיד. ומפני שעיקר ברית מילה הוא תוצאות השלום ראוי לדרוש עליו ביחוד.

[רפואה למכה] קיום והעמדת הגוף תלוי בשמירת הבריאות שלא יבא לידי חולי, ואם כבר בא לידי חולי צריך ליקח תרופה לחליו. לעומת זה קיום הקבוץ המדיני תלוי באחדות ושלום, ואם כבר התפרץ הפירוד והמחלוקת ביניהם, צריכין לבקש השלום ולרדפו כדי לאחד אותם ולאגדם באגודה אחת. אבל לא יתכן לאדם לשים שלום בין אדם לחבירו והוא עצמו מלא קטטות, כי אומרים לו קשוט עצמך ואח״כ קשוט אחרים, ועי״ז התלונן הנביא ירמיה באמרו חץ שחוט לשונם מרמה דבר בפיו שלום את רעהו ידבר ובקרבו ישים ארבו. כי צריך להיות לו תכונתו של אהרן הכהן ותלמידיו „אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה״. וכוונו בזה שיש שני מיני שלום: אחד, התמדת האהבה והאחדות והרחקת הפירוד והמחלוקת; שני, אם כבר נפל פירוד ומריבה ביניהם לשוב להתחבר יחד באמצעות איש הבינים המכריע ביניהם או לאיזו סבה אחרת. הראשון הוא „אוהב שלום״ והשני הוא „רודף שלום״ מפני אהבת הבריות בכלל. ועל שני מיני השלום אמר הנביא בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה׳ ורפאתיו, אחד למי שהוא רחוק שנתרחק ממנו ונעשה אויבו הן עתה ישלים עמו, והשני כי שהוא קרוב כי לא בא עדיין לידי הפרש ידבר שלום ויחזיק ויתמיד בקשר האהבה. והנה אין ספק כי יותר טוב הוא חלק השלום הבא מאהבה שמעולם לא היה ריב וקטטה, אך אם אי אפשר, כי לעולם יפלו הפרשות בין אנשים, לפחות צריך לתקן המעוות ולהחזיר עטרת האהבה ליושנה ולעשות שלום ביניהם ולא להתמיד בשנאה,

כי בשביל השנאה נחרב הבית באחרונה, כי גדול הנזק וההפסד לסבת העדר השלום ובתרבות השנאה, ומה גם בהיותה מכוסה שמראים שלום ובקרבם ריב ומדון. ובזה היה משתבח המשורר באמרו אני שלום וכי אדבר המה למלחמה, ר"ל כי נמצאו שני מיני בעלי מחלוקת, אחד אשר בפיו ידבר שלום בדברים טובים ונעימים ובתוך לבו צפונה קטטה ושנאה, ושני להיפך לבו נכון שאין בקרבו שנאה ותחרות אך רגיל הוא לדבר בפיו דברים קשים ולא ישיב מענה רך, והוא אינו רע כמו הראשון. אך המשורר לא בחר ברע אפילו במיעוטו ועזב דרך שניהם, ואמר כי אני בעצמי שלום בקרבי ואין בלבי שנאה, ופי ולבי שוים כי אדבר שלום, אולם הרשעים המה למלחמה תמיד. השלום הוא קיום והתמדת העולם וזולתו אבדה הארץ, כי כל הנבראים כ"ם מציאותם תלוי בשלום ההפכיים והשוואת הדברים המתנגדים, ולזה גם חיי האדם נקראו שלום, כאמרו בריתי היתה אתו החיים והשלום, כי החיים תלוים בשלום עצמו ואיכותו שלא יתגבר האחד על חבירו ויגרמו המיתה. ובזה נבין שאלת יוסף לאחיו, השלום אביכם הזקן וגו' העודנו חי, אשר לכאורה אין מקום לשאלת העודנו חי אחרי אומרו השלום אביכם, כי אם אינו חי לא שייך שאלת שלום, והיה לו להפוך הסדר ולומר העודנו חי השלום לו. אלא העודנו חי הוא פירוש השלום אביכם, כי שלום הוא סבת החיות והכל דבר אחד, כי חיים ושלום נשקו והא בהא תליא.

[ביאור המאמר] ובזה יובן מאמרנו שהתחלנו בו, אמר הקב"ה בדין הוא שיטול שכרו, ר"ל כי שכרו הראוי לו היינו הכהונה הוא בדין ובמשפט תחת אשר קנא וגו' ואינה מתנת חנם, וגם מה שאני נותן לו את בריתי שלום הוא מדה כנגד מדה, שהרי הוא מתלמידיו של אהרן הכהן אוהב שלום ורודף שלום, ולכן ייחסו פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן ואמר שבדין הוא שיטול שכרו. כי גם פינחס אהב השלום ורדף אחר השלום בהקנאה שקנא לאלהיו וגרם לעשות שלום בין הקב"ה ובין בני ישראל, לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום וגו' והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם, ונאמר עליו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון (מלאכי ב'), ולכן נתנה הברכה לכהנים לברך את ישראל ומסיימים וישם לך שלום. הנה מבואר מזה עד כמה גדול שבח וכח השלום. לכן נדעה נרדפה ונבקשהו, וה' יברך את עמו בשלום.

קה

דרשה לברית מילה

מיסוד ס' נפוצות יהודה דרוש כ"ט

תניא רבי אומר גדולה מילה שאין לך צדיק בעולם כאברהם אבינו ולא נקרא תמים אלא על שם המילה שנאמר התהלך לפני והיה תמים ואתנה בריתי ביני וביניך. ד"א גדולה מילה ששקולה כנגד כל המצות שבתורה שנאמר כי על פי הדברים האלו כרתי אתך ברית ואת ישראל. ד"א גדולה מילה שאלמלא מילה לא נתקיימו שמים וארץ שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי וכו' (נדרים פ"ד).

[מצות מילה לאברהם אבינו] אברהם ראש אומתנו לעוצם חשיבותו וגודל ערכו היה כחו יפה בפעולת מצות המילה לבדה שנצטוה עליה, אחר שבע מצות שנצטוו בני נח, להשלים עצמו ולהשיג תכלית שלם בעיון ובמעשה, ומאושר כאילו קבל כל התורה כולה. כי במצוה הזאת הכניע כל הכחות החומריים לממשלת כחות השכליות עד שנעשה שלם בדעות ומדות, וכמו שאמרו חז"ל (נדרים שם), כי מתחלה היה שמו אברם ונתוסף עליו ה' ונקרא אברהם, כי בראשונה המליכו הקב"ה לאברהם על רמ"ג אברים ולבסוף על רמ"ח אברים, ואלו הן שתי עינים ושתי אזנים וראש הגויה, להורות כי מאז נזדכך חמרו שנרמז בראש הגויה, ונעשה מוכן ומזומן אל קבלת מוסר השכל שנרמז בשתי אזנים, ונעשה ג"כ מוכן אל העיון והשתכלות מעצמו יותר ממה שהיה וזה נרמז בשתי עינים. והנה אברהם ע"ה לשווי מזגו ויושר טבעו הועיל לו ברית המילה תועלת עצום ונפלא להכניע ולהשפיל חמרו עד עפר ארץ, כאמרו ואנכי עפר ואפר, וקנה לו בזה שלמות הכנה וכונה נכונה לעשות רצון קונו בכל פינות שהיה פונה, ונחשב לו המצוה הזאת כאילו קיים כל התורה כלה, כי ע"י מצות מילה נתגלו לו צפוני טמוני כל מצות התורה. וכמו שאמרו חז"ל כי קיים אברהם כל התורה קודם שניתנה, ועליו אמר הכתוב כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו' וכן עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור וגו'. ונאמר עליו מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו יתן לפניו גוים ומלכים ירד יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו ירדפם יעבור שלום ארח ברגליו לא יבא (ישעיה מ"א). ותרגם יונתן וכל המפרשים על אברהם שבא מארץ מזרח, ונוכל לבאר כל הפרשה הזאת על הכנעת היצר ע"י כריתת ברית המילה, וכבר דרשו חז"ל איש חרבו על ירכו זו מילה, ורמז הקשת לאבר המילה ע"ד שאמרו עריה תעור קשתך וכן דרשו על ותשב באיתן קשתו על יוסף שכבש את יצרו. ואמר ירדפם יעבור שלום להורות כי נעשה שלם ותמים בהכנעת כל כחותיו החומרים, וכמו שנאמר לו התהלך לפני והיה תמים בעת שנצטוה על הברית. ואם כי לגודל ערך אברהם היה די במצוה זו להשיג כל שלמות שמגיעה לאדם, אמנם לבני ישראל בכלל לא היה

כח במצוה אחת להכינם לשלמות אמתית, לפיכך הרבה להם השי"ת תורה ומצות כדי לזכותם למדרגת השלמות.—ועתה אל הילד הזה התפללו באמרכם אמור כי יש לעץ תקוה אם יכרת ועוד יחליף, וכמו שדרשו ע"ז אם יכרת כורת הברית ועוד יחליף מצות ומעשים טובים, אמן.

(מיסוד ס' עוללות אפרים ח"ג עמוד כ')

[המעלות שמביאה מצות מילה] יסוד מוסד שאין הקב"ה משרה שכינתו על הערלים, כמבואר בא' רהם אחרי שמל את עצמו ונימולו אתו בני ביתו נאמר וירא ה' אל אברם. ואין השכינה שורה על הנמול אלא אם הוא חכם גבור עשיר ועניו וכולן למדו ממשה, א"כ בודאי המילה מסבבת כל ארבע מדות אלו. שהמילה היא סיבה לפתיחת מקורי החכמה והם הלב והפה והאוזן שגם הם מכונים ערלים, והגבורה כמ"ש בפרקי דר"א עה"פ והוא יושב פתח האוהל, בא וראה כמה גדול כח המילה שעד שלא נימול היה אברהם נופל על פניו ואח"כ היה מדבר עמו, ועכשיו שנימול נאמר בו והוא יושב פתח האהל. והעושר היינו העושר האמתי לשמוח בחלקו המיוחד לו ולהרחיק ממותרות, כמו המילה המרחקת הערלה המותרת והדמים המותרים המסבבים רתיחת התאוה. והענוה היא בעצם המיעוט שימעט האדם את עצמו, וכמו שלמדו חז"ל מפסוק כי אתם המעט, ודבר זה נעשה לאדם טבע מוטבע מיום שנמול, כי המילה היא מיעוט אבר הראשי להורות שצריך האדם למעט גבהות ראשית אונו. וארבעה עקרים אלו נוכל לסמוך אל מה שמסופר במדרש איכה רבתי בפסוק רבתי בדעות, כי ארבעה מירושלם אתו לאתונא וכו' ומסיק שם שבעל הבית עשה להם ארסטון (סעודה) בערב ותיקן להם ארבע מטות, לאחד נתן מטה שבורה, לסוף ספרו בלילה בגנות הבעל הבית, אחד אמר שהמטה שהוא שוכב עליה תלויה באויר והוא ישן על הארץ, והשני אמר שהבשר שאכלו היה בו טעם כלב, והשלישי אמר שהיין ששתו היה בו טעם קבר, והרביעי אמר כי בעל הבית אינו בנו של אביו אלא ממזר, ומסיק שם שהכל היה אמת. ונראה שבמאמר החתום הזה באו לגלות אוזן האנשים שיהיו נזהרים מפת בנו של היצר הרע המכין מטעמים לפני בני אדם, וכאמרו כי תשב ללחום את מושל וגו' אל תתאו למטעמותיו כי הוא לחם כזבים.

[המילה מתשת כחו של היצה"ר] פשוטו של כל הענין מדבר ביצה"ר, וביאר כאן בארבעה אנשים שבאו מירושלם מקום מיוחד להשראת השכינה, והוא רמז לארבע תכונות א"ו חכם גבור עשיר ועניו המיוחדים להשראת שכינתו ית' עליהם מצד מצות מילה, ונתאכסנו אצל היצה"ר שהוא בעל הבית האנושי, שהכין סעודה גשמית לפניהם, והחומר מתייחס לחשבת הערב. אך מיד הרגישו כל אחד לפני ענינו בחסרונות הסעודה ההיא: א') החכם הוא הרואה את הנולד אמר שבעל הסעודה הוא בן זר לאביו שבשמים ואינו ראוי לילך אחריו. ב') העשיר האמתי השמח בחלקו אמר שטעם הסעודה יש לו ריח כלב, ע"ד שכתוב והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה, כך היצה"ר מסיתו לאסוף הון עתיק ובסיבה זו לא ישבע לעולם כי אוהב כסף לא ישבע כסף. ג') הגבור האמיתי הוא הכובש את יצרו המסיתו לתאוות ותענוגי בני אדם, והיין מש"ל לכל תאוות העוה"ז כדכתיב תרתי בלבי למשוך ביין בשרי, וכמו הוי גבורים לשתות יין, ואמר שהיין ששתו היה לו טעם קבר, ע"ד שאמרו חז"ל שהאוכלין ביחד על השלחן ואין ביניהם דברי תורה כאילו אכלו מזבחי מתים, וראייה מקברות התאוה. ד') העניו הוא המשפיל עצמו עד לארץ וישן על הקרקע כי חושב שמטתו שבורה ותלויה באויר שהוא משל לגסות הרוח, והוא ע"ד שאמרו מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רימה, ואיך יתגאה. ומסיק שם במאמר שהנסיון הורה בבחינה שהכל היה אמת, והתעוררות זו באה מצד המילה שאדם זוכה בה להשראת השכינה, וזו בעצם סיבת החיים הנצחיים, כמ"ש כי עמך מקור חיים, ולכן כתוב במילה ואומר לך בדמיך חיי, כי יזכה להדבק במקור החיים לעתיד לבוא ולפניו יקימנו ונחייה, אבי"ר.

קו

דרשה לברית מילה

מיסוד ס' בית מועד דרוש מ"ב

במדרש אתה מוצא השבת והמילה מדיינין זה עם זה, השבת אומרת אני גדולה ממך שבי שבת הקב"ה ממלאכת עולמו שנאמר וישבות ביום השביעי, אמרה מילה אני גדולה ממך שאלמלא אני לא נברא העולם שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי, אמר ר' יהודא בר שלום משל לשתי מטרונות שהיו עומדות ביחד ולא היה אדם יודע ליתן לב ולהפריש איזה גדולה מחברתה, כיון שעברה אחת מלפני חברתה ידעו הכל שאותה שעברה לפניה היא הקטנה, כך ממה שאנו יודעים שהמילה דוחה שבת אנו יודעים שהמילה גדולה מן השבת, בא וראה כמה גדול כחה של מילה שלא הניח אברהם מצוה שלא עשאה שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו' ולא נקרא שלם עד שמל את עצמו שנאמר התהלך לפני והיה תמים,

[העמדת בנים] כמו שהאיש אינו אדם אלא עם האשה, כך האיש והאשה אינם אדם שלם כשאין

להם בנים, כי מה טובו ומה יפיו של אדם אם אינו מוליד בנים, הרי הוא כאילן שאינו עושה פירות. ואף שהאמת הוא שאפשר לאדם להעמיד תולדות במעשים טובים והם יהיו לו כבנים, בכל זה טוב ויפה שאצל המעשים טובים יהיו לו בנים ואז יטעום תענוג ומתיקות יותר מורגש, ויטול מנה אחת אפים, וע"ז כתיב אכל בני דבש כי טוב ונפת מתוק על חכך, דב"ש בגימטריא אש"ה שהיא טוב כשהיא הגונה, ויערב לך כמו נפת מתוק על חכך כשיהיו לך ממנה בנים, ולא תאכל לחם עצבים כ"א לחם מתוק, ואז יש לך אחרית בעוה"ב ותקותך לא תכרת גם בעוה"ז. והנה עיקר העמדת בנים הוא להעמיד מציאות דמות האדם שהוא תבנית מקור ההויות, שיהיו דומים לאדם השלם בצלם דמותו ית', שיהיו עטרה לאבות, כדכתיב עטרת זקנים בני בנים. ומפני זוהמת הנחש שהחטיא את האדם לא היו תולדותיו שלמים, עד שבא אברהם והשלים עצמו במעשים טובים וקנה לו שלמות מוחלטת ע"י המילה לו ולזרעו אחריו, וזהו שכתוב והקימותי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריך לדורותם לברית עולם. אמת כי יצטרך ג"כ אצל המילה שמירת ועשיית המצות כלן הנמשכות מהמילה, וצריך בכל שעה להסיר ערלת הלב שהוא היצה"ר המטמטם את הלב. וזהו שכתוב ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם, כלומר המילה היא ליעקב לחק לכרות ערלת בשר, וגם היא לישראל ברית עולם להתמיד כריתת ערלת הלב הוא היצה"ר. ובזה תהיה מצות מילה שקולה כנגד כל המצות, כי ברי"ת חשבונו תרי"ב והמילה משלמת לתרי"ג מצות.

[ביאור המאמר] ואע"פ שמילה היא אות ברית הגשמי היא גדולה מהשבת שהיא אות ברית הרוחני, וזהו שאמרו במדרש שהן מדיינין זו עם זו איזו מהן גדולה מחברתה. והנה שבת אומרת אני גדולה ממך, שהוא תכלית העולם בכללו ובפרטו, שנאמר וישבות ביום השביעי, ועוד שאני תכלית הדמות השכלי והנפשיי כדכתיב שבת וינפש, ואת מילה אינך אלא באדם שהוא עולם קטן ובדמות הגשמי, לכן אני גדולה ממך. ועל זה השיבה המילה לאמר אמנם אני גדולה ממך, שאלמלא אני לא נברא העולם כי האדם הוא תכלית כל הבריאה והמציאות, ואלמלא שלמות הדמות הגשמי על ידי לא היה מקום לנפש השכלית שתחול בו. ולכן אני גדולה ממך, וכמו שנאמר אם לא בריתי וגו'. והיינו דא"ר יהודה משל לשתי מטרונות וכו', יהרצון שמצד עצמן אינן נפרשות ושניהן שוות ושקולות, ורק בפעולתן נכרות, כיון שעברה וכו' בלומר כיון שפעולת המילה קודמת לפעולת השבת והדמות הגשמי נשלם קודם שנשלם השכלי, לכך המילה גדולה מהשבת. ואף שנראה שהשבת קדמה במעשה בראשית והמילה לא ניתנה עד אברהם אבינו, זה אינו קשה, כי אדה"ר בהיותו יציר כפיו של הקב"ה לא היה בו ערלה כי נוצר מהול, ובכל מילי אחרינא קדמה מילה לשבת, לפי ששלמות הגוף קדמה לשלמות הנפש, כי צריך להיות כלי תחלה והנפש לא תמלא הגוף כי אם אחר שנימול, ומהאי טעמא מילה בזמנה דוחה את השבת. ואל תתמה שתהיה שלמות הגוף הגשמי גדולה משלמות דמות השכלי הרוחני, שהרי בא וראה כמה גדול כחה של מילה אצל אברהם אף שקיים כל התורה כולה והיה שלם בשכלו וברוחו מקודם לא נקרא שלם עד שנימול, שנאמר התהלך לפני והיה תמים. ובזכות המילה יצאו ישראל ממצרים כמו שאמר ר"ש התימני במכילתא, ובזכות המילה נגאל מגלות החל ובא לציון גואל בבי"א.

קז

דרשה לפדיון הבן

מיסוד ס' עוללות אפרים ח"ג עמוד כ"א

כפסיקתא גרסינן מעשה ברבי חנינא בן דוסא שראה בני עירו מעלין נדרים ונדבות לירושלם, אמר הכל מעלין ואני איני מעלה, יצא חוץ לעיר וראה אבן אחת ופתחה וסדקה ואמר להעלותה לירושלם, נזדווגו לו חמשה בני אדם, אמר להם מעלים אתם לי האבן לירושלם? אמרו לו תן לנו חמשה סלעים ואנו מעלים לך את אבנך לירושלם, ובלבד שתתן אצבעך עמנו (שתסייע לנו). נתן אצבעו עמהם ונמצאו עומדים בירושלם, ביקש ליתן להם הסלעים ולא מצאום, אמר שמא מלאכי השרת הם וכו' (בילקוט משלי מובא זה בשם מדרש).

[פדות הגוף ופדיון הנפש] מצות עשה מן התורה לפדות בן בכור מרשות הכהן, שנאמר אך פדה תפדה את בכור האדם וגו' מבן חדש תפדה בערכך כסף חמשת שקלים (במדבר י"ח). טעם המצוה מפורש בתורה, כי כאשר מתו בכורי מצרים במכה האחרונה ובכורי ישראל נצולו, צוה ה' למשה קדש לי כל בכור פטר רחם בבני ישראל באדם וגו' (שמות י"ג). אך כאשר חטאו ישראל בעגל והבכורים השתתפו בחטא הזה, אמר ה' למשה, ואני הנה לקחתי את הלוים מתוך בני ישראל תחת כל בכור פטר רחם מבני ישראל וגו' (במדבר ג'), ויען כי קדש הם צוה לפדותם. אמנם יש לחקור אם טעם פדיון הבכורים לפי שהציל ה' את בכורי ישראל במצרים, א"כ למה לא יצטרכו כל ישראל לפדיון כאשר טבעו פרעה וחילו בים וישראל נצולו, וכולם היו באותו הנס, ועוד שגם ישראל בכלל נקראו בכורים למקום שנאמר בני בכורי ישראל, וכתיב קדש ישראל לה', א"כ כבר הקדישם ה' לשמו

ית׳ ולהם משפט הבכורה ליקח פי שנים בנחלת עוה״ז ועוה״ב. גם צריכין להבין טעם חמשה כסף דווקא, ואם נאמר כדברי רבינו בחיי (בפ׳ וישב) שחמשה סלעים עולה לעשרים דינרין כדי לכפר על השבטים שמכרו את יוסף בעשרים כסף, א״כ למה יצטרכו רק הבכורים לפדיון זה והלא כל ישראל מכרוהו?—אמנם פדיון הגוף זה עולה בקנה אחד עם פדיון הנפש המשכלת, כי את זה כנגד זה עשה האלהים, ובפדיון הנפש נכללו כל ישראל לבכורים. וכמו שכל בכור קודם הפדיון הוא קדש גמור לה׳ וכל זמן שהוא בקדושתו אין מן הראוי שישתמש בשום עסק גופני, כי הכלי של קודש איך ישתמש בו חול? לפיכך היתה העבודה בבכורות קודם שנפסלו בעגל, ומטעם זה מאס עשו הבכורה ואמר מה טיבה של עבודה זו אם יתעסק כל ימיו בטהרת הקדש לא יוכל לעסוק בעניני הגוף שיקדים לו יותר, לכך אמר הנני הולך למות כי אין לו לצפות לחיי עוה״ז רק לחיי עוה״ב אחרי מותו, ויבז עשו את הבכורה. א״כ איפוא מה יעשה בן ישראל הנבוך בין שני המצרים אם לעסוק כל ימיו בעבודת השי״ת מלאכתו מתי נעשית? ואם יעסוק גם בעסקי הגוף א״כ יצא מבכורתו ויחלל את הקדש, וכבר נתקדשו זרע ישראל כלו לה׳ כדכתיב ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, וכתיב בני בכורי ישראל?

[התורה היא פדיון ישראל] וכדי לעשות פשר בין שתי הקצוות אלו, שלח ה׳ פדות לעמו בזאת התורה אשר מסר לעמו, וחמשה חומשי תורה הם בעצם כנגד חמשה כסף הפדיון, כד״א אמרות ה׳ אמרות טהורות כסף צרוף וגו׳, ובחמשה כסף אלו נתנה התורה חופשה וחירות לבנו בכורו ישראל, וכמ״ש חרות על הלוחות אל תקרי חרות אלא חירות. וחירות זו היינו שיאכל כל ימיו חולין על טהרת הקדש, והוא שיכוון בכל עסק גופני לשם שמים כמ״ש בכל דרכיך דעהו, ובכן אפילו השימוש הגופני יחשב לעבודת ה׳, ובאופן זה ישאר בקדושתו ובבכורתו, וזהו פדיון הנפשי שאמרנו שיפדה ה׳ את נפש ידידיו בחמשה כסף התוריים הם חמשה חומשי תורה, באופן שנשארו בקדושתם. ועוד כי חמשה סלעים אלו סוד הגאולה שיפדה השי״ת את ישראל מכל צרותיו בזכות ה׳ כסף התוריים, בסוד ואכרה לי בחמשה עשר כסף רמז לשלשה בכורים שיהיו נפדים כאחד, ישראל שנקרא בני בכורי, והקב״ה שהוא בכור וראשון לכל הנמצאים וכביכול השכינה בגלותא, ומלכות בית דוד נקראת בכור שנאמר אף אני בכור אתנהו. ולשלשה בכורים אלו מצינו פדות, ג׳ פעמים במסורה, ושמתי פדות בין עמי וגו׳, ופדות שלח לעמו שהוא הגואל, והרבה עמו פדות היינו עמו ית׳ ממש.

[ביאור המאמר] כל הענין הזה נרמז במאמר שהתחלנו בו, כי ר׳ חנינא ראה את בני דורו שהיו מתפללין על בנין בית הבחירה על ירושלם שלא יהיו לחרבה, וזה שאמר שהיו מעלין נדרים ונדבות לירושלם, כלומר שחשבו להתנדב ולנדור נדר לה׳ בשביל עיר הקדש כשיבנה ביהמ״ק, כד״א אשר נדר לאביר יעקב עד אמצא מקום לה׳ וגו׳. אמר הכל מעלין ואני איני מעלה ראה אבן אחת וכו׳, רמז לכנסת ישראל שנקראו אבני נזר, כי אבני נזר המה מתנוססות על אדמתו. נזדוונו לו חמשה מלאכים ובקשו ממנו חמשה סלעים וכו׳, רמזו לו שבשביל חמשה סלעים על פדיון בכורות יזכה בנו בכורו ישראל על גאולתנו ועל פדות נפשנו, אך בתנאי שיתן אצבעו לתוכו, היינו שיתערב בכוונה זו פדיון הנפש בחמשה סלעים שהתורה נמשלת להם, והתורה רמוזה באצבע, כד״א כתובים באצבע אלהים, וכתיב קשרם על אצבעותיך, ה׳ אצבעות כנגד חמשה חומשי תורה. ונמצאו עומדים בירושלם, רמז שבזכות הסלעים התוריים יזכו לעמוד בירושלם. ומתחלה לא הבין ר׳ חנינא הכוונה הנסתרה בזה וחשב שהם בני אדם שרמזו רק לפדיון הגוף, אך אח״כ נוכח כי יש בזה גם רמז רוחני לפדיון הנפש ע״י התורה. וטעם הפדיון אחר שלשים יום, אחר שיצא מכלל נפל, הוא דוגמת פדיון הנפש ע״י התורה, כי קודם מתן תורה היו נחשבים לדורות תוהו ובוהו והיו קרובים אל הנפילה, וכמ״ש אם לא יקבלו ישראל התורה אחזיר העולם לתוהו ובוהו, ואחר שיצאו מכלל נפילה זו פדה ה׳ את נפש עבדיו.

[חובות האב לבנו] ת״ר האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות, וי״א אף להשיטו בנהר, מ״ט חיותיה היא. אלו הם בעצם הדברים שעשה השי״ת לבנו בכורו ישראל, למולו שנאמר ומל ה׳ אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך וגו׳, לפדותו היינו בחמשה סלעים תורניים שלח ה׳ פדות לעמו כנזכר לעיל, וללמדו תורה שנאמר אני ה׳ מלמדך להועיל וגו׳, ולהשיאו אשה כמ״ש שהקב״ה מזווג זיווגים ואומר בת פלוני לפלוני, וכתיב אלהים מושיב יחידים ביתה וגו׳ וכתיב מה׳ אשה משכלת, וללמדו אומנות שנאמר ואהיה אצלו אמון וגו׳, ולהשיטו בנהר החכמה שנמשלה כמים לים מכסים, מ״ט חיותיה היא, כמ״ש כי היא חייך ואורך ימיך. או ללמדו להשיט בגלות כמים הזדונים שאומות נמשלו בהם כמ״ש הוי המון עמים כהמות ימים יהמיון, וכתיב כי יבא כנהר צר, ולולא ה׳ שהיה לנו בקום עלינו אדם אזי המים שטפונו וגו׳. מ״ט חיותיה היא, כי בגלות אנו נחשבים כחללים שוכבי קבר, ובשעת הגאולה נאמר יחיינו אל מיומים ביום השלישי יקימנו לפניו ונחיה, וזהו פדיון מבין האומות של הנפש המשכלת שבה תלוי גם פדיון השכינה, ופדויי ה׳ ישובון ובאו לציון ברינה, אכי״ר.

דרשות לחינוך הבנים

חומר לדרוש על אדות חינוך הבנים

[חובת החינוך] החובה מוטלת על האבות להדריך בניהם בדרך התורה וד"א, שנאמר ולמדתם אותם את בניכם (דברים ו') ונאמר חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה (משלי כ"ב). ומחנכו במצות כשיתחיל הילד לדבר, ומלמדו הפסוק תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב (תענית ט'), בציצית אם יודע להתעטף, בלולב ביודע לנענע, ומחנכו בטהרות ביודע לפרוש כפיו וכדומה (סוכה מ"ב.). וצריך להשכיר לו מלמד ללמדו לשון וספר ואומנות וגם להשיטו בנהר (קדושין כ"ט:). יהושע בן גמלא תיקן שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר ומכניסין אותם כבן שש או כבן שבע שנים (ב"ב כ"א.). במשנה אמרו בן חמש שנים למקרא, בן עשר שנים למשנה, בן שלש עשרה למצות, בן חמש עשרה לגמרא (אבות פ"ה). בספרי (פ' עקב) בפסוק ולמדתם את בניכם, מכאן אמרו כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו בלשון הקדש ומלמדו תורה, ואם אין מדבר עמו בלה"ק ואין מלמדו תורה כאילו קברו שנאמר ולמדתם וגו' למען ירבו ימיכם וגו' אם למדתם ירבו ימיכם ובני בניכם וכו'.

[כאב כבנו] עיקר החינוך הוא שילמד האב לבנו להיות כמוהו וללכת בדרכיו, ולא יהיה האב מושך לכאן והבן מושך לכאן, כי כיון שנשתנו זה מזה בדרכיהם לא ישמע הבן לתוכחת אביו ויבא לידי קלקלה. ולמדנו זאת ממה שנאמר תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי עושה פרי למינהו וגו', ותוציא הארץ וגו' ועץ עושה פרי אשר זרעו בו למינהו. פירוש רש"י עץ פרי שיהיה טעם העץ כטעם הפרי, והיא לא עשתה כן אלא ועץ עושה פרי ולא ועץ פרי עושה פרי, לפיכך כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא ונתקללה. הרעיון בזה כי השי"ת ברא את כל הבריאה בשוה באופן דמוקרטי העץ כמו הפרי וכן הבן כמו האב. אבל הארץ מרדה ולא שמעה מצות השי"ת והוציאה את פרי העץ שאינו דומה לעץ וטעמו משונה, ועי"ז באה קלקלה לעולם. ולכן צריכין לחנך את הילד שיעלה למדרגת אביו בכל האופנים ולא יהיה פחות ממנו.

[דרכי הלמוד לתינוקות] ר' דוסא בן הרכינס ראה את ר' יהושע וקרא עליו את מי יורה דעה ומי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים, זכור אני שהיתה אמו מולכת עריסתו לבית המדרש בשביל שידבקו אזניו לדברי תורה (יבמות פ"א). דרש רבי אלעזר בן עזריה, הקהל את העם האנשים והנשים והטף (דברים ל"א), אנשים באים ללמוד נשים באות לשמוע, טף למה באים! כדי ליתן שכר למביאיהם (חגיגה ג'), ו"פי דברי ר' דוסא נוכל לומר כדי שירגילו אזניהם לשמוע דברי תורה. שלש שנים יהיה לכם ערלים (ויקרא י"ט), הכתוב מדבר בתינוק שאינו יכול להשיח ולא לדבר, ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קודש, שאביו מקדישו לתורה, הלולים לה' שמהלל להקב"ה, להוסיף לכם תבואתו מכאן שנו רבותינו בן חמש למקרא וכו' ונאמר כי זרע ברוכי ה' המה וצאצאיהם אתם (ישעיה ס"ה, ילקוט פ' קדושים). למה מתחילין תינוקות ללמוד בספר ויקרא, א"ר אסי מפני שכל הקרבנות כתובים בו, ומפני שהתינוקות טהורים ואינם יודעים טעם חטא ועון, לפיכך אמר הקב"ה שיהיו מתחילין תחלה בסדר הקרבנות, יבואו טהורים ויתעסקו במעשה טהורים ואני מעלה עליכם כאילו אתם עומדים ומקריבים לפני קרבנות, וכיון שחרב ביהמ"ק ואין קרבן נוהג אלמלי התינוקות שקוראין בסדר הקרבנות לא היה עולם עומד (ילקוט פ' צו). ונאמר והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב (דברים ד'), אריב"ל כל המלמד את בן בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר סיני שנאמר והודעת לבניך ולבני בניך וכתיב בתריה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב (ברכות כ"א ע"ב). הבנים הם ערבים לקיום התורה, ודרשו עה"פ משכני אחריך נרוצה, א"ר מאיר בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני לקבל התורה אמר להם הקב"ה אלעיקי (בשבועה) אני נותן לכם את התורה! אלא הביאו לי ערבים טובים שתשמרוה ואני נותנה לכם. אמרו לפניו רבש"ע אבותינו ערבים לנו, אמר להם אבותיכם צריכים נ"כ ערבים, אברהם יש לי עליו שאמר במה אדע כי אירשנה, יצחק יש לי עליו שהיה אוהב לעשו ואני שנאתיו, יעקב יש לי עליו שאמר נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ'). אמרו לפניו רבש"ע נביאינו ערבים לנו, אמר להם יש לי

עליהם שנאמר והרועים פשעו בי, וכתיב כשועלים בחרבות נביאיך ישראל היו (ירמיה ב׳), אמרו לפניו רבש״ע הרי בנינו ערבים אותנו! אמר להם הקב״ה הא ודאי ערבים טובים הם ואני נותן התורה על ידיכם, הה״ד מפי עוללים ויונקים יסדת עוז (תהלים ח׳) ואין עוז אלא תורה שנאמר ה׳ עוז לעמו יתן. משל למה״ד לאחד שהלך ללוות מעות מן המלוה, א״ל הבא לי ערב ואני מלוה לך, הלך והביא ערב אחד, א״ל ערבך צריך ערב, הלך והביא לו ערב שני וא״ל גם ערבך זה צריך ערב, כיון שהביא לו ערב שלישי אמר תדע כי בשביל זה אני מלוה לך.—בשעה שהלוה נתבע ואין לו לשלם מי נתפש, לא הערב? הוי אומר ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני (הושע ד׳), הוי מרפיון התורה שבכם נתפשו בניכם שנאמר לשוא הכיתי את בניכם וגו׳ (ירמיה ב׳) וכו׳ (שה״ש רבה פ״א). אחז היה מרשעי מלכי יהודה, ורצה לבטל התורה מישראל, ובאה עליו צרה שנאמר ארם מקדם ופלשתים מאחור (ישעיה ט׳) ונאמר בו ויהי בימי אחז, וכל מקום שנאמר „ויהי" אינו אלא צרה. משל למלך שמסר את בנו לפדגוג והיה הפדגוג שונאו, אמר אם אני הורג אותו עכשיו נמצאתי חייב ראשי למלך, אלא הריני מושך את יונקתו ממנו והוא מת מאליו, כך אמר אחז אם אין גדיים אין תיישים, אם אין תיישים אין צאן, אם אין צאן אין רועה, אם אין רועה אין כלום. וכן אם אין תינוקות אין תלמידים, אם אין תלמידים אין חכמים, אם אין חכמים אין תורה, אם אין תורה אין בתי כנסיות ובתי מדרשות, אם אין בתי כנסיות ובתי מדרשות אין הקב״ה משרה שכינתו בישראל, מה עשה עמד ונעל בתי כנסיות ובתי מדרשות, הה״ד צור תעודה חתום תורה בלמודי (ישעיה ח׳). אמר ר׳ יעקב בשם ר׳ אחא אין לך שעה קשה כאותה שעה שנאמר בה ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא (דברים ל״א), אבל הנביא אמר וחכיתי לה׳ המסתיר פניו מבית יעקב וקויתי לו, אע״פ שמסתיר פניו בכ״ז קויתי לו כי לא תשכח מפי זרעו. ומה הועיל לו לאחז מה שעשה?—הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה׳ (ישעיה שם), וכי ילדיו של ישעיה היו והלא תלמידיו היו? אלא מכאן לתלמידו של אדם שנקרא בנו (ויק״ר פי״א). א״ר אבא בר כהנא עמדו פילוסופין לאו״ה כבלעם בן בעור וכאבנימוס הגרדי, אמרו להם האומות יכולין אנו להזדווג לאומה זו (ללחום עם ישראל ולנצחם)? אמרו להם לכו וחזרו על בתי כנסיות ובתי מדרשות שלהם, אם התינוקות מצפצפין בקולן אי אתם יכולים להם, ואם לאו אתם יכולין להם, שכן הבטיחם אביהם ונאמר הקול קול יעקב והידים ידי עשו, כל זמן שקולו של יעקב נשמע בבתי כנסיות ובתי מדרשות אין ידי עשו שולטת בהם, וכיון שאין קולו מצפצף בבתי כנסיות ובתי מדרשות הידים ידי עשו. וכן הוא אומר לכן כאכול קש לשון אש וגו׳ כי מאסו תורת ה׳ צבאות ואת אומרת קדוש ישראל נאצו (ישעיה ח׳), וכי יש קש אוכל אש, והלא דרכה של אש לאכול קש? אלא קש זה ביתו של עשו ואש זה ביתו של יעקב שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש (עובדיה א׳) וכו׳ כי מאסו את תורת ה׳ צבאות זו תורה שבכתב, ואת אמרת קדוש ישראל נאצו זו תורה שבעל״פ וכו׳ (איכה רבתי פתיחתא סי׳ ב׳).

קה

דרשה לחינוך הבנים

מיסוד ס׳ בית מועד דרוש מ״ג

במדרש א״ר יודן למה נמשלה תורה בעץ החיים, מה עץ החיים פרוש על גן עדן כך התורה פרושה על כל החיים. תני עץ החיים מהלך חמש מאות שנה וכל מימי בראשית מתפלגין מתחתיו. רב הונא בשם רבי בנימין אמר משל למלך שאמר לבנו צא לפרקמטיא, א״ל אבא מתירא אני בדרך מן הלסטים, מה עשה נטל מקלו וחקקו ונתן בו קמיע מומחא ואמר לו בני הרי מקל זה בידך ואי אתה מתיירא מכל בריה, אילו נאמר עץ חיים היא ללומדים בה או לעמלים בה לא היה לישראל תקומה, וממה שאמר למחזיקים בה יש לכלם תקומה.

[חינוך ממדרגה למדרגה] לא יוכל האדם להשיג כל המעלות בבת אחת, להיותו בלתי מוכן עליהן, אולם ממעלה אחת יבא לאחרת עד השיגו את כולן, והתורה היא המושיטה אותן שיגיעו לאדם ע״י הכנתו להשיגן מדרגה אחר מדרגה. כי אי אפשר לו לקבל כל שלמותו כאחת, אבל יצטרך זמן רב וטרחא ויגיעה ומסייעים ואמצעים רבים בדי לבוא עד קצה שלמותו, כי כן נגזרה הגזרה הקדומה שיצאה על אדם הראשון שבזעת אפו יאכל לחם, שיהיה לו יגיעה בשדה, והוא הדין בתורה שהיא שדה של צדיקים שבה פועלים ועמלים ביגיעה רבה להוציא לחם רוחני, ולפום צערא אגרא, כי לפי ערך העמל והיגיעה שיש לאדם בהשגת מדרגותיו כן הוא השכר, ולכן אין לדאג על הטרחא היתירה כי יש אחריה ערנה. והנה האדם עץ השדה, אדם הראשון היה עץ הידוע מטע ה׳ להתפאר וקומתו ושעורו היה לפי שלמותו, אבל תולדותיו לא נדמו לו כי יונקותיו ופארותיו שיצאו לרגלו נשארו שפלים ונבזים ופגומים בעקרם. עד אשר הואיל ה׳ אלהים אמת להוציא לאמתו אחד מיונקותיו ושתלו במקום שגדל ועשה פארות טובות והוא אברהם אבינו, שאחד היה בארץ, ואמר לו השי״ת לך לך מארצך וגו׳ ושם

אעשך לגוי גדול, וממנו יצאו כל הצדיקים השתולים בבית ה׳ בחצרות אלהינו יפריחו בבתי כנסיות ובתי מדרשות ששם גדלים שרשי אילן זה, וכן נאמר ואנכי נטעתיך שורק כלו זרע אמת, וכתיב כי כרם ה׳ צבאות בית ישראל ואיש יהודה נטע שעשועיו. אולם כמו עץ השדה אם נוטעים אותו בקרקע רע לא יצלח ואם נוטעים אותו בקרקע טוב יצלח ויעשה פרי, ואע״פ כן צריך עוד לתקונים רבים להוציא ממנו פרי טוב. כך האדם אע״פ שיהיה ממזג טוב צריך מסייעים ותקונים וזמן רב קודם שיעשה פירות משובחים, והם ההכנות הראויות לאדם כדי שיביא לידי השגת התורה, ודמו האדם בתחלת זמנו לאילן בשני ערלתו. וכן הוא דומה לאילן שאינו גדל אלא לפי שיעור היניקה שיקבל מהאדמה, כי כך האדם אינו גדול ברוחו אלא כפי מה שיינק מהתורה, ובזה צריך עמל וזמן רב. ולפי שהחושים הם כלים להשגת מעלות הנפש ע״י הפעולות היוצאות מהם והכל באמצעות התורה והזמן, לפיכך צריך להכינם ולהכשירם לתורה לפי סדר זמנם שיהיו מסייעים לנפש בפעולותיה אשר בהן תשיג מעלותיה, כי חמש מוצאות יש לה בפעולותיה והן אמונה יראה אהבה כוונה ושמחה.

[חמשה חושים מסייעים לחינוך] חמשה חושים משרתים באדם בחוץ ובפנים והם מזרזין זה את זה ומכינים את האדם לדרכו, וסימנך וחמושים עלו בני ישראל ומתרגמינן ומזורזין, וכן וירק את חניכיו וזריז, כי חינוך החושים הוא סבה שהנפ״ש תשיג כל מבוקשיה בתורה ובמצות, וחמשת החושים האלה יתנו לאדם חמש ידות ומעלות בנפש, א׳) כשנימול שאז נקרא בשם, ב׳) כשמתחנך בתורה ומצות ורוח ה׳ נוססה בו, ג׳) כשנכנס בר מצוה להמנות בדבר שבקדושה ומוסיף כח ואומץ ליצר טוב, ד׳) כשנושא אשה ומתאחד במציאותו, ה׳) כשיהיו לו בנים ויגדלם לעבודת השם. באלה יהיה האיש שלם וזוכה לכל המעלות התלויות בחמש שמות נפש רוח נשמה יחידה חיה. ונבאר זאת בפרטות, כשנימול זוכה בנפש וזו תחלת האמונה, כשמתחנך בתורה ומצוה מתוך יראה זוכה לרוח המושל הטוב העולה עליו, כשנכנס במנין אנשים ומקבל עליו עול מלכות שמים זוכה לנשמה שהיא אהבה רבה, ובזה יגביר יצר טוב על יצר רע, כי מאז יש כח ליצ״ט להתגבר על יצה״ר, כשנושא אשה ומכוון בה לשם שמים זוכה לשם יחידה שמתיחד בכוונתו ביחוד העולם ע״י הנשואין, וכשיש לו בנים ומגדלם לעבודת הבורא קונה לו שם חיה, כי את נפשו חייה בהיות לו בנים חיים וקיימים, ונעשה בן איש חי רב פעלים, והזוכה בדברים אלו קנה שלמות פעולותיו והשיג המעלות הראויות לו. ולכן יש לאדם להכין נפשו ואבריו ונפשות בני ביתו בחינוך הפעולות והמעלות שבהן נקנת השלמות.

[דרכי החינוך] המצוה מוטלת על האב או הרב לחנך את בנו או תלמידו לתורה ולמצות, וכן כתיב חנוך לנער ע״פ דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה, ועיקר החינוך הוא בזמן שאדם תופס בשלשת הנהגות, הנהגת עצמו, הנהגת בני ביתו, הנהגת מדינתו היינו עם הבריות, שבשלשתן יחנך מעצמו כאשר חנכו אביו מנעוריו, והוא מה שאמר ר׳ יהודה ור׳ נחמיה בפ״ק דקדושין, חנוך לנער וגו׳ חד אמר משיתסר עד עשרין ותרתין, וחד אמר מתמני סרי עד עשרין וארבע, שבכל שש שנים אלו אדם עומד ותופס בשלש הנהגות כאחד, וכאשר יתחנך באלו בעונה זו לא יסור מהדרך אשר הורגל בו. והמחנך את בניו כראוי להם מזכה אותם בחמשה דברים בנוי בתואר בעושר בגבורה ובחכמה, כנגד החמש מעלות שזכרנו הבאות לרגל מלאכת החינוך. ויותר ממה שהאב עושה עם בנו, בנו עושה עמו, כי יטול האב בעבור הבנים כפלים מהזכות שזיכה לבניו בכבוד ועוז כחות הנפש. ומי שאינו מחנך בניו בעבודת השי״ת לא די שאינו מזכה אותם לחמשה דברים הנ״ל אלא שגורם להם חמשה דברים רעים, והם שנזכרו ביואב זב ומצורע מחזיק בפלך נופל בחרב וחסר לחם, זב כנגד כח הגבורה, מצורע כנגד הנוי, מחזיק בפלך כנגד העושר, נופל בחרב כנגד התואר וחסר לחם כנגד החכמה, וקשה מזה שהאב שלא הדריך את בניו בדרך הנכונה וגרם רעה עליהם הוא מחולל מהם וישיגהו בושת וחרפה. על כן יש להקפיד הרבה על חינוך הנערים להדריכם לתורה ולמצות וד״א.

[במה לחנך הבנים] חינוך זה אין לו שיעור מוגבל כי יגדל בגידול הבנים, ולקביעות החינוך נהגו שבשנת י״ג יהיו הבנים נחנכים בכל מילי כדי שיהיו מוכנים לזמן שנכנסים בכלל אנשים ונצטרפים למנין לומר קדושה ולהזמינם לתורה ומצות. וכן יש לחנכם לקרוא בדברי תורה ברבים, שקריאת התורה ברבים יוסיף אומץ וכח בנפש, ולהכניסם בחברת מקיימי מצות ומעשים טובים, וכל החברות נכללות בשלשה סוגים שהם תורה עבודה וגמילות חסדים שהעולם נכון עליהם. ונבאר בפרטות חברות ת״ת ע״י שמוש חברים ללמוד גמרא הלכות ודינים הראוים לבעלי תורה, חברות עבודה כגון חברת שומרים לבקר לתפלות ורננות שהן במקום עבודה, או חבורת אנשים הסובבים בעיר לפקוד על המצות הצריכות פקידה ולזכור דרכי התשובה, חברות גמילות חסדים עם החיים ועם המתים, צדקה ושלום עם החיים, השכבה והספד וכל הצריך למתים. וכדי לזכות את הרבים ולחנכם לתורה ומעש״ט יש לדרוש בשבח מעמידי החבורות והמודיעים לרבים את הדרך אשר ילכו בה והמעשה אשר יעשון, כי אלו הם הדומים לבוראם באמת המטיב לכל הבריות. והחינוך בעסק התורה שקול כנגד כלן, ובפרט בחינוך ת״ת בין חבירים מקשיבים, כי האחד מחזק את חבירו ומחדדין טפי כאמרו ברזל בברזל יחד

ואיש יחד פני רעהו ורבים יחכמו, ואמרו תרי מכתבן מלייהו בספר הזכרונות חד לא מכתבן מיליה כדכתיב אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' ה' וישמע ויכתב בספר זכרון לפניו, והרצון כי רבים העוסקים בתורה יחד מחדשים דברים ועושים רושם במשאם ומתנם. עוד מעליותא אחרינא איתא בת"ת בחבורה, שאם יש מי שאינו מוכן לכך זכות הרבים וכחם יסייעוהו ויעשוהו מוכן ויתחנך בחברתם, וע"ז כתיב ובני הנכר הנלוים אל ה' לשרתו וגו'. והנה להשגת מעלת כל אחת מהמדרגות החשובות שזכרנו יאות הכנה וחינוך ועבודה, כמו הגפן שבו נמשל האדם תעלה תחלה נצה ואח"כ יתבשלו האשכולות ואח"כ יצא היין, כן דרך השגת התורה, וכמו שדרשו חז"ל עה"פ הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך, ד"א הכן בחוץ מלאכתך זו מקרא ועתדה בשדה לך זו משנה אחר ובנית ביתך זו גמרא, ד"א אלו מעשים טובים, הכל לפי מדרגת האיש וכחו בפועל הלימוד.

[ביאור המאמר] העיקר הגדול בדרכי החינוך הוא למוד התורה כמו שאמרנו, כי המאור שבתורה מנהיר הדרך הישר העולה למעלה, והתורה היא עץ החיים, מה עץ החיים פרוש על גן עדן כך התורה פרושה על כל דרכי החיים הרוחניים, וכמו עץ החיים מתפלגין מתחתיו כל מימי בראשית, כך יסתעפו משרשי התורה ענפים רבים של חכמות ומדעים שונים, ומדות טובות והנהגות ישרות, וכולן מסתייעים מהמקור הראשון שהיא תורת ה'. והוא משל למלך שאמר לבנו צא לפרקמטיא והיה מתיירא לילך מפני הלסטים, נתן בידו מקל וחקק בו קמיע ולא היה ירא עוד משום בריה. כך התורה היא לנו קמיע מומחה שכל העוסק בה אינה מתיירא מכל פגעי עוה"ז. ולא עוד אלא אפילו מי שלא יכול ללמוד בעצמו אבל הוא מחזיק בידי ת"ח ומחנך את בניו ללמוד תורה ע"י אחרים, הרי הוא ככלל עץ חיים היא למחזיקים בה. ודייק המדרש שלא נאמר עץ חיים היא ללומדים אותה או לעמלים בה בעצמם אלא למחזיקים בה, שמחזיקים ותומכים בידי ת"ח ומחנכים את בניהם לתורה, הרי הוא כמו קמיע מומחה בידם ואין להם לירא ולפחוד מפגעי הזמן ושכרם אתם לעוה"ב, אשר עין לא ראתה אלהים זולתך.

[חינוך לבנות] חינוך הנערות נמסר להאם להדריכן בדרך הישר והטוב, להיות צופיות הליכות הבית, לארוג לתפור ולבשל. גם תלמד אותן מדת צניעות ועניני אמונה הנוגעים לנערות לפי שנותיהן. חז"ל נחלקו אם צריכין ללמד תורה לבנות, בן עזאי אומר חייב אדם ללמוד את בתו תורה וכו' ר"א אומר כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תיפלות (סוטה כ'). והרמב"ם הל' ת"ת פסק שאסור ללמוד הבנות תורה שבעל פה אך מותר ללמדם תורה שבכתב. ובנות גדולות צריכין להתחנך במצות שנוהגין בהן, ובפרט בשלש מצות הידועות שהנגון אמרה חנה שלש פעמים אמתך, כדאמר ר' יוסי ב"ח שלש אמתות הללו למה? אמרה חנה לפני הקב"ה רבש"ע שלשה דבקי מיתה בראת באשה ואמרי לה בדקי מיתה ואלו הן חלה נדה והדלקת הנר, כלום עברתי על אחת מהן? וידוע כי מצות הנשים מלומדה רצוני שמקיימות המצות שלמדו בחינוך, ובפרט מצות אלו שהן סוגי כל המצות שנחלקות בצומחת במרגשת ובמשכלת, כי בחלה נכללות המאכלים בהכשרם, בנדה הצניעות והפרישות בטהרה, בהדלקת הנר יראת יראת ה' וכבוד שמו ית'. ובחינוך בנינו ובנותינו נזכה לחיים טובים בעוה"ז ושכר טוב לעוה"ב. שוכן רומה יזכנו בו למען כבוד שמו, אכי"ר.

קט

דרשה לחינוך הבנים

מיסוד ס' נפוצות יהודה דרוש כ"ה

שיר למעלות לשלמה אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו וגו' הנה נחלת ה' בנים שכר פרי הבטן, כחצים ביד גבור כן בני הנעורים וגו' (תהלים קכ"ז).

[החינוך המביא לשלמות] דוד המלך חנך את שלמה בנו ביראת שמים והורה אותו הדרך המביאו לתכלית השלמות, ולכבודו חבר שיר המעלות מזמור קכ"ז, ואמר אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו וגו' אם ה' לא ישמור עיר שוא שקד שומר, שוא לכם משכימי קום וגו' כן יתן לידידו שנא. מזכיר שלשה הבלי שוא להורות על שלשה דברים שצריך אדם להזהר כדי שיגיע לתכליתו, והן שלמות עצמו עם אלהיו, שלמותו עם בני ביתו, ושלמותו עם מדינתו. והוא מאמר שמעון הצדיק במס' אבות על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, כי התורה זו תורת האדם בשלמות עצמו, והעבודה היא עבודת יוצרו בקרבנות וזולתם מן הדברים שבין אדם למקום, וגמילות חסדים במה שבין אדם לחבירו, להיות דורש טוב לעמו במדינתו ודובר שלום לכל זרעו בביתו. ואנחנו לא נדע איך נעבוד את ה' אלהינו אם לא יורנו מדרכיו ובאורו נראה אור איך להגיע אל תכלית השלמות בשלשה אלה המטיבים צעדינו אל רום המעלה, וכמו שעשה לשלמה ידיד יה אשר השפיע עליו בעת היותו ישן חכמה ותבונה ורוחב לב, ואמר לו בחלום הלילה הנה נתתי לך לב חכם ונבון וגו' גם עושר גם

כבוד וגו׳, להיות חכם בשלמות עצמו, ונבון בהנהגת הבית והמדינה, גם הסכים על ידו שיבנה בית לעבודתו, כמו שהבטיח לדוד, והקימותי את זרעך אחריך אשר יצא ממעיך והכינותי את ממלכתו הוא יבנה בית לשמי וגו׳ (ש״ב ז׳), ושלמה עצמו אמר והנני אומר לבנות בית לשם ה׳ (מ״א ה׳). ועתה נבאר כי ענין העבודה האלהית נכלל באמרו אם ה׳ לא יבנה בית וגו׳ וענין הנהגת זולתו באמרו אם ה׳ לא ישמור עיר וגו׳, וענין הנהגה עם עצמו באמרו שוא לכם משכימי קום וגו׳ שהכוונה לדרישת החכמות ויתר הדברים שצריכים לשלמות עצמו בדרך עוצב בו. כן רוצה לומר בהפך השוא שזכר, יתן במתת אלהים לידידו, הוא שלמה הנקרא ידידיה, שנא (שינה) במנוחת השקט בלי עמל ועצבון, ורוה״ק הופיעה על לשונו לרמז אל השינה המתוקה בעת שנראה אליו האלהים בחלום לתת לו לב חכם ונבון. ולהורות על תפארת בנו החשוב בן חכם ישמח אב אמר הנה נחלת ה׳ בנים, ובפרט בהיותם כשרים והגונים הם מעלים שכר לאבותיהם, דברא מזכא אבא, ואמר שכר פרי הבטן שהם פרי קדש הלולים. כחצים ביד גבור כן בני הנעורים, שהבנים הנולדים לו לאדם בימי בחרותו זרעו נכון לפניו להדריכם בעודנו חי ולישרם אל התכלית העליון, כחצים ביד גבור אשר כונן חציו על יתר לשלח לו למטרה המושגת נגדו, כן הגבר השלם ישים פניו אל אות שלמות התכלית המכוון, וידריך בניו לפלס רגלם וכל דרכיהם אליו יכונו. גם בהיותם בנים קטנים בנערותם הם ראוים ונכונים יותר אל המוסר והדרכה בארחות יושר ולכל אשר יחפוץ האב יטם, ועל דרך זה אמר המשורר אשר בנינו כנטועים מגודלים בנעוריהם. ועל כן באו בצל הוראתם של כרובים פורשי כנפים על הארון שהיו כדמות שני ילדים קטנים, כמאמר רבי אבהו (סוכה פ״א) מאי כרוב כרביא שכן קורין בבבל לינוקא רביא. אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מבנים ראוים כאלו שנתישרו על ידו לדרוך אל השלמות להשיג תכליתם, כאמור אז לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער, כי לא יוכל היצה״ר לשלוט בהם עוד. ראה ועשה כתבנית אשר אתה מראה במזמור הזה על קיום מצות ה׳ ולמדתם אותם את בניכם ומחזה שדי תחזה, וכל בניך למודי ה׳ ורב שלום בניך.

קי

דרשה לבר מצוה

מיסוד ס׳ עוללות אפרים ח״ג עמוד כ״ב

תניא בספרי, מאי דכתיב טוב ילד מסכן וחכם, זה יצר טוב, ולמה צווחין ליה חכם דהוא מבין לברייתא אורחא טבא, ולמה צווחין ליה מסכן דלית כל עמא שמעין ליה, ולמה צווחין ליה ילד דהוא מזדווג לבר נש מתלת עשר שנין ואילך. ממלך זקן וכסיל זה יצר הרע, ולמה צווחין ליה מלך דכל אברים שמעין ליה, ולמה צווחין ליה זקן דהוא מזדווג לבר נש מטלייא עד סיבותא, הה״ד כי יצר לב האדם רע מנעוריו משעה שננער לצאת ממעי אמו, ולמה צווחין ליה כסיל דהוא מבין לברייתא אורחא בישא (ילקוט בס׳ קהלת).

[בר מצוה] כשיגיע הבן לשנת י״ג ויום אחד מימי חייו נעשה בר מצוה, כי עד אז הוא בכלל קטן שאין עליו חיוב בקיום התורה. וכשנעשה בר מצוה נכנס במסורת ברית התורה והמצוה ככל איש מישראל ונצטרף לכל ענין קדושה שצריכין עשרה ישראלים. מקור הדבר במס׳ אבות, בן שלש עשרה למצות, ונאמר ויתן אל הנער, פירש״י זה ישמעאל לחנכו במצות כי בו ביום נעשה בן י״ג שנה ונימול. אבל במדרש רבה (פס״ג) עה״פ ויגדלו הנערים אמר ר׳ לוי משל להדס ועצבונית (עץ קוצים) שהיו גדלים זה אצל זה, וכיון שהגדילו והפריחו זה נותן ריחו וזה נותן חוחו, כך כל י״ג שנה שניהם הולכים לבית הספר ושניהם באים מבית הספר, לאחר י״ג שנה זה הולך לבתי מדרשות וזה הולך לבתי ע״ז. א״ר אלעזר צריך אדם להטפל בבנו עד י״ג שנה מכאן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה, עכ״ל.

[מספר י״ג] צריכין אנו לחקור למה בחרו חכמים במספר י״ג לבר מצוה ולומר שהיצ״ט מזדווג אז לאדם ולא מקודם? ונאמר כי מספר י״ג כולל יסוד של שלשה עמודים אשר עליהם העולם עומד, והם תורה ועבודה וגמילות חסדים. והנה התורה נדרשת בי״ג מדות, והעבודה דהיינו הקרבנות ומכללן המילה שנמשלה לקרבן נכרתו עליה י״ג בריתות, והגמילות חסדים הם י״ג מדות של רחמים וחסד. ובמדרש תנחומא אמר ר׳ סימון לא תהיו סבורין שאתם גומלין עלי י״ג דברים שהתנדבו ישראל למשכן כנגד י״ג דברים שהפרשתי לכם במצרים ואלו הן ואלבישך רקמה ואנעלך תחש וגו׳ ומנה שם י״ג דברים, ומסיים אני גומל לכם לעתיד כנגד י״ג דברים אלו מה כתיב וברא ה׳ על מכון הר ציון ועל מקראיה וגו׳ וסוכה תהיה לצל וגו׳ והם ג״כ י״ג דברים. בין כך ובין כך יצא המספר מכוון מספר הגמילות חסדים בי״ג דברים שהקב״ה גומל לישראל. וכן מצינו שדורשי רשומות אמרו עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו „זו״ בגימטריא י״ג רמז למנהג שהנערים מתפללין בבר מצוה שלהם. ונראה שלזה מצינו במסורה שלש פעמים „עם זו״, קנית בחסדך עם זו, עם זו קנית, עם זו

יצרתי, רמז לשלשה עמודים הנ"ל, א׳) התורה עם זו קנית ואין קנין אלא תורה שנאמר ה׳ קנני ראשית דרכו, ב׳) העבודה דהיינו התפלה זש"ה עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו, ג׳) גמילות חסדים זש"ה נחית בחסדך עם זו. ומאחר שמספר י"ג כולל שלשתן, ע"כ מן הראוי והנכון שאדם לא יהיה בר מצוה עד מלאת לו י"ג שנה כי אז נקבצו בו שלשה העמודים ביחד.

[י"ג שנים לשלשה עמודי העולם] הגבלת י"ג שנה יסדה על עמוד התורה עמוד העבודה ועמוד גמילות חסדים, עמוד הראשון דהיינו התורה בא לאדם דווקא אחר שנת הי"ג כי אז מזדווג אליו היצ"ט, וזה יתבאר על פי הצעה זו, כי ידוע מה שאמרו חז"ל בן חמש שנים למקרא בן עשר למשנה, ואמרו חז"ל העוסק במקרא מדה ואינה מדה במשנה מדה שנותנין עליה שכר, כי העיקר הוא תורה שבע"פ וחביבין דברי סופרים מדברי תורה, ואחר עשר שנים צריך עוד שלש שנים לחינוך כמו העץ הנטוע צריך שלש שנים לערלה, והבן דומה לעץ כד"א אשר בנינו כנטיעים מגודלים, והאדם עץ השדה ובניו כשתילי זיתים סביב לשולחנו עושים פרי צדיק וצמח צדק, ולא הבשילו אשכלותיו ענבים עד אחר י"ג שנים. ואור לארבע עשרה שנה נבדק החמץ ושאור שבעיסה של היצה"ר ע"י היצר טוב המתחיל לשלוט באדם. הדרך השני הוא כנגד עמוד העבודה, דהיינו המעשים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם חיים נצחיים, ותולדותיהם של צדיקים מעשים טובים, וא"כ ראוי ללמוד ענין זה מתולדות סתם ואין אשה ראויה להריון כ"א אחר י"ג שנה, וכבר מרגלא בפומיה דאינשי לומר שהתורה נמשלה לאשה יפה, והיא הנערה המאורשה לקהלת יעקב. הדרך השלישי הוא כנגד עמוד גמילות חסדים והוא ע"ד שמצינו במדרש ויגדלו הנערים וגו׳ כל י"ג שנה שניהם הולכים לבית הספר ולאחר י"ג שנה זה הלך לבית הספר וזה הלך לבית ע"ז, אמר ר׳ אלעזר בר שמעון עד י"ג שנה חייב אדם לטפל עם בנו ולאחר י"ג שנה יאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה, ע"כ. ויש לדקדק איך נקשרו דברי ר"א למה שנאמר מקודם, ועוד קשה אחרי שהיה עשו מפרכס לצאת במעי אמו כשהיתה אמו עוברת על פתחי ע"ז א"כ למה לא פירש מיד ולמה המתין עד י"ג שנה? ונראה שר"א בא לתרץ קושיות אלו ואמר לפי שעד י"ג שנה עונש הבן מוטל על האב, לפיכך היה יצחק מוכרח לטפל עמו ולהוליכו לבית הספר, ובסיבה זו לא פירש לרשעו מיד, אולם אחרי י"ג שנה שנפטר יצחק מלטפל בו יצא עשו לתרבות רעה. וענין זה הוא מדת החסד כד"א גומל נפשו איש חסד, שעיקר הגמול הוא המכנים את זולתו תחת כנפי השכינה והיא גמילת חסד לנשמה, ולאחר שנתמלאו ימיו להיות בן י"ג שנה ויצא מרשות אביו הבן מחויב להשתדל בעצמו לגמול חסד עם נפשו ועם היצ"ט שבא לעזרתו.

[ביאור המאמר] ומטעם זה נקרא היצר הרע ילד מסכן וחכם כנגד שלשה עמודים אלה, כנגד עמוד התורה נקרא חכם, כנגד עמוד העבודה נקרא ילד כי סתם ימי הבחרות והילדות מיוחדים לעבוד עבודת השם ולישא במשא עבודת הקדש בעודו בתקפו וגבורתו, לאפוקי לעת זקנתו שכבר תש כחו, וכמ"ש טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו. וכנגד גמילות חסדים הוא נקרא מסכן ועני הוצרך לגמילות חסד מזולתו. ואמרו למה צווחין (קורין) ליה חכם דהוא מבין לברייתא (מורה לאנשים) אורחא טבא, והיינו התורה המדרכת את האדם בדרך טוב כמ"ש למען תלך בדרך טובים וגו׳ (משלי). ונקרא מסכן דלית כל עמא שמעין ליה, ולפיכך הוא צריך סעד וסמך ועזר מהאיש הנלבב שיגמול אתו חסד ה ויהיה לו למגן נגד האויב הפנימי. ונקרא ילד שהוא מזדווג לבר נש מתלת עשר שנין ואילך, ורצה בזה שהשנים אלו הן מובחרות לעבודת השי"ת כמ"ש וזכור את בוראך בימי בחורותיך וגו׳. ושלש מדות אלו תמצא בהפכן ביצר הרע והוא מובן מאליו.

[רמז במלחמת המלכים] מלחמת הנער עם יצרו עד י"ג שנה והצלתו אח"כ ע"י היצר טוב רמוזה במלחמת ארבעה מלכים את החמשה בימי אמרפל ואברהם אבינו. ארבעה מלכים הם ארבעה יסודות שבגוף האדם וחמשה הם שמות עליית נשמתו שנקראה נפש רוח נשמה יחידה חיה, וזהו עצם מלחמת המלך זקן וכסיל הוא היצה"ר, עם ילד מסכן וחכם הוא היצר טוב. שתים עשרה שנה עבדו את כדרלעומר ושלש עשרה שנה מרדו, כי במשך שלש עשרה שנה הוא בידי היצה"ר ואח"כ יבא היצ"ט וימרוד בו ע"י החינוך במצות והנחת תפילין ועוד, ומלך סדום נס לעמק השידים ונפל בבארות חמר, וכמעט נטבע האדם בגשמית ודברים חומריים, עד אשר בא אברהם וחניכיו והצילו, שהוא היצר טוב ע"י חינוך במצות, והשיב את כל הרכוש והוא השכר בעוה"ז ובעוה"ב. ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין, היא לחם שמים ויין תורה כד"א לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי, והכח השכלי מברך לאיש השלם הזה לאמר ברוך אל עליון אשר מגן צריך בידיך, ע"ד אלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו. והנה מלך סדום אומר תן לי הנפש והרכוש קח לך, כעין פשרה חציו לה׳ וחציו לכם שיהנה האדם מכל תענוגי עוה"ז, אולם האיש השלם כאברהם מאן בזה ואמר אם אקח מכל אשר לך, שאינו רוצה ליהנות מכל התענוגים, רק את אשר אכלו הנערים, שישתמש בהכרחיות לקיום הגוף ולא במותרות, כמ"ש בכל דרכיך דעהו וכתיב נגדך ה׳ כל תאותי. וכ"ז בגלות החל שאנו תולין הקלקול ביצר הרע, ע"ד שנאמר כי עתה עשית, ר"ל אתה גרמת לנו לחטוא מצד היצה"ר שנתת בנו, וכמ"ש ואשר הרעותי, או ע"ד שנאמר וכסף

וזהב הרביתי להם וזהב עשו לבעל, אך לעתיד לבא יוסר לב האבן מקרבנו מכל וכל, והקב"ה יברא לנו לב נוח וטהור ורוח נכון יתחדש בקרבנו, ובזמן ההוא יקיימו בנו י"ג דברים המנויים בפסוק וברא ה' על מכון הר ציון וגו' כדאיתא בתנחומא, ואז צדיקים ישמחו ויעלזו לפני ה' ושמחת עולם על ראשם שנאמר שמחו צדיקים בה' והודו לזכר קדשו, אכי"ר.

(מיסוד ס' מדבר יהודה דף צ"ה ע"ב)

[היצר הרע קודם ליצר הטוב] עיר כרך או מדינה אשר ימים רבים רדה בו בפרך מושל עריץ איש זדון ובליעל המנהג בני אדם בעברה, אם מאת המלך ישולח איש קצין או שוטר אחר איש תם וישר להיות עם הראשון להשגיח ולפקח על עסקי בני העיר להנאתם ולטובתם, אז ישאו קולם וירונו כל היושבים בה כי תהי להם תקוה להתנהג מעתה בשובה ונחת. כן גופנו זה אשר מיום הולדו הוא תחת ממשלת האדון היצה"ר זר יהיר מונח ועומד, אם אחר י"ג שנה ישולח מאת מלך מלכי המלכים צדיק תמים למען אשר ע"י שניהם יצאו מעשים מתוקנים ממוצעים והגונים, הלא ישמח לבו ויגל מאד. דמיון הגוף אל העיר והיצה"ר אל המושל בה בררו לנו חז"ל במס' נדרים, א"ר אמי בר אבא מאי דכתיב עיר קטנה ואנשים בה מעט, עיר קטנה זה הגוף ואנשים בה מעט אלו אברים, ובא אליה מלך גדול זה יצה"ר, ובנה עליה מצודים גדולים אלו עונות, ומצא בה איש מסכן וחכם זה יצר הטוב וכו'. מזה נראה כי היצה"ר הוא קודם ליצ"ט, כי לפתח חטאת רובץ והוא בקרבנו מעת לידתנו, ואח"כ בא יצר הטוב ומוצא את היצה"ר. וקשה למה עשה ה' ככה להרגילנו תחלה בחבורה רעה שקשה לאדם לשנותו לטוב ולמה לא עשה ההיפך או עכ"פ שיהיו שניהם יחד מתחלה ועד סוף. והנה התשובה לזה היא כי התינוק בלתי מוכן לקבל שלמות השכל עד שיגדל בשנים ועד שיתלמד תחלה בהנהגות העולם והכרחיים לגוף ולנפש. אמנם הנשמה שהיא היסוד של היצה"ט נבראה קודם הגוף כמאמרם ז"ל במס' נדה שמשביעין אותו הוי צדיק ואל תהא רשע כי הנשמה טהורה וכו', אך כאשר תרד בגוף סבוה גם סבבוה כחות החומר הגשמי עד אשר אפסו כחותיה, ובצדק אמרו כי בא אליה מלך גדול זה יצה"ר וסבב אותה מצודים, והוא מושל בגוף י"ג שנה שלמות, והיצ"ט מתחבא באדם כל הזמן ההוא מטעמים טבעיים, אך כאשר נעשה הנער בר מצוה מתעורר בו היצ"ט ויתגברו כחותיו, ומאז מושלים באדם יצה"ר ויצה"ט ביחד, וז"ש שלמה המלך מלאך רשע יפול ברע וציר אמונים מרפא, ומובן זה לפי מאמר חז"ל כי שני מלאכים מלוין לו לאדם אחד טוב ואחד רע, והם שני היצרים, וכאשר יתגבר כחו של יצה"ט הוא ציר אמונים מרפא.

דרשות לתלמוד תורה

חומר לדרוש על אדות למוד התורה

[למוד התורה] מצות עשה מן התורה ללמוד תורה לעצמו ולאחרים ובפרט לבניו, כי ממה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם מבורר כי עליו ללמוד תחלה כי איך ילמד לאחרים אם לא למד תחלה, ובקבלה נאמר והגית בו יומם ולילה (יהושע א'). ועיקר האהבה שאהב הקב"ה את אברהם הוא למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית י"ח). וחובה ללמוד גם בני בנים שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך (קדושין ל'.), ובספרי למדו לבניך אלו תלמידיך. תחלת הלמוד לבנו הוא הפסוק תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, ושמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (סוכה מ"ב.). לעולם ילמד אדם תורה ואח"כ ישא אשה שאם נשה תחלה אין דעתו פנויה ללמוד, ולדעת ר' חנינא הלומד תורה בטהרה הוא שנושא אשה תחלה (יומא ע"ב ע"ב). הלומד ע"מ ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות (אבות פ"ד). מרגלא בפומיה דרבא תכלית חכמה תשובה ומעש"ט, וצריך ללמוד לשמה (מבלי לצפות לשכר) ולא לא לשמה, אבל אמרו לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה (ובלבד שלא לקנטר), שמתוך שלא לשמה בא לשמה, והמאור שבה מחזירו למוטב (פסחים נ':). ודרשו דבי רב ענן מאי דכתיב רוכבי אתונות צחורות יושבי על מדין וגו' (שופטים ה') אלו ת"ח שמהלכין מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד

תורה (ערובין נ"ד:). כך דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה וכו' (אבות פ"ו). דברי תורה נמשלו לזהב וזכוכית (איוב ח') מפני שקשין לקנותן ככלי זהב וכלי פז ונוחין לאבדן ככלי זכוכית (חגיגה ט"ו.). ר' יהושע בן קרחא אומר כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר, ר' יהושע אומר כל הלומד תורה ומשכחה דומה לאשה שיולדת וקוברת (סנהדרין צ"ט). הלל אומר אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה פעמים ואחד (חגיגה ט':). ואמר ר' יצחק אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, לא יגעתי ומצאתי אל תאמין, יגעתי ומצאתי תאמין (מגילה ו':). פתח ר' יהודה בכבוד תורה ודרש, הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם (דברים כ"ז), וכי אותו יום נתנה תורה? אלא ללמדך שחביבה תורה על לומדיה בכל יום כיום שנתנה מהר סיני (ברכות ס"ג:).

[קנין התורה] התורה נקנית במ"ח דברים: א') בתלמוד, ב') בשמיעת האזן, ג') בעריכת שפתים, ד') בבינת הלב, ה') בשכלות הלב, ו') באימה, ז') ביראה, ח') בענוה, ט') בשמחה, י') בשמוש חכמים, י"א) בדקדוק חברים, י"ב) בפלפול התלמידים, י"ג) בישוב, י"ד) במקרא, ט"ו) במשנה, ט"ז) *במיעוט סחורה, י"ז) במיעוט שינה, י"ח) במיעוט תענוג, י"ט) במיעוט שחוק, כ') במיעוט דרך ארץ, כ"א) בארך אפים, כ"ב) בלב טוב, כ"ג) באמונת חכמים, כ"ד) בקבלת יסורין, כ"ה) המכיר את מקומו, כ"ו) השמח בחלקו, כ"ז) העושה סייג לדבריו, כ"ח) מי שאינו מחזיק טובה לעצמו, כ"ט) אהוב, ל') אוהב את המקום, ל"א) אוהב את הבריות, ל"ב) אוהב את הצדקות, ל"ג) אוהב את התוכחות, ל"ד) אוהב את הישרים, ל"ה) מתרחק מן הכבוד, ל"ו) אינו מגים לבו בתלמודו, ל"ז) אינו שומח בהוראה, ל"ח) נושא בעול עם חבירו, ל"ט) ומכריעו לכף זכות, מ') ומעמידו על האמת, מ"א) ומעמידו על השלום, מ"ב) ומתיישב על לבו בהוראה, מ"ג) שואל ומשיב, מ"ד) שומע ומוסיף, מ"ה) הלומד על מנת ללמד, מ"ו) הלומד על מנת לעשות, מ"ז) המחכים את רבו, מ"ח) המכוין את שמועתו לומר דבר בשם אומרו (אבות פ"ו).

[תלמיד חכם] אריוס שאל את ר' יוסי איזהו חכם? והשיב מי שמקיים תלמודו, ומה בין חכמים לנבונים? חכם דומה לשולחני עשיר כשמביאים אצלו מטבע לראות רואה וכשאין מביאים אינו רואה ויושב ותוהה, והנבון דומה לשלחני תגר כשאין מביאין לו לראות מביא משלו ורואה (ספרי דברים סי' י"ג). ור"ל שהחכם יודע הדינים המפורשים והנבון מבין דבר מתוך דבר. בירושלמי על השאלה איזהו ת"ח, חזקיה אמר כל השונה הלכות ועוד תורה, פי' שצריך להורות לא רק שזה אסור וזה מותר זה חייב וזה פטור טמא או טהור, אלא גם למה אסור או מותר וכו' היינו להורות הלכה וטעמו עמה. רב אבהו בשם ר' יוחנן אמר כל מי שמבטל עסקיו מפני משנתו. ר' אבא בר ממל אמר כל שהוא יודע לבאר משנתו (ירוש' מ"ק פ"ג ז'). בברייתא איתא בסתם כל ששואלין אותו דבר הלכה והוא משיב, ומי שמניח חפציו ועוסק בחפצי שמים אנשי העיר מצוין לעשות מלאכתו (שבת קי"ד). רב הונא ור' חלפתא מקיסריא בשם רשב"ל דרשו נופת תטופנה שפתותיך כלה, מה כלה זו מתקשטת בכ"ד תכשיטין (ישעיה ג') ואם חסרה דבר אחד מהן אינה כלום, כך ת"ח צריך שיהא רגיל בכ"ד ספרים (תנ"ך) ואם חיסר אחד מהם אינו כלום, ומה כלה זו צנועה כך ת"ח צריך שיהא צנוע ולא יהא בו דבר של דופי (שה"ש רבה פ"ד). וצריך להקפיד על בגדיו שיהיו נקיים, וא"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן גנאי הוא לת"ח שיצא במנעלים מטולאים לשוק וכו' וכל ת"ח שנמצא רבב (שומן או חלב) על בגדו חייב מיתה (גוזמא קתני) שנאמר כל משנאי אהבו מות (משלי ח'), אל תקרי משנאי אלא משניאי, שהתורה מתבזת על ידו וגורם שהבריות ישנאו לומדי תורה (שבת קי"ד). דרש רב נחמן בריה דרב חסדא, מאי דכתיב לריח שמניך טובים, למה ת"ח דומה לצלוחית של פלייטון מגולה ריחה נודף מכוסה אין ריחה נודף, ע"ד יפיצו מעינותיך חוצה וכו' (שה"ש רבה פ"א). יותר טוב הוא ללמוד מפי הרב או בחבורה, כי שנים שיושבים ועוסקים בתורה מחדדין זה את זה בהלכה (שבת מ"ג.), ולא יתבייש ללמוד אפילו מן הקטן וכמו שאמרו מתלמידי יותר מכולם. אבל יכול ללמוד גם מעצמו, וכמו שאמרו על אברהם אבינו שכתוב בו כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו', ואמר ר"ש אב לא למדו ורב לא היו לו ומהיכן למד את התורה? אלא זימן לו הקב"ה שתי כליות כמין שני רבנים והיו נובעות ומלמדות אותו תורה וחכמה, הה"ד והיה כעץ שתול ששתלו הקב"ה בא"י, אשר פריו יתן בעתו זה יצחק וכו' (ב"ר פס"א). ואמרו בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא יוצאין מהם מאה, אלו נכנסין למשנה יוצאין מהם עשרה, אלו נכנסין לתלמוד יוצא מהם אחד להוראה, הה"ד אדם אחד מאלף מצאתי (קהלת רבה פ"ז). רשב"י אומר משל לשני אחים שהיו מסגלים בנכסי אביהם, זה מצרף דינר ואוכלו וזה מצרף דינר ומניחו, זה שמצרף דינר ואוכלו נמצא שאין בידו כלום וזה שמצרף דינו ומניחו נמצא עשיר, כך ת"ח שונה שנים ושלשה דברים ביום, שנים ושלשה פרקים בשבת, שתים ושלש פרשיות בחדש נמצא עשיר בתורה לאחר זמן ועליו נאמר וקובץ על יד ירבה (משלי י"ג), אבל אם אמר למחר אני לומד למחר אני שונה נמצא שאין בידו כלום, ועליו נאמר נרדם בקציר בן מביש ואומר מחורף עצל לא יחרוש וגו' (ספרי וילקוט משלי פ"י). אבל צריך שילמד לשמה

ואפילו בשעת הסכנה, ואמר ריש לקיש מנין שאין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה, שנאמר זאת התורה אדם כי ימות באהל (ברכות מ"ג). ר' יונתן אמר לעולם אל ימנע אדם עצמו מדברי תורה אפילו בשעת מיתה (בשעת סכנת נפשות) שנאמר וזאת התורה אדם כי ימות באהל (שבת פ"ג ע"ב). ודרשו בכל לבבך ובכל נפשך אפילו נוטל את נפשך. פעם אחת גזרה מלכות רומי שמד על ישראל שלא יעסקו בתורה, הלך ר"ע וחביריו ועסקו בתורה, בא פפוס בן יהודה ומצאו וא"ל הרי אתה מסתכן בעצמך שאתה עובר על מצות המלך וכתיב ושמרתם את נפשותיכם. א"ל ר"ע אמשול לך משל למה"ד לשועל שהיה מהלך על שפת הנהר, ראה שם דגים רצים ומתחבאים, אמר להם בואו ולכו אצלי ואטמין אתכם בנקיקי הסלעים ואל תתראו. אמרו לו ואתה הוא שאומרים עליך שאתה פקח שבחיות? אין אתה אלא טיפש! כל חיותנו אינו אלא במים ואתה אומר אלינו עלו ליבשה, ומה במקום חיותנו אנו מתיראין במקום מיתתנו על אכו"כ. ואף אנו כל חיינו אינו אלא בתורה דכתיב כי היא חייך ואורך ימיך, ואתה אומר אל תסתכן בעצמך? לימים מעטים נתפסו שניהם, א"ל פפוס לר"ע אשריך ר"ע שנתפסת על דברי תורה אוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים וכו' (ברכות ס', תנחומא).

[תלמידים] פתח רבי תנחומא בר אבא ואמר, פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם (משלי י"א), א"ר יהודה הללי, בשעה שאדם מסתלק מן העולם בלא בנים הוא מיצר ובוכה, א"ל הקב"ה למה אתה בוכה מפני שלא העמדת פרי בעוה"ז? יש לך פרי יפה מן הבנים, אמר לפניו רבש"ע איזה פרי שהעמדתי? א"ל הקב"ה התורה! שכתיב בה פרי צדיק עץ חיים, בנים אינו אומר אלא פ ר י צדיק, ותולדותיו של אדם הם מעשים הטובים, וכן הוא אומר אלה תולדות נח—נח איש צדיק וכו' (תנחומא פ' נח סי' ב'). ואמר ריש לקיש כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן, שהיו מגיירין את הגוים ומקרבין אותם לתורה (סנהדרין צ"ט ע"ב). ונאמר ויגשו בני הנביאים אשר ביריחו (מ"ב ב'), וכי בני נביאים היו והלא תלמידים היו? אלא מכאן לתלמידים שקרוים בנים, וכה"א ושננתם לבניך, אלו תלמידיך. וכשם שהתלמידים קרוים בנים כך הרב קרוי אב שנאמר ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, רבו שלמדו תורה. וכן אתה מוצא בחזקיהו מלך יהודה שלימד כל התורה לישראל וקראם בנים שנאמר בני עתה אל תשלו כי בכם בחר ה' לעמוד לפניו לשרתו וגו' (דהי"ב כ"ט) וכו' (ספרי פ' ואתחנן). עוד אדות תלמוד תורה עי' לעיל חומר הדרוש על אדות חג השבועות צד 146.

קיא

דרשה לתלמוד תורה

מיסוד י"ב דרשות למהר"י מינץ דרוש ד' וט'

במס' יומא א"ר יוחנן שלשה זרין הן של מזבח של ארון ושל שלחן, של מזבח זכה אהרן ונטלו, של שלחן (רמז לעשירות ומלכות) זכה דוד ונטלו, של ארון עדיין מונח הוא, כל הרוצה ליקח יבא ויקח וכו'.

[שלשה כתרים] שלשה זרין הם, שנאמר בארון ועשיתם עליו זר זהב סביב, ובשלחן ומזבח נאמר ועשיתם לו זר זהב סביב, הם כנגד שלשה כתרים: כתר תורה—ארון, כתר מלכות—שלחן, כתר כהונה—מזבח. ונאמר בזר הארון ועשיתם ע ל י ו כי כתר תורה עולה על גביהם, ובכתר תורה מלכים ימלוכו מאן מלכי רבנן. כי כל ת"ח הוא תיק וכלי אל תורת ה' אשר בקרבו, בדמיון הארון אל לוחות העדות אשר היו מונחים בתוכו. אמנם אין כתר זו הולמת אלא לת"ת שימצאו בו שלשה תוארים פרטים שיהיו בארון, האחד כשם שהארון היה זהב טהור נקי מכל סיג וחלאה, כמו כן הת"ח אשר ינתן כתר כבוד בראשו צריך להיות בעל תכונות טובות ומדות תרומיות, ולא ימצא בו שמץ דופי מתכונה רעה או מדה פחותה, נקי כזהב שלא יקבל כתם, נוסף על חכמתו ויראת שמים המתחייבת להיות לו בעצם וראשונה. השני שיהיה תוכו כברו כמו הארון שנאמר בו מבית ומחוץ תצפנו. השלישי כשם שהארון החיצון היה תיק וכלי אל הארון הפנימי ושניהם של זהב, כמו כן הת"ח צריך להיות בן אבהן ג"כ ת"ח בערך בנו ונקי כמוהו, כי יאות יותר לשים כתר תורה בראש ת"ח בן ת"ח שהוא יין בן יין, ולא יין בן חומץ.

(תואר חבר לתלמיד חכם)

[דרשה לכבוד ת"ח] אחד ממנהגי ותיקין בדרכי היהדות שנתפשט באומתנו הוא להעלות תורתנו הקדושה על ראש שמחתנו, ובמקום שאחרים (הגוים) בחגים שלהם מוציאים זמנם לאכול ולשתות ויקומו לצחק, אנחנו עם ה' תורתנו בלבנו, ובמועדים שלנו מוציאים אנחנו חלק גדול מהיום לדרוש בו דברי תורה, וכמו שאמר הכתוב דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש אלה הם מועדי, פי' אם תקראו אותם מקראי קדש דהיינו לקדש ולטהר עצמכם ברגל ולדרוש בד"ת—אלה הם מועדי, אבל אם תעשו ימים טובים להנאת עצמכם אז יהיו נקראים מועדיכם ולא מועדי, כמו שהשיב ר"ע לגוי דאמר ליה כתיב חדשי ומועדי שנאה

נפשי? הלא כתיב חדשיכם ומועדיכם, היינו אותם מועדים שעשה ירבעם אשר בדא מלבו (ילקוט ישעיה). ולא בימים טובים לבד אלא אף ביום חתונה בשמחת הנשואין נוהגין לדרוש בשעת הסעודה או מקודם, ואפילו בסעודת מרעים אמרו חז"ל שלשה שאכלו על שלחן אחד ואין ביניהם דברי תורה וכו'. ויש למנהג הזה שתי סבות עצמיות, האחת כי ראוי להקריב קרבן תודה לפני הקב"ה על כל הטובה אשר גמלנו כי ממנו הכל, ואין דבר רצוי ומקובל לפניו כדברי תורה שהם שעשועיו של הקב"ה. והשנית כי אהבת השי"ת ואהבת תענוגי העולם הזה הן צרות זו לזו, כשזו נופלת זו קמה, וכדי שלא ימשך האדם אחר תענוגי העולם הזה יותר מדאי ראו כי טוב שיעסוק בד"ת כי הם רסן התאוה, וכמו שאמרו אם פגע בך מנוול זה (יצה"ר) משכהו לבית המדרש. וכבר שבח הקב"ה לאומה הישראלית על המנהג הקדוש הזה כשאמר מה יפית מה נעמת אהבה בתענוגים, פי' במה שאתה מראה אלי אהבה רבה וחשק נפלא לעסוק בד"ת בשעת שמחה ובעת התענוג שלך.

[תואר חבר לת"ח] ובכן אף אני אלך בדרכי אבותינו הקדושים שיסדו המנהג המבורך הזה, ואדרוש בשמחת השרים האלה אחי ורעי, אך בקיצור נמרץ על הפסוק אלה תולדות נח, נח איש צדיק היה בדורותיו, ופירש"י והם מדברי המדרש, הואיל והזכירו סיפר בשבחו שנאמר זכר צדיק לברכה, ד"א שעיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים. בדורותיו, יש מרבותינו דורשים אותו לשבח כ"ש אילו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר, ויש שדורשים אותו לגנאי לפי דורו היה צדיק ואילו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכלום. וראוי לדייק בשלמא למ"ד לשבח בא הכתוב להשמיענו כי צדקתו של נח עמדה לו להצילו מהמבול, אלא למ"ד לגנאי למאי נפקא מינה ולמה בא הכתוב לגלות מומים נסתרים? ונראה שכוונת הכתוב להשמיענו כי נח מצדקתו לא היה ראוי להנצל, אבל כיון שברחמי השי"ת ראה ליתן שם ושארית למין להאנושי, הוצרך להציל את נח, כי לא היה בדורו צדיק יותר ממנו. ויצאה לנו מזה הבטחה גדולה לגאולתנו העתידה, כי אף אם לא נהיה ראוים אליה מצד זכיותינו יגאלנו מכל מקום. וכמו שכתב הרמב"ן בפסוק אמרתי אפאיהם אשביתה מאנוש זכרם לולי כעס אויב אגור וגו', כי הטעם בטענה זו אינו להראות את כח ה' בין הגוים, כי לא איש אל להתפעל התפעלות כזו, הן כל הגוים כאפס ואין נחשבו לו. אבל הטענה היא שהשי"ת ברא את האדם בתחתונים שיכיר את בוראו ויודה לשמו ונתן לו כח הבחירה להרע או להיטיב. וכאשר חטאו העמים ברצונם וכפרו בה' כל העולם, לא נשאר רק העם הקטן הזה לפרסם שמו בין העמים הרבים באותות ומופתים כי הוא אלהי האלהים ואדון כל הארץ, והנה אם יאבד ישראל ח"ו ישכחו העמים את אותותיו ואת מעשיו ולא יסופר עוד בהם ולא ישאר איש היודע את הבורא, ותהיה כוונת הבריאה בטלה לגמרי. לכן מן ההכרח כביכול שירחם על ישראל, דסוף סוף אע"פ שחטאו ישראל נשאר בם רושם האמונה האמתית, וכמו שאמר בנים לא אמון בם, בנים הם אפילו בזמן שאין אמונה בהם, כי ממחצב קודש חצבו. לא כן הגוים אשר גפן סדום גפנם ממקור משחת וממעין נרפש, אין לקוות מהם שיכירו את בוראם. ויש רמז לזה בדברי ישעיה הנביא באמרו בשצף קצף הסתרתי פני רגע ממך ובחסד עולם רחמתיך אמר גואלך ה', כי מי נח זאת לי וגו'. ונראה שהנביא בא להודיע חסדי ה' על אומה הישראלית בפרט ועל כל בני אדם בכלל, והביא ראיה מנח שניצל מהמבול אע"פ שלא היה ראוי להנצל, כיון שרצה הקב"ה להחיות פליטה למין האנושי הוצרך כביכול לבחור הרע במעוטו. וערך ישראל לעתיד לבא לשאר או"ה כערך נח לנאולת ישראל.—ומן המדרש הזה אנו למדים עד כמה חייבים בני אדם להזהר בכבוד הצדיקים ות"ח, שהרי הכתוב כיון שהזכירו ספר בשבחו, אע"פ שלא היה צדיק כ"כ ואף שהוא לאחר מותו, ק"ו לבני אדם בחיי צדיקים גמורים ות"ח. ואמרו חז"ל שהקב"ה מדקדק מאד להענייש המזלזלים ומקילים בכבוד צדיקים ות"ח יותר מהמקילים ח"ו בכבוד שמים, דאילו ביה כתיב כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו דמשמע מאליהם, ואילו בצדיקים כתיב ואברכה מברכיך ומקללך ארור. ויען שהוא דבר רחוק שימצא מי שיקל בכבודם אמר ומקללך בלשון יחיד, כי זר מעשהו, אך אם ימצא איש כזה אאור אותו בפועל, ומברכים הרבה נמצאו לצדיקים ות"ח לכך נאמר בלשון רבים. ואמר שלמה המלך ע"ה ברכות לראש צדיק ופי רשעים יכסה חמס (משלי ח'), כי מי שמכסה הברכות לצדיק הוא רשע שחומס את מהללו. לכן חל עלינו חובה אם נדע איזה ת"ח שמרוב צניעותו הוא נחבא אל הכלים לפרסם טובו ברבים כדי שיזהרו אחרים בכבודו.

[ענוה יתירה] הרשב"א ז"ל נשאל בהא דאמר רבא שרי ליה לאינש לאודועי נפשיה באתרא דלא ידעינן ליה, שנאמר ועבדך ירא את ה' מנעוריו. ואמר רבא שרי ליה לצורבא מרבנן למימר צורבא מרבנן אנא שרו לי תגראי ברישא (לעזור לו למכור מסחורתו קודם לסוחרים אחרים), וזה היפך ההזהרה בכמה מקומות שלא ליהנות מדברי תורה, ומביא מעשה דר' טרפון שנצטער כל ימיו וכו', ומעשה דיונתן בן עמרם שלא רצה להתפרנס בשביל תורתו והתנכר ואמר לרבי פרנסני ככלב פרנסני כעורב. ובן שועיב ז"ל מפרש בדרך זה מה שסדר דוד לנעריו לאמר לנבל, ואמרתם כה לחי וגו', כי היה דוד ת"ח ואחד מן הסנהדרין, ולא רצה ליהנות ממנו מחמת תורתו אלא שיפרנסנו בשעת דחקו כאחד מבעלי חי—כה לחי. ועל

הקושיא השיב הרשב"א כי האומר שרו לי תגראי ברישא הוא ע"פ חוק כבוד התורה הראוי לכל ת"ח, והרי הוא כשואל חלק ירושתו ונחלתו, או ככהן השואל מתנות כהונה, ובמקום שאין מכירין אותו שרי ליה לאודועי נפשיה, שמא לא יכבדוהו כדינו ונמצאו מקילים בכבוד תורתו שלא מדעת כשוגגים או כאנוסים. ורבא אמר שרי לצורבא מרבנן למימר צורבא מרבנן אנא, ולא אמר חייב הוא דוקא לת"ח עצמו דלא ראה להטיל עליו חיוב ולמחות בידו שלא ינהג בעצמו צניעות וענוה יתירה, אבל אחרים המכירים בו בלי ספק חייבים לפרסמו ברבים. וזה טעם הסמיכה (של חבר) הנהוגה בינינו בכל הארצות. ומה שכתב הריב"ש ז"ל כי הוא משום דאסור לתלמיד להורות בפני רבו מובהק אפילו בסוף העולם בלא רשותו והסמיכה היא נתינת רשות לתלמיד שיוכל להורות, טעם זה אינו מספיק אלא בתלמיד הנסמך מרבו מובהק בסמיכה לרבנות, אבל לא בסמיכת חברים (לתואר חבר), ובחברות אין היתר הוראה.

[חבר נעלה] ועתה למעלתכם לדעת כי נמצא בקרבנו צורבא מרבנן, והוא מהצנועים המושכים את ידיהם מן הפרסום, הוא שלם בתורתו ושלם במעשיו, הלא הוא הנחמד להשכיל כמ"ר שמואל בן האלוף הר"ר גרשון. ויצדק עליו הא דאמר ריש לקיש מאי דכתיב בלב נבון תנוח חכמה זה ת"ח בן ת"ח, כי החכמה תנוח בלב והוא מקומה הטבעי, ובקרב כסילים תודע זה ת"ח בן ע"ה, כי הקרב אינו מקום טבעי לחכמה. לאיש אשר אלה לו נאה לכבדו ולהדרו בכתר תורה, כי התורה מתכבדת בו לשלמותו, וכבוד עצמו וכבוד משפחתו הרמתה הוא כאבן יקרה קשורה במשבצות זהב, לא כן הכסילים עליהם נאמר כצרור אבי במרגמה כן נותן לכסיל כבוד. על צורבא מרבנן זה אני קורא אלה תולדות נח—נח, כי השלים עצמו בעיון והוליד את עצמו, והוא צדיק במעשיו תמים בדורותיו! ע"כ בהסכמת החכמים חבריי אכתירהו בכתר חברות, וזה שמו אשר יקראו לו מהיום והלאה החבר ר' שמואל. וידעתי גם אני כי היה ראוי להתפרסם ע"י מעלת האלוף כמהר"ר יעקב או ע"י מעלת האלוף כמהר"ר אביגדור, כי כל אחד ממעלתם היה רבו וממעין המתגבר שלהם שתה מים קרים, אך להיות אחד מהם קרובו והשני מחותנו, אמרתי אין כבודו של המשכיל הזה להשתבח ולהתברך מפיהם, כמו שדרשו חז"ל על ברוך אתה מכל העמים, כי ראו בחכמתם שאין המ"ם אות היתרון, ולכן פירשו מכל העמים שהברכה תבוא מהם, ובלשון הזה אמרו אין שבחה של המטרוניתא זו להתברך מפי קרוביה. ונשאר לנו רק להתפלל לפני אבינו שבשמים שיחזור עטרת הסמיכה ליושנה וישיב שופטינו כבראשונה, וישלח לנו משיחנו ויבנה בית קדשנו ותפארתנו במהרה בימינו, אמן ואמן.

קיב

דרשה לתלמוד תורה

מיסוד ס' עוללות אפרים ח"ד עמוד א'

אמר ריב"ל בשעה שירד משה מלפני הקב"ה בא שטן ואמר לפניו תורת משה היכן היא? אמר ליה נתתיה לארץ; הלך אצל ארץ אמר תורה היכן היא, אמרה ליה אלהים הבין דרכה; הלך אצל ים אמר אין עמדי, הלך אצל תהום ואמר אין בי שנאמר תהום אמר לא בי היא וים אמר אין עמדי, אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה. חזר לפני הקב"ה ואמר רבש"ע חפשתיה בכל הארץ ולא מצאתיה, א"ל לך אצל בן עמרם, הלך אצלו ואמר ליה תורה שנתן לך הקב"ה היכן היא? א"ל וכי מה אני שנתן לי הקב"ה תורה! אמר הקב"ה למשה, משה בדאי אתה? א"ל רבש"ע חמדה גנוזה יש לך שאתה משתעשע בה בכל יום אני מחזיק טובה לעצמי? א"ל הקב"ה למשה הואיל ומיעטת עצמך תקרא על על שמך שנאמר זכרו תורת משה עבדי, עכ"ל.

[מדת הענוה] עינינו הרואות שכל המדות הטובות אין הכתוב מגדיל בסיפור שבחם כמו בענוה, שכן משה רבינו שהיו בו כל המדות הטובות לא נשתבח כ"א במדת הענוה שנאמר והאיש משה עניו מאד וגו'. כי עיקר כוונתו ית' בבריאת עולמו היתה שיבחן האדם לדעת כי אליו ית' לבדו יאתה הגדולה והתפארת והרוממות, לפיכך כל עוד שיתנהג האדם בענוה ושפלות יכיר את מלכות שמים שהיא עליונה על כל הנמצאים. וההיפך אם יתנהג בגאוה ובגודל לבב הוא ככופר בעיקר כמ"ש אשר אמרו ללשונינו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו, והרי הוא כאילו דוחק את רגלי השכינה. וענין זה הראה לנו השי"ת בנתינת התורה על הר סיני הנמוך שבהרים וע"י משה רבינו העניו מאד מכל האדם, כי הענוה משלמת כוונתו ית' ביצירת העולם. וזהו שאמר לו הואיל ומיעטת עצמך תקרא על שמך, ר"ל שמה שמיעטת את עצמך היא סיבה שתקרא התורה על שמך ולא על זולתך, כדי שילמדו הדורות שאין התורה מתקיימת אלא בענוים. ועל פי הצעה זו יתבאר לנו המאמר שהתחלנו בו. כי יש ארבע כתות שאין התורה מתקיימת בהן, א') כת הטפשים הבהמיים, כי האדם מיום הולדו טפש כחלב לבו מהבין ומהשכיל מצד החומר הארצי והעפר הכרוך בו, ועליו התפלל המשורר ואמר דבקה לעפר נפשי

חייני כבריך, לפי שהנפש המשכלת עוברת בעמק עכור והיא דבקה לכח עפרורי זה שהוא מסך מבדיל בינו לבין השגת החכמה, וביקש חייני כבריך, בעץ חיים התורני להמית ולבטל כח החומרי. ב') כת הסוחרים הפורשים בספינה מעבר לים ומכלים ימיהם בהבל ושנותם בבהלות המטרידות את בעליהם מלעסוק בתורה, וגם בישבם בביתם אין דעתם צלולה לעיין במושכלות כי אין להם מנוחה והם תמיד כים נגרש אשר השקט לא יוכל, כי עינם לא תשבע עושר וכל מגמתם לאסוף ולכנוס הון אשר יעזבו לאחרים. ג') כת הבעלי גאוה שאין להם חלק ונחלה בתורת ה', כמ"ש כל המתיהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו. ד') כת הבעלי תאוה שהורגלו כל ימיהם למשוך ביין ובשר וביתר התענוגים שהחומר חומד ומתאוה להם, וע"ז אמרו חז"ל כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל וכו'. וכנגד ארבעה דברים אלו אמרו שאין הנבואה שורה אלא על גבור חכם עשיר ועניו וכולם ממשה וכו', כי הוא זכה לתורה מצד ארבעה דברים הללו שהיו בו, מפני שלא היה מכת הבהמיים כי היה חכם בעיון המושכלות, שלא היה מכת הרודפים אחר חמדת הממון שהיה עשיר ושמח בחלקו, שלא היה שטוף בתאות כי היה גבור הכובש את יצרו, שלא היה בו גאוה וגסות הרוח כי היה עניו מאד. לפיכך נקראת התורה עץ חיים, שאמרו במדרש תהלים בפסוק תודיעני אורח חיים, אמר הקב"ה לדוד אם חיים אתה מבקש צפה לחכמה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה, צפה ליראה שנאמר יראת ה' תוסיף ימים, צפה ליסורין שנאמר ודרך חיים תוכחות מוסר, צפה למצוה שנאמר שמור מצותי וחיה, ע"כ. כי חיים ר"ת ח'כמה י'סורין י'ראה מ'צוה והם ד' דברים שזכרנו: א') על העדר הטפשות אמר צפה לחכמה לעיין תמיד במושכלות, ב') על העדר הגאוה אמר צפה ליראה שנאמר עקב ענוה יראת ה', ג') על העדר התאוה אמר צפה ליסורין, כי המורגל ביסורין אינו רודף את התאוות, ד') על העדר אחרי רדיפת הממון אמר שמור מצותי וחיה, כי הלהוט אחר הממון אינו מבקר בין טוב ורע בין אסור ומותר ואינו משמר מצות רבית ואונאה ודוגמתן, לכן נאמר שומר מצוה לא ידע דבר רע היינו רדיפת העושר שנאמר בו עושר שמור לבעליו לרעתו. נמצא שהחיים האמתים תלוים בארבעה דברים אלו, ובהפכם אמרו חז"ל ארבעה חשובים כמתים עני סומא ומצורע ומי שאין לו בנים, העדר החכמה היינו סומא מעין השכלי שאינו רואה במושכלות, רדיפת העושר היינו עני שלעולם לא ישבע הון כמ"ש אין האדם נפטר וחצי תאותו בידו, הגאוה היינו מצורע שנאמר בעוזיהו ובחזקתו גבה לבו וגו' וכתיב והצרעת זרחה לו במצחו, התאוה שמוציאה את האדם מן העולם בלא זרע של קיימא והוא מחוסר בנים, כי בעילותיו הם לשם זנות ולא לקיום המין.

נמצא אתה אומר להצעה זו שאין התורה מתקיימת בארבע כתות אלו כלל.

[ביאור המאמר] ובדרך הזה נוכל לפרש את מאמר חז"ל שהתחלנו בו, כי השטן הוא היצר הרע ביקש לידע במי התורה מצויה ומתקיימת ורצה למצוא המקום המיוחד כדי שיתגרה בת"ח יותר מזולתם ע"ד שאמרו כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו, והשיב לו הקב"ה נתתיה לארץ, ר"ל לענוים המשפילים עצמם עד לארץ, כמ"ש וענוים ירשו ארץ, והשטן לא הבין כוונת השי"ת ותשובתו והלך לארבע כתות שזכרנו, ראשית טעה במלת ארץ וחשב שאמר שנתן התורה לכת הבהמיים בעלי החומר הארציים, והלך לאותה הכת לראות אם התורה מצויה בידם, והשיבו אלהים הבין דרכה, כי הם לא יבינו מה שכתוב בה מצד הבהמיות שבהם. אח"כ הלך אצל ים הם כת בעלי העושר המפורשים מעבר לים למצוא רכוש ואין להם השקט ומנוח כל הימים, והם השיבו „אין עמדי" כי לא יתחברו שני הפכים לעולם, שהתורה לא תושג כ"א מתוך הישיבה במנוחה כמ"ש בישככר וירא מנוחה כי טוב ויט שכמו לסבול בעול התורה. הלך אצל תהום הם כת בעלי הגאוה שנמשלו לתהום רבה אשר מטבע המים לעלות ולהביע משם ולילך בגדולות, השיב ואמר „לא בי היא" שאין התורה מתקיימת כ"א בענוים ולא במתיהר. אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה, רמז לרודפים אחר התאוה, כי חשב השטן אולי אמר נתתיה לארץ לבעלי החמדה שחושבים שהארץ נתנה להם להתענג עליה. ובאמת נקראו התאוות והחמדות אבדון ומות, כמ"ש תאות רשעים תאבד וכתיב תאות עצל תמיתנו, כי רבוי התאוות והמותרות הם דבר האבד ומוציאות את האדם מן העולם. והשיבו בעינינו שמענו שמעה, אמרו על כלל האומות שלא בקשו לקבל התורה בשביל לא תרצח ולא תגנוב ולא תנאף הנאמר בתורה, לפי שהם שטופי התאוות לכך אמרו שמענו שמעה מרחוק ולא קבלנוה. וכשראה השטן שאין התורה מצויה אצל ארבע כתות אלו כי לא הבין מהו ארץ, עד שפירש לו הקב"ה ואמר לך אצל בן עמרם, ר"ל נתתיה למשה איש עניו מכל האדם ומשפיל עצמו עד לארץ, והורה לו שאין התורה מצויה כ"א במקום שהעניוות מצויה. אז הלך אצל בן עמרם, א"ל וכי מה אני וכו'. כי משה מצדו חשב שאין התורה ראויה כ"א לאנשים ספונים וחשובים כי שם מקומה, כי ידע שיש בתורה גם פירוש נסתר שראוי רק לחכמים גדולים הנמשלים למלאכי ה', כמ"ש יבקשו תורה מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא, ואמר מה אני שפל אנשים שנתן לי הקב"ה התורה, בודאי לא לי ודכוותי היא נתונה אלא לאנשים יקרי הערך, ואני רק שלוחא דרחמנא. א"ל הקב"ה משה בדאי אתה? שהרי חמשים שערי בינה נבראו וכולם נמסרו למשה חסר אחת שנאמר ותחסרהו מעט מאלהים וגו'. א"ל

רבש"ע חמדה גנוזה יש לך שאתה משתעשע בה בכל יום והוא הנסתר שבתורה ואיך אחזיק טובה לעצמי? א"ל הקב"ה למשה אדרבא היא הנותנת, הואיל שמיעטת את עצמך תקרא על שמך, כי נתונה לענוי ארץ כמוך ולא לזולתך, ולך נתונה הנסתר כמו הנגלה, שנאמר זכרו תורת משה עבדי.

קיג

דרשה לתלמוד תורה

מיסוד ס' עשרה למאה דרוש ד'

אמר ליה רבא לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מילי מעליותא דאמרת לן משמיה דר' חסדא במילי דבי כנשתא. א"ל הכי אמר ר' חסדא מאי דכתיב אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב, אוהב ה' שערים המצוינים בהלכה מכל בתי כנסיות (ברכות).

[תפלה ותורה] מה שאמר בשבח בתי כנסיות כוונתו על ענין התפלה שעיקרה בבית הכנסת, אך קשה שפתח במעליותא דתפלה וסיים בגריעותה? אמנם בתורה נאמר יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה, והנה כשאנו רוצים לומר על דבר אחד שהוא טוב מחבירו, צריך שיהיה בין שני הדברים איזה השתוות, מה שאין כן בדברים שאין ביניהם השתוות כלל. למשל דרך בני אדם לומר על בשר עוף שהוא טוב מן בשר עגל, או להיפך כי שניהם בשר הם, וכן יאמרו על בגד משי שהוא טוב מבגד צמר בעבור כי שניהם מין בגד, אבל לא יתכן לומר על בשר עוף שהוא טוב מבגד משי כי אין להם שום שייכות והשתוות ביניהם. כך התורה אין לה שום ערך והשתוות עם כל הדברים הגשמיים הנמצאים בעולם השפל הזה, כי היא למעלה מן כל הדברים הרוחניים, כאמרה ואהיה אצלו אמון שעשועים יום יום, אולם בעבור שאנחנו בני אדם ואצלנו נחשב הרבה הכסף והזהב, לכן שיבח המשורר ע"ה את התורה שהיא טובה מכסף וזהב ואמר טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף, אף כי אין ביניהם שום השתוות וערך כלל. וז"ש יקרה היא מפנינים, אך פן תטעה לומר שיש השתוות בין התורה והפנינים הוא מוסיף לומר וכל חפציך לא ישוו בה, כי באמת לא ישתוו כלל, ומה שערכתי אותה נגד הפנינים הוא רק לשבר את האוזן הגשמי. והנה רבא ביקש מרפרם שיאמר לו הני מילי מעליותא בתפלה, אמר לו בא וראה במה גדול כח התפלה שהיא כ"כ במדרגה גבוהה עד שנאמר עליה שאוהב ה' את התורה יותר ממנה, ומעלה גדולה היא אל התפלה שיש לה ערך והשתוות עם התורה.

[כל הדברים הם לתכלית התורה] ולפ"ז קשה שאמר טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף ולא אמר ג"כ וכל חפציך לא ישוו בה כמו שאמר שלמה אצל הפנינים, ויש לטעות לעשות השתוות בין התורה ובין הכסף והזהב. אמנם דבר אחר רמוז בזה הפסוק להורות כי כל עניני עוה"ז הם לתכלית התורה. כי משמעות הצווי לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה הוא דבר שאי אפשר למין האנושי, כי מה נעשה אם נרעב לאכול ונצמא לשתות וכאשר נצטרך מעות לעסוק בסחורה וכדומה? וכתב הרמב"ם ז"ל שאם יקיים האדם בכל דרכיך דעהו אז יכול לקיים והגית בו יומם ולילה. והענין כך הוא, כי לכל דבר בעולם יש ארבע סבות והן החומר והצורה הפועל והתכלית, ואף שהתכלית הוא האחרון שבסבות במעשה הוא הראשון במחשבה, למשל האומן העושה סייף של ברזל והוא נופח באש פחם וישתמש בכלים מכלים שונים לעשותו מן עשת שהוא ברזל חזק, ולולא שיצייר האומן במחשבתו בטרם עשותו הסייף את תכליתה שהוא להתיז בה ראש אדם, לא היה יגע לריק לעשותה מברזל חזק כ"כ והיה יכול לעשותה ממתכות קל או מעץ או נייר, אלא ודאי שהתכלית קודם במחשבתו. וכלל מונח אצל החכמים שכל הפעולות נמשכות אחר התכלית. ולפ"ז נקל לאדם שיקיים והגית בו יומם ולילה, שבתחלת כל מעשה ודבור והלוך ותנועה תהיה מחשבתו על התורה, דהיינו שיאכל כדי שיהיה לו כח לעסוק בתורה, ואם הוא עצמו אינו ת"ח יחשוב שיהיה לו כח לעסוק בסחורה ולהרויח הרבה מעות כדי להחזיק את עץ החיים לשכור מלמד הגון ללמד את בניו שיהיו ת"ח וישיא בתו לת"ח ויתמוך בידי ת"ח. וכן בכל צרכי האדם יחשוב כן בתחלת עשייתם, ואז יהיו כל מעשיו כמו התורה עצמה, כי כל הפעולות נמשכות אחר התכלית והתורה היא התכלית שלו, ויהיה חשוב כאילו הוא הוגה בתורה יומם ולילה. וזש"ה טוב לי שיהיה לי תורת פיך לא מלימוד התורה בלבד אלא אפילו מאלפי זהב וכסף שהרווחתי, כי כל הפעולות שלי נמשכות אחרי התורה שהיא התכלית. ומזה נוכל להבין מאמר ר' יוסי בן קסמא אם אתה נותן לי כל כסף וזהב שבעולם איני דר אלא במקום תורה. והנה יפלא על ר' יוסי שהיה גדול בתורה וע"י האלף אלפים דינרי זהב שהיה רוצה האיש הזה ליתן לו היה יכול להחזיק תלמידים רבים ולהרביץ תורה באיזה מקום שהוא, ויהיה מקומו עיר גדולה של חכמים, ומדוע לא הלך עם האיש ההוא? גם למה האריך ר"י בן קסמא כ"כ ואמר ולא עוד אלא שבשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו לאדם לא כסף ולא זהב אלא תורה וכו'? אמנם לפי מה שאמרנו כי פירוש והגית בו יומם ולילה הוא שיהיה כל חפץ האדם

ומעשהו בשביל התורה ולתכליתה, נמצא שבשעת פטירתו של אדם אין מלוים לו כסף וזהב אלא תורה, ר"ל כי כל הכסף והזהב שעזב אחריו נהפכים לתורה א"כ לא יעזוב לאחרים חילו אלא הכל יקח עמו, כי הכסף והזהב אצלו כמו התורה. וזהו שהשיב ר"י בן קסמא לאותו האיש ולמדו מוסר לאמר אם אתה נותן לי כל כסף וזהב שבעולם לא יהיו כסף וזהב ממש אבל יהפכו לתורה. ולפ"ז אפשר שהלך ר"י בן קסמא עם האיש ההיא למקומו והושיב שם ישיבה והוציא הכסף והזהב בשביל התלמידים, וז"ש טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף, ואות המ"ם מאלפי אינו מורה על היתרון רק הוא קצור „מן" מתוך אלפי זהב וכסף.

[התורה עיקר והמלאכה טפלה לה] הדברים האלה מפורשים היטב במאמרם ז"ל, הראשונים היו עושים תורתם קבע ומלאכתם עראי זה וזה נתקיימה בידם, אחרונים היו עושים מלאכתם קבע ותורתם עראי זה וזה לא נתקיימה בידם. וקשה שהרי אנחנו רואים אחרונים שעושים מלאכתם קבע ותורתם לא כלום ואעפ"כ מלאכתם נתקיימה בידם? אולם יובנו הדברים ע"פ מה שאמרו חז"ל במקום אחר, אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו, וצריכין אנו לדייק לשון ותלמודו בידו, אטו גנבי איכא הכא, והיו להם לומר אשרי מי שהוא תלמיד חכם. אלא שבאו ללמד כי כל קניני עוה"ז לא יקח האדם במותו זולת התורה ומעשים טובים, ע"כ טוב לאדם שיקיים בכל דרכיך דעהו כנ"ל ואז גם הכסף והזהב שנחשבו כתורה יקח עמו במותו והם ילוו לו לאדם בשעת פטירתו. ולפ"ז ניחא מה שאמרו הראשונים היו עושים תורתם קבע ומלאכתם עראי, ר"ל שמלאכתם ומעשיהם היו טפלים רק בעבור התורה לכן זה וזה נתקיימה בידם שאף מלאכתם נעשית בשביל התורה והיא בכלל ותלמודו בידו בשעת פטירתו, מה שאין כן מי שהממון אצלו העיקר ומלאכתו קבע והתורה היא אצלו דבר טפל שלומד בשביל כבוד או ממון, הנה כמו שלא ירד אחריו כבודו ועשרו כן לא ירד אחריו תלמודו. כי כל הפעולות נמשכות אחר התכלית ואם התכלית הוא ממון יעזוב לאחרים חילו וגם התורה טפלה לזה ולכן זה וזה אינם קיימים, ואע"פ שהוא ת"ח אין תלמודו בידו. ובדרך זה המליצו חז"ל באמרם הצדיקים דומים בעוה"ז לאילן ששרשיו עומדים במקום טהרה ונופו נוטה למקום טומאה נקצץ נופו נמצא כולו עומד במקום טהרה, והרשעים דומים בעוה"ז לאילן ששרשיו עומדים במקום טומאה ונופו נוטה למקום טהרה נקצץ נופו נמצא כולו עומד במקום טומאה, ע"כ. השרשים מרמזים על העיקר והנוף מרמז על הטפל, והצדיקים שעיקר אצלם התורה שרשיהם עומדים במקום טהרה, והממון אצלם הטפל וזהו הנוף שנוטה למקום טומאה, אך במותם כאשר נקצץ הנוף אז כולו במקום טהרה כי הממון שתכליתו היא התורה הרי הוא כתורה והוא מקום טהרה. וההיפך ברשעים שעיקר אצלם הממון והתורה טפלה, וכאשר נקצץ הנוף במותם גם התורה נחשבת כממון והיא בכלל יעזוב לאחרים חילו כנ"ל.

[חשבון החיים] לפי הצעה זו נוכל להבין גם מה שאמרו שהמליץ יצחק אבינו בעד ישראל ואמר כמה ימי שני חייו של אדם שבעים שנה וכו' דל פלגא דלילתא ודל פלגא דמיכל ומשתא וכו'. היוצא משם שכל חיי האדם נכללים בי"ב שנה ומחצה אף אם יחיה שבעים שנה, שהאדם אינו קרוי חי רק בזמן שעובד את ה' לא בזמן שעושה מעשה בהמה לאכול ולשתות ולישן. אבל אם הוא במדרגת תלמיד חכם הלומד לשמה אפילו מה שאוכל ושותה וישן נחשב לו כמו תורה, וגם מה שהוא מבקש מזון וטרף לביתו הוא בכלל תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים, נמצא שאף שלמד בחייו רק י"ב שנים ומחצה נחשבו לו כשבעים שנה בתורה ומעשים טובים, ולא יעזוב עבודת ימי חייו לאחרים. וז"ש נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב, כי בי"ב שנה ומחצה נחשב כנער אבל הוא כזקן בן שבעים שנה ולא יעזוב חילו לאחרים, כי הכל יקח עמו ותלמודו בידו. ועליו ניבא ישעיה שלא יהיה עוד עול ימים וזקן אשר לא ימלא את ימיו כי הנער בן מאה שנה ימות וגו' ובנו בתים וישבו ונטעו כרמים ואכלו פרים, לא יבנו ואחר ישב לא יטעו ואחר יאכל כי כימי העץ ימי עמי וגו', שלא יעזבו כבודם וחילם לאחרים. ונסיים הדרוש במשנה כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב שנאמר ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ. ר"ל שיש להם חלק לעוה"ב גם במה שעושים מעשים חול בעוה"ז שהם אצלם טפלים לתורה, מפני שהם צדיקים ותכליתם היא התורה, לעולם ירשו ארץ, לעולם הבא ירשו ויקחו שכר על מה שעשו בארץ הלזו אפילו בדברים הגשמיים, כי כבר נתקדשו ע"י התורה שלמדו שעשו אותה עיקר ותכלית כל ימי היותם על הארץ, ומעשי ידיהם להתפאר.

קיד

דרשה לחינוך בית ישיבה

מיסוד ס' נפוצות יהודה דרוש ט"ז

אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלהיכם ראשיכם שבטיכם זקניכם וגו' לעברך בברית ה' אלהיך, למען הקים אותך היום לו לעם וגו'.

[המשכן והעולם] נשיאי העדה אנשי השם אשר סדרו ישיבה זו הכי נכבדת מקדש ה' כוננו ידיהם

ופעולתם להלל מאד, כי אמנם קיימו בזה מה שנכלל בצויו ית׳ ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו. ששם סדר לו תח׳ה לעשות משכן כפי תבנית העולם כלו שהראה למשה, שעליו העיד הכתוב בכל ביתי נאמן הוא, כלומר שהוא הבין מציאות העולם כלו הבנה אמתית (עי׳ מורה מאמר א׳ פנ״ד). וכן הוציא ענינו אל המציאות, כי נחלק המשכן לשלשה חלקים. חצר, אהל מועד וקדש הקדשים, וכן המקדש נחלק לעזרה היכל ודביר, ומתיחסים לשלשה חלקי העולם, עליון אמצעי ותחתון כמוזכר אצל המפרשים. ובאמרו „וכן תעשו" רמז לו על מקדש אחר שיעשו לדורות המתיחס אל הראשון וממלא חסרונו בעת חרבנו, הוא המקדש שענינו תלוי בשלמות עצמנו, הן בבחינת האיש בעצמו הן בבחינת התחברו לזולתו בשבת תחכמוני, כי בהשלים האדם את עצמו בשלשה חלקי גופו הנקראים אצל החבר (כוזרי מאמר ד׳ סי׳ כ״ה) עולם הטבע היינו מן הקרום החולק (diaphragm) ולמטה ששם הכבד ומתיחס אל עולם התחתון, עולם החיות היינו מן הקרום החולק ולמעלה ששם מושב הלב ומתיחס לעולם האמצעי, ועולם הדבור מן הצואר ולמעלה ששם משכנו של מוח ומתיחס לעולם העליון. והאיש השלם נחשב כמקדש שעשה עצמו מעון לשכינה. וכל שכן בהקים ישיבה לתלמוד תורה עם חלוק שלש מדרגות הנהוגות, ראש ישיבה, שונה הלכות, ובעלי תריסין שמתעסקים שם בתורת ה׳ הכלולה מתורה נביאים וכתובים, וממקרא משנה וגמרא, נמצא המשכן מוקם על מכונו, וראוי שתחול עליו השכינה, כדברי רב חסדא (ברכות פ״א) מ״ד אוהב ה׳ שערי ציון מכל משכנות יעקב, אוהב ה׳ שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות, והיינו דאמר רבי חייא ברבי אמי משמיה דעולא מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב״ה בעולמו אלא ד׳ אמות של הלכה בלבד וכו׳. ועל זאת ישובחו ידידים אשר כוננו השער הזה המצוין לתורה ולתעודה, דוגמת המשכן והמקדש המעון המיוחד לשכינה.

[ראש הישיבה] לבד זה מצאתי חסרון יוכל להמנות בפעולתם הלזו, והוא כי במנוי הראש (והוא הדרשן שמנו אותו לראש ישיבה ועל עצמו אמר כן מרוב ענותנותו) לא שמרו היחס הנאות, וכאילו יצרו גוף אחד אשר גויתו כענק וראשו כננס, והיה להם להזהר מאד לבלתי חלל משום צד פעולתם הנכבדת להיות מעותד אל ההפסד אפילו לסבה מועטת. וכמאמר קהלת, זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט, ירצה לומר כי כמו שזבובי מות עם קלות הפסדם יספיקו להבאיש ולהביע שמן רוקח מצד רוב חשיבותו כן סכלות מעט יספיק לחלל יפעתו של אדם היקר מחכמה ומכבוד. אמנם ידוע שאין הקב״ה מביא תקלה על ידיהם של צדיקים והבא לטהר מסייעים אותו, והכל נעשה בהסכמת ב״ד של מעלה, כי אפילו ריש גורנתא (ממונה פחות על חופרים חפירות) מן שמיא מוקמיה ליה (ברכות פ״ט). ויפה כוונו לבחור מי שאין לו סבה מביאתו להתיהר על המנוי הזה, ע״ד שאמר ר׳ יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק אין מעמידים פרנס על הצבור אלא א״כ קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו שאם תזוח דעתו עליו אומרים לו חזור לאחורך (יומא פ׳ בראשונה). אולם אנה אני בא, כי כמשא כבד יכבד הדבר הזה ממני, ואני בעצמי נחשבתי בכנפי הנמלה וכאבוקה ביד עור שניהם להוסיף מעמס לבעליהם ולא לעזר או לתועלת להם. ובכן רבו סרעפי בקרבי והייתי משמים כאיש נדהם, לולא תוחלתי לכם רוזני, כי באור פניכם תרהיבוני ותתנו בנפשי עוז, ומצאתי לאפלטון בספרו טיאגיס, כי אחד מתלמידי סוקראטי העיד כי בכל עת שהיה עם רבו היה מרגיש בעצמו תועלת נמרצה במושכלות אף כי לא למד אז ממנו שום דבר, וזה מסכים למה שאמר רב (עירובין פ״א) האי דמחדדנא מחברי דחזיתיה לרבי מאיר מאחוריה ואילו חזיתיה מקמיה מחדדנא טפי, ועל כיוצא בו נאמר והיו עיניך רואות את מוריך. ועל זאת אני בוטח להתחיל הדבור במתיחס לענייננו.

[תנאים להנהגת הישיבה] ראשית דרכי אציג שלשה תנאים שראוים להתנהג על פיהם בישיבתנו, א׳) אדות העיון שיהיה עסקנו בלמוד על אופן מועיל למשכילים וגם למי שאין ידו מגעת, ב׳) אדות המעשה שיהיה הלמוד על מנת לשמור ולעשות וכמו שמרגלא בפומא דרבא תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים, ג׳) אדות התכלית, שהוא ראשית יראת אלהים, שהוא המעולה שבתכליות אשר ממנו יקנו כל הפעולות העמדה והקיום. ותכלית העיון יהיה השגת האמת אשר תושג בנקלה בישיבת חברים גם יחד, כי מתוך הויכוח יתברר האמת. ראה כמה הפליג דוד לספר בשבח חברת הישיבה ותועלתה במזמור קל״ג באמרו מה טוב (מצד עצמו) ומה נעים (מצד תועלתו) שבת אחים גם יחד (בני הישיבה). ואמר דע לך כי הוא טוב מאד כמו שמן הטוב, רמז להשפעה העליונה השופעת על הראש (ראש ישיבה) יורד על הזקן זקן אהרן (שונה הלכות), שיורד על פי מדותיו, אלו בעלי תריסין הסובבים. ועתה חזקו חברים ויאמץ לבבכם ואיש את רעהו נעזור בדבר הלכה כדי שלא יכשל בה, ואל תהי תוכחת אדם קלה בעינינו, אדרבה נשוה נגדנו תמיד מאמר החכם (משלי כ״ח) מוכיח אדם אחרי (פי׳ שמתוכח עמי אחר דברי) חן ימצא ממחליק לשון. ונהיה תמיד מודים על האמת, ותהיה דרך למודנו סלולה בשובה ונחת ובסדר נכון.

[נושא המאמר] ופרשת היום תוכיח בנושא אשר נשאתי נס להתנוסס, אתם נצבים היום כלכם לפני ה׳ אלהיכם ראשיכם שבטיכם זקניכם, רמז לשלש

המדרגות, ראשיכם הם ראשי הישיבה, שבטיכם כנגד שבטי מוסר הבעלי תריסין, וזקניכם כנגד שוני הלכות שקנו חכמה וכמו שנמשלו לזקן אהרן, לעברך בברית ה' אלהיך וגו'. ויגדל נא כח גבורתכם במה שתכירו חשיבות המדרגה שהשגתם ביום זה אשר בו נעשיתם מקדש ה' מעון לשכינתו כאמור. וראוי אם כן משום אל תטוש תורת אמך, כי מנהג ישראל תורה, לומר תחלה מזמור לדוד ה' רועי לא אחסר (שירעה אותי דעה והשכל), בנאות דשא ירביצני (מרעה שמן וטוב) על מי מנוחות (מי התורה) ינהלני (בשובה ונחת). נפשי ישובב (בעיון ע"ד משיבת נפש) ינחני במעגלי צדק למען שמו (לתכלית יראת ה' והאמת שהוא חותמו). גם כי אלך בגיא צלמות (הספקות) לא אירע רע כי אתה עמדי (להורות דרך התרתם), שבטך (קושיות בעלי תריסין) ומשענתך (בדרך תרוצם) המה ינחמוני (כי זה וזה יכשרו להוציא האמת לאור), תערוך לפני שלחן נגד צוררי (ע"ד שאמרו שעוסקים בתורה נעשו אויבים ואינם זזים משם עד שנעשו אוהבים שנאמר את והב בסופה), דשנת בשמן ראשי (ראש הישיבה שנאמר כשמן הטוב וגו') כוסי רויה (למלאות שפע ברכה בלמודים). אך טוב וחסד (כנגד מה טוב ומה נעים) ירדפוני כל ימי חיי ושבתי בבית ה' לאורך ימים (שתתמיד הישיבה שנים רבות). ויקוים בנו ואני זאת בריתי וגו' לא ימושו מפיך ומפי זרעך מעתה ועד עולם, אמן.

קטו

דרשה לחינוך בית הכנסת

מיסוד ס' יערות דבש ח"א דף נ"ו ע"ב

למנצח על הגתית לבני קרח מזמור, מה ידידות משכנותיך ה' צבאות, נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה' לבי ובשרי ירננו אל אל חי, גם צפור מצאה בית ודרור קן לה אשר שתה אפרוחיה את מזבחותיך ה' צבאות מלכי ואלהי, אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה (תהלים פ"ד).

[בית מקדש מעט] הלוים בני קרח כאשר שררו על משמרתם ענו ואמרו למנצח על הגתית ודרשו במדרש זה דוד שדרך לאו"ה כגת וכו'. וצריכין אנו להבין למה בחרו בני קרח בשיר זה לומר מה ידידות משכן ה' וכי נכספה וכלתה נפשם להצר ה', ובפרט יש להבין הפסוק גם צפור מצאה בית וגו' אשר נבוכו בו כל המפרשים ולא אמרו בו דבר ברור ונאות. אמנם מה שנראה עיקר הענין סובב בכבוד בית הכנסת, כי בעוה"ר בגלות המר לא נשאר לנו כי אם בית זה אשר שם יזבחו בני ישראל זבחים לה' ברוח נשברה ומגישי מנחה בקול דממה דקה, ובימי ענויינו הוא זכר למקדש ה' אשר עליו אנו מתפללים שירחם ה' עלינו לבנותו על תילו. ומה רב הוא החסד מה' אשר השאיר לנו מקדש מעט הזה, והוא כקוץ מכאוב וסילון בעינא דשיטנא, עד שבלעם הרשע ביקש לבטלו אך ה' הפר עצתו כמ"ש כולן מברכותיו חזרו לקללות חוץ מבית הכנסת שאמר מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל. וטעמו של דבר למה חזרו כולן חוץ מזה יובן כשנקדים מה דאמרו איכא סבי בבבל תמה למען ירבו ימיכם על האדמה כתיב, כיון דאמר דמקדמי ומחשכי לבי כנישתא אמר היינו דאהני ליהו, הרי שבחרו בזה יותר מכל מצות ועבודות השם. ויש לדייק בלשון מקדמי ומחשכי ולא אמרו סתם דאזלי לביהכ"נ, ונראה לבאר ע"פ מה שאמרו בריש ברכות כל הסומך גאולה לתפלה אינו נזוק כל היום וכו' דרב ברונא דאדם גדול הוא ושמח במצות זמנא חדא סמיך גאולה לתפלה ולא פסק חוכא מפומיה כל יומא וכו'. והקשו בתוספות הלא כל העולם סומכין גאולה לתפלה ומאי רבותא דרב ברונא דלא פסק חוכא מפומא, ותירצו דפירוש סמיכות גאולה לתפלה היינו כותיקין שקורין ק"ש קודם הנץ החמה ובנץ תפלת י"ח וכו'. אמנם המאמר דאינו נזוק כל היום יש לפרשו על נזקי הנפש דאינו חוטא כל היום כנראה מירושלמי מצוה גוררת מצוה ומגינה שלא יבא לידי חטא, ולכן היה רב ברונא שמח כ"כ (וזהו הכוונה בקידוש החדש מי שמחדש הלבנה שהוא בטוח מנזק באותו החדש היינו נזקי הנפש שהמצוה מגינה עליו למלטו מחטא). וכבר כתב הרא"ש ז"ל דאותן המקדימים להתפלל ערבית קודם צאת הכוכבים א"א לסמוך גאולה לתפלה כראוי, דזמן ק"ש של ערבית מצאת הכוכבים. הדור אתם ראו כמה חביבה מצוה בשעתה להקדים ולהתפלל כראוי הן בשחרית והן בערבית כדי לסמוך גאולה לתפלה ממש.

[סמיכת גאולה לתפלה] והנה טעם סמיכת גאולה לתפלה כותיקין הוא שאמרו כשהחמה זורחת משתחוים הגוים לחמה ומיד כועס ה', וכן בשקיעת החמה הגוים משתחוים לה ועובדים אותה, והם מעוררים כעס כביכול אצל הקב"ה. ולכן אמרו שכל הברכות של בלעם חזרו לקללות חוץ מביהכ"נ, והוא לפי מה דאמרינן בגמרא (ברכות) אל זועם בכל יום וכמה זעמו רגע וכו' ואין כל בריה יכולה לכוין חוץ מבלעם הרשע והיינו דכתיב למען דעת צדקת ה' וכו' שלא כעסתי בימי בלעם וכו'. ואי אפשר לומר שלא כעס בכל באותן הימים שהרי פסוק מפורש הוא ואל כועס בכל יום, אלא שלא כעס באותן הימים בשעת זריחת החמה ושקיעתה, ולכך תקנו לסמוך גאולה לתפלה באותו הרגע של נציצות החמה בערב ובבקר. ובית הכנסת ששם משכימין ומחשכין בעת הניצוץ יועיל

להפר כעס באותו הרגע אשר זעם ה' כנ"ל. ולכך לא חל עלינו מחשבת בלעם לרעה, ולפיכך היו מאריכין ימים בבבל כי נזהרו מאד בתפלה בזמנה בביהכ"נ, ובדברים אחרים היתה קללת בלעם הרשע עליהם ח"ו, ומצות אחרות לא היו מצילות מפני האף והחמה בגלות המר. ראו כמה גדלה מעלת ביהכ"נ ועד היכן מגיע כח המתפללין בו בטהרה ומסמיכין גאולה לתפלה. ובאמת בגולה קדושת ביהכ"נ יש לה קדושת היכל ממש, כי תפלה בלחש הוא במקום קטרת כאמרם יבא דבר שבחשאי ויכפר על דבר שבחשאי, ולכך הוא מן הלב כי משם עולה קיטור החיוני לראש והוא קטרת. וע"ז נאמר בכל מקום מוקטר ומוגש לשמי מנחה טהורה, כי אין לך מנחה טהורה יותר מתפלה בכוונה בלי מחשבה זרה ובתום לב ונקיון כפים, אז היא מגרשת רוחות רעות ומקשרת אותנו לאבינו שבשמים, ולשון קטרת קיטרא שהוא קשר בינינו ובין ה', ולא היו מקטירין קטרת אלא בהיכל, א"כ יש לביהכ"נ קדושת היכל.

[ביאור המזמור] ונשוב למזמור שהתחלנו בו, ונאמר הטעם מה שאמרו במדרש עה"פ טבעו בארץ שעריה, שלכך שררו בני קרח כדי להעלות השערים וגם הם עלו מן הארץ אשר בלעה אותם (עי' תוס' שם). וצריכין להבין למה תלה טביעת השערים בבני קרח ולמה טבעו השערים יותר מן החומה? כי לפי דעת קרח ועדתו היו כלם קדושים, והיה פתח פתוח לכל בן ישראל, ואין צורך ליחידות וצניעות כלל, וא"כ למה לנו שערים לסגור ולפתוח? ולכן טבעו השערים בחטא אנשים כקרח אשר פרצו את הקדש, ולאחר שעשו בני קרח תשובה ושרו לה' נתרוממו השערים ג"כ. ויש עוד טעם אחר למה נטבעו השערים תחלה, כי דוד המלך עשה השערים ונטבעו לבל ישלטו בהם הגוים, כי לא עשה רק השערים ולא בנה הבית, כי הקב"ה אמר לדוד אתה לא תבנה הבית, ומפרש הטעם כי דוד לחם עם גוים רבים ואם יחרב יאמרו הגוים אלהיהם נקם נקמתם, ומפני שהיה גלוי וידוע לפני הקב"ה שסוף הבית ליחרב, לכן לא הניחו הקב"ה לבנותו, וגם השערים שעשה דוד טבעו קודם שבא האויב להחריבם, וזהו שאמרו בני קרח השיר על הגתית ואמרו במדרש זה דוד שדרך לכל הגוים כגת. ואמרו ידידות משכנותיו וחצרות קדשו משום דלבי ובשרי ירננו אל אל חי, דקי"ל אין שיר בבמה רק במקדש, והטעם כי יתקנאו בנו מלאכי מעלה שתכלית מעשיהם לרנן ולשורר לה', אך בביהמ"ק אין קנאה כי כל אדם לא יהיה באהל מועד ודרשינן אפילו מלאכים, ולכך יש בו שיר. והנה יש עוד הבדל בין במה לביהמ"ק דקי"ל אין עוף נקרב בבמה, והטעם כי בהמה מורה על קרבן נשמת רשעים ותקנתם וזהו מותר בכל מקום, אבל עופות שהם תורים ובני יונה שנמשלו בהם בני ישראל מורים על נשמת צדיקים ולכך אין רשות להקריבם זולת במקדש ה' המכוון נגד ביהמ"ק של מעלה אשר שם מיכאל שר הגדול מקריב נשמתן של צדיקים. וזהו שאמרו בני קרח גם צפור מצאה בית ודרור קן לה, שהם עופות ושלמותם היא אשר שתו אפרוחים מזבח ה' להקריב שם נשמות הצדיקים. ומסיים אשרי יושבי ביתך דוקא עוד יהללוך סלה, כי שם ישוררו מחנה לוים מול מחנה של מעלה ומקריבין תורים ובני יונה של צדיקים.

[תפלה בבית הכנסת] כבר אמרנו בשבח ביהכ"נ שהוא במדרגת מקדש ה' והיכל הקדש, והוא מקום שגורם להעלות תפלתינו לפני שוכן מרום, כי בביהכ"נ מקדמי שכינה ואזלי לבוא. וצריכין אנו להבין למה בתלתא עד דיתבי ועשרה מקדמי שכינה ואזלי? אבל הענין הוא כי אמרו בש"ע שאסור לישב בתוך ד' אמות של תפלה כי שם שריא שכינה, אבל אם כבר ישב והוא עומד להתפלל אז מותר לישב כי הוא בא בגבולו, והדיינים צריכין להיות בישיבה ואם השכינה מקודם היה אסור לישב, ולכך אין השכינה באה אלא עד דיתבי והוא כביכול בא בגבולם ומותר להם לישב, וכן אמרו במדרש פ' וירא באברהם והוא יושב פתח האהל וגו' וה' נצב עליו, ביקש לעמוד אמר הקב"ה שב! סימן הוא לבניך שיושבים בדין ואני אעמוד על גביהן. אבל בתפילה דהיא בעמידה לכך עשרה שעומדים להתפלל מקדמי שכינה. ולכן מאד יש להזהר בביהכ"נ שהוא מקום מיוחד לשכינה, ואמרו כל הקובע מקום לתפלתו אומרים עליו הי חסיד והי עניו מתלמידיו של אברהם אבינו דכתיב וישכם אברהם בבקר וגו' אל המקם אשר היה שם בתחלה. כי במקום השכינה תקובל תפלתנו מבלי אמצעי ולא יעכבו אותה החיצונים, ואם נתפלל לה' בכוונה במקדש מעט נזכה לראות מקדשו בנוי לנס עמים, אז יגל יעקב ישמח ישראל. ויהי נועם ה' עלינו, ובא לציון גואל, אמן.

קטז

דרשה לסיום שיתא סדרי משנה

מיסוד ס' יערות דבש ח"ב דף י"ט ע"ב

אריב"ל עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשרה עולמות שנאמר להנחיל אוהבי י"ש ואוצרותיהם אמלא. אר"ש בן חלפתא לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום (סוף עוקצין).

[ש"י עולמות] לאחר דתנא להך משנה מחלוקת ר"א ורבנן בחלות דבש, וכן מחלוקת ב"ש וב"ה חלות דבש מאימתי מטמאות משום משקה, בש"א משיחרחר (העשן להבריח הדבורים), ב"ה אומרים משירסק (לחתוך בסכין להוציא חלות), תנא להך דריב"ל שעתיד להנחיל לכל צדיק ש"י עולמות, וצריכין אנו לחקור השייכות שבין שני המאמרים האלה, ומה פתרון הדבר מש"י עולמות. וכבר כתב הרמב"ם ז"ל שהוא דרך גוזמא והכוונה שיהיה לצדיקים תענוג רב בעוה"ב. ומה שייך הך דר"ש דאין כלי מחזיק שלום לכאן, ואם לסיים בדבר טוב כבר סיים להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא ולמה לו בסיום שני. גם יש להבין מאי טעמא דר"א דחלת דבש הוי כמחובר לענין שבת דכתיב ויטבול ביערות דבש, מה ענין יערות לדבש? אלא מה יער מחובר אף דבש מחובר וכו'. וקשה הא יערות פירושו חלות דבש כדכתיב בשיר השירים באתי לגני וגו' אכלתי יערי עם דבשי, ועוד למה לא רמזה התורה דין זה דחלות דבש בכוורת הוא מחובר בשום מקום רק גבי יהונתן, ומה שייכות יש לדין זה עם מה שמצינו דטבל יהונתן ביערות דבש לטעום?

[חטא יהונתן] ונראה ליישב הכל כי הרמ"א באו"ח סי' ר"י בשם הכלבו יליף ממדרש שמואל דלכך פראו ליהונתן דלא אכל רק טעם, מכאן אמרו מטעמת אין צריכה ברכה, וקשה דלעיל פי' הש"ע אפילו בכל שהוא חייב לברך, ותירץ המג"א דוקא באין רצונו לאכול יותר מן משהו בזה צריך ברכה, אבל כשרוצה לאכול יותר רק אסורא דרביץ עליו ה"ז בכלל מטעמת ואין צריך ברכה. ויש לתמוה הא יהונתן לא ידע דאביו השביע, וא"כ כשלא אכל כשיעור לא היה מחמת איסור רק מחמת אכילת משהו ובזה צריך ברכה ולמה פראו אותו אם עשה שלא כהוגן? וראינו לדייק בקרא דכתיב כי הדבש הלך על פני כל השדה, ופי' שהיה זב מן החלות שנקראות יערות. ונאמר וישלח את קצה המטה אשר בידו ויטבול אותה ביערת הדבש וישב ידו אל פיו, וקשה למה טבל יהונתן משהו בחלות דבש ולא בדבש עצמו הזב על פני השדה שהוא משקה מפסולת השעוה, ולמה טבל במטהו ולא טבל בידו ושם בפיו? אבל טעם הדבר כך הוא, דהא בגמרא דב"ב פ' הספינה אמרינן דדבש בחלה הוא אוכל אבל דבש הזב ממנו ונפרד מן השעוה הוא משקה משבעה משקין המכשירין. וא"כ אם זב דבש מהחלה לחוץ לא סגי, דבעת זיבה לא יכשירו להחלות אשר זב ממנו רק אם הם על פני השדה ונפרדו לגמרי מן החלות. והחלות בפני עצמם הם אוכלים המקבלים טומאה, ויהונתן היה אז טמא מת כי הכה מצב פלשתים ועשה ישועה גדולה בישראל, וחלל חרב הרי הוא כחלל וגוים מטמאים במגע ולא אמעטו אלא מטומאת אהל, ולכן חרד יהונתן לאכול הדבש בטומאה, כי שאול וביתו אכלו חולין בטהרה כדכתיב בדוד שלא בא אל הלחם ואמר שאול ליהונתן מקרה בלתי טהור ופירש"י שאכלו חולין בטהרה. מה עשה יהונתן, אכל מהחלות בפחות מכביצה ואכילה כזו אינה מקבלת טומאה, ולא לקח מן הדבש הזב מהחלות והלך ע"פ השדה, כי זה קרוי משקה ובמשקין אין שיעור, וא"כ כשיגע הדבש מהחלות לפיו יטמא אותו, והתחכם לבל תגע בו ידו כי לקח במטהו אשר בכפו ומטה הוא פשוטי כלי עץ שאינו מטמא, וממנו לקח לפיו, ולא נטמא האוכל כי היה פחות מכביצה, וא"כ אכלן בטהרה כראוי, ואתי שפיר כל הענין. ולפ"ז צדקו דבר המג"א דלכך קרוי גבי יהונתן מטעמת ולא אכילה, דיהונתן נכסף היה לאכול יותר מכביצה להשיב נפשו, רק איסור הטומאה מנעו אותו, ומטעמת כזו שיש איסור ברבוי האכילה אין צריך ברכה. ואין כאן האיסור מפני השבועה כי יהונתן לא שמע השבועה, רק יש כאן איסור טומאה.

[מחלוקת ביערות דבש אם קרוי אוכל] וכל זה נכון אם אמרינן דחלות דבש קרוי אוכל, אבל לפי מה דפליגי ב"ה וב"ה בחלות דבש מאימתי קרוי משקה וקאמרי בית שמאי משיהרהר (כך גירסת הרא"ש ולא משיחרחר) היינו משיהרהר ליקח הדבש ולרסקו מהכוורת תיכף נקרא משקה, וא"כ יהונתן שהרהר ליקח דבש מיערות נקרא משקה וא"כ הוא מטמא בכל שהוא ואיך אכלו בטומאה? אמנם לדברי ר"א דסבירי ליה דחלות דבש חשוב מחובר דהיקשן הכתוב ליער מה יער מחובר אף דבש מחובר, לכן בשבת חייב אם ריסק החלות מהכוורת, אבל מאותו טעם אין מקבלים טומאה דכל דבר שמחובר לקרקע אינו מקבל טומאה, ולכן לקח רק מהיערות ולא מהדבש שהלך על פני השדה שאינו מחובר אלא תלוש ומקבל טומאה, ולכך רמז לנו המקרא בזה דדבש בכוורת נמשל ליער ויש לו דין מחובר כדי להתנצל בעד יהונתן שאכל מהדבש הזה שאין בו חשש טומאה. ור"א שהוא שמותי (ר"ל מבית שמאי) אזיל לשיטת ב"ש שנקרא משקה משיהרהר. ורבנן כבית הלל דאף שיהרהר אינו מוציאו מכלל אוכל עד שיזוב הדבש על פני השדה, וניחא כמו שבארנו לעיל. אמנם לדברי ר"א שיערות דבש נחשב למחובר א"כ אין בהם טומאה כלל, חזרה הקושיא לדוכתא כי היה יהונתן יכול לאכול יותר מכשיעור כי אין חשש טומאה בכאן, ואם אין איסור לא הוי טעימא דיהונתן בכלל מטעמת אלא בכלל אכילה וצריך ברכה אפילו בכל שהוא, ואיך למדו ממנו שעל הטעימה אינו צריך ברכה? וצריך לומר דסבירי ליה לר"א כאידך דעה במדרש כי פראו ליהונתן לא מטעם מטעמת רק מטעם שהתירו לשאול על שבועתו.

[התרת השבועה] דעת הגאונים דעל שבועה אין נשאלין אלא מדוחק, דאמרינן בר"ה כתיב אשר לא ישא פנים וכתיב ישא ה' פני אליך, ומשני בגזר דין

שיש עמו שבועה לא ישא פנים שאינו חוזר ובגזר דין שאין עמו שבועה חוזר ונושא פנים, ומקשו שם הא אמרינן אשר נשבעתי באפי בדור המדבר לבל יבואו למנוחתם ואהדרינהו ביה, ותירצו כי התם בדור המדבר מן הדין זכו לעוה"ב כדאיתא בפ' חלק שהכתוב קורא אותם חסידי כורתי בריתי והיו צדיקים, רק בשביל חטא מרגלים מתו בעוה"ז אך לא אבדו חלקם בעוה"ב, ולכך אף דנשבע באפו הדר ביה, אבל כאן בר"ה מיירי דעל פי הדין נגזר דינם ובשבועה אינו חוזר, ובלא שבועה חוזר לפנים משורת הדין ע"י נשיאות פנים. אמנם התירוץ עולה יפה בדור המדבר אם נאמר כי חלקם לעוה"ב שייך להם מצד הדין כי הוא זכותם, אבל מה נאמר לפי המדרש כי שכר הצדיקים בעוה"ב הוא מצד החסד ומתנת חנם כמו שדרשו עה"פ טובתי בל עליך כל מה שהקב"ה נותן לצדיקים לעוה"ב אינו נותן להם בדין רק במתנת חנם כדכתיב וחנותי את אשר אחון וגו'. ובזה יובן הפסוק ואתחנן אל ה' ופירש"י במתנת חנם, ויאמר ה' אלי אל תעבור ודרשינן במדרש כבר נשבעתי והוא מתנת חנם, משא"כ אם היה מגיע לו בדין היה הקב"ה חוזר בשבועה. ונראה כי זה שאמר ריב"ל עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק ש"י עולמות, כי העולמות יהיו במתנה, כי מי יקדמהו ואשלם, ואין כאן עוות הדין אם לא יבואו לעוה"ב כי ברצונו נתן וברצונו לקח. ולפ"ז הדרא קושיא לדוכתיה, איך חזר הקב"ה והתחרט משבועתו בדור המדבר? אלא על כרחך צריכין אנו לומר דאפילו במתנת חנם הוא מתחרט על שבועתו. וזה דוקא אצל הקב"ה שנותן מתנות חנם, אבל אצל שאר בני אדם אין היתר לשבועה אלא מדוחק כדעת הגאונים, והטעם שפדאו את יהונתן אפשר שחשבו הדבר לדוחק, והוציאו אותו מן השבועה מפני שהושיע את ישראל. וקשה לפ"ז הגמרא בר"ה אשר לא ישא פנים בגזר דין עם שבועה שאינו חוזר בה וכאן חזר? אך ע"ז יש ליישב כשנבין מש"כ במדרש בשעת מתן תורה נתקבצו או"ה אצל בלעם ואמרו שמא ה' למבול ישוב. אמר להם בלעם ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום, ויש להבין הלא די לו לומר ה' עוז לעמו יתן, ולמה הוסיף ה' יברך את עמו בשלום שאינו מענין השאלה? אלא ודאי יודעין היו או"ה דהקב"ה נותן תורה לישראל, שהיה חוזר על כל אומה ולשון שיקבלו התורה, וגם דבור ראשון אנכי שמעו כל העולם. אמנם ידוע דבשעת מתן תורה היה פסל מיכה ביד ישראל, וע"ז נאמר ויפתו בפיהם וגו', אך מפני שהיו אז ישראל באחדות ובלב אחד שנאמר ויחן שם ישראל נגד ההר, לא הקפיד הקב"ה על הרהור ע"ז שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו, כל זמן שהוא „חבור" בחברותא אפילו „עצבים" הנח לו. וזהו ענין של או"ה שהיו יודעין שהקב"ה נותן התורה אך ידעו ג"כ מפסל מיכה, שעדיין שרשי ע"ז תקועים בלבם ממצרים, וחשבו שיחזור ה' את העולם לתוהו ובוהו כי זה היה התנאי בבריאת העולם אם לא יקבלו ישראל התורה כראוי, וחשבו שאין זו קבלה כיון שלבם בל נכון עם ה'. וע"ז השיב בלעם ה' עוז לעמו יתן, ואף שאין לבם נכון עמהם ה' יברך את עמו בשלום וכיון שאין מחלוקת ביניהם ושפה אחת ולב אחד לכולם ה' מוותר להם החטא. ובזה מיושב הקושיא הנ"ל, כי מה שנאמר אשר לא ישא פנים הוא כשישראל מחולקים אז מדקדק עמהם ואינו חוזר משבועתו, וכתיב ישא ה' פניו אליך—וישם לך שלום, בזמן שהם באחדות ושלום אז מוותר להם הכל. ולכן סיים רשב"ח אין כלי מחזיק ברכה אלא שלום, כי בשלום ה' מוותר ולכך מחזיק להם ברכה, וחוזר אפילו בשבועה. ולפ"ז יש המשך נכון לכל המאמרים האחרונים אשר בסוף המשניות, וה' יברך את עמו בשלום, אמן.

קיז

דרשה לסיום מסכתא

מיסוד ס' יערות דבש ח"ב דף פ"א ע"א

(משנה) שתי גנות זו על גב זו והירק בינתים, ר"מ אומר של עליון ר' יהודה אומר של תחתון. א"ר מאיר אם ירצה העליון ליקח את עפרו אין כאן ירק. א"ר יהודה אם ירצה התחתון למלאות את גינתו אין כאן ירק. א"ר מאיר מאחר ששניהן יכולין למחות זה על זה רואין מהיכן ירק זה חי. א"ר שמעון כל שהעליון יכול לפשוט את ידו וליטול הרי הוא שלו והשאר של תחתון. (גמרא) אמר אפרים ספרא תלמידו של ריש לקיש משום ר"ל הלכה כר"ש, אמרוה קמיה דשבור מלכא אמר להו אפריון נמטיה לר' שמעון (סוף מס' בבא מציעא).

[סיום מסכתא] חז"ל נהגו לסיים המסכתות בכי טוב אף שלכאורה אין להסיום ענין שם, אבל הדרשנים השתדלו לחבר הסיום אל הדברים שנאמרו בסוף המסכתא, ע"ד שכתיב והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד (איוב ח'), והיינו דאמרי אנשי סופך טב כלך טב (מעין גנים סוף, מלקח טוב כ"י על קהלת). ואין מסיימים בדבר רע, ולכן כשקורין באיכה הפסוק האחרון כי אם מאוס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד מוסיפין הפסוק שלפניו השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם וכן בסוף ישעיה ומלאכי וקהלת. ביצחק נאמר אורריך ארור ומברכיך ברוך, ובלעם אמר מברכיך ברוך ואורריך ארור (במדבר כ"ד), אלא בלעם ע"י שהוא שונא פתח בברכה וסיים בקללה, ויצחק

שהיה אוהב פתח בקללה וסיים בברכה. ר' יצחק בר חייא אמר הרשעים ע"י שתחלתן שלוה וסופן יסורין פותחין בברכה וחותמין בקללה, אבל הצדיקים ע"י שתחלתן יסורין וסופן שלוה הם פותחין בקללה וחותמין בברכה (ב"ר פס"ו). נוהגין לעשות סעודה בסיום מסכתא או סדר משנה, ואמר אביי תיתי לי דכי חזינא לצורבא מרבנן דשלים מסכתא עבידנא יומא טבא לרבנן (שבת קי"ח), והיא סעודת מצוה (הרמ"א או"ח סי' תקנ"א, יו"ד סי' רמ"ו).

[השורש והאויר] הפלוגתא שבין ר"מ ור' יהודה אם הירק שבינתים שייך לבעל הגן העליון או לבעל הגן התחתון, לכאורה היא לפי הדעה אם שדי נופו בתר עיקרו או לא, אי אמרינן שדי נופו בתר עיקרו מפני שהולכין אחר השורש שמשם גדל הירק, או אם שדי עקרו בתר נופו מפני שגדל מן האויר. אבל בגמרא אמר רבא בדאשרש כולי עלמא לא פליגי דחייב משום טבל דשדי נופו בתר עיקרו, והוקשו ע"ז בתוספות (גיטין כ"ב) דהא בערלה סבירי ליה שר' יהודה היוצא מהגזע פטור מן הערלה שמע מיניה לא שדי נופו בתר עיקרו. וכתב המהרש"א דקצת קשה דהיו להם להקשות מהך דמקח וממכר דתנן ר' יהודה אומר היוצא מהגזע של בעל האילן, ודבריו תמוהים דאיך יקשו התוספות ממקח וממכר דיש לומר כדאמרינן כאן דשאני לן בין ממון לאיסור וניחא להו להקשות מאיסור ערלה. כי במו"מ אם בעל אילן ובעל קרקע מחולקין בטיב המכירה אם מכר לו פרי האילן או לא, ודאי דבעל קרקע מוחזק והכל ברשותו ואוקמי בחזקת מרא קמא, אבל באיסורא יש ספיקא אם נחשב הגידול מעיקרו או מאוירא קא גדל. עכ"פ קשה לרבא דס"ל דכולי עלמא שדי נופו בתר עיקרו. אולם יש לחלק בין מו"מ לשתי גנות דהכא, לפי מ"ש הגהות הרא"ש בשם אור זרוע, דלא אמרינן המוציא מחבירו עליו הראיה אלא בחזקה מבוררת, והכא אינה מבוררת לשום צד דזה יכול למלאות גינתו וזה יכול ליטול עפרו ולכך אין כאן מוחזק ואין כאן חזקת קמא ומאן דתפס זכה. וכבר נודע מה שכתבו התוספות דאף דקי"ל אין הולכין בממון אחר הרוב היינו להוציא מיד מוחזק, אבל כשאין אחד מהם מוחזק פשיטא דאזלינן בתר הרוב, והמיעוט מעיקרו גדל והרוב מאויר. אבל באיזה איסורין החמירו חכמים דיש לחוש למעוטא. וא"כ שפיר קאמר הגמרא אי מהא הוה אמינא הני מילי בממון אבל באיסורא לא. אמנם אפשר לומר בכאן דודאי העליון, אף לר"י דס"ל דלא שדינן נופו בתר עיקרו, הטעם דמאויר קא גדל רובו והמיעוט דגדל מעיקרו בטל אצלו. והנה אף כי באיסורין סתם הולכין אחר רובא, אבל בדבר שיש לו מתירין אין הולכין אחר הרוב, כמ"ש הר"ן במס' ביצה גוי המביא בצים למכור ביו"ט אסורין, אף דרוב ביצים הם מאתמול דאין הולכין בדבר שיש לו מתירין אחר הרוב, והביצים יש להן מתירין אחר היו"ט. וידוע דטבל הוי דבר שיש לו מתירין ע"י הפרשת תרומה ומעשר כמבואר בגמרא דנדרים, וא"כ אין לילך בו אחר הרוב. ולפיכך יש לומר בשלמא בערלה שפיר לר"י דהיוצא מגזע מותר דאזלינן בתר רוב גדולים דגדילים מאויר ולא שדינן בתר עיקרו ומותר ככל איסורין דאזלינן בהן בתר רובא, מה שאין כן בטבל כיון שיש לו מתירין חיישינן למעוטא ושדי נופו בתר עיקרו. ולכך אתי שפיר דקאמר רבא שם בדאשרש כולי עלמא לא פליגי דחייב משום טבל דאין הולכין בו אחר הרוב. ואף ר"י דמודה בערלה דמותר כאן סבירי ליה דאסור שהולכין אחר מיעוטא. אבל גם בממון יש פלוגתא אם הולכין אחר הרוב או לא, ולמאן דאמר דאין הולכין בממון אחר הרוב לכך הוא של עליון. אבל קי"ל גבי ערלה דהיוצא מגזע פטור ש"מ דרוב לא גדל אלא מאויר ולא שדי נוף בתר עיקרו. ושמואל הוא דפליג אדרב וסבירי ליה דאין הולכין בממון אחר רוב (בפ' המוכר) ולכך אמר שבור מלכא, שהוא שמואל, אפריון נמטי לר"ש דלשיטתו ניחא ואתי שפיר.

[שבור מלכא] ראוי להבין מה דאמרינן אמרוהו קמיה דשבור מלכא ואמר אפריון נמטייה לר"ש, דמאי נפקא מינה אם שבור מלכא קילס לר"ש או לא, וכי לקילוסו הוא צריך? ולמה שבח שבור מלכא לר"ש בדין זה יותר מאלפים דינים האמורים בש"ס משמיה? ובפירוש המשניות להרמב"ם כתב על מה שאמר ר"ש כל שיכול לפשוט את ידו הוא בענין שלא יסכן בעצמו עד שיהיה קרוב לנפול ממנו, אלא שיתפשט שיעור מה שיוכל להשיג בלא סכנה, וזהו שאמרו דבי רבי ינאי ובלבד שלא יאנס, ומטעם תקנה זו החזיק לו טובה וחן באמרו אפריון נמטייה ליה, כי דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. אך יש לומר טעם אחר דאמרינן בב"ב דף ל"ה בשני שטרות היוצאין ביום אחד ואי אפשר לברר מי קודם אמרינן שודא דדיינא, ופרכינן לשמואל דנימא כל דאלים גבר, ומשני הגמרא משום דליכא למיקם עלה דמילתא אמרינן שודא. וא"כ כאן ר"ש דמספקא ליה הלכתא כמאן אי כר"מ אי כר"י הרי הוא כמו דליכא למיקם עלה דמילתא וא"כ שודא דדיינא כפי שיערכו הדיינים החלוקה ביניהם לפי השערתם? אולם כבר כתבו התוספות בב"ב שם כי אין אומרים שודא דדיינא רק בקרקע ולא בפירא, וא"כ זה התחתון אין לו חלק בגוף הקרקע דודאי גוף הקרקע לעליון, ואפילו עיקרו אמרו שהוא של עליון ומכ"ש גוף הקרקע, וכל הנדון הוא על הפירות, ולפ"ז לא שייך בהו שודא. אולם למאן דאמר קנין הפירות בקנין הגוף דמיא ומביא בכורים ויכול לקרות האדמה אשר נתת לי, א"כ זה התחתון שזוכה לעולם בפירות הגדלים באויר גינתו הרי כקניו הגוף דמי. ולכך לולא דאמר ריש

לקיש הלכה כר"ש הוי אמינא טעמא דר"ש משום שורא דסבירי ליה קנין פירות כקנין הגוף דמי וא"כ הוי כקרקע ואמרינן ביה שורא, אבל השתא דאמר ר"ל הלכה כר"ש וידעינן דריש לקיש סבירי ליה לאו כקנין הגוף דמי וש"מ דס"ל דלאו כקרקע, וא"כ ליכא למימר שורא דהא לא אמרינן רק בקרקע, אלא על כרחך צ"ל דס"ל הטעם דר"ש משום שלא יאנס דלא יבא לידי סכנה ח"ו, וא"כ שפיר אמר אפריון נמטייה לר"ש לתת לו החזקת חן שהורה למלט נפשות ישראל מסכנה ואימת מות.

[על דרך המוסר] ונוכל לפרש סוף המאמרים במס' ב"מ ג"כ על דרך האגדה ע"פ מ"ש חז"ל לא בעניותי אכלי ירקא דמגרר גריר ולא בעתירותי דבאתרי דליעול ירקא ליעול בשרא וכוורי. וכבר תמהו ע"ז בעלי הפשט כי חז"ל נתנו מקום להיות זולל וסובא ורודף מותרות ותאוות. ואמר האריז"ל כי בכל ארבע יסודות יש ניצוצות קדושה, אבל בדומם הניצוצות יותר עכורים ונוטים לרע יותר כמה שיש בצומח, ובצומח יותר מן בעל חי, ובחי הוא קרוב למעלת אדם. ולכן סכנה גדולה לאכול ירקות עשבי השדה, כי הניצוצות בקרבו הם לרוע, וכאשר יאכלנו האדם יוכל להיות מתעים נפשו לרוע ח"ו כאשר קרה ביוחנן כ"ג שנעשה לבסוף צדוקי. אמנם ליודעים כוונת אכילה להוציא יקר מזולל להם יונעם שמהפכים בכוונתם הרע לטובה. וזהו אמרם לא בעניות דהיינו עני בדעת התורה טרם שלמד כוונת אכילה לא אכל ירקא דמגרר גריר, הרצון החלק הרע שבקרבנו יסיב נפשנו וימשכנו אחריו בתוהו לא דרך טוב ח"ו. ולא בעתירות היינו שהיה עשיר בדעת שלמד חכמת הכוונה של האכילה ג"כ לא אכל דלמה יתקן וימשך לנפשו ניצוצות שבירקות שהם עכורים ונוטים לרוע, ליעול בשרא וכוורי שהם בחלק חי שמדרגותם גבוה וקרובה לנפש אדם, ובפרט דגים שיש בהם ניצוצות טובים מאד ויותר נח ליתקן. וזהו כוונת המשנה שתי גינות וכו', כי נודע שגוף האדם נקרא גינה שמוצאה זרע לעשות צמחים וירקות, וכן הנשמה נקראת גן אלהים שעושה פרי למעלה ותוציא תולדות של צדיקים שהם מעשים טובים, וזהו שתי גינות זו למעלה מזו שהנשמה למעלה מהגוף, והירק בינתים לאוכלו לקיום הגינות זו בזה הנשמה בהגוף. ואמר ר"מ של עליון כי דעתו שעיקר אכילה מצד הנשמה, כי כל כחות תאוות האכילה לעיסה טחינה ועיכול הם מכחות הנפש, כי גם נשמה כלולים בה ארבעה יסודות וע"י כח העפר שבה היא מתדבקת עם הגוף במין למינו, והוא נפש החיוני אשר נאמר עליו כי דם הנפש הוא העושה חיל לגוף ולכל כחות התנועה שבגוף, ואם יקח עפרו אין לתחתון הוא הגוף כלום. וזהו מה שאמר ר"מ אם ירצה עליון ליקח עפרו אין כאן ירק והכל סובב לנשמה. ור' יהודה חולק ואומר כי ניצוצי ירקות רעים נוטים לחומר והם מתדבקים בגוף העכור ולא לנשמה, לכן אמר של תחתון, ונתן טעם לזה כי הם מגרר גרירי ומולידים תאוה ומותרת אכילה, וכל מה שיש בו מכח הזה הוא רע וגורם נזק לנשמה ולכך הכל לתחתון היינו הגוף. וזהו אמרו אם ירצה תחתון למלאות גינתו באכילה ושתיה להיות זולל וסובא ולנבל את גופו במותרות ודאי שיחלוש כח הנשמה שבקרבו אשר שלא יהיה נשאר בו רוח חיים של אדם ויהיה נמשל כבהמה. וא"כ ירק הזה גורם כל מדה רעה לגוף ולנשמה, וע"ז אמר ר' יהודה הואיל ושניהם יכולים למחות רואים מהיכן ירק זה חי, הרצון על הניצוצות שבקרבו שהן עיקר חיות הירק וארבעה יסודות שבו, וזה מלקטת הנשמה ומותרות נדחין לגוף. אבל ר"ש מכריע ואמר אם יודע כוונת האכילה לברר טוב מהרע, וזהו אם יכול העליון לפשוט ידו וליטלו, היינו בכוונת אכילה שיטול הניצוצות הרי זה של עליון, ואם לאו הרי הוא של תחתון, דמי שאינו בקי בכוונת אכילה להוציא ולברר הניצוצות גורם להרבות כח החומרי ולמעט כח הרוחני. ולכן אמרו אפריון נמטייה לר"ש, כי הוא אשר בא בסוד ה' לכוין כראוי ולברר הכל על בוריו, אשר לו הכח לפתח אסורים ביתה ולהעלות הנופלים בתוך יסודות הללו בסתרי תורה ובתעלומות חכמה כמו ר"ש שהוא רשב"י!

[הכוונת באכילה לאנשים בינונים] והנה אתם בניי ותלמידי, אמנם אין אתנו יודע עד מה בענין כוונת אכילה על בוריה בסודות נעלמות, ובמופלא מכם אל תדרשו. אבל לבל ח"ו תהיה לכם האכילה לרוע לגרור גריר ולמעט כח גינה עליונה אשר ממנו אנו חיים, הבו לכם עצה!—והיא: ראשית, מבלי להתקוטט כלל בתוך הסעודה או להיות כועס, אלא הכל יהיה בטוב ובשלום ואז ברכת ה' שורה. וזהו ואכלתם לחמכם לשובע, ופירש"י שמא תאמר אם אין שלום אין כלום ת"ל ונתתי שלום בארץ. וע"ז אמר שלמה טוב ארוחת ירק ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב, ואף שקשה להוציא הרוחני מאכילת ירק ונוח יותר מבעל חי מ"מ אם יש בו ריב וקטטה קשה יותר. שנית, שתהיה כל מחשבתו בתוך אכילה בדברי תורה וחכמה ומוסר, ואז יונעם לו ותהיה האכילה לשם שמים, כי הכל הולך אחר המחשבה. והשלישית, ליתן מכל אכילה לעניים, ובזה אין חלק רע יוכל לשלוט לגרור גריר, אדרבה עי"ז נכנע החומר והנשמה גוברת ומבררת לנפשו הרוחני שבו, וזהו תכלית עצה טובה שלא לאכול שום דבר מבלי לתת תרומה לעני. ולכך מה טוב אם יש תמיד אחד מבני תורה מאוכלי שלחנו מפתו יאכל ומכוסו ישתה, ואז ינצל מכל רע. ובחנוני נא אתם רעי וראו אם יקרה בשביל זה איזה נזק בממונכם, וזהו מאמר ר"ש כל שהעליון יכול לפשוט ידו וליטול, היינו שנשמתו של אדם יש לה

יד עליונה לפשוט וליקח וליתן למסכנא הרי הוא של עליון. אבל אם נותן צדקה נגד חפצו רק באונס והכרח, אם יחכה עד אשר העני בפתח צועק כברוכיה ולהשיב דך נכלם ריקם אי אפשר, זה אינו מועיל, ולכך אמר ר' ינאי ובלבד שלא יאנס, כי הוא צריך לתת בחדותא דליבא וריעותא שלימתא.

[רמזים בשלשה בבות] אמרו חז"ל האי מאן דבעי למהוי חסידא יקיים מילי דנזיקין, כי הרבה מוסר יש בו, והעיקר כי טרם שיעשה אדם מצות בינו לבין קונו צריך לעשות מצוה בינו ובין חבירו במילי דנזיקין. ובאמת שלשה בבות בבא קמא בבא מציעא ובבא בתרא הם כנגד שלשה כתות אנשים צדיקים בינונים ורשעים החוזרים בתשובה, וכנגד שלשה פתחים בהיכל, השער הגדול ושני פשפשים אחד בימינו ואחד בשמאלו. כי אפילו צדיקים גמורים עלולים לחטוא מצד החטא מאדם הראשון בעטיו של נחש, ומקרא מלא הוא כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. ואמרו במשנה בבא קמא ארבעה אבות נזיקין, שגורמים לצדיק גמור לחטוא, והן שור שהוא עגל כדכתיב וימירו כבודם בתבנית שור ועדיין שורש חטא העגל בנו. והבור הוא ענין יוסף שהשליכוהו אחיו אל הבור וסיבת מכירת יוסף היה מחייב הגלות. והבער הוא חטא המרגלים שהציתו אש בלשון הרע שלהם והיו בוכים בכיה של חנם וגרמו לבכיית שריפת ביהמ"ק. ומבעה זה אדם חטא אדם הראשון, או זה שן כי אכילת עץ הדעת גרם הכל, ולכך אמר לא ראי זה כראי זה, כי יש לכל חטא בחינה אחרת, ואמר על כולם שיש בהם רוח חיים, משא"כ הבער, והוא כמאמר המשנה דעל עצים ואבנים לבד דברי המרגלים וזהו שאין בו רוח חיים, והמה הגורמים לאדם לחטוא, ולכך צריך הצדיק שמירה ביותר מאלו ארבעה לבל ילכד בארס נחש הכרוך בעקבו, ולכך שנו חכמים אדם מועד לעולם בין שוגג בין מזיד, כי מדבר בצדיקים וסביבותיו נשערה מאד כי הקב"ה מדקדק עמהם כחוט השערה.—בבא מציעא מיירי בבינונים הנוטים לכף זכות, דאמרינן ורב חסד מטה כלפי חסד, וזהו פשפש בצד דרומי שהוא לימין, כי הבינוני חייב לפשפש במעשיו אם נוטים לימין או לשמאל ח"ו, ולכך חלקו מעורב ברע וטוב מהגוף שהוא כתנת אור הנשמה, וזהו שאמרו במשנה שנים אוחזין בטלית, הטוב והרע זה מושך לכאן וזה מושך לכאן, זה אומר כולה שלי וזה אומר כולה שלי, ויחלוקו כי הוא חצי לטב וחצי לביש.—בבא בתרא מסיים ברשעים החוזרים בתשובה, זהו פשפש הצפוני שהוא בצד שמאל הרומז על יצה"ר, כדכתיב והצפוני ארחיק מכם, וכל פמליא של מעלה מקטרגים על בעלי תשובה שלא לקבלם, רק הקב"ה חותר חתירה מתחת כסא הכבוד ומקבלם בסוד, ולכך נקרא צפוני מלשון צפון טמון ונסתר, ועל פשפש צפוני נאמר זה השער סגור יהיה כי לא יבא בו שום איש זולת הקב"ה שבא דרך שם להשיב שובבים ולקבל תשובתם וזהו בבא בתרא—השער האחרון. ואמרו במשנה השותפים שרצו לעשות מחיצה שהם גוף ונפש נשתתפו לעשות גדר מבלי לשמוע בקול היצה"ר, ובאמת לולי חסד ה' אין לקבל תפלתם כדכתיב גדר דרכי בגזית גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי. אבל הקב"ה בריחי ברזל יגדע, וזהו כאשר יעשו גדרים גדולים בדרך הממוצע שיבור לו האדם, מהו בונים באמצע גוויל וגזית וכו'. כנודע מספרי חכמי המוסר שבכל הדרכים יש לאדם לילך בדרך הממוצע זולת בתשובה שיש לילך בקצה האחרון ולעשות גדרים גדולים ומחיצות חזקות של אבנים ולזה בונים גוויל וגזית, והעיקר להיות שפל רוח מבלי להתגאה כי אמרו חז"ל כל המתגאה כאילו עובד ע"ז ונענש גם על המחשבה. וצריך לעצום עיניו מראות ברע, ולכך פתחו בהיזק ראיה דשמיה היזק, וכלו נזיקין חדא מסכתא כי ישראל צריכין להיות באגודה אחת לקיים ועמך כולם צדיקים. ובסיומא דמסכתא אמרו כל הלומד תורה לשמה מתוך אהבה יש לו מרפא לכל גופו שנאמר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, והתורה נותנת חיים למחזיקים בה ותומכיה מאושרים, וקוי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים לנצח, אמן.

קיח

דרשה ראשונה לרב ודרשן

מיסוד ס' יערות דבש ח"ב דף פ"ט ע"ב

תנו רבנן מעשה בתלמיד אחד שבא לפני ר' יהושע אמר ליה תפלת ערבית רשות או חובה? אמר ליה רשות וכו' בא לפני ר"ג א"ל חובה, א"ל הלא ר' יהושע אמר רשות וכו'. עמד השואל וכו' בו ביום בא גר עמוני וכו' (ברכות כ"ז ע"ב).

[תפלת ערבית] מקודם צריכין אנו להבין מה שאמרו שם תפלת ערבית אין לה קבע, מאי אין לה קבע וכו' ליתני תפלת ערבית כל הלילה, אלא כמ"ד תפלת ערבית רשות בפלוגתא דר"י ור"ג. ובאמת לחכמים דאמרי תפלת ערבית עד חצות, ואמרינן בגמרא איזהו בן עוה"ב זה הסומך גאולה לתפלת ערבית, לדעה זו יש לתפלת ערבית זמן קבוע עד חצות להסמיך גאולה לתפלה שעד חצות היא זמן ק"ש בערב. והנה הרשב"א ותוספות כתבו דהא דאמרינן דיש לסמוך גאולה לתפלה בערב היינו לשטת האומר תפלת ערבית חובה אבל לפי דקי"ל דתפלת ערבית רשות אין צריך להסמיך גאולה לתפלה בערב, וא"כ אין לתפלת הערב זמן קבוע אלא אף לכתחילה זמנה כל הלילה. ויש

נפקא מינה בלישנא אם אמר זמנה כל הלילה דוקא בדיעבד שעבר עליו חצות ולא התפלל, אבל מלישנא אין לה קבע משמע שאין לה קביעות כל הלילה ואף לכתחילה זמנה כל הלילה. אמנם כל זה לרבנן דסבירי להו ק"ש של ערבית עד חצות, אבל לר"ג רס"ל ק"ש של ערבית עד שיעלה עמוד השחר א"כ עדיין יש לומר תפלת ערבית חובה, והא דקתני לישנא תפלת ערבית אין לה קבע שפיר קתני דהא אף ק"ש זמנה כל הלילה, וא"כ כל הלילה יוכל להסמיך גאולה לתפלה. ובזה נחלקו ר"י ור"ג דלשון המשנה תפלת ערבית אין לה קבע היה מקובל בידם, כנודע שהיה מסורת להם המשניות מאנשי כנה"ג ונחלקו במשמעות דמתניתא כמה פעמים. ולכן רבי יהושע שהוא חכמים דר"ג דסבירי להו דק"ש ותפלה עד חצות, לדידיה קשה קושית הגמרא כנ"ל, ועל כרחך צ"ל תפלת ערבית רשות. אבל ר"ג דסבר ק"ש ותפלה זמנם עד שיעלה עמוד השחר, א"כ יש לומר תפלת ערבית חובה ולישנא דמתניתין דקתני תפלת ערבית אין לה קבע אתיא נמי שפיר, דבאמת אין לה קביעות זמן בלילה כי אף ק"ש זמנה כל הלילה ויכולין לסמוך גאולה לתפלה.

[שאלה ותשובה] משנכנסו בעלי תריסין עמד השואל ושאל תפלת ערבית רשות או חובה? א"ל ר"ג חובה. אמר להם ר"ג לחכמים כלום יש אדם שחולק בדבר זה, א"ל ר' יהושע לאו, א"ל והלא משמך אמרו לי רשות—א"ל יהושע! עמוד על רגליך ויעידו בך, עמד ר' יהושע על רגליו ואמר אלמלי אני חי והוא מת יוכל החי להכחיש את החי וכו' (פירש"י על כרחי אני צריך להודות שאמרתי לו רשות). וצריכין להבין למה שינה ר"י מילתיה ואמר חובה במקום דסבירי ליה באמת שהיא רשות, וחלילה לחשוד את ר"י שהיה מחניף לר"ג ולומר שקר. ואין לומר שחזר ר"י מדבריו אח"כ, הלא אנן פסקינן כר"י דתפלת ערבית רשות, א"כ ודאי דלא הדר ביה? והנה לתרץ זה עלינו לחלק בין השואל בבית המדרש דרך הלכה ופלפולא ובין השואל הלכה למעשה, כי הראשון צריך לישב כשאר בני בית המדרש אבל השואל דבר לעצמו להורות לו הלכה למעשה הוי כבעל דין וצריך לעמוד לשמוע דינו. והרא"ש הביא בשם הגאונים אם טעה ולא הזכיר יעלה ויבא בתפלת ערבית אין מזכירין אותו ואמרו הטעם לפי שאין מקדשין את החדש בלילה, והקשו תיפוק ליה דתפלת ערבית רשות ולמה להו טעמא אחרינא, ותירצו דהא דאמרי תפלת ערבית רשות היינו למאן דלא צלי כלל מעולם, אבל אם כבר צלי חד זימנא כבר חל עליו תיקון יעקב והוקבע תפלת ערבית לחובה. ולפ"ז בתחלה כששאל התלמיד לר' יהושע בביתו אם תפלת ערבית רשות או חובה השיב לו ע"פ הדין האמתי שהיא רשות היינו למי שלא התפלל תפלת ערבית כל ימיו, אמנם בביהמ"ד בראותו שעמד השואל ושאל, א"כ שאל הלכה למעשה לעצמו ור"י ידע בו שכבר התפלל פעם אחת תפלת ערבית והוקבעה עליו לחובה לכן הורה לו שהיא חובה לגביה, ולא היה אדם שחולק ע"ז. ואמר איך יכול החי להכחיש את החי להוכיח איך שאל אם להלכה או למעשה, כי יכול היה לברר את התנצלותו ע"י התלמיד השואל, כי האמת אתו. ולכן היו העם מרננים על ר"ג שהניח את ר' יהושע לעמוד על רגליו ולא פייסו בראותו כי הצדק אתו. וקשה למה באמת הניח את ר"י לעמוד על רגליו? ויש לומר דר"ג רצה בזה להוכיח דתפלת ערבית חובה, כי ידוע דאברהם תיקן תפלת שחרית שנאמר וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה', ואין עמידה אלא תפלה. והוקשו המפרשים אדרבה מזה מוכח שתיקן תפלה אחרת מנחה או מעריב, דמשמעות כך הוא שהשכים אל המקום אשר עמד שם כבר בתפלה וזה היה אחר שבאו המלאכים אל אברהם ואח"כ כתיב ואברהם הולך עמהם לשלחם וגו' ואח"כ באו המלאכים סדומה בערב ואח"כ כתיב ואברהם עודנו עומד לפני ה', וכנראה היה זה בסוף היום. כי אין למדין ענין תפלה ממלת וישכם רק ממלת אשר עמד שם, שלשון עמידה הוא תפלה. אמנם כן, כי אברהם התפלל תפלתו בערב, ותפלה זו היתה חובה, כמו שפסק הרמב"ם כי מדאורייתא חייב אדם להתפלל פעם אחת בכל מעת לעת של כ"ד שעות, ואין לה זמן קבוע, רק האבות תקנו שלשה זמנים שחרית מנחה וערבית, ואברהם תיקן תפלת שחרית שנאמר וישכם אברהם בבקר כי זריזין מקדימין למצות, וזו תקנתו מאז שהתפלה תהיה קבועה בבקר השכם, אבל אם כבר התפלל תפלת ערבית אין לו צורך עוד להתפלל שחרית מדאורייתא. עכ"פ מוכח שהתפלה שהתפלל ערבית היה יוצא בה חובת תפלה מדאורייתא, וזו ראיה לדברי ר"ש שתפלת ערבית חובה כמו בשחרית.

[טעם העמידה] יש מקשים מפני מה באמת תפלה דוקא בעמידה ותורה אף בישיבה, הלא בתרוייהו השכינה שורה? ומתרצים כך, דבתפלה השכינה קדמה ואתיא דכתיב דרשו ה' בהמצאו וגו', ומשום הכי אסור לישב כיון שהשכינה שם מקודם, מה שאין כן בתלמוד תורה שהשכינה באה אחר שישבו ועוסקים בתורה, כדכתיב אז נדברו וגו' ויקשב ה' וישמע וגו' והוא כביכול בא בגבולם ולכך מותר לישב אפילו כשבאה השכינה אח"כ. אבל אם עמד אח"כ בתוך דברי תורה אין לו לישב עוד מפני כבוד השכינה. וזהו הטעם שהניח ר"ג לעמוד את ר"י, כי רבי יהושע עמד מתוך דברי תורה, כדאמרינן עמד ר' יהושע על רגליו, וא"כ אסור לו לישב עוד, אבל רבן גמליאל היה יושב מתחלה לא הוצרך לעמוד.

[גזרת ר"ג על ר"י] בר"ה דאשתקד גזר ר"ג על

ר׳ יהושע וציערו שיבא אליו ביוה״כ שחל להיות בחשבונו במקלו ובתרמילו וכו׳. ולכאורה למה ביקש ר״ג זאת מר״י, דאפשר שהיה מחמיר על עצמו לעשות יוה״כ שני ימים משום ספיקא דיומא כמו ר״ה? ולפי דברי ב״י באו״ח סי׳ תרכ״ד יש מחמירין לעשות יוה״כ ב׳ ימים, ואפשר דר״ג היה חושש משום לא תתגודדו דהוי בבי״ד ובעיר אחת, דאנשי עירו היו עושים מלאכה והוא פסק ממלאכה, ומה שבטלים ת״ח ממלאכה בט׳ באב ולא ע״ה, יש לחלק בין ת״ח לע״ה דהוו כשתי עיירות. ולענין תפלת ערבית אע״פ שאמר ר׳ יוחנן הלואי שיתפלל אדם כל היום היינו בתורת נדבה, זה דווקא אם ספק הוא אם התפלל או לא, אבל מאן דצלי ודאי אין לחזור ולהתפלל, ואמרו בברייתא יכול יתפלל אדם כל היום כולו? כבר מפורש ע״י דניאל תלתא זימנא ביומא הוי מצלי, הרי דאין מתפללים רק שלשה פעמים ביום. וטעמא דמילתא משום דתפלה כנגד תמידין תיקנו והמוסיף בתפלה הוי כמוסיף לתמידין וחייב משום בל תוסיף (הרא״ש ברכות). ולכן אין ראיה מזה שתפלת ערבית חובה כמו בשחרית ומנחה, ובפרט כי בערבית לא היו תמידין רק הקרבת אימורין.

[ר״א בן עזריה] ובשביל צער ר״י העבירו את ר״ג מנשיאותו ולא רצו להוקים את ר״י שהוא בעל המעשה, אמרו נוקמיה לר״א בן עזריה וכו׳ אתו ואמרו ליה ניחא ליה למר וכו׳ אמר להו איזל ואמלך בדביתא וכו׳. וקשה איך שבק עצת חכמי ישראל שרצו למנותו לנשיא ור״מ והלך אחר עצת אשתו? אמנם ידוע שעונת ת״ח מליל שבת לשבת ובמס׳ אבות דר״נ מבואר דעונת נשיא היא מחדש לחדש מפני ביטול בית המדרש ואנן קי״ל חמר ונעשה גמל צריך למלוך באשתו שרוצא אשה בקב ותפלות יותר מט׳ קבין ופרישות, ולכן כשרצו למנותו לנשיא היתה אשתו יכולה לעכב על ידו, ולכך אזל למלוך בדביתהו. אמרה ליה דלמא מעברין לך, אמר לה מעלין בקודש ולא מורידין, אח״כ אמרה דלמא ענוש לך וכו׳ וקשה אמאי לא שאלה שניה בראשונה שראויה לפי הסדר הנכון? ונראה דאיתא בגמרא דיומא, כהן גדול שקרה לו מקרה ביוה״כ ומינו אחר תחתיו ועבר יוה״כ, הראשון חוזר לעבודתו והשני כל מצות כהונה גדולה עליו דברי ר״מ, ור׳ יהודה אומר הראשון חוזר לעבודתו והשני אינו כהן גדול ואינו כהן הדיוט, כה״ג לא משום איבה וכהן הדיוט לא משום דמעלין בקדש ולא מורידין. וכתבו התוס׳ שם דנפקא מינה לפרנס שעברוהו מחמת איזה סיבה ומינו אחר תחתיו ואח״כ עברה הסיבה הראשון חוזר לפרנסתו וכו׳. ואיתא במכות כשמת כהן גדול מחזירין את הרוצחים בשגגה מערי מקלט, לפיכך אמותיהם של כהנים גדולים מספקין להם מים ומזון שלא יתפללו על בניהם שימותו, והוקשו למה יפחדו מקללתם והכתיב קללת חנם לא תבא, ותירצו דהיו להם להתפלל על בני הדור, כי כה״ג הם עיני העם ומנהיגיהם. ומשמע מזה שאף כהנים גדולים שהעבירו ממשמרתם נחשבו ככה״ג, דאם לא כן נשארה רק אם אחת של כה״ג שמשמש בכהונה גדולה, אלא ודאי דאמרינן כר״מ דאף כהן גדול שני שנתמנה תחת הראשון יש לו דין כה״ג וכאלה ישנם רבים, אבל לר״י מאחר שאינם לא כה״ג ולא כהן הדיוט אין עיני ישראל עליהם, ולא בהם תלוי הדבר להתפלל על אנשי הדור, והדרא הקושיא והכתיב קללת חנם לא תבא. ובזה יובן מה שלא שאלה אשת ראב״ע מתחלה דלמא עניש לך משום דקללת חנם לא תבא, ואין לך קללת חנם יותר מזה לאיש אשר ממונה עפ״י כל חכמי הדור יראים ושלמים וה׳ עמם, אמנם כששמעה ממנו דמעלין בקדש ולא מורידין א״כ מוכח שישאר בכבודו אפילו אח״כ כאשר יפייסו את ר״ג ויחזירוהו על משמרתו, ואם נשאר בכבוד נשיא אז עיני כל העם עליו ואחריותם עליו להתפלל בעדם ואם יתרשל בדבר ענוש יענש. אח״כ אמרה ליה לית לך חוורתא (שער לבן), והוא ע״פ מה דאיתא במס׳ חגיגה ותענית עה״פ שר חמשים, שאין ממנין פרנס על הצבור אלא הוא בן חמשים שנה, ואמרו הטעם דאז הגיע לכלל בינה וזקנה דכתיב ויהי כי זקן שמואל והיה בן נ״ב שנה, ופי׳ אחר שאין ממנין אלא מי שהוא בקי בחמשה חומשי תורה. ואמרו ג״כ אין ממנין אחד מסנהדרין או ש״ץ אלא א״כ פרקו נאה וכו׳ ודעת אחד מהפוסקים דאינו נכלל בכלל פרקו נאה כ״א שנזהר אף מחטא שוגג, ודעה אחרת ס״ל אם חטא בשוגג מקרי נמי פרקו נאה רק דוקא שעבר במזיד אינו ראוי למנויה. והנה לדעה ראשונה שצריך להיות נקי אפילו מחטא בשוגג נראה שממנין אותו אפילו בפחות מחמשים שנה כי אם עברו עליו רוב שנותיו בלי חטא כלל שוב אינו חוטא דכתיב רגלי חסידיו ישמור, ופסוק מלא הוא ואם נשיא יחטא. אמנם לדעה שניה יש לומר דאין ממנין אלא מבן חמשים ולמעלה ואפילו אם עבר עבירה בשוגג נקרא פרקו נאה. ובירושלמי הוריות אמרו עה״פ אשר הנשיא יחטא ו״א מקודם לפי שהנשיאות מכפרת. ובזה יובן מה שענה ראב״ע לאשתו לשתמש אינש יומא חדא בכסא דמוקרי וכו׳ שלא אמר כן בשביל כבוד ויהורא ח״ו ולהכנים את עצמו במחלוקת, אלא שכוונתו היתה כדי שיתכפרו עונותיו שחטא בשגגה, וממילא סבירא ליה כי בן חמשים דוקא ושייך לומר ונשיא כי יחטא אח״כ, ולכן שאלה אותו לית לך חוורתא, כי לא הגיע לחמשים. ואמרו תנא בו ביום סלקוהו לשומר הפתח והרשו לתלמידים לכנוס, ולא חשו לדקדק עוד בכל תלמיד לידע אם תוכו כברו כמו שנהג ר״ג. והוא ע״פ הפירוש ושער ראשו בעמר נקי, ואמרו בגמרא מה עמר תוכו כברו אף ת״ח צריך להיות תוכו כברו. ויש דעה אחרת במדרש שער

ראשו כעמר נקי דמי שיש לו זקן נאה ראוי לישב בישיבה. ולפי הדעה הראשונה בקשו למנות לראב"ע לנשיאות ולא היה איכפת להם במה דלא הוי ליה חוורתא, כי דרשו עמר נקי על תוכו כברו, ולכן היה מכריז ר"ג מי שאין תוכו כברו לא יכנס לביהמ"ד, ובודאי עשה זאת בהסכמת כל החכמים שזו היתה דעתם. אבל השתא בראותם דנעשה נס לראב"ע ואקיף ליה תמני סרי דרא חוורתא, מזה נוכחו דפי' עמר נקי הוא כדעה השניה שצריך זקן נאה ולא דרשו תוכו כברו, ולכן פתחו השערים לכל התלמידים לבוא מבלי חקירה ודרישה, וסלקוהו לשומר הפתח.

[גר עמוני] ואמרו שם בו ביום בא יהודא גר עמוני אמר להם מה אני לבוא בקהל וכו', וראוי להבין למה בא דווקא בו ביום ולא מקודם לכן? אך איתא במשנה שאמר ראב"ע הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא כל ימי חייך וכו', ונראה דסבירי ליה דמצות בטלין לעתיד לבא, וא"כ לא יכול לרבות כל ימי חייך לימות המשיח, דבטלה כמו כל המצות, ומש"ה דרש כל לרבות הלילות. וחכמים ס"ל דמצות אין בטלות לימות המשיח לכן דרשו כל ימיך לרבות ימות המשיח. והנה הרמב"ם פסק דלא תצור את מואב אינו נוהג לדורות אלא בימי משה, וראיה דכתיב במשיח וירש את שער הנגב שהוא עמון ומואב, וזו ראיה דמצות בטלות לימות המשיח. אמנם הרמב"ן השיג עליו וס"ל שנוהג לדורות רק שכבר בא סנחריב ובלבל את כל האומות והתיר ארצם למשיח. ובזה יובן דמקודם ליום הזה היו דורשים כחכמים להביא לימות המשיח דמצות אין בטלות וא"כ נוהג דין עמון ומואב לדורות, ולא היה יכול לבוא בקהל, אבל כשנתמנה ראב"ע שהסכים לדרש בן זומא כל ימי חייך לרבות הלילות ולא לימות המשיח כי מצות בטלות לימות המשיח, ודין עמון ומואב היה נוהג רק בימי משה, ולא לדורות לכן בא יהודא גר עמוני עתה להכנס בקהל, ואתי שפיר. ואם לדעת הרמב"ם דוקא הלאו דלא תצור היה נוהג רק בימי משה אבל הלאו דלא יבא עמון ומואב בקהל ה' היה נוהג לדורות, עכ"פ דרשו דוקא על הזכרים ולא על הנקבות עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית. ואח"כ כאשר עלה סנחריב ובלבל את כל האומות התירו גם למואבי לבא בקהל, ודרש עוד ושבתי שבות עמי ישראל וגו' (עי' שם).

קיט

דרשה לסיום הדפסת ספר

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ל"ג

חצות לילה אקום להודות לך וגו' ודוד בפלגא דלילא הוה קאי, מאורתא הוה קאי דכתיב קדמתי בנשף ואשועה? אמר רב אשי עד חצות לילה היה עוסק בדברי תורה מכאן ואילך בשירים ותשבחות (ברכות פ"א).

[ידיעת התכלית] ההשכלה היותר חשובה היא לדרוש השגת ידיעת התכלית האמתי בכל הדברים והפעולות, כי המושגים האחרים טפלים לו ואינם מעלים או מורידים בעצמות הדברים. ההשתכלות להתבונן אל התכלית הועיל לנח בצאתו מהתבה, ודרשו עליו בב"ר ויבן נח מזבח לה' „ויִבֶן" כתיב, התבונן, אמר מפני מה ציוני הקב"ה ורבה בטהורים יותר מן הטמאים? אלא להקריב מהם קרבן. מיד ויקח מכל הבהמה הטהורה. ויש לדקדק באמרו „ורבה בטהורים" ולא אמר מפני מה ציוני הקב"ה להרבות בטהורים, ובגמרא (בפרק בתרא דזבחים) שיילינן מנא הוו ידעי, כלומר מי הם הטהורים והטמאים, ומסיק רבי אבהו אמר קרא והבאים זכר ונקבה, הבאים מאליהם שכולם מאליהם באו, ואותם שבאו שבעה ידע שהם טהורים ושבאו שנים הם טמאים. והתחכם נח לתת לב ע"ז שיקח מאותם שבאו שבעה שבעה. ובאמת הוא ית' בעצמו היה רבה בטהורים יותר מן הטמאים, לכן אמר כי הקב"ה רבה בטהורים בשלחו אותם שיבוא שבעה מאלו ושנים מאלו. ואף כי יכול לחשוב כי נתרבו הטהורים לחיות זרע על פני כל הארץ שיהיו נמצאים לצורך אכילה, אולם לתכלית האכילה בלבד היה מספיק להרבות שנים או שלשה יותר מהטמאים, אבל בהיות הרבוי עד שבעה וצוהו עליו ליקח בעצמו מהם שבעה שבעה, ודאי היה התכלית להקריב קרבן. והועילה לו השכלתו זאת כאשר העיד הכתוב וירח ה' את ריח הנחוח ויאמר ה' לא אוסיף עוד לקלל את האדמה וגו', ר"ל כי ערב לו לאשר הסתכל נח בתכלית הדבר. ולכן גם הקב"ה התבונן בתכלית הבריאה הוא האדם ואמר לא אוסיף עוד לקלל את האדמה ב ע ב ו ר האדם שעשיתי בשבילו את כל המקום. כי יצר לב האדם רע מנעוריו ולא אוסיף עוד להכות כל חי כאשר עשיתי, כי קודם גזרת המבול אמר כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום וגו' ואחר המבול אמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו, רע במקצת רע במיעוטו והוא בדרך הטבע, כי כן יצרתיו אף עשיתיו. וע"ז אמרו חז"ל והנה טוב מאד זה יצר הרע, כי אלולי יצה"ר לא היה אדם בונה בית ולא נושא אשה ולא הוליד בנים ולא עשה מו"מ. והכוונה בזה פי' הרמב"ן ז"ל כי עם היות ביצה"ר חלק הפסד מצד הטייתו אל הפחיתות במניעת השגת האושר, מ"מ הרוב ממה שנמשך ממנו הוא טוב לתועלת קיום העולם, וגם לתת שכר לאדם שכובש את יצרו, באופן שיצא

הפסדו בשכרו. וזה הורה בחיות ועופות כי מעט מהם שנים שנים היו טמאים והרוב שבעה שבעה היו טהורים, והתכלית הוא הקרבן לה׳.

[תכלית התורה] מכל זה נתבאר לנו שלא ימצא בשום פועל מנוח ומרגוע עד אשר יגיע אל התכלית הנדרש ממנו וישיגנו, ובל הקודם לזה מן האמצעים לא יתייחס לו שם תכלית כלל, כי כולם הם כמו ההליכה בדרך עד אשר יבא אל המקום הנרצה ושם היא המנוחה בתכלית. אכן תורתנו הקדושה נתעלתה על כל הדברים החיצונים עלוי רב, כי אין תכליתה תלוי במה שישיגנה האדם עד סופה, אלא בכל מה שידע וישיג ממנה מעט מעט כל אלה הם במדרגת התכלית. והוא המכוון בדברי המשורר ע״ה לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד, ירצה לומר בכל הפעולות לבוא אל השגת התכלית יצטרך הקץ והסוף לבוא עד תכליתו, אבל התורה והמצוה אינה כן, כי רחבה היא מאד, שיש לה תכלית הרבה, ובכל קוץ וקוץ שישיג ממנה יקנה לו תכלית אחד. וע״ז אמר שלמה המלך ע״ה ראשית חכמה קנה חכמה, ומייעץ להדבק בחכמת התורה, ונתן הטעם בהוראת ההבדל העצום אשר בין חכמות אחרות לחכמת התורה, כי ביתר החכמות לא יתייחס לו קנין והשגת איזה חכמה שתהיה עד אשר יבא אל הקצה, אבל חכמת התורה אין צריך להמתין כלל אלא מיד בהתחלתה כבר קנה אותה במקצת, ואמר ראשית חכמה—קנה חכמה, כי בכל קנינך בכל מה שתקנה ותשיג ממנה אם מעט ואם הרבה כבר קנית בינה. ואמר בקהלת טוב אחרית דבר מראשיתו, כי התכלית הטוב בתורה מתחיל מראשיתו, תיכף מראשית והתחלת הדברים, והטוב הגמור הזה לא נמצא אלא בעסק התורה האלהית. ולא עוד אלא אפילו אם לא יוכל להשיג ממנה כלום בראשית עסקו בה מ״מ לא אבד התכלית ונחשב לו כאילו השיגו בהחלט, כי עלתה לו העמלה והיגיעה בתורה. ובדרך החידוד נאמר כי זהו שהמליצו לנו חז״ל (מגילה פ״א), יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, כלומר אם יגעת בתורה ולא יכולת למצוא בה מאומה אל תאמין שהוא כן באמת שלא מצאת, כי אדרבה מצאת הרבה לפי שהיגיעה עצמה היא המציאה ותחשב לך להשגת התכלית.

[גמר הדפסת הספר] ואולי לכוונה זו אמר דוד המלך ע״ה אשרי כל ירא ה׳ ההולך בדרכיו יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך וגו׳ הנה כי כן יבורך ויתנשא שמו ית׳ הגדול המרומם על כל ברכה ותהלה אשר זכינו לבא עד קצה הדפסת ספרי גדולי תרומה (לשון בעל בינה לעתים) והוא פירוש על ספר התרומות, והוא טפה מן הים בתורתו הקדושה. ואני נותן הודאה לשמו הגדול לפני מעלתכם בסוד ישרים ועדה, ברוך הגומל לחייבים טובות אשר גמלנו כל טוב, ואליו פראתי שיגמור בעדי להוציא לאור יתר החבורים אשר לי וכו׳. וכבר אמרנו שאין להצטער ולדאוג אם יעסוק האדם בתורה אף אם לא יבא עד תכלית חשקו להשיג חלק גדול ממנה כ״א מעט מהרבה, כי איך שיהיה אותו המועט שישיג הוא חלקו ובו הגיע לתכלית המוגבל לו ויקובל לפניו ית׳ ברצון.

[ביאור המאמר] ויהיו דברי אלה לפני יקר מעלתכם לקיים מה שאבין מכוונת מאמרנו שהתחלנו בו, ונאמר בביאור הדברים כי יש כאן שנוי בפסוקים שבאחד אמר חצות לילה א ק ו ם להודות לך בלשון עתיד, ובאחד אמר ק ד מ ת י בנשף ואשועה בלשון עבר, והנראה מפשוטו של לשון אקום שהוא דבק עם הפסוק הקודם חבלי רשעים עודוני תורתך לא שכחתי, ורצונו לומר אף שבא לי עכוב מצד הרשעים בכ״ז לא שכחתי התורה, ומבטיח אני כי בחצות לילה אקום להודות וגו׳. וע״ז הקשו בגמרא וכי בתחלת הלילה לא היה עוסק בתורה והלא כתיב קדמתי בנשף ואשועה שכבר עסק בתורה מאורתא ולא המתין עד חצות? והשיב רב אשי כי הדבר אשר עליו יקום בחצות הוא מתחלף מהדבר שהיה מקדים מאורתא, דכאן באורייתא וכאן בשירים ותשבחות. והענין הוא כמו ששנינו בפ׳ תפלת השחר (ברכות), רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה, אמרו לו מה מקום לתפלה זו, אמר להם בכניסתו אני מתפלל שלא תארע תקלה על ידי וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי. ובגמרא מייתי ברייתא בכניסתו מהו אומר, יהי רצון שלא תארע תקלה על ידי ושלא אכשל בדבר הלכה ויבושו בי חבירי וכו׳, וביציאתו אומר מודה אני לפניך ה׳ אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות וכו׳. וזה הוא המכוון כאן לדוד המלך ע״ה כי הוא לא אמר שבחצות לילה יקום לעסוק בתורה ולא קודם מחמת עכוב הרשעים אלא אדרבה הוא מודיע שלא שכח כלל בעבורם מעסק התורה, וביאר כי מתחלה מאורתא קדמתי בנשף ואשועה, אני מקדים בשועה ותפלה לפניו ית׳ על התורה שאלמוד, כי לדבריך יחלתי ומצפה שלא אכשל בדבר הלכה ולא תארע תקלה על ידי, ודרך זה אני לומד התורה עד חצות לילה. וכשאסיים ללמוד בעת חצות אז אקום מהלמוד כדי להודות לך לתת שירות ותשבחות לך על משפטי צדקך שלמדתני משפטים צדיקים וישרים, דומה למה שאמר ר׳ נחוניא שנותן הודאה על חלקו, וכן הוא אומר כי חבר אני לכל אשר יראוך. וישתבח שמך שנתת חלקי מיושבי בית המדרש שאני חבר ועמית ליראיך הם יושבי ביהמ״ד, ואיני מתחבר לרשעים שהם מיושבי קרנות. ומסכים לזה אמר בסוף האותיות תבא תחנתי לפניך כאמרתך הצילני תבענה שפתי תהלה כי תלמדני חוקיך. התפלל שתגיע תחנתו לפניו ית׳ והוא יצילהו משגיאות ומכשול בדבר הלכה, ושיהיה

למודו תמיד כדרך אמרתו הצרופה, כי אמרות ה' אמרות טהורות. ואח"כ תבענה שפתי תהלה, אתן הודאה ותהלה לשמך הגדול על אשר תלמד אותי חוקיך הישרים. וכן אני מתפלל לפניו ית' ינחני במעגלי צדק למען שמו, אמן.

דרשות למוסר ומדות

חומר לדרוש על אדות הדרך הישרה

[דרשנים] משה רבינו היה הדרשן הראשון לבני ישראל, וספר דברים הוא דרוש ארוך, ובפרט פרשת האזינו. ונצטוה: הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגו' (דברים ל"א י"ב). ומשה תיקן להם לישראל שיהיו שואלין ודורשים בעניני דיומא בצבור, הלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת הלכות חג בחג (ספרא פ' אמור). הנביאים היו מוכיחים את ישראל תמיד והורו אותם את דרכי המוסר והמדות הנכונות. עזרא וסייעתו אנשי כנסת הגדולה עשו תקונים לקרוא בתורה בשבתות ומועדים, ואחר הקריאה, ההפטרה שהיתה בעין דרשה. חכמי התלמוד בחרו בפסוקי תנ"ך לנושא דרושם (text) שקראו בשם פתיחה, ולפעמים פתחו במאמרים שיש להם קשר למה שרצו לדרוש. דרשות שלימות חברו בשם פסיקתות. מעשה ברבי שהיה דורש בבית המדרש הגדול, וכשהיה מבקש ליכנס ולדרוש היה אומר ראו אם נכנסו כל הקהל. ומהיכן הוא למד ממתן תורה, שנאמר באמור ה' אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי (דברים ד'). רבנן אמרו את מוצא כשנתן הקב"ה למשה את התורה בקרייה נתנה לו, מנין שנאמר ויקרא ה' למשה אל ראש ההר ויעל משה (שמות י"ט), אף משה רבינו כשבא לשנות את התורה לישראל אמר להם כשם שקבלתי את התורה בקרייה כך אני מוסר לבניו בקרייה, מנין ממה דכתיב ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם (דברים רבה פ"ז). הדרשנים הראשונים לקחו רשות מהחכמים לדרוש לפני העם. ר' לוי בריה דר' זעירא עבד ליה נטילת רשות לדרוש ברבים, ואמר כל העצים (העושים פירות) כשהן דולקין אין קולם הולך, ברם הלין סרייתא (קוצים) כד אינון דולקין קולן הולך, מימר אמרי אף אנן קיסין (עצים) וכו' ועליהם נאמר כי בקול הסירים תחת הסיר כן קול הכסיל (קהלת רבה פ"ז). ור"ל שלא ידבר בשבח עצמו ולא תהיה מטרתו לפרסם שמו כדרך הדרשנים הפחותים, כי תכליתו צריך להיות רק להורות הדרך הישרה ע"פ ספרים וחכמים קדמונים ולא יהלל עצמו. דכתיב יהללוך זר ולא פיך, שלא יניח אדם עטרה מעצמו בראשו (אדר"נ פי"א). ודרש עולא רבה מאי דכתיב יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך (תהלים קל"ח), מאמר פיך לא נאמר אלא אמרי פיך, כי בשעה שאמר הקב"ה אנכי ולא יהיה לך אלהים אחרים אמרו הגוים לכבוד עצמו הוא דורש, כיון שאמר כבד את אביך ואת אמך חזרו והודו לדברות הראשונות (קדושין ל"א). כי מאמר הוא דבור אחד, ואמרי כולל כל הדברות, והאחרונות היו מוכיחות על הראשונות שלא נאמרו לכבוד עצמו רק להורות דרך הישרה. הדרשן צריך להיות נאה דורש ונאה מקיים, שלא יאמרו לו קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים. כי עליו להיות למעלה מן העם שדורש לפניהם, דכתיב ורוח לבשה את זכריה ויעמוד מעל לעם (דהי"ב כ"ד), וכי מעל ראשי העם היה? אלא שראה עצמו גבוה מכל העם (איכה רבתי). הדרשן צריך ליזהר שלא יהיה למעמסה על השומעים ולא ידרוש דרשה ארוכה ביו"ט ובפרט קודם הסעודה, ומספרים מעשה ברבי אליעזר שהיה יושב ודורש כל היום כולו בהלכות יו"ט, יצאה כת ראשונה לסעוד סעודת יו"ט והניחוהו דורש, אמר הללו בעלי פטסין הן, כת שניה אמר הללו בעלי חביות הן וכו' כת חמישית אמר הללו בעלי כוסות הן, התחילו כת ששית לצאת אמר הללו בעלי מארה הן. נתן עיניו בתלמידיו התחילו פניהם משתנין, אמר להם בני לא לכם אני אומר אלא להללו שיצאו שמניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה. בעת פטירתן אמר להם לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים וכו' סבר כרבי יהושע דאמר חלקוהו חציו לה' וחציו לכם (ביצה ט"ו:). בשבת היו דורשים להמון העם שהיו עייפים ויגעים ממלאכה בכל ימי השבוע, והתחילו לפעמים להתנמנם, ואז היה הדרשן מוכרח להשתמש בתחבולות לעורר משנתם, ודרש לפניהם בדרך גוזמא ופליאה. רבי היה יושב ודורש

ונתנמנם הצבור ובקש לעוררם אמר ילדה אשה אחת במצרים ששים רבוא בכרס אחד, וכאשר התעוררו לשמוע הפליאה הזאת ביאר דבריו שהיה משה ששקול כנגד ששים רבוא מישראל. פעם אחת דרש ר׳ עקיבא בגינזק שבמדי במעשה דור המבול ולא בכו העם כיון שהזכיר להם מעשה איוב בכו, קרא עליהם מקרא זה ישכחהו רחם מתקו רמה עוד לא יזכר ותשבר כעץ עולה, ששכחו אנשי המבול רחמים מן הבריות אף הקב״ה שכח רחמיו מהם, לכן אין מי שיבכה עליהם, והמתיק עליהם הרימה ותולעת שאכלו אותם לשבעה, ועוד לא יזכר שמם וכו׳ (ב״ר פל״ג).

[מוסר ומדות] המצוה להוכיח היחיד בינו לבין עצמו מפורש בתורה הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא (ויקרא י״ט). ואמרו חז״ל מנין לרואה דבר מגונה בחברו שחייב להוכיחו? ת״ל הוכח תוכיח, הוכיחו ולא קבל מנין שיחזור ויוכיחו? ת״ל תוכיח אפילו מאה פעמים, יכול אפילו פניו משתנות (שנתבייש)? ת״ל ולא תשא עליו חטא. א״ר טרפון תמיה אני אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח, א״ר אלעזר בן עזריה העבודה (שבועה)! אם יש בדור הזה מי שיכול לקבל תוכחה, א״ר עקיבא העבודה! אם יש בדור הזה מי שיודע היאך מוכיחין. א״ר יוחנן בן נורי מעיד אני עלי שמים וארץ שיותר מחמש פעמים לקח ר׳ עקיבא על ידי (הוכיח אותו) לפני רבן גמליאל ביבנה, שהייתי קובל עליו, ובכל כך אני יודע שהוסיף בי אהבה, לקיים מה שנאמר הוכח לחכם ויאהבך וכו׳ (ספרא פ׳ קדושים ערכין ט״ז:). לדעת חכמה ומוסר אם מוסר למה חכמה ואם חכמה למה מוסר? אלא אם יש באדם חכמה הרי הוא לומד מוסר, ואם אין בו חכמה אינו יכול ללמוד מוסר (ילקוט שמעוני משלי א׳). על הדרשן להוכיח ללכת בדרך הטוב והישר ולהתרגל במדות טובות, כי יש מדות טובות ומדות רעות ומדות בינונית, בפרקי אבות נסדרו ארבע מדות באדם, האומר שלי שלי ושלך שלך היא מדה בינונית, ויש אומרים זו מדת סדום שלא רצו להנות אחרים משלהם אף אם עי״ז לא יוכלו להנות גם הם מאחרים (אבות פ״ה). וא״ר לוי קשה עונשין של מדות יותר מעונשין של עריות (יבמות כ״א). המדה היותר טובה היא המצוה ואהבת לרעך כמוך, כפירוש הלל הזקן „דעלך סני לחברך לא תעביד" (שבת ל״א). ר׳ חמא בר חנינא דרש הפסוק אחרי ה׳ אלהיכם תלכו (דברים י״ג), וכי אפשר לאדם להלוך אחר השכינה, והלא כבר נאמר כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא? אלא להלוך אחר מדותיו של הקב״ה, מה הוא מלביש ערומים אף אתה תלביש ערומים, מה הוא מבקר חולים אף אתה בקר חולים, מה הוא ניחם אבלים אף אתה נחם אבלים, מה הוא קובר מתים אף אתה קובר מתים (סוטה י״ד). ולמדנו כי הקב״ה מלביש ערומים שנאמר ויעש לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, וביקור חולים לאברהם שנאמר וירא אליו, נחום אבלים למדו ממה שנאמר ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו ודרשו שהיא ברכת אבלים, וקבר מתים ממה שנאמר ויקבר אותו (את משה) בגיא. מדות טובות נוכל ללמוד גם מבהמות וחיות, וא״ר יוחנן אלמלי לא נתנה תורה לישראל למדנו צניעות מחתול, וגזל מנמלה, ועריות מיונה, ודרך ארץ מתרנגול שמפייס את בת זוגו. מאי קאמר לה? א״ר יהודה הכי קאמר לה זיל דזבינא לך זיגא (מלבוש) דמטי לך עד כרעיך (עירובין ק׳:), דכתיב מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו (איוב ל״ה).

[דרך ארץ ודרך הישר] על הדרשן להוכיח לא רק על חטא ועון מצות עשה ולא תעשה שבין אדם למקום ובין אדם לחבירו, אלא גם להורות לבני אדם דרך ארץ בנוגע לנמוסי המדינה וישובו של עולם, אף שאין בהם מצות עשה ולא תעשה. וכלל גדול הוא ד״א קדמה לתורה, ולעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות (כתובות י״ז) ואל ישנה אדם מן המנהג, שהרי משה עלה למרום ולא אכל לחם ומלאכי השרת ירדו למטה ואכלו לחם (ב״מ פ״ו:). שבעה דברים בחכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו, ואינו נכנס לתוך דברי חבירו, ואינו נבהל להשיב, שואל כענין ומשיב כהלכה, ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי, ומודה על האמת (אבות פ״ה). ר״א בן עזריה צוה לתלמידיו לפני מותו, צאו והזהרו כל אחד בכבוד חבירו (ד״א), ושאלו לר׳ זירא במה הארכת ימים? אמר להם מימי לא הקפדתי בתוך ביתי, ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני, ולא ששתי בתקלת חבירי, ולא קראתי לחבירי בחניכתו=כנוי לגנאי (מגילה כ״ח). והזהירו על לשון נקיה שלא יוציא אדם דבר מגונה מתוך פיו (פסחים ג׳). ואמרו חז״ל ילמד אדם ד״א ממשה שאמר ליהושע בחר לנו אנשים, ולא אמר בחר לי אנשים, שהיה עושה אותו כמוהו. מכאן שיהא תלמיד חביב לפני רבו כמוהו, ומנין שיהיו כבוד חבירו חביב עליו ככבוד רבו? שנאמר ויאמר אהרן אל משה בי אדוני, והלא אהרן היה גדול ממנו ולמה אמר בי אדוני, אלא עשאו כרבו (מכילתא פ׳ יתרו). ולמדו ד״א גם באכילה, שנאמר צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר (משלי י״ג), צדיק אוכל לשובע נפשו זה אליעזר עבד אברהם שאמר הגמיאיני נא מעט מים, ובטן רשעים תחסר זה עשו שאמר הלעיטני נא מן האדום האדום הזה, פער פיו כגמל, אמר אנא פותח ואת משלח ואזיל, פנה הקדרה כולה לתוכי. כההוא דתני אין אובסין את הגמל אבל מלעיטין אותו וכו׳ (תנחומא), וזה מוסר השכל נגד מותרות. ובפרט על הדרשן להזהיר לשמור את הדרך הישר שהוא השביל הממוצע או שביל הזהב. שנאמר

ושמרו את דרך ה׳ (בראשית י״ח), אלו מדות טובות שבכל דעה ודעה, וכן הוא אומר הודיעני נא את דרכיך ואדעך (שמות ל״ג). לפי שכל אחד ואחד מבני אדם יש לו דעות רחוקות ומשונות זו מזו, ויש בין כל דעה ודעה דעה בינונית ממוצעת והיא הנקראת הדרך הישרה, ומצווין ללכת בה שנאמרו ושמרו דרך ה׳. אריב״ל כל השם דעותיו (משים ומיישר דעותיו) זוכה ורואה בישועתו של הקב״ה שנאמר ושם דרך אראנו בישע אלהים (תהלים נ׳) אל תקרי ושם אלא ושם (בשי״ן שמאלית), מכאן שחייב אדם לשער דעותיו בכל יום עד שיהיה עומד בדרך האמצעית כל ימיו. והרוצה להחמיר על עצמו ויטה לצד ימין הרי זה משובח, וזהו לפנים משורת הדין (מדרש הגדול פ׳ וירא). ונאמר כי תעשה הטוב והישר בעיני ה׳ אלהיך (דברים י״ב), מהו הטוב ומהו הישר? ר״ע אומר הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם, ר׳ ישמעאל אומר הישר בעיני שמים והטוב בעיני אדם וכה״א ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם (דברים רבה פ״ד). ונאמר למעלה ועשית הישר והטוב בעיני ה׳ (דברים ו׳ י״ח) לענין בר מצרא ולפנים משורת הדין (ב״מ ק״ח).

קב

דרשה למוכיח

מיסוד ס׳ מדבר יהודה דף נ״ה ע״ב

רבי אומר איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם? כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם (אבות פ״ב).

[תכונת המגיד מוסר] לא ידעתי בנפשי אם הוא משל הדיוט או מוסר קדמון אשר שמעתי אומרים „החסד מתחיל מעצמו" (charity begins at home), רצונו לומר שתחלה חייב אדם לעשות חסד בעצמו ממש ואח״כ ילמד אחרים לעשותו. ואולי לזה כיון הנביא הושע באמרו זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד נירו לכם ניר, פי׳ זרעו לעצמכם צדקה ותקצרו ודאי לפי החסד שתעשו לאחרים וכן נירו לכם ניר, ועת לדרוש את ה׳ עד יבא ויורה צדק לכם. והנה עשות צדקה וחסד לזולתנו הוא באחד משני פנים, או בתוכחות או לתת לעני כסף לחם ושמלה ולתמוך ימין אביון. ובכל אחד משני האופנים צריך להתחיל מעצמו בראשונה, כי הבא להוכיח את עמיתו או לחנכו בתורה ומצות צריך תחלה לראות את עצמו שלם בדבר ההוא, ע״ד התקוששו וקושו וגו׳ קשט עצמך ואח״כ קשוט אחרים, שאם יאמר לך טול קיסם לא תאמר לו טול קורה. וזה שאמר הכתוב ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי ותשא בריתי עלי פיך ואתה שנאת מוסר וגו׳, וכיון המשורר פה על איש רע החפץ ליסר אחרים והוא בעצמו משולל מתורה ומעש״ט, ואמר לו בשם אלהים, מה לך לספר בחלק החקים למען יחשבוך למדקדק במצות ותשא בריתי הם התוכחות הקשות שבמשנה תורה שכתוב בסופן אלה דברי הברית אשר כרת וגו׳, והם על פיך תמיד להזכיר אחרים ולהוכיחם, ואתה שנאת אפילו מוסר בעלמא במעלות המדות וכו׳. כי אם התוכחות לא יצאו מאיש הגון לא יעשו פרי ולא יפעלו על לב שומעיהן. וזה שאמרו חז״ל על משה, אילו אחר הוכיחם היו אומרים זה מוכיחנו, אבל משה שכתוב בו לא חמור אחד מהם נשאתי, לזה נאה להוכיח את ישראל. ולישנא קטיעא הוא שהיו אומרים זה מוכיחנו והוא חטא יותר ממנו! שאילו אחר שלא נתפרש מעשיו מוכיחם היו אומרים זה מוכיח אותנו! כלומר ואינו מוכיח את עצמו, אבל משה שלא חטא מעולם בין אדם לחבירו ממנו יכלו ללמוד רק טוב ולא רע, וזה ולא הרעותי את אחד מהם, כלומר לא נתתי סיבה לאחד מהם שיתהפך לרע בראותו מעשי, ולזה נאה להוכיח. וז״ש הכתוב בצדק תשפוט את עמיתך, אחר שיהא בך בעצמך הצדק תוכל לשפוט וללמד עמיתך, והיא הצדקת עצמו אשר אשרי המחזיק בה. ולכן אמר דוד השיבה לי ששון ישעך ורוח נדיבה תסמכני, ואכיר בעצמי שאני נקי מחטאי אז אלמדה פושעים דרכיך, ומובטח אני שיעשו דברי פרי תבואה וחטאים אליך ישובו.

[ביאור המאמר] מצינו בברייתא במס׳ תמיד וז״ל תניא רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם? יאהב את התוכחות שכל זמן שהתוכחות בעולם נחת רוח בעולם, טובה וברכה בא לעולם, רעה מסתלקת מן העולם, שנאמר ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב, וי״א יחזיק באמונה יתירה שנאמר עיני בנאמני ארץ, עכ״ל. כוונתו באמרו יאהב את התוכחות שיהא תחלה נוכח ואח״כ מוכיח, ולכן אמר בלשון רבים תוכחות, כי יש שני חלקים אלו בתוכחה, ולמוכיחים ינעם ג״כ בלשון רבים, ובעבור שניהם תבא ברכת טוב, ורעה מסתלקת, היינו רוע מעשי החוטאים שעוזבים את דרכם מפני התוכחה הישרה. וי״א שצריך להגיע למדרגת צדיק להאמין שלא יחטא עוד, וזו היא אמונה יתירה, שנאמר בהם עיני בנאמני ארץ. והוא מה שאמרו באבות איזוהי דרך ישרה? והשיב רבי התוכחות שיבור לו, שיברר וינקה עצמו תחלה, כל שהיא תפארת לעושיה באופן שיוכל להוכיח ותהא לו תפארת מן האדם הנוכח ג״כ. גם הורה הדרך באמרו הסתכל בשלשה דברים וכו׳ להחזיק באמונה יתירה כדברי י״א ולהצדיק עצמו, כי הדרך הישרה היא להתחיל בצדק מעצמו ולהמשיך אח״כ אחרים

בדרכו הטובה, למען יהיו דבריו נשמעים, ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב.

קכא

דרשה להורות דרך ישרה

מיסוד ס' נפוצות יהודה דרוש י"א

מזמור לדוד מי יגור באהלך מי ישכון בהר קדשך, הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו, לא רגל על לשונו לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרובו, נבזה בעיניו נמאס ואת יראי ה' יכבד, נשבע להרע ולא ימיר, כספו לא נתן בנשך ושוחד על נקי לא לקח, עושה אלה לא ימוט לעולם (תהלים ט"ו).

[זכיה בעוה"ז ובעוה"ב] חלקי המזמור הט"ו נראים מפוזרים ומפורדים ואינם שומרים שום יחס ביניהם, ועלינו לעשות מעשה חייט במחטו לתפור החלקים בחוט השכל הישר. ראשי החלקים הם משולשים, ויכלכלו מה שבין אדם למקום, מה שבין אדם לחברו, ומה שבינו לבין עצמו, וכנגד שלשת אלה הקדים הנחתו לומר שראוי לגור באהלו בעולם הזה ולשכון בהר קדשו בעולם הבא. כי כן יאות לשון גרות באהל ארעי כי גרים אנחנו בעולם הזה, ולשון שכון בהר קדש הוא העוה"ב, כי שם המשכן הקיימי. הולך תמים כנגד מה שבינו למקום, ופועל צדק כנגד מה שבינו לחבירו בתתו לכל אחד מה שראוי לו במשפט ובצדקה, ודובר אמת בלבבו על מה שבינו לבין עצמו כי מי שאינו מכוון דבורו עם מה שבלבו הוא עושה בנפשו שקר ובלתי פועל צדק לעצמו. וחזר המשורר על שלשת הגבולים להגביל כל אחד מהם באופן נאות, וירא ראשית לו ממה דסליק מניה, ואמר אל תדמה בנפשך כי ההתראה שהתריתי על דבר אמת תהיה התרה אצלך לרגל ולדבר לשון הרע ולגלות מסתרים במה שאין בו דבר כזב, כי אמנם הולך רכיל מגלה סוד וסוד אחר אל תגל וחוטא אתה בזה, וז"ש לא רגל על לשונו. גם אל יחשוב שהזהרת פעולת הצדק תהיה רק על השואת המדות כי לפעמים תצטרך גם להעביר על מדותיך, ואף כי חבירך גמלך רעה אין לך רשות להשיב לו כרעתו, וז"ש לא עשה לרעהו רעה. ואל יעלה על דעתך כי צריך אתה להזהר ממעשה רע לבד, כי אין לך לביישו אפילו בדברים, אף כי הוא קרובך ומתוך כך תעשה לך היתר להכלימו על רוע מעלליו, וז"ש וחרפה לא נשא על קרובו, והוא ע"ד שאמר הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. אח"כ בא לברר מה שבין אדם למקום במה שאמר הולך תמים, ואמר דע כי לא יספיק בתמימות שתהיה דעתו של אדם נכונה עם בוראו לצאת ידי חובתו, כי ראוי לו שיתאמץ בדבר עד ששלמות הקנין בזה יהיה נבזה בעיניו כמי שנמאס אצל קונו והוא מי שנתנכרו מעשיו לשמים, והפך זה ליראי ה' ולחושבי שמו. גם ישמר שלא לחלל שם שמים על ידו בכלל שבועה, כי אפילו אם נשבע להרע לעצמו לא ימיר ולא יחל דברו. ואחר שבירר והגביל שלשת המינים הנ"ל חזר על פכים קטנים למראת העין, שאף שהם נכללים במה שבין אדם לחבירו ואין איסורם מתפרסם לכל, כי רוח הוא באנוש לחשוב מחשבות שאין בהם עון אשר חטא. וזה כי בנתינת כספו בנשך לא ישוער שהוא בלי צדק עם חבירו, כי כן התנו ביניהם להיות זה נהנה במעותיו של זה וזה אינו חסר בשביתת מעותיו, וידענו כי כל תנאי שבממון קיים. וכן נראה בנתינת השוחד להצדיק צדיק כי מי שטורח למצוא זכות לחבירו בעיון דינו למה לא ישולם לו גמול, על כן בא המשורר להוסיף אזהרה על אלו להיותם שורש פורה ראש ואחריתם מרה כלענה, כי ההעדר כרוך בעקבותיהם לבלע ולהשחית, שהרי נשיכת הרבית מבצבצת ועולה ותבער בו ולא ישים על לב, והשוחד יעור להטות משפט. ואמר שזה האיש אשר השתוקקה נפשו לגור באהלו ולשכון בהר קדשו ית' ראוי ג"כ שישמור נפשו מתת כספו בנשך, גם יהיו ידינו מסולקות מן השוחד אפילו על נקי כדברי חז"ל אפילו להצדיק צדיק ולקנותו בדינו. וחתם דבריו באמרו עושה אלה לא ימוט לעולם הזה וראוי לגור ולשכון באהלי אפדנו של מלך העולם.

[דרך אחרת בחלוקת המזמור] על שלש עבירות אנשים נתפסים בשעת לידתם: מחשבה דבור ומעשה נגד זולתם, על שאינם זהירין בגופם בממונם ובכבודם של סובלי העלבון. ועל בחינת הסדר הזה נחלקו עשרת הדברות מטעם גדולי המפרשים, כי בה' הראשונות שבין אדם למקום, אנכי ולא יהיה לך עיקרם במחשבת הלב בקבלת עול מלכות שמים, והרחקת ע"ז שעוברים על המחשבה, וכן זכור את יום השבת עיקרו בלב להאמין שהבורא חדש את העולם יש מאין. לא תשא הוא בדבור, כבד את אביך שמתיחס ג"כ לבין אדם למקום מצד השתתפות האב והאם והקב"ה ביצירה, ועיקרו במעשה. אמנם ה' דברות שבלוח השני ארבעה מהם שבין אדם לחברו, ויש מעשה בלא תרצח לא תנאף ולא תגנוב, ודבור בלא תענה. והדבור האחרון הוא בין אדם לעצמו, כי חוטא בהטרידו את מחשבתו בחמדת מה שאינו שלו ומחסר נפשו מטובה, כי הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם. והנה אחרי הניחו הדרוש בפסוק הראשון לדעת מי יגור באהלך וגו', כלל בשני במה שבין אדם למקום באמרו הולך תמים ע"ד תמים תהיה עם ה' אלהיך, או במחשבה או בדבור או במעשה וכולו אומר כבוד

בערכו ית׳. ובמה שבינו לבין חבירו באמרו ופועל צדק, בדבור או במעשה נגד גוף או ממון או כבוד. ובמה שבינו לבין עצמו באמרו ודובר אמת בלבבו, במחשבה נגד גופו. אח״כ נעתק לפרטי הדברים הנכללים במה שבין אדם לחבירו, ואמר לא רגל על לשונו כנגד דבור לא תענה, לא עשה לרעהו רעה כנגד לא תרצח לא תגנוב, וחרפה לא נשא על קרובו כנגד לא תנאף. אח״כ למה שבין אדם למקום, ואמר נבזה בעיניו נמאס, מי שהוא רשע ונמאס אצל הבורא להיותו כופר בעיקר אנכי, ועובר על לא יהיה לך ומכחיש בחדוש העולם הנרמז בשבת, ואת יראי ה׳ יכבד כנגד כבד את אביך ואת אמך כי ראוים לכבוד כמו הקב״ה, וכן ת״ח ראוים לכבוד כי נקראו בנאים, שנאמר וכל בניך למודי ה׳ אל תקרי בניך אלא בוניך מפני שעוסקים בבנינו של עולם, נשבע להרע ולא ימיר כנגד לא תשא והרי הוא תלוי בדבור. אח״כ נעתק אל החלק השני מהחלוקה הראשיות, והוא מה שיש בו הוראת היתר, ואמר כספו לא נתן בנשך, כי עם היות בענינו פני הוראה של היתר, כי כן התנו ביניהם מ״מ סופו מלסטים את הבריות, כי נשיכתו נשיכת שרף. ואמר ושוחד על נקי לא לקח כי עם היותו דרך ישר לפני איש ליטול פרס חלף עבודתו בעיון דינו להצדיק את הצדיק, מ״מ אחריתו דרכי מות להטות משפט גבר, כי רוח על פניו יחלוף להעבירו על דעתו ועל דעת קונו והוא לא ידע ואשם, ועל כן חתם דבריו לאמר עושה אלה לא ימוט לעולם.

קכב

דרשה לסגולת עם ישראל

מיסוד ס׳ נפוצות יהודה דרוש מ״ט

חד מאתינים אתא לירושלם, אשכח חד מדוכא מטלקא (מדוק שבור ומושלך) נסביה ואובליה גבי חייטא א״ל חייט לי הדין מדוכא תבירא. אפיק ליה איהו מלא קומציה חלא (חול) א״ל שזור לי חוטין ואנא חייט ליה (איכה רבתי).

[אחדות ישראל] סגולת עם ישראל היא שלמות האחדות, כאמרו ישראל גוי אחד בארץ, הן מצד היותם עם מיוחד ועולה בחשיבות על כל יתר העמים, והן מצד היותם באחדות ובשלום בינם לבין עצמם, מעין דוגמת מי שנקרא שמו עליהם אל אחד ומלך שהשלום שלו. הבחינה הראשונה היא מה שאמר עליהם בלעם הן עם לבדד ישכון וגו׳ כי זה העם שוכן לבדד והוא נבדל משאר העמים וקדוש מהם, ולזה לא יתחשב בגוים שיהיה נמנה עמהם, וכדרך שמונים סוס וסוס שנים ואין מונים סוס וחמור שנים לפי שאינו מינו, וכמו כן אין יחס בין ישראל לשאר אומות במספר ובחשיבות. ואמר החכם (כוזרי מאמר א׳) שמעלת העם הזה תפריד בעליה מיתר העמים פרידה עצמית כהפרד הצמח מן הדומם. וכתב בעל העקדה שיש רמז על זה „הן" עם לבדד ישכון, כל האותיות מזדווגות למספר עשרה או מאה חוץ משתי אותיות הללו ה׳ ן׳. כיצד א״ט הרי י׳, ב״ח הרי י׳, ג״ז הרי י׳, ד״ו הרי י׳, נשארה ה׳ לבדה בלי זוג. וכן י״צ הרי ק׳. כ״פ, ל״ע, מ״ס כולן ק׳, נשארה ן׳ לעצמה בלי זוג. אמר בלעם כשם ששתי אותיות הללו אינן יכולין להזדווג עם זולתן כך ישראל אין יכולין להתדבק עם שאר אומות אלא לעצמם הם יושבים. וכמו שבט לוי לא נמנה עם בני ישראל מפני שהוא לגיון של מלך נמנה בפני עצמו, כן כל ישראל לעומת או״ה הם לגיון של מלך במדרגה יותר גבוהה ואין לכלול אותם בחשבון אחד.—ובבחינה שניה שהם אגודה באחדות שלמה אמר הכתוב ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני ויחנו במדבר ויחן שם ישראל נגד ההר ומשה עלה אל האלהים ויקרא אליו ה׳ מן ההר לאמר כה תאמר לבית יעקב וגו׳ שאחרי אמרו ויחנו בלשון רבים אמר ויחן בלשון יחיד, שהיו כלם כאיש אחד בלב אחד, ומיד על ידי ההתאחדות הזאת קרא ה׳ למשה שיאמר דבריו לבית יעקב. ובמדרש (במדבר רבה פט״ו) עה״פ אספה לי, זש״ה הבונה בשמים מעליותיו ואגודתו על ארץ יסדה משל למה״ד לפלטין שהיתה בנויה על גבי ספינות, כל זמן שהספינות מחוברות פלטין שעל גביהן עומדת. כך הבונה בשמים מעליותיו כביכול כסאו מבוסס למעלה בזמן שישראל עשוים אגודה אחת, לכך נאמר הבונה בשמים מעליותיו, אימתי ואגודתו על ארץ יסדה, וכן הוא אומר ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל. ובפרקי דר״א כתיב כי בהגיע יעקב להר המוריה והוצרך ללון שם כי בא השמש, לקח י״ב אבנים מאבני המזבח שנעקד עליו יצחק אביו ושם אותם מראשותיו להודיע שעתידים לעמוד ממנו י״ב שבטים, ונעשו כולן אבן אחת לרמז שעתידים להיות גוי אחד בארץ, וכאשר השכים יעקב בבקר רצה ללקוט האבנים ומצא אותם כולן אבן אחת, וישם אותה מצבה בתוך המקום ההוא, וירד לו שמן מן השמים ויצוק על ראשה. מה עשה הקב״ה נטל רגל ימינו וטבע את האבן עד עמקי תהומות ועשה אותה סניף לארץ כאדם שנותן סניף לכיפה, לפיכך נקראת אבן שתיה ששם הוא טבור הארץ ומשם נפתחה הארץ, ועליה היכל ה׳ עומד שנאמר והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים וגו׳ ע״כ. ממנו יתד ממנו פנה להורות כי התאחדות אומה זו סבה חזקה לקיום הכלל והצלחתם.

[הפסד הפירוד והפיזור] אברהם אבינו הוכיח ללוט ההולך אתו על אדות מצה ומריבה אשר החלה ביניהם, הן מצד היותם אז בארץ לא להם, והן מצד היותם אחים קרובים, והוא אמרו אל נא תהי מריבה ביני וביניך כי אנשים אחים אנחנו, ר"ל עתה בהיותנו בארץ זרים וכדי בזיון להבאיש את ריחנו בעיניהם, כי הכנעני והפריזי אז יושב בארץ, ולכך היה ריב בין שני אחים גרים מבאיש את ריחם בעיני התושבים. ויצא לנו מזה טעם נכון על ההפסד הנמשך לאומה זו על ידי המנין עד שהוצרכנו לתחבולת השקלים לכפר עליהם, כאמרו כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם ונתנו איש כפר נפשו לה' בפקוד אותם ולא יהיה בהם נגף. לפי שהמנין מורה על הרבוי שהוא הפך האחדות ימשך מענין הוראת הפרוד הזה קלקול עצום באומה, כי יקר בעיני ה' האחדות לחסידיו, וכל דבר אשר יתנגד לזה באיזה צד שיהיה הוא נבזה בעיניו נמאס וסכנתו מרובה, והשקלים הם אשם לה', ע"י בקע שהוא מחצית השקל להורות כי כל אחד מהם מעצמו הוא חסר מאד עד היותו מתאחד ומשתתף עם הכלל. ומכל השקלים היו תורמים לצורך הקרבנות של צבור ולא היה ניכר ונבדל חלק אחד מחבירו אלא יחדיו היו תמים ומשתתפים בזכות, כי כן היה משפטם הראוי להם שיפנו כלם אל תכלית הטוב הכללי. הסוד הזה כי הפירוד יחליש את כח האומה היה נודע להמן הרשע, לכן אמר ישנו עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים, וכיון להגדיל האשם, כי העם אשר כל שלמותו תלויה בהיותו אחד הרי הוא משולל ונעדר מן השלמות ההיא, ואמר מפוזר ומפורד אשם כפול, כי עם היותו מפוזר בין העמים ששם צרכם גדול מאד להתאחד ולשבת אחים גם יחד, גם שם הוא מפורד בדעות, כי איש בבנו ובאחיו אנשים עברים נצים ואינם בהסכמה אחת. והיה מאשימם שאינם שומרים כוונת השקלים המורים על האחדות כאמור. הבחינות השתים שזכרנו בהתאחדות אומה זו כלל אותם החושק באמרו אחת היא יונתי תמתי אחת היא לאמה, על היותה אחת מיוחדת במעלה ונפרדה מזולתה פרידה עצמית, כי היונה אינה נדבקת אלא לבן זוגה כמאמר חז"ל ודרשו תמתי כאילו אמר תאומתי, מה התאומים הללו (תאומים בגוף כתאומי סיאם) אם חושש אחד מהם בראשו חבירו מרגיש, כך כביכול הקב"ה עמם בצרה. ועל היותה מתאחדת בעצמה בשלום ובחבה יתירה אמר אחת היא לאמה, ר"ל לכנסיה שלה שחלקיה ופרטיה מחוברים ונאחדים באחדות שלמה.

[ביאור המאמר] והנה חד מאיתנים, והיא עיר איתנים (Athens) שהיתה עיר של חכמי ארץ יון, אחד מגדולי חכמיהם לעג על האומה הישראל שהם בגולה, כי המדוך השבור רמז לישראל הנדוכים ונכתשים ביסורין וגליות עד כי גדול שברם לאין מרפא למראת עיני המלעיג, ובא לפני חכם מירושלם לשמוע מפיו אם יש תקנה להמדוכה. והשיב החכם שיעשה לו חוטין שזורין מן החול, רמז על אחדות ישראל המשולים לחול אשר על שפת הים, ואז תעלה בידו לתפור את שברי המדוך. והרי"א נתן טעם למה נמשלו ישראל לחול הים, לפי שהחול בסבת לחות הים אשר עליו יתדבקו ויתאחדו חלקיו הקטנים כאילו הם גוף אחד מדובק יחד, כן האומה בית יהודה ובית ישראל יהיו נאחדים ע"י האמונה והתורה הנמשלת למים. כמו כן מרמה בעל העקדה (שער ע"ד) את השלום לחוט של כסף או של זהב אשר בו יתחזרו הרבה מאבני האקדח.

[חשיבות מיוחדת ליחידי סגולה] כמו שאומה זו מיוחדת בקנין השלמות יותר מאומות העולם, כן נמצאים אנשים פרטים אשר יצטיינו את עצמם במעלה יתירה ובמדרגה רמה יותר משאר בני ישראל. כמאמר המשורר (מזמור פ"ט) אזכיר רהב ובבל ליודעי הנה פלשת וצור עם כוש זה יולד שם ולציון יאמר איש ואיש יולד בה וגו', כלומר שלא יזכר ולא יפקד לאו"ה שם חשיבות כי אם על הכלל עדת פלשת עדת צור עדת כוש, ואין בהם פרטים אשר יצטיינו בשלמות וחשיבות, רק מפאת היותם רבוי וקבוץ עם, אמנם לציון יאמר איש ואיש, כי כל אחד בפרט יצטיין בשלמות מיוחדת במדרגה בפני עצמה. וכבר העמידונו חז"ל על כוונה זו באמרם שעתיד הקב"ה לעשות מדור לכל צדיק וצדיק וכו'. ומזה פירש החכם ספורנו אצל ויאסף אל עמיו, שנאסף אל צרור החיים לחיי העולם עם צדיקי הדורות שהם עמיו ודומים אליו, כי אף שכל הצדיקים זוכים לעולם הבא בכ"ז יש הבדל רב ביניהם במעלה, כאמרם ז"ל שכל אחד נכוה מחופתו של חבירו. ודבר זה רמוז בב"ר באמרם כד דמך רבי סימון אמרין ליה לרבי לוי עול איפטר עלויה, פתח ואמר כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזוקו, ברזל מעפר יקח ואבן יצוק נחושה. ארבעה דברים אלו הן הן תשמישו של עולם ואם אבדו יש להם חליפין אבל ת"ח שמת מי מחליפו? ובהוריות תניא חכם קודם למלך, חכם שמת אין לנו כיוצא בו מלך שמת כל ישראל ראוים למלכות. ובר"ה אמר ר' יוחנן אוי להם לאו"ה שאין להם תקנה שנאמר תחת הנחשת אביא זהב ותחת הברזל אביא כסף וגו' תחת רבי עקיבא וחבריו מאי מביאים? ועליהם נאמר ונקיתי דמם לא נקיתי וה' שוכן בציון. הצד השוה שבהן להורות כי בשאר הדברים הטבעיים בהעדר אחד מאישיהם ימצא תמורתו במין ההוא ויושג בו התועלת עצמו שהיה מושג בפרטי הנעדר, אמנם בהעדר הת"ח אין חליפין ותמורה לאותו תועלת שיהיה נמשך ממנו בעודו בחיים חייתו כי לא ישאר ממנו מה שיתוקן בו ההפסד הנמשך מהעדרו. וזהו סיבה שתחייב אותנו להצטער מאד על הפקד ממנו איש חכם ונבון שהתועלת הנמשך ממנו אין לו

חליפין כי לא נמצא כיוצא בו בחכם אחר, שלא ראי זה כראי זה, כי כל אחד מתיחד בשלמותו כאילו הוא מין בפני עצמו.

[אחדות ושלום] ולמען תהיה חתימתנו מעין הפתיחה להורות על עיקר התאחדות והשלום באומה זו, נבאר מזמור קכ"ב שמחתי באומרים לי וגו', אשר חובר בשם הכנסיה השמחה אלי גיל כי עוד חזון למועד המיועד מפי נביאיה שאחרי בלותה בגלותה תהיה לה עדנה לחזות בנועם ה' לבקר בהיכלו כימי קדם. ויחזו לנו נכוחות כי הדין והאמת והשלום שלשה עמודי התוך אשר בית תפארת הצלחתנו נכון עליהם, כמבואר בדברי התנא באבות (פ"א), ובכן עמים הר יקראו להתעורר אל החזרת העטרה ליושנה. וזה שאמר עומדות היו רגלינו על עמודים סמוכים לעד ולעולם, בשעריך ירושלם במקום מעמד השופטים בשער העיר, וכאמרו אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם, ורמז גם אל השערים המצויינים בהלכה באמרו אוהב ה' את שערי ציון וגו'. ירושלם הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו, ר"ל שנעשית בתבונה בתכונה ובסדר נאות בהתחברות קשור חלקיה, והאמת והמשפט והשלום היו שולטים בה, האמת היה כולל מה שבין אדם למקום להשיג אמתת העיונית ולעבוד את השי"ת באמת ובתמים כמו שחותמו ית' הוא אמת, והמשפט בין אדם לחבירו בנתינת חלקו הראוי לכל איש, והשלום ג"כ בין אדם לחבירו לענין אהבה וחיבה וריעות, ושלשתם הכרחיים בשלמות וקבוץ המדיני המשובח, וכולם חוברו בעיר האלהים ובשבילם השי"ת יכוננה עליון. ואמרו חז"ל (תענית פ"א) ומי איכא ירושלם של מעלה, אין דכתיב ירושלם הבנויה כעיר שחוברה לה יחדו, אריב"ל עיר שהיא כל ישראל חברים. ואפשר עוד לפרש ירושלם הבנויה כעיר שחובר לה, כי כן דרך בונה עיר או ארמון ובית מקדש מלך להקדים במחשבתו ציור תואר הבנין ההוא, ואח"כ מצרף מחשבה למעשה באיזה חומר, הכל מידו עליו השכיל כל מלאכת התבנית במדה קטנה נערכת, ויעשה כתבניתה אשר הוא מראה על ידו בהמשיכו הבנין האמתי אל גמר מלאכת צביונו וקומתו. ככה ירושלם היא בנויה יחדיו בקשור סדור חלקיה כדמות העיר הקטנה המושמת לציור ולדוגמא לעיני האומן שנתעסק בבנינה, והורה בזה כי הנהגת ירושלם על פי ה' היתה מעולית מכל צד. כעיר הבנויה בתבונת הנהגת המדינה אשר חוברה על ספר מפי אדון הנביאים בתורת ה' תמימה, לא כהנהגת המדינה שחוברה מפי חכמים המשתדלים להודיע מוסרים וכללים מועילים לשלמות ההנהגה בכל חלקיה כאפלטון ותלמידיו שחברו ספרים להנהגת המדינות לפי דעתם ושכלם. כי אנחנו בשם תורת ה' אלהינו נזכיר אשר שמה לנו חק ומשפט ישר לסדר ההנהגה בתכלית השלמות. ששם עלו שבטים, זו היא נתינת טעם למה שאמר שעיקר קיום הצלחת ישראל היה בהררי קדש ובשערי ירושלם, לפי ששם עלו שבטים שבטי יה פונים כלם לתכלית עליון, כי משם רועי אבן ישראל לרעות אותם דעה והשכל, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם לדעת מה יעשה ישראל להודות לו ולברך בשמו, וזהו עדות לישראל, ר"ל עדי ופאר ונזר לישראל, וכן פי' הרד"ק עדות לאסף מזמור פאר הוא לאסף וביאר עוד הכוונה באמרו כי שמה בשערים הנזכרים ישבו כסאות למשפט והן כסאות לבית דוד שעליו היה מוטל לסדר ענינם באופן שיושג מהם התכלית המכוון, .מושל מקשיב על דבר אמת כל משרתיו צדיקים. שאלו שלום ירושלם וגו' מאמר המשורר כנגד ישראל להגדיל ענין השלום ולהאדירו, והפך פניו כלפי ישראל ואמר להם כשתרצו לשאול בשלום ירושלם לא תחשבו לעיקר שתהיה נשמרת מן המלחמה של האויבים מבחוץ, אלא תברכו את בני ישראל שבתוכה שהיו בשלום ובשלוה, וז"ש ישליו אוהביך, שלא יכנס תגר וקטטה ביניהם לפרק חבורם ולעשותם אגודות אגודות, כי בשלומם יהיה גם לה שלום, כמו שהתגרותם זה בזה היא סבה חזקה להריסת מצבה וחרבנה כמו שאמרו חז"ל שנחרבה ירושלם ע"י שנאת חנם. ועוד תוסיפו בשאלת שלומה באמרכם יהי שלום בחילך מרבית העם המכונה חיל, ושלוה בארמנותיך בין ראשיהם שבטיהם זקניהם ושוטריהם כי המריבה בין הגדולים מסוכנת מאד. למען אחי ורעי וגו', גם זה מכלל דברי השואל בשלום ירושלם, יאמר למען אחי ורעי להנאתם ולטובתם אדברה נא שלום, ר"ל אפילו עתה שאין טורד ומעיק מחוץ אדבר שלום בך שיהא השלום והשלמות מתווך בין השוכנים בקרבך. סוף דבר תכלית מה שאבקש טוב לך ע"י דרישת השלום אין זה כי אם בית אלהים להושיב השלום על כנו, כי אין השלום הוא שער השמים להזיל ולהשיל דרך ארובה השפעה אלהית ולהוריד שכינתו שיהיה עיקר בעת דירתה בתחתונים, ולהתמיד שלום בין פמליא של מעלה לפמליא של מטה, כי לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה אלא השלום, שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום.

קכג
דרשה לכבוד ישראל

[ישראל מצויינים הם] חביבים ישראל שנקראו בנים למקום שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם (דברים י"ד), וחבה יתירה נודעת להם שנקראו לו בנים (אבות פ"ג י"ד). תניא ר' יהודה אומר בנים אתם וגו' בזמן שאתם נוהגין מנהג בנים אתם קרוים בנים, ובזמן שאין אתם נוהגין מנהג בנים אין אתם קרוים

בנים. ור׳ מאיר אומר בין כך ובין כך אתם קרוים בנים שנאמר בנים לא אמון בם (דברים ל״ב, קדושין ל״ו). וכן דרשו בספרי, שחת לו לא בניו מומם וגו׳ אע״פ שהם מלאים מומים קרוים בנים דברי ר״מ, ואם כשהם מלאים מומים קרוים בנים כשאין בהם מומים על אכו״כ. כיוצא בו אתה אומר זרע מרעים בנים משחיתים (ישעיה א׳), אם כשמשחיתים קרוים בנים, אילו לא היו משחיתים על אכו״כ. כיוצא בו אתה אומר בנים סכלים המה ולא נבונים חכמים המה להרע (ירמיה ד׳), והלא דברים ק״ו ומה כשהם מרעים קרוים בנים אילו היו מטיבים עאכו״כ. כיוצא בו ואתה בן אדם בני עמך וגו׳ ושמעו את דבריך ואותם לא יעשו (יחזקאל ל״ג), והלא דברים ק״ו ומה כשהם שומעים ולא עושים קרוים בני עמך, אילו היו שומעים ועושים עאכו״כ. ישראל הם ממלכת כהנים וגוי קדוש, מיוחסים ומלומדים הם, ודרשו ששים המה מלכות ושמונים פלגשים ועלמות אין מספר אחת היא יונתי וגו׳. ר׳ חייא ציפוראה ור׳ לוי פתרו קרא באו״ה, ר׳ חייא אמר שמונים פלגשים ארבעים מהם יש להם לשון ואין להם כתב, וארבעים מהם אין להם לשון (ספרותית) ויש להם כתב (הכתב אינו שלהם אלא מאומות אחרות), ועלמות אין מספר השאר מהם אין להם לא כתב ולא לשון. יכול אף ישראל כן, ת״ל ואל היהודים ככתבם וכלשונם (אסתר ח׳). ר׳ לוי אמר ששים ושמונים הרי מאה וארבעים, שבעים מהם מכירין אבותיהם ואין מכירין אמותיהם, ושבעים מהם מכירין אמותיהם ואין מכירין אבותיהם, ועלמות אין מספר שאין מכירין אבותיהם ואמותיהם (שהן אסופי ושתוקין), יכול אף ישראל כן, ת״ל ויתילדו על משפחותם לבית אבותם. אחת היא יונתי תמתי, זה אברהם שנאמר אחד היה אברהם (יחזקאל ל״ג). אחת היא לאמה זה יצחק שהיה יחיד לאמו, ברה היא ליולדתה זה יעקב שהיה צדיק גמור ברור ליולדתו, ראוה בנות ויאשרוה אלו השבטים שנאמר והקול נשמע בית פרעה כי באו אחי יוסף, מלכות ופלגשים ויהללוה זה יוסף שנאמר ויאמר פרעה אל עבדיו הנמצא כזה וגו׳ (שה״ש פ״ו י״ג). ישראל הם אור העולם, כשם שהשמן מאיר כך ישראל מאירים לכל העולם שנאמר והלכו גוים לאורך (ישעיה ס׳). לכך אמר הקב״ה למשה ויקחו אליך שמן זית זך (שמות כ״ז), ולא שאני צריך לאורו, אלא שתאירו לי כשם שהארתי לכם, למה כדי להעלות אותם בפני כל האומות שיהיו ישראל מאירים למי שמאיר לכל (שמ״ר פל״ו).

[ישראל עם עולם] הקב״ה נגלה למשה בלבת אש מתוך הסנה, והנה הסנה בוער באש והסנה איננו אוכל, ולמה הראה לו הקב״ה למשה הענין הזה? לפי שהיה מחשב בלבו ואומר שמא יהיו המצריים מכלין את ישראל, לפיכך הראהו הקב״ה אש בוערת והסנה איננו אוכל, א״ל כשם שהסנה בוער באש ואיננו אוכל כך המצריים אינן יכולין לכלות את ישראל (שמ״ר פ״ב). ר׳ שמעון בן יוסי בן לקוניא אמר בעלמא הדין נמשלו ישראל לצורים, שנאמר כי מראש צורים אראנו (במדבר כ״ג), הביטו אל צור חוצבתם (ישעיה נ״א), גם נמשלו לאבנים שנאמר משם רועה אבן ישראל (בראשית מ״ט), אבן מאסו הבונים (תהלים קי״ח), ואומות העולם נמשלו כחרשים, הה״ד ושברה כשבר נבל יוצרים (ישעיה ל׳), נפלה כיפא (אבן) על קדרא—וי לקדרא, נפלה קדרה על כיפא וי לקדרא, כך כל מי שבא ומזדווג לישראל הוא נוטל את שלו (עונשו) מתחת ידיהם, וכה״א בחלום נבוכדנצר, די מטורא איתגזרת אבן די לא בידין והדקת פרזלא נחשא חספא (דניאל ב׳). א״ר חייא בר ינאי, פורפירא דמלכא (לבוש מלכות ממראה התכלת) מזדבנא בשוקא וי ליה לזבוניה (בי בודאי גנבה היא בידו), כך ישראל הן פורפירא של הקב״ה, הה״ד ישראל אשר בך אתפאר (ישעיה מ״ט) והן נמכרין! דכתיב ויבקש המן להשמיד את כל היהודים, בעד עשרת אלפים ככר כסף, אוי לו למוכר ואוי לו ללוקח! משל להמן רשיעא למה״ד, לעוף שעשה קן על שפת הים, ושטף הים את הקן, אמר העוף איני זז משם עד שאעשה את הים יבשה ויבשה ים. מה עשה נטל מים מן הים בפיו ושפך אותן ליבשה ונטל עפר מן היבשה והשליך לים, בא חבירו ועמד על גביו וא״ל ביש גדא וטמיא מזלא! סוף סוף כמה את יכיל? כך אמר הקב״ה להמן הרשע, אי שוטה שבעולם! אני אמרתי להשמידם כביכול ולא יכולתי, שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית (תהלים ק״ו), ואתה אמרת להשמיד להרוג ולאבד? חייך רישך יורם חלף רישיהון דאינון לשיזבא ואת לצליבא (אסתר רבה פ״ז). כתיב ותאמר ציון עזבני ה׳ וה׳ שכחני וגו׳ היינו עזובה היינו שכוחה! א״ר שמעון אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה, רבש״ע! אדם נושא אשה על אשתו זוכר מעשה הראשונה ואתה עזבתני ושכחתני, אמר הקב״ה ע״י נביא, בתי! שנים עשר מזלות בראתי ברקיע כנגד שנים עשר שבטים, ועל כל מזל בראתי לו שלשים חיל וכו׳ ועל כל גסטרא תליתי בו שלש מאות וששים וחמשה אלפי רבוא כוכבים כנגד ימות החמה וכולן לא בראתי אלא בשבילך! ואת אמרת עזבתני ושכחתני! התשכח אשה עולה וגו׳ (ברכות ל״ב).

[ישראל והקב״ה] ישראל והקב״ה חד הוא, ודרשו אין כאל ישרון רוכב שמים בעזרך (דברים ל״ג), ישראל אומרים אין כאל ורוה״ק אומרת כאל ישרון, ישראל אומרים מי כמוך באלים ה׳ ורוה״ק אומרת אשריך ישראל מי כמוך, ישראל אומרים שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד ורוה״ק אומרת מי כעמך ישראל, ישראל אומרים כתפוח בעצי היער ורוה״ק אומרת כשושנה בין החוחים, ישראל אומרים זה אלי ואנוהו

ורוה"ק אומרת עם זו יצרתי לי, ישראל אומרים כי תפארת עוזמו ורוה"ק אומרת אשר בך אתפאר (ספרי), והוא כדרך שיחה בין כנסת ישראל והקב"ה כאוהב ואהובתו, זה אומר וזה עונה שבחים וקלוסים. ודרשו עוד כי לא באו לעזרת ה' (שופטים ד'), אתה מוצא כל מי שהוא עוזר לישראל כאילו עוזר למי שאמר והיה העולם, שנאמר כי לא באו לעזרת ה', לעזרתנו לא נאמר אלא לעזרת ה'. וכה"א כי הנוגע בכם נוגע בבבת עינו (זכריה ב'), כביכול בעיני של הקב"ה. וכל מי שהוא קם על ישראל כאילו קם על מי שאמר והיה העולם, שנאמר כי הנה אויביך יהמיון (תהלים פ"ג) אויבינו אין כתיב כאן אלא אויביך, מפני מה? על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך. וכה"א תכלית שנאה שנאתים (שם קל"ט) מפני מה—הלא משנאיך ה' אשנא. וכה"א אל תשכח קול צורריך שאון קמיך עולה תמיד (שם ע"ד), ואומר וברוב גאונך תהרוס קמיך (שמות ט"ו), מי שהוא קם נגדך קם נגד בניך (מכילתא). הקב"ה אוהב את ישראל ואוהב את המשפט, לכן מסר לישראל דין ומשפט, שנאמר שופטים ושוטרים תתן לך וגו' (דברים ט"ז). א"ר לוי משל למה"ד למלך שהיו לו בנים הרבה והיה אוהב את הקטן יותר מכולם, והיה לו פרדס אחד שהיה אוהבו יותר מכל נכסיו, אמר המלך נותן אני את הפרדס הזה לבני הקטן. כך אמר הקב"ה מכל האומות שבראתי אינו אוהב אלא ישראל, שנאמר כי נער ישראל ואהבהו (הושע י"א), ומכל דבר שבראתי איני אוהב אלא את הדין שנאמר כי אני ה' אוהב משפט (ישעיה ס"א), אמר הקב"ה נותן אני מה שאהבתי לעם שאני אוהב, הוי אומר שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך (דברים רבה פ"ה).

[ישראל משולין ליונה] ישראל נמשלו ליונה שנאמר הנך יפה רעיתי עיניך יונים, מה היונה הזאת תמה ונאה כך ישראל נאים בהילוכן כשהן עולין לפעמי רגלים. מה יונה זו צנועה כך ישראל צנועים, מה יונה זו משעה שמכרת בן זוגה אינה ממירה אותו באחר כך ישראל משעה שהכירו בהקב"ה לא המירוהו באחר וכו' מה יונה זו פושטת צווארה לשחיטה, כך ישראל שנאמר כי עליך הורגנו כל היום וכו', מה יונה הביאה אורה לעולם בימי נח דכתיב ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה (ושמן מזית מאיר), כך ישראל עתידים להביא אורה לעולם שנאמר והלכו גוים לאורך (שה"ש רבה פ"א). א"ר יוחנן אמר הקב"ה קורא אני לישראל יונה דכתיב ויהי אפרים כיונה פותה אין לב (הושע ו'), אבל אצל או"ה הם חיות דכתיב גור אריה יהודה, נפתלי אילה שלוחה, דן נחש עלי דרך, בנימין זאב יטרף, וכל י"ב שבטים משולים כחיות שנאמר מה אמך לביאה וגו'. לפי שהאומות נלחמים עם ישראל וכופין אותם לעבור על המצוות ואומרים להם מה אתם רוצים מן השבת ומן המילה? והקב"ה מגביהן לישראל ונעשו בפני האומות כחיות להכניען לפניהם וכו'. א"ר יהודה ב"ר סימון, אמר הקב"ה אצלי הם תמימים כיונה תמה ושומעים לי, דכתיב ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' (שמות ד'), אבל באו"ה הם ערומים כנחשים, הה"ד ענו שדרך משך ועבד נגו ואמרין למלכא נבוכדנצר (דניאל ג'), אי למלכא למה נבוכדנצר, ואי נבוכדנצר למה מלכא? אלא כך אמרו לו אם למסים ולגלגליות ודמוסיות וארנוניות מלך אתה עלינו דכתיב למלכא, ואם לדבר זה שאתה אומר לנו להשתחוות לצלמך—נבוכדנצר את ונבוכדנצר שמך, חד גברא וחד נבוח (כלב) עלינו כחדא! וכו' (שה"ש רבה פ"ב). בנח כתיב וישלח את היונה, יונה היא סימן לישראל, כשם שלא מצאה היונה מנוח לכף רגלה כך ישראל לא יהיה להם מנוח בגלות, שנאמר ולא יהיה מנוח לכף רגלך (דברים כ"ח), וכשם שהיונה שבה אל התיבה כך ישראל עתידים לשוב לארצם מן הגלות מפני עול הגוים שנמשלו למים, שנאמר הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון (ישעיה י"ז), והנה עלת זית טרף בפיה, כי ישראל עתידים להיות טרים כזית טרופים בפיהם שנאמר הנה יום בא לה' וחלק שללך בקרבך (זכריה י"ד), ולא יספה שוב אליו עוד, אחר שינצלו ישראל ממלחמת גוג לא יוסיפו לגלות עוד שנאמר לא יוסיפו לדאבה עוד (ירמיה ל"א) וכו' (מדרש אגדה פ' נח). בימי אחשורוש היו ישראל דומין ליונה שעוברת על פי השובך ולא היתה יכולה ליכנס מפני הנחש שהיה בפנים, ולצאת אינה יכולה מפני הנץ העומד מחוץ, כך היו ישראל אומרים אם נברח למדינות רחוקות כבר כתב עלינו המן לארבע רוחות העולם להשמיד להרג ולאבד, אם נשאר בשושן הבירה כבר אנו מסורין בידם, לקיים מה שאמר משה והיו חייך תלואים לך מנגד (דברים כ"ח) וכו' (מדרש פנים אחרות על אסתר). גם נמשלו ישראל לגפן, הה"ד גפן ממצרים תסיע (תהלים פ'), מה הגפן הזה אין נוטעין אותה במקום טרשים (עפר עם אבנים) גדולים אלא בולשין (מחפשין ומעדרין) אותה מתחתיה ואח"כ נוטעין אותה, כך תגרש גוים ותטעיה, מה הגפן הזו אין נוטעין אותה ערבוביא אלא שורות שורות כך ישראל הם דגלים דגלים איש על דגלו באותות לבית אבותם (במדבר ב'), מה הגפן הזו שרביט אחד יוצא ממנה ומכבש כמה אילנות, כך ישראל צדיק אחד יוצא מהם ושולט בכל העולם, הה"ד ויוסף הוא השליט (בראשית מ"ב), ויהי ה' את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ (יהושע ו'), ויצא שם דוד בכל הארצות (דהי"א י"ד), ושלמה היה מושל בכל הממלכות (מ"א ה'), כי גדול מרדכי בבית המלך ושמעו הולך בכל המדינות (אסתר ט'). מה הגפן הזו נמוכה מכל האילנות ושלטה בכל האילנות, כך הם ישראל נראים כאילו שפלים בעוה"ז אבל לעוה"ב הם עתידין לירש מסוף העולם

ועד סופו. מה הגפן הזו יש בה אשכולות גדולות וקטנות הגדול מחבירו נראה כאילו נמוך מחבירו, כך ישראל כל מי שיגע בתורה וגדול מחבירו נראה נמוך ממנו, מה הגפן הזו העלים שלה מכסין על האשכולות כך הם ישראל עמי הארץ שבהם מכסין על תלמידי חכמים. מה הגפן הזה יש בה ענבים ויש בה צמוקים כך ישראל יש בהם בעלי מקרא בעלי משנה בעלי תלמוד ובעלי אגדה. מה גפן זו יש בה יין ויש בה חומץ, זה טעון ברכה וזה טעון ברכה כך ישראל חייבין לברך על הרעה ועל הטובה, על הטובה ברוך הטוב והמטיב ועל הרעה ברוך דיין אמת. מה הגפן הזו כל מי ששותה מיינה פניו מאירות וכל מי ששותה החומץ שיניו כהות כך ישראל מי שלומד תורה פניו מאירות שנאמר חכמת אדם תאיר פניו, וכל מי שבא ומזדווג להם סוף שנוטל את שלו מתחת ידיהן (נענש). מה גפן זו מתחלה היא נרפסת ברגל ואח"כ עולה על שלחן מלכים כך ישראל נראים כאילו מאוסים בעוה"ז דכתיב הייתי שחוק לכל עמי נגינתם כל היום (איכה ג׳), אבל לעתיד לבא נאמר ונתנך ה׳ עליון על כל הגוים, וכתיב והיו מלכים אומניך ושרותיהם מיניקותיך (ישעיה מ"ט). מה גפן זו נשענת ע"ג עצים יבשים והיא לחה כך ישראל נשענים בזכות אבותם אע"פ שהן ישנין הה"ד וזכרתי את בריתי יעקב וגו׳ (ויק"ר פל"ו). כתיב כענבים במדבר מצאתיך ישראל (הושע ט׳), בשעה שעמדו ישראל על הר סיני נמשלו לענבים, מה הענבים נאות מבחוץ וכעורות מבפנים כך היו ישראל שאמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע בפיהם, אבל לבם לא נכון שנאמר ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו (תהלים ע"ח). מה הענבים הללו החרצנים מבפנים כך ישראל והאספסוף אשר בקרבו, ומה הענבים יש בהם מאכל ומשקה כך ישראל יש בהם בני תורה ויש בהם בני מעשים טובים, וקבלו את התורה דכתיב בה אכילה ושתיה שנאמר לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (משלי ט׳) וכו׳ (תנחומא). וכן נמשלו ישראל לזית ולשמן זית, שנאמר לריח שמניך טובים שמן תורק שמך (שה"ש א׳), מה השמן הזה אין מתערב בשאר משקין כך ישראל אין מתערבין באו"ה דכתיב לא תתחתן בם (דברים ז׳), מה השמן הזה עליון על כל המשקין כך הם ישראל עליונים על כל האומות שנאמר ונתנך ה׳ אלהיך עליון וגו׳ (דברים כ"ח), מה השמן הזה מביא אורה לעולם כך ישראל הם אור עולם שנאמר והלכו גוים לאורך (ישעיה ס׳). מה השמן הזה אין משתבח אלא ע"י כתישה כך ישראל אין עושין תשובה אלא ע"י יסורין וכו׳ (שה"ש רבה פ"א), ישראל נמשלו לתמר שנאמר צדיק כתמר יפרח, מה התמרה הזאת אין בה פסולת, אלא תמרים לאכילה, לולבין להלל, חריות לסיכוך סוכה, ואף הסיב שלה לחבלים, סנסנים לכברה, הקורות לקרות בהן הבית ועצים להדלקה. כך ישראל אין בהם פסולת, אלא מהם בעלי מקרא בעלי משנה בעלי תלמוד, ואפילו עמי הארץ שבהם עושים מצות וגומלים חסדים וכו׳ (מדרש תהלים וילקוט המכירי). באברהם כתיב וירא אליו ה׳ באלוני ממרא, למה באלון? שישראל משולין בו דכתיב ועוד בו עשיריה ושבה והיתה לבער כאלה וכאלון (ישעיה ו׳), מה האלה והאלון אפילו יבשו עד למאד ונשרו עליהן כיון שהמים נכנסין בהן מיד פורחין ומוציאין ציצין ופירות, כך ישראל אפילו ירדו למדרגה התחתונה כיון שיבא הקץ ועושין תשובה מיד פורחין ומזהירין, דכתיב ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו וריח לו כלבנון (הושע י"ד). וכשם שאלון הזה כיון שנקצץ הוא מוציא חליפין דכתיב כי יש לעץ תקוה כי יכרת ועוד יחליף (איוב י"ד), כך לא כבתה שמשו של אברהם עד שזרחה שמשו של יצחק וכו׳ (מדרש הגדול פ׳ וירא). כתיב אל גנת אגוז ירדתי וגו׳ (שה"ש ו׳), ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמר כל הנטיעות אם אתה מכסה שרשיהן בשעת נטיעתן מצליחות ואם לאו אין מצליחות אבל האגוז הזה אם אתה מכסה שרשיו בעת נטיעתו אינו מצליח, כך ישראל אם מכסה פשעיו לא יצליח (משלי כ"ח). ר׳ עזריה אומר מה אגוז זה אם נופל לתוך הטנופת אתה נוטלו ומורקו ושוטפו ומדיחו והוא יפה לאכילה, כך כל מה שישראל מתלכלכין בעונות כל ימות השנה בא יוה"כ ומכפר עליהם הה"ד כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם (ויקרא ט"ז). רבא אמר למה נמשלו ת"ח לאגוז לומר לך מה אגוז אע"פ שמלוכלך בטיט ובצואה אין מה שבתוכו נמאס, אף ת"ח אע"פ שסרח אין תורתו נמאסת (חגיגה ט"ו). א"ר לוי מה אגוז זה חלק וכל מי שעולה לראשו ואין נותן דעתו היאך יעלה הוא נופל ומת, כך כל מי שהוא מנהג שררה על הצבור ואינו נותן דעתו היאך הוא מנהיג את ישראל סוף שהוא נופל ונוטל שלו מתחת ידיהם, הה"ד קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתו כל אוכליו יאשמו (ירמיה ב׳). מה אגוז זה שחוק לתינוקות ושעשוע למלכים, כך הם ישראל בעיני העמים בעוה"ז דכתיב הייתי שחוק לכל עמי, אבל לעוה"ב נאמר והיו מלכים אומניך וגו׳, מה אגוז זה אינו יכול לגנוב המכס שקולו נשמע וניכר, כך הם ישראל כל מקום שאחד מהם הולך אינו יכול לומר שאינו יהודי מפני שהוא ניכר, כדכתיב כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה׳ (ישעיה ס"א). מה האגוז הזה אפילו השק מלא אגוזים אם אתה נותן לתוכו כמה שומשמין כמה חרדלין הוא מחזיק אותן, כך כמה גרים באו ונתוספו בישראל, הה"ד מי מנה עפר יעקב. מה אגוז זה אם אתה נוטל אחד מהכרי אז כולן מדרדריי (יורדים) ומתגלגלין זה אחר זה, כך הם ישראל אחד מהם יחטא וכולן מרגישים, ואחד ערב בעד חבירו, הה"ד האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף (שה"ש רבה

פ"ו). ישראל נמשלו גם לשושנה דכתיב אני חבצלת השרון שושנת העמקים, ר' יודן אמר כל זמן שהיא קטנה נקראת חבצלת לפי שחבויה בצלה (בעלין שלה) הגדילה קורא אותה שושנה וכו'. אמרה כנסת ישראל אני היא וחביבה אני, אני היא שחבבני הקב"ה משבעים אומות, חבצלת השרון שעשיתי לו צל ע"י בצלאל דכתיב ויעש בצלאל את הארון וכו'. אני היא שהייתי חבויה ורמוסה בצלן של מלכיות, למחר כשיגאלני הקב"ה מצלן אני מרטבת במעשים טובים כשושנה ואומרת לו שיר חדש (מלשון חבצלת השרון) שנאמר שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה וגו' (שה"ש רבה פ"ב). ישראל נמשלו ג"כ לחטים, שנאמר בטנך ערמת חטים (שה"ש ז'), משל לשבולת של חטים שמתרוממת ועולה, והקנה שלה ארוך, ועליה רחבין וארוכין, הקנה מתגאה ואומר בשבילי נזרע השדה, והעלים ג"כ אומרים כן. אמרה להם השבולת יבא הגרן והכל יהיו מתפייסין ויודעין בשביל מי נזרעה השדה, כשבא בעל הגורן נכנס הקש לאש והמוץ לרוח והחטים נכנסים לקיום, וכל מי שנוטלן מנשקן שנאמר נשקו בר. כך או"ה אומרים בשבילנו נברא העולם, וישראל אומרים להם הלא נמשלתם לקש דכתיב יאכלמו כקש, ונמשלתם לקוצים דכתיב והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים (ישעיה ל"ג) וכו'. ר' חנינא בשם ר' אידי אמר והלא ערמת פלפלין וערמת אסטרובילין יפות משל חטים ולמה נמשלו לחטים? אלא יכול אדם לחיות בלא פלפלין ובלא אסטרובילין (מין פרי ארז מלא גרעינין וגדול מרימון) ואי אפשר לחיות בלא חטים, וכשם שאי אפשר לעולם בלא חטים כך אי אפשר לעולם בלא ישראל (ילקוט המכירי).

[ישראל בגולה] מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך, וכי מזמור הוא והלא קינה היא? משל למה"ד למלך שהיה לו בן סורר, נתמלא עליו חמה ונכנס לתוך חופתו והיה מחתך היריעות וקורען והשליכן לאשפה וגירש את הבן מתוכה. אמר המלך לא יפה עשיתי שהנחתי חמתי בחופתו ולא הרגתיו בחמתי? שאילו הרגתיו היה בן אחי יורש אותי. כך אמר אסף לא מוטב שהפיג הקב"ה חמתו בעצים ובאבנים של ביהמ"ק ולא בבניו! וכן הוא אומר כלה ה' חמתו, במה? ויצת אש בציון (מכילתא). כרם היה לשלמה וגו' כרמי שלי לפני, כרם אלו ישראל שנאמר כרם ה' צבאות בית ישראל, שלמה מלך שהשלום שלו, בשעה שגלו ישראל בבבל, אמר להם נבוכדנצר אל תשמעו לתורת אביכם שבשמים אלא תסגדון לצלמא, אמרו לו שוטה שבעולם כל מסירתנו לידך אינה אלא בשביל שהיינו משתחוים לצלם ואת אמרת סגדון לצלמא! תני ר' חייא משל למלך שכעס על בנו ומסרו ביד עבדו, התחיל חובט עליו במקל וא"ל אל תשמע לאביך, א"ל שוטה שבעולם, כל עצמו של אבא לא מסרני לידך אלא מפני שלא הייתי שומע לו, ואתה אומר לי אל תשמע לאביך! ווי ליה לההוא גברא! באותה שעה אמר הקב"ה כרמי שלי לפני ואני גואלו (שה"ש רבה פ"ח). כתיב ביעקב ויחלום והנה סלם מוצב ארצה וגו' ומלאכי אלהים עולים ויורדים בו (בראשית כ"ח). א"ר שמואל בר נחמני אלו שרי או"ה, מלמד שהראה הקב"ה ליעקב אבינו שר של בבל עולה שבעים חווקים (מעלות והן השנים של גליות) ויורד, שר של מדי עולה נ"ב חווקים, ושר של יון ק"פ חווקים, ושר של אדום עולה ואינו יודע כמה (כי לא כלו עוד שנות גלות רומי), באותה שעה נתירא יעקב אבינו אמר שמא חלילה אין לו ירידה? א"ל הקב"ה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל, אפילו אם אתה רואה אותו יושב אצלי משם אורידו, שנאמר אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך משם אורידך (עובדיה א'). באותה שעה נתיירא יעקב ואמר כשם שיש לאלו ירידה אף אני יש לי ירידה? א"ל הקב"ה אל תירא עבדי יעקב וגו' אם אתה עולה אין לך ירידה עוד לעולם, כי הנני מושיעך מרחוק וגו' (ירמיה ל'), מרחוק זו בבל, ואת זרעך מארץ שבים מגליא ומאספמיא וחברותיהן, ושב יעקב מבבל, ושקט ממדי ושאנן מיון ואין מחריד מאדום (תענית ד', פסיקתא). א"ר חנינא בר פפא כתיב כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם, אמר הקב"ה מעולם לא כליתי אומה ושניתי לה (שכבר כלו בפעם הראשונה), אבל אתם בני יעקב לא כליתם, שנאמר את חצי אכלה בהם (דברים ל"ג), חצי כלין והם אינן כלין. משל למה"ד לגבור שהעמיד את הקורה והיה זורק בה את החצים, חציו כלין והקורה בקומה עומדת, אף ישראל כל זמן שהיסורין באין עליהם היסורין כלין והם במקומם עומדין ואינם כלין. ואם תאמר מפני מה הגוים שנתחייבו כלייה אבדו מן העולם ואנו קיימין? לפי שבשעה שבאו יסורין על או"ה מבעטין בהן ואינם מזכירין שמו של הקב"ה שנאמר שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך ועל הממלכות אשר בשמך לא קראו (תהלים ע"ט), אבל ישראל כשיסורין באין עליהם הם נכנעין ומתפללים שנאמר כוס ישועות אשא וגו' צרה ויגון אמצא וגו' (שם קט"ז) וכו' (תנחומא פ' נצבים). תני חזקיה כתיב שה פזורה ישראל (ירמיה נ'), למה נמשלו ישראל לשה? מה שה זה לוקה על ראשו או באחד מאבריו וכל אבריו מרגישין, כך הן ישראל אחד מהן חוטא וכולן מרגישין. תני רשב"י משל לבני אדם שהיו יושבים בספינה נטל אחד מהם מקדח והתחיל קודח תחתיו, אמרו לו חביריו מה אתה עושה? אמר להם מה איכפת לכם לא תחתי אני יושב וקודח? אמרו לו שהמים עולין ומציפין עלינו את הספינה וכולנו אבדנו וכו' (ויק"ר פ"ד) והיא להורות כי כל ישראל ערבין זה בזה.

[ישראל ואומות העולם] כתיב משוטי אלוני

בשן וקרשי איים כתיים, א"ר יצחק למה נמשלו או"ה לספינה, מה ספינה זו עושין לה תורן ממקום אחד והוגנין ממקום אחר ונס ממקום אחר, כך או"ה שמלה ממשרקה שאול מרחובות הנהר (בראשית ל"ו) וכן כולן, אבל בישראל כתיב ממנו פנה ממנו יתד (זכריה י') כרכא דכולא בה, ממנו כהניו ממנו נביאיו ממנו מלכיו ממנו שריו (מדרש שכל טוב פ' וישלח). תניא אמר להן ריב"ז לתלמידיו בני! מהו דכתיב צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת (משלי י"ד)? נענה רבי אליעזר ואמר צדקה תרומם גוי אלו ישראל, וכן הוא אומר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (ש"ב ג') וחסד לאומים חטאת, צדקה וחסד שעושין או"ה חטאת היא להם לפי שאינם עושין אלא להתגדל בהם שנאמר די להוון מהקרבין ניחוחין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובנוהי (עזרא ו'). נענה רבי יהושע ואמר צדקה תרומם גוי אלו ישראל וחסד לאומים חטאת, צדקה וחסד שאו"ה עושים חטא הוא להם שאינם עושים אלא להמשך מלכותם שנאמר להן מלכא מלכי ישפר עליך וחטיך בצדקה פרוק ועויתך במחן ענין הן תהוה ארכא לשלותך (דניאל ד') וכו'. נענה רבי נחוניא בן הקנה ואמר צדקה תרומם גוי וחסד— לישראל, ולאומים חטאת. אמר ריב"ז רואה אני דבריו מדבריכם שמשים צדקה וחסד לישראל, ולאומים חטאת וכו' (ב"ב י', ערכין ט"ו, תנחומא), כי בימיו לא מצאו באו"ה שום צדקה וחסד אלא בישראל. כתיב והיו עמים משרפות סיד (ישעיה ל"ג), אם אין אתה נותן חול בסיד אין לו עמידה, כך אם אין ישראל שנמשלו לחול אשר על שפת הים אין הגוים יכולין לעמוד. אתה מוצא אילולא יוסף היו מצריים אבודים ברעב, וכן אילולא דניאל היו חכימי בבל אבודים (במדבר רבה פ"ב). בכל זאת הם רודפים את ישראל שנאמר על שלשה פשעי אדום וגו' על רדפו בחרב אחיו, הה"ד פן ינכרו צרימו (דברים ל"ב) בשעת צרתן של ישראל או"ה מתנכרין להם ועושים עצמם כאילו אינם מכירין אותם. וכן מצינו כשבקשו ישראל לברוח כלפי צפון היו מסגירים אותם אנשי צור, בקשו לברוח כלפי דרום היו מסגירים אותם אנשי עזה, כלפי מזרח היו מסגירין אותם אנשי דמשק, כלפי מערב היו מסגירים אותם הערביים שנאמר משא בערב (ישעיה י"א). ובשעת טובתן של ישראל מכחישים או"ה להם ועושים עצמם כאילו הם אחים, וכן עשו אמר ליעקב אחי יהי לך אשר לך, וחירם אמר לשלמה מה הערים האלה אשר נתת לי אחי (מ"א ט') וכו' (ספרי). ותחת זה גמלו להם ישראל טובה תחת רעה ואחאב אמר לבן הדד העודנו חי אחי הוא וכרת עמו ברית (מ"א כ'). ואף התורה רצה הקב"ה ליתן להם וחזר אחריהם ולא קבלוה, ולא הניח הקב"ה לאו"ה פתחון פה לעתיד לבא לומר שהוא הרחיקם, והעמיד להם מלכים וחכמים ונביאים כמו לישראל. אך ראו מה בין ישראל ובין או"ה! העמיד שלמה מ֗ל֗ך על ישראל ועל כל הארצות וכן עשה לנבוכדנצר שנאמר וגם את חית השדה נתתי לו לעבדו (ירמיה כ"ו), זה בנה בית המקדש ואמר כמה רננות ותחנונים וזה החריבו וחרף וגדף ואמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישעיה י"ד). העמיד משה לנביא בישראל ובלעם לאו"ה, ראו מה בין נביאי ישראל לנביאי או"ה, נביאי ישראל מזהירין את ישראל מן העבירות, שנאמר ואתה בן אדם צופה נתתיך לבית ישראל ושמעת מפי דבר והזהרת אותם וגו' (יחזקאל ג') ונביא שעמד מן הגוים (בלעם) העמיד פרצה (זנות) לאבד את הבריות מן עוה"ב. ולא עוד אלא שכל הנביאים היו במדת רחמים על ישראל ועל אומות העולם, שכן ישעיה אמר לבי למואב יזעק, ירמיה (מ"ח) אמר על כן לבי למואב כחלילים יהמה, וכן ביחזקאל (כ"ז) נאמר בן אדם שא על צור קינה, וזה אכזרי (בלעם) עמד לעקור אומה שלימה חנם על לא דבר! לכך נכתבה פרשת בלעם להודיע למה סלק הקב"ה רוה"ק מאומות העולם, שזה עמד מהם וראו מה עשה (במדבר רבה פ"כ).

קכד

דרשה לכבוד משה רבינו

מיסוד ס' י"ב דרשות להר"ן דרוש ג' ה' ט'

אמר רבי יוחנן אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על חכם גבור ועשיר ועניו וכולם ממשה וכו' (נדרים ל"ח).

[משה ואהרן] עם היות שהתורה בכללה נאמרה מפי משה, במצוה הראשונה שנצטוו בה ישראל היה הדבור לשניהם, שנאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר החדש הזה לכם ראש חדשים (שמות י"ב), מאשר נתעסקו שניהם בגאולת ישראל ממצרים, ועוד כי נבואת אהרן קדומה בזמן לנבואת משה כמו שנאמר לעלי הכהן הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים לבית פרעה (ש"א ב'), הפרשה שנאמרה ביחזקאל שהתנבא בה אהרן במצרים, ובעת עלה זכרון אבותינו לטוב להוציאם משעבוד וגלות מצרים נבחר משה, והוא ע"ה לרוב ענותנותו נסוג אחור מהשליחות ההיא. מצורף לזה נאמר כי להיותו כבד פה וכבד לשון לא יהיה לכבוד השי"ת להיות שליחו לישראל ואל מלך הגוים, כאמרו כי כבד פה וכבד לשון אנכי. והיתה התשובה בזה אליו, הלא אהרן אחיך וגו' כלומר ידעתי מעלת מדותיו שלא יקפיד אם אתה תהיה ראש לשליחות והוא לא ישמש רק להשמיע דבריך, וגם הוא הנה יוצא לקראתך

וגו׳ כלומר לא די שלא יקפיד בזה אלא גם כשיראה אותך במעלה הזאת ישמח בלבו. ומאשר לא התקנא במשה בהיותו נבחר לנבואה עם היותו קודם לו, חלק לו השם יתעלה כבוד להתיחד הדבור הראשון לשניהם.

[ענין כבדות פה ולשון של משה] אמנם יש לעיין איך היה שלא השלים השי״ת למשה רבינו שלימות גמורה עד שלא יצטרך לשליחותו שתוף כלל? כי אין ספק שמדרגת משה רבינו היא ענין למעלה מדרך הטבע שאין בכח אדם להשיג, כאמרו ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו׳ כדי שלא יוכל שום נביא מכזב להתפאר שהוא ינבא דבר הפך דברי משה רע״ה. ולכן קשה עוד איך יתכן שתחסר למרע״ה מעלת הדבור להיות כבד פה ולשון? והתשובה ע״ז היא כי מהיות יסודות התורה חזקים ואמתים ויבואו בכח האלהי לכן הוסר משלמות משה הדבור הצח בהשגחה פרטית, למען לא יחשב שום איש כי בני ישראל וגדוליהם נמשכו אחרי משה מפני צחות דבריו, כמו שידוע שיאמרו על מי שהוא צח הדבור שימשיך לב ההמון אחריו, ושהשקר ממנו יחשב לאמת. וזה הדבר כלו בהפך במי שהוא כבד פה, כי גם האמת לא יקובל כי אם בחוזק הגלותו. וזהו מה שהשיבו השי״ת, מי שם פה לאדם וגו׳ איך תחשב שהיותך נעדר צחות הדבור הוא דבר שנפל במקרה, מי שם פה לאדם, כלומר כי כמו שהדבור לאדם הוא קנין מורה על כונה ממנו, כן העדר הדבור לאלמים מורה על כונה ממנו. ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך, ואם קשה למשה שידבר עם פרעה בהיותו ערל שפתים נתן לו השי״ת את אהרן למתורגמן, ואף כי אהרן גדול ממנו בשנים וקודם לו בנבואה לא נתקנא בו, וכבר הזכירו חז״ל הדבר הזה למעלה גדולה אליו שקבל שכר עליה, ואמר רבי שמלאי בשכר וראך ושמח בלבו זכה לחשן המשפט על לבו (שבת קל״ט), שהוא ענין נבואה לידע העתידות ע״י אורים ותומים וקרובה לנבואת משה רבינו ע״ה.

[מעלות הנביא] מתנאי מעלות הנביא שישתלם לא רק במעלות שכליות אלא גם במעלות התלויות בכחות גופניים. והסיבה התכליתית למען יכבדהו כל המין האנושי ויוכל להשפיע עליהם שפע נבואיי. קצת מפרשים המאמר של ר״י שאין הקב״ה משרה שכינתו אלא על חכם גבור ועשיר ועניו שרצה לומר גבור שמגביר שכלו על תאוותיו, עשיר שיש לו מדת ההסתפקות, וכענין דברי בן זומא באבות. ואין דבריהם נכונים שאם כן מאחר שהזכיר עניו לא היה צריך להזכיר גבור ועשיר שאמרו חז״ל ענוה גדולה מכולן (ע״ז דף י״ט), ואי אפשר שלא יקדמו לו טהרה וקדושה ויתר המעלות הנזכרות שם, וא״כ הוא מושל על תאותיו ויש לו מדת ההסתפקות, אלא ודאי שהוראת גבור ועשיר היא כמשמען. וכן ראיה ממה שצריך הנביא להיות ג״כ בעל קומה (שבת צ״ב) שהוא כפשוטו. והטעם לזה הוא שהנביא צריך שישתלם עצמו לא לבד בשלמות הנפש במה שיהיה חכם ועניו אך ישתלם ג״כ בשלמות נגד ההמון להיות אמיץ לב בגבורים להוכיח עם רב ולא ישוב מפני כל, כמו שהזהיר הקב״ה לירמיה ואתה תאזור מתניך וגו׳ אל תירא מפניהם וגו׳ (ב׳). ולהיות עשיר למען יבחרו בו גם העשירים ואילי הכסף, ובעל קומה איש של צורה להיות נראה אל ההמון בהוד והדר ויהיו דבריו נשמעים יותר, וכמו שאמרו מנין שהקב״ה משתבח בבעל קומה (ברכות ל״ג). חז״ל מרחיקים מאד הרעיון שיהיה למשה מום גופני, ואמרו (סוטה י״ב) והנה נער בוכה וגו׳ מילדי העברים וגו׳ קרי ליה ילד וקרי ליה נער, הוא ילד וקולו כנער, א״ל ר׳ נחמיה א״כ עשיתו למשה בעל מום? ולמה לא תמהו מן המבואר בפסוק היותו כבד פה וכבד לשון? אמנם ענין ערל שפתים אינו מום גופני והיה צריך לזה כמו שבארנו למעלה כדי שיאמינו בו בני ישראל מצד כח האלהי הטמון בו ולא יהיו נמשכים אליו מחמת דבורו הצח, ולזה הוסר צח לשונו בהשגחת ה׳ ולא היה דבר נופל במקרה. וזהו שאמרו במדרש ויאמר ה׳ אליו מי שם פה לאדם, א״ל אם אין אתה איש דברים אל תחוש, הלא אנכי בראתי כל פיות שבעולם ואני עשיתי אלם למי שחפצתי וכו׳, ואם אני חפצתי שתהיה איש דברים הייתי עושה אותך איש דברים, אלא לעשות בך נס אני חפץ כי בעת שתדבר יהיו דבריך נכונים, לפי שאני אהיה עם פיך. נתבאר מזה כי הקב״ה לא שינה את טבעו הגשמי, אבל במדרגתו השכלית היה שנוי הטבע ודבר נסיי גמור, כי האדם ישיג הנבואה ע״י שתי מדרגות אם ע״י החלום או ע״י המראה, כמו שאמר במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, ר״ל שיחקה הנביא נבואותיו במשלים וחידות כענין יעקב שנאמר בו ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו, וזה היה המשל להודיעו מעלת א״י על שאר הארצות שהוא הסולם אשר ממנו יעלו הצדיקים שנקראו מלאכי אלהים על השמים. לא כן עבדי משה כי פה אל פה אדבר בו וגו׳.

[חטא משה] מי שרוצה להישיר האדם שטעה, יישיר אותו בשני דרכים, הדרך האחד שיודיענו עוותו וחטאו ויוכיחו עליו לבל ישוב עוד לכסלה, כי כל זמן שיעלים עיניו מחטאתו אי אפשר שישוב ממנו, כמו החולה שיעלים עיניו מחליו א״א לרפאותו, לפיכך אמר דהע״ה (תהלים כ״א) כי פשעי אני ארע וחטאתי נגדי תמיד. הדרך השני הוא להראות אהבתו אליו, שאע״פ שחטא בכ״ז עודנו אהוב ונרצה הוא לפניו. ובאלה שני הדרכים הרצה משה את ישראל, בראשונה פתח בדברי תוכחות בפרשה אלה הדברים והוכיח בקצרה את כל אשר חטאו והעוו, ואח״כ ניחם אותם

כדי שלא תתרפינה ידיהם ולא יאמרו נואש מהדבק בה׳, כי עודם נרצים אצלו ית׳ יותר ממשה אע״פ שהוא אב בתורה ובחכמה ובנבואה. והראה להם בזה שהציע לפניהם על דבר מי מריבה, כי עם היות שישראל חטאו ג״כ בזה החטא מחל להם השי״ת, אך משה נענש ולא רצה ה׳ למחול לו, מפני שהקל בכבודם של ישראל באמרו שמעו נא המורים וגו׳ ונגזרה גזרה שלא יכנס לא״י. ולכן אמר ואתחנן אל ה׳ וגו׳ גם בי התאנף ה׳ בגללכם, כלומר אתם גרמתם לי להיות נענש על ידיכם, ומפני כבודן של ישראל לא קבל השי״ת תפלת משה.

[כבודן של ישראל] ועם זה נסתלק ספק אחד, והוא שידוע שהתשובה מכפרת על כל עבירות שבתורה ואפילו על זדונות, וכיון שכן היאך אפשר שלא הועילה תפלתו של משה שימחול לו השי״ת על עונו? אמנם כן הוא שהשי״ת מלא רחמים ומעביר אפילו עונות החמורים שהם בין אדם למקום לבד, אבל מה שימשך מצד מחילת העון היזק אל אחרים א״א שיהיה נמחק העון ההוא בשום פנים. וזהו מה שאמר דהע״ה לך לבדך חטאתי וגו׳. ולפיכך אמר משה לישראל ויתעבר ה׳ בי למענכם, להראות להם מעלת הכלל, שהרי הוא חטא לה׳ והרבה כמה תפלות ותחנונים ולא נענה, והסיבה היא מפני שבא בכלל חטאו זלזול בכבוד ישראל. ורמז משה לישראל בפרשה זו ואמר ונשב בגיא מול בית פעור, ודרשו חז״ל בספרי, א״ל ראו מה ביני לביניכם, שכמה תפלות וכמה תחנונים עשיתי ונגזרה עלי גזרה שלא אכנס לא״י, אבל אתם הכעסתם לפניו במדבר ארבעים שנה, ולא עוד אלא שגדולים שלכם משתחוים לפעור, ועתה ישראל הרי אתם חדשים שכבר מחול לכם לשעבר, כי חביבים אתם לפני השי״ת יותר ממני. ונרמז ג״כ במדרש שמשה רבינו בקש ע״ד החנינה ולא מצד כפרה הראויה לו כי ידע שקשה מאד העון להקל בכבוד ישראל. ואמרו בספרי זש״ה תחנונים ידבר רש, שני פרנסים עמדו להם לישראל משה ודוד, שהיו יכולים לתלות במעשיהם הטובים ולא בקשו מלפני הקב״ה שיתן להם אלא מתנת חנם. וטעמו של דבר כשהצדיק חוטא מצד גדולתו הוא משער בנפשו שא״א שיכופר עונו בשום אופן, כידוע שהחטא גדל לפי גדולת החוטא, ולכן לא התפלל עליו בשעת חטאו כשאמר לו הקב״ה יען לא האמנתם בי, רק בעת ההיא לאחר שכבש סיחון ועוג. לפי שכל מי שמבקש מהמלך דבר שהוא יכול לתלותו במעשיו כל השעות שוות, אבל אם מבקש דבר שאין ראוי שינתן לו רק מצד החנינה, צריך להמתין עד עת שתהיה ראויה לשאול חן מהמלך. וזהו שדרשו בספרי בעת ההיא, משל לבני מדינה שהיו מבקשים לפני המלך שיעשה מדינתם קולוניא (מקום חפשי ממס), פעם אחת היו בה שני אויבים ונפלו לפניו, אמרו הרי שעה שנבקש מלפני המלך שיעשה מדינתנו קולוניא. כך היה משה מבקש מלפני הקב״ה שיכנס לארץ בעת שראה שנפלו סיחון ועוג, לכך נאמר בעת ההיא. הרי ביארו שמשה היה מתפלל על צד החסד לבד ולא היה רואה לתלות במעשיו אז, מפני שלא נהג כבוד בישראל, וזהו חטאו במי מריבה.

קכה

דרשה על השתתפות בצבור

מיסוד ס׳ י״ב דרשות להר״ן דרוש א׳

הלל אומר אל תפרוש עצמך מן הצבור (אבות פ״ב).

[מעלת השתתפות] בראשית הבריאה נברא חומר אחד משותף לכל מה שתחת גלגל הירח (העולם) הכולל מארבעה יסודות, והם האש הנרמז במלת חשך, והאור הנרמז במלת ורוח אלהים, והמים והעפר הנכללים במלת תהום. להיות רצון השי״ת להמשיך טבע ההויה מדבר אחד שברא יש מאין, ודי בחידוש הזה הנפלא וההכרחי היחידי ולא רצה לברוא דברים רבים יש מאין. גם חומר האדם שלוקח מן האדמה ואשר כל העולם נברא בשבילו יש בו ארבעה יסודות אלו, ומהם מזונו וקיומו. ואף כי היסודות בתכונתם מתנגדים זה לזה הם משתתפים לחומר אחד, ואם יש בכל אחד חסרון מצד עצמו, כשיתאספו יחד יתחדשו מהם מורכבים בעלי המעלה ורבי השלמות. ואין ספק שהנבראים הראשונים שהם חלקי כל הוויים היו גרועים ובעלי חסרון בטרם שבאו בהם הסגולות הנמצאות בדומם המורכב מהם, ואין צריך לומר על סגולות הצומח והחי ובפרט האדם כי החלוקים הפרטים הגרועים יתעלו כאשר יתדבקו יחד ויבואו לתכלית השלמות ע״י ההרכבה. ונלמד מזה מה שהפליגו לנו חז״ל בשבחו של צבור, ואמר הלל הזקן אל תפרוש עצמך מן הצבור, ובזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם ומניחין ידיהן על ראשו ואומרים פלוני זה שפירש מן הצבור אל יראה בנחמת צבור (תענית י״א), ואמרו לעולם תהא אימת צבור עליך, ומצינו שנענש אדון הנביאים במה שאמר שמעו נא המורים, אע״פ שכל אחד מהצבור מצד פרטיותיו אינו כדאי, אבל מצד הצטרפו לזולתו יקנה הכלל שבח ומעלה, כי נמצאו במורכבים סגולות ומעלות שלא היו בנפרדים בטרם שקובצו יחד. וכבר רמזה לנו התורה בחלבנה שריחה רע ובאה עם סמני הקטרת ועמה משובחים כלם. וכן הענין בהצטרף עמנו בעבודת ה׳ החוטאים והפושעים שלא יפסידו עבודתנו ועוד ישתלמו אותה, כי המורכב יותר שלם. ומפני זה

הזהירונו חז"ל על השתדלות קניית החברה באמרם וקנה לך חבר, והוא שאמר שלמה המלך ע"ה טובים השנים מן האחד וגו', כי אם יפולו וגו' גם אם ישכבו וגו'. רצה בזה כי השותפות והחברה תביא תועלת לשניהם, אפילו בלא שום השתדלות, כמו שאמר גם אם ישכבו שנים וחם להם, מצד ההתקרבות והתדמות אליו, ואין צריך לומר אם ישתדל אחד בשביל חברו לתקנתו כי אז התועלת רבה, כי אם יפול האחד יוכל השני להקימו ויש להם שכר טוב בעמלם.

[חשיבות הצבור] מצינו שהדיבור למשה בקריאה של אהבה וחבה נמנע ממנו עד שלא כלו מתי מדבר, ורק כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם נאמר וידבר ה' אלי וגו' (דברים ב') אלי היה הדבור (תענית ל':). להורות כי העיקר הוא הצבור או רוב הקהל, ואפילו אנשים רמי המעלה כמשה רבינו בטלים אצלם, כי אם אין צבור בטלה שליחות הנביאים. א"ר זעירא בשם ר' חנינא מה יעשו גדולי הדור שאין הצבור נדון אלא אחר רובו, שכן מצינו שכל ל"ח שנה שהיו ישראל כמנודים לא היה הקב"ה מדבר עם משה (היינו בקריאת חבה), שנאמר ויהי כאשר תמו וגו' וכתיב בתריה וידבר ה' אלי לאמר (ירוש' תענית פ"ג). אחריות הצבור גדולה מאד הרבה יותר מאחריות היחיד, כי מצינו שירבעם החטיא את ישראל בעגלי הזהב וכן מלכי ישראל אחריו, ומנעו את ישראל מלעלות לרגל ובכ"ז לא נחרב הבית בימיהם, כי החטא של יחיד אפילו הוא מלך אינו גדול כל כך, אבל בימי הושע בן אלה שביטל כל המשמרות שהושיב ירבעם על דרך ירושלם, ואמר כל מי שירצה יעלה לירושלם, לכן נאמר עליו ויעש הרע בעיני ה' רק לא כמלכי ישראל אשר היו לפניו, ומפני שלא הכריחם לעלות או שלא לעלות נתחייבו הצבור מעצמם כשלא עלו, ולכן בימיו עלה שלמנאסר ויגל את ישראל אשורה (מ"ב י"ז). כי שמט הקולר מצוארו ונתנו בצואר הרבים (תנא דבי אליהו). צריכין להזהר מאד בכבוד הצבור ושלא להעמים עליו עול שלא יוכל לשאת אותו, תניא א"ר שמלאי אזהרה לדיין שיסבול את הצבור, ועד כמה? א"ר חנן ואיתימא ר' שבתאי כאשר ישא האומן את היונק (סנהדרין ח'). רשב"ג ור"א בר צדוק אמרו אין גוזרין גזרה על הצבור אלא א"כ רוב הצבור יכולין לעמוד בה, ואמר רב אדא בר אהבה מאי קרא במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כלו (מלאכי ג'), אי איכא גוי כלו אין, יכולין אתם לקבל עליכם גזרת ארור וחרם, ואי ליכא רוב הצבור לא (ע"ז ל"ו). ואמרו כי פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים נחשב בין הפושעים (ר"ה י"ז). ושאלו מפני מה אין מצויין ת"ח לצאת ת"ח מבניהן, רב ששת בריה דרב אידי אמר כדי שלא יתגדרו על הצבור (נדרים פ"א)

מפני יחוסן שהם ת"ח בני ת"ח. ואפילו ת"ח עצמו שתורתו אומנתו אין לו להתעסק בצרכי הצבור, ואם עושה כן שוכח תלמודו, ודרשו הפסוק כי העושק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה (קהלת ז'), אל תקרי עושק אלא עסק, עסקים שת"ח עסוקין בהן יהולל חכם מערבבין חכמתו, ויאבד לב מתנה, אמר ריב"ל ששים הלכות למדתי מיהודה בן פדיה בחרישת הקבר, וע"י שהייתי עוסק בצרכי רבים שכחתים וכו' (קהלת רבה פ"ז). וכל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור (תענית י"א).

קכו

דרשה על פרנס הצבור

מיסוד ס' בית מועד דרוש ל"ה

פליגי בה ר' יהודה נשיאה ורבנן חד אמר דור לפי פרנסו וחד אמר פרנס לפי דורו, למאי הלכתא, אילמא למעליותא, דמר סבר אי מעלי דרא מעלי פרנס, ומר סבר אי מעלי פרנס מעלי דרא, הא איכא יהויקים דלא מעלי ודריה מעלי, והא איכא צדקיהו דהוא מעלי ודריה לא הוה מעלי, דאמר ר' יוחנן משום רשב"י מאי דכתיב בראשית ממלכת יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה ובראשית ממלכות צדקיהו מלך יהודה בקש הקב"ה להחזיר את העולם לתוהו ובוהו בשביל יהויקים, וכיון שנסתכל בדורו נתישבה דעתו, ובקש הקב"ה להחזיר את העולם לתוהו ובוהו בשביל דורו של צדקיהו וכיון שנסתכל בצדקיהו נתישבה דעתו? אלא לענין תוקפא וניחותא קאמרי (ערכין פרק ג').

[התורה והטל] המן שהוריד השי"ת לישראל במדבר היה דבר דומה ומתיחס לתורה, ובשבילה נתן אותו באמרו הנני ממטיר לכם לחם וגו' למען אנסנו הילך בתורתי אם לא (שמות ט"ז), שהמן היה מרגיל לתורה בהיותו ממין מתיחס לה, וכמו שהתורה מזון אלהיי לנפש כך המן הבא בשבילה. ועוד נזכר בכתוב שהטל היה יורד על המחנה לילה ואח"כ היה יורד המן עליו וחוזר הטל ושוכב על המן כמונח בקופסא, והוא רמז לשכל האנושי הטמון באדם והתורה טמונה בשכל. וכמו שיש בשכל האנושי שני חלקים חלק העיוני וחלק המעשי כך הטל היה מלמעלה ומלמטה, ורמוז באמרו ותעל שכבת הטל, כי המעשה השכלי הוא העולה והעיון תכליתו למעשה, כאמרם גדול תלמוד שמביא לידי מעשה, והיא הכוונה לרבא שמרגלא בפומיה תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים, שלא יהא אדם קורא ושונה ובועט באביו ואמו וברבו ובמי שגדול

ממנו בחכמה ובמנין שנאמר ראשית חכמה יראת ה׳ שכל טוב לכל עושיהם, ללומדיהם לא נאמר אלא לעושים לשמה, וכל העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא (ברכות פרק ב׳). הרצון שתכלית העיון הוא המעשה, ולפי שההעדר קודם להויה ואין אדם עומד על דברי תורה אלא א״כ נכשל בה תחלה, לכן הקדים תשובה למעשים טובים כי התשובה תיקון ההעדר, והמעשים טובים תקון המציאות והויה. ולא יחשוב האדם כי די לו לעסוק בעיון לבד ויבעוט במעשה כבוד אב ואם באמרו שאין בו צורך לאמצעים אלו, כי אמנם צריך האדם שילך בהדרגה ראשית חכמה יראת ה׳, ראשית העיון בתורה שכל טוב לכל עושיהם למקיימים דברי תורה במעשה שהוא תכלית השלמות לעושים לשמה, לשם קיום התורה על דעת המקום לא כפי דעת האדם הקצרה, וכל העושה שלא לשמה נוח לו וכו׳.

[שכל האנושי] השכל העיוני והמעשי נברא באדם על יסוד משפט ודין אמת, וכמו שאמרו חז״ל שהתורה דינין מלפניה ודינין מלאחריה, כעין הטל סביב המן מלמעלה ומלמטה, כמו שבארנו לעיל. אולם מהות זה המשפט השכלי ודינו הוא שישמור סדר הנמצאים בקדימתן ואיחורן, כי כן משפט העולם כפי מה ששמהו הבורא ית׳, וכל עוד שישמור השכל סדר הנמצאים ישיג עילתם ואין שטן ואין פגע רע, כי הכל יתנהג בשורה ומה׳ כל משפטו. אמנם הנחש הקדמוני היה ערום ונתקנא בשכלו של אדם ובקש להפוך עליו סדרי בראשית והכשיל כחו בחטאו שהחטיאו, והאדם נבוך בשכלו ויצא ממנו משפט מעוקל ודינו מרומה, ולא הספיק שיעור הדינין והמשפטים הקבועים בתורה בעבור בלבול דעת האדם, ואי אפשר לשער סדר ההנהגה באופן אחד. וזו היתה הסיבה שהוכרחה התורה למסור משפטי ההנהגה ודיניה לשופטי ודייני ישראל שהם ינהגו כפי הזמן והמקום ויתנו סדר לענינים המתחדשים שיהיו מתוקנים כפי הנראה להם שיסכים לרוח התורה, כאמור ועשית על פי התורה אשר יורוך וגו׳. והכל כדי שתהיה התורה מסודרת לפי השכל האנושי ולא יכשלו בה כי ישרים דרכי ה׳ וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם. אולם גם השופטים קלקלו כי רוח עועים התעה אותם מסדר ההנהגה ונהגו שלא כהוגן, והמכשלה הזאת תחת ידינו, ונתמעטו הלבבות וגברה הסכלות עד שאין בני אדם מכירים מהותם, והעם לא ישאו עול מנהיגים לעמוד בתפקידם והופכים להם עורף ולא פנים. והראשים לא יחושו למנינם ומניחים צרכי העם ותולים הקללה בצואר הצבור, וכ״ז מפני שלא שמרו סדר המעלות ומדרגות הקודמים והמאוחרים כמשפט וכהלכה. ורוב בני אדם נכשלים בזה כי יראה בעיני כל אחד שאין דין נאמן עליו ועמו דבר המשפט נגד חבירו, ואין מי שיראה חובה לעצמו אלא

דורש שבחו וגנאי חבירו.

[ערכאות של גוים] ועוד יוסיפו סרה שיבקשו עלילות ותואנות לטעון טענות מצד קנאה או תאוה או כבוד, ויצאו לריב מהר, ונוסף כי ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד, ויתקוטטו בחירופים וגידופים, ולפי שאין התורה חשובה בעיניהם ילכו בערכאות שאינן ערוכות לנו. אכן יש לומר כי זאת היתה לפוקה בישראל בעבור שבעלי התורה מנעו עצמם מן הדין, וזה אינו ראוי אלא כשיש גדולים מהם. אמנם לראשי הקהל המצוה הזאת לסדר ההנהגה ולהציב לה יד במשפט, והמושכים ידיהם מהדינים כשאין גדולים מהם ומראים עצמם צנועים הרי הם צבועים ולא צנועים ועונם גדול מנשוא שגורמים הריסה באומה הישראלית היינו סילוק שכינה ח״ו, כי אין שכינה שורה אלא במקום שמסדרין דיני ההנהגה, ובהיפך אם ישראל מסדרים טענותיהם חוץ מבית דיננו ח״ו. ועל זה אמר ירמיה (י״ב) עזבתי את ביתי נטשתי את נחלתי נתתי את ידידות נפשי בכף אויביה, היתה לי נחלתי כאריה ביער נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה, העיט צבוע נחלתי לי העיט סביב עליה לכו אספו כל חית השדה התיו לאכלה, רועים רבים שחתו כרמי בוססו את חלקתי נתנו את חלקת חמדתי למדבר שממה. הנה ביאר הנביא כי ההריסה וסילוק השכינה באה מהשחתת ההנהגה וכי הראשים והמנהיגים שהם הרועים בטלו משפטי ודיני ההנהגה ולכן שלטו עלינו זרים. אמת כי גם העם קשה לשמוע לראשים ואינם נושאים פני הנשיאים כראוי היינו לחלוק כבוד למנהיגיהם ולקבל דבריהם אבל בועטים בהם ומבזים אותם, וכמו שמי שאינו ראוי להוראה ומורה שנאמר עליו כי רבים חללים הפילה, ומי שראוי להורות ואינו מורה עליו כתיב ועצומים כל הרוגיה, כך מי שאונס את רעהו וחומסו בדין מרומה הרי הוא כחלל שהמית נפשו בקרבו בפגעו בנפש חבירו, ומי שאינו ציית דינא משופטי ישראל בעלי תורה ראוי לנדותו. ועלינו לדייק בסדר ההנהגה ע״י שמירת מדרגת הבריות להיות הקטנים נשמעים לגדולים, והגדולים מקפידים בהנהגת הקטנים. ולכן זכר רבא במאמר שהבאנו שלא יהא אדם קורא ושונה ובועט באביו וכו׳, שזה מקלקל סדר ההנהגה ומשפטה, וכאשר יעמדו הבריות על תפקידם יכירו וידעו עילתם, ויקבלו עליהם משאת תלמידי חכמים שהם נטורי קרתא שומרי החומות היינו ההנהגה הישרה, ע״ד אמרם בזמן שהצדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה. כלומר סבה לצדק כל מיני ההנהגה, הנהגת האדם בעצמו, הנהגת אנשי ביתו והנהגת בני מדינתו. וגם תופשי התורה ישאו בעול הנהגת העם ויחזרו אחרי תיקון דרכיהם ולא יסלקו עצמם לצדדין. וכל זמן שהעם נכנעים למנהיגיהם ולדייניהם וסרים אל משמעתם, והמנהיגים והדיינים מפקחים על צרכי רבים אז כל העם על מקומו יבא

בשלום. וראוי לראשי עם קדש שהם בעלי התורה לנהוג באופן שימשיכם העם להיות שומרים דרך ה׳. וע״ז אמרו (ר״ה פ״ב) אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים ק״ו קטנים נשמעים לגדולים, ק״ו חיובא הוא? אלא מתוך שהגדולים נשמעים לקטנים ישאו הקטנים ק״ו בעצמם וכו׳, הרי שתקון ההנהגה מתחלת מהגדולים ומשלמת בקטנים, והאושר ההוה מזה הוא קיום התורה אשר עמה ההצלחה וההשגחה מצויה.

[ביאור המאמר] נמצא בזה שזכות פרנסי ישראל הוא סיבה לזכות הדור, וזכות הדור סבה להוסיף כח וזכות לפרנסיו, ע״י הנהגה נאותה מצד שניהם ובהשגחת ה׳ לטובה עליהם. ובהם נאמר זה דור דורשיו מבקשי פניך וגו׳ כלומר זה תכלית השלמות ותקון הדור. אמנם אין כשרות הפרנס מחייבת את הדור, ואין כשרות הדור מחייבת את הפרנס, אף שזכות אחד מגין על האחר בהנהגה הכוללת, והשאלה היא רק אם הדור הוא העיקר והפרנס הוא טפל לדור אז אחריות הדור גדולה מאד, ואם להיפך הפרנס הוא העיקר והדור טפל לו אז אחריותו של הפרנס גדולה ולפי האחריות ישולם השכר והעונש. וזהו ששאל למאי הלכתא אילימא וכו׳ אלא לענין תוקפא וניחותא קאמרי היינו לענין ההנהגה שאם הדור עז ואינו שומר סדר היחס ודין הקדימה והאיחור שזה מצד העזות והגאות, הקב״ה מעמיד להם פרנס עז ומכניעם בעל כרחם, ואם הדור נוחין זה לזה וחולקין כבוד אלו לאלו הקב״ה מעמיד עליהם פרנס המנהיגם בנחת, ובכן ההנהגה באמת ובמשפט ובצדקה. ולמאן דאמר דור לפי הפרנס אומר איפכא שאם הפרנס עז העם מאזין עליו, ואם הפרנס נוח לבריות הבריות נוחות לו, וכן הדבר שהענוה כתר כל המדות והסיבה ליישר כל ההנהגות.

[פשרה] והנה אף כי התורה האלהית דינים מלפניה ודינים מלאחריה ואין לה קיום אלא על הדין והמשפט, והראשונים לא החשיבו הפשרה והביצוע במקום דין, כדאמרינן בפרק יש נוחלין (ב״ב) דייני דחצצתא הכי דייני, אולם לפי ההנהגה המדינית מוכרחים אנו לרוב, לנהוג בביצוע ובפשרה בהרבה דברים שבין אדם לחבירו ולהכריע בין ההפכים. ולמיעוט וקוצר דעתנו הגיעו הדברים שאפילו בדינים הפשוטים תפול הפשרה והביצוע מפני סיבות נוספות ומסופקות ולפי שאין רחמים בדין. ולעת כזאת שהלבבות חלושות והידים רפות הביצוע והפשרה סיבה קרובה להעמיד ההנהגה המדינית על מכונה. וגם הפרנסים הראשונים כשלא היה הדין ברור לפניהם בחרו בפשרה, כדאמר ר׳ יהושע ב״ק (סנהדרין פ׳ א׳) מצוה לבצוע שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו וגו׳. וכן דרש ר׳ שמעון בן מנסיא עה״פ ולפני התגלע הריב נטוש. ואם כן היו נוהגין ראשי וחכמי ישראל כ״ש שרידי דורות הללו שאין בהם כח לעמוד על קו הדין שיש להם לחזור אחרי הפשרה והביצוע, ובעלי הריב יתרצו בזה, וזהו דור דורשיו הדורשים הפשרה והביצוע להכריע בין הטענות ולסלק הקטרוג מבקשי פניך יעקב סלה, כמו יעקב שעשה פשרה וזכה להיות סלה תמיד עם השכינה, וכן אנחנו כשנבקש תיקון ההנהגה ומשפטה שהיא בענוה נזכה לישועה, כמו שכתוב בקום למשפט אלהים להושיע כל ענוי ארץ, וכתיב לה׳ הישועה על עמך ברכתך סלה, ה׳ צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה.

קכו

דרשה על הממשלה

מיסוד ס׳ נפוצות יהודה דרוש נ׳

ואלה דברי דוד האחרונים נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הוקם על משיח אלהי יעקב וגו׳ רוח ה׳ דבר בי וגו׳ (ש״ב כ״ג).

[מושל צדיק ומלך עריץ] שבעת הפסוקים הראשונים בפרשה הזה אין להם הבנה פשטית ולא המשך ויחוס זה לזה בהשקפה הראשונית. ובאמת תוכנם להבדיל בין הצלחת מושל ביראת ה׳ כמלכות בית דוד כי ברית עולם הושם לו ערוכה בכל ושמורה ובאה לשוב לאיתנה אחר הפסקתה בגרמת החטא, ובין הצלחת מלך עריץ אשר תהיה אחריתו להכרית אחר תום פתגם מעשה הרע אשר בעבורו נתן כתר מלכות בראשו, בגזרת עליון ליסר בו את הממרים. ונאמר פה ואלה דברי דוד האחרונים, כי אז נשלמה חקירת אמתתם מכח הנסיון של חכמים אמתים כי כל זמן שמזקינים חכמתם נתוספת בהם. נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הוקם על, שני מאמרים מתיחסים למאמרים בסמוך משיח אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל, כי נבחר למשיח אלהי יעקב מצד יחוסו שהיה בן ישי, כברכת יעקב לבנו יהודה לא יסור שבט מיהודה וגו׳ וכמאמר אסף (תהלים ע״ח) ויבחר את שבט יהודה וגו׳ ויבחר בדוד עבדו וגו׳, ונעים זמירות ישראל כנגד הגבר הוקם על, שענינו על עלוי מדרגת רוח הקדש שממנו תוצאות זמירותיו. והמשיך הביאור לשני החלקים אשר זכר, כי כנגד נעים זמירות ישראל אמר רוח ה׳ דבר בי וגו׳ להורות כי רוח לבשה את מעשיו בחבור ספר תהלים ואפילו המלות עצמן הודיעו על לשונו מפי עליון. וכנגד משיח אלהי יעקב מלתו על לשונו אמר אלהי ישראל וגו׳, והכוונה לאמירת גבוה שמזכיר להלן בסמוך, וקודם הזכרתו הפסיק באמרו לי דבר צור ישראל, להורות כי על

אדותיו היתה אמרת אלוה צרופה, ואיזו היא אמרתו מושל באדם צדיק וגו׳. וכאשר נעבור על כל דבריו נראה שכוונתו בזה להורות כי מלכות הצדיק ראויה להקרא מלכות באמת, והיא אשר העליון חפץ ביקרה ובקיומה לברית עולם, אולם מלכות עריצים אינה אלא שבט אפו וכלי זעמו ליסר בהם את הממרים לשכים בעיניהם ולצנינים בצדיהם, וזהו אמרו כל פועל ה׳ למענהו וגם רשע ליום רע. אמנם אחרי עשותו ית׳ המזמתה ובאמצעותם יאבד זכרם, אז תצא אש ובערה קוצים ואין מכבה. והכנים בכלל דברים ענינים מתיחסים רבי התועלת, וזכר אלהי יעקב ואלהי ישראל לרמוז כי מידי אביר יעקב היתה זאת לו מכח ברכתו שברך ברוה״ק את יהודה ראש שבטו כנ״ל. מושל באדם צדיק והוא ישראל, שנאמר בהם אדם אתם וצדקות אהב, כשצדקת המושל הזה תהיה מצד יראת שמים שבו, מושל יראת אלהים ענינו בעל יראת ה׳, וכלו יאות במלך דוד, כי לא היה מתנשא לומר אני אמלוך ולא היה רודף אחר הכבוד, כמו שהורו מעשיו עם שאול. והיתה מלכותו של דוד כלו ביראת ה׳ לשפוט תבל בצדק ולנחותם בדרך אמת לרצון לפני ה׳. וכאור בקר יזרח שמש וגו׳ הורה בזה על הצלחת המושל שזכר הנמשכת ובאה לו ולזרעו מאת האלהים, ודמה אותה לאור בקר עת צאת השמש מחופתו ישיש כגבור לרוץ אורח, בקר לא עבות מנוגה ממטר דשא מארץ, ר״ל מה שאמרתי כאור בקר היה להבדיל בין האור הזה ובין אור עבות והוא האור המתפשט בעבים מחמת הנוגה המתחדש בהם מצד המטר אשר המטיר ה׳ על הארץ כשיזדככו העבים ההם וישאר ממנו שם חומר מעט, ובכן מצד דקותם יוכנו לקבל גווני הקשת ע״י ניצוצי אור החמה המתנוצצים לנגדם, והגוונים ההם הולכים הלוך וחסור במעט מן הזמן. ומודעת זאת שאם ימלאו העבים גשם ועל הארץ יריקו אז יתחדש מראה הקשת בעבים ההם המדוקדקים ומזוככים ממראה עיני השמש המביטים לנגדם. והסתכל איך השלים הוראת כוונה זו באמרו דשא מארץ, כי אמנם המטר ההוא הנשאר בעבים שעדיין לא נתך ארצה הלא הוא בכחו דשא מארץ שאין כחו מספיק אלא להוצאת הדשא הבלתי צריך לרוב גשמים, כאמרו כשעירים עלי דשא, ונמשך הלשון הזה על דרך מה שהורגלו בני אדם לומר בראותם גשמי ברכה מועילים מאד לתבואת הארץ, יאמרו הגשמים הללו הם כלם תבואה, וכן יאמר הכתוב הלז חומר המטר הנשאר עדיין בעבים הוא דשא מארץ בבחינת היותו עצור שם בכח.

[מלכות בית דוד] כי לא כן ביתי עם אל, רוצה לומר בית מלכותי לא ימוט ולא יתבטל כבטול גווני הקשת, כי ברית עולם שם לי והיא ערוכה בכל להיות מתמדת בכל זמן אם לא יגרום החטא, והוא מה שהבטיחו נתן הנביא בשם ה׳ באמרו (ש״ב ז׳) ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם לפניך כסאך יהיה נכון עוד עולם. ושם נאמר והקימותי את ממלכתו הוא יבנה בית לשמי וכוננתי את כסא ממלכתו עד עולם. ואליו נשא את נפשו לאמר במזמור קל״ב נשבע ה׳ לדוד אמת לא ישוב ממנה מפרי בטנך אשית לכסא לך אם ישמרו בניך בריתי ועדותי זו אלמדם גם בניהם עדי עד ישבו לכסא לך. ובאותו מזמור עצמו כתוב לאמר שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי, והוא הלשון המוזכר כאן באמרו ערוכה בכל. אמנם בזמן שישראל אין עושין רצונו של מקום הרי היא שמורה אצלו ית׳ עד ירצו את עונם, ואף אם יהיו הפסקות בינתים יום שמורים הוא לה׳ להחזיר עטרת המלכות ליושנה ובעתה יחישנה, ולא שבטלה מלכותו כי הברית קיימת לעולם ואין זה אלא תוכחה על עון ושוב תשוב אליו מלכותו כעת חיה, וכמאמר נתן הנביא לדוד בנבואתו הנזכרת, אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן אשר בהעוותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם וחסדי לא יסור ממנו וגו׳ ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם וגו׳ כנזכר לעיל. והרי הוא דומה למאמר יעקב לא יסור שבט מיהודה וגו׳, היינו שלא יבוטל לגמרי עם היות שיקרה לפעמים הפסק בנתים לאשמת העם, והבטיחו כי בעת קץ יבוא בלי ספק כי לא יאתה כאמרו ולו יקהת עמים. כי כל ישעי וכל חפץ כי לא יצמיח, הזכיר הסבה שבשבילה מלכותו בכל משלה וחפץ ה׳ בידו יצליח מצד היותו בלתי רודף אחר הכבוד כמנהג מלכי ארץ, כי כל מגמתו היתה ליראת שמים, וזה הורה באמרו כי כל ישעי וכל חפץ כי לא יצמיח, ר״ל עם היות דבר המלוכה תלוי בו כל ישעי וטוב הצלחתי לישב על כסא ה׳, בכל זאת חפצתי שלא יצמיח חפצי כי חפצתי ביקרו של שאול המלך, ולכן אמר חפץ בלא בנוי לעצמו, לפי שהחפץ הזה לא היה להנאתו ולטובתו כמו הישע למלכות עצמו. ובליעל כקוץ מונד כלהם וגו׳, הולך לדרכו נושא משך הדברים באמרו אמנם מלכי בליעל העריצים הרודפים אחר הכבוד הרי הם כקוץ מונד בידו ית׳ המניע ומניד אותם להכאיב בהם המורדים בו כאמרו הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי בגוי חנף אשלחנו (ישעיה ט׳). והוא אשר דבר שלמה כל פעל ה׳ למענהו וגם רשע ליום רעה (משלי ט״ז), ירצה שהרשע העריץ הרי הוא בידו ית׳ רצועת מרדות ליסר בו את החוטאים. כי לא בידם יקחו, כלומר כי לא בכחם יגברו המלכים העריצים כקומם לערוץ אנוש מן הארץ, רק הכל ברצון האל המאזרם חיל להשלים חפצו. ואיש יגע בהם ימלא ברזל ועץ חנית, הכוונה כי לא יוכל איש לעמוד מפניהם בעודם כלי זעמו של הקב״ה, כי יהיו לו לקוצים מכאיבים ויכוהו ויפצעוהו כאלו נדקר במדקרת חרב וחנית והרבו פצעיו בכל גופו. אולם אחרי התיסר עמים באמצעותם כפי

רצונו ית' אז יפקוד על העריצים ההם ויחר אפו בהם ויכלם, וזה שאמר ובאש שרוף ישרפו בשבת, ר"ל כשישבות הקב"ה ממלאכתו וישלים חפצו על ידם, וכאמרו והיה כי יבצע ה' את כל מעשהו בהר ציון ובירושלם יפקוד על פרי גודל לבב מלך אשור וגו' ואז יצליח את דרכיו צדיק מושל יראת אלהים וימלך מלך והשכיל ועשה משפט וצדקה בארץ.

[מזמור אל נקמות ה'] ואשא עיני ואראה והנה מזמור אל נקמות ה' אל נקמות הופיע, הכפיל לומר נקמות כי הוא חזק ותקיף בנקמותיו נגד העריצים, וזו היא באמת מדת רחמים לצורך ישובו של עולם כי רחמי רשעים אכזרי, לכן הופיע והראה נקמתו פעם אחר פעם. ואחרי הניחו הקדמה זו התחנן אל ה' לקרב סלוקן של עריצים מן העולם למען ישקטו הצדיקים וינוחו, ואמר הנשא וגו' הנשא כנגד גאים שבסוף הכתוב, כי לא יתברך לבדו יאות ההתנשא לכל לראש, כי גאה גאה תרגם אונקלס איתגאי על גיותניא וגיאותא דיליה הוא, ואין לזרים אתו להלביש עצמם במלבושו שלו כי ה' מלך גאות לבש. עד מתי רשעים וגו' ה' יודע מחשבות אדם כי המה הבל, ירצה אל תגברו על היות ית' בלתי משגיח מצד מה שראיתם כי אין מציל העשוקים מידכם, דעו נאמנה כי יודע ה' מחשבות אדם שכמותכם כי המה הבל ובסופכם ליטול את שלכם ואם יתמהמה חכו לו, אמנם הוא סובל מה שאתם עושים עד זמן מה כדי ליסר האנשים על ידכם, כי אתם בזה כלי משחיתו ושבט אפו. וזה שאמר אשרי הגבר אשר תיסרנו וגו' להשקיט לו וגו' שענינו לומר על דרך פירוש רש"י אשרי הגבר אשר בעוד שיכרה לרשע שחת על ידי מעלליו הרעים אשר ילאו אלהים ואנשים ובהם תתמלא סאתם לרדת שאולה, תיסרנו על ידיהם באופן כי מתוך היסורין ההם יתן אל לבו לשוב אל שמירת תורתך אשר ממנה תוצאות חיים ללמוד ולהורות ליישר לפניו דרך נאות להשקיט לו מימי רע בזה ובבא ע"י תשובה ומעש"ט. כי אמנם סמוך לבי בטוח כי לא יטוש ה' עמו וגו', כי בלי ספק הכל לטובתם כאמור. כי עד צדק ישוב משפט, כי גם משפט היסורין הנעשו בעמו ישוב עד צדק לצדק עצמם לטוב להם כל הימים, ואחריו כל ישרי לב, כי כל מי שישרה נפשם בם רודפים אחר הצדק הזה, על כן אמר כי עם הוראת בטחונו שלעולם בל ימוט, מי יקום לי עם מרעים וגו' לולי ה' עזרתה לי וגו' אם אמרתי מטה רגלי וגו' כי במעט נטיו רגלי בחשבי מחשבת על הצלחת העריצים, לולי ה' שהיה לי להשיב נפשי בתנחומות אל. וזה כי ברוב שרעפי בקרבי בחקירה זו, תנחומיך ישעשעו נפשי כי אתה תאיר נרי ברוח קדשך, וברוח נדיבה תסמכני באמרך אלי היחברך כסא הוות יוצר עמל עלי חק, ירצה איך יעלה על לב איש שאפשר למלך עריץ היושב על כסא הוות יוצר עמל, להתחבר אל דוד היושב על כסא ה' בצדק ומשפט ויראת אלהים, זה לא אפשר, ואמר לדוד אל יהא לבך נוקפך שהעריצים יתחברו אליך בשום פנים, כי המה יאבדו ואתה תעמוד, כי ברית עולם שמתי לך ערוכה בכל ושמורה. ובזה התנחם דוד ואמר ויהי ה' לי למשגב ואלהי לצור מחסי וישב עליהם את אונם וברעתם שעשו עם בני אדם יצמיתם ויכריתם, ועוד יצמיתם ה' אלהינו מצד היותו אלהינו על מה שעשו עמנו בפרט, כי השי"ת קצף עלינו מעט ליסרנו על ידם בתוכחות על עון, והם עברו לרעה וירעו וישחיתו בכל הר קדשנו, ויענשו על זה כי באש שרוף ישרפו בשבת, וצדיקים ישמחו ויעלזו לפני אלהים יתרועעו אף ישירו.

[ממשלת דוד] דוד היה מלך ישראל ע"פ התורה וחוקים קצובים ברצו העם, ואע"פ שכבר משחו שמואל למלך הוצרך להסכמת זקני העם וכרת עמהם ברית בחברון (ש"ב ה' ג') ואח"כ משחו אותו עוד הפעם למלך על ישראל, וכן כל מלכי בית דוד היו נכנעים למשפטי התורה להיות „דן ודנין אותו“ (סנהדרין י"ט), ולא יכלו לעבור על החוק הקבוע בעם. והיה מתיעץ תמיד עם אחיתופל ובראשי הסנהדרין (ברכות ג'). וגם בדבר מלחמותיו עם עמון ומואב שאל בסנהדרין (ב"ר פע"ד). ודרשו ה' אורי וישעי ממי אירא (תהלים כ"ז), שאמר דוד הפסוק הזה כשהיה מהלך לעמק רפאים, ולא הלך למלחמה עד ששאל באורים ותומים, וכן אתה מוצא בשעה שבא שמואל למשוח את דוד, היו מלאכי השרת מקטרגים לפני הקב"ה ואומרים רבש"ע מפני מה אתה נוטל המלכות משאול ונותנה לדוד? א"ל אני מראה לכם מה בין שאול לדוד, שאול המלך נשאל באורים ותומים, וכיון שהראה את הפלשתים אמר לכהן אסוף ידיך, ולא הספיק לגמור הדבר, שנאמר ויהי עד דבר שאול אל הכהן וגו' (ש"א י"ד), אבל דוד בשעה שהפלשתים באו לעמק רפאים, באותה שעה התחיל לשאול באורים ותומים, שנאמר ויוסיפו עוד פלשתים לעלות וינטשו בעמק רפאים וישאל דוד בה', ויאמר לא תעלה וגו' (ש"ב ה'), מי גרם להם שינצל? הקב"ה שהאיר לו ע"י האורים ותומים, כי בטח בה' שהוא אורו וישעו (ילקוט המכירי).

קכח

דרשה על המבול

מיסוד ס' אפיקי יהודה ח"א דרוש ה'

כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ כן נשבעתי מקצוף עליך ומגער בך (ישעיה נ"ד).

[השקר ובן זוגו] במדרש שוחר טוב (פסוק הנה יחבל און) א"ר לוי בשעה שאמר הקב"ה לנח שיכנים שנים שנים מכל מין ומין אתי שקרא בעי למיעל, א"ל נח לית את יכיל למיעל אא"כ נסבת לך בר זוג, אזל שקרא תבע בר זוג, פגע בפחתא (ריק ופוחז) א"ל מן אן את אתית? א"ל מן גבי דנח אזלית דבעי למיעל לתיבותא ולא שביק לי, דאמר לי אי אית לך בר זוג יכיל את למיעל ואי לא לא תיעיל, ואי בעית את תהוי לי בר זוג. א"ל ומה את יהב לי? א"ל אנא מתקן עמך דכל מה דאנא מסגל את נסבא. אתקון ביניהון דכל מה דשקרא מכנים פחתא נסבא, עללין תרוייהון לתיבותא, כיון דנפקין הוי שקרא אזיל מכנים ופחתא נסבא דקדמי ואתא שקרא בעצמו, א"ל אן אינון מה דסגילת? א"ל לא כדין אתקנת עמי וכו'. לא הוי ליה פתחון פה, הוי כל מה דשקרא מכנים פחתא נסבא. לכך הרה עמל וילד שקר, שקרא מוליד שקרא, ע"כ. והנה בגמרא (סנהדרין ק"ח) א"ר יוחנן דור המבול ברבה קלקלו וברבה נדונו, ברבה קלקלו דכתיב וירא ה' כי ר ב ה רעת האדם בארץ, ברבה נדונו דכתיב נבקעו מעינות תהום ר ב ה, ע"כ. וכתב מוהרש"א ז"ל כלומר שהקב"ה משלם מדה כנגד מדה, לפי שהם קלקלו בסאה גדושה וברבה נדונו במדה זו גדושה ורבה, ע"כ. ועדיין אינו מספיק, כי לא ביאר לנו ר' יוחנן מה היא המדה גדושה ומה היא אינה גדושה, ומה הוסיף ר' יוחנן על פשוטו של מקרא שבפירוש נאמר וירא ה' כי רבה וגו' ויאמר ה' אמחה את האדם וגו'.

[חטא דור המבול] אמנם עלינו לחקור תחלה מה החרדה הגדולה הזאת אשר החריד השי"ת והרעיש את העולם להמית הנבראים חלושי כח וקצוצי פאה בשנוי הסדר ובטול העולם ממנהגו? כי הכוכבים ממסלותם נלחמו ונפתחו ארובות השמים וגם מעיינות תהום רבה לעומתם חרדו, ומסורה בידינו שכל טפה וטפה שהיה הקב"ה מוריד עליהם היה מרתיחן בגיהנם, הה"ד בעת יזורבו נצמתו. עוד יש להרגיש קושית הש"ס אם אדם חטא בהמה מה חטאה? ונעורר עוד להקשות מה שהסתפק לאברבנאל ז"ל, באמרו לא אוסיף עוד לקלל את האדמה וגו' כי יצר לב האדם רע מנעוריו. כי הנה לא ימלט מהיות הטענה הזאת צודקת או לא, אם היא צודקת למה לא חשב כזאת בתחלה על דור המבול ולמה הענישם בהשחתה כזו? ואם אינה צודקת למה לא יענשו ג"כ בכל עת ובכל זמן אם אנשי הדור רעים וחטאים כמו לפנים דור המבול? ולבאר הדברים נאמר כי הם נמשכים אחרי דברי רבותינו ז"ל במדרש, בפסוק הנני משחיתם את הארץ, כי אפילו שלשה טפחים שהמחרישה שולטת בארץ נמוחו, משל לבן מלכים שהיה לו מנקת, כל זמן שהיה סורח היתה מניקתו נרדית, כך אמר הקב"ה הנני משחיתם את הארץ, הא אנא מחבל להון ומחבל לארעא עמהן, ע"כ. ופירוש הדברים, כי הארץ לפי טבעה היתה שמנה ודשנה יותר מדי, והיא גרמה להם לעשות רוע מעשיהם, ע"ד וישמן ישורון ויבעט וגו'. וכן אמרו חז"ל דור המבול לא נתגאו אלא בשביל הטובה שהשפיע להם הקב"ה וכו' ולא מצד בחירתם הרעה לבדה המגודרת במעשה הנערות, אלא שגם הארץ בבחינותיה גרמה להם לחטוא. והנה ההבדל שבין האדם המתנהג על מדותיו הנמשכות ממעשה נערות, ובין האדם הקונה מדותיו לפי טבע המגדל והזן הוא זה, כי הקנויות ממעשה נערות אין ההתמדה מחויבת עליהם, כי כמו שהילדות והשחרות הולכים וחסרים מעט מעט, כן לעומתם יחלשו התאוות והתשוקות של הבשר מעט מעט, כי בסור הסבה יסור המסובב. אבל התאוות והתשוקות הקנויות להגוף מכח מאכלו ומשקהו לא יופסקו עד יומו האחרון. והנה אם היה דור המבול רעים מצד חומרם לבד הבא ממעשה הילדות לא היה ההכרח נותן למחות כל הארץ והב"ח והצמחים כלם, רק האדם לבדו היה נענש כפי חטאו ולא יותר, והדור האחרון בניהם אשר יקומו מאחריהם אך יראו יקחו מוסר ולא יעבטון ארחותם. אולם אחר שידע השי"ת כי זולת בחירתם ברעה מצד מעשה נערות היתה הארץ וצאצאיה גורמת להם לחטוא, אי לזאת החריד השי"ת את כל החרדה הזאת לשנות כמעט סדרי בראשית, והעלה תהום רבה והוריד מטרות עוזו, והיה מרתיחם בגיהנם כדי שתתבשל הארץ ותתפעל מטבעה השמנותי, והמים גברו מאד על הארץ, ערו ערו עד היסוד בה, והוא שלשה טפחים של מחרישה שלא נשאר עוד כח ביד הצמחים והחיים הגדלים מן הארץ, לגרוע מדות האנשים ממה שנזונים כדי להחלישם ולמנוע אותם מחטא. וזהו מאמר התורה וירא ה' כי רבה רעת האדם ב א ר ץ, ר"ל רעת האדם שמתגדלת מתוך טבע הארץ, והמופת לזה וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, כלומר בכל זמנו בין בנערותו בין בזקנתו, ולא יחלש היצר בקרבו מעולם, וינחם ה' כי עשה את האדם ב א ר ץ, המשפעת טובה ליושבים עליה לרוב, ויאמר ה' אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני ה א ד מ ה, כלומר עם שטחיותה העליון, רומז למאמר הנני משחיתם את הארץ עמה ממש, מאדם עד בהמה וגו' כלומר עם כל הב"ח הגדלים על זאת הארץ. והנה עשה המבול כל אשר יזם ה' לעשות, כי נטשטשו כל הצמחים וגם האדמה תשאה שממה משמנותה, באופן שלא תגרום עוד תשוקות רעות לאוכלי צאצאיה, אבל נשאר אפשרית הבחירה לאדם להרע או להיטיב מצד חמרו ושכלו, ואם נפש אחת תחטא או רבים

המה ישאו את עונם ולא הארץ וצאצאיה, וזה מאמר התורה אחר עבור מי נח מעל הארץ, ויאמר ה׳ אל לבו לא אוסיף עוד לקלל את האדמה בעבור האדם, רק האדם לבדו חטאו ישא, כי מן הוא והלאה יצר לב האדם רע מנעוריו, ר״ל ממעשה נערות לא מכח המגדל והזן, וא״כ כיון שאין כאן מנקת רעה בין מצד הצמחים בין מצד הב״ח המגדלים על הארץ, לא אוסיף עוד לקלל את ה א ד מ ה וגו׳ ולא אוסיף עוד להכות את כל חי וגו׳. וזהו כוונת ר׳ יוחנן בדרשו מלת ר ב ה לבינוני פועל כמו מתגדלת והולכת ולא לתואר הרעה, כי התרבות הרעה באה מצד הארץ עצמה, ע״ד כרוב לפריו הרבה למזבחות וגו׳, ואמר ברבה קלקלו וברבה נדונו, כלומר אם יקשה לך למה נדונו במעינות תהום רבה עד שמכח זה מוט התמוטטה הארץ פור התפוררה, ה״א היה די להביא המבול מים על הארץ לשחת הבריות והארץ תעמוד על מעמדה, אך התשובה ע״ז היא כי רבה רעת האדם ב א ר ץ, וא״כ ברבה קלקלו, לא לבד במעשה החומר אלא גם באמצעות הארץ ברוב השפעתה שהעירה והתעוררה על ידה תאות התשוקה בבני אדם, לזה נדונו ברבה, שעלה התהום המגורר ברבה כדי שתהא המנקת נרדית ויתמו חטאים מן הארץ, כלומר אותן החטאים הנמשכים מן הארץ עצמה, אבל ישאר אפשרית החטא מצד החומרית והוא יצר לב האדם הרע מנעוריו.

[שקר וכזב] חז״ל דרשו (ב״ר פל״ב) תאבד דברי כזב, מדבר בדור המבול הן ודבורן כזב, ר׳ פינחס אמר הן ומדברותיהן כזב וכו׳, ואני כאשר עשו כן עשיתי ומה ביני לבינם אלא שגמלתני טובה, ואמרת לי בוא אתה וכל ביתך אל התיבה, ע״כ. והדברים האלה צריכין ביאור. ונראה כי הוקשה לבעל הדרוש על הפרזת מדת הקללה אשר קלל המשורר למי שדובר כזב, כי בהשקפה הראשונה בני עליה אשר ינצלו מזה המה מועטים וכן אמר דוד המלך ע״ה אני אמרתי בחפזי (ר״ל בהשקפה ראשונה) כל האדם כוזב, וא״כ איך יקלל המשורר קללה נמצת רוב האנשים? ע״כ העמיקו חכמינו בעלי המדרש לומר שלא קלל באבדון רק את מי שנתקשרה ונתעצמה בו מקרה הכזב עד שלא תפרד ממנו בשום אופן, לזה דרשוהו בלשון ראשון על דואג ואחיתופל וד״א על דור המבול, וזהו שאמרו הם כזב ודבריהם כזב, שמתעצמים כ״כ עם הכזב ומתאחדים עמו עד שגם הם יתוארו בשם כזב, ע״ד שמתואר עושה עולה בשם עולה כד״א וכל עולה קפצה פיה, והוא במקום תואר עֻול, והרמב״ן אמר כי יכונה האיש בשם ציד במעשהו לתדירותו. אולם ר׳ פינחס נתן תואר אחר לדוברי כזב, ואמר הן כזב ומדברותיהן כזב, והוא ע״ד שאמר החכם (מוהרי״ע בשער מ״ב) אם אחד ינאף בעבור ריוח אינו נואף כמו העושה כן בעבור חמדה, רק הוא נבל. וכן יש שקרן הדובר שקרים לפעמים ושקרן העושה כן בתדירות ומרויח בזה וזהו נבל. ומטעם זה אמרו רבותינו ז״ל שמותר לשנות מפני דרכי שלום, אף כי בפירוש אמרה תורה מדבר שקר תרחק, כי באמת לא הרחיקה התורה דבר שקר זולת אם תכליתו שקר, אבל אם תכליתו אמת כמו אם נעשה מפני דרכי שלום, ואין לך מעשה אמת יותר מן השלום, אז אינו נקרא שקר ולא הרחיקהו התורה. אולם אם המשנה אומר שקר מפני איזה ריוח המקוה לו מסבתו הוא נבל ולא שקרן, שהרי הריוח איננו שקר.

[סבי דבי אתונא] ובזה יבואר ענין הויכוח בין סבי דבי אתונא ובין ר׳ יהושע בן חנניה (בכורות פ״א) ששאלו לו אימא לן מילי דכדיבי (דברי כזב) אמר להו הוי לן כודניתא וילדה והוי תלה פתקא וכתיב בה דמסיק בי אבא אלפא זוזי, אמרו ליה וכודנייתא מי ילדה? אמר להו הי ניהי מילי דכדיבא (כלומר הן הן דברי כזב). כי בחנו אותו אם יודע ובקי הוא בגדרי השקר, מה הוא שקר שרגילין בו בני אדם ומה שקר שהוא כזב בתכלית שראוי להתרחק ממנו, ובקשו שיאמר להם מילי דכדיבא כלומר מה הוא שקר הרגיל בלא תכלית, ואחר שסיפר ר׳ יהושע שהיה להם כודנייתא והיה תולה בה חתיכת נייר שמגיע לו אלף זוז מבית אביו, ושאלו אותו וכדנייתא מי ילדה, שאין זה במציאות כלל, והשיב אמנם הדברים האלה הם דברי שקר, והם מלים בעלמא בלי שום תכלית, כי ידוע הוא שכודנייתא לא ילדה ולא יוכל להונות בזה בני אדם, אבל אם לא זכר הכודנייתא רק הפתקא שמגיע לו אלף זוז והשתדל לגבותם כדי להרויח אז בודאי הוא שקר מוהלט בתכלית רעה.

[ביאור המאמר] ועתה קורא משכיל שים עיניך ולבך אל פתח דרושנו הלז, בשעה שאמר הקב״ה לנח שיכנים שנים שנים אתי שקרא בעי למיעל וכו׳, אבל נח לא חפץ להכניסו כי ידע שבשבילו בא המבול, וכל זמן שהוא במציאות אין העולם מתקיים. אך אמר לו להביא בן זוגו שהוא האמת ועזר כנגדו ואם שניהם ביחד אפשר לאדם לבחור בטוב ולמאס ברע, אמנם האמת לא רצה להתדבק בו, ולכן התערם השקר כדרכו ויקרא לו לעזר את הפחתא כלומר מדה גרועה מטבעי בני אדם הצומחת מכח המתעורר ממעשה נערות, ושקר כזה יתקיים תמיד עם בני אדם, וגם המבול לא ישטפהו ולא יתבטל מכל וכל. והנה המתעורר לא רצה בתחלה לשתף עם השקר זולת אם יפעל לו איזה פעולה מתחדשת לעזר או להועיל, כמו תאוה או כבוד מדומה, ותיקן עמו שכל מה שיסגל השקר בדבריו המטעים את הבריות ומתפתים ממנו יתן אל הפחתא ויקבל הנאה מזה לפי דמיונו. אמנם בא להורות כי סוף סוף אין לשקר רגלים ולא יוכל לעמוד, ואמר אן אינון מה דסגילת, כלומר איך

ינעתי לריק וילדתי לבהלה, כד"א עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו. ומשיב לו השקרא לא כן אתקנית עמי וכו' כלומר תחלת השתתפותך עמך לא היה זולת שאתהנה הנאה המדומית החולפת ועוברת. ויצא משל מזה בפי כל „כל מה דשקרא מכנים פחתא נסבא", כלומר ההכנסה הנמשכת לו במשפט האמת רק ע"י שקר וכזב אין מי שיקח זאת ההכנסה, כי אין בה ממש, והוא ההעדר הכרוך בעקבו, והיא מליצת הרה עמל וילד שקר.

[יחוס מי המבול לגאולה העתידה] כבר בארנו כי מסבת פעולת הארץ לרבות את רעת האדם בא המבול, ואחריו נשאר רק לב האדם רע מנעוריו ובתור בעל בחירה לבחור בטוב ולמאוס ברע מבלי התפעלות הארץ ותוצאותיה. אך לעתיד לבא יבטל גם היצר הרע מלב האדם, כאמרם ז"ל דרש ר"י בר אלעאי לעתיד לבא מביא הקב"ה ליצה"ר ושוחטו בפני צדיקים ובפני הרשעים וכו' (סוכה נ"ב), ותניא רשב"א אומר עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועודך בידך, ואף שלמה אמר בחכמתו וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד אשר לא יבואו ימי הרעה אלו ימי הזקנה, והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו ימי המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה וכו' (שבת קנ"א), כי יבטל היצה"ר ויתבטל הנטיה לרע, ויאמר כי מי נח זאת לי, כלומר מעשה הגאולה המיועד לכם הוא ע"ד מעשה מי נח, כאשר נשבעתי מעבור מי נח וגו', היינו מה שאמר השי"ת לא אוסיף עוד לקלל את האדמה, והיה הטעם בזה כי יצר לב האדם נשתנה מהיותו רבה בארץ אל היותו רע מנעוריו, כן נשבעתי מקצוף עליך וגו' והוא העונש המיועד אחר המבול ג"כ ידחה, כי גם יצר לב האדם שהוא רע מנעוריו ישתנה בימות המשיח, לבלתי יטה לדבר האסור, וא"כ אין מקום אל ההקצפה והגערה ולא יהיה עונש עוד, כי הכל יהיו צדיקים, יושיענו ה' אלהינו ויקבצנו מן הגוים וגו' בב"א, כן יהי רצון.

קכט

דרשה על השגחת ה'

מיסוד ס' עשרה למאה דרוש ג'

משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה אחת דולקת, אמר תאמר שהבירה הזו בלא מנהג? הציץ עליו בעל הבירה א"ל אני הוא בעל הבירה! כך לפי שהיה אברהם אבינו אומר, תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג, הציץ עליו הקב"ה א"ל אני הוא בעל העולם (ב"ר פל"ט).

[השגחה עיקר גדול באמונה] השגחת הבורא הפרטית בסדרי הבריאות והנהגת העולם והיצורים ולא על פי מקרה הוא אחד מי"ג עקרים בדת ישראל, ואמרו במשנה דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים (אבות פ"ב) ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה אא"כ נגזר עליו מלמעלה (חולין ז':). והנביא אמר גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו (ירמיה ל"ב י"ט), ולולא ההשגחה הפרטית בטלו שכר ועונש. ולא היה לישראל תקומה ח"ו, כי איך אפשר להציל „הכבשה האחת בין שבעים זאבים" וע"ז השיב ר' יהושע בן חנניה להמין גדול הרועה שמצילה (עקרים מאמר ד'). גם לא אפשר לשער כי העולם מתנהג מבלי מנהיג, ואף אם נראה לפעמים צדיק ורע לו ורשע וטוב לו, או דברים אחרים שנראים לו משונה ושלא כדרך הטבע אין זה ראיה כי לית דין ולית דיין, אדרבא זהו מדרכי השגחתו ית' שאין אנו משיגים אותה, וכמו אברהם כשיצא עם אביו תרח מאור כשדים ללכת ארצה כנען, היה תמה ומשתומם אולי ינהיגנו אביו בדרך לא טוב כי תרח היה עובד ע"ז, לכן הבטיחו ה' שהוא מנהיג העולם ובהשגחתו הוא הולך מארץ מולדתו לארץ שהבטיחו השי"ת, וכמו שאי אפשר לבירה להיות בלי בונה ובעל הבירה אף בעת שהיא דולקת, כמאמר המדרש שהתחלנו בו. ובודאי יש שכר ועונש אף שנראה צדיק ורע לו ורשע וטוב לו, כי בהיותנו קרוצי חומר לא נוכל להשיג מה הוא טוב ומה הוא רע, כי לפעמים עושר שמור לבעליו לרעתו ולהיפך הרע הוא לטובתו. גם נוכל לומר שהטוב והרע שמורים לעתיד לבא בעולם שכ'ו טוב ובעולם שכלו ארוך. ודרשו אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו (ירמיה כ"ג), משל לארכיטקטון שבנה מדינה ועשה בתוכה מחילין ומערות ומטמוניות, ואח"כ יצא קטריני (עונש כסף) על אותה מדינה, התחילו בני המדינה להטמין כספם וזהבם לתוך המחילין והמערות והמטמוניות. אמר להם הארכיטקטון אני בניתי את המדינה ואני עשיתי המטמוניות בתוכה, הממני אתם מטמינים? כך הקב"ה אמר לעושי עבירה העושים מעשיהם בסתר לאמר לא תשורני עין וסתר פנים ישים (איוב כ"ד), ואני עיני משוטטות בכל הארץ (דהי"ב ט"ז), וכה"א הוי המעמיקים מה' לסתור עצה והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי יודענו (ישעיה כ"ט) וכו' (תנחומא).

[השגחה מביאה לידי יראת שמים] לפעמים ימנע השי"ת מן האדם דברי הכרחי אליו כדי שיתפלל האדם אל ה' וישיג את הדבר ההוא ע"י תפלתו, ואז ידע שהוא ית' משגיח בעולם. וע"י אמונת השגחה יבוא אל היראה ממנו ית', כי מי שאינו מאמין בהשגחה לא יתכן בו היראה, כי למה יירא ממי שלא

ידע ממעשיו, כמ״ש על הרשעים ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב וגו׳. אמנם לאו כל אדם זוכה לזה שיעשה לו ה׳ מופת חושיי על אמונת השגחה, כי העיקר אשר ישתבח בה האדם היא האמונה, ראה מה כתיב ויאמן העם שהיתה אמונה בלי מופת עדיין, שהרי ע״י מופתים גם החרטומים האמינו ואמרו אצבע אלהים היא. א״כ מן הראוי שלא יעשה ה׳ אלהים דבר מופת חושיי לשום אדם, אמנם לאיש הירא את דבר ה׳ והמאמין אמונה שלימה מבלי מופת, לזה יעשה ה׳ ית׳ לפעמים הדבר הזה ויראהו מופת חושיי למען אשר יהיה לו לצור מעוז ולמחסה נגד היצר הרע ונגד האנשים המסיתים אותו תמיד כל היום להפילו בבאר שחת מחמת רוע סדר הנמצא בעולם כמו צדיק ורע לו וכו׳. אבל לאיש שאינו מאמין ואינו ירא לזה לא יעשה ה׳ הדבר הזה, ואף אם מאמין מחמת יראה הוא כמו הירא את דבר ה׳ מן המצריים אשר מיד שהיה להם מנוחה נתנו את בהמתם לרדוף אחרי בני ישראל, כי לא היה להם יראה מחמת השגחה רק מחמת העונש, וכמו חרטומי מצרים שאמרו אצבע אלהים היא. אבל ביראים השלמים כתיב נתת ליראיך נס להתנוסס מפני קשט סלה, ירצה שלאנשים אשר הם כבר מכונים יראיך ר״ל שכבר יש להם יראה ממנו ית׳ מחמת אמונת השגחה, אתה נותן להם לפעמים נס להתנוסס הוא מופת ע״י תפלה, ואמר הטעם מפני קושט סלה, לפי שאמונתם הוא אמת ולא ימוטו לעולם מפני המסיתים כנ״ל. וזהו שדרשו חז״ל קרוב ה׳ לכל קוראיו, יכול לכל ת״ל לכל אשר יקראוהו באמת, להורות שאין הקב״ה עושה המופת שישמע תפלתו רק למי שקודם לזה ג״כ ידע האמת שהקב״ה משגיח בארץ ועי״ז הוא ירא ה׳. וכדי שלא יוסת ויודח מהרשעים הקב״ה מונע ממנו לפעמים דבר הכרחי כדי שיתפלל וישיגהו ע״י תפלתו ויהיה לו מופת על ההשגחה כנ״ל, ואמר הטעם למה יעשה כן השי״ת כי שומר ה׳ את כל אוהביו שלא יתפתו מן היצה״ר ומן המסיתים, אבל את כל הרשעים ישמיד, לכן הוא עושה לאוהביו המופת הנ״ל.

[השגחה פרטית] גם העמים הקדמונים האמינו בהשגחת ה׳, אך אמרו כי השגחתו היא כללית ולא בפרט, ואמרו כי „עזב ה׳ את הארץ" ומסר הנהגת התבל לצבא השמים לשמש ולירח ומזלות, ודעה זאת מתנגדת לתורת ישראל, כי אנו מאמינים כי עיניו על דרכי איש וכל צעדיו יראה (איוב ל״ד כ״א) ומה׳ מצעדי גבר כוננו (תהלים ל״ז). ואמר רבא למה לי דכתב רחמנא יציאת מצרים ברבית וציצית ומשקלות? אמר הקב״ה אני הוא שהבחנתי במצרים בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור, אני הוא שעתיד ליפרע ממי שתולה מעותיו בנכרי ומלוה אותו לישראל ברבית, ומי שטומן משקלותיו במלח, ומי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא (ב״מ ס״א:). ועפ״ז הדברים שאמרנו יבוארו הכתובים: תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק בגאוה ובוז מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם תסתירם בסתר פניך מרוכסי איש תצפנם בסכה מריב לשונות ברוך ה׳ כי הפליא חסדו לי בעיר מצור, ואני אמרתי בחפזי נגרזתי מנגד עיניך אכן שמעת קול תחנוני בשועי אליך בנשאי ידי אל דביר קדשך, אהבו את ה׳ כל חסידיו אמונים נוצר ה׳. במדרש רבה אמרו על צדיק שהוא צדיקו של עולם, וברש״י עתק כמו ויעתק משם, מרוכסי איש מחבורי רשעים המתקשרים יחד, אמונים נוצר ה׳, שומר ה׳ את המאמינים בישעתו וסומכין עליו. ירצה שהנה הרשעים מכחישים בהשגחה ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלוה יעקב, וטענתם היא שהקב״ה הוא רם ונשא וגאה על כל גאים, ובוז וחרפה היא לו להשגיח בארץ השפלה הזאת, והיא הכוונה באמרו רם על כל גוים ה׳ כי לפי דעתם רק על השמים כבודו, וז״ש תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיקו של עולם עתק ר״ל שנעתקו ממנו יושבי הארץ, ומפרש טענתם בגאוה ובוז, כלומר אשר לו הגאוה שנאמר ה׳ מלך גאות לבש, בוז וחרפה היא לו להשגיח עלינו. והרשעים הללו לא די שהם חוטאים אבל גם מחטיאים אחרים, לכן כאשר יראה ה׳ אדם מאמין וירא באמת, הקב״ה צופן ומונע ממנו בכוון דברי הכרחי אליו כדי שיתפלל וישיג הדבר ע״י תפלתו ויהיה לו למופת, וז״ש מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, לפי שעי״ז פעלת צור מעוז לחוסים בך נגד בני אדם המסיתים. ואמר תסתירם בסתר פניך מרוכסי איש מחבורי רשעים, ברוך ה׳ כי הפליא חסדו לי בעיר מצור, שמשבח לבוראו על אשר עזרו ה׳ שלא ילך בעצת רשעים בעת שהיה במצור ע״י היצה״ר שהסיתו לכך. ואני אמרתי בחפזי נגרזתי מנגד עיניך ר״ל בעת חפזי וצרותי אמרתי לא אעצור כח לעמוד נגד הרשעים הכופרים בהשגחה שהיא מנגד עיניך כי עיני ה׳ משוטטות בכל הארץ, אכן שמעת קול תחנוני בשועי אליך, שעי״ז הראית לי מופת כנ״ל, ולא היה זה לימים רחוקים אבל שמעת מיד בנשאי ידי אל דביר קדשך, ואמר אהבו את ה׳ כל חסידיו אמונים נוצר ה׳, דוקא למאמינים בישועתו מקודם, אבל לאלו שאין מאמינים לא יעשה ה׳ אות לטובה.

[אמונת חנה ופנינה] ע״י החקירה הזאת נבין פרשת חנה ופנינה, שנאמר שם וכעסתה צרתה גם כעס בעבור הרעימה כי ה׳ סגר בעד רחמה, ויקשה הכפל של וכעסתה גם כעס, וגם הכפל כי ה׳ סגר בעד רחמה, שנאמר למעלה ולחנה יתן מנה אחת אפים כי ה׳ סגר בעד רחמה. ואמר עוד מדי עלותה בבית ה׳ כן תכעיסנה, ויפלא הדבר שלא תכעיסנה בפעם אחרת, ונאמר ותתפלל על ה׳ ולא אל ה׳, וחז״ל

אמרו שהטיחה דברים כלפי מעלה, ולמה האריך בלשונו ואמר יתן את שאלתך אשר שאלת מעמו ולא אמר סתם יתן לך בן, וע"ז רמזו חז"ל אל תרבה שיחה עם האשה. ונאמר ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי בה׳ רמה קרני וגו׳ וכל הפסוקים האלה אינם ענין תפלה אלא שירה. אמנם נוכל לישב כל זה ולומר כי על כעס שהכעיסה פנינה לחנה על היותה צרתה לא היתה ראויה לעונש שתהא קוברת בניה כאמרה רבת בנים אומללה, אבל מפני שפנינה כפרה בהשגחה והיתה מהכת הרשעים הנ"ל הדוברים על צדיק עתק בגאוה ובוז כמו שבארנו, זה היה גם חטא חפני ופינחס שני בני עלי הכהנים שנאמר עליהם שהיו בני בליעל לא ידעו את ה׳ ר"ל שכפרו בהשגחתו ית׳. והנה ראתה פנינה שחנה תמיד מתאוננת על ה׳ על אשר סגר רחמה, וזה היה כשחוק בעיניה באמרה לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב, והיה לחנה שני מיני כעס ממנה, אחד על צער בנים אשר שחקה עליה ושני על כפירת ההשגחה, וז"ש בעבור הרעימה כי ה׳ סגר בעד רחמה, שהלעיגה על חנה שמתרעמת ומתאוננת על ה׳ שסגר רחמה, כי לדעתה לא ידע עליון מכל זאת, וז"ש מדי עלותה בבית ה׳ כן תכעיסנה ר"ל על עלותה בבית ה׳ להתפלל, כי ענין התפלה לא האמינה כלל. ולכן התפללה חנה על ה׳, על הכפירה שכפרה פנינה בה׳ וזה עיקר הכעס, ואמרה לעלי לא אדוני אל תתן את אמתך לפני בת בליעל היא פנינה, ואמרו חז"ל כי חנה אמרה לעלי לא אדון אתה בדבר הזה ואין רוח הקדש שורה עליך ואין אתה מבינה עיקר הכעס שלי על פנינה שמשקרת בהשגחת ה׳. ויען עלי ויאמר לכי לשלום וגו׳ בישרה שלא יהיה לה עוד מחלוקת מפנינה, כי אלהי ישראל יתן את שאלתך, וע"י שישמע ה׳ תפלתך יהיה לך למופת בהשגחת ה׳, וגם פנינה תודה בעל כרחה, כמו שדרשו חז"ל עה"פ עד עקרה ילדה שבעה ורבת בנים אומללה, בעוד שחנה עקרה ילדה שבעה, פנינה רבת בנים אומללה וקוברת בניה, חנה ילדה שבעה שנאמר כי פקד ה׳ את חנה ותלד שלשה בנים ושתי בנות וכשחנה ילדה אחד, פנינה קברה שנים, כי היו לה עשרה בנים שנאמר הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים, וכשילדה חנה ארבעה קברה פנינה שמונה, וכשנתעברה חנה לילד ולד חמישי נשתטחה פנינה לרגליה לבקש עליה רחמים וכן עשתה וחיו ונקראו על שמה. הרי שפנינה בעל כרחה ענתה אמן. וז"ל ותתפלל חנה ותאמר, ר"ל ע"י שהתפללה הושיע לה ה׳ ונעשה לה נס ומופת, ואמרה רחב פי על אויבי כי שמחתי בישועתך, להודיע השגחת הבורא. ואמרה עוד אל תרבו תדברו גבוה גבוה שהוא ית׳ גבוה מכל גבוה ואינו משגיח מה שהוא על הארץ מלמטה, כי אל דעות ה׳ ולא נתכנו עלילות, כל מחשבות אדם וכל מעשיו הפרטים. והא ראיה קשת גבורים חתים וגו׳ עד עקרה ילדה שבעה, וזה הוא המופת העיקר על השגחת השי"ת שהיא בלי הפסק ואין לה סוף. השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך ישראל וגו׳.

קל

דרשה על הגירוש

מיסוד ס׳ יערות דבש ח"א דף מ"ה ע"ב

(מה שדרש בעיר מיץ על גירוש פראג משנת תק"ה)

ירמיה הנביא (ח׳) מקונן ואומר, הנה קול שועת בת עמי מארץ מרחקים הה׳ אין בציון אם מלכה אין בה מדוע הכעיסוני בפסיליהם בהבלי נכר, עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו וגו׳ הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי, מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי.

[הגירוש בפראג] התימה הה׳ אין בציון על קול שועתם מארץ מרחקים יובן לפי דברי. התוכחה ישא ה׳ עליך גוי מארץ מרחק אשר לא תדע לשונו, ולדעת הרמב"ן לא נתקיים בבית הראשון כי נבוכדנצר היה שכן לא"י ולשונו ארמית קרובה ללשון הקדש, אבל בבית שני היו רומיים רחוקים ולשונם לשון לטיין זרה ללשון עברית. אולם מפרשים אחרים אומרים כי גם בבית ראשון בא האויב ממרחקים והוא מלך פרס ומלך ספרד שבאו עם נבוכדנצר לעזרה והם היו אומרים ערו ערו עד היסוד בה, כי היו אכזרים. וצריך לתת טעם למה הביא הקב"ה גוים ממרחקים, כי כל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה, ובדבר שקלקלו נענשו, שאמרו חז"ל מטיבן של קרובים אתה יודע טיבן של רחוקים, והענין הוא כי ישראל בבית הראשון לא היו נפתים לע"ז שבסיבותיהם כי ראו שאין בה ממש, אבל נפתו באלהי נכר ממדינות רחוקות ולחשים בלתי ידועים ושמו אותותם אותות כאילו מפליאים לעשות, כמו הרוצה לשקר מרחיק עדותו, וחשבו שבאמת הם מטיבן ומרעין, ולכן נענשו מדה כנגד מדה כי הביא עליהם הקב"ה גוי מרחוק אשר לא הבין לשונו כמו הלחשים הזרים להם. אבל כל זה ניחא בבית הראשון שהיו בני ישראל עובדים עבודה זרה, אולם בבית שני אין זו מן המדה, כי לא עבדו ע"ז בין מרחוק בין מקרוב, וזהו שאלת ירמיה הנביא הה׳ אין בציון? בשלמא כשכפרו בציון בה׳ ומלכו של עולם כמו בבית הראשון יתכן שיהיה כן, אבל הם לא כפרו בה׳ ואדרבה עבדו את ה׳ למאד,

א"כ למה יבואו גוים ממרחק ויכעיסונו בהבליהם ובפסיליהם? הלא אנחנו לא עשינו כזאת! וזהו בעוה"ר הקינה הגדולה ואוננות שיש לנו כעת על קול שועת בת עמנו בק"ק פראג ממרחק, שבאו עליהם גוים מרחוק ולא ידעו לשונם וגוי אכזרי, וגם אנחנו נקונן ונתאונן האין ה' בציון? אלו שערים המצוינים בהלכה ומלכה רבנן אין שם, הלא היו עובדים את ה' בכל לבב ונפש בלי הרף. ובאמת כמעט אפס כחי ואי אפשר לי לדבר ולהרים קול לרוב צערי ויגוני, ואומר ג"כ מבליגיתי עלי יגון עלי לבי דוי, על חמדת ישראל עיר כלילת יופי שהיתה לשמה, ומקום אשר יתנו תוקף של הלכה, מקום נחלי יאורי תורה והמדע, מקום שלמדו תורה לשם שמים המקום הזה נהרס ונחרב ועם ה' נפלו בחרב, לבי לבי על חלליהם. מי יתן לי אבר כיונה אעופה לנשק עפרות קודש מקום אשר שם נשפך דם הטהורים האלה ולחבק אבני קדש אשר מתחתן ספונים טמונים חכמים ונבונים אשר הערו למות נפשם וחפים מפשע ומנוקים מכל אשמה, וזכו חלקיהן קמיה מלכא קדישא. ומפני כי נמס לבי בקרבי ורפו ידי מרוב צער של המאורע הזאת אחרתי ולא דרשתי בהספד ואבל וקינות עד בה, כי סגר עלי המדבר, וכמאמר מדרש רבה, רבי דרש באיכה מ"ח אנפין וריב"ז כ"ד אנפין, וכי רבי גדול מריב"ז? אלא בגין דהוא (ריב"ז) הוי קרוב לחורבן ביהמ"ק לא הוי יכול למדרש יתיר מגוי בכיה. אף אני היודע בטיב מעלתם של גדולי העיר מקדם, ובעת בגודל ירידתם וכשלונם בעוה"ר, לכן עד כדין לא היה לי אפשרות ברוב דמעתי על לחיי לומר דברים ברבים. והיום הזה אשר בלאו הכי תענית צדיקים למחרתו יום שנקבצו ישראל לפלגש בגבעה, אמרתי לא אתעצל בהספד לעשות אבל יחיד על הצרות והתוגות ושמועות רעות, ובאמת גם לי קרה הפסד גדול ואין אני מצטער כלל כי צדיק ה' בכל דרכיו, אבל צרות אחינו בני ישראל צר לי מאד עד לנפש.

[צער היחיד וצער הצבור] וזהו הענין שנחלקו בגמרא אי אנחה שוברת כל גופו של אדם או חצי גופו, והביאו ראיה מיחזקאל דכתיב בן אדם האנח בשברון מתנים וגו' ויאמרו לך מה אתה נאנח ואמרת כי שמועה שמענו ונמס כל לבב ורפו כל ידים וכל ברכים תלכנה מים וגו'. ויש להבין במאי פליגי, וגם להבין הפסוק מה השאלה הזה למה אתה נאנח, הלא אדם עלול לפגעי הזמן ואין רגע בלי פגע ויגון ואנחה? אבל הענין כך הוא, כי אמרו חז"ל בכל לבבך בשני יצרים יצר טוב ויצר רע, כי יש באדם חלק טוב והוא חלק הנפשי והלבבי, וחלק רע שהוא חלק החומרי והנטיה לרע, וחייב אדם לכבוש הרע תחת הטוב, ואף אם יקרה לאדם צרות רבות ותוגות חייב אדם לקבלן באהבה ושמחה, כי מאת ה' לא יצא רעות בהחלט, ולפעמים הן להתם חטא ולכלות עון וכדומה. וכמו שלא ידאג החולה השותה רפואות מרים וסרוחים, ולא יתאונן גם אם נחוץ לחתוך ממנו בשר חי ומורסא, אם יבטיח אותו רופא מומחה שעי"ב יתרפא וישוב לימי עלומיו. ואיך לא נשמח בקבלנו רפואות חדים ומרים מרופא הנאמן והאמתי ובעל היכולת! ולכך פירשו המפרשים על הלל בשמעו קול צווחה בעיר שאמר מובטח אני שאין זה בביתי, כי הלל הרגיל לאנשי ביתו על דרך מוסר והנהגה ישרה כאשר יקרה שום אסון ודבר צער ומחריד לבל יצטערו ולבל יקוננו כ"א יקבלו באהבה ולכן ידע שקול המחריד ומעורר הלב לא בא מתוך ביתו. אך כל זה הוא על צער עצמו, אבל על צער חבירו ובפרט על צער הצבור חייב אדם לצער עד מאד בלב ובנפש ולא ינוח ולא ישקוט להשתתף בצערן ולהוריד כנחל דמעה. וח"ו להעלים עיניו מצרות של ישראל, כי זהו תכלית המרי שאמר הפסוק ולא נחלו על שבר יוסף, ואמרו חז"ל שנחרבה ביתר מפני שלא היו מצטערין על חרבן ירושלם. ובאמת היו בביתר גדולי ישראל אבל חשבו שאין לצער על מדתו של הקב"ה ודינו, וטעו בזה כי רק בצער שלו צריך אדם להצדיק הדין ולחשות ולא בצער של רבים. וזה הדבר שנחלקו באנחה אם שוברת חצי גופו של אדם או כלו, כי הצער והיגון שקרה לאיש עצמו ונאנח הוא בחלק הרע מהגוף, כי חומר האדם לא יסביל לראות שורו טבוח לעיניו וחומסים שודדים רכושו עד שנשאר ערטולאי ופוצעים בו מכת חרב ולא יאנח. אבל החלק הטוב שבו מקבלו באהבה וברצון כי יודע שבא הדבר מאת ה' לטובתו, ולכך שוברת חצי גופו דווקא שהוא החלק הרע. אולם בשמעו שמועה רעה מה שקרה לאחרים בזה כל הגוף הן הטוב והן הרע שבו יתאוננו ויקוננו כי אין לקבל באהבה יסורין של חבירו, ובזו אנחה שוברת כל גופו של אדם, ונמצא כי לא פליגי מידי כי זה אמר חדא וזה אמר חדא ואלו ואלו דברי אלהים חיים. וזהו שנאמר ביחזקאל, כאשר יאנח איש בשברון מתנים לפני העם ואמרו לו מה אתה נאנח, דייק „אתה" איש צדיק וחסיד אין לך להתאנח כלל רק לקבל הכל באהבה, וע"ז משיב להם שאין אנחתו בשבילו רק שמועה באת משל אחרים ונמס כל לבב, כלומר הלבבות כלם בין לב טוב ובין לב רע, ורפו כל ידים וגו'. ולכך ראוי לנו להצטער בצער אחינו ולדמות במחשבותינו כאילו אנו יושבים שם ובאו אלינו גוים אכזרים בקרדומות וחרבות שלופות גוזלים וחומסים כל אשר לנו ופוצעים בנו, והורגים מחמדי עינינו, ועוללים שואלים לחם ואין, ואח"כ מגרשים אותנו ותלו בנו טפלא ויאמרו צאו מתוך המדינה ולא נדע אנה לפנות ימין או שמאל. דומו זאת במחשבתכם כאילו הדבר עמכם בפועל, ואז עיניכם תרדנה דמעה מאין הפוגות וירב תאניה ואניה. ומה

הבדל יש אם אנו יושבים פה בטח בחמלת ה׳ עלינו ואחינו עצמנו ובשרנו ברעה גדולה בצר ומצוקה, אוי שכך ע־תה לאחינו בימינו! ולכן אל נא נמנע מצער, ותפלה בעת צרה היא מצות עשה מדאורייתא לדברי הרמב״ן ז״ל אף לדברי האומר שתפלה בזמן אחר היא מדרבנן, והתפלה צריכה להיות בתום לבב ובכוונה רצויה, ובתשובה מקודם לפשפש במעשינו ולהסיר כל מכשול וקוץ מכאיב של העונות.

[חטא בית ראשון ובית שני] ונשוב לקושית ירמיה הנביא למה הביא הקב״ה בימי בית שני גוי מרחוק הלא ידוע כי בבית שני לא עבדו עוד עבודה זרה בין מקרוב ובין מרחוק? ונבאר זאת ע״פ דברי חז״ל בבית ראשון נתגלה עונם נתגלה קיצם ובשני לא נתגלה עונם לא נתגלה קיצם, ויש להבין למה תלה זה בזה, וכי בשביל שנתגלה העון יתגלה וימהר הקץ? אבל הענין הוא כך, כי בבית הראשון היו העונות ע״ז גלוי עריות ושפיכות דמים והכירו העונות האלו והתחרטו בהם ועזבו אותם ולא עבדו עוד ע״ז ולא עברו על ג״ע וש״ד, וא״כ נתגלה עונם וסרו ממנו והקב״ה ריחם עליהם והבטיחם לגאלם מהר בפקידת שבעים שנה. אולם בבית שני שהיה עונם שנאת חנם ולשון הרע, ולא הרגישו בחטאם וכשאדם דש בחטאו נעשה לו כהיתר ולא ינחם ויתחרט עליו כלל כי לא ירגיש בחסרונו. ועוד היום מחזיקים בטומאה זו לשנוא חנם, בפיו שלום את רעהו ידבר ובלבו ישים ארבו ושמח במפלתו ותקלתו, ואומר אין פשע אדרבה לחכם יחשב ובעל תחבולה הציד בפיו ופוסח ורוכב על שתי הסעיפים בשפת חלקות, ולפ״ז לא נתגלה עדיין עון בית שני כי הלא להיתר יחשב, ולכך בעוה״ר לא נתגלה קצנו, ואנו יושבים זמן רב בגלות, כי כל זמן שלא תוסר הסיבה המביאה את החולי אי אפשר לרפאות החולה בכל מרקחות שבעולם, וכן הדבר אצלנו. ואמרו חז״ל על לשון הרע ומלשינות שהמלשין יושב כאן והורג ברומי ולמרחוק ישלח חציו בלב רעהו ויפריד אלוף. וכנגד זה הביא הקב״ה עליהם גוי מרחוק גוי אשר לא ידע לשונו, מדה כנגד מדה על לשון הרע. ואמר הנביא המתנבא לעתיד תירוץ על שאלתו הלא תדעו כי עבר קציר כלת קיץ ואנחנו לא נושענו, מה שלא היה כן בבית ראשון, והסיבה מחמת שנאת חנם ולשון הרע כי עדיין השטן מרקד בינינו, ולכן אין לתמוה על הגוי הבא מרחוק ועל שועת עם ישראל ממרחקים, כי חמור מאד עון לשון הרע, ועדיין לא שבנו מטעותנו, אף כי עבר קציר וכלה קיץ הוא יוה״כ בתכלית הקיץ בחג האסיף ונחנו לא נושענו, כי איך יועיל טובל ועולה ושרץ בידו, כי בו ביום מלתו על לשונו לדבר ולשנוא אחיו בלבבו כפעם בפעם. ובעוה״ר העון הזה גרם הגירוש בפראג ובמדינה וצרות תכופות שהגיעו לנו מסיבת לשה״ר ושנאת חנם וגם מלשינות בגוים שהיה קצת שכיח אצלם, וכל אנשי מיץ שהיו בפראג בצאתי משם יעידו כי דרשתי לפניהם חדלו הרע הזה ואם לאו יקרה לכם ח״ו רעה רבה כי רעה נגד פניהם ולא שמעו לקול מוכיח, ובעוה״ר מדת הדין מתוחה על ישראל.

[שלוחין וגירושין] אמרינן במדרש והם כאדם עברו ברית, מה אדם שחטא נידון בשלוחין וגירושין אף ישראל שחטאו נידונין בשלוחין וגירושין. ויש להבין ההבדל שבין שלוחין וגירושין ודמיון אדם לישראל שעברו ברית. ונאמר כי אחר שחטא אדם הראשון כתיב וישלחהו ה׳ אלהים מגן עדן לעבוד את האדמה אשר לוקח משם ויגרש את האדם וגו׳ ותמהו המפרשים על כפל הלשון וישלחהו ויגרש, אבל הענין הוא כי אדם הראשון היה כלול כל הנשמות שבעולם והיו מוכנים לבוא לגן עדן כמו אדם, ומחמת החטא נשתלחו לשארי ארצות עולם, ועליהן נאמר וישלחהו ה׳ מגן עדן ולא נזכר האדם, כי נשלחו חוץ לג״ע לעבוד האדמה, ואדם שכבר היה בג״ע עליו נאמר ויגרש ה׳ את האדם. ואף אנחנו הם כאדם בזה שבחטאו לבד גרם רעה לכל הברואים, וזהו כאדם עברו ברית, כי כך היו ישראל שחטאו בבית שני בשנאת חנם כמו אדם, אבל ישראל שהיו שוכנים בשאר ארצות ובפרט במצרים שהיו שם כפלים כיוצאי מצרים כמבואר ביוסיפון, כי מספר בני ישראל שהיו בחו״ל היה רב ממספרם בא״י, כי הרחיקו נדוד מא״י מפני שלא יכלו לסבול הלשון הרע ושנאת חנם וכדומה מהעול הנעשה בא״י ויעזבו את ארצות החיים, א״כ לכאורה קשה למה רחקה מהם הישועה, הלא הם לא היו באותו עון הגורם גלות? אמנם מוכרחים אנו לומר כי החטא של ישראל בא״י גרם קללה לכל ישראל בכל כנפי הארץ, ולא יכלו לעלות לרגל לחצרות בית ה׳, כי נדונין בשלוחין כמו נשמות אדם הראשון, ואנשי א״י היו בה גירוש ממש. עוד יש לומר כפי מה שדרשו במדרש וישלחהו ה׳ אלהים וגו׳ אין שלוח אלא יסורין כדכתיב משלחת מלאכי רעים, וכן היה בגלות א״י כי נדונו ביסורין רבים וחצי רעב ולחומי רשף ואח״כ גלו, וזה הדבר שהיה בעוה״ר באנשי פראג והמדינה כי נדונו בשלוחין ביסורין קשים הכו ופצוע ואח״כ בגירושין שגלו ממקומם. ועוד יש לפרש הענין כי שלוח הוא בקרוב וגירוש מרחוק, כי אדה״ר נשלח מתחלה מג״ע למקום סמוך לו ומשם נגרש לארצות רחוקות, וכן הדבר בישראל שהוצרכנו לילך מתחילה מעיר למדינה הסמוכה לא״י, והוא הנקרא שלוח, אבל אח״כ גורשו למדינות רחוקות ואיי הים בכל קצוי ארץ, ובעוה״ר עדיין אנו מטולטלים ונדחים.

[זכות הצדקה] בימי דוד היה רעב ויאמר ה׳ אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים (ש״ב כ״א), ומקשים בגמרא וכי אותן הרג הלא לנוב עיר הכהנים הרג? אלא לפי שהיו מספיקין

מים ומזון לגבעונים מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן, ולא נענש על עיר הכהנים כי היו מזרע עלי שנאמר בו כי כל מרבית ביתך ימותו אנשים וא"כ גברא קטילא קטול, אך אמרינן בהם בזבח ומנחה אינו מתכפר אבל מתכפר בגמילות חסדים כעובדא דאביי ורבא, ולפ"ז לולי שהיו מספיקין מים ומזון לגבעונים לא היה שאול נענש עליהם, ולכן תלה העון על אשר המית את הגבעונים. ואמרו בגמרא דיבמות שנענשו ג"כ על שאול שלא נספד כהלכה, כי גם עונו נתכפר ע"י צדקה, כמו שאמרו במדרש על פסוק בנות ישראל על שאול בכנה המלבישכם שני וגו' כשהיו בעליהן יוצאין למלחמה או לתורה היה שאול זן ומפרנס את נשיהן ובנותיהן, ולכך אע"פ שאמר לו ה' נחמתי כי המלכתי וגו' בזכות צדקה נתארך מלכותו. צא ולמד מנבוכדנצר הרשע בשביל צדקה נתארכה מלכותו עאכו"כ לשאול הצדיק. ומזה נלמוד לקונן על עם ה' בעלי תורה וגמילות חסדים ויראה עד למאד, איך כנפול בני עולה נפלו וכמות נבל מתו. ולא היה בעולם עיר מלאה ג"ח כמו פראג שהחזיקו בעלי בתים שם על שולחנם מאות ואלפים בעלי תורה ויראה, והתנדבו בעם לצדקות עניים ודלים ביד רחבה. ובזכות צדקה תלוי הכל, כדאמרינן במדרש כי תשא את ראש בני ישראל, אין תשא אלא לשון הלואה כדכתיב כי תשה ברעך, אמר הקב"ה חייבים לי ישראל ובזה יפרעו חובם ממחצית השקל. ואמרו בגמרא ובמדרש דלכך אין הקב"ה זן את העניים בעצמו כדי שיזכו בהם ישראל, דהעולם עומד על הצדקה וע"י עניים יש לעולם קיום, וזהו מלוה ה' חונן דל, דשורת הדין על הקב"ה לזון אותם, ואנו נותנים להם צדקה בתורת הלואה להקב"ה, והוא נותן לנו פירי מהלואה בזה העולם והקרן קיימת לעוה"ב. שמעו עמי ורעי! מזו הלואה מותר ליקח רבית אפילו מאה בדינר והקרן בטוח ושכרו ודאי והפסד אין, ואם אין צדקה אין קיום לעולם כפי הדין. והנה במדבר לא היה אפשרות לישראל לעשות צדקה כי אין לך עני מישראל שלא היו לו כמה חמורים טעונים מביזת מצרים וביזת הים, וא"כ לא היה להם תקומה מצד הדין, אולם השי"ת קיימם בתורת הלואה והשפיע להם טובה, וזה אמרו כי תשא חייבים לי ישראל כי מיום צאתם ממצרים עד היום הזה הטבתי להם הכל בתורת הלואה, ולכן עליהם לפרוע במחצית השקל שהוא למשכן ולקרבנות תמור צדקה לעניים. אמנם בימינו ששכיחים עניים רבים צריכין לפרוע בתמיכה וסמיכה לעניים ואביונים, לכן בבקשה מכם נדבו בלב שלם ובנפש חפצה, אך נדבת לבבכם לא תהיה במעות לבד, כי במה נחשב מלא קומצו נגד חיל רב מישראל ישמרם ה', רק כל אחד יקבל על עצמו דבר טוב והסרת עון וכפרת פשע בתשובה, וה' הטוב יקבל תפלתנו ותשובתנו ברצון.

[תשובה] באמת קשה מאד התשובה בעת כזו שתכפו עלינו הצרות, כי אילו באה צרה אחת יש לנפש זמן מה ליישב ולהנחם מעצבון הבלי העולם ולומר מה לך נרדם וכואב לפגעי זמן התמורה, הלא מהרסיך ומחריביך ממך יצאו, קום קנה חכמה קנה בינה, ותהיה בזה שלמות לנשמה. אבל להיות כי בעוה"ר צרה אל צרה נגשה וטרם שהתחילה הנפש לשקוט מרגזה באה צרה אחרת עד שתתבלבל מחשבתו ונעשה כמשוגע ואין דעתו מתישבת עליו, וזה שאמר הנביא ירמיה על שבר בת עמי השברתי קדרתי שמה החזיקתני, שהביאה הצרה חלחלה בקרבי עד שעשתנותי מבולבלין ואין כחי ליישב רוחי לאלהים ולעבודתו. לכן אנשי לבב אזרו חיל לעורר התשובה ע"י הספד ובכיה במיתת הצדיקים שנהרגו בעוה"ר בחרב ארורים האלה על לא חמס בכפם וידיהם לא פעלו עולה, וכ"ז בא לנו מאת ה' וצריכין אנו להצדיק עלינו את הדין ולהטיב את דרכינו. וכבר דרשתי פעמים רבות שלא נלך עם ה' בקרי לתלות המאורעות בסדר העולם, ואל תאמרו כי השרים הקשים גרמו זאת או יד יהודים באמצע שהתקרבו עצמן ביותר לשרים ולאדונים ההם וכדומה דברי שטות, כי בזה ח"ו יקצף ה' ואף הוא ילך עמנו בקרי להניח הדבר למנהג העולם. אמנם אמת הוא כי השגחה פרטית ונזרה מן השמים היא להתם חטא, וה' הפגיע בנו לכלות עון, ועלינו לבכות ולהתודות לה' על רוב חטאינו אשר מעלנו בו ובתורתו, ואף הוא ית' יתמלא רחמים עלינו ויטיב עמנו ולא נהיה עוד חרפה בגוים, ובא לציון גואל, אמן.

קלא

דרשה על רסן הלשון

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ס"ד—ס"ו

א"ר יהודה אמר רב, רובן בגזל ומיעוטן בעריות והכל בלשון הרע. לשון הרע סלקא דעתך? אלא באבק לשון הרע (ב"ב פ' גט פשוט).

[שמירת הלשון] בעל חובות הלבבות ז"ל ברצותו להמציא דרך נכונה אל הפרישות כתב (בפרק ה' מאותו השער) שיתחיל בראשונה לאסור הלשון ולבלום השפתים, והמשיל הלשון לשער האוצר לשמור כל מה שבתוכו ע"י סגירתו, וכן חסימת הלשון הוא שמירה לגוף שלא יחטא. ולזה רמז המשורר באמרו אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי, נאלמתי דומיה החשיתי מטוב וכאבי נעכר, חם לבי בקרבי בהגיגי תבער אש

דברתי בלשוני. רצונו כי כשהיה רואה עצמו נרדף מהרשע העצמי הוא היצר הרע ובהיותו לנגדו ומבקש להכשילו, לא מצא לו שמירה יותר חזקה מלהזהר בלשונו ולתת לו מחסום ועי"ז ישמור דרכי ה'. וביאר תועלת השתיקה באמרו נאלמתי דומיה וגו', והוא ע"פ חז"ל בירושלמי פסחים, תני רבי חייא יפה שתיקה לחכמים ק"ו לטפשים ושלמה אמר גם אויל מחריש חכם יחשב, ר"ל שאין דבורי כל האנשים שוים בנושאיהם, כי כל אחד ידבר במה שמתעסק בענין פרטי מיוחד אליו לפי מלאכתו, שהחכם ידבר בעניני חכמה ודעת, והטפש ההמוני ידבר במילי דעלמא ודברי הבאי, ואו"ר חייא כי אפילו החכמים המדברים תמיד בדברי חכמה, תהיה אצלם השתיקה יפה מאד כפי הזמן והסבה המחייבת כן, וכ"ש לטפשים שתאות להם השתיקה מדבר חכמה שאין להם מבוא בה. וכן אמר שלמה גם אויל מחריש מדברי בטלה והבאי יחשב לחכם, ואין צריך לומר לחכם אם מחריש מדברי בטלה אלא שאין זה מענין החכם וטבעו, ולפ"ז יש צורך לשתיקה לא לבד בדברים פחותים ורעים אלא אף בדברים מועילים וטובים כפי מה שתגרום העת והענין. וזהו שאמר דוד נאלמתי דומיה החשיתי מטוב, אפילו מדבר שהוא טוב ונאות, וכאבי נעכר, הכאב והצרה הבאה אלי לסבת הדבור הוא נעכר כלה ואבד שאני נצול ממנה בעבור השתיקה. ולהפך כשאני מרגיל לשוני לדבר אני גורם רעה לעצמי ולזולתי, וזהו חם לבי בקרבי בהגיגי תבער אש, כי מהדבור תוצאות הקטטות והמריבות והבערות כאש ומנפש עד בשר תכלה ושאר רעות שבעולם באות בסיבתה.

[ביאור המאמר] ואחשוב להבין כוונה זו בדברי רב במאמר שהתחלנו בו, כי הוא מחלק את השתדלות האדם לשלש אהבות הטוב הערב והמועיל, אהבת הטוב היא המקווה לאדם שלמות והצלחת נפשו, אבל אהבת הערב והמועיל כשיהיו גורמים נמשכין אחריהן אבדנו. לכן אמר כי משתי אהבות אלו רוב בני אדם נכשלים באהבת המועיל ולפיכך לא ינצלו מגזל, ומעוטן נכשלים באהבת הערב והיינו בעריות. אולם דע לך כי הכל כאשר לכל, כלומר בין גזל בין עריות וכל מיני מדות רעות ומגונות כלן נקבצו ונמצאו בלשון הרע וממנו נתהוו. וכמו שאמר ריש לקיש כל המספר לשון הרע מגדיל עונותיו, ותניא דבי ר' ישמעאל כל המספר לשה"ר מגדיל עונותיו כנגד שלש עבירות ע"ז גלוי עריות ושפיכת דמים וכו'. הרי דכלהו גופי עבירות איתנהו בלשון הרע, ולפיכך אמר רב הכל בלשה"ר. ופריך לשון הרע סלקא דעתך, כיון דאמר שהכל בא ממנו והיא סיבה לכל המדות הפחיתות, הרי כמה וכמה יש שנמצאו בהם מדות מגונות ואינם בעלי לשון הרע? והשיב שלא דוקא לשה"ר ממש אלא אבק לשון הרע ואין שום אדם נצול מזה בכל יום ויום. ואחר אשר דבור הלשון הוא אבי אבות הרעות והעבירות כולן, יחוייב לנו לגלות מצפוניו וסתרי מומיו ברבים, למען נוכל לתקן עותתו בכל הדברים אשר הוא משחית בהם. וכמה תצדק גזירה זו של רובן בגזל! כי יש הרבה מיני גזל זולת גזל וחמס ממש, תחלה במה שנמצא בינינו גזל שהיא חמור ממעילה בקדשי שמים, והוא מעוט ההשקפה בברכות הנהנין, אשר עליו נאמר כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה כאילו גוזל להקב"ה ולכנסת ישראל שנאמר גוזל אביו ואמו וגו'. ואמרו שם לוי רמי כתיב לה' הארץ ומלואה וכתיב השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם, לא קשיא כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה, ונראה כי הפסוק עצמו מפרש הענין באמרו לא המתים יהללו יה וגו', אותם שהם נעדרי ההרגש וחסרי ההשכלה כמתים אינם שמים על לב להלל לה' ולתת לו תודה ושבח על מה שנותן להם ה' ממאכל ומשתה ושאר הנאות העולם ואינם קונים אותו הדבר ע"י הברכה, לפיכך נשאר לה' והם גוזלים אותו ממנו.

[עון עריות] מעוטן בעריות, נראה שהיה צודק דינו בדורות ההם, אבל בזמן הזה נוכל לומר רובן בעריות, כי מבואר שאין האסור תלוי דוקא בפועל המגונה, אבל יש כמה דברים הנכנסים בסוג הזה, ומכללם ההנאה בהסתכלות בנשים אפילו פנויות וכ"ש נשואות, להיות העין הסרסור הגדול המסית ומדיח לעבירה, ודבר זה ודאי צריך לתקון. הלא ראינו מה שאמרו (בשבת פ' במה בהמה) על ויקצוף משה על פקודי החיל, א"ר נחמן אמר רבה בר איבו, אמר להם משה לישראל חזרתם לקלקולכם הראשון? אמרו לו לא נפקד ממנו איש, אמר להם א"כ כפרה למה? אמרו לו אם מידי עבירה יצאנו מידי הרהור לא יצאנו, מיד ונקרב את קרבן ה'. תני דבי ר' ישמעאל מפני מה הוצרכו ישראל שבאותו הדור כפרה, מפני שזנו עיניהם מן הערוה. ונוכל לפרש הכתובים ע"ד הרמז שאמרו עבדיך נשאו את ראש אנשי המלחמה אשר בידינו וגו' מלחמה זו היא מלחמת היצר, והנה העבירה שנעשית בפועל מתיחסת אל הידים וע"כ אמרו המלחמה אשר בידינו, בזה נשאו את ראשם ומצאו שלא נפקד מהם איש, כי לא נכשל אפילו איש אחד מהם בעבירה ממש, ומה שהקריבו קרבנות היה על המחשבה, דהיינו לכפר על נפשותינו לפני ה' מה שגלוי וידוע להשי"ת לבדו היודע מחשבות. ובעונותינו הרבים בדור הזה הגיעה הפריצות גם חוץ מהמחשבה, עד עצם החמורה שבעריות, והשחיתו התעיבו עלילה. אוי לדור שכך הגיע לו.

[לשון הרע] אמנם מהחלוקה השלישית של לשה"ר הוא מה שנוגע לענין דרשתנו, ונציע לפניכם דברי חז"ל בויקרא רבה (פ"ב) עה"פ זאת תורת המצורע, הה"ד מי האיש החפץ חיים, מעשה ברוכל אחד

שהיה מחזר בעיירות שהיו סמוכות לציפורי והיה מכריז ואומר מאן בעי למזבן סם חיי, אודיק עליה רבי ינאי, הוה יתיב ופשיט בתירקליניה שמעיה דמכריז מאן בעי סם חיי, א"ל תא סק הכא זבין לי, א"ל לאו אנת צריך ליה ולא דכוותך, אטריח עליה סליק לגביה, הוציא לו ספר תהילים והראה לו הפסוק מי האיש החפץ חיים, מה כתיב בתריה נצור לשונך מרע סור מרע ועשה טוב, א"ר ינאי אף שלמה מכריז ואומר שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו. א"ר ינאי כל ימי הייתי קורא הפסוק הזה ולא הייתי יודע היכן הוא פשוט עד שבא הרוכל הזה והודיעני מי האיש החפץ חיים, לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם זאת תהיה תורת המצורע תורת המוציא שם רע, ע"כ. הדיוק מורגש מה הוא הדבר שנתחדש לרבי ינאי מכרוזו של הרוכל האם לא ידע הפסוק בעצמו? ומה זה ענין למצורע? אך ידוע כי הצרעת הוא עונש לחושד בכשרים ובפרט לבעל לשון הרע, ואמר ריש לקיש החושד בכשרים לוקה בגופו דכתיב ויען משה ויאמר והן לא יאמינו לי, ולקה דכתיב והנה ידו מצורעת כשלג, וכן לקתה מרים בצרעת על שדברה לשון הרע במשה (במדבר י"ב) ואף אהרן נצטרע (שבת צ"ז). וכתיב זאת תהיה תורת המצורע, זאת תהיה תורתו של מוציא שם רע (ערכין ט"ו:), כי הרגישו יחס לשון תורה אצל המצורע ולא אמר משפט או חקת המצורע, או בקצור וידבר ה' אל משה לאמר המצורע ביום טהרתו יובא אל הכהן, גם מיותרת מלת תהיה, והיה לו לומר זאת תורת המצורע כמו זאת תורת העולה והרבה כזה. ע"כ אמרו שיובן זה בפסוק מי האיש החפץ חיים עם מעשה הרוכל, ומתוך מה שהורה מטוב מדותיו והשכלת עניניו בכל מה שעשה הוציא ר' ינאי פרי למוד הבנת הפסוקים. והנה הרוכל המשכיל והעניו הזה היה מתאוה להיישיר ולהדריך רבים מעמי הארץ בשמירת הלשון ולהזהירם מהדבור הרע לסבת גודל ההפסד הנמשך ממנו, והיה מחשב עצמו לבלתי ראוי והגון לכך, ואם היה עושה פעולה והכרזה זו בכרכים הגדולים מקום אשר שם ישבו כסאות למשפט שלומי חכמי ישראל, יהיה זה לו עזות פנים להוכיח את העם במקום גדולים, כאילו החכמים ההם לא ישיתו לבם להוכיח במה שיצטרכו, והיה זה אצלו כענף משורש המורה הוראה במקום רבו, לפיכך לא היה מכריז הדבר בציפורי שהיתה עיר מלאה חכמים וסופרים, אבל בעיירות הסמוכות לציפורי שהם ערי הפרזות ויש בהן המוני העם, שם היה מכריז להקהיל לו קהלות מאותם האנשים ההולכים בתום, ואמר להם להגזימם מאן בעי סם חיי, כי ידע שלשון הרע גרמה מיתה לעולם וקיום החיים תלוי בהתרחק בני אדם ממנה, והיה מכריז בלשון כפול מאן בעי סם חיים מאן בעי סם חיים, כדי להפריש משני מיני נזקין, המדברים לשון הרע ממש, והמדברים אבק לשון הרע. וכאשר קרא לו ר' ינאי ענהו לאו את צריך הכרזה זאת, כי בלי ספק אתה שלם ולא יצא מפיך אפילו שמץ דבר רע, ולפי שלא ביאר הדברים בפירוש סרב בו עד שגלה לו הסוד. והיה מדייק בפסוקים, כי מלבד היותו כפול אומרו לשונך ושפתיך, אמר בלשון מרע ובשפתיך אמר מרמה, והיה לו לומר נצור לשונך ושפתיך מדבר רע ומרמה, וגם שייכות הפסוק שהוא אחריו סור מרע וגו'. ופירש לו הפסוקים, כי דוד המלך ע"ה רצה לדעת מי הוא האיש החפץ לחיות חיים נצחיים אמתיים, הלא הוא מי שאוהב הימים כדי לראות בהם טוב השלמות ולהשיג האושר המקווה. ואמר לי הנה אשכילך איזה הדרך תשיג זה בהיות בידך המפתח העקרי להנצל משני מיני חטא הדבור, אחד שהוא בא מהלשון כפי גדר שהוא שליח הלב, שאומר מה שהלב גומר לחשוב, ואז אין הלשון דובר דברים בעלמא אלא בעצם הלב הוא מדבר, וזהו כשמדבר הרע עצמו שרוצה לדברו מבלי שום העלם או מרמה וע"ז אמר נצור לשונך מרע, הזהר מהלשון הדובר בשליחות הלב רע ממש. ועוד מזאת תשמור השפתים שאע"פ שלא ידברו רע אלא טוב לא יהיה זה מן השפה ולחוץ בדבור בעלמא במרמה וערמה מבלי הסכמת הלב, כי אז יתייחס זה לדבור בשפתים. ואני מרבה להזהירך כ"כ על זה בשביל מה שנמשך מזה והוא סור מרע ועשה טוב, שאם תשמור הלשון והשפתים שהם כלי הדבור תוכל לסור מעשות כל רע ולעשות טוב ע"י התורה, ואין טוב אלא תורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. אך אם אתה מטמא הלשון גם תורתך תהיה בלתי טהורה, ולא תנצל מרשת העונות. והנה ר' ינאי כשהראה לו הרוכל הפסוק הזה עם מה שקדם לו מהכרזה והתשובה, שת לבו וירד לעמקן של דברים, ואז נתעורר להבין שאף שלמה המלך ע"ה מכריז כזה באמרו שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו, ואמר שכל הימים שהיה קורא פסוק זה וראה אותו כפול בפיו ובלשונו ויחס הצרות לנפשו היו דבריו סתומים, והיה שופט שבלי ספק נסמך שלמה בזה על מה שנתפרש במקום אחר, אלא שר' ינאי לא היה יודע היכן, עד שבאמצעות הרוכל נתברר לו מתוך הפסוק נצור לשונך וגו', וכן יובן כאן שומר פיו על מה שאומר בפה בלבד במרמה בלי שליחות הלב ואמתת מחשבתו שהוא אבק לשה"ר, ולשונו בשליחות פנימיותו שמדבר רע ממש, וזה ודאי שומר מצרות נפשו, כי ינצל מחטא הדבור, כי הוא מפתח גדול לסור מרע ולעשות טוב לבלתי הגדיל עונות עד לשמים, ונמצא מציל את נפשו מני שחת ומביאה אל החיים הנצחיים. והוא מה שמזהיר משה רבינו ע"ה לישראל זאת תהיה תורת המצורע, זאת התורה תהיה ותקרא תורת המצורע להגין עליו, דוקא ביום טהרתו כשהוא יטהר מחטא זה וישוב ממנו כי ישמור לשונו

מעון הדבור, כי אז טוב לו ותורתו תהיה תורה, ויהיה חפץ חיים באמת, תחת היותו מתחייב בנפשו בלשונו הרע שימשכהו להגדיל עונות וחטאים, ואמר החכם ע"ה מרפא לשון עץ חיים וגו' היינו המרפא אשר נעשה אל הלשון אשר נחלה מחולי הדבור הרע ומהזירו למוטב הוא עץ חיים כי את נפשו יחיה וחי לעולם חיים של נצחיים.

[מגיד לאדם שיחו] לבב אנוש יחרד ויתר ממקומו בהתאמת לו כי הוא ית' השופט כל הארץ יעשה משפט לבני אדם לא רק לפעולתיו שבאו לידי מעשה, אלא הוא צופה ומביט ג"כ בפרטות מוציא שפתיו ושומר את דבריו, למען מפרי דבורו ישבע כל אחד הן לטוב והן להפכו. וע"ז תמה רבי אילא כי הוה סליק בדרגא דבי רבא בר שילא ושמעיה לינוקא דהוה קא קרי כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שיחו, אמר עבד שרבו מגיד לו מה שיחו תקנה יש לו? (חגיגה פ' א'). ויש לדייק איך נתעורר עתה ר' אילא להגזמה זו בשמעו הפסוק הזה מפי הנער, היתכן שלא קראו הוא קודם לכן כמה פעמים, ולמה נתפעל עתה? ועוד שהלשון משונה ממה שאמרו כיוצא בו במקומות אחרים כי מטא להאי קרא הוה בכי, ולמה לו לספר כי סליק בדרגא אמר כן. אמנם פסוק זה הוא בעמוס ומסיים עושה שחר ועיפה ודורך על במתי ארץ ה' אלהי צבאות שמו. והנה ר' אילא כשקרא פסוק זה בין שאר הכתובים לא נתעורר לשום תמיהה, שאינו מן ההכרח שכל החכמים ירגישו מה שיש להתעורר בכל הפסוקים, וחכם אחד נתעורר על פסוק מיוחד ובכה עליו וחכם אחר נתעורר על פסוק זולתו. אולם הפעם אירע שר' אילא היה עולה בסולם ושמע שהתינוק שהיה בעלייה היה קורא מזה הפסוק תחלתו בלבד כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם שיחו, והפסיק בזה ולא התמיד בפסוק לסיימו עד סופו. ואין לומר שמא התינוק סיימו ורבי אילא לא שמע אלא תחלתו ומדי הלוכו נתרחק ממנו ולא שמע סופו, דהא ודאי ליתא, שהרי ר' אילא היה עולה למעלה בסולם אל עליית הבית אשר שם הנער, וכ"ש שבעלותו נתקרב אליו יותר, ואם שמע ממנו תחלתו פשיטא ששמע סופו אם היה אומרו, אלא ודאי שלא סיים הפסוק. ומזה נתעורר מאי האי דאפסקיה ינוקא אשר מדרכו לקרוא פסוק שלם? ומדאמר דהוה קא קרי ולא אמר דקא קרי נראה שאמר חצי הפסוק הזה פעם אחר פעם, וע"ז נתעורר ר"א ביותר ושת לבו לזאת ואמר מילדי העברים הפקחים הוא מפני שמרגיש בו דבר תימה מאד אשר כל אנשי לבב יאחזמו רעד, וגם ר"א עמד כמשתאה ואמר עבד שרבו מגיד לו מה שיחו תקנה יש לו? ואם ארז בלבנון כמוהו אומר כן מה יעשו אזובי קיר קצרי רוח כמונו היום, פשיטא שחיל יאחז ונמס כל לב בחשבו מה ישיב על תוכחתו ית' כאשר יוכיחנו על דבריו ועל אמריו כי לא נכונים הם כי חטא בלשונו הרעה, ומוכרח לתת דין וחשבון על כל שיחה קלה. בגמ' א"ר יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא מאי דכתיב מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה, אמר הקב"ה ללשון, כל אבריו של אדם זקופין ואתה מוטל, כל אבריו של אדם מבחוץ ואתה מבפנים ולא עוד אלא שהקפתי לך שתי חומות אחד של עצם ואחד של בשר, מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה וכו' (ערכין ט"ו).

[נבול פה] אם נחפש ונחקור על הדבור מאיזה צד יקרא רע ובלתי נאות נמצא שיש לו שלשה פנים, א') שהוא רע מצד עצמו אף כי לא יזיק לזולתו כלום, כמו שפת יתר ודברים בטלים, וחש"ה בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור, רצונו התעסקות בעבודתו ית' בזה ראוי להיות יתרון ולא יסתפק באמצע ממנו, אולם בדבור שפתים שהוא שיחה קלה יהיה אך למחסור, צריך שימצא הקצה האחרון של החסרון, כי מעוטו יפה ורביו מגונה מצד עצמו. וכ"ש הדבור שיש בו נבול פה שמטמא שפתיו בדבור נמאס, כאותה שאמרו הכל יודעים כלה למה נכנסה לחופה אלא כל המנבל את פיו וגו', ואמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה אפילו שכר שיחה נאה, ולמדו זאת מבנות לוט, דאילו בכירה דקאמרה מאב, אמר ליה הקב"ה למשה אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה, מלחמה היא דלא הא אנגריא עביד בהו, צעירה דאמרה בן עמי, א"ל הקב"ה למשה וקרבת מול בני עמון אל תצורם ואל תתגר בם כלל דאפילו אנגריא לא תעביד בהו. ונתן העונש למואב על פריצות לשונה של הבכירה, והצעירה אמרה ברמז וניתן לה שכר שיחה נאה שלא לעשות אנגריא לבניה. ועונש על המנוול פיו גדול מאד עד שתסמר שער הרואה דבריהם (שבת פ"ב) בעון נבלות הפה צרות רבות וגזרות קשות מתחדשות ובחורי ישראל מתים ויתומים ואלמנות צועקים ואינם נענים שנאמר על כן על בחוריו לא ישמח ה' ואת יתומיו ואת אלמנותיו לא ירחם כי כלו חנף ומרע וכל פה דובר נבלה ובכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה, והורה לנו הכתוב שעון נבלת הפה גורם שכל הסבות אשר מהם יסובב הטוב או הפכו לאדם, כלם יהיו שוים לרעה. והם הבחירה והטבע וההשגחה, אם הבחירה צרות רבות וגזירות מתחדשות, שאויבינו הצרים אותנו יחדשו בבחירתם הגזרות הרעות, והטבע יתהפך על הבחורים שדרכם לחיות הרבה ומעתה ימותו קודם זמנם, ואם ההשגחה במקום היותו הוא ית' קרוב ומשגיח לשמוע צעקת היתומים והאלמנות עכשיו יהיו צועקים ואינם נענים. ב') האופן השני הוא הנקרא לשון הרע שם כולל יקובץ בו כל אשר ידובר נגד רעהו, שיזיק לו בלשונו אם בכבודו אם בממונו ואם בגופו בין בדברי שקר בין בדברי אמת, וכל מגמתו להטיל מום בחבירו

ולהתכבד בקלונו. ועל כת זו אמר המשורר ע"ה: ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי וגו' פיך שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה, תשב באחיך תדבר בבן אמך תתן דופי, אלה עשית והחרשתי דמית היות אהיה כמוך אוכיחך ואערכה לעיניך. הוכיח בזה במישור לאיש הרשע אשר ידע גנותו של לשון הרע שהוא עצמו מפרסם ומכריז כמה רעה מדה זו ומכריז להכריתה בלשונו ולגנותה, ועם כ"ז הוא אוחז בה ולא ירפנה. וזהו פיך שלחת ברעה, הנה אתה שלחת פיך ואמרת נאצות גדולות ברעה הנאמרת מזה על זה, ולשונך תצמיד ותכחיד המרמה, והנך נאה דורש ואינך נאה מקיים. כי אתה בעצמך אזלת בתר איפכא תשב באחיך תדבר לשון הרע, ובבן אמך תתן דופי ומחפה עליו דברים אשר לא כן, וכל כוונתך להבאישו ולמעט כבודו בעיני הבריות. ואני לא כן אנכי עמדי, כי אף שאמת הוא כי אלה עשית, אלה הדברים אשר אתה מייחס ומעמיס על אחיך ובבן אמך אתה הוא שעשית אותם, עם כ"ז החרשתי ולא פרסמתי אותם לשום אדם, ואתה חשבת ודמית אהיה כמוך הולך רכיל ומגלה מומים כאשר דברת ונתת דופי על בן אמך, כי אני נזהר מזה, ובמקום פרסום חטאיך ומומיך אמלא פי תוכחות לך להשיבך אל הדרך הטובה, ולא אדבר עליך בעיני אנשים אחרים שתתבייש, אלא אערכה לעיניך שלא יהיו שם אלא עיניך הרואות ואין לזרים אתך למען לא אכשל בעון לשון הרע. ג') האופן השלישי הוא מה שיעבור מזה ויערב לבו לשלוח יד לשונו המזוהמת למה שנוגע אליו ית' ולהטיח דברים כלפי מעלה באיזה אופן שיהיה, ע"ד שאמר דוד ע"ה שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ, כאילו המשורר יתפלא על עזות האנשים האלה שהתפקרו כ"כ עד ששתו פיהם בשמים ממעל וידברו באלהים, בהיות לשונם נבזה שמתהלכת בארץ משוקעת בתכלית השפלות, ועם כ"ז יעיזו מצחם לשים פה במה שנוגע עליו ית' שהוא תכלית העליונות בשמי שמים.

[ביאור המאמר] ועל שלשת סוגי החלקים האלה אשר בלשון הרע יתבאר במאמר שהבאנו בשם ר' יוחנן מאי דכתיב מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה אמר הקב"ה וכו', ולמה הוצרכו שתי החומות ושתהיה אחת של עצם ואחת של בשר? ונראה כי בא להזהירנו שלא ליפול ברשת שום אחד ממיני הלשון הרע שאמרנו, וביארו כי הוא ית' המציא בחכמתו הנפלאה להטביע בנו אופני השמירה, כאילו יכריזו ויאמרו המלט על נפשך ואל תלכד בפח יוקשים אלו. כי דייקו בכתוב שהתחיל לומר הצילה נפשי משפת שקר מלשון רמיה, ואח"כ הסב פני דבורו אל הלשון בלבד ולא הזכיר השפת שקר, ולמה הכפיל במלת לך ולא כללם יחד מה יתן ומה יוסיף לך. ופירשו בזה כי נתכוון אל הלשון בלבד שאינם בשפתים, וכאילו השי"ת מדבר עם הלשון כמתמיה ומתפלא עליו כי כל אבריו של אדם זקופים ואתה מוטל. והטעם הוא כי מהיותך בטבע עזות פנים עד כי יערב לבך לדבר גדולות אפילו נגד בוראך כי שתו בשמים פיהם, על כן למען השפיל אותך ולהכניע זדון לבך עשיתיך מוטל למטה ולא זקוף כשאר אברים, כי עליך להסתכל איך לשון מוטל ומושכב שפל האברים ירום ראש ויקום לדבר על המתנשא לכל לראש. וגם למען תשמרנה בטהרה בדבור נאה ולא תהיה מטונפת בטומאת דברי נבלה עשיתי שתהיה בפנים מעוטפת בכסוי חיצוני, כדרך כל דבר נחמד שהרוצה לשמרו מטנוף עושה לו מכסה מבחוץ. ולמען לא תצא להזיק הבריות בלשון הרע על חבריך אשר הוא בא משני פנים או בשקר או באמת, לכן אסרתיך במאסר והפקדתיך בשתי חומות כדרך שעושים לאריות וחיות רעות. והיתה האחת של עצם בעבור הלשה"ר של כזב שתראה קשיו וחזקו כברזל, ואחת של בשר בעבור הלשה"ר שהוא אמת. כי מתוך שהוא אמת הוא קל ורך כבשר אך בכ"ז הוא עומד כחומה לפניו להכחידו תחת לשונו, לבלתי יגיע הפסד או היזק לחברו בעבורו, ואם כן מה היה צריך ליתן לך להוסיף לך יותר לשמרך מכל רע?

[הכנסה והוצאה של הפה] ונחתום הדבור במה שבא בירושלמי (פ' יציאות השבת), תני בשם רבי מאיר כל מי שהוא קבוע בא"י ואוכל חולין בטהרה ומדבר בלשון הקדש וקורא את שמע בבקר ובערב מובטח לו שהוא בן חיי עוה"ב. ונפרש בכוונתם ז"ל כי שתים רעות גדולות ונמרצות נמצאות באברי הפה הנמשכות משתי תנועות הפכיות ומתנגדות זו לזו, אחת בהכנסה ואחת בהוצאה, ועליהם רמז שלמה המלך ע"ה באמרו שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו, כי צרת הפה היא ממה שהאדם מכניס לתוך פיו אכילה ושתיה אשר לא כדת האלהית והטבעית, וצרת הלשון היא מה שמוציא לחוץ הדבור אסור ובלתי נאות. ומי ששומר עצמו משני הדברים האלה הוא שומר נפשו מצרות צרורות, כי ינצל מפח יוקשים רבים בהם נלכדים בני אדם, אם מסבת רבוי המאכלים לאוכלים למעדנים כדי למלאות תאותו הגשמית ובזה נמשל כבהמות נדמה, אשר לא יביט כ"א למלוי הכרס מבלי פנות אל מה שיאות להשלמת הנפש ואשרה באותו מאכל שצריכה להיות על קו השוה להתחזק בבריאות לעבודת בוראו, ולזה כיון החכם ע"ה כל עמל האדם לפיהו וגם הנפש לא תמלא. ומובן בזה בדרך הרמז מה שצוה משה רבינו ע"ה רק חזק לבלתי אכול הדם כי הדם הוא הנפש ולא תאכל הנפש עם הבשר, כלומר השמר לך שלא יהיה עיקר האכילה להנאת בשרך מה שימתק לגוף שאז תאכל הנפש בטפלה עם הבשר. ולפ"ז יובן המאמר בירושלמי שבא להדריכנו במעגלי יושר המדות

המעולות האלה מלבד פשוטן של דברים, כי באמרם כל הקבוע בא"י ואוכל חולין בטהרה, ר"ל לא לבד האיש הנלבב בהיותו בארץ ערבה ושוחה וחסרת כל, יצמצם עצמו בפרישות ממעדני המאכלים, אלא אפילו הקבוע בארץ ישראל ארץ זבת חלב ודבש מקום מוכן לאכול מפריה ולשבוע מטובה, ועם כ"ז מרסן תאותו שאינו אוכל חולין אלא בטהרה. דהיינו שאוכל רק לשובע נפש הרוחנית לעבודת בוראו ולא יתכוון לתענוגי גופו, נמצא בזה שומר פיו כראוי. וכן בענין הלשון שמוציא לחוץ אינו מרבה דברים בטלים אלא מדבר בלשון הקדש כי יכלול בזה קוצר הדבור כנודע מקדושת לשוננו, וגם שומרו לבלתי הוציא דבר מגונה מפיו, ויהיה עיקר דבורו בטהרה בק"ש שחרית וערבית שהם דברי קדושה, כי בזה יצדקו יחד פיו ולשונו בשמירה מעולה, איש כזה מובטח שיהיה בן עולם הבא.

[שתי פיות] המשורר ע"ה אמר יעלזו חסידים בכבוד וגו' רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם וגו' כי באמצעות הדבור היוצא מהגרון מתדמים אליו ית' ומתכבדים בהדר רוממותו, ובטוב הנהגתם חרב פיפיות בידם, שתי פיות הפה לאכול והפה לדבר הן בידם וברשותם, אם ירצו לעשות שהחרב הזו של הדבור הנתונה להם תשמש לשתי פיות, כי לא יתבוללו בתערובת נקלה ונכבד יקר מזולל באכילתו ובדבורו, רק הכל יעשו יפה בעתו, ובזה ישלימו הכוונה הנרצה כי תכלית שמוש הפיפיות הוא לעבודתו ית'. מה שקשה הדבר לאנשים שאינם חסידים, ולכן אמר רבי לוי בירושלמי אילו הוינא על טורא דסיני בעינא תרי פומי, אחת לתורה ואחת לאכילה, אחת לדברי המעלה ואחת לדברי העולם. מעתה איך נוכל לצייר לפנינו שום אדם אשר לא לבד שיתרשל מלעבוד את בוראו ית' בלשונו מבלי דבר מה שמחויב, עוד ישמש כח הדבור להתנגד לו ויעיז מצחו לינע בקצה הוד גדולתו ח"ו, ובמה יכופר העון הגדול הזה? וזה שאמרה חנה אל תרבו תדברו גבוהה יצא עתק מפיכם כי אל דעות ה' ולא נתכנו עלילות, הרצון אל תדברו עם לשונכם גבוהות גבוהות אם נגדו ית' חלילה אם נגד חבריכם בדבורים רעים שלא כהוגן, כי הלא תגרמו בזה שיצא עתק מפיכם, אותו החוזק ואומץ אשר בפיכם, החרב פיפיות הנתונה לכם ממנו ית' מחנינת הדבור אשר הוא לכם ית־ון על הבעל חי בלתי מדברים, חוזק זה יצא וילך לו מפיכם ותאבדו אותו כאילו אינו בכם, כיון שאינכם שומרים הכוונה בו. ודוגמת זה אמר קהלת, כי יש דברים הרבה מרבים הבל מה יותר לחכם, כי להיות יתרון האדם על זולתו מהב"ח הוא הדבור, אם כן ראוי שיתנהג בו באופן היותר שלם שאפשר, ולא ישתמש בו לדברי הבאי. כי אם יש לאדם דברים מרבים הבל, שמדבר הבלים נמאסים ודברים אסורים, לפי זה מה יתרון לו לאדם למין האנושי בכח הדבור? הרי כיון שהשתמש בו לדברי הבל מוטב לו שיהיה כשאר ב"ח בלתי מדברים. ע"כ יחשב מאד האדם את כח דבורו וישמרהו כאישון בת עין לעבודת הבורא ית'. ואז ימלא שחוק פינו ולשוננו רינה בבוא גואל צדק בבי"א.

קלב

דרשה על השבועה

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ס"ז

אמר רב גידל אמר רב מנין שנשבעין לקיים את המצוה שנאמר נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך, והלא מושבע ועומד מהר סיני? אלא קמשמע לן דשרי ליה לזרוזי נפשיה (נדרים פרק א').

[תועלת השתיקה] הרמב"ם ז"ל בפירושו לאבות על משנת ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה, חלק הדבור לחמשה חלקים: א') מצוה, ב') נזהר ממנו, ג') נמאס, ד') אהוב, ה') מותר, ונוכל לכלול אותם לשלשה סוגים: איסור מותר ומצוה, כי מבורר שהנמאס בעיני האדם כמו השיחה ודברים בטלים בלי תועלת וכיוצא ודאי גם הוא ית' ימאסהו, ואם לא אסרו בפירוש מ"מ יכנס במין האיסור, וכמ"ש ברוב דברים לא יחדל פשע. ולעומת זה הנאהב אצל האנשים כמו בשבח המעלות השכליות מי לא ידע גם ה' בחר בזה, כאמרו אמרו צדיק כי טוב וגו', א"כ גם הוא יכנס בצד זה בגדר המצוה. אולם המותר, בזה אין ספק שאין בו לא מצוה ולא איסור, כגון לדבר דברים המוכרחים לישוב האדם בהיותם על קו היושר והאמונה. ושלשתם אלה רמז הנביא מלאכי ע"ה בשבח הכהן המעולה והקדוש, ואמר תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון, כי בדיבור המצוה תורת אמת היתה בפיהו לא פסיק גירסא מפומיה כוליה יומא לבקש האמת במה שהוא אמת, והיא תורת אמת בכוונה רצויה לשמה לאמתה של תורה לא לקנטר או להתגדל או לאיזה פנייה אחרת. והדבור האסור הרחיק ממנו כי עולה לא נמצא בשפתיו, וגם בחלק המותר מצד הישוב וצורך החברה בשלום ובמישור הלך אתי, לא היה מדבר לתכלית צרכי גופו רק במה שהיה הכרח כדי להתקיים שיוכל לעבוד עבודתו ית'.

[מחשבה דבור ומעשה] ומצאנו כי בכל שלשת חלקי הדבור היינו מצוה אסור ומותר, בכל חלק מהם נכלל שלשה דברים מחשבה דבור ומעשה. כמאמר המשורר רחש לבי דבר טוב אומר אני מעשי לשוני

עט סופר מהיר. אמר להלהיב לבות האנשים ולעוררם שידמו אליו בתכונות אלו שלשה דברים, למען השתלם בשכליות מבלי שום צד דופי וחסרון. כי בענין המחשבה רחש לבי דבר טוב ומעולם לא נכנסה בי מחשבה פסולה ורעה, אך תמיד אני רוחש וחושב דבר שיוחלט עליו היותו טוב. ובענין המעשה, כל מעשי הם כל כך מצודקים ונאותים שאוכל לאמרם ולספרם בלי שום חשש אפילו אל המלך ממש, כי בלתי ספק לא יערב אדם לבו לומר לפני המלך מה שעשה אם לא יהיה המעשה בטוב מבלי שמץ דופי. ובענין הדבור לשוני עט סופר מהיר, מעולם לא אמרתי דבר שאח"כ אצטרך להכחיש את דבורי לאמר לא כן אמרתי מחמת דפיו, אלא הלשון יהיה כעט סופר מהיר, כי מה שנכתב בעט ברזל ונחתם בספר אין להשיב ולומר לא אמרתי כך, כן לשוני תדבר בצדק וביושר בלי שום עולה שלא אצטרך לחזור בו. ובא מפורש הענין בעשרת הדברות, כי אנכי ולא יהיה לך שבדבור הראשון נאמרו להשריש בלבנו מחשבה טהורה באמונת מציאותו ית' לבלתי יכנס בה שום הרהור רע חלילה מאמונה כוזבת אצל מהותו ואחדותו ושאר השרשים התלוים בזה. ודבור לא תשא בא להשלים חלק הדבור ולהרחיקנו ממה שהוא מזיק ומשחית נפשו בו שהוא מין זה מהשבועה האסורה. ודבור זכור את יום השבת בא על חלק המעשיי להגביל הפעולות ולהדריכם אל השלמות.

[שבועה שהיא אסורה מחמת פרישות] יש שבועה שהיא מותרת כמו שבועת הדיינין וכיוצא, בכ"ז חוייבנו על צד הפרישות להשמט מלישבע אפילו במה שהוא מותר גמור בלי שום חשש איסור, ממה שראינו כשבקש אבימלך מאברהם אבינו ע"ה שישבע לו, ואמר אלהים עמך בכל אשר אתה עושה ועתה השבעה לי באלהים הנה וגו'. רצה לומר ידעתי כי שאלה קשה אני שואל מעמך שתשבע בה', מהיותך ירא אלהים ובכל פעולותיך תצרף אלהותו ית', ואין בשבועה זו שום מצוה לעבודת שמים, אבל מ"מ השבעה לי הנה, עתה בלבד להוראת שעה אשאל ממך שתפייס דעתי רק בפעם הזאת, וכן עשה לצורך שעה. וסיפר הכתוב כי ע"כ קרא למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו שניהם, כ"כ היה הדבר הקשה הזה רשום לפניו לזכרון, אבל זולת באותו המקום היה אברהם שבועה ירא כל ימיו. בדרך הצחות נפרש הפסוק וישבע יעקב בפחד אביו יצחק, כי בלי ספק היה יצחק אבינו ע"ה מזהיר ומצוה ג"כ לבניו להשמט מהשבועה, ע"כ אמר כי כאשר לחצהו ההכרח לישבע נשבע אותה השבועה במורא ופחד מאביו יצחק. ואוי לדור הזה אשר בעונותינו ראינו כמה נכשלים בשוחה עמוקה זו זקנים עם נערים, והקטנים נשמעים לגדולים, כי הבנים שומעים אזכרה יוצאת מפי אביהם וילמדו לעשות כמוהם, ולא זז כל היום שמו ית' מפיהם לבטלה, וה' ברחמיו יכפר בעדם.

[ביאור המאמר] נחזור לחלק השבועה שיש בה סרך מצוה, שעליה אמר רב גידל אמר רב מנין שנשבעין לקיים את המצוה, ואמר מצוה בלשון יחיד ולא ברבים כלשון הכתוב שמביא לשמור משפטי צדקך. וכוונתו לומר שיש צד בשבועה כשישבע האדם הוא עושה מצוה בגוף השבועה עצמה בעת הוציאו אותה בפיו, כי ה' צוה לו להשבע, וזהו שאמר מנין שנשבעין וכו' והוכיח זה מהפסוק נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך, וכי יעלה על לב שלא יקיים דוד המלך ע"ה את שבועתו? אבל רצונו כי על כל דבר שמירת משפט היה לו לזרז על כך והתכוין בזה לקיים שתי מצות, בשעת השבועה דהיינו להשבע לעבודת ה' שהיא מצוה אחת, והשנית כשהוא מקיים המצוה שנשבע עליה, ובזה שומר שני משפטי צדקך. והוא מה שאמרו במדרש תהלים נשבעתי ואקיימה שני שכרים היה נוטל דוד המלך, שכר השבועה ושכר המצוה. וכתב הרא"ש ז"ל על הא דרב גידל מנין שנשבעין לקיים את המצוה, ולא חיישינן שמא יבא לידי תקלה ויעבור על שבועתו וכו'. אעפ"כ לא ימנע מלשבע לקיים המצוה מה שכבר נדר בסיני, כי בטוח הוא שלא יחל דברו, כי השבועה הוא לזרז אותו לשמור ולקיים.

[מוצא שפתים אף בלא שבועה צריך קיום] בכתוב נאמר מוצא שפתיך תשמור ועשית כאשר דברת לה' אלהיך נדבה כאשר דברת בפיך, כלומר אל תחשוב שלא נתחייבת לקיים אלא מה שנדרת ממש בפירוש בלשון נדר ולא מה שאמרת דרך דבור סתמא בעלמא בלי שום קבלה או שבועה, כי אין הדבר כן, אלא צריך שתשמור לעשות לקיים מוצא שפתיך אפילו בלי שום נדר כמו בנדר ממש, ואמר לה' אלהיך נדבה אשר דברת בפיך, לענין מה שנוגע אליו ית' כגון ללמוד תורה או לעשות איזה מצוה וכיוצא בה, כמו שאמרו האומר אשנה פרק זה נדר גדול נדר וכו', כי אפילו בדבור קל לעשות מצוה לא יחל דברו. ולפי שאמרו חז"ל כל הנודר סתם כאילו בנה במה והמקיימו כאילו הקריב עליה קרבן, והורו בזה שלא לנדור ואם נדר אין לו לקיים נדרו אלא לשאול עליו, לכן גילה לנו הכתוב כי אין זה בנודר על המצוה, אלא איש כי ידור נדר לה' הוא כמו נדבה ועליו לקיים נדרו, ומצוה קאעביד. ובפרט יקרה השבועה שלא לעבור עבירה, כמו שעשו שלשה הרועים האבירים שנזכרו במדרש רות בזה הלשון: א"ר יוסי שלשה הן שבא יצרן לתקפן ונזדרז כל אחד ואחד בשבועה, ואלו הן: יוסף דוד ובועז. יוסף דכתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת. רב חנינא בשם רב אידי כלום קריא חסר וחטאתי לאלהים למה לי אלא שנשבע באלהים. דוד מנין דכתיב ויאמר דוד חי ה' כי אם ה' יגפנו, למי נשבע? ר"א אמר ליצרו

נשבע ורבי שמואל בר נחמן אמר לאבישי בן צרויה נשבע, א"ל חי ה' אם תפגע בו, אני מערב דמך בדמו. בועז מנין שנאמר חי ה' שכבי עד הבקר, ר' יהודה אמר כל אותו הלילה היה יצרו מקטרגו את פנוי ומבקש אשה והיא פנויה ומבקשת איש וכו', ונשבע ליצרו ואמר חי ה' שאיני נוגע בה, ולאשה אמר שכבי עד הבקר. ור' חוניא אמר כתיב גבר חכם בעז ואיש דעת מאמץ כח, שנזדרז בועז על יצרו בשבועה. וזה כל פרי חלק שבועת המצוה, וראוי לו לאדם לצאת בעקבות קדמונינו ע"ה.

[שבועה על האמת] כתיב ונשבעת חי ה' באמת ובמשפט ובצדקה (ירמיה ד') אמר להם הקב"ה לישראל לא תהיו סבורין שהותר לכם להשביע בשמי, אפילו באמת אין אדם רשאי להשבע בשמי אא"כ יהיו בו כל המדות הללו: את ה' אלהיך תירא אותו תעבוד ובו תדבק—ובשמו תשבע (דברים י'), שתהא כאותן שנקראו יראי אלהים, כאברהם איוב ויוסף, אברהם דכתיב בו עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, איוב דכתיב בו איש תם וישר ירא אלהים, יוסף דכתיב בו את האלהים אני ירא וכו'. מעשה בינאי המלך שהיו לו שני אלפים עיירות וכולן נחרבו על שבועת אמת, כיצד כגון שאמר אדם לחבירו בשבועה שאני הולך למקום פלוני ואוכל כך וכך ואשתה כך וכך, והיו הולכין ומקיימין שבועתן ועל זה נחרבו, מה הנשבע באמת כך, הנשבע על השקר על אחת כו"כ (במדבר רבה פכ"ב). מעשה באדם אחד בשני בצורת שהפקיד דינר זהב אצל אלמנה והניחתו בכד של קמח ואפאתו בפת ונתנתו לעני, לימים בא בעל הדינר ואמר לה הב לי דינרי, אמרה לו יהנה סם המות באחד מבניה של אותה אשה אם נהניתי מדינרך כלום, אמרו לא היו ימים מועטין עד שמת אחד מבניה. וכששמעו חכמים בדבר אמרו מי שנשבע באמת כך הנשבע על שקר על אכו"כ (גיטין ל"ה). לכן יזהר אדם מאד בשבועה בין בשבועת שקר בין בשבועת שוא ואפילו על האמת לא ישבע כ"א לזרז את עצמו במצוה, ויקוים בנו שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית (צפניה ג') ובזכות זה יבא גואל צדק בבי"א.

דרשות לתשובה ולתפלה

חומר לדרוש על אדות תשובה ותפלה

[תשובה] אחד מתרי"ג מצות היא להתחרט על החטא שחטא לשעבר ולתקן דרכיו על להבא, שנאמר והשבות אל לבבך וגו' ושבת עד א' אלהיך ושמעת בקולו וגו' (דברים ל'). דרכי התשובה למדנו בפעם הראשונה ממה שאמר ה' לקין הלא אם תטיב שאת ואם לא תטיב לפתח חטאת רובץ. ושלמה המלך ע"ה בחנוכת ביהמ"ק אמר בהנגף עמך ישראל לפני אויב אשר יחטאו לך, ושבו אליך והודו את שמך והתפללו והתחננו אליך בבית הזה ואתה תשמע השמים וסלחת לחטאת עמך ישראל (מ"א ח'). וכל הנביאים הזהירו את ישראל על התשובה, הושע אמר שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך וגו' ישעיה אמר דרשו ה' בהמצאו וגו' יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וירחמהו (ישעיה נ"ה), ויחזקאל אמר שובו והשיבו מכל פשעיכם אשר פשעתם בם ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה ולמה תמותו בית ישראל, כי לא אחפוץ במות המת נאם ה' והשיבו וחיו (יחזקאל י"ח). וחז"ל הפליגו מאד במעלת התשובה עד שאמרו אין לך דבר שעומד בפני בעלי תשובה, הרי שהיה אדם רשע כל ימיו ובסוף עשה תשובה הקב"ה מקבלו (ירוש' פאה פ"ו א'). עיין עוד חומר לתשובה בדרשות לעשרת ימי תשובה צד 22.

[יראת שמים] יראת ה' היא ראשית חכמה, ויש יראה מעונש העבירה ויראה מאהבה שהיא יראת הרוממות. ר"מ אומר נאמר ירא אלהים באיוב ונאמר ירא אלהים באברהם, מה באברהם יראה מאהבה אף באיוב יראה מאהבה, ר"ש בן אלעזר אומר גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה שזה תלוי לאלף דור וזה תלוי לאלפים דור, הכא כתיב לאלפים לאוהבי ולשומרי מצותיו (שמות כ'), והתם כתיב ולשומרי מצותיו לאלף דור (דברים ז'). א"ר הונא כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין שנאמר סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא (ברכות ו' ע"ב). כתיב רצון יראיו יעשה (תהלים קמ"ה), תניא הוי ירא שמים שהכל בידי שמים, והוי ירא את הירא שמים שרצון

יראיו יעשה, והוי ירא להתחבר עם מי שאינו ירא שמים שאפילו שכינה עצמה אינה יכולה לעמוד עמו שנאמר גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל (תהלים ק"א) ולכן נתיירא יעקב לפגוע בעשו מפני שאינו ירא שמים (ד"א זוטא פ"ב, מדרש הגדול פ' וישלח). א"ר חנינא הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, שנאמר ועהה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה (דברים י'), אטו יראת שמים מלתא דזוטרתא היא, והאמר ר' חנינא משום רשב"י אין לו להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים בלבד שנאמר יראת ה' היא אוצרו (ישעיה ל"ג)? אין, לגבי משה מלתא זוטרתא היא (ברכות ל"ג ע"ב). ר' חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת (אבות פ"ג ט'). אמר רבה בר רב הונא כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצוניות לא מסרו לו, בהי עייל? (שבת ל"א:). א"ר לוי רכתיב והיה אמונת עתיך חוסן ישועות חכמה ודעת וגו' יראת ה' היא אוצרו (ישעיה ל"ג), אמונת זה סדר זרעים, עתך זה סדר מועד, חסן זה סדר נשים, ישועות זה סדר נזיקין, חכמת זה סדר קדשים, ודעת זה סדר טהרות (כל ששה סדרי משנה), ואפילו הכי יראת ה' היא אוצרו. אמר רבא בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה? קבעת עתים לתורה? וכו' ואפ"ה אי יראת ה' היא אוצרו אין, אי לא לא (שבת ל"א). דוד אמר יראת ה' טהורה עומדת לעד (תהלים י"ט), מהו כך? אתה מוצא אדם שונה מדרש הלכות ואגדות, ואם אין בו יראת חטא אין בידו כלום. משל לאדם שאמר לחבירו יש לי אלף מדות של תבואה, יש לי אלף מדות של שמן ואלף של יין, א"ל חבירו יש לך אפותיקאות (אוצרות) ליתן אותן בהם? אם יש לך כך הכל שלך ואם לאו אין לך בידך כלום. כך אדם שונה הכל, אמרו לו אם לך יראת חטא הכל שלך, שנאמר והיה אמונת עתך וגו' יראת ה' היא אוצרו וכו' (שמ"ר פ"ל). כשחלה ריב"ז נכנסו תלמידיו לבקרו וכו' א"ל יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו תלמידיו עד כאן? אמר להו ולואי! תדעו כשאדם עובר עבירה אומר שלא יראני אדם וכו' (ברכות כ"ח:). רב בתר צלותיה אמר הכי. יה"ר מלפניך ה' אלהינו שתתן לנו חיים ארוכים וכו' חיים שיש בהם יראת חטא וכו' שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים וכו' (ברכות י"ז) ותפלה זאת אנו אומרים בשבת שמברכין את החדש, ונכפלה מלת יראה, יראת חטא ויראת שמים, על יראת העונש (חטא) ויראת הרוממות (שמים).

[תפלה] הרמב"ם ז"ל חושב התפלה למצות עשה שנאמר ועבדתם את ה' אלהיכם (שמות כ"ג) ונאמר ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם (דברים י"א), איזו עבודה שהיא בלב? זו תפלה. מסורה בידינו שאבות תקנו התפלה, אברהם תקן תפלת שחרית שנאמר וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה' (בראשית י"ט) ואין עמידה אלא תפלה שנאמר ויעמוד פנחס ויפלל (תהלים ק"ו), יצחק תקן תפלת מנחה שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב, ואין שיחה אלא תפלה שנאמר תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו (תהלים ק"ב), יעקב תקן תפלת ערבית שנאמר ויפגע במקום וילן שם, ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי (ירמיה ז'). אמר דוד הואיל ואבות תקנום אף אני ערב ובקר וצהרים אשיחה (תהלים נ"ה). וכן מפורש ע"י דניאל וכוין פתיחין ליה בעליתיה נגד ירושלם וזמנין תלתא ביומא הוה בריך על ברכוהי ומצלא קדם אלהיה (דניאל ו') וכו' (ירוש' ברכות פ"ד, בבלי ברכות ל"א). ובני ישראל תפסו אומנות אבותיהם, ובמצרים נאמר ויצעקו בני ישראל אל ה', וכן הוא אומר אל תיראי תולעת יעקב מתי ישראל (ישעיה מ"א), מה תולעת אינה מכה את הארז אלא בפה, כך אין לישראל אלא תפלה. וכן אמר דוד לגלית אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון ואנכי בא אליך בשם ה' צבאות מערכות ישראל (ש"א י"ז), וכתיב אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר (תהלים כ'), ונאמר קרוב ה' לכל קוראיו וגו' (מכילתא). כתיב שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו (תהלים ס"ה), א"ר יהודה בר שלום, בשר ודם אם בא עני לומר דבר לפניו אינו שומע הימנו, בא עשיר לומר דבר מיד הוא שומע ומקבלו. אבל הקב"ה אינו כן, כי הכל שוים לפניו, הנשים והעבדים העניים והעשירים, תדע לך שהרי משה רבן של כל הנביאים כתוב בו מה שכתוב בעני, במשה כתיב תפלה למשה איש האלהים (שם צ'), בעני כתיב תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' כי ישפוך שיחו (שם ק"ב), להודיעך כי הכל שוים בתפלה לפני המקום וכו' (שמ"ר פכ"א). אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה (תהלים פ'), אמר הקב"ה כשאתה מתפלל התפלל בבית הכנסת, ואם אין אתה יכול להתפלל בביהכ"נ התפלל בתוך שדך, ואם אין אתה יכול להתפלל בשדך התפלל בתוך ביתך, ואם אין אתה יכול לעמוד ולהתפלל בביתך התפלל על מטתך, ואם אין אתה יכול להתפלל על מטתך הרהר בלבבך, הדא הוא דכתיב אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה, א"ר יודן ובלבד שתידום מאותה עבירה שבידך, מה כתיב אחריו זבחו זבחי צדק, מעלה אני עליך כאילו בנית מזבח והקרבת עליו עולה וקרבנות (פסיקתא דר"כ, ילקוט המכירי). אמנם תפלה בביהכ"נ משובחת יותר, וא"ר אליעזר מיום שחרב ביהמ"ק ננעלו שערי תפלה שנאמר גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי (ברכות

ל"ב), אבל על המתפלל בצבור כתיב כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד'). ר' אחא אמר כל המתפלל עם הצבור למה הוא דומה, לבני אדם שעשו עטרה למלך בא עני ונתן חלקו בתוכו, מה המלך אומר בשביל זה העני איני מקבלה? בודאי מקבלה ונותנה על ראשו. כך אם היו עשרה צדיקים עומדים בתפלה ורשע עומד ביניהם, מה הקב"ה אומר בשביל רשע זה איני מקבל תפלתם? רבנן אמרי אם מתפלל אחד בצבור מעשיו נפרטין, למה הוא דומה למלך שנכנסו אריסיו ובני ביתו לכבדו, בא אחד באחרונה אמר תסתם חביתו, הה"ד גם כי אזעק ואשוע שתם (סתם) תפלתי, לפי שתמו הצבור תפלותיהן (שם). א"ר יוחנן אין תפלתו של אדם נשמעת אלא עם הצבור, שנאמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון (תהלים ס"ח), אימתי עת רצון בשעה שהצבור מתפללין. תניא נמי הכי מנין שאין הקב"ה מואס בתפלתן של רבים, שנאמר הן אל כביר לא ימאס, וכתיב עוד פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי (שם נ"ה), אמר הקב"ה כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומצוי בבית הכנסת כאילו פדאו לי ולבני מבין או"ה (ברכות ח'). תפלה היא במקום קרבן, הה"ד קחו עמכם דברים (הושע י"ד), וכתיב ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה' לשמיע בקול תודה (תהלים כ"ו). לפי שישראל אומרים, רבון העולמים! הנשיאים חוטאים ומביאים קרבן ומתכפר להם, משיח חוטא ומביא קרבן ומתכפר לו, אנו אין לנו קרבן. אמר להם ואם כל עדת ישראל ישגו וגו' והקריבו הקהל פר בן בקר (ויקרא ד'), אמרו לו עניים אנו ואין לנו להביא קרבנות, אמר להם דברים אני מבקש שנאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה' ואני מוחל על כל עונותיכם, ואין דברים אלא דברי תורה שנאמר אלה הדברים אשר דבר משה (דברים א'). אמרו לו אין אנו יודעין את התורה, אמר להם בכו והתפללו לפני ואני מקבל. אבותיכם כשנשתעבדו במצרים לא בתפלה פדיתי? שנאמר ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו (שמות ב') וכו', וכן אנשי ירושלם אע"פ שהכעיסוני בעונותיהם בשביל שבכו לפני רחמתי עליהם שנאמר ואמרו הושע ה' עמך את שארית ישראל וגו' בבכי יבואו ובתחנונים אובילם (ירמיה ל"א), הוי אינו מבקש מכם לא זבחים ולא קרבנות אלא דברים וכו' (שמ"ר פל"ח). ר' אבא בר וסף בשם ר' יצחק אומר, התפלה גדולה מן הקרבנות דכתיב להשתחוות ולזבוח לה' (ש"א א'), השתחויה והודות לה' מקודם, ורבנן אמרי תפלה שקולה כנגד כל הקרבנות דכתיב להשתחוות ולזבוח. פעולת התפלה רבה היא, וא"ר אליעזר למה נמשלה תפלתן של צדיקים לעתר (שנאמר ויעתר יצחק, ונאמר ויעתר אלהים לארץ אחר כן ש"ב כ"א, ועתר בלשון חז"ל מזלג בעל שתי שינים להפך את התבואה בגורן), לומר לך מה עתר זה מהפך את התבואה בגורן ממקום למקום, כך תפילתן של צדיקים מהפכין דעתו של הקב"ה ממדת הרגזנות למדת רחמנות (סוכה י"ד). וא"ר יודן בשם ר"א שלשה דברים מבטלין גזרות רעות ואלו הן תפלה צדקה ותשובה, ושלשתן מפסוק אחד, ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו ויבקשו פני וישובו מדרכיהם הרעים ואני אשמע מן השמים ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם (דהי"ב ז'), ויתפללו זו תפלה, ויבקשו פני זו צדקה כדכתיב אני בצדק אחזה פניך (תהלים י"ז) וישובו מדרכיהם הרעים זו תשובה וכו'. וכן אתה מוצא בחזקיהו מלך יהודה בשעה שחלה אמר הקב"ה לישעיה לך אמור לו צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה (ישעיה ל"ח), א"ל חזקיה, ישעיה! בנוהג שבעולם אדם שהולך לבקר את החולה אומר לו מן השמים ירחמו עליך והרופא נותן לו סמים לרפואה, ואתה אומר לי צו לביתך כי מת אתה! אף אנא לא לך אנא ספין (אאזין) ולא למליך אנא שמע, ואינו תופש אלא מה שאמר זקני (שלמה) כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה כי את האלהים ירא. מיד ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל וכו' (קהלת רבה פ"ח).

קלג

דרשה על התשובה

מיסוד ס' עשרה למאה דרוש ו', ח'

ר' אבא דרש אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה (מ"א י"ג), אחר שתפשו הקב"ה לירבעם בבגדו ואמר לו חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן, א"ל מי בראש? —בן ישי בראש— אי הכי לא בעינא (סנהדרין ק"ב).

[תשובה מאהבה ותשובה מיראה] לכאורה יפלא על ירבעם ששמע קול אלהים חי מדבר „אני ואתה ובן ישי" למה שאל מי בראש הלא שמע בן ישי בסוף, אבל אפשר שירבעם היה מסופק אם הקב"ה מדייק בלישניה לומר שהוא מקודם, או שאמר שהם שלשתם יטיילו יחד בג"ע מבלי קפידא מי בראש, וירבעם הקפיד כי רצה דוקא שהוא יהיה קודם בן ישי. אבל הקושיא על השי"ת מאחר שהשיב בן ישי בראש מדוע באמת לא היה מדייק בלישנא והיה לו לומר אני ובן ישי ואתה? אמנם ידוע שהתשובה מאהבה מהפכת זדונות לזכיות, וזה הטעם שאמרו חז"ל במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד, כי בלי ספק לא יוכל הצדיק לעשות כ"ב מצות הרבה כמו שיוכל הרשע לעשות עבירות, וכאשר

הרשע שב מאהבה ומהפך את כל העבירות לזכיות הנה הוא גדול מן הצדיק. ואמרו ז"ל כי ירבעם חטא והחטיא את הרבים, ואמרו דוד בשתים ועלתה לו, ר"ל שלא היו בו כי אם שתי עבירות, וזאת היתה טענתו של ירבעם שאמר אי הכי לא בעינא, ר"ל אם אני אעשה תשובה אני גדול מבן ישי כי אנכי אהפך אלפים זדונות לזכיות ובן ישי יהפך רק שתים לכן לי נאה לישב בראש. אמנם ה' הוא הצדיק כי מה שנאמר שהזדונות נהפכו לזכיות הוא רק תשובה מאהבה, אבל תשובה מיראה מהפכת זדונות לשגגות, נמצא בתשובה זו מיראה כי צדיק גמור עדיף מן בעל תשובה, כי השוגג ג"כ נחשב לחטא, כי צריך להביא קרבן על השוגג. ודע כי מה שאמרו תשובה מיראה אין הכוונה דוקא מיראת העונש, אלא כל זמן שהעובד יש לו איזו יחול ותקוה לשוב גמול על עבודתו הן בענין עשירות והן בענין בריאות גופו או בענין בניו וקרוביו, אפילו לאיזה כבוד ויקר, זה ג"כ נקרא מיראה, כמו שאמרו אל יאמר אדם אקרא כדי שיקראני רבי, כדי שאהיה זקן ויושב בישיבה, אלא למוד מאהבה וכו', ואחז"ל אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב ע"מ לקבל פרס וכו', משמע שאפילו העובד בעבור עוה"ב לא נקרא מאהבה. והנה הקב"ה אמר לירבעם חזור בך, היינו חזור מעצמך בלי שום פנייה רק מאהבה גמורה, ואם היה עושה כן אז היה נהפכו לו הזדונות לזכיות, והיה נאה לו לילך בראש קודם בן ישי, ולכן אמר לו הקב"ה אני ואתה ובן ישי, ודקדק בלשונו בסדר הזה. אולם אח"כ שאל ירבעם מי בראש, ובשאלתו זאת הורה שכוונתו על הכבוד והוי מיראה ואז נהפכו לו הזדונות לשגגות, ולכן אמר הקב"ה בן ישי בראש כי הוא צדיק מאהבה. ובדרך זה יבואר המאמר שאמרו הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם (שיעשו תורתם אמונתם ויעשו להם נס), וקשה וכי משוא פנים יש בדבר? אמנם רשב"י למד מבלי שום פנייה ומסר נפשו על קדושת השם ולכן נעשה לו נס, כמ"ש רש"י בפ' אמור בפסוק ונקדשתי בתוך בני ישראל, וז"ל המוסר נפשו על קדוש השם אל ימסור עצמו על מנת שיעשו לו נס, כי העושה כן אין עושין לו נס. ולכן הרבה שעשו כרשב"י ר"ל שעשו ומסרו נפשם על קדושת השם, אבל מחשבתם היתה שיהיו כרשב"י ויעשו להם נסים כמו שאירע לו ולכן לא עלתה בידם, כי הכוונה והמחשבה היא העיקר. ומה שמנע את ירבעם לעשות תשובה שלמה הוא הגסות שהיתה בו, בהשבו שהוא מלך על ישראל לכן יאתה לו להיות בראש, וכמ"ש חז"ל גסות הרוח שהיתה בו בירבעם טרדתו מן העולם. ולא כן עשה דוד שהיה מלך יהודה וגם מלך על כל ישראל, ובכ"ז כאשר בא אליו נתן הנביא הודה ולא בוש ואמר חטאתי, ולכן נאמר בירבעם אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה, וזהו החילוק בין עושה תשובה מאהבה ובין עושה תשובה מיראה.

[שמחת בתשובה] עיקר חשיבות התשובה כמו בכל מצוה היא לפי רוב השמחה אשר בלב העושה אותה, ולא לבד טוב להיות שמח בעת עשות המצוה אבל גם בכל דרכי האיש ובכל פעולותיו טוב שיהיה שמח ולא יראה בו עצבות. ובתשובה אחר שהתודה על חטאו והתחרט בלב שלם על מה שעבר עבירה, וגמר בדעתו לשוב אל ה' לעשות הטוב ושלא לחזור בדרך הרע עוד, כמ"ש יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וגו', אחרי זאת ראוי שישמח מאד על שזכה לעלות במדרגה הזאת שבאה לידי הסכמה מוחלטת לעזוב דרך רשע, והשמחה הזאת תועיל לו באמת שלא ישוב עוד לכסלה, וכאשר תבא העבירה הזאת לידו שנית ימנע עצמו מעשותה בכדי שלא לערבב שמחתו. גם דברי הצומות וזעקתם ושאר יסורים וצער אשר יקבל עליו אחרי שובו מרעתו, גם הם יהיו בשמחה שזכה לעזוב דרכו הרעה, כמו שמצינו בדוד המלך ע"ה שהיה בעל תשובה, ואמרו חז"ל שהיה מקבל עליו יסורין ששה חדשים כמ"ש במזמור נ"א תגלנה עצמות דכית, וכל המזמור שם מדבר בתשובה על חטאיו, ומתחיל מזמור לדוד בבוא אליו נתן הנביא כאשר בא אל בת שבע, ולכן לא קשיא מזמור לדוד קינה לדוד מיבעיא ליה, כמו ששאלו חז"ל במזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו, כי ירמוז פה על השמחה שהיה לו באמת כי זכה לתשובה שלמה לכפרת עונו, ונהפכו לו עונות לזכיות.

קלד

דרשה על יראת שמים

מיסוד ס' י"ב דרשות להר"ן דרוש עשירי

ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך וגו' (דברים י').

[תכלית העונש] משה רבינו ע"ה כיון בזאת הפרשה לומר לישראל אע"פ שחטאתם ופשעתם לפניו, אינו רוצה בהשחתתכם, ואינו שואל ב"א ליראה אותו, ומה שיסר אתכם במדבר לא היה על צד העונש כ"א להביאכם אל התכלית הזאת, וכמ"ש וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו וגו', שאין העונש שמעניש האדם את בנו מכוון לעצמו להרע לו אבל הוא להיישיר את בנו, ואם יראה האב שהבן מתחרט על מעשיו ולא ישוב עוד בדרך הרע לא יענישו עוד וישמח שאינו צריך להלקותו. כן מוסר השי"ת בחסד וברחמים, ראשית שאינו מעניש לאדם עונש שוה לחטאו, כמ"ש

לא כחטאינו עשה לנו (תהלים ק"ג), ועזרא (ט') אמר כי אתה אלהינו חשכת למטה מעונינו ונתת לנו פלטה כזאת, ושנית שאין העונש הבא מאתו ית' מכוון לבני אדם אלא להיישיר אותם או להגן אחרים שלא ילמדו ממעשיהם. כי העונש מצד עצמו אינו דבר משובח, שאילו כן לא הזהירה התורה עליו לא תקום ולא תטור את בני עמך (ויקרא י"ט). ומה שמתואר השי"ת בתור אל קנא ונוקם אינה מצד הנקמה בעצמה, אלא מצד הטוב הנמשך ממנה. לפיכך אמרו חז"ל אין רע יורד מן השמים, שאי אפשר לומר שמי שהוא הטוב הגמור ומקור הטובות כלם ימשך ממנו רע בעצם, אבל כל מה שנמשך ממנו יבא לתכלית טוב. העולה מזה שאין השי"ת חפץ בעונש הרשע מצד העונש בעצמו, וע"ז אמר כי מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה, כלומר שאינו שואל מעמך אלפי אלים לקרבנות גם לא חפץ במיתתכם ומבקש מכם רק ליראה את ה'.

[יראת ה'] ויש בפרשה הזאת שלש טענות גדולות, א') האחת היא באמרו מה ה' אלהיך שואל מעמך כ"א ליראה, וכנראה זו היא המדרגה היותר רמה שיוכל האדם להשיג, וא"כ אין ספק שטבע האדם אינו נוטה אליה אלא חולק ומנגד אליה מאד, כמ"ש כי יצר לב האדם רע מנעוריו, ואמרו חז"ל עלובה העיסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה, ואמרו עוד יצרו של אדם מתגבר עליו כל היום ומבקש המיתו שנאמר צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו וגו'. וא"כ איך אמר בזה הלשון מה ה' אלהיך שואל מעמך כ"א ליראה, כאומר שאינו שואל מעמך כ"א שתהיה כאברהם או כמשה רבינו, והוא דבר רחוק להשיגו. וכבר נתעוררו ע"ז חז"ל באמרם אטו יראה מלתא זוטרתי היא? ותירצו אין לגבי משה מלתא זוטרתי היא, משל לאדם שהיו מבקשים ממנו כלי גדול ויש לו דומה עליו בכלי קטן, כלי קטן ואין לו דומה עליו בכלי גדול. ב') השנית שמשמע מזה שיראת ה' היא המדרגה העליונה שראוי לכל איש לאחוז במדה זו, וא"ר יהודה לא ברא הקב"ה את עולמו אלא כדי שייראו מלפניו (שבת ל"א) שנאמר והאלהים עשה שייראו מלפניו. ותימה כי במקום אחר נראה כי יראה היא במדרגה פחותה, כי אמרו בסוטה (כ"ב) ת"ר שבעה פרושים הם פרוש שכמי פרוש נקפי פרוש קוזאי פרוש מדוכאי פרוש מה חובתי ואעשה פרוש מאהבה פרוש מיראה, פי' אהבת השכר ויראת העונש, נמצא שמנו כאן עובד מיראה עם כת פרושים צבועים. ושם אמרי ליה אביי ורבא לתנא לא תיתני פרוש מאהבה פרוש מיראה דאמר רב יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. לא חלקו עליו אלא שאינו ראוי למנותו עם אלו שהם רשעים באמת, אבל מ"מ עבודתו היא שלא לשמה. ושם (דף ל"א) הנהו תרי תלמידי דהוו יתבי קמיה דרבא חד א"ל אקריון בחלמאי מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם, ואידך א"ל אקריון בחלמאי וישמחו כל חוסי בך לעולם ירננו וגו', אמר להו תרוייהו צדיקי גמורי אתון מיהו מר מיראה ומר מאהבה, וזו קשה על הראשונה היאך קרא צדיקים גמורים למי שנמנו מכת שבעה פרושים הנ"ל. ורש"י ז"ל תירץ (שם) דההוא דלעיל בפרושים הוא מאהבת השכר ויראת העונש, והא דהכא מיראת המקום כלומר מצד אימתו המוטלת עליו, ושתי מדות אלו רמז איוב בפסוק (כ"ד) כי פחד אלי איד ומשאתו לא אוכל, אמר ראשונה כי פחד אלי איד, כי היה מפחד מאד מעונש השי"ת ושלוחיו מלאכי רעים, והקדים זה כי הוא הציור המגיע לאדם בראשונה, ואח"כ אמר ומשאתו לא אוכל, כלומר גם אם לא הייתי מתבונן בעונש אשר ישיגנו בהמרותי, לא אוכל לעבור דבריו מאשר קבעתי בלבי התנשאותו, וזו היא יראת ה' האמתית שיכיר האדם רוממות השי"ת, ויחרד ממנו מצד היותו בוחן עוצם מעלתו. גם יראת החטא אפשר להיות מבלי יראת העונש, רק מפני שהוא נגד הטבע של הנפש המשכלת, כמו כח המשוש שירא להתקרב אל האש מפני שהוא הפך טבעו, וכן טבע הנפש שתמשך אחרי מצות ה' ושלא לעבור על דבריו, והיראה הזאת תתחזק בנפש בריאה ושלמה בעבודת ה'. ולכן ראוי שישמח האדם מאד כשימצא בנפשו זאת היראה, והוא מ"ש הכתוב וגילו ברעדה (תהלים ב') אף כי הם נראים כשני הפכים, כי באמת יגיל האדם אם יש לו הפחד שראוי לפחוד ממנו, ומורה על שלמות ובריאת השכל והחושים. וזו היא היראה שנזכרת בפרשה הזאת, ולכן נסמכה עם ללכת בדרכיו ולאהבה אותו, כי אלה הדברים יישירו את האדם אל יראת השי"ת האמתית. ג') השאלה השלישית היא מה שהזכיר בפרשה ואשר עשה לדתן ואבירם בני אליאב בן ראובן אשר פצתה הארץ את פיה ותבלעם וגו', ויש לתמוה מדוע הזכיר דתן ואבירם ולא הזכיר קרח שהיה עיקר המחלוקת כי דתן ואבירם נטפלו לקרח רק מצד שכנותם ולא הם העיקר.

[יראת ה' מצד הטבע] התשובות לאלו שלש השאלות סובבות אל ענין אחד, והוא אהבת השי"ת ויראתו האמתית, שיוכל האדם להשיג בדרך קל מצד אחד וקשה מצד שני. כמו שיוכל אדם להשיג בנקל הדבר שיש לו נטיה אליו בטבע, וקשה לו להגיע לדבר שאין לו נטיה אצלו בטבע. כאשר נראה למשל שזריקת האבן למטה הוא דבר קל מאד מפני שיש לאבן בעצמה נטיה לצד המטה, אבל זריקת האבן למעלה הוא דבר קשה מפני שאין לה נטיה על אותו הצד. וכמו כן יש באדם שני כחות, האחד פונה אל צד המעלה ויש לו נטיה אליו בטבע, והוא כח השכלי שמשתוקק לדברים שכליים ומועילים, וכשיגיע לצד שמשתוקק אליו יתענג

הכח ההוא מפני שהוא מושגו המיוחד אליו. ויתחייב מזה שיהיה לשכל כוסף חזק להמשך אחר המצוות, כי דרכו לבחור הדברים הרצוים ובורח מן המגונים שהם העבירות, ועושה כן ע"פ טבעו גם אם לא יצייר שיגיעהו מזה גמול ועונש. ומי שעובד השי"ת על זה הדרך הוא לא מחמת אהבת השכר או יראת העונש, רק עובד מאהבה עצמית וסוף השכר לבא. ובבחינה זו אמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' כלומר שאינו שואל ממך דבר כבד וקשה חוץ מטבעך, אלא דבר קל שאתה צריך למשוך אליו מצד הטבע הנטויה בך. ומה שרוב בני אדם אינם מגיעים לזאת המעלה הוא מפני שבהם שולט כח הדמיון שהוא כח הגשמי וגובר על כח השכלי שבהם, ולכן קשה הדבר אצלם מצד התנגדות כח טבעם שפונה למטה ונטייתם הטבעי הוא הפך כח השכלי שהוא נסתם ונעלם בקרבם, ובבחינה זו קשה להגיע לאהבת השי"ת ויראתו אצל רוב האנשים.

[כח השכלי וכח הדמיוני] ויש הבדל רב בין שני הכחות האלה, כי כח השכלי יניע תמיד את מושגי האדם בשוה כי הם נצחיים וקיימים לעולם במצב אחד, אבל כח הדמיון יטרידהו וישתנה מושגיו וחושיו מעת לעת, כי יחזקו בימי הבחרות ויחלשו בימי הזקנה. ור"ש בן עקשיא אומר זקני עמי הארץ כל זמן שמזקינין דעתם מטורפת עליהם שנאמר מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח, אבל זקני ת"ח כל זמן שמזקינין דעתם מתיישבת עליהם שנאמר בישישים חכמה וגו' (סוף קנים). ואין הכוונה בכאן לומר שזקני תורה כל זמן שיזקינו תתרבה חכמתם, כי אפשר שאינו כן, כי גם השכל צריך לכלים גשמיים וכאשר יפליג בזקנה יחלישו הכלים עם השכל ביחד, ולכן לא אמר התנא חכמה מתוספת עליהם, אע"פ שכן הוא בברייתא (שבת קנ"ב), אבל אמר שדעתן מתיישבת עליהם, והפירוש שזקני תורה אשר בבחרותם הניחו תאוות העולם ומותריו ובחרו הדרך הטובה, כל זמן שמזקינין דעתם מתיישבת כלומר שמתפייסים יותר ודעתם נוחה במה שהסכימו עליו, כי בבחרותם קשה להם להתגבר על התאוות אע"פ ששכלם מתנגד לזה ומונעם שלא יהיו נפתים אחריהם, אבל כיון שהגיעו לימי זקנה והתאוות נחשלות, אז אין הדמיון מתגבר כ"כ ואינו מתנגד וחולק עוד עם השכל, לפיכך דעתם מתיישבת עליהם, לפי שהם רואים בבירור שבחרו הטוב, כי עניני עוה"ז הם הבל ובטלים ואין לדאוג כלל על מה שהסכימו עם השכל לעזבם ולהניחם. אבל לזקני עמי הארץ יקרה ההיפך כי בבחרותם נפתו אחרי תאוות העולם ולא חששו כלל להשכל שהתנגד על מעשיהם, ולכן כשמזקינין ורואים שכל מה שהתאוו ובחרו בימי בחרותם אפס ותוהו הם ואך שקר נחלו, מפני זה אין דעתם נוחה ומתיישבת רק מטורפת עליהם. ולפ"ז כשהעולם נוהג כמנהגו וטובותיו נמשכות, הדמיון מתחזק להלחם עם השכל ולהשקיע אותו לצד המטה הפך נטייתו, ואז קשה מאד לרוב האנשים להשיג אהבת השי"ת ויראתו, אבל כאשר תקרינה תלאות רבות ורעות ודברים שאינם על סדר מנהגו של עולם, הדמיון נכנע על כרחו להודות כי יש אלהים שופטים בארץ למטה ממנהגו של עולם, והוא חרד לרגעיו ומדבריו המרעידים וצרות המתחדשות, וישוב אחור ימינו מלהלחם עם השכל, ולפי שנשאר כח השכלי מבלי חולק ומתנגד עליו, אז קל מאד לאדם להשיג אליו יראת השכל, ולזה אמר משה לישראל וידעתם היום כי לא את בניכם אשר לא ידעו ואשר לא ראו את מוסר ה' אלהיכם, כלומר אילו הייתי מדבר עם בניכם אשר לא ידעו ואשר לא ראו פורענות בעולם על צד העונש, היו יכולים לומר שדמיונם הטעתם לחשוב שהצלחת העולם הוא דבר קיים, כי הם לא ראו אשר הפך ה' כסא ממלכות ומשפטו עשה בעוברי רצונו. אבל אתם שראיתם את מוסר אלהיכם איך תוכלו להמשך אחרי הדמיון? הלא ראיתם מצרים שהיו יושבים ברמה אך הוריד השי"ת לארץ נצחם, וכן ראיתם כמה מיני פורעניות שהביא עליכם במדבר בעונותיכם. וזהו שאמר ואשר עשה לכם במדבר עד בואכם אל המקום הזה, וקיצר הענין לכבודם של ישראל, וראיתם גם כן אשר עשה לדתן ואבירם וגו', ואין אתם יכולים לומר שהיתה סבה טבעית, לכן אין לכם להתפתות אחרי הבלי העולם הזה. ולזה הזכיר דתן ואבירם ולא הזכיר קרח שהוא עיקר המחלוקת, לפי שדמיון האדם אינו כוסף תאוות העולם והנאותיו לעצמו לבד אלא גם להורישם לבניו, ויש בני אדם שעיקר השתדלותם הוא לבניהם ולא יחושו לעצמם, ואף יחטיאו נפשם ויעמיסוה עונות כדי שיוכלו להנחיל לבניהם בתים וארמונות, וזאת הנחלה היא נחלה מבוהלת ולא תבורך, ולפעמים יקרה שהאיש שיקבץ עשרו שלא במשפט בחצי ימיו יעזבנו ולא ישאר עמו כ"א העון.

[הממון הוא דמיון כוזב] וקרוב לומר שזה רמז הכתוב באמרו כי תדור נדר לה' אלהיך לא תאחר לשלמו כי דרוש ידרשנו ה' מעמך, ר"ל לא תאחר לשלמו ולא תשתמש בו בינתים, או שתחשוב שגזברי הקדש יעלימו עיניהם מהנדר ההוא ולא תתן להם מחמדתך את הממון, כי אז לא ישאר הממון אצלך כי דרוש ידרשנו השי"ת מעמך ולא ישאר בידך כ"א החטא בלבד, וכ"ש שלא יצליח העושק והגוזל להוריש לבניו להושיבם במנוחות שאננות. ולכן הזהירם שלא ימשכו אחרי דמיונם בזה, ואמר הלא תראו אשר עשה ה' לדתן ואבירם שהכה השי"ת בשבט עברתו את בניהם ואת בתיהם ואת ממונם ולא נשאר מהם שריד ופליט, ולזה הזכיר אותם ולא קרח כי בני קרח לא מתו שעשו תשובה, אבל דתן ואבירם תמו ספו הם

ובניהם, ולכן אין לכם להתפתות אחר הדמיון הכוזב, ויהיה קל אצלכם להשיג אהבת השי"ת ויראתו בטבע השכל הברור והישר.

[מוסר ה' במחלות] ואני אומר כי מצבנו היום קרוב לענין זה, והוא שאבותינו לא ראו את מוסר ה' אלהינו כמו שראינו אנחנו, כי בזמנם היתה הארץ בשלום ובשלוה ועולם כמנהגו נוהג, ועם כ"ז היה קטנם עבה ממתנינו, ואם כי היו ביניהם קצת אנשים נפתים אחר מנהגו של עולם לא היה מן התימה כי מרוב הטובה חטאו. אבל אנחנו שראינו מוסר אלהינו זה י"ג שנה עד שנשתנו סדרי בראשית, וירדה פורענות בשנה הזאת לכל יושבי הארץ וחלו בחלאים משונים נגד מנהגו של עולם, עד אשר כל משכיל מוכרח להודות כי אצבע אלהים היא. וזהו הרמז בפרשה זו שאמר והסיר ה' ממך כל חולי וכל מדוי מצרים הרעים וגו' שאינם מורגלים בטבע, ואלה ראינו בעינינו מתפשטים וכוללים בשנה זו עד שנהפך העולם בשנה אחת יותר ממה שנהפך ונתחלף בזמן קדום במאתים שנה. ואחרי זאת איך ישאר ליצרנו ולדמיוננו הכוזב פתחון פה, ואיך ישיאנו משאת שוא ומדוחים ויגרשונו מהסתפח בנחלת ה'? ובאמת היו ראוים היסורים שבאו עלינו למנוע אותנו ולעכוב עלינו ללכת בדרך הרע ולהועיל לנו לשוב אל השי"ת בלב שלם כאשר גזר שכלנו. וכן נראה שמה שהפליגו חז"ל בשבח היסורין ואמרו (ברכות ה') שכל מי שהשי"ת חפץ בו מדכאו ביסורין, והאריכו בזה באגדות הרבה, הוא על דרך הזה, לפי שקשה מה תועלת יש ביסורי עוה"ז? שמא תאמר כדי למרק החטא? הרי השי"ת כשהוא נפרע מהאדם לעוה"ב מאזני צדק בידו ונפרע ממנו רק כפי חטאו ולמה זה יענישו גם בעוה"ז? אלא ודאי כדי להכניע את הדמיון הנטוע באדם שנלחם תמיד עם השכל ומבקש לטרדו מן העולם, ונכנע רק מתוך צרה ויגון. נמצא שהשי"ת מתחסד עם בריותיו בשמביא עליהם יסורין כדי שתשש כחו של יצר הרע והם מתרצים לבוראם. והם גם יסורין של אהבה לצדיקים ואמרו חז"ל אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו שנאמר נחפשה דרכינו ונחקורה וגו', פשפש ולא מצא יתלה בבטול תורה, שנאמר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו, תלה ולא מצא בידוע שיסורין של אהבה הן שנאמר כי את אשר יאהב ה' יוכיח, כלומר שאינם באין על חטא שכבר חטא אלא כדי למנוע את היצה"ר לטרדו בתאוות העולם ולא יביאהו לידי חטא.

[תשובה מתוך צרה] ומה שאמרה תורה שתשובה מקובלת אפילו מתוך צרה שנאמר בצר לך ומצאוך וגו', ראוי שיובן על דרך הזה, כי אינו רוצה לומר שנשוב כדי להנצל מהצרה בלבד, שתשובה זו גרועה היא מאד, וראינו ביפתח שאמר (שופטים י"א) ומדוע באתם אלי עתה כאשר צר לכם. ואע"פ שרחמיו של מקום מרובים אין זו תשובה מעולה, ומקרא מסייע שאמר ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך, והרי מי שמבקש השי"ת כדי שינצל מצרה אינו מבקשו בכל לבבו ובכל נפשו, ומה תועלת בתשובה בעת ההיא כשהוא מניח מה שאין בידו ליקח, וע"ז בא המשל חסרא לגנבא נפשיה לשלמא נקט (סנהדרין כ"ב). אלא כמו שפרשנו, שהאדם בימי שלוה אינו מכיר ובוחן הדברים על אמתתם מפני הדמיון הנטוע בו שהוא טורדו ומראה לו תמיד תאוות עוה"ז להשתעשע בהן, אבל בבוא עליו צרה אינו יכול לפתותו ומכיר האמת על בוריה ומבקש ה', לא להמלט מהצרה בלבד אלא לשוב בתשובה שלמה בכל לבבו ובכל נפשו, שאז מושל בו השכל שנוטה למעלה באין מונע ומעציר, וע"ז כיוונו חז"ל (יומא י"ט) תשב אנוש עד דכא עד דכדוכה של נפש. ובפרט צריכין אנו תשובה שלמה על שתי עבירות שנכשלים בהן בני אדם תמיד, והן עון שבועת שוא ועון שנאת חנם. ונמצא בכל אחת שלשה דברים שמכבידין העבירה ועושין אותה חמורה וקשה, הראשון כובד העבירה בעצמה מצד חומרה כמו ע"ז רציחה וניאוף. השני כי האדם שוגה ונכשל בה תמיד, כי אפילו דבר קל כחוט של פשתן אם נכפילהו הרבה פעמים יהיו כפליו חזקים יותר מחוט של ברזל, וכמו שאמר והיה עקב תשמעון ופירשו חז"ל על המצות הקלות שאדם דש בעקביו, וזה שאמר הכתוב למה אירע בימי רע עון עקבי יסובני (תהלים מ"א), כלומר אינני ירא מן העבירות החמורות שאני נזהר בהן אבל אני ירא מן העבירות הקלות שמתוך שאדם חושב אותן לקלות נכשל בהן תמיד. השלישי הוא עבירה שאין לאדם נטיה אליה בטבעו שהיא חמורה מעבירה שיש לו נטיה טבעית אליה, ויש לו התנצלות בעבור זה, כמ"ש הן בעון חוללתי ובחטא יחמתני אמי (תהלים כ"א), ואמרו חז"ל (יומא כ') והקב"ה מאי אומר לפתח חטאת רובץ. ובפרט אם שלשה דברים אלו נקבצו יחד בחטא אחד, כמו חטא שבועת שוא שנכשלים בה בני אדם ויש בו שלשה דברים לריעותא, הראשון מצד העבירה גופה שכתוב בה לא ינקה והשוה הכתוב לחייבי כריתות ומיתות ב"ד לפי שנשבע לשקר הוא ככופר בהקב"ה שנשבע בו, השני שנשבעין תמיד על כל דבר עד שנחשב להם מנהג קבוע ומרגלא בפומייהו ואינם נזהרים אם נשבעים לשקר, והשלישי שאין להם שום התנצלות בעבירה זו מפני שאין טבע האדם נוטה אליה, נמצא שמתקבץ בה כל החומרות שנמצאות בשום עבירה שבעולם.—שנאת חנם היא ג"כ עבירה משולשת, שהוא חמורה מאד מצד עצמה ואמרו חז"ל שהיא שקולה כנגד שלש עבירות חמורות ע"ז גלוי עריות ושפיכת דמים (יומא ט'), ואדם מתמיד בעבירה זו בכל יום ויום, והטבע אינו נוטה לשנאת חנם כי אין

שום תועלת והנאה לאדם בה. אעפ"כ אין לך דבר שעומד מפני התשובה, ומצוה לשוב בתשובה לרפאות את שברו בכל יום כפי מה שתשיג ידו, ומי שמשלים חק תשובתו הרי זה משובח, ומי שאינו משלים בה אלא שהתחיל ולא גמרה הרי הקל מחשבתו מעט, ואפילו מי שישים אל לבו לשוב בתשובה הוא מקל עונשו. ואני למד זה ממה שכתוב בתורה והשבות אל לבבך וגו' ושבת עד ה' אלהיך וגו' ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך וגו'. ראשונה אמר והשבות אל לבבך כלומר שהרהר בלבו לשוב שהיא תחלת התשובה, ואח"כ ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו שתגמר התשובה ותשלימנה, ועל שתי התשובות הללו יגמלך ה', על כל אחת לפי ענינה, על הראשונה שהרהרת בלב יאמר ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך, כלומר שיתנך לרחמים לפני שוביך ויניח לך מעצבך, ומלת ושב נגזר מלשון בשובה ונחת תושעון. אבל לא יוציאך ה' בשביל זה לרוחה, אלא לאחר ששלמת חק התשובה בפועל ישלים גם הוא עמך לפדותך לגמרי, ונאמר ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו, ואז ושב וקבצך ויביא גאולה שלמה מכל וכל, וכתיב אחריו אם יהיה נדחך בקצה השמים וגו' והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והטיבך והרבך מאבותיך. ברוך ה' לעולם אמן ואמן.

קלה

דרשה על התפלה

מיסוד ס' עשרה למאה דרוש א' ב'

למה נמשלה תפלתן של צדיקים לעתר מה עתר הזה מהפך את התבואה בגורן ממקום למקום אף תפלתן של צדיקים מהפכת מדותיו של הקב"ה ממדת רגזנות למדת רחמנות (סוכה י"ד).

[תועלת התפלה] מהר"י אלבו בספרו העקרים מעורר על הספק אשר נבוכו בו רבים וכן שלמים, איך אפשר לשנות גזרת השי"ת על האדם מרע לטוב ע"י התפלה? אמנם דע שהבורא ית' הוא רק טוב ומאתו לא תצא רע כמ"ש טוב ה' לכל, ונאמר לא יגורך רע, והרעה הבאה על האדם היא כמו אור השמש שמזיק לאדם שעיניו כהות, ומוכרח ליתן מסוה על פניו, וכאשר יגבר השמש בצהרים לא יועיל לו עוד מסוה ומוכרח להחבא במקום חשך, ועם כל זה לא יוכל האדם ההוא להחליט לומר שהשמש בעצמו הוא רע, אבל בעל כרחו יודה שהשמש הוא טוב, והרע בא לו מפאת עיניו הכהות, וכאשר יתרפא מעורונו אז יקבל האור מאת השמש ככל האדם. כן הדבר ברעה הבאה על האדם, אל יאמר שמאת ה' היתה זאת, אלא יאמר שמעשיו הרעים מנעוהו מלקבל הטוב הבא מאת ה', כמ"ש אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו. אמנם כאשר יתפלל אל ה' שיסיר הרע מעליו, בלי ספק שיעזוב רשע דרכו וישוב אל ה', ואז ירחמהו האל וישלח דברו וירפאהו. אבל זה אינו בא בעבור שהבורא משתנה ע"י התפלה רק מחמת שעזב האיש מעשיו הרעים ושב ורפא לו. ובזה נבין מה שאמר דוד המלך ע"ה חלותי היא שנות ימין עליון, ירצה אחר שהתרעם בשם האומה על הצרות שבאו עליה כמו שאמר הלעולמים יזנח ה' וגו' השכח חנות אל וגו' כאומר שהוא ית' סבב עליה על כל הרעה הזאת, חזר מטעותו ואמר חלותי היא וגו', כלומר חולי הנפש שלי היא הגורמת לשנות הימין שהיא החסד של עליון, אבל הקב"ה אינו משתנה, גם הנביא אמר אני ה' לא שניתי וגו'.

[ביאור המאמר] ומה שהבאנו בתחלת הדרוש שאמרו למה נמשלה תפלתן של צדיקים לעתר מפני שמהפכת מדותיו של הקב"ה, אין זה סתירה למה שאמרנו, אדרבה הוא תנא דמסייע, כי דקדקו בלשונם לומר תפלתן של צדיקים ולא אמרו סתם למה נמשלה תפלה לעתר, ואין לומר שדעתם להורות דוקא תפלת צדיקים מבטלת הגזרה ולא תפלת רשעים, שהרי מצינו במנשה ובאנשי ננוה וכיוצא בהם שהועילה תפלתן. ונבאר זאת ע"פ משל, מלך אחד אהב איש עני בעבור שמסר נפשו בעבורו, ותגדל נפשו בעיניו עד שנגדלו ונשאו על השרים ועבדי המלך, ובכל זאת לא שקטה ולא נחה רוחו, כי רצה המלך לחראות לכל עד כמה גדלה אהבתו אל האיש ההוא, וישם מס על כל אנשי מדינתו למקטן ועד גדול, והיתה גזרה שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה, וכל השרים ועבדיו השתדלו בכל כחם לבטל הגזרה ההיא אבל כל יגיעם היה לריק, עד שבאו אל האיש הנזכר לבקש מהמלך לבטל הגזרה, ומיד כאשר אך שאל הדבר מאת המלך הסכים עמו ויבטל הגזרה. וישאל שר אחד את רעהו, הנה המלך הזה אוהב צדק ויושר, ממה נפשך אם היתה הגזרה שלא בצדק ויושר למה גזר אותה, ואם היתה ביושר למה בטלה? וישיבהו השר השני לאמר מעולם לא עלה על לב המלך לגזור הגזרה הזאת באמת, אך עשה כן להראות לכל את אהבתו לאיש ההוא. והנמשל מובן ע"פ דרשת חז"ל ותגזר אומר ויקם לך הקב"ה גוזרה ובא צדיק ומבטלה. והענין הוא כמו במשל שרצון השי"ת להגדיל צדיק אחד אשר מסר נפשו בעבורו, וזהו סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם, ר"ל סוד ודבר מוצנע אצל יראיו שאינם מפרסמים מעשיהם הטובים, אולם ברית כרותה לו ית' להודיע ולפרסם אותם, מהו עושה, במכוון הוא גוזר גזרה על רבים או על יחיד כמו למשל שלא יהיה מטר והדומה לו, וכל השתדלות לא יועילו עד שיתפלל הצדיק הזה,

וחוני המעגל ור' חנינא בן דוסא יוכיחו על זה. וראיה חזקה על הענין הזה הוא מה שאמר ה' לאבימלך ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך וחיה, ובלי ספק לא עלה על לבו ית' מעולם להמית את אבימלך על הדבר הזה, שהרי הוא ית' אמר גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת ואחשוך גם אנכי אותך מחטוא לי, ועם כל זה הודיע לאבימלך כאילו חייו תלוים בתפלתו של אברהם, ואמר לו ויתפלל בעדך וחיה, והכל כדי להגדיל את אברהם בעיניו. נמצא שהצדיקים אינם משנים רצון הבורא בתפלתם, כי הגזרה עצמה לא היתה אלא כדי שיתפללו הצדיקים. לזה אמרו חז"ל תפלתן של צדיקים דוקא, כי תפלת הרשעים תעשה השנוי מצד המקבל ושב ע"י תפלתו ותשובתו ורפא לו, אולם תפלת צדיקים ע"פ רוב היא על אחרים, והנה האחרים אינם עושים תשובה ואפילו הכי מתרפאים, ולכאורה ידמה שהוא שנוי רצון אצלו ית', לכן המשיל את תפלתן לעתר שבאמת אינו משנה את הדבר, אבל הרואה את התבואה מונחת בגורן במקום אחר ממה שנחה מקודם, יחשוב וידמה שהיא תבואה אחרת, כן הדבר בתפלת הצדיקים, שהרואה שלאחר תפלת הצדיק בטלה הגזרה יחשוב שהוא שנוי רצון אצלו ית', ובאמת אינו כן רק כדי להגדיל את הצדיק כנ"ל. ויש עוד ראיה לענין הזה ממה שאמרו חז"ל מפני מה היו אבותינו עקרים מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, ואמר ר' יוסי כתיב ותוצא הארץ דשא בתלת בשבתא וכתיב וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ במעלי דשבתא, מלמד שיצאו דשאים ועמדו על פתח הקרקע ולא צמחו עד שבא אדם הראשון והתפלל עליהם וירדו גשמים, ללמדך שהקב"ה מתאוה תפלתן של צדיקים. הורו לנו, שאם יראה האדם שע"י תפלתו הגיע אל הטוב מה שלא הגיע אליו מקודם, אל יחשוב שמתחלה לא היה רצון השי"ת לתת הטוב לאיש ההוא אלא שלאחר התפלה נשתנה רצונו, חלילה לחשוב כן, כי לא אדם הוא להנחם, אלא שבאמת גם קודם התפלה היה טוב בעיני ה' לברך את האיש ההוא בטוב שהשפיע עליו, ורק בכוונה רצויה מנע ועיכב הטוב ממנו כדי שיתפלל עליו וישיגהו ע"י תפלתו, נמצא שלא נשתנה הוא ית' ע"י התפלה, ובזה מיושב הספק של בעל העקרים.

[תפלה על פרנסה] ובזה יתישב עוד ספק אחר אשר צוחו קמאי, והוא למה קבעו לנו אנשי כנסת הגדולה להתפלל על פרנסה בכל ימות השנה, הרי אמרו חז"ל מזונותיו של אדם קצובות לו מראש השנה והרי זו תפלת שוא, ובגמרא אמרינן כמאן מצלינן האידנא אקצירי ואמריעי כר' יוסי שאדם נידון בכל יום, אבל גם אם נאמר שמזונות אדם קצובות מר"ה לכל ימות השנה, בכל זאת לפעמים בבוא היום שהוקבע בו לחם חקו השי"ת במכוון מונע ממנו פרנסתו כדי שיתפלל עליו כי הוא מתאוה לתפלתו, אף כי אינו משנה עי"ז לחם חקו מדי יום ביומו. ובדרך זה נבאר ג"כ מה שאמרו קשים מזונות של אדם כקריעת ים סוף, שקשה איך שייך לומר על בורא שמים וארץ מאפס המוחלט שכבד ממנו להמציא מזונות לאדם! אולם יובנו הדברים ע"פ מה שדרשו חז"ל עה"פ וישב הים לאיתנו, תנאי התנה הקב"ה עם הים שיקרע לפני ישראל, ולפ"ז כשהגיע הזמן שיצאו ישראל ממצרים ופרעה רדף אחריהם על הים, היה ראוי שתיכף ומיד יקרע הים ויהיה עומד קרוע וממתין עד שיבואו ישראל לתוכו, כי כן היה התנאי, אבל לא כן עשה ה' כי מקודם ויצעקו בני ישראל אל ה', והכל על כוונה אחת שהקב"ה רצה שיתפללו אליו. וזהו שאמרו קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף, אע"פ שמזונותיו כבר קצובות לו מר"ה, אל תתמה על זה ודע שטעמו של דבר הוא כקריעת ים סוף שהיה תנאי בתחלת מעשה בראשית ואפ"ה לא נקרע עד שהתפללו מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתן כנ"ל. וכן יתורץ מה שאמרו קשה לזווגן כקריעת ים סוף, ע"פ דבריהם כי ארבעים יום קודם יצירת הולד מכריזין בת פלוני לפלוני, ועם כל זה לפעמים יקשה על האדם למצוא זיווגו עד שיתפלל עליו, כאמרם על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא זו אשה, והטעם הוא כקריעת ים סוף כנ"ל.

[התפלה כדי לזכות האדם] נמצא למדנו כי גם הדבר אשר נגזר מאת ה' על האדם לפעמים מעכב השי"ת כדי שיתפלל האדם עליו, וקשה על מה עשה ה' ככה למנוע הטוב מבעליו עד שיתפלל, מהו תכלית הכוונה וכי לתפלתנו הוא צריך? הלא אפילו אדם ילוד אשה ראוי לו שיתן לבני ביתו לחם חקם מבלי שישמור עת שיבואו אליו ויתחננו לו, אף כי הבורא ית' הזן ומפרנס ומכלכל את כל העולם ברחמיו, ככתוב ורחמיו על כל מעשיו? אמנם התשובה על זה היא מניה וביה, כי בעבור זה שרחמיו על כל מעשיו ובפרט על האדם לכן ימנע ממנו את טובו כדי שיתפלל עליו, כי תכלית בריאת האדם היה לזכותו בכדי שיכיר את בוראו, והנה אין דרך ומבוא אל האדם שיכיר השי"ת מצד מהותו ועצמותו, לכן ימנע ממנו לפעמים הטוב ההכרחי אליו כדי שיתפלל אל ה' וישיג את הטוב ההוא ע"י תפלתו, ובזה יכיר את בוראו וישבחהו. ואם נישאל הלא הפילוסופים אשר לא ידעו ענין התפלה גם הם מכירים את בוראם מצד פעולותיו ע"י מופתים עיוניים, והנביא מכריז ואומר שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה, א"כ כל ענין התפלה אך למותר ואין זו תפלת חובה?

[אמונת ההשגחה] אכן נודע הדבר כי הפילוסופים מזכירים גם הם את בוראם ע"י מופתים, אולם כל המופתים לא הביאו אותם להאמין רק שני עקרים להאמין באחדות הבורא, ושהוא ית' משולל מכל

המדות הגשמיות, אבל אין להם מופתים על ההשגחה הפרטית ונבואה ותורה מן השמים ושכר ועונש והדומה להם מן הקבלה האמתי אשר בידינו. וענין התקשרות התפלה עם ההשגחה יבואר ע"פ המשל הזה, מושל אחד שלט על ארצות רבות, ומעולם לא ראה איש מאנשי הארצות את המושל ההוא, וכל הנהגות הארצות היה ע"פ שריו ועבדיו, וחוק נתן להם שלא ישנו את תפקידם, הן בכלל הן בפרט, והיה במוסכם אצל כל אנשי הארצות שהמושל העליון על כל הארצות האל אינו יודע כלל ממעשיהם ואינו משגיח בהם, ורק השרים והעבדים מנהיגים את הארצות כרצונם. והנה אם יבוא איש ויאמר אל קהל אנשים בשם המושל שיעשו כך וכך, לא יאמינו לו ולא ישמעו בקולו כי יאמרו לא נראה אליך המושל, אולם אם כה יאמר עשו כך וכך ואחר עשותכם יעשה עמכם המושל טובה, ותהיה טובה אשר אין כח ביד כל השרים והעבדים לעשותה, ותיכף ומיד אחר עשותם הצוי באה עליהם הטובה ההיא ולא איחרה, אז לא יהיה שום איש מהם מסתפק באמתית השליחות שבאה מהמושל עצמו, גם יאמינו שהמושל יודע עניניהם ומשגיח בהם, ומה שהמושלים הקטנים מנהיגים את הארצות אין זה כפי רצונם כמו שחשבו אלא ע"פ פקודת המושל הראשי. והנמשל מובן שהבורא ית' נתן את העולם תחת צבא השמים ועל ידיהם הוא מנהיג את הבריות אם לרעב אם לשובע וכן לכל המקרים, ובעבור שאין איש מאנשי האדמה אשר יראה את כבוד ה' ורק את צבא השמים הוא רואה, לכן יעלה על דעת רוב בני אדם שהבורא אינו יודע כלל ממעשיהם, ונתונים הם תחת השגחת מזלות השמים ופקודיהם כפי רצונם. והנה רצה השי"ת לזכות את האדם ונתן לו ענין התפלה, שכאשר יתפלל האדם אל בוראו על הטובה הנעדרת מאתו או על הרעה הבאה עליו מפאת מערכות השמים, ומיד אחר תפלתו יושיעהו ה' נגד הטבע ונגד המזלות, אז ידע האדם שהבורא ית' משגיח על כל פרטי הבריאה כלה ויודע כל עניני בני אדם, והוא בעצמו ובכבודו מנהיג את העולם, ומה שאנו רואים את צבא השמים והמזלות פועלים הכל הוא ע"פ פקודתו והשגחה העליונה, לכן אף אם המזל יורה איזו רעה על האדם אל ימנע עצמו מן הרחמים ויתפלל אל ה' שהוא אל שדי המשדד מערכות השמים, וישלח דברו וירפאהו וימלטו משחיתותם, כמ"ש חז"ל אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים. ובזה יבואר הפסוק הרופא לשבורי לב ומחבש לעצבותם מונה מספר לכוכבים לכלם שמות יקרא, ר"ל כי השגחתו הפרטית כוללת רפואתו לכל מיני חולי הגורמים שברון לב ועצבות, ואין ההשגחה הזאת באה מצבא השמים כי גם הם תחת ממשלתו והוא מונה אותם בשמותם, כמו שאמרו חז"ל עה"פ לכה זה תשאל לשמי שהמלאך משתנה שמו לפי שליחותו וכולם עושים רצון קונם, והתפלה שבא אחריה האות לטובה היא הכרה ברורה ומופת על השגחת השי"ת. ועי' עוד הדרשה על השגחת ה' צד 257.

קלו

דרשה על התפלה

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ס"א

כתיב מבלתי יכולת ה', יכול מבעי ליה, א"ר אלעזר אמר משה לפני הקב"ה עכשיו יאמרו או"ה תשש כחו כנקבה ואינו יכול להצילן, א"ל הקב"ה בן עמרם! והלא ראו כמה נסים שעשיתי להם על הים, אמר לפניו רבש"ע עכשיו יאמרו לפני מלך אחד יכול לעמוד לפני ל"א מלכים אינו יכול לעמוד. אר"י מנין שחזר הקב"ה והודה לו שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדבריך, תנא דבי ר' ישמעאל כדבריך עתידים או"ה שיאמרו, אשרי תלמיד שרבו מודה לו. ואולם חי אני, אמר רבא אמר רב יצחק מלמד שאמר לו הקב"ה למשה, משה! החייתני בדבריך (ברכות פ' אין עומדין).

[שנוי בגזרה ע"י התפלה] המתפקרים המכחישים את מעלת התפלה ותועלתה, טוענים איך תוכל התפלה לשנות את רצון ה' לתת לאיש המתפלל את שאלתו ולעשות בקשתו להספיק לו צרכיו וכל מחסורו, אם גזרת ה' היא להפך? וכן על היעודים אם השי"ת גזר פעם אחת לטוב או להפכו לא יצוייר שנוי הגזרה בשום אופן. וכבר הכה על קדקד סברה זו בעל העקרים (מאמר ד' פי"ח) באמרו כי כמו שהשפעות השמימיות ישפעו על המקבל בהיותו מוכן לקבלם ואם לא יכין עצמו הוא מונע הטוב ממנו, שאם נגזר עליו שיצליחו תבואותיו והוא לא זרע סכלותו גרם למנוע הטוב ממנו, כן גזרת ה' בטוב ורע הוא בהיותו בהכנה לטוב או לרע, ואם שנה עצמו במעשים או בתפלה וכיוצא תשתנה ג"כ ההשפעה מאליה והגזרה מתבטלת, ולעולם רצונו ית' עומד וקיים על מצב אחד בלי שום השתנות. וכמאמר דוד המלך ע"ה רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום, כלומר אם יתכן לייחס רבוי והתחלפות מחשבות הוא בלב האיש דוקא שאינו עומד תמיד על מחשבה אחת פעם יחשוב זה ופעם הפכו, אבל מחשבתו ית' ועצתו לעולם היא יחידה ותתקיים בלי השתנות ובלי התחלפות או תמורה. וגדולה מזו אמר איוב הן יעצור במים וייבשו ושלחם ויהפכו ארץ, ע"ד שאמרו חז"ל בר"ה (פ"א) עתים לטובה כיצד הרי שהיו ישראל רשעים ופסקו עליהם גשמים

מועטים לסוף חזרו בהם, להוסיף עליהם אי אפשר שכבר נגזרה גזרה, אלא הקב"ה משלחן בזמנן על הארץ הצריכים להם. עתים לרעה כיצד, הרי שהיו ישראל צדיקים גמורים בר"ה ופסקו עליהם גשמים מרובים, לסוף סרחו, לפחות מהם אי אפשר שכבר נגזרה גזרה אלא הקב"ה מורידן שלא בזמנן על הארץ שאינה צריכה וכו'. באופן שבשתי הדרכים הקב"ה מייסר לחטאים בענין הגשמים, אם מעיקרא שגוזר עליהם למנעם או שיהיו מועטים, ואם כבר גזר לשלחם מונע תועלתם בהוריד אותם על ארץ שאינה ראויה לגשמים, וזהו שאמר הן יעצור במים וייבשו, שעוצר את השמים ולא יהיה מטר שכך גזר בעונות הדור, ואם ישלחם לפי שנגזר כן תחלה ואח"כ חטאו, יהפכו ויחליפו הארץ שילכו לארץ שאינה צריכה להם, ולפ"ז דעתו ורצונו ית' עומד קיים על מצב אחד וההשתנות באה מהכנת המקבלים.

[תנאי התפלה] כתיב שמור רגליך כאשר תלך לבית האלהים וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח כי אינם יודעים לעשות רע, הפליג להתרות האדם להשמר מאד במה שיצטרך בהליכתו אל בית האלהים מקום התפלה והתחנה לפניו ית', לפי שהוא בחסדו קרוב לשמוע תפלת המתפללים שם בבית תפלתו יותר מאשר הכסילים החוטאים נותנים זבח ומקריבים קרבנות על חטאיהם, כאמרם גדולה תפלה יותר מן הקרבנות, והטעם בזה כי הזבח והקרבן לכסילים האלה יועיל להם לפי שאינם יודעים לעשות רע שלא חטאו במזיד אלא בשוגג, אבל אם היו מזידים שידעו הרע בשעת המעשה אין הקרבן מכפר כלל, אבל התפלה תועיל אפילו לחוטאים במזיד. מ"מ אין ספק שיצטרכו לתפלה בקצת תנאים הכרחיים למען תוציא פריה ותוסיף תת כחה, ונזכיר פה רק ארבעה מהיותר עצמיים שבהם. א') התנאי הראשון הוא מה שאמר המשורר עה"פ ה' בקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה, שנתכוון לדברי משנתנו שאמרו חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים כדי שיכוונו לבם למקום, כי מהראוי שקודם שיתחיל האדם להתפלל ישהה זמן מה להכין עצמו ולעורר הכוונה, להשכיל להיטיב מה שיוציא מפיו שיהיה מסודר ומתוקן יפה למען יקובל באהבה וברצון, וזהו ה' בקר תשמע קולי, אתה תשמע תפלתי בבקר כשאני אערוך לפניך תפלת שחרית כראוי ואצפה ואמתין תחלה שעה אחת מקודם, ולא אהיה נבהל להתפלל פתע פתאום במהירות בלי הזמנה. ב') התנאי השני הוא להתפלל במקום קבוע בביהכ"נ, כי עם היות אצלו ית' כל המקומות שוים כאמרו בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים, מ"מ רצה השי"ת לתת יתרון מה למקום מיוחד לאמצעות השפעתו, כמו שהוא הענין בארץ הקדושה שנבחרה מכל הארצות להיות עיני ה' אלהינו בה תמיד, וממנה נתיחדה ירושלם עיר הקדש, וממדרגה למדרגה עד בית קדש הקדשים, וכן לענין תפלה רצה השי"ת ליחד מקום פרטי להתפלל בו בבית הכנסת אשר הוכן יותר לקבלת התפלה, כי שם יתעורר האדם יותר אל הכוונה הרצויה. ולכן צריך האדם להשתדל בהכנת מקום זה, ואמר אבא בנימין אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת שנאמר לשמוע אל הרנה ואל התפלה במקום רנה שם תהא תפלה. ג') התנאי השלישי הוא הכנת הזמן, כי אף שכל הזמנים שוים לפניו ית', מ"מ יש זמנים מיוחדים שהם יותר מכונים, ולכן נתקנו השעות הראויות להתפלל ערב ובקר וצהרים, שיזדרז האדם בהשכמה בתפלת שחרית ולא יאחר תפלת מנחה ומעריב, כמו שנאמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון. גם אמרו לעולם יקדים אדם תפלה לצרה וילפי לה מפסוק היערוך שועך לא בצר, ועל כיוצא בזה צוות הנביא ישעיהו ע"ה באמרו דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב, ר"ל שהחובה עלינו להתפלל תמיד בין בעת צרה ובין בזמן הצלחה אף שאין לנו צער, בין בהיותו קרוב בהצלחתנו בין בהיותו רחוק מאתנו בעת צרה. ולא זו בלבד אלא גם אם נתרחק והביא עלינו צרות ואח"כ נתקרב והסיר כל חולי וכל מכה, אל נאמר מה לנו עתה ולצרה שעברה? אלא יקראוהו בתפלה למען לא תקום פעמים צרה ולא נוסיף לדאבה עוד, כדרך החולה שנתרפא שצריך לשמור בריאתו שלא יפול שנית למשכב, ואז החולי יותר מסוכן מאשר היה בפעם הראשונה. ד') התנאי הרביעי הוא בתפלה עצמה שתהיה נאמרת בכוונה נכונה עם הוראת הכנעה ושברון רוח, כי לשניהם רמזו חז"ל באמרם המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה, כי שימת עין למטה היא הוראת הכנעה ענוה ושפלות, ולב למעלה היא הכוונה שיהיה הלב דבק עמו ית' ולא יתרחק ממנו. והוא מה שאמר רבי אמי אין תפלתו של אדם נשמעת אא"כ משים נפשו בכפו, שנאמר נשא לבבנו אל כפים וכו' (תענית פ"א), והמכוון בזה ע"פ המדרש הרשעים הם ברשות לבם והצדיקים לבם ברשותם, פירוש הצדיקים משעבדים את הלב שהוא מקור הכח המתעורר ושרש התאוה שיכנע אל השכל לשמור משמרתו שהוא עיקר הוית האדם מהותו וחיותו האמתי, והרשעים הם בהפך שהשכל והחלק המעולה בנשמתם משתעבד ונכנע אל הלב המתעורר אל התאוות הגשמיות ויעשה מה שלבו חפץ. ע"כ אמר רבי אמי שאין התפלה מקובלת לפניו ית' אלא א"כ יתגבר האדם על עצמו עד שישים נפשו המתאוה בתוך כפו שתהיה בידו וברשותו לעשות בה ברצון השכל.

[ביאור המאמר] ורבותינו ז"ל במאמר שהתחלנו בו דרשו מבלתי יכולת ה' יכול מבעי ליה וכו', ודקדקו הלשון בלתי ולא נאמר בלי, כי יש הבדל בין המלות האלה, כי בלי יאמר על מי שיש לו העדר וחסרון התואר איזה דבר, כמו המבלי אין קברים

שיש שם חסרון הקברים, בני בלי שם שיעדר מהם השם. אבל מלת בלתי שייך על המתואר עצמו כמו שאנו אומרים על השי"ת שהוא בלתי בעל תכלית דהיינו שאין לו תכלית וסוף, ועל האיש חסר השלמות נאמר שהוא בלתי שלם שהכוונה איננו שלם, ולא יתכן לומר בלי בעל תכלית או איש בלי שלם, וכן כתיב בלתי טהור הוא על האיש המתואר. ולפיכך כאן אמר משה רבינו ואמרו מבלתי יכולת וגו' כלומר שהוא ית' עצמו איננו מתואר כן, והיה לו לומר מבלתי יכול שהוא המתואר והיתה כוונתו שאינו יכול. ואם יכולת הוא התואר לא היה אומר בלתי אלא בלי יכולת ה', שאז היה מובן שחסר ונעדר היכולת ממנו. אבל אחר שאמר בלתי יכולת רצה לרמוז על שתשש כחו כנקבה. ואפשר שכיוונו חז"ל לפרש מבלתי יכולת על הדרך שאמרו בברכות (פ"א) אר"י בר מנסיא אל תקרי כי אין בלתך אלא אין לבלותך, שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, בו"ד מעשה ידיו מבלין אותו והקב"ה מבלה מעשה ידיו וכו'. ופירושו שכל דבר הפועל מתפעל ג"כ מצד פעולתו, כי הברזל כשיחתוך הוא פועל בעץ שחותך אותו, ובההיא שעתא הוא בעצמו מתפעל מהעץ, שהברזל מתמעט ומתאכל מחמת התמדת החיתוך, וכן האדם שעושה איזה פעולה, מעשי ידיו הם מבלים אותו ופועלים בו כליון ותשות כח, אבל אין כן אצלו ית' כי הוא פועל גמור ומוחלט, ואינו מתפעל כלום מפעולותיו, שאין מעשה ידיו מבלים אותו או גורמים לו שום התמעטות. וכן כאן רצו לפרש מבלתי יכולת לשון כלוי ואבדון, ואמר שיאמרו האומות שמפני היותו בלי תשוש וחלוש היכולת האלהי חלילה, מחמת פעולותיו שעשה עד עתה, באופן שלא יוכל להביאם אל הארץ אשר נשבע להם לפיכך הרגום. כמו גבור אנושי שהולך ורפה ואחר שהתמיד לעשות גבורות ישיגהו הליאות. והשיב לו ה' איך יוכלו לומר כן שיש לו ליאות אחר התמדת גבורותיו, הלא הם ראו נסים שעשיתי על הים אחרי שכבר הקדמתי לעשות נסים רבים במצרים, ואשר על הים גדולים מהם, כי במצרים נאמר אצבע אלהים ועל הים נאמר היד הגדולה, כדברי בעל ההגדה, אלא אדרבה הוא הולך וגדול בגבורותיו. וחזר משה רבינו לומר כי יאמרו מבלתי יכולת מצד המקבלים, שלפני מלך אחד (פרעה) יכול לעמוד ולא לפני ל"א מלכים. והועילה לו תפלתו שהודה ה' לדבריו ואמר סלחתי כדבריך, כי גדולה כחה של תפלה. ואמרו במדרש שאמר הקב"ה למשה מי שיש לו בידי ורחמתי במדת הרחמים, ומי שאין לו בידי וחנותי במתנת חנם. ואמרו עוד שאמר משה לפני הקב"ה רבש"ע כשתהא רואה בניך בצער ואין מי שיבקש עליהם רחמים מיד ענה אותם, א"ל הקב"ה משה! חייך בכל שעה שיקראו אותי אני אענה אותם דכתיב כה' אלהינו בכל קראנו אליו, ר"ל כי אין להם צורך בשליח כמשה להתפלל בעדם, כי הם בעצמם יכולים להתפלל לה' בלי ממוצע. ועתה בגלותנו אין לנו מ־שען יותר גדול מזה ובו אנו נשענין להגאל, כתפלת דוד המלך ע"ה, אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד, ירצה לאשר שני הזמנים לגאולה אינם שוים בענינם, כי אחישנה היא דוקא כשיזכו, וכשלא יזכו היא בעתה, והנה בעת שיש לנו זכות אז הוא מרחם, וכשאין לנו זכות הוא חנון במתנת חנם. ע"כ אנו מחלים פניו אתה תקום תרחם ציון שיתן לנו הכנה מספקת לרכוש לנו זכיות שיתנהג עמנו במדת הרחמים ויקיים בנו אחישנה קודם הזמן, למען לא נהיה מוכרחים לבקש ממנו חנינה ולהמתין עד עת מועד—בעתה, ואז היא עת לחננה כי בא מועד לעשות בחן ומתנת חנם. ונקוה כי ירחם ציון ברחמיו ית' ע"י זכיותנו וימהר יחיש הקץ, ובא לציון גואל בבי"א.

קלו

דרשה על התפלה

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ס"ב

אמר ר' אלעזר גדולה תפלה יותר מן הקרבנות שנאמר למה לי רוב זבחיכם וגו' וכתיב ובפרשכם כפיכם וגו' (ברכות פ"ב).

[רמזים לתפלה] יעקב אבינו בחיר האבות נתן לבן זקוניו יוסף אשר אהב שכם אחד על אחיו ואמר לו „אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי", ופירש המתרגם בדרך רמז די נסבית מידא דאמוראה בצלותי ובבעותי, ונראה שנזקק לפרש כן ולא כפשוטו חרב וקשת ממש, מפני שהוקשה בעיניו איך יעקב אבינו לא נכוה ברותחין ממה שאירע לו, כי בעשות כתונת פסים ליוסף קנאו בו אחיו והדבר הזה גרם לו צרות רבות ולאחרונה הוכרח לילך למצרים. וביוסף עצמו נאמר לכלם נתן לאיש חליפות ולבנימין וגו' ושאלו בגמרא (מגילה פ"א) אפשר דבר שנצטער אותו צדיק יכשלו בו? וכו' אלא א"ר בנימין בר יפת א"ר אלעזר רמז רמז לו שעתיד לצאת ממנו בן שיצא בחמשה לבושי מלכות ומנו מרדכי דכתיב ומרדכי יצא בלבוש מלכות וגו', כלומר שאין הדבר כפשוטו שנשתנה בנימין בחמש חליפות ממש, כי בענין הנתינה היו שוים כי לכלם נתן חליפות בגדים וגו' בנימין בתוכם, אלא שהוסיף לו נתינה אחרת שאינה כפשוטה רק רמז בעלמא לחמש חליפות שעתיד הבן היוצא מזרעו אחריו ללבוש בבגדי מלכות, ואין כאן מקום לקנאת אחים. וכן יעקב אבינו לא נתן ליוסף עיר שכם ממש שלקח מיד האמורי בחרב וקשת, שחלילה לו להוסיף

קנאה בין האחים, ובאמת לא נתן לו איזה עודף מהחלק הקניני שרכש בנחלתו הגשמית, אבל מי שקנה בחלק הרוחני בלי השתתפות כח גופני, יוכל לתת לכל מי שירצה ולא יחוייב שתמשך מזה קנאה או קפידא לאחרים. ולכן אמר נתתי לך שכם אחד על אחיך כי בודאי יראו שאין להם מקום לתרעומת על ככה, כי שכם וחלק זה בא אלי לא בירושה ולא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי ונשמתי שבחרבי ובקשתי של תפלה ותחנה הבאים ממעמקי הלב, ומעצם הרוחניות לקחתיהו מיד האמורי, והריני רשאי ליתן אותו לך.

[חרב וקשת רמז לתפלה] ונמשלה התפלה לשני כלי זיין חרב וקשת, כי שני כלים אלו אין פעולתם שוה, שהחרב היא ללחום עם האויב פנים אל פנים מקרוב ולא תועיל כלום בהיותו רחוק מאויבו, והקשת היא להלחם מרחוק לירות חצים כמטחוי קשת. והנה יש לנו אויב פנימי עצום ורב יצרנו הרע שנלחם בנו בשני אופנים, אם בהיותו קרוב לנו ואם בהתרחקו ממנו מאד, בהיותו בקרבנו ועומד נגדנו פנים אל פנים הוא מתעצם עלינו להפילנו במכמורות העונות בתוקף הסתתו, ועוד מעט הולך בדרך למרחוק למעלה למעלה עד מקום כסא כבודו ית' לפני בית דינו הצדק ושם עורך מלחמה נגדנו ומקטרג ומלמד חובה עלינו ומעורר הדין להענישנו. כאשר בא בנבואת זכריה ע"ה שאמר, ויראני את יהושע הכהן הגדול עומד לפני מלאך ה' והשטן עומד על ימינו לשטנו, ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך השטן ויגער ה' בך הבוחר בירושלם הלא זה אוד מוצל מאש, כפל הגערה נגד שתי פעולות אלו אשר האויב הזה משתדל לעשות נגדנו שהיא הסתה למטה לעכב את שלמותנו והקטרוג למעלה לחייבנו בדין. והנה על הפסד והשחתת תכליתו שהוא להשטין ולקטרג אמר יגער ה' בך במה שתרצה לקיים הוראת שמך השטן שהיא ההשטנה והקטרוג כי לא חפץ ה' באלה, ועל ההסתה שמבקש לבטל בחירתו הטובה של יהושע ולהכריחו שיבחר בבחירה מקולקלת של המדיח הזה לרעה אמר יגער ה' בך הבוחר בירושלם עיר שלם שהיא מקור השלמות והיא בחירה תמימה ומיומנת אשר לצדיקים לפעול כפי נטייתם הטובה. כי הלא זה אוד מוצל מאש, זה הקטרוג שאתה עושה הוא אוד שורף ומדליק מוצל ומסובב מאש נכרי שאתה מכנים באנשים ומחממם ומלהיבם אל העבירות, ואם לא יהיה שם אש בוער מחטאים ממילא לא ימצא האוד של השטנה והקטרוג. אמנם ללחום נגד אויב כזה יש לנו כלי זיין אשר יעשה פעולתו ג"כ בכפלים, והיא התפלה דהיא עבדא דדין ועבדא דדין, שהיא כחרב להכותו בהלחמו עמו בהיותו קרוב אלינו להחטיאנו, וגם תפלח כחץ בכבדו בהיותו רחוק למעלה עומד ומקטרג עלינו. וכמו שאמרו שהמתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה, וכמאמר ר"א לתלמידיו כשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים וכו', וכל זה כדי להכניע הלב בהסתכל אל גודל מעלת רוממותו ית' הבלתי משוער וכנגד זה תכלית שפלות מדרגת האדם. ועי"ז יהרהר האדם בתשובה גמורה על מה שכבר חטא ולהזהר מאד לעתיד לבלתי יחטא עוד, והרי זה הורג בחרב פיפיות את יצרו העומד על ימינו. ותועיל התפלה גם להפילו למעלה בקטרוגו, כי יורה חצי תפלתו עד מקום בית דינו הצדק לכבוש המקטרג לכף חובה והוא בתפלתו יצא זכאי בדינו. וא"כ צדקו שני שמות אלה חרב וקשת לתפלה.

[ביאור המאמר] והוא הנרצה בפתיחת מאמרנו גדולה תפלה יותר מן הקרבנות, כי לכאורה קשה מנין אנו למדין זאת מהפסוק דכתיב למה לי רוב זבחיכם וגו' ובפרשכם כפיכם וגו', דאפשר לומר ששניהם שקולים הם והקב"ה אומר שלא יקבל שום אחד מהם. אך נראה שרבותינו ז"ל ראו שאצל הקרבנות נאמר למה לי רוב זבחיכם יאמר ה' שבעתי עולות אילים וחלב מריאים וגו' ומסיים בהם לא חפצתי, ולא הזכיר בזה העלמת עין, ואצל התפלה אמר ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם, ולמה אמר כאן שיעלים עיניו ולא אמר לא ארצה או לא אחפוץ או תועבה היא לי וכדומה, לכן אמרו כי כוונת השי"ת הוא לומר ענין הקרבנות אינו מעלה ולא מוריד כלום לפניו ואינו עושה בו שום רושם. ואע"פ שהם באים לפניו ורואה אותם בעיניו אינם מקובלים ומרוצים ואדרבה הוא קץ בהם מפני רוע מעלליהם. אך בענין התפלה אין הדבר כן אלא כשהם פורשים כפיהם וקודם שהתחילו להתפלל אז מיד הוא מעלים עיניו מהם לבלתי ראות והבט בהם בעת שיעמדו בתפלה, וע"י העלמה זו ימשך שגם כי מרבים בתפלה אינו שומע אותה כמו שאוטם אזנו לבלתי שמוע, מפני הדמים אשר בידם, שאילו היה פונה אליהם לראותם בלי העלמת עין, אז כביכול לא יכול למנוע מלקבל תפלתם, כי כח התפלה גדול כ"כ שהיתה עושה בו רושם והיה נאלץ כביכול לקבלה, ואם היה פונה אליהם בודאי לא בזה תפלתם, אם שהיה מקום לבזותה מצד חוסר צדקתם. וא"כ מבואר שהתפלה היא יותר גדולה מן הקרבנות. גם אמר ר' אלעזר גדולה תפלה יותר ממעשים טובים שאין לך גדול במעשים טובים יותר ממשה רבינו, אעפ"כ לא נענה אלא בתפלה שנאמר אל תוסף דבר אלי, וסמיך ליה עלה ראש הפסגה וגו'. וכתבו בתוספות שהרי משה רבינו ע"ה אע"פ שהיה בידו מעשים טובים הוצרך לתפלה, ע"כ. ולכאורה קשה אדרבה נימא דכיון דמשה היה לו מעשים טובים משום הכי נענה בתפלתו? אמנם הם ז"ל דייקו באמרו רב לך אל תוסף דבר אלי עוד וגו' שאמר הקב"ה למשה הן אמת רב לך יש לך הרבה מעשים טובים ונפיש זכותך, אבל אין זה

מה שעשה כי רושם למלא חפצך ולעשות בקשתך זולת עצם הדבור של התפלה, שהיא המביאה אותי לענות אותך, ולכן אזהירך שלא תוסיף לשאול ממני בתפלה שתכנס לארץ ישראל נגד הגזרה שגזרתי עליך, לפי שאם תשאל עוד דבר אחר ע״י הדבור של תפלה אהיה מוכרח כביכול להיות עונה אותך לפי סגולת התפלה, לכן מהר עלה אל ראש הפסגה וראה וגו׳ כי הועילה לך התפלה בדבר הזה לראות את הארץ מנגד. וע״כ אמר ר״א גדולה תפלה יותר ממעשים טובים.

[תפלה בעד אויב—חניפה] ויש לנו להסתכל באחד מגדולי מיני החסדים הנמצאים מוטבעים באומה הישראלית שהם גומלים זה לזה והוא מה שיצטערו אלו על אלו וידאג לבם בצער חבריהם, עד שישתדלו להצילם ולעזרם בכל מה שיוכלו, ואם קצר כחם להושיעם בפועל ממש, יעזרום לפחות בדברי הצומות וזעקתם לשפוך שיחה לפני האל ולהתפלל עליהם שהשי״ת יראה בעניים ויחיש מפלט למו. וגדולה מזו הורה לנו שמואל הנביא, כי לא לבד שראוי לנו להתפלל על הזכאים, אלא גם על החטאים בנפשותם נכון והגון לשפוך שיח. כי כאשר שאלו ממנו לשים עליהם מלך שלא ברצון ה׳ כאשר הורו הקולות והמטר, ואמרו לו התפלל בעד עבדיך אל ה׳ וגו׳, השיב להם גם אנכי חלילה לי מחטוא לה׳ מחדול להתפלל בעדכם והוריתי לכם בדרך הטובה והישרה. כי ממני תראו וכן תעשו גם אתם להעביר על מדותיכם ולהתפלל אפילו בעד המריעים לכם. אמנם יש לנו לתמוה על הנביא ירמיהו שנראה כסותר את המדה הזאת, כי כאשר אמרו אויביו לכו ונחשבה על ירמיהו מחשבות כי לא תאבד וגו׳ אמר לפני הקב״ה הקשיבה ה׳ אלי ושמע לקול יריבי הישולם תחת טובה רעה כי כרו שוחה לנפשי, זכור עמדי לפניך לדבר עליהם טובה להשיב את חמתך מהם לכן תן את בניהם לרעב וגו׳. ואיה איפוא הדרך הטובה והישרה אשר אמרנו להתפלל אפילו בעד האויבים? ואפשר לתת בזה קצת התנצלות עם דברי דוד ע״ה שאמר, ודוברי שנאה סבבוני וילחמוני חנם תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה וישימו עלי רעה תחת טובה ושנאה תחת אהבתי הפקד עליו רשע וגו׳. כי גם בזה יפול הספק האמור, איך היה מקלל את אויביו קללות עצומות כאלה, ולא עוד אלא שהוא סותר דברי עצמו בשני הפסוקים הסמוכים זה לזה, כי תחלה אמר תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה, משמע כי אע״פ שהם שונאים אותו בכ״ז הוא מתפלל בעדם, ותיכף אמר וישימו עלי רעה תחת טובה ולפיכך קללם. אמנם יש לחלק בין מיני הרשעיות שבעולם, כי יוכל האדם לסבול מאויביו ולעבור על מדותיו על כל פשעים שיעשה נגדו, אך מה שלא יוכל שאת הוא בהיות אויבו חנף ומרע, שמראה לו פנים לכאן ולכאן, בגלוי נראה כאילו מבקש טובתו ודורש שלומו ובסתר ישתדל להפילו ארצה ולטרדו מן העולם, וזה ודאי מפסיד ומאבד הסבלנות. וזהו שאמר ודוברי שנאה סבבוני וילחמוני חנם תחת אהבתי ישטנוני, כלומר כל עוד שהם מסבבים אותי בדברי שנאה ומדברים בפיהם שהם שונאים אותי, כל זה אני סובל ואדרבה אני מתפלל עליהם, אבל כשהם מהכת החנפים שמשימים עלי רעה תחת טובה, דהיינו שמצד חוץ הם מראים לי טובה, ותחתיה רעה מסותרת בהחבא שלא אוכל לראותה כי היא נעלמת למטה מהטובה שלהם שנראית למעלה, שמערימים לרמות אותי בשפתי מרמה, וכל זה בלי שום סבה כי היא שנאה תחת אהבתי אותם, בדבר הזה אני יוצא מגדר הסבלנות ולא אוכל להחריש, ואומר עליהם בקללה הפקד עליו רשע וגו׳. והם הם דברי הנביא ירמיהו. הקשיבה אלי ה׳ וגו׳, ירצה אם אויבי אמרו בפירוש לכו ונחשבה על ירמיהו מחשבות וגו׳ ואמרו בפה מלא לכו ונכנו בלשון וגו׳ אין זו סבה לקללם, אלא אדרבה אני אומר הקשיבה אלי ושמע לקול יריבי, כלומר אתה ה׳ תקבל תפלתי כשאתפלל אליך וגם יריבי כשיצעקו לך על צרתם שמע בקולם להצילם מרעתם, אבל מה שיש להפלא מאד הוא הישולם תחת טובה רעה, היתכן שהרעה שהם משלמים לי תהיה מסותרת ונעלמת תחת טובה שמראים לי בערמה, כי הנה ארבו לנפשי בהחבא וכרו לי שוחה כאשר עושים הציידים שמטמינים ומחביאים הפחים והמוקשים להפיל ולצוד הבעלי חיים, ואני כן לא עשיתי חלילה, כי זכור נא ה׳ כאשר עמדי לפניך לדבר עליהם טובה לא היתה כוונת הטובה לרעה להם אלא באמת ובתמים כדי להשיב את חמתך מהם, ע״כ לא עצרתי כח מלקללם, תן את בניהם וגו׳. ובזה יש קצת התנצלות לשלמים האלה ע״ה, כי בזולת זה ודאי הוא חיוב פרטי לאשר מזרע ישראל להעתיר גם בעד אויבו, ומדה מעולה זו ירשנו מאברהם אבינו, שהיה זה דרכו כל הימים אפילו על גוי הארץ, כאשר אנו רואים כמה נצטער על אנשי סדום, כי היתה כוונתו להציל את כל העם אפילו הרשעים בזכות הצדיקים המעטים, והיה די אפילו בעשרה צדיקים להציל את כל אנשי המדינה.

קלח

דרשה על התפלה

מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש ס״ג

דריש רבה מאי דכתיב אהבתי כי ישמע ה׳, אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה אימתי אני אהובה לפניך בשעה שאתה שומע בקול תחנוני, דלותי ולי יהושיע אעפ״י שדלה אני במצות לי נאה להושיע (ר״ה פ״א).

[תנאים בענין התפלה] כתיב ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון וגו׳, כי יש עתים ותנאים שלא תשיג התפלה את מטרתה והבקשה הנדרשת על אחת מחמש סבות האלו: א׳) מצדו ית׳ שאליו נתייחדה התפלה, ב׳) מפאת המתפלל, ג׳) לסבת התפלה עצמה, ד׳) מפני הזמן, ה׳) בעבור המקום ופרטים אחרים. הסבה הראשונה מצדו ית׳, כי יחייב השי״ת מיושר דינו הצדק לבלתי קבל התפלה, לאשר כבר יצאה הגזרה מלפניו על ההפך ואין להשיב בהיות הדבר נוגע ליחיד, ובכמה מקומות אמרו חז״ל כאן קודם גזר דין כאן לאחר גזר דין, כתוב אחד אומר מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, וכתוב אחד אומר וישקוד ה׳ על הרעה, עד שלא נחתום גזר דין מפי עליון לא תצא, משנחתם גזר דין וישקוד ה׳ וכו׳. ואף תפלה לא תועיל בזה כאשר אמר המקונן סכותה בענן לך מעבור תפלה משנחתם גזר דין. וע״ז היה מתפלל דוד המלך ע״ה בהשפטו יצא רשע ותפלתו תהיה לחטאה, כי כבר נגזרה עליו הגזרה ויצא חייב בדינו מאז לא תועיל לו תפלתו כלום. השנית מצד המתפלל עצמו על בלתי היותו כדאי וראוי שתקובל תפלתו מחמת מעשיו ופעולותיו הרעים, וכאמרו רחוק ה׳ מרשעים ותפלת צדיקים ישמע, שהקב״ה מתרחק מהרשעים משמוע תפלתם. ודכוותא קרוב ה׳ לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת, ואחז״ל יכול לכל ת״ל לכל אשר יקראוהו באמת, פי׳ יכול אפילו לרשעים, ת״ל לכל אשר יקראוהו באמת שהם צדיקים. כי גם הרשעים קוראים לה׳ בתפלה, ולכן אמר מדוע דרך רשעים צלחה וגו׳ קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם, כי אותם הרשעים היו צנועים למראית עין ברמאות, ורוצים להצטיין לפני העם בחסידות גדולה להרבות בתפלה כאילו קרוב ה׳ להם שקוראים אליו, אבל בפנימיותם הם כופרים כל זה, כי בכליותיהם הם מחזיקים את השי״ת לרחוק שאינו שומע להם ומכחישים בהשגחתו. נמצא שהרשעים קוראים אותו בשקר ובתרמית ואינם עושים כן אלא מן השפה ולחוץ, אבל הצדיקים המאמינים הוא קרוב להם באמת ממש בפועל. והנביא ישעיה ע״ה אמר ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם גם כי תרבו תפלה אינני שומע ידיכם דמים מלאו וגו׳. ובהפך אמר השי״ת לכנסת ישראל הראיני את מראיך השמעיני את קולך כי קולך ערב ומראך נאוה, כי כבר יכול לראות מראיהם ולהביט בהם ולשמוע קולם, ולא תהיה ראייה מעכבת את השמיעה, לפי שאם קול תפלתם ערב גם מראיהם היינו מעשיהם נאוה וגורמים קבלת צלותהון ובעותהון. ג׳) הסבה השלישית שתהיה התפלה עצמה ראויה והגונה, ואפילו יהיה המתפלל חשוב מאד לא תכון תפלתו זאת. הלא ראינו כמה גדלה מעלת המלכה בת שבע אצל בנה המלך שלמה ובבואה לפניו קם לקראתה והשתחוה לה והושיבה על הכסא לימינו, וכשאמרה לו שאלה אחת קטנה אנכי שואלת מאתך אל תשיב את פני, והוא הבטיחה שאלי אמי כי לא אשיב את פניך, עם כ״ז כששמע מהות השאלה להנתן אבישג לאדוניה, ראה ששאלה שלא כהוגן ובקשה מה שאינו מן הראוי ולא חפץ לעשות רצונה. אף כי מתכסיסי המלכות הוא כשיצא דבר מפי המלך לא ישוב ריקם. אמנם בת שבע אמרה שתשאל ממנו שאלה „קטנה" והוא היה מרוצה למלאות חפצה בזו, אבל בשמעו השאלה באר לה שהיא גדולה מאד והיא מרידה במלכות ואינה ראויה להעשות. וכן השי״ת אינו מקבל התפלה כשאינה הגונה ובלתי כדאית מאיזה צד שיהיה. ד׳) הסיבה הרביעית מצד הזמן, כאמור ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון, מכלל דאיכא עת שאינה של רצון וכמו שבארנו בדרוש הקודם. ה׳) הסיבה החמישית בעבור המקום, וחז״ל חשו מאד על מקום התפלה שיהיה בקביעות בטהרה ובקדושה, ואמר ליה רבי יצחק לרב נחמן בר יצחק מ״ט לא אתי מר לבי כנשתא לצלויי, א״ל לא יכילנא, א״ל לכנפי מר לעשרה וליצלי, א״ל טריחא לי מילתא, ולימא ליה מר לשלוחא רצבורא דלודע ליה למר בעידנא דמצלי צבורא, א״ל מאי כולי האי? א״ל דאמר ר״י משום רשב״י מאי דכתיב ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון אימתי עת רצון בשעה שהצבור מתפללין (ברכות פ״א). ולכאורה קשה דהא חזינן ר׳ אמי ורבי אסי אע״ג דהוו להו תריסר בי כנשתא בטבריה לא הוו מצלי אלא ביני עמודי היכא דהוו גרסי, וכן אביי, ואין ספק דרב נחמן שלא היה הולך לבית הכנסת היה מתפלל בביתו בד׳ אמות של הלכה. אפשר שרב אמי ורב אסי היו להם לכה״פ עשרה תלמידים שהתפללו עמהם ורב נחמן לא היו לו עשרה, לכן אמר ר״י לכנפי מר לעשרה וליצלי. עכ״פ נראה מדבריהם כי המהודר מן המהודר בענין התפלה הוא לבקש שיצטרפו לו שתי זכיות לסייעו, האחת זכות המקום שהוא בית הכנסת, להיותו מקום מקודש ומיוחד לתפלה, ושנית זכותא דרבים דעדיפא שיתפלל בחברת הצבור, ושתיהן נקבצו כשאדם בא לביהכ״נ להתפלל בשעת התפלה. אך אם לא יכול להשיג שתיהן ישתדל לפחות על אחת מהן. ולכן כשראה ר״י לרב נחמן שהיה חסר בתפלתו משתיהן, כי לא היה הולך לביהכ״נ וגם לא היה מחזר אחר עשרה, היה מבקש ממנו שישתדל לפחות על אחת מהן, וכשאמר לו שלא יוכל לילך לביהכ״נ כי תש כחו, יעצו לקבץ עשרה בביתו, וכשראה שזה היא טירחא מרובה, בקש תרופה אחרת מצד הזמן שיתפלל

באותה שעה שהצבור מתפללין. ורב נחמן אמר מאי כולי האי, אם אני אתפלל ביחידות איך יועיל לי הזמן שהצבור מתפללין בו כשאני נפרד מהם? והוא הבטיחו כי עכ"פ יועיל מאד שנאמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון, שהוא זמן של רצונו ית'.

[הכוונה בתפלה וביאור המאמר] האמנם אע"פ שחסרים חמשת הפרטים האלה בתפלה, אין למתפלל להתייאש מהם, כי גדול חסדי השי"ת למלאות את בקשת המתפלל ולא יעכבו את תפלתו אם היא נאמרת בכוונה רצויה ובאה ממעמקי הלב ולא כגוף בלי נשמה. כי בכח הכוונה החזקה יסתור ויפרוץ כל החומות האלה ויקובל ברצון לפני בוראו ושום דבר לא יעמוד בפניו. וזהו שדרשו קרוב ה' לכל קוראיו, יכול לכל ת"ל לכל אשר יקראוהו באמת, ר"ל לכל קוראיו יהיה קרוב אפילו ימצאו אצלו עכובים אלו לכולם יתקרב וישמע, והוא כשיקראוהו באמת, שהוא הכוונה והתעצמות הרעיון והמחשבה, כי המתפללים מן השפה ולחוץ בלא לב והתעוררות פנימית, תפלתם אינה באמת אלא כי חוכא ואטלולא ומצות אנשים מלומדה. ובהיותה באמת מלב ומנפש אפילו הוא רשע גמור אי אפשר מבלי תצטרף עם תפילתו תשובה נמרצת, והרי זו תחבושת לכל החלאים וארוכה ומרפא לכל מדוי הנפש הרעים. והוא מה שרצה רבה לומר במאמר שהתחלנו בו, מאי דכתיב אהבתי כי ישמע ה' אמרה כנסת ישראל וכו' שלא יתכן הלשון הזה כפשוטו בבנין הקל והוראתו כי הוא חפץ שישמע ה' את קולו, ולכן דרש מבנין התפעל כאילו כתיב נאהבתי, והכוונה אימתי אני בגדר אהובה אצלו ית' כשאתה שומע בקול תחנוני, כי אין ספק אחר שהטה אזנו לי ושמע תפלתי, בהכרח התפללתי באופן שלם ובכוונה רצויה עם כל התנאים הצריכים עד שקרעתי כל הגדרים המבדילים וסלקתי כל המונעים מלקבל התפלה. דלותי ולי יהושיע, אע"פ שדלה אני במצות, ויש דברים הרבה שצריכים לעכב את תפלתי, מ"מ לי נאה להושיע כפי מדת טובך בהיותך מטה כלפי חסד ולפי שכוונתי רצויה לפניך כשאני מתפלל בכל לב ונפש, וגם מצד האהבה שבין הקב"ה לכנסת ישראל, כדכתיב הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם וגו', אמר בפירוש כי כל הנבראים כלם הם שלו ית' ואנחנו כולנו הם בניו, ובכל זאת בחר בנו לעם סגולה לא מחמת מעשינו המצויינים אלא מצד אהבתו שאהב את אבותינו, והאהבה הזאת בפרטית הבדילה בינינו לבין עמים אחרים, וזהו פירוש אהבתי כי ישמע ה' וגו', ומפני אהבתו אותנו יקבל את תפלתנו ברצון, אף שחסרים לנו חמשת הענינים הנ"ל שהם תנאי התפלה, כל זמן שהכוונה היא שלמה ואהבתו עודנה אתנו ברוב חסדו ית'.

קלט

דרשה על התפלה

מיסוד ס' עוללות אפרים ח"ד עמוד ב'

אמר רב חמנונא הלכתא רבוותא איכא למשמע מהני קראי דחנה, וחנה היא מדברת על לבה מכאן למתפלל שיכוין לבו, רק שפתיה נעות מכאן למתפלל שיחתוך בשפתיו, וקולה לא ישמע שלא ישמיע קולו בתפלתו (ברכות פ' אין עומדין).

[דרכי התפלה] אחד משלשת עמודי העולם הוא העבודה היינו הקרבנות, וזה דווקא בזמן שהבית המקדש קיים, ומשעת חורבנו התפלה עומדת במקום הקרבנות, כמ"ש ונשלמה פרים שפתינו. ואפילו בזמן המקדש היתה התפלה יותר מרוצה לפני המקום מן הקרבנות, כמ"ש ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך וגו' ואחז"ל עבודה זו תפלה, ולפי שתפלת הרבים מקובלת יותר מתפלת היחיד לכן אמר ועבדתם לשון רבים, ואמר וברך את לחמך בלשון יחיד, להורות שאין הקב"ה מחויב לשמוע בקול צעקת הכסילים המבקשים על המותרות יותר מכדי אכילה הכרחית של כל יחיד ויחיד, לכך נאמר לחמך כדי אכילתך לבד יזמין לך ולא אסיפת ממון בעד מותרות כדי לעזוב לאחרים חילם. וחז"ל למדו סמך לתפלה מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים, מן התורה ולעבדו בכל לבבכם וכי יש עבודה שהיא בלב? אלא זו תפלה, מן הנביאים שנאמר קחו עמכם דברים וגו', מן הכתובים שנאמר אלוה די אנת פלח ליה בתדירא הוא ישזבינך, וכי יש פלחן בבבל? אלא זו תפלה, ואמרו עוד שהאבות תקנו התפלות, אברהם שחרית ויצחק מנחה ויעקב ערבית, ונתנו סימן לדבר אותיות שניות של האבות אב'רהם יצ'חק יע'קב, ב צ ע ר"ת ב'קר צ'הרים ע'רב. וע"ז אמר דוד ערב ובקר וצהרים א ה מ ה, בגימטריא נ"ז כמספר שלש פעמים י"ט ברכות בכל יום. ודרכי התפלה אנו למדים מתפלת חנה, הדרך הראשון הוא שיתפלל בכוונת הלב, ומשל הדיוט הוא תפלה בלא כוונה כגוף בלא נשמה, ואמרו חז"ל שהמתפלל בשפתיו ולבו בל עמו דומה ממש למלך שבא לבית עבדו הלא ראוי הוא שהעבד יכבדו, וכשבא רבו אצלו הלך העבד לטייל בראש כל חוצות ובשווקים וצוה לאשתו ולאנשי ביתו שיכבדו את רבו, ואע"פ שנהגו בו כבוד מ"מ חרה היטב לרבו שעזב העבד את ביתו בבואו אצלו ולא כבדו בעצמו אלא ע"י שליחו. כך הוא הענין בנמשל שהמלך ארון כל הארץ בא אל היכלו מקום התפלה ומבקש מברואיו שיכבדו אותו כראוי להתפלל לפניו בשירים ותשבחות,

אך האדם יעזוב אותו כי לבו ומוחו יוצא לחוץ ומשוטטים ברחובות קריה והוא מכבד את המלך ע"י אנשי ביתו הם השפתים ואבריו, והרגלים עומדים בתפלה וראשו כורע במודים וכו' ומחשבתו עסוקה בענינים אחרים ודברי הבאי. ומי יוכל לשער גודל האשמה הזאת, ועל כזה נאמר מדוע באתי ואין איש וגו' ר"ל אין האיש בביתו, וכתיב בפיו ושפתיו כבדוני ולבו רחוק ממני ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה. לכן מאד מאד צריך להזהר שמכוין בלבו כל מה שיוציא בשפתיו, וע"ז נאמר לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון, ונאמר תאות לבו נתת לו וארשת שפתיו בל מנעת סלה. כי כוונות זרות מעכבות את התפלה, ונאמר בחזקיה המלך ויסב פניו אל הקיר ויתפלל, שלא יהא דבר חוצץ בינו לבין הקיר, היינו קורות הלב כד"א קירות לבי הומה, והמחשבות הזרות הן החוצצות. וחז"ל אמרו מי שאינו יכול לכוין את הרוחות יכוין את לבו כנגד אביו שבשמים וכו'. הדרך השני שלמדנו מתפלת חנה הוא שיחתוך בשפתיו, כי יש צורך גדול בחיתוך השפתים כדי לסדר התפלות בקדימה ואיחור וסדר ראוי ונכון, וזה אי אפשר במחשבה לבד, אע"פ שעריכת הלב היתה מספקת לשאלותיו מהשי"ת, אבל התפלה כוללת גם שירות ותשבחות להקב"ה ובקשות רוחניות, ואמרו חז"ל לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח"כ יתפלל שנאמר ואתחנן אל ה' וגו' אתה החילות וגו', כי צריך האדם לעשות בתפלתו בקשת העניינים הרוחניים עיקר ובקשת עניינים גשמיים טפל, ולא יקדים המאוחר ויאחר המוקדם. וזהו בעצם ענין הגבהת בנין ביהכ"נ על בנין הבתים שאמר רב כל עיר שגגותיה גבוהין מבנין ביהכ"נ לסוף חרבה שנאמר לרומם בית אלהינו ולהעמיד את חרבותיו, והגבוה היא גובה במקום כפשוטו וגובה במעלה שירומם ויגביה במחשבתו את הענינים המיוחדים היינו קבלת עול מלכות שמים, על הענינים הפרטים שהם לצרכי האדם הגשמיים. הדרך השלישי שלא ישמיע בחוץ קולו בתפלתו בלחש, כדי לרמז שאינו מבקש מהקב"ה אלא מתנת חנם, כי המגביה קולו כדי שישמעו רבים מה שאלתו ומה בקשתו הרי הוא כאומר לכל הביטו וראו ושמעו את תפלתי ותדעו אם יענה אותי ה' שאני ראוי לכך, אולם האמירה בלחש היא הוראה שאינו תולה הבקשה כ"א ברחמיו ית', ועל כזה נאמר יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה, ר"ל שיעשה המצות והתפלה בסתר ולא יתכוין להתהדר בהם בפני הבריות, ואמר הראיני את מראיך השמיעיני את קולך, שלא ישמע קולך שום בריה זולתי, כי למי אתה פונה בעת צרה זולת אלי, לפיכך לא תתהדר בפני אחרים להראות כי איש חיל אתה ויודע לנגן, כמנהג רוב המתפללים המשוררים בביהכ"נ וקולם נשמע ברמה, ויש שמקדים את החזן בהתחלת כל ניגון להראות לשכניו כי הוא יודע בטיב הנגון וכי הוא כרכא דכולה בה לא יחסר כל בו, ונחשב זה בין המנהגים המקולקלים בענין התפלות, ובסיבותיהם מקוים בנו סכותה בענן לך מעבור תפלה.

[צדקה קודם התפלה] אמרו חז"ל לעולם יכנס אדם שיעור שני פתחים ויתפלל, ורבו הדעות בשני פתחים אלו מה טיבם, ולפי דרכינו נוכל לומר שמדבר בפתיחת הפה ופתיחת האוזן, כד"א ה' פתח לי אוזן וגו' ומזה אתה למד שלא ישמיע קולו לזולתו כ"א לאזניו. או נוכל לומר שיש בכאן רמז למה שאמרו שנכון ליתן צדקה קודם התפלה שנאמר אני בצדק אחזה פניך, ואמר שני פתחים כד"א פתוח תפתח את ידך, דהיינו שידו תהא פתוחה וגם לבו פתוח ליתן בלב שלם, כי יש נותנים ולבם בל עמם. והטעם שנותנין צדקה קודם התפלה הוא כדי שלא יתלה בקשתו במעשיו הטובים אלא יבקש מתנת חנם, שהשי"ת יעשה בקשתו על צד הצדקה והחסד ולא על צד החיוב, וכאשר יעשה צדקה ישלם הקב"ה מדה כנגד מדה ויעשה עמו צדקה וחסד. ובזכות הצדקה ותפלה בכוונה ישקיף ה' וירא ויתן בנו לב חדש וטהור ונוח לעבודתו ית', ואז יתקיים בנו מה שנאמר אז תקרא וה' יענה וגו' ונאמר השמיעיני את קולך כי קולך ערב לי כימי עולם וכשנים קדמוניות, אבי"ר.

קמ

דרשה על תפלת שמונה עשרה

מיסוד ס' יערות דבש ח"ב דף ג' ע"ב

תניא שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה. אמר ר' יוחנן מאה ועשרים זקנים ובהם כמה נביאים תקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר (מגילה י"ז ע"ב).

[כוונות בתפלה] תפלת שמונה עשרה היא היותר נכבדה מכל התפלות, ומפני חשיבותה נאמ־ת בעמידה וצריכה כוונה יתירה, לא כאותם המצפצפים ומהגים כאילו אמרו זמירות תהלים, כי העיקר היא להתפלל ממעמקי הלב, ואין מן הצורך לכוין מסתרי קבלה וסודות נעלמים וצרופי שמות, כי די בכוונות פשוטות בכל ברכה וברכה לידע על מה אדניה הוטבעו. מתחיל התפלה בפסוק ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך, וישים בלבו כי השי"ת ברא את השפתים שיהיו שומרים לפה ולשון לבל ידבר דברים בטלים, כאיש אשר פקד שומר לבית נכותו, כי היש יותר בית נכות מהלשון אשר החיים והלשון תלוים בו, והתנא

אמר לא מצאתי לגוף טוב משתיקה. ויהיו דלתי שפתיו סגורים לדברי הבאי נבול פה וכל דבר אסור ופתוחים לתורת ה׳ וכל חפצי שמים. כי השפתים הם שערים לעבודת ה׳ ועליהם נאמר פתחו לי שערי צדק אבא בם וגו׳.

[שלש ברכות ראשונות] באמרו בברכה הראשונה האל הגדול הגבור וכו׳ ישים אל לב גדולת השי״ת גבורותיו ונוראותיו, ומתוך גדולתו אנו מוצאים את ענותנותו, כי בחר לעבודתו וליראתו בריות שפלים ונבזים, ועל זאת ראוי לנו לשמוח בעת שנתחיל התפלה כי זכינו לשבח ולהלל את הרם על כל רמים. ובאמרו גומל חסדים טובים וזוכר חסדי אבות וכו׳ יש ליתן אל לבו להדמות קצת למדות השי״ת להיות גם הוא חונן במעשיו וחסיד בדרכיו, ויזכור לאדם טובתו שהטיב לו ואל יזכור מה שהרע לו, כמדת השי״ת שזוכר מצות ומעשים טובים ומעביר חטא ונושא עון. ובאמרו מגן אברהם ישתדל לתפוס מדתו של אברהם אבינו שהטיב לכל ופרסם הכרת הבורא והכריז יחודו וקבע דת אמת בין הבריות. ויקבל מה שיקרה לו באהבה אף אם צריך להיות נע ונד בארץ כמו שקרה לאברהם ובכ״ז היה לבו תמים עם ה׳ תמיד. ברכה שניה היא ברכת מחיה המתים, וכן קבלת התשובה מחוטא היא בגדר תחיית המתים, כי רשע בחייו קרוי מת, ובשובו הוא בכלל התחייה, ולכך יש לו לאדם להתפלל שהשי״ת יקבל תפלתו ויכפר בעדו ויחייהו בטל של תחיית המתים. וכן מזכירין הטל להוריד עלינו ולהחיותנו בשפעת טל קדשו. ויתקע אמונת תחיית המתים בלבו להאמין בה בשלמות, כי דבר ה׳ לא ישוב ריקם שהבטיח לנו להקיץ אותנו מקברנו, ויחזור האדם למדרגת מלאכי מעלה, וע״ז ישמח כל איש ישראל, כדכתיב כעת יאמר לישראל מה פעל אל. ברכה שלישית באמרו אתה קדוש יתקדש עצמו ויחשוב הרעש והרעדה שיש למלאכי השרת בטרם יאמרו קדוש לה׳, ואיך יוציא מפיו קדושת השם בלי אימה וחלחלה, ויכון את עצמו לקדש שמו הגדול ית׳ ברבים ולמסור נפשו על קדושת השם ותורתו ודת ישראל, וישמח ויתאוה להגיע למדרגה כזו. ויקבל עליו לקדש את עצמו במותר לו, ולכך נאמר והתקדשתם והייתם קדושים ופי׳ הרמב״ן ז״ל שלא יאמר אדם ארבה בתענוגים יום ולילה ואכול בשר ויין ודגים וברבורים אבוסים וכו׳, על זה בא הציווי שיהיה קדוש ונבדל מן המותרות שלא יאכל רק לשבעו ויקיים מצות עונה לקיום המין ולהנצל מן החטא כדכתיב ופקדת נוך לא תחטא, ואז יהיה נמנה גם הוא במחנה הקדושים.

[ברכות אמצעיות] באמרו אתה חונן שהיא תחלת הבקשות, ישים אל לבו כי הבקשה הראשונה היא דעת וחכמה, כי חכמינו ז״ל שתקנו וסדרו הברכות לא שאלו לאריכות ימים ולא עושר כי אם חכמה, שזה עיקר בריאת האדם, ואמרו במדרש כשרצה הקב״ה לברוא אדם אמרו מלאכי השרת מה אנוש כי תזכרנו וגו׳ אמר להם הקב״ה חכמה יתירה יש באדם יותר מכם וכו׳. אך יכוין שתהיה חכמתו לשם שמים ולא ח״ו כחכמת דואג ואחיתופל שע״י עוצם חכמתם ירדו שאולה ועליהם נאמר יוסיף דעת יוסיף מכאוב. ולכן יתפלל שתהא החכמה חכמה של אמת וישים כוונתו על בניו וצאצאיו שיהיו כולם בני תורה, ואם זוכה לתלמידים יכוין שיהיו שלמים במדע ויראת ה׳ וילמדו לשמה ולא לקנטור ח״ו, ויתפלל שתרבה הדעת בעולם שהוא סימן לביאת הגואל, כדכתיב ומלאה הארץ דעה וגו׳. וכשאומר ברכת השיבנו יתפלל שיאיר ה׳ עינו בתשובה ויתן לו לב טהור ויחדש בקרבו רוח נכון, ויבקש עזר מהשי״ת כי הוא הפותח שער לדופקי בתשובה, וזהו מאמר שלמה המלך ע״ה דודי שלח ידו מן החור, כביכול ימינו פשוטה לקבל שבים דרך חור וחתירה שחתר תחת כסא הכבוד לקבל רשעים בתשובה, ולכך נאמר השבעתי אתכם וגו׳ אם תמצאו דודי מה תגידו לו כי חולת אהבה אני, כי מקבל היסורין שבאין עליו באהבה כדי למרק עונו. בברכת סלח לנו יתחרט בכל לב על עונותיו ויצדיק דינו של השי״ת אשר ייסרהו, כי כשאדם חוטא פעם אחת או שתים עדיין הוא בבחינת בן להקב״ה וסולח לו מיד, אך כשירבה לחטוא צריך להיות נדון כבן סורר ומורה שדינו למיתה, אך בחמלת ה׳ עלינו מוריד אותנו ממדרגת בן למדרגת עבד שאינו שומע בקול אדונו ואין לו משפט מות, כ״א אוסרין אותו במאסר ונדון במלקות. וזהו כוונת הברכה סלח לנו אבינו כי חטאנו אם אנחנו עוד בבחינת בן, מחל לנו מלכנו כי פשענו אם הרבנו לפשוע וירדנו למדרגת עבד הפושע באדונו. ויש הפרש בין סליחה למחילה כי סליחה לגמרי אבל מחילה עדיין צריך יסורין. ולכן יתפלל שלא יהיו יסורין קשים שלא יבטלו אותו מתורה ותפלה. בברכת ראה נא יתפלל על גאולת ישראל, ולא תהיה כוונתו לגאולה כדי שנהיה שרים וחורים וכל טוב הארץ בידינו, אף שבאמת יהיה כן, אבל לא זה הוא העיקר. רק כוונתו תהיה שע״י הגאולה נשיג שלמות, ובשביל קדושת שמו ית׳ שלא יחולל בין העמים כמאמרם אי אלהימו וכדומה וחרופים וגדופים אשר יחפאו על עם ה׳, וידעו כי שקר נחלו וה׳ אלהי ישראל לבדו אמת. והגאולה תהיה חוץ מדרך הטבע, כי גואל חזק אתה. ויתן אדם ללבו להבין כי בכל יום ויום יעשה השי״ת לנו גאולה, כי בכל יום עומדים אויבינו עלינו לכלותינו והקב״ה מצילנו מידם, ובכל יום עת צרה ליעקב לאבד שם ישראל וזכר יעקב, וע״י תפלתנו השי״ת מרחם עלינו ומפיר עצתם ונואל אותנו מידם, ואין לאל יד אויבינו לעשות עמנו כלה

כהבטחת הבורא ית׳ הנאמן בבריתו. ולכך קבעו מטבע הברכה לומר גואל ישראל לשון הווה כי בכל יום הוא גואל ופודה ומציל. ולכן יש להרבות בתפלה זו על הפדות והגאולה שירחם ה׳ על שארית ישראל ויושיעם לפדותם מהגלות החל. בברכת ר פ א י נ ו, יתפלל בעד כל חולי העיר ויכלכל כל חולי ישראל וישתתף בצערם, כי כולנו גוף אחד ונפש אחת, ואם יחלה אחד מבני ישראל כאילו אחד מאבריו חולה, ויתפלל עליו כאילו הוא אחד מבניו ובני ביתו. הלא ראינו כי דוד המלך ע״ה קמו עליו שונאיו להדיחו מקהל ה׳ ואמרו שאסור לבוא בקהל והוציאו דבה על זרע קדש משרש ישי בית הלחמי וכמעט לא נתנו למחילה, ומ״מ אמר ואני בחלותם לבושי שק. וכן ראוי להתפלל אפילו על חולה רשע, כי אפילו רקנים שבהם מלאים מצות, ואם ישוב לבריאותו אולי יעשה תשובה ויתקן את אשר עות מקודם, וכתיב ועד יום מותו תחכה לו וגו׳. ואם ימות בלא תשובה הרי אבדנו אבר אחד מגוף גדול, ואין השכינה שורה על גוף פגום בעל מום. והעיקר יתפלל על חולת ישראל בגלות, שהיא חולת אהבה של כנסת ישראל להקב״ה, הוא החולי שסובל משיח צדקנו בשביל ישראל שנאמר והוא חולינו נושא, ולרפואות חולי זה צריך התעוררות רב ותשובה גדולה, ורפואה תהיה ע״י אליהו זכור לטוב שהוא ישוב לב בנים על אבות והוא יעשה השלום המחזיק ברכה. גם יש להתפלל על קצירי ומריעי והם תלמידי חכמים שתשש כחם ע״י התורה, וחובה עלינו להתפלל על טובתם ושלומם ואמיץ כחם כי בצלם אנו חיים. ב ר כ ת ה ש נ י ם, על מזונות אדם ופרנסתו, כי האוכל בלי תפלה תחלה אוכל לחם מגואל, והרב החסיד מהרמ״ק ז״ל החמיר שלא לתקן צרכי אכילה טרם התפלל על מזונתו. וראוי להתפלל שיטריף לו השי״ת לחם חקו בהיתר ולא באיסור, כי אם ימצא נדנוד איסור במזונו הוא מטמא כל גופו ואין בו מזון לנשמה, כדכתיב כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה׳. ויזהר מאד שלא יהא המזון בא מגזל ולא יאכל בסעודת מושב לצים, כי זה השלחן מלא קיא צואה, ושלמה המלך ע״ה צווח כי תשב ללחום את המושל בין תבין את אשר לפניך. ומה טוב ומה נעים הוא אם הוא בעל תורה שבכל מאכל אשר אוכל תהיה מחשבתו בתורה, ואם ע״ה הוא תהיה מחשבתו במצות לחונן דלים ולהאכיל לעניים. ויש להרבות בתפלה שהקב״ה יזון לעניים ויתן לכל איש די מחסורו ולא יצטרכו ישראל זה לזה. כי בעוה״ר עיקר חטאים בישראל הוא לחוסר פרנסה, ואילו היה להם פרנסה לא היו סרים מדרך הישר כלל וכלל, ולכך אמרו כשעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל אצלו ואמרו עמך ישראל צריכין פרנסה, כי בזו תליא כל עבודת ישראל לה׳, ולכך אומרים ושבעינו מטובך וכו׳. בברכת ת ק ע ב ש ו פ ר ירבה בדמעות להתפלל על קבוץ גליות וקריאת דרור בארץ שהוא בשופר, ויזכור את יום הדין הגדול והנורא שנתעורר גם הוא בקול שופר, ונאמר היתקע שופר בעיר והעם לא יחרדו וגו׳. בברכת ה ש י ב ה, ישים ללבו לבקש על החזרת הסנהדרין היושבים על כסא ה׳, כי כל זמן שהיו סנהדרין במקומן היה כבוד ה׳ חופה על ישראל כדכתיב ונגד זקניו כבוד, ולכך כתב הרמב״ם ז״ל שאין בן דוד בא עד שיהיו הסנהדרין חוזרים כי עיקר השריית השכינה הוא ע״י סנהדרין, וכמ״ש כי שם ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד, משפט זו סנהדרין כי שם העמיקו במשפט והשמיעו תורה שבע״פ וכ״ז שישבו יחד לא היה מחלוקת בישראל זה אוסר וזה מתיר ולא נפרדו הדעות כאשר מצינו בחגיגה שלא נחלקו רק בענין הסמיכה על הקרבן ביו״ט. ולכך כאשר יבא אליהו לפני משיח יחזיר סנהדרין על מכונם כי הוא סמוך מבי״ד של אחיה השילוני, והוא יסמוך לזקני הדור ויהיו סמוכים וראוים להיות סנהדרין וימסור להם תורה שבע״פ כאשר קיבלה מפי אחיה השילוני, והוא ישבות המחלוקת בישראל, וכן אמרו שאליהו בא לעשות שלום בעולם, ואז תצמיח הגאולה ויכונן כסא לבית דוד. וזהו שאומרים בתפלה וצדקנו במשפט, כי ע״י השופטים יוציא השי״ת לצדק דיננו. ויתפלל אדם על דייני ישראל שיהיו הגונים וישרים לא אלהי (דייני) כסף וזהב, רודפי שלמונים ונוטים אחרי הבצע ח״ו, ובזמן שהדיינים כשרים הברכה שרויה בעולם, ולכן נאמר השיבה שופטינו כבראשונה וכו׳ והסר ממנו יגון ואנחה, כי הא בהא תליא. ברכת ו ל מ ל ש י נ י ם, יתפלל שתעקר המינות מישראל ושיהיו מאמינים בתורה שבכתב ובתורה שבע״פ, אמונה בלי דופי, שלא יהיה בקרבה שורש פורה ראש ולענה למרות פי חכמי ישראל. גם ישים לבו באמרו מלכות זדון שתאבד מלכות עמלק, שבא בזדון על ישראל מתענה על ריב לא לו, ובזה יקיים מצות עשה זכור את אשר עשה לך עמלק וגו׳ וחובה עליו לנטור לו איבה כי משנאי ה׳ אשנא. אמרו במדרש ביוה״כ נוטל הקב״ה עונות ישראל ונותנם על שרו של עשו, אמר לפניו רבש״ע מה כחי שאתה נותן עלי כל העונות, ונטלם הקב״ה ונתנם על בגדיו והם נעשו אדומים, דכתיב מי זה בא מאדום וגו׳. ויש להבין וכי כך דינו של הקב״ה ליטול עונות אחרים ולהעמיסם על עשו, ומה ענין בגדיו? ונוכל לפרש כי הקב״ה שוחר טוב לישראל, וכאשר חוטאים לפניו אומר גלות ושעבוד גרמו להם לידי כך, וזהו שאמר כי הקב״ה נותן עונות בית ישראל על אדום כי ע״י הגלות והשתעבדות ישראל ביד אדום הביאם לידי חטא כי הוא השאור שבעיסה והכל בא מצדו, ולכן כאשר שאל שרו של עשו למה יסבול עונות אחרים, נתן הקב״ה העונות על בגדיו והלבוש הוא רמז להשפעה, ר״ל שע״י השפעתו הרעה גרם

לישראל לעונותיהם ואדום סימן לחטא כמו שנאמר אם יהיו חטאיכם כשנים וגו׳. ויתפלל לה׳ להסיר את השפעת אדום ולכלות אותם מעל פני האדמה ולהתם פשע מבני ישראל. ברכת על הצדיקים יתפלל בטובת הצדיקים כי בזכותם אנו חיים, וכל זמן שהצדיקים בעולם ברכה וטובה בעולם, וביחוד יתפלל על טובת גרי צדק, וישים אל לבו לאהוב אותם כנפשו ולקיים מצות ואהבתם את הגר, ומכ״ש בזמן הזה שאנו בתכלית השפלות ושחים עד לעפר וכמעט לא נשאר בנו עוד רוח חיוני ואו״ה בתכלית הרוממות, ואם הגר הבא להתגייר הכיר האמת הרי זה ממש מעשה אברהם אבינו שהכיר את בוראו בתוך עולם חשוך והאיר ממזרח צדק. לכן חיוב עלינו לקרבו ולבקש טובתו, ולהתפלל בעדו שלא ישוב לסורו ח״ו מחמת כובד הגלות. ובאמרו ולא נבוש כי בך בטחנו יכוין דלא ייעול בכסופא בעלמא דאתא קמיה מלכא קדישא, אוי לאותה בושה, והיטב אשר דבר עקביה מוטב שאקרא שוטה כל ימי ואל אעשה עצמי רשע שעה אחת לפני המקום, כי הבושה בעולם הבא אין לשער. בברכת ולירושלם ואת צמח, אין צורך להאריך כי מבוארים הדברים כפשוטם, וצריך להוריד דמעות מאין הפוגות על בנין ירושלם והחזרת קרן דוד, כי זהו תכלית שלמות האומה, ואם אין לנו ירושלם ומלכות בית דוד למה לנו חיים, הלא ירושלם תקרא כסא ה׳ וכן בשלמה נאמר וישב שלמה על כסא ה׳, ואם מלאכי מעלה קוראים בבכי וקינה על חורבן ירושלם יום ולילה לא יחשו והם אבלי ציון, איך נחשה אנן ולא נבכה על חלול השם שנתחלל בחורבן העיר הקדושה ומלכות ישראל. וחייב כל איש לומר בלבבו רבש״ע הריני מוסר נפשי על קדושת שמך, ואם אין אני כדאי לראות בבנין ציון והחזרת עטרת צבי תפארתך טוב מותי מחיי, ומי אשר לו נשמת ישראל הלא לבבו נשבר בקרבו בזכרו חורבן ירושלם והפסקת מלכות בית דוד, לכן יתפלל לה׳ בכל לבבו לרחם עלינו העלובים ונטושים בגולה הסובלים על יחוד שמו ית׳ ולשוב את שבותינו במהרה בימינו. בברכת שמע קולנו ישים כל מגמותיו לה׳ להתפלל לו על כל צרכיו דבר קטן או גדול, להצליחו ולהוליכו בדרך הישר והנכון, ובפרט אם יש ח״ו איזה צרה בתוך ביתו שצריך להתפלל ולכלול בברכה זו, והמתפלל תמיד על כל צרכיו לה׳ לא במהרה הוא חוטא וכן אמר דוד גול על ה׳ דרכך וגו׳. בברכת רצה ימסור נפשו לעבודת ה׳, ויעלה בלבו כאילו נעקד על המזבח לעולה כליל לה׳. וכמו בהקרבת קרבן צריך סמיכה ותשובה על החטא, ויכוין שלא יהיה בעל מום ואם חטא באיזה אבר הרי זה מום לא ירצה, ונאמר כי תקריבון עור או פסח או גזול וחולי, חולי נפשות, הירצה ה׳. ויתפלל מאד שיחזור העבודה למקומה לירושלם כי היא הבית השלמות.

ובאמר ותחזינה עינינו, יתפלל שיזכה לראות בגאולה וישועת ה׳, כדכתיב כי עין בעין יראו בשוב ה׳ שבות ציון. ברכת הודאה, יתן לה׳ שבח על נפלאותיו ונסיו שעושה עמנו בכל יום, כדכתיב לעושה נפלאות גדולות לבדו, ר״ל כי הוא לבדו מכיר בנפלאותיו ואין האדם מרגיש בהם כי אין בעל הנס מכיר בנסו. וביחוד יתן הודאה על החזרת נשמתו כמבואר בזהר האי מאן דיהיב פקדון לחבירו והוא חייב לו הלא תופס בפקדון בשביל החוב, ואנו מפקידין כל הלילה הנשמות בידו ית׳ ומחזירן לו בכל יום ואינו תופס בהן בשביל מה שאנו חייבין לו ע״י עונותינו הרבים. ברכת שים שלום, יש להתפלל על השלום, כי אין כלי מחזיק הברכה אלא השלום, ויתפלל שלא יהיה מחלוקת בישראל ולא קנאה ושנאה ותחרות ביניהם, כי כולם יהיו אהובים אחוזים ואגודים באחדות גמורה ושלמה, ויהיה כל ישראל כאיש אחד בנפש אחת. ויכוין לקיים ואהבת לרעך כמוך שהוא כלל גדול בתורה, וזה יהיה מקור כל הברכות ותכלית כל התפלה, וה׳ ישפות שלום לנו ולכל ישראל, אמן.

קמא

דרשה על הברכות

מיסוד ס׳ אפיקי יהודה ח״ב דרוש כ״ח

ויתן לך האלהים מטל השמים וגו׳ כתיב שרשי פתוח אלי מים וטל ילין בקצירי, אמר איוב ע״י שהיה דלתי פתוח לרוחה היה הכל קוצרין יבשות ואני קוצר מלילות, מה טעם שרשי פתוח אלי מים אמר יעקב ע״י שהייתי עוסק בתורה שנמשלה למים זכיתי להתברך בטל שנאמר ויתן לך האלהים מטל השמים וגו׳ (ב״ר פס״ו).

[ברכות יעקב ועשו] צריכין אנו לחקור למה העמיס הדרשן דברי יעקב במאמרו של איוב, ומה יתרון לו ליעקב בטל על עשו. הלא גם לעשו אמר יצחק הנה משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים וגו׳. אך נראה כי נמשכו בזה למה שתרגם יונתן על מאמר וישטום עשו את יעקב על הברכה אשר ברכו אביו= ונטר עשו בלבו וכו׳ על סדר ברכתא דבריכיה אבוה. וכן תרגם בפ׳ בלק מאמרו של בלעם בפסוק הנה ברך לקחתי וברך ולא אשיבנה=כי הא ברכתא קבלית מן פום מימר קוב״ה לא אמנע סדר ברכתא מנהון. משמע מדבריו כי עיקר מה שהברכות מיוחדות ליעקב ולא לעשו הוא בסדורן, היינו כי ליעקב

נאמר על השמים קודם משמני הארץ ולעשו הקדים משמני הארץ למאמר טל השמים, והשנאה אשר נטר עשו ליעקב לא על הברכה עצמה שהרי גם אותו ברך יצחק כן, רק על סדר הברכות הקפיד עשו ונטר משטמה בלבו. וצריך ביאור סדר זה מה הוא עושה? עוד מצאנו במדרש מהו ברכות לראש משביר ופי רשעים יכסה חמס (משלי י׳), אשריהן לצדיקים שמתברכין בארץ ומתברכין בשמים, וכך היא המדה אשר המתברך בארץ יתברך באלהי אמן, להודיעך שכל הברכות שברך יצחק את יעקב נגדו ברכו הקב״ה מלמעלה, יצחק אמר ויתן לך אלהים מטל השמים וגו׳ והקב״ה ברכו בטל שנאמר והיה שארית יעקב בקרב עמים רבים כטל מאת ה׳ וגו׳ (ב״ר פע״ה). וצריך לחקור בגוף ההבדל בין הצדיקים שמתברכין בארץ ובשמים ובין הרשעים אף שמתברכין בארץ אין מתברכין בשמים.

[הנהגה טבעית והנהגה נסיית] ונאמר בביאור דבריהם ז״ל כי השי״ת מנהיג את עולמו באחת משתי הנהגות טבעית גם נסיית, הטבעית מתוארת בשם עזר או הצלחה ועליה נבקש אנא ה׳ הצליחה נא, והנסיית מתוארת בשם **ישע** אשר עליו נבקש אנא ה׳ הושיעה נא. וידענו כי הישע מקורו מאת ה׳ מן השמים, כד״א יענהו משמי קדשו בגבורות ישע ימינו, והנהגה הטבעית מתוארת בשם תחת השמים או תחת השמש, כאמרו אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה׳ מגן עזרך (דברים ל״ג), כלומר אתה ישראל מי כמוך מושגח מהשי״ת בהשגחה נסיית המתוארת ישע והשגחה טבעית שהיא עזר, וכן אנו אומרים בתפלה מלך עוזר ומושיע, לא כן אומות העולם שאין להם חלק בהשגחה נסיית כמ״ש משה רבינו ע״ה ונפלינו אני ועמך מכל האדם אשר על פני האדמה, ואחז״ל בקש שלא תשרה שכינה על האומות והיינו השגחה נסיית, ונאמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה׳ נקרא עליך ויראו ממך מפני הנסים והנפלאות שנעשו לישראל בפרט. וזהו שאמרו במדרש אשריהן לצדיקים שמתברכין בארץ ומתברכין בשמים, כלומר ברכתם נמשכת להם פי שנים בשמים ממעל והוא הנסיית ועל הארץ מתחת והיא הטבעית, ורמז שלמה המלך ע״ה לזה באמרו בלשון רבים ברכות לראש צדיק. ואמרו עוד שם שכל הברכות שבירך יצחק את יעקב נגדו ברכו הקב״ה מלמעלה, יצחק אמר ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ, ודייק ממה שהקדים יצחק מאמר מטל השמים על משמני הארץ, רומז בזה כי טל השמים והוא החומר הרוחניי השמיימי הוא ליעקב עיקר הברכה אשר יתברך מאלהי אמן (על פי הפסוק כי טל אורות טלך ישעיה כ״ו, וכן בלשון חז״ל טל של תחיה), וברכה ארציית והיא משמני הארץ נטפלה לה, אך לא כן אמר יצחק לעשו כי הקדים משמני הארץ שהוא עיקר ברכה שלו, ומאמר מטל השמים נטפלה לו לפי שאינה ברכה רק הכנה אל משמני הארץ. וזהו שאמר הדרשן אשריהן לצדיקים שמתברכין בארץ ומתברכין בשמים ולא כן עשו שנתברך בארץ לבד. אבל עדיין לא נתבאר מהות יתרון ברכת השמים באיכותו מברכת הארץ, וע״ז הביא ראיה ממאמר הנביא (מיכה ה׳) והיה שארית יעקב בקרב עמים כטל מאת ה׳, ושם נאמר אשר לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם, כי השפעתו נאצלת מאתו ית׳ שהוא יוצר הכל. לא כן אנשים מעמי הארץ העוסקים רק בתקון המדינה, הם יקבלו השפעתו מהויה הטבעית בעזר האדם. והוא הענין שכיון המתרגם להעתיק ונטר עשו בלבו וכו׳ על סדר ברכתא דברכיה אבוה, היינו כי מסידור לשונו של יצחק ליעקב מבואר כי המתברך מאתו ראשונה יהיה עקרי בברכה, ואם העיקר הוא דבר שמימיי לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם, ואם הסידור הוא להיפך עיקר השפעתו היא ארציית וגשמית ואפשר לבטל את הברכה. וזה שאמר בלעם לבלק הנה ברך לקחתי וברך ולא אשיבנה, לא אמנע סדר ברכתא מנהון, כלומר אילו היה יעקב מתברך בשמני הארץ ואח״כ בטל השמים היה בחזי לבטל מהם הברכה כאשר עשיתי למלכות מואב ושכניהם לדחות מעליהם הצלחה זמנית אשר עיקר ברכתה בארץ, אמנם כעת אשר נתברך יעקב בתחלה ויתן לך האלהים מטל השמים וא״כ נתברך בשמים באלהי אמן, לא אוכל לעבור את פי ה׳ לעשות קטנה או גדולה.

[ביאור המאמר] ומה שהוכרח הדרשן להוסיף במאמרו של איוב מאמרו של יעקב הנזכר, נוכל לומר כי מאמר כבודו חדש עמדי וגו׳ הנאמר אח״כ לא יומשך בטוב אל מה שקדם, זולת על דעת יעקב והנהגותיו, לא על דעת איוב ומדותיו. ולהבין זאת צריכין אנו לבאר תחלה דברי חז״ל (שבת קט״ז) אמרו ליה לרבא מ״ט לא אזלית לבי אבידן (מקום ויכוח בין החכמים למינים) א״ל דקלא פלניא איכא באורחא וקשיא לי, א״ל נעקריה, א״ל דוכתא קשיא לי וכו׳. ונפרש זה ע״פ דברי מוהרי״ע שער כ״ז, וז״ל: הן האדם לפי הסכמת חכמי השם אשר מקדם היה בדמותו ובצלמו כאחד מעצי השדה עושה פרי למינו, וכמו האילן הזה אף שהוא עץ אחד ימצאו בו חלקים נבדלים בבחינותיהם, חלק אחד הוא הגזע המושרש בארץ וחלק שני הענפים העולים ממנו ומשוטטים הנה והנה וכו׳ כן האדם נשרש בחלק הגשמי וממנו יוצאים חלקים עיוניים אשר יתחלקו ללמודיות טבעיות ואלהיות וכו׳, והפרי היוצא מהכל הוא ההכרה האלהית והאמונה האמתית שהיא תכלית הכל. ומבואר להם כי בהיות הגזע מושרש על נכון יתכן כי בשלומו וחזקו יהיה שלום והיזוק גם לענפים להרבות פארות ולשאת פרים וכו׳ אולם בהיות הגזע חסר בחזקו היצליחו הענפים או אם יתנו פרים?

וכן בהיות האדם שלם במעשיו ובאנושיות מיוחסות אז יחויב לו שיושלם במושכלות וגם שתמצא לו ההכרה והאמונה השלמה, ולא יחויב לו החסרון. אולם כשיחסרו המעלות הראשונות בגזע והשורש נפגמו המדרגות ויהיה הסולם פגום ורעוע, ולא יתכן לו לעלות לגדולות ונפלאות ממנו.—והנה החכמים ההם המחזיקים בדעה הזאת השתדלו מאד לסלק את הדרך וליישר הנתיבות וחברו ספרים הרבה בהנהגת חיי האדם, וקראו לה חכמת הפילוסופיא המדינית, ושמוה לראשית ומעולה מכל החכמות האחרות, להיות מיישרת ומכינה את הדרך אל תכלית האדם והצלחתו וכו׳. אמנם אנחנו מאמינים כי לא עמד איש בסוד ה׳ והאדם האלהיי הוא באמת היפך מכל האילנות אף כי דומה לו בקצת, כי אין שרשו בארץ אלא בשמים גזעו וענפיו נוטים לארץ, ופריו היא הכרת מציאות האל ית׳ ואמונתו השלמה אשר בה יתחיל כל בעל דת בעודו בקטנותו, אך יש לו בחירה לנטות לאיזה צד שירצה לטוב או לרע. וזש״ה איש בער לא ידע וגו׳ צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה שתולים בבית ה׳ בחצרות בית אלהינו יפריחו וגו׳, ר״ל אמת הדבר כי בחינת הצדיק דומה לתמר וארז שהם אילנות חשובים (כמו דעת חכמי קדם) אבל אינו מודה להם במקום המצב והשרשת גזעו, כי לדעת הפילוסופים שתול הוא בארץ, אבל לדעתנו שתול הוא בבית ה׳ כלומר בשמים שהוא מעון אלהיי ובחצרות אלהינו שהוא עוה״ז פרוזדור לטרקלין שם יפריחו ויעשו פרי, עוד ינובון בשיבה ויעשו פרי גם בזקנה כמו ת״ח שדעתם מתוספות עליהם כל זמן שמזקינין, דשנים ורעננים יהיו וגו׳. והוא הדבר אשר דברו התלמידים המשכילים לרבא ושאלו אותו מאי טעמא לא אזלית לבי אבידן להתוכח עמהם ולהשיב לחכמיהם על שאלותיהם ולקבל האמת מי שאמרו, אמר להם דיקלא פלניא איכא באורחא וקשיא ליה, כלומר יש ויש בדרך חקירתם מונח קיים, כי האדם עץ השדה ודומה לאילן דקל וקשה עלי לקבל זאת ההנחה, ושאלוהו נעקריה, כלומר א״כ נשים לב בהשתדלות החקירה לבטל זה רעיון המשל של אילן לאדם, והשיב רבא דוכתא קא קשיא ליה, כלומר המשל בעצמותו הוא אמת ומקובל אלי רק המקום ומצב של אותו אילן אינו מתקבל אצלי, והיינו כי לדעת חכמי קדם עיקר האילן ושרשוהו בארעא שביקו ויפריח מעלה מעלה, אבל דעתו לא כן היא כי באמת צדיק כתמר יפרח ודומה לאילן אמנם שתול הוא בבית ה׳ באמונת אלהית ובחצרות אלהינו יפריח ויעשה פרי מעלה. וכן לדעת חכמי קדם היתה הכנסת אורחים עיקר המדות הטובות והנאותות באנושיות מתוארות בשם שרש וגזע (וגם חז״ל אמרו שאדם אוכל פירותיהם בעוה״ז וכו׳), לזה ביאר איוב המאמר הקדום בפי החכמים כי ע״י שהיה שרשי פתוח אלי מים להכנסת אורחים והיה דלתי פתוח לרוחה, כל דכפין ייתי ויכול הייתי קוצר מלילות, כלומר שהשיג חסד ה׳ מתחת השמים לאכול שבעה אבל לא מעל השמים במתן האלהי הנסיי. והוסיף בעל הדרש, אמר יעקב, כלומר האומה הישראלית, ע״י שהייתי עוסק בתורה שנמשלה למים ואמונות אלהיות היורדות מלמעלה וכמים שיש מהם מים עליונים ומים תחתונים, לזה הייתי מתברך בטל, לא כעשו שלא נתברך בטל השמים מתחלה רק בתור טפל למשמני הארץ מצד ההויה הטבעית, ולפ״ז יש חילוק בין חכמי ישראל לחכמי או״ה במדות המעולות שמודים בהן אך יבארו אותן עפ״י דרך ארץ וישוב המדינה ולא עפ״י השתוף של רעיון ארצי ורעיון אלהי נשגב. וכבר הוחלט כי או״ה המקיימים שבע מצות של בני נח מפני הכרעת הדעת לבד ולא מפני שצוה הקב״ה בתורה ע״י משה אינם מחסידיהם אלא מחכמיהם, ולכך אמר ע״י שהייתי עוסק בתורה שנמשלה למים יובנו הדברים לפי רוח היהדות.

קמב

דרשה על ברכת הגומל

מיסוד ס׳ בית מועד דרוש כ״ט

אמר ר׳ יוחנן המחוזי משום ר׳ יוסי המחוזי כל העושה איסור לחג באכילה ושתיה כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן שנאמר אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח (סוכה פ״ד).

[בריאת העולם על יסוד טבעי] הרצון האלהי הוא טבע קיים במציאות אשר לא ימוט לעולם ולא ישתנה לדור ודור, וכשברא השי״ת את העולם בראו במטבע יפה שהוא רצון האל ית׳ באופן שלא היה לו לשנות דבר. ואף שהמציאות עצמה הוא נס מתחדש תמיד בכל יום, בכ״ז מפני התמדותו לא ניכר הנס ונראה כטבע תמידי עומד וקיים לעולם. ולולא בני אדם אשר שינו את טבעם ואת טעמם בטעות בחירתם לא היה טבע העולם משתנה בשם דבר, ולא היה צורך לעשות נסים ואותות ומופתים להוכיח מציאות הבריאה והשגחתו של השי״ת הבורא הכל ואדון העולם. ומפני שנחלקו בני אדם לצדיקים ורשעים הוצרך לשנות טבע העולם בשביל שניהם, מפני הרשעים כדי להשפילם ולאבדם, ומפני הצדיקים כדי להעלותם ולרוממם, ומאלו ואלו יודע הקב״ה פעולותיו, וכשם שקילוסו של השי״ת עולה מריוח הצדיקים כך עולה מנזק הרשעים. כי לפי שהקדמונים ראו טבע העולם קיים ונכון לפניהם והיו משופעים בשופי, אמרו שהכל

מתנועע בטבע והעולם הוא קדמון לא מחודש מרצון הבורא ומתנהג מהשגחתו. ולזה הוצרך השי"ת להביא מבול לעולם ולשנות כל סדרי בראשית כדי שיראו האמת שהעולם מחודש ומתנהג בהשגחת ה׳, ובכן אם לא היו רשעים המכחישים בהשגחה לא היה צורך לשנות הטבע בשום צד, אבל החטא גרם לשנות הטבע ע"י נסים נגלים. וגם לצדיקים הוצרך הנס לשמירה ולחזוק האמונה, וכדי שיהיו למופת לרבים, כאמרו נתת ליראיך נס להתנוסס מפני קושט סלה, שתתקשט אמונת ההשגחה בעולם ע"י הנסים שנעשים לצדיקים ויראי ה׳. וכמו כן נעשו נסים לישראל לחזק בהם אמונת האלהית והשגחתו הפרטית עליהם בתור עם סגולה מכל העמים.

[שמות הנסים] השמות שהונחו לעניינים נסיים הם אות מופת פלא נס. אות יאמר לדבר שהועד לסימן דבר אחר, מופת לדבר שיצא חוץ לגבולו אם לטוב ואם לרע והוא נגלה, פלא על עונש מופלא או שכר מופלא מופרש ומובדל מהמורגל עד שהכל תמהין עליו, כמו ותרד פלאים, אשר עשה עמכם להפליא. נס כולל כל דבר הצלה והגנה לצדיקים כי נס לשון רוממות, וכן אמרו חז"ל מקום שנעשה נס לצדיקים וכו׳, ועם שבכל שאר השמות יש לטבותא ולריעותא נס סתמא היא לטיבותא וכולל אות מופת ופלא. ויש לדעת שהנס הוא על שלשה אופנים, א׳) חוץ מהטבע, ב׳) למעלה מהטבע, ג׳) הפך הטבע. פועל הנסים הוא רצונו ית׳ והשגחתו, וכמו שהוא פועל הטבע כך משנהו בנס, לפעמים הקב"ה בעצמו יפעל הנס ולפעמים ע"י מלאך או נביא או שליח אחר, כשהנביא יצעק אל ה׳ וידרוש מאתו דבר נס והקב"ה ימלא משאלתו לטובת הצדיקים, אינו בשום צד שנוי הטבע הכולל, כי כן טבע העולם להיות הולך לרגל הצדיקים וישתנה חלקו מכללותיו לטובת הפרט, כי הטבע הפרטי משועבד לטבע הכללי, והנביא שיעשה הנס אינו הופך טבע המציאות הכולל מעקרו, וכ"ש שלא ישתנה רצונו ית׳ בכך, אלא שהוא פוחת מהכלל של הטבע ומוסיף להפרט שלו ואינו משנה כוונת הבורא ממה שהיתה בשעה שברא העולם. ועל זה אמרו תנאי התנה הקב"ה על הים שיבקע בו, להורות שהנס אינו אלא לחזק הטבע הכולל. ואותם הנסים שבאו להוסיף על הטבע ולהרחיב גבולו עליהם אמרו עשרה דברים נבראו בע"ש בין השמשות וכו׳, והכוונה שכבר נתן בטבע הכנה זו בעת הבריאה כדי שלא תשתנה אח"כ, כי הנס הוא בצד הטבע והטבע בצד הנס ויתחלפו זה בזה מצד תנאי הראשון בעת הבריאה. וראיה לזה כי במעשה הנסים נראה תמיד עילה קרובה לטבע וסמוך אליו כפי האפשר, כמו בקריעת ים סוף נאמר ויולך ה׳ את הים ברוח קדים עזה וגו׳ כלומר שנעשה בעזרת הטבע, וכן הטבע המוכן יתקרב לנס ונראה כאילו אינו מופלג מהטבע, ועל זה כתיב למען אנסנו הילך בתורתי, כלומר ארגיל טבעו לנס, וכן כי לבעבור נסות אתכם וגו׳, נסה עלינו אור פניך ה׳, בחנני ה׳ ונסני, כלומר התקן הטבע שיהיה מורגל בנס, כי בזה נראה רצון האלהי בטבע.

[התורה וישראל מעוררים הנסים] כל הנסים הם לפרסם יכולת השי"ת ולהודיע השגחתו, ולא הוצרכו הנסים כ"א לגלות את האלהות והשגחת הבורא, מפני שע"י החטא נתעלמה הוית היוצר והמשגיח על כל העולם, כי מקודם היה הטבע מספיק לדברים גדולים, ועתה אינו מספיק אפילו לדברים קטנים היינו להשיג הדברים המוחשים על אמתתם. ולולא התורה שהיא שעשוע הנפש המשכלת כבר אבדנו המדע להבחין ולהכיר הבורא ולהבין השגחתו, ולפ"ז הנסים נגררים אחר ההשגחה וההשגחה היא כפי התורה, ולכן בעלי התורה הם המושגחים יותר. ולזה משה רבינו ע"ה שהיה יודע סוד ה׳ הגדול אשר הודיע אותו השי"ת בנבואה ובו ידע כל התורה, היה יכול לשנות כל הטבעים ולפעול כל הנסים בשמו של הקב"ה, והכל כדי שיקבלו ישראל את התורה, ולכך הלך אל פרעה ועשה כל הנסים כדי שיצאו ישראל ממצרים ויבואו לקבל התורה. ואחר שקבלו ישראל התורה נעשה השגחת ה׳ אצלם פרטית ומיוחדת ליחידי סגולה, וכן הנסים נעשים כלליים לכל העולם ופרטיים לישראל, ויותר ליחידי האומה. ואף כשחטאו ישראל ולא שמרו התורה ונמסרו בידי אויביהם, לא נמנעה ההשגחה האלהית להציל אותם מיד עושקיהם אם בטבע ואם בנס, כי השי"ת הוא שומר ישראל ומפקח עליהם בהשגחה מעולה. ועוד נתן האל ית׳ ביד הנשיא שבדור או הנביא או מנהיגם כח וזכות שיגין עליהם בהתפללו שלא תארע תקלה ביניהם ולא יצטרכו זה לזה לפרנסה, וכגון החכמים שהיו מתפללים על הגשמים ונענים, ובדרך זה היתה השגחת ית׳ מתנוצצת בפנים מאירות והתגברה על הטבע לעזור את ישראל בזכות ראשי הדור, ועליהם נאמר כי אבני נזר מתנוססת על אדמתו כי מה טובו ומה יופיו וגו׳.

[הנסים אחרי החורבן] ההשגחה היא השכינה, וכל זמן שהיתה השכינה נגלית בישראל בזמן הנביאים וביהמ"ק היו הנסים נגלים ונראים לכל, אולם אחרי שנחרב הבית וגלו ישראל בין האומות נסתרה השכינה וההשגחה עלינו ג"כ נסתרה ונעלמה ולא נודעו הנסים הנהוגים עתה כי הם מכוסים ממנו ע"י אמצעים יותר רחוקים. ובנסים נסתרים אין שנוי והפכיות הטבע אלא מהירות התנועה או איחור התנועה של הטבע אשר לא ירגישו כי אם המשכילים ובעלי תבונה ע"י חכמת התורה, ואין בעל הנס עצמו מכיר בנסו. והנה כשם שמצוה עלינו לזכור יציאת מצרים ולהודות על כל הנסים שנעשו לישראל, וגם הנסים שנעשו לצדיקים יחידים ומפורסמים בקרב האומה, כך יש להודות לה׳ על הנסים שנעשו

ליחידים בגולה אף שהם נסים נסתרים. אמנם בנסים נסתרים יש חילוק כי אניסא דרבים מברכינן שהוא מעשה שכינה בעצמה, ואניסא דיחיד מברך רק אותו היחיד ובנו ובן בנו, כי נעשה ע"י המלאך המגין בעד אותו היחיד ונמשך צלו על בנו ונכדו. והברכה היא להכרת ההצלה וקבלת הטובה. ויש לדעת כי גם אחר החורבן בזמן התנאים והאמוראים נעשה להם נסים כמעט קרוב לנגלים, ומפתחות הנסים בידם לדברים חוץ מן הטבע ולמעלה מן הטבע והפך הטבע, כי העוסקים בתורה ובמצות לשם ה' ומכוונים לבם למקום הם מושגחים יותר ומלומדים בנסים כ"כ עד שאין דבר אצלם חשוב לנס אלא טבע. ומצינו לפעמים שהחיה חכם אחד את המת, ואחז"ל גדול נס הנעשה לחולה מנס שנעשה לחנניה מישאל ועזריה וכו'. ומעשים בכל יום מנסים נסתרים, ובקושי נכיר איזה דבר מופלג ומסויים, כגון מי שניצל מאש וממים ומנפילה או ממכה ומגפה מלסטים ומחיות, וכיוצא בלי ספורות. ואין ספק כי כל מי שניצול בעל נפש הוא ויש בו זכות, כי אין עושין חסד אלא לראוי. ועם כל זה ינכו אותו מזכותו כאמרם עה"פ קטנתי מכל החסדים שנתמעטו זכיותי ע"י הנס, ואף מי שירבה בשבחו של בורא ית' ויודה לו על החסד והנס שעשה עמו לא ינכו לו מזכיותיו אבל יוסיף זכות עליהם בהוסיפו ברכה והודיה. ולכן מי שנעשה לו נס כדאי לומר שירה לפי שנראת עמו שכינה, וכן כתיב ויקרא שמו ה' נסי.

[ביאור המאמר] עתה נברר המאמר שאסרו חג הוא אחר החג לזכר נסים נסתרים אחר נסים נגלים במועד, ולכן אמר ר"י כל העושה אסור לחג באכילה ושתיה כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, פי' שעושה אסור ואגודה לחג, לחבר הנסים הנגלים עם הנסים הנסתרים בזה הוא משלים הכרת יכולת השי"ת ומודה בהשגחתו והנהגתו בין בזמן שביהמ"ק קיים ובין בזמן הזה, ואם עושה אותו קצת יו"ט ואוכל ושותה בו הרי הוא כאילו בנה מזבח וכו' שהמזבח עדות להשגחה והקרבן להנהגה, והאוכל ושותה לכבוד ה' שלחנו כמזבח וכאוכל שלמים ושותה יין נסכים, וכמו שעל ידי הקרבן היתה שכינה נגלית בישראל כך בהודאת הנס תשרה שכינה בישראל, וזהו אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח. ולכן מצוה לכבד יום אסרו חג לכוונה זו כי הוא קצה גבול הקדושה בין נסים נגלים ונסים נסתרים, ולפיכך מצות היום בהודאה על השגחתו והנהגתו, כאמור אלי אתה ואודך וגו'. הודו לה' וגו' על העתיד לבא כשיעשה השי"ת לנו נסים גמורים ונגלוים לעיני כל העמים אשר יכירו וידעו שמו ית' שהוא בורא העולם ומנהיגו בטובו ובחסדו ע"פ הטבע והנס, ברוך ה' לעולם אמן ואמן.

קמג

דרשה לתענית צבור

מיסוד ס' בית מועד דרוש ל"ט

א"ר אסי אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ וכו'. אמר לפניו רבש"ע תינח בזמן שביהמ"ק קיים, בזמן שאין ביהמ"ק קיים מה תהא עליהם? א"ל כבר תקנתי להם סדר קרבנות וכו'. ת"ר אנשי משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון, אנשי מעמד היו נכנסין לביהכ"נ ויושבין ארבע תעניות בשבת, בשני על יורדי הים, בשלישי על הולכי מדבריות, ברביעי על אסכרה שלא תפול בתינוקות, בחמישי על עוברות ומיניקות שלא יפלו ושיגדלו בניהם. ובע"ש לא היו מתענים מפני כבוד השבת וכ"ש בשבת עצמה, באחד בשבת מ"ט לא מפני הנוצרים שלא יחלשו (תענית פ"ד).

[השגחת ה'] ההשגחה האלהית הוא קיום כל הנמצאים, ושורה על הבריות כפי שיעור ידיעתם ולהיות בני אדם בעלי דעת הנם יותר מושגחים משאר הבריות, וכל איש ואיש מושגח ביחוד לפי ערך ידיעתו הפרטית ומיוחדת לו. והידיעה האמתית באה מהתורה ועל ידה משקפת ההשגחה האלהית שהוא בת מינה ולא ע"י ידיעות אחרות. ואשרי העם שה' אלהיו ואשר ידיעתו באה מהתורה והוא מושגח מהשי"ת בעצמו בלי אמצעים ושליחים, וכן כתיב כי יודע ה' דרך צדיקים, כלומר משגיח על פעולתם להיותם ידועים במדע, ודרך רשעים תאבד מהשגחתו ורצונו. ונתארה ההשגחה בהארת פנים כאמרו יאר ה' פניו אליך, כי באור פני מלך חיים, ובהפך בהסתרת פניו ח"ו נשארו הבריות חשוכים ועלולים לכל מיני נגעים ופגעים, והסתרת הפנים היא העלמת ההשגחה ואז יסתלק השפע ובאה הפורענות. ואין הפורענות מקרה או מזל נגרדתא אלא עונש על מעשים רעים ועזיבת התורה. לפיכך האומה הישראלית שקבלה התורה מושגחת כפי שיעור התורה שהם מקיימים ונענשים על שעברו עליה. ולכן לא יקשה אם ישראל הם יותר מטורפים משאר האומות, שהוא מצד היותם מושגחים יותר, כי טירוף נתן ליראיו בעוה"ז כדי שיהיו בשלוה לעוה"ב, ועוד כדי שיהיה לבם לשמים ויהיו חשים לתורה ורודפים אחרי מצות. וזה שאמר הנביא עמוס שמעו את הדבר אשר דבר ה' עליכם כי על כל המשפחה אשר העליתי מארץ מצרים לאמר, למעוטא הערב רב שנטפלו עם ישראל, רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה, כלומר השגחתי עליכם בפרט, ע"כ אפקוד עליכם ואדקדק בכל פעולותיכם לפי שכולכם ראוים

להיות ע"פ התורה. וביאר איך כל מה שבא על ישראל אף שנראים שהם מקרים הנם שלוחים מאת השגחה העליונה, והראיה הילכו שנים יחדיו שנזדמנו לעשות דבר בלתי אם נועדו מעצה העליונה, הישאג אריה ביער וטרף אין לו שהקב"ה מכין לאוכל צידו, היתן כפיר קולו ממעונתו בלתי אם לכד ונתקיימה גזירתו ית' שיהיה זה טורף ואוכל, התפול פח מן האדמה היינו פחיתו מצד חסרון הטבע ולכוד לא ילכוד שכל אדם נלכד מצד חסרונו, אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו ממלחמה והריגה שנערכה נגדם, אם תהיה רעה בעיר רעב או דבר או שאר פורעניות רחמנא ליצלן וה' לא עשה, היינו שהסכים ע"ז, כי לא יעשה ה' אלהים דבר כ"א גלה סודו וסיבתו אל עבדיו הנביאים שהודיע כל המאורעות כדי שלא יאמרו הבריות מקרה הוא שקרה כך וכך. ועתה נאמר על הגלות שנגזר עלינו אשר לרגלו כל מיני הצרות שבאו לכפרת עונות ישראל כדי שלא יטרידם השי"ת לעוה"ב. וכזה הותר הקושיא למה לא נענשו כך כמה מהאומות שהרבו לפשוע ולא אירע להם כמו שאירע לנו, כי הטעם הוא שפעולות ישראל מורגשות מצד מה שחן הגונות לתורה ועולות ברומו של עולם ועושות רושם הן לטוב והן לרע, מה שאין כן בשאר האומות שאינן מורגשות כ"כ מפני שחסרין תורה ומצות ושאר השלמות. ותקותנו היא כי כמו בגלות מצרים היה הענוי הקשה סיבה למהר גאולתם כך בגלות זה הצרות שסבלנו הם סיבה למהר הגאולה או לפחות להעירה ולהכינה, כאמרם אם ראית דור שצרות רבות באין עליו חכה לו שנאמר כי יבא כנהר צר וסמיך ליה ובא לציון גואל. וזה דומה לחבלי יולדה כי כל עוד שחבליה יותר עזים קרובה היא להוליד ולא תלד אלא בחבלים וצירים. וע"ז אמר הכתוב אל תירא כי עמך אני אל תשתע כי אני אלהיך, כלומר אני משגיח עליך ומנהיגך.

[ביאור המאמר] ועל כן היו מתפללין ומתענין אנשי המעמד להגן בפני הפורעניות, ואלמלא מעמדות היינו תפלות ותעניות הצדיקים המעמידים יסודות העולם ועומדים בפרץ ומקדימים התפלה לצרה, לא היה העולם עומד כי מטו יסודותיו ונהרסו גדרותיו. והוא שרצה רבי יוסי באמרו אלמלא מעמדות וכו', והוא מה שהראה הקב"ה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים שישראל לא יעמדו אלא בזכות המעמדות, וזה יהיה ע"י הקרבנות או ע"י תפלות ובקשות שהן במקום הקרבנות. ולעתות בצרה צריך להתענות עם התפלה, ועיקר התענית היא התשובה. ומצוה מן התורה לצעוק לפני ה' בכל עת צרה כמו שנאמר וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות וגו', ומורה על אסופות העם ועל אסיפות כח הנפש להתפלל אל ה', והצעקה ותקיעת השופר היא במקום החצוצרות, ולכן בכל תענית צבור צריך להרבות בקשה וצעקה. וכן תענית יחיד על צרה פרטית תועיל עם התפלה להפוך הגזרה, כמו התענית שמהפך טבע האדם ויסודותיו, כי לעולם התפלה והצעקה נותנת יד למדת הרחמים לכבוש מדת הדין וגזרתה. ואפילו בזמן עבודת הקרבנות היו אנשי המשמר מתפללין על אחיהם שיתקבל קרבנם ברצון. וכן היו אנשי המעמד מתענין ארבע תעניות בשבוע לכפר על ארבע פורעניות שבאו על ארבע עבירות שנוטות אליהן בחסרון ארבעה יסודות שלהן. כנגד בעלי הגאות היו מתענים ביום שני על יורדי הים שהגאוה היא עזה כמים עזים, כנגד בעלי הלצנות היו מתענים בשלישי על הולכי מדברות אלו ההולכין אחרי דבור נאה שחוק וקלות ראש, כנגד הגזלנים והחמסנים היו מתענים ברביעי על האסכרה הנופלת בקטני אמנה המשקרים בדבורם ולכן ענשם באסכרה. כנגד בעלי לשון הרע היו בתענית ביום חמישי על עוברות ומניקות, שבעון לשון הרע שולטין מזיקין על עיבורים שבמעי אמן והורגים את הילדים. ולא היו מתענים בערב שבת ובשבת כי כבוד השבת מגין עליהם מפני המזיקין. ובאחד בשבת מ"ט לא מפני הנוצרים שהוא תחלת היצירה ואין להטיל מים וחולשה בתחלתה. וכן נוכל לומר שארבע צומות שאנו עושים על הצרות שאירעו לאבותינו והן תעניות של צבור, הן ג"כ כנגד ארבעה אלו שזכרנו. ואם נתפלל לה' ונשוב אליו בתשובה שלמה יהפוך עלינו ימי הצומות והתעניות לששון ולשמחה, וישוב ינחמנו כרוב חסדיו, ובמקום לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז שנדרש על ארבע גליות יקוים בנו ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד, ובא לציון גואל בבי"א.

קמד

דרשה על העקדה

מיסוד ס' עשרה למאה דרוש ה'

ויאמר אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנך את יחידך ממני (בראשית כ"ב).

[נסיון העקדה] רבים וכן שלמים שואלים על ענין העקדה בכללה, מה הרעש הגדול הזה של נסיון העקדה שהפליג בה השי"ת ואמר לאברהם כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה וגו' יען כי עשית וגו'. וחז"ל אמרו למה נקרא שם הסכין מאכלת, רבנן אמרי כל מה שישראל אוכלים בעוה"ז אינם אוכלים אלא בזכות המאכלת הזאת, והשאלה היא מהו גבורתו של אברהם אבינו שעשה את אשר צוהו ה', מי מהפחותים שבבני אדם אשר יאמר לו השי"ת

קח נא את בנך כמו שאמר לאברהם ולא יאבה ולא ישמע לקולו? היש בידו להחיותו אם חפץ ה׳ להמיתו? א״כ למה לנסיון יחשב לאברהם אם כל אדם יעשה כמוהו. אמנם מה שההמון מבינים מנסיון העקדה שלקח את בנו והעלהו לעולה אין זה נסיון שראוי להפליגו כ״כ, אולם החוקר ובוחן הדבר בעין שכלו ימצא בו דבר אשר אין ביד כל אדם לעשותו. מפני שעיקר חשיבות המצוה היא לפי רוח השמחה אשר בלב העושה אותה, ורמז על זה הפסוק אלה המצות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ר״ל שבעת אשר יעשה המצוה יהיה חי וזריז ושמח, ולא שימות בהם שלא יעשה המצוה בעצלות ובעצבות כאילו מת. וכבר נאמר עבדו את ה׳ בשמחה, והשכל מחייב שראוי לעבוד את ה׳ בשמחה, כמו שמזרז עצמו ושמח בבוא לידו עסק להרויח בו ממון הרבה, לא יאכל ולא ישתה ולא ישקוט ולא ינוח ולא ישגיח על הטרחא העצומה וסכנות דרכים, ואפילו כל הרוחות שבעולם לא יעצרוהו ולא יזיזו אותו מדעתו עד אשר יעשה את אשר זמם ויבצע אמרתו. ואם האדם עושה כן בעבור ממון שהוא חיי שעה, על אחת כמה וכמה שראוי לו לעשות כן בעבור מצוה שהיא חיי עולם הבא. אם בעבור דבר שאפשר שהוא לרע לו כמ״ש עושר שמור לבעליו לרעתו, ואינו שלו כי סוף יעזוב לאחרים חילו, על אכו״כ בעבור דבר שהוא בלי ספק לטוב לו ואין לזרים אתו כי לא לבדו הוא. אם בעבור עונג מעט ועובר ושמחה בלתי שלמה כמ״ש אדם לעמל יולד, על אכו״כ בעבור נחת ועונג נצחי ורב מאד כמ״ש יפה שעה אחת קורת רוח בעוה״ב מכל חיי עוה״ז, אעפ״כ אנו רואים בעת תבוא מצוה ליד האדם ינהג בה בכבדות וכמו שהיא עליו למשא. וזה היה הנסיון של אברהם אבינו ע״ה, כי לא די שעשה את אשר צוהו ה׳, אבל עשה בזריזות בשמחה ובחשק נמרץ, ולא לחנם ספרה לנו התורה וישכם אברהם בבקר ויחבוש את חמורו, להורות הפלגת הזריזות של זקן בן מאה ושבע ושלשים שנה. וממנו למדו חז״ל זריזין מקדימין למצות, ואין דבר אשר יורה ויעיד על השמחה כמו הזריזות, וזהו עיקר גבורתו של אברהם אבינו, שבאמת אדם אחר ג״כ היה עושה את אשר צוהו ה׳, אבל היה בוכה ומתעצב על מיתת בנו והיה מתעצל בדבר.

[שמחה במצוה מתחלתה ועד סופה] נמצא שהנסיון בעקדה הוא מפני שעשה מצות ה׳ בשמחה, והיה שמח במצוה לא רק בתחלת הצוי אלא גם אח״כ ונמשכה שמחתו ימים רבים עד גמר המצוה. והוא מ״ש ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק, ר״ל שלא תאמר באמת בשעה שאמר לו קח נא את בנך וגו׳ היה אברהם שמח לעשות כן, אבל אח״כ אפשר שנתקרר החשק הזה ועשה מעשהו בעצבות ובעצלות, לכן אמר בוא וראה שגם ביום השלישי עדיין לא נתקרר חשקתו, שהרי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק, שמורה שהיה צופה ומביט בכל פסיעה ופסיעה בשמחה רבה איה מקום חפצו, ונשא עיניו לרום להביט ולראות המקום מרחוק, ולא נתקרר מחשק הנפלא. ובדרך זה נוכל לבאר הפסוק בדבר שנאמר ועשית כאשר נדרת, ר״ל שהנודר איזה דבר בלי ספק שהיה לו אז חשק שידור הדבר הזה, אולם עפ״י רוב יקרה שאח״כ תתקרר דעתו ויתחרט על מה שנדר ואף שמקיים נדרו יעשה כן בעצלות בלי חשק, אולם אין דעת המקום נוחה מנדר זה, לכן צותה התורה ועשית בשעת קיום הנדר כאשר נדרת כמו בעת שנדרת באותו החשק שהיה לך אז. החשק לקיים המצוה הראה אברהם אבינו גם בסוף המעשה, לפי מה שדרשו בתנחומא ויקרא אליו מלאך ה׳ מן השמים ויאמר אברהם אברהם, למה שתי פעמים? לפי שהיה אברהם ממהר לשחטו, א״ל מי אתה, א״ל מלאך, א״ל כשאמר לי קח נא הקב״ה בעצמו אמר לי עכשיו אם הוא מבקש הוא בעצמו יאמר לי, מיד ויקרא מלאך ה׳ אל אברהם שנית מן השמים ויאמר בי נשבעתי נאם ה׳, ע״כ. ובא לתרץ ענין השבועה מפני שלא האמין אברהם במלאך, לכך נאמר ויעלהו לעולה תחת בנו, שעדיין לא הסיר את יצחק מעל המזבח. אבל לקח את האיל והעלהו גם כן, והיה יצחק למעלה והאיל למטה, וז״ש ת ח ת בנו, והיה עומד עם המאכלת בידו שיודיעהו ה׳ מה לעשות להסיר הספק מלבו, לכן בא הקול מאת ה׳ עצמו ונשבע לו על ככה, וז״ש בי נשבעתי נאם ה׳ ולא נאם המלאך.

[תפלה נגד הנסיון] עוד נוכל לומר כי הנסיון מאברהם אבינו היה שלא התפלל לה׳ לבטל הנסיון, כדרכו מאז להתפלל לה׳ נגד השחתת בני אדם. ובזה יתורץ מה שהקשו המפרשים למה יוחד הנסיון לאברהם ולא ליצחק שהיה בן ל״ז שנה ולא היה עוד ברשות אביו? אמנם על יצחק לא היה חידוש ששמע בקול ה׳, כי מי זה לא ישמע בקול ה׳ אשר בידו להחיות ולהמית בכל יום ובכל רגע, אבל אברהם שהיתה מדתו להתפלל נחשב לו לנסיון שלא התפלל ע״ז מפני שחפץ ושמח לעשות רצון הבורא. ולא זו בלבד אלא שבאמת היה לו שעת הכושר להתפלל ולהתנצל עצמו במניעת הנסיון, כמו שאמר ר׳ יוחנן במדרש, אמר אברהם רבון העולמים בשעה שאמרת לי קח נא את בנך וגו׳ היה לי מה להשיב, אתמול אמרת כי ביצחק יקרא לך זרע ועכשיו אתה אומר קח נא וגו׳ ח״ו לא עשיתי כן אלא כבשתי רחמי לעשות רצונך וכו׳ (ב״ר פנ״ו), ומפני שלא הרהר אחרי מדותיו והשתדל לעשות רצונו בשמחה ובחפץ נמרץ נחשב לו זאת לנסיון גדול.

[התנגדות לקרבן אדם] גם נוכל לומר כי העקדה גדולה באיכותה לא מצד הפעולה עצמה שחפץ אברהם

אבינו להקריב את בנו יחידו לעולה כדי למלאות רצון אביו שבשמים, אלא אדרבה הקב"ה הורה לנו בזה כי לא חפץ בקרבן אדם כמו שהרגילו הגוים לעשות להקריב את בניהם למולך, ומפני שאברהם היה הראשון שהכיר את הבורא האמתי עשה לו הקב"ה נסיון וצוהו להעלות את בנו על המוקד, אך כאשר לקח את המאכלת לשחוט את בנו והגיע עד תכלית ההקרבה, פתאום והנה יד שלוחה ממרום להודיע לו האמונה הטהורה כי לא זה דרך ה', „ויאמר אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה וגו', רק בדבר הזה שלא תשחוט בנך תודע כי ירא אלהים אתה באמת, כי כוונתך רצויה במה שלא חשכת את בנך את יחידך ממני, אבל מעשיך אינם רצוים לפני. וע"ז דרשו חז"ל אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (ירמיה ח'), אשר לא צויתי זה בנו של מישע מלך מואב ששרף את בכורו לקרבן (מ"ב ג'), ולא דברתי זה יפתח שרצה להקריב את בתו לעולה, ולא עלתה על לבי זה יצחק בן אברהם (תענית ד') שאעפ"י שצויתי לו לאברהם מעולם לא עלתה על לבי לשחוט בנו אלא לנסותו מפני קטיגוריא של שטן (רש"י) וכו' (אוצר ישראל ח"ח 118).

קמה

דרשה על מצוה אחת בשלמות

מיסוד ס' י"ב דרשות להר"ן דרוש ו'

הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו').

[מצוה כהוגן] דעת הרמב"ם ז"ל שבעשיית מצוה אחת בשלמות יזכה האדם לחיי עוה"ב, וז"ל בפירוש המשניות סוף מכות: מעקרי האמונה בתורה כי כשיקיים האדם מצוה אחת מתרי"ג מצות כסדר וכהוגן ולא ישתף עמה דבר אחר מכוונות העולם בשום פנים, אלא שיעשה אותה לשמה מאהבה, הוא זוכה לחיי עולם הבא. ועל זה אמר ר' חנניא בן עקשיא רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם מצוות וכו', כי המצוות בהיותן הרבה אי אפשר שלא יעשה האדם בחייו אחת מהן על מתכונתה ושלמותה, ובעשותה אותה מצוה תחיה נפשו לעוה"ב. ועל העיקר הזה מורה רבי חנניה בן תרדיון ששאל לר"י בן קיסמא מה אני לחיי עוה"ב ואמר לו כלום מעשה בא לידך, כלום נזדמן לך מצוה לעשותה כהוגן? והשיב כי נזדמנה לו צדקה בדרך השלמות וזכה בה לחיי עוה"ב, ע"כ. והענין כך הוא, השם יתברך צוה לישראל ע"י משה נביאו תרי"ג מצות, ויעד על כל אחת מהן הגמול, ובלי ספק אין הגמול שוה בכל אחת מהן, והוא שאמרו חז"ל (אבות) הוי רץ למצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות, כי יש אחת או שתים או שלש מהן שמתן שכרן שקול כנגד כמה מצוות אחרות, ולא רצתה התורה לבאר זה כדי שלא ירוצו הכל אחר אותן מצוות שמתן שכרן גדול ויניחו אותן שמתן שכרן בלתי גדול כ"כ. ומזאת ההעלמה היה ראוי להמשיך תועלת, כי מחמת שלא נדע איזו מהמצות היא רבת השכר ירוץ כל אחד ואחד לכל אחת ואחת ויאמר אולי זאת המצוה היא רבת השכר ויקרת הערך, ויעלה מזה להיות כל ישראל ביחד קונים ומשיגים השלמות כלה שאפשר בקיום כל המצות. ולפי ההנחה זו שהיא אמתית אפשר שבעשיית מצוה אחת לבדה על השלמות כל ימיו יזכה בה לחיי עוה"ב. וזהו שאמרו (קדושין ל"ט) מי שזכיותיו מרובין על עונותיו דומה כמי שקיים כל התורה ולא חסר ממנה אפילו אות אחת, לא אמרו מי שמצותיו מרובין על עונותיו אלא זכיותיו, כי יוכל לרכוש לו זכיות הרבה אפילו במצוה אחת רבת הערך עד שיזכה לעוה"ב.

[דרש ר' שמלאי] ובהנחה זו נבין מה שדרש ר' שמלאי שש מאות ושלש עשרה מצות נאמרו למשה מסיני, בא דוד והעמידן על אחת עשרה שיש במזמור ט"ו ה' מי יגור באהלך וגו', בא ישעיה והעמידן על שש וכו' (סוף מכות), וקשה איך אפשר לדוד המלך ע"ה והנביאים לקצר דבר ממצות התורה, הלא אין שום נביא רשאי לחדש דבר או לבטל דבר? אמנם הכוונה היא שכל אחד מאלו היינו דוד וישעיה ומיכה וחבקוק כוונו לטובת ישראל, וכל אחד נהג בענין לתועלת בני דורו, כי משה רבינו ע"ה היה מקוה מאנשי דורו והבאים אחריהם שקיימו כלם ביחד תרי"ג מצות, ולכן לא רצה לבאר רוב השכר שיש לקצתן על קצתן לבלתי יניחו המצות שאין שכרן הרבה, ובהיות השכר סתום יבחרו כל איש ואיש לכה"פ מצוה אחת מהן בחשבם כי זו היא ששכרה רב מאד, ובדרך הזה ישלימו נפשם לגמרי. אך דוד המלך בראותו אנשי דורו כי רובם רחקו מהשגת השלמות, התבונן כי הכוונה שחשב משה רבינו לתועלת ישראל תהפך לנזק בדורו שלא היו מזורזים לקיים התורה כלה, ואפשר שיחזיקו באיזה מצות קטנות ולא יקיימו שום מצוה מן המעולות, לכן היה מפרש וגלה להם קצת מצות שתועלתן עצום ואם יזדרזו בהן יזכו לחיי עוה"ב, והעמיד המצות האלו על אחד עשרה, והיה מקוה כי אנשי דורו ישלימו אותן כתיקונן. וכאשר נחסרו הדורות עוד בימי ישעיהו ראה שגם י"א מצות אלו לא השלימו, לכן פירש לאנשי דורו מצות מועטות והעמידן על שש. ובימי מיכה חסרו עוד מהשלמות

והעמידן על שלש, והן עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת, ופירשו חז"ל עשות משפט אלו הדינין ואהבת חסד זו גמילות חסדים והצנע לכת זו הוצאת המת והכנסת כלה. ולבסוף כשנתמעטו עוד הדורות עד הדיוטא התחתונה בא חבקוק והעמידן על' אחת וצדיק באמונתו יחיה, כי הוא העיקר ואם יעשה איש מצוה אחת בשלמות הוא קונה עולמו לעתיד בג"ע. נמצא כי דוד והנביאים לא רצו למעט או לקצר מספר המצות, אלא שהשתדלו למצוא איזה מצות אשר על ידן יוכל איש מישראל להשתלם בהן ולרכוש לו זכות לירש את חלקו בעוה"ב, ומחבקוק למדנו כי אפילו מצוה אחת שעושה אדם בשלמות כל ימיו יזכה על ידה את עולמו הרוחני בג"ע.

קמו

דרשה אדות משפט צדק

מיסוד ס' י"ב דרשות להר"ן דרוש י"א וי"ב

שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך וגו' ושפטו את העם משפט צדק וגו' צדק צדק תרדוף וגו' (דברים ט"ז).

[מורים ושופטים ע"פ התורה] בפרשת שופטים כתב רש"י ז"ל, מַנֵה צדיקים ומומחין לשפוט צדק, ע"כ. והוזקק לפרש כך לפי שאם לא בא אלא לצוות השופטים שישפטו בצדק הלא כבר כתיב אחריו לא תטה משפט, לכך פירש שבא לומר שהשופטים אשר יעמידו יהיו ראוים לשפוט צדק כלומר שיהיו צדיקים ומומחין, וכן שנויה בספרי משפט צדק והלא כבר נאמר לא תטה משפט, שלא תאמר איש פלוני נאה איש פלוני קרובי וכו' ואושיבנו דיין, לפיכך הוצרך להזהיר שנעמיד מומחה וצדיק וכו'. אמנם המין האנושי צריך לשופט שישפוט בין פרטיו, שאם לא כן איש את רעהו חיים בלעו ויהיה העולם נשחת. ולא רק ישראל אלא כל אומה ולשון צריכה שופטים לישוב המדיני עד שאמר החכם שאפילו כת הלסטים הסכימו להושיב שופט ביניהם, אבל ישראל צריכין שופט גם לסיבה אחרת והוא להעמיד חוקי התורה על תלם ולהעמיד חייבי מלקות וחייבי מיתות ב"ד העוברים על חוקי התורה הראוים לעונש הרשום בה, עם היות שאין באותה עבירה הפסד ישוב מדיני כלל רק לחזוק הדת. ולפ"ז היו ישראל צריכים שופטים מיוחדים לשני הענינים האלה, האחד לשפוט ולהעניש האיש כפי משפט אמתי ע"פ התורה, והשני לשופטו ולהענישו כפי תקון סדר המדיני ולצורך השעה אף שאינו ראוי לענוש כפי משפט אמתי, והשי"ת ייחד כל אחד מהענינים האלו לכת מיוחדת, וצוה שיתמנו השופטים לשפוט המשפט הצדק האמתי וז"ש ושפטו את העם וגו', ומפני שסידור המדיני לא יושלם בזה לבדו, כגון בלא שני עדים כשרים ובלא התראה וכדומה שלא יוכלו השופטים לדונו על פי התורה, באופן זה נמסרה הממשלה להמלך לייסר את העובר על חוק המדיני, לצורך ישוב העולם, וכמו שכתוב באותה פרשה וכי תבא אל הארץ וגו' שום השים עליך מלך וגו', והמלך יכול לדון שלא בהתראה כפי מה שיראה שהוא צריך לקבוץ המדיני, נמצא שמנוי המלך שוה בישראל וביתר אומות שצריכין סידור מדיני, אך מנוי השופטים ע"פ התורה הוא מיוחד לישראל.

[משפט התורה הוא ענין אלהיי] באמת יש הבדל גדול בין נמוסי העמים ושופטיהם ובין המצות והחקים בתורתנו הקדושה, כי עניני הגוים הם תקונים מדיניים וקבוצם, אבל הנמשך מחוקי התורה הוא שפע אלהי באומתנו ודבקות בה', כגון במצות הקרבנות וכל הנעשה במקדש בין יתר החקים שלא נתגלה טעמם, כי מה שנוגע לתקון קבוצנו ישלים המלך ענינו, אבל השופטים והסנהדרין תכליתם לשפוט העם במשפט אמתי וצדק שימשך ממנו דבקות בה'. ומפני זה היו השופטים וסנהדרין עומדים במקום שהיה נראה בו השפע האלהי, והוא לשכת הגזית בביהמ"ק שנאספו שם אנשי כנסת הגדולה. ולפיכך אמרו חז"ל (ע"ז דף ח') כיון דחזו דנפישי רוצחים אמרו נגלה מארעין ונקיים בן ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא מלמד שהמקום גורם, ומזה הצד נמשך מה שאמרו חז"ל כל דיין שדן דין אמת לאמתו ראוי שתשרה שכינה עמהם שנאמר אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט, ואמרו (שבת י') כל דיין שדן דין אמת לאמתו אפילו שעה אחת ביום מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שתוף להקב"ה במעשה בראשית וכו', כי נמשך עליו שפע האלהי. ואין להקשות מהברייתא (סנהדרין מ"ו) תניא ר' אליעזר אומר שמעתי שב"ד מכין ועונשין שלא מן התורה ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה וכו', שנראה ממנו שמנוי הב"ד הוא לשפוט כדי תקון העת והזמן. אמנם זהו דוקא בזמן שאין מלך ומושל בישראל רק סנהדרין ואז יוכלו לשפוט ע"פ התורה וגם ע"פ תקון המדינה לצורך שעה, כי יש להם שני כחות כח השופט וכח המלך, אבל בזמן שיש סנהדרין ומלך, הסנהדרין שופטים את העם במשפט צדק לבד והמלך שופטם לפי תקון עניים להשלים מה שיחסר המשפט התורני, נמצא ענין המשפט מסור רובו ועקרו לסנהדרין ומעוטו אל המלך. וזה היה חטאם של ישראל בדבר המלוכה אשר שאלו מלך לשופטם ככל הגוים בכל הענינים לפי תקון המדינה כי מאסו במשפטי התורה. כי אם היו מסכימים ליתן להמלך זכותו הראוי לו מצד

הדין ומשפט התורה לא היה שמואל הנביא מתנגד להם, אדרבא החוב עליו לעשות ע"פ המצוה שום תשים עליך מלך, ואמרו חז"ל שהיא אחת משלש מצות שנצטוו ישראל בכניסתן לארץ (סנהדרין כ').

[הסכמת החכמים תורה היא] אחר שאמר מצות מנוי השופטים, התחיל לבאר אל השופטים אם יקרה להם ספק באיזה דבר איך יתנהגו, וצוה להם שיפסקו הלכה ע"פ מה שיבררו ב"ד הגדול, באמרו כי יפלא ממך דבר וגו' על פי התורה וגו', ובא בקבלה שאפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל וכו' כלומר אפילו ברור לך שאין האמת כדברי הוראת הסנהדרין אעפ"כ שמע אליהם, כי כן צוה השי"ת שנתנהג בדברי תורה ומצותיה כפי מה שיכריעו הם, אם יסכימו לאמת או להיפך. וזה ענין ר' יהושע ורבן גמליאל שצוהו רבן גמליאל שיבא אצלו במעותיו ביום הכפורים שחל להיות בחשבונו וכן עשה. וע"ז אנו בטוחים במצות התורה ובמשפטיה שהם מוסכמים מרצון השי"ת אחר שהסכימו עליהן גדולי הדור. והוא אמרם ז"ל (חגיגה ג') שמא תאמר הואיל והללו מטמאין והללו מטהרין וכו' היאך אני לומד תורה מעתה? ת"ל כלם נתנו מרועה אחד, כלם פרנס אחד אמרם, מפי אדון כל המעשים ית' שנאמר וידבר משה את כל הדברים האלה. הנה ביאר כי אף שחולקים ביניהם אלו מטהרין ואלו מטמאים וכו' כלם הם דברי אלהים חיים ונאמרו ע"י משה רבינו, ואף שאין ספיקא קמי שמיא, בכ"ז שניהם אמת אחר שיכריעו ביניהם ויסכימו להלכה אף אם טועים הם כך היא הלכה, מפני שהשי"ת מסר הכרעת הדין לחכמי הדור וצונו שנמשך אחריהם כפי אשר יורו לנו, וזהו שעמד ר"א על רגליו ואמר לא בשמים היא.

[החכמים גדולים מהנביאים] ומפורש עוד בתמורה שאין ראוי למשוך אחר הנביאים אם החכמים יתנגדו להם, ואפילו אם יספקו החכמים בדבר מה אין לנו להתיר הספק ההוא על פי נביא כי יותר טוב שישאר הדבר בספקו, שאמרו שם שבימי אבלו של משה נשתכחו כמה הלכות ואמרו לו ליהושע שאל באורים ותומים, ואמר להם לא בשמים היא. ונאמר עוד שם שעמדו עליו כל ישראל ואמר לו הקב"ה לומר לך אי אפשר, לך וטרדן במלחמה. והנה יש כאן מקום עיון, כי אם נאמין שכל מה שמנעתהו התורה ממנו מזיק אותנו ומוליד רושם רע בנפשותינו אע"פ שלא נדע סיבתו, א"כ כשיסכימו החכמים בדבר אחד טמא שהוא טהור הלא הדבר ההוא יזיק לנו ויפעל מה שבטבעו לפעול, ולא יועיל מה שהסכימו בו החכמים בטעות שהוא טהור, הלא הטבע לא ישתנה בשביל הסכמתם. והיה ראוי יותר שנמשך בזה ע"פ מה שיברר לנו הנביא או בת קול מן השמים לדעת אמתת הדבר? אמנם יש לומר בזה, שהענין נוהג בחקות התורה כמו שינהגו הכחות הטבעים באדם לצורך תקונו, שיאכל מזון שהוא לצורך קיומו, ובכ"ז יקרה לפעמים שיאכל דבר אשר יתילד ממנו חולי, אך הטבע לא ישגיח ע"ז, כי עיקר כוונתו היה על התקון הכללי הנמשך תמיד ולא יקפיד על ההפסד הנופל על צד הזרות, שאי אפשר לתקן ענינו יותר מזה. כן הענין במצות התורה שהן לתועלת הנפש וגם לגוף, וחששה התורה לתקן ההפסד שהיה אפשר שיפול תמיד ע"י פרוד הדעות והמחלוקת, ושתעשה תורה לשתי תורות, והתקון הוא כשמסרה הכרעת הספקות לחכמי הדור, שעל הרוב ימשך מזה תקון ויהיה משפטם צודק, כי שגיאות החכמים הגדולים מעטות הן, וכ"ש כת הסנהדרין העומדים לפני השי"ת בלשכת הגזית במקדשו ששכינה עמהם. ועם היות שיקרה לפעמים על צד הפלא והזרות שישגו בדבר מה במשפטם, לא חששה התורה להפסד ההוא שיבא באקראי בתור יוצא מן הכלל, כי ראוי לסבול אותו מצד רוב התקון הנמשך תמיד מהמנהג הזה, ואי אפשר לתקן יותר. והנה בחרה התורה למסור הכרעת הספקות לחכמים ולא מסרה לנביאים מסבות רבות, מפני שאין הנביאים מתנבאים בכל עת וא"כ מה נעשה בימים אשר דבר ה' יקר אלינו ובגלותנו אין הנבואה שורה בקרבנו ונסתם כל חזון וא"כ נשוטט לבקש את דבר ה' ולא נמצא. ועוד שלפעמים קשה לבחון אם הנביא ידבר בשם ה' אחרי שלא יתאמתו דבריו כי אם מצד האות. ולכן צותה התורה ואמרה לא תסור מן הדבר וגו' אפילו אם יאמרו על שמאל שהוא ימין.

[הכרעת חכמים מבטלת המחלוקת] כתיב כי יפלא ממך דבר וגו' דברי ריבות בשעריך וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' בו, ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם וגו' לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין או שמאל (דברים י"ז). המצוה הזאת היא שורש התורה ויסודה, כי אי אפשר שישתוו החכמים כלם בדינים הפרטים המתילדים בכל יום, לכן לסלק כל ספק מישראל צותה התורה להיות מכריעי המחלוקת כת הסנהדרין, ובזה אי אפשר שיתחדש איזה ספק בזמנם שלא יתבאר, וע"ז אמר רבי יוסי בתחלה לא היתה מחלוקת בישראל, אלא ב"ד של שבעים ואחד היה יושב בלשכת הגזית ושני בתי דינין של עשרים ושלשה, אחד היה יושב על פתח הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה, ושאר בתי דינין של עשרים ושלשה יושבים בכל עירות ישראל, הוצרך הדבר לשאול שואל מבית דינו, אם שמעו ואמרו להם וכו', אלו ואלו באין ללשכת הגזית ששם הסנהדרין יושבים מתמיד של שחר עד תמיד של בין הערבים, ובשבתות ובימים טובים יושבים בחיל, נשאל שאלה בפניהם אם שמעו אומרים להם ואם לאו עומדים על המנין רבו המטמאים טמאו רבו המטהרים טהרו. משרבו תלמידי בית שמאי ובית

הלל שלא שמשו כל צרכן רבו המחלוקות בישראל ונעשית תורה כשתי תורות (סנהדרין פ"ח). ולפי שזה עיקר הדת החמירו בעונש זקן ממרא מאד עד שאמרו שאם רצו ב"ד למחול אין מוחלין לו כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל. אמנם אפילו לאחר החורבן שאי אפשר לעלות אל המקום אשר בחר ה׳ בירושלם, היו הסנהדרין או גדולי הרבנים מקובצים במקום אחד שעשו ליסוד הדת, ובזמן חכמי התלמוד היו מקובצים בישיבות גדולות בבבל, עד שאמרו (ב"ק ק"ו) כי הוו מפטרי רבנן מבי אביי ואמרי לה מבי רבא ואמרי לה מבי רב פפא ואמרי לה מבי רב אשי הוו פיישי מאתן רבנן וקרו אנפשייהו יתמי דיתמי, וכיון שהסכימו רוב מנין החכמים ההם בדברים המוסמכים בגמרא נצטוינו לילך אחריהם ע"פ הפסוק אחרי רבים להטות שהיא אזהרה כוללת ללכת במשפטי התורה, ואינה תלויה בזמן ולא במקום, ולפיכך אמרו חז"ל (ע"ז ז׳) תנו רבנן שאל לחכם וטמא אל ישאל לחכם (בעיר אחרת) ויטהר, לחכם ואסר לא ישאל לחכם ויתיר, ואם היו שנים אחד מתיר ואחד אוסר אחד מטהר ואחד מטמא (בעיר אחת), אם היה אחד מהם גדול בחכמה ובמנין הולך אחריו ואם לאו (שניהם שווים) הלך אחר המחמיר. ופירושו במנין הוא מנין חכמי הדור שהסכימו לדבריו. ואין זה מן הפסוק אחרי רבים להטות, אלא מן הלאו דלא תסור מן הדבר אשר יגידו לך, וע"ז אמרו (ברכות כ׳) גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה, תרגמה רב בר שבא קמיה דרב כהנא בלאו דלא תסור וכו׳ כל אסמכתא דרבנן אלאו דלא תסור אסמכינהו ומשום כבוד הבריות שרו רבנן. נראה מזה שמה שנתחייבנו לשמוע בדברי חכמים הוא מלא תסור ולא מטעם אחרי רבים להטות. ולפרש הדברים צריכין אנו לומר שנצטוינו לשמוע לסנהדרין ובי"ד הגדול משני דברים, האחד במה שיבארו בדיני התורה והשני בכל גדר ותקנה שיעשו. אמנם לחכמי הדורות הבאים אחריהם נצטוינו רק לשמוע במה שיבארו בדיני התורה ומשפטיה וזה נכלל באמרו אחרי רבים להטות, אך בהגדרים והתקנות שיעשו לא נצטוינו לילך אחרי הרוב, אלא הסמיכום אל לא תסור בדרך אסמכתא.

[חכם ונביא] בגמרא (ב"ב י"ב) אמר אמימר חכם עדיף מנביא שנאמר ונביא לבב חכמה, מי נתלה במי הוי אומר קטן נתלה בגדול, והוא מן הטעם שאין כח בנביא רק שיגיד מה ששמע לא שיוסיף דבר מלבו, ואם יאמר אמת מצוה לנו לשמוע לו ואם יאמר ההפך מצוה לבלתי שמעו, אך החכם הן שיאמר אמת או לא מצוה לשמוע לו. אך צריכין אנו לפרש מה שאמר שם אביי תרע דאמר גברא רבה מילתא ומתאמרה משמיה דגברא רבה אחרינא כוותיה, שלכאורה אין הנדון דומה לראיה, וכן מה שאמר אח"כ ודילמא תרוויהו בני חד מזלא נינהו, ונאמר בפירוש הדברים האלה, כי ידוע הוא שאין יחס רק בדברים המסכימים במין קרוב, ואם אינם מסכימים במין אף אם יסכימו בסוג לא יפול בהם התואר והיחס, ולזה לא נאמר זה האדום חזק המראה או יפה המראה מזה הירוק, לפי שעם היותם נופלים תחת סוג המראה אינם מסכימים במין ולא יתכן בהם יחס הפחות והיתר. ולפיכך מכיון שאמר אמימר חכם עדיף מנביא נתחייב לומר שיש בחכמים כח נבואיי שהוא מאותו המין, והוכיח אביי תרע דאמר גברא רבא מילתא ומתאמרה משמיה דגברא רבה אחרינא כוותיה, וזו ראיה שאמרו שניהם בכח נבואיי, כי בשכל לבד קשה שישתוו שניהם בדיוק. ועל זה מקשה רבא ואמר מאי קושיא דילמא תרוייהו בני חד מזלא נינהו, כי אם שניהם ממזג אחד אפשר ונקל מאד שישתוו בשכלם לדבר אחד בדיוק ובהסכם גמור וכו׳ לפיכך העלה רב אשי ואמר תרע דאמר גברא רבה מילתא ומתאמרה הלכה למשה מסיני כותיה שזה יכריח שהוא כח נבואיי כי מה שהוא הלכה למשה מסיני לא ישפטהו השכל כי הוא למעלה ממנו. ובהיות החכם והנביא משותפים בכח נבואיי ויש לחכם יתרון על הנביא לכן חכם עדיף ממנו. שגם בחינת הנביא נמסרה לחכם שהרי אמרה תורה נביא מקרבך מאחיך כמוני וגו׳ ולא פירש ואמר במה יבחן אם זה נביא אמת או שקר, ולא פירשו באיזה אות ומופת נשמע לו, כי מסרו הכתוב לחכמים, וע"ז יסדו החכמים שצריך להיות תנאי הנביא חכם גבור ועשיר וכו׳, כי חכמי ישראל שנמסרו התורה לידם עדיפים מן הנביאים. ואמרו בירושלמי (ברכות פ"א) חביבין דברי זקנים מדברי נביאים וכו׳. דניאל לא היה נביא ובכ"ז ראה מה שלא ראו הנביאים בימיו, דכתיב וראיתי אני דניאל לבדי את המראה והאנשים אשר היו עמי לא ראו (דניאל י׳) זה חגי זכריה ומלאכי, אינהו עדיפי מיניה ואיהו עדיף מינייהו, דאינהו נביאי ואיהו לא נביא, איהו עדיף מינייהו דאיהו חזא ואינהו לא חזו (מגילה ג׳). מלבד משה רבינו ע"ה שהוא אדון הנביאים ואב התורה שקבל תורה מסיני מפי הגבורה, ואמרו חז"ל כיצד סדר משנה, משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו, נסתלק אהרן לשמאל משה, ונכנסו בניו ושנה להם משה וכו׳ נסתלק זקנים ונכנסו כל העם וכו׳ נמצא ביד כל העם ד׳ פעמים (ערובין נ"ד:). גם אמרו כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה ומרע"ה נסתכל באספקלריא המאירה (יבמות מ"ט:).

דרשות על הצדקה

חומר לדרוש על אדות צדקה

[מצות צדקה] מצות עשה היא בתורה ליתן צדקה איש כפי השגת ידו, והמעלים עיניו מן הצדקה כאילו עובד ע"ז ועובר על שפיכות דמים אם לא יעזור לעני הגוע ברעב. גדו'ה צדקה מכל הקרבנות (סוכה מ"ט:), ואמר רב אסי שקולה צדקה כנגד כל המצוות, שנאמר והעמדנו עלינו מצוות לתת עלינו שלישית השקל בשנה וגו' (נחמיה י') מצוה אין כתיב כאן אלא מצוות. ואמר ר' אלעזר בזמן שביהמ"ק קיים אדם שוקל שקלו ומתכפר לו, עכשיו שאין ביהמ"ק קיים אם עושין צדקה מוטב ואם לאו באים גוים ונוטלין בזרוע (עי' מסים וארנוניות). וא"ר יצחק מאי דכתיב רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד וגו' לומר לך כל הרודף אחר צדקה הקב"ה ממציא לו מעות ועושה בהן צדקה, ר' נחמן בר יצחק אמר ממציא לו בני אדם המהוגנים לעשות להם צדקה כדי לקבל עליהם שכרו, לאפוקי ממאי דדריש רבה ויהיו מוכשלים לפניך בעת אפך עשה בהם (ירמיה י"ח) אמר ירמיה לפני הקב"ה רבש"ע אפילו בשעה שכופין את יצרן ומבקשין לעשות צדקה לפניך הכשילם בבני אדם שאינן מהוגנין כדי שלא יקבלו עליהם שכר (ב"ב ט'). הלל אומר מרבה צדקה מרבה שלום (אבות פ"ב). ר' אלעזר איש ברתותא אומר תן לו משלו שאתה ושלך שלו, וכן בדוד הוא אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך (שם פ"ג). ארבע מדות בנותני צדקה, הרוצה שיתן ולא יתנו אחרים, יתנו אחרים והוא לא יתן, יתן ויתנו אחרים חסיד, לא יתן ולא יתנו אחרים רשע (שם פ"ה). א"ר אלעזר גדול המעשה (גבאי צדקה) יותר מן העושה שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום וכו' (ב"ב ט'), ואמרו על גבאי צדקה הפסוק ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד (דניאל י"ב). וא"ר אלעזר גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו, דאילו במשה רבינו כתיב כי יגורתי מפני האף והחמה, ואילו בעושה צדקה כתיב (משלי כ"א) מתן בסתר יכפה אף (ב"ב ט'). א"ר חייא בר אבא אר"י כתיב לא יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל ממות (משלי י"א), וכתיב לא יועילו אוצרות רשע וצדקה תציל ממות (שם י'), שתי צדקות הללו למה? אחת שמצילתו ממיתה משונה ואחת שמצילתו מדינה של גיהנום, ואיזו היא שמצילתו ממיתה משונה, נותנה ואינו יודע למי נותנה נוטלה ואינו יודע ממי נוטלה וכו' (ב"ב י'). מר עוקבא נתן צדקה בסתר כיון דחזייה לעניא רהוט מקמיה עיילא לאתונא דהוה גרופה נורא (כבשן אש) וכו'. כד ניחא נפשיה אמר אייתו לי חושבנא דצדקה אשכח דהוה כתיב ביה שבעה אלפי דינרי, אמר זוודאי קלילא ואורחא רחיקתא (הצידה מעט והדרך רחוקה) קם בזבזיה לפלגיה ממוניה (כתובות ס"ז:).

[צדקה ליסוד עולם] אמר ר' סימון בשעה שבא הקב"ה לברוא אדם הראשון נעשו מלאכי השרת כתות וחבורות, מהם אמרו יברא ומהם אמרו לא יברא, הה"ד חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו (תהלים פ"ה), חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, אמת אומר אל יברא שכולו שקר, צדק אומר יברא שעושה צדקות, שלום אומר אל יברא דכוליה קטטות, מה עשה הקב"ה נטל אמת והשליכה לארץ וכו' (ב"ר פ"ח) ובזכות צדקה וחסד ברא את האדם. כתיב חסד ואמת מן ינצרוהו (תהלים ס"א), אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע ישב עולם לפני אלהים ולא יהיו עניים עוד, א"ל הקב"ה אם אעשה את עולמי שוה חסד ואמת מן ינצרוהו? הה"ד אם כסף תלוה את עמי (שמות כ"ב) הם ישראל שנאמר כי נחם ה' עמו ועניו ירחם (ישעיה מ"ט). מדת ב"ו אם היו לו עניים קרובים והוא עשיר אינו מודה בהם שנאמר כל אחי רש שנאוהו (משלי י"ט), אבל הקב"ה אינו כן שנאמר והעושר והכבוד מלפניך (דהי"א כ"ט) ואינו מחופף אלא על העניים שנאמר כי ה' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו (ישעיה י"ד) וכו' (שמ"ר פל"א). שאל פילוסופוס אחד את רבן גמליאל אמר לו כתוב בתורתכם נתון תתן לו ולא ירע לבבך (דברים י"ג), וכי יש לך אדם שהוא מבזבז נכסים לאחרים ואין לבו רע עליו שמא יצטרך לבריות? א"ל אם בא אדם ללוות ממך מלוהו את? א"ל לאו, אם הביא לך את המשכון מלוהו את? א"ל הן; אם הביא לך ערב שאינו כדאי מלוהו? א"ל לאו, אם הביא לך ערב ראש המדינה מלוהו את? א"ל הן. א"ל והלא דברים ק"ו, אם ערבו ב"ו מלוהו את ק"ו כשערבו מי שאמר והיה

העולם! וכן הוא אומר מלוה ה׳ חונן דל וגמולו ישלם לו (משלי י״ט) ונאמר כי בגלל הדבר הזה יברכך ה׳ אלהיך בכל מעשיך ובכל משלח ידך (לקוטים למכילתא ס׳ דברים). עיקר הצדקה היא לא רק לצורך שעה רק לעזור לעני ולתמוך בו באופן שלא יצטרך לבריות ושלא לביישו, ודרשו אשרי משכיל אל דל, א״ר יונה אשרי מי שנותן לדל אין כתיב כאן אלא משכיל אל דל, שמשכיל ומסתכל עליו היאך להחיותו ולהחזיקו. כיצד אם היה בן טובים שירד מנכסיו משכיל עליו והולך אצלו ואומר לו פלוני! שמעתי עליך שירושה באה לך או פלוני חייב לך, לוה ממני כך וכך ואתה פורע לי כשתבוא הירושה או כשיפרע מי שחייב לך, וכשיגיע זמן הפרעון הוא אומר במתנה נתתים לך (ויק״ר פל״ד, ירושלמי פאה פ״ח). וצריך האדם ליזהר שלא ליתן צדקה ממון שאינו שלו, וע״ז דרשו טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח, טוב מי שהולך מישרים ופועל ועושה צדקה משלו ממי שהולך וגוזל וחומס ונותן צדקה משל אחרים (ויק״ר פ״ג).

[שכר עושה צדקה ועונש המונעה] אמרו חז״ל במס׳ כלה, מה יעשו בני אדם ויהיו בניו עשירים? יקיימו ויעשו חפצי שמים, ואלו הן חפצי שמים יפזר מעותיו לעניים שנאמר פיזר נתן לאביונים וגו׳. פעם אחת מצא רבי עקיבא לרבי טרפון א״ל רצונך שאקח לך עיר אחת? מיד עמד ר״ט ונתן לו מעות וחלקן ר״ע לעניים. מצאו ר״ט א״ל היכן העיר שלקחת לי? הביא ספר תהלים וקרא לפניו מזמור קי״ב הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד וגו׳ טוב איש חונן ומלוה וגו׳ פזר נתן לאביונים וגו׳ א״ל זו העיר שקניתי לך. עמד ר״ט ונשקו והוסיף לו ממון לבזבז לעניים. תני בשם ר׳ יהושע יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני העני עושה עם בעל הבית, שכן אמרה רות לנעמי שם האיש אשר עשיתי עמו היום בועז, לא אמרה אשר עשה עמי אלא אשר עשיתי עמו, הרבה פעולות והרבה טובות עשיתי עמו בשביל שהאכילני פרוסה אחת וכו׳ (רות רבה פ״ב). דרש ר׳ עוירא אם רואה אדם שמזונותיו מצומצמים יעשה מהם צדקה, וכ״ש כשהם מרובים. תנא דבי רבי ישמעאל אם שלמים וכן רבים וכן נגוזו ועבר וגו׳ (נחום א׳) כל הגוזז נכסיו ועושה מהם צדקה ניצול מדינה של גיהנום, משל לשתי רחלות שהיו עוברות בנהר אחת גזוזה ואחת שאינה גזוזה, גזוזה עוברת ושאינה גזוזה אינה עוברת, ועניתך לא אענך עוד וגו׳. אמר מר זוטרא אפילו עני המתפרנס מן הצדקה יעשה צדקה, תני רבי יוסף אם עושה כן שוב אין מראין לו סימני עניות (גיטין ז׳, תנחומא). ר״מ אזל לממלא ראה אותן כולן שחורי ראש (בלי סימן זקנה) אמר להם ממשפחת עלי אתם דכתיב ביה וכל מרבית ביתך ימותו אנשים, אמרו ליה רבי התפלל עלינו, אמר להם לכו וטפלו בצדקה ואתם זוכים לזקנה, מ״ט עטרת תפארת שיבה והיכן היא מצויה בדרך צדקה תמצא, ממי אתה למד מאברהם אבינו שכתוב בו ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט וזכה לזקנה דכתיב ואברהם זקן בא בימים (ב״ר פנ״ט). א״ר שמואל בר נחמני מנין לגזר דין שיש עמו שבועה שאינו מתקרע, שנאמר ולכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה עד עולם (ש״א א׳), אמר רבא בזבח ומנחה אינו מתכפר אבל מתכפר הוא בתורה, אמר אביי בזבח ומנחה אינו מתכפר אבל מתכפר הוא בגמילות חסדים וכו׳ (ר״ה י״ח). ישראל נמשלו לאגוז לענין צדקה, מה האגוז הזה יש בו אגוזי פרך ואגוזים בינונים ואגוזים קטרונין (שקליפתן עבה וקשה כאבן), כך ישראל יש מהן תובעין לצדקה מאליהן, ויש שאם אתה תובען הם נותנים, ויש שאתה תובען ואין נותנים. א״ר לוי מתלא אמר תרעא דלא פתחא למצוואתה (צדקה) תהא פתוחה לאסיא (רופא) וכו׳ (שה״ש רבה פ״ו). כתיב פתחו לי שערי צדק, לעולם הבא יאמרו לו לאדם מה היתה מלאכתך? והוא אומר להם מאכיל רעבים הייתי והם אומרים לו זה השער לה׳ מאכל רעבים הכנס בו! משקה צמאים הייתי והם אומרים זה השער לה׳ משקה צמאים הכנס בו!—מלביש ערומים הייתי והם אומרים לו זה השער לה׳ מלביש ערומים הכנס בו! וכן לגומלי חסדים מגדלי יתומים ועושי צדקה בכלל. אבל דוד המלך ע״ה אמר אני עשיתי את כולם, יפתחו לי כל השערים, לכך נאמר פתחו לי שערי צדק אבוא בם אודה יה (שוחר טוב מזמור קי״ח). מונבז המלך עמד ובזבז את כל נכסיו לעניים, שלחו לו קרוביו וא״ל אבותיך הוסיפו על שלהן ועל של אבותיהן ואתה בזבזת את שלך ואת של אבותיך, אמר להם אבותי גנזו בארץ ואני גנזתי בשמים שנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף, אבותי גנזו אוצרות שאין עושין פירות ואני גנזתי אוצרות שהן עושין פירות שנאמרו אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך, אבותי גנזו ממון ואני גנזתי נפשות שנאמר ולוקח נפשות חכם, אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי שנאמר ולך תהיה צדקה, אבותי גנזו בעוה״ז ואני גנזתי לעוה״ב שנ׳ והלך לפניך צדקך כבוד ה׳ יאספך (ירושלמי פיאה פ״א, ב״ב י״א). אמר ר׳ אבהו אם ראית אדם מפזר מעותיו לצדקה הוי יודע שהוא מוסיף שנאמר יש מפזר ונוסף עוד (משלי י״א), ואם ראית אדם שהוא מונע ידו מן הצדקה הוי יודע שהוא מתחסר שנאמר וחושך מיושר אך למחסור (שם). ד״א מונע בר יקבוהו לאום זה פרעה שגנז את התבואה בשני בצורת ולא רצה למכור והיו הכל מקללים אותו, וברכה לראש משביר זה יוסף שנאמר ויוסף הוא השליט הוא המשביר לכל עם הארץ (בראשית מ״ב) שזן את

העולם ונהגם כרועה את הצאן, שנאמר רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף (ברכות ה׳, סנהדרין צ״ב). תני ר״א בן יעקב אומר נקמתן של או״ה ביד ישראל שנאמר ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל (יחזקאל כ״ה), נקמתן של ישראל ביד ענייהם שנאמר וקרא עליך אל ה׳ והיה בך חטא (דברים ט״ו). א״ר אבין העני הזה עומד על פתחך והקב״ה עומד על ימינו, אם נתת לו זה שעומד על ימינו מברכך ואם לאו הוא עתיד ליפרע מאותו האיש שנאמר כי יעמוד לימין אביון (תהלים ק״ט) וכו׳ (רות רבה פ״ב). ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי דרש והכסף יענה את הכל, פעמים הכסף נענה ופעמים אינו נענה, פעמים שעושה בו צדקה הוא נענה שנאמר וענתה בי צדקתי (בראשית ל׳), ופעמים שאינו נענה אם לא יעשה בו צדקה הוא מקטרגו, הא מה דאת אמר ולענות בו סרה (דברים י״ט) וכו׳ (קהלת רבה פ״י). כתיב אל תגזול דל כי דל הוא כי ה׳ יריב ריבם (משלי כ״ב), אמר הקב״ה אני עשיתי אותו דל, מי שהוא גוזל אותו או מלעיג עליו חרף עושהו כאילו עלי הוא מלעיג שנאמר עושק דל חרף עושהו ומכבדו חונן אביון (שם י״ד). מהו אל תגזול דל, וכי יש אדם גוזל דלים, ומה גוזל ממנו אחר שאין לו כל? אלא אם היית למוד להיות מפרנסו וחזרת בך ואמרת עד מתי אני מספיק לזה! ואת מונע ליתן לו, אם עשית כך דע שאתה גוזלו, הוי אל תגזול דל כי דל הוא, כי ה׳ יריב ריבם, אמר הקב״ה אני שעשיתיו עני ולך עשיר, אם הופך אני מנגנין שלי (מזלות) אעשה אותו עשיר ולך עני, שנאמר עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה׳ וכו׳ (תנחומא). וכן אם פסק צדקה לצורך מצוה ברבים וחזר בו הרי הוא נודר ואינו מקיים, ועליו נאמר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך (ויק״ר פט״ז). ריב״ל פתר קרייא בפוסקי צדקה ברבים ואינם נותנים, ואל תאמר לפני המלאך זה החזן כי שגגה היא תהא (מתחרט) אני בי, למה יקצוף האלהים על קולך, על אותו הקול שאמרת וחבל את מעשה ידיך הכנים בהן מארה ולאבד ממונך וכו׳ (קהלת רבה פ״ה).

[צדקה לגוים] תניא אמר להו רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו בני! מהו דכתיב צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת (משלי י״ד), נענה ר׳ אלעזר ואמר צדקה תרומם גוי אלו ישראל. וכן הוא אומר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (ש״ב ג׳), וחסד לאומים חטאת, צדקה שעושין או״ה חטאת היא להם לפי שאינם עושין אלא להתגדל בהם, שנאמר די להוון מהקרבין ניחוחין לאלה שמיא ומצלין לחיי עלמא ובנוהי (עזרא ו׳). נענה ר׳ יהושע ואמר צדקה תרומם גוי אלו ישראל, וחסד לאומים חטאת צדקה וחסד שאו״ה עושים חטא הוא להם שאינם עושין אלא להמשיך מלכותם, שנאמר להן מלכא מלכי ישפר עליך וחטיך בצדקה פרק ועוינתך במחן הן תהוה ארכא לשלותך (דניאל ד׳). נענה רבי נחוניא בן הקנה ואמר צדקה תרומם גוי וחסד—לישראל, ולאומים חטאת, אמר ריב״ז רואה אני דבריו מדבריכם שמשים צדקה וחסד לישראל, ולאומים חטאת. ואיהו מאי קאמר? א״ל כשם שחטאת מכפרת על ישראל כן צדקה מכפרת על או״ה וכו׳ (ב״ב י׳, ערכין ט״ו, תנחומא). בר קפרא הוה מטייל בשוניתא (בחוף) דימא דקסרי ראה ספינה שטבעה בים הגדול ואנטיפיטא (מושל המדינה) עולה מתוכה ערום, כד חזייה בא אצלו ושאל בשלומו ונתן לו שני סלעים והכניסו לביתו והאכילו והשקהו ונתן לו עוד שלשה סלעים אחרים. לבתר יומין אתצידון (נשבו) יהודאי בההדין סופפתא (מקום), אמרין מאן אזיל ומפייס עלינן? אמרין דין לדין בר קפרא יזיל דהוא חשוב במלכותא. אמר לון וידעון אתון הדא מלכותא לא עבדא מידי על מגן? אמרין ליה אית הכא חמש מאוון (מאות) דדינרי סב יתהון וזיל ופייסין עלינן. נסב המעות וסלק למלכותא. כשראה אותו אנטיפיטי עמד על רגליו ושאל בשלומו, א״ל למה איצטער רבי להכא? אמר ליה בעינא מינך דמתרחם על אילין יהודאי. א״ל ידע את דהדין מלכותא לית עבדא כלום על מגן, א״ל אית עמי חמש מאוון דדינרי סב יתהון ופייס עלן. א״ל הני חמש מאוון דדינרי מתמשכנין לך חלוף חמשת סלעים דיהבית לו, ואומתך משתזבן חלוף מאכל ומשתה דאכלת ואשקת יתי בביתך, ואת זיל בשלם ביקרא סגי, קרון עלוי שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו (קהלת רבה פי״א).

[גמילות חסדים] דרש ר׳ שמלאי גדולה גמילות חסדים שהתורה תחילתה גמ״ח וסופה גמ״ח, תחילתה דכתיב ויעש ה׳ אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, וסופה דכתיב ויקבור אותו בגיא (סוטה י״ד). צדקה וגמ״ח שקולות כנגד כל מצותיה של תורה, שהצדקה נוהגת בחיים וגמ״ח נוהגת בחיים ובמתים, הצדקה נוהגת לעניים וגמ״ח לעניים ולעשירים, הצדקה נוהגת בממונו של אדם וגמ״ח נוהגת בין בממונו בין בגופו. ר״י בשם ר׳ יוחנן אמר אין אנו יודעין איזו מהן חביבה או צדקה או גמ״ח, כשהוא אומר וחסד ה׳ לעולם ועד עולם על יראיו וצדקתו לבני אדם, הדא אמרה שגמ״ח חביבה יותר מן הצדקה (ירושלמי פיאה פ״א). כתיב כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו׳), אמר הקב״ה חביב עלי חסד שאתם גומלים זה לזה יותר מכל הזבח שזבח שלמה לפני, שנאמר אלף עולות יעלה שלמה (מ״א ג׳). פעם אחת היה רבי יוחנן בן זכאי מהלך בירושלם והיה ר׳ יהושע מהלך אחריו, ראה ביהמ״ק שהוא חרב אמר אוי לנו על הבית שחרב מקום שמתכפרים בו עונותינו, א״ל בני אל ירע לך שיש לנו כפרה אחרת שהיא כמותה, ואיזו זו גמילות חסדים, לכך נאמר כי חסד חפצתי ולא

זבח, ואומר אמרתי עולם חסד יבנה (תהלים פ"ט) וכו' (תנחומא). ונאמר הגיד לך אדם מה טוב וגו' כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו'), אמר ר"א עשות משפט זה הדין, ואהבת חסד זו גמילות חסדים, והצנע לכת זו הוצאת המת והכנסת כלה וכו' (סוכה מ"ט). כתיב וישליכו את האיש בקבר אלישע וגו' ויקם על רגליו (מ"ב י"ד), אותו האיש היה צדיק ושמו שלום בן תקוה מגדולי הדור ובעל חולדה הנבואה והיה עושה צדקות בכל יום, ומה היה עושה, היה ממלא חמת מים ויושב על פתח העיר וכל אדם שבא מן הדרך היה משקה אותו ומשיב את נפשו, ובזכות זה שרתה עליו שכינה, וכשמת יצאו כל ישראל לגמול חסד עמו, וראו החיל שבאו עליהם וישליכו את האיש בקבר אלישע וחיה וכו' (ילקוט שם). בשאול המלך נאמר ויקברו את עצמות שאול וגו' (ש"ב כ"א), ואחר שנקמו הגבעונים נקמתם מבניו, הלך דוד וכינס כל זקני ישראל וגדוליהם ועברו את הירדן ובאו ליבש גלעד ומצאו עצמות שאול ויהונתן בנו שלא שלטה בהם רימה, ונטלו אותם ונתנום בתוך ארון ועברו את הירדן, שנאמר ויעשו כל אשר צוה המלך, שצוה להיות מעבירין ארונו של שאול בכל גבול שבט ושבט, והיה השבט שנכנס בו ארונו של שאול יוצאים הם ובניהם ובנותיהם ונשיהם וגומלין חסד עם שאול ובניו, ועברו בכל הגבולים כדי שיצאו כל ישראל ידי חובתם, וכיון שראה הקב"ה שגמלו כלם חסד עם המתים מיד נתמלא רחמים ונתן מטר על הארץ, שנאמר ויעתר אלהים לארץ אחרי כן (פרקי דר"א). רבי אליעזר אומר אני שמעתי באזני ה' צבאות מדבר, ומה מדבר ראה אנכי נותן לפניך היום את החיים וגו' אמר הקב"ה הרי שני דברים הללו נתתי להם לישראל אחת של טובה ואחת של רעה וכו' של טובה יש בה שני דרכים אחד של צדקה ואחד של חסד, ואליהו ז"ל ממוצע ביניהם, וכשיבא אדם ליכנס אליהו מכריז ואומר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים. שמואל הנביא עמד בין שני דרכים הללו, אמר באיזה דרך אלך, אם אלך בשל חסד של צדקה טובה ממנו, ואם אלך בשל צדקה של חסד טובה ממנו, אלא מעיד אני עלי שמים וארץ שאני מניח את שתיהם ואקחם לעצמי וכו' ועליו נאמר רודף צדקה ימצא חיים צדקה וכבוד (פרקי דר"א פט"ו).

קמז

דרשה על הצדקה

מיסוד ס' אפיקי יהודה ח"ב דרוש ל"ה

משל למטרונה שהיתה מהלכת, הזיין מכאן והזיין מכאן והיא באמצע, כך התורה דינין מלפניה ודינין מלאחריה והיא (הדברות) באמצע, וכן הוא אומר באורח צדקה אהלך (משלי ח'), התורה אמרה באיזה נתיב אני מהלכת, אהלך בדרכן של עושה צדקה, בתוך נתיבות משפט, התורה באמצע ודינין מלפניה ודינין מלאחריה וכו' (שמ"ר פ"ל).

[תורה וצדקה] אמרו במדרש (ב"ר פ"ח) כי בבריאת האדם התוכחו מלאכי השרת מהם אומרים יברא ומהם אומרים אל יברא, חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים ואמת אומר אל יברא, צדק אומר יברא שהוא עושה צדקות ושלום אומר אל יברא שהוא מלא קטטות. אמנם לא נתווכחו וקטרגו המקטריגים על עצם הבריאה של האדם אלא התווכחו למה יברא, כלומר לאיזה תכלית יברא. ומפני שנודע למלאכים כי תכלית האדם הוא לעסוק בתורה, ועל זה אראלים צעקו חמדה גנוזה אתה מבקש ליתנה לבשר ודם וכו', כי לדעתם בשר ודם מטבע הרכבתו יש לו ניגוד וקטטה והוא דובר שקרים, ולזה שתי הכתות של מלאכי השרת אשר אחת מתוארת בשם שלום והשנית מתוארת בשם אמת לא הסכימו על בריאת האדם. אולם שתי כתות אחרות אחת בשם חסד ושנית בשם צדק למדו עליו זכות כי האדם יהיה גומל חסדים ועושה צדקות, עד שנצחו המצוקים את האראלים ונברא האדם. וגם התורה יש לה שתי דרכים אחת היא למעלה ברומה של עולם כי ברעיונותיה הנעלמים ראוי לתת לה מהלכים בין העומדים ממעל הלא המה המלאכים גבורי כח עושי דברו ית', ודרך אחרת היא למטה לשכון בשפל, ושמה תשב כסאות למשפטיה בין בני אדם שהם גומלי חסדים ופועלי צדק, ולאחרונה בחרה התורה הנתיב התחתון, ונמרה אומר אהלך בדרכן של עושה צדקה בתוך נתיבות משפט, וזה אפשר רק בין בני אדם, וזהו שאמרה באורח צדקה אהלך. ואחר שנתבאר לנו כי מעשה הצדקה היא המחוללת טענת העליונים האומרים אל יברא, ועוד היא ממשכת אל האומה הישראלית תשוקת התורה וחפצה לילך בדרך צדקה ובנתיבות משפט בין בני האדם, נחקור נא ונראה במה כח הצדקה גדול כל כך להמשיך במחיצתה את התורה כלה?

[פיזור וכילות] במדרש אמר ר"א אם ראית אדם מפזר מעותיו לצדקה הוי יודע שהוא מוסיף שנאמר יש מפזר ונוסף עוד וחושך מיושר אך למחסור (משלי י"א), אמר ר"ש ב"נ אם ראית אדם שמונע עצמו מן הצדקה הוי יודע שהוא מתחסר וכו'. ולא ידענו מה חדשו בפשט המקראות, כי הלא מצער הוא לומר כי עיקר דבריהם היא תיבת „צדקה" שמפזר מעותיו ל צ ד ק ה. ונראה כי דייקו בכאן התיבה „יש" מפזר ונוסף עוד, שהכוונה כי לא כל המפזרים

מוסיפים לעצמם, רק יש ויש במציאות שהמפזר נוסף אבל לא כלם, והוא ע"ד שפירש הרע"ב דברי רבי באבות פ"ב איזה דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, היינו שילך בכל המדות בדרך אמצעיי ולא יטה מן הקצוות, שאם הוא כילי ביותר יש לו תפארת שמוסיף ממון הרבה אבל אין בני אדם מפארים אותו, ואם הוא מפזר יותר מן הראוי בני אדם המקבלים ממנו מפארים אותו אבל אינו תפארת לעושיה, שהוא בא לידי עניות בשביל כך. אולם מדת הנדיבות היא אמצעית בין הכילות והפיזור והיא תפארת לעושיה ששומר ממונו ותפארת לו מן האדם שנותן צדקה כראוי לו. וכן צריך ליזהר לפזר מ ע ו ת י ו בכנוי שלו ולא של אחרים, ולכן אמר ר"א במדרש אם ראית אדם מפזר מעותיו לצדקה הוי יודע שהוא מוסיף ולא אמר אם ראית אדם מפזר מעות סתם. ונמשך בזה למה שאמר שלמה המלך ע"ה כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך וימלאו אסמיך שבע (משלי ג') ודרשו חז"ל (בירושלמי פאה) אל תקרי מהונך אלא מחונך, ממה שחננך, וצריכין אנו להרגיש מה שחידש שלמה בזה על מה שאמר משה רבינו ע"ה נתון תתן לו ולא ירע לבבך וגו' כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' וגו'.

[נתינה וכיבוד] אמנם כאשר נעיין במליצתו הזכה והקצרה באמרו כבד את ה' מהונך וימלאו אסמיך שבע, נבין כי יש בדבריו אותו תנאי עצמו שבדברי משה רבינו ועוד קצת הוספה חדשה, אם נבדיל תחלה בין לשון כבוד ובין לשון נתינה, והוא כי כבוד נופל רק על המקבל שאין לא על הנותן לא חוב ולא פקדון ולא תשומת יד, אלא שמושיט לו דבר מה מנדבת לבו ברצונו לכבדהו באחד מקניניו כסף או כלים, אבל לא נופל כבוד אם מחזיר לו חובו או פקדונו, כי יאמר המקבל במה כבדתני, את עניי ואת יגיע כפי השיבות לי. אולם לשון נתינה נופל גם על המחזיר והמשיב כמו על המפקיד, כמו שנאמר כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור וגו'. וכמו כן יש הבדל בין נתינת צדקה או מעשר שחייב לתת מן התורה ובין המכבד ה' מהונו שנותן במדה גדושה יותר מחובו הקצוב. למשל האיש אשר חנן אותו אלהים במאה כור חטים וחייב ליתן מעשר מהם, א"כ יש ביד הבעלים תשעים כור אשר השליטו השי"ת עליהם בכל עמלו ועשרה כורים הנשארים בידו הם של עניים ואביונים, וע"ז נאמר נתון תתן לו וגו' פתוח תפתח את ידך וגו' כי נותן המחויב להם בצמצום, ולזה הוצרך משה רבינו להתנות המאמר ואל ירע לבבך בתתך לו וגו', כי אין הברכה מצויה מאת ה' לאיש רע לב אף אם יתן המחויב מאתו. אמנם שלמה המלך הוסיף דעת ואמר להאיש המתנדב בעם, כי לא יספיק לך ענין הצדקה בשיעור מקוצב שנאמרה בלשון נתינה מפני שלא שייך לך אלא להם, אלא כבד את ה' מהונך, כלומר מאותו ההון המיוחס לך לעצמך, והיינו מהתשעים כור תהיה מכבד את ה', ובזה יומלץ לשון כבוד שהרי אינו מחויב בדבר, ואז ימלאו אסמיך שבע, ואין צורך להתנות התנאי ולא ירע לבבך בתתך לו, כי המכבד את הבריות מקניני עצמו יותר על המחויב מאתו, בודאי יתן מנדבת לבו בלי מכריח רק מטוב לבו. והמליצה הזאת הושמה בפי המדרש שאמר ר"א אם ראית אדם מפזר מעותיו, היינו מעות שלו שאינו מחויב ליתן ונותן ביד רחבה, הוי יודע שהוא מוסיף, ופיזור כזה היא מדה טובה, אבל המפזר מעות שאינן שלו והיינו שהפיזור הוא מהמחויב מאתו, אז צריך שיהא בתנאי ולא ירע לבבך וגו'.

[כחה של צדקה] בגמרא (ב"ב פ"א) אמר ר' אבוה שאלו לשלמה בן דוד עד היכן כחה של צדקה, אמר להם צאו וראו מה פירש דוד אבא, פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד, רבא אמר מהכא הוא מרומים ישכן מצדות סלעים משגבו, משום דלחמו נתן מימיו נאמנים, ע"כ. יש מפרשים עד איזה גדר וגבול הוא החיוב של צדקה, ע"ד שאמרו עד היכן כבוד אב ואם, ואין הלשון סובל כן כי לא שאלו עד היכן צדקה אלא עד היכן כחה של צדקה, גם קשה התשובה צאו וראו מה פירש אבא, ומדוע לא הביא מאמר התורה נתון תתן וגו' כי בגלל הדבר הזה יברכך בכל מעשיך ובכל משלח ידך. ונראה שיש למאמר הזה יחס למה שאמר ר"א (סוכה מ"ט) אין הצדקה משתלמת אלא לפי החסד שבה שנאמר זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד, ודבריו מתפרשין ע"פ דברי ר"מ ריש מס' פיאה אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז וכו', כי המצוות כולן נחלקות לשני חלקים, אחד במצוות המיוחדות לאדם בנפשו בינו לבין קונו כגון ציצית תפילין וכו', והחלק השני במצוות התלויות בתועלת בני אדם בין אחד לחבירו כגון אזהרה על הגנבה וגזלה וכו' וכגון הצוי באהבת איש את חבירו וכבוד האבות וחכמים וכו'. וכשיעשה האדם המצוות בתועלת בני אדם זה לזה תחשוב לו לצדקה בעוה"ב בשכר המצוה וימצא טובה בעוה"ז בעבור שנהג מנהג טוב בין בני אדם ואחרים יעשו הטוב הזה גם לו, כי כל מצוות שבין אדם לחבירו נכנסות בסוג גמילות חסדים. והנה השכר שמקבל בעוה"ב בקיום המצות מתואר בשם צדקה, ונאמר וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות וגו' (דברים ו'), והשכר שמקבל בעוה"ז הוא חסד שיעשה בצדקתו מנהג טוב בין בני אדם. והנה מצאנו שהניחו חז"ל להנחה מוחלטת כי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא (קדושין ל"ט) ובמקום אחר אמרו ההיפך אם רואה אדם שנכנסיו מתמוטטין יעשה מהן צדקה, וכדי ליישב הסתירה בא ר"א ואמר בלשון שלילה אין הצדקה משתלמת אלא לפי החסד שבה, כלומר למה

שיש במצוה זו כפלים לתושיה חלק החסד וחלק הצדקה, והודיע ר"א כי שכר הצדקה אינה משתלמת בזה העולם, וכמ"ש שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, ומה שמשתלמת אינה רק לפי החסד שבה והוא מה שנהג מנהג טוב בין בני אדם, והוא המתואר בפי התנא פירות. וכדי שלא יטעה הטועה ויסבור בדעת ר"א כי מאמר אין הצדקה משתלמת וכו' היא שלילה מוחלטת לשלול את הגמול מעוה"ב, לזה המשיך ר"א מאמרו שנאמר זרעו לכם לצדקה, כלומר תשלומי עוה"ב המתואר בשם צדקה היא מעשה זריעה רק הכנה למה שיהיה בעתיד, אבל הקצירה והיא מה שקוצר מיד פרי תבואה בעוה"ז הא לפי החסד שבה. ועם הצעת הדברים האלה יתבאר דברי ר"א שאלו את שלמה בן דוד עד היכן כחה של צדקה, כלומר ידענו כי התורה הבטיחה כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' וגו', והוא החסד בעוה"ז ענינים חומריים לבד, וע"ז השיב שלמה צאו וראו מה פירש דוד אבא, שאמר פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד שהוא גם שכר לעוה"ב, ודקדק שלמה בדברי דוד אביו שאמר בראשונה צדקתו עומדת בלשון בינוני, ואח"כ אמר תרום בלשון עתיד, כי סגולת הפזור לאביונים היא שתים, אחת להאכיל את בעליו פירות בעוה"ז והוא הזמן ההוה שעומד בו וצדקתו משתלמת לפי החסד שבה, אולם הקרן קיימת לעוה"ב וזהו שאמר קרנו תרום להבא, בכבוד רומז על הנשמה המתוארת בשם כבוד. ורבא הקדים השכר העתיד לשכר ההוה בעוה"ז לכן מביא הפסוק בישעיה הוא מרומים ישכון מצדות סלעים משגבו מ"ט משום דלחמו נתן וגו' מקודם שכר הנפש ואח"כ שכר הגוף שמתואר במצודות הסלעים, ודעתו בזה להודיע בדרך לא זו אף זו, כלומר לא לבד העתיד להשיג הרוממות הנפשית אלא אפילו השכר הגופני יחול עליו ג"כ.

[הצדקה מקרבת את הגאולה] בגמרא (ב"ב פ"א) תניא ר"י אומר גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה שנאמר כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא וגו', והקשו המפרשים מנין לבעל המאמר כי הצדקה לבדה מקרבת את הגאולה, כי אולי לא יומשך קירוב הגאולה רק בצירוף שמירת משפט אל עשיית צדקה? ונראה כי הדרשן הרגיש באמרו כי קרובה ישועתי לבוא והיה לו לומר כי תקרב ישועתי, שהרי קירוב הישועה סופה לבוא אחר עשיית הצדקה ולא מקודם, ונתיישב לו במה שאמר הנביא כי קרובה ישועתי לבוא, והיא כעין הבטחה לנותן צדקה שבל ירע לבבו ליתן, ולא יפתוהו כחותיו הגופניים לבלתי תת לאחרים משלו כי הנתינה תהיה לו למחסור, לכן אמר כי קרובה ישועתי לבוא שתבוא לו השפעה בזמן קצר ולא תתארך הצלחתו למען לא ידוה לבו בהעדר קנין מה מהם ולא ירע לבבו בתתו מלחמו לדל כי בגלל הדבר הזה יברכהו ה' במהרה, ולפ"ז מבואר כי מאמר קרובה ישועתי לבוא הוא המתקה וסבה אל מאמר ועשו צדקה לא אל מאמר שמרו משפט שלפניו, כי מה ענין שמירת משפט אל בחינת ההשפעה הפתאומית הקרובה לבוא או אל המתאחרת לבוא, ולזה אמרו חז"ל גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה הנרמזת באמרו וצדקתי להגלות ע"ד ונגלה כבוד ה' ע"י הגאולה השלמה שתבוא בעגלא ובזמן קריב, אמן.

קמח

דרשה למעשה הצדקה

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ס"ח

במדרש וכי ימוך אחיך, הה"ד מלוה ה' חונן דל, א"ר אלעזר כתיב נותן לחם לכל בשר בא זה וחטף לו את המצוה אמר הקב"ה עלי לשלם גמולו הה"ד גמולו ישלם לו.

[עמוד החסד] העמוד הימיני משלשה העמודים שהעולם מתקיים בהם הוא עמוד החסד להיותו היותר תמידי וכולל השנים האחרים, ויספיק לו לומר בהפלגת מעלתו שהוא פועל מתמיד בלי שום הפסק ממנו ית' על נבראיו יום ולילה לא ישבות, כי לא יצוייר היות לשום נברא העמדה וקיום אם לא בחסד השי"ת, וא"כ במה יזכה אדם את ארחו אם לא בהדמתו אל בוראו במדת החסד החשובה הזאת! והוא מה שאמרו חז"ל (סוטה פ"א) הלך אחר מדותיו של הקב"ה מה הוא רחום אף אתה רחום וכו' מה הוא מלביש ערומים דכתיב ויעש אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם אף אתה הלבש ערומים, הקב"ה בקר חולים דכתיב וירא אליו ה' באלוני ממרא וגו' אף אתה בקר חולים, הקב"ה קבר מתים דכתיב ויקבור אותו בגיא אף אתה קבור מתים, הקב"ה נחם אבלים דכתיב ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו אף אתה נחם אבלים. והדברים האלה מקבילים לעומת שלשה דברים שגדולה גמ"ח מן הצדקה, שהצדקה בממונו וגמ"ח בין בגופו בין בממונו, צדקה לעניים גמ"ח בין לעניים בין לעשירים, צדקה לחיים גמ"ח בין לחיים בין למתים, באופן שנתעלתה גמ"ח במה שהיא בגופו וגם לעשיר ולמת, וכן במדות הקב"ה התחיל בהלבשת ערומים שהוא צדקה בממונו לעניים, וביקור חולים הוא גמ"ח לעשירים, וקבורת המת הוא למתים. ושמא יאמר אדם כיון שגמ"ח נתעלתה כ"כ על הצדקה ארדוף רק אחריה ולא אטפל בצדקה, לכן בא להורות דרך ה' כי בתחלה הוא נטפל להלביש ערומים ואח"כ לבקר חולים ואח"כ

לקבור את המת. וכל מצוה שבאה לידו תחלה יעסוק בה. וע"ז אמר החכם במשליו רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, רצונו לומר שיתעסק בשלשתם, כי למה שגמל חסד עם המתים ימצא כנגדו חיים ארוכים, ולמה שגמל חסד עם העשירים ימצא גם הוא הון ועושר בביתו כדי שצדקתו תעמוד לעד, ולמה שזלזל בעצמו לעשות חסד בגופו לבקר חולים ימצא כבוד שיהא גופו מכובד על הבריות.

[חסד של אמת] כתיב ולך אדני חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, ולבאר הפסוק נאמר כי החסד העצמי שנקרא חסד של אמת גדרוהו כשאינו מצפה לתשלום גמול, לפיכך לא מצאוהו אלא בעשותו עם המתים שודאי המת לא ישלם לו שום תגמול. אמנם אם נעמיק בדבר נמצא כי גם זה אינו חסד בלי תקות גמול עליו, ואף כי שלא ישולם מאת המת מ"מ כל תגמולוהי עליו ית' וה' ישלם לו שכר פעולתו הטובה. וזה יאמר המשורר כשנדייק מלת „אתה" לבלי צורך, כי רוצה לומר לך אדני חסד אמתי בלי תשלום גמול, כי בעשותך אותו לא יצוייר היות לך שום תגמול ויתרון עליו בעולם, אבל אין לייחס חסד של אמת לאדם אפילו אם עושה חסד עם המתים כי אתה תשלם לאיש כמעשהו ותתן לו שכרו משלם. רק אחד היה אברהם אבינו ע"ה אשר אליו נתייחס המדה המעולה הזו חסד אמתי בכל הבחינות, בממונו בגופו, עם עשירים ועם המתים, זאת נראה בהכניסו האורחים והשתדל להתחסד עמהם במאכל ובמשתה ממיטב המאכלים והוא עומד עליהם בעצמו, ונטפל בהכנת ועשיית הסעודה באמרו ואקחה פת לחם וגו'. והיה גומל חסד בין לעניים ובין לעשירים בעמדו להיות מליץ יושר על אנשי סדום ועמורה עם כל עשרם ושפע ממונם, והפציר כמה פעמים להצילם מרעתם המיועדת לבא עליהם. והיה נוהג ג"כ מדה זו עם המתים, ונזדרז לגמול חסד עם שרה והשתדל על קבורתה בכמה הרפתקאות, וכל מעשיו היו בלב תמים מבלי לצפות לתשלום גמול ולא לפנייה אחרת, ויאות אליו יחס המדה חסד של אמת.

[ביאור המאמר] היוצא מזה כי מצות הצדקה המהוללה היא לעשותה בלב שלם ונפש חפצה מבלי לצפות לתשלום גמול כדי להדמות להבורא העושה עמנו צדקה וחסד בחנם ובלי שום שכר. והנה במדרש עה"פ וכי ימוך אחיך וגו' מביא פסוק מלוה ה' חונן דל ואינו דורש בו מאומה, ומה שאמר ר"א בא זה וחטף את המצות אמר הקב"ה עלי לשלם שכרו, הוא ממש פשטיה דקרא, ולמה הביא הפסוק נותן לחם לכל בשר? ונראה לפרש המאמר בזה שנחלקו הפוסקים על סוגיית הגמרא (פ' שני דיני גזירות) אמתניתין דמי שהלך למדינת הים ועמד אחד ופרנס את אשתו, חנן אמר אבד מעותיו, נחלקו עליו בני כהנים גדולים וכו', ושקלינן וטרינן אהא דתנן המודר הנאה מחבירו פורע את חובו וכו' אי אתיא כחנן או אפילו כרבנן. ונמשך בזה מחלוקת בין הפוסקים דלרש"י והרמב"ם ז"ל כל הפורע מלוות חבירו אבד מעותיו, ור"ת והרא"ש ז"ל סוברים דלא אבד מעותיו אלא כשפרע חוב מזונות דלא אתברר חובו דשמא היתה מצמצמת וכו'. ואמר ר"א כי בזה יובן פסוק מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו, כי לכאורה לכ"ע לא היה כאן חוב לשלם מאומה לעושה צדקה שנותן לעני מעותיו, כי הנה הוא כאילו מלוה כביכול אליו ית' לפרוע מה שהוא מרצונו הפשוט לתת לעני והוי כפורע מלותו, ולא כחוב בעלמא אלא כחוב של מזונות שהרי כתיב נותן לחם לכל בשר, שהוא ית' הטיל על עצמו נתינת מזונות לכל בשר והדל הזה בכללם, ובא זה לחטוף את המצוה שנתן המעות לעני להתפרנס, עם כל זה אמר השי"ת עלי לשלם לו גמולו כי לא דרכי דרכיהם, כי לך אדני חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו.

קמט

דרשה לנדבת הלבשה

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ס"ט

א"ר אבהו שאלו לשלמה בן דוד עד היכן כחה של צדקה, אמר להם צאו וראו מה פירש אבא פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד. רבא אמר מהכא הוא מרומים ישכון מצדות סלעים משגבו לחמו נתן, מימיו נאמנים, מה טעם הוא מרומם ישכון מצדות סלעים משגבו משום דלחמו נתן מימיו נאמנים (ב"ב פ' השותפין).

[חמדת הממון] מעולם ומשנים קדמוניות פשתה צרעת חמדת הממונות לכל באי העולם, וכמעט אין נקי ממנה בין רב למעט. ולזה נתכוון המשורר ע"ה באמרו גם בני אדם גם בני איש יחד עשיר ואביון, השמיעו לכל יושבי חלד כי זו רעה חולה על כל פרט ממין האנושי ואפילו השלמים שבהם, שגם בני אדם הכוללים וגם בני איש המיוחדים באישיות שרומז לשלמות, מדה אחת לכולם, כי יחד עשיר ואביון, ר"ל שמצומדים שניהם באיש אחד ויוצדק בו שם כפול עשיר ואביון, כי העשיר שמוצלח מרוב כל טוב עכ"ז הוא אביון תאב ומתאוה ליותר כאילו הוא עני מדולדל ולא יסתפק בחלקו. והוא המאמר במדרש קהלת עה"פ ונתתי את לבי לדרוש א"ר יודן בשם ר' איבו אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו אלא אי אית ליה מאה בעי דיעבדון תרתין מאה, ואי אית ליה תרתין מאווין בעי דיעבדון ארבעה מאה. ויש לדייק היאך אמר שאינו יוצא מהעולם

וחצי תאותו בידו, שהרי כשהוא רוצה תמיד שיהיה לו הכפל ממה שיש לו בהכרח כבר יש לו החצי ממה שהוא מתאוה, למשל אם יש לו מאה מתאוה למאתים והמאה שבידו הם חצי תאותו? אלא הכוונה שבהיות לו מאה הוא רוצה וחפץ שאלו המאה יעשו פירות וירויחו ויולידו מאתים אחרים באופן שיהיו לו בס"ה שלש מאות ונמצא שאם נשאר לו אלו המאה אין בידו חצי תאותו אלא שליש, וא"כ צדק המשורר באמרו יחד עשיר ואביון. אמנם כן, כמה שגו ברואה הרודפים אחר החמדה הפחותה הזאת על בלי היות לאלו הטובות שום מין יסוד וגבול אשר יאמר עליו כי הוא זה דבר קיום והעמדה כאשר הוא בהצלחת הנפש וטובותיה, וא"כ למה זה הבל ייגע האדם בדבר אין חפץ בו. ועל זה העיר למוסר אזננו החכם במשליו אל תיגע להעשיר מבינתך חדל התעיף עיניך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף השמים. כלומר אל תהי יגע ומטריח עצמך בבקשת הממון כדי להעשיר את אחרים, וג"כ מבינתך ומטוב שבלך חדל מלעשות זאת להיות זורע ואחר יאכל. ובא לדבר על לב האדם שאל ידאג בהעדר העושר וחסרונו אם יתרום ממנו לצדקה וישתדל לעשות בו כל דבר טוב, ואמר התעיף עיניך בו ואיננו בעוה"ז, אבל שכרו אתו כי הוא עושה כנפים לעוף למעלה במקום שאין היד שולטת בו שאפילו פרי השכר יהיה לעוה"ב, וא"כ אין לרדוף אחריו או להתפעל מחסרונו, אשר באמת ובתמים פחותי הלב יצטערו על כך מעצם כילותם ורוב חמדתם עד שתביאם ע"י קמצנותם לקפוץ ידם מהצדקה ולהמנע ממנה, אך יסתירו פחיתותם תחת מכסה מזויף באמרם כי כבר אמרו חז"ל חייך קודמים וכו' ואיך יחסיר את עצמו ממה שהוא צריך כדי לתתו לזולתו וישאר הוא ריק ממנו, והחסד האמתי צריך שיתחיל ראשונה לעצמו, ודורש הפסוק גומל נפשו איש חסד ועוכר שארו אכזרי, לפי פשוטו כי החסד העיקרי הוא מה שגומל האיש עם נפשו לבלתי תחסר שום דבר. וכ"ש יאמרו עתה הכילים האלה כי באו עלינו הוצאות רבות כמה מיני מסים יארנוניות והכסף אזל מכיסנו, ואיך נוסיף תת כחנו להלביש עניים מרודים. הלואי יספיק ממוננו לזון ולפרנס ולכלכל ולכסות פרי בטננו יוצאי חלצינו ודברים אחרים כיוצא בהן.

[ביאור המאמר] האמנם כמה פקו פליליה לא ידעו ולא יבינו אמיתת הענין, כי באמת הדברים הפוכים ממש, והוא מה שלמדנו מדברי רבי אבהו ע"ה במאמר שהבאנו מתחלה, כי ראוי להבין כוונתו בשאלה זו לשלמה בן דוד עד היכן כחה של צדקה, אם לדעת שכר הצדקה מה הוא, וכי אפשר לתת גבול אל השכר אשר יאמר עליו עד היכן הוא? ולמה אמר ששאלו לשלמה בן דוד, האם לא ידענו כי שלמה הוא בנו של דוד? וכיון שבא לידי כך למה נטל ממנו הוד המלכות ולא אמר שלמה המלך? ומה הוא כוונת צאו וראו וכל אלו הראיות? ונראה כי נודע היות כל ידיעה מושגת באחד משלשה אופנים, אם ע"י החושים ומה שמראה הנסיון, ואם ע"י השכל ומה שמשיג בחקירתו הדברים הנעלמים מן העין, ואם ע"י השמיעה שיקבל מזולתו מה שיורוהו ויאמרו לו. והנה שלמה המלך נתפרסם כי נשתלם בתכלית השלמות בשלשה אופנים הנזכרים, וע"כ פתח דבריו במשליו, משלי שלמה בן דוד מלך ישראל, כאילו יאמר הט אזנך וקבל משלים ומוסרים אלו לשמור ולעשות ככל הכתוב בהם יען נאמרו מפי מי שהוא מעולה בשלשת אופני הידיעות, כי מצד חכמת עצמו הלא הוא שלמה שנאמר בו ויחכם מכל האדם, ומצד קבלתו הסתכל מי היה אביו שלמדו חכמה וקבל ממנו הוא בחיר שבמלכים דוד המלך ע"ה, ומצד הנסיון מי היה יכול לנסות כל הדברים ולהשיגם בחוש חוץ ממנו שהיה מלך ישראל כי ברוב ממשלתו לא נכחד ממנו כל דבר. ועתה המציא ר' אבהו לומר כי לאשר יחשבו האנשים הכילים הנבזים שבחסר ממונם במיני הוצאות יתרות לא יוכלו עוד להוציא כ"כ בנתינת הצדקה פן יבואו להצטרך לבריות ויחסר לחמם, כי יראו בעיניהם וירגישו בחושם שכל מה שמוציאים מכיסם הם נעדרים ממנו, לכן לא טוב לדבר לאלו מצד החוש והנסיון לומר להם שעם היותם רואים חסרון בהוצאת ממונם מ"מ יחליפו כח ויתעצמו בנתינת הצדקה, כי יאמרו הלא אנו רואים כי נכסינו פוחתים והולכים. אבל אפשר לפעול עליהם אם יתבוננו ע"ז מצד ההשגה השכלית בטיב העיון ויקבלו האמת ממי שאמר אותו לדעת עד היכן מגיע כח של הצדקה, ועד כמה כחה לחייב האדם להחזיק בה ולא ירפה ממנה ע"ד שאמרו עד היכן כבוד אב ואם וכו'. וזהו שאלו לשלמה החכם שבחכמים בן דוד מצד קבלתו ממנו שמומחה לאותו דבר ויורה הדרך הטובה והישרה בזה. והשיב צאו וראו וכו' ירצה כפי דבריכם נראה שהחוש והנסיון יכזיב לזה, ואין לבוא אל אמתתו אלא מצד השכל והקבלה, אך דעו כי זה טעות בידכם, ואדרבא צאו וראו מה פירש דוד אבא וכו' והוא פזר נתן לאביונים וגו' לא אמר פזר ונתן לאביונים בוא"ו העטף (החבור), שאז היה מדבר הכל בענין הנתינה אל האביונים בכפל לשונות, אלא אמר נתן בלא וא"ו שמדבר בשני ענינים נפרדים, והכוונה אע"פ שהוא פזר ממונו והוציא את שלו מתחת ידו, מ"מ לא מנע עצמו מלתת לאביונים ג"כ, ואל תחשוב כי איש כזה מסיבת נתינת הצדקה יבא לידי התמוטטות וירידה עד שיצטרך לבריות חלילה, כי אדרבא צדקתו עומדת לעד, הוא יתמיד לנצח לעשות ולתת צדקה לאחרים, וקרנו תרום בכבוד מבלי שיתבייש להצטרך לבריות. וזה באמת הורהו הנסיון, כאמרו בעצמו נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם,

כל היום חונן ומלוה וגו', כאילו יאמר מעולם לא ראיתי שיהיה הצדיק נעזב ומחוסר לחם מפני שקידתו והתמדתו במצות הצדקה וגמילות חסדים, אף אם כל היום חונן ומלוה, כי חלילה להאמין שהצדקה תגרום עניות. ולפי שראיה זו יש בה חולשה כי פזר מורה מה שהוא עצמו פזר ביד רחבה מדעתו ורצונו, ואין כאן הוכחה שנתן צדקה גם בעת שפרנסתו מצומצמת ולא יכול להוציא ממונו לצדקה, ע"ז אמר כי יש ראיה לזה באמרו הוא מרומים ישכון מצדות סלעים משגבו לחמו נתן מימיו נאמנים, שאין כוונת הכתוב למי שנתן לחמו לדל, כי לא כתיב נָתָן אלא נִתַּן שהכוונה באופן אחר שאותו הלחם שהוא צריך לא ניתן ע"י אחרים על כרחו, כי מקרי הזמן החסירוהו ממנו, ועם כל זה מימיו הם נאמנים שהוא כנוי ורמז על הצדקה ועשות חסד להחיות רוח שפלים ולב נדכאים כמו המים שהם חיים לעולם, איש כזה ודאי מרומים ישכון וגו'. באופן שעיקר המצוה המעולה הזו הוא אפילו בזמן אשר יחסר לחמו וממונו לא ימנע מליתן צדקה. ואולי לזה נתכוון דוד המלך באמרו ואני בעניי הכינותי לבית אלהי וגו' כי לפי ערך נתינתו היה עני, ונתן יותר מכפי יכולתו. ואם כן הבנת פסוק גומל נפשו איש חסד וגו' היא ממש להיפך, כי באמת נאמר חייך קודמין וכו' אבל כבר נתבאר שם דהיינו בענין התלוי בחיים שיש שם סכנת מות. כההוא דשנים שהיו מהלכין וביד אחד מהם קיתון של מים אם שותים שניהם מתים ואם שותה אחד מהם מגיע לישוב, ואף בזה היה דורש בן פטירא מוטב שישתו שניהם וימותו, אך ר"ע למד חייך קודמין לחיי חברך, כי כיוצא בזה חסה התורה לחיי האדם שלא ימית ממש את עצמו כדי להחיות לזולתו, אבל מה שאינו תלוי בחיים אלא להיות המזונות בפחות ויתר מרווחים או מצומצמים, אין שום ספק בזה שאסור לקפוץ ידו בעבור שנתרבו הוצאותיו, כי אדרבא בזה יוסיף אומץ ויוכפל שכרו.

[ממון ודמים] ויש לנו להתבונן כי לא על חנם הלך המשל המורגל בפי ההמון גם אצל החכמים לקרוא הממון בשם דמים, כאמרם כמה פעמים חייב אדם ליתן את הדמים, ודמים תרתי משמע. ובאמת יש יחס ודמות ביניהם, וההמון העם יחשבו את הממון לעיקר חיותם, כי הדם הוא הנפש, והחכמים ישתמשו בלשון בני אדם, אך חלילה לייחס להם כוונה זו, כי כבר הראנו כמה יאות לתמימי דעות להבלו ולבלתי החשיבו למאומה, והחכם אמר הון מהבל ימעט וקובץ על יד ירבה, להורות ולהודיע עד כמה הוא חלוש וגרוע הממון שאין לו ממשות של כלום, ואמר שההון מטבעו מרוב חלשותו ופחיתותו גם סבה קלה של הבל יגרע וימעט ערכו ויאבד וילך לטמיון, באופן כשנראה עשיר שירד מנכסיו ואבד כמונו אין לנו לתמוה היאך נתמעט, כי מטבעו הוא להתמעט מדבר קל, ואדרבא יש להפליא מאד מההיפך, שאם יש קובץ על יד ירבה שאוסף הממון ומשתמר, שהוא באמת דבר רב וגדול שלא כפי המרוץ הטבעי. ואפשר שהממון מכונה דם מפני שיש לו תכונה שוה, כי אם יתרבה הדם באדם יסוב חולי ורפואתו להקיז הדם ולהוציא חלק ממנו מן האברים, וכן בממון תקנתו היא הקזה להוציא חלק ממנו לצדקה.

[צדקה כלבוש] בפרק השותפין אמר רבא וכו' משמיה דר"א מאי דכתיב וילבש צדקה כשריון לומר לך מה שריון זה כל קליפה וקליפה מצטרפת לשריון גדול אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול. רח"א מהכא וכבגד עידים כל צדקותינו מה בגד זה כל נימא ונימא מצטרפת לבגד גדול אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול, ע"כ. וראוי להבין הכוונה בדמיונות אלו, כי מה לנו אם נדמה הצדקה לשריון או לבגד? ונאמר ע"פ דעת הרמב"ם ז"ל במשנה באבות והכל לפי רוב המעשה, שהמעלות יגיעו בהכפל הענינים הטובים פעמים רבות לא במעשה פועל אחד, כמו בפדיון שבוים מי שפדה אסור אחד במאה דינרין שהוא די מחסורו אין לו שכר כמי שפדה עשרה אסירים כל אחד בעשרה דינרין, וכן הדין אם מי שהשלים חסרון עני אחד במאה דינרין אין שכרו גדול כ"כ כמי שהשלים חסרון עשרה עניים כל אחד בעשרה דינרין, וע"ז ההקש אמרו הכל לפי רוב המעשה. נמצא לפ"ז כי להשיג הקנין במצות הצדקה צריך התמדה ברבוי הפעמים, כי טוב יותר לחלק הפעולה לכמה חלקים קטנים. וידוע כי הקנין יכונה בשם „לבוש" ע"כ אמר ר"א מאי דכתיב וילבש צדקה כשריון, והוא לבוש כלי זיין העשוי להנצל ממכת חרב וחנית ויש בו חתיכות גדולות של ברזל ונאחזות בחוליות קטנות או קליפות בארכובות ידיו ורגליו כדי שיוכל להניע בזרועותיו ושוקיו, וכמו כן יש בנותני צדקה עשירים שנודבים סכום גדול ויש מהם עניים שנותנים פרוטות שמצטרפות לחשבון גדול, והפרוטות מנותנים רבים חשובות יותר מסכום הגדול מנותן אחד, כמו הקליפות בשריון שמצטרפות לחשבון גדול והן הן האוחזות את החתיכות הגדולות בהשריון ומשלימות אותן לשריון שלם, וזהו פירוש הכתוב וילבש צדקה כשריון, כאותו השריון המחובר מכמה קליפות. ור' חנינא המשיל הצדקה לבגד שנארג מכמה נימין ומחוברים יחד ולא ניכר בו בין חתיכה גדולה לחתיכה קטנה כי כולם שוין כאלו הם גוף אחד, וכן הצדקה יצטרפו הפרוטות של העניים הנותנים לחשבון גדול ואין שום חילוק ביניהן לסכומים גדולים שנותנים העשירים כי הכל שוים בשכר הצדקה אם נותנים כפי יכולתם.

[התחלה והתמדה במצוה] במדרש (ב"ר פס"א) דרש רבי יהושע בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך (קהלת) אם בא עני אצלך בשחרית תן לו, בערבית

תן לו שאין אתה יודע איזה מהם הקב"ה מכתיב עליך הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים, ודברים אלו צריכים ביאור, ונראה כי רצה בעל המאמר להעמידנו על ענין שחקרו בו מעולם חכמי לב, איזה פועל טוב ישובח ויקר יותר, אם אשר התחיל בו עתה לעשותו ולא הורגל בו מעולם, או המתמיד במה שכבר הורגל בו, כי יש הוראה לכל צד, אם למתחיל להיות הדבר חדש אצלו יעשהו בזריזות, כי טבע האדם לנטות ולהמשך אחר הדברים החדשים ובפרט במצוה אשר הוא חסר ממנה מקודם ועתה הוא משתלם בה, וגם מפאת השכר כי לא יקל כ"כ אצלו מה שלא עשהו מעולם כמו הדבר שהוא מורגל בו כמו שיקרה למתענים בפעם הראשונה וכיוצא מעניני הפרישות, וכן בכל הענינים ההרגל יגרום הקלות וימנע הקושי. ומצד אחר נראה כי ההתמדה משובחת יותר בהיותה מורה על קנין המעשים ולא ילאה בעשייתם ולא יקוץ בהכפלם, וכמאמר המשורר ע"ה שמרה נפשי עדותיך ואוהבם מאד, כלומר עם שכבר שמרה נפשי את המצות לא בעבור זה אני קץ בהן להיות עלי למשא לבלתי עשותן עוד, אלא עדיין אני אוהב אותן מאד ומשתדל לעשותן. באופן שיש פנים לכאן ופנים לכאן ויצדקו שני הסותרים במעשה הצדקה. וע"כ אמר ר' יהושע בכונת הפסוק בבקר זרע זרעך אם יבוא עני אצלך בשחרית תן לו ר"ל אם בא בפעם הראשונה שלא הורגל עדיין בחסרון כיס ובשחרית כמו בתחלה, תזדרז לתת לו. וגם אם בא אח"כ בהתמדה בערבית שתצטרך להכפיל נדבתך גם בזה תן לו, כי עם היות ששכרך הרבה על כל אחד מאלו, מ"מ אינך יודע איזה מהם הקב"ה כותב עליך, כלומר איזו מהם הוא העיקר עד שיתכן שהקב"ה כביכול רושם זאת בספרו. ואם יזדמנו לך שני הענינים ביחד בזמן אחד, מצוה שבאה בתחלה ומצוה שבאה בהתמדה, או מצוות שונות הבאות כאחת כגון הלבשת ערומים ופדיון שבוים ועניים מרודים אשר בהן תשתלם בהתחלה וגם בהכפל ורבוי כולם ביחד, אז תזכה לעלות למדרגה רמה ונעלה במצות צדקה.

[גבאי צדקה] א"ר אלעזר גדול המעשה יותר מן העושה שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום, ופשטן של דברים הוא מבואר שהמכריחים את חבריהם לעשות צדקה אם בדברים וטענות או בשאר מיני כפייה, זכותם גדול מן העושה צדקה עצמה. ואף שלכאורה יש טעם לדבר, שלעולם יש לסבה יתרון על המסובב, מ"מ לא ישקוט השכל בהחלט שזה יוציא ממונו שהוא חלבו ודמו, וזה לא יחסר מכיסו כלום אלא דברים בעלמא או טורח מה, שיגדל כחו כ"כ עד שיהא יותר מהמפזר ממונו? וגם ראית הכתוב אינה מכרעת, שהרי מעשה הצדקה מובנו הפשוט הוא על הפועל בעצמו של הצדקה דהיינו עשות זאת המצוה, ואיך נפרשהו פועל יוצא מהכבד שמעשה ומכריח אחרים לעשות? אמנם הם ז"ל לא הוציאו הכתוב ממשמעותו, אבל הכוונה להם כי באחד משני אופנים יסבב האדם לאחר שיתעורר לעשות איזה פעולה, אם ע"י הדבור שאמר לו דברים המתישבים על הלב ובטענות מספיקות ילכדהו דעת עד שיסכים האחר לעשות הדבר ההוא, אם ע"י פועל ומעשה מבלי שיאמר לו כלום, אלא שזה עושה איזה פעולה ומתוך מעשיו יתעורר האחר לומר אעשה כן גם אני. והוא מאמר החכם ע"ה בדרך חכמה הוריתיך הדרכתיך במעגלי יושר, רצונו לומר ע"י דרך החכמה והמדע שאני מלמד אותך ומודיעך בדברי חכמה, אינני בזה אלא מורה מקום איזה הדרך תלך בו לטוב לך, אבל הדרכתיך במעגלי יושר ע"י המעשים טובים ומעגלי יושר שאני הולך בם בפועל הם לך לעינים לדרוך בהם גם אתה, והם עושים בך רושם יותר מהדבור. וזהו המכוון בדברי ר"א, כי מאשר לא אמר הכתוב והיתה הצדקה שלום, נתכוין לדבר על מי שעושה וע"י מעשיו הוא מכריח אחרים לעשות, ולא על המעורר ומיעץ לעשות ע"י דבור, אלא המעורר אחרים ליתן צדקה על ידי מעשה עצמו אם נשאו לבו לנדב לשם שמים יותר מכפי יכולתו, כי בזה הוא מחייב את העשירים לעשות כמוהו, וישאו ק"ו בעצמם אם זה שהוא חלש הכח בערכו פזר לצדקה כ"ש אנו על אכו"כ הוכרחנו לעשות יותר ויותר, וא"כ נמצא שהמעשה זה שעושה הוא גורם לאחרים להיות נדיבים ומפזרים לצדקה ביד רחבה. וזה ודאי גדול הוא יותר מהעושה לבדו שאין בידו אלא מצוה אחת שנותן צדקה אבל העושה צדקה ומסבב אחרים ע"י צדקתו לעשות ג"כ צדקה יש בידו שתי מצוות, והיה מעשה הצדקה שלום, שהיא שלמה בתכלית ומביאה שלום בעולם. ע"כ שימו לבבכם לכל הדברים האמורים, עשו וחושו ויתעשת אלה־ם לנו לטובה, ואקרא למעלתכם בפעם הזאת לנדב להלבשת התלמידים לומדי תורה, כי לא יספיק כפעם בפעם כי צרכיהם מרובים, ועם שרבו בשנה הזאת ההוצאות בנכסים ויצאו מהם מה שיצאו, מ"מ תקחו כסף משנה בכפלים מהנהוג לנדבה זו, והכסף הזה אשר תתנו בנפש חפצה ובלב טוב יושב באמתחותיכם, ויהיה לכם תוספת טובה ומרובה, ובהתעוררות זו אצלנו השי"ת ילבשנו בגדי הוד בגאולתנו העתידה ומגיד משנה ישלח לנו ב"ב, אכי"ר.

קנ

דרשה על נדרים ונדבות

מיסוד ס' נפוצות יהודה דרוש כ"ד

ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל ושב שם ועשה שם מזבח וגו׳ כתיב מוקש אדם ילע קדש ואחר נדרים לבקר, תבא מארה לאדם שאוכל קדשים בלועו. תני ר׳ חייא תבא מארה לאדם שהוא נהנה מן ההקדש, ואין הקדש אלא ישראל שנאמר קדש ישראל לה׳, ואחר נדרים לבקר, אמר רבי ינאי איחר אדם את נדרו נתבקרה פנקסו (ב״ר שם).

[קלות ראש בנדרים ונדבות] כתיב בפ׳ כי תצא כי תדור נדר לה׳ לא תאחר לשלמו כי דרוש ידרשנו ה׳ אלהיך מעמך והיה בך חטא, ועל השנות דבר הדרישה פעמים באמרו כי דרוש ידרשנו, הוראה יוצאת כי נכון הדבר מעם ה׳ וממהר האלהים לעשותו, ויורה ג״כ על דרישה מכופלת, דרישה על ממון הנדר ודרישה על האיחור אשר בזה זלזל בכבוד מי שנדר אליו, וזהו מה שאמר והיה בך חטא, שלא די בהשתלם הממון לבד אבל חלה עליו ג״כ חובת איחור נדרו. ונכלל עוד בכפל הדרישה כי ידרשנו ע״י שלוחים רבים כי הרבה שלוחים למקום לגבות את חובו. והוא שאמר ר״ע (אבות פ״ג) הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה על כל החיים, החנות פתוחה והחנוני מקיף וכו׳, כי עם היותו מתייחס לכל מעשי האדם שעל כלם הוא מחוייב ליתן דין וחשבון לפניו ית׳, מ״מ המשל קרוב יותר למה שהוא מתחייב ע״י נדרו ומונע מלשלם עד אשר ידרשנו ה׳ מעמו. והקדים לומר כי כל אשר לאיש נפשו ומאודו הרי הוא נתון בערבון אצלו ית׳ אשר בידו נפש כל חי, ומצודתו פרוסה על כל החיים ומלכותו בכל משלה, והרבה שלוחים לו לבא על ידם לידי גביית חובו. וישא משלו בחנות פתוחה והרמז בו לחנות ההקדש והחנוני מקיף הוא הגזבר הממונה על ההקדש לפקוח עין על עסקי נדרים ונדבות וקניית מצות של בית הכנסת שממתין לגבות עד זמן ידוע. והפנקס פתוח והיד כותבת כי כל נדריו של אדם בספר נכתבים למטה ולמעלה, וכל הרוצה ללוות יבא וילוה רמז להתחייבו באמירה לגבוה, והגבאים מחזירים תדיר בכל יום ונפרעים מן האדם מדעתו ושלא מדעתו, יצדק זה על הגבאים של מטה המשתדלים בכל מאמצי כח לגבות ממון ההקדש בין מדעתו של חייב בין שלא מדעתו, כמ״ש חז״ל (ר״ה פ״א) מוצא שפתיך תשמור ועשית אזהרה לבית דין שיעשוך. ורמז עוד לגבאים של מעלה הממונים על כמה מיני פורעניות ויסורים ותחלואים לפרוע למי שמשהה את נדרו ויש להם על מי שיסמוכו כי אלהים שופט צדק לא עביד דינא בלא דינא, והוא מה שאמר התנא והדין דין אמת שאין הקב״ה בא בטרוניא על בריותיו. והכל מוכן לסעודה כמו שפירש הרמב״ם ז״ל כי תכלית הכוונה היא לא על צד הנקמה ממי שנפרעין, אלא להרחיק מידו ולנקותו מפשע רב למען יתכן לו להגיע לחיי עוה״ב ולבוא לסעודה המוכנת לצדיקים לעתיד לבא.

[הנודר בכוונה רצויה אך מעשיו אינם רצוים] נשוב מעתה אל הפסוק הסמוך לו וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא, דברה תורה כנגד מי שיחשוב תועה לאמר שעל כל פנים ראוי לנדור נדר לכבודו ית׳ אע״פ שאין בידו לשלם, בחשבו שע״י נדרו יעלה קלוסו של מקום, ויחשוב עוד מחשבת פגול כי טוב וישר בעיני ה׳ להיות נודר ברבים להיותו גורם בנדרו שיקפצו אחרים לנדור וירבו העם להביא מחמת נדרו אך אין דעתו לשלם, ע״ז בא הפסוק להורות כי טעות הוא בידו כי יחשב לו זאת לעון ולאשמה רבה, באמרו וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא אבל אם ידור בלא כוונת התשלומין יהיה בו חטא ועון, והוסיף לאמר מוצא שפתיך תשמור ועשית וגו׳, שראוי לו לאדם לשמור פיו ולשונו ומדרגת דבורו אשר בו נשתנה לשבח על כל מיני החיים, ואם יטיל מום ופגם בקדושת דבורו ויעשה דבריו חולין אז יפול ממדרגתו ונגרע מערכו ומותר האדם מהבהמה אין. וזה אפילו אם תהיה הבטחתו לנבזה וחדל אישים, ובפרט אם נדר אליו ית׳ והרים ידו אל ה׳ אל עליון ואחר ישוב דבורו ריקם, אז כדי בזיון וקצף! וכנגד הפסוקים האלה אמר קהלת (ה׳) כאשר תדור נדר לאלהים אל תאחר לשלמו וגו׳, טוב אשר לא תדור וגו׳, אל תתן את פיך וגו׳ ואמר כי אין חפץ בכסילים את אשר תדור שלם, בזה דבר כלפי החושב שראוי עכ״פ לנדור נדר לכבוד ה׳ להגדילו ולהאדירו במקהלות, או כדי שיקפצו אחרים לידור כמוהו. או שהיה עומד ומצפה שיספיק ה׳ בידו לשלם לאחר זמן כשירווח לו אע״פ שאין בידו לשלם בשעת נדרו, וע״ז נאמר בספר משלי מוקש אדם ילע קדש ואחר נדרים לבקר, שענינו לומר כי הוא מוקש ומכשול לפני האדם אם ילע קודש, אם ירגיל עצמו לומר כך וכך יהיה קודש, וילע מלשון לעי באורייתא, והמוקש הוא היותו מקדיש ונודר מה שאינו ברשותו בשעת נדרו, ואחר נדרים לבקר שאינו מבקר ומחפש אם יש סיפק בידו לשלם נדרו. ואפילו האיחור לשלם הנדר הוא חטא גדול, ובפסיקתא רבתי אמר רבי שמואל בר נחמני כל מי שהוא נודר ומשהא את נדרו סוף בא לידי ע״ז גלוי עריות ושפיכות דמים, ממי אתה למד מיעקב אבינו שע״י שנדר ואיחר לשלם בא לידי ע״ז שנאמר ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עמו הסירו את אלהי הנכר, לידי גלוי עריות שנאמר ותצא דינה בת לאה, לידי שפיכות דמים דכתיב ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים .גו׳

[ביאור המאמר] בעל המאמר התחיל בפסוק ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל וגו׳ להורות כי על ידי איחורו בדרך פגעה בו מדת הדין בהביאו הפסוק מוקש אדם ילע קודש ואחר נדרים לבקר, שענינו לומר תבא מארה למי שאוכל קדשים ובולעם

בגרונו. אמנם ר׳ חייא בא להורות כי לא בלבד האוכל הקדשים עצמם ראוי שתבא עליו מארה אבל גם הנהנה מן ההקדש הנאה גרידא בעלמא ואפילו בדרך דמיון ואיחור, וזהו אמרו ואין הקדש אלא ישראל שנאמר קדש ישראל לה׳, דסיפיה דקרא אמר כל אוכליו יאשמו רעה תבא אליהם נאם ה׳. כי אמנם לא הוצרך הכתוב לומר שהאוכל ההקדש עצמו או הנהנה ממנו ממש יהיה לו למוקש דזיל קרי בי רב הוא, אלא בא להודיע זה בדומה להקדש כמו שזכרנו. ובכן נמשך בהדרגה אל הוראת המכוון להודיע כי מה שאירע ליעקב לא היה אלא מפני איחורו של נדר, והורה על זה מאמרו ואחר נדרים לבקר על פי מה שפירש עליו ר׳ ינאי איחר אדם את נדרו נתבקרה פנקסו, כעין אמרם הפנקס פתוח והיד כותבת וכו׳, ואמרו הבא מארה לאדם לעומת מה שאמר מלאכי הנביא במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כלו. ועתה אשא פני אל המאחרים את נדרם אשר עליהם פי קראתי בדרוש הלז, ומלתו של יעקב על לשונו באמרו אל ביתו הסירו את אלהי הנכר אשר בתוככם והטהרו והחליפו שמלותיכם, רצונו בזה שתרחיקו מכם ממון גבוה הכבוש תחת ידכם, והטהרו מן האיחור בתשובה שלמה, ותחליפו שמלותיכם שתסירו הבגדים הצואים והלבש אתכם מחלצות ולא תוסיפו סרה. ובכן נקומה ונעלה בית אל, ונעשה שם מזבח לאל העונה אותנו ביום צרתנו, והיה עמנו בכל הדרך אשר הלכנו מטולטלים מסוחפים ומטורפים בארץ ציה. יהי כן ה׳ עמנו וישוב ינחמנו ומתהומות הארץ ישוב יעלנו, אמן.

קנא

דרשה לתמיכת עניי ארץ ישראל

מיסוד ס׳ נפוצות יהודה דרוש כ״ב

עלה למטה ונפל יהי דומה בעיניו כמי שהעלוהו לגרדום לידון, שכל העולה לגרדום לידון אם יש לו פרקליטין גדולים נצול ואם לאו אין נצול. ואלו הן פרקליטין של אדם תשובה ומעשים טובים ואפילו תתקצ״ט מלמדים עליו חובה ואחד מלמד עליו זכות נצול שנאמר אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו ויחננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כפר וכו׳ (שבת פ׳ במה מדליקין).

[מצות צדקה כנגד עבירות הרבה] גדול מאד כחה של צדקה בהעשותה לבני אדם מהוגנים אשר מהם תצא תורה וכשרון מעשה רצוי בכוונה רצויה לרצון לפני ה׳, וע״ז אמרו חז״ל במדרש רבה הנותן צדקה אפילו היתה בידו עבירה ונחתם גזר דינו להאבד וניתן רשות למלאך הממונה על הפורענות לילך ולהפרע ממנו, אין המלאך הממונה על הצדקה מניחו, אלא רץ ובא בין מלאכי מרום שנותנים לו ריוח ובא לפני הקב״ה ואומר פלוני שנתת עליו רשות לאבדו יש בידו זכות גדול, והממונה על הפורענות אומר שיש ביד האיש ההוא אלף עבירות ואיך ינצל בשביל זכות אחד? וזה אומר זכות זה שעשה שקול כנגד כל עבירותיו, שעשה צדקה והיה נותן מעות לעניים ומאכיל אותם שהוא פקוח נפשות ולולא צדקתו היו מתים ברעב. אמר הקב״ה כדאי הם נפשות עניים שקיים למחול לו על כל עבירותיו. כי יש חילוק בין המתקן את נפשו לבד שזכותו מעט ובין המקיים נפשות רבות שזכותו הרבה. וכן אמרו חז״ל כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, ואמרו משה זכה וזיכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו שנאמר צדקת ה׳ עשה ומשפטיו עם ישראל. וכעת יאמר ליעקב כי כל יד המרבה ליתן ולחזור וליתן לאביוני עמו להחיות לב נדכאים למען יקומו ויחיו לפני האלהים ללכת בדרכיו ולשמור מצותיו וחקיו ומשפטיו, צדקתו עומדת לעד וקרנו תרום בכבוד ופירותיו מרובים. מי חכם וישמור אלה לקיים מצוה זו שנזדמנה לו להשיב נפש אומללים וחולים ולומדי תורה קדושים אשר בארץ הקדושה, הוא מקום אשר יסד מלכו של עולם לעיקר שמירתן של מצות, כדברי הרמב״ן ז״ל סוף פ׳ אחרי מות כי עיקר כל המצות ליושבים בארץ ה׳, והרבה ראיותיו מדברי חז״ל לקיים הדבר.

[ברכות מארץ ישראל] ואל תהי ברכת העניים אשר יברכו ויתפללו על שלום כל אחד מהמתנדבים קלה בעיניו. שהרי התורה החשיבה הברכה באמרה ושכב בשלמתו וברכך ולך תהיה צדקה לפני ה׳ אלהיך, כמו שהקפידה על ההפך באמרה ולא תתן לו וקרא עליך אל ה׳ והיה בך חטא. ואם תועיל תפלתנו אם נשים פנינו קדימה דרך ארצנו כמאמר שלמה בתפלתו כשנשלמה מלאכת בית ה׳, ושבו אליך בכל לבבם ובכל נפשם בארץ אויביהם אשר שבו אותם והתפללו אליך דרך ארצם אשר נתת לאבותם העיר אשר בחרת והבית אשר בנית לשמך ועשית משפטם וסלחת וגו׳, ובדניאל כתיב וכוין פתיחן ליה בעיליתיה נגד ירושלם וזמנין תלתא ביומא הוה ברך על ברכוהי ומצלא ומודא קדם אלהה. א״כ אין ספק שתועיל התפלה שיתפללו בעדנו העניים בארץ הקדושה מקום מוכן להעלות תפלתם השמימה, כי שלוחי מצוה הם וידם כיד המחזיקים בם לשמור משמרת המצות במקום עיקר שמירתן, ופיהם כפי המחיה את נפשם לשאת בעדם רנה ותפלה בארצות החיים, ע״פ הכלל שבידינו כי שלוחו של אדם כמותו, וזה היה משפט תקון המעמדות כדתנן (תענית פ״ד) אלו הן מעמדות, לפי שנאמר צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני

לחמי, וכי היאך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גבו, התקינו נביאים ראשונים כ"ד משמרות, על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלם של כהנים לוים וישראלים וכו'. ונכח פנינו יהיה מאמר אדון הנביאים נתון תתן ולא ירע לבבך בתתך לו וגו' פתוח תפתח את ידך לאחיך לענייך ולאביונך בארצך וגו' ונרמז בו שעם היותנו מטופלים בעניי עירנו אין לנו להעלים עין מאביוני א"י. ויהיה לבנו תמים בנתינת צדקה זו לשם שמים מלבד החיוב הכללי להחזיק עני ואביון, והוא אשר דבר הנביא ישעיהו והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם, ירצה כי מעשה הצדקה הוא שלום וגמילות חסדים ותועלתו נראית בין כתות האנשים בהקון הקבוץ המדיני, אמנם עבודת הצדקה לשם עבודת ה' ית' שצוה עליה השקט ובטח עד עולם, שתועלתה נצחית בזה ובבא (עי' עקרים מאמר ג' פכ"ח).

[ביאור המאמר] לפי מה שאמרנו למעלה כי יש חילוק בין העושה מצוה גדולה ומרכיש לו בשבילה זכות הרבה ובין העושה מצוות קטנות אשר זכיותיו קטנים בערכם, בזה יתבררו ויתלבנו דברי בעל המאמר אשר הצבנו לראש פנה, כי אמנם הנפש קוהה לחשוב שעל איזה זכות כל שהוא יהיה נצול מאלף עבירות חסר אחת, אלא ודאי שראוי לפתור הענין ולומר כי הזכות היחידי נתעלה מאד וממנו ימשכו וישתרגו זכיות הרבה עד מאד והוא זכות הצדקה שהפליג בו ר"א להורות שהוא שקול כנגד מצות רבות, עד שיתגבר על רוב העבירות להכריע לכף זכות, כי קנה לו בזה פרקליט גדול רב אונים ואמיץ כח, באילו היה המלאך הגדול שר צבא עולם היצירה שהוא עולם המלאכים שנקרא שמו „מטטרון שר הפנים" שעולה בגימטריא אלף חסר אחד, ואליו רמז באמרו מלאך מליץ אחד מני אלף, ובזכות הצדקה יהיה לנו למליץ יושר ויפדאנו מרדת שחת בגיהנם ויזכנו לחיי עולם הבא, אמן.

קנב

דרשה לנדבת חברון

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ע"א

זכור לאברהם וגו' פתח רבי תנחומא בר אבא גפן ממצרים תסיע, מה הגפן היא חיה ונשענת על עצים מתים כך ישראל הם חיים ונשענים על המתים אלו האבות, וכן אתה מוצא כמה תפלות התפלל אליהו בהר הכרמל שתרד האש, כד"א ענני ה' ענני ולא נענה, אלא כיון שהזכיר את המתים ואמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל מיד נענה, מה כתיב שם ותפול אש ה'. וכן משה בשעה שעשו ישראל אותו מעשה עמד ולמד עליהם זכות ארבעים יום וארבעים לילה ולא נענה, אלא כיון שהזכיר את המתים מיד נענה, שנאמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל, מה כתיב שם וינחם ה' על הרעה וכו' (שמות רבה פמ"ג).

[צדקה וזריעה] הנביאים ורבותינו ז"ל המשילו את הצדקה לזריעה כאמרו זרעו לכם לצדקה, וזורע צדקה שכר אמת, ואמרו חז"ל אשריכם זורעי על כל מים, אשריהם ישראל כשהם עוסקים בתורה ובגמ"ח וכו'. והטעם לזה כי יש דמיון עצמי לשניהם, כי כאשר אצל הזריעה צריך הזורע לבקש ולבחור קרקע בת זריעה שיהיה המקום דשן ושמן ומוכן לכך, באופן שמקוה ללקוט הפירות בריוח, וישמור ויזהר מלזרוע בארץ ערבה ושוחה לא מקום זרע אשר פריו לא יתן בעתו, למען לא יאבד זמנו ויגיעו וזרעו. כן הזורע לצדקה ראוי שישתדל לתת אותה לאנשים מהוגנים וראוים לה, ולא יזרע לרוח בתת אותה לריקים ופוחזים אשר לא יוכל לקנות בזה שתהיה המצוה שלמה במעלתה. הלא ראינו שאמר הנביא ירמיהו דרך העונש ויהיו מוכשלים לפניך בעת אפך עשה בהם, ודרש רבה שאמר ירמיהו לפני הקב"ה אפילו בשעה שעושים צדקה הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנים כדי שלא יקבלו עליהם שכר, אבל קשה מניין שמדבר מצדקה, וכתבו התוספות שדייק מלשון לפניך שהיא צדקה שנאמר והלך לפניך צדקך. ונראה ג"כ לומר שמה שמסיים בעת אפך עשה בהם הוא העונש הבא לנותן צדקה לאנשים שאינם מהוגנים, כי צדקה הראויה מגנת על האף והחמה, ובפרט צדקה בסתר, כמו שאמרו (ב"ב פ"א) גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו דכתיב מתן בסתר יכפה אף וכו', שהיא אחת ממדות דיניו ית' כשיתחייב החוטא מחמת עונותיו ע"י הצדקה השלמה הזו ממתיק אותו הדין שלא יעשה פעולתו. אמנם מצינו כי רבינו הקדוש פתח אוצרותיו בשני בצורת ואמר יכנסו בעלי מקרא בעלי משנה בעלי גמרא וכו' דחק ונכנס רבי יונתן בן עמרם וא"ל רבי פרנסני, א"ל קרית א"ל לא, א"ל שנית א"ל לא, א"ל א"כ במה אפרנסך, א"ל פרנסני ככלב וכעורב. בתר דנפיק יתיב רבי וקא מצטער אמר אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ וכו', שהיה מצטער שזרע צדקתו בבלתי הגון, אעפ"כ פרנסו באמרו פרנסני ככלב וכעורב, כי אמת הוא שצריך האדם לבקש לתת צדקתו להגונים ולא לבלתי הגונים, אבל בכ"ז אין לו להתאכזר אם יבא אצלו מי שהוא מוצרך ונודד ללחם שיניחו למות ברעב אף שהוא ע"ה, כי צריך להדמות לקונו שנאמר בו נותן לחם לכל בשר ליודעים ובלתי יודעים את התורה, ונאמר ורחמיו על כל מעשיו.

ויוכל להכשל למנוע פרנסה לתלמיד חכם כמו ר׳ יונתן בן עמרם שלא רצה ליהנות מתלמודו ולעשות התורה קרדום לחפור בו. ואפשר שאם יודע בבירור שהעני הוא מן הריקים ופוחזים ראוי לו למנוע ממנו עזר ותמיכה.

[צדקה לישוב חברון] אמנם אם יש צד ואופן שיזדמן לאדם עשות המצוה כתקונה והשלמות, לזרוע במקום הראוי וההגון הנה מה טוב ומה נעים. ואיזה מקום מוכן להגיע לתכלית המצוה המעולה של צדקה יותר מהעיר קברות אבותינו הקדושים ע״ה היא חברון תוב״ב אשר חננו אלהים והזמין לידינו ליסד מושב הארץ ההיא בהעמדת קדושי עליון עובדי ה׳ אשר תמיד רצו את אבניה ואת עפרה יחוננו אלהים יחננם. והנה לפרסם שמץ דבר מהפלגת המצוה הזאת אומר כי לא הוחלט הדבר מכל צד מה שאמרו חז״ל חסד שעושה עם המתים הוא חסד של אמת שאינו מצפה לתשלום גמול, כי באמת על הרוב כן הוא כי המתים אינם יודעים להשיב גמול, וע״ז היה מתחנן דוד המלך ע״ה כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונך, כי בעודנו חי יוכל להודות לה׳ על חסדו אבל החסד שיעשה עמו אחרי מותו הוא חסד של אמת שלא יוכל עוד להודות לו. עכ״פ יש ויש צד לעשות חסד עם המתים שיוכל לצפות ממנו תשלום גמול, והוא במה שנרצה לעשות עתה על דבר נדבת השלמים אשר בעיר חברון תוב״ב היושבים על משמרת קברי אבותינו הקדושים ינוחו על משכבם בשלום, אשר המה בצדקתם ועוצם זכותם לפניו ית׳, יסבבו עלינו ועל בנינו ועל דורותינו שפע שבע רצון, להרחיק נזקנו ולקרב תועלתנו, ולמהר גאולתנו שתהיה ב״ב, אכי״ר.

קנג

דרשה על גמילות חסדים

מיסוד ס׳ עוללות אפרים ח״ד עמוד ג׳

ר׳ חמא בר חנינא דרש מאי דכתיב אחרי ה׳ תלכו, וכי אפשר להלוך אחרי השכינה, הלא כתיב כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא? אלא הלך אחרי מדותיו מה הוא מלביש ערומים וכו׳ (סוטה).

[חסד חנם] חסד השי״ת עם בריותיו הוא מתנת חנם, ושכרו תמיד קודם למעשה בני אדם, ובזה השקיט בעל חובות הלבבות (הובא גם בעקידה פ׳ ואתחנן) את תלונות האנשים אשר יתפארו במה שלמדו תורה ועשו מעשים טובים ואומרים כי ראוי להם שכר בעוה״ז והטובות הזמניות מצד מעשיהם, והם כשכיר שבא בשכרו. אולם לא מחכמה יאמרו כן, כי כך היא המדה שאין שכירות משתלמת אלא בסוף, וסוף זמן הפעולה הוא בצאתם מארץ מאפליה זו לעולם הנצחי, א״כ עיקר השכר הוא בעוה״ב. ועוד גם זאת שהם דומים למשהין שטרות פרועים ותובעים מאחו ית׳ דבר שאינו חייב להם מאומה, כי הקב״ה מקדים תמיד השכר אל המעשה, כי מיום שנברא האדם הכין לפניו כל מיני צרכיו והצילו מכל המקרים הרעים ועשה עמו הרבה טובות, אשר אין ערך להם המעש״ט שאדם עושה בעוה״ז ואין כדאי להשיב תגמולי השי״ת וע״ז נאמר מי הקדימוני ואשלם, כי קודם שאדם עושה ציצית בבגדו כבר הכין לו הקב״ה הטלית וכו׳, וא״כ אין לאדם שום חוב על השי״ת ואדרבא הוא תמיד נשאר חייב לו, וזהו מה שדרשו אחרי ה׳ תלכו, שכל המעשים שאדם עושה הם אחרי ה׳ כי הקב״ה הוא המתחיל תמיד מקודם לעשות טובות. ומהצעה זו למדו השלימים שלא לבקש מהשי״ת אלא מתנת חנם, כמו שפירש רש״י ז״ל בפ׳ ואתחנן שהצדיקים אין תולין השאלה בזכות מעשיהם הטובים מפני שחושבים שכל מעשיהם הם דרך תשלומין על הטובות שכבר עשה הקב״ה עמהם. ולכן אמרו חז״ל לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח״כ יבקש צרכיו, וראיה ממשה רבינו שאמר אתה החילות וגו׳ שהקב״ה התחיל להראות את הטובות ומעשי שאני עושה הם דרך תשלומין על העבר, וא״כ אין לי עליו שום תביעה ואני מבקש מתנת חנם בלשון ואתחנן. וכן אמרו אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס, היינו שהפרס יבוא אחר השימוש, כי כבר לקחו הפרס למפרע, ולא יתכן לשאול פרס שתי פעמים, וזש״ה לך ה׳ החסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, כי כבר שלמת לו מתחלה על חשבון מעשהו שיעשה אח״כ, וא״כ לך ה׳ חסד, שאתה עושה עמו חסד חנם גם בעוה״ז מלבד שכרו הצפון לו לעוה״ב. ונראה שעל ענין זה אמרו במס׳ אבות איזו דרך רעה שיתרחק ממנו האדם, ומסיק שם הלוה ואינו משלם אחד לוה מן המקום וכו׳, וזה יצדק לפי דברינו על כל הטובות שהאדם מקבל מן הקב״ה בדרך הלואה וחסד, וצריך לשלם בעשיית המצות. ומצינו מפורש ע״י דוד המלך ע״ה באמרו מה אשיב לה׳ כל תגמולוהי עלי, רצה לומר כל מה שאני עושה מן המצות הוא דרך השבה ופרעון חובי ואעפ״כ אינו מספיק כי תמיד תגמולוהי עלי כי יש לו חוב עלי ממה שגמלני הטובות יתר ממה שאני משיב לו.

[תשלום גמול] גם בעשיית הצדקה צריך האדם לעשותה בנפש חפצה מבלי לצפות לתשלום גמול, רק לחשוב אותה כאילו הוא פורע חובו להשי״ת בעד הטובות שגמל עליו. וזש״ה צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת, אלו האומות שאינן עושין כ״א להתגדל ולהמשיך ממ[ש]לתם, כי הם מצפים שעי״ז יתגדלו

ויתרוממו ועל השכר הזה הם מקוים בעד הצדקה שעושים, והרי הם כמלוה ברבית, אבל ישראל עושים צדקה ע"ד חסד של אמת שאינם מצפים לתשלום גמול, וצדקה כזו תרומם גוי, והם נקראים מלוה ה' חונן דל, הלואה בלי רבית, ועם כי סופו לפרוע על כל פנים, לא יתכוין הנותן צדקה לתשלומו. ואף שחז"ל דרשו עשר תעשר, עשר בשביל שתתעשר וכו' שנאמר ובחנוני נא בזאת וגו' דווקא במעשר התירו ולא בסתם צדקה, אבל הקב"ה עושה עמו חסד חנם, ובזכות הצדקה יזכה למקור החיים, ובשכר שהחייה העני גם ה' ישמרהו ויחייהו כמ"ש עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא וגו' וזה נרמז במה שנאמר בישעיה הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית וגו' וסמיך ליה אז תתענג על ה' והאכלתיך נחלת יעקב אביך וגו' וזה נחלה בלי מצרים בבוא גואל צדק בבי"א.

קנד

דרשה לפדיון שבוים

מיסוד ס' נפוצות יהודה דרוש כ"ג

במדרש אהיה אשר אהיה, כשם שאתה הוה עמי כך אני הוה עמך, אם פותחין את ידיהן ועושים צדקה אף אני אפתח את ידי שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב ואם אינן פותחין את ידיהן מה כתיב הן יעצור במים ויבשו (איוב י"ב).

[מצוה לפדיון שבוים] חז"ל (ב"ב פ' השותפין) הודיעו לנו פרשת גדולת המצוה של פדיון שבוים לקרוא לאסורים דרור, בספור המעשה, איפרא הורמיז אמיה דשבור מלכא שדרה ארנקי דדינרי קמיה דרב יוסף, אמרה ליה תיהוי דא למצוה רבה, יתיב רב יוסף וקא הוי בה מצוה רבה מאי הוי? א"ל אביי מדשני רב שמואל בר יהודה אין פוסקין צדקה על היתומים ואפילו לפדיון שבוים, שמע מינה מצוה רבה פדיון שבוים היא, דכתיב והיה כי יאמרו אליך אנה נצא ואמרת אליהם כה אמר ה' אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי (ירמיה ט"ו), חרב קשה ממות וכו' שבי קשה מכלם דכולהו איתנהו ביה, פי' שהשבוי הוא ביד השונא לעשות בו כחפצו אם למות אם לחרב אם לרעב. ומי יודע שמא בין השבוים נמצא איזה ינוקא שהוא תלמיד חכם, וכמו שאירע לרבי יהושע בן חנניא שהלך לכרך גדול (רומא), אמרו לו תינוק אחד יש בבית האסורים יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים, הלך ועמד על פתח בית האסורים ואמר מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים (ישעיה מ"ב) ענה אותו תינוק ואמר הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו, אמר מובטחנו בו שמורה הוראה בישראל, העבודה! שאיני זז מכאן עד שאפדנו בכל ממון שפוסקין עליו, אמרו לא זז משם עד שפדאו בממון הרבה ולא היו ימים מועטים עד שהורה הוראה בישראל ומנו רבי ישמעאל בן אלישע. פי' דאע"ג ששנינו שאין פודין שבוים יותר מכדי דמיהן; תלמיד חכם שאני. ומה שאירע לר' ישמעאל בן אלישע שהיה כהן גדול אירע לבנו ולבתו שהשוו אליו בנוי וביופי ונפלו בשביה, ועליהן קונן ירמיה על אלה אני בוכיה על הבן ועל הבת. אלה וכיוצא בהן יספיקו להטות לב המתנדבים ולהלהיב תשוקתם אל הנדבה הזאת לקרוא לשבוים דרור ולאסורים פקח קוח, וכ"ש עם צירוף בחינת הזמן אשר בו נזדמנה מצוה זו לידינו הוא יום שבת הגדול של פסח אשר בו הוחל לקרוא ב"ד של מעלה שרו של מצרים לשדד כח מזל טלה שלהם כדי להכין הדרך לפדות אותנו מעבודתם הקשה, כי אבותינו ספרו לנו כי ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים חמישי בשבת היה ועשור לחדש בא בשבת, ובאותו היום היו ישראל תופסין השה למטה לרמוז שהיה תפוס למעלה טלה שלהם שהיה מזל מצרים, וכיון שהוסר כח מזלם טלה שהוא בכור למזלות, באה עליהם מכת בכורות, בהסכמת דעת עליון באמרו כה אמר ה' בני בכורי ישראל ואומר אליך שלח את בני ויעבדוני ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך, הכל בא בכוון והתיחסות נפלא במדה במשקל ובמשורה. אם כן זה היום עשה ה' לפקח בו על פדיון נפשנו נגילה ונשמחה בו להלוך בארחותיו ואח פדה יפדה.

[מסייע למצוה] בפ' צו שאנו קורין היום נאמר המקריב את זבח שלמיו לה' יביא את קרבנו לה' מזבח שלמיו ידיו תביאנה וגו', כאילו הכתוב מכריז וצווח כי המקריב נדבה הוא מוכן מאליו להביא נדבתו ולא יחכה לאיש אשר יאמצנו ויעוררו לכך, אפס ראיתי חובה לעצמי משום הדור מצוה להראות את עצמי כמסייע ידי עושי מצוה אע"פ שאין צריכין לכך, וכמקרה הכהן המשרת גם אני יקרני כי בהקרבת זבח השלמים היה מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף, וגם אני אניח ידי תחת יד המתנדבים, נראה כמניף אע"פ שהתנופה נעשית מאליה, ואם הייתי בזה מסייע שאין בו ממש לא תהיה פעולתי ריקנית ובטלה מצד הכשר הכוונה בה. וכמו שאמרו בתנחומא סוף פ' פקודי עה"פ ויהי בחדש הראשון באחד לחדש הוקם המשכן, שנראה מזה שהמשכן הוקם מאליו ואח"כ אמר ויקם משה את המשכן שמשה הקימו, כי משה רבינו לא היה יודע איך להקים את המשכן וא"ל הקב"ה עסוק בידיך והוא עומד מאליו ואני כותב עליך שאתה הקימותו שנאמר ויקם משה את המשכן,

ע"כ. כך עם היות תנופה זו נעשית מאליה יהי נא שמי נקרא עליה לטובה ולזכות.

[נתינת צדקה כמו קרבן] בהקריב אדם את קרבנו לה' צריך לארבעה תנאים, א') שתהא נפשו מטוהרה זכה וברה לאלהים בכוונה מעולה, ב') שיהא קרבנו מהודר וראוי להתכבד בו כפי ערך הנותן, עשיר בשורו ועני בשיו, ג') שיזדרז בדבר בכל מיני זריזות, ד') שיעשה כל זה בשמחה, כי זהו עיקר העבודה שתהיה בשמחה ובטוב לבב כמאמר המשורר (תהלים ק') עבדו את ה' בשמחה בואו לפניו ברננה, ואמר (שם ב') עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה, רוצה לומר שתהיו שמחים בהגעתכם למעלה זו מהיראה, ולא תהיה יראתכם אותו יראה שיש בה עצב כיראת מלך ב"ו. ואמר עוד (שם ס"ח) ישמחו ויעלצו לפני אלהים וישישו בשמחה. וכתיב אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. וכן בצדקה צריך לשמור ארבעה תנאים אלו: א') שיתנדב בכוונה רצויה לשם שמים, ב') נדבה ראויה להתכבד לפי מסת ידו של נותן, ג') בזריזות, ד') בשמחה. כי בה ישביע נפש שוקקה ונפש רעבה מלא טוב. ובזה יבואר המאמר שהתחלנו בו, כשם שאתה הוה עמי כך אני הוה עמך וכו', וכן אמר דוד המלך ע"ה ה' צלך על יד ימינך, מה צלך אם אתה משחק לו הוא משחק לך ואם אתה בוכה לו הוא בוכה כנגדך, ואם אתה מראה לו פנים זעומות או מסוברות אף הוא עושה כן. כך הקב"ה כשם שאתה הווה עמו כך הוא הווה עמך. ויש להמליץ ע"ז מה שאמרו על מלת צדקה שהיא מתהפכת בא"ת ב"ש גם כן למלת צדק"ה, להורות כי רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, כי צדקה תהיה לנו ממנו ית' חלף מעשה עבודת צדקתו. ועתה נשא לבבנו אל כפים להתנדב בשמחה למען נזכה לגאולה וישוב ה' לשוש עלינו לטוב, וישקנו ד' כוסות של נחמות הנרמזות בהן. ע"כ נזבח לאלהים תודה ונשלם לעליון נדרנו בפדיון זה בשמחה וטוב לבב, כי ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה, ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה, אמן.

קנה

דרשה על ביקור חולים

מיסוד ס' עוללות אפרים ח"ד עמוד ד'

אמר רשב"ל מנין לביקור חולים מן התורה, שנאמר אם כמות כל האדם ימותון אלה ופקודת כל האדם יפקד עליהם. מאי משמע? אמר רבא אם כמות כל האדם וגו' ופקודת כל האדם שהם חולים ומוטלים על ערשותיהם ובני אדם מבקרים אותם וכו' (מס' נדרים).

[תועלת המבקר והמבוקר בחולה] ביקור חולים יש לו ארבעה מיני תועלת ולשון פקידה כולל ארבעתם, כי מלת פקידה יש לה ארבעה פירושים: א') מה שהוא לשון חסרון כמו ולא נפקד ממנו איש, ב') מה שהוא לשון זכירה כמו וה' פקד את שרה, ג') מה שהוא לשון מינוי ונזבר כמו ויפקד המלך פקידים, ד') מה שהוא לשון מספר כמו כל העובר על הפקודים. ולעומתם מצינו בענין הביקור שיש בו ארבעה מיני תועלת. הראשון מה שאמרו חז"ל כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה וכו', וזה לפי שכבר אמרו שהמבקרו נוטל אחד מששים מחליו, ודבר זה נראה לפרש לפי שהוא ידוע ממאמר חז"ל כי מלאך המות שיתין רהיטי רהיט וכו' כלומר ששים מיני חלאים רודפים אחר האדם בכל יום והם סיבת מיתתו, וסמך לזה תבא בכלה אלי קבר, בכל"ח גימטריא ששים, ואם כן כח החיוני שבאדם בטל בששים כדין כל ביטול איסורים שבתורה, וזה החולה בודאי השגוהו שיתין רהיטי אלו ויש לחוש למיתתו שכח החיוני לא יתבטל בהם, לפיכך המבקרו שנוטל ממנו אחד מששים נשארו רק נ"ט ואז לא יתבטל הכח החיוני בו, ובזה גורם לו שיחיה כי מחסר ממנו חלק אחד מששים. ואמרו שדוקא בבן גילו. כי החולה שרואה את בן גילו חזק ובריא יאמר לא נופל אני ממנו ויתחזק הרוח בו, כמ"ש רוח איש יכלכל מחלה וגו' ויקל עליו חליו. וש"ה ופקודת כל האדם יפקד היינו לשון חסרון ע"י ביקור החולה. השני הוא מין תועלת המבקר, שהביקור גורם לו לפשפש במעשיו כי יראה בפחיתת האדם וישוב אל לבו לומר מה אני ומה חיי, כי גם אנכי מזומן למקרה ופגע כמוהו, ועי"ז ישיב אל לבו לתקן מעלליו ע"ד שנאמר והחי יתן אל לבו. וזהו פקודת כל האדם לשון זכירה, שהביקור הוא כמזכיר את הבריות לומר שובו מדרכיכם הרעים, וישליך מנגד עיניו כל חמדות המדומות כי יזכור סוף כל אדם. השלישי הוא הנגלה והמפורסם יבקרו ולהמציא לו כל צרכיו אם איש עני הוא, ואף אם עשיר הוא הכתוב קראו דל, כמ"ש חז"ל אשרי משכיל אל דל אין דל אלא חולה וכו', וזה לפי שכל ממונו אינו שוה לו כי לא יוכל להשתמש בו בהיותו מוטל על ערש דוי, והוא מונה איש פקיד ונזבר על ממונו, ובדרך זה הוא פקודת כל אדם לשון מנוי שפוקד על נכסיו בעת חליו. הרביעי הוא לשמח את נפש החולה, כי הביקור יתן שמחה בלבו בראותו שהוא חשוב בעיני הבריות עד שרבים יבקרוהו ודורשים בשלומו, והשמחה היא סיבה גדולה להקל מעליו החולי, כמ"ש רוח איש יכלכל מחלה ורוח נכאה מי ישאנו, כשאין מבקרין

אותו רוחו נכאה כי יחשוב שאין לו אוהבים אשר ידאגו על חליו.

[שכר המבקר את החולי] אמרו חז"ל (נדרים פ' אין בין המודר) כל המבקר את החולה ניצול מדינה של גיהנם שנאמר אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה', אין דל אלא חולה שנאמר מדוע אתה ככה דל בן המלך ואין רעה אלא גיהנם שנאמר וגם רשע ליום רעה. ואם בקרו מאי שכרו בעוה"ז? ה' ישמרהו ויחייהו יאושר בארץ ואל תתנהו בנפש אויביו, ישמרהו היינו מיצר הרע, ויחייהו מן היסורין, יאושר בארץ שהכל מתכבדין בו, ואל תתנהו בנפש אויביו שיזדמנו לו רעים כנעמן שרפאוהו מצרעתו ואל יזדמנו לו רעים כרחבעם שחלקו מלכותו. וכפי הנראה פרט להמבקר ארבעה מיני שכר בעוה"ז, והם בעצם ארבעה מיני תועלת שזכרנו לעיל: א') שבן גילו ורעהו מחסר ממנו חלק אחד מששים וז"ש ואל תתנהו בנפש אויביו כי האויב הבא לבקרו אינו בן גילו ואינו מחסר ממנו מאומה, ב') שהבקור גורם להביאו לידי זכירה שיפשפש במעשיו זש"ה ישמרהו מיצר הרע המחטיא את האדם, וע"ד שאמרו במס' ברכות לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע, אי אזיל מוטב ,אם לאו יזכור לו יום המיתה וכו' וידוע שהבקור לחולה מזכירו יום המיתה וזה סיבה לביטול יצה"ר ותשובתו אל ה'. ג') שהבקור הוא לצרכו להמציא לו הדברים שהוא צריך להם לרפואה זש"ה ויחייהו מן היסורין, ד') בביקור זה הוא מקרר דעתו לחשוב שהוא מן הנכבדים כאמור יאושר בארץ שהכל מתכבדין בו וכו'. ולפי שביום השבת אין מתעסקין ברפואתו אם אין בו פקוח נפש לכך הנכנס לבקר את החולה אומר שבת היא מלזעוק (להתפלל תחנונים עליו) ורפואה קרובה לבא וכו' שבנא איש ירושלם בכניסתו היה אומר שלום וביציאתו היה אומר שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבא ורחמיו מרובים ושבתו בשלום (שבת י"ב), וע"י התעוררותם לרחמי שמים ולרפואתו תתעורר התשובה בלבותם, כד"א רפאה נפשי כי חטאתי לך, וה' הטוב יכפר בעדם.

דרשות על המיתה והספדים

חומר לדרוש על אדות מיתה והספד

[העלמת המיתה] סיבה המיתה היא חטא אדם הראשון ואשתו שאכלו מעץ הדעת טוב ורע, ונקנסה מיתה לכל באי עולם בין לרשעים ובין לצדיקים, ולדעת רב אמי אין מיתה בלא חטא, רק מפני כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז') לכן מוכרח כל איש למות. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה מפני מה קנסת מיתה על אדם הראשון? א"ל מצוה קלה צויתיו ועבר עליה. א"ל משה ואהרן מפני מה מתו? א"ל מקרה אחד לצדיק ולרשע וגו', ויש אומרים שגם הם בחטאם מתו שנאמר יען לא האמנתם בי, הא אם האמינו לא מתו (שבת נ"ה). יום המיתה נעלם מכל חי, וגם יצחק אמר לא ידעתי יום מותי (בראשית כ"ז). בין שבעה דברים המכוסים מבני אדם נחשב יום המיתה דכתיב (קהלת ט') כי גם לא ידע האדם את עתו (ב"ר פס"ה). דוד המלך בקש הודיעני ה' קצי ומדת ימי מה היא (תהלים ל"ט), א"ל גזרה היא מלפני שאין מודיעין קצו של בשר ודם וכו' א"ל בשבת תמות וכו' (ולא אמר לו באיזו שבת), כל יומא דשבתא הוה יתיב וגריס כולי יומא (כי התורה מצלת מן המות), ההוא יומא דבעי למינח נפשיה קם מלאך המות קמיה ולא יכיל ליה דלא הוה פסק פומיה מגירסא. אמר מאי אעביד ליה? הוה ליה בוסתנאי אחוריה ביתיה, אתא מלאך המות סליק ובחיש באילני, נפיק למיחזי הוה סליק בדרגא איפחית דרגא מתותיה אישתיק ונח נפשיה (שבת ל'). כתיב אין שלטון ביום המות (קהלת ח'), רבנן אמרי אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח, אין אדם שליט ברוח של מלאך המות לכלותו ממנו, ומנין שמלאכים נקראו רוחות שנאמר עושה מלאכיו רוחות (תהלים ק"ד), ואין שלטון ביום המות, אין אדם שליט לומר למלאך המות המתין לי עד שאחשב חשבונותי ואח"כ אתה בא, ואין משלחת במלחמה אין אדם יכול לומר הרי בני או עבדי או בן ביתי תחתי, ולא ימלט רשע את בעליו אין מי שיתלה אנקליטון (קטגוריא) ואין מי שיאמר אנקלומא (סנגוריא, כלומר אין מי שיתלה האשמה באחרים או לתלות וללמד עליו זכות שלא ישלוט בו המות) וכו'. א"ר לוי נ"ב פעמים כתיב והמלך דוד, כיון

שנטה למות כתיב ויקרבו ימי דוד למות (מ"א ב') משום ואין שלטון (מלכות) ביום המות (קהלת רבה פ"ח). כתיב אח לא פדה יפדה איש לא יתן לאלהים כפרו (תהלים מ"ט), שלשה אוהבים יש לו לאדם בחייו ואלו הן בניו ובני ביתו. ממונו ומעשיו הטובים. בשעת פטירתו של אדם מן העולם הוא מכניס את בניו ובני ביתו ואומר להם בבקשה מכם בואו והצילוני מדין המות הרע, והם משיבים אותו ואומרים לו, האם לא שמעת שאין שלטון ביום המות, וכתיב אח לא פדה יפדה, והוא מכניס את ממונו וא"ל בבקשה ממך הצילני מן המות הזה, והוא משיב לו איש לא יתן כפרו ויקר פדיון נפשם וחדל לעולם, וכתיב לא יועיל הון ביום עברה (משלי י"א). אח"כ הוא מכניס את מעשיו הטובים ואומר להם בואו והצילוני מן המות הרע, והם משיבים אותו ואומרים לו עד שלא תלך הרי אנו מקדימים אותך ובאים לפניך, שנאמר וצדקה תציל ממות (שם י"ב). וכי יש צדקה מצלת ממות? אלא ממות רע, וכתוב אחר (ישעיה נ"ח) אומר והלך לפניך צדקך וכבוד ה' יאספך (פרקי דר"א פל"ד). אמרו חז"ל מת בן חמשים זו מיתת כרת, בן חמשים ושתים זו מיתת שמואל הרמתי ע"ה, בן ששים זו מיתת כל אדם. אמר מר זוטרא מאי קרא תבא בכלח אלי קבר (איוב ה') בגימטריא הכי הוא ששים שנה. מת בן שבעים זו היא מיתת שיבה, מת בן שמונים זו מיתת גבורה שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה (תהלים צ'). שלמה המלך אמר עת ללדת ועת למות (קהלת ג'), א"ר ברכיה הזה כל חכמתו של שלמה שאמר עת ללדת ועת למות? אלא אשרי אדם ששעת מיתתו כשעת לידתו, מה שעת לידתו נקיה מן החטא אף שעת מיתתו תהא נקיה (ירוש' מגילה פ"א). ד"א משעה שאדם נולד נגזר עליו כמה שנים יחיה, אם זכה הוא משלים שנותיו ומוסיפין עליהן, ואם לאו פוחתין לו מהן דכתיב יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה (משלי י') וכו' (זבחים קט"ו). כתיב כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת כשבא (קהלת ה'), גניבא אמר משל לשועל שראה כרם שהיה מסוייג מכל פנותיו ומצא שם נקב אחד ובקש להכנס בו ולא יכול, מה עבד? צם תלת יומין עד דכחיש ותשש ועאל בהדא נקובה ואכל ענבים ונעשה שמן. בעא למיפק ולא יכול לעבור, חזר וצם תלת יומין אחרנין עד דכחיש ותשש וחזר היך מה דהוו ונפיק. כד נפיק הוה אפיך אפוי ואיסתכל ביה, אמר כרמא כרמא! מה טב את ומה טבין אינין פירין בגווך, וכל מה דאית בך יאין ומשבחין, ברם מה הנייה ממך? כמא דבר נש עליל לגווך כך הוא נפיק. וכך הוא דין עלמא! הה"ד כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת כשבא ומאומה לא ישא בעמלו שיולך בידו. ד"א כאשר יצא מבטן אמו, כדתניא כמו שבא אדם כן ילך, אדם בא בקול (כשנולד) ונפטר מן העולם בקול, בא בבכיה ונפטר בבכיה בא בחִיבה ונפטר בחיבה (הספד), בא באנחה (היולדת) ונפטר באנחה, בא בבלי דעת ונפטר בבלי דעת. תני בשם ר"מ כשאדם בא לעולם ידיו הן קפוצות כלומר כל העולם שלי הוא ואני נוחלה, וכשהוא נפטר מן העולם ידיו פשוטות כלומר לא נחלתי מן העולם כלום, שכן אמר שלמה ומאומה לא ישא בעמלו שיולך שם (קהלת רבה פ"ה). המות אינו מבחין בין טוב לרע, ושולט גם על הצדיקים, זש"ה הן צדיק בארץ ישולם (משלי ל"א), לא נאמר אלא נגד משה הצדיק שלא היה כמותו לא בנביאים ולא בחכמים, שהרי הקב"ה מעיד עליו ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו', אעפ"כ לא היה ספיקה בידו להציל עצמו מן המיתה. שכן אמר דוד כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו כצל ימינו על הארץ ואין מקוה (דהי"א כ"ט), והלא כתיב קוה אל ה' ושמור דרכו וירוממך לרשת ארץ (תהלים ל"ז) ומה ת"ל ואין מקוה? אלא אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע לכל מרות אדם מקוה, אם הוא עני עד שיתעשר, אם הוא חלש עד שיהיה גבור, חולה עד שיתרפא, חבוש בבית האסורין עד שיתירוהו, אבל יום המיתה אין לו תקוה. וזהו שאמר שלמה הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע (קהלת ט') וכו'. אברהם הצדיק בדקו מיתה נמרוד הרשע בדקו מיתה, יצחק בדקו מיתה אבימלך בדקו מיתה, משה בדקו מיתה פרעה בדקו מיתה וכו'. ומעתה מה הועילו הצדיקים שעסקו בתורה ובמצות ומעשים טובים בעוה"ז, ומה הפסידו הרשעים שחטאו והחטיאו בעולם הזה? שלמה פירשה, מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ (שם ג'), רוח בני האדם אלו נשמותיהן של צדיקים שהן מונחות וגנוזות תחת כסא הכבוד, ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ אלו נשמותיהן של רשעים שיורדות לגיהנם וכו' (תנחומא).

[מיתת צדיקים] ר' יוחנן אמר מפני מה נגזרה מיתה על רשעים? שכל זמן שהרשעים חיים הם מכעיסין להקב"ה הה"ד הוגעתם ה' בדבריכם (מלאכי ב'), וכיון שמתו פוסקים מלהכעיסו, דכתיב שם רשעים חדלו רוגז (איוב ג'). ומפני מה נגזרה מיתה על צדיקים, שכל זמן שהצדיקים חיים נלחמים עם יצרם, וכיון שמתו ינוחו, שנאמר ושם ינוחו יגיעי כח (שם). ריש לקיש אמר כדי ליתן שכר טוב לצדיקים כפליים שלא היו ראוים לטעום טעם מיתה וקבלו טעם מיתה, שנאמר לכן בארצם משנה יירשו (ישעיה ס"א) ולהפרע מן הרשעים כפליים שגרמו מיתה לצדיקים, לכך כתיב ומשנה שברון שברם. ואם תאמר יגזור מיתה על הרשעים בלבד ולא על הצדיקים? אלא כדי שלא יאמרו הרשעים כלום הצדיקים חיים אלא בשביל שהם מסגלים מצות ומעשים טובים, אף אנו נסגל

מצות ומעשים טובים, ונמצאת עשיית המצוה שלא לשמה (ב"ר פ"ט). כתיב הן בקדושיו לא יאמין (איוב ט"ו), ר' יוחנן כי מטי להאי קרא בכי, אי בקדושיו לא יאמין במאן מאמין? יומא חד הוו קא אזיל באורחא חזייה לההוא גברא דהוה מלקט תאני, שביק הנך דמטו (שנתבשלו כל צרכן והם יותר טובים אך אינם נשמרים כ"כ בדרך שממהרין לרקוב) ושקל הנך דלא מטו, א"ל לאו הני מעלן טפי? א"ל הני לאורחא בעינן להו, הני נטרן והני לא נטרן, אמר היינו דכתיב הן בקדושיו לא יאמין (חגיגה ה'), וכן הצדיקים שהם יותר טובים יש לחשוש בהם שמא יכשלו במעשיהם וצריכים שמירה יתירה, והקב"ה הרואה את הנולד אם יודע שיחטא הצדיק בזקנתו ימית אותו קודם זמנו. המשורר ע"ה אמר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, אמר הקב"ה קשה בעיני לומר לצדיקים שימותו, קשה בעיני לומר לאברהם שימות שכבר הקנני שמים וארץ וירד לכבשן האש וקידש שמי ברבים, קשה בעיני לומר ליצחק שימות שכבר השלים נפשו לעקדה על גבי המזבח וקידש שמי בעולם, קשה לומר ליעקב שימות שהרי עמל בתורה וכו' וכן לחנניה מישאל ועזריה וכו', ואילולא ששאלו הצדיקים מיתה בפיהם לא היו מתים לעולם, כיצד? אברהם אמר ואנכי עפר ואפר (בראשית י"ח), ויצחק אמר בטרם אמות (שם כ"ז), יעקב אמר אמותה הפעם (שם מ"ו), משה אמר כי אנכי מת בארץ הזאת (דברים ד'), דוד אמר תהי נא ידך בי (ש"ב כ"ד), יונה אמר קח נא את נפשי (ד'). ולפי שהצדיקים שואלים מיתה בפיהם אמר הקב"ה יסתלקו אלו מפני אלו, כי אין מלכות פוגעת בחברתה, כי אילמלי אברהם קיים היאך היה יצחק מנהיג שררה, וכן יעקב וכו' (מדרש תהלים קט"ז). אמנם אף שנאמר ביעקב ויגוע ויאסף אל עמיו (בראשית מ"ט). א"ר יוחנן יעקב אבינו לא מת, א"ל רב נחמן לרב יצחק וכי בכדי ספדו ספדייא וחנטו חנטייא? א"ל מקרא אני דורש ואתה אל תירא עבדי יעקב וגו' כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים, מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים (תענית ה':). ודייק מדכתיב ויגוע ולא כתיב וימת, שהניח אומה שלימה אחריו ולכן נקרא „ישראל סבא" כי נשאר אב זקן בכל הדורות. אמר ר' יודן אלמלא שהעמיד הקב"ה צדיקים אחרים תחתיהם כבר חזר העולם לאחוריו, כתיב אחרי מות אברהם וכתיב וישב יצחק ויחפור את בארות המים, כתיב ויהי אחרי מות משה וכתיב ויאמר ה' אל יהושע, כתיב ויהי אחרי מות יהושע וכתיב ויאמר ה' יהודה יעלה בתחלה, כתיב ויהי אחרי מות שאול וכתיב ודוד שב מהכות את עמלק (ב"ר פמ"ד ופס"ו). והדר שמע כי שכב דוד עם אבותיו וכי מת יואב (מ"א י"א), דרש ר' פינחס בר חמא, מפני מה נאמר בדוד שכיבה וביואב מיתה? דוד שהניח בן כמותו נאמר בו שכיבה, יואב שלא הניח בן כמותו נאמר בו מיתה (ב"ב קט"ז). א"ר יודן מפני מה נסמכה מיתת אהרן לשבירת לוחות (דברים י'), מלמד שהיה קשה לפני הקב"ה מיתתו של אהרן כשבירת לוחות, א"ר חייא בר אבא באחד בניסן מתו בניו של אהרן ולמה מזכיר מיתתן ביוה"כ (שנאמר ואל יבא בכל עת אל הקדש רק ביוה"כ ולכן קורין הפרשה ביוה"כ, עי' ירוש' יומא פ"א), אלא מלמד כשם שיוה"כ מכפר שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם, כך מיתתן של צדיקים מכפרת, דכתיב ויקברו את עצמות שאול וכתיב ויעתר אלהים לארץ אחרי כן (ש"א כ"א, ויק"ר פ"כ). ומצינו שגם הצדיקים במותם לא היו בטוחים אף כי השתדלו בכל כחם לקיים מצות ה' כראוי ולעסוק בתורה לשמה כדי לזכות לחיי עוה"ב, וזה מחמת ענותנותם וגם חששו שמא יגרום החטא כמו שאמר יעקב אבינו קטנתי מכל החסדים וגו'. בשעת פטירתו של ר' יוחנן בן זכאי היה מגביה קולו ובוכה, אמרו לו תלמידיו, רבי! נר הגבוה, פטיש החזק, מפני מה אתה בוכה? אמר להם אם לפני מלך ב"ו אני הולך להקביל פניו, אף אם יכעוס עלי אין כעסו אלא בעוה"ז, וכי ימיתני אין המיתה אלא בעוה"ז, ולא עוד אלא שאני יכול לגנבו בדברים ולשחדו בממון, הרי אני הולך להקביל פני מלך מלכי המלכים הקב"ה, שאם יכעוס עלי כעסו כעס עולם, ואם יאסרני אסורי לעולם, ואיני יכול לגנבו בדברים או לשחדו בממון, ולא עוד אלא שמוכנים לפני שני דרכים אחד של ג"ע ואחד של גיהנם ואיני יודע לאיזה מקום מוליכין אותי. עליו הכתוב אומר לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה (איוב כ"ב, אבות דר"נ פכ"ח, ובגמרא ברכות).

[הספדים] בימים הקדמונים סבבו הסופדים בשוק, וקראו למקוננות, והאבלים שלמו להם לפי ערכם ולפעמים יותר מיכולתם, עד כי אשה אחת נתנה המעות שכינס בעלה לעלות לרגל לידי הספדן ולא נשאר לה על הוצאת הדרך לעלות לירושלם (מו"ק ח'), ולפי רוב השכר שנתנו העשירים כן הרבו הספדנים את שבחי המת, וע"ז אמרו חז"ל כשם שנפרעים מן המתים (אם היו רשעים בחייהם) כן נפרעים מן הספדנים (ברכות ס"ב) אם אמרו שבחים של שקר. וצריכין להזהר מאד אפילו בת"ח שלא לשבחו במה שאין בו, היכא דבר אוריין (בן תורה) הוא ספדין ליה בשבחא דאורייתא, בן אבהן (יחסן) ובר אוריין ספדין ליה בשבחא דנפשיה ודאבהתיה, בר אבהן ולא בר אוריין ספדין ליה בשבחא דאבהתיה, אבל אם יצא לתרבות רעה אפילו הוא בר אבהן לא די שאין מספידין עליו בשבחין אלא שמזכירין גנותו כדי ללמוד ממנו מוסר, ת"ר מעשה בבנו דר' חנניא בן תרדיון שיצא לתרבות רעה, תפשוהו לסטים והרגוהו ונמצא תפוח לאחר שלשה ימים, נתנוהו במכמורת והביאוהו במטה והכניסוהו לעיר, והיו מקלסין אותו לכבוד

אביו. אמר להם ר׳ חנניא הניחו לי ואני אפתח על בני, קרא עליו המקרא הזה ונהמת באחריתך ככלות בשרך ושארך, ואמרת איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי, ולא שמעתי בקול מורי ולמלמדי לא הטיתי אזני, כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה (משלי ה׳), והיה חוזר בהן פעמים הרבה. אמו קראה עליו המקרא הזה כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו (שם י״ז), אחותו קראה עליו המקרא הזה ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ (שם כ׳). אשריהן של צדיקים שהן מקבלים עליהם מדת הדין (מדרש הגדול פ׳ חיי שרה). אולם החוב מוטל על הצבור להספיד תלמיד חכם כראוי לו, ואמרו כי חמה לוקה על אב״ד שמת ואינו נספד כהלכה (סוכה כ״ט ע״ב). העיקר הוא אם מת האיש בשם טוב העולה על כל המעלות, ועליו נאמר טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו (קהלת ז). ר׳ יוחנן כד הוי מסיים ספרא דאיוב אמר הכי, סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה, והכל למיתה הם עומדים. אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו, וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב וכו׳ (ברכות י״ז) וכו׳. אמר רבי יהודה ב״ר סימון מצינו בעלי שמן טוב (נדב ואביהוא כהנים משוחים בשמן הקדש) נכנסו למקום החיים ויצאו מתים, בעלי שם טוב נכנסו למקום המתים (כבשן האש) ויצאו חיים, והם חנניה מישאל ועזריה, לכך נאמר טוב שם משמן טוב. ר׳ פינחס אמר חביב אדם בשמו וכו׳ נולד אדם הכל שמחין, מת הכל בוכין, ולא היה צריך להיות כן כי בעת ילדתו אין יודעין באיזה פרק ומעשים יעמוד אם צדיק ואם רשע אם טוב ואם רע, ומתי הם צריכין לשמוח כשנפטר בשם טוב ויצא מן העולם בשלום. משל לשתי ספינות פורשות לים הגדול אחת יוצאת מן הלמן (נמל) ואחת נכנסת ללמן, היוצאת מן הלמן הכל שמחים לה והנכנסת ללמן לא שמחו לה. היה שם פיקח אחד אמר להם חילוף הדברים אני רואה, זו שהיתה יוצאת מן הלמן לא צריכין לשמוח עמה כי אין אנו יודעין באיזה פרק עומדת, כמה גלין מזדווגין לה, כמה עלעולין (רוח סערות) מזדווגות לה, וכשנכנסת ללמן הכל צריכין לשמוח שהגיעה לשלום, כך כשמת אדם הכל צריכין לשמוח ולשבח שנפטר מן העולם בשם טוב בשלום, הה״ד ויום המות מיום הולדו (קהלת רבה פ״ז). גדלות האדם ניכרת יותר בפטירתו בשם טוב מאשר ביום הולדו שלא נודע מהותו. אתה מוצא כשצדיקים נולדים אין בריה מרגשת וכשמתים הכל מרגישים, כשנולדה מרים לא הרגישה בה בריה וכשמתה נסתלקה הבאר והרגישו הכל, הבאר הודיע מיתתה. נולד אהרן הכהן הגדול ולא הרגישה בו בריה וכשמת נסתלקו ענני הכבוד והרגישו הכל, הענן הודיע מיתתו. נולד משה רבינו ולא הרגישה בו בריה וכשמת הרגישו הכל שנאמר ויבכו בני ישראל את משה (דברים ל״ד). נולד יהושע ולא הרגישה בו בריה וכשמת הרגישו הכל שנאמר ויקברו אותו וגו׳ מצפון להר געש (יהושע כ״ד), רבנן אמרי חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו הר געש, אלא מהו הר געש? ע״י שנתרפו ונתרשלו ישראל מלגמול חסד ליהושע רצה הקב״ה להרעיש ולהגעיש עליהם ההר להפילו עליהם ולאבדם, והסיבה שמנעו לגמול עמו חסד של אמת הוא לפי שנתחלקה אז א״י והיתה החלוקה חביבה עליהם יותר מדאי, זה עוסק בשדהו וזה עוסק בכרמו וזה עוסק בביתו וכולם עוסקים במלאכתם, לכך ביקש הקב״ה להרעיש עליהם העולם והרגישו בו הכל והודיעו את מיתתו ברבים. נולד שמואל ולא הרגישה בו בריה וכשמת הרגישו בו הכל שנאמר וימת שמואל ויספדו לו כל ישראל (ש״א כ״ה), לפי שנתרשלו בהספדו של יהושע וגעש עליהם ההר לפיכך נזהרו בהספדו של שמואל, א״ר יהושע בן לוי מתלא אמר מאן דנכתיה חויא חבלא מדחיל ליה (קהלת רבה פ״ז), פי׳ מי שנשכו נחש מתיירא מחבל המתעקם ודומה לנחש, כך העונש על התרשלותם בהספדו של יהושע הפחידם וגרם שיזהרו מעתה להספיד את גדוליהם כראוי להם.—יש קצת נחמה כי הצדיקים שמתו יניחו אחרים במקומם, אע״פ שמעטים הם לא יבצר שימצא צדיק אחד גדול בדורו, ודרשו עה״פ וזרח השמש ובא השמש (קהלת א׳), א״ר אבא בר כהנא וכי אין אנו יודעים שזרח השמש ובא השמש? אלא עד שלא ישקיע הקב״ה שמשו של צדיק זה היא מזריח שמשו של צדיק חבירו. עד שלא שקעה שמשו של משה הזריח שמשו של יהושע שנאמר ויאמר ה׳ אל משה קח לך את יהושע בן נון וגו׳ (במדבר כ״ז), עד שלא שקעה שמשו של יהושע ירחה שמשו של עתניאל בן קנז שנאמר וילכדה עתניאל בן קנז (לכד את קרית ספר שהיה שם בית ועד לחכמים), עד שלא שקעה שמשו של עתניאל בן קנז זרחה שמשו של עלי הכהן, ועד שלא שקעה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל הנביא שנאמר ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה׳ (ש״א ג׳) וכו׳. וכן בנשים צדקניות עד שלא שקעה שמשה של שרה זרחה שמשה של רבקה שנאמר ובתואל ילד את רבקה וסמיך ליה ויהי חיי שרה וגו׳. יום שמת רבי עקיבא נולד רבינו הקדוש (רבי), יום שמת רבינו נולד רב אדא בר אהבה וכו׳ (ב״ר פנ״ח).

[איך לעורר ההספד] אם מת הבעל בחיי אשתו או מתה האשה בחיי בעלה, יכול הספדן לומר מה דתני רבנן אין אשה מתה אלא לבעלה שנאמר מתה עלי רחל (בראשית מ״ז), ואין איש מת אלא לאשתו שנאמר וימת אלימלך איש נעמי (סנהדרין כ״ב). במות ינוקא ותיק ובן טובים אומרים עליו מה בין מיתת נערים למיתת זקנים, ר׳ יהודה אומר הנר הזה בשעה שהוא כבה מאליו יפה לו ויפה לפתילה, ובשעה שכבה מכח אחר רע לו ורע לפתילה. רבי אבהו אומר

התאנה הזו בשעה שהיא נלקטת בעונתה יפה לה ויפה לתאנה (העץ), ובשעה שהיא מתלקטת שלא בעונתה רע לה ורע לתאנה וכו׳. בעל התאנה יודע אימתי היא עונתה של תאנה ללקוט ולוקטה. כך הקב״ה יודע אימת היא עונתן של צדיקים להסתלק מן העולם ומסלקן, הה״ד דודי ירד לגנו לערוגות הבושם לרעות בגנים וללקוט בשושנים (ב״ר פס״ב). הנר והפתילה משל לחכם ותלמידיו שאם מת שלא בעונתו מתה החכמה עמו, ואם מת בזקנתו נאה לחכם ויפה לתלמידיו שלמדו ממנו זמן רב בחייו. והתאנה היא משל לעשיר בעל צדקות אם מת בנעוריו רע לו ורע לעניים שלא יוכל לעזרם עוד. המשורר המשיל את הצדיק לתמר וארז, שנאמר צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגא (תהלים צ״ב), שאתה מוצא רוב האילנות אע״פ שהן נקצצים אם נוטלים נצר מהם ושותלים אותו במקום אחר מיד הוא עולה, אבל התמר והארז כיון שנקצצים אי אפשר להעמיד אחרים תחתיהם בזמן קצר אלא לשנים הרבה וביגיע גדול, כך אם אבד צדיק מן הארץ קשה מאד להעמיד אחר תחתיו (תנחומא רש״ב פ׳ לך לך). הצדיק אבד ע״י חטא הרשעים, ואמר ר׳ שמואל בר נחמני א״ר יונתן אין פורענות באה לעולם אלא בזמן שהרשעים בעולם, שנאמר כי תצא אש ומצאה קוצים, אימתי אש יוצאה בזמן שקוצים מצויין לה, ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים תחלה, שנאמר ונאכל גדיש, ואכל גדיש לא נאמר אלא ונאכל, שנאכל כבר (ב״ק ס׳). במות נדב ואביהוא נאמר ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ה׳ (ויקרא י׳). ת״ר כשמתו בניו של ר׳ ישמעאל נכנסו ארבעה זקנים לנחמו, פתח ר׳ טרפון ואמר אחיכם כל בית ישראל יבכו את השרפה וגו׳ ומה נדב ואביהוא שלא עשו אלא מצוה אחת דכתיב ויקריבו בני אהרן אליו את הדם כך, בניו של ר׳ ישמעאל שעשו מצות הרבה על אחת כמה וכמה (מו״ק כ״ח). על תלמיד חכם אומרים הדריש על הפסוק ויקח משה את עצמות יוסף עמו (שמות י״ג), כי עם ארונו של יוסף היו ארון הברית והשכינה והכהנים והלוים וכל ישראל ושבעה ענני הכבוד וכו׳, והיו עוברים ושבים אומרים מה טיבן של שני ארונות הללו? והם אומרים להם זה ארונו של מת וזה ארונו של חי העולמים, ואומרים להם מה טיבו של מת להלוך עם ארון חי העולמים? ואומרים להם המונח בארון זה קיים מה שכתוב במונח בארון זה. בארון זה כתיב אנכי ה׳ אלהיך וביוסף כתיב התחת אלהים אני, בארון זה כתיב לא יהיה לך אלהים אחרים וביוסף כתיב את האלהים אני ירא וכו׳ (מכילתא בשלח פ״א). תניא ר׳ יוסי אומר לא המקום מכבד את האדם אלא האדם מכבד את מקומו, שכן מצינו בהר סיני שכל זמן שהיתה השכינה שרויה עליו אמרה תורה גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא (שמות ל״ד) וכשנסתלקה שכינה ממנו אמרה תורה במשוך היובל המה יעלו בהר (תענית כ״א ע״ב). איוב אמר לרעיו אמנם כי אתם עם ועמכם תמות חכמה (איוב י״ב), אין עם אלא חכמים וכה״א וילך וישב את העם (שופטים א׳) שנאמר על עתניאל בן קנז או בני קיני שהיו חכמים ומהם סנהדרין בלשכת הגזית. כל זמן שחכם קיים חכמתו מתקיימת, מת חכם אבדה חכמתו עמו, וכן מצינו משמת ר׳ יוחנן בן זכאי מתה חכמתו עמו (תנחומא). ומצוה לבכות במות אדם צדיק, א״ר שמעון בן פזי אמר ריב״ל משום בר קפרא, כל המוריד דמעות על אדם כשר הקב״ה סופרן ומניחן בבית גנזיו שנאמר נודי ספרתה אתה שימה דמעתי בנאדך הלא בספרתך (תהלים נ״ו, שבת ק״ה).

[הספדים על תנאים ואמוראים] כד דמך (נפטר) ר׳ שמואל הקטן הספידוהו ר״ג וראב״ע על זה נאה לבכות על זה נאה להתאבל, מלכים מתים ומניחים כתרים לבניהם, עשירים מתים ומניחים עושר לבניהם, שמואל הקטן נטל כל החמודות שבעולם והלך לו (מס׳ שמחות). ר׳ עקיבא הספיד לר״א, אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, הרבה מעות יש לי להחליף ואין לי שולחני להרצותן (פי׳ אין לי משיב על שאלתי, סנהדרין פ״ח.). כד דמיך ר׳ סימון בר זביד פתח עליו ר׳ אילא והחכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינה, תהום אמר לא בי היא וים אמר אין עמדי ונעלמה מעיני כל חי ומעוף השמים נסתרה (איוב כ״ח). ארבעה דברים שהם תשמישו של עולם אם אבדו יש להן חליפין, ואלו הן כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזוקו ברזל מעפר יוקח ואבן יצוק נחושה (שם), אבל תלמיד חכם שמת מי מחליפו ומי מביא לנו תמורתו. אנו שאבדנו את ר׳ סימון מאיכן נמצא כמוהו? כד דמיך רבי בון בר׳ חייא עאל ר׳ זירא ואפטר עלוי, מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל (קהלת ה׳), משל למלך שהיה לו כרם, כיון שראה איש מוכשר במלאכתו יותר מדאי אחזו בידו והיה מטייל עמו ארוכות וקצרות, לעתותי ערב באו הפועלים ליטול שכרן, ובא אותו פועל ליטול שכרו עמהם, ונתן לו המלך שכרו כמותן. התחילו הפועלים מצירים ואמרו לו אדוני המלך! אנו שיגענו כל היום וזה לא יגע אלא שתים או שלש שעות והוא נוטל שכרו כמונו? אמר להם המלך מה אתם מצירין? יגע זה בשתים או שלש שעות מה שלא יגעתם אתם כל היום כולו. כך יגע ר׳ בון בר חייא לעשרים ושמונה שנה בתורה מה שלא יגע תלמיד ותיק למאה שנה (שה״ש פ״ו). הספדן של ר׳ זירא אמר עליו, ארץ שנער (בבל) הרה וילדה, ארץ צבי (א״י) גדלה שעשועיה, אוי נא לה אמרה רקת (טבריה) כי אבדה כלי חמדתה (מס׳ שמחות פ״ח). ונמצאו עוד הספדים נאים במו״ק דף כ״ח, ומהם: בכו לאבלים ולא לאבדה, שהוא למנוחה ואנו לאנחה.—תמרים הניעו ראש על צדיק כתמר

נשים לילות כימים (לבכי ומספד) על שם לילות כימים (להגות בתורה יומם ולילה).—אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו איזובי הקיר, אם לויתן בחכה העלה מה יעשו דגי הרקק, בנחל שוטף נפלה חכה מה יעשו מי גבים.—אראלים ומצוקים (עליונים ותחתונים) אחזו בארון הקדש, נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקדש.—מצוקים ואראלים תפוסים בלוחות הברית, וגברה ידם של אראלים וחטפו את הלוחות.

קנו

דרשה לפטירת חכם

מיסוד ס' בית מועד דרוש מ"ה

במדרש: מי כהחכם זה אדם הראשון דכתיב בו אתה חותם תכנית מלא חכמה וכליל יופי, ומי יודע פשר דבר שפשר שמות לכל שנאמר ויקרא האדם שמות, חכמת אדם תאיר פניו ר' לוי בשם ר' שמעון אמר תפוח עקבו של אדם מכהה גלגל חמה וכו' ועוז פניו ישונה בשעה שאמר האשה אשר נתת עמדי אף הקב"ה שינה פניו וטרדו מג"ע דכתיב וישלחהו ה' אלהים מגן עדן.

[הגשמי והרוחני] האדם יש לו חיות מלמעלה שהוא רוח השכל בעצם ולא במקרה, וחיות מלמטה שהוא גשם הגוף ובזה ישתתף לבעלי חיים וידמה להם למקריים. רוח האדם או הנפש אינה מתעצמת במאכל ומשתה כמו הגוף, כ"א בשכל ומדע. וכשם שחיות הגשמי המוקף בגוף הוא בחומר צורה והעדר, החומר היא ההרכבה, הצורה היא התנועה, ההעדר הוא הזמן המשנה ההויה בהשתנותו, כך חיות השכל הוא בשלשה דברים והם פרקי השכל: שכל היולי, שכל נקנה, שכל נאצל—שכל היולי שבו יפעל האדם המלאכות הראויות לו כפי טבע הרכבת חמרו, שכל נקנה שבו יתעצם האדם במדות ויתנועע למעלות הנאותות לצורתו, שכל נאצל הוא מה שתורתו התורה שנאצלה מלמעלה שהיא גברת לכל ההשכלות ובה יגבר האדם על כל ההויות ויפשוט צורה וילבש צורה נאה הימנה שזו היא דרך ההעדר אצל מציאות חשובה אשר הזמן סרסור בדבר. והנה הדיבור שהוא גדר האדם הוא בשכל הנקנה ומתחיל בנוע השכל לפעול בנפש, נגד הכרת בעלי חיים שהוא מצד השכל הטבעי לבד ואין בו ממש, וכשהדיבור בשכל הנאצל היינו התורה הוא דיבור אלהיי, וזה שאמר קהלת אמרתי אני בלבי על דברת בני האדם לברם האלהים לראות שהם בהמה המה להם, אמר על הדיבור של בני אדם אם הוא במועצות ודעת התורה לברם האלהים שדיבורם אלהיי, אבל אם הוא בלי השכל לראות שהם בהמה וגו' אין דיבורם דיבור אלא השמעת קול הברה כבהמה. וכל זה מפני שהאדם ממוצע בין העליונים ובין התחתונים ובחיותו הגשמי ידמה לבהמה ובחיותו השכלי ידמה למלאך. ואמר מי יודע וגו' שאין זה לשון מסופק אלא לשון הכרזה והודעה, מי יודע כלומר מי שיש בו דעת נכונה יודע כי רוח בני האדם השכלי מושך הנפש האנושית העולה היא למעלה כטבעה, ורוח הבהמה היינו מי שנהג עצמו כבהמה שהגביר יצה"ר תמיד ולא שב בתשובה נפשו לא חיה ויורדת היא בבחירתה הרעה למטה לארץ לגיהנם שבו תמות הנפש עם הגוף.

[החכמים גדולים במותם] ע"י התקשרות והשתתפות הנפש עם הגוף נגזר גם על החכמים שימותו, אף שהרביצו תורה ברבים והוסיפו והרבה הון בתורה, ולפי שמתאוים ומשתוקקים להכנס למקור מחצבתם בגן עדן, לכן נאמר עליהם שהם מתבקשים בישיבה של מעלה למלאות מקומות הישיבה ההיא בין החסידים והתמימים השמחים לקבלת פניהם. כי אין המקרה פוגע אלא בחיות הגשמי שלהם אבל בחיות העצמי שהוא השכל אינו נופל בו מקרה. ובדין היה שגם הגוף יתקיים חי עם הנפש המשכלת כי הוא בית יד שלה, אלא לפי שהגוף מונע לנפש שלא תכנס בעודה עמו בג"ע אשר שם כבוד ביתה, לכן תצא ממנו ותתפשט ממלבוש זה הגס ותתלבש במלבוש דק ובו תכנס במחיצתה. ובכן הבכי וההספד הוא על הגוף שנדחה, וגם הוא בא לכבוד הנפש הנפטרת לעשות לה לויה. וגודל הבכי וההספד מורה על גודל מעלת הנפטר והצער שיש לקרובים אליו על פטירתו, לפי שנשארו חסרים ממנו ואבדו את חברתו. ואף שהבכי וההספד ראוים לכל מת, לפי שכל נפש מישראל חשובה בעיני המקום וכל גוף שהוא מזרע האבות ראוי לכבוד, הנה ההספד הנאות על חכמי ישראל אין לו שיעור, כי חכם שמת אין לנו כיוצא בו, ועם שיש בכל דור ודור חכמים כל אחד מיוחד בדבר שאין כיוצא בזולתו, לכן כל ישראל חייבים לספוד על מיתת חכם המלמד לאחרים שתורתו מתפשטת בכל העולם. ומצוה רבה לספוד על גברא רבה כי זה כבוד לתורה, והכבוד הזה יעשה רושם על העם ויתעוררו ע"י מיתתם לתשובה, ובזה עושים הטבה לאותם שמספידים עליהם ועושים עמהם חסד של אמת, ולכן אמרו גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם, וזה ענין אלישע עם אליהו ז"ל, לפי שאלישע נתן נפשו על פטירת אליהו וצעק אבי אבי וגו' זכה וקבל ממנו תוספות רוח יתירה, ואמר יהי נא פי שנים ברוחך אלי, כי בעת מיתתם תוסיף רוחם של חכמים בהשכלה ורמז ע"ז תוסיף רוחם יגועו, וזהו יקר בעיני ה' המותה לחסידיו כי חלק יקר נוסף להם בנפש כדי להדבק בשכינה. ואפילו חכם שלא למד תורה

ברבים אלא קיים דברי תורה שלמד לעצמו חייבים הכל להתאבל עליו כי הוא גורם טובה לעולם שלא יוכל להתקיים כ"א ע"י התורה, ולכך אמרו חכם שמת הכל קרוביו, הכל קורעים עליו הכל חולצין עליו הכל מברין עליו ברחובה, וסופדין עליו, וכן נראה שיעקב אבינו ע"ה לפי שבזכותו נהנו כל הבריות כתיב בו ויבכו אתו מצרים שבעים יום כנגד שבעים אומות שכולן זכו בעבורו, וכתיב ויבואו עד גורן האטד וגו' ויספדו שם מספד גדול וכבד מאד, ואחז"ל שהקיפוהו כתרים וכו', הכוונה שהורו בזה שיעקב היה זוכה לכל הכתרים במעלותיו וכתר שם טוב עולה על גביהן. הספד על אהרן ומשה והבכי והאבל שעשו ישראל עליהם אין צריך לומר כי מפורסם היה אצלם כל טובתם שבא עליהם בשבילם והם היו מנהיגיהם ופרנסיהם כאמרו נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן. ועוד נקח ראיה ממה שכתוב וימת שמואל ויקבצו כל ישראל ויספדו לו, כי ידוע ששמואל הרמתי היה שלם בכל ההתנהגות והיה מורה ומלמד לכל ישראל דרכיו במשפט כדכתיב וישפוט שמואל את ישראל כל ימי חייו, וכדי שתתפשט הנהגתו בכל ישראל הלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה וגו', ואין צ"ל שלמותו עם בוראו, כי תשובתו הרמתה כי שם ביתו מיוחד לעבודת בוראו ושם שפט את ישראל בענינים אלהיים ויבן שם מזבח לה'. ולפיכך כשמת נתקבצו כל ישראל לספדו. ואמר רב גדול מה שנאמר בשמואל יותר מבמשה רבינו, דאילו גבי משה כתיב ויבכו בני ישראל ובשמואל כתיב ויספדו לו כל ישראל אפילו נשים ועבדים וקטנים. ונאמר עוד הפעם ושמואל מת ויספדו לו כל ישראל, חזר הכתוב ללמד שנוסף על הכבוד וההספד שעשו לו במותו כיון שנצרכו ישראל בשעת הדחק למי שיבקש עליהם רחמים נתחדש להם צער מיתת שמואל ואמרו עתה נראה כי שמואל מת שהיה מגין עלינו. והנה גם מי שהוא גבור או עשיר ומהנה לאחרים מגבורתו ועשרו ראוי לכבדו במותו, וכמו כן פרנס הממונה על הצבור ומטיב לרבים ראוי לספוד עליו, וכן מצינו שצוה דוד המלך ע"ה אל יואב ואל כל העם אשר אתו קרעו בגדיכם וחגרו שקים וספדו לפני אבנר וגו' כי גבורתו היתה להנאת כל ישראל. ואמרו באביה בן ירבעם יען כי נמצא בו דבר טוב אל ה' אלהי ישראל שזיכה את הרבים כמו שפירשו חז"ל זכה ויקברו אותו ויספדו לו כל ישראל כדבר ה' וגו'.

[הספד לתלמיד חכם וביאור המאמר] אמנם הספד החכם הוא העולה על כלם, כי החכם הוא גבור הוא עשיר ויש לו כל הכתרים, והוא מה שכתוב ביחזקיה מלך יהודה וכבוד עשו לו במותו ואמרו בית ועד בנו למעלה מקברו, ר' חנינא אמר ס"ת נתנו למעלה מקברו, ורבנן אמרי טפיטאות הציעו לו מפתחיהם עד קברי בית דוד, וכן אמרו ויקברוהו במעלה קברי בני דוד אצל מעולים שבמשפחה, ומאי נינהו דוד ושלמה. ת"ר וכבוד עשו לו במותו זה חזקיה מלך יהודה שיצאו לפניו שלשים וחמשה אלף חלוצי כתף וכו'. ובני דוד היו להם שלשה כתרים כתר תורה כתר מלכות וכתר כהונה כדכתיב ובני דוד כהנים היו, ר"ל שהיו מזכים את הרבים כמו הכהנים בעבודתם, אך עיקר כבוד ההספד הוא מה שקנתה הנפש השכלה בתורה. ונודע שהתורה היא הארה שכלית ונקראת חכמת אדם לפי שהאדם נתפס בתורה והתורה נתפסת באדם, ולזה אמר חכמת אדם תאיר פניו, ובזה הם מדמין ליוצרם. דא"ר שמעון גדול כחן של נביאים שהן מדמין הצורה ליוצרה דכתיב ואשמע קול אדם, א"ר יודן ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם ועוז פניו ישונא שהוא משתנה ממדת הדין למדת הרחמים על ישראל, ודרשו מי כהחכם זה הקב"ה וכו' ד"א מי כהחכם זה אדם הראשון וכו' שבו היתה חתומה התורה ובחכמתה ידע המצות הראויות לכל הבריות כפי יסוד יצירת כל אחת מהן. א"ר לוי תפוח עקבו של אדם וכו', כלומר חכמתו הטבעית מכונה תפוח העקב לפי שסובבת על כדורי הגשמית וידיעת טבע הנמצאים, מכהה גלגל חמה שהוא פועל בגשמים בכח הטבע המיוחד, והאדם משיג הבדל טבע דבר מחבירו ומבחין עיקר כל אחד ואחד. ואל תתמה שהרי וכו' שני כלים אלו הם המחזיקים את אור החמה הגשמי ואור אדם השלם הוא אור השכלי, וקלסתר פניו לא כ"ש דהיינו חכמתו האלהית על אכו"ב שבה הוא משיג כל עניני הנ"ע, בהיות חכמת התורה מאירה אל עבר פניו. ואחר כל השבת נאמר כי עפר אתה ועוז פניו ישונא כשאמר לו המן העץ וגו' וטרדו מג"ע, ותחת שהיה שולט על הכל היו הכל שולטים בו, ואך הצדיקים והחכמים חוזרים ונכנסים לג"ע בעוז התורה והמצות, וזהו מי כהחכם היינו החכם בתורה, ומי יודע פשר דבר שיודע ליחד השי"ת חכמת אדם תאיר פניו למעלה למה שהיא אלהית, ועוז פניו ישונא משאר בני אדם כי יתרון דעת החכמה תחיה בעליה שלא תשלוט בהם המיתה לפי שהיא נצחית. אמנם ההספד הנעשה על מיתתם אינו על החסרון שיגע להם במיתה, אלא על הלקחם מאת העם ובני דורם שהיו נסמכים עליהם, ועתה נסתמו מעיניהם כי מיתת החכמים היא סילוקם מעינינו והסתרה מאתנו לבד כי נאספים הם לעולמות מעולים ובהם נגלים. גם יועיל ההספד להוסיף להם זכות כי ע"י רבים שבים בתשובה, ולכן מבטלים בתי מדרשות שבהם כל שבעה להורות כי בעון ביטול תורה ת"ח מתים, ואח"כ חוזרים לכסדרן כי זכות החכמים המתים מסייען. האל המאזרנו חיל בעוה"ז יתן תמים דרכנו במיתתנו וישוה רגלנו כאילות בעת התחיה, ועל במותינו שהן א"י ארץ החיים יעמידנו. הרחמן ישמרנו, אמן כן יהי רצון.

קנז

דרשה להספד תלמיד חכם

מיסוד ס' י"ב דרשות למהר"י מינץ דרוש ה'

א"ר יהודה אמר רב כל המתעצל בהספדו של חכם ראוי לקוברו בחייו שנאמר ויקברו אותו בגבול נחלתו בתמנת סרח וגו' מצפון להר געש (יהושע כ"ד), חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו געש, אלא מלמד שגעש עליהם ההר ובקש להרגן על שלא הספידוהו כראוי (שבת ק"ה.).

[התנצלות בהספד ת"ח] ראוי לנו לדקדק מה שאמרו כל המתעצל בהספדו של ת"ח ראוי לקוברו בחיים, כיון שסוף סוף הוא מספידו לכאורה אינו ראוי לעונש גדול בזה. עוד קשה למה גלה לנו עונש המתעצל ולא הודיענו עונש הנמנע להספידו לגמרי אשר יגדל עונשו בלי ספק. והנה לעמוד על אמתת כוונת בעל המאמר הזה נקדם שתי הקדמות, הראשונה היא מה שכתב בעל המורה ז"ל כי הדעות והאמונות צריכות לפעולות ולא יקנה האדם הדעת באיזה דבר אם לא ע"י מעשהו למשל אמונת החידוש בבריאת העולם לא יקנה האדם אותה קנין חזק אם לא בשמירת השבת ובשאר מצות ומעשים המורים על החידוש בפועל. וכן חג הפסח מורה על יכולת השי"ת, וחג השבועות על התורה מן השמים, וכדי להקנות אותנו קנין חזק באמונת השארת הנפש ותחיית המתים ראו חז"ל לזרז אותנו במצות ההספד אשר יעורר האדם על שתי אמונות הללו. וזה כבר העלו בגמרא שההספד הוא משום יקרא דשכבי, עד שאם יצוה אדם לפני מותו שלא יספידוהו שומעים לו. וכיון שהוא לתכלית כבוד המת ואין מכבדין לדבר נפסד שאין לו מציאות, א"כ יבואו להורות ע"י הכבוד הזה שעושין למת שיש לו מציאות גם אחרי מותו, אם מצד הנפש שלא תפסד בהפרדה מן הגוף כי הרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, אם מצד הגוף שגם הוא בלתי נפסד בכללו, כאשר אמרו חז"ל עצם אחד יש בגוף ולוז שמו שאינו מקבל הפסד ושבירה, עד שאמרו עליו שאם מכין בפטיש ובסדן, הסדן מתפוצץ והוא אינו נשבר, ובזמן תחיית המתים הקב"ה מרככו ע"י טל וממנו תתחיל התחיה. ולא אמרו זה כדי לקרב אפשרות הנס, כי מי שברא העולם יש מאין יש לו יכולת לשנות הטבע ולעשות בו ברצונו, כאמרם ז"ל מאי דלא הוה הוה מאי דהוה לא כל שכן, אבל כוונת חז"ל לומר שאין התחיה בריאה חדשה לחשוב כי הגוף חלף הלך לו, כי עדיין נשאר ממנו חלק אחד והוא עצם הלוז וממנו תתחיל התחיה ותתפשט לשאר חלקי הגוף אשר נפסדו. ויש רמז לזה בדברי המשורר שאמר כל עצמותיו אחת מהן לא נשברה, דלכאורה לא היה לו ליחס השמירה לעצמות ביחוד מבין שאר כל חלקי הגוף, אלא שכוונתו לומר שהקב"ה משגיח בצדיקים בחייהם ובמותם, בחייהם רבות רעות צדיק ומכלם יצילנו ה', ובמותם שומר כל עצמותם בקבר לזכותם אל התחיה ע"י אחת מהעצמות שלא תקבל השבירה והאפיסה והיא עצם הלוז. נתבאר מזה כי ההספד מעורר את האדם על אמונת השארת הנפש ותחיית המתים. ההקדמה השניה היא במס' ברכות (פ' הרואה) אמר רבה לא איברי עלמא אלא לצדיקים גמורים ולרשעים גמורים, ועוד אמר רבה לא איברי עלמא אלא בשביל אחאב בן עמרי וחנינא בן דוסא, לאחאב העולם הזה ולחנינא בן דוסא העולם הבא. ויש לשאול למה בא המאמר כפול? ואם בשביל חידוש הפירוש יספיק המאמר השני לבדו הבא מפורש ולא היה למסדר הגמרא להביא המאמר הראשון בכדי. ולכן נראה שהמאמר הראשון מחליף שיטתו וכוונתו לומר כי העוה"ז לא ישמחו בו וירגישו בהנאותיו כ"א צדיקים גמורים ורשעים גמורים, וזה אינו סותר למה שאמר במאמר השני, כי בבחינת כמות ואיכות תענוגי העוה"ז ודאי שיצדק יותר שלא נברא האדם כ"א בשביל אחאב וכיוצא בו הממלאים תאות לבם ואוכלים מעדני מלך ולא בשביל חנינא בן דוסא שמסתפק בקב חרובים מערב שבת לע"ש. אמנם בבחינת השמחה וההרגש בהנאת העוה"ז נתן לצדיקים גמורים ולרשעים גמורים בשוה, ובעל המאמר קורא צדיק גמור את המאמין באמונה שלמה בהשארת הנפש ורשע גמור לבלתי מאמין, והרשע הזה מהעדן בתענוגי הגוף ובהבלי העולם ואין פחד אלהים לנגד עיניו, ולא יבהלהו זכרון יום המות, כי על דעתו אין חשבון בשאול שיורד שם, וא"כ תענוגיו ויגוניו יכלו ביום אחד. לעומתו הצדיק הגמור ישמח בעוה"ז וירגיש הנאתם אף כי מעטות הנה באכות וכמות ע"פ מדת ההסתפקות, ועוד יתרון לו על הרשע אשר יתפעל מהמקרים והיסורים הבאים עליו ממינים שונים, ואי אפשר שלא ידאג לפעמים מיום המיתה כי חפץ חיים הוא. ויתר עליו הצדיק הגמור כי חביבין עליו היסורים ולא יטרדהו זכרון יום המות כי ישחק ליום אחרון. משל למה"ד לאדם ששמע כי נפלה לו ירושת נכסים הרבה בארץ מרחקים, ובבואו שמה יזכה לכבוד גדול ולהיות מהיושבים ראשונה במלכות ההיא, והאיש הזה תיכף ישים לדרך פעמיו וכל מגמתו להגיע אל מחוז חפצם לזכות בנכסים יקרי הערך והכבוד הגדול המעותד לו, ולכן אף אם ישיגהו בדרך קור וחום או צמאון לא ישים לבו ע"ז כי בטחון העושר והכבוד העתיד לבא אליו תסיר ממנו כל דאגה, בידעו כי לא יסבול מקרים הללו כ"א על ימים אחדים, והם כאין נגדו בערך כל היקר אשר יזכה בהגיע למקום

המבוקש. ואם ימצא בעת היותו בדרך מנוח לכף רגלו או מעין מים חיים, יגל לבו ותעלוזנה כליותיו על רוב הטובה כפולה ומכופלת. כן יקרה להצדיק המאמין בהשארת הנפש ועינו ולבו שם כל הימים לחזות בנועם ה׳ ולבקר בהיכלו, אם יהנה מעוה״ז יברך על רוב הטובה, ואם יבואו עליו יסורין יקבלם באהבה רבה, ולא לבד שלא יתפעל ממקרי הזמן, אבל עוד תגדל עליהם שמחתו, כמו שאמרו חז״ל צדיקים עושים מאהבה ושמחים ביסורים, כי הם לכפרת חטא ועון אשר בידו וגורמים להגדיל שכרו בעוה״ב, ולזה מברך על הרעה כשם שמברך על הטובה.

[ביאור המאמר] מקשור דברינו אלה יתבאר לנו מאמר חז״ל שהבאנו בתחלת הדרוש, כל המתעצל בהספדו של ת״ח ראוי לקברו בחייו, כי כבר אמרנו שההספד מעורר את האדם על אמונת השארת הנפש ותחיית המתים, ימשך מזה כי המזדרז במצות ההספד הוא מאמין אמונה שלמה בשתי אמונות אלה, והנמנע מההספד לגמרי הוא בלתי מאמין וכופר בשתי האמונות הנזכרות, ושניהם חייהם ערבים בעוה״ז כדברי רבה לא איברי עלמא אלא לצדיקים גמורים ולרשעים גמורים. אבל העושה ההספד בעצלות ורפיון ידים להיותו מסופק בסיבה התכליתית הן ולאו ורפיא בידיה, והוא קצת מאמין וקצת בלתי מאמין, האיש הזה ראוי לקוברו בחייו, כי חייו אינם חיים והוא מת בעודנו חי, והנה ת״ל לא ימצא בקהל ה׳ אלה מי שיכפור ח״ו בהשארת הנפש או בתחיית המתים עד שיקחנו לבו וימנע מלספוד על פטירת ת״ח, אף לא ימצא מי שיסתפק באמונות האלה עד שיתרשל בהספדו, כי כולנו מאמינים ובני מאמינים ומזדרזים מאד במצות ההספד של כל ת״ח, ומה גם כמוהר״ר יצחק פואה זצ״ל שהיה שלם בתורתו שלם בחסידותו, שלם במדותיו התרומיות, וביתו היה פתוח לרוחה לכל עובר ושב, הוא היה ראשון לכל דבר שבקדושה ולצרכי הקהלות הקרובות והרחוקות והיה עוזר להם בגופו ובממונו, עד שנוכל להחליט עליו באמת כי זה שנים רבות לא נמצא בכל הגלילות הללו איש רשום בדורו אשר תורה וגדולה התאחדו במקום אחד כמוהו, וכל זה גלוי ומפורסם בכל מדינות איטליא, ולי בפרטות גדלה אהבתו עלי מאד. לכאורה הוא ספור דבר בעלמא הנוגע רק אלי ולא היה מן הראוי להכניסו בדברי ההספד, ולמען הסיר מעלי תלונה זו אראה כי יש לי להתלות באילן גדול והוא אדוננו דוד המלך ע״ה אשר אמר כדברים האלה ממש בהספדו על יהונתן, „נפלאתה אהבתך לי מאהבת נשים“, ותגדל התמיה עליו כי ידענו כי רוח ה׳ דיבר בו ומלתו על לשונו, וחלילה שידבר פטפוטי דברים של מה בכך בפני עם רב מישראל. גם יש בזה איזה שאלות, שהיה לו לתאר הפלגת האהבה בתואר אהבה רבה, אהבה גדולה, אהבה עזה, אהבה נמרצה ולא בתואר „פלא“, כי פלא יאמר רק על דבר היוצא מהקש הטבעי. גם מדוע לא אמר נפלאתה אהבתנו שהיתה שוה בין שניהם ולמה הזכיר אהבת יהונתן לו ולא אהבתו ליהונתן, ועוד קשה כי ידענו שאהבה תחולק לשלשה סוגים או מינים מתחלפים: אהבת המועיל, אהבת הערב, אהבת הטוב במה שהוא טוב. והנה אהבת הנשים היא מן אהבת הערב, ואהבת יהונתן לדוד היתה אהבת הטוב שהיה טוב אליו להצילו, ואין עושין יחס וערך בין שני סוגים ומינים מתחלפים לומר כי אהבת יהונתן שהיא טוב היתה כמו אהבת הערב.—ולהתיר הספקות שעוררנו בזה נאמר, כי אהבת דוד ליהונתן היתה טבעית, כי יהונתן הגדיל לעשות עמו אות לטובה והכניס עצמו בסכנה גדולה להצילו מחנית של אביו, ומטבע כל אדם שאינו כפוי טובה לאהוב המטיבים עמו, אמנם הדבר הנפלא הוא שיהונתן גירה על עצמו את חמת אביו המלך אף כי ידע שדוד הוא עבד מתפרץ על אדוניו ורוצה להסיר עטרת המלוכה ממנו ולרשת אותה, ודבר זה יוצא מהיקש הטבעי, כי מנהגו של עולם הוא שהבן יורש את המלוכה. ולכן אמר נפלאתה אהבתך לי כי אהבה כזו היא באמת פליאה גדולה! וזה מורה על גדלות ושלמות יהונתן וטוב מזגו שנתרצה להכנע תחת דוד ולקנות אדון לעצמו, מפני שראה והכיר בתכונת נפשו של דוד כי הוא ראוי יותר אל המלוכה. והמשיל האהבה לאהבת נשים לבעליהן, כי האשה בידעה כי בעלה מוכן וראוי יותר ממנה להנהגת הקנינים והנכסים, מרצונה הטוב נכנעת לו כשפחה וקונה אותו אדון לעצמה, וזו כוונת הכתוב ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך. ומטעם זה הכנסתי גם אני בהספדי אהבת הגאון הנפטר ז״ל אלי, כי אהבה רבה אהבני, לא מחכמה ורוח יתירה דאית בי, כי מך ערכי בערך הגאון ז״ל, כי אם בצדקתו וביושר לבבו שהיה אוהב ומכבד לכל אשר בשם ת״ח יכונה. ומדה זו ראויה להעשות סניף בשבחי הגאון ז״ל, נוסף על חכמתו וחסידתו ושלמיות הרבה שעצמו מספר. לאיש אשר אלה לו חובה עלינו לסופדו במר נפש, כי גדולה האבדה לדורו עד מאד ע״י פטירתו, ותהי זאת נחמתי בקצת כי הגאון הנפטר ז״ל גזעו בארץ יחליף, כי השאיר אחריו ברכה זרע ברך ה׳, וחז״ל אמרו כל המעמיד בן צדיק כאילו אינו מת, ולמדוהו מפסוק זה למען הביא ה׳ על אברהם וגו׳ על בית אברהם לא נאמר אלא על אברהם למדנו כל המעמיד בן צדיק כאילו לא מת. לא נשאר לנו כ״א לפרוש כפינו אל ה׳ ולבקש ממנו ית׳ שברחמי המרובים יסיר חרון אפו, ומיתת הצדיק החכם הזה תכפר עלינו, כמו שאמר הכתוב (משלי י״ח) חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה, פי׳ חמת מלך מלכי המלכים הקב״ה גורמת משלחת מלאכי מות, ואיש חכם

בפטירתו יכפרנה. יהי שם ה׳ מבורך מעתה ועד עולם.

קנח

דרשה להספד ר׳ משה איסרלין ז״ל

מיסוד ס׳ י״ב דרשות למהר״י מינץ דרוש ו׳

דרש רב נחמן בר רב חסדא מאי דכתיב לריח שמניך טובים, למה ת״ח דומה לצלוחית של פליטון מכוסה אין ריחה נודף מגולה ריחה נודף וכו׳ (ע״ז ל״ה).

[לומדי תורה ומרביצי תורה] גודל מדרגת תלמידי חכמים צדיקים ומדרגת המזכים את הרבים ומרביצים תורה בישראל לעתיד לבא יתברר לנו ממה שאמר הכתוב ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו וגו׳ והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד. הפסוק הזה נוכל לפרש בשני אופנים, האחד כי לימות המשיח ואחר תחיית המתים תתרבה הדעת כמו שנאמר כי מלאה הארץ דעה את ה׳ כמים לים מכסים, וכתיב כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם וגו׳. ויהיה מה שאמר והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע והוא משל לרבוי ושפע הדעת וגודל ההשכלה בזמן ההוא. האופן השני הוא לפרש הפסוק כפשוטו כי בזמן התחיה יזדכך גופם של הצדיקים המשכילים שיהיו דומים לחמה וללבנה ולרקיע ולכוכבים וכו׳. ואפשר שלזה כיון המשורר באמרו השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע על גופות ונשמות הצדיקים האלה, ואמר אח״כ תורת ה׳ תמימה משיבת נפש שהתורה היא קיומה של הנפש כמו שקיום העולם הוא ע״י השמש. כי בשכר למוד התורה יזדכך ויזהיר גופו של הצדיק בעוה״ב לאחר התחיה כמו נפשו הטהורה, עד שעקב כל צדיק יהיה אור זורח שלו רב מאור השמש והגלגלים ברקיע השמים, כמו שאמרו תפוח עקבו של אדם הראשון היה מכהה גלגל חמה, כי לאחר התחיה יבטל החטא ובלע המות לנצח. וכל צדיק יהיה באותה המדרגה של שלמות אדם הראשון קודם שחטא. ונראה לפרש החילוק בין המשכילים בתואר זהר הרקיע ובין מצדיקי הרבים בתואר הכוכבים, כי המשכילים הם הלומדים תורה לעצמם ומצדיקי הרבים הם המרביצים תורה ומעמידים תלמידים הרבה, הם יזהירו ככוכבים, כי גדול שכר הלומד ומלמד ממי שלומד ואינו מלמד, וכל אחד יזכה למדרגת אור וזהרורית מתיחס אליו, כי הנה המשכילים הלומדים בעצמם תלמודם עובר כזוהר הרקיע שבא מהשמש ונראה רק ביום ייעבור בלילה, אבל מצדיקי הרבים המלמדים לתלמידים, תלמודם עומד ומתקיים תמיד כמו הכוכבים אשר לא ימיש אורם לעולם ועד.

[הלימוד בחברותא] דבר ידוע הוא ומפורסם בדברי חז״ל שרחוק הוא שהאדם יצליח בלמודו יחידי בינו לבין עצמו, אשר על כן אמר התנא וקנה לך חבר, וכמו שדרשו על ברזל בברזל יחד. ובדרך צחות נוכל לומר על הפסוק והחכמה מאין תמצא, כי כשילמדו שני חברים יחד, כשאחד מהם מניח דבר בהנחה מוחלטת וחברו מכחישו ואומר אַיִן, פי׳ שאין הנחתו אמתית, חל על הראשון חובת ביאור הדרוש שהניח ולהוכיחו בראיות כפי כחו, ועל חברו שהכחישו חל לדחות ראיותיו ולברר ביטול הנחת חברו, וישנו וישלשו בקושיות ותירוצים זה סותר וזה בונה, ומתוך הויכוח שלהם יתבררו ויתלבנו הדברים ויעמדו על אמתת הדבר. באופן שהחכמה תמצא מתוך האַין היינו ע״י הכחשה וביטול היש. ויכוח זה בין החברים זה מותיב וזה מפרק דומה למלחמה, וע״ז דרשו כלם אחוזי חרב מלומדי מלחמה במלחמתה של תורה, והת״ח הנושאים ונותנים יחד בדברי תורה נקראו גבורים המנצחים זה את זה בהלכה. ואמר המשורר כחצים ביד גבור כן בני הנעורים אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו בהם, כשם שהחצים הם כלי מלחמתו של גבור ובהם ינצח את אויביו כן בני הנעורים דהיינו התלמידים הם כלי מלחמתו של הרב שלהם, כי התלמידים מרבים לחקור ולדרוש מרבם ומעוררים ספקות והרגשים, ומתוך כך תתוסף חכמת הרב, וכמו שאמר התנא הרבה תורה למדתי מרבותי ומחברי יותר ומתלמידי יותר מכולם. באופן שהתלמידים הם סבה עצמית שהרב ינצח את אויביו כי ידברו בשער בדבר הלכה, ואמר אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם, מאושר הוא הרב אשר העמיד תלמידים רבים הנמשלים לחצים, וקרא את התלמידים בני נעורים כי רחוק הוא שיצליחו בלמודם אם לא יתחילו ללמוד בנערותם, וכמו שאמרו הלומד ילד למה הוא דומה וכו׳. ויש ליתן טעם נכון לדמיון התלמידים אל החצים ביד גבור יותר משאר כלי זיין, כי שאר כלי זיין אשר יזדיין בהם הגבור להלחם עם אויביו כמו חרבות ורמחים ודומה להם הרבוי לא לעזר ולא להועיל לבעליהם, כי שתים או שלש חרבות על ירך גבור או שנים או שלשה רמחים בידו לא די שלא יסתייע מהם אלא שיהיו עליו למשא ויעכבו אותו במלחמתו, אבל ברבוי חצים יסתייע הרבה להפיל על אויביו, ולכן דומה המשורר את הרב המעמיד תלמידים הרבה לחצים כי כפי רבויים תגדל תפארת הרב בעוה״ז ויתרבה שכרו בעוה״ב.

[פטירת ר׳ משה איסרלין] והנה שמעתי ותרגז בטני כי נפטר בקראקא קרובי הגאון כמהור״ר משה איסרלין ז״ל וחיים לרבנן ולכל ישראל שבק. ונפש

כל אדם מישראל יודעת מאד גודל מצות ההספד ועונש המתעצל בהספדו של חכם, כ"ש לחכם גדול הדור שלא הניח כמותו בכל הגלילות ההם. אם אמרתי אספרה תהלותיו ושבח מעלותיו במדות התרומיות ושלמותו בעיון ובמעשה, יארך עלי הספור ויראו אנכי פן אהיה למשא על שומעי, ע"כ אמרתי אשבח את החכם הנפטר רק בתואר אחד והוא במה שהרביץ תורה ברבים והעמיד תלמידים הגונים ושלמים וחבר חבורים יקרי הערך, חבוריו שנדפסו ונתפרסמו יעידון ויגידון על גודל בקיאותו וחכמתו המפוארה. ועל זה כוונו חז"ל באמרם ת"ח למה הוא דומה לצלוחית של פליטון מכוסה אין ריחה נודף מגולה ריחה נודף, קורא מכוסה לת"ח הלומד בינו לבין עצמו, איש כזה עמו תמות חכמה ובחשך שמו יכוסה, אבל ת"ח המעמיד תלמידים רבים ומפרסם חבוריו חכמתו בחוץ תרונה ודומה לצלוחית של פליטון מגולה שריחה נודף למרחקים. לאיש אשר אלה לו ראוי להתחמם בהספדו ולהוריד עליו דמעות, והאיש הירא מעבירות שבידו ישים אל לבו כי עונותיו ועונות אנשים כיוצא בו גורמים מיתת הצדיקים שנתפסים בעון הדור. ע"כ נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה אל ה' אולי יתעשת האלהים לנו, ובלע המות לנצח ומחה ה' דמעה מעל כל פנים, אמן.

קנט

דרשה להספד מרן ר' יוסף קארו ז"ל

מיסוד ס' י"ב דרושים למהר"י מינץ דרוש י'

כד דמך ר' יוסי ממלחית וכו' פתח ההוא סבא ואמר מצינו שסילוקן של צדיקים קשה לפני הקב"ה מן צ"ח תוכחות שבמשנה תורה ומחרבן בית המקדש, בתוכחות כתיב (דברים כ"ח) והפלא ה' את מכותך ובחרבן ביהמ"ק כתיב ותרד פלאים, אבל בסילוקן של צדיקים כתיב (ישעיה י') לכן כה אמר ה' הנני יוסף להפליא את העם הזה הפלא ופלא, וכ"כ למה והאבדתי חכמת חכמיו ובינת נבונים תסתתר (קהלת רבה).

[צדיק דומה לבית המקדש] החכמים הראשונים והאחרונים החליטו שצדיקים ות"ח יש להם יחס ודמיון מה עם המשכן ובית המקדש, כשם שהשכינה שורה במשכן וביהמ"ק באמצעות הקרבנות כך הצדיקים ות"ח נעשים מעון ומשכן לשכינה באמצעות למוד התורה וקיום המצות. הרמב"ן ז"ל על פסוק אם שמור תשמרון וגו' ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו, כתב וז"ל: ויתכן באנשי המעלה שתהיה נפשם צרורה בצרור החיים, כי הם עצמם מעון לשכינה. ולכונה זו אמר הכתוב ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ולא אמר ושכנתי בתוכו, להורות שאע"פ שיעשו לי מקדש יהיה עיקר משכני בתוכם בין הצדיקים ות"ח. ובאמת יש השתוות בצורת בנין המשכן וביהמ"ק ובנין גוף האדם, כי זה וזה נעשה בכוונה אלהית, ונרשמו בהם סודות נפלאים, בביהמ"ק כתיב (דהי"א כ"ח) הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל, ובאדם מבואר היותם בצלם אלהים. ואמרו חז"ל הוא עשך ויכוננך מלמד שהקב"ה ובית דינו נמנו על כל אבר ואבר וכו', וחכמי האמת אמרו כי כל אבר ואבר הוא צל ובסיס אל דבר רוחני ובחינה מיוחדת במרכבה העליונה, כדברי איוב (י"ט) ומבשרי אחזה אלוה. ובערך זה עצמו מתייחסים כל מצות התורה אל כבוד העליון, כי התורה והאדם יחס אחד להם, ולזה תמצא כי מצות עשה רמ"ח כמנין אברי אדם ומצות לא תעשה שס"ה כמנין הגידין שבאדם. — מעתה עיניכם הרואות כי הת"ח יזכה למדרגה עליונה שנעשה בחייו מעון ומשכן לשכינה וביהמ"ק מעט, ועי"ז ראוי לנו להתאונן על פטירת הת"ח ולספוד עליו כמו על חרבן בית המקדש.

[תלמידי חכמים במדרגות שונות] אין ספק כי כפי ערך כבוד הנפטר וחכמתו אם מעט ואם הרבה כן ימעט או יגדל עליו ההספד, ויש חילוק בין חכם פרטי בעירו או חכם כללי במדינה או חכם בכל העולם כלו. כפי רוחב שפע חכמתו ומדותיו התרומיות כן יעשה רושם במיתתו. ויש רמז לזה במה שאמר שלמה המלך ע"ה (קהלת י"א) אם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו ואם יפול עץ בדרום ואם בצפון מקום שיפול העץ שם יהי, ופירש"י במקום שהטובה צומחת ונכרת שם סופה לנוח, אף כן דע שאם יפול עץ וגו' אם ישכון אדם חכם וצדיק בעיר או במדינה מקום שישכון שם יהיו נראין מעשיו אחרי מותו וכו', ויפול מלשון על פני כל אחיו נפל. ואני אומר שכוונת הפסוק לומר שאם הת"ח הוא במדרגת עבים מלאים גשם, פירוש שהוא מלא על כל גדותיו, על הארץ יריקו, ת"ח כזה ישקה כל הארץ וראוי הוא לעשות רושם על פטירתו בכל הארץ, כי כולם נהנו מזיו הוד תורתו בחייו, וכולם הספידו בהעדרו. אבל אם יפול עץ וגו' אם הת"ח הוא רק במקומו המיוחד ובפני עצמו הוא דומה לעץ שעושה פרי במקום נטיעתו לבד בדרום או בצפון, פירוש במקום מיוחד ורק במקום שיפול העץ שם ירגישו בהעדרו ושמה יספידוהו. כן הגאון הנפטר ז"ל הוא נחשב לדמיון הראשון כעבים מלאים גשם, כי נתפשטה חכמתו הרחבה בכל העולם ולא היתה עיר אשר נשגבה ממנו, עד אשר נוכל לאמר בלי גוזמא כי מן הרמב"ם ז"ל עד הנה לא נמצא כמוהו בישראל להגדיל תורה ולהאדירה. ועליו אמרתי הפסוק לשכנו תדרשו ובאת שמה, פי' שראוי למעלתכם שתדרשו ותשגיחו עליו כמו על חרבן

ביהמ"ק שהוא שכינת אל, גם נוכל לומר אם תדרשנו לדעת מקום משכן הנפטר ותחנותו, בכל מקום שתדרשנו תמצאנו ובאת שמה, כי בכל מדינה עיר וכפר נתפשטו ספריו, אין בית ת"ח אשר לא נתמלא כולו מאור תורתו, הוא היה לא רק חכם בצפת ובא"י אלא בכל הארצות. ע"כ ראוי להגדיל מאד בהספדו. לא אאריך לספר בשבחו כי מי ימלל גבורות חכמתו ומדותיו התרומיות. ובדבר הזה אני משוה עבד לקונו, כדברי המשורר (תהלים ל"ד) אברכה את ה' בכל עת תמיד תהלתו בפי, בודאי לא עלה על דעת המשורר לברך את ה' בכל עת כי זה נמנע בחוק האדם, אבל היתה כוונתו לומר אפילו אם אמרתי לברך את ה' בכל עת—אם היתה היכולת בידי לעשות כן—אז התהלה אשר בה אתחיל לברכו ולשבחו תשאר בפי תמיד. למשל אם אומר לשבחו בתואר החכמה לא אוכל לבוא עד תכלית השבח הזה כי לא אוכל לסיימו לעולם ולא יעלה בידי עוד לשבחו בתואר אחר כמו הגבורה ותוארים אחרים. וכן נאמר על הגאון הזה אף כי לתוארי אדם יש גבול ותכלית, מ"מ אם ארחיב מענה לשוני באחד מתואריו אהיה על מעלתכם למשא, וגם החכמים אשר יבואו אחרי לא יוכלו למלאות החסרון, רק בתואר אחד אשבחנו, והוא כולל כל השלמיות, שהרבה להרביץ תורה ולהעמיד תלמידים יותר מכל בני דורו ודורות רבים הקודמים לו. ועליו נוכל לומר מאמר רב לשמואל בר שילת אחים לי בהספדאי דהתם קאימנא (שבת קנ"ג), פי' שסידר לתלמידו איך יתחמם עליו בהספדו ולא ירבה בשבחו רק יאמר עליו שתי תיבות אלו „דהתם קאימנא" שהעמיד תלמידים רבים עד שיצדק עליו לומר התם קאים אפילו לאחר מותו. כדברי חז"ל כל המעמיד תלמיד הגון אינו מת שנאמר כי ידעתי כי אחרי מותי וגו', וגם הגאון הזה יוכל לומר בפה מלא „התם קאימנא". וראוי לנו לקונן על פטירתו כדברי המקונן על ביהמ"ק באמרו (איכה ה') שבת משוש לבנו נהפך לאבל מחולנו נפלה עטרת ראשנו אוי נא לנו כי חטאנו. קרא לביהמ"ק „לב" דרך חיבוב כי נאמר בו והיה עיני ולבי שם כל הימים, וביהמ"ק היה מכפר על העונות כמו שאמרו לא לן אדם בירושלם וכו' והסנהדרין הם צדיקי הדור עטרת ראשנו היו עומדים בפרץ לבטל הגזרות, ואחרי שאבדנו שניהם מי יעמוד לנו בפרץ? ולכן אוי נא כי חטאנו. וכן נקונן על פטירת הגאון, שבת משוש לבנו כי הוא היה מעון ומשכן לשכינה כאשר בארנו למעלה, נהפך לאבל מחולנו, כי הוא היה אב"ד ושקול בדורו כנגד הסנהדרין, נפלה עטרת ראשנו וגו'. האמנם תהי זאת נחמתנו אם נספיד עליו כראוי ונתן לב אל כל התכליות הנכבדים אשר בארנו ועל כולם להרהר בתשובה ולבקש מלפני השי"ת שהוא יגדור בעד פרצותינו וימלא ממקום אחר חסרוננו, אז תכפר מיתת האדון הזה על כל עון הדור, כשם שנתכפר בחרבן הבית כל עון הדור החייב ההוא, כדברי המקונן (איכה ד') תם עונך בת ציון וגו', ונזכה לראות בנחמה ובבנין הבית השלישי ואז בלע המות לנצח וגו'.

קס

דרשה להספד ר"י מוסקאטו ז"ל

מיסוד ס' י"ב דרושים למהר"י מינץ דרוש ג'

א"ר חייא בר אבא באחד בניסן מתו בניו של אהרן ולמה מזכיר מיתתן ביוה"כ? אלא מלמד שכשם שיוה"כ מכפר כך מיתתן של צדיקים מכפרת. ומנין שיוה"כ מכפר שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם, ומנין שמיתתן של צדיקים מכפרת דכתיב ויקברו את עצמות שאול וכתיב ויעתר אלהים לארץ אחרי כן (מדרש רבה פ' שמיני).

[זכרון המיתה מעורר לתשובה] כשנחפש בכל המצות שבתורה לא נמצא שום אחת מהן שתספיק לאדם להגיע אל שלמותו התכליתית כמו התשובה, כי היא לבדה תזכהו בעוה"ב למדרגה יותר גדולה ממדת צדיק גמור, כמו שאמרו חז"ל במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד. כי הצדיק גמור לא תקן כ"א את עצמו ויתר עליו בעל תשובה שתקן את עצמו וזולתו, כאמרם על דוד המלך שהורה תשובה לרבים. וחז"ל הפליגו לזרז אותנו לזכור את יום המיתה כדי לשוב בתשובה ולהכניע את יצרו מלהמשך אחר הבלי העולם, כמו שאמרו (ברכות ז') לעולם ירגיז אדם יצה"ט על יצר הרע שנאמר רגזו ואל תחטאו, אי אזיל מוטב וכו' עד ואם לאו יזכור יום המיתה שנאמר ודומו סלה. ויש מי שפירש בדרך זה הפסוק אם רוח המושל יעלה עליך מקומך אל תנח, אם יתגרה בך יצה"ר הסתכל ב„מקומך" ד' אמות המיוחדות לך לקבורה, כי הוא מרפא וטריה להניח חטאים גדולים. וזכרון יום המיתה יתעורר כשישמע ההספד ובפרט בשמעו שמספרים בשבח אדם כשר שנפטר כי מפני הרעה נאסף הצדיק, ואין ספק כי דברים כאלה משברים את לב האדם וכפי גודל חמום ההספד כן תרבה התעוררות האדם אל התשובה. וע"כ אמר רב לשמואל בר שילת אַחִים הספדאי דהתם קאימנא, ולא היה זה ממנו צד גאוה לרדוף אחר הכבוד ואף כי אחרי מותו, רק כדי שע"י החמום בהספדו יבואו האנשים להרהר תשובה בלבם וצדקה תחשב לו בהיותו סיבה קרובה לזכות את הרבים, ואמר דהתם קאימנא כלומר גם אני אעמוד שם

ויהיה לי זכות להיות הסיבה להביאם לידי כך לשוב בתשובה שלמה, אולם כשהצדיק נפטר ואין איש שם על לב לשוב אל ה׳ אז אבד הזכות הזה. ולפ״ז מה שאמרו חז״ל שמיתת צדיקים מכפרת היתה כוונתם על זה הדרך, כי אין הדעת סובלת שמיתת צדיקים שנתהוה מעון העם כאמרם שהצדיקים נתפסים בעון הדור וסמכוהו אקרא כי מפני הרעה נאסף הצדיק, תכפר על עון הגורמים אותה. אלא שהיתה כוונתם לומר שמיתת הצדיקים מכפרת במקרה מפני שמושכת אחריה ההספד, וההספד מעורר לתשובה והוא היא המכפרת. וזהו שאמרו במדרש כשם שיוה״כ מכפר כך מיתת צדיקים מכפרת, כלומר כמו שיוה״כ מכפר עם התשובה, ומנין שיוה״כ מכפר עם התשובה שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם וגו׳ וסמיך אסיפיה דקרא לפני ה׳ תטהרו ע״י תשובה, וחזרו ואמרו מנין שמיתת צדיקים מכפרת דכתיב ויקברו את עצמות שאול ויהונתן בנו בארץ בנימין בצלע בקבר קיש אביו ויעשו כל אשר צוה המלך ויעתר אלהים לארץ אחרי כן (ש״ב כ״א), ודרשו מאי ויעשו כל אשר צוה המ־ך? הקבורה כבר אמורה, אלא שצוה להם שיספידו עליהם בכל עיר שיעברו שם, כי עיקר הכפרה הוא ע״י ההספד המעורר אנשים לתשובה.

[שלמות תלמיד חכם] ע״כ ראוי לכל אדם להתחמם מאד בהספד אדם כשר, כי כפי גודל חום לבבו על פטירת הצדיק כן תגדל ההכנעה ושברון לבו. ומה גם כי עתה נפקד ממנו איש רשום שר וגדול בישראל האלוף המופלג כמהר״ר יהודה מוסקאטו ז״ל אשר נמצאו בו בשלמות כל ארבעה התוארים הראוים להמצא בת״ח. מהם שנים להשלימו בעיון ובמעשה בינו ובין עצמו ושנים להשלימו בהלכה ובאגדה בינו ובין זולתו. והמשורר באר ד׳ תוארים אלו בפסוק והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח, ופסוק זה מדבר בת״ח כנראה ממה שנאמר מקודם כי אם בתורת ה׳ חפצו, והמשיל הת״ח לעץ שתול על פלגי מים שלא יחסר המזג מלחות השרשי ותמיד הוא רטוב ורענן, רמז על שלמות העיון של הת״ח וחכמתו הכוללת שהיא כמעין המתגבר מלא על כל גדותיו ולא יכזבו מימיו. אשר פריו יתן בעתו, רמז על שלמות המעשה שהוא פרי חכמת העיון, כמו שאמרו לא המדרש עיקר אלא המעשה. ושני תוארים אחרים להשלימו בינו ובין העם כדי להשפיע מחכמתו ותורתו לפי צורך הזמן, וכמו שדורשים בהלכות פסח בפסח וכו׳. אמנם משנתקלקלו הדורות שב העם למדרגת החולה אשר תתעב נפשו מלאכול בשר בריא ומבקש מאכלים מתוקים לחכו הגם שאינם כ״כ טובים ונאותים לבריאותו. כן יקרה לנו כמעט בכל הקהלות שהעם בורחים מלשמוע דינים והלכות ומבקשים אגדות ומדרשים. אולם הדורש החכם עיניו בראשו ויתנהג עמם כאשר יתנהג הרופא המומחה עם החולה, כשרואה שהחולה יקוץ בסם הרפואה וימאן מלקבלה ישים עליו מעט נופת (צוקר) להטעימה אל החיך, אך עיקר מגמתו אל התרופה המצטרכת אל החולה. בדרך הזה יחזיק הדרשן המשכיל תחלת דברי פיהו באגדות ומדרשים המושכים את הלב, אבל עיקר הדרש שלו הוא בדינים והלכות הנצרכות לפי הזמן, כי הם המדריכים את האדם אל ההצלחה האמתית וחיי הנפש תלוים בם. וקרוב לזה דרשו במדרש על פסוק סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים כי חולת אהבה אני. ועל שני התוארים הללו רמז במה שאמר ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח, כי הת״ח נמשלו לפרי שהם עיקר ותכלית מציאות האדם, ובעלי בתים נמשלים לעלים אשר תכליתם להגן על הפרי, ואמרו חז״ל לעולם לבעו רחמי אתכליא ועל עליא דאלולי עליא לא מתקיימי אתכליא, ואז כל אשר יעשה יצליח. ובכאן נכנס הדרשן לספר בשבח הנפטר ולהראות כי ארבעה תוארים הנזכרים נמצאו בו בשלמות, אשר ע״כ ראוי לנו להתחמם בהספדו ולהוריד עליו דמעות, ונפשפש במעשינו ונשוב אל ה׳ בכל לבבנו, כי זהו עיקר ההספד כמו שבארנו למעלה. ולמען הפיק רצון מה׳ יזדרז כל אחד לקבוע עתים לתורה בכל יום ולגדל בניו בלמודים, כי כל העולם וכל המעשים הטובים וכל המצות לא ישוו לדברי תורה, וכמו שדרשו על פסוק וכל חפציך לא ישוו בה אפילו חפצי שמים. ומשה רבינו ע״ה אחרי הזהירו את העם על התשובה בפ׳ נצבים, הזהיר אותם על דברי תורה ואמר שימו לבבכם לכל הדברים האלה וגו׳, ושימת לב הוא שיתעסקו בה תמיד ויהגו בה יומם ולילה, כי זה הוא יסוד מוסד להגיע אל תכלית השלמות, דמאן דדא ביה כולא ביה, והלמוד בתורה הוא הנותן הצורה העצמית אל האיש הישראלי.— ואתם אחי ורעי המפוארים שימו לבבכם לכל הדברים האלה ותנו סדר נכון לתלמוד תורה בקהל הקדוש הזה, אולי יתעשת האלהים לנו ויגדור פרצותינו, ובדבר הזה תאריכו ימים ובלע המות לנצח וגו׳. ברוך דיין האמת לעד ולנצח נצחים.

קסא

דרשה להספד חכם בשעת המגפה

מיסוד ס׳ י״ב דרשות למהר״י מינץ דרוש י״א

ויתן את הקטרת ויכפר על העם ויעמוד בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה (במדבר י״ז).

[מיתת צדיק מכפרת] ראוי להגדיל ההספד על פטירת החסיד הזה (כמ״ר זלמן כ״ץ ז״ל ממנטובא)

בזמן המגפה בעונותינו הרבים, **בעת שמדת הדין** מתוחה עלינו כי החל הנגף בעם ה׳ ובצרה גדולה אנחנו, כי משנה שבר הוא אם נפקד ממנו איש רשום כזה בעת שהיינו צריכים לו ביותר, כי הצדיקים מגינים בחייהם על הדור, כמו שאמר איוב (כ״ב) ימלט אי נקי, ותהי זאת נחמתנו כי אם נוריד עליו דמעות בחום לבנו ולא נתעצל בהספדו אולי יראה ה׳ בעניינו וירחם עלינו ותעצר ממנו המגפה. ומיתת הצדיק הזה תכפר עלינו כמו שאמרו חז״ל במקומות רבים כי מיתת צדיקים מכפרת ולמדוה מעגלה ערופה מגזרה שוה דשם שם, וזהו ענין הכתוב (שמות י״ג) פן יהרסו אל ה׳ לראות ונפל ממנו רב, פי׳ ונפל ממנו רב וגדול שבהם שכפר על הכלל. וממנו למד משה רבינו ע״ה כשחטאו ישראל בעגל אמר (שם ל״ד) ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת, כי ידע שמיתת הצדיק תכפר על עון הדור ולכן מסר נפשו למיתה. וכן מצינו במגפה שהיתה בימי דוד שאמר הכתוב (ש״ב כ״ד) וינחם ה׳ על הרעה ויאמר למלאך המשחית בעם רב עתה הרף ידך וגו׳, ודרשו חז״ל אותה שעה מת אבישי בן צרויה שהיה שקול כרובה של סנהדרין, וזהו פירוש „רב עתה" כלומר כיון שמת הרב שבהם עתה הרף ידיך. הרי שמיתת הצדיק עצרה המגפה בימי דוד אלא שנצטרפה אליה מצוה אחרת שהביא קרבנות לכופר נפשם וזו וזו גרמו נגד המגפה שנאמר ויבן דוד שם מזבח ויעל עולות ושלמים ויעתר ה׳ לארץ ותעצר המגפה מעל ישראל. ואנחנו בעונותינו אין לנו עולות ושלמים אבל יש בידינו מצוה אחת ששקולה כנגד כל הקרבנות, והיא מצות הצדקה, כמו שדרשו עה״פ עשה צדקה ומשפט נבחר לה׳ מזבח (משלי כ״ט), מעולה ושלמים לא נאמר אלא מזבח מלמד ששקולה צדקה ומשפט כנגד כל הקרבנות, ואין צורך להביא כמה מאמרי חז״ל שהפליגו לדבר בשכר מצות הצדקה כי רבה היא, ויספיק לנו מה ששבחה הכתוב וצדקה תציל ממות (משלי י׳). ושם מות יאמר על שלשה פנים, בעצם וראשונה על מיתה טבעית והיא ככלות הלחות השרשי אשר באדם ויבא יומו. על מיתה מקרית במלחמה או במגפה, על מיתת הנפש בעולם הנשמות ומיתה זו קשה מכולן. ושלשה סוגי מיתות אלו מצינו שהאדם ניצול בזכות הצדקה: הצלה ממיתה טבעית למדנו מבנימין הצדיק שהוסיפו לו כ״ב שנה כמבואר בגמרא, הצלה ממיתה הנגזרת מפאת המערכה למדנו ממעשה דשמואל ואבלט (שבת ק״ד), הצלה ממיתת הנפש למדנו ממונבז המלך (ב״ב כ״א) שאמר אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה, אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך (תהלים פ״ט).—לא אאריך בדברים אלו כי ידעתי שלא נעלם ממעלתכם כמה גדולה מצות הצדקה כ״ש בזמן הסוער הזה, **ולכן לא אטריח עליכם** רק אבקש מכם שתמהרו תחושו להתנדב כמסת ידכם וכפי הצורך לעת הזאת, ובזכות הצדקה המקום ירחם עלינו ולא יתן למשחית לבא אל בתינו, ובלע המות לנצח וגו׳.

קסב

דרשה להספד על בחור חשוב

מיסוד ס׳ י״ב דרשות למהר״י מינץ דרוש י״ב

כד דמך רבי בון בר חייא עאל ר׳ זירא ואפטר עלוי הדין פסוקא מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל, למה הות רבי בון דומה? למלך שהיה לו כרם ושכר פועלים הרבה לעשותו, והיה שם פועל אחד מתכשר במלאכתו יותר מן הכל, מה עשה המלך נטלו בידו והיה מטייל עמו ארוכות וקצרות, לעתות ערב באו הפועלים ליטול שכרן ובא אותו הפועל עמהם ונתן לו המלך שכרו משלם. התחילו הפועלים מיצרים, אמרו אנו יגענו כל היום וזה יגע שתי שעות ונטל שכרו משלם, אמר להם המלך מה לכם מיצרים, יגע זה בשתי שעות בכשרות מה שלא יגעתם אתם כל היום, כך למד רבי בון תורה בעשרים ושמונה שנה מה שאין תלמיד ותיק יכול ללמוד במאה שנה (קהלת רבה פ״ה).

[כמות ואיכות] כוונת זה המאמר בכללו היא, כי זמן חיי האדם לא ישוער אם מעט ואם הרבה יחיה, כ״א לפי מה שהוציא האדם זמנו לטוב או למוטב, כמו שאמר הכתוב (משלי כ״ו) יראת ה׳ תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה. פירוש האיש השלם שהלך בדרכי ה׳ הגם שלא חי כ״א ימים מועטים יראת ה׳ שהיתה בו תוסיף ימים, ואע״פ שהיו מועטים יחשבו למרובים, ושנות רשעים תקצורנה אילו חי הרשע אלף שנים פעמים בלא היה יהיה, ושנותיו הארוכות יחשבו לקצרות לאשר הוציא זמנו בהבלי העולם. ופירוש זה מוכרח, כי איך יאמר יראת ה׳ תוסיף ימים ועינינו הרואות כמה צדיקים מתים בחצי ימיהם וכמה רשעים מאריכים ימים ומתים בזקנה, וכן אמר הכתוב אל תרשע הרבה ואל תהי סכל למה תמות בלא עתך (קהלת ז׳), מאחר שלא הוציא זמנו להשלים חוקו שבעבורו נוצר.

[ביאור המאמר] וראוי להרגיש בפרטי המשל, באמרו מה עשה המלך נטלו בידו, כלומר הקב״ה בעצמו ובכבודו נטל נשמתו כמו שאמר (ישעיה נ״ח) כבוד ה׳ יאספך, וזה רמוז בפסוק (קהלת ה׳) מתוקה שנת העובד על הצדיק העובד ה׳ בחייו השינה שלו היא מתוקה, כי הוא מת בנשיקה. וכנה מיתת צדיקים

שינה כאדם הישן על מטתו ומעותד לקום ולהתנער, ואמר הכתוב (משלי ג׳) אם תשכב לא תפחד ושכבת וערבה שנתך. אח״כ אמר שהמלך מטייל עמו אריכות וקצרות, קרא לשכר המגיע לצדיקים בעולם הנשמות תיכף אחרי פטירתם מעוה״ז „טיול״, כמי שנקרא לסעוד עם המלך ובעוד שמכינים ומתקנים צרכי הסעודה המלך מטייל עמו בגנות ופרדסים, וכמו שאמר הכתוב (ויקרא כ״ו) והתהלכתי בתוככם, ופירשו חז״ל אטייל אתכם בגן עדן. אח״כ אמר לעתותי ערב באו הפועלים ליטול שכרן. ירמוז על העוה״ב אחר התחיה שיהיה לעת ערב כמו שאמר הכתוב (זכריה י״ד) והיה לעת ערב יהיה אור. כי שם עיקר השכר בגוף ונפש יחד, כדעת הרמב״ן ז״ל וכל המקובלים. וכמו שאמרו חז״ל מתים שעתידין לחיות אינן חוזרין לעפרן, וכן נאמר (דניאל י״ב) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם וגו׳. אח״כ אמר התחילו הפועלים מיצרים אמרו אנו יגעים כל היום וזה יגע בשתי שעות וגו׳ מתוך שהם רואים שזה נוטל שכר יותר מחלק הראוי לו לפי דעתם, הם יראים שמתוך כך יתמעט חלקיהם בעוה״ב, כענין מה שאמרו כל אחד ואחד יש לו חלק בג״ע ובגיהנם, זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בג״ע וכו׳. והשיב להם המלך שלא נתן לו אלא חלק הראוי לו ומשלו נותנו לו כי יגע זה בשתי שעות מה שלא יגעו הם בכל היום.—נשוב אל הכוונה הכוללת, שלא ישוער אריכות שנים או קוצר שנים אשר חי האדם כ״א בבחינת מעשיו הנרצים או בלתי נרצים אצל הבורא ית׳. וכן בפטירת הבחור הלז. אם שלא הגיע לחצי ימיו, כי במעט השנים אשר הוא חי יגע בת״ת ובמעשים טובים מה שלא יגעו אחרים בשנים רבות, עד שיצדק לומר עליו שמת זקן ושבע ימים ונפשו בטוב תלין, כי הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו. ותהי נפשו צרורה בצרור החיים, אמן.

קסג
דרשה להספד ר׳ משה פרווינצאלי ז״ל
מיסוד ס׳ נפוצות יהודה דרוש ל״ג

א״ל ריש גלותא לרב הונא כלילא מנלן דאסור, א״ל מדרבנן דתנן בפולמוס של אספסיאנוס גזרו על עטרות חתנים ועל האירוס, אדהכי קם רב הונא לאפנויי א״ל רב חסדא קרא כתיב (יחזקאל כ״ח). כה אמר ה׳ אלהים הסיר המצנפת והרים העטרה זאת לא זאת השפלה הגבה והגבוה השפיל, וכי מה ענין מצנפת אצל עטרה? אלא לומר לך בזמן שמצנפת בראש כהן גדול עטרה בראש כל אדם, נסתלקה מצנפת מראש כ״ג נסתלקה עטרה מראש כל אדם. אדהכי אתא רב הונא אשכחינהו דהוו יתבי אמר להו האלהים מדרבנן אלא חסדא שמך וחסדאין מליך (גיטין פ״א).

[ממלכת כהנים] יש להתעורר על שלשה ספקות במאמר שהצבנו בראש דברינו, א׳) אם ראיית רב חסדא תלויה בכתוב הסיר המצנפת והרים העטרה, למה זה האריך להביא עד סוף הפסוק שנראה כשפת יתר, ב׳) מה קשיה ליה אם יובן כפשוטו על הסרת המצנפת מראש כ״ג והרמת העטרה מראש המלך? ג׳) אם ביאור רב חסדא על הכתוב הוא שלא כדעת רב הונא ללמוד אסור העטרה מהפסוק הזה למה ישבחו ואומר כי חסדאין דבריו? להבין כל זה צריכין אנו לומר כי טוב מצב אומתנו אינו תלוי בתפארת הממשלה והמלכות הזמנית רק עומד במעלת שלמות התורה והחכמה האמתית, וכן שפלות מצבה ופחיתות ערכה לא ישוער מצד העדר המלכות הזמנית, רק בבחינת העדר ידיעתה והיותה נופלת נפילה עצומה בעומק הסכלות. במתן תורה שמעו דבר ה׳ והייתם לי סגולה מכל העמים ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, היינו ממלכת חכמים כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו, ונאמר תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב ויהי בישורון מלך לרמוז כי התורה עיקר מלכותנו וממשלתנו. ובשלמה נאמר וישב שלמה על כסא ה׳ למלך ויחכם מכל האדם להורות כי שלמות החכמה הוא כסא ה׳ והמלכות האמתית. ועל זאת התפלל משה רבינו ע״ה ונפלינו אני ועמך מכל האדם אשר על פני האדמה. וכמו שרוממות האומה הישראלית תלויה בתורה ובחכמה, כן שפלות האומה תלויה בעזיבת התורה וסילוק השכינה, וכמאמר המקונן טבעו בארץ שעריה אבד ושבר בריחיה מלכה ושריה בגוים אין תורה, כי בהעדר התורה וחכמינו תלוי כל עיקר אבידתנו, וכן אמר הנביא ישעיה (כ״ט) הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר, להורות על נפילתנו הנפלאה בסכלות עצומה. ועל הנפילה הזאת הורה רבי דהוה נקיט ספר קינות וקרי בגויה כי מטה להאי קרא השליך משמים ארץ תפארת ישראל, נפל ספרא מידיה אמר נפל מאיגרא רמא לבירא עמיקתא (חגיגה פ״א), כלומר כי בנפילת הספר רמז שבכל נפילות ישראל אין נפילה גדולה כנפילת החכמה הנכללת בספריב, מאיגרא רמא על דרך אמרו חכמות בנתה ביתה וגו׳ בראש הומיות וגו׳. בנפילת ישראל לפני הפלשתים הודיע איש בנימין את עלי הכהן כי נס ישראל ומגפה גדולה היתה בעם ושני בניו מתו, ולא חש לכל זאת אך בהזכירו כי ארון האלהים נלקחה נפל מעל הכסא אחורנית כי אחזו השבץ וימות. וכלת עלי הכהן בשמעה את השמועה אל הלקח ארון האלהים ותכרע ותלד ותקרא לנער אי כבוד לאמר גלה כבוד מישראל

כי נלקח ארון האלהים, ולא שתה לבה רק לזאת שהיתה עיקר הנפילה כי שם בארון האלהים חלקת מחוקק ספון לחות הברית וספר התורה. ולזאת יקרא כבוד באמת, כי אין כבוד אלא תורה שנאמר כבוד חכמים ינחלו.

[ביאור המאמר] והנה רב חסדא הבין כוונת הכתוב כי בזמן שהכה"ג יכהן פאר החכמה והתורה אז עטרה גדולה ומלכות אמתית בראש כל אדם וכל ישראל בני מלכים הם להיות כלם משתתפים בצבי תפארת עטרה ההיא הרוחנית, ולעומתה תתנשא העטרה החומרית אשר הורגלו החתנים לשים בראשיהם. אולם בהסתלק המצנפת מראש כ"ג להיותו בלתי מכהן בפאר התורה והחכמה אז נסתלקה עטרה מראש כל אדם בנפילתנו ממדרגות החכמה אל בור הסכלות, ואיך א"כ נשים עטרה חומרית על ראשנו להיותה מורה על מעלה ורוממות וכבוד רוחני אשר גלה ממנו, וכל זה לדעת רב חסדא הוא נכלל בפסוק הסיר המצנפת והרים העטרה. ומה שיכריח אצלו הביאור הזה הוא מה שסמך אליו זאת לא זאת וגו', כי מלת זאת רמז על התורה כאמרם במדרש בזאת יבא אהרן אל הקדש בזכות התורה שנאמר וזאת התורה, כי בה תלוי ועומד ענין הגבהת השפל והשפלת הגבוה. ואף שרב הונא סובר דכלילא אסור מדרבנן מ"מ גם הוא יסכים בביאור הכתוב כמו רב חסדא כי עטרה זו היא כתר תורה, ולכן אמר הוצק חן וחסד בדבריו וכשמו כן הוא, חסדא שמך וחסדאין מליך, אולם לא יקבל שיהיה בכתוב שום רמז לעטרות חתנים שהיא עטרה חומרית, ולמד זה רק מהא דתנן בפולמוס של אספסיאנוס גזרו על עטרות חתנים והיא גזרה מדבריהם מדרבנן, ובעיקר הדרוש של הפסוק כי הוא מרומז למצנפת רוחנית שהיא כתר תורה לא פליגי. ויש עוד ראיה לזה כי במדרש חזית הגירסא היא הסיר המצנפת מרבותינו והרים העטרה מאומות העולם, הרי שביאר המצנפת על גדולת התורה והחכמה היוצאת מפי כהן גדול, אך הורו שם בסגנון דבריהם שהנביא היה מיעד מפלת האומות והכנעת ישראל עמהם ויחס הכנעת ישראל בהסרת המצנפת היינו התורה. וזו היא באמת ירידת פלאים שירדנו בדורותינו אלה, שהרי נתקיים בנו יעוד חז"ל עתידה תורה שתשתכח מישראל.

[אבדת הנפטר] ומה גדלה האבדה אשר אבדנו בנפול המאושר הלז ארז בלבנון יפה ענף וחורש מצל וגבה קומה ובין עבותים היתה צמרתו, מי התורה גדלוהו תהום החכמה האלהית רוממתהו, אשר מקול מפלתו תגעש ותרעש הארץ ומוסדי הרים ירגזו. הוא המאור הגדול מרנא ורבנא כמוהר"ר משה פרווינצאלי ז"ל כי לקח אותו אלהים (ביום ד' אלול שנת של"ו). על נפילת ארז זה תהיה עדותנו נאמנה מאד מעין עדותו של ר' ישמעאל בן סתרא (בכורות פ' מעשר בהמה), באמרו פעם אחת נפל ארז במקומנו ועברו ט"ז קרונות על חודו, שרמז בזה למיתת חכם גדול בדורו שהיה עובר על חדוד שכלו סוד ענין המרכבה שביחזקאל שהיתה משמשת לט"ז פנים כאילו היו שם ט"ז קרונות, שהמרכבה היו בה ארבע חיות ולכל אחת מהן היו ארבעת אופנים. וכן נוכל לומר על הארז הגדול הזה שנפל במקומנו שהיו עוברים על חודו וחדודו השגות נפלאות בדרושים יקרי הערך מאד מעין דוגמת המרכבה של מעלה. גם נוכל לומר עליו דברי ישעיה (ל"ג) לבך יהגה אימה איה סופר איה שוקל איה סופר את המגדלים, שהיה רב יהודה בוכה באמרו לשמואל (מגילה פ"ב) מי זוטר מאי דכתיב בהו ברבנן איה סופר שהיו סופרים כל אותיות שבתורה, איה שוקל שהיו שוקלים כל קלות וחמורות שבתורה, איה סופר את המגדלים שהיו שונים שלש מאות הלכות במגדל הפורח באויר, כלומר שתלוין על חוט השערה בעיון דק ומופלא. הן אלה קצות דרכיו של החכם המעולה הלז, ועתה בהלקחו מאתנו מי יחזיק בנו להסיר מעלינו הספקות המתחדשות תמיד בדרך עיוני, איה סופר איה שוקל איה סופר את המגדלים. על העדר סגולה זו מאתנו אצדק לומר דברי כלת עלי כי גלה כבוד מישראל כי נלקח ארון האלהים מקרבנו! עוצם תהלותיו איך אספר, כי היה חמרו זך ונקי כעצם השמים לטוהר, נקי כפים ובר לבב במדות המעולות ובמצות התוריות, והיה אור חכמתו מאיר פניו, כי קרן עור פני משה ופניו כפני חמה, ואורו נתפשט לכאן ולכאן, בכל מקום אשר הזכיר את שמו, כי היו בכל המקומות מריצים לו אגרות בשאלות יקרות ונשגבות, עד היותו בהוראותיו מבטח כל קצוי ארץ ואיים רחוקים. העשוקים והדלים היו מתחממים כנגד אורו כי היה מצילם מיד עושקיהם כח, והולידה תורתו תלמידים מעולים, והצמיחה חבורים יקרים אשר המעיינים ידרושו. ועתה בעונותינו השמש הזה ישת חשך סתרו, ויכל משה מדבר אתנו ויתן על פניו מסוה וישם מאפל בינו ובינינו. אולם עודני נאנח בשברון מתנים, אליך נפשי אשא תפארת עוזי משה איש האלהים, ואסב את פני דבורי אליך כבודי ומרים ראשי להודיעך קושט אמרי אמת כי במקום רעדה שם תהא גילה, כי עם גודל צערי ויגוני לא אוכל להתעלם מהשיב אל לבי לשוש עליך לטוב על גודל הצלחתך זו קנית, כי אשמח משה במתנת חלקך, כי ידעתי נאמנה שיצאה נשמתך מאפלת הגוף הנגוף ועלתה למקום אורה ושמחה למגדל עוז הנצחיית, היא מרומים תשכון, שם היא דבקה באלהים וכליל תפארת בראשה נתת בעמדה לפניך על הר סיני לעסוק תמיד בתורה הנתונה עליו, שם היא יושבת ונהנית מזיו השכינה ומלך ביפיו תחזינה עיניה. ידעתי גם אני ידעתי כי בהתהלכך בהיכל מלך תתענג נפשך בקולות ערבים ושער עליון

אשר ברן יחד עם כוכבי בקר יריעו כל בני אלהים. אך אמנה צרה ויגון נמצא על אשר עזבתנו במקום חשך ואפלת סכלות ועוברי בעמק הבכא במדבר תהו ילל ישימון על פטירתך, ומלת המשורר על לשוננו על ערבים בתוכה תלינו כנורותינו, כי ערבה כל שמחה ותמונת קולות ערבים אין אנו שומעים זולתי קול בכי תמרורים קינים והגה והי. אמנם חייבים אנחנו להצדיק עלינו את הדין, כי הוא משפט אמת וצדק בלי ספק, כי צדקת ה׳ תעשה זאת לשלם שכר טוב לעושי רצונו ולעונש דורו כי מפני הרעה נאסף הצדיק. ונאמר הצור תמים פעלו, כי זה משה האיש פעל כפיו ית׳ התהלך לפניו והיה תמים ומצד זה לא היתה המיתה ראויה לו כי כל דרכיו של פעל זה היה משפט בהתהלכו בדרכיו, אמנה אל אמונה נאמן לשלם לו שכר טוב הרבה מאד בעולם שכולו טוב וארוך, ואין עול על אשר הכנו פצענו על ידי פטירתו של צדיק זה העושה רושם בתוכחות על עון, צדיק וישר הוא, צדקות אהב לעשות לאיש חסידו ויסר אותנו ביושר דינו שאין בו נפתל ועקש. ובכן נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים, הוא ישמור לנו יתר פליטת חכמינו, ותמורת החכם המופלא שאין לנו כיוצא בו נחלה פני אל דיהיב חכמתא לחכימין ירבה כמותו בישראל אשר רוח שדי תבינם. ואם ארז נפל צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגא, ויהי נא בפינו דברי איוב כי יש לעץ תקוה כי יכרת ועוד יחליף ויונקתו לא תחדל אם יזקין בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו מריח מים יפריח ועשה קציר כמו נטע, כי עץ רמז לת״ח כאמרו ובתורתו יהגה יומם ולילה והיה כעץ שתול על פלגי מים וגו׳ והתורה עצמה נקראת עץ כי עץ חיים היא למחזיקים בה. וראוי לנו להשתדל בכל מאמצי כח התשובה המעולה להשיב חמתו ית׳ מהשחית, ותפלתו זכה על החזרת עטרת חכמינו ליושנה ע״י השבת חכמינו כבראשונה וציון במשפט תפדה ע״י גואל צדק בבי״א.

קסד

דרשה להספד ר׳ אהרן ן׳ חיים ז״ל

מיסוד ס׳ בינה לעתים דרוש ע״ב

אמר ר׳ חמא בר חנינא מפני מה נסתתר קברו של משה מעיני בשר ודם? מפני שגלוי וידוע לפני הקב״ה שעתיד בית המקדש ליחרב ולהגלות את ישראל מארצם שמא יבואו לקבורתו של משה באותה שעה ויעמדו בבכיה ויתחננו ויאמרו לו משה רבינו עמוד בתפלה בעדנו, ועומד משה ומבטל את הגזרה מפני שחביבין צדיקים במיתתם יותר מבחייהם וכו׳ (סוטה פ׳ המקנא).

[הצער לפי האבדה] כמו בחלאי הגוף כפי ערך האבר אשר יתכה ככה יגדל או ימעט שעור הכאב והצער, כן בהעדר איזה אבר ויחיד מאישי הגוף הכללי הזה הוא המין האנושי, יהיה ההרגש והצער מחסרונו כפי מה שהוא אדם וכפי ערך התועלת של הנאבד. וע״ז אמר המשורר ע״ה כי כסלי מלאו נקלה ואין מתום בבשרי נפוגותי ונדכיתי עד מאד שאגתי מנהמת לבי, וביאור הדברים כי החלאים נכללו בשני סוגים, האחד חולי פנימי כמו הקדחת, והשני חולי חיצוני כמו פצע וחבורה בבשר האדם, ואמר כי כסלי מלאו נקלה שהוא חולי פנימי ואין מתום בבשרי שהוא חולי חיצוני, ובכל אלה יצטער וידאג כי ירגיש התפעלותו אך יהיה במעט ריוח כי נפוגותי ונדכתי עד מאד, עד גבול המאד כיון שאין הכאב מגיע לעבר ראשיי, אולם אני שואג כארי וצועק בקול גדול מנהמת לבי מכאב הלב אשר הוא מהאברים הראשיים, כי הלב הוא מעורר הצעקה ביותר כמו שאמר (ישעיה) הנה עבדי ירונו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב ומשבר רוח תילילו. ואם הדבר כן בחלאים גשמיים, כ״ש שראוי לשער ההספד על חסרון השלמים כפי עוצם מדרגת שלמותם, ולא להשוות כל המדות כקטן כגדול. וכעין זה מצינו ברבה בר נחמני דנפקי אביי וכלהו רבנן לעסוקי ביה לא הוו ידעי דוכתיה אזלי לאגמי חזו צפורי דמטללי וקיימי אמר ש״מ התם הוא, ספדוהו תלתא יומי ותלתא לילותא, נפל פתקא כל הפורש יהא בנדוי, ספדוהו שבעה יומי נפל פתקא לכו לבתיכם לשלום (ב״מ פ׳ הפועלים), להורות כי הקב״ה תבע ביקריה דרבה כי כפי גדולת ערכו ומדרגתו לא היה מספיק שעור קטן מהספד של ג׳ ימים בלבד עד שהספדהו כראוי שבעה ימים. וקשה למה לא הספידוהו בעצמם שבעה ימים עד שהודיעו אותם בפתקא מ שמיא הלא דינא הוא שלשה לבכי ושבעה להספד גם אצל כל אדם ובפרט לאדם גדול? אך נראה שמה שהגבילו חז״ל זמני הבכי וההספד וסמכום אקרא דאל תבכו למת וגו׳ שלא יעשו יותר מדאי ואמרו מכאן ואילך אמר הקב״ה לא תרחמו עליו יותר ממני וכו׳, הורו בזה שלא יאות להתאבל יותר מדאי כי היתרון מגונה, וגם הזמנים המוגבלים שלשה לבכי ושבעה להספד לא נאמר אלא מזמן מיתתו שאז הוא שעת החימום, אבל כשעבר זמן מה לא ימשך הזמן כ״כ, ועתה שנעלם מהם זמן מיתת רבה לא היו יודעים איך יתנהגו בזמן ההספד וחששו שלא להכנס בקצה היתרון, וזהו שנאמר לא הוו ידעי דוכתיה, שלא ידעו המקום והגבול להספדו אם מעט ואם הרבה, וכשראו צל הצפרים אמרו הא מיהא ידענו שהוא כאן והסכימו ללכת אל הממוצע ולספדו שם שלשה ימים, אולם

מן השמים הוכיחו כי הזמנים המוגבלים נאמרו רק על אנשים פשוטים ולא על אנשים הרשומים שהם מהאברים הראשים שצריכים להגדיל ההרגש ולהרבות ההספד עליהם, ולפיכך כל הפורש יהא בנדוי עד שעשו חובתם מהפלגת ההתפעלות, ואז נתבשרו לכו לבתיכם לשלום.

[כבוד ההספד באספת עם] עוד נראה לפרש לא הוי ידעי דוכתיה ע״פ צוואת רבי שאמר לחכמי ישראל אל תספדוני בעיירות והושיבו ישיבה לאחר שלשים יום, ואמרינן בגמרא (כתובות פ׳ הנושא) אל תספדוני בעיירות סבור מינה משום טירחא הוא דקאמר, כיון דחזי דקא ספדי בכרכים וקא אתו כולי עלמא אמרו ש״מ משום יקרא הוא דקאמר, נתבאר מזה שאין כבודו של ת״ח להיות נספד במקום אשר לא יהיה שם המון רב ואבל כבר הוא שיספדוהו בכרכים הגדולים דקאתו כולי עלמא התם וברוב עם הדרת הספדו. מעתה כיון שהיתה פטירת רבה במקום מוצנע מחוץ לעיר ושם נקבר שלא במקום קבוץ אנשים, נסתפקו אביי וחביריו שיצאו לאתעסוקי ביה היכן יספדוהו אם כבודו הוא לספדו במקום אשר הוא קבור שם, כי לכאורה היה נראה שראוי והגון לעשות כן על קברו ממש תיכף כאשר מצאוהו, או אם יספדוהו אח״כ בכרכים בשובם אל העיר בקבוץ עם ובכנופיא גדולה, וזהו הכוונה לא הוי ידעי דוכתיה, שלא היו יודעים המקום שראוי להספידו, וכשראו שהצפרים היו עושים צל על קברו, שאפילו בעלי חיים היו מכבדים אותו על קברו אמרו ש״מ התם הוא, שראוי לכבדו במקומו, אך למען קיים ג״כ צוואת רבי בקשו לעשות פשרה בזה לחלק ההספד קצתו על הקבר וקצתו בכרכים, והתחילו להספידו שם שלשה ימים, והיתה כוונתם לבא אח״כ אל הכרך להשלים שם ימי ההספד, אז יצאה פתקא ואמרו כל הפורש יהא בנדוי, כלומר כל החושב שכבודו הוא לפרוש מכאן ולהכנס לכרך להשלים הספדו הוא טועה כי כבודו במקומו מונח, וכאשר עשו כן שבעת ימים בא הפתקא האחרת ואמרה לכו לבתיכם לשלום, ואינכם צריכים לספדו מחדש בכרכים, כי כבר יצאתם ידי חובת ההספד, שיעור מה שיספיק להוראת הרגש והצער על חסרון האבר הראשי הזה. והנה אנחנו אלה פה היום בצרותינו לצאת קצת ידי חובות הוראת עצם ההרגש אשר הגיענו משמיעת הסתלקות הרב המופלג במוהר״ר אהרן ן׳ חיים ז״ל, נפלנו באותו ספק אשר קרה לאביי בהספדו של רבה לידע איזה מקום כבוד בהספדו, האם בקהלנו הקדוש (ויניציא) אשר התחיל להפיץ מעיינותיו חוצה בבואו הנה, או בק״ק ליבנטיני אשר שם הרביץ תורה אח״כ כמה שנים, ולצאת מידי הספק כי אין בידינו להכריע ע״י פתקא מן השמים הלכנו אחרי עקבות מחשבות אביי ורבנן דעמיה וגמרנו להספידו בשני המקומות. וזה החילנו בקהלנו זה יסכים אל סדר מקום התחלת דרושיו פה העירה.

[ביאור המאמר] הכוונה הכוללת במאמר שהצבנו בתחלת הדרשה היא להורות עוצם אהבתו ית׳ את עמו ונחלתו וחפצו להטיב עמהם, ובעידן ריתחא של השי״ת כביכול יבקש צדדים להמעיט העונש ולסבב היסורין באופן שינצלו מעונש יותר חמור. ונודע מדרשם ז״ל על מראה ברית בין הבתרים שאמר הקב״ה לאברהם אבינו במה אתה רוצה שירדו בניך בגיהנם או ישתעבדו למלכות, ובאה המסקנא לברור המלכות ולהנצל מדינה של גיהנם. ואצל חורבן הבית נאמר מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך וגו׳ ודרשו בו קינה לאסף מיבעי ליה אלא מזמור ששפך אפו בעצים ובאבנים ולא המית את בניו וכו׳. הלא ראינו כי כל ישעו וחפצו ית׳ להקל מעלינו העונש העתיד ע״י יסורין שממרקין העונות, אלא שהבריות עיני בשר להם ולא יחכמו לראות את הנולד, רק ישימו עיניהם אל ההוה אשר יזדמן להיות בצרה וישתדלו לפרוק מעליהם הצער מבלי הבין כי עי״ז ימשכו עליהם צרה גדולה ומרה תהיה באחרונה. וכל זה הורה לנו המקרה שנסתר קברו של משה רבינו מ ע י נ י ב ש ר ו ד ם דוקא, כי באמת הודיענו הכתוב איה מקום קברו שנאמר ויקבור אותו בגיא בארץ מואב מול בית פעור וגו׳, באופן שיש כאן ידיעה ציורית בפרטית המקום אשר הוא קבור שם, אלא שעיני בשר לא יוכלו לראותו בחוש. וכמו שספרו לנו חז״ל ששלחה מלכות אצל גייסתא של בית פעור הראוני היכן משה קבור עמדו למעלה נראה להם למטה, למטה נראה להם למעלה, נחלקו לשתי כתות וכו׳, הרי שאע״פ שהיתה להם ידיעה ברורה על מקומו מ״מ בבואם לידי ראיה בחוש העין היה נעלם מהם מקומו ונסתר מנגד עינם. וע״ז השיבו חז״ל כי זו סבה מהשי״ת לפי שגלוי לפניו שעתיד ביהמ״ק ליחרב ולהגלות את ישראל, אשר לפי האמת הם שני חסדים גדולים לשכך את הדין לטובתן של ישראל לשפוך החימה על העצים ועל האבנים ולא תהיה בהם כליה חלילה ולהנצל מדינה של גיהנם, אלא שהם בשר ודם ועיניהם רק לנוכח יביטו ולא לעתיד, ושמא יבואו אל משה באותה שעה כי יעמוד להתפלל בעדם ולהושיעם מצרותיהם באותה שעה לבד בעת שמרגישים היסורין, ובה שעתא יבכו לפני משה כבביית הולד כשאמו רוחצתו מטנופו ויתחננו לו לבקש מלפניו ית׳ להעביר אותה הגזרה, ויגרום זה שתתחלף לעונש עתיד רע ומר ממנו. ע״כ קדם לסגור הדלת בזה בהסתיר מ׳ העין קברו של משה שלא יעוררהו על בכה, ולפי שחביבין הצדיקים במיתתם יותר מבחייהם וכו׳, וא״כ ודאי היה מספיק כח משה רבינו ע״ה לבטל גזרת הגלות והחורבן כיון שהיה אחרי מותו. וכן נוכל לומר על פטירת הגאון המופלא הזה אשר אבדנו אבדה גדולה בפטירתו ונסתר מאתנו כפי ראות עיני בשר,

אבל באמת אינו מת ועודנו חי אתנו כי חבוריו המפורסמים שהניח אחריו מספרים הפלגת חכמתו, ועתה אחרי מותו נתעלה כמה וכמה כדרכן של צדיקים, וההספד שאנו עושים עליו הוא לעורר אותנו ללכת בדרכיו ולשאוב ממעין חכמתו ותורתו, כי הוא מצד עצמו לא יצטרך לזה כי במקום קדוש יהלך לאור באור החיים את פני ה' אלהיו כמשפט לצדיק עליון, ואור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה, ובאורו נראה אור, זכותו יעמוד עלינו, אכי"ר.

קסה

דרשה להספד ר' אברהם אבוהב ז"ל

מיסוד ס' בינה לעתים דרוש ע"ה

אמר רב חנן בר אבא אמר רב אותו היום שנפטר אברהם אבינו מן העולם עמדו כל גדולי הדור ואמרו אוי לו לעולם שאבד מנהיגו ואוי לה לספינה שאבדה קברניטה (ב"ב פ' הספינה).

[ידיעה שלילית] כשיכיר האדם בטיב שכלו כי אי אפשר לו להשיג את דרכי ה' ולהבחין פעולותיו, אז ידע כי הגיע לתכלית ידיעתו האנושית, כי מאד עמקו מחשבות ה'. וכוונה זו נכללה במאמר המשורר ע"ה אודך ה' על כי נוראות נפלאתי נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד, כלומר כמה נתחייבתי לשלם תודות לך ית' על כי הגדלת חסדך עמדי להגיעני אל מצב זה שאני מתפלא ומשתאה מאד ממעשיך העמוקים שאני מכיר ויודע אחרי החקירה העצומה שהם נעלמים ונסתרים ממני, כי הלא נפלאים מעשיך, הם מכוסים ממני שאיני יודע מהם כלום, ובזה ההעלם וחסרון הידיעה נפשי יודעת מאד ידיעה מעולה ומרובה בהשיגה את שלילת הידיעה ההיא. וכנגד זה אומר מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבותיך איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת, שאין הידיעה שאינו יודע מפני שהוא בער וכסיל. והנה אין ספק כי אחת מפעולות ה' אשר יפול בה העלם ההשגה האנושית היא גזרת המיתה על הצדיקים קדושי עליון, ואם נחקור לדעת מוסדות ענין זה לבקש לו טעמים וסבות נבא מטענה אל טענה ונדחה אחת מפני חברתה עד אשר נגיע אל הידיעה השלילית לומר כך גזרה חכמתו ית' וידענו נאמנה כי הוא צדק בהשפטו ואנחנו לא נדע איך ובמה.

[בשבח הנפטר] כמו כן נעלמה מאתנו סיבת האבדה ע"י פטירת הצדיק המאושר והחסיד המעולה נ"ע (מת בשנת הת"ב) אשר אנו באים לגמול חסד עם נפשו הקדושה, כי אין לנו עסק בנסתרות השי"ת כי כך גזרה חכמתו וברוך דיין האמת. אך אשער בנפשי כי לא נוכל לעשות לו נחת רוח וגמילות חסד יותר עצמי כ"א בהשתדלותנו ללמוד ממנו ולעשות כמוהו, כאשר התאמץ הוא כל ימי חייו להיטיב לזולתו ולהיישיר את דורו ולהדריכם אל ההצלחה הנפשית והנצחית. אמנם מעלות שלמותו רבו לעשות מהן כעין תבנית ותמונת צורה נראית כמראה המלוטשת למען תתחקה בלב מעלתכם חקוי עצמי ותהיה נגד פניכם תמיד ותשאר רשומה בכח הזכרון למען ממנו תראו וכן תעשו ללכת בדרכיו ולהדמות אליו. ובאתי להזכיר לפניכם את הידוע ומפורסם לא לבד בארצותינו אלא כמעט בכל האקלימים הרחוקים והקרובים עד קצוי ארץ בכל העמים ובכל הלשונות, כי בכל מקום מוקטר מוגש שמו לתהלה לשם ולתפארת ע"י הפלגת שלמותו בשלשה אופנים, בהנהגת עצמו בהנהגת ביתו ובהנהגת מדינתו, ונפרט הדברים לומר כי הצטיין בהנהגת עצמו במעלת המדות הטובות וביראת שמים ובתכלית החסידות, בהשכמתו לבית המדריש ושקידת למודו ומעוט אבוד זמנו, ואהבתו העזה לתורה ולעוסקים בה, וכמה היה מכבדם ומהנה אותם, והפלגת נדבות לבו לפזר ממונו מבלי שעור לצדקות, ואפילו בהזדמן דבר מצוה שהיה צריך לתת הכל משלו לא היה חש לזה, ובזה התדמה למלך החסיד ששבח המשורר באמרו כי יציל אביון משוע ועני ואין עוזר לו, כלומר שהצילו בעצמו בתמיכתו מבלי עזר מזולתו שיצטרף עמו במעשה הצדקה כי עשה הכל משלו. ואם להנהגת הבית עדים הם יוצאי ירכו שהם עטרת תפארת אבותם. ואם להנהגת המדינה אי אפשר לסיים בשבחו, כי בעומק שכלו הזך והישר השתתף בהנהגה מדינית עם שרים ויועצים מלכי ארץ וכל לאומים. אמנם העיקר הוא הנהגתו לבני דורו לבני ישראל עם קרובו, כי כל מעייניו ומשאו ומתנו היו להטיב לאחיו בהיישרת אושר הנפש, ומפני כך התאזר עוז בהעמדת ישיבות בכל מקום שידו מגעת אפילו בארץ הצבי תוב"ב, וכאן בויניציא כמה יגיעות יגע לחבר את האהל בישיבה המהוללה הכללית לכל הקהלות אשר לא נמצא בה חסרון רק הכנסה. ומה עשה תמיד למצות פדיון שבוים וכמה ענינים אחרים כיוצא באלה.

[ביאור המאמר] פעמים רבות כשיחסר אדם גדול אין מרגישים ומכירים בני דורו מה שאבדו תיכף ומיד אלא בהמשך הזמן כשיזדמן איזה מקרה אשר ידעו שאם היה הוא קיים היה מספיק לתקנו וכיוצא ואז מצטערים ויכירו מה שחסרו, אולם אם נחסר אחד המיוחד במינו שהיה מופלג בתכלית ההטבה והגנה על הדור וקשה למלאות תמורתו, אז מיד בהסתרתו ויציאתו מן העולם הוא עושה רושם ותיכף יגיע הצער לכל ויכירו מה שאבדו. וזהו מה שאמר דוד המלך על מיתת אבנר, הלא תדעו כי שר גדול נפל היום

הזה בישראל ואנכי היום רך ומשוח מלך וגו׳, כלומר אל תחשבו שחסרון הצדיק הזה לא יעשה רושם עתה מיד אלא לאחר זמן לאיזה מקרה, כי אין הדבר כן, אלא תדעו נאמנה כי זה השר גדול הדור היום הזה עצמו הוא שנפל ועשה חסרון בישראל, כי אבדה הנהגתו ואין מי יצילנו עוד ח״ו כמו שעשה בחייו, ואל תאמרו כי תשענו עלי שיספיק זכותי, הלא אנכי רך וצעיר לימים וממילא ימעטו זכיותי ואיני כדאי להגן עליכם. וזהו המכוון למאמרנו, כי בפטירת אברהם אבינו ע״ה אשר היה מוכתר בשלשת הנהגות שזכרנו, לא היה המשך הזמן הבא אח״כ הסיבה שגרמה שירגישו העולם את חסרונם זה, כי תיכף ומיד באותו היום עצמו שנפטר הרגישו כל גדולי הדור מה שאבדו משלמות הנהגות אלו, ואמרו כי למה שנוגע להנהגת עצמו אין כאן שום אבדה כי עצם שלמותו הוליכו עמו ואתו תלין הצלחתו, אך בשתי הנהגות האחרות ווי לחסרונם, כי אוי לו לדור שאבד מנהיגו בהיישרת המדינה הכוללת, ואוי לה לספינה הפרטית שאבדה קברניטה, הוא הבית עם אישיו שהם כאניה בלי חובל, ובהנהגת הבית יצדק משל הספינה, כאמרו באשת חיל היתה כאניות סוחר וגו׳ ותתן טרף לביתה וגו׳. וכל הרגשות אלה יצדקו מאד באדם הגדול שאבדנו ששמו כשם אברהם אבינו. ותהי זאת נחמתנו כי התקיים בו הפסוק מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו, בני ביתו ההולכים אחרי מדותיו, וזיו איקונין שלו נראה בבנו הרב השלם נר״ו, כאילו עודנו חי ונשאר בקרבנו. וכן נאמר ויתמו ימי בכי אבל משה ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו וגו׳, כי מהראוי היה שימי אבל משה לא יתמו בשלשים יום כפי הפלגת גדולתו, אלא לפי שנשאר במקומו יהושע שהיה מעשה ידיו של משה כי סמך ידיו עליו, היה נראה כמשה עצמו כאילו עודנו חי, ואני זאת בריתי אותם אמר ה׳ רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה׳ מעתה ועד עולם.

קסו

דרשה להספד על גדול הדור

מיסוד ס׳ עוללות אפרים ח״ד עמוד ה׳ סימן ב׳

ויקונן דוד את הקינה הזאת על שאול ועל יהונתן בנו ויאמר ללמד בני יהודה קשת הנה הוא כתובה על ספר הישר (ש״ב א׳).

[אות הקשת] ענין הקשת מבואר ע״ד שמצינו בחסידים הראשונים שלא נראה הקשת בימיהם, וכן מצינו בר׳ יהושע בן לוי ששאלו אותו נראתה הקשת בימיך וכו׳, לפי שהקשת אות ברית שלא להביא מבול על העולם אם הדור ראוי להענש בזה, והצדיקים מגינים על בני הדור שלא יצטרכו לאות קשת כי הצדיקים בעצמם הם לאות במקומו, כמ״ש הנה אנכי והילדים אשר נתן לי אלהים לאות ולמופת וגו׳. וא״כ גם בימי שאול ויהונתן לא נראה הקשת לפי שהיו צדיקים גמורים, לכך אמר דוד בקינתו עליהם ללמד את בני יהודה קשת, כלומר מעתה בהעדר הצדיקים האלה יצטרכו ללמוד סוד הקשת להגן עליהם. ויתבאר הדבר ביותר ע״פ משל, כי במדינה גדולה שלט מלך גדול בעל מלחמה יועץ וחכם חרשים וכל דיירי ארעא ליה יפלחון והיה לו מדינות אחרות קרובות ורחוקות ומקום מושב המלך בכרך גדול רחוק מהמדינה הגדולה. ויקר מקרה שנתחברו כמה מלכים ונאספו למלחמה על המדינה ההיא, ובני המדינה שלחו למלכם שישלח להם עזר באופן שיוכלו להלחם בשונאיהם ובאותה מדינה היה גבור אחד בגלית הפלשתי שהיו כל בני המדינה סומכין על גבורתו כי היה גבור חיל ומלומד מלחמה וסמכו כלם עליו שהוא ילחם מלחמתם, אך פחדו פן לא יעמוד נגד עם רב זה לפיכך שלחו למלכם לעזור להם. מיד שלח המלך אחד מעבדיו אחר אותו הגבור ולקח אותו אליו, ויחרדו האנשים ויתמהו איש אל רעהו לומר מה זה עשה המלך לנו, שלא די שלא שלח לנו רכב ופרשים ואנשי חיל לעזור ולסייע אל יד גבורנו, אלא אפילו אותו הגבור שהיינו סומכים עליו קצת לקח מאתנו! והיה ביניהם איש זקן חכם ונבון ואמר להם אני אגלה לכם כוונת המלך, בלי ספק אינו חפץ לראות באבדן שלכם חלילה אלא שהוא יודע בכם ומכיר טבעכם שבולכם גבורי חיל ואין כל אומה ולשון שולטת בכם בזמן שאתם מזורזים למלחמה, זולת שנבור זה הביא אתכם לידי עצלות שהייתם סומכים עליו כי הוא ילחם מלחמתכם, ומסיבה זו לא למדתם תכסיסי המלחמה ואינכם מזורזים ומוכנים להציל את נפשכם, ועתה שרבו אויביכם מסביב ותלכו אחרי הרגילות שלכם לסמוך על אותו גבור יכול להיות שתהיו מנוצחים, כי אין ביכולת גבור אחד לנצח כל אויביכם, אפילו גבור גדול ועצום כמוהו, אם לא תהיו בעצמכם מזורזים להלחם בהם, לפיכך לקח הגבור ההוא מכם, בדי שלא תסמכו עליו ותשתדלו בהצלה בעצמכם, שיאזור כל גבר חלציו למלחמה לנצח את האויבים. כי יודע המלך שאם תעברו חלוצים למלחמה אין כל אומה ולשון עומדת מפניכם ובודאי תנצחו. דברי הזקן הזה נכנסו באזני בני המדינה ויערכו את עצמם למלחמה ואיש אל רעהו יאמר חזק והחלש יאמר גבור אני, ויבואו להלחם עם אויביהם מסביב ובכל אשר יפנו יצליחו.

[מלחמת ישראל באומות ע״י התורה] ועתה מי

כהחכם ומי יודע פשר דבר משל זה ושברו, כי המלך הוא מלכו של עולם השי"ת, ובני המדינה אלו ישראל, והריחוק רמז שבגלות החל הזה נראה כאילו הוא רחוק ממנו, כמ"ש למה ה' תעמוד מרחוק, והמלכים אשר נתחברו בעמק שוה ללחום במדינה ההיא הם האומות, כי כל מלכי מזרח ומערב נוסדו יחד על עם ה' לשיתם לשמה כרגע ולבלעם כשאול חיים, ובעצה זו סלקי ונחתי תמיד כל הימים מיום אשר השליך ה' את ישראל אל ארץ אחרת כיום הזה, והגבור אשר במדינה ההיא שהיו מצפים לישועתו וסומכים על גבורתו כי הוא ילך לפניהם ואשר יוציאם ואשר יביאם רמז אל יחידי הדור והם בני העלייה והנם מועטים אחד מעיר ושנים ממשפחה זעיר שם זעיר שם, והם גבורי כח לשמוע בקול ה' אל המים התורניים ועיני כל ישראל עליהם שזכותם יעמוד להם להצילם מן האויבים מבחוץ ומבפנים. ועתה גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, אל ה' הוא יודע וישראל גם הוא ידע שכל איש מישראל אילו היה רוצה לפשוט בגדי העצלות וללבוש בגדים של זריזות להיות זריז ונשבר לעמוד על נפשו לעזוב הבלי העולם וחמדותיו ולעסוק בדברי תורה צדקה ומעשים טובים, ובדרך הזה יהיה איש חרבו על ירכו מפחד בלילות, כמו שדרשו חז"ל על דברי תורה שהם כלי זיינם של ישראל נגד פחד הגלות שנמשל ללילה, וכמ"ש וחרב פיפיות בידם לעשות נקמה בגוים. וידוע שהתורה לא בשמים היא ולא מעבר לים היא כי קרוב הדבר מאד בפי כל איש ישראל ויש בכחו לצאת בראש החלוץ וכלי זיינו עליו. ויוכל להציל את עצמו מבלי לצפות לעזרת אחרים או לזכות בזכותם, וכמו שדרשו עה"פ אל ההרים לא אכל זה שלא אכל בזכות אבותיו וכו', כי איש בר לבב אינו צריך לסמוך על זכות אחר, מפני שיש בידו כח לקבץ זכיות לעצמו בטוב בחירתו מצד מעשיו, כמ"ש במדרש אמר משה והלא כל איש מישראל יכול לעשות היכל ומקדש ומלך לעצמו וכו' אחר שהבחירה והרשות נתונה לכל אחד ואחד לעשות חיל ביראת ה' ובתורתו ובכלי זיין זה הם מנצחים האומות. אולם על הרוב הם מתרשלים בתורה ומצות מצד שהם סומכים על כח חכמי הדור ומנהיגיהם ובפרט כשרואין ביניהם איש גדול צדיק וחסיד שהוא יחיד בדורו אז סומכין על זכותו וחושבים שהוא ילחם מלחמתם והוא יגין בעד כל הדור, ובסיבה זו עוזבים את תורת ה' ואיש לבצעו יפנה ואומר אפשר לעולם להתקיים ע"י אחרים כי אין כל אדם חייב להיות למדן ובעל מעשה. וזה הדבר שהזכרנו במשל שהיה פלא בעיני ההמון שלקח המלך מהם הגבור שהיה סומכים על גבורתו, וזהו הפלא שרמז הנביא הנני יוסיף להפליא העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו הם חכמי התורה הגדולים. כי באמת קשה וכי הקב"ה חפץ באיבוד חכמת התורה? וכמו כן קשה איך יחפוץ בחורבן הבית שהרבה מצות תלויות בו? נמצא שכל אחד מאלו הענינים הם דברים נפלאים בעיני העולם. ובמיתת צדיקים יש שתי פליאות כאחת, יען כי מהם לומדים העם תורה ומצות ביחד, ולמה יעשה זאת השי"ת? אמנם אנו מאמינים כי זאת היתה נסבה מאת ה' לאסוף אורם של צדיקים ולהסיר צלם מעל העם כדי שישאר פרוע ומגולה וערום מכל מחסה ומסתור, וכאשר יראו כי אזלת יד הקדושים ואין להם על מי שיסמוכו ואפס עצור ועזוב בישראל, כי אין צדיק בארץ שיגין עליהם אזי ישתדלו הם בעצמם בהצלתם ויפשפש כל אחד במעשיו וילבש בגדי נקם בצדקה שנמשלה לשריון, שנאמר וילבש צדקה כשריון המגין שלא תשלוט בו החרב, וכמ"ש כל כלי יוצר עליך לא יצלח.

[ביאור לקינת דוד] וכל זה נרמז במשל שהנחנו שהאומות חושבים בכל יום לכלותינו, וישראל בצר להם תופסים אומנות אבותיהם וישלחו מנחה למלכו של עולם תפלה ובקשה שישלח עזרו מקודש, ולפעמים הקב"ה לוקח מהם הגבורים והם הצדיקים ואין העם מבינים כוונתו ית' עד שיבואו הזקנים זה דור דורשיו וחכמיו המפורסמים בשער בת רבים לבאר כוונתו שהיא להזדרז כל איש ישראל בתורה ובמצות ולא יסמכו על כחו של צדיק. וזהו שאמר דוד בקינתו ללמד בני יהודה קשת, היינו שכל אחד ישתדל ללחום מלחמת ה' בתורה שהיא קשתם של ישראל, כמ"ש כחיצים ביד גבור וגו' והוא נדרש על התורה. לפיכך אמר איך נפלו גבורים ויאבדו כלי מלחמה, וידוע שמלחמתם של ישראל אינה תלויה לא ברבוי עם ולא בחרב וחנית כ"א בעשיית רצון הבורא ית' ע"י לימוד התורה ושמירת המצות שהם כלי המלחמה של ישראל. ואמר אל תגידו בגת אל תבשרו בחוצות אשקלון, שלא להגיד להם סוד זה, שהעדר הצדיקים היזק גדול לישראל שאין להם מעתה מי שיגין עליהם אם לא יהיו מזורזים מצד עצמם. ואמר על במותך חלל, היינו בשביל שכל אחד בנה במה לעצמו והלך בדרכי לבו ע"כ נעדרו החסידים והתמימים והישרים אלו. וכן מצינו בקינה שקונן המלך דוד על אבנר ויאמר הכמות נבל ימות אבנר, ר"ל שאינו מת בעון עצמו כמיתת אחד הנבלים המנבלים צור ישועתם, ונתן המופת ע"ז באמרו ידיך לא אסורות ר"ל תמיד היו פתוחות לעני כד"א פתוח תפתח את ידך וגו' והצדקה מצלת ממות וא"כ לא בעונו מת, ועוד שרגליך לא נחושתים הוגשו, לרוץ לדבר מצוה, כד"א ונלכה ונרדפה לדעת את ה', כנפול לפני בני עולה נפלת, כאותם השלמים שאינם נאספים בעון עצמם כ"א בעון בני עולה של המון העם. ובזה יתורצו כל הפלאות אלו בדרך אחד כי פלאים הם בעיני הבלתי מבינים, והמשכילים יבינו פעולות ה' כי צדיק ה' צדקות עשה

שכילה חמתו בעצים ואבנים, ונתבאר כי העדר הצדיקים חטאת הקהל היא כדי שיקחו מוסר ויזדרזו לשוב בתשובה והשי"ת ישמע אליהם ויושיעם ויגאלם ע"י גואל צדק בבי"א.

קסז

דרשה להספד עסקן צבורי

מיסוד ס' יערות דבש ח"ב דף נ"ט ע"ב

למנצח על שושן עדות מכתם לדוד ללמד וגו' אלהים זנחתנו פרצתנו אנפת תשובב לנו וגו' (תהלים ס').

[פטירת חמשה גדולים] וכן אנחנו נקונן אלהים זנחתנו פרצתנו כי בעוה"ר פרץ ע"ג פרץ קול ענות חלושה במחנה העברים קול תרועה שברים ותרועה, כי נפלו שרי חיל, ה"ה הרב הגאון מהור"ר דוד אב"ד בכרלין ואם כי לא הכרתיו הנה ספרו שחבר על הירושלמי מעיד שהתמיד בתורה ויגע בה והוצק חן בשפתיו. והרב מהור"ר משה ראפ מק"ק פראנקפורט שהיה זקן בדורו וחכם מובהק בתורה, ולא הניח בימיו אדם כמותו בכל גלילות אשכנז. הרב הזה כבר בבחרותו היה הוגה בתורה מאד ולמד בטוב ובעיון ואח"כ נטרד בעול דרך ארץ ועול צרכי צבור והיה שוחר פני מלך ושרים, ועדיין תורתו בקרבו בכל עת. והרב המובהק מופלג בתורה ובחסידות מוהר"ר שמשון הלוי אב"ד מק"ק הענא שנקרא בפי כל ר' שמשון מורנו, אותו הכרתי בשנה העברה ומצאתיו מלא וגדיש בחכמה ומדע ותבונה ובקי בחדרי תורה, ויראתו קודמת לחכמתו, עניו ושפל ברך מנעוריו וגדול בחסידות. והרב המאור הגדול מוהר"ר שלמה אב"ד דק"ק פינטשוב שהיה מרבני קדמאי בעלי תורה ויראה והגיע להוראה ומורה. והאחרון הכביד, אריד בשיחי ואהימה קול נהי ארימה, ווי ווי על האי שופרא דבלע בארעא חסיד ועניו קדוש מרחם, מי יחוש חוץ ממני אשר בחיקי נתגדל כבן לאב, בין כתפי שכן והצליח והרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידים הרבה, אשר טפחתי ורביתי אויבי כלו, וכל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ה', מהור"ר בנימין וואלף אוסטרליץ דיין מורה ומוכיח בק"ק פראג יע"א, והנה ראוי לכל איש ישראל לעשות לכל אחד אבל יחיד, כי כל אחד מהם יש לו מעלה מיוחדת ושער מיוחד בתורה ובמותו אין לנו תמורה בבחינה שלו.

[בהשגחה ולא במקרה] וידעתי כי רבים יתלו פטירת החכמים האלה במקרה, לאמר זה מת בזקנה וזה בחולשת גופו וזה ברוב צערו וכדומה. אבל אל בניי! ח"ו לתלות במקרה כי העם אשר בחר ה' לנחלה לו ונכנס עמהם בברית איך יניחם למקרה הזמן והטבע, וכי כך מדת הברית להפקיר באי בריתו למקרים ופגעים, ובמה נפלינו אנחנו הבאים בברית ה' מכל עם אשר על פני האדמה? וביחוד בעלי התורה שהם בני המלך שחפץ ביקרם ומונה הבקרים והרגעים מתי תבא עת שצדיק נולד כמבואר במדרש (פ' בלק), ועכשיו שנולד ונתגדל בתורה איך יסתיר פנים ממנו ויניחו הפקר שכל מוצאו מפגעי הטבע יהרגנו?! ולכך אמרו בירושלמי כד דמך ר"ס אמרו רבנן שבטים מציאה מצאו וכתיב ויצא ויחרד לבם, אנו שאבדנו ר"ס על אחת כו"כ. ור"ל אף כי השבטים היו יכולים לתלות מציאת הכסף במקרה כי האיש הממונה על זה בהיותו טרוד בנכסים מרובים התערבו לו הכספים בתבואות והניחם בשקים שלא במתכוין, ובכ"ז לא תלו הדבר במקרה רק בהשגחה מן השמים ואמרו מה זאת עשה לנו אלהים וגו' ולכך חרדו מאד. וא"כ הוא ק"ו אנו שאבדנו צדיק ות"ח גדול על אכו"כ שאין לתלות מיתתו במקרה רק בהשגחת ה' לענש את הדור, ועונותינו הטו כאלה, ועי"ז יש לנו להתאונן.

[העוסקים בצרכי הצבור] עיקר כוונת ההספד לאדם גדול שיקנאו החיים בו ויאמרו ראו כמה יקר הגיע לאיש אשר עסק בעבודת ה' ולמה נחדל אנחנו לעשות כמוהו, ובפרט העוסקים בצרכי צבור כמו שעשו הנפטרים הנזכרים. ואמרו במדרש שהראו לרבי אבהו מן השמים י"ג נהרי אפרסמון ואמר אלו למאן? אמרו ליה לאבהו, אמר ואני אמרתי לריק יגעתי וכו'. וקשה האם לא האמין בשכר תורה ומצות שחשב שלריק יגע בהן? אך מבוארים דבריו לפי תכונתו ותולדתו כי ידענו את ר' אבהו שהיה קרוב לבי קיסר ושכיח שם כמבואר בגמרא כד הוי ר' אבהו אתי לבי קיסר וכו' ואבד זמן רב בדרך הלוכו מא"י לרומי והתעכב שם בהשתדלותו לפני הקיסר ועי"ז בטל עונות תלמוד תורה והיה פרוש מבית המדרש ומחביריו, ולכן היה דואג ומצטער כן לריק יגיעתו בתורה. אמנם אמרו במשנה והעוסקים בצרכי צבור יהיו עוסקים עמהם לשם שמים ואני מעלה עליכם שכר הרבה כאילו עשיתם, והיינו שלא יצטערו כי ע"י שהם עסקנים בצרכי רבים נתמעט שיעור למודם ועסקיהם בצרכי שמים, לכן הבטיחם כי מעלה אני עליכם שכר הרבה כאילו עשיתם מעשים טובים ולמדתם תורה בשלמות, וזהו ענין ר' אבהו שפחד שמה שיגע בצרכי צבור והלך לבי קיסר וכדומה הכל לריק ולבטול תורה ומעש"ט, אבל הראו לו משמים כי אעפ"כ הקב"ה קבע לו שכר הרבה מאד. וענין י"ג נהרי אפרסמון הוא שמן הטוב שמורה על שם טוב ההולך למרחוק כמו ריח שמן אפרסמון, ומספר י"ג הוא קדוש כענין י"ג מדות וי"ג עקרים

וכדומה, גם הוא בגימטריא אהבה, כי חובה עלינו לעבוד את ה׳ מאהבה שלימה מבלי מחשבה לקבל פרס או שכר, ותכלית האהבה שיצייר בלבו אף אם יקבל כאב וצער על שמרו את התורה ויהיה נגוע ומוכה כל היום בזה ובבא מ״מ לא ימנע לעשות רצון ה׳ מפני אהבתו העזה, וזהו ואהבת את ה׳ אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך אפילו אם ע״י שמירת מצותיו יאבד את נפשו, וכך אמרו הוי כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס כדי שתהא אהבה שלמה ביניהם שאינה תלויה בדבר. וכן רבי אבהו היה עובד את ה׳ מאהבה מבלי לצפות לתשלום גמול ואפילו אם חשב שלריק יגיעתו, ולכך היה שכרו במספר „אהבה" י״ג נהרי אפרסמון.

[אלדד ומידד] חז״ל אמרו כי יהושע יעץ למשה רבינו על אלדד ומידד ואמר לו אדוני משה כלאם הטל עליהם צרכי צבור והם כלים מאליהם, וזה מורה כאילו התעסקות בצבור מונע שפעת אלהית והסתלקות רוה״ק. ויש לתמוה על יהושע בן נון איך חשב מחשבה זרה כזו לכלות ולגרום בטול לנביאי ה׳ מנבואתם? כמה חרדות חרדו האבות שיזכו ישראל לנבואה, ולמה בקש יהושע לבטל הנבואה מאלדד ומידד שהיתה מעלתם גדולה? גם קשה וכי בשביל שיעסקו בצרכי צבור תפסוק הנבואה מהם? הלא שבעים זקנים שעסקו בצרכי ישראל ונשאו בעול הצבור ובכ״ז משה בעצמו האציל מרוחו עליהם כדכתיב ויתנבאו ולא יספו וכתיב ונשאו אתך וגו׳. אמנם יש חילוק בין משה ליהושע, וזקנים שבדור אמרו פני משה כפני חמה, פני יהושע כלבנה, כי משה היה משפיע כמו השמש שמשפיע האור, ויהושע היה מקבל כמו הלבנה מבלי להשפיע אור על אחרים, ולא יכול להאציל מרוחו על הזקנים כמו משה שהאציל מרוחו עליהם וסמך ידו על יהושע, ואז כולם ינקו משורש אחד ונבואת כלם נשפעה מצנור אחד. אבל אלדד ומידד באה להם הנבואה שלא ע״י משה מצנור אחר וקבלו נבואתם מעצמם וע״ז נאמר אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד כי הצנורות מתחלפים ותתקלקל ההנהגה כשני מתנגדים בנושא אחד, לא שני דברים לדור אלא דבר אחד לדור. ולכן משה אמר מי יתן והיה כל עם ה׳ נביאים כי יאצל מרוחו עליהם מאותו הרוח שנחה על משה ומאותו השער והצנור המיוחד. אבל בימי יהושע שהיה כלבנה ולא יכול להשפיע על בני דורו והנבואה באה לכל אחד מצנור מיוחד לא היו יכולין שני נביאים להתנבא בסגנון אחד, ולכן כתיב שאמר משה ליהושע כי אתה תביא וכתיב כי אתה תבוא, ומתרץ משה אמר אתה וזקנים עמך וקב״ה אמר לו טול מקל והך על קדקדם דבר אחד לדור ולא שני דברים לדור, כי לגבי יהושע שפניו דומה ללבנה מבלי השפעה עצמית אי אפשר למסור ההנהגה לזקנים עם יהושע ביחד, כי יהיו מתנגדים זה לזה כמו שני נביאים בשני סגנונים, והוא שאמר יהושע למשה אודות אלדד ומידד הטל עליהם צרכי צבור שגם הם יהיו מהזקנים המנהיגים הדור וא״כ יצטרכו לקבל השפעה ממשה כדי שלא יהיו שני דברים לדור ושני סגנונים כנ״ל, וזהו מאמרו והם כלים מאליהם, שלא יהיה לכל אחד הרוח מאליו כ״א ע״י האצלה של משה למען תהיה ההנהגה בסגנון אחד ולא יהיה העדר הכבוד למשה והנהגתו, ואתי שפיר כי יהושע חס על כבוד רבו.

[ת״ח ונביא] וכמו שאמרו בנביאים כן הוא בת״ח כי חכם עדיף מנביא, וכמו כן יש לת״ח שער ונתיב חכמה לכל אחד בפני עצמו שהוא מקום השפעתו, ובמותו נסתם השביל ונתיבו נאבד ממנו, אבל האיש המעורר עליו הספד ומצטער בהעדר הת״ח הרי הוא אוחז בנשמתו והולך בדרך נתיב ההוא והוא זוכה בו. לכן ראוי שלא להתעצל בהספדו, ואמרו כל המתעצל בהספדו של ת״ח ראוי לקוברו בחייו. ראו כמה גדול ענין ההספד, כי החי יתן אל לבו כמאמר המשורר כי יראו חכמים ימותו וגו׳ ומה יתגאה אדם שהוא כצל? הלא צריך להכין את עצמו ליום האחרון, כמו הסוחר הנוסע בדרך מכין את עצמו במטבעות עוברות לסוחר כדי לעבור הגבול ממדינה למדינה. אבל לא יועיל הון ביום עברה וכל המטבעות שבעולם פסולות, ונשאר לנו רק מטבע אחת שהיא מטבע שטבעו חכמים אשר בה נחסה ונתלונן בקבר והיא תשובה ומעשים טובים ותפלה בכוונת הלב והמתפללים בלי כוונה היא מטבע מזויפת כי אין תוכו כברו. וקאמר הנביא ישעיה יען כבדוני העם בשפתיו ולבם רחק ממני הנני יוסיף להפליא העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו וגו׳ זו מיתת צדיקים, ולכך צריך זירוז בתפלה שהיא עבודה שבלב והחי יתן על לבו כי אדם להבל דמה וכל יגיעתו לריק, ויתפלל שיחיו הצדיקים ויתקיימו לומדי התורה כדי שלא תשתכח תורה מישראל חלילה. ועיקר ההספד לעזוב רע ולבחור בטוב ובזה יהיה נחת רוח לנשמת הצדיק הדבוק בנו לתועלתנו, וע״י התעוררות התשובה בלבנו יאחוז ויעלה למעלה, וזהו שאמר אחים לי בהספדאי דהתם קאימנא מבלי כח לעלות רק ע״י ההספד. ובאמת מי שמונע ההספד הוא מבזה התורה ולומדיה, ואמרו חז״ל כמה טפשאי הני אינשי דקיימי מקמי ס״ת ולא קיימי מקמי גברא רבה וכו׳, וכן יש אנשים שוטים האומרים במיתת ת״ח זקן ומופלג שאין להרבות בהספדו מפני היותו זקן, אדרבה הרואה ס״ת שהוא ישן מימים קדמונים שנשרף הלא יבכה בכי תמרורים ויעורר אבל כי הוא מוגהה ורב מעלתו, וכן הדבר בת״ח זקן אשר יגע ומצא ועמד על רזי תורה בנגלה ונסתר ונסה בכל הדברים ובאו לידו כמה שאלות עמוקות ואין חכם כבעל הנסיון, הלא ראוי להרבות עליו קינים הגה והי, ולבקש רחמים מהש״ת שיבלע

המות לנצח ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים, אמן כן יהי רצון בבי"א.

קסח

דרשה להספד חמיו ז"ל

מיסוד ס' יערות דבש ח"א דף צ"ב ע"א

כה אמר ה' צבאות התבוננו וקראו למקוננות ותבואינה ועל החכמות שלחו ותבואנה ותמהרנה ותשאינה עלינו נהי ותרדנו עינינו דמעה ועפעפינו יזלו מים וגו' (ירמיה ט').

[קינה ואבל] ירמיה הנביא שרצה לקונן על גודל שבר ישראל אמר קראו למקוננות וגו' כי שמענה נשים דבר ה' ותקח אזנכם דבר פיו ולמדנה בנותיכם נהי ואשה רעותה קינה כי עלה מות בחלוננו וגו' דבר כה נאם ה' וגו'. ויש להבין הלא הנביא אמר שיקראו לאחרים להספיד ולקונן ולקרוא לחכמות היודעות טיב קינה המעוררות לבבות לבכי ואנחה, ולמה אמר אח"כ לנשים שלא קרא אותן שתלמדנה בנותיהן לשאת נהי וקינה? אבל הענין כך הוא, כי כבר נודע שחכמי המדות נחלקו בגדר ההספד ויש מהם אמרו שראוי להמספיד איש צדיק שלא יהיה קרוב קרוב קודם, כי הקרוב מפאת צערו וגודל כאבו לא יוכל לדבר כל הצורך בדרך נאה ומתקבל, כי סגר עליו המדבר מפני רוב הצער, גם צריך המספיד לדבר בשבח הנפטר וכלום בן מעיד על אביו וקרוב על קרובו? גם קשה לעורר ההספד ע"י האבלים על אחרים כי יאמרו להם נאה להם להספידו שהם קרובים אבל אנחנו רחוקים. ויותר נקל לעורר אבל ובכי ע"י אחרים על האבלים כי יאמרו אם אחרים יתאוננו ומעוררים אבל, אנו על אכו"כ ולעומתם ירימו קול בכי וכל לבב דוי, ועי"ז יתנחמו כמו שכתב הרמב"ם ז"ל, כל בעלי נפש ימצאו מנוח ומרגוע באבלם ויאמרו בלבם אם אחרים עושים כך מה נעשה אנחנו אשר בשלנו הרעה הזאת, וקולם כנחל ילך בבכי וכו'. וכן היה הדבר אשר צוה ה' לקרוא למקוננות ונשים חכמות ממקום אחר לעורר ההספד כי הם יודעים יותר איך לקונן כי אין דעתם מטורפת מרוב צער ויגון כמו האבלים בעצמם. אולם כאשר שמעו כן הנשים האבלות לא יכלו להתאפק ויקומו להתאבל אשה ובתה מבלי לעזוב לנשים אחרות לקונן ולבכות.

[הנפטר] הנה המשל עלי ימשול על שברי אשר קרה לי כי נלקח מאתי מחמד עיני פארי חבוש עלי עטרת ראשי, חותני אשר מנעורי גדלני כאב ה"ה הגאון המפורסם אשר זקנתו לא ביישה ילדתו איש צדיק תמים מנעוריו למד ולימד תורה ומורה צדק לעדת בני ישראל, ובצלו חיו קהלות קדושות, מוהר"ר יצחק שפירא בן הרב הגדול מוהר"ר מיכל ז"ל, משלשת היוחסין כמה דורות זה אחר זה, כולם רבנים גאוני הדור, ובעת בעוה"ר נפסק המעיין מקור מים חיים ויבש מקורו ונקצץ האילן טהור זה שהיה שתול במקום קדוש, ובכו יבכו להולך שלא הניח תמורתו. והיה ראוי לי לשתוק לישב בדד ולידום וכל בית ישראל יבכו ויספדו אותו, אולם אנכי לא אוכל להתאפק והוא בלבי כאש בוערת ומעי המו מדי אדברה בו וזכור אזכרנו לעורר עליו אבל יחיד, כי מי יחוש חוץ ממני שהוא ממש אבי ותורתי דידיה היא, באשר אבי ואמי עזבוני בילדותי והוא לקחני לו לבן ונתן לי בתו לאשה וגדלני והלבישני ולא חסר לנפשי מאומה, וא"כ חוב הבן לאב עלי והריני כפרת משכבו. לכן אפתח פי ואען ואומר הצור תמים פעלו, כי כך היא המדה להצדיק דין שופט צדק ואמת, ועתה אני צועק וקורא כמו אלישע בהפרדו מעם אליהו ז"ל „אבי אבי רכב ישראל ופרשיו", ופירש"י כתרגומו דטב לישראל בצלותיה מרוכבים בסוסים. ויש להבין מה ענין רכב ופרשים שהוא מיוחס לאליהו מפני שנאמר בו והנה רכב וסוסי אש, גם צריך להבין שאלת אלישע ויהי נא פי שנים ברוחך אלי ותשובת אליהו אם תראה אותי לוקח מאתך יהיה לך כך ואם לאו לא, ואיך אפשר ליתן לו יותר ממה שיש לו, והוא קצת העזה לומר לרבו שחפץ להיות גדול ממנו, ואף שאמרו חז"ל בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ומתלמידו מ"מ קשה על אלישע שמלא לבו לבקש גדולה, ומהו הסימן שאמר לו אליהו אם יראה אותו לוקח ממנו יהיה לו פי שנים?

[פי שנים לתלמיד] אבל הענין כך הוא שכבר אמר קהלת אל תאמר הימים הראשונים היו טובים מאלה כי לא מחכמה שאלת זאת, פי' כי ראינו בדורות האחרונים חקירות הרבה של חכמים ואומנים ותחבולותיהם שמצאו בהן עשר ידות על הראשונים שהיו לפניהם, מ"מ אין לשפוט מזה כי יפה כח האחרונים בחכמה כי באמת הם פחותים בערכם מן הראשונים, אלא שנדמו לננס על גבי הענק כי הם סומכים על החכמים שקדמום ובעיונם הוסיפו איזה דברים עליהם וטובים השנים מן האחד. ולכך נאמר כי לא מחכמה שאלת זאת, לא מצד החכמה תסוב השאלה אלא מצד הנסיון, והנסיון הורה ההיפך כי כח האחרונים יותר טוב מהראשונים. וכן הדבר כאן, להיות שאליהו היה מאציל מן שפע נבואתו ורוח קדשו על אלישע כטבע המשפיע אשר כל חשקו להשפיע לזולתו ובפרט לתלמידו, ובהסתלקות אליהו היה אלישע נביא נאמן לה' ורוה"ק שורה עליו כמו על נביא אחר, ואם נוסיף על זה השפעת אליהו

מרוה"ק שלו שהאציל עליו אז גבר חיל אלישע כננס ע"ג ענק, והיה כחו יפה כפליים ממה שקבל משפע אלהים ומה שקבל משפע אליהו, ובודאי לא ימנע תמיד להאציל עליו מרוחו בעלותו לשמים כמו בהיותו על האדמה, וזהו ויהיה נא פי שנים ברוחך אלי. והנה אליהו נסתפק מה יקרה לו בעלייתו כי יש צדיקים שאף לאחר מיתתם יש להם דבקות בתחתונים להשפיע להם ולהועילם לכל טוב כאשר היו בחייהם, וטבעם עוד יותר מתגבר בקרבתם לפני ה' שהוא מקור הטוב, ויש צדיקים שמסולקים בכל אופן מעולם התחתון ושמים בינם לבין החיים, ואין להם חיבור ושייכות כלל בתחתונים, וזהו שנחלקו חז"ל אם מתים יודעים מאומה או לאו, ובאמת אלו ואלו דברי אלהים חיים אך יש חילוק בין הצדיקים, שקצת מהם יודעים וקצת אינם יודעים. וזהו מאמר המדרש והפליא ה' את מכותך, פלא זה איני יודע מה הוא, כשהוא אומר הנני יוסף להפליא העם הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו הוי אומר זו סלוקן של צדיקים, כי קשה סילוקן וכו', שגורם הסתלקות השכינה, כי כל זמן שהצדיק חי לא זז רוח קדשו מדורו, ובמותו נסתלקה השכינה עמו, כי צדיק מרכבה לשכינה וכאשר ינשאו גלגלי המרכבה אף השכינה תעלה, וכן נאמר דודי הלך למרחוק וצרור הכסף לקח בידו ודרשינן אלו צדיקים. אמנם יש צדיקים שאף במותם הם דבוקים בתחתונים ואז גם השכינה לא זזה מתחתונים ורוח ה' בם, ולכך לא אמר קשה מיתתן של צדיקים רק קשה סלוקן של צדיקים היינו אותם צדיקים שנפרד חיבורם מתחתונים סילוקן קשה כי גורם לסילוק השכינה. ואליהו נסתפק מאיזה כת יהיה כי שמא יהיה נפרד מתחתונים ולא יוכל עוד להשפיע עליהם, ולכך מסר לו הסימן אם יראה בהלקחו אז יהיה עוד נקשר עמו ואם לא יראה אותו בהסתלקותו זה ראיה כי הוא מסולק לגמרי מתחתונים ואי אפשר לו להאציל מרוחו עליו ולכן לא יהיה לו פי שנים כ"א השפעתו העצמית כמו כל נביא בישראל. ובזה נבין מה שמסופר במות רבינו הקדוש אמרו עליונים מבקשים את רבי והתחתונים מבקשים את רבי יהי רצון שיכבשו תחתונים את עליונים וכו'. וגדולתו של רבי היא מפני שכל מגמתו היתה ליישר הדור וללמדם תורת ה' וחיבר המשניות משום עת לעשות לה' כי חש לכבוד התורה שלא תשתכח מישראל, ובזה האופן היה משפיע מרוחו גם לאחר מותו וכבשו התחתונים את העליונים.

[כבוד התורה] אמרינן בגמרא דב"ק וכבוד עשו לו במותו זהו חזקיה מלך יהודה שיצאו לפניו ל"ו אלף חלוצי כתף וכו' וטעם מספר ל"ו אלף וטעם חלוצי כתף אחת יובן ע"פ הפסוק יפול מצדך אלף ורבבה מימינך, והיינו כי מצד שמאל הם אלף מלאכים העומדים לעזרתו שקונה אדם בעשותו מצוה והם מפילים אלף מקטרגים כמבואר בילקוט, וזה אפילו אם עושה מצוה שלא לשמה, אבל העושה מצוה לשמה קונה לו לצד ימין רבבה מלאכים, וכמו שאמרו למשמאילים בה אלף לסיטרא דשמאל שלא לשמה, למימינים בה רבבה לסטרא דימין לשמה. וידוע שהקב"ה גומר דינו ע"פ שבעים דיינים מבי"ד של מעלה ל"ה לצד ימין ול"ה לצד שמאל, כמ"ש וצבא השמים עומדים מימינו ומשמאלו והמצות שאדם עושה מימין הם המביאים אורך ימים כדכתיב אורך ימים בימינו, ומה שעושה אפילו משמאל מביאין לו עושר וכבוד. וזהו אם הם מחצה על מחצה, אבל אם אחד מכריע לצד השני הוא שולט באדם ומכניעו אצלו, ולכן בחזקיה המלך כשנגבר צד השמאל ע"י אחד מצד הימין ונעשו ל"ו אלף נתחייב מיתה כי נחסר אחד מהצד של אורך ימים, וזהו שאמרו שיצאו לפניו ל"ו אלף חלוצי כתף השמאלית, ולכן קורעים קריעה מצד ימין להורות כי כתף של ימין נחלץ ואורך ימים ליבא. ונראה מזה כמה גדול כח כבוד התורה שאפילו למשמאילים בה עושר וכבוד, ולכך וכבוד גדול עשו לו במותו כי למשמאילים עושר וכבוד. כי חזקיה המלך שמר את התורה בעצמו וגם חיזק ביד לומדי תורה וע"פ פקודתו נוסדה אגודת חכמים וסופרים הנקובים בשם „אנשי חזקיה" (משלי כ"ה), באופן שהיה דבוק לתחתונים גם אחרי מותו, ולכן זכה לכל הכבוד הזה.

[כבוד הנפטר] עיקר ההספד על חכמים הוא לרומם את דגל התורה בעיני ההמון להראות להם הכבוד הראוי לת"ח, ובפרט בדור הזה אשר בעוה"ר התורה מונחת בקרן זוית וההמון מעליבים במלאכי האלהים הם בעלי התורה והלומדים בזוים בעיניהם ואינם נזהרים בבני העניים שמהם תצא תורה. וזה גורם העדר הצדיקים ות"ח, כי הקב"ה שלח את בנו הצדיק ות"ח לזה העולם לדור בתוכינו, והנה בוז יבוזו לו ולא ישגיחו כלל בכבודו, ולעומת זה בשמים ממעל כל מלאכי מרום יתנו לו יקר ורוצים בכבודו, וכרוזא קרא בחיל הבו יקרא לדיוקנא דמלכא קדישא הבו יקרא לפלניא דעסק בתורה ובדומה, וכשרואה הקב"ה כן לוקח את בנו ממקום שאין מכבדים אותו ומביאו לשמים ששם יכבדוהו כראוי ויתנו לו יקר, כי ה' רוצה בכבוד יראיו ובכבוד התורה. והנה בדור שפל כזה התנשא והתרומם אחד המיוחד שבהם לכבד את התורה ולומדיה. באו וראו מה עשה חמי הגאון הצדיק ז"ל אשר הניח כל השדוכים שבעולם ובחר בי והלבשני וגדלני והייתי לו לבן ונתן לו את בתו לאשה וכל מחסורי עליו, ומובטחני שלא יתחרט ע"ז. ואף אתם השומעים תקנאו בו לכבד התורה כמוהו, כי איך יעסוק בתורה בן טובים והוא עני אם לא ימצא איש עשיר אשר ישיא אותו את בתו ויתן לו כל צרכיו למען לא יהיה טרוד ברחים על צוארו. ובכל יום ויום

בת קול יוצאת ומכרזת אוי להם לבריות מעלבונה של של תורה, איך ירד כבודה פלאים בדור הזה וכל ההוגים בה שחים עד לעפר, כל זמן שאנו רואים שהעשירים משיאים בנותיהם לעמי הארץ ומאסו בהוגי התורה, והמתחכמים שבהם אומרים כל הרוצה שיחכים ידרום כי ארץ הנגב להם אבל הרוצה שיעשיר יצפין כי מצפון זהב יאתה וכל מגמתם רק לצבור הון ועושר, וחכמת המסכן בזויה. ובאמת אין כבוד ככבוד התורה אשר הקב"ה בעצמו מתחתן בה, כמו שענה דוד המלך למיכל אשתו שראה אותו מפזז ומכרכר לפני ה' ותבז לו בלבה, ויאמר כי לכבוד גדול הוא לו לכבד את ארון אלהים שבו תורת ה' ושכינת עוזו, וכבוד ת"ח הוא כבוד התורה. ובדרך זה הורה כי טוב לדבק בתורה אפילו עשיר נכבד באיש נקלה מפאת עניותו ובלבד שהוא לומד ועוסק בתורה, והכתוב צווח אם יתן איש את כל הון ביתו באהבת התורה בוז יבוזו לו. וזהו עיקר ההספד שכל איש יקבל על עצמו לכבד את התורה והלומדים אותה. ויש עוד תכלית אחר לשוב אל לבו בתשובה שלימה ולראות יתרון החכם מן הכסיל, כי מי שביתו מלא כל טוב בחמדות החיים כשימות מי ינוד לו ומי יזכירו אח"כ, אבל ת"ח שמת לא ישכח זכרו לנצח כמ"ש חז"ל ביבמות עה"פ אגורה באהליך עולמים, וכי אפשר לדור בשני עולמות? אלא ביקש דוד שיאמרו דבר הלכה משמו כדי שיהיו שפתותיו דובבות בקבר וכו'. וזהו דוקא בצדיק שיש לו דבקות אחר פטירתו גם בתחתונים, ע"י תורתו שהניח אחריו ולומדים אותה, ואומרים הלכה בשמו, באופן ששפתותיו דובבות בקבר כמו בחייו, ועודנו קשור בעולם התחתון להשפיע ולהיטב לזולתו. וזאת היא תכונת נפש חמי הצדיק ז"ל, ואני צועק עליו אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, שכל מגמתו היתה להשפיע מתורתו להורות לישראל חקים ישרים ומשפטים צדיקים. ולכן אף במותו לא נפרד מאתנו כי עודנו מתדבק בתלמידיו ברוח השכל והתבונה כאילו הוא חי, והרי הוא במעלת אליהו ז"ל שעלה בסערה השמים ואנו רואים את עליותו כי השאיר אחריו יחוסו עם התחתונים כמו בעליונים. ונבקש השי"ת שינחם האבלים עליו עם אבלי ציון וירושלם, ובא לציון גואל ובלע המות לנצח, אמן.

קסט

דרשה להספד אב ואם

מיסוד ס' בית מועד דרוש מ"ז ומ"ח

שלשה שותפין יש באדם הקב"ה ואביו ואמו וכו' (נדה ל"א). רבי עקיבא היה אומר האב מזכה ומשפיע לבנו נוי כח עושר חכמה ואריכות ימים (עדיות פ"ב מ').

[גדולה אבלות הבן על אביו] אם הפועל מתעצב על הפסד פעולתו אף שבידו לעשות כיוצא בה או שיש לו כיוצא בה, כ"ש שיתעצב הפעול על הפסד הפועל אותו שלא יוכל לעשות כיוצא בו ואין לו כיוצא בו, כי הפעולה תלויה בפועל ואין הפועל תלוי בפעולה. ואם הנוף של אילן לוקה בהשחתת ענף שלו אף שאינו אלא בד ממנו, כ"ש שבהשחתת הנוף ילקה הענף התלוי בו שאין לו יניקה אלא ממנו. ובהא נחתינן לומר שאם האב מתאבל על מיתת בנו שהוא ענף ופעול ממנו, כ"ש שיש לבן להתאבל על מיתת אביו כי הוא עיקרו הפועל אותו לא בתולדה לבד כ"א גם בכל נושאי השלמות, כדתנן האב זוכה לבן בנוי בכח בעושר בחכמה בשנים ובמספר הדורות לפניו. ואף שהקב"ה נותן הנשמה בולד, הנה הרוח מתגדל בגידול הגוף (עי' זהר פ' מקץ דף קנ"ז) והגוף הוא ע"י האב, ובכן גם האב יוצר רוח של בנו בקרבו. וכל הדברים שהאב מזכה לבנו נזכרים בקהלת, באמרו שבתי וראיתי תחת השמש כי לא לקלים המרוץ היינו קלות הטבע והכנתו וזהו נוי, ולא לגבורים המלחמה היינו הכח, וגם לא לחכמים לחם היינו תורה שהיא החכמה הנמשכת מהאב לבנו, וגם לא לנבונים עושר כמשמעו, וגם לא ליודעים חן למצוא אריכות ימים ושנים, כי עת ופגע יקרה את כלם היינו מספר הדורות. ורצה לומר שמצד הטבע הדורות הראשונים הם יותר בריאים וחזקים, כי אדם הראשון היה יציר כפיו של הקב"ה ויסוד כל הנבראים, ומה שיותר קרוב לעיקר והשורש הוא יותר חזק. ולכן יש להתאונן על מיתת האבות שהם שרשי הבנים ובהפסד השורש יתקלקל המתילד ומסובב ממנו, אף כי מצד אחר הוא דבר טבעי שימות האב בחיי הבן, אלא שהמקרה והפגע יקלקלו לפעמים את השורה ויקרה שהבן ימות בחיי האב.

[אבלות על מיתת הורים] חז"ל החמירו באבלות ההורים יותר מאבלות שאר המתים לפי שהם עילה וסבה והבנים עלולים ומסובבים מהם, וכן אמר הכתוב עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם, ר"ל שמסובבים כמו העטרה. ובכן כבדה מיתת האבות על הבנים יותר ממיתת הבנים על האבות, וזה לא מדרך האהבה כי אדרבה רחמי דאבא אבני ורחמי דבני אבני, ויותר יצטער אדם במיתת בנו מאשר יצטער הבן על מיתת האב מצד האהבה הטבעית, אולם מצד האהבה השכלית יש לו להצטער יותר על מיתת אביו כי היא תחליש דעתו וכחו, ובפרט אם הוא גם רבו בתורה ומדריכו בדרך ה'. כי מיתת

ההורים והמורים היא סיבה שמזדעזע כל בנין היהדות שהבן או התלמיד סומך עליו.—על כן נהפכו עלי צירי יצירתי בהלקח מאתי אדוני אבי תפארת עוזי המעולה כמ"ר משה רבא ז"ל, הריני כפרת משכבו. וראוי לי לעשות עליו הספד על ההפסד הגדול שהגיעני מצד מיתתו, לא על עצומו של המת, כי הוא הלך להויה ולא להפסד, אלא על חומרו הנטפל עמו שנשתנה מצד שעבודו לזמן, כי קצב ומדה נתנה לו הבריאה להשתנות ע"י המיתה. וכן אמרו חז"ל על פסוק ויקרבו ימי ישראל למות כי הימים הם מתקרבים למיתה, ואשרי מי שאין בימיו מומים שמגיעים למיתה מעולה בנחותא אחרי שיעור הקצוב. וזאת נחמתי בענייי על מיתת הצדיק א"א ז"ל כי קרבו ימיו למות אחרי היותו זקן ושבע ימים שהגיע לשנת שבעים ושבע, ומת בזמן שמורה על שבע שמחות כי נפטר בראשון לחג הסכות שנת בשמ"י לאלף הששי (ה' שנ"ב), ובאברתו יסך לו בוראו ותחת כנפיו יחסהו, וקדושת היום וטובו יאספהו למנוחתו בכבוד כמו שיצא בכי טוב.

[הספד על האם] הקב"ה אוהב אומנתו היינו העולם כדכתיב ואהבת עולם רחמתיך, ואוהב בני אומנתו הם הבריות כדכתיב ורחמיו על כל מעשיו, וביחוד הוא אוהב את ישראל שהם פעולתו ובפרט בני תורה העוסקים בבנינו של עולם, ולכן צוה ה' לכבד וליראה ולאהוב החכמים כמוהו, ע"ד אמרם את ה' אלהיך תירא לרבות ת"ח, וכן אמרו דמוקיר דדחיל ודרחים רבנן וכו', וצותה הורה על כבוד אב ואם ועל מוראם כמו על כבודו ומוראו, והשוה אותם אליו לענין זה, ודמה אותם לו ונעשה שותף להם כשעוסקים באומנתו דהיינו בישוב העולם ע"י פריה ורביה להעמיד תולדות שיהיו נוהגין כשורה. ואמרו חז"ל עה"פ גוזל אביו ואמו וגו' אביו זה הקב"ה ואמו זו כנסת ישראל, הרי שהקב"ה משתף שמו עם אב ואם, ולכך כתיב שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך, כי מוסר אב דומה למוסר הקב"ה ותורת אם דומה לתורתו, ולכן העובר על דבריהם כעובר על דברי השי"ת. אהבת האבות איננה מפורשת בתורה אך נכללה ותלויה באהבת הבורא, שהאוהב השי"ת אוהב גם אביו ואמו, וגם היא מחוייבת מטבע המציאות וממילא נפקא. אכן יש לדעת ולהכיר כי אב ואם שלוחים הם מהקב"ה שהוא האב האמתי הממציא ומשגיח ומשפיע לנו והוא יודע אותנו מתחלה ועד סוף ולזה נאמר כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וגו'. ולפי שכל עמל אדם לבניו והרבה יגיעות יגע לגדל אותם והאם עוד יותר מהאב, ולכן כתיב ובן כסיל תוגת אמו לפי שינעה לריק וילדה לבהלה, וכשיעור היגיעה כך היא האהבה, ע"כ האם אוהבת הבנים יותר מהאב שיגיעתה בשבילם מרובה משל אב, והיא אוהבת את הבן יותר מהבת ולכן הזכר מתואר להאם כדכתיב אשה כי תזריע וילדה זכר והנקבה מתוארת לאב כדכתיב ואת דינה בתו, וכמו שאהבת האם גדולה לבנה כן אהבת הבן גדולה לאמו יותר מאהבתו לאביו לפי הערך, ואולי האהבה תקלקל שורת המורא לכן הקדים הכתוב את האם לאב במורא, כאמרו איש אמו ואביו תיראו וגו'. וכפי גודל האהבה כן ישוער גודל הצער באבדן סיבת אהבתו, לכן יותר יצטער הבן על מיתת אמו מעל מיתת אביו, והוא שכתוב כאבל אם קודר שחותי. ובדידי הוה עובדא כי שאגתי מנהמת לבי על פטירת אמי מורתי ז"ל שהלכה לבית עולמה בפ' אשה כי תזריע משנת שמח"ה לאלף הששי (ה' שנ"ג) ובשמחה יצאה והיתה אשה לאדוניה אבל אני על עצמי אמרתי פתחת שמחתי ותאזרני שק, כי ערבה כל שמחה ונהפכה לתוגה. ואף כי מסיבת יגוני ועצבוני לא נתיחד הדיבור אלי אתאפק עתה מפני הכבוד להספיד אותה ולדבר בשבחה כראוי וכו'. יהי רצון שיבנה ביהמ"ק ותבא האומה הישראלית למנוחתה ואז מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה, בבי"א.

דרשות על תנחומין

חומר לדרוש על אדות נחום אבלים ושלום

[המצוה לנחם אבלים] חז"ל חשבו כ"כ את מצות נחום אבלים עד שיחסו את המדה הזאת להקב"ה ואמרו כי הוא בעצמו ניחם את יצחק אחרי מות אביו אברהם שנאמר ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (סוטה י"ד). ומצינו ביעקב כי קמו כל בניו וכל בנותיו לנחמו (בראשית ל"ז), ויום נקם

לאלהינו לנחם כל אבלים לשים לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר וגו׳ (ישעיה ס״א). בתלמוד מסופר הרבה איך החכמים היו מנחמים זה את זה בבי טמיא והוא בית האבל. כשמת בנו של ריב״ז נכנסו תלמידיו לבקרו, נכנס רבי אליעזר וישב לפניו וא״ל רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך, א״ל אמור. א״ל אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין שנאמר וידע אדם עוד את אשתו אף אתה קבל תנחומין, א״ל לא די שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אדם הראשון. נכנס ר׳ יהושע וכו׳ א״ל איוב היו לו בנים ובנות ומתו כלם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין שנאמר ה׳ נתן ה׳ לקח יהי שם ה׳ מבורך וכו׳. נכנס ר׳ יוסי וכו׳ אמר לו אהרן היו לו שני בנים גדולים ומתו שניהם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין שנאמר וידום אהרן וכו׳. נכנס ר׳ שמעון וכו׳ א״ל דוד המלך היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין וכו׳. נכנס ר׳ אלעזר בן ערך, כיון שראהו אמר לשמשו טול לפני כלי ולך וכו׳ נכנס וישב לפניו וא״ל אמשול לך משל למה הדבר דומה, לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון, בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אוי לי אימתי אצא מן הפקדון הזה בשלום. אף אתה רבי! היה לך בן קרא תורה וכו׳ ונפטר מן העולם בלא חטא ויש לך לקבל עליו תנחומין כשחזרת פקדונך שלם. א״ל אלעזר בני נחמתני כדרך שבני אדם מתנחמין (אדר״נ פי״ד ו׳). כי ריב״ז האמין שצרת רבים היא חצי נחמה ולא נחמה בשלמות לכן לא רצו לקבל תנחומי תלמידיו במה שהראו לו כי גם אנשים אחרים סבלו כמוהו. עד שנחמו ר״א במשלו כי הבנים אצלנו הם רק פקדון מהשי״ת ואינם שייכים לנו בהחלט כי כולנו מוטלים בידו ית׳ לעשות בנו כרצונו הן לטב הן למיטב. במדרש העמידו מדת התנחומין לעומת מדת אהבה וריעות ע״י משתה ושמחה איזו מהן יותר מעולה, ודרשו טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית המשתה וגו׳ (קהלת ז׳), מוטב לילך למדה שיש לה פרעון ממדה שאין לה פרעון, מוטב לילך למדה שנוהגת בחיים ובמתים ממדה שאינה נוהגת אלא במתים, מוטב לילך למדה שנוהגת בעניים ובעשירים ממדה שאינה נוהגת אלא בעשירים, מוטב לילך למדה שיש בה פיוס ממדה שאין בה פיוס וכו׳. כלומר מיתה יש לה פרעון כי הכל מוכנים למות, ויש לה פיוס כי מפייסין המת ומבקשים ממנו מחילה, אבל במשתה לרוב תתפרץ בה מחלוקת. א״ר סימון מצינו אלו שהלכו לבית המשתה לא נתפרשו שמותן ואלו שהלכו לבית האבל נתפרשו שמותן, עוג הלך למשתה אברהם ולא נתפרש שמו במשתה, ושלשת רעי איוב הלכו לנחמו ונתפרשו שמותן וכו׳. והחי יתן אל לבו זה חי העולמים שהוא משלם שכר לבר נש על התנחומין הבא מן הלב ועל כל פסיעה ופסיעה בגמילות חסדים (קהלת רבה פ״ז). ואפילו תנחומין לבעלי מומים היא מצוה, ודרשו הנה יסרת רבים וגו, כושל יקימון מליך (איוב ד׳), אתה היית מנחם כל בעלי כשלון, כשהיה סומא בא אצלך היית מנחמו ואומר לו אם היית בונה בית לא היית רוצה לפתוח לו חלונות, וכשבא חרש אצלך היית מנחמו ואומר אם היית עושה קיתון לא היית רוצה לעשות לו אזנים. לפיכך עתיד הקב״ה להשתבח בך שנאמר אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה וגו׳ (ישעיה ל״ה, ילקוט איוב).

[שלום] חז״ל שבחו מאד את מדת השלום במעלות רבות, ר׳ אלעזר אומר גדול השלום שלא נטעו הנביאים בפי כל הבריות אלא שלום, אף בברכת כהנים מסיימין בשלום שנאמר וישם לך שלום, לומר לך שאין כל הברכות מועילות כלום אלא א״כ שלום עמהן וכו׳. ר׳ אלעזר הקפר אומר גדול השלום שאין חותם לכל התפלות אלא שלום בא״י המברך את עמו ישראל בשלום. גדול השלום שהוא שקול כנגד הכל שאנו אומרים עושה שלום ובורא את הכל (ישעיה מ״ה) וכו׳. גדול השלום שניתן בשכר התורה והמצות שנאמר אם בחוקותי תלכו וגו׳ ונתתי שלום בארץ (ויקרא כ״ו). גדול השלום שניתן לאוהבי תורה שנאמר שלום רב לאוהבי תורתך (תהלים קי״ט), גדול השלום שניתן ללומדי תורה שנאמר וכל בניך למודי ה׳ ורב שלום בניך (ישעיה נ״ד), גדול השלום שניתן לעושי צדקה שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום (שם ל״ב), גדול השלום שדרי עליונים צריכין שלום שנאמר עושה שלום במרומיו (איוב כ״ה), והלא דברים ק״ו ומה במקום שאין איבה ושנאה צריכין שלום ק״ו במקום שיש בו כל המדות הללו וכו׳. היה ר׳ מאיר אומר גדול הוא השלום שלא ברא הקב״ה מדה יפה מן השלום שניתן לצדיקים, שבשעה שנפטר צדיק מן העולם שלש כתות של מלאכי השרת מקדימין אותו בשלום, הראשונה אומרת יבא שלום, שניה אומרת ינוחו על משכבותם, והשלישית אומרת הולך נכחו (ישעיה נ״ז) וכו׳. ומנעו שלום מרשעים, שבשעה שנפטרין מן העולם שלש כתות של מלאכי חבלה מקדימין אותן, הראשונה אומרת אין שלום, השניה אומרת אמר ה׳ לרשעים, השלישית אומרת למעצבה תשכבון (שם נ׳). גדול השלום שניתן לעושי תשובה שנאמר בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה׳ ורפאתיו (שם נ״ז) וכו׳ (במד״ר פי״א י״ז).

[דרכי השלום] ראה כמה גדול כח השלום שאפילו לשונאים אמר הקב״ה לפתוח להם בשלום שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת עליה לשלום. כך שנו רבותינו שואלים בשלום הגוים מפני דרכי שלום. בשר ודם אם יעשה לו חבירו רעה אינה זזה מלבו לעולם, אבל הקב״ה אינו כן, היו ישראל במצרים והיו המצריים משעבדין אותם בטיט ובלבנים.

ולאחר כל הרעות שעשו לישראל חס הכתוב עליהם ואמר לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו (דברים כ"ג). עוד אמרו רבותינו כמה קולמוסים משתברין וכמה דיו נשפך לכתוב הדברים האלה שלא היו נכתבו מפני השלום, שאפילו שרה אמנו בשביל השלום כתב עליה הקב"ה דבר שלא היה מעולם שנאמר ותצחק שרה בקרבה וגו' ואדוני זקן, וכשבא הקב"ה להוכיחה לפני אברהם אמר למה זה צחקה שרה לאמר וגו' ואני זקנתי (בראשית י"ח), ולמה כך, בשביל שלא להטיל מחלוקת ושנאה בין אברהם לשרה (תנחומא). א"ר אילעאי משום ר' אליעזר ב"ר שמעון מותר לאדם לשנות בדבר השלום שנאמר ויצוו אל יוסף לאמר וגו' (יבמות ס"ה). תני רשב"ג אומר גדול השלום שאף השבטים דברו דברים בדוים בשביל להטיל שלום בין יוסף וביניהם, הה"ד ויצוו אל יוסף לאמר וגו' והיכן צוה? לא מצינו שצוה (ב"ר פ"ק ט').

[התורה דרכיה שלום] ר' אלעזר בן ערך אומר מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה וכו' אלא ללמדך שגדול הוא השלום, שלא נגלה אל משה תחלה לא בחיות ולא בכרובים ולא באופנים אלא מתוך דבר של שלום, שנאמר וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה, הראהו האש בוערת בירקות ואינה אוכלתן והן אין מכבין אותה (מדרש הגדול). וכתיב המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה ב') המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל, כי אפילו עליונים צריכין שלום (תנחומא ועי' פסחים קי"ח). ר"ל כי ברמזי הקבלה מיכאל כלו מים וגבריאל כלו אש והקב"ה עושה שלום ביניהם. כתיב דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג'), כל מה שכתוב בתורה לשום שלום נכתב, ואף מה שכתוב בתורה מלחמות לשום שלום נכתב. אתה מוצא שבטל הקב"ה גזרתו מפני השלום, אימתי? בשעה שאמר למשה כי תצור אל עיר ימים רבים (דברים כ'), א"ל הקב"ה שיחרים אותם שנאמר כי ההרם תחרימם (שם), ומשה לא עשה כן, אלא אמר עכשיו אני הולך ומכה מי שחטא ומי שלא חטא? אלא בשלום אני בא עליהם, שנאמר ואשלח מלאכים ממדבר קדמות דברי שלום לאמר אעברה בארצך (שם ב'), כיון שראה שלא קבל השלום הכהו שנאמר ויכו אותו ואת בניו ואת כל עמו. אמר הקב"ה אני אמרתי כי החרם תחרימם ואתה לא עשית כן, חייך כשם שאמרת כך אני עושה, שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום (שם כ') וכו' (תנחומא).

[עם ישראל מבקשים שלום] בקש הקב"ה ליתן תורה בשעה שיצאו ישראל ממצרים ולא נתן מפני שהיו חולקים זה על זה, שנאמר ויסעו מסכות ויחנו באיתם וגו' (שמות י') שהיו נוסעים במריבה וחונים במריבה, וכשבאו לרפידים השוו כלם ונעשו אגודה אחת שנאמר ויחן שם ישראל (שם י"ט), ויחנו אין כתיב כאן אלא ויחן בלשון יחיד, שנעשו כלם כאיש אחד, אמר הקב"ה התורה כלה שלום ולמי אני נותנה לאומה שאוהבת שלום (תנחומא). ולכך מכונים ישראל שולמית כמו הקב"ה שמכונה שלמה שהשלום שלו ועיר הקדש מכונה ירושלם עיר שלום. ר' פתחיה פתח שובי שובי השולמית שובי שובי ונחזה בך (שה"ש ז'), ארבע פעמים כתיב „שובי", השולמית אומה שהכהנים משימין לה שלום בכל יום שנאמר ישמו את שמי וכתיב וישם לך שלום (במדבר ו'), השולמית אומה ששלום חי העולמים דר בתוכה שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כ"ה), השולמית אומה שהקב"ה מתנהג בה מאהל לאהל ומכניסם בשלום ומוציאם בשלום, השולמית אומה שעתיד לנטות אליה שלום, הדא הוא דכתיב כה אמר ה' הנני נוטה אליה כנהר שלום (ישעיה ס"ו). ר' שמואל בר תנחום בשם ר' אידי, אומה שעשתה שלום ביני ובין עולמי, שאילולא היא הייתי מחריב את עולמי וכו'. ר' לוי אמר אומה זו שכל טובה שבאה לעולם אינה באה אלא בזכותה, הגשמים והטללים אינן יורדין אלא בזכותה שנאמר ויתן לך אלהים מטל השמים וגו' (ב"ר פס"ו).

[שלום בין איש לאשתו] ר' יוחנן בן זכאי אומר במזבח נאמר אבנים שלמות תבנה, אבנים שמטילות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, אמר הקב"ה לא תניף עליהם ברזל כי חרבך הנפת עליה ותחללה (שמות כ'), על אחת כו"כ המטיל שלום בין איש לאיש ובין איש לאשתו, בין עיר לעיר ובין אומה לאומה, בין משפחה ומשפחה ובין ממשלה וממשלה (מכילתא ועי' תוספתא ב"ק פ"ז). כתיב בקש שלום ורדפהו (תהלים צ"ד), מעשה ברבי מאיר שהיה יושב ודורש בליל שבת בבית המדרש וגם הנשים מבחוץ שמעו דרשתו, פעם אחת נתאחרה אשה אחת לשוב לביתה ומצאה שהנר שלה כבה, א"ל בעלה היכן היית עד עכשיו? אמרה לו שומעת הייתי לר"מ דורש, והיה אותו האיש ליצן, א"ל בכך וכך אין את נכנסת לביתי עד שתלכי ותרוקי בפניו של ר"מ. יצאה לה מביתו, ונגלה אליהו ז"ל לר"מ ואמר לו הרי בשבילך יצאה האשה מביתה והודיעו המעשה. באתה אותה האשה להתפלל בבית מדרשו של ר"מ וכיון שראה אותה עשה עצמו מתפהק (פתח פיו לפהק כמי שאחזו עין הרע ורפואתו לרוק בפניו), אמר מי יודע ללחוש לעין? אמרה לו אני יכולה ללחוש ורקקה בפניו. אמר לה אמרי לבעלך הרי רקקתי בפני ר"מ והלכה ונתרצה לה בעלה. גם המשפט אוהב את השלום כי לפעמים על ידי מצוה נעשה שלום בין שני שונאים, אמר רבי אלכסנדרי, שני חמרין מהלכין בדרך ושונאין זה את זה, רבץ לאחד

מהם חמורו, חבירו עובר ורואהו שרבץ תחת משאו אמר לא כתיב בתורה כי תראה חמור שונאיך וגו' עזוב תעזוב עמו (שמות כ"ב)? מה עשה חזר אצלו לעזרו, התחיל מסיח עמו, עזוב קימעא מכאן העלה מכאן, ערוק (רצועה) מכאן עד שיטעון עמו, וחבירו אומר לא הייתי סבור מקודם שהוא שונאי? ראה היאך ריחם עלי כשראה אותי ואת חמורי בדוחק! מתוך כך עושין שלום ביניהם ונכנסו לפונדק אחד ואכלו ושתו ביחד ונתאהבו זה לזה, הה"ד אתה כוננת מישרים משפט וצדקה (תהלים צ"ט) וכו' (תנחומא). וכ"ב אהוב השלום ושנואה המחלוקת עד שאפילו ישראל עובדים ע"ז אם שלום ביניהם הקב"ה כביכול אינו יכול לענשם, שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו אבל משנחלקו מהו אומר חלק לבם עתה יאשמו (הושע ד'), פי' כל זמן שיש ח ב ו ר ושלום ביניהם אפילו אם עובדים עצבים הנח להם ואינו רוצה לענשם על פשעם, אבל אם חלק לבם שיש מחלוקת ביניהם אז יאשמו על עונם (ב"ר פל"ח).

[שלום לעתיד] ראה במה גדול כחו של שלום, אמר דוד מבקש הייתי לשמוע מה שיחתו של הקב"ה על ישראל ושמעתי שהיה עוסק בשלומן, שנאמר אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו (תהלים פ"ה). תניא גדול השלום שאפילו המתים צריכין לשלום שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום (ספרי פ' נשא), ומזה המנהג של הזכרת נשמות ואל מלא רחמים ומסיימים וינוח בשלום על משכבו. גדול השלום שאין הקב"ה מבשר את ישראל שיהיו נגאלים אלא בשלום שנאמר (ישעיה נ"ב) מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה וגו' (דב"ר פ"ה סוף). ר' שמעון אומר אין אליהו הנביא בא אלא להשוות את המחלוקת, וחכמים אומרים לא לרחק ולא לקרב אלא לעשות שלום בעולם שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה' הגדול והנורא, ואומר והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם (מלאכי ג').

קע

דרשה לנחמת אבלים

מיסוד ס' בית מועד דרוש מ"ט

במדרש בקש קהלת למצוא דברי חפץ, בקש לעמוד על מתן שכרן של מצות דכתיב בהן כי באלה חפצתי, א"ל הקב"ה וכתוב יושר דברי אמת, מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. בקש לעמוד על שכרה של תורה שנאמר וכל חפצים לא ישוו בה, אמר לו הקב"ה וכתוב יושר דברי אמת, כבר כתיב עין לא ראתה אלהים זולתך. בקש לעמוד על הקץ שנאמר בו אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ א"ל הקב"ה כתוב על ספר הישר כי יום נקם בלבי. בקש קהלת להיות כמשה יצאה בת קול ואמרה וכתוב יושר ולא קם נביא עוד כמשה. בקש לדון דינין בלב שלא בעדים והתראה יצאת בת קול ואמרה לו וכתוב יושר ע"פ שנים עדים וגו'.

[מצות נחום אבלים] מי שמתאבל על מאורע קשה צריכין לנחמו בדבר שחשוב לו יותר מהדבר שנחסר לו, כי בכך נוח לו להפיג צערו ולהפיס דעתו. ולכן צריך המנחם אומדנא טובא שנחמתו תהיה מתיחסת ומכוונת להצרה שבאה על האבל. ועל כן תאות הנחמה שתעשה מבעלי סברא המסבירים פנים לדברים, ויהיו מבעלי גילים של המנוחמים, כי החברים בקיאים במדותם ובדעותם, באופן שתהיה הנחמה מעין הדאגה וכפי טבע המנוחם. וזהו שכתוב בחברי איוב ויועדו יחדיו לבוא לנוד לו ולנחמו, כי היו אנשי צורה ויודעים את איוב שהיה חשוב מאד ומכירים בצערו. והנה מצות נחמת אבלים גדולה היא ועולה על כל מיני גמילות חסדים, ולא לבד תפול במתאבלים על מתים כי גם על המתאוננים בכל פגעים ומאורעים קשים, וזהו מדת השי"ת להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים, והרגיל בנחמה דומה לבוראו שנוהג חסד עם בריותיו ברחמים ומבקש למלאות חסרונם. המנחם צריך שיאמר להאבל דברים של טעם ויכוין להסיר ממנו טרדת הנפש כדי שלא תתחרה בו מדת הדין, ולכן המנחם ממתין עד שהאבל פותח פיו ומודיע צערו, כי בכך ידע המנחם מה להשיב לו, והיינו דאמר רב אין המנחמין רשאין לומר דבר עד שיפתח האבל שנאמר בחברי איוב ואין דובר אליו דבר וכתיב בתריה אחרי כן פתח איוב את פיהו וגו'. וכשם שמצוה לנחם את האבל כך מצוה על האבל לקבל התנחומין, שהם דברי האל ית' באמרו המעט ממך תנחומות אל ודבר לאט עמך וגו'.

[טעם לתנחומין] לכאורה אין לאדם להצטער על שום מקרה ופגע לשתי סבות, אחת כי האדם בהיות אנושי עלול להשתנות ולהתהפך ממעלה למטה וממטה למעלה, כי הכל הוא גלגל החוזר בעולם והכל תלוי במזל, וא"כ למה יצטער ויתאבל על מה שנכון לו ומצוי להיות וכמעט מוכרח שיארע. שנית כששיער האדם שהכל נגזר מבית דינו ית' ע"פ האמת והצדק, א"כ מה לו להתרעם ולומר שאיתרע ביה מילתא, הלא צריך להצדיק עליו את הדין ולומר ברוך דיין האמת ותו לא מידי. ולא לבד הדברים הנראים שהם מדה כנגד מדה ונכרים דברי האמת שנזרתא ואשתרתא דדייני היא, אלא גם מאורעים ופגעים הנראים שהם שלוחי מדת הדין, כי הלא לאלהים פתרונים לעורר

את האדם ברמיזה שיזכור דינא דמלכותא דרקיע, כי אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא א״כ מכריזין עליו מלמע״ה. וא״כ למה זה יתאבל ויתמרר אם קרה לו צרה ופגע? אמנם כשנשכיל יפה נראה כי כל המאורעות והפגעים הם ע״פ השגחת הבורא כמו שכתוב גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני האדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. והנה מצד השגחתו ית׳ לא תמשך אלא שלוה וטובה, אולם הצרה והצוקה היא מהסתרת והעלמת ההשגחה ובסבת הפתרתה נמשכת הרעה, לפי שע״י החטא והעון שהסתיר האדם דרכו מה׳ ומאלהיו משפטו העביר, היינו שלא העלה על דעתו שהשי״ת משגיח ומנהיג הבריות ומקפיד על דרכי בני אדם, לכן בא עליו העונש שקבל מאת ה׳. כי כל העובר עבירה נשמט מהשגחתו ית׳ באותו החלק שעבר בו אם לא ישוב ממנה ויהיה נפגע בחלק ההוא שעבר, והפגעים והמקרים אינם חלים כ״א עם סילוק ההשגחה כי מפניה ילקה החייב ללקות, מדה כנגד מדה, אם עבר בממונו או בגופו או בנפשו כך יפגעו בו, ואולם חזקה שאין נפש מישראל נשמטת לגמרי מהשגחתו ית׳ אף אחר שתלקה ולכן לא תאבד מעמיה. ולא יחשוב אדם לומר כי באה לו הצרה שלא כדין, אב נראה לו שלא חטא בדומה לו, כי לרוב אינו מכיר האדם בעבירות שעושה והוא לא ידע ואשם, וע״ז כתיב אולת אדם תסלף דרכו ועל ה׳ יזעף לבו. ולהיות הפגעים באדם לסבת העבירות המתגרות בו מלחמה, לפיכך יש לאדם להתאונן ולהתאבל על מאורעיו הקשים שהוא סבב אותם. וזה אמרו מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו, שאין רע יורד מלמעלה אלא עולה מלמטה, והמס״ק ההשגחה מעליו הוא הנעזב אל המקרים והפגעים, וכן כשנגזרה מיתה על האדם מסתלקת ההשגה ממנו כדי שתחול עליו מיתה, והוא הרמוז באמרו סר צלם מעליהם היינו השגחתו ית׳, ולזה אמר למה ה׳ תזנח נפשי תסתיר פניך ממני, כי היא סבת כל הרעות שהשיגה אותי. ואך בזאת נאות מהאבלות כי נמצא בה הטבה ונחמה מפני שהמתאבל מצדיק עליו את הדין ומשפט ההשגחה ועי״ז זוכה ומקבל פני שכינה ותשוב אליו ההשגחה אחרי שנתעלמה מן העין מפני גאותו של האדם כשהוא נענה ומתאבל ובוכה, ונחמה זו תועיל לגוף כמו לנפש, וכמו שהאור נמשך אחר החשך כן הנחמה נמשכת אחר האבלות. ולבא לידי מדה זו נצטוינו לנחם אבלים לגרום נחמה מבעל הנחמות תיכף אחרי האבלות, וסמך לזה מה שכתוב באליהו ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה׳ לא ברוח ה׳, זהו מדת הדין המעורר הגזרות להפרע מהבריות, ואחר הרוח רעש לא ברעש ה׳, הרעש הוא מסירת הרשות לפורענות ביד שלוחי מדת הדין, ואחר הרעש אש היינו יציאת הפורענות לפועל, ורמז בשלשה דברים אלו רוח קול ודבור הוא האיש הממלל. ואחר האש קול דממה דקה היא הנחמה הנמשכת אחר האבלות, ולכן הבאים בבית האבלים דוממים תחלה ואח״כ מנחמים אותם כי אגרא דבי טמיא שתיקותא וכמו שכתוב בחברי איוב שבאו לנחמו ששתקו בראשונה, כי השתיקה פתח לנחמה כמו ההעדר אל המציאות.

[יסורין ואבלות באין לנקות החטא] ממה שאירע לחכמי ישראל אם במאורעים נהוגים או בלתי נהוגים וקבלו תנחומין יש לנו להתנחם על המאורעים והפגעים שקרה לנו, כי צרת רבים חצי נחמה. ובודאי לא לקו הם אלא להקל מעליהם קבלת השכר בעוה״ז ולהוסיף על שכרם לעוה״ב, ואם חז״ל תלו הצרות לכפרת עונותיהם, כ״ש אנחנו שאין אנו שוים להם לא בחכמה ולא במעשים טובים. ונזכור איך שצדקו חז״ל את הדין על כל צרה שאירע להם בכל הענינים מזוני חיי ובני. על חסרון שבמזוני אמרו (ברכות פ״א) רב הונא הוה ליה ארבע מאה דני דחמרא והוה חלא (נעשו חומץ), עאל רב יהודה אחוה דרב סלא חסידא ורבנן א״ל לעיין מר במיליה, היינו שצריך לדקדק בדרכיו וימצא מדה כנגד מדה, וכדאמר רבא ואיתימא רב חסדא אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו וכו׳, ואם לא ימצא עבירה בדומה להן יתלה בבטול תורה ומצוה. על חסרון חיי דהיינו חולי וכיוצא אמר רבה בר חנא בפ׳ חלק (סנהדרין) כשחלה ר׳ אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו א״ל חמה עזה יש בעולם (שהיה נוטה למות), התחילו הם בוכים ור״ע משחק, א״ל עקיבא! אנו בוכים ואתה משחק? א״ל למה אתם בוכים? א״ל ס״ת שרוי בצער ולא נבכה? א״ל לכך אני משחק שכל זמן שאני רואה את רבי שאין יינו מחמיץ ואין דבשו מדביש ואין שמנו מבאיש ואין פשתנו לוקה אמרתי שמא ח״ו קבל רבי עולמו, ועכשיו שמח אני וכו׳, א״ל עקיבא! חסרתי מן התורה כלום? א״ל למדתנו רבינו כי אין צדיק בארץ וגו׳ ואם לא עבר עבירה גרע מן מצוה. וכן כשחלה ריב״ז נכנסו ארבעה חכמים לבקרו וכו׳ עד נענה ר״ע ואמר חביבין יסורין.—ועל חסרון בני דהיינו מיתת בנים אמרינן בסוף פ׳ אלו מגלחין (מ״ק) ת״ר כשמתו בניו של ר׳ ישמעאל נכנסו ארבעה חכמים לנחמו וכו׳ פתח ר׳ ישמעאל ואמר רבו עונותינו תכפוהו אבליו והטריח רבותיו פעם ראשונה ושניה, נענה ר׳ טרפון ואמר ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השרפה וגו׳, נחמו שבניו לא מתו מפקידת עון אבות על בנים כ״א בעון הדור וחשובים היו להיות נתפסים על הדור. נענה ר״י הגלילי וכו׳ וכלם פנו לדרך זה. וכן כשמתו בניו של ריב״ז נכנסו תלמידיו לנחמו וכו׳ נכנס ראב״ע ואמר לו רבי אמשול לך משל למה״ד לאדם שהפקיד לו המלך פקדון, בכל יום היה צועק ואומר אימתי אצא מפקדון זה בשלום, ואף אתה רבי היה לך בן קורא

ושונה ונפטר מן העולם בשם טוב. א"ל ריב"ז יפה נחמתני כדרך שבני אדם מתנחמין, יען שמיתה כזאת היא מסבת שלמות ולא מחסרון או מקרה ופגע ובזה יתנחם כל בעל שכל. ואם על מיתת בנים יש נחמה כ"ש על מיתת שאר קרובים. ומי שאין לו מנחמים יאמץ לבו בגבורים וינחם את עצמו, ויראה ויתבונן מה שאירע לראשונים כי רבים שתו ורבים ישתו מכוס התרעלה, שהיא נתיב משׁשת ימי בראשית עד עת קץ. ומי שהכביד עליו צערו יזכור נחום איש גמזו שהיה סומא בשתי עיניו וגדם בשתי ידיו וקטע בשתי רגליו וכל גופו מלא שחין, ועל הכל אמר גם זו לטובה. וכמה צדיקים היו שקבלו עליהם יסורין לדעת ובאהבה כדי למרק עונותיהם ולזכות לחיי עוה"ב. וחז"ל אמרו שלשה אינם רואים פני גיהנם דקדוקי עניות וחולי מעים והרשות. ולא יבעט אדם ביסורין ולא יהרהר אחר מדותיו של מקום אבל יקבל נחמה בהיות הכל לטובה. וכן כל ישראל ינחמו מהשי"ת שהוא הביכול מצטער בצרותינו וגולה בגלותנו וע"ז כתיב עמו אנכי בצרה, וכתיב כי נחם ה' ציון נחם כל חרבותיה וגו' ונאמר דרכיו ראיתי וארפאהו ואשלם נחומים לו ולאבליו המתאבלים עמו, הרי שהקב"ה מנחם האבלים ומנחם את כנסת ישראל.

[ביאור המאמר] ולכן אמרו במדרש בקש קהלת למצוא דברי חפץ היינו דברי נחמה לכל המתאבלים על קניני העוה"ז שהם עלולים למקרים ופגעים מפני שהכל הבל תחת השמש. ואמרו בקש קהלת לעמוד על מתן שכרן של מצות, שבו נחמת כל היסורין כדי לזכות האדם לתענוגי עוה"ב, ואמר לו הקב"ה וכתוב יושר דברי אמת מה רב טובך אשר צפנת, שנחמה זו צפונה כטוב הצפון לעתיד לבא. בקש לעמוד על שכרה של תורה שהיא דחיית המיתה ממש, א"ל וכתוב יושר וכו' שגם זה נמנע עתה בהיות המיתה במקומה והכרחית. בקש לעמוד על הקץ להנחם מן הגלות, א"ל יום נקם בלבי וכו' שגם זה לא נגלה עדיין כי הוא מן הדברים המכוסים מבני אדם שהם שבעה, יום המיתה יום הנחמה וכו' (פסחים פ' מקום שנהגו). בקש קהלת להיות כמשה במדרגת דבקות הנשמה או כמשיח לידון לפי לבו ולמראה עיניו ישפוט וזהו נחמה גמורה, ולא ניתנה לו לפי שנחמה זו שמורה לעת קץ ולזמן השלמות למועד ידוע. וזהו שאמרו שבקש לדון דינין בלב שלא בעדים והתראה ויצאה בת קול וא"ל וכתוב יושר וגו' ואחרי שהנחמה כתובה על ספר הישר בדברי אמת, נזכור משפטי ה' ונתנחם כי יהפוך האבל לששון כדכתיב והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מגונם, ורויתי נפש הכהנים דשן ועמי את טובי ישבעו נאום ה'.

קעא

דרשה לנחום אבלים

מיסוד ס' י"ב דרשות למהר"י מינץ דרוש י"א

אמרו חז"ל באבות דר' נתן כשמת בנו של ריב"ז נכנסו תלמידיו לנחמו, ר' אליעזר אמר לו אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומים שנאמר וידע אדם את אשתו אף אתה תקבל תנחומים וכו', ר' שמעון א"ל דוד המלך היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין שנאמר וינחם דוד את בת שבע וכו', ר' יוסי א"ל אהרן היו לו בנים ומתו שנים ביום אחד וקבל עליהם תנחומין שנאמר וידום אהרן וכו', ר' יהושע אמר איוב היה לו בנים ובנות וכולם מתו ביום אחד וקבל עליהם תנחומין שנאמר ה' נתן וה' לקח וכו'. נכנס ר' אלעזר בן עזריה וכו' אמר לו אמשול לך משל למה"ד לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון וכו' א"ל אלעזר בני יפה נחמתני וכו'.

[ארבע בחינות בנחמת אבלים] מדברי החכמים השלמים שזכרנו נראה כי עצה יעוצה היתה ביניהם לנחמו בארבעה מיני תנחומים הללו, וכל אחד ידע מה שאמרו חביריו. גם מהלשון משמע שבאו בכנופיא אחת לנחמו אלא שחלקו משמרתם ונכנסו זה אחר זה. וקשה א"כ למה לא שמרו סדר הזמנים במאורעות אלו, כי מיתת בני אהרן ובני איוב קדמו לבן דוד, ועוד במה נשתנו מאורעות אלו עד שחשב כל אחד שריב"ז יתנחם בזה יותר ממה שנחמו חביריו? וכדי שנעמוד על כוונת החכמים האלה נקדים הצעה לומר כי הבא לנחם אדם אחד בצרת אחרים (כדי שיקבל תנחומים כי צרת רבים חצי נחמה), ראוי לו שיתן עיני השקפתו במהות הצרה ההיא שהגיעה אל אותו האיש שיבקש לנחמו, ויבחן אותו בארבע בחינות, אחת מצד המתפעל, שנית מצד הפועל, שלישית מצד הזמן, רביעית מצד הצרה בעצמה ונבאר הדברים: א') מצד המתפעל, כי איש ענוג ורך אמון עלי תולע שבאה עליו צרה, בלי ספק לא יקבל עליו תנחומים מצרת איש נגוע מוכה אלהים ומעונה אשר לא ראה טוב מימיו, כי האיש ההוא לא ירגיש כל כך בצרה המתחדשת עליו, כמאמר חז"ל מאן דמלפא תכלא לא בהתא. ב') מצד הפועל, כי אינו דומה צער הגורם רעה לעצמו לצער מי שבא עליו רע ע"י מקרה וילדי הזמן. ג') מצד הזמן, כי יותר ירגיש האדם בצרה הבאה אליו ביום חתונתו וביום שמחת לבו ממה שירגיש בזמן אחר. ד') מצד הצרה גופה, בהיותה כוללת ועצומה מאד. ארבע בחינות אלה צריך המנחם לשום לנגד עיניו אם רוצה לנחם דומה בדומה, וכולי

האי ואולי יש תקוה שיקבל המתאבל תנחומין בצרת אחרים הדומים לו. ועל אלו ארבע בחינות רמז המקונן לא עליכם כל עוברי דרך (איכה א׳) וגו׳, שאמר בשם כנסת ישראל המתאוננת על שבר בת עמה ומאנה להנחם, אף שהם שלא על הסדר הנ״ל, ואלו דבריו: הביטו וראו אם יש דרך לנחם אותי בצרת אחרים בשום צד ובחינה מארבע בחינות שיבחנו בהן הצרות, אם מצד גודל הצרה בעצמה היש מכאוב כמכאובי, אם מצד המתפעל אשר עולל לי כלומר בת ישראל הענוגה והרכה אשר לא נסתה הצג כף רגלה על הארץ וגו׳, אם מצד הפועל אשר הוגה ה׳ לי כלומר מדת הרחמים נהפכה לי למדת הדין, אם מצד הזמן ביום חרון אפו ואמרו חז״ל ביום שהוכפלו בו הצרות.

[ביאור המאמר] את אלה ראו החכמים הנזכרים שבאו לנחם את ריב״ז, וכל אחד לקח לו אחת מארבע הבחינות הללו, ר׳ אליעזר רצה לנחם אותו מצד המתפעל ולזה נחמו באדם הראשון אשר לא ראה מות בעולם עד אותה שעה, ולא הורגל בעונש הזה כבני אדם אחריו, ואמרו במדרש שלא ידע אפילו בדרכי הקבורה עד שראה עוף אחד קובר עוף אחר. ור׳ שמעון נחם אותם מצד הפועל, כי דוד גרם הרעה לעצמו ובחטאו מת הילד, כמו שאמר לו נתן הנביא גם הבן הילוד ימות. ור׳ יוסי נחם אותו מצד הזמן כי נדב ואביהוא מתו ביום שנתחנכו אהרן ובניו. ור׳ יהושע נחם אותו בבחינת הצרה בעצמה, כי איוב מתו לו כל בניו ובנותיו ביום אחד ולא נשאר לו נין ונכד, ואין לך צרה גדולה ממנה. אמנם הצד השוה שבהם שנחמו אותו בצרת אחרים, ובא רבי אלעזר בן עזריה ונחמו במה שהראה לו כי מת בנו לטובת עצמו כי כבר השלים את נפשו, ועליו להודות ולהלל על שהחזיר את הפקדון לבעליו, ובדבריו אלה טמונים פנינים יקרים למי שמעיין ומתבונן בהם בעיון.

קעב

דרשה לנחום אבלים

מיסוד ס׳ עוללות אפרים ח״ד עמוד ו׳

במדרש דרשו עה״פ הנה יסרת רבים כושל יקומון וגו׳ אתה היית מנחם כל בעלי כשרון, כשהיה סומא בא אצלך היית מנחמו ואומר לו אם היית בונה בית לא היית רוצה לפתוח לו חלונות, כך עתיד הקב״ה להשתבח בך שנאמר אז תפקחנה עיני עורים, ואם היית עושה קיתון לא היית רוצה לעשות לו אזנים שנאמר ואזני חרשים תפקחנה וגו׳.

[יסורין לטובה] יש מפרשים כוונת המדרש אם היה סומא בא אצלך, לא סומא ממש כי איך אפשר לחשוב שהקב״ה יעשה אותו סומא כדי שישתבח בו לעתיד, אלא סומא הוא מי שהוא מוכה ביסורין ואינו רואה ומבין שהם לטובתו, אז היית מנחמו ואומר לו אם היית בונה בית בנין טוב ונאה מכל צד ובתוכו נמצא אוצר רב מכל שכיות החמדה, אך אופל וחשך בו ואם לא יפתחו לו חלונות לא תגלה מעלת הבית ההוא. כמו כן האדם אף אם יהיה שלם בתכלית השלמות והוא צדיק וחסיד מ״מ לא תגלה ולא תראה שלמותו שבתוכו רק כשיסורין באין עליו והוא סובל אותם באהבה שעל ידיהם יתגלה האור שבקרבו, ולעתיד הקב״ה משתבח מי שעמד ביסורין ולא בעט בם, שנאמר אז תפקחנה עיני עורים שלא ראו לפנים תועלת היסורין לטובתם. וכן אמר לחרש שאינו שומע טענות נכונות בתועלת הנמשך מהיסורין שעמד בנסיון והוא מזכה את הרבים אשר ממנו יראו וכן יעשו, וזה דומה ממש לאזני הקיתון העשויין להשתמש בהן. ובדרך זה נתבאר דברי ר״א בן עזריה שנחם את רבן יוחנן בן זכאי כשמת לו בן ואמר אמשול לך משל לאדם שהפקיד לו המלך פקדון וכו׳ שהוא רמז לדבר הפקוד ושמור בתוך האדם ואינו נראה לזולתו, והוא בוכה וצועק אימתי אצא מן הפקדון הזה, ר״ל שלא יהיה שלמותו ויושרו מופקדין בתוכו רק יהיו נראין לעין כל, דומה ממש מכל צד לבונה בית ומצטער לעשות לו חלונות וכו׳. ומרומז בפרט על הגלות החל, כי אנו כעורים מבלי להשיג האמת שלטובתינו נתכוין הקב״ה כדי למרק עון וחטאת בגלות, כדברי דניאל בנבואתו שנאמר להתם חטאת ולכפר עון וגו׳, ולעתיד בביאת הגואל נכיר ונדע למפרע שטוב ה׳ לכל ואז תפקחנה עיני עברים העורים שצעקו בגלות למה ה׳ תעמוד מרחוק תסתיר עין השגחתך ממנו. גם נוכל לפרש ענין הסומא למי שנתייסר ביסורין לפי שהעולם חשוך בעדו, כמו שנאמר והיית ממשש בצהרים כעור באפלה, וכן הוא החרש שלא ישמע בקול שרים ושרות ע״ד שנאמר ואני כחרש לא אשמע וגו׳. וכל זה מדה כנגד מדה תחת אשר פועל ה׳ לא הביטו ומעשי ידיו לא ראו והיתה אזנם אטומה משמוע בקול מוסר. וזהו שאמר איוב כשרואה איזה סומא שנתייסר ביסורין עד שהיה העולם חשוך בעדו, היה אומר לו אילו בנית בית לא היית רוצה לעשות לו חלונות וכו׳. כך הקב״ה בנה בנין הבית האנושי ופתח לו חלונות ונתן לו ראייה שכלית להבין ולראות את פועל ה׳ ומעשה ידיו, ואחר שהיית עוצם עיניך מראות בתורת ה׳ ע״כ באה עליך הצרה הזאת, וכן הוא בענין האזנים של הקיתון וכו׳, או יאמר שכל זמן שאינו נתייסר ביסורין אז הוא סומא מעין השכלי כי לא יביט אל פעולות ה׳ ע״ד וישמן ישורון ויבעט, וכאשר נתייסר אז נפתחו ארובות המושכלות ועיניו

לנוכח יביטו לפשפש במעשיו ואזניו פתוחות לשמוע בקול מוסר.

[משל התרנגול והעטלף] עיקר הנחמה שישראל מתנחמין בה בגלות החל הזה היא בהיותם יודעים ומכירים שהגלות בא להתם חטאת ולכפר עון. לפיכך נמשל הגלות לכור המצרף ומזקק את הכסף מכל מיני סיגים, כמ"ש ואתכם לקח מכור הברזל וכתיב בחנתיך בכור עוני, וכתיב והבאתי את השלישית באש ובחנתים בבחון הזהב וגו'. וכ"ז לנקות אותנו מכל חלודת הפשעים שחטאנו ושהעוינו גם אנחנו גם אבותינו. ואנו מתנחמים ומצפים לאורה וליום ישועה כי יבא במהרה, כמו שדרש ר' יוסי בר שמלאי מאי דכתיב המתאוים את יום ה' למה הוא לכם כי הוא חשך ולא אור, משל לתרנגול שאמר לעטלף אני מצפה לאורה מפני שאורה' שלי היא אתה למה לך אורה? וזה משל נפלא על ההבדל שבין ישראל לאומות העולם כי ישראל מצפים לגאולה שנמשלה לאור השחר, כי קודם השחר תגדל האפלה יותר מחשכה של לילה וממנה יבקע אור השחר, כך סמוך לגאולה יאפיל אור העולם וימש חשך יותר מחשכה של ליל הגלות, ומהאפלה הזאת יבקע אורה של הגאולה אשר אנו מצפים לה, וישראל עם חכם ונבון נמשל לתרנגול שהוא ג"כ בעל בינה כמ"ש מי נתן לשכוי בינה, ובני ישראל טהורים כתרנגולים. והאומות נמשלו לעטלף שהוא עוף טמא וממשלתו בלילה בעוה"ז שנמשל ללילה. וזו נחמה שלמה לאבלי ציון שיבא גואל צדק במהרה בימינו וינאלנו וישיב אותנו על אדמתנו לעבוד את ה' בשמחה ובטוב לבב כימי עולם וכשנים קדמוניות, אכי"ר.

קעג

דרשה על הגוף והנפש

מיסוד ס' י"ב דרשות להר"ן דרוש י"א

וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת י"ב).

[כחות הגוף וכחות הנפש] האדם מחובר משני חלקים הפכיים, החלק האחד מחצבו מרום המעלות מקום מקדש מלך מושבו, והחלק השני בשפל המדרגה ובעפר יסודו. ומפאת ההפכים האלה יש לאדם שתי תשוקות מתנגדות זו לזו, כי הנשמה שהיא חלק אלוה ממעל וניצוץ מזיו כבודו פונה מצד טבעה אל המסילה העולה בית אל, ואליו תשוקתה ללכת תמיד בדרכי השי"ת ולהמשך אחרי מצותיו ולהדבק בו. אולם הגוף יש לו כח מתנגד אליה, כי מצד טבע החומר שלו הוא נוטה תמיד אל תאות העוה"ז ובתשוקה זו ישתתף עם בהמות וחיתו ארץ. אמנם כשהאדם מתנהג בדעותיו ובמדותיו כפי אשר יחייבהו טבע חלקיו אשר הורכב מהם, יכנעו תמיד כחות הגוף אל כחות הנפש, כנקלה לפני נכבד ועבד לאדוניו, כמו שהיתה כוונת היצירה. ובבחינה זו נקל לאדם מאד להשיג יראת ה' שהיא התכלית למציאות האדם. כי כל נמצא ישיג ויגיע בנקל למה שיש לו נטיה טבעית, כמו שנראה מהיסודות כשאין להם מבריח לצד שכנגדו, אז יגיעו הקלים בקלות המרוץ אל המקיף והכבדים אל המרכז שהיא הנטיה הטבעית שלהם. ולכן כשבא שר החמשים אל אליהו ואמר לו איש האלהים! המלך צוה רדה (מ"ב א'), ענה אליהו וידבר אל שר החמשים: ואם איש אלהים אני ת־ד אש מן השמים ותאכל אותך ואת חמ־שיך. טעם הקפדתו היה מפני שמלך שלטון בארץ על אנשים כגילו ולא על נביא שהוא איש אלהים, והואיל שהוא מכיר מדרגתו שהוא איש שמימיי שעולה על מדרגת המלך השולט על אנשים ארציים, לכן אין לו שלטון על הנביא לצוות אותו לירד, ואמר שתרד אש מן השמים ותאכל את שר החמשים ואנשיו, כי נטיית הא־ש היא אל השמים ומשם תקבל כחה וגבורתה. ומצד בחינה זו אמר הכתוב (דברים י') ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו', כלומר איני שואל מעמך דבר שיכבד עליך השגתו שהוא מנגד לטבע, אדרבה יש לך אליו נטייה טבעית ועונג להגיע למחוז חפץ זה. ואל נטייה זו רמז שלמה המלך ע"ה כשאמר (משלי ד') מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים, ופי' ר"ש אלקבץ ז"ל לשון משמר כאן כמו ויניחוהו במשמר שהוא מאסר, ואמר נצור לבך שלא לאסור אותו במאסר הבלי העולם הזה ותאוות הגוף, כי אם לא תאסרהו במאסר רק תניח הלב אל בחירתו הטבעית הוא מעצמו ילך וידרוך בדרכי תוצאות חיים ויטה אל צד המעלה.

[שתי תשוקות הפכיות] נתבאר מדברינו שיש לאדם שתי תשוקות מתנגדות והפכיות ואם לא יכניע היקר לפני הזולל להיות אסור בבית האסורים של הבלי העולם להתגאל בטנופי התאוות הגשמיות, רק יניח לבו חפשי בבחירתו אז לב האדם יטה ויפנה אל צד המעלות וכחות הגוף יכנעו ממילא אל הכח השכלי כי לכך נוצרו. האמנם עינינו רואות כי עם הנטיה הטבעית הזו אשר לאדם לא רבים יחכמו, וימעטו בני עליה, כי בנקל יעמדו רגלי האדם וימשכו אחר שגיונות והבלי העוה"ז, מפני שאויבי איש אנשי ביתו, כי החושים אשר נתנו לאדם להשתמש בהם לצרכי גופו ההכרחיים להשגת שלמות נפשו המה בעוכריו, והם נשמעים יותר אל הכח החומרי מאשר הם נשמעים אל הכח השכלי. וזה לשלש סבות (הביאן גם הר"ן ז"ל בדרשותיו): סבה ראשונה מצד

הדמיון השוה שביניהם כי החושים והגוף שניהם גשמיים הם והשכל הוא עצם נבדל עומד בעצמו, סבה שניה שהדברים הגשמיים הם מוחשים נגלים והדברים המושכלים נסתמים ונעלמים, סבה שלישית מפני קדימת ממשלת כח החומר על הרוחני, כי התינוק מיום הולדו דמיונו מושל בחושיו ואין השכל מנהג אותם עד שיעמוד על דעתו, כמאמר חז"ל י"ג שנה מקדים יצר הרע ליצר הטוב שנאמר לפתח חטאת רובץ. ומפני הסבות האלה רוב בני אדם אף כי יש להם נטיה טבעית לשים מגמת פניהם על צד המעלה ולהשתמש במושכלות, בכל זאת תחשב להם למשא כבד, ובקושי גדול ישימו באפם רסן התאוות. אמנם הדרך הישר שיבור לו האדם להנצל ממוקשי פח הדמיון ורשת תאוותיו, הוא במה שישים נגדו תמיד גודל מעלת נפשו שהיא חצובה מתחת כסא הכבוד ואליו תשוב אחרי הפרדה מן הגוף אם לא תתלכלך בעבירות. ולכן החובה מוטלת על האדם להשתדל שאחרי מותו כשהגוף ישוב אל העפר אשר ממנו לוקח, הרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, כמאמר שלמה המלך ע"ה.

קעד

דרשה על הנפש המשכלת

מיסוד ס׳ י"ב דרשות למהר"י מינץ דרוש ב׳

הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה, דע מאין באת ולאן את/ז הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה (אבות).

[התכלית הרוחני] אחד מיסודי האמונה הוא שהנפש המשכלת אשר באדם היא עצם נבדל מהגוף והיה לה מציאות רוחני טרם שנזרקה בגוף. דבר זה מקובל לחז"ל ומפורסם באומתנו, כמו שסדרו מתקני התפלה אלהי נשמה שנתת בי טהורה היא וכו׳. ורמז לזה מהפסוק וינחם ה׳ כי עשה את האדם בארץ, מלת הארץ פה מיותרת, אלא שהכוונה כי הקב"ה לקח הנפש ממקור הקדושה והכניסה בגוף האדם למען תוסיף שלמות על שלמותה בעוה"ז עולם המעשה, אם תבחר הנפש בטוב ותלך בדרכי הקב"ה לשמור מצותיו. ובראותו בדור המבול כי מין האדם בכללו נטה אחרי התאוות ושגם הוא בשר וחומרי כיתר בעלי החיים, ומותר האדם מן הבהמה אין, וינחם ה׳ כי עשה את האדם (פי׳ הנפש המשכלת אשר בעבורה נקרא אדם) בארץ, כאומר שיותר טוב לאדם היינו הנפש להשאר במציאותה הרוחנית כבראשונה, מאשר להיות בארץ במקום שהאדם עלול לחטוא. ועל הכוונה הזאת אמרו חז"ל שתי שנים ומחצה נחלקו ב"ש וב"ה וכו׳ עד שנמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא וכו׳. אין כוונתם לומר שהעדרו יותר טוב ממציאותו אלא שנוח לו לאדם שלא נברא וישאר במציאותו הרוחנית, משנברא בגוף. ולסבה זאת תקנו מסדרי התפלה בברכות השחר לומר ברוך שלא עשני גוי, שלא עשני עבד, שלא עשני אשה הכל בדרך שלילה, ולא תקנו לומר ברוך שעשני יהודי, בן חורין, איש, כי הם הבינו בחכמתם שלא יצדק לברך ברכות אלו בדרך חיוב כי נוח לו לאדם שלא נברא כלל לא יהודי או נכרי לא בן חורין או עבד, לא איש או אשה. אולם מאחר שכך גזר השי"ת לברוא את האדם, עלינו לשבח ולברך את שמו שלא עשני עכ"פ נכרי עבד ואשה.

[ביאור המאמר] נשוב אל הנקודה שעמדנו עליה והיא שיש לנו להאמין שהנפש המשכלת בטרם התחברה להגוף היתה לה מציאות רוחנית במדרגת המלאכים או למעלה ממדרגתם לדעת קצת מחכמינו כמו שכתב הריקנטי בפ׳ בלק. והקב"ה גזר אומר שתתחבר הנפש בגוף למען תוסיף שלמות באמצעות תורתנו הקדושה המשיבת נפש כדי שתשוב אח"כ אל המקום הקדוש אשר ממנו חוצבה ביתר שאת ויתר עז ממה שהיתה בראשונה. ואיש נבוב ילבב וישים אמונה זו לנגדו תמיד, כי תמנע אותו מהתגאל בפתבג הבלי העולם ובין נסיכי תענוגיו. כמ"ש התנא הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה, ואמר דע מאין באת ומפרש מטפה סרוחה וכו׳ והם שני למודים ושתי אזהרות, אחת מצד הנשמה ואחת מצד הגוף, כנגד ההשקפה מצד הנשמה אמר דע מאין באת שנשמתך חצובה מתחת כסא הכבוד, ולאן אתה הולך למקום שממנו חצובה להשיג ארחות חיים בעיון ובמעשה עפ"י תורתנו הקדושה, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון, כי גם הנשמה עתידה לדין כמשל החגר והסומא שומרי הגן שנשפטו יחד ע"י הרכבה. אח"כ אמר כנגד ההשקפה מצד הגוף שיסתכל בשלשה דברים מאין באת מטפה סרוחה וכו׳ שיתבונן על פחיתות מדרגת גופו וכחותיו החומריים, אז יקל עליו מאד להכניע הרגשותיו ותאוותיו ולא יבא לידי עבירה.

[מעלת הנשמה] וראוי לנו לדעת כי האלהים עשה את האדם ישר ושלם ויפח באפיו נשמת חיים, וכתב הרמב"ן ז"ל כי הכתוב הזה מרמז לנו מעלת הנפש וסודה כי היא רוח השם הגדול ומפיו דעת ותבונה. וזהו נשמת שדי תבינם, כי היא מיסוד הבינה בדרך האמת עכ"ל. ולהיות הנשמה חלק אלוה ממעל אמר הכתוב בדמות אלהים עשה אותו, וכתיב ויחי האדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו ובצלמו, ולכאורה הם דברי מותר כי כל בעל חי מוליד בדמותו ובצלמו, וחז"ל דרשו בו מה שדרשו, אך לפי הפשט

יראה כי הוצרך להודיע זה באדם בשביל דבר שנתחדש בו, כי שאר בעלי חיים נולדו בכח טבע המולידים ולכך יולידו בדומה, אבל הנשמות לה׳ הנה כמו שאמר כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי לכך צריך לומר שהוליד ברמותו הגוף ובצלמו הנשמה שהיא בצלם אלהים. וראיתי למחבר קדמון שפירש הפסוק בית והון נחלת אבות ומה׳ אשה משכלת ע״ד שאמרו (ברכות נ״ז) שלשה דברים מרחיבין דעתו של אדם דירה נאה כלים נאים ואשה נאה, וכוונתם בדירה נאה גוף נאה ובריא, וכלים נאים הם החושים הנראים והנסתרים שמשמשים את הגוף, ואשה נאה היא הנפש המשכלת שתהיה זכה וטהורה ובעלת סברא ישרה. שלשה אלה כשהם שלמים ועל מתכונתם כראוי מרחיבין דעתו של אדם ויקל עליו להשיג המעלות של הדעות הנעלות והשכליות. וכנגד שלשה דברים אלה אמר בית והון נחלת אבות, בית הוא דירה נאה ונחלת אבות הן כלים נאים החושים שבאו מכח אבותיו, ואשה משכלת היא אשה נאה היא הנפש המשכלת שבאה מה׳ כי מפיו דעת ותבונה. וכמו שאמרו שלשה שותפים באדם אביו ואמו והקב״ה.

[משפט אמת] כנגד מה שהזהיר התנא ודע לפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון, אמר משה רבינו ע״ה הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, בלומר כי אין להשתומם כשנראה לפעמים צדיק ורע לו רשע וטוב לו, כי הרע המגיע לצדיק הוא להפרע ממנו בעוה״ז ממעט עבירות שבידו כדי שיטול שכרו משלם בעוה״ב. והטוב המגיע לרשע הוא לשלם לו בעוה״ז שכר מצות שבידו כדי להאבידו ולהכרית את נפשו בעוה״ב, כמו שנאמר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו כפירוש המתרגם. נמצא ששני דרכיו בעוה״ז ובעוה״ב הם משפט אמת, וזאת היא נחמתו של צדיק על כל הרעות המוצאות אותו בעוה״ז כי יקבל שכרו הצפון לו בעולם שכלו טוב.

קעה

דרשה על שכר ועונש

מיסוד ס׳ אפיקי יהודה ח״ב דרוש ל״ז

בעשרה מאמרות נברא העולם, ומה תלמוד לומר והלא במאמר אחד יכול להבראות, אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות, וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימין את העולם שנברא בעשרה מאמרות (אבות פ״ה).

[מתן שכר של מצות] בקש קהלת **למצוא דברי חפץ**, בקש לעמוד על מתן שכרן של מצות דכתיב כי באלה חפצתי נאם ה׳, א״ל הקב״ה שלמה! וכתוב יושר דברי אמת הכתבתיהו על ספר הישר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך ועוד כתיב כי תהיו אתם ארץ חפץ (קהלת רבה). והנה אם נבין בזה כי בקש שלמה לדעת מהו השכר על כל מצוה ומצוה קטנה וגדולה לפי ערכה, לא יתכן מה שהשיב לו הקב״ה הפסוק מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, ואם נאמר שרצה להשיבו כי השכר נעלם וצפון שלא יראהו האדם וחי, היה לו להשיבו הפסוק עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכים לו, או הפסוק אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע (משלי ה׳), שפירשו חז״ל שהעלים השי״ת מהות מתן שכרן של מצוות. עוד ראינו חז״ל שאמרו הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות (אבות פ״ב), והם נגד דברי בן הא הא שהחליט ואמר לפום צערא אגרא ולא מצינו חולק עליו, ומשמע כי הוא גודר אותה מצוה בשם קלה למיעוט השכר המושג אל בעליה המקיים אותה, וגדר החומר לאותה מצוה לרבוי השכר המושג אל מקיימה. ומבואר במשנה (פיאה פ״א) אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעוה״ז והקרן קיימת בעוה״ב, משמע כי יש חילוק בענין השכר למצות שונות. ובמקום אחר אמרו שכר מצוה בהאי עלמא ליכא (קדושין ל״ח). אמנם בעל העקרים (מאמר ד׳ פל״ג) העריך את השכר והעונש לדרך הנוהג בין אנשים לשלם שכר לפי התחלפות המעלות והחסרונות, ועבודה שנעשית למלך בודאי ראוי שיקובל עליו שכר יותר גדול מעל העבודה הנעשית לאדם פשוט, מאחר שהתועלת שיקבל המלך הוא יותר נערך מהתועלת שיקבל אדם אחר לכן ראוי שיהיה השכר יותר גדול. אולם מפני שהשי״ת אינו מקבל שום תועלת מהעבודה כמאמר אליהוא (איוב) אם צדקת מה תתן לו וגו׳ א״כ אין ראוי שיהא השכר נערך אל הנעבד אלא על העבודה כפי הטורח שסובל האדם בעבודה ההיא וכו׳. אמנם כאשר נחפוץ להעריך העונש לעושה רע נמצא שאין נכון לחשבו בדרך הזה, כי העונש ראוי שיהיה נערך כפי ערך שהמרה את רוח ה׳, ואף שאין מגיע לו מהמרי שום התפעלות, מ״מ אחר שכוונת החוטא לעשות הפך מצוות ה׳ שהוא בלתי תכלית במעלה, ראוי שיחשוב אל החוטא למרי עצום לפי כוונתו למרות עיני כבוד ה׳. ולכך חלקה התורה בין שוגג למזיד להורות שעיקר החטא הולך אחר כוונת החוטא כאילו המרה פי מלך גדול, ולזה ראוי שיהיה העונש המגיע לרשע נצחי כמו השי״ת שהוא נצחי ובלתי תכלית, וכן נראה דעת חז״ל שאמרו (במס׳ ר״ה) על קצת רשעים שיורדים לגיהנם ונדונים שם לדורי דורות. ויתחייב מזה לחלק בין השכר והעונש ולומר כי השכר ראוי שישתלם כפי התועלת של המקובל בלבד, ומאחר שהעובד יודע שאין שום תועלת מגיע מעבודתו אל הנעבד ראוי שיהיה השכר זמניי כפי

הפועל הזמניי שעשה או כפי הטורח שטרח בזה, אולם העונש צריך שיהיה נצחי כפי הפועל החוטא שכיון למרות פי השם שהוא נצחי וכו'. א"כ חזרה השאלה במה יזכה האדם לשכר נצחי ולנועם מתמיד?

[שכר ועונש ע"פ חסד] לתשובת השאלה הזאת אמר בעל העקרים כי נראה לדעתו שאף לפי שורת הדין צריך השכר להיות זמניי, הנה השי"ת להיותו רב חסד הוא משלם שכר נצחי לעושי רצונו כמו שהוא נצחי ובלתי בעל תכלית ואולם העונש נשאר נצחי לפי שורת הדין, וכן משמע ממה שאמר הקב"ה למשה ושלחתי לפניך מלאך וגו' כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה פן אכלך בדרך, הרי שחשש מעונש הכליון להממרה פי השם יותר מעונש הממרה פי המלאך, נמצא שהעונש נערך אל הנעבד ולא על העובד לבד. אולם קשה לפי הדעה הזאת שיפול עונש נצחי על כל דבר פשע איך ינצלו הצדיקים מאחר שאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ויותר קשה ממה שמצינו לחז"ל שאמרו שהעונש הוא זמניי ונענשם של רשעים בגיהנם י"ב חדש. אמנם גם בעונש נוטה השי"ת כלפי חסד ועושה לפנים משורת הדין, כמו שנאמר לך ה' הצדקה כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, כלומר לעשות את העונש זמני כמו החטא שנערך אל העובד ולא מצד יחס הנעבד. אך ראוי לדעת שהחסד הזה מהעונש להפכו מנצחי לזמני הוא דוקא לאוהביו ולשומרי מצותיו, כמו שאמר הכתוב כי אנכי ה' אלהיך אל קנא וגו' עושה חסד לאלפים לאוהביו ולשומרי מצותיו. וזה שאמרו חז"ל כי המינים והאפקורסים ועוד אחרים שכופרים בעיקרים יורדים לגיהנם ונידונים בה לדורי דורות, אבל המודים בעקרי התורה אלא שחטאו בקצת עבירות, ראוי שיומשך עליהם חסד כמו לשומרי בריתו, וכדרך השכר שישוב להיות נצחי על צד החסד שנתן לאברהם באמרו שכרך הרבה מאד, כן העונש ישוב להיות זמניי על צד החסד. ובזה יתאמת דעת אונקלוס עה"פ ומשלם לשונאיו וגו' שתרגם ומשלם לשנאוהי טבין דאינון עבדין קדמוהי בחייהון לאבדיהון, כלומר שמשלם לרשעים שכר זמניי על מעשיהם הטובים כדי שיענשו על עבירות שבידם אבדן נצחי, ואם היה הדין נותן שהשכר הוא נצחי איך יקפח השי"ת שכר כל בריה לשלם לאיש שכר זמני תחת שכר נצחי שראוי לו? וכן אם היה ראוי לפי שורת הדין שהעונש יהיה זמני איך האל ית' יעות משפט לדון את הרשעים בעונש נצחי לדור דורים? אלא האמת כמו שכתבנו כי נצחיות השכר וזמניות של העונש הן על צד החסד לאוהביו ולשומרי מצותיו אבל עם רשעים גמורים הוא מתנהג ע"פ מדת הדין לתת להם שכר זמניי בעד איזה מצות שעשו בימיהם כדי לאבדם בעוה"ב, ומרחם על הצדיקים לענוש אותם עונש זמני בעוה"ז על מיעוט עבירות שבידם כדי לזכותם לשכר נצחי בעוה"ב.

[הככר והמקל לשכר ועונש] במדרש (ויק"ר פל"ה) אמרו הככר והמקל ניתנו כרוכים מן השמים, אם שמרתם את התורה הרי ככר לאכול ואם לאו הרי מקל ללקות, והיכן משמעו של דבר, אם תאבה ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו, עכ"ל. ויש לחקור מה הוסיף הדרש בזה על מה שאמרה התורה אם בחקותי תלכו וגו' ואכלתם לחמכם לשובע וגו' ואם בחקותי תמאסו וגו' והבאתי עליכם חרב וגו', ומהו הלשון כרוכים בככר ומקל? אמנם משה רבינו ע"ה העיר את ישראל שיביטו בהשקפה שכליית ויתבוננו כי הברכה והקללה אשר הוא מייעד להם מסיבת קיום המצוות או ביטולן אין להם איחור והתמהמהות, ולא יחשבו כי אין השכירות משתלמת אלא בסוף לעוה"ב לבד וכן העונש מיועד רק בגיהנם, אלא שיובנו בהבטה נאותה כי הברכה והקללה הן סגוליות וכרוכות בכח המעשים ובאותה העת אשר נותן לפניהם המצות והאזהרות, כמו הככר והמקל שירדו כ ר ו כ י ם ונמשכים מן השמים, ודקדק המדרש בלשון הפסוק ראה אנכי נותן לפניכם ה י ו ם, שהשכר והעונש משתלמים מיד אחר המעשה, שהם גם זמניים, השכר לרשעים בעוה"ז על מיעוט המצות שעשו, והעונש לצדיקים בעוה"ז כדי לזכותם לשכר נצחי בעוה"ב. ולכן ביעודי משה נכללים רק תשלומים זמניים ע"פ מ ש מ ע ו ת הכתוב אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו.

[ביאור המאמר] ובזה יובן המדרש בקש קהלת למצוא דברי חפץ, שבקש לעמוד על מתן שכרן של מצות, כלומר שרצה לדעת אם השכר הוא זמניי או נצחיי וכן דרכי העונש, וא"ל הקב"ה הכתבתיהו על ספר הישר בדברי נביאים וכתובים, ושם רמזתי עליהם בפסוק מה רב טובך אשר צפנת ליראיך ר"ל כי הוא משלם לצדיקים על חטאם בעוה"ז כדי לזכותם בשכר הנצחי הצפון להם ושמור לעוה"ב, ובפסוק כי אתם תהיו לי ארץ חפץ מרומז על שכר הרשעים בעוה"ז בארץ חפצם כדי לעונשם בעונש נצחי לעוה"ב. ואמרו הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שלא הודיעה לנו התורה מתן שכרן של מצות לפי ערכיהן אם היא מצוה גדולה או קטנה, כדי שלא יבחר אדם רק במצות גדולות לקבל עליהן שכר הרבה ונמצא כי לא יעשה אדם המצות הקטנות כלל. ומצד אחר שמא יחשוב אדם שיקבל שכר מצוה קטנה כמו על הגדולה ויבחר לעשות רק מצות קטנות ולא ישתדל לעשות מצות גדולות שיש לו טרחא מרובה, לכך אמר בן הא הא לפום צערא אגרא. ויותר טוב הוא לעשות כל המצות שבאות לידו מבלי הבדל, ושלא לחשוב השכר בעת עשיית המצוה כמ"ש היו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס. גם אל יתיאש האדם מן השכר בראותו כי צדיק ורע לו, כי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, כי הכל צפון ומוכן לעוה"ב. אעפ"כ

ישנן מצות שאדם נהנה מהן גם בעוה"ז והן פירות המצות והקרן מונח לעוה"ב, כמו כבוד אב ואם וגמילות חסדים וכדומה שאם הוא מכבד את אבותיו ילמדו ממנו בניו לכבדו גם כן, ואם הוא גומל חסד לחבירו יגמלו אחרים חסד אליו, נמצא שמקבל שכר בעוה"ז ובעוה"ב. ונשמותיהן של הצדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך (ש"א כ"ה) והיא השארת הנפש הנצחית.

קעו

דרשה על השלום

מיסוד ס' אפיקי יהודה דרוש ט'

רבי ברכיה פתח, שובי שובי השולמית וגו' השולמית אומה ששלום חי העולמים מתנהג בה מאוהל לאוהל, השולמית אומה שהכהנים משימין לה שלום בכל יום שנאמר ושמו את שמי וכתיב וישם לך שלום, השולמית אומה ששלום העולמים דר בתוכה שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, השולמית אומה שאני עתיד ליתן בה שלום שנאמר ונתתי שלום בארץ, ואומה שאני עתיד לנטות אליה שלום הה"ד הנני נוטה אליה כנהר שלום (ב"ר פס"ו).

[עפר חול וכוכבים] אם נעיין בטוב בלשון התורה נמצא כי מחולפים הדמיונות וההקשים אל כמות ורבוי בני ישראל, כי לאברהם נאמר ושמתי את זרעך כעפר הארץ וגו' (בראשית י"ג), ועוד נאמר לו כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים (שם כ"ב), הרי ששילש השי"ת את דמיון הרבוי המתיחס לזרע אברהם, והם עפר הארץ, כוכבי השמים, וחול. אולם ליצחק נאמר והרביתי את זרעך ככוכבי השמים וגו' (שם כ"ו) ולא הזכיר דמיון העפר והחול, וליעקב נאמר והיה זרעך כעפר הארץ (שם כ"ח) ולא נזכר לא כוכבים ולא חול (עי' רש"י שם ל"ב ושמתי את זרעך כחול הים). ומשה רבינו אמר לישראל והנכם היום ככוכבי השמים לרוב (דברים א'), והקשה רש"י ז"ל וכי ככוכבי השמים היו באותן הימים והלא לא היו אלא ששים רבוא וכו' ע"כ פי' הדמיון אל הכוכבים לא בכמות כ"א בקיום והתמדה מה החמה והלבנה קיימים לעולם וכו'. ועל כל אלה ימצא איש משכיל את עצמו מחויב לחקור עליהם למה נשתנו הדמיונות הללו? וכדי להתיר הספק הלז נחקור בהבדל הבחינות הנמצאות בין שלשה דמיוני הרבוי אשר זכרנו ואח"כ נערוך ערכם ליעודי שלשת האבות ברבוי זרעם. והנה העפר אף שפרטי גושיו ורגביו רבים המה עד כי חדל לספור כי אין מספר להם, עכ"ז, ימצא להם ענין חבור ודבקות, כי אם יותן מים על אבקיהם ויוגבלו חלקיו יתהוו כלם לגוש אחד מתלכד מתדבק ומתאחד ולא מתפרד, לא כן החול כי פרטי חרדליו לא יתאחדו לעולם גם אם נהר שוטף יוצק על יסודם איש באחיו לא ידבקו וא"כ ענין הרבוי צודק בהם יותר מבעפר. אעפ"כ יש ביניהם קירוב ושכנות כי חרדל אחד מונח אצל חבירו וימשש זה בזה, אולם הכוכבים מדה אחרת להם, כי אין בהם לא דבקות ולא קרבות, כי כל כוכב וכוכב קבוע במקומו המיוחד לו ומרחק רב ביניהם ולא יתנגשו לעולם, עוד זאת ידענו כי כל אחד מצבא השמים הוא מיוחד במינו ואין דומה לו, כי נמצא רק שמ"ש אחד ולבנה אחת וכן ההיקש בשאר הכוכבים כל אחד מהם בונה מין לעצמו (מוהר"י מוסקאטי דרוש מ"ט), ואם כן איפוא הרבוי בכוכבים הוא אמתי ומוחלט בתכלית מה שאפשר. מעתה נאמר כי האומה הישראלית תמצא בענינה וצירוף זולתה שלש בחינות הרבוי הנזכרים, כי האומה מצד עצמה ופרטי אנשיה דמיונם כעפר הארץ שהם נפרדים בפרטיותם איש אל עבר פניו ומדובקים בכח, וכאמרם ז"ל, יעקב שבעים נפשות היו לו והכתוב קורא אותן שבעים נפש, לפי שהיו עובדין לאל אחד, ע"כ. אולם בבחינת עסקה עם האומות זולתה אינה מתדבקת בכח וברוח ולעולם יעמדו מנגד זו לעומת זו, אף כי יש ביניהן עסקי קירוב של שכנות, והם הטובים שבאו"ה שאינם רודפים ודוחקים את בני ישראל כ"כ. אבל יש מהם שהם שונאי ישראל בתכלית וחפצים להרחיקם ולכלותם. ודבר זה יתבאר בפרקי דר"א עה"פ תרום ידך על צריך וכל אויביך יכרתו (מיכה ה'), וז"ל עתיד הקב"ה להשמיד את בני עשו שהם צריו ולהכרית את בני ישמעאל שהם אויביו וכו'. ומפורש ע"פ מוהר"י אברבנאל פ' משפטים (דף ק"ו) כי יש חילוק בין אויב וצר, האויב הוא השונא בלב ומחשב להרע, והצר הוא המיצר בפועל ובמעשה. ובמדרש אמרו על הפסוק קראתי למאהבי המה רמוני שרמז על בני ישמעאל שמראים עצמם כאוהבים ויצאו לקראתם כשהיו השבאים מוליכים אותם ונראים כאילו מרחמים עליהם והוציאו להם מיני מלוחים וכו', ולכן מכונים בתואר אויב לפני שאינם עושים להם רע בפועל נגלה רק בתחבולה מחשבית, אבל בני עשו הצירו להם בפועל ממש ומפורסם, ששמו את ירושלם לעיים נתנו את נבלת וגו' במעשה ולכן מכונים בתואר צר, וזהו שאמר תרום ידך על צריך שהם בני עשו וכל אויביך יכרתו הם בני ישמעאל. ומבואר לפ"ז כי האומה הישראלית בענין קרובה ורחוקה עם האומות זולתה מתחלפת לפי ההתחלפותן, כי עם ישמעאל נמשלו לחול שנפרד לפרטיו אך מקורב בשכנות, ולעומת עם עשו נמשלו ישראל לכוכבים שיעמדו מנגד ומרחוק ולא קרב זה

אל זה, עד שדרשו חז"ל אמלאה החרבה כשזה קם זה נופל, כי התנגדותם מבואר לעין כל. ועל פי שלשת הבחינות האלה נבין השנוי הנמצא בברכות האבות בהבטחת רבוי זרעם, כי אברהם אבינו מאחר כי שלשת האומות ישמעאל עשו וישראל ממעיו יפרדו, אמר ושמתי את זרעך כעפר הארץ לרמז על תכונת בני ישראל, וכחול הים לעומת בני ישמעאל, וככוכבי שמים לעומת בני עשו. אולם ליצחק אמר והרביתי את זרעך ככוכבי השמים לבד כי לא יצאו ממעיו רק יעקב ועשו האמורים בפרשה ואין ביניהם זולת רבוי רחקיי, אבל ליעקב לא נאמר רק והיה זרעך כעפר הארץ שנאמר על בניו, כיון שמטתו שלמה כולם שבטי יה ויש בהם דבקות ואחדות, כי יתלכדו ולא יתפרדו. אמנם אדונינו משה רבינו ע"ה במאמר ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, הסמיך תוכחתו עליהם ואמר איכה אשא לבדי טרחכם משאכם וריבכם, ודמיון רבוי הכוכבים שזכר כאן לא ביון לרבוי הכמות כי מספרם היה רק ששים רבוא כפירוש רש"י, אלא שהדמיון הזה הוא לרמז על הקובלנא שלא היו אגודה אחת כ"א פרטים מרוחקים ככוכבי השמים כי נתפרדה החבילה ביניהם, ולכן התאונן איכה אשא לבדי טרחכם וגו'.

[המילה לאות שלום] מצות מילה שנתנה לאברהם היתה לאות ברית של דבקות התחברות ושלום בין זרעו ובין השי"ת. וכתב מוהרי"ע בשער י"ח וז"ל: כי אחת מתועליות המילה היא האהבה והתקשרות אשר תהיה בין בני הברית, שיהיה להם אות ורושם נפלא להתקשר כלם בקשר האהבה ויעזרו זה מזה לצרכי חייהם. והיא מחכמה אלהית לסקרם בסקירה אחת, ותהיה סבה עצומה לתווך השלום ביניהם להיות להם לב אחד לקרוא כלם בשם אלהיהם שהוא בעל בריתם והם נושאים חותמו; וישמרו ברית שלום זה לזה ולא יבגדו איש באחיו, כמ"ש הנביא הלא אב אחד לכולנו ומדוע נבגוד איש באחיו, עכ"ל. וידיעת ההפכים אחת היא, כי אם מקיימים האהבה והשלום וההתקשרות בינם לבין אנשי בריתם כמו שהיתה כוונת התורה להמשיך הכח הזה במצות המילה, אז ממילא הם ממשיכים על עצמם הברית והחבור והדבקות עם השי"ת מכח המצוה הזאת. אולם בהפרדם איש מעל אחיו ואין שלום ביניהם ונחלקה התיומת, אז מבטלים כוונת התורה המכוונות במצות המילה, ופעולת המילה לבדה אינה ממשכת על המולים הדבקות עם השי"ת, והם נעזבים מהשגחתו ית'. ובזה אנו מבינים תקנת חז"ל אחר המילה שיהיו מכסים את הערלה ואת הדם בעפר, לפי שנמשלו ישראל לעפר הארץ, כדי לעורר את לב בני ישראל אל הכוונה העקרית במצות מילה, שהוא לתווך השלום בין בעלי הברית.

[ביאור המאמר] אחר שבארנו התועליות היוצאת והנמשכות מהחזקת השלום, נבאר תיבת שלום ואופניו, ואז נבין מאמרם ז"ל אשר יצאנו בו בראשונה, בדרשתם על תיבת שולמית בכוונות שונות ומתחלפות, עד שאמרו אומה ששלום חי העולמים וכו'. לפי המובן ההמוני הוראת שלום היא הפך המחלוקת, כעין הסכמה בין הכתות המתקוטטות תחלה, כאמרם עמון ומואב עשו שלום ביניהם וכדומה, ואין בזה שום יופי או שבח כי להוראה זאת אין השלום בא אלא לאחר החטא של המחלוקת או קטטה, ואין זה שלום בעצם אלא מושאל ובדרך העברה. כי באמת התואר שלום היא על שלמות הקנין וטוב המשותף בין האישים הצריכים חבור ודבוק. וכן התואר שלום להבורא ית' שהשלום שלו, ואצלו נופל שם שלום בתכלית הפשוטות בלי שאלה והעברה, כי הוא תואר לקיום האחדות והדבקות בין השי"ת ובריותיו. ומפני החבור ודבקות כנסת ישראל להשי"ת תארו חז"ל את הכנסיה שולמית ע"ש שלום, והיחוס שביניהם הוא אומה ששלום העולמים דר בתוכה וכו'. עוד שולמית אומה שאני עתיד ליתן בה שלום וכו' רמז למ"ש ה' תשפות שלום לנו כי גם כל מעשינו פעלת לנו (ישעיה כ"ו). וזה נמשך למאמרם ז"ל לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום, כי האומה הישראלית משולה לחבית המצורפת מכמה נסרים והמה מתאחדים ומתדבקים ע"י החשוקים המקיפים אותה ואז נשתמר היין שבתוך החבית, אבל בהלקח החשוקים אשר סביב החבית יתפרדו הנסרים וישפך היין שבתוכה. וכמו כן האומה הישראלית כולה מתאחדת ומתקבצת מאנשים רבים וכן שלמים ע"י חוט השלום המתווך ביניהם ותורז אותם יחד, ואז הברכה שרויה משומרת ומוחזקת בתוכם, אבל בלעדי השלום תתפרד החבילה ואין שם סבה שתחזיק את הברכה המושפעת ממעל בתוך בני ישראל. וזה שבקש ישעיה הנביא, ה' תשפות שלום לנו כי גם כל מעשינו פעלת לנו, ר"ל כיון שאתה פעלת לנו על כל המעשים והברכות ואין זולתך לעשות, אם לא תשפות שלום לנו יהיו כל המעשים והברכות לבטלה, שאם אין שלום אין כלום, כי אין כלי אחר מחזיק אותנו ביחד, ואין התורה מתקיימת אלא ע"י השלום שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום.

ת ם ח ל ק ש נ י

דרשות חדשות

קעז

דרשה על הדור הצעיר

מיסוד ס׳ דרשות הרמ״ה דרוש ה׳

ולעבר יולד שני בנים שם האחד פלג כי בימיו נפלגה הארץ, ר׳ יוסי אומר הראשונים ע״י שהיו מכירים את יחוסיהם היו מוציאין שמן לשם המאורע, אנו שאין מכירים את יחוסנו אנו מוציאין לשם אבותינו. רשב״ג אומר הראשונים ע״י שהיו משתמשין ברוה״ק היו מוציאין שמן לשם המאורע, אבל אנו שאין משתמשין ברוה״ק אנו מוציאין לשם אבותינו וכו׳ (ב״ר פל״ז).

[חנוך הבנים] קול כחולה נשמע בכל הארצות, קול כנסת ישראל המנהמת כיונה ואומרת אוי לבנים שגלו מעל שלחן אביהם, בני יצאוני ואינם, הם נוטרים כרמי אחרים וכרם שלנו לא ינטרו, ומתמכרים לכל דבר רע וסכלות. הבנים התרחקו מאבותיהם עד שלא יבינו איש שפת רעהו, וכל העם בוכה למשפחותיו על עסקי משפחותיו שנהרסו. כל אב ידיו על חלציו, כל אם תריד בשיחה על פרי בטנה המתמכרים אליה, לחרפת עמנו ודתנו. ותחת שכל העמים עולים מעלה מעלה, ומתקשרים יותר ויותר בקשר האחדות, ובניהם נאמנים לארצם וישאו את הדגל של עמם ביד רמה, ויחזיקו וישמרו כל המנהגים אשר נתקדשו בקרבם וירשו מכמה דורות שלפניהם, אף דבר שבסכלות ואולת יסודו אם רק הדרת הזקנה חופפת עליו—הנה הדור הצעיר של עמנו באותו הזמן ובאותו מקום מתרחק מאתנו ורומס ודורס ברגליו כל קדשי ישראל. התורה הקדושה אשר בה הארכנו ימים על האדמה היא להם למשחק, אמונתנו שהיא לאור עולם יצאה מהם וידיה על ראשה, והם מתמכרים לכל דעה כוזבה, להפקרות ולפריצות מגונה, ומתרחקים מהדת ומהדעת. ועם כל אלה יחשוב כל אחד את עצמו לחכם גדול ולהוגה דעות נשגבות, ונושאים דבריהם על דברים שנשגבים מבינתם. פושקי שפתים נתרבו ומאריכי לשון נתגברו ומקלסים על המרום ונשא מהם. וכל אב יאשים בזה רק את העת הרעה שהיא אשמה בדבר, ורק היא גזלה ממנו את יוצאי חלציו, כאילו העת תעשה דבר מה, כאילו הזמן משפיע על האנושית מאומה, ולא ידעו כי נהפך הוא שהאנשים בעצמם הם הסיבה הגורמת לכל המעשים והחזיונות המרים האלה.

[החנוך גורם] המביט בעין חודרת על חיי העמים, עלייתם וירידתם, הוא רואה לפניו חזיונות שבמשך עת קצרה עולה איזה עם מעלה מעלה באושר ובגדולה ובמשך עת קצרה כמו לפתע פתאום הוא יורד מטה מטה, והסיבה לזה שהכל תלוי בעם ההוא בעצמו איך התנהג בחנוך הבנים. איך הביטו הדורות הקודמים על חנוך דור יבא, אם התיחסו להחנוך בכובד ראש כפי ערכו בחיי העם, אז הדור הבא ימלא תפקידו בחיי עמו כראוי וישתדל להרבות לעמול לאושר העם ולהצלחתו, אבל אם הדורות הקודמים התיחסו אל החנוך בקלות ראש אז הדור הבא יהרוס את כל פרי העמל של הדורות שעברו, והעם יחל לרדת מטה מטה. ואנחנו נמשלים להאחרונים, וא״כ למה לנו להתאונן על בנינו המתנכרים אלינו ומדברים עתק על כל דבר הקדוש לנו, אשר בעבורם באו אבותינו באש ובמים, אם לא נשתדל אנחנו לחנכם בדרך היהדות האמתית? למה נתפלא איך ילדים צעירים רקים מכל חכמה ומדע מתפלסים במה שאחר הטבע, בעת שלא למדנו אותם לחשוב ולדבר נכוחה? למה נשתומם בראותנו שהדור הצעיר ירמוס ברגליו ויפרוץ פרץ בחומת הצניעות ואין כל מסוה הבושה על פניו, בעוד שלא למדנו אותם גם פרק אחד בהלכות דרך ארץ? הלא האשם בנו שאנחנו עוזבים אותם לשוט על פני הארץ ולשתות בים החיים מבלי כל צדה רוחנית אתם במלתחתם! לו עשינו את חובותינו לזרוע זרע אמת בלב בנינו כאשר עשו אבותינו בנו, אז היינו קוצרים אשר זרענו כמוהם, ועכשיו שלא זרענו מאומה איך נוכל לקוות לקצור? מה תועיל שדה עדית שבעדיות אם אין זורעים בתוכה?

[האדם והטבע] כל אדם ואדם יש בכחו לשנות את טבעו לכשירצה, כי גדולה הבחירה אצלו ורוחו החפשית לפלס לו נתיב חדש בדרך החיים, ולכן קשה לפעמים לשפוט על טבע האיש ותכונתו מהנהגתו

ומעשיו, כי המאמין יוכל להיות שמטבעו הוא נוטה לחפשיות וקשה לו לסבול עול מלכות שמים, ולהכניס ראשו בעול חקים ומשפטים השמים מעצור למחשבותיו ופעולותיו, ובכ"ז הוא מאמין ונזהר בכל החקים והמשפטים, מפני שכך נתפתח בדרך חנוכו, וכך נתרגל, עד שבעיניו יתראה כל איש שאינו מאמין ולא ישמור את כל חקי התורה לאיש אשר נשחת בו צלם האלהים וסמל האנושי. ולעומתו החפשי בדעות יוכל היות שמטבעו הוא בעל רגש ונוטה ביותר להתפעל מכל חזיונות הבריאה והחיים ולהאמין בכח נסתר שהוא אדון הבירה הזאת ומניע אותה, והנה הוא איש חפשי וכופר בכל, באשר כי כן נתחנך מנעוריו. מי שהוא נזיר אפשר שמטבעו הוא נוטה לתענוגי בשרים וחמדת החיים, אך חנוכו עשהו לנזיר מיין ופרוש מתאוות וחשקות טבעיות. ובזה נבדל האדם מן הבהמה, שהיא מתנהגת תמיד לפי טבעה אם לטוב ואם לרע, והאדם איננו מתנהג ע"פ רוב לפי מה שאנו רואים אותו לפי טבעו, כי החנוך ישנהו לטוב או לרע.

[המתלוננים על ה'] ובזה נוכל לבאר דברי המדרש (שמ"ר פכ"ו) עה"פ ויקרא שם המקום ההוא מסה ומריבה, ר' יהודה אומר אמרו אם רבון הוא על כל המעשים כדרך שהוא רבון עלינו נעבדנו ואם לאו לא נעבדנו, ור' נחמיה אומר אם מספיק לנו מזונותינו כמלך שהוא שרוי במדינה נעבדנו ואם לאו לא נעבדנו, ורבנן אמרו אם מהרהרים אנו בלבבנו והוא יודע נעבדנו ואם לאו נמרוד בו. אמר להם הקב"ה אם בקשתם לבדוק אותי יבא עמלק ויבדוק אתכם, מיד ויבא עמלק, מה כתיב שם היש ה' בקרבנו עם אין ויבא עמלק, עכ"ל. אמנם שאלות גדולות שאלו בני ישראל בעת ההיא, שאלות העולות בעת על שפת כל לשון של ילדינו בדור הזה, דור עקש ופתלתול וחכם בעיניו. השאלה הגדולה היא להם, מה נשתנה האדם מכל הבהמה והחיה ומכל הבריאה העושים דרכם בלי כל חקים ומשפטים וגדרים מוגבלים, רק לפי טבעם הנטוע בם ועושים מה שלבם חפץ אם טוב ואם רע, הכל לפי טבעם. ואך על האדם שסו כבלים של חקים ומשפטים העוצרים בעד רגש לבבו חפצו ותשוקתו. ואחרי שטבעו של אדם מתנגד לכל החקים והמשפטים, זה לנו לאות שלא יצאו מיוצר הטבע ואך ידי אדם עשו אותם ואמרו שהוא רצון ה'. וזהו לדעת ר' יהודה רעיון הכתוב „היש ה' בקרבנו אם אין" שאמרו אם רבון הוא על כל המעשים ועל דרכי הטבע, שיתנהגו נגד טבעם ויעשו תמיד אך טוב כדרך שתדרוש התורה אז נעבדנו, כי נדע שמאת ה' יצאו החקים והמשפטים, ואם לאו לא נעבדנו אלא יתנהגו כפי יצרי לבבם ומשאלות טבעם בין לטוב ובין לרע. ור' נחמיה אומר שהם טענו נגד התורה שמלבד שהיא מתנגדת לטבע האדם עוד היא מזקת לקיומו על הארץ, שתפריע אותו מללחום מלחמת הקיום ולמצוא פרנסתו, וזהו האות שלא מה' יצאו החקים האלה, ופירש היש ה' בקרבנו אם יש מקום למצות ההורה בקרב אנשים שמוכרחים למצוא לחמם ומזונותיהם, ואמרו אם מספיק לנו מזונותינו כמלך שהוא שרוי במדינה נעבדנו ואם לאו לא. ורבנן אמרו שהם שמו להם לקו ומשקל הנסיון את יצר לבם ומחשבתם, אם מהרהרים אנו בלבבנו והוא יודע מה שבלבבנו נעבדנו ואם לא נמרוד בו, כי המחשבה שבה יצטיין האדם בחקירותיו תלמדהו לדעת ולבחון כרצונו הכל בבחירה חפשית. וכנגד כל דבריהם אלה היה להם מלחמת עמלק ללקח טוב, לדעת ולהבין שאין להשען על טבעו ותכונתו, לפי שיש לאדם יתרון על הבהמה ואינו מתנהג על פי הטבע לבד כ"א לפי חנוכו אשר ישנה אותו לטובה להאמין ולשמור מצות התורה. ומלחמת עמלק תוכיח, בראותנו שאף כי מספר בני ישראל היה אז ששים רבוא אנשים מעשרים עד ששים שנה, לבד הזקנים והצעירים והנשים, וא"כ לא היה להם לפחוד מעמלק שהיה עם קטן, עכ"ז זנב בעם ישראל כל הנחשלים מפני שהעמלקים היו אנשי מלחמה מנעוריהם ובני ישראל לא חונכו בטכסיסי מלחמה ולא היה להם אומץ הלב לעמוד נגדם במערכת מלחמה, וזהו האות עד כמה יפעל החנוך על טבע האדם והעם, לכן אמר להם הקב"ה אם בקשתם לבדוק אותי יבא עמלק ויבדוק אתכם, כלומר עד שאתם רוצים לבדוק אם תורת ה' תתאים לטבעכם ולתכונת לבבכם, יבא עמלק ויבדוק אתכם ותדעו כי החנוך הוא יותר חזק מכח הטבע, ולכן עליכם להתחנך בדרך התורה ואז תמצאו כי אכן יש ה' בקרבנו. ולפ"ז במה יצדקו האבות של הדור הישן בהתאוננם על הדור הצעיר שהוא פרוע לשמצה, ומחבל כרם ה' צבאות ובכל קודש יתקלס? הלא הם בעצמם אשמים בזה שלא חנכו אותם כראוי, או יותר רע כי הניחו אחרים לחנך אותם בהפקירות משונה ובפריקת עול תורה ומצות. הלא לשוא הם מתנצלים שבניהם אינם מקבלים עליהם עול מלכות שמים אם לא השתדלו להרגילם בזה, ולשוא יאמרו שקשה לחנך אותם מפני רוח הזמן המנשב בחזקה ומפני דאגת הפרנסה, כי מוכרחים לשלוח את בניהם ללמוד מלאכה ואומנות, וכי החנוך דורש כסף רב. אמנם כל התשובות אינן מספיקות למנוע מבניהם החינוך הביתי שהיו יכולים להרגיל אותם במעט עמל וקצת התבוננות מצד האב ומצד האם לנטוע בהם הנהגה ישרה ונמוס ודרך ארץ. אמנם עצלותם והתרשלותם אשמים בכל זה, ואך לכסות עינים הם מתנצלים ועושים מהמסובב סבה, כי בראותם את הדור הצעיר כי ברע הוא ופרוע לשמצה הם אומרים איך נוכל לחנך דור עקש ופתלתול כזה, ושוכחים שרעת עצמם היא סבת החנוך הרע ובאופן מגונה.

[אשמת ההורים] אשמים בזה האבות וביותר האמהות אשר ילעיטו את בניהם ובנותיהם בכל השפות ובכל החכמות, אך יחשבו למותר ליגע את מוח בניהם ללמדם את תורת ישראל דברי נביאיו הקדושים, דברי חכמיהם בעלי התלמוד, שעל עמודיו נוסד בית ישראל ובעזרתו האריך עמנו ימים ועומד נגד כל הרוחות הסוערות להפיצו. אמנם רואים אנו שגם האבות המתאוננים רע על בניהם שהרחיקו ללכת מהם לבלי שוב אליהם עוד, הם בעצמם יקלו ראש בכל קדשי ישראל, והאמהות שהיו לפנים סמל הצניעות בישראל גם הן אינן נותנות חומר לבניהן ללמוד מהן דרכי הצניעות, ובבתיהן כל חכמתן נושאת חותם השכלת אירופא להתפאר ביפין ובלבושיהן ולשוח בשפה זרה—והבנים מה כי תלינו עליהם? ונוכל לרמז ע"ז מאמרם ז"ל (ב"ר פל"ט) עה"פ ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל, לשעבר היתה נקראת בית אל ועכשיו בית און וכו' ויט אהלו, אהלה כתיב מלמד שנטע אהל שרה תחלה, ע"כ. רצונם לומר לפנים היה נקרא כל בית „בית אל" באשר כל אחד נטע במדות ובצניעות את אהל אשתו היינו בני ביתו על פלגי התורה והיהדות, אבל עכשיו שאהל אשתו נטוע על פלגי השכלת אירופא נקראת בית און. ואיך נוכל לקוות מבתי און כאלה שמהם יצאו בנים נאמנים לעמם ולתורתנו הקדושה? דיו לבא מן הדין להיות כנדון ולא לתלות עליהם כל תקות ישראל.

[ביאור המאמר] ובזה נבוא לביאור המאמר שהצבנו בפתח דברינו, אשר בהשקפה שטחית קשה להולמו, אך נראה שהתנאים האלו לקחו להם ליסוד השקפתם על החנוך כל אחד לפי רעיונו, כי לדעת ר' יוסי מה שקרא עבר את בנו פלג על שם העתיד, אינו דרך נבואה אלא דרך התבוננות על הדור הצעיר ע"פ חנוכו, וכאשר לא יפלא בעינינו אם איש בעל שדה יאמר על אחת משדותיו שבה יצמח דגן ובשניה יצמח חטים, כי הוא יודע שבראשונה זרע דגן לפיכך יצמח דגן, ובשניה זרע חטים יצמח חטים, ובשלישית שלא זרע מאומה לא יצמח כלום, ואף כי לא יוכל לדעת אם יצמח מעט או הרבה מאותו המין, הוא בטוח שאותו המין שזרע יצמח ולא מין אחר. לכן לא יפלא אם עבר חקר ומצא כי הדור הבא אחריו יתפלג בראותו שנתחנך כך, וידע כי ע"פ חנוכו של בנו יהיה עניו וקראו יקטן. וזהו שאמר „הראשונים ע"י שהיו מכירים את יחוסיהם היו מוציאים לשם המאורע", ר"ל העריכו את ערך יחוס עצמם ומעשיהם שעשו לחנך את בניהם בדרך טובה, לכן יכלו להגיד בבירור את ערך בניהם לימים יבואו, „אבל אנו שאין מכירים את יחוסנו אנו מוציאים לשם אבותינו" ר"ל שאין אנו מדריכים את בנינו ע"פ יחוס עצמנו אלא אנו סומכים על יחוס אבותינו שבודאי יהיו בנינו יהודים כמוהם מבלי השתדלות מצדנו כלום, ובסמכנו על נסים כאלה לא נוכל להגיד בבירור אם בנינו יהיו נאמנים לעמם ולתורתם או יבגדו בגד בכל קדשי ישראל. והנה ר' יוסי דבר אדות חנוך הבנים בחיוב בפועל ובמעשה, ובא ר' שמעון בן גמליאל לעורר עוד על דבר אחד שהוא תופס מקום גדול ורחב בחנוך ובהתפתחות הדור, והוא חנוך הבתים שבהם נולדו ונתגדלו הבנים, שתהיה שוררת בו רוח היהדות, רוח הקודש. כי מלפנים בישראל היתה רוח קדושה וטהרה מרחפת על כל המעשים שנעשו ונדברו בבתים האלו, ורוח הקדושה הזאת השפיעה הרבה על הבנים, לכן יכלו לדעת מקודם תכונת בניהם באחרית הימים, שיהיו ענוים וצנועים, אבל כעת שבבית כל איש ישראל שוכן רוח של קלות ראש לכל דבר מרום ונשגב, ורוח קרירות לכל דבר נאצל וקדוש, איך יוכלו לקוות שבניהם לא יהיו מופקרים ופריצים ולא ירמסו ברגל גאוה כל מנהגי אבותינו? וזהו אמרם „הראשונים ע"י שהיו משתמשים ברוח הקודש — בבתיהם — היו מוציאין לשם המאורע" היו בטוחים כי גם בניהם יתנהגו כמוהם ויקרה להם כמו שקרה אותם, „אבל אנו שאין משתמשים ברוח הקודש — בבתינו — אנו מוציאין לשם אבותינו" אנו סומכים על נסים כי בנינו יהיו נאמנים לעמם באשר כן היו אבותינו, אך זה אי אפשר אם לא נתקן את אשר קלקלנו ונשתדל כי גם בביתינו תשכון רוח הקודש כמו ששרתה בבית אבותינו ואז יהיו בנינו כלם זרע ברך ה' לכבוד משפחתינו ולכבוד כל בית ישראל.

קעח

דרשה על הגלות

מכתב יד של הרב א"ח ראזנבערג מחבר „אוצר השמות"

אהלי שודד מיתרי נתקו בני יצאוני ואינם וגו' כי נבערו הרועים על כן לא השכילו וכל מרעיתם נפוצה (ירמיה י').

[מצב ישראל בגולה] הדברים המעטים האלה מתארים לפנינו המצב הנורא של עמנו, התלאות הרבות והיסורים הקשים והמרים הכרוכים בעקבות המצב הרע הזה. „אהלי שודד" בית המקדש שהיה נשמת עמנו, הלב המאחד את כל הגידים העורקים והעצבים של העם, המרכז שבו התרכזו כל המפלגות לעשותם לעם אחד „שודד" חרב ושמם, ועם זה נתקו הקשרים המאגדים את הלבבות, המאחדים את האישים הפרטים לציבור אחד גדול ושלם, נקרעו ונתקו, ובזה הם משוללים הכח הרב שיש לכל עם שלם ונשארו רפוים וחלשים כיחידים בודדים. „בני יצאוני ואינם"

כקטן כגדול הוכרחו לעזוב את ארצם הטובה והברוכה להיות נע ונד בגולה, ותחת אשר עד כה היו נקראים „בני ישראל" נקראו כיום „בני הגולה". — הה! מה נוראה המלה „גלות"! מה נורא ומעציב הוא המצב של גולים! בכל רחבי תבל אין מדרך כף רגל שיוכל בן הגולה לומר עליו כי הוא שלו וזהו רכושו וקנינו, בכל מקום בואו לזר נחשב, „גש הלאה, צא טמא"— יקראו לו—„אין לך חלק ונחלה בגבולנו"! והוא מוכרח ללקוט פתותי לחם תחת שלחנות אחרים, הוא איננו חי על הארץ ככל בני אדם, כי מקומו באויר, וחייו תלוים לו מנגד ואינם חיים טבעיים. ואם המצא ימצא פרט אחד מבני הנכר אשר יתן לבן הגולה מקום מנוחה בארצו וירשה לו לבנות על אחוזת נחלתו בית קטן למעון ומחסה לו ולבני ביתו, איננו בטוח כי ישב שם לאורך ימים, ובכל עת ובכל שעה ירעד ויפחד פן ישוב מיטיבו ואיש חסדו וינחם על הטובה שעשה עמו וישים את כלביו ועושי רצונו לגרשו מן הבית אשר הקים ביגיעה רבה וזעת אפים על נחלת זר, ואת כל הונו ורכושו יבוזו וישללו ממנו, ויצא נקי מנכסיו לבקש לו בארץ נדודו בעל טובה אחר אשר יסף לו באברתו זמן מה. בן הולך ונודד בן הגולה מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר לבקש מנוח לנפשו, אבל לשוא תקותו, כי בכל רחבי תבל אין מקום למענו שיוכל להשתקע בו לארך ימים, כי גורלו הוא גורל קין המרצח הראשון להיות נע ונד בארץ, זאת הוא מנת בן הגולה וזאת היא מתנת חלקו בחיים.—קול זעקה וצעקה כי ישמע בעיר, קול יורד חדרי בטן פולח כליות ולב, וידעו השומעים כלם כי הוא קול יללת בני הגולה הצורחים מר על ילדיהם כי רוטשו לעיניהם, עולליהם כי נפוצו על הסלע, על הרותיהם כי נבקעו, על הנשים והבתולות שענו הפראים פורעי פרעות בישראל בערי מושבות הגולים, כי הוא קול שועת בת עמנו, קול הנודדים על החללים הרבים שנפלו באשמת צורריהם, על הדם הנקי שנשפך בידי סובאי יין השמחים לאידם.—וזה כאלפים שנה מכל ימי משך הגלות המרה והמנהרה הזאת לא פסקה כנסת ישראל מלצעוק ולחזור ולצעוק הדברים הנוראים שיצאו מפי הנביא ירמיה „אהלי שודד מיתרי נתקו בני יצאוני ואינם" אהלי שודד, ביתי הוני ורכושי היו לבז ולמשסה לכל ריק ופוחז, מיתרי לבבי נתקו מקול אנקת חרב שלא פסק מלעשות שמות בנו מיום גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו, בני יצאוני ואינם, כי נפוצו לכל רוח לארבע פנות העולם, למזרח למערב לצפון ודרום, מלאים הם בכל הארצות אבל בכל מקומות מושבותיהם כלא נחשבו והם שם כאילו אינם במציאות כלל.

[מצבנו הרוחני] למורת רוחנו ולדאבון נפשנו גם מצבנו המוסרי והרוחני בגולה לא טוב הוא ממצבנו החומרי והגשמי, ונוכל לקונן גם עליו „אהלי שודד". זכרנו ימים מקדם, בעלות בלעם הרשע על ראש הפסגה להביט עמל ואון בישראל למען יוכל לקטרג עליהם ולקללם, השתומם לראות שאין פתחי בתיהם מכוונים זה כנגד זה (ב"ב מ׳). בכדי שלא יקנאו איש באחיו וכל אחד יסתפק במה שיש לו ולא יחמוד איש את אשר לרעהו, ובזה נסתתמו טענותיו, והיה מוכרח לומר „מה טובו אהלך יעקב משכנותיך ישראל", כי עם כזה אשר הקנאה והתחרות רחוקות מאהליו אין הכליון שולט בו, וכל הקללות והקטרוגין שבעולם לא יגעו בו לרעה. אבל אם נתבונן על מצבנו עתה, האם נוכל לאמר כזאת על אהלינו ובתינו? לחרפתנו ולכלימתנו עלינו להודות על האמת ולקונן עם הנביא „אהלי שודד", כי חסרים אנחנו מן המדות הטובות שהצטיינו בהן אבותינו הקדושים, ותחתיהן הקנאה והתאוה והכבוד ממלאים את בתינו ואת כל חדרי לבבנו בלי דעת כי המדות הרעות האלה מוציאין את האדם מן העולם.—ולא אך במעונות של החיים הגשמיים, כ"א גם בבתי כנסיות ובתי מדרשות, מקום משכן הרוח, גם שם נראה לדאבון נפשנו מהפכה נוראה בימינו אלה. לפנים בישראל כאשר יאוש נורא ומעציב מילא את חדרי לבב היהודי מפגעי הזמן ומרדיפות שונאיו ומנדיו, בא אל בית הכנסת או אל בית המדרש לשפוך שיחו לפני ה׳, וברגע ההוא שכח את כל צרותיו ותלאותיו, כי מצא תנחומים בבטחונו בה׳ כי יבוא יום והאמת תגבר על השקר, הצדק ימשול בארץ ויתמו החוטאים עם החטאים יחדיו, יד ישראל תהיה רוממה וכל צרותיו ועניו יהפכו לששון ולשמחה. הרוח הקדוש הזה כבר חלף הלך לו מבתי התפלות שלנו, רוח גאוה וגאון, רוח פרוד לבבות, שנאה ומשטמה, רוח המדכא תחת רגליו כל רגש קודש, כל שאיפה לאמת וצדק ויושר. הרב המטיף הוא כאסקופא הנדרסת לכל גיא ובעל שחץ אשר חטף בזרוע או בנכלי לבבו את רסן ההנהגה בידו, דבריו של הרב בעניני האמונה והדת, בעניני חנוך הבנים וכדומה כלא נחשבו ואין שומע לו, והמנהיגים בעלי אגרוף עושים בענינים האלה כרצונם. ובכן עלינו לקונן „מיתרי נתקו" הקשר החזק שהיה מעולם בין ישראל לאביו שבשמים, בין ישראל ובתי קדשו, בין ישראל ורבניו ופרנסיו, נתקו נתרופפו ונחלשו, ועי"ז כמעט נתמוטטו יסודות הדת והאמונה.

[האבות והבנים] אבל הרעה היותר גדולה מכל הרעות שאירעו לאומתנו בימי גלותה היא „בני יצאוני ואינם", רעה כזאת לא קרה לשום אומה ולשון בעולם. התהום הנורא המפריד באומתנו בין האבות והבנים לא יראה ולא ימצא בעמים אחרים זולתנו. בעמים אחרים הבנים נבדלים מהאבות רק במדרגת ההתפתחות וההתקדמות (פראגרעס), כי הבנים הולכים קדימה בדרך ההתפתחות ועולים בסולם ההתקדמות במדרגה

יותר גבוה מהאבות, ובכן העולם מתקדם ומתפתח יותר ויותר, אבל בנוגע להקשר המאגד אותם עם כלל האומה אין שום הבדל בין האבות והבנים, כי כלם עובדים ביחד לטובת עמם וחפצים בהצלחתו, ואינם בושים במקור מחצבתם. ולעומתם מה אנו רואים באומתנו? הבנים מתרחקים בתכלית ריחוק מאבותיהם ומעמם, בקהלם לא יחד כבודם ובושים הם בצור מחצבתם, ושם ישראל לחרפה להם. זה לא כביר חגג האנוברסיטא המצויין של קלארק אשר בעיר וואוסטער (מאס') את חג יובלו של עשרים שנה להוסדו. מטרת בית מדרש למדעים הזה היא להרחיב גבולות החכמות והמדעים לטובת מין האנושי בכלל. לחגינה הזאת נקראו החכמים היוצר מצויינים בארצות הנאורות אשר העשירו את החכמות בימים האחרונים בחקירות והמצאות חדשות ומועילות והם ממדרגה הראשונה, ומספר הבאים היה עשרים ואחד ומהם שלשה עשר יהודים. הדבר הזה נודע אך במקרה לאחד מן הפרופיסורים מן האוניברסיטא הנזכר והוא הודיע הדבר בעתון „היום", והחכמים ההם בכוונה העלימו את מקור מחצבתם. ואיך נוכל להתאפק מלקונן „בני יצאוני ואינם", זה פרי הגלות, ומה נורא מצב לאומי כזה!—ובמי האשם?

[אשמת האבות] התשובה על השאלה הזאת המנסרת ברקיע חיינו נותן לנו הנביא בדבריו החוצבים להבת אש „כי נבערו הרועים על כן לא השכילו וכל מרעיתם נפוצה", כי האבות בעצמם הרחיקו את בניהם מעל לגבול ישראל בחנוכם הפרוע לשמצה, המה עזרו על ידם למלאות כרסם בכל הידיעות ובכל החכמות שבעולם, והעלימו מהם את חכמת ישראל והיהדות הטהורה שבעבורה נקרא ישראל עם חכם ונבון. לזאת היתה היהדות לצעירנו מדור החדש למטבע שנתמזמזה ולאסימן שאין עליו צורה, שטר מזויף על העבר שחלף כצל ולא השאיר אחריו רושם בחיים, ודייתיקי לעתיד שלא יבא לעולם לרעתם. וספיקות רבים התחילו לנקר במוחם של צעירנו, כי ראו ספינת ישראל מטורפת בים והמים להם חומה מימינם ומשמאלם, ואין להם מפלט ועוגן אין. אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה, כי האבות הרחיקו את בניהם מהמקור הטהור של היהדות והעלימו מהם את העבר, ובאותה שעה השמידו מקרבם גם כל תקוה לאומית בעתיד, כי לא הבינו שאי אפשר לאומתנו להתקיים אלא עם תקות חוט האמונה שקושרין אותה עם העבר, רק באופן שאנו חורזין ומאחדין חוליא בחוליא וטבעת בטבעת בשלשלת הגדולה האוחזת את לאומתנו עם אמונתנו ודתנו וכל מנהגי ישראל מימים מקדם עד העת האחרונה, אבל בשעה שנקרע הקשר המאחד את העבר של אומתנו עם החיים ההוים, באותה שעה נשמטה גם תקות העתיד מתחת רגליהם, והתחילו הבנים לבעוט בגלות ולצעוק „צאו מן הגלות ותושעו, צאו בכל אופן שיהיה ואם לא תוכלו לצאת באופן אחר התבוללו בעמים ותגאלו" והקריאה הנוראה הזאת עושה שמות במערכות צעירנו, שקצה נפשם בפשרות, ואינם חפצים עוד לוותר ולחזור לוותר על זכיותיהם האנושיים ששללה מהם הגלות, כי לרעתם כל הפשרות עם ענויי הגלות הן טלאי על גבי טלאי וקרע על גבי קרע והכל נעשה סמרטוטים, וזהו פרי החנוך החדש. ומצד אחר האשם בנו אם נהיה בלתי סבלנים לסגור בעד בנינו החכמות החיצוניות וידיעות אחרות הנצרכות עתה לאזרחי הארץ ועי"ז מתפרצים מאתנו לגמרי. חז"ל הליטו את הרעיון הזה באגדה נפלאה במדרש (שמות רבה פ"ב), כי מסופר על משה רבינו ע"ה כשהיה רועה את צאן יתרו במדבר ברח ממנו גדי אחד, רץ אחריו עד שהגיע לחסוחי ונזדמנה לו בריכה של מים ועמד הגדי לשתות, כיון שהגיע משה אצלו אמר, אני לא הייתי יודע שרץ אתה מפני צמא, עייף אתה. הרכיבו על כתפו והיה מהלך עד שהשיבו לעדרו. כן חלילה לנו מלחסום את הדרך בפני צעירנו הצמאים לשתות ממעינות החכמות והמדעים של העמים, אבל בתנאי שנחנך אותם באופן הזה שאחרי שישתו לרויה מחכמות חיצוניות ישובו לעדרם לעמם ולנחלתם לדתם ולאמונתם.

[החינוך הישן והחינוך החדש] מה רב ההבדל בין חנוך בנינו בזמן העבר להחנוך בזמן ההוה, ומה נורא התהום המפריד ביניהם! לפנים בישראל העמידו את החנוך על שני יסודות חזקים ומוצקים, על יראת ה' ועל מעשים טובים. המלך החכם הניח ליסוד יראת ה' ראשית דעת, ובא שמעון בן שטח והוסיף יסוד שני, לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה (אבות פ"א). מלפנים האב היה מחויב לשנן לבניו את דברי התורה והמצוה ולדבר בם בכל עת מצוא, בשבתו בביתו בלכתו בדרך בשכבו ובקומו, וביחוד בעשותו איזה דבר מצוה שיסודה בקורות עמנו, כי אז היתה מחובת האב לעשות הדבר באופן שהבן שאלו, מדוע אבי אתה עושה ככה? ועי"ז היה לאב סבה לספר לו פרק מקורות עמנו בימים שעברו, והשתמש במקרה הזה להשריש בלב הבן מדת הבטחון בה', אהבת הלאום ועוד מדות טובות וישרות. לא כן הוא הדבר בימינו אלה, האבות לא ישימו לבם לחנך את בניהם בדרך הזה, כי הם בעצמם ע"פ רוב רחוקים מאלה, כי עוסקים במשא ומתן ובהויות העולם, ואת חנוך הבנים עוזבים בידי זרים, ולפעמים בידי אנשים שלא למדו פרק מהלכות החנוך ועושים מלאכת ה' ברמיה וכאילו כפאם שד, כי אין נפשם רק אל השכר והבצע, ולזאת גם תוצאותיהם שונות: בשנים שעברו האב יושב על השלחן בשני לילות הראשונים של פסח על הסדר, ובני הבית כשתילי זתים סביב לשלחנו, הבן שואל מה נשתנה, והאב מסביר לו בתור

תשובה על שאלתו פרק שלם ונכבד מאד מתולדות עמנו, מתחיל בגנות מעבדות אבותינו ומסיים בשבח במתן תורה שהביאה אורה לעולם. אולם מה נורא המחזה בלילות אלה בימינו! האב יושב בדד אל השלחן וקורא ההגדה לעצמו בשפה רפה כמו שקוראים קינות בליל תשעה באב, והבנים יושבים איש בחדרו וקוראים בשקידה את מאורעות תם (אנקל טאמ׳ס קעבין) המספר מחירות השחורים מתחת סבלות מעניהם, כאילו יש בעובדה זו תוצאות יותר גדולות ונכבדות מתוצאות חירותנו מתחת סבלות מצרים!— האם יודעים בנינו להוקיר את חג השבועות זמן מתן תורתנו? תורתנו המלאה חקים ישרים ומשפטים צדיקים שאין בכל ספרי החקים של כל עמי תבל דוגמתם? היודעים הם את יקרת ימי החנוכה שהם זכרון ימי נצחון האור על החשך, האמת על השקר? חכמי העמים חקרו ודרשו ושאלו באיזה מצב היה העולם והעמים הנאורים בימינו אם במלחמת החשמונאים עם היונים היתה יד היונים רוממה ותקיפה? ובאו לידי החלטה כי העולם היה שקוע בעת ביון הבערות וחשכה ואפלה נוראה היתה שלטת בעת בכל הארץ. לו ידעו צעירנו זאת בלי ספק היו נוהגין כבוד בנר חנוכה המורה על תגבורת האור והאמת והיושר על החשך השקר והרשעה! היודעים צעירנו מרב טוב הצפון בידיעת קורות ישראל בימים עברו? המלומד הצרפתי שאטאבריאן מחליט כי עם היהודים הוא התמצית הנכבדה והיקרה של כל מין האנושי, וקורותיו של העם הנפלא הזה מכלכלים בתוכם למודים יקרים ונכבדים שלא נוכל למצוא בקורות של כל עמי תבל ביחד. היודעים זאת צעירנו? אבל במי האשם אם לא בנו בעצמנו! העדר הידיעה בין בנינו מקורות עמנו היא הסבה הראשית שצעירנו יבושו בצור מחצבתם, ושם יהודי הוא להם לחרפה ולכלימה, ולפעמים יבזו הם את היהודים אחיהם ובני בריתם במדה יותר גדושה משונאי ישראל היותר גרועים ונודעים שלא מבני אומתנו.

[חוקי המוסר בתורתנו] רגילים אנחנו להאשים את צעירנו בני דור החדש, כי המה שואבים את יסודי חוקי המוסר מתורות עמים אחרים ונותנים להם היתרון על חוקי המוסר של תורתנו ולכן הם פונים עורף אליה, אבל גם בזה רוע החנוך הוא האשם, אילו היינו משננים לבנינו יסודי המוסר של תורתנו המיוסדים רק על הצדק, אילו היינו מלמדים אותם כי לפי מושג תורתנו הצדק הוא יסוד העולם וחברת מין האנושי, וכל מה שאינו צדק מהפך את העולם לתהו ובוהו, אז לא היו משפילים את כבוד נביאיו הדורשים לפעמים בשבח הנקמה, כי הנקמה הזאת אשר איננה באה מרוע הלב ומרתיחת הדם, אלא היא הגמול ההכרחי שמטרתו היא להעמיד את את סדר העולם על מכונו. גם הפילוסוף קאנט אשר צעירנו מעריצים ומקדישים את שמו, החליט לומר „אם הצדק אבד אז ראוי הוא מין האנושיו להכחד מן הארץ, כי חייו אינם חיים אך שלשלת ארוכה מתלאות ופגעי הזמן". צדק גמור ומוחלט כזה הוא יסוד מוסר הישראלי, הדורש חקה אחת ומשפט אחד לכל בני אדם לגר ולאזרח כאחד. הוא תובע את עלבונם של החלשים והמדוכאים מידי התקיפים והמדכאים, הוא תובע שתהיינה זכיות השדרות הנמוכות של החברה שוות לאותן השדרות העליונות, שהמלך לא יתנשא על עמו, שהשופטים ישפטו צדק, שהשרים לא יעשו עולה לשום אדם, וגם שההמון לא ילך בשרירות לבו. הצדק הישראלי דורש שכח האגרוף יחדל מלהיות הכח המנצח והמושל במעשה בני אדם, משפט וצדקה שוויון ויושר—אלה המה יסודותיה העקרים של המוסר היהדות, וכל כך שלטה בה המשפט והצדק, עד שיש בתורת ישראל מקרא מפורש „ודל לא תהדר בריבו", מקרא שאין דוגמתו בכל ספרי העמים וחקותיהם, כי אומות העולם לא היו חוששים כלל שמא יתנו את היתרון להדל והעני, אבל בני ישראל רחמנים בני רחמנים, מתוך שהיה רגש היושר נטע בלבם מעולם, מצאו לנכון להזהיר שאין להטות משפטי צדק אפילו מצד חמלה ורחמנות על העניים, מפאת שהוא משפט צדק מוחלט וקשה שאין להקל או להחמיר בו, אבל קשיו אינו בא אלא כדי לתקן את דרכי החיים וכדי לגאול את כל האנושית מן הרע שבין אדם לחבירו. — אילו היו יודעים כל זאת צעירי ישראל היו מחבבים ומנשקים את תורתנו ומכבדים אותה מאד מאד, ולא היו נותנים היתרון לתורות החכמים של העמים האחרים, ולא היו מתרחקים מצור מחצבתם. שימו לבבכם לזאת רועי ישראל, האבות והמורים! כי בזה תמהרו את גאולת ישראל ותקרבו את העת שהבטיחנו הנביא כי ישוב לב בנים על אבותם, אמן.

קעט

דרשה על הגלות

מיסוד ס׳ דרשות הרמ"ה דרוש ו׳

ושבתי בשלום אל בית אבי, ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי, נטל הקב"ה שיחתן של אבות ועשאן מפתח לגאולתן של בנים, אמר לו הקב"ה אתה אמרת והיה ה׳ לי לאלהים, חייך כל טובות וברכות שאני נותן לבניך, איני נותן אלא בלשון הזה, שנאמר והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם, והיה ביום ההוא יוסיף ה׳ לקנות שאר עמו, והיה

ביום ההוא יטיפו ההרים עסיס, נהית ביום ההוא יתקע בשופר גדול (ב"ר פ"ע).

[ישראל בגולה] האיש הצעיר שנתגדל על ברכי הורים מאושרים והם העניקוהו מטוב הרב ופרשו עליו צילם, הם גדלוהו ורוממהו והם השתדלו תמיד להראות לו את גודל אהבתם אליו, והוא התרגל בכמו אלה, מבלי דעת שגלגל חוזר הוא בעולם, שיש בתבל גם אומללים ומצוקים מפגעי הזמן, וגם השמחים בחיים היום יוכלו למחר לאורר יום הולדם אחר אשר יתהפך עליהם הגלגל לרעה.—האיש ההוא כאשר יציג את רגליו על במת החיים, וימצא שם תחת ששון אסון ותחת פתיגיל מחגורת שק ויפול תחת הגלגל החוזר בעולם, אז אין קצה למרירות לבו, ואין סוף לגודל היאוש שיקנן בנפשו פנימה ויהיה עדי אובד. לא כן האיש שנשא עול מנעוריו והסכין לסבול הרבה גם בילדותו, הוא הולך בדרך החיים במנוחה ובאומץ הלב ומוכן לכל המקרים הרעים, כל הגלגלים הסוערים להפיצו למשחק לו, הולך לבטח ולוחם, לוחם והולך וסוף סוף יוצא ממלחמת החיים בעטרת הנצחון. כגורל איש הפרטי כן היא המדה בחיי עם ועם, העם אשר בילדותו האירה לו ההצלחה פניה, כאשר יהפך עליו הגלגל לא יוכל עמוד ונפל בנופלים, לא כן העם אשר בילדותו התרגל לכל גלי ים החיים ונתנסה בנסיונות קשים ועמד בהם, והם לא יכלו להכריע את רוחו הכבוד—העם הזה בן אל־מות הוא, הוא יגבר על כל המכשולים והמקרים הרעים שיפגוש בדרכו דרך החיים, וסוף סוף יצא בעטרת נצחון על ראשו ממלחמת הקיום. כן הוא גורל עם ישראל, כי אומלל הוא בנסיונותיו המרים בחיים, בהיותו נע ונד בגוים הוא תמיד מרמס לרגלי השור והחמור, ולא ימצא מנוח ומרגוע לנפשו. אך מאושר הוא בזה שלא נתגדל בילדותו על רוב טובה, והטה את שכמו לסבול עול זרים מימי נערותו, וכל מקרה רע אסון או פגע שיפגוש אותו על דרכו בחיים לא חדש הוא אצלו, כי כבר היה לעולמים. ואם הוא לא נתנסה בזה נתנסו אבותיו, לכן לא יתפעל מכל, בידעו שכבר עמדו אבותיו בנסיון כזה ויצאו בשלום, כי כל שיקרה לבנים כבר קרה לאבות והם כבשו הדרך לפניהם. ובעת שעם ישראל מתחיל להתיאש כשנעשה מטרה לחצים ובליסטראות שימטירו עליו שונאיו, לקראת כל העלילות הנתעבות והנאלחות שממיטים עליו האנטי־שמיים, אז הוא נושא עיניו למרחוק אל ההרים אלו האבות, ישא עיניו ויראה שם במחזה הזה וגם יראה תוצאות המחזה, כי נעלמה מעל הבמה והמסך נפל, ורק ישראל סבא עומד שם ומניע ראש על המחזה שעברה מן העולם וגבורי המחזה ספו תמו ושבו לעפרן, ורק הוא נשאר חי וקיים, לספר לדור את אשר ראו עיני.

[ישראל סבא] יעקב אבינו הוא סמל עם ישראל ולכן נקרא ישראל סבא. יעקב ברח מלפני אחיו הגדול ממנו הצד ציד של חיה ועוף וגם ציד אדם. גם הוא היה נאלץ לעזוב את ארץ מכורתו, ארץ שאויר נשמות אוירה, ארץ ששם ראה את אביו הזקן אשר למדו תורה וברכו, הוא ברח ולא ידע אנה לשום פעמיו, התחבא תחלה בבית המדרש של שם ועבר והתרחק מן החיים ולא הונח לו, ובקש לו מפלט אחר ולבו הכהו ע"ז מי יודע היכן רגליו מוליכות אותו אולי למקום שמשם לא ישוב עוד? הנה הוא הולך וחושב מחשבות נוגות, ואנחות המשברות גופו יוצאות מלבו הפצוע, שאלות איומות מנקרות במוחו: מדוע הוא משונה מכל האנשים החיים בתבל חיים מאושרים, והוא לא ימצא מקום מנוחה בעד נפשו, כאילו כל העולם נתקטן בשבילו ואין מקום בעדו. וזהו שאמרו במדרש (ב"ר פס"ח) ויפגע במקום, מלמד שבקש לעבור ונעשה העולם כמין כותל לפניו, ר"ל במליצתם שיעקב הוא ישראל סבא מרגיש תמיד כאילו קיר ברזל מבדיל בינו ובין העולם. פה ושם רוצים להעבירו מן העולם ולהכרית את זכרו ע"י חקים מגבילים אשר יאסרו אותו למקומות מיוחדים ולא יתנו לו חופש להתישב בכל מקום שנוח לו ויוכל למצוא פרנסתו. בארץ ההיא יקראו עליו פוגרומים ויכו אותו באגרוף רשע, ובארץ אחרת יתנכלו עליו להורגו ולהתיר דמו ע"י תחבולות שונות ויאשמו אותם במרידה נגד הממשלה. וכמעט בכל הארצות יביטו עליו בעין הרע מפני שהוא מתחרה מסוכן בכל ענפי הכלכלה עם התושבים „התמימים" הכבשים האומללים שישראל סבא „הערום" יגוז את צמרם ויחליב את חלבם, ועליהם החובה להציל עשוק מיד עושקו כח, ונקל להם תמיד לחדש אשמות חדשות כדי לקחת מהם נקמתם. וכמו שמצינו במדרש (ב"ר פע"ה) רבי לוי אמר הלך (עשו) ונטל אגרומי ממצרים אמר אי יכיל ליה הא טב, ואם לאו אנא אימא אייתא מיכסא ומגו כן אנא קאים עליו וקטלינא ליה, ע"כ. וקשה מנין להם שנעשה עשו שומר מכס הגבול? אולם חז"ל הליטו מליצתם להראות האמצעים שאוחזים שונאי ישראל נגדו, האחד הוא אגרוף רשע והשני חוקי עמל או עלילות שמעבירים המכס וכדומה, וזהו שאמרו כי עשו חשב בלבבו אם יוכל להרוג את יעקב באגרופו או בחנית וחרב, להכין עבורו מטבח פשוט בלי שום חכמה יתירה, הרי טוב, ואם לאו כי שמא לא יהיה הדבר הזה לכבוד לעשו לפי מצב הזמן הנאור, אז יהרוג אותו ע"י חקים שיראה עליו שהוא יסחור בסחורות אסורות שלא הורמו מהן מכס הגבול ועוד עלילות כאלה, ואז יוכל לגדור עליהם הדרך מבלי בוש, ויהרוג את יעקב באופן אחר שיקח ממנו פרנסתו וימיתו ברעב. ובזה נראה לבאר מאמרם ז"ל (ב"ר פע"ז) על הכתוב ויותר יעקב לבדו, רב הונא אמר כדמות רועה נדמה לזה צאן ולזה צאן

וכו׳, רבנן אמרי לארכילוס נדמה לזה צאן ולזה צאן, א״ל העביר את שלי ואני אעבור את שלך, העביר המלאך את של יעקב כהרף עין, והיה יעקב מעביר וחוזר ומשכח, מעביר וחוזר ומשכח כל הלילה, ע״כ. רצונם ששניהם או״ה וישראל מתעסקים בעסק אחד ומתחרים יחד זה עם זה, אלא שאו״ה עושים מסחרם כהרף עין בלי מונע, ולישראל הם שמים מכשולים על דרכו ע״י חוקים מועקים המעצרים בעדו ושוכחים ממנו את זכיותיו.

[היהודי בארצות הנאורות] אמנם לא טוב מזה מצב היהודי גם במקומות שמראים לו פנים שוחקות ואותות של כבוד, כי שם רוצים להעבירו מן העולם ע״י מיתת נשיקה שהיא שרפת הנשמה והגוף קים, והיא התבוללות בעמים להיות כמוהם, שיעזוב אמונתו צניעתו ומוסרו המיוחד. במחשבות נוגות כאלה הלך יעקב הוא ישראל סבא בדרך גלותו, אחרי עזבו את בית מדרשו של שם ועבר, עד ששקעה עליו השמש ושכב לנוח במדבר שמם בדד גלמוד בין חיות טורפות, ובאין כר למראשותיו שכב על אבנים קשים, עכ״ז הרגיש בנפשו ששכיבה זו היא יותר בטוחה ושמורה מאשר לשכון בין אנשים אוכלי אדם המבקשים נפשו לספותה. וזהו רעיון המדרש (ב״ר פס״ח) וישכב במקום ההוא, רבי יהודה אומר כאן שכב אבל כל אותן שנים שהיה בבית מדרשו של שם ועבר לא שכב, ור׳ נחמיה אומר כאן שכב אבל כל אותן עשרים שנה שהיה בביתו של לבן לא שכב. ומה היה אומר? ריב״ל אמר ט״ו שיר המעלות שבספר תהלים, שנאמר לולי ה׳ שהיה לנו יאמר נא ישראל, ישראל סבא; ר״ש בר נחמן אמר כל ספר תהלים דכתיב בו ואתה קדוש יושב תהלות ישראל, ישראל סבא, ע״כ. וכדי להבין דבריהם נאמר כי חז״ל במליצתם זאת הבליטו את הרעיון הנ״ל שהמקום היותר בטוח בעד ישראל סבא הוא המדבר השמם בין פריצי חיות, ושם יונח לו הרבה יותר מבין אנשים, כי בכל מקום ישובו ביניהם לא יפיק רצון ממבקשי רעתו ולא ימצא מנוח ומרגוע לנפשו הנדכאה והנהלאה. כי בעת היותו בבית מדרשו של שם ועבר התרחק לגמרי מן החיים הגשמיים והניח כל תענוגי התבל עם כל שאון החיים לאחרים, אך גם שם לא הונח לו מאויביו, כי מצאו עליו עילה לאמר שהוא אינו כדאי להחיותו, כי הוא נבדל מן החיים והוא אבר מדולדל בחברת האדם. ומצד אחר כל אותן השנים שהיו בביתו של לבן ועסק הרבה בדרכי החיים ג״כ לא שכב למנוחה, כי נתנו עליו בקול שהוא יונק ומוצץ את לשד החיים של אחרים, והוא נהנה מהון זרים, כאמרם „מאשר לאבינו עשה את כל החיל הזה״. והמחזה הזה ראינו בעינינו, כי בדור שלפנינו צעקו על עם ישראל שהוא נבדל מהחיים ומהחברה, שהוא רחוק מהשכלה ואינו דורש רק ארבע אמות של הלכה בבית מדרשו, ועתה כאשר עזב את ביהמ״ד ונעשה משכיל ועשה חיל בשפות ובחכמות ומדעים, אומרים עליו שהוא התחכם יותר מדי, ואינו מוצא נחת רוח בשום אופן, ורק כאן „שכב״ במדבר שמם, אבל לא מצא מקום לשכוב ולנוח בבית מדרשו ולא בעסקיו עם הבריות, כי אחר שהראה כשרונותיו וחריצתו נתקנאו בו. אבל השאלה הגדולה היא, איך יכול ישראל סבא להתקיים במצב כזה? איך יכול לסבול כל התלאות לבלי לפול שדוד תחת הצרות והענוים הקשים שסבבו לו שונאיו ומקנאיו? וזהו ששאלו חז״ל במליצתם „מה היה אומר?״ איך הביט הוא על כל רדיפותיו ועל כל אסונותיו? והשיב ריב״ל ורשב״נ כל אחד לפי השקפתו ודרכו, לפי דעת הראשון, על כל צרה שבאה על ישראל סבא ועל העם האומלל, סמך על ה׳ הטוב שהוא יתן לו כח ועצמה לסבול כל זה ולהשאר בחיים למרות הקמים עליו לבלעהו, וזהו אמרו בשיר המעלות לולי ה׳ שהיה לנו יאמר נא ישראל סבא. ואידך סבר לא די שישראל חי באמונתו ותקותו, אלא שגם במדה ידועה הוא שמח בחלקו ושבע רצון ממצבו, כי נעימים אצלו חיים רוחנים חיים של אושר פנימי, חיי נשמות בעולם העתיד אשר יקרים לו יותר מכל רכושי החיים בעוה״ז. וזהו מליצתם כל ספר תהלים היה אומר המיוסד על הפסוק ואתה קדוש יושב תהלות ישראל סבא. וכאשר יתעלה האדם לעולם הרוחני, אז ישחק וילעיג לכל מרירות החיים, ויביט מגבוה על כל התקוות הנכזבות של החיים הפשוטים. ואת כל אלה ראה יעקב בחלום בסלם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, כי גם אמונת ישראל כמו הסלם מקשר את שני העולמות, וכל מגמתו רק לעלות ממטה למעלה.

[ביאור המאמר] ובזה נבא לביאור המאמר שהצבנו פתח דברינו, באמרו „אתה אמרת והיה ה׳ לי לאלהים חייך כל טובות וברכות שאני נותן לבניך איני נותן אלא בלשון הזה״, ומתחלה עלינו לבאר דברי יעקב שאמר אם יהיה אלהים עמדי וגו׳ שקשה איך התנה תנאים קשים עם המקום שיהיה עמו וישמרו בדרך ויתן לו פרנסתו וישוב בשלום לבית אביו, והוסיף לאמר שנית והיה ה׳ לי לאלהים, אז יקים מצבה ויתן מעשר? אך נראה שיעקב נתירא פן יושפע מביתו של לבן, וידע כי אם יהיה עני יהיה תלוי בפרנסתו בלבן, ויקבל גם השפעתו מדעותיו ומחשבותיו, ויהיה מוכרח לילך בדרכו ולאמר לו עמך עמי ואלהיך אלהי. לא כן אם לא יהיה עני ולא יצטרך ללבן, אז יוכל להזהר ממנו ואז אלהי אביו יהיה אלהיו וזהו שאמר שאם יעזרנו ה׳ ויהיה עמו ויצליחו וכו׳ אז והיה ה׳ לי לאלהים ולא אלהי לבן, ויקים מצבה וימלא חובתו לאלהיו. ואמר ריב״ל אתה אמרת והיה ה׳ לי לאלהים, מפני שלא האמנת בעצמך בהיותך בין עובדי ע״ז שלא תמשך אחריהם, ולבך

הכך על זה „חייך כל הטובות והברכות שאני נותן לבניך איני נותן אלא בלשון הזה", כי גם את בניך אשמור לבל ינהו אחרי דעות אנשי ארץ גלותם. ומראה לנו ר' יהושע איך יהיה הדבר הזה שלא תפוג רוח ישראל סבא ממנו, כי עם ישראל לא יתערב בגוים גם בעת שיספיקו בילדי נכרים והתורה תהיה מונחת בקרן זוית, והסכנה קרובה כי עוד מעט וישראל יחדל מהיות לעם, והנה פתאום תתרומם אצלם האהבה לבית אביהם ולארצם, ועי"ז ישובו לעמם גם האברים המדולדלים שכבר נקרעו מעל עמם ושם ישראל נשכח מאתם, וזהו „והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם", המים החיים לרוות עם ישראל, הטל של תחיה להחיות רוח ישראל סבא, לעוררו מתרדמתו ולהפיח בו רוח אהבה לאומתו ולעמו, וזהו שאמר „והיה ביום ההוא יוסיף ה' לקנות שאר עמו", וכאשר ישובו לעמם אז ישתדלו להושיב את הארץ הנשמה מלעבוד את אדמתה, וז"ש „והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים", וכאשר ישובו לעמם ויושיבו את הארץ הנשמה אז תבא הגאולה העתידה וזהו שאמר „והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול" במהרה בימינו אמן.

קפ

דרשה על פרנס הצבור

מיסוד ס' דרשות הרמ"ה דרוש ז'

יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם, ואשר יוציאם ואשר יביאם, ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה (במדבר כ"ז).

[פרנס לפי הדור] כל איש ואיש שנתפתח במדה ידועה יש לו השקפות מיוחדות ומטרות מיוחדות, והוא לוחם עבורן ומשתדל תמיד להשפיע מדעותיו לאחרים, ומאושר הוא אם זאת תעלה בידו, ומרגיש יאוש נורא אם כל דעותיו והשקפותיו מוצאין קברן במוחו ואינן מתקבלין ע"י אחרים בעולם המעשה. וכל איש ישר רוח ובעל דעה רחבה לא יבטל את דעתו כדי להפיק רצון מאחרים למען יקרא מעורב עם הבריות, ורק האיש שהוא חסר דעה או איש נבל ירכין את ראשו לאיש אחר, אף שדעותיו רחוקות מדעות עצמו כרחוק מזרח ממערב. זה נראה ממה שדרשו חז"ל (ב"ר פכ"ה) עה"פ ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו כי לקח אותו האלהים, אמר רב חמא בר הושעיה, אינו נכתב בתוך טימוסן של צדיקים ולא בתוך טימוסן של רשעים, אמר ר' איבו חנף היה פעמים צדיק פעמים רשע, אמר הקב"ה עד שהוא בצדקו אסלקנו וכו'. המינים שאלו לרבי אבהו, א"ל אין אנו מוציאין מיתה לחנוך, אמר להם למה? אמרו לו נאמרה כאן לקיחה ונאמר להלן כי היום ה' לוקח אדונך מעל ראשך, אמר להם אם ללקיחה אתם דורשים נאמרה כאן לקיחה ונאמר להלן הנני לוקח ממך את מחמד עיניך וכו'. מטרונה אחת שאלה את ר' יוסי, אמרה לו אין אנו מוצאין מיתה בחנוך, אמר לה אילו נאמר ויתהלך חנוך את האלהים ושתק הייתי אומר כדבריך, כשהוא אומר ואיננו כי לקח אותו האלהים, ואיננו בעולם הזה כי לקח אותו אלקים.

[תכונת חנוך] למען הבין המחלוקת של חז"ל במיתתו של חנוך לפי הוראת „ואיננו כי לקח אותו", צריכין אנו לומר כי כל אחד שפט כפי השקפתו על העולם. הנה אנחנו רואים אנשים שפעמים יצדקו הרבה ופעמים ירשיעו הרבה פעמים ימסרו נפשם בעד דבר קל ופעמים ירמסו ברגליהם על דברים קדושים ונבוהים. על אנשים כאלה נוכל לומר אחת משתי אלה, או שבאמת המה רשעים ומראים את עצמם כאילו הם צדיקים כדי לרמות את הבריות. או שהם בינונים שפעמים הם מתגברים על תאות לבבם ופעמים לא יכלו לכבוש את יצר לבבם. וחז"ל הבינו בסיפור חנוך שהוא נתהוה מסוג חדש שנתפתח בין האנושית מאדם עד זמנו, כי הוא לא עשה מעשה קין שהיה סמל הרשע ולא מעשה הבל שהיה סמל הטוב, אלא היה הפכפך פעם הלך את האלהים ופעם ואיננו והרע לעשות, כי היתה חליפות לרוחו. ור' חמא בר הושעיה חושב שאדם כזה אינו לא צדיק ולא רשע אלא בינוני וכל מעשיו נעשים בלא חכמה יתירה, אלא העולה על רוחו והתפעלותו באותה הרגע שהוא עוסק בה, וז"ש אינו נכתב בתוך טמוסן של צדיקים ולא בתוך טמוסן של רשעים, כי הוא אדם בינוני. אך ר' איבו אומר כי אנשים כאלו הם רשעים גמורים ונוכלים פשוטים, וגם בעת שהם עושים מעשים טובים אינם עשוים מהכרת לבבם רק כדי לרמות את הבריות, וכל מעשיהם הם עושים לפי חשבונם הפרטי, ובעת שטוב לפניהם להתראות כצדיקים אז הם מתחפשים ומעמידים את פניהם כצדיקים גמורים, ובעת שנמצאים בין אנשים רשעים ויוכלו לנחול כבוד עבור רשעתם, הם מתראים בצביונם האמת. וכן חנוך חנף היה פעמים צדיק ופעמים רשע, ומחשבתו היתה לצאת ידי הבריות לאחוז בזה וגם מזה בל יניח ידו, למען יוכל לעמוד ולהתקיים תמיד בין ההמון העם. מובן מאליו שהמינים והמטרונה שעשו הכל לטובתם ולהנאתם הפרטים, חפצו להשריש בין האנשים את הדעה הכוזבת הזאת, שכל אדם יתנהג ככה, להרכין את ראשו לפני כל איש, ולהתנהג כמנהג המקום שהלך לשם וכמנהג האנשים הנמצאים

בחברתו. לכן אמרו המינים שלא נאמר מיתה בחנוך, כי על פי דרכו לעשות הכל לפי מצב הדברים שבא לידו, התהפך תכונתו מרשע לצדיק ולהיפך, ואך אדם כמוהו הוא בן אל־מות. ונגד שטה עקומה ונפתלה כזאת לחמו חז"ל בכל תוקף דעתם, וזהו שאמרו ר' אבהו ור' יוסי אדרבה נאמרה מיתה בחנוך, אך אדם כזה בן מות הוא, וגם בחייו קרוי מת, כי אנשים כאלו לא יוכלו לעמוד ולהתקיים בחיים, רק אנשים בעלי דעת אנשי אמת וישרים, שדעותיהם קבועות ומבוררות אצליהם והם עומדים על דעתם ולוחמים בכל תוקף ועוז הם בני אל־מות.

[הדרך הממוצע] אמנם אע"פ שמדה טובה היא לכל אדם לקבוע דעותיו במסמרות ולא יזוז מהם אם נוסדו על אדני מוסר ודרך ארץ ולטובת ישראל בכלל. בכ"ז קשה לשני בני אדם להשתוות בדעותיהם, כי כשם שפרצופיהם שונות איש מרעהו כך דעותיהם שונות, זה יתן היתרון אל העולם החומרי והשני יתן היתרון לעולם הרוחני, זה ישתדל להפיץ דעותיו בשובה ונחת והשני בסופה וסערה דרכו, יקוב הדין את ההר. וביחוד נפלגים בזה אנשים שנושאים משרות נכבדות אצל הצבור ועומדים בראשם, זה יתן היתרון להשתדל להטיב מצד החומרי של עדתו ועמו וזה נותן היתרון להטיב מצבו הרוחני, זה ינהל בני עדתו במקל נועם וזה זורק מרה בתלמידים, וכל אחד מאמין ברעתו ובהנהגתו שאתו הצדק. ובתור אנשים ישרים ובעלי דעות קבועות וברורות לא יזוז כל אחד מהן אף כמלוא השערה, ומאמין בטובת הנהגתו ומבטל את דעת רעהו המתנגדת לשיטתו. אולם כאשר נתבונן נראה שכל אחד מהם מתרחק משביל האמצעי שהוא שביל הזהב, כי אמנם צריך לאחוז בזה וגם מזה בל יניח את ידו, כי שניהם כאחד טובים. וזה נראה מדבריהם ז"ל במדרש (ב"ר פ"א) ב"ש אומרים השמים נבראו תחלה ואח"כ נבראת ארץ, וב"ה אומרים הארץ נבראת תחלה ואח"כ השמים. אלו מביאים ראיה ואלו מביאים ראיה לדבריהם. על דעתיהון דב"ש משל למלך שעשה לו כסא ומשעשאו עשה איפיפורין שלו, כך אמר הקב"ה השמים כסאי (תחלה) והארץ הדום רגלי (אח"כ), ועל דעתיהון דב"ה משל למלך שבנה אפלטין בנה את התחתונים תחלה ואח"כ בנה את העליונים. ר' יוחנן בשם חכמים אמר, לבריאה שמים קדמו ולשכלול הארץ קדמה וכו'. ארשב"י תמוה אני איך נחלקו אבות העולם ב"ש וב"ה על בריית שמים ארץ? אלא שאני אומר שניהם לא נבראו אלא כאלפס וכסויה וכו'. אמר ר"א בר שמעון אם כדעת אבא למה פעמים שהוא מקדים ארץ לשמים ופעמים שהוא מקדים שמים לארץ? אלא מלמד ששניהם שקולים זה כזה. בכל מקום הוא מקדים אברהם ליצחק ויעקב ובמקום אחד הוא אומר וזכרתי את בריתי יעקב וגו' מלמד שלשתן שקולים זה כזה; בכל מקום הוא מקדים משה לאהרן ובמקום אחד הוא מקדים אהרן למשה מלמד ששניהם שקולים זה כזה וכו'. ועלינו להבין מאי נפקא מינה אם השמים נבראו תחלה או הארץ, ויותר יפלא דברי רשב"י שאומר ששניהם נבראו כאחד ומביא ראיה מאבותינו שלפעמים מקדים זה על זה ולהיפך, ושם בודאי אחד מהם נולד מקודם וא"כ הביא ראיה לסתור? אמנם גם ב"ש וב"ה לא נחלקו מה נברא תחלה, שאין לנו שום נפקא מינה מזה, אך מחלקותם לאיזה יש יתרון, אם ישתדל האדם ביותר לצד החומרי או המוסרי, ובפרט איש שיש לו השפעה גדולה על הצבור או על עם שלם, אם ראוי לו לפעול תחלה על החומרי היינו הארץ או על הרוחני היינו השמים? והנה דעת ב"ש שיש לתת היתרון להרוחני שהוא העיקר בכוונת הבריאה, כי החומרי נברא אח"כ למען השיג על ידו את הרוחני, וזהו אמרם „השמים נבראו תחלה ואח"כ הארץ". ודעת בית הלל אחרי שאם אין קמח אין תורה, והחומרי מביא אל הרוחני, צריך להשתדל בו ביותר, כי כל דבר המוליך אל מטרה לפעמים יש לו חשיבות יותר מהמטרה עצמה, כאמרם למוד גדול שמביא לידי מעשה, אף שהמעשה גדול והוא העיקר והלמוד הוא רק האמצעי להגיע אל המעשה, וכן החומרי גדול שמביא אל הרוחני, וזהו שאמרו „הארץ נבראת תחלה ואח"כ השמים". אמנם קשה לשאול ולהחליט איזה חשובה ביותר, אחרי ששניהן כאחד המה הרמוניא שלמה ואחד בלא שני הוא כגוף בלא נשמה, וזהו שאמר רשב"י שניהם לא נבראו אלא כאלפס וכסויה שנאמר קורא אני אליהם יעמדו יחדיו, ומסכים למה שאמר בנו ר"א ששניהם שקולים זה כזה, ור"ל שקולים במעלה ואינו חושש כלל אם זה או זה נברא תחלה, וראיה כי גם האבות שקולים במעלה אע"פ שאברהם הוא זקן וראש לכולם. וכן משה ואהרן שקולים במעלה אף שאהרן הוא גדול בשנים ממשה.

[המעלות באבות] אף שהאבות שוין ושקולים זה כזה, היה אחד נבדל מחבירו במעלה מיוחדת, כי אברהם התעלה במדת החסד, ויצחק הצטיין בתמימותו ועבודתו, ויעקב בתורתו, וכל שלש מדות אלו נחוצות, והם השלשה דברים שהעולם עומד עליהן, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. וכן משה ואהרן היו נפרדים בדרכיהם, כי משה נהג הנהגתו ע"פ הדין, וכאשר ראה את העם כי פרע הוא אמר „שימו איש חרבו על ירכו והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרובו", תחת שאהרן נהג עמהם לפנים משורת הדין ובמדת השלום, וזהו הסיבה שעשה את העגל בחשבו שעי"ז ירגיע את רוחם וישיבם מחטאם בדרך השלום, כי הוא היה אוהב שלום ורודף אחר השלום. ושתי המעלות האלה טובות ומועילות, אבל להתנהג תמיד על פיהן לאנשים כמונו לא טוב הדבר,

כי הכל לפי הענין והמקום והזמן. המדה היותר טובה לאדם היא מדת הרחמנות, אבל אם מנהיג איזה צבור ישתמש בה תמיד, אז ידיו לא תעשינה תושיה, וכל איש הישר בעיניו יעשה וישען על מדת הרחמנות של המנהיג שלא יאונה לו כל רע. ובזה נבין הרעיון בדרשתם ז"ל (ב"ר פי"ד) עה"פ וייצר ה' אלהים, כתיב מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה, מלך זה מלך מלכי המלכים הקב"ה, במשפט יעמיד ארץ שברא העולם בדין שנאמר בראשית ברא אלהים, ואיש תרומות יהרסנה זה אדם הראשון, שהיה גמר חלתו של עולם ונקראת חלה תרומה שנאמר ראשית עריסותיכם, ע"כ. ונראה שפירשו הכתוב כפשוטו מלך במשפט יעמיד ארץ, שהמלך העושה משפט שמטיב עם הטובים ומעניש לעושי רע כרשעתם הוא עושה מעמיד לארצו, ואיש תרומות יהרסנה, אבל המלך שהוא איש תרומות ומורם מעם ומצוין במדותיו בטוב לבו וברחמנותו גם לעושי רע ואינו מענשם כפי רשעתם, המלך ההוא מהרס ארצו, כי כל איש הישר בעיניו יעשה מבלי פחד מאימת המשפט, ותמלא הארץ חמס שבר ושוד. ובזה מבארים הפסוק ויצר ה' אלהים, כי שם הוי"ה הוא רחמים ואלהים הוא מדת הדין והם תרתי דסתרי, אלא בתחלה ברא את האדם במדת הרחמים ואח"כ שיתף עמו מדת הדין, וזהו לטובת האדם למען יוכל להתקיים, כי מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה, ומביא ראיה מאדם הראשון שע"י טוב לבו שלא יכול לעבור על דברי אשתו הביא קללה לעולם ולא ברכה. וכן צריך כל איש ומנהיג בר דעת, לבלי התקרב אל הקצה האחד במדה מרובה, אך לאחוז בזה ובזה, פעם במדת הרחמים ופעם במדת הדין, והכל לטובת הצבור.

[משנה תורה למנהיג העם] במדרש (ב"ר פ"ו) אמר רשב"י ספר משנה תורה היה סגנון ליהושע, בשעה שנגלה אליו הקב"ה מצאו יושב וספר משנה תורה בידו, א"ל חזק יהושע אמץ יהושע, לא ימוש ספר התורה הזה וכו', נטלו והראה אותו לגלגל חמה, א"ל כשם שלא דוממתי מזה, אף אתה דום מלפני, מיד וידום השמש וירח עמד, ע"כ. וכדי להבין פירוש המדרש וכוונתו נאמר כי לכל מלך ומנהיג יש שתי ספרי תורות „אחת שהיא יוצאה ונכנסת עמו ואחת שמונחת לו בבית גנזיו", כי כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור לו לעשות מלאכה בפני שלשה, וכן אסור להמצא רבב על בגדו, וצריך להתנהג בחוץ בנמוס יתרה ובדרך ארץ, למען תהיה יראתו על פני כל העם ועל פניהם יכבד, כי לולי זאת לא יהיו דבריו נשמעים, אף שבביתו עליו להיות איש ככל האנשים ולקבל כל אדם בסבר פנים יפות. וזו מליצתם ששתי תורות יש למלך אחת הנהגתו בחוץ „שהיא יוצאה ונכנסת עמו" ואחת הנהגתו בבית „שמונחת בבית גנזיו", כי ההידור החיצוני פועל הרבה יותר על העם כדי שיקבל כבוד ותהי אימתו עליהם. ומזה נבין מדוע משה רבינו תיכף אחר שעשו ישראל את העגל הרחיק אהלו מן המחנה וקרן עור הודו והוכרח לתת מסוה על פניו, כי לפנים שהתהלך עם אנשים שלמים עם ה' היה משה יושב בתוך העם כאדם פשוט ולא היה צורך לו להצטיין באותות נשיאות ובאימה יתירה. אבל אחר החטא שירדו העם ממעלתם הראשונה, אז ראה משה כי לא יוכל לפעול עליהם אם לא יתכבד על פניהם בנמוס יתירה והרחיק את אהלו ממחנם, למען לא יתרגלו עמו ויחדלו לכבדהו ולשמוע לדבריו, אז נתן לו ה' קרני הוד למען ייראו מגשת אליו ותהיה יראתו על פניהם. ויהושע תלמידו היה מוכרח ג"כ לשום נר לרגליו את משנה התורה היא התורה השניה שהיא יוצאה ונכנסת עמו, כדי שיכירו העם את הנהגתו ויכבדו אותו וישמעו אליו. וזהו שאמרו „ספר משנה תורה היה סגנון ליהושע בשעה שנגלה אליו הקב"ה", רצונם שהיה עסוק בהנהגת מלך והרבה לחשוב איך יתנהג עם ישראל ואיך יפיק רצונם שיכובד על פניהם. מצד אחד חשב שאיש ישר וטוב לב עליו להיות כאחד האדם מבלי להתגאות ולהתנאות ביותר, ומצד השני ראה שאי אפשר להיות מלך ומנהיג שיוכל להוציא לפעולה כל מחשבותיו הטובות שחושב על עמו אם לא יתנאה ויתכבד עליהם, ולדבר הזה היה צריך לב אמיץ ורוח גבוהה, והקב"ה הסכים עמו ואמר לו חזק יהושע אמץ יהושע לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, ואמרו לו בני ישראל „ככל אשר שמענו אל משה כן נשמע אליך וגו' רק חזק ואמץ", גם הם בקשו שלא יתרפה רק יתחזק להעניש כל איש אשר ימרה את פיו. ונבין את היחס שיש לספר משנה תורה עם העמדת גלגל חמה, אם נשים לב להבין מדוע באמת היה צורך בנס גדול כזה, לשדד הטבע באופן נפלא כהעמדת גלגל חמה? הלא לפי מצב המלחמה אז לא היה צורך בזה, אחרי שכבר הכה יהושע מכה רבה בגבעון והם נסו מפניו מנוסת מות והוא רדף אחריהם, ובנוסם השליך ה' עליהם אבנים גדולות מן השמים. ולו חפץ ה' להמית את הנשארים הלא אין מעצור לה' לעשות זאת בהשליכו עוד אבנים אחריהם עד כלותם קודם שיבא השמש, כי כל דבר יוכל להגמר בזמן קצר אם יחפוץ ה' בזה. אמנם העמדת השמש לא היתה לצורך המלחמה רק לטובת יהושע וישראל, למען יאמינו בו כמו שהאמינו במשה, ולא יבדילו עוד בין פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה, והיה צריך להראות לעם ישראל כי ה' חפץ גם בכבודו כמו בכבוד משה רבו, ולכן עמד השמש לכבודו ונעשו גם פניו כפני חמה. וזהו שאמרו „נטלו והראה אותו לגלגל חמה, אמר לו כשם שלא דוממתי מזה אף אתה דום מלפני, מיד וידום השמש

וירח עמד". כלומר כשם שאנכי לא דוממתי מספר משנה תורה מפני שחפץ אני בהנהגתי זאת לטובת עם ישראל, כן גם אתה דום מלפני וכבדני נגד זקני עמי, ובזה תהיה יראתי על פניהם, ואוכל להוציא לפעולת ידים כל מחשבותי הטובות שאני חושב עליהם.

[ביאור הפסוק] וזו כוונת הכתוב שהצבנו בפתח דברינו, באמרו „אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם" שהוא ילך בראש ולא ביחד עם העדה, כי צריך להיות ראש לכלם בדעות נשגבות וממנו יראו וכן יעשו, ולא שיהיה נמשך אחרי צאן מרעיתו כדרך האנשים שאין דעותיהם קבועות ומבוררות אצלם, ואין להם אמיצות הלב לסמוך על דעתם ולהוציא מחשבתם לפעולה, רק נגררים אחרי דעת ההמון הנבער מדעת. אבל יחד עם גדולתו ואומץ רוחו, עליו לחדור לרוח העם להיות קשור אתם, שתהיה שמאל דוחה וימין מקרבת, וישתדל להבין ולדעת האמצעים למשוך אותם אל כל אשר יהיה רוחו ללכת, וזהו „אשר יוציאם ואשר יביאם" שיהיה קשר חזק ביניהם ע"י אהבה לעמו וחפצו להיטב עמהם, ולולא זאת, אם תחסר לו אמיצת הרוח או שתחסר לו אהבת עמו, אז ידיו לא תעשינה תושיה והנהגתו לא תהיה נר לרגלם. אולם המנהיג אשר שתי אלה לו יוכל לפעול הרבה ולהביא תועלת גדולה לעדתו ולעמו ובכל אשר יפנה יצליח, הוא יהיה שבע רצון מעדתו והם ממנו, והכל על מקומו יבא בשלום.

קפא

דרשה על הרבנות

מיסוד ס' דרשות הרבי"ל צד 225

ויקונן דוד את הקינה הזאת על שאול ועל יהונתן בנו ויאמר ללמד בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר (ש"ב א').

[דור הישן ודור החדש] כל המפרשים נלאו למצוא פתרונים על קינת דוד מה הוא ענין הקשת ואיזה הוא ספר הישר שנכתבה עליו קינה זו? (עי' ע"ז כ"ה), אך נוכל לבאר הדבר בדרך אחר, כי מצינו משנות דור ודור שבני ישראל נחלקים לשתי מדרגות אשר כמעט צוררות הן אשה לרעותה, ונכללו בשתי כתות לאומיות, האחת מבני דור הישן אשר לדעתם חדש אסור מן התורה ומתנהגים תמיד ע"פ התורה והמסורה מקבלת אבות ע"ד שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך, והם תמימי דעים עם כל המנהגים הישרים אשר נחלו מאבותיהם, והלמודים הטובים אשר נטעו חז"ל בכרם בית ישראל, מבלי חקור בהם מאומה אם מתאימים הם לפי רוח ההשכלה והזמן המתחלף, כי אין חכמה ואין עצה ותבונה נגד ה', אם אך הוא לנגד ה' והקבלה המסורה מדור דור אין לנו להשגיח על חכמה ותבונה אם לדעתם זרה רוחה לה'. וכל מטרתם אך להבין ולהעמיק בעסקי התורה ומה שנוגע לעבודת השי"ת, וחכמות חיצוניות והשכלה זמנית לא נחשב אצלם למאומה. ולעומתם הכת השניה מבני הדור החדש החושבים את עצמם לנאורים ומשכילים, הם שמים כל מעיינם להבין ולהורות בחכמות העמים ובלשונות הגוים וללכת קדימה לפי רוח הזמן הדורשת מן האדם לבקש לו מנוח בעולם הזה, ונותנים כתף סוררת לכל קדשי ומנהגי בית ישראל, ויישן מפני חדש יוציאו, לחצוב להם בארות נשברים אשר לא יכילו המים, ולדעתם על האדם רק לבקש תכליתים ואמצעים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ממש בעוה"ז. ועל יסודות אלה פרצה המחלוקה הראשונה בין אברהם אבינו ובין לוט, ויהי ריב בין רועיהם עד שלא יכלה הארץ לשאת אותם יחד, והנה אברהם לקח לו את הדרך הימין שהוא ענין חכמה רוחנית, כאמרם הרוצה להחכים ידרים, ולוט לשמאל שנאמר וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן כי כולה משקה, תנא כולן ע"ש עבירה נאמרו (נזיר כ"ג), ויסע לוט מקדם, הפך את עצמו לארצות המערב ללמוד שם חכמות שונות תשבורת הנדסה הרכבת המינים ופעולות הקיטור והחשמל והכל כדי לצבור כסף ולהתעשר, ובאמת לא היה חסר עושר וכבוד גם בהיותו עם אברהם, כמו שאמר הכתוב וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר ואוהלים, כי גם בלכתו עם אברהם בדרך התורה והמצוה זכה לעושר ולגדולה. ובפרט אברהם אבינו אע"פ שהיה ראש המאמינים והעמיק לחקור בעיני אלהות וקיים כל התורה כלה, בכל זאת גם אצטגנינות גדולה היתה בלבו עד שכל מלכי מזרח ומערב היו משכימים לפתחו, כאשר באמת התורה וההשכלה אינן צוררות אשה לרעותה. ולפ"ז נמצא כי שני הצדדים טועים, אלה המחזיקים בנושנות טועים אם לא יניחו לחדור לתוך אהלה של תורה אף זיק שביב אחד של השכלה וחכמת הזמן, כי אינם הולכים בדרך שהתוה לו אברהם אבינו ע"ה וכל גדולי ישראל אחריו אשר האירו התבל בתורתם וחכמתם, וכן הרודפים אחרי השכלת הזמן ורוח החיה, אשר לדעתם אך בהם שמן חלקם, ואך על ידם יוכל האדם להגיע עד תכליתו, גם הם טועים, כי הלא ראינו כי גם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר וגו', וכאשר נפרד ממנו לצד שמאל קרה לו אסון גדול.

[תורה עם חכמה] וזה שאמר הכתוב ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלהי וגו', כלומר הביטו וראו ולמדו ממני, כי משה רבינו ע"ה היה גם חכם גדול בחכמות בני קדם כמבואר

במדרשים, ואמר על דרך זה למדתי גם אתכם כאשר צוני ה' להיות התורה והחכמה בלבבכם גם יחד כמו שדרשו חז"ל (שבת ע"ה) כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים וגו' איזהו חכמה שהיא לעיני העמים זו חשבון תקופות וגימטריאות. וזה שמקונן דוד המלך ע"ה על שאול ויהונתן בנו ללמד לבני יהודה קשת, כי קשת ותכסיסי מלחמה המה לעשו ולאומות העולם למנה, ויעקב איש תם יושב אהלים, אך יהונתן ושאול הראו כי אפשר לחבר שני הענינים ביחד להשתמש בתורה וגם בחכמות העמים, ואף כי היו אריות בתורה וצדיקי עולם, בכ"ז קשת יהונתן לא נסוג אחור וחרב שאול לא תשוב ריקם, כי היו חכמים מחוכמים גם בכל חכמות העמים ותכסיסי גבוריהם. א"כ מעתה יודו כלם כי טוב ללמד גם לבני יהודה קשת גבורים וחכמות העמים, והיא כתובה על ספר הישר, כי טוב וישר מאד שכל ת"ח יהיה לו גם ידיעה רבה בחכמות וידיעות שונות. ויהיו ג"כ עשירים ונדיבים באופן שיוכלו להלביש בנות ישראל שני עם עדנים ועדי זהב כמו שעשה שאול בחיר ה'.

[רב מדור הישן שאינו מלומד] הרבנים הישנים שלא למדו למודי חול וחכמות זרות לפעמים הביאו חרפה על ישראל נגד העמים, וזה מראה בעליל שטוב ללמד לבני יהודה קשת והיא כתובה על ספר הישר. בדור העבר לא היה כמעט רב אחד מגדולי ישראל שהיו יכולים להעמים עליו שליחות הקהל לעמוד לפני השרים להמליץ טוב בעד עדתו, כי אין גם אחד מהם ידע לדבר בשפת המדינה, וכאשר נצרך להם איש הבינים להיות לפה ולפטרון לפני הממשלה, בעל כרחם היו בוררים מאלה שרוחם זרה לעם מקור מחצבתם, וברוסיא העמידו עליהם רבנים מטעם הממשלה שהיו רופאים רוקחים מהנדסין עורכי דין אשר לא ידעו מתורת ישראל בין ימינם לשמאלם, וכל זה גרם רעה לאנשי הקהלה. האין זאת צחוק מכאיב לב שבכל אומה ולשון כהניהם שריהם מנהיגיהם יבחרו אך מאנשים הראוים לאותו איצטלא, ואנחנו אשמנו מכל עם בושנו מכל דור, כי אין גם אחד מהעומדים בראשנו שומרים את תפקידם הראוי להם, הרב משגיח על המרחץ ובית האיטליז, הרופא מסדר קדושין, תלמידי חכמים תחת שואה יתגלגלו, ועיני העדה הם מהנדסין ועורכי דינים והם מליצים לפני מלך ושרים, ומה יש לקוות עוד? ותחת אשר ראוי ונכון שהרבנים יהיו חכמים ומשכילים, זכינו שהמשכילים נעשו אצלנו רבנים.

[חכמה קודמת ליראת שמים] לא על החכמה וההשכלה אנו מצטערים, כי אדרבה היא טובה מאד לרבנים וגם לבני עדתם אם ההשכלה תשתתף עם התורה ויראת שמים, אך הצרה היא כי ההשכלה קודמת לחנוך הנערים ויש טינא בלבם על התורה ודת ישראל, ונצמח עי"ז שורש פורה ראש ולענה. וההורים בעצמם גרמו לזה, כי עוד בשחר טל ילדות בניהם, טרם רכשו להם ידיעה בספרות ישראל, ובטרם הכתה היהדות שורש על תלמי לבבם, והנה האומות הרחמניות על בניהן התחילו להלעיט אותם ולמלא את פיהם חצץ מכל לשונות הגוים ולחנכם בקריאת ספרים כאלה הממשיכים את הלב לטעות אחר ההבל, והמה סף רעל לדת ישראל עד אשר אפס מקום להשתרע בקרבם אמונה והשכלה גם יחד. ומקוים בהם הפסוק בת עמי לאכזר כיענים במדבר, ופרשו המפרשים כי בנות יענה אוהבים לאכול גרוטאות ושברי כלי זכוכית, ומרוב אהבתם לבניהן הרכים מלעיטין גם אותם מאכלים כאלה אשר יאות רק להגדולים, ועי"ז ימיתו מהם הרבה בדמי חייהם. וזה דומה ממש לענינינו, כי לא בסיר ההשכלה מות כ"א באשר חוטפים אותם לפני זמן התפתחות התינוק, בעת שמוחו לא יסביל אותה וימות בלא עתו מיתה רוחנית. וכתב הרמב"ם ביסודי התורה שיכנו חכמים כל חכמה ומדע חיצוניות בשם טיול בפרדס, ואין לאדם לטייל אלא א"כ מלא כרסו תחלה בש"ס ופוסקים. אך אוי ואבוי אם ההשכלה שהיא קשת העמים איננה כתובה על ספר הישר ובאה שלא בעתה ובזמנה, ואם חכמתם קודמת ליראתם יבוא הרוח ועוקרתם כדאיתא באבות.

[אפרים ויהודה] בקינה נאמר ללמד בני יהודה קשת ולא את בני ישראל כלם, כי בישראל היו אז שתי כתות הצוררות זו בזו יהודה ואפרים, יהודה הם המחזיקים בנושנות כי יהודה עוד רד עם אל ועם קדושים נאמן והיו נאמנים לה' ולמלכם, והיה להם בית המקדש וקיימו התורה, אבל אפרים בעמים הוא יתבולל, וחבור עצבים אפרים, כי הם לקחו להם דרך חדשה מהשכלת הזמן אל דרך הגוים, ובדו להם מלבם חגים ומועדים, ויאמר אפרים אך עשרתי מצאתי און לי, ממש כמשכילי זמנינו לומר שוא עבוד אלהים ומה נועיל כי נפגע בו, ואך טוב לבקש תכליתים ואמצעים זמניים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ולאנשים כאלה הרחוקים מתורת ישראל ואמונתו להם תזיק מאד ההשכלה הזמנית שהיא קשת גבורים, ורק לבני יהודה המתימרים עוד בעבור התורה והאמונה, מה נאוה להם גם ללמדם קשת וחכמת העמים, והיא כתובה על ספר הישר, כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים. ולכן יצר לנו מאד אם נראה כי יבחרו איזה קהלות לרבנים מבני אפרים את הרופא ועורך דין וכדומה, אף כי מלאים ידיעות בכל שבע חכמות אך העיקר חסר מן הספר הישר, ואין כתר הרבנות הולמתם **כלל**, כי הם ברבנותם אך כרקב לבית ישראל. ומה מאד **נשמח** ותגיל נפשנו אם יבחרו ברבנים גדולי הורה אשר **גם החכמה** קיננה בלבם לתפארת ישראל גם בעיני העמים, ויתקיים בנו נבואת יחזקאל הנביא קח לך עץ אחד וכתוב

עליו ליהודה וגו׳ ולקח עץ אחד וכתוב עליו ליוסף עץ אפרים וגו׳ וקרב אותם אחד אל אחד וגו׳ והיו לאחדים בידיך, ואז אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצור את אפרים, הרבנים לא ירפאו את החולים והרופאים לא יסדרו גטין וקדושין, ולא יתגדרו איש במלאכת חבירו ושלום על דייני ישראל, וה׳ יבנה על תילה ציון ועריה בבי״א.

קפב

דרשה על לשון הקודש

מיסוד ס׳ הגות לב, חלק השפה העברית

כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה׳ לעבדו שכם אחד (צפניה ג׳).

[לשון לאומית] השפה העבריה יקרה לנו מפאת היותה לשון התורה ולשון שדברו בה אבותינו וכל בני ישראל מקטנם ועד גדולם, בלשון הזה דבר יוסף בהיותו במצרים ופרעה העלהו לגדולה, ודרשו חז״ל עה״פ ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע וגו׳ (בראשית מ״א), רבנן אמרי כיון שבקש פרעה להמליכו עמדו עליו כל גדולי המלכות ואמרו לו עבד תמליך עלינו?! אמר להן פרעה בן חורין הוא בן גדולים הוא. מה עשו עמדו וכתבו שבעים פתקין בשבעים לשון והשליכו לפניו, והיה נוטל כל פתק ופתק וקורא אותו, ולא עוד אלא שהיה יודע בלשון אחרת שלא היו המצריים יכולין לשמוע, ואיזו היא זו לשון הקודש, וכן הוא אומר עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע (תהלים פ״א). מיד נתביישו כל החכמים של פרעה, אמר להם פרעה אילו היה עבד לא היה יודע כל הלשונות הללו. התחילו כולן מקלסין אותו, ולא החרטומים בלבד אלא אף פרעה בעצמו היה מקלסו דכתיב הנמצא כזה א״ש אשר רוח אלהים בו וגו׳ (מדרש הגדול). וכשעבדו ישראל במצרים לא שכחו את לשון עמם, ולא שינו את לשונם בינם ולבין עצמם, אך למדו לדבר גם בלשון המדינה. ויותר נראה כי המון העם באמת שכחו את לשונם מכובד השעבוד, אך שבט לוי שלא נשתעבדו במצרים וגם ראשי העם שמרו את לשון עברית לצרכי קודש והשתמשו בלשון מצרי לצרכי חול ודבריו הדיוטים. וכן משמע מהמדרש שאמרו חז״ל מדוע פתח הקב״ה עשרת הדברים במלת „אנכי״? ר׳ נחמיה אומר אנכי לשון מצרי הוא, למה הדבר דומה למלך שנשבה בנו ועשה ימים רבים עם השובאין ולמד סיחתן של אותן השובאין, כשלקח נקמה באויביו ומילט את בנו והביאו בא לסוח עמו בלשונו ולא היה יודע, מה עשה התחיל לספר עמו בלשון השובאין. כך עשה הקב״ה עם ישראל, כל אותן השנים שהיו ישראל במצרים למדו סיחתן של מצרים, כשגאלן הקב״ה ובא ליתן להם את התורה, לא היו יודעין לשמוע, אמר הריני מסיח עמהן בלשון מצרי „אנוך״. אדם שהוא מבקש לומר לחבירו במצרים „אני״ אומר אנוך. לכך פתח הקב״ה בלשונם ואמר אנכי (תנחומא). ואפשר גם משה רבינו תרגם את דברי התורה לבני ישראל, כמו שנאמר הואיל משה ב א ר את התורה הזאת (דברים א׳). אבל לאחר שנגאלו וישבו כלם בתוך עמם ועל אדמתם, החזירו את עטרת לשון עברית למקומה וכל העם השתמשו בה, ובה נבאו נביאיו ושררו משורריו, ואי אפשר לחשוב כי הנביאים שהוכיחו את המון העם דברו עמהם לשון העברית שלא שמעו ולא הבינו, כי המוכיח מוכרח לדבר בלשון העם כדי לעשות רושם על שומעיו. וגם מצינו כי ההמון ידע רק את השפה העברית ורבשקה דבר יהודית היא עברית באזני העם (מ״ב י״ח). ורק גדולי המדינה אליקים ושבנה ויואח הבינו גם לשון ארמית שהיתה השפה הדפלומטית בימים ההם בכל קדמת אסיא.

[לשון ארמית] כשגלו עשרת השבטים מארצם ורובם התישבו בארם צובה ובארם נהרים (מיסופיטמיא), החלו הגולים האלה להתבולל מעט מעט בין הגוים, ובדור השני והשלישי כבר היו רבים בהם שלא יכלו לדבר עברית ודברו רק ארמית, והנביא ירמיהו שהשתדל בימי יאשיהו המלך להשיב את הנדחים האלה לאבותיהם בפנותו בקריאתו אל „בית ישראל״ הם עשרת השבטים שגלו אל ארץ הכלדיים שהיו חוזים בכוכבים, אמר להם: אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה, והוכרח להשתמש בשפה הארמית בדברו אל ההמון העם, ויאמר: כדנה תאמרון להום אלהא די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא ומן תחות שמיא אלה (ירמיה י׳). ובדורות הבאים שכחו הגולים האלה לא רק השפה העברית אלא גם את הכתב העברי, וידברו כלם ארמית ויכתבו בכתב אשורית. וראיה לזה מהמדרש, שאמר ר׳ נתן דבית גוברין ארבע לשונות נאין הן שישתמשו בהן העולם, יוני לזמר, פרסי לאלייה (לקונן elegy), עברי לדבור, רומי לקרב (מלחמה), וי״א אף אשורית לכתב. עברית יש לה דבור ואין לה כתב, אשורית יש לה כתב ואין לה דיבור (כי כבר נשכחה השפה), בחרו להם כתב אשורית ולשון עברית. בורגני אחד אמר בררו להון (הגוים) כתב רומי ולשון יוני, ר׳ יהודה בר׳ סימון אמר גנאי הוא לה שחותמת (בכתב) לשון שאינה שלה, ור׳ חנין בר אדא אמר אעפ״כ היא מעיזה פניה וטופרה די נחש וגו׳ ופום ממלל רברבן (דניאל ז׳) ואינה חותמת בלשונה (אסתר רבה סוף פ״ד). גם

בני יהודה שגלו לבבל רובם שכחו את לשונם והשתמשו בארמית, ורק גדולי העם וחכמיו שמרו שפתם מכל משמר, עדים הם הנביאים יחזקאל חגי זכריה ומלאכי שנבאו לעם אשר בגולה בעברית, אך זה היה בדור הראשון והשני, ודניאל ועזרא שהיו מן האחרונים, חלק גדול מדבריהם היה בארמית (דניאל מפרשה ב׳ עד ח׳ ועזרא מפ׳ ד׳ עד ח׳). התבוללות היהודים בבבל ע״י נשואין היתה נכרת ביחוד בדור הנולד מתערובת, ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים יהודית (נחמיה י״ג). ומאז והלאה לא היתה עוד לשון העברית לשפה מדוברת בין העם רק ליחידי סגולה והם שמרו אותה לצרכי קדושה, ובכל משך הבית השני השתמשו בשפה הארמית בעסקי מו״מ ושטרי הדיוטות, והלשון העברית נשארה רק בכתבי הקודש ובתפלות שתקנו אנשי כנסת הגדולה, וחובת האב היתה ללמד לבנו לשון הקודש כדי שיבין את התפלות בלשון שנכתבו, ובחפצם שלא ישנו התפלות מתכונתן העברית אמרו שאין לשנות ממטבע שטבע חכמים בתפלות וברכות, אבל שאר תחנות ובקשות הפרטיות נערכו בלשון העם בארמית. ותקנו חכמים התפלה בצבור כדי להוציא עמי הארץ שלא היו מבינים עברית. ולקריאת התורה בעברית חברו מתורגמן כדי לבאר הדברים בלשון העם. ומקרא בכורים התקינו שיהיו מקרין את מי שיודע ואת מי שאינו יודע כדי שלא לבייש את עמי הארץ (בכורים פ״ג).

[אחר החורבן] בסוף שנות הבית השני השתדלו עוד חכמי ישראל להחזיק בלשון העברית בכל כחם, מלבד התפלות שתקנו בלשון הקודש ערכו גם תלמודם בלשון הזה, כי לשון המשנה קרובה מאד ללשון עברית, ובבתי החכמים דברו עברית, ואפילו אמתא דבי רבי ידעה לדבר כן (ר״ה כ״ו), ורבי אמר בארץ ישראל לשון סורסי (Syriac) למה? או לשון הקודש או לשון יונית (ב״ק פ״א), כי ירא לתווך ביניהן להכנים לשון סורסי שקרובה ללשון ארמית ותוכל להתחרות עם העברית יותר מלשון הגוים. וכ״כ היתה חביבה לשון הקודש בעיני חכמים עד שרבי מאיר הבטיח עולם הבא למדבר בלשון הקודש (ירושלמי שבת פ״א פ״ג). אולם בארץ בבל ששם גלו רוב חכמי ישראל לא יכלו לכבוש את לשון ארמית לשון העם, ושלטה גם בבתי המדרש ובה נסדר התלמוד, ונדחתה מפניה הלשון העברית, ונשארה רק בבתי כנסיות לשאת בה רינה ותפלה, וגם ברכת המזון וכל ברכות הנהנין בבית. ומיראתם פן יעתיקו התפלות ללשון ארמית כדי שיבינו עמי הארץ שדברו בלשונה, אמרו „אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי וכל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי השרת נזקקין לו, שאין מלאכי השרת נזקקין ללשון ארמי (שבת י״ב, סוטה ל״ג). וכ״כ למה, כדי שלא לשנות נוסח התפלה בעברית שתקנו אנשי כנה״ג, ושלא לנתק את פתיל הקודש שהוא חיית האומה הישראלית. כל זמן שרוב החכמים ישבו בבבל השתמשו בלשון ארמית וגם זמן רב אח״כ עד סוף זמן הגאונים. אבל לאחר שנתפזרו היהודים בארצות ספרד אשכנז וצרפת שכחו את הלשון הארמית ולמדו לשון המדינה ובפרט לשון ערבית, ואז חזרו להשתמש לצרכי קדושה את השפה העברית. הרמב״ם היה הפוסק הראשון אשר חבר ספרו הגדול יד החזקה בלשון המשנה הקרובה לעברית. כי ראו ונוכחו כי לשון הקודש היא מאחדת את כל היהודים בכל ארצות פזוריהם, והוא הבריח התיכון המחברת את כל קורות בית ישראל בגלות ומחזקת את יהדותם.

[העת החדשה] תנועת התחיה ואחריה הריפורמציא הקיפה את כל העולם והתגברה בקרב הנוצרים התשוקה ללמוד ולדעת את הלשון העברית כדי לעמוד על פשוטם של כתבי הקודש במקורם העברי. קתדראות מיוחדות נוסדו אז באקדמיות שונות, ובתוכן האקדמיא בפרים להוראת שפת עבר. וביחוד הצטיין החכם בוקסטורף בספרו הקונקורדנציא והליקסיקון על לשונות עברית וארמית, ומהם ראו המשכילים מבני עמנו בתקופת מנדלסון להחזיר עטרת לשון עברית למקומה הראוי לה ע״י באורים חדשים לתנ״ך וספרי השכלה בכלל. ומפני שהתחרות הזאת באה להם ממקור הנוצרים לכן חשדו אותם היהודים החרדים במינות ואפקורסות והרחיקו מהם, אבל לא מפני שהיה להם טינא על השפה העברית, כי אדרבה הם אהבו את השפה ולא חדלו מלכבדה בקדושה מיוחדת, עד כי החסידים ואנשי מעשה לא דברו ביום השבת לשון חול רק לשון הקודש, ורבי יונתן אייבשיץ בעל „כרתי ופלתי" בדרשתו לפני העם מתאונן לאמר: הביטו נא וראו כמה גדלה מעלת לשון הקודש והיא המקרבת ישועה וגאולה, ובעונותינו הרבים היא, לשון עברית, ככלה בבית אביה עלובה ורטושה, אין איש שם על לב לדבר בצחות הלשון בעברי אמתי, וכל אחד חותר ללמד בנו לשון צרפת, אלמנייא (אשכנזית), וכדומה מהלשונות, כל המרבה לדבר הרי זה משובח ולשון עברית אין משגיח בה וכו׳ בושני מכם עם קדוש איך נשכח מאתכם לשון הקודש כלו מחמדים וכו׳ (יערות דבש ח״ב). החשד שחשדו היראים את מוקירי הלשון העברית בין המשכילים מהעת החדשה כי אין כוונתם רצויה, נתאמת אח״כ בהראותם לדעת כי המשכילים השתמשו בשפה העברית רק למעברה וגשר להעביר את השכלתם ע״י הלשון הקודש ללשון אשכנז ולשונות אחרות, כי כיון שלמדו המשכילים לשון אשכנז ע״י העתקת מנדלסון את התנ״ך, התחילו לכתוב את ספריהם בנוגע ליהדות בלשון אשכנז ולאט לאט נשכחה הלשון העברית מפיהם. תחת אשר היראים כתבו ספריהם רק בלשון הקודש, וגנאי

היה לת"ח לקרוא בספר שנכתב בלשון יהודית־אשכנזית שהניחו רק לנשים ועמי הארץ.

[התנערות הלאומיות] התבוללות היהודים האשכנזים עם הנוצרים שכניהם בשפתם ובדרכי חייהם גרמה הרבה לאיבוד היהדות ביניהם, ורבים יצאו מכלל ישראל והמירו את דתם בדת הנוצרית. ומי יודע עד כמה היתה התבוללות מתפשטת באשכנז לולי שקמה לתחיה רוח הלאומיות הכללית, שהחלו כל העמים אפילו הפחותים והגרועים להתפאר בלאומית שלהם, כי אז התחילו גם המשכילים מבני עמנו להתנער בתרדמותם, והרעיון של „שיבת ציון" הבריק לפניהם וקמה תחיית הלאומית והתשוקה העזה לארץ אבותיהם, ומתחיה זו התעוררה גם התנועה לתחיית השפה העבריה, כי זו נוגעת בזו. ומפני שגם התעוררות הלאומית נתהוה ממקור זר ולא באה ממקור היהדות, ידענו כי אם תחדל רוח הלאומיות הכללית להיות שוררת בין הגוים ממילא תבטל תנועת הלאומית של המשכילים ועמה תספה תנועת השפה, תחת אשר איש התשוקה לארץ אבותינו וקדושת לשון העברית לא תכבה לעולם בלבות היראים.

[שמוש הלשון] היראים אומרים כי היא שפה קדושה ואין לנו רשות להשתמש בה לצרכי חולין ובפרט לכתוב בה ספורי עגבים ונבול פה, עד כמה חששו חז"ל על טהרת השפה לדבר בה רק לשון נקייה נראה מדרשתם עה"פ ומן הבהמה אשר לא טהורה היא (בראשית ז'), אריב"ל לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו, שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו שנאמר ומן הבהמה אשר לא טהורה היא (פסחים ג') כי „אשר לא טהרה היא" או „אשר איננה טהורה" יש בהן י"ב אותיות, תחת מלת מן הבהמה „טמאה" שיש בה ד' אותיות נמצאו יתרות שמונה אותיות. ואמר ר' יודן בר מנשה דרש הפסוק בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש (משלי ח'), אף כשבא לפתוח בסימני בהמה טמאה לא פתח אלא בסימני טהרה שלה, את הגמל כי לא מפרים פרסה אין כתיב כאן, אלא כי מעלה גרה, ואת החזיר כי לא מעלה גרה אין כתיב כאן אלא כי מפרים פרסה (ויקרא י"א), כך דוד שהקב"ה העיד עליו ואמר בקש ה' לו איש כלבבו (ש"א י"ג) מה בוראו לא הוציא דבר מגונה אף דוד כן, ואמר אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ולא אמר ארור האיש אשר הלך בעצת רשעים (מדרש תהלים). ולאלה המלעיגים על שפת יהודית־אשכנזית וקוראים אותה שפת בבל, נוכל לומר כי מוטב לדבר ולכתוב דברים טובים בשפה זו מלדבר דברי רוח או לכתוב דופי בשפה היפה השרידה היחידה הלשון העבריה, ועל העושים כן יש לקרוא „ולא יחללו את קדשי בני ישראל". ולאלה המשכילים היושבים בארץ הצבי ומעתיקים ספרי טלסטאי וכדומה בלשון הקודש נוכל לאמר „ותבואו ותטמאו את ארצי ונחלתי (לשון הקודש) שמתם לתועבה".

[סגולת הלשון] סגולת השפה העברית לנו בית ישראל היא מפני שכחה גדול לאחד ולחבר את כל היהודים הנמצאים בכל ארצות התבל לאגודה לאומית אמתית, כי היהודי היושב באסיא יוכל לדבר או לכתוב לאחיו היהודי היושב באפריקא, אירופא, אמריקא או אוסטרליא, והיא כלשון איספרנטא שרוצים החכמים לעשות לשפה אחת בארץ ועדיין לא עלתה בידם. אך זה דוקא אם הלאומית היא „אמתית" ר"ל שנוסדה על דת ישראל וקורותיו ודברי ימיו, כי אם לא כן למה לנו לאחד את כל היהודים ע"י השפה לאגודה אחת? מדוע לא נתחבר להגוים שכינינו ע"י שפת המדינה שיש גם לה ערך רב ותכלית יותר טובה ונמרצה מאשר יש ללשון עברית? שפתנו יקרה לנו מאד מפני שבה נתנה התורה ובה דברו נביאנו ובה רשומים כל קדשי בית ישראל ונכתבו כל ספרי חכמינו, ולכן אותם העוזבים את כל אלה ופונים מן העבר ושמים פניהם רק אל ההוה ואינם מאמינים בעתידות דומים למי שעושה דלת ואין לו בית לקבוע בו, או התוחב מסמור בקיר מבלי בגד לתלותו עליו. העושים כן משפיעים על דור הפלגה בדעות ואמונה אף שיש להם שפה אחת ודברים אחדים, כי לא השפה היא התכלית רק המדובר בה, ומצד אחר צריכים היראים להשתדל ולהתאמץ להפיץ דעת השפה בין כל פנות העם ביחד עם האמונה וכל קדשי ישראל, ואז יש תקוה שתקוים בנו נבואת הנביא, כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד, ואז נהיה כולנו עם אחד המדבר בשפה אחת ודברים אחדים, ומציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם הכל בשפה ברורה, דברים קדושים בלשון הקודש.

קפג

דרשה על ארץ ישראל

מיסוד ס' הגות לב, חלק ארץ ישראל

החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך, לאהבה את ה' אלהיך לשמוע בקולו וגו' לשבת על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם (דברים ל').

[ארץ ישראל לקיום האומה] ערכה של ארץ ישראל לקיומה של האומה הישראלית הוא כערך הבית לקיומו של האדם הפרטי שהוא בעל הבית ועומד

ברשות עצמו ואין עליו עול זר ואינו עבד לאדון הבית. כל אומה היושבת בארצה בת חורין היא ברוחה, ומתפתחת כחותיה לפי נטיותיה הטבעית, היא שומרת את תורתה ומנהיגיה ומדברת בשפתה, אבל אומה היושבת בארצות זרים היא שפחה לאדוניה המושלים שם, ומושפעת מתורת אחרים ומנהגים זרים, ואין כל בחירה חפשית בידה לבחור לה דרך החיים לעצמה, כן הוא בחיים הרוחניים וכן הוא בחיים הגשמיים. אומה היושבת בארצה מסדרת לה עבודותיה ומקורות פרנסותיה שתוכל לפרנס את כל בניה, איש איש לפי כשרונו ולפי סוג עבודתו, ואם הסדרים הישנים אינם מתאימים עוד לתעודתם היא מנסה ובוחנת ובוחרת לה סדרים חדשים לפי רוחה ולפי תנאי חייה, ואיש מן החוץ לא יעכב בידה, אולם אומה בארצות זרים ידיה ורגליה אסורות, ומוכרחת לקבל עליה סדרי החיים שאחרים מסדרים להם לטובתם הם, והיא אנוסה להתעסק ולעבוד רק במקצועות אלה שהזרים מניחים לה, בין אם מתאימים הם לכשרונות אישיה ובין אינם מתאימים, בין אם די בהם לפרנס את עצמם ובין שאין בהם סיפוק להחיותם, בין אם מרוממים הם את רוחם או משחיתים אותה, כי אינם נזקקים לרצונם ולנטיותם רק לחפץ ונטיית האחרים אשר יושבת בגבולם.—זהו גורלה של אומה היושבת בארצה, וזהו גורלה של אומה הנודדת בארצות נכריות. לפיכך בבוא התורה להעיד בישראל את השמים והארץ, אמרה: החיים והמות נתתי לפניך וגו׳ ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך, ובחרת בחיים זו אומנות (ירוש׳ קדושין פ״א) לפרנס את בני הבית, ובחרת בחיים רוחניים לאהבה את את ה׳ אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו כי הוא חייך ואורך ימיך, אך יש תנאי הכרחי לחיים באלה המורכבים מחומר ורוח, והוא „לשבת על האדמה אשר נשבע ה׳ לאבותיך״, כי רק על אדמת ישראל יכול אתה לראות „את החיים ואת הטוב״, לא כן בארץ העמים שהיא ארץ טמאה בגושה בחיים הגשמיים וגם באוירה בחיים הרוחניים והמוסריים.

[תקנות לישוב הארץ] ראשי עמנו וחכמינו לפני החרבן ואחריו הבינו היטב את ערכה של א״י לקיום העם, ובראותם כי הרומיים אוחזים בכל האמצעים שבידם לנשל את ישראל מנחלתם ובני ישראל עוזבים את ארצם והולכים להם להתישב בארצות העמים, וגם הנשארים בארץ מוכרים או משכירים את אחוזותיהם לנכרים להפטר מהמסים הכבדים, וחששו שמא תעבור כל הארץ לרשותם של הרומיים, וכדי לעצור בעד הסכנה הזאת עמדו לתקן תקנות להגן על אדמת הקודש שלא תצא מרשות ישראל לרשות הגוים, למען לא יתנכר המרכז היחידי של התורה ודת ישראל. ולתכלית זו מכוונים שני סוגי תקנות שעשו אז, סוג אחד מכוון לשמירת האדמה ביד ישראל, וסוג שני מכוון להשארת העם בארץ, ושניהם מובילים לתכלית אחת, לקבוע מרכז ישראל בארץ האבות. תקנות מסוג הראשון הן: א׳) אין מוכרין להם לנכרים במחובר לקרקע, לא תתן להם חנייה בקרקע, אין משכירין להם שדות (ע״ז כ׳ כ״א). ב׳) המוכר שדהו לנכרי לוקח ומביא ממנו בכורים ומפני תקון העולם, בכל שנה צריך המוכר ליקח מן הנכרי בכורי פרותיה בדמים יקרים ומביאים לירושלם, שלא יהא רגיל למכור קרקע בא״י לנכרי, וגם אם מכר יטריח לחזור אחריה ולפדותה (גיטין מ״ז ע׳ רש״י). ג׳) המוכר ביתו לנכרי דמיו אסורים (שם מ״ד). ד׳) ישראל המחכיר שדהו לנכרי וכן הנותן לו שדהו בקבלה חייב הישראל לעשר את המעשרות, וסברו חכמים לומר שאפילו במקום שאין ישראל מצויים חכירם ואל תשכירם לנכרי (ירוש׳ דמאי פ״ו). ה׳) ישראל המקבל למחצה לשליש ולרביע שדה מן הנכרי חייב לעשר גם חלקו של בעל השדה, וכן המוכר שדה מן הנכרי חייב לעשר, כדי שתהא השדה בורה בידו ומכרנה בדמים קלים (שם). ו׳) הלוקח בית בא״י מן הנכרי כותבין עליו אוני (שטר מכירה) אפילו בשבת משום ישוב א״י (ב״ק פ׳ ע״ב), שכן מצינו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת (ירוש׳ מו״ק פ״ר ד׳). ואל הסוג השני שייכות התקנות האלה: א׳) גזרו טומאה על ארץ העמים פעמים (שבת ט״ז), ב׳) גזרו שביעית על סוריא, מקום הכניסה של היהודים הנודדים מארץ ישראל, שלא יהיו הולכים ומשתקעים שם (ירוש׳ שביעית פ״י ב׳). ג׳) וממעם זה גזרו על בבל חיוב תרומות ומעשרות, כי בבבל הוא המקום השני שנדדו שם היהודים (עי׳ ירוש׳ חלה). ד׳) אין שוכרין פועלים נכרים (תוספתא פאה פ״ג, ירוש׳ חלה פ״ב), ונתנו טעם לזה מפני שאין בקיאים בלקט ולא יניחו את העניים ללקט, אבל תכליתן ברורה „לבל יניחו חיק אמם לחבק חיק נכריה״ או כמליצתן האחרת „הנטיעה של חמדה שהיתה לנו בא״י לא תצא לחוץ לארץ ותאבד חמדתה ותיבש (ירוש׳ מ״ק פ״ג א׳). התקנות האלה עשו בשעתן את פעולתן. ואף כי בימי רבי יוחנן כבר היו רוב הבתים בידי הנכרים, והוא „בעי מעתה אין הבתים שלנו״ (ירוש׳ ערובין פ״מ ד׳), אבל בכלל היה ישוב של יהודים בא״י גם בימי תלמידיו ר׳ זירא ור׳ אלעזר אך ספק היה בידם אם א״י רובה ישראל או רובה נכרים, ואמרו „לית אנן יכלין משערין בהון״ (ירוש׳ דמאי פ״א ב׳). ובכל משך הזמן ההוא בערך מאתים וחמשים שנה אחר החרבן, היתה א״י מרכז התורה היחידי של העם, ואז נסדרו כל מדרשי חז״ל מכילתא ספרא וספרי, סדרי המשנה, התוספתא וחלק גדול מתלמוד ירושלמי. וכל זה היה יכולים לעשות בשביל שרוב א״י היה ביד היהודים, עד שדרשו וזהב הארץ ההיא טוב (בראשית ב׳), מלמד שאין תורה כתורת א״י ולא חכמה כחכמת א״י, שם

הבדולח ואבן השהם, מקרא משנה תלמוד (ירושלמי) ותוספתא ואגדה (ב"ר פט"ו), עד אשר גלו משם חכמי ישראל לבבל, ושם נתאחדו עם חכמי בבל וחברו תלמוד בבלי.

[חביבת הארץ] ארץ ישראל היא חביבה להקב"ה וקוראה „ארצי" (יואל ג' ב'), ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה (דברים י"א י"ב). רבי אומר וכי אותה בלבד הוא דורש והלא כל הארצות הוא דורש, שנאמר להמטיר על ארץ לא איש מדבר לא אדם בו (איוב ל"ח)? אלא הוא דורש אותה תחלה ובשבילה הוא דורש כל הארצות וכו'. ד"א מגיד הכתוב שנדרשת בשכר דרישה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם (דברים י"א כ') ואומר ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים ירשום למען ישמרו חקיו ותורתיו ינצורו (תהלים ק"ח) וכו' (ספרי). כתיב כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה (דברים ח'), אתה מוצא בדרכי המקום שכל מי שהוא חביב הוא קודם את חבירו, תורה לפי שהיא חביבה מכל נבראת קודם לכל, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח'), בית המקדש לפי שהוא חביב מכל נברא לפני כל, שנאמר כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (ירמיה י"ז), ארץ ישראל שהיא חביבה מכל נבראת קודם לכל שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות וגו' (משלי ח'), ארץ אלו שאר ארצות וחוצות אלו מדבריות וראש עפרות תבל זו ארץ ישראל שנאמר משחקת בתבל ארצו (שם). למה נקראת תבל שהיא מתובלת בכל, שכל שאר ארצות יש בזו מה שאין בזו, אבל א"י אינה חסרה כלום שנאמר ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר כל בה. דבר אחר למה נקרא שמה תבל ע"ש תבלין שבתוכה זו תורה, שנאמר בגוים אין תורה (איכה ב') מכאן שהתורה בא"י וכו'. הרי הוא אומר ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים (ירמיה ג'), ארץ חמדה שעשויה חווילאות חווילאות (בנינים) למלכים ושלטונים, שכל מלך ושלטון שלא קנה בא"י חווילאות אמר לא עשיתי כלום. ר' יהודה אומר וכי ל"א מלכים שהיו לשעבר כולם היו בא"י? אלא כדרך שעושים ברומי עכשיו שכל מלך ושלטון שלא קנה פלטיאות וחווילאות ברומי אומר לא עשיתי כלום [הערה. וכן בזמן הזה כל הממשלות וכל ראשי האמונות השונות יש להם חווילאות בא"י ומבקשים חלק ממנה]. ומתוארת נחלת צבי, מה צבי זה קל ברגליו מכל בהמה וחיה כך פירות א"י קלים לבשל מפירות של שאר ארצות. ד"א מה צבי זה כשאתה מפשיטו אין עורו מחזיק את בשרו כך א"י אינה מחזקת פירותיה אלא בשעה שישראל עושים את התורה (ספרי).

[ישוב הארץ] ת"ר לעולם ידור אדם בא"י ואפילו בעיר שרובה גוים ואל ידור בחו"ל ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בא"י דומה כמו שיש לו אלוה, וכל הדר בחו"ל דומה כאילו עובד ע"ז שנאמר לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים (ויקרא כ"ה), וכן אמר דוד כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים (ש"א כ"ו) וכו' (כתובות ק"י). כתיב מי יתן לי אבר כיונה אעופה אשכונה (תהלים נ"ה), מדבר באברהם דכתיב ויעבור אברהם בארץ וגו' (בראשית י"ב) למה כיונה, רבי עזריה בשם ר' יודן בר סימון אמר, לפי שכל העופות כשהן יגעין ינוחו על גבי סלע או על גבי אילן, אבל היונה כשהיא יגעה קופצת באחת מאגפיה ופורחת בשניה שנאמר אעופה אשכונה, הנה ארחיק נדוד אלין במדבר סלה, נדנוד אחר נדנוד טלטול אחר טלטול, מוטב ללין במדבריות של א"י ולא בפלטינין של ארץ העמים (ב"ר פל"ט). ישראל נמשלו ליונה והגלות תכופה עליהם מבלי מנוחה כיונה זו שקופצת תמיד מאחת מאגפיה, עד אשר ימצא להם מקום מנוחה בא"י. ר' זירא הראה כמה חביבה עליו א"י כי כאשר עלה מבבל לא"י ולא אשכח מברא (משוט לעבור הירדן) נקט במצרא וקעבר (נסר מושלך על רוחב והבל מתוח למעלה לאחוז בו, וסכנה היא לעבור בדרך זה). אמר ליה ההוא מין, עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאדונייכו („נעשה" קודם „נשמע"), אכתי בפיזותייכו קיימיתו. א"ל דוכתא דמשה ואהרן לא זכו לה, אנא מי יימר דזכיני לה! ר' אבא מנשק כיפי דעכו, ר' חנינא מתקן מתקליה (מכשולי הדרך), ר' אמי ורב אסי קיימי משמשא לטולא ומטולא לשמשא (שעמדו ממקום שהשמ"ש בוער שם למקום צל בקיץ וממקום צל לחום השמש בחורף כדי לחבב עליהם הישוב), ר' חייא בר גמדא מגנדר בעפרה לקיים מה שנאמר כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו (כתובות קי"ב). ר' זירא עבר ירדנא במנוי (ירוש' שביעית פ"ד ט'), והכל כדי להראות חיבתם לארץ. מעשה בר' יהודה בן בתירא ור' מתיא בן חרש ור' חנינא ור' יונתן שהיו יוצאין לחו"ל והגיעו לפלטום (חוץ לגבול א"י) וזכרו את ארץ ישראל, זקפו עיניהם וזלגו דמעות וקרעו בגדיהם, וקראו המקרא הזה: שמור ושמרת את כל הדברים האלה וגו' וישבת בארצם (דברים י"ב), ואמרו ישיבת א"י שקולה כנגד כל המצות שבתורה וחזרו למקומם. וכן היה המעשה בר' אלעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר שהיו הולכין לנציבין אצל ר' יהודה בן בתירא ללמוד הימנו תורה והגיעו לציידן וזכרו את א"י וכו' וחזרו למקומם (ספרי דברים פיסקא פ'). ואמרו אין יוצאין מארץ לחו"ל אלא א"כ עמדו סאתים בסלע, אר"ש אימתי, בזמן שאינו מוצא ליקח אבל בזמן שמוצא ליקח אפילו עמדה סאה בסלע לא יצא. לדברי רשב"י נענשו אלימלך ובניו מפני שיצאו לחו"ל (ב"ב צ"א).

[קבורה בא"י] כל האבות היו מחבבין קבורת

א"י, כי ארץ ישראל נקראת „ארץ חיים" (יחזקאל כ"ו כ') וארצות החיים (תהלים קט"ז). קבורת א"י מכפרת שנאמר וכפר אדמתו עמו (פסיקתא רבתי פ"א), ואפילו מי שנולד בחו"ל אם הוא קבור בא"י הרי הוא כאילו קבור תחת המזבח, אך אינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה (כתובות קי"א), ר"ל אם מת בחו"ל והובא גופו לקבורה בא"י. וע"ז אמרו בזהר, כל מאן דזכי לאתקשרא בחייוי בהאי ארעא קדישא זכי לאתקשרא לבתר בארעא קדישא עלאה, וכל מאן דלא זכי בחייו ומייתין ליה לאתקברא תמן, עליה כתיב „ונחלתי שמתם לתועבה", רוחיה נפק ברשותא נוכראה אחרא, וגופיה אתי תחות רשותא דארעא קדישא, כביכול עביד קודש חול וחול קודש (זהר אחרי מות ע"ב:). כי המת מטמא הארץ. אבל אין מורין כן, כי חז"ל התירו לפנות המת מקברו בחו"ל כדי לקוברו בא"י (ש"ע יו"ד סי' שס"ג). גם נוהגין לשים עפר א"י על גוף המת הנקבר בחו"ל ונחשב לו כאילו קבור בא"י (עי' מדרש תלפיות ד"ה א"י).

[עלייה לא"י] גם אחר החורבן לא חדלו בני ישראל לעלות לירושלם, וכמו שאמרו במדרש (שה"ש פ' הנך יפה) מה יונה אע"פ שאת נוטלת גוזליה מתחתיה אין מנחת שוכבה לעולם, כך ישראל אע"פ שחרב ביהמ"ק לא בטלו שלש רגלים בשנה, והחילוק בין העלייה בזמן הבית ובין העלייה אחר החרבן מתאר לנו המדרש (איכה רבתי פ"א סי' נ"ט) עה"פ אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי, כנסת ישראל אומרת לפני הקב"ה לשעבר הייתי עולה לירושלם ודרכים מתוקנים ועכשיו בשך שנאמר לכן הנני שך את דרכך בשיחים, לשעבר הייתי עולה ואילנות מסוככות על ראשי ועכשיו תלוי עלי השמש, לשעבר הייתי עולה בצלו של הקב"ה ועכשיו בצלן של מלכיות וכו' לשעבר הייתי עולה בשירות ובזמירות לפני הקב"ה ועכשיו בבכיה סלקא ובבכיה נחתא וכו'. ואמר ר"א הרואה ערי יהודה בחורבנן אומר ערי קדשך היו מדבר וקורע, ירושלם בחורבנה אומר ציון מדבר היתה ירושלם שממה וקורע, בית המקדש בחורבנו אומר בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבותינו היה לשרפת אש וכל מחמדנו היה לחרבה וקורע (מ"ק כ"ו).

[העליה בסוף האלף החמישי] בין גדולי ישראל אשר התנדבו לעלות לא"י ולא חששו לסכנת הדרך היה המשורר ר' יהודה הלוי, ולפי ההגדה בבואו בשערי ירושלם נשק את עפרה ויקונן בהשתפכות נפשו את שירו „ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך" (בערך שנת ד"א תת"ק). הרמב"ם עלה לירושלם הוא ובני ביתו ואביו להתישב שם בחדש חשון ד"א תתקכ"ו (1165). הנוסע ר' בנימין מטודילא עבר בכל ערי א"י בשנת ד"א תתקל"ג (1173), ובשבע שנים אח"כ סבב אותן ר' פתחיה מרגנשבורג. ואחר שבאה א"י תחת ממשלת השלטן סלח-אדין בשנת ד"א תתקמ"ז (1187) הורשו ליהודים לבקר את ירושלם והמקומות הקדושים ואז גברה התשוקה לעלות לארץ הקדושה, ובפרט ממקומות הסמוכות כמו דמשק ארם צובה ומצרים. בשנת ה"א כ"ז בירח אלול (1267) עלה לירושלם הרמב"ן ויחדש הישוב שם. ואחר גירוש היהודים מספרד נתרחב הישוב שם ע"י הנרדפים והאנוסים שבאו לא"י לשוב לדת אבותיהם. ובפרט גדל מספר העולים בצפת מן המקובלים בזמן האר"י ז"ל (נולד בירושלם בשנת רצ"ד ונפטר בצפת ה' אב שנת של"ב). השל"ה היה הראשון מעדת האשכנזים שהתישב בצפת (נולד בפראג בשנת שי"ח ונפטר בצפת בשנת שפ"ח).

[ישוב האשכנזים] תחלת הישוב החדש של היהודים האשכנזים היה ע"י החסידים, בחדש חשון שנת תס"א (1701) כאשר עלתה שיירא של רבנים וחסידים מארץ פולין ובראשם ר' יהודה החסיד משעדליץ (אינו ר' יהודה החסיד בעל ספר חסידים), עם ר' גדליה מסימיאטיטש בפולין, והתישבו בירושלם ויכוננו שם ביהכ"נ ודירות במקום שנקרא עתה חורבת ר' יהודה החסיד, וכחמשים שנה אח"כ באו החסידים ר' אברהם גרשון קוטבר גיסו של ר' ישראל בעש"ט עם ב"ב בשנת תק"ז (1747). בשנת תקס"ה (1805) עלו לא"י שלשה מתלמידי הגר"א מווילנא ובראשם ר' ישראל משקלאוו והם יסדו את עדת הפרושים בא"י, ומהם נתהווה הישוב של בני רוסיא ופולין. בעלי הישוב תקנו קופות א"י אשר יקבעו בערי חו"ל וכמעט כלם נודבים להחזקת אנשי הישוב בא"י ובפרט הלומדים שם ומתפללים בעד היושבים בגולה. פרוטות הקופות האלה הנגבות ע"י כוללים שונים מחו"ל, פעלו פעולתן לטובת הישוב הישן הרבה יותר ממליונים רבים שהוציאו בזמן האחרון לטובת הישוב החדש, ולולא הישוב הישן לא היה מקום לישוב החדש כלל. ואי אפשר לכחד כי רוב מנין ורוב בנין של אחינו בא"י הוא פרי הישוב הישן. ולכן אולת הוא וכלימה להמשכילים אשר ילעיגו ויוציאו דבה על אנשי הישוב הישן, והיה בדעתם לבטל את החלוקה מקופות א"י, עד אשר נוכחו לדעת כי הם בעצמם מוכרחים להשתמש באמצעים כאלה.

[חובבי ציון] בשנת תרמ"א נתעוררה ברוסיא תנועת „חבת ציון", ושאיפתה היתה לברוא בא"י ישוב גדול של יהודים עד שרוב יושבי הארץ יהיו יהודים ורוב האדמה יעבד על ידי יהודים, ויהיה למרכז לאומי לעם ישראל. ותחת אשר עד כה עלו אחב"י לאה"ק רק לבלות שם שארית ימיהם ולהקבר שם, הנה בעת התעוררו רבים מקרב אחינו לעלות לא"י לגאול אדמת הקודש ולעבדה ולשמרה, לזרוע שדות ולנטוע כרמים ולבנות קולוניות וכפרים למושב ולחיות שם. התנועה הזאת היא הוצאות הפרעות והפוגרומים שהתחוללו בערי רוסיא ע"י החוליגאנים על המון

היהודים בשנות תרמ"א-תרמ"ב. אף כי כבר השתדלו על הישוב הזה הרב ר' צבי הירש קאלישער ור' אליהו גוטמאכער לפלס לו נתיב הרבה שנים מקודם (בערך שנת תרי"א) ולא עלה בידם כי חסרה להם סבה להוציא מחשבתם לפעולה. עד אשר באו הפרעות ועל ידיהן נוכחו לדעת כי אין פתרון אחר לשאלת היהודים כ"א בישוב א"י. ואז החזיקו בידי מעוררי התנועה הזאת הרב ר' שמואל מאהליווער הרב בביאליסטאק והרב ר' יצחק יעקב ריינעס הרב בלידא. חברות של חובבי ציון ברוסיא אספו נדבות לעזור את הקולוניסטים בא"י ליסד קולוניות, אך לולי בא לעזרתם הנדיב הבארון עדמונד די ראטשילד בפארים והוציא בערך ששים מיליון פראנק לעזור ולתמוך את הקולוניות האלה מי יודע אם יכלו לעמוד אפילו שנים מעטות, ובהונו הרב השי"ה ידם לכונן כעשרים וחמשה קולוניות במשך זמן עשרים שנה.

[התנגדות לישוב החדש] והנה אף כי רבנים רבים הסכימו לישוב הזה היינו שיתעסקו בעלי הישוב בעבודת אדמה בא"י, ובין הרבנים המסכימים נחשבו הרב הנודע ר' יצחק אלחנן מקאוונא, והרב ר' נפתלי צבי ברלין ר"מ מוואלאזין, והרב ר' עזריאל הילדסהיימר מברלין, והרב ר' נפתלי אדלר מלונדון ועוד רבנים גדולים, אעפ"כ נמצאו רבנים אחרים ג"כ גדולים אשר התנגדו לישוב הזה מטעמים רבים: א') כי נמצאו אז בארץ הקדושה כעשרת אלפים איש החיים מהחלוקה, ואם יתאחדו כלם למטרה אחת לישוב א"י תתבטל החלוקה, וממה יתפרנסו אז כל הנפשות האלה? ב') לדעתם עיקר מצות ישוב א"י היא לתמוך בידי ת"ח היושבים על התורה ועל העבודה בא"י, וע"כ אין להם צורך עוד לקיים המצוה בעבודת האדמה וביסוד הקולוניזציא. ג') המשכילים אשר החלו להשתדל בישוב א"י הביאו רבים לידי חששא, פן יתישבו אנשי דלא מעלי באה"ק והתומך בידם יהיה כמו מסייע ידי עוברי עבירה. ד') המשכילים רגילים לדרוש שישוב א"י היא תקותם בגאולה העתידה, ועלינו להאמין כי כימי צאתנו מארץ מצרים יראנו נפלאות. ה') רעיון הישוב ימשוך עלינו חשד מהגוים שרצוננו למהר הגאולה ולקחת רסן הממשלה בידינו, ואנחנו מושבעים שלא לדחוק את הקץ. את הספקות האלה יפתרו הרבנים הנוהים אחר רעיון הישוב לאמר: א') כי אין בדעתם לבטל את החלוקה לגמרי רק לעשות בה סדרים באופן שהזקנים והחלשים ות"ח אשר תורתם אומנתם יקבלו פרס קבוע (פענסיאן) כל ימי חייהם, וכאשר יתפשט הישוב בארץ ימצאו האנשים הבריאים והחזקים מקום להשתכר ולהתפרנס מעמל כפיהם, וממילא יסולקו מהחלוקה, ועי"ז יגדל חלק החלוקה המגיע לזקנים ות"ח ויוכלו להתפרנס בריוח. ב') אם יוצאים בישיבתם מצות ישוב א"י, מבואר בספר המצות לרמב"ן (מצוה ד' בנוספות) כי זו דיקא ישיבת קרקע חרישה וזריעה ובנין שהיא עיקר המצוה, ולפ"ז אחינו היושבים מכבר בא"י לא יצאו רק מצות רצוי אבניה אבל לא לחונן עפרה, ומחויבים ע"פ דין תורה לתמוך מצות ישוב א"י לעבודת האדמה. ג') אף המשכילים החפשים בדעותיהם מסכימים בלב שלם שבא"י מחויבים הקולוניסטים להתנהג ע"פ התורה והמצוה, וצריכים הרבנים להשגיח ע"ז. ובעצם הדבר רואים אנחנו כי עזרא עלה מן הגולה עם איזו עשרות אלפים איש ורובם היו נושאי נשים נכריות ודרכו גתות בשבת, יום הזכרון לא ידעו וסכות שכחו, והוא לא שם לבו לזה. והנה מי לנו גדול מעזרא, שעליו אמרו חז"ל אילו לא נתנה תורה ע"י משה ראויה היתה להנתן על ידו, והוא עלה לבנות הארץ ובית אלהים עם אנשים כאלה, בבטחו בה' כי בבואם על אדמת הקודש ישובו אל ה' ותורתו, ולכן אין לנו להיות צדיקים יותר מעזרא ובית דינו. ד') אמנם כן, אורך הגלות ורבוי הצרות שעברו עלינו נותנת בלבנו רשות לבקש מלפני השי"ת שיתן כבוד לעמו ויתגלה כבוד ה' בעולם בדרך שלמעלה מן הטבע, וכימי צאתנו מארץ מצרים יראנו נפלאות, וירושלם תבנה במדרגה היותר גבוהה. אבל אם ההשגחה העליונה תגלול הסבות במעטפת הטבע שהיא המדרגה התחתונה עלינו לקבל הגאולה הזאת ולא לדחותה, אפילו אם היא מקצת גאולה לע"ע ולקוות כי יגאלנו גאולה שלמה באחרית הימים. ויוכל היות שאחר הישוב של אחינו בא"י ומלכי חסד יתנו להם רשיונותיהם בסדר ומשטר יפה בדרך הטבע, ימשך מזה כל הנסים והנפלאות, אליהו ומשיח בן דוד. וזהו כפי סדר תפלתנו: הרי ישראל יתנו פרים, קבוץ גליות, שובת שופטים, נפילת רשעים והתרוממות קרן הצדיקים, בנין ירושלם, ועדיין בן דוד לא בא (ירוש' מעשר שני פ"ה), ואח"כ בא בן דוד ותראה ותגלה כל הרוחניות. ונוסח התפלה ביום הזכרון הוא: וצמיחת קרן לדוד עבדך ועריכת נר לבן ישי משיחך, נראה כי ישועתנו תצמח קמעא קמעא, וכמאמרם ז"ל (יומא ל"ח), ולעריכת נר צריכין אנו שמן ופתילה, היינו ע"י נדרים ונדבות כדי לערוך הישוב ולמהר הקץ. ה') כל הרבנים אפילו חובבי הישוב החדש התנגדו לתנועה מדינית לכבוש את א"י תחת ממשלה יהודית, כי כבר נשבענו בצבאות ובאילות השדה אם תעוררו וגו' ואר"א אמר הקב"ה לישראל אם אתם מקיימים את השבועה מוטב ואם לאו אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה, א"כ רחוקים אנחנו לחשוב בזה ממשלת ישראל ומטרתנו רק מצות ישיבת הארץ לבנות חרבותיה ולעבוד האדמה ולחונן עפרה (עי' שיבת ציון צד 26).

[ארץ ישראל ודת ישראל] ישנם בקרבנו צעירים המתימרים לחובבי ציון ואומרים חביבה לנו ארץ

ישראל מדת ישראל, הן מתפארים רק בגזע הלאומי ואוהבים את אדמת הקודש מפני שהיא ארץ אבותיהם, ומשליכים אחרי גום את תורת ישראל ומנהגי אבותיהם ומתעיבים את קדשי בית ישראל, ועליהם אני קורא „תעובים תאבים הר צבי" וכו'. האהבה הזאת היא אהבה זרה ומקורה מאהבת ארץ מולדת כללית הנטועה בלב אומות העולם אשר הצעירים ההם רואים דוגמתה ורוצים לחקות אחריה, מבלי דעת ותבונה כי הגוים עכ"פ נולדו בארצם האהובה להם ונהנים מטובה ויש להם שאיפה מדינית אליה, אבל אנחנו לא נולדנו בא"י, ואין לנו נטיה טבעית אליה מצד טובה ופירותיה ותוצאותיה אשר תשפיע עלינו, כי בנוגע לטיב הארץ מצד עצמה נוכל לומר כמו נעמן שר צבא מלך ארם הלא טוב אמנה ופרפר נהרות דמשק מכל מימי ישראל, וכן טובה ארץ איטליא או קלפרניא מיהודה וגליל. כי באמת רק דבר אחד אשר יקר לנו מפז ומפנינים יעורר בקרבנו התשוקה לארץ אבותינו והיא תורת ה' ודת ישראל אשר אפשר לקיים יותר בא"י בציון וירושלם אשר משם תצא תורה לכל ישראל, ואוהב ה' את שערי ציון מכל משכנות יעקב בארצות אחרות. אמנם אהבת א"י איננה אהבה לארץ עצמה כמו אהבת ארץ מולדת של או"ה אשר ברבות הימים תבטל כי היא אהבת מדינה פרטית ותירש מקומה אהבת האנושית כלה, כי אהבת א"י לעם ישראל תלויה בדבר והיא תורתנו הקדושה ודתנו הטהורה אשר לא יבטלו לעולם. ויקוים בנו נבואת זכריה (ב') פרזות תשב ירושלם מרוב אדם ובהמה בתוכה ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה.

קפד

דרשה על הלאומיות

מיסוד ס' הגות לב, חלק הלאומיות

יש אומות שמכירין אבותיהם ואין מכירין אמותיהן ויש מכירין אמותיהן ואין מכירין אבותיהם, ויש שאינן מכירים לא אבותיהם ולא אמותיהם, ורק ישראל אחד הוא שיודע יחוסו (במדב' רבה פ"ט).

[יחוס ישראל] המלה „לאומיות" חדשה היא בספרותנו, אבל המושג שלה ישן הנהו גם בספרתנו גם בחיינו. לאומיות היא ההרגשה הטבעית המוטבעת בלבנו, כי בנים הננו לאומה חיה הגדולה ברוחה ועשירה בתרבותה, אשר תשפיע לנו אושר וכבוד ונצחיות. יסוד הראשי של הלאומיות הוא הגזע, ויחוסו של העם העברי מתחיל מאברהם אבינו שנאמר הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נקרתם וגו', וזכות אבות עמדה לו לקבל את תורתו ולהשרות את השכינה בקרב מחנהו, ויחוסו זה שמר אותו מן הרקבון והזוהמא שהסביבה החיצונית הטילה בו. כתיב אלה אלופי בני עשו וגו' ותמנע היתה פילגש לאליפז (בראשית ל"ו) מלמד שנשא את בתו שנאמר אלה בני אליפז וגו' ותמנע ועמלק (דהי"א א'), אבל ישראל קרובין להקב"ה וקראן חבל ונחלה וחלק, שנאמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דברים ל"ג) וכתיב ואנכי נטעתיך שורק כלו זרע אמת (ירמיה ב', תנחומא). אבנימוס הגרדי (גוי) מתה אמו ועלה רבי מאיר להראות לו פנים ומצא אותם יושבים אבלים, לאחר זמן מת עליו אביו ועלה ר"מ להראות לו פנים ומצא אותם עסוקים במלאכתם, א"ל כמדומה אני שאמך חביבה עליך יותר מאביך, א"ל ולא כתיב לכנה שובנה אשה לבית אמה (רות א') ולא לבית אביה, א"ל יפה אמרת שאין אב לגוים (רות רבה פ"ב). ויש מחלוקת ביחוס לגוים אם יש להם יוחסין או לא, ר' יוחנן אמר יש להם יוחסין, ור"ש אמר אין להם יוחסין, והא כתיב בעת ההיא שלח מרדך בלאדן בן בלאדן (מ"ב כ') שנתיחס לאביו? התם שאני כי ע"י שכיבד את אביו זקנו זכה להתיחס וכו' (ירוש' יבמות פ"ב ו'), בשעה שקבלו ישראל את התורה נתקנאו בהם או"ה ואמרו מה נשתנו אלו מאלו? והקב"ה סתם את פיהם לאמר, הביאו לי ספר יוחסין שלכם כמו בניי (ילקוט במדבר סי' תרפ"ד). וכתיב ששים המה מלכות ושמונים פלגשים וגו' אחת היא יונתי (שה"ש ו'), ר' לוי אמר ששים ושמונים הרי מאה וארבעים, שבעים מהם מכירין אבותיהם ואין מכירין אמותיהם, ושבעים מהם מכירין אמותיהם ואין מכירין אבותיהם, ועלמות אין מספר שאין מכירין לא אבותיהם ולא אמותיהם. יכול אף ישראל כן? ת"ל ויתילדו על משפחותם לבית אבותם (במדבר א') אחת היא יונתי תמתי זה אברהם שנאמר אחד היה אברהם (יחזקאל ל"ג). אחת היא לאמה זה יצחק שהיה יחיד לאמו, ברה היא ליולדתה זה יעקב שהיה צדיק גמור, ראוה בנות ויאשרוה אלו השבטים וכו' (שה"ש רבה פ"ו). ועשרה יוחסין עלו מבבל, ואר"י אמר רב לא עלה עזרא מבבל עד שיחס עצמו ועלה (ב"ב ט"ו). ובירושלם היה להם „ספר יוחסין" או „מגילת יוחסין" והיו יושבין שם מייחסי כהונה ולויה, ואמרו הנושא אשה כהנת צריך לבדוק אחריה ארבע אמהות שהן שמונה מצד האב ומצד האם וכו' (קדושין ע"ו). וטהרת המשפחה בישראל עמדה לנו כמצודה נשגבה נגד כל צרינו, וזכות אבות זו הגזע שלנו, עשתה את אומתנו לאומה נצחית, ואף אם העם איננו שומר את תורתו אין זה מבטל את ישותה של אומה זו, כי ישראל אע"פ שחטא ישראל הוא. אם עברו את הברית הראשונה כרת להם הקב"ה ברית שניה ושלישית, כדי שיתקנו מעשיהם

וישארו עם נצחי כבתחלה, ושמא תאמר כל הטרח הזה למה? לא מפני שאני צריך לכם, אלא מה אעשה לכם שכבר נשבעתי לאבותיכם שלא אשנה בכם ובניכם עד עולם (תנחומא פ׳ נצבים). כי ההרים ימושו וגבעות תמוטינה, שמים כעשן ימלחו וארץ כבגד תבלה וישראל קיים לעולם, כי חק טבעי הוא שיעמוד כל הימים ולא יאבד לנצח בתור עם ולאום. ואפילו האבות עצמם לא יוכלו עוד לערער בדבר, וכששמע אברהם אבינו שבניו חטאו והוא מתיאש מהם ואומר רבש״ע כל העולם שלך הוא העבירם באומה אחרת! אך תיכף באה התשובה מן הסערה לאמר: הרבה עולמות יש לי ומדוע דוקא שמים אלו וארץ זו? אעבירם בעולם אחר! ומדוע דוקא תורה זו? אחליפה באחרת!—אלא שמים וארץ אלה קניתי לי פעם אחת והם ישארו, תורה זו קניתי לי פעם אחת והיא תשאר. וכן אומה זו קניתי לי פעם אחת והיא תשאר. „ישראל הם בני בחוני, בני אברהם יצחק ויעקב, ואתה אמרת העבירם באומה אחרת!״ (פסחים פ״ז:). אמנם חטא ישראל ובכעסו עליהם קורא אותם „לא עמי״, אבל אל יעלה על הלב כי השי״ת יחליפם באומה אחרת חלילה, אתם לא עמי ואנכי לא אהיה לכם, פירוש אע״פ שאתם לא עמי שתבקשו להפריש ממני, אני לא אהיה לכם, אין דעתי משתוית עמכם אלא בעל כרחכם תהיו עמי (במדבר רבה פ״ב). וסוף סוף ואמרתי ללא עמי— עמי אתה והוא יאמר אלהי (הושע א׳).

[גרים] הלאומיים האמתים הם בני אברהם יצחק ויעקב, ואף כי תורה אחת ומשפט אחד לגר ולאזרח בישראל, בכ״ז יש נפקא מינה בין זרע אברהם לזרע נכרי שנתיהד. כי אין מעמידין מלך מקהל גרים ואפילו אחר כמה דורות עד שתהיה אמו מישראל (ספרי פ׳ שופטים יבמות מ״ה: ב״ק פ״ח.) שנאמר לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא. וכן סנהדרין היו בוחרין רק מהמשפחות המיוחסות (סנהדרין ל״ב.), אסור להתחתן בזרע אדום שנתגייר בדור ראשון ושני, גר מותר בממזרת וכן ממזר מותר בגיורת דקהל גרים לא איקרי קהל והולד ממזר (עי׳ ש״ע יו״ד סי׳ רס״ח ורס״ט). במשנה אמרו גר מביא בכורים ואינו קורא פרשת בכורים, שאינו יכול לומר אשר נשבעת לאבותינו לתת לנו (בכורים פ״א ו׳) ואמרו חז״ל קשים גרים לישראל כספחת (קדושין ע׳), ואין מקבלים גרים לימות המשיח (ע״ז ג׳). וכתב הכוזרי (מ״א פ׳ קט״ו) כי לא נשתוה הגר הנכנס בתורתנו עם האזרח, כי האזרחים לבד הם ראוים לנבואה וזולתם תכלית ענינם שיקבלו מהם ויהיו חכמים וחסידים אבל לא נביאים. הגרים נחשבו לאחת מארבע כתות שעונות ואומרות לפני מי שאמר והיה העולם „לה׳ אני״ שנאמר זה יאמר לה׳ אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו לה׳ ובשם ישראל יכונה (ישעיה מ״ד), זה יאמר לה׳ אני אלו ישראל שלא התערב בהם חטא, וזה יקרא בשם יעקב אלו ישראל שהתערב בהם חטא, וזה יכתוב ידו לה׳ אלו בעלי תשובה, ובשם ישראל יכנה אלו גרי אומות העולם (מכילתא ועי׳ אדר״נ פל״ו). ומפני שהגרים הם חלק קטן מאד בין ישראל נבלעו בתוכם ונעשו כלם לעם אחד. עכ״פ יוכיחו כל הדברים האלה כי עם ישראל יצטיין לא רק בדתו ואמונתו אלא גם בלאומיותו, וכמו שלא יתכן גוף בלא נשמה כך לא יתכן להיות יהודי לאומי בלי יהדות או להיות יהודי נאמן ביהדותו מבלי לאומיותו, רק שתיהן כאחת יהדות-לאומיות אפשר להתקיים, זכות אבות וקיום המצוות המעשיות, ושלום על ישראל.

קפה

דרשה על הציונות

מיסוד ס׳ שיבת ציון, צד 43

עורי צפון ובואי תימן, הרוחות עתידין להתוכח, רוח צפון אומרת אני מביא את הגליות, ורוח דרומית אומרת אני מביא את הגליות, והקב״ה נותן שלום ביניהן ובאות בפתח אחד (ילקוט שה״ש ד׳).

[דורש לציון] הרעיון של שיבת ציון כולו חוצב להבות אש חודר לכל לב איש ישראל ובוקע כליות כל אוהב עמו וחובב ארצו; רשפיה רשפי אש ללהט כל לשון חדה הדוברת עתק על רעיון ישוב ארץ ישראל. הרעיון הנערץ הזה העומד ברומו של עולם היהדות ואשר כל גדולי ישראל וחכמיו חפצים בהתפתחותו וכל היום הוא שיחם והגיונם — הרעיון הנשגב הזה לא תמול הוא אתנו, כבר חפרוהו שרים כרוהו אדירי התורה, הלא המה הרבנים הגדולים ר׳ צבי הירש קאלישער ור׳ אליהו גוטמאכער מגריידיץ. עוד בשנת תרי״א התעוררו הרבנים האלה לקרוא בשם הרעיון הזה אשר כלו אומר כבוד לדתנו ואחדות לאומנו ותכליתו החומרי. ודברו לפני הקהלות השכם והערב ע״ד הרעיון הציוני, בעת אשר שמי אירופא היו בהירים וזכיות ישראל החלו להתרחב מיום ליום, בעת אשר ענני חשך לא נראו וקולות המשטמה לא נשמעו עדיין, ואפשר כי בגלל הדבר הזה לא עלתה בידם להרחיב את גבול הרעיון הזה ולהוציאו לפעולה. הרב קאלישער חבר חבוריו היקרים „דרישת ציון״ „שלום ירושלם״ וכתב מכתבים פרטיים וחן הוצק בשפתיו לדבר בשער בענין הזה, ובכל זאת היה קולו כקול קורא במדבר, ורבים חשבו את דבריו לדברים בעלמא וכהלכתא למשיחא, ויש מן המשכילים הנאורים אשר

בזו לו ולעגו לדבריו ואמרו כי אין משיח לישראל, שכבר אכלוהו המתבוללים בעם, ובפום ממלל רברבן אמרו כי אין להם חלק ונחלה עוד בארץ פלשת, ועליהם רק להשתדל להפיק רצון מאת אזרחי הארץ, לחקות את מעשיהם וללכת בדרכיהם, ולהשכיח מלבם כל זכרונות קדשינו, וזאת היא גאולתם ופדות נפשם, ולא ידעו כי הם בונים להם קן בהיכלי מלך ובעוד רגע יהרס קנם ולא ידעו מקומו איה. הם חשבו כי כבר נתפשטה א"י בכל הארצות וזכות אזרח גם פרח לשושנה, והיו כחולמים כי בחפניהם אבנים טובים ומרגליות וכאשר הקיצו משנתם הרגישו כי הנה חלום.

[התערותא של האנטישמיים] בעשר שנים לא נחו ולא שקטו הרבנים הנזכרים וגרונם נחר לקרוא לנדיבי עמנו לחוש לעזרה ואין מקשיב, ורק השר משה מונטיפיורי ואחריו חברת כל ישראל חברים בפארים התעוררו ויכוננו מושבה אחת אצל יפו. אחרי מות הרבנים האלה דמינו כי עמם ימית גם רעיון ישוב א"י, וכה עברו עוד עשר שנים עד שנת תרמ"א, והנה עב קטנה ככף איש עלתה במדינת אשכנז ופתאום התקדרו שמי אירופא ורוח האנטישמיים נשא את העננים למרחוק, ויהי גשם שוטף ברד ואש מתלקחת, ויחרד כל מחנה ישראל, ולקול הרעמים והברקים אשר נשמעו מסוף העולם ועד סופו הקיצו גם המשכילים הנאורים משינתם המתוקה וראו כי פרועים הם לשמצה בקמיהם, וידעו כי עוד לא בא משיח לישראל, ויכירו כי שקר ההתיפות והבל ההתבוללות כי לא יצילו ביום עברה. אז התעוררה לתחיה שאלת ישוב א"י, המשכילים שבו תיכף בתשובה שלימה ויחד עם היראים והחרדים החלו לעסוק בשאלה זו ויקראו בראשי הומיות „הבו נדאג לארץ אבותינו, קומו לרצות את אבניה ולחונן את עפרה, כי מציון תבא ישועת ישראל!" ובמשך עשר שנים השיגה ידם לכונן כעשר מושבות בארץ הצבי, וכאלפים יהודים עבדו את אדמת הקודש באהבה ובחבה בשמחה ובעונג רוחני, ובמושב „פתח תקוה" נתישבו גם מלומדי תורה בעתים קבועות, ושומרים להפריש תרומות ומעשרות ע"פ התורה, ואפילו הריקנים אשר בקרב הקולוניסטים מלאים מצות כרמון.

[שאלה אקונומית] אף אם נציג לעינינו השאלה של הישוב פשוטה וערה מכל תקות הגאולה, ונביט עליה כמו על שאלה אקונומית, של הכלכלה ופרנסה להמון בית ישראל, היא ג"כ חשובה וגדולה בערכה וראוי להשתדל ולעסוק בפתרונה, כי לדעתנו יש בכח הישוב להצליח אלפים ורבבות מישראל. אם נתבונן על מצב היהודים במדינות רוסיא ורומניא אשר חייהם תלוים להם מנגד, ואסור להם לקנות אחוזת אדמה, וגם במסחר וחרשת המעשה זכיותיהם מוגבלות מאד, דרכי המסחר אבלות ואין איש שיש לו מקור נאמן לפרנסתו, וגם מי שיש לו פת בסלו איננו בטוח מה יולד יום. רכוש היהודים ועשרם הוא כמו גלגל לפני סופה והעניות והדלות מתרבות בקרב אחינו מיום ליום, וע"כ גדלה תנועת היציאה, והמונים המונים יוצאים לאמריקא ולדרום־אפריקא, מבלי כוונה לאסוף הון ולעשות עושר, אלא עכ"פ למצוא לחם ולחיות ולא למות ברעב, ולהיות בטוח שלא יתעללו עליהם עלילת שוא ולהביא את נפשם בסכנה. וא"כ מה טוב ומה נעים להושיב ברשיון הממשלות נדחים כאלה על אדמת קודש, ארץ מולדת אבותינו, ארץ אשר כל אבן ואבן היא זכרון קודש, אדמה אשר אחרי בלותה היתה לה עדנה וכל עובדיה ישבעו לחם ולא ידעו מחסור ועוני. וגם האנשים החפצים לעסוק בעסקים המביאים ריוח יוכלו למצוא חפצם באה"ק, ובפרט מסחר עבודת הכרמים שבכחה להעשיר את בעליה, כפי אשר הראה ההרגל והנסיון של אחב"י שהתישבו שם. ואם ישאל איש אם באמת אנו מביטים על השאלה הזאת כמו על שאלה אקונומית לבד, א"כ מה נשתנה היציאה לשאר הארצות? ומה יפה כחה של אסיא הקטנה מארצות אמריקא דרום־אפריקא ואוסטרליא? הלא הארצות האלה מיושבות ביותר וגם שם ישבו אחב"י בטח ושאנן מפחד רעה ומתפרנסים בכבוד. על השאלה הזאת נשיב לאמר, כי רוב היהודים ברוסיא ורומניא הם רובם ככולם יראי ה' שומרי מצוה ונוצרי תורה, והיה אם נשאל אחד מהם לאמר, אחי בחר לך אחד משני הדרכים, או להיות משולח ונעזב בארצות החופש וללכת בשרירות לבך ולאכול טרפות, וכי תחפוץ להיות פועל בבית חרשת העשה שבתך חול, ותעשה כל דבר אשר לא כדת רק כדי לעשות עושר, או ללכת בדרך השני, לשבת על אדמת קודש והללת את שם ה' אלהיך אשר נתן לך לחם לאכול ובגד ללבוש, לא הון ועושר, ותשמור שבת מחללו ותדריך את בניך בדרכי ה'. הלא כל אחד יענה ויאמר, כי ימאס בחיי שעה ויבחר בחיי עולם, כי טוב לו יותר להאחז באה"ק אפילו אם במסכנות יאכל בה לחם, מגור באהלי רשע ולקנות עושר במחיר אמונתנו היקרה. וזהו ביאור מאמרם ז"ל טוב פת חרבה ושלוה בה אמר רב זו א"י שאפילו אוכל אדם בכל יום פת ומלח מובטח לו שהוא בן עוה"ב, מבית מלא זבחי ריב זו חו"ל שהיא מלאה חמסים וגזלות (מדרש משלי). ודבר מוחלט הוא כי כל היוצא לאמריקא כותב גט כריתות ליראתו אשר הסכין בארצו, ובצאתו מפתח ביתו הוא מכנים ספק יאוש בלבו על דתו ותורת ה' ומצותיו, ויאוש שלא מדעת הוי יאוש, מה שאין כן היוצא לארץ הצבי, אשר בעל כרחו הוא מקבל עליו עול תורה ומצוה, ואף אם היה ברוסיא חפשי בדעותיו הוא מחליט בנפשו להטיב דרכו מהיום והלאה, נמצא כי בהליכתו לא"י לבד כבר הוא עושה רצונו של

מקום, ומצוה גוררת מצוה. גם אין ליהודי לפחוד כ"כ מפני שנאת הגוים בא"י כמו משנאתם מארצות אחרות, כי ידענו עפ"י הנסיון ודברי הימים הגידו לנו כי כל הצרות שעברו על ישראל בכל מקומות מושבותיהם באו להם ע"י שהחלו להתדמות למרומי עם הארץ ולעשות כמקולקלים שבהם, ותחת אשר התברכו בלבם כי בזה יסירו את חרפתם מעליהם וישבו עם העמים שבת אחים גם יחד, הנה הוסיפו עוד בזה שמן על המדורה ושנאת הגוים גברה עליהם עוד ביתר עז עד כי לא יכלו נשוא אותם ויאמרו להם „לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד", ומכל אשר לנו עשית לך העושר הזה. וזהו אשר יוכיח ירמיה הנביא (ד') את ישראל „ואת שדוד מה תעשי כי תלבשי שני כי תעדי עדי זהב כי תקרעי בפוך עיניך, לשוא תתיפי מאסו בך עוגבים נפשך יבקשו", כי כל הפרעות והתלאות באו רק ע"י ההתקשטות ובקשת המותרות, ולרכוש להם כסף וזהב. אבל הבאים להתישב בא"י מסתפקים במועט והם בני חורין ממותרות שהוא סבת התדמות לאדוני הארץ, וממילא לא ימשכו עליהם קנאת ושנאת הגוים אשר סביבותיהם.

[חובת הלאומיות] ומלבד השאלה האקונומית, ענין הישוב בא"י הוא יסוד לנצחיות אומתנו ואחדותנו, לאהוב את ארץ אבותינו ולהקריב את כל גופנו ומאודנו על מזבח אהבת עמנו ולהשתתף בצרת הכלל. ומצוה גדולה היא לגאול ארצנו ולקומם שוממותיה, והיא אתחלתא דגאולתא העתידה בעת אשר ירחם ה' את עמו ויחשוף זרוע קדשו לעיני כל העמים. ונקוה כי אילי הכסף ישתתפו עם היראים ושלמים ואוהבי תורתנו להחזיק ולתמוך בישוב א"י שיהיה עמוד הימיני אשר לאומיותנו נשענת וסומכת עליו. וזו מליצת המאמר אשר הצבנו בפתח דברינו: הרוחות עתידין להתוכח, צפון אומרת אני מביא את הגליות, אלו בעלי הכסף, כאמרם מצפון זהב יאתה, העשירים הזלים זהב מכיסם לבנות חרבות ערי קדשנו, ודרום אומרת אני מביא את הגליות, אלו היראים ולומדי תורה כי הרוצה להחכים ידרים, האומרים אנחנו נביא את הגליות בזכות התורה, ובאמת מעשה שניהם נחוצים לזה. והקב"ה עושה שלום ביניהם ובאות שניהם בפתח אחד. ששניהם יתאחדו ויתלכדו ומשניהם תסתעייא הגאולה, ע"י לומדי תורה ועושי צדקה אשר יהיו לאגודה אחת לפעול לטובת הישוב, ואז יגל יעקב ישמח ישראל.

קפו

דרשה על הציונות

מיסוד ס' דרשות ניסנבוים פ' תצא

רני עקרה לא ילדה פצחי רנה וצהלי לא חלה כי רבים בני שוממה מבני בעולה אמר ה' (ישעיה נ"ד).

[שאלת הארץ והמשיח] כל כחותיו של עמנו הפועלים בנו בגולה, בין כחותיו החומריים ובין כחותיו המוסריים והרוחניים, צריכים להשתמש למטרה אחת: לזיין אותנו בכל האמצעים הדרושים להתפתחותנו הטבעית והרוחנית בארץ ישראל, גם למצוא הדרכים הנכונים והמוכשרים להשיג לנו את הארץ הזאת. שאלת ארץ אבותינו היא באמת שאלת קיום עמנו שהיא בראש כל שאלותינו הרבות והסבוכות, אבל פתרון שאלה זו צריכה להיות במתינות יתירה כדי להוציא מלב המון עמנו הדוחקים את הקץ את הרעיון המשיחי אשר הם מצרפים לישוב א"י, ולשרש מלב רוב אחינו החושבים כי השאלה הזאת תפתר אך ורק ע"י המלך המשיח אשר יבוא ויגרש את בני ישמעאל והערביים מארצנו ויוליך אותנו קוממיות לרשת את מקומם. ואף כי חלילה לנו לבטל את האמונה בביאת המשיח שהוא אחד מי"ג עקרי אמונתנו, אבל עלינו להפריד ולהבדיל את האמונה הזאת משאלת ישוב א"י בזמן הזה, להשתדל מתחלה לפתור את שאלת הישוב בדרך טבעי, ולהשאיר את תקות גאולתנו ע"י מלך המשיח שיבוא כמו שהתנבאו לנו נביאינו באותות ובמופתים. אמנם כן כי כבר נתישנה בנו תקותנו החזקה לשיבת ציון ע"י משיח בן דוד שיגאל אותנו מהגלות ויפדנו מצרותינו ויביאנו לציון ברנה. והתקוה הזה היתה לנו סם חיים לעתות בצרה והחזיקה אותנו ואמצה רוחנו שלא להתיאש מן הפורעניות, ולולא התקוה הנעימה הזאת מי יודע אם היינו יכולים לשאת ולסבול מר הגלות. וכ"כ נתגשם רעיון המשיחי בקרבנו עד כי חשבנו שהוא ימלא את כל חסרונות עמנו, אם חסרה לנו אחדות— יבוא המשיח ויביא לנו את האחדות, חסרה לנו הארץ—יבוא המשיח וישיב לנו את ארצנו, האויבים הורגים אותנו—יבוא המשיח וינקום מהם את נקמתנו; הרעבים היו מחכים למשיח שיתן להם לחם, האומללים מחכים שיביא להם נחמה, החרדים מחכים שיחזק את התורה, והלומדים שיתרץ קושיות ויפתור אבעיות. כלם מקוים ומחכים כי בוא יבוא במהרה ויתקן את הכל, מהצרכים היותר פשוטים עד גאולת השכינה בכלל, ובכן הם פטורים מכל עבודה, כי למה להם לקנות אדמה בא"י אם המשיח יתן אותה להם בחנם? למה להם לבוא בדברים עם הממשלות בדבר מסירת ארץ אבותינו בידינו אם המשיח יגרשם משם בלי כל טענה ומענה? למה להם חברות ציונים ומוסדים לאומיים וכל הטורח והעמל אם המשיח יתן הכל בלי כל יגיעה! אמנם האמונה התמימה הזאת של ההמון תחת לחזק עתה את רוחנו, היא מפלת תרדמה על

כל חושינו ומרפה את ידינו מלעבוד עבודתנו עבודת התחיה. חובבי ציון הראשונים כמו הרב צבי קאלישער ור' נתן פרידלאנד הבינו את המטרה הזאת. ויצאו לבאר להעם את האמונה הטהורה של גאולתנו והוא להפריד את רעיון הישוב מאמונת המשיח. ולוא הלכו הציונים בדרך הזה, כי אז כבר התאחדו עליהם המון רב של יהודים התמימים והישרים ועשו חיל. אבל לדאבון נפשנו נעזב הדרך הזה כמעט לגמרי, מצד אחד יצאו הציונים להטיף אל העם לאמר כי הציונות היא בעצמה אמונת המשיח, והיא התקוה הישנה, ובזה הדיחו מעליה את המאמינים בביאת המשיח בדרך נס. ומצד אחר יצאו הציונים החפשים להטיף אל העם כי הציונות היא הלאומיות של גזע ישראל ואינם צריכים להאמין במשיח כלל וגם לא באמונת ישראל, ובזה הדיחו מעליה רוב מנין ורוב בנין של ישראל. ולכן החוב מוטל על המטיפים הנאמנים לתנועת הציונות לתקן את דרכי הטפתם אל העם בדברים ברורים ומפורשים את יחס הציונות לאמונת המשיח, להבדיל את ישוב א"י מתקות משיחנו, כי בתחלה עלינו להשתדל ליסד מושבות בא"י ולבנות הריסותיה ולהמציא מקום מפלט לאחינו ברוסיא ורומניא וכל מי שהוא נרדף מחמת האנטישמיים, או שלא ימצא פרנסתו בכבוד במקומו וחפץ לעבוד עבודת האדמה בא"י, ואח"כ ישלח לנו השי"ת משיח צדק להשיב לב בנים על אבותם ולהיפך, והמשיח האמתי לא יבוא ע"י מלחמה עם תושבי הארץ מלפנים כ"א ברוח ה' וברצונו. ואף כל הגוים יסכימו עליו כי הוא משיח ה', ואיש לא ימחה בידו.

[ביאור המאמר] בדרך הזה פירשו חז"ל את הפסוקים רני עקרה וגו'. ששאל ההוא מין לברוריא אשת ר"מ: כתיב רני עקרה לא ילדה, משום דלא ילדה רני? כי המין הזה שהיה מבעלי אמונת הנוצרי שלא האמין בגאולה ולא בביאת המשיח רצה להלעיג על אמונת היהודים בגאולה העתידה ואמר לפי דעתכם כי בני ישראל ישארו בארצות גלותם סחופים וטרופים עד שיבוא מלך המשיח והוא יביאם לארצם ויחלו לחיות אז ככל העמים, וא"כ שמחת ישראל בעת גלותם תהיה דומה לשמחת עקרה שלא ילדה עד עתה, ובהולד לה איזה בן אפילו חלש ומכוער תרנן עליו, ובאמת אשה רבת בנים לא תרנן עליו כלל. וכן מפני שעם ישראל הוא נודד בגולה כאלפים שנה ונרדף על צוארו מבלי מנוח, הלא ישמח ויגל וירנן אם גואלו יתן לו מדינה קטנה וחלשה שיוכל להניח את ראשו עליה, וגם הם מחכים ומקוים בעזרתו של המשיח! תחת אשר עמים היותר קטנים יש להם מדינה יותר גדולה מזו ואין להם צורך לגואל או משיח! ומה זו רנה? ולשמחה מה זו עושה? ולמין הזה ענתה ברוריא לאמר: שטיא! שפיל לסיפא דקרא, דכתיב כי רבים בני שוממה מבני בעולה, כלומר בשעה שיבא המשיח כבר ישב עם רב מבני ישראל בארצו ויהיה לו רכוש רב כמו לשאר עמים, ולא עוד אלא שבניו יהיו רבים מבני עמים אחרים כנילו. אלא מאי רני עקרה לא ילדה? רני כנסת ישראל שדומה לאשה עקרה רק במה שלא ילדה בנים רעים וחטאים המוכשרים לגיהנם כותייכו (ברכות י'). ובעת שיבא המשיח, אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה=לעמים אחרים, הגדיל ה' לעשות עמנו= עם ישראל יותר מאשר עשה עמהם, כי רבים בני שוממה מבני בעולה, ואז היינו שמחים, ונאה לנו לומר פצחי רנה וצהלי וגו' וגואלך קדוש ישראל אלהי כל הארץ יקרא.

קפו

דרשה על היהדות

מיסוד ס' אוצר ישראל ח"ה צד 225

והייתם לי קדושים כי קדוש אני ה' ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי (ויקרא כ').

[בית ישראל] כמעט כל ספר בראשית עוסק בתולדותם של שלשת האבות אברהם יצחק ויעקב וזרעם, ומזה אנו למדים את חשיבות ספר יוחסנו, שכל היהודים נחשבו לבני משפחה אחת מצוינת מימי קדם, והם בני אב אחד, כמו שאמר הנביא (ישעיה נ"א) הביטו אל צור חצבתם ואל מקבת בור נקבתם, הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם כי א ח ד קראתיו ואברכהו וארבהו. וע"ש יעקב נקראו שבטי העם בני ישראל, בית ישראל ובית יעקב, כדי להוציא ישמעאל ועשו שיצאו מאברהם ויצחק. ומלבד שהאבות האלו היו נשיאים ומבורכים בעושר וכבוד עד שמלכי ארצות המזרח כרתו אתם ברית שלום, עיקר יוחסנו הוא שאבותינו הצטיינו במעלות וסגולות ונימוסים ישרים וחנכו את בניהם ללכת בארחותם, וכמו שמעיד הכתוב על אברהם אבינו, כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית י"ח), וירושת אבות זו התפתחה והתרחבה במשך הדורות עד שהיתה נחלת בית ישראל וקנין הרוחני של הלאום כלו, וברבות הימים השתלמו ונצטרפו מעלות המוסריות האלה, עד שהיו נכרים זרע אברהם יצחק ויעקב להיות עם קדוש וסגולה, מופרד ומובדל במדות טובות מכל המון העמים השונים בכל ארצות תבל, וזהו סוד לאומיות היהודים, שהוא הצד הראשון מן היהדות.

[יחוד ה'] דת ישראל תתחלק למצות מוסריות שהן חובות הלבבות, ומצות מעשיות שהן תרי"ג עם

הקנות החכמים. המצות המוסריות הן יסודי היהדות או העקרים, וראש לכולם הוא הכרת השי"ת ואחדותו, אברהם אבינו היה הראשון להכיר את בוראו המיוחד, כמו שאמר יהושע אל העם: בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם וגו׳ ויעבדו אלהים אחרים ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר וגו׳, והוא אמר הרימותי ידי אל הוי"ה אל עליון קונה שמים וארץ (בראשית ט"ו) ומלכי צדק לא הזכיר שם הוי"ה כי הוא האמין באלהיות הרבה. ובעת בא משה רבינו לדבר אל העם במצרים צוהו ה׳ לאמר להם: כה תאמר לבני ישראל הוי"ה אלהי אבותיכם אלהי אברהם יצחק ויעקב שלחני אליכם (שמות ג׳). ושקר הוא בפי חכמי או"ה האומרים כי אחדות ה׳ היתה ידועה ליתר עמי שם, כי מעולם לא היתה להם אמונה טהורה וזכה ביחוד השם ועד היום לא ידעו מה טיבו כ"א על צד השיתוף. ובעד הרעיון של אחדותו היו היהודים היחידים בין העמים שנלחמו ומתו על קידוש שמו, ובעיקר הזה נקשרו ונבלעו שני המושגים של עם ישראל ואחדות השם והוא סוד „שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד" הקריאה שיקרא איש יהודי פעמים בכל יום בתפלות שחרית וערבית ובשכבו על מטתו, ובסוף הודוי קודם מותו.

[הנבואה] לידי הכרה זו הגיעו אבותינו ע"י כח רוחני מיוחד, לא ע"י עיון שכלי וחקירה מדעית, ולא ע"פ הסכם האומה, לא ע"י השפעת הארץ ולא ע"י חוקי הטבע, כי ההסתכלות וההשפעה הנמשכות מתנאים אלו לא נתנו לבני עמנו לבדם. כ"א ברצון השי"ת אשר מסר כח הנבואה למתי סודו באומה הישראלית אשר בחר לו לעם סגולה, ונאצל הרוח עליהם מצד הרגשה נפשית שהיתה מיוחדת להם לבדם. את כח ההרגשה הזה אנו קוראים „רוח הקודש" גלוי שכינה או נבואה. והיא סגולה לאומית של עם ישראל, אחד הכחות היותר חשובים ומצוינים באוצרה הרוחני של היהדות.

[השגחת השם] וממילא מוכרחים אנו להאמין בהשגחה פרטית מה׳ על בריותיו וביחוד על עם סגולתו. לא כאמונת חכמי הגוים הקדומים שאמרו עזב ה׳ את הארץ ומסר משטרו לצבא השמים אשר השתחוו להם, כי אמונת היהדות הוא כי היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם (תהלים ל"ג), ור׳ חנינא דרש מה׳ מצעדי גבר כוננו, אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אא"כ נגזר עליו מלמעלה (חולין ז׳:). ובמשנה אמרו דע מה למעלה ממך עין רואה ואזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים (אבות פ"ב).

[שכר ועונש] האמונה בהשגחה תביאנו לאמונת שכר ועונש, שכר על עשיית הטוב והישר בעיני ה׳ והעונש על העובר על אזהרות התורה. כי האדם הוא חפשי במעשיו, ובנוגע לחקי המוסר הוא אדון לעצמו לעשות כרצונו טוב או רע, אבל ה׳ חננו לב מבין ומרגיש לדעת ולהבחין בין אור לחשך ובין טוב לרע, כמאמרם (יומא כ"ז:) את משפטי תעשו, דברים שאלמלא לא נכתבו דין הוא שיכתבו, כלומר שבשכל האדם נטוע כח הבחינה לדעת מה טוב. אבל יצר לב האדם רע מנעוריו, החומר שבו לפעמים מתגבר על רוחניותו, וקשה מאד על האדם לכבוש לו דרך בחיים, כי המכשולים והנסיונות רבים הם. נחש עורב לו בגן העדן, ואדם וחוה אוכלים דברים האסורים להם, קין בקנאתו הורג את אחיו, וכמעט כל בני האדם יש להם נטיה להשחית את דרכם על הארץ. ואז יחרה אף ה׳ בהם וייסרם על עונם וזדונם, לא מפני שהאלהים מתקנא ביצוריו או מפני שהוא צריך להם, כ"א כאשר ייסר איש את בנו ואת אשר יאהב יוכיח. תעודת העונשים לפקוח עיני הנפתים בשקר והולכים אחרי שרירות לבם הרע, כדי להחזירם למוטב בתשובה שלמה, ואיש העומד ברשעתו עליו למות למען תכחד רשעתו מן הארץ ולא יהיה מכשול לאחרים. אולם העושה רצונו של מקום בזה שהוא ממלא את תעודתו ותכליתו בחייו, הרי הוא מתברך במעשיו, כמאמר הנביא (ישעיה א׳) אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו, ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו, וכדי שילמדו אחרים לעשות כמוהו. העונש הוא תולדת החטא כמו שהשכר בדרך צדקה ימצא, וא"ר אלעזר מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, אלא מאליה הרעה באה לעושה רעה, והטובה אל עושה טוב (דברים רבה פ"ד).

[תכלית האדם] השיטה שיצרה היהדות בנוגע להיחס אשר בין אלהים והאדם, היא שכל דבר אשר נברא לא לתוהו בראו, כי יש תעודה ותכלית לכל נוצר, ואחד מעקרי תעודתם היא לשמש האדם כי הוא בחיר היצורים פה תחת השמים, כן נבראו השמש והירח להיות „לאותות ולמועדים ולימים ולשנים", ולאדם אמר אלהים „ומלאו את הארץ וכבשוה ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ". וכתיב השמים שמים לה׳ והארץ נתן לבני אדם, תמשילהו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו (תהלים קט"ו, ח׳). ומה היא תכליתו של האדם, במה ימלא הוא בחיר הבריאה את תעודתו בחיים וחובתו לאלהיו? כ"א בעשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיו (מיכה ו׳), זו היא תכלית כל עבודותיו ושאיפותיו, כל עמל גופו ונפשו. האדם נברא בצלם אלהים ועליו להדמות אליו בדרכיו, מה הוא רחום וחנון אף אתה רחום וחנון וכו׳ (שבת קל"ג:), ולעשות הטוב והישר בעיני ה׳. ותכלית האדם בתור יהודי להיות קדוש, קדושים תהיו כי קדוש אני ה׳ אלהיכם (ויקרא י"ט), ולהיות ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י"ט), למען יתברכו בהם כל גויי הארץ ומשפחות האדמה (בראשית כ"ב), שיהיו למאור העמים.

[תורה מן השמים] יסוד היהדות היא להאמין בתורה מן השמים (סנהדרין צ׳.), כי משה רבינו לא כתב התורה מעצמו רק קבלה מסיני וכתבה מפי הגבורה, ולולי האמונה הזאת לא תוכל היהדות להתקיים אפילו שעה אחת, כי במה מעולה תורתנו משאר תורות שכתבו המחוקקים המורבי, קונפוציוס, ומחמד? ואם אדם אנושי כתב את התורה הוא עלול לשניאות וטעיות, ולא נדע באיזה חוק או משפט טעה. אבל אם נאמין שנתנה תורה מפי הגבורה, אי אפשר לבן אדם לשנותה ולתקנה לעולם. והתורה שאנו מאמינים בה כוללת גם תורה שבעל פה המקובלת מחכמי התלמוד עפ״י השמועה או מדות התורה איש מפי איש הלכה למשה מסיני, מלבד התקנות שתקנו לצורך השעה וכדי לחזק את היהדות.

[שאר עקרים] בעלי התלמוד לא מנו יסודי הדת רק מי שאין לו חלק לעוה״ב, פילון האלכסנדרי היה הראשון למנות חמשה עקרים בתורת משה, והם: מציאות ה׳, אחדות ה׳, בריאת העולם, האדם נוצר יחידי, השגחת ה׳. רב סעדיה גאון אינו מונה העקרים בפירוש אבל מתוך ספרו האמונות והדעות נוכל לעמוד על דעתו שחשב עשרה עקרים, ומהם תורה מן השמים, בחירה חפשית כדי לקיים שכר ועונש, עוה״ב ותחיית המתים, וגאולת ישראל. רבנו חננאל מונה ארבעה עקרים וביניהם אמונה בנביאים. הרמב״ם הניח ליסוד מוסד שלשה עשר עקרים הידועים אשר מחויב כל איש ישראל להאמין בהם ואשר נתקבלו בכל תפוצות ישראל, ומזכירים אותם אחר תפלת שחרית בכל יום—אעפ״כ נמצאו כמה פוסקים אשר יתנגדו להדעה הזאת לומר כי כל מי שאינו מאמין באחד מהעקרים האלה הוא כופר בדת ישראל ואין לו חלק לעוה״ב. הראב״ד היה הראשון להשיג על העיקר של גשמיות הבורא ואמר אע״פ שעיקר האמונה כן הוא, בכ״ז המאמין שהשי״ת הוא גשם מצד תפיסת לשון הפסוקים והמדרשים כפשטן אינו ראוי לקרותו מין. ובפרט השיג עליו בעל העקרים שחשב רק שלשה עקרים והם מציאות השם, ההשגחה לשכר ועונש, ותורה מן השמים. אמנם חז״ל לא מנו עקרים בלל, רק שאמרו כל הכופר בע״ז נקרא יהודי (מגילה י״ג.) וכל הכופר בע״ז כמודה בכל התורה כלה (קדושין מ׳.), וזהו הכופר ב ע י ק ר (סנהדרין ל״ח:). בכלל לא חשבו חז״ל לעקרים הדברים התלוים באמונות ודעות בלב, כי לדבריהם אין עונשין על המחשבה וההרהור זולת מחשבת ע״ז, ואמרה מחשבה רעה אין הקב״ה מצרפה למעשה רק בע״ז דכתיב למען תפוש את בית ישראל בלבם (יחזקאל י״ד, קדושין מ׳.), כי דת ישראל לא נוסדה על עקרים בלב רק במעשה מצות עשה ומצות לא תעשה, והיהודי המקיים תרי״ג מצות בודאי הוא יהודי כשר אע״פ שאינו מאמין ברוב העקרים שמנה הרמב״ם חוץ מאמונה בה׳ לבדו. הרדב״ז נשאל על איזה מהעקרים הוא סומך השיב: אין דעתי מסכמת לשים לתורה שום עיקר, לפי שכולה מפי הגבורה, ואחז״ל כל האומר כל התורה כולה מן השמים חוץ מדקדוק זה מק״ו זה וכו׳ וכו׳ זהו כי דבר ה׳ בזה (סנהדרין צ״ט), וא״כ כל מצוה ומצוה היא עיקר ופינה וכו׳ ואיך נאמר דזו עיקר וזו טפלה ח״ו (שו״ת הרדב״ז דפוס ויניציא סי׳ שמ״ד). ונראה כי מפני טעם זו שלא רצו חכמים להעמיד את הדת על עקרים בטלו מלומר עשרת הדברות בגבולין בכל יום מפני תרעומות המינין (ברכות י״ב.) שלא יאמרו אלו לבדן הם עקרי התורה ונתנו מסיני, והמינים הם הנוצרים הראשונים שהיו יהודים והאמינו בעשרת הדברות. בכ״ז אין אני אומר לבטל מלומר הי״ג עקרים אחר התפלה לפי שכבר קבלום עליהם רוב ישראל ונהגו לאומרם, אלא שצריך כל איש יהודי לדעת שאין לחלק במצות ולהבדיל בין מצות קלות וחמורות בין מצות יסודיות ובין מצות עקריות כי כולן שוות, ומצוה הראשונה הבאה לידו אל יחמיצנה ולא יעבירנה במצוה אחרת—זהו יסוד היהדות.

[מילה ושבת] אע״פ שקשה לברור מצוה מן המצוות ולומר שזו יפה מזו ולזו יש תועלת יותר מזו, כי כולן צריכות להיות שוות לנו ולהשתדל לעשותן כשיבואו לידינו, בכל זאת נצטוינו שתי מצות מילה ושבת שגדולות ממצות אחרות, מפני שהן אותות הברית בין הקב״ה וכנסת ישראל. מצות מילה היא המצוה הראשונה שניתנה לאברהם אבינו והוא ציון לאומי לאות ברית להבדיל זרע אברהם מעמים אחרים, כדי שיהיו מצוינים בגופם שהם מאומה הישראלית, והיא שעמדה לבני ישראל המפוזרים והנדחים בארבע כנפות הארץ לבל יתבוללו בין העמים ויאבדו בתור אומה מיוחדת, מלבד טעמים אחרים (עי׳ אוצר ישראל ח״ו צד 170). מצות שבת „אות היא ביני וביניכם לדורותיכם לדעת כי אני ה׳ מקדשכם“ (שמות ל״א), ויש שני טעמים מפורשים לשביתת השבת, הטעם הראשון הוא אקנומי להחליף כח מניעת עבודה פעם אחת בשבוע נוסף על השביתה בלילה שיסדה הטבע לכל חי, למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת כי עבד היית במצרים, והיא שביתה לחופש וחירות, ושביתה כזו לא היתה ידועה לאומות אחרות עד הזמן האחרון. הטעם השני הוא לקדושת עם ישראל לקדש יום אחד בשבוע לעבודת ה׳ עבודה רוחנית, שנאמר שבת שבתון קדש לה׳, זכור את יום השביעי ל ק ד ש ו, וזהו הענין זכור ושמור בדבור אחד נאמרו (עי׳ אוצר ישראל ח״י צד 49). והקדושה הזאת לא נודעה לאו״ה גם היום. ובנוסח תפלתנו לשבת נאמר: ולא נתתו ה׳ אלהינו לגוי הארצות ולא הנחלתו מלכנו לעובדי אלילים, וגם במנוחתו לא ישכנו ע ר ל י ם, כי לישראל עמך נתתו באהבה לזרע יעקב אשר בם ב ח ר ת.

[תפלה] חלק נכבד מהיהדות היא התפלה, בקשות ותחנות להשי"ת בכל יום ולעתים מזומנות. הרמב"ם חושב את התפלה למצות עשה שנאמר ועבדתם את ה׳ אלהיכם, ונאמר ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם (דברים י"א) איזו עבודה שהיא בלב? זו תפלה. לפי אמונת ישראל אין שום ממוצע בין הקב"ה להמתפלל, כמו הגוים שמתפללין באמצעות קדושיהם או כומריהם בין אלהים, וישראל מתפללין בלחש אל ה׳ לבדו. ר׳ יודן אמר בשר ודם יש לו פטרון, אם באה לו עת צרה אינו נכנס אצלו פתאום אלא בא ועמד לו על פתחו של פטרונו וקורא לעבדו או לבן ביתו והוא אומר איש פלוני עומד על פתח חצירך, והוא בספק שמא מכניסו ושמא מניחו. אבל הקב"ה אינו כן אם באה על אדם צרה לא יצווח לא למיכאל ולא לגבריאל אלא לי יצווח ואני עונה לו מיד, הה"ד כל אשר יקרא בשם ה׳ ימלט (ירוש׳ ברכות פ"ט א׳). התפלה צריכה להיות בכוונת הלב, והנביא מזהיר יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחוק ממני וגו׳ (ישעיה כ"ט). התפלה היא במקום קרבנות שנאמר ונשלמה פרים שפתינו, וגדולה מן הקרבנות (ברכות ל"ב:). התפלה היא ענף מסתעף מן ההשגחה, ומי שלא יתפלל בעת צרתו לה׳ הוא מפני שאינו מאמין בהשגחה מן השמים ומסתפק ביכולת ה׳ להצילו (עי׳ עקרים ע"ד פט"ז). בתפלתנו אין אנו עושין נחת רוח להקב"ה כי הוא אינו צריך לתפלתנו ומה בצע כי נפגע בו, אלא שהיא לטובה לאדם עצמו להפיג צערו ולתת לו בטחון בה׳ כי יושיע אותו בעת צרתו, ולעורר תשובה וחמלה באדם להטיב דרכו ולהיות חנון ורחום לבני אדם כמוהו.

[השקפת החיים] המצוות לא נתנו לישראל להכביד עליהם את עולן, או למרר את חייהם ולמנוע מהם כל תענוגי עולם הזה, כאשר אומרים איזה מחכמי הנוצרים, כ"א לחבב עלינו את החיים. בעל הכוזרי (מ"א פ"ג) אומר כי התורה נחלקת בין היראה האהבה והשמחה ויוכל האדם להתקרב אל ה׳ בכל אחת מאלה, ואין ההכנעה בימי התענית יותר קרובה אל האלהים מהשמחה בימי השבת והמועדים. ישעיה הנביא אמר וקראת לשבת עונג, וכל המועדים נקראו בתורה זמן שמחה, עזרא ונחמיה אמרו אל העם בראש השנה אל תתאבלו ואל תבכו וגו׳ כי קדוש היום לאדוננו ואל תעצבו כי חדות ה׳ היא מעוזכם, וחכמינו אמרו אין השכינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות אלא מתוך שמחה של מצוה (שבת ל׳:). וכל היושב בתענית מעצמו נקרא חוטא, מה נזיר שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר ודבר על אכו"כ (תענית י"א). ולשון העבריה עשירה מאד בניבים המסמנים את שפעת השמחה בכל גווניה השונים. אבל השמחה לפי רוח היהדות איננה הוללות ותאוה ולצנות, כ"א עונג רוחני ושמחה של מצוה, הרוממת את הרוח ומרחבת דעתו של אדם ומכשרתו לעשות חובותיו להקב"ה ולבני אדם. ואין לשער השמחה לאיש המקדיש את חייו במחשבה ובמעשה לעבודת ה׳ וללמוד תורה לשמה, ע"כ אמר המשורר טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף, ואומר לולא תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי (תהלים קי"ט). ומלבד העונג הרוחני הזה הבטיחה התורה גם אריכות ימים וכל ברכות הארץ.

[העולם הבא] התורה בכל הבטחותיה לשכר המצוות הזכירה רק ברכות הארץ המעשירות חיי העולם הזה, ולא דברה בפירוש מנשמת האדם וחייה הנצחיים או ע"ד תקוות האדם לעתיד, וזהו מפני שלא רצתה התורה להבטיח דברים שיסתפקו בהם הבלתי מאמינים, ולכן לא פתח הקב"ה את עשרת הדברות לאמר אנכי ה׳ אלהיך אשר בראתי שמים וארץ, רק אשר הוצאתיך מארץ מצרים, כי לא היה לישראל אות ומופת על בריאת היצירה אבל ידעו היטב האמת כי הוציאם מעבדות לחרות והם בעצמם היו העדים בדבר. אמנם בדרך רמז רמזה לנו התורה על השארת הנפש, העונש לעוברי רצונו של מקום וחיים נצחיים לצדיקים. הרמזים הם מה שכתוב בחנוך ואיננו כי לקח אותו אלהים, ובאליהו הנביא כתיב כי עלה בסערה השמים, ומסופר שבעלת האוב העלתה את צל שמואל הנביא מקברו והוא ניבא אחרי מותו ששאול ובניו יפלו בידי הפלשתים. קהלת אומר בפירוש וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת י"ב). חכמי ישראל מעידים על אמונת היהדות בהשארת הנפש ובחיי עוה"ב. ר׳ יעקב אומר העולם הזה דומה לפרוזדור בפני עוה"ב, ויפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי עוה"ז (אבות פ"ד). ואמרו העוה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה וכו׳ אלא צדיקים יושבים ונהנים מזיו השכינה (ברכות י"ז).

[אחרית הימים] כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח (ברכות ל"ד), ואז יגאל ה׳ את ישראל ויבנה הריסות יהודה וירושלם ויכונן את כיהמ"ק, ונהרו כל הגוים אל בית ה׳ ולמרום הר ציון שממנו תצא תורה לכל הארצות. התקוה הזאת הכתה שורש בלבב העם מימי קדם ותחיה את רוחו בכל התהפכות המדינות שעברו עליו. עמוס הנביא (ט׳) יתנבא בשם ה׳: ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת וגו׳ ובניתיה כימי עולם, למען יירשו את שארית אדום וכל הגוים אשר נקרא שמי עליהם, וכוונתו ככל אחיו הנביאים שיהפך לכלם לב אחד לעבוד את ה׳ ושלום ואחוה ואהבה ישלטו בכל אפסי הארץ ממזרח השמש ועד מבואו. זו היא השלמת מין האדם אשר אליה נשאו כלם את נפשם, והאיש אשר על ידו ימלא ה׳ את הבטחתו זו יהיה צמח מבית דוד והוא מלך המשיח (ירמיה כ"ג). ולסוף תתקיים התקוה האחרונה

של תחיית המתים, היינו ששוכני העפר יקומון מקברותם שנית בארץ החיים (ישעיה כ"ו י"ט) וכמו שפירש דניאל בסוף ספרו, והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד. אשרי המחכה ויגיע לקץ הימין.

קפח

דרשה על הנצרות

מיסוד ס' אוצר ישראל ח"ז צד 95

לא על אנש רחיצנא ולא על בר אלהין סמיכנא אלא באלהא דשמיא דהוא אלהא קשוט וכו' (זהר).

[מקורי הנצרות] נחוץ לכל איש יהודי לדעת היסודות של אמונת הנוצרים, כדי לידע מה להשיב דברים נכוחים למסיתים (מיסיונרים) הרוצים להדיחו מאמונתו, אך לא להתוכח עם מאמינים תמימים, כי הויכוח בעניני האמונה ירבה שנאה וקנאת הדת אשר קשה כשאול, ובפרט לא נכון לבזות את מיסד דת הנוצרית, כי הבזיון והלעג על איזו אמונה שהיא יחזק ויאמץ את לב המאמין בה ולא ירפה ממנה. ראשית ספק גדול הוא בידינו אם ישו הנוצרי שאומרים עליו שהוא יסד דת הנוצרית הוא איש אמתי או רק משל ודוגמא, מתוצאות ההגדות הרבות שהיו רגילות אז בפי ההמון שהיו מבקשים איש משיחי שיגאל את ישראל מממשלת הרומיים אשר צרו אותם ביהודה ובגליל. ומשיחי שקר כאלה נמצאו אז במספר רב אך נשכחו אחר מותם בידי אדם או בידי שמים ואין זכר למו. ולכן אי אפשר לדייק ולומר בבירור אם ישו הרשום הוא מדור ההוא או מדורות הקודמים. בברית החדשה שחברו „תלמידי" ישו שלא ראו אותו בחייו רשום כי ישו הנוצרי נולד בנצרת בשנת שתים קודם מספר הנהוג (עי' לוקוס ג' כ"ג) ונצלב בירושלם י"ד ניסן שנת ג"א תשפ"ט 29 למספר הנהוג. ולפ"ז חי ל"ג שנה. אך ממה שנזכר בספוריו כי בהולדו היה עוד הורדוס חי נולד לפחות בשנת ארבע קודם מה"נ, כי הורדס מת בשנה ההיא. ומזה ראיה כי מספר השנים שנוהגין בו הנוצרים אינו למספר ישו הנוצרי שמאמינם בו, כי לא נולד בשנת אחת או שתים לספירה הזאת. לדעתי הוא מנין שהתחילו היהודים למנות למנין מלכות הרומיים כמו שמנו מתחלה למנין מלכות היונים שהוא מנין שטרות. כי אחרי מות הורדוס בשנת ג"א תשנ"ו נתחלקה מלכותו לארבעה חלקים, וכ"ב היו הפרושים ושומרי הדת שמחים במות הורדוס האדומי שהיה שונא החכמים עד שעשו את יום מותו לשמחה ויו"ט והוא ז' כסלו (עי' מגילת תענית פ"ט). וארבע שנים אח"כ כאשר התגברה מלכות רומי בא"י והציבה שם נציב התחילו היהודים למנות למנין הרומיים לכבודם, אך הנוצרים השתמשו במנין הזה לזכר ישו משיחם, ולא יכלו לשנות השנים המעטות שכבר חלפו. ולכן אין לקרות המנין הזה מנין הנוצרים רק מנין הנהוג (common era). כותבי דברי הימים בזמנו לא הזכירו את ישו ופעולותיו, ומה שרשום בדברי יוסיפוס הוסיפו הנוצרים מדעתם אח"כ, וניכר זיופם מתוכנם. כאשר הוכיחו המבקרים בלי משוא פנים. ואלו דבריו: „בימים ההם היה ישו איש חכם [אם רק אפשר לקרוא לו איש (אנדרא)] כי היה עושה מעשי נסים ומורה דעת לבני אדם המקבלים את האמת בשמחה, ונהרו אליו יהודים רבים וגם יונים. [הוא היה המשיח (קריסטוס)]. ואף אחרי שדן אותו פילאטוס לצליבה, ע"פ מסירת ראשי עמנו, לא עזבוהו אלה שאהבוהו מקודם. [כי הוא הופיע עליהם אחרי שלשה ימים שנית כמו חי, כמו שנבאו נביאי ה' על הפלא הזה ואלפי נפלאות אחרים]. וגם היום לא חדלו המינים האלה הנקראים משיחיים על שמו" (קדמוניות פי"ח פ"ג ג'). אף המבקרים הבינונים מודים כי הדברים המוסגרים בו נוספו מידי נוצרים שהעתיקו דברי יוסיפוס, שרצו בדרך זה לישב הקושיא מדוע השמיט יוסיפוס העובדא של ישו. אבל כל איש אמת לא יוכל לחשוד את יוסיפוס שהיה מן הפרושים שיאמין כי ישו היה משיח, אם נאמין כי הפרושים מסרו אותו בשביל זה להריגה. ואוריגינס קדוש הנוצרים מודה שיוסיפוס לא האמין במשיחתן של ישו. ולכן חושבים מבקרים מדקדקים כי כל מה שנכתב ביוסיפוס אדות ישו הוא מזויף מתחלתו ועד סופו. גם סופרים דברי הימים של עובדי אלילים ויונים ורומיים לא רשמו המאורע הזה בדברים ברורים רק ברמיזה כאילו שמעו זאת מאחורי הפרגוד, כי באמת לא היה להם שום ידיעה מזה בכל משך שנות המאה הראשונה. פליניוס שהיה נציב רומי כתב מכתב לטריינוס קיסר בשנת 111 למספר הנהוג ובו מתאר את הנצרות בתור תנועה המונית אך אינו יודע ממהותה, והסופר טאציטוס בספרו שכתב בשנות 115—117 למה"נ מספר כי נירון קיסר האשים את המשיחיים ברומא בשריפת העיר ומבאר השם משיחיים (כריסטיאני) המאמינים בכריסטוס שנידון לצליבה בימי מלכות טיביריוס ע"י הנציב פונטיוס פילאטוס, וגם זה רק מפי השמועה. וכמו כן ההגדות הנמצאות בתלמוד אדות ישו אינן ברורות וקימות כי סותרין זו את זו. ומזכירים שמות עצמיים משונים, ישו הנוצרי, בן סטדא, בן פנדירא או פנתירא, אותו איש, פלוני, ונקל לה־בוב כי הם מדברים מאנשים שונים שהיו מתפארים להיות משיחים. במקום אחד אמרו: מביאין

אותו לב"ד וסוקלין אותו וכן עשו לבן סטדא בלוד ותלאוהו בערב פסח וכו' אמו מרים מגדלא [שיער] נשיא הוי וכו' (סנהדרין ס"ז.) ובאמת היה „משיח" אחר במצרים בזמן ר' אליעזר הגדול ונסקל בלוד ע"י ב"ד ואח"כ נתלה כדין תורה ולא נצלב. וגם מרים מגדלא נשיא שהיתה בזמן האמוראים איננה מרים מגדלינא אם ישו. במקום אחר בתלמוד נראה כי ישו היה תלמידו של יהושע בן פרחיה שדחפו בשתי ידים (סוטה מ"ז, סנהדרין ק"ז:), ויהושע בן פרחיה היה מאתים שנה קודם החרבן ולא היה בן דורו של ישו, אלא ודאי שכוונתם על משיח שקר אחר, ואותו האיש לא היה ולא נברא אלא היה ציור דמיוני בעיני מאמיניו. ואפילו אם נאמר כי ישו הנוצרי היה אותו האיש, קשה מאד ענין מיתתו שהיתה בערב פסח וע"י צליבה (crucifixion) ונודע כי אין דנין דיני נפשות בערב יו"ט (סנהדרין משנה פ"ב א') והמיתה בסקילה ולא בצליבה שהיא מיתה משונה של הרומיים.

[עקרי הנצרות] דעות הנוצרים הראשונים דומות הרבה לדעות האיסיים שבאו ממקור ישראל, אך מעת שנתיסדה כנסת הנוצרית (church) נשתנו עקרי הנצרות ע"י דעות שונות שנתערבו בה מהגוים עובדי אלילים ומהיונים והרומיים הראשונים. מתחלה אמרו על ישו כי הוא משיח ישראל ובא לגאלם מידי צורריהם הרומיים, וכאשר לא האמינו בו הפרושים שומרי דת ישראל, אמרו עליו כי הוא משיח הכללי ובא לכפר עון כל העולם מחטא הראשון שחטאו אדם וחוה. מתחלה חשבו שהוא „בן אלהים" בדרך מליצה כמו שנאמר על כלל ישראל בנים אתם לה' אלהים, ואח"כ התגשם אצלם השם „בן אלהים" ממש שנולד ע"י רוח הקודש. יוחנן המטבל היה אחד מחסידי האיסיים אשר הסתגף גופו בתענית וחי חיי צער וחכה לקראת המשיח כדי לפרוק עול הרומיים מעל צוארם, והיה מקדש את עצמו וטובל במי הירדן כדרך שעשה נעמן להתרפא מצרעתו, והצרעת היא סמל החטא. והיה יוחנן מזהיר על התשובה ומבשר על הגאולה הקרובה לבוא, כדרך שעשו כמה בעלי הזיה בזמנו וגם אח"כ עד ימי שבתי צבי. יוחנן חשב את עצמו לאליהו הנביא שנתגלה לבני אדם, ובראותו את ישו חשבו לאלישע והשליך עליו אדרתו להביאו בברית, ועל ברכי יוחנן זה נולדה הנצרות. גם ישו אחז בדרכי האיסיים לרפאות חולים בתפלה ובסגולות ובלחשים נגד עין הרע, ולהוציא דבוקים ורוחות רעים מגוף אנשים, ואם התנגדו לו הפרושים הלך אצל ההמון המאמין לכל דבר והתחבר לעמי הארץ (publicans) והמוכסין שהיו שנואי נפש הפרושים. המינים השתמשו הרבה בלחשים לרפאות חולים ועם הלחש אמרו עליו פסוק או הזכירו שמות ה', ולכן הזהירו חז"ל ע"ז, ואמרו במשנה הלוחש על המכה ואומר כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאיך אין לו חלק לעוה"ב (סנהדרין צ'.). וכל זה כדי להוציא מפי המינים האלה אשר קדמו לישו הנוצרי והוא למד זאת מהם.

[דרשות הנוצרים] ישו או תלמידיו לא חדשו שום דבר בתורתם, כי לקחו הכל ממדרשים שונים ומספרים חיצונים שהיו מצוים בימיהם. ענין המשיח הוא מיוסד על הפסוק הנה מלכך יבא לך צדיק ונושע הוא עני ורוכב על החמור (זכריה ט'), זה משיח, ולמה נקרא שמו עני שנתענה כל אותן השנים בבית האסורים ושחקו עליו פושעי ישראל (פסיקתא רבתי פל"ד). כי הצדיק סובל עליו עון אחרים, והרעיון הזה אמרו כי צפון בנבואת ישעיה (נ"ג) אכן חלינו הוא נשא ומכאובינו סבלם וגו' והוא מחולל מפשעינו מדוכא מעונותינו מוסר שלומינו עליו ובחבורתו נרפא לנו. תחת אשר הנביא מדבר מעם ישראל שהוא סובל עון שאר האומות. תפלת האדון (לוקוס י"א) דומה לתפלת קדיש הידוע. הדרוש על ההר (מתי ה') הם דברי מוסר ואזהרות לתלמידיו המחכים לגאולה העתידה לבוא ולא לגאולה שכבר באה, ואמר להם לכן התיצבו על משמרתכם כי אינכם יודעים יום בוא אדוניכם וכו' כי אינכם יודעים את היום ואת השעה (מתי כ"ד, שם כ"ה), והוא ע"ד מאמר חז"ל כי משיח יבוא בהיסח הדעת (סנהדרין צ"ז). ישו התנגד להפרושים החנפים כמו שהתנגדו להם גם הפרושים הכשרים ויתארו אותם בשם „מכת פרושין" (סוטה כ'), ואמרו שבעה פרושים הם פרוש שכמי וכו' (שם כ"ב:) וכולן לגנאי. ישו התנגד לקרבנות ע"י הכהנים שהיו בבית שני, וכן התנגדו להם הפרושים מפני שהכהנים האלו לא היו ראוים לעבודתם ורובם היו מכת הצדוקים. ישו בעצמו לא רצה לבטל תורת משה באמרו, אל תחשבו כי באתי להפר התורה או הנביאים, לא להפר באתי כ"א להקים (מתי ה'). רעיון השילוש (trinity) נזכר אחרי מותו שאמר לתלמידיו העמידו תלמידים בין הגוים „בשם אבא וברא ורוחא דקודשא" (העתקה הסורית, מתי כ"ח), אך כנראה לא ידע פאול מזה באמרו בשם המשיח אדונינו וברוח אלהינו (א' קורנתים ה' י"א), ופטרוס אמר כן „בשם ישו המשיח לסליחת חטאיכם ואת מתנת רוח הקדש תשיגו" (מפעלות השליחים ב' ל"ח) משמע שרוה"ק אינו אלהות בפני עצמו, ובמקום אחר קורא ישו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ואומר שהוא ראשית כל המצוות (מרקוס י"ב כ"ט), ורק פאול עשה את ישו דומה לאלוה ממש (א' קורנתים ח' ו'). וכבר צוחו הנוצרים הקדמונים על פאול שקדש את ישו במעלת אלוה ובטל אחדות ה'. ואין ספק כי התאמצו ברעיון השילוש להתאים עם המיתולוגיא היונית המתארים את רוח הקודש בסמל בתולה, ומזה נתהוה אח"כ אמונת הקטוליקים באמונת מרים אם ישו. והנה גם הרעיון של אב ואם וברא וברתא

נזכר בספרי המקובלים וגם בזהר, אך בדרך רוחני ומליציי וכעין תואר לספירות וכחות אלהיים. אולם הנוצרים הגשימו הרעיון והכניסו בו דעות עובדי אלילים שהיו עובדים לאלילי נשים ובתולות אסתהר, תמוז, איסיס ובנה, ועוד. ועשו מהם פסל והמונה ואיקונין ולבסוף עשו פסל מישו בעצמו, וכל פסל ותמונה מאדם הוא נגד דת ישראל, לכן חשבו הפוסקים את הנוצרים האלה לעובדי אלילים (ש"ע יו"ד סי' קמ"א). גם הלכו בדרך הגוים עובדי אלילים להלביש את כהניהם מלבושים שחורים (ולכן נקראו כמרים מלשון שחור) שהוא סימן אבלות נגד רוח היהדות, ואסרו להם ליקח אשה כדי להיות פרושים לעבודתם שהוא ג"כ נגד דת ישראל, כי גם הכהן הגדול היה צריך לישא בתולה לו לאשה והיה מתפלל ביוה"כ בעדו ובעד ביתו. ונבדלו הנוצרים גם מקדושת יום השבת אשר דחו אותו ליום הראשון ביום שאומרים כי קם ישו מקברו. אולם השביתה ביום הראשון בשבוע הוא נגד השכל וההגיון, כי רק אחר עבודה של ששה ימים יתכן השביתה לנוח מהעבודה, אבל לא יתכן שביתה ביום ראשון קודם שהתחיל לעשות מאומה באותו השבוע. גם הוא נגד התורה שהנוצרים אומרים שמאמינים בה שנאמר כי צריך לשבות ביום השביעי ולא ביום הראשון. ולכן נמצאים גם בין הנוצרים השומרים שבת ביום השביעי, אך מספר הנוצרים האלה מעטים הם.

[ברית החדשה] הוא קובץ כתבי קדשם של הנוצרים שקורין „דייתיקא חדתא" בלשון סורית, וכולל סיפורים הגדות ודרשות שמסרו תלמידי ישו הנוצרי ושלוחיו לאלה שבאו במסורת בריתם. ונקרא אצלינו „און גליון" ונחשב בין הספרים החיצונים. הנוצרים סמכו על מה שנאמר הנה ימים באים וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ב ר י ת ח ד ש ה, לא כברית אשר כרתי את אבותיכם וגו' אשר המה הפרו את בריתי (ירמיה ל"א). ולא הרגישו הנוצרים או לא חפצו להרגיש כי הפירוש הפשוט הוא כי ה' כרת ברית עם האבות וגם עם ישראל בעת קבלת התורה, וכאשר הפרו הברית בחטא העגל כרת עמם ברית חדשה ברדת משה מן ההר עם הלוחות השניות, וכאשר הפרו גם הברית הזאת ע"י חטאם נגזר עליהם לצאת בגולה לבבל, וירמיה שהיה באותו הזמן ניחם אותם כי יגאלו משם וה' יכרות להם ברית חדשה עוד הפעם אשר לא תופר לעולם ומסיים כי אשיב את שבותם ורחמתים (שם ל"ג). ולכן אי אפשר לומר כהוראת הנוצרים שיתן להם תורה חדשה, תחת התורה הישנה. ועוד שלא נתקיים התנאי כי אשיב את שביתם, וכי לא תופר הברית עוד, כי עדיין הם בגלות. וסותר את דברי עצמו במה שאמר אל תחשבו כי באתי להפר התורה או הנביאים, לא להפר באתי כי אם להקים (מתי ה' י"ז). נקל יהיה לשמים או לארץ לחלוף מאשר יפול קוץ (תג) אחד מן התורה (לוקס ט"ז י"ז). באון גליון זה נמצאו שגיאות גסות בשמות המלכים ודורותיהם, ובכלל לא היו מסדרי האון גליון בקיאים בתנ"ך שלנו והעתיקו פסוקים שלא נמצאו או שהעתיקו בשנוים רבים בין בשוגג בין במזיד כדי להתאים לשיטת תורתם. ואין צריך לומר שלא ידעו בעניני הלכה ותורה שבע"פ אפילו מה שידוע לבר בי רב דחד יומא, כי היו מעמי הארצות שלמדו רק איזה הגדות וספורי מעשיות. ולא ידעו אפילו לסדר הדברים כתיקונן בדרך ספרותי, כי היו כותבים כמו שמדברים אשר שמעו לפעמים מוכיח ומגיד מוסר לפני הקהל. ישו אמר לתלמידיו אתם מלח הארץ ואם המלח יפוג טעמו במה ימלח? (יוחנן ה' י"ג), המשל לא יתכן כי המלח לא יפוג טעמו לעולם, וזהו מה ששאלו סבי דבי אתונא לר' יהושע בן חנניה, מלחא כי סריא במה מלחו ליה וכו' אמר להו ומלחא מי סריא? (בכורות ח':). הוא אמר כי דמתה מלכות שמים לשאור אשר חמצה את כל העריסה (שם י"ג ל"ג), הפך משל חז"ל שדימו את היצר הרע לשאור שבעיסה (ברכות י"ז), כי השאור מחמיץ את העיסה שהיא תחלת הקלקול וההשחתה, ולכן חימוץ הוא סימן החטא. ברית החדשה נכתב בארמית שהיתה אז לשון העם והמעתיקים ליונית לפעמים שנו בכוונת הלשון, כמו המעשה מצלוחית שמן שהציקה האשה על ראש ישו בבית שמעון ה מ צ ו ר ע (שם כ"ו ו') וצ"ל ה צ נ ו ע והוא שמעון הפרוש (לוקס ז' ל"ו). הנח ל מ ת י ם לקבור את מתיהם (מתי ז' ו') נעתק בטעות מן הנח לבני מתא (העיר) דיקברון ית מתיהון. דברים רבים לקחו מסדרי ברית החדשה מדברי חז"ל, ופרט העיקר הגדול ואהבת לרעך כמוך כמו שפירש הלל מאי דעלך סני לחברך לא תעביד (שבת ל"א). ישו כיון לחלל כבוד השבת באמרו בן האדם אדון השבת הוא (מתי י"ב ח'), ולא ידע כי חז"ל אמרו זאת על דבר שיש בו פקוח נפשות, שבת היא לכם, שבת מסורה בידכם ולא אתם מסורים בידה (מכילתא פ' ויקהל, יומא פ"ה:). לפעמים לא הבין מאמר המון העם חז"ל ששמע, כמו הויכוח עם הצדוקים שלא האמינו בתחיית המתים והביא ראיה ממה שנאמר אנכי ה' אלהי אברהם יצחק ויעקב ואינו אלהי המתים, ואין זו הוכחה כלל, אלא מה שהשיב רבן גמליאל מהפסוק אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת ל ה ם לכם לא נאמר אלא להם (סנהדרין צ"א).

[השקפת חכמי הנוצרים על תורת משה] שנאת הנוצרים ליהודים גדולה יותר משנאת בעלי דתות אחרים ליהודים, וזהו מפני כי רוב הנוצרים הם מבני עשו והיהודים הם בני יעקב, ועשו נטר שנאה בלבו על אחיו וישטום אותו על הברכות שלקח ממנו, ויאמר יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב

אחי. וקנאתם גדלה עוד יותר מפני שהיו מוכרחים לקחת להם לאלהים אחד מבני היהודים, אחרי שהיהודים בעצמם לא הכירוהו ודחו אותו בשתי ידים. ולא עוד אלא שהיו מוכרחים לקדש את כתבי הקדש של היהודים, כי גם ישו הודה בקדושת התנ"ך. הנוצרים הראשונים היו מוכרחים גם לשמור את יום השבת ששבתו בו היהודים ולשמור כל מועדי בני ישראל. אך לאט לאט השכיחו את מנהגי ישראל, את השבת דחו ליום הראשון ובדו להם ימים טובים לפי רוחם, וכמריהם אסרו להמון הנוצרים לקרות את התנ"ך מבלי פירוש הנוסד על דת הנוצרית. חכם נוצרי אשכנזי חקר „ומצא" לפי דעתו כי מיסד דת הנוצרית לא היה בן שמיי כ"א בן אריי, והוא בן פנדירא (Panthero) שהיה רומיי אף כי אמו מרים היתה מישראל, וזו היא נחמה למחצה. ובשנה הזאת (1919) הציע כומר אחד באספת בעלי אמונת אפסקופלים—מטודיסטים באמריקא, לדחות את התנ"ך לגמרי, להבדילו מברית החדשה ולבטל השיתוף ביניהם. ותקותנו תאמצנו כי הצעתו תתקבל במהרה בימינו, כי מה לתבן את הבר? ואם נבדיל בין אור לחשך אולי אז תבטל קנאת הדת של הנוצרים מעל היהודים, כי לא יהיה לנו שום התחתנות עמהם בדברי אמונה ולא חלוקי דעות בעניני הדת. ואז לא יהיה לחכמי הנוצרים הצורך לעשות פרושים זרים בתנ"ך שלנו כדי לדחוק את רעיון אמונתם בתוכו בחזקת היד, עכ"פ נכרות ברית שלום ספרותי אף אם לא נוכל לכרות ברית אהבה בינינו.—אמנם אנחנו מעולם לא היינו שונאים להנוצרים כמו ששונאים הם אותנו, כי אין לנו במה לקנאות בהם, ולא לקחנו את התורה לנו ולעצמנו, כי יכלו הם לקחת התורה כמונו, והקב"ה היה מחזיר אחר כל אומה ולשון לתת להם התורה אך הם לא רצו לקבלה (ע"ז ב' :). גם לא לקחנו צדקה וחסידות לעצמנו לבד, כי לפי אמונתנו ישנם צדיקים וחסידים גם בין אומות העולם, ודרש ר"א ואנשים צדיקים המה ישפטו אתהם (יחזקאל כ"ג) אלו או"ה שנקראו צדיקים (ויק"ר פ"ה), וכתיב דודי ירד לגנו, זה הקב"ה שירד לעולם לראות ולרעות את או"ה וללקוט שושנים את הצדיקים שבהם (ירוש' ברכות פ"ב). ואמרו חז"ל חסידי או"ה יש להם חלק לעוה"ב (סנהדרין ק"ה.). וכתיב הטיבה ה' לטובים, לכהנים ללוים ולישראלים לא נאמר אלא לטובים (ספרא פ' אחרי מות) לפי שנכללים בהם גם או"ה. ובאחרית הימים יהפוך ה' אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד, והיה ה' למלך על כל הארץ על ישראל ואו"ה ביחד. והיהדות תשלוט על כל העמים אשר על פני האדמה, וממילא תבטל כל שנאה וקנאת הדת בין בני האדם, ואב אחד יהיה לכולנו והוא ה' אלהינו.

קפט

דרשה ליום הולדת

טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו (קהלת ז').

[יום הולדת אצל הגוים] המנהג לחוג את יום הלידה נזכר בראשונה אצל המצריים, יום הולדת את פרעה ויעש משתה לכל עבדיו (בראשית מ' כ'). ומצינו המנהג הזה אצל מלכי או"ה, ונקרא בלשון המשנה „יום גניסיא" (ע"ז פ"א ב') והוא מלשון יון. והיום הזה היה מסוגל אצלם להצלחתם, ואמר ריב"ל כי עמלק כשפן היה, והיה מעמיד בני אדם ביום גניסיא שלו, אמר לא במהרה אדם נופל ביום גניסיא שלו, (ירוש' ר"ה דף י"ט ע"ד). אצל היונים והרומיים היה המנהג לחוג את יום הולדת המלך בעודו בחיים וגם אחרי מותו ועשו אותו ליום חגם והיו מקריבין בו לע"ז שלהם, לכך אסרו חכמים להשתתף ביום איד זה. הורדס המלך שהיה אדומי התחקה על מעשי מלכי או"ה וגם הוא עשה משתה לכל בני ביתו ואוהביו ושריו ביום הולדתו (עי' ברית החדשה מתי י"ד ו'). יום הולדת היה נודע בין הרומיים בשם dies natalis, והשם הזה נשתבש אצלנו לקרוא בשם „ניתל" (נאטאלים) והוא היום שאומרים הנוצרים שנולד בו ישו (christmas). החג הזה נחלו הנוצרים מהגוים הקדמונים ונודע בשם קלנדס וסטרנליא לזכרון תחלת ברייתו של עולם, כי מהיום הזה יתחיל היום להתארך. ולדברי רב מקור החג נובע מאדם הראשון ואמר (בירושלמי ע"ז), כיון דחמי ליליא ארוך אמר אוי לי שמה שכתוב בו הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב יבא לנשכני, ואומר אך חשך ישופני. כיון דחמא איממא אריך קלנדס=קלון דיאו (יום טוב בלשון יון). בבבלי מביאין הברייתא בנוסח אחר, לפי שראה אדם הראשון היום שנתמעט והולך אמר אוי לי שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים. עמד וישב שמונה ימים בתענית ובתפלה, כיון שראה תקופת טבת וראה יום שמתארך והולך אמר מנהגו של עולם הוא, ועשה ח' ימים טובים, לשנה האחרת עשאן לאלו ולאלו ימים טובים, הוא קבעם לשם שמים והם קבעום לשם ע"ז (ע"ז ח'.). וחשבו „ניתל" וראש השנה שלהם לשני ימים טובים קלנדס וסטרנליא. ואפשר שניתל חל אז ביום 23 דעצמבר והיו שמונה ימים בין שני היו"ט. וגם ר"ה שלנו נקרא „היום הרת עולם". עכ"פ לא היה מנהג ישראל לחוג את יום הולדת, וזהו שאמר קהלת טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו, פירוש אותו שם טוב הוא

יותר טוב ביום המות שכבר נשלם בעל השם ולא יקרה לו קלקול עוד, מיום הולד, אותו שם טוב שלא נשלם עדיין ולפעמים יתקלקל, כאמרם ז"ל אל תאמין בעצמך עד יום מותך (ספורנו).

[יום המיתה] רק במשה רבינו לבד מצינו שחשבו חז"ל יום לידתו ואמרו שבשבעה באדר מת משה ובשבעה באדר נולד משה שנאמר ויאמר אליהם בן מאה ועשרים שנה אנכי היום וגו׳ מה ת"ל היום, מלמד שהקב"ה יושב וממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום ומחדש לחדש שנאמר את מספר ימיך אמלא (קדושין ל"ח.). ובעת שהפיל המן פור ונפל בירח שמת בו משה היה שמח כי רוע מזלם של ישראל ולא היה יודע שבשבעה באדר מת ובשבעה באדר נולד (מגילה י"ג:) ופירש רש"י וכדאי הלידה שתכפר על המיתה, ונראה שצריכין לשמוח ביום לידת איש צדיק, אע"פ שביום לידתו לא עשה עדיין מאומה לצורך העולם, ואפשר שלידת משה שאני, כי בעת לידתו נאמר ותרא אותו כי טוב הוא, שנתמלא הבית כלו אורה (סוטה י"א). במדרש קהלת עה"פ טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו, דרשו, אתה מוצא כשצדיקים נולדים אין בריה מרגשת, וכשמתים הכל מרגישים. כשנולדה מרים לא הרגישה בה בריה, וכשמתה נסתלקה הבאר והרגישו הכל, הבאר הודיעה מיתתה. נולד אהרן ולא הרגישה בו בריה, וכשמת נסתלקו ענני הכבוד והרגישו הכל, הענן הודיע מיתתו. נולד משה רבינו ולא הרגישה בו בריה, וכשמת הרגישו הכל, שנאמר ויבכו בני ישראל את משה (דברים ל"ד). נולד יהושע ולא הרגישה בו בריה, וכשמת הרגישו הכל, שנאמר ויקברו אותו וגו׳ מצפון להר געש (יהושע כ"ד), מאי הר געש, ע"י שנתרפו ונתרשלו ישראל מלגמול חסד ליהושע מפני שהיו עסוקים בחלוקת הארץ, לכן ביקש הקב"ה להרעיש עליהם העולם והרגישו הכל, ההר הודיע מיתתו. נולד דוד ולא הרגישה בו בריה, וכשמת הרגישו בו הכל, שנאמר והדד שמע במצרים כי שכב דוד עם אבותיו (מ"א י"א). נולד שמואל ולא הרגישה בו בריה, וכשמת הרגישו הכל, שנאמר וימת שמואל ויקבצו כל ישראל ויספדו לו (ש"א כ"ה).

[מקרה ותכלית] יום הולדת אדם הוא רק מקרה, ואין חילוק אם נולד ביום זה או ביום אחר. העיקר הוא מה שפעל ועשה האיש בימי חייו לתכליתו, ופעולותיו הטובות הן הן זכרונותיו, ואם גם נתחקה על מעשי אומות העולם לחוג את יום הולדת של איזה אדם, נזכיר בו מה שעשה אחר לידתו עד יום ראשון מהשנה שעומד בה בעת, ורק מעשיו הטובים יצדיקו החגינה שאנו חוגגים לכבוד יום לידתו. וכמו כן אם אנו חוגגים יום החתונה אחר עשר שנים או אחר עשרים וחמש שנים שהוא חתונת הכסף, או אחר חמשים שנה שהיא החתונת הזהב, אנו מזכירים בחגינה הזאת כל השנים אשר התעלסו באהבה ובנעימות האיש וזוגתו, והולידו בנים ובנות אשר חנכו בדרך ה׳ ולתפארת אנשים, ועשו צדקות בכל עת לרחם על עני ואביון ולגמול חסד עם אנשים מבלי הבדל אם הם מבני ארצם או ממדינות אחרות. זוגות כאלה חייהם יקרים מאד וכל עוד אשר יאריכו ימים ושנים כן יוסיפו לעשות צדקה וחסד, ולכן להם נאה ויאה חגינה כזאת.

[אריכות ימים] גם אנו חוגגים יום הולדת אדם גדול כשיגיע לשנת השבעים שנחשב לשנות ימי איש חי ורב פעלים, שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה, והמשנה חושבת בן שבעים לשיבה (אבות פ"ה). ומצינו רב יוסף כי הוה בר שיתין עבד להו יומא טבא לרבנן, אמר נפקי לי מעונש כרת (מ"ק כ"ח.), והיתה שמחתו גדולה כי לא עבר על עבירה שחייב עליה כרת. וכן המאריך ימים ידע כי עשה מצוות אשר מתן שכרה הוא גם אריכות ימים כמו מצות כבוד אב ואם שנאמר בה למען יאריכון ימיך, והעושה משא ומתן באמונה הוא מאריך ימים שנאמר אבן שלמה וצדק יהיה לך וגו׳ למען יאריכון ימיך (דברים כ"ה ט"ו), ובדברי קבלה נאמר שונאי בצע יאריך ימים (משלי כ"ח ט"ז). ואפילו מי שמשתתף עם הצבור תמיד ובא להתפלל בביהכ"נ בכל יום מאריכין לו ימיו ושנותיו, כמו שאמרו קדימו וחשיכו לביהכ"נ דתוריכו חיי (ברכות ה׳). ומרבה תורה מרבה חיים (אבות פ"ב). התנאים והאמוראים שהאריכו ימים הרבה נתנו טעמים לזה וראוי לנו לעשות כמוהם למען נאריך ימים ג"כ. ר"א בן שמוע כאשר שאלו לו במה הארכת ימים? ר"ל באיזו זכות, אמר כי לא חלל קדושת ביהכ"נ לעשותו קפנדריא לעבור שם בדרך קצרה, ולא פסעתי על ראשי עם קודש, ודבר זה צריכין הפרנסים שלנו ללמוד כדי שיאריכו ימים על משמרתם. ר׳ נחוניא בן הקנה אמר מימי לא נתכבדתי בקלון חברי. ר׳ נחוניא הגדול אמר מימי לא קבלתי מתנות כי שונא מתנות יחיה, וותרן בממוני הייתי. ר׳ זירא אמר מימי לא הקפדתי בתוך ביתי וכו׳ (מגילה כ"ז וכ"ח), ומדה טובה כזו באמת מארכת ימים ושנים. לאיש אשר כל המדות האלה לו או לכל הפחות מדה אחת מהן, ראוי לנו לחוג את יום לידתו כשיגיע לשנת השבעים, ולברכו בברכה שאמרו רבנן כי מפטרי מהדדי בפומבדיתא: מחיה חיים יתן לך חיים ארוכים טובים ומתוקנים (יומא ע"א) ויגיע לשנת מאה ועשרים שנה שחיו גדולי האומה משה רבינו, הלל הזקן, ר׳ יוחנן בן זכאי ורבי עקיבא (ספרי דברים סי׳ שנ"ז).

חמרי וחיי לפום בעל הבית והמסובין!

קצ

דרשה על החנוך החדש

חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה (משלי כ"ב ו').

[החנוך בזמן הזה] חנוך הבנים בזמן הזה ובפרט בארץ החדשה, צריך להיות שונה ומחודש מאשר היה בימים הקודמים בארצות שונות. כי משונים הם דרכי חיינו בין הגוים בזמן האחרון וביחוד בארצות הנאורות, ולכן צריכים אנו אמצעים חדשים לדרכי החנוך. ראשית כל צריך האב להשתמש במקל נועם ולא במקל חובלים, להדריך הבנים באופן שיאהבו את האבות ויראו אותם ביראת הרוממות ולא ביראת העונש. לפנים היה אסור להכות את בנו הגדול משום ולפני עור לא תתן מכשול (מו"ק י"ז:) ועכשיו אסור גם להכות בנו הקטן ההולך לבית הספר הכללי, כי הנער יודע שיוכל ללמוד בבית הספר כל מה שנצרך לאדם לדעת בלא הכאה ובלא עונש הגוף, ואם ישתמש האב בהכאה כדי ללמוד אותו דת ישראל ודרך ה' יחשוב הנער בלבו כי הלימוד הזה לא נוסד על דרך החופש והחירות שהוא רגיל בו בארץ שכל יסודות המדינה קבועים על תורת האנושית. לפנים היה צריך האב לדחות את בנו בשמאל ולקרבו בימין (סוטה מ"ז.) ועכשיו צריך לקרבו בשתי ידים, ובזה האופן יוכל לפעול על בנו הרבה יותר ודבריו יהיו נשמעים.

[התחברות] יזהר שהילד יתחבר לילדים שיש להם הדרכה טובה, ואם אי אפשר לו בסביבותו יעתיק משכנו לרחוב שלא נמצאו שם נערים שובבים בחוקי המוסר. אבל לא יסגור את הנער בבית, רק יניחנו לשחוק ברחוב עם הנערים אשר כגילו בכדור או בשאר מיני שעשועים, זולת שחוק הקלפים למען לא ירגילו בזה. הנער שאינו יודע איך לשחוק בכדור לא יהיה מוכשר ללמודים אחרים. האב ידקדק מאד שלא יוציא הנער מפיו דבר מגונה או שבועה או קללה, ולא יתקוטט עם חבירו. אזהרה הזאת אפשר ונקל לקיים אם לא ישמע הנער שבועה או קללה בביתו, ולא יראה קטטה ומחלוקת בין אביו ואמו או בין אחיו ואחיותיו.

[למודים קטנים בבית] לא ישלח את בנו לבית הספר הכללי עד שנת הששית, ושנה אחת מקודם ילמדו ראשית למודי עברית בעצמו או ע"י מורה עברית, וירגילו לטול ידיו בשחרית ולומר מודה אני וכו' תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, ויטול ידיו קודם אכילה ויברך ברכת המוציא, וברכת המזון בדרך קצרה, וקריאת שמע על מטתו. ולאט לאט ירחיב לו הברכות והתפלות, אבל לא יעמוס עליו יותר מדי שלא יהיה עליו לטורח ולמשא כבד. אבל צריך הבן לראות כל ההנהגות האלה בבית שהגדולים יהיו רגילים בזה והוא ילמוד מהם, כי איך אפשר לומר לבנו להתפלל ואח"כ בהיותו בר מצוה להניח תפילין אם לא יראה הגדולים שנוהגין כן?

[כשרונות הילד] האב צריך ליזהר לפתח את כל כשרונות הילד לפי כח הילד ולפי נטיותו, וזה יוכל ללמוד מתכונת בנו עד כמה הוא מסוגל ויוכל לתפוס בקרבו למודים מאמונת ישראל ותולדות העם, ולטעת בלבו אהבה וכבוד ליהדות וליהודים, ולהודיעו עד כמה הוא נחוץ לאיש יהודי לסבול בעד אמונתו שלא יעבור על דעת קונו, וישים תקוה בלבו בעתידות ישראל בגאולתו וחזירתו לארץ ישראל. ובפרט להבינהו את גודל ערך התורה וספרות ישראל עד שכל ספריות העמים לא ישוו אליה בשום אופן.

[למודים גבוהים] יותר טוב ללמד את בני הנעורים תורה וחכמה ביחד בבתי ספר או בתי ישיבות כמו הקולינ היהודי בלונדון. ואם אי אפשר לעשות כן, צריך עכ"פ לקבוע עתים מיוחדות ללמודי עברית ותורת ישראל כפי השגת הנער, ולא יניח מלמודי ישראל כל זמן שהוא עסק בלמודים כוללים. לעולם יתחבר ויקשר את הלמודים הרוחניים הנוגע ליהודים עם הלמודים הגשמיים הנוגעים לאזרחים כוללים, וכמו שאי אפשר לאזרח הארץ לחיות בין אנשים בלי ידיעות כלליות כך אי אפשר ליהודי להתקיים בלי ידיעות נחוצות הנוגעות ליהדות וליהודים. ולא תועיל ההתנצלות כי דרכי החיים אשמים בזה, כי צריכים לרדוף אחרי פרנסתם שקשה מאד כקריעת ים סוף, והלמודים העבריים הם מכשולים על דרכיהם. כי גם לפנים דאגו ההורים לפרנסת בניהם, ובכ"ז לא נתקו מוסרות היהדות מעליהם, וגם מסרו עצמם על קידוש השם, ואם אבותינו מסרו את נפשותם נוכל אנחנו למסור עכ"פ ממונינו ופרנסתנו, ומעולם לא ראינו כי המסירה הזאת היתה למכשול להם, כי נמצאים יהודים נאמנים שהם גם מלומדים גדולים בשאר חכמות והם עשירים גם בקניני עוה"ז, ויש אשר הזניחו את מוסר אביהם ועזבו את תורת ה' וכל למודיהם החיצונים לא הועילו לפרנסם בכבוד. בכלל צריכים ההורים לקבל על עצמם להקריב את ממונם על מזבח היהדות של בניהם, ולולא זאת יוכל לגבור עליהם כח הטומאה להקריב את יהדות בניהם על מזבח ממונם, למען לא יהיו נפרדים מבניהם. בשעה שהעביר יעקב את בניו את מעבור יבוק והוא נשאר מאחריהם „ויותר יעקב לבדו" אז נטפל לו שרו של עשו „ותקע כף ירך יעקב" ואמרו במדרש זה דורו של שמד (ב"ר פע"ז), כי בעת שהאבות מעבירים את בניהם לפניהם והם בעצמם נשארים על „פכים קטנים" כי ממונם חביב עליהם יותר מנשמתם,

ובשביל ממון זה שבניהם ישינו בהשכלת הגוים, הם מוותרים על כל קדשינו ועל כל קנינינו הלאומיים, אז נטפל שרו של עשו אל הבנים האלה ומתחבר עמהם, והאבות נפרדים מן הבנים (הגות לב, ערך החנוך). לפנים בישראל היתה כל תקות ההורים שבניהם יהיו רבנים ולתכלית זו חנכו אותם בשיטה קבועה, ואם לא היו כלם רבנים עכ"פ נשארו יהודים תמימים, ועכשו שואפים כל ההורים כי בניהם יהיו רופאים ועורכי דינים ומומחים בכל חכמה ולתכלית זו מחנכים אותם ג"כ בשיטה קבועה, ואם לא תמלא משאלות לבם רק במקצת עכ"פ כמעט כולם הם בורים גמורים בעניני היהדות, והבורות היא ההכנה אל ההתבוללות בנשואי תערובות וכדומה.

[ארבעה בנים] ארבעה בנים של ההגדה ארבעה דורות הם, אחד חכם ואחד רשע ואחד תם ואחד שאינו יודע לשאול. האב היה יהודי תמים ירא אלהים פשוט בלי כל ספקות ושאלות, הוא דקדק במצוה קלה כבחמורה, הקפיד גם על מנהג קל כמו שהקפיד על עקרים שבתורה, הוא שמר הכל בזהירות מבלי לדרוש טעמים רק כי כן צוה ה' וכן נהגו אבותינו. ביתו היה מלא ברוח יהדות בכל הפרטים והדקדוקים. להאב הזה היה בן בעל כשרונות טובים, והאב חנך אותו בתחלה ע"פ דרכו וע"פ שיטתו והשקפתו, אבל מה יעשה כי הבן צריך להתוות לו דרך בתור אזרח מדיני ואיש בין אנשים, ומוכרח ללמוד למודים כללים ושפות זרות וידיעות שמושיות. הבן קורא בספריות לועזיות ויהי „לחכם", ובלבו יחשוב כי אין שיטת התורה והיהדות מתאמת עם החכמה החדשה והשקפת העולם, ובמוחו החלו לנקר ספקות ופקפוקים שונים, והוא פונה אל אביו בשאלתו: מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אתכם? וכאשר לא מצא תשובה נכונה לדעתו מפי אביו, לאט לאט נשכחו מלבו גם השאלות, וחדל לחשוב בהן, ולבו נוטה לגמרי אחרי ענינים כלליים, ואין צריך לומר שאינו מלמד את בניו אחריו כמו שלמדו אביו. ביתו של „החכם" הזה עודנו בית יהודי כשר בחיצוניותיו, כל הדינים והמנהגים נשמרו בו כמו בבית אביו, מפני שכבר הורגל בהם מילדותו וגם מפני כבוד הוריו, אבל הרוח הקדושה והתמימות ששר בבית אביו כבר סר מעל הבית הזה, פנימיותה של היהדות ונשמתה כבר פרחה מן יושביו, גם שמירת השבת והמועדים הן רק מצות אנשים מלומדה, ואיזה אבק של ע"ז כבר מתאבק בבית, ורוח תזזית מרחפת באווירו. והנה נולד בן לחכם זה והוא מפטפט עוד פטפוטיו העברים אך בשפה זרה. תורת עמו לא למד, והוא מתחנך בבית ספר נכרי, ומתרועע ברעים נכרים ומחקה אחר מנהגיהם ונמוסיהם. אינו יודע עוד שיש אלהים לישראל ויש להם תורה מיוחדת וכי לעם ישראל היה תולדות נכבדות ויש לו עתידות ותקות נעימים. אינו יודע דבר ואינו מרגיש דבר, ורואה בבית אביו סדרים משונים ומנהגים זרים שאין דוגמתם בין חבריו הנוצרים, ולבו מתקומם לנגדם ומביט עליהם בשאט נפש ובוז והם שנואים לו ונעשה „רשע" גמור. והוא פונה אל אביו ואמר „מה העבודה הזאת לכם?", כי לו כל התורה כלה אינה אלא ע ב ו ד ה, ואינו רואה בה „עדות חקים ומשפטים". נולד בן להרשע הזה, והוא איננו יודע כי יש איזו „יהדות" בעולם, ולכן אין לו שנאה עליה כי את פניה לא ראה, ואינו חושש לה כל עיקר. ובבקרו לפעמים את בית זקנו „החכם" ורואה שם את מנהגי היהדות, איזו צירומוניא זרה, איננו מתמרמר ומתרגז אלא פוקח את עיניו בתמהון ושואל בהשתוממות מה זאת? וזהו התם. וכאשר גדל והיה לאיש וביתו כמו בבית אביו אין כל סימני יהדות, וזקנו החכם כבר מת, ובנו שנולד לתם הזה איננו רואה עוד אפילו מנהג אחד של יהודים, ואם עפ"י איזה נס נשאר „הרשע" ביהדותו אז יקום לנו „השאינו יודע לשאול" וזה התינוק שנשבה בין הגוים, ובא איזה גל קטן ושוטפו ומשליכו לים הגדול. — זהו מהלך הבורות מדור לדור וזוהי התפתחותה מאבות לבנים (שם, ועי' אבן פנה לר"א קליאצקין).

[האשם בדבר] אך לוא ידע האב התמים בלמדו את בנו חכמות אחרות לבאר לו באותה שעה את „העדות והחקים והמשפטים" ע"פ השכל והגיון הישר ולפי תולדות ימי עמנו (טעמים נכונים ימצא באוצר דינים ומנהגים), לבאר לו את ערכן של המצות לעצמן וערכן לאחדות האומה הישראלית, אז היה נופח בלב בנו רגש לאומי וכבוד לבית ישראל והיה אוהב ומוקיר את התורה, ולא כבדו עליו הלוחות ולא היו נשברים, ואז לא קמו לנו דורות של רשע תם ושאינו יודע לשאול. יהדות מושכלת מצד אחד ויהדות לאומית מצד שני יכולה להציל את בית ישראל. היסוד הלאומי צריך לכנוס בחנוך הבית והאהבה לעמם תבלע בדמם ובשרם, ואם האבות יחפצו יוכלו לעשות את בניהם למושיעי ישראל. היסוד הזה יאחד את האבות והבנים לעבודה משותפת אחת. יעקב אבינו הבין זאת, וכאשר כעס על שמעון ולוי שהבאישו אותו בעיני יושב הארץ וראה הסכנה קרובה לבא, ואמר, מה אני מניח את בני לפול ביד אומות העולם? מה עשה, נטל חרבו וקשתו ועמד לו על פתחה של שכם, ואמר אם יבואו האומות להזדווג להם לבני אני נלחם כנגדן (ב"ר פ"פ). ונתאחד עם בניו בהגנתם „בחרבו ובקשתו" בצלותא ובעותא ובמעשים טובים, ואמר להם „הסירו את אלהי הנכר אשר בתוככם והטהרו" והם שמעו לקולו, ותיכף באה לו ההבטחה „גוי וקהל גוים יהיה ממך וגו' ולזרעך אחריך אתן את הארץ" (בראשית ל"ה). ולפני בוא יום ה' הגדול והנורא צריך לבוא אליהו הנביא להשיב

לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, לאחד את הזקנים והצעירים יחד לעם אחד, להכשירם ולסגלם לגאולתם, והדבר הזה אפשר רק ע"י יהדות מושכלת ולאומית המאחדת את כל הלבבות, האבות עם הבנים (הגות לב, שם).

קצא

דרשה להתמנות רב

כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו (מלאכי ב׳).

[הרב בזמן התלמוד] בזמן המשנה והגמרא היה הרב גם הנשיא והפרנס, וא"ר יוחנן איזהו ת"ח שממנין אותו פרנס על הצבור זה ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר וכו׳, ות"ח זה שמניח חפצו ועוסק בחפצי שמים, בני עירו מצווין לעשות לו מלאכתו (שבת קי"ד.), כי לכל ת"ח היה איזה אומנות שהתפרנס ממנה, ובעת שהיה עוסק בצרכי צבור עשו אחרים מלאכתו, וזהו שכר בטלה. כי אסור לעשות את התורה קרדום לחפור בו, ואמר רבן גמליאל יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ (אומנות) שיגיעת שניהם משכחת עון (אבות פ"ב). התנאים והאמוראים עסקו רובם בעבודת האדמה ומעוטם באומנות. בני טבריא היו כלם בעלי מלאכה (ערובין פ"ח.). הלל הזקן היה חוטב עצים ובכל יום השתכר טרפעיקא (חצי דינר) ופרנס בני ביתו במחצה, והמחצה השנית נתן שכר כניסה לביהמ"ד (יומא ל"ה), שמאי היה בנאי (שבת ל"א.), שמעון הפקולי היה עושה בצמר גפן שקורין פיקולא (מגילה י"ז:), יוסי בן חלפתא היה שחלא עובד עורות (שבת מ"ט:), שמעון שזורי נקרא כן לדעת הרמב"ם ע"ש מלאכתו (דמאי פ"ד א׳), ר׳ יהושע שנבחר לנשיא היה נפחא (ברכות כ"ח.), ובירושלמי (שם) אמרו שעבד מחטין. ר׳ יוסי ציידנא עשה מצודות (יומא פ"ה). ר׳ מאיר היה לבלר וסופר (ערובין י"ג.), ואמרו שהיה כתבן טב והשתכר שלשה סלעים בכל שבוע (קהלת רבה פ"ה ז׳), ועל שם מלאכתם נקראו ר׳ יצחק נפחא, ר׳ יוחנן הסנדלר, ואבין נגרא. רב חנינא ור׳ אושעיא הוו אושכפי בא"י (פסחים קי"ג:), ר׳ יהודה היה נחתום (ב"ב קל"ב.), קרנא הוה תהי באמברא דחמרא, מריח באוצרות יין איזה ראוי להתקיים (כתובות ק"ה.). אבא הושעיא איש טורייא היה כובס (ירוש׳ ב"ק פ"י י׳), רב חסדא ורב פפא עשו שכר (פסחים קי"ג:) ונקרא רב פפא סודני, עושה שכר (ברכות מ"ד:). אבא בר זמינא היה חייט (ירוש׳ סנהדרין פ"ג ו׳), ר׳ אדא משוחאה, היה מודד קרקעות (ב"מ ק"ז:), ר׳ אבא אומנא היה מקיז דם (תענית כ"א:). רב אדא סבולאה היה רועה בהמות בשכר (ב"מ צ"ג:). בר אמוראי (או אמודאי) היה מלומד לשוט במים ולהעלות משם אלמוגים ומרגליות (כ"ה כ"ג.). אחדים מהם עסקו במסחר וקנין, רב דימי מנהרדעא אייתי גרוגרות בספינה, א"ל ריש גלותא לרבא פוק חזי אי צורבא מרבנן הוא נקוט ליה שוקא (ב"ב כ"ב.), להכריז שלא ימכור איש אחר גרוגרות בשוק עד שימכור רב דימי הגרוגרות שהביא הוא למכור. והזכות הזאת היתה גם לת"ח שלא היה רב ממונה באיזה עיר, והיו הת"ח פטורים ממס ומעבודת המלך שהטילו על הקהל (ב"ב ח׳.). הרבנים עסקו באומנתם שליש היום ועסקו בתורה שני שלישים ביום, ואלה שעסקו בעבודת האדמה בקיץ למדו כל ימות החורף (קהלת רבה פ"ז).

[כבוד הרב] ומפני שלא היה הרב תלוי בפרנסתו על הצבור כי היה יכול להחיות נפשו ובני ביתו מעבודתו ומלאכתו, לכן היה מכובד מאד בשביל תורתו ויראתו ומעשיו הטובים עם בני קהלתו. הרב היה לבוש בגדים לבנים ונקיים ולא היה רבב על בגדו וגופו נקי, עד שהיה דומה למלאך ה׳ צבאות, וזהו שדרש ר׳ יוחנן שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה׳ צבאות הוא, אם הרב דומה למלאך ה׳ צבאות מבקשים תורה מפיו ואם לאו אל יבקשו (גיטין ע"ג.). וכאשר עבר הרב לפני העם קמו מלפניו, כמו שנאמר והדרת פני זקן ואין זקן אלא חכם שקנה חכמה, ורק בעלי אומנים שעוסקים במלאכתם פטורין מלעמוד (קדושין ל"ב.). עיקר עבודת הרב היה להעמיד תלמידיו וללמוד לפניהם בישיבה, ורק בירחי כלה שהם אדר ואלול הסמוכים ליו"ט היה דורש לפני העם מעניני דיומא, ואלה שכחם גדול לדרוש גם באגדה דרשו לפני ההמון בליל שבת אחר הסעודה, ולדרשות אלה באו גם נשים וטף שעמדו מאחורי ביהכ"נ לשמוע הדרשה.

[הרב בימי הבינים] בזמן הגאונים וגם אח"כ התפרנסו הרבנים ממלאכתם או מאיזה מסחר, או שאשת הרב עסקה במסחר ופרנסה את בעלה ובניה והוא התעסק ברבנות ובצרכי הצבור, ואלה שלא מצאו פרנסתם בדרך אחר הוכרחו לקבל „שכר בטלה" מהקהל, והשכר הזה היה רק כדי חייהם וחיו חיי צער. הרמב"ם פוסק כי אין הרב רשאי לקבל שכר בעד הרבנות אך רבנים אחרים התירו לקבל פרס מהצבור מפאת שנשתנו עתה דרכי החיים. אבל כבוד הרבנים לא נפחת מאומה מהימים הקדמונים, וכל העם שמעו לקולו מקטנם ועד גדולם והקהל לא עשו דבר מבלי הסכמתו, ומעולם לא חשדו אותו כי הוא נוטה מדרך התורה בשביל איזה פנייה חיצונית, הוא עמד בראש בית דין של דיינים והיה שופט גם בדיני ממונות אשר לפעמים עלה סכום המשפט לאלפים ולרבבות, ושני בעלי הדינים היו מצייתין דינא

ש״צא

ע"י הכרעתו. הרב דרש לפני העם רק שתי פעמים בשנה בשבת הגדול ושבת שובה, ועניני אגדה ותוכחה דריש המגיד או המוכיח שלא היה רב.

[רבנים בזמן הזה] מתקופת מנדלסון ואילך כאשר החלו המשכילים הנאורים להתחקות על מעשי הגוים, ובקשו להם רבנים מלומדים בחכמות חיצוניות, וכפרט שיהיה הרב שלהם דרשן מפואר בשפת המדינה כמו כומרי הגוים אשר אין כחם אלא בפיהם לדבר צחות. אבל החרדים בקשו רבנים כמו לפנים, עד אשר התגברה ידם של המשכילים והשתדלו לפני הממשלה ברוסיא להכיר לרב ישראל רק המלומד בלשון המדינה ובחכמות כלליות, ועמדו לדור החדש „רבנים מטעם הממשלה", והרב ריינעס יסד ישיבה בלידא בעד רבנים אשר יתאחדו בהם המעלות של דור הישן עם המושכלות של דור החדש. גם תנועת הציונים הועילה הרבה להעמיד דרשנים מומחים כדי להפיק רצון מדור החדש. עד כי נתעלה מעמד הדרשן על מעמד הרב. והמון העם בוחרים לשמוע „קול דברים" אף אם אינם רואים שום תמונה של תורה „זולתי קול" הדרשן שהוא מנעים זמירות, ותהלוכותיו ותנועותיו על הבימה כמו המשחק על במת ישחק.

[באמריקא] בארץ הזאת עוד הורע מצב הרב, הרבה יותר ממצב החזן והשמש, כי בפה מושל הפרנס ביד חזקה והוא נבחר ע"י החברים אם יוכל להראות להם כי חשבון ההכנסה עולה על חשבון ההוצאה. וכל מגמת הקהלה היא רק הכנסת הכסף למען יוכלו לעמוד ולא יהיו החברים מוכרחים להוציא כסף מכיסם לשלם ההוצאות העודפות. והנה השמש הוא דבר הכרחי כי אי אפשר לביהכ"נ בלי שמש, ורוב שכרו הוא מגביות כספים ונדבות מהחברים שנותנים לו בעד השתמשותו לצרכם. והחזן עם משוררים הוא בודאי הכרחיים, כי ביהכ"נ בלא מזמרים הוא כגוף בלי נשמה ולא יוכלו למכור „מקומות" לתפלה לימים נוראים ויו"ט לשמוע אל הרנה ואל התפלה. אבל הרב הוא רק מ ו ת ר ו ת, ולפאר ויופי הקהלה ויוכלו להתנהג גם בלעדו. כי הורתו לא יבינו ולשאול שאלות אינם צריכים, ונשאר להם רק שאלה אחת „מאי אהנו לן רבנן?" ולכן אינם מחזיקים בידו, ולא יתנו לו משכורת הגונה כיאות לרב לכלכל את בני ביתו בכבוד. על רב כזה שהוא בקי בש"ס ופוסקים וראוי לכסא הרבנות אך לא ידע לדרוש צחות לפני העם, נוכל לומר המדרש על הפסוק עיר קטנה ואנשים בה מעט וגו' עיר קטנה זה בית הכנסת ואנשים בה מעט זה צבור, ובא אליה מלך גדול זה הפרנס שסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים, ומצא בה איש מסכן חכם זה הזקן החכם, ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא (קהלת רבה פ"ט). במדרש הנירסא הקב"ה תחת הפרנס, אך כנראה הוא טעות סופר, עכ"פ כך ראוי לתקן הנירסא באמריקא, אשר הפרנס שולט בבית הכנסת בחזקת היד ומצודתו פרושה על הרב שהוא החכם המוסכן, ואין החברים שמים לבם אליו להחזיקו בכבוד ולהספיק לו די מחסורו.—נקוה כי פרנסי הקהלות יבינו כי מטרת בית הכנסת היא לצורך הצבור, ולא נעשה הצבור בסיס לבית הכנסת, וכן הרב הוא לצורך הקהלה ולא הקהלה לצורך הרב, כי אי אפשר לשקול את הרב במאזנים ולראות אם ההוצאה או ההכנסה מכרעת אותו. כי הרב הוא דבר הכרחיי כמו שלא אפשר לגדרות צאן בלי רועה ומנהיג, וכמו שאמר משה יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה אשר יצא לפניהם ואשר יבוא לפניהם ואשר יוציאם ואשר יביאם ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה.

קצב

דרשה אדות אגודת הקהלות

הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט'), בנוהג שבעולם אדם נוטל אגודה של קנים אינו יכול לשברן בבת אחת, אבל אחת אפילו תינוק יכול לשוברן. וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלין עד שיעשו אגודה אחת, שנאמר בימים ההמה ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבואו יחדו מארץ צפון (ירמיה ג') וכו' (ילקוט עמוס).

[הקהלות העיקר והרבנים טפלים להן] גם אחר אשר ניתק ונפרד קשר הלאומי של ישראל זה אלפים שנה, עוד אחוזים ואגודים הם זה לזה באגודת אמונתם ותורתם. הקשר הזה הוא הבריח התיכון אשר יחבר את אהל יעקב בכל ארצות פזוריהם עד היום הזה. אגודת ישראל הוא כאגודת אזרחי ארצות הברית באמריקא אשר הקונסטיטוציא מחברת אותם לעם אחד ובכל זאת כל מדינה ומדינה (State) עומדת ברשות עצמה בנוגע להנהגתה הפרטית והחוקים אשר יעשו היושבים בה אם לא יתנגדו להקונסטיטוציא הכללית. כן התורה מחברת את כל ישראל להיות חברים, אף כי נפרדות הן הקהלות אשה מרעותה בהנהגותיהן ומנהגיהן ודרכי חייהן פנימה, כמו הספרדים והאשכנזים והחסידים, ובלבד שיהיו כל מעשיהם מיוסדים על דרך התורה ואלו ואלו מכוונים לבם לשמים. תורתנו הקדושה היא מאגדת את כל הקהלות לכנסת ישראל, וגדולי הרבנים הם נכנעים תחת רשות התורה, ואינם יכולים להורות דין חדש או לעשות שום תקנה המתנגדת לרוח התורה ולהסכמת הקהלות. ואם המון העם יבינו מה שכתוב בתורה אינם צריכים לרבנים כלל, כי אם אפילו יבטלו

הרבנים, התורה והמצוה לא יבטלו לעולם. הרב הוא רק הסיבה ולא המסובב, הוא נכלל בין בני ישראל ואינו כולל אותם, הרבנים קיימים רק כל זמן שישראל צריכים אותם להורות להם החקים והמשפטים בתורה שבכתב ותורה שבע"פ.

[משמרת רב הכולל] רב הגליל או רב כולל הוא מושג חדש שנולד בדור האחרון, ואף כי הכוונה מתנגדת לרוח היהדות, המעשה רצוי לרוח הזמן ההוה, ובפרט בארצות החדשות שהתישבו שם בני ישראל שנקבצו ממדינות שונות, ויפה עשו באנגליא וצרפת ששמו להם רב ראשי לכל הקהלות, כי הוצאות הרב מרובות ולא תוכל קהלה אחת לשאת אותן, גם להרבות בזה כבוד לרב, להוסיף לו תוקף ועוז ולתת רשיון מהממשלה בידו לנהג את כל המפלגות השונות. גם בארצות הברית בעיר נויארק התאחדו הקהלות בשם „אגודת קהלות ישראל ארטודוקסיות באמריקא" והשיגו רשיון מהממשלה (טשארטער) ביום 17 דעצמבר 1887. ומנו לרב הכולל את הרב הגדול ר' יעקב יוסף יוזפא שהיה לפנים רב ודרשן בווילנא. ונתנו לו כתב הרבנות ביום 18 יולי 1888, וקצבו לו שכירות אלפים וחמש מאות דולאר לשנה מלבד דירה נאה לפי כבודו ומלבד הכנסות מחופות חתנים ומתנות במועדים, אך לא בעד הכשרים. בין תקנות האגודה הן שיבחרו מנהלים והם ימנו ועדים תמידים: א') לפקח על עניני הקהלות, ב') לפקח על צרכי הרב ובית דינו, ג') לפקח על השחיטה וכל דבר הנוגע לכשרות, להועד הזה צריכה הסכמת הרב הכולל, ד') ועד לפקח על בתי הספר ובתי החסד והצדקה וכו'. ה') יש בכח המנהלים לקצוב שכר על הסכמות או הכשרים אשר יתן הרב הכולל, והשכר הזה יובא לאוצר הקהלות. ו') ע"פ המנהלים יתנהגו עניני השחיטה והם ישלמו שכר קצוב להשוחטים ויקצבו מחיר השחיטה, ההכנסה העודפת על ההוצאה תביא לאוצר הקהלות. ז') כל קהלה מהקהלות הנאגדות לא תוכל למנות עליה איש אשר יקרא בשם „רב" רק „מגיד" מוסר לעם, ובשם „דיין" ומורה הוראה יקרא אם ישיג ע"ז סמיכה מהרב הכולל. ח') בכל הענינים הנוגעים לכשרות אין רשות ביד אחת מהקהלות להחזיק אותם בחזקת כשרות מבלי הסכמת הרב הכולל. ט') הרב לא יתן סמיכה למורה הוראה או הכשרים מבלי הסכמת המנהלים, י') הרב ימנה את בית דינו בהסכמת המנהלים ושכרם יהיה קצוב ע"י המנהלים, י"א) בכל דיני ממונות אם יתרצו בעלי הדינים להגיש את דבר המשפט לפני הרב בין לדין בין לפשרה, יאשרו בכתב לעשות את הרב ובית דינו לבוררים (arbitrators) עפ"י דינא דמלכותא, י"ב) הרב לא יתן גט פטורין מבלי ידיעת והסכמת המנהלים, י"ג) בנתינת הגט יודיע הרב לשני הצדדים כי יפריד ביניהם רק על פי דתי אמונתנו, ויזהירם שלא יעברו על חוקי הממשלה בנוגע לאישות. אחרי פטירת הרב הכולל בנויארק (כ"ד תמוז תרס"ב), וגם קודם מותו כבר נפרדו הקהלות ובטלה האגודה מסבת מחלוקת בין ראשי הקהלות השונות והתנגדות הקצבים לתקוני הכשרות.

[אגודת הרבנים] כבר אמרנו כי אגודת הרבנים מצד עצמם לא יתכן זולת בהשתדלות הקהלות, אעפ"כ נוסדה אגודה כזאת במצרים בשנת תרע"ג ע"י הרב ר' אהרן מענדיל הכהן שהוא אב"ד לאשכנזים בעיר קאירו, שם החברה „אגודת כנסת ישראל הכללית", תכלית האגודה להחזיר את הסמיכה הישנה כמו שהורה הרמב"ם ז"ל (עי' אוצר ישראל ערך „סמיכת זקנים"). ועל רבני האגודה לברר ההלכה ע"פ תוה"ק הכתובה והמסורה, ולהורות על כמה ספיקות שנתחדשו בדורותינו אם להתיר או לאסור, ואותן הדברים הצריכים תיקון; לחזק ידי הרבנים רועי הקהלות לעודדם ולאמצם בהנהגת עדתם; להתודע אם משרת הרב הולמתו ואם ידע לכלכל את עדתו במזון הרוחני; לעצור בעד מסיג גבול רעהו שיבוא לדחות רב קדום ממשמרתו ולקחת מקומו; לתת קבלה לשו"ב וסמיכה לרעווערענדס שהם מסדרי קידושין מוהלים וכו'. גם באמריקא נוסדו איזה אגודות של רבנים אורטודוקסים, ואגודה של רבנים מטיפים וכו' ואגודת שוחטים וכו', וכל אגודה בונה במה לעצמה, עד שנעשו אגודות אגודות ועליהם נאמר לא תתגודדו, ונתרבו כמו אגודות הפועלים (יוניאן בלע"ז). האגודות האלה אין עושין שום תקנות לטובת הכלל וגם לטובת הרבנים אינן עושין כלום, כי אין כח ביד אלה הרבנים לעצור ביד רבנים אחרים לקחת מקומם או להסיג גבולם מבלי אגודת הקהלות, והקהלות האלה צריכות להתנהג ע"י בעלי בתים תורנים ועשירים אשר יחזיקו ביד הרבנים למלאות צרכיהם ויתנו כח בידיהם לעשות התקונים הנצרכים לטובת היהדות. וזהו פירוש הפסוק הבונה בשמים מעליותיו ואגודתו על ארץ יסדה, כי הרבנים לא יוכלו לבנות סלם אשר ראשו יגיע לשמים אם אינו מוצב תחלה ארצה, והאגודה על ארץ יסדה ע"י חברי הקהלות בני הארצות, ורק אם כל ישראל יעשו אגודה אחת — ולא הרבנים לבדם — אז הם נגאלים, שנאמר בימים ההם ילכו בית יהודה — שומרי משמרת ה' — על בית ישראל — העם ההמוני — ויבואו יחדו מארץ צפון על הארץ אשר הנחלתי את אבותם, ואז יבוא לציון גואל אמת בבי"א.

קצג

דרשה על בנין בית הכנסת

מיסוד ס' דרשות הרבי"ל צד 234

———

ואהיה להם למקדש מעט בארצות אשר באו שם (יחזקאל י"א), ואמרו חז"ל אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל (מגילה כ"ח).

[מקום קבוע לתפלה] אמרו חז"ל (ברכות) כל הקובע מקום לתפלתו אלהי אברהם בעזרו, דכתיב בו וישכם אברהם בבקר וגו' אל המקום אשר עמד שם מתחלה, והיה הראשון שבנה בית הכנסת וקבע מקום לתפלתו, כי בביהכ"נ השכור לזמן לא נקרא קביעת מקום ואין בו קדושת ביהכ"נ (עי' שו"ע או"ח סי' קנ"ד), וכן כל מאמרי חז"ל המדברים ממקדש מעט קאי על בית הכנסת הקנוים וקבועים, וזה מבואר ג"כ בבנין המשכן שנאמר ויקחו לי תרומה, והיה לו לומר ויתנו לי תרומה, ובאו חז"ל ודרשו „לי אתם לוקחים", כדאיתא במדרש רבה יש קונה מקח וגם המוכר נמכר עמו, וכמו בבנין המשכן נעשה כביכול השי"ת לקנין ישראל דכתיב ויקחו לי תרומה, וכמו שדרשו מלוה ה' חונן דל כביכול עבד לוה לאיש מלוה, כן ע"י בנין ביהכ"נ שהוא מקדש מעט נעשה השי"ת לקנין שלנו שצריך לעזור לנו בכל עת שנתפלל אליו בשם אלהי אברהם יצחק ויעקב, וכמו שלמד רשב"י מן הכתוב ונתתי מקום לעמי ישראל ושכן תחתיו ולא יוסיפו עוד בני עולה לענותו וכו'. וביהכ"נ הבנוי והקנוי לצבור יש לו זכותא דארץ ישראל, וזהו כוונתם במה שאמרו עתידין כל בתי כנסיות שבחו"ל להתעקר ממקומם ולעמוד בא"י.

[בנין ביהכ"נ להצלת הישוב] אף בארצות אשר שללו מהיהודים את זכיותיהם ולבוז את רכושם והיו בסכנה שיגורשו משם לגמרי, גם שם היה נחוץ לבנות בתי כנסיות. וכמו שדרש לפניהם רב אחד שיעשו כן ולא יחושו להוצאות המרובות לבנין ביהכ"נ מפואר, וכה דבריו: נשער בנפשנו לוא חלילה היו רוצים שונאינו לשלול ולבוז מאתנו את כל רכושינו או לגרשנו, ובפרט אם היו רוצים להרגנו, האם היינו חסים אז על כל הון אם אפשר להנצל בכך? ועתה אחי ועמי כאשר בעוה"ר כל הצרות כתומן באו עלינו, וכי כל מחשבותם עלינו רק לגזול את כספינו ולגרשנו מכמה מקומות אשר נאחזנו שמה וגם חיינו תלוים לנו מנגד, ונצרך תמיד לבקש את אלהי אברהם שיעזור לנו, ולזה נחוץ שנבנה לנו ביהכ"נ קבוע, וכמו שאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם והייתי להם לאלהים, ועי"ז אנו נצולים, שיהיה השי"ת כביכול משועבד לנו לעשות בקשתנו והוא יצילנו מכל גזרות קשות. ואף בארצות שאין סכנת הגזרות מרחפת עלינו יצילנו בנין ביהכ"נ מכמה צרות אחרות, ויהיה מועיל לאריכות ימים כדאיתא בגמרא (ברכות ח') אמרו לו לר"י איכא סבא בבבל תמה ואמר למען ירבו ימיכם על האדמה כתיב? כיון שאמרו לו קא מקדמי ומחשכי לבי כנישתא אמר היינו דאהני להו, כי ביהכ"נ דינו כא"י. וכן אמרו חז"ל תמיד של שחר מכפר על עבירות לילה ותמיד של בין הערבים מכפר על עוונות של כל היום, וכנגד התמידין היא תפלה ואם היא בביהכ"נ הוי כמו בית המקדש, ומעתה מי יחוס על ממונו לקנות דבר יקר כזה הבא לנו מבנין ביהכ"נ. וכל כך גדולה מצות בנין מקדש מעט עד שאפילו חטא העגל היה מכפר בנין המשכן, ולא עוד אלא שמצינו גבי בבא בן בוטא אנסיב עצה להורדוס אחרי אשר הרג לחכמי ישראל, הוא כבה אורו של עולם ילך ויתעסק באורו של עולם ויבנה את בית המקדש. וכמו שבזכות נדבות שנתנו ישראל לבנין המשכן זכו לבנים הגונים, שנאמר כל איש ואשה אשר נדב לבם אותם להביא לכל המלאכה הביאו בני ישראל נדבה לה', והתיבות אלו לכאורה מיותרות, אך באו לרמז שעל ידי נדבתם למשכן יזכו להביא לעולם „בני ישראל" נדבה לה' שיצאו מהם בנים כשרים שנקראו בני ישראל ונדבו אותם לה', כדרך שעשתה חנה עם שמואל, ונזכה גם לבנין בית המקדש וגאולת ישראל בבי"א.

קצד

דרשה להחזקת בית מחסה ליתומים

כתיב יולד בן לנעמי, וכי נעמי ילדה והלא רות ילדה? אלא לפי שגדלתו לפיכך נקרא על שמה, מכאן שכל המגדל יתום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו (סנהדרין י"ט), ועליו נאמר אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת (כתובות נ').

[מצוה לגדל יתומים] התורה הזהירה שלא לענות יתום שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון וגו' (שמות כ"ב), יכול אם אינו צועק איני שומע ת"ל שמוע אשמע, הא מה ת"ל כי אם צעוק יצעק? ממהר אני לפרוע ע"י שהוא צועק יותר משאינו צועק (מכילתא). וכתב הרמב"ם האיך נוהגין עמהן? לא ידבר אליהם אלא רכות, ולא ינהג בהן אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופם בעבודה ולבם בדברים קשים, ויחוס על ממונם יותר מממון עצמו. כל המקניטן או מכעיסן או הכאיב להן או רדה בהן או אבד ממונם הרי זה עובר בלא תעשה וכו'. ברית כרת להן מי שאמר והיה העולם שכל זמן שהן צועקים מחמס הן נענין, שנאמר כי צעוק יצעק אלי אשמע צעקתו וכו'. אחד יתום מאב ואחד יתום מאם, ועד מתי נקראים יתומים לענין זה? עד שלא יהיו צריכין לאדם גדול להסמך עליו ולאמנן ולהטפל בהן, אלא יהיה עושה כל צרכי

עצמו לעצמו כמו כל הגדולים (יד החזקה הלכות דעות פ"א). ולפי דיני התלמוד מטפלים ביתומים עד הנשואין, ויתום שבא לישא שוכרין לו בית ומציעין לו מטה וכל כלי תשמישו ואח"כ משיאין לו אשה, ומשיאין את היתומה תחלה ואח"כ משיאין את היתום (כתובות ס"ז.).

[אבדת נפשות] אמרה תורה, לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם השב תשיבם לאחיך, ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו ואספת אל תוך ביתך והיה עמך עד דרוש אחיך אותו והשבותו לו וגו' וכן תעשה לכל אבדת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה לא תוכל להתעלם (דברים כ"ב). ואם באבדת ממון כך ק"ו באבדת נפשות, באבדן יתומים שנשארו כשיות נדחות מבלי הורים ומדריכים ומבלי משען ומשענה. הלא מצוה גדולה ומכופלת עלינו לאסוף אותם לתוך בתינו עד אשר נוכל להשיבם ולהחזירם לאנשים בין אנשים שיוכלו לפרנס את עצמם מבלי עזר מן החוץ, עד העת ההיא לא נוכל להתעלם מהם. ועלינו לחוס ולרחם עליהם כמו על בנינו ובנותינו, כי כל ישראל ערבים זה בזה.

[רחמנות] כתיב ונתן לך רחמים ורחמך (דברים י"ג), ותניא כל המרחם על הבריות בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו (ביצה ל"ב), ובפרט המרחם על יתומים, והגבעונים שלא רחמו על בני שאול ואמרו ינתן לנו שבעה אנשים מבניו והוקענום לה', נאמר עליהם והגבעונים לא מבני ישראל המה. ודרש ר' חמא בר חנינא מאי דכתיב אחרי ה' אלהיכם תלכו, וכי אפשר לאדם להלוך אחר השכינה והלא כבר נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא? אלא להלך אחר מדותיו של הקב"ה מה הוא רחום וחנון אף אתה כן (סוטה י"ד), והקב"ה הוא אבי יתומים (תהלים ס"ח) אשר בך ירוחם יתום (הושע י"ד), וגם בשלוח הקן נאמר לא תקח האם על הבנים (דברים כ"ב), ויודע צדיק אפילו נפש בהמתו, שנאמר ושור ושה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כ"ג). וכל המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים, ובפרט אם הוא מרחם על יתומים עניים, ומלבד שאנו מפרנסים אותם ומחזיקים את גופם, ומלמדים אותם אומנות כדי שיהיו מוכשרים לפרנס את עצמם, עוד אנו מדריכים אותם בדרך ה' לעשותם ליהודים, ובזה אנו עושים נפשות לה' כמו אברהם ושרה שכתוב בהם ואת הנפש אשר עשו בחרן. ובזכות זה נזכה לגדל את בנינו ובנותינו בעושר וכבוד ולהשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם בבוא גואל צדק בבי"א.

קצה

דרשה להחזקת בית מושב לזקנים

עד אברהם לא הוי זקנה ומאן דבעי לאשתעי בהדי אברהם הוי משתעי בהדי יצחק, ביצחק — הוי משתעי באברהם, אתא אברהם ובעי זקנה שנאמר ואברהם זקן בא בימים (ב"מ פ"ז.).

[הדור זקנים] התורה צותה לפני שיבה תקום והדרת פני זקן (ויקרא י"ט), וצריכין להזהר בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו שלא לביישו ולנהוג בו כבוד כי לוחות ושברי לוחות מונחות בארון (ברכות ח'). אליהוא אמר ימים ידברו ורוב שנים יודיעו חכמה (איוב ל"ב), כי ת"ח כל זמן שמזקינין חכמה נתוספת בהן (שבת קנ"ב). רחבעם בן שלמה ששמע לעצת הנערים ועזב דעת הזקנים גרם לממלכת ישראל שתתחלק לשתים (מ"א י"ב), וע"ז אמרו שסתירת זקנים בנין ובנין נערים סתירה (מגילה ל"א). ואף כי הוראת זקן הוא איש שקנה חכמה אפילו אם לא בא בימים, בכ"ז ליתר כבוד הוא אם זקנו מגודל ושערו הפך לבן, ולכן ר"א בן עזריה כשנתמנה לנשיא והוא בן י"ח שנה נעשה לו נס ואהדרו ליה תמני סרי דרי חיורתא (י"ח שורות של שערות לבנות נצמחו לו) והיינו דקאמר הרי אני כבן שבעים שנה (ברכות כ"ח.). ולא רק צריכין אנו לכבד זקנים ת"ח, אלא אפילו זקנים סתם, ור' יוחנן הוה קאי מקמי סבי דארמאי, אמר כמה הרפתקי עדו עלייהו דהני (קדושין ל"ב). ובפרט זקני ישראל שעברו עליהם קורות דברי הימים, המה ראו וסבלו בצרות אחינו ושמעו חרפת מנדינו, ויוכלו להעיד על השגחת ה' עלינו להושיענו מיד שונאינו, והם יפיחו בקרבנו תקוה גם לעתיד. גם נלמד מהם הלכות דרך ארץ שלא ירהב הנער בזקן והנקלה בנכבד, שיש מדרגות ומעלות באנשים לפי מדותיהם חכמתיהם ושנות חייהם.

[ביאור המאמר] וזה מה שאמרו חז"ל שעד אברהם אבינו לא היתה זקנה, רצונם לומר שלא הרגישו בזקנה ולא חלקו כבוד לזקן מפני איש צעיר. ואברהם תבע זקנה, אמר לפניו רבש"ע אדם ובנו נכנסין למקום אחד ואין אדם יודע למי יכבד, אבל מתוך שאתה מעטרהו בזקנה הוא יודע למי מכבד. א"ל הקב"ה חייך דבר טוב תבעת וממך אני מתחיל, מתחלת הספר ועד כאן (אברהם) אין כתיב זקנה וכיון שעמד אברהם נתן לו זקנה שנאמר ואברהם זקן בא בימים (ב"ר פס"ה). היוצא לנו מזה כי גם הכרת הילדות באיש שבא בימים לא יפה למען לא יתגאה הנער בזקן והידור זקנים הוא לכבודם כדי להכיר בין אברהם ליצחק בין האב לבנו.

[זקנה מעוררת לתשובה] גם יפה הזקנה לעורר אותנו ולשוב אל ה' ולהיות תוהה על מעשה נערות, כמו שאמר קהלת וזכור את בוראך בימי בחורותיך, עד דהילך עלך, עד אשר לא יבאו ימי הרעה אלו ימי היסורין, והגיעו שנים אשר תאמר אין לי חפץ

אלו ימי הזקנה וכו׳ (קהלת רבה פי״ב). עד אשר לא תחשך השמש וגו׳ השמש זה קלסתר פנים, והאור זה החוטם, והירח זה המצח, והכוכבים אלו ראשי לסתות (לחיים), ושבו העבים אחר הגשם שעיניו זולגות דמעות, ביום שיזועו שומרי הבית אלו הצלעות, והתעותו אנשי החיל אלו זרועותיו, ובטלו הטוחנות זו המסס, כי מעטו אלו השינים, וחשכו הרואות בארובות אלו העינים, וסוגרו דלתים בשוק אלו נקביו של אדם, בשפל קול הטחנה דלית מסו (הקיבה) טחין, ויקום לקול הצפור, הדין סביא כד שמע ציפרין מצפצפין אמר לסטים אתו לקפחא יתיה, וישחו כל בנות השיר אלו השפתות (שפתים) וכו׳ (שם). גם מגבוה ייראו שאפילו גבשושית קטנה דומה עליו כהרי הרים, וחתחתים בדרך בשעה שמהלך בדרך נעשו לו תוהים (פחדים), וינאץ השקד זו קליבוסת, ויסתבל החגב אלו ענבות, ותפר האביונה זו חמדה (שבת קנ״ב). אם נסתכל בסוף חיי הזקן נקח מוסר להטיב דרכינו, ולעשות צדקה כל זמן שיש כח בנו והיכולת לעשות, והלואי שנגיע ונבוא לימים ושנות שיבה כמוהם. לכן ראוי לנו עכ״פ לחלוק להם כבוד ולמלאות כל צרכיהם, ובפרט הזקנים העניים שנחלשו ואין להם כח לעבוד ולמצוא פרנסתם בעצמם. וצדקה כזאת היא בכפלים כי הם עניים סתם וגם זקנים. ובית מושב לזקנים שאנו מחזיקים הוא לנו לכבוד ולתפארת, ויקוים בימינו עוד ישבו זקנים וזקנות בשערי ירושלם וגו׳.

קצו

דרשה לחנוך בית הקברות

חנוך בית הקברות נזכר בירושלמי, ובחנכין את הכוכין (מ״ק פ״א ו׳). ונוהגין לחנכו כשלוקחין הקהלה שדה לביה״ק או שמוסיפין על ביה״ק הישן, או שבונן לו גדר חדש. סדר הנהגה הוא כך: בני החברה קדישא מתענים ביום זה ומרבים בסליחות בשחרית וכשבאין לביה״ק אומרים הברכה אשר יצר אתכם בדין (מי שלא היה שם בתוך ל׳ יום), ואח״כ שיר של פגעים שהוא יושב בסתר עליון, ופרשת הקטרת, ומוסיפין ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה עד המגפה נעצרה (במדבר י״ז), ועוד מזמורי תהלים והבקשה שכתובה בס׳ מענה לשון (סי׳ ב׳). ואח״כ עושין ז׳ הקפות סביב ביה״ק, ומתחילין להקיף מקרן דרומית מזרחית ובכל הקפה יאמרו ויהי נועם. ואומרים מזמורי ק״ב ק״ג וק״ד, ושירו לה׳ שיר חדש עד יגדיל תורה ויאדיר (ישעיה מ״ב י׳—כ״א), אנא בכח וכו׳. והרב דורש לפניהם דברים כבושים ומעוררם לתשובה, ואח״כ אומרים מתמניא אפי כל האותיות משם העיר ההיא, כגון אם שמה נ ו י א ר ק י ״רו הפסוקים מאותיות נ׳ ו׳ י׳ א׳ ר׳ ק׳, ואח״כ יאמרו הפסוקים של אותיות שד״י קר״ע שט״ן, ומסיימים בתפלה יה״ר שתסיר מעלינו ומעל כל עמך בית ישראל כל מיני חולי ומשחית ומגפה ופגע רע ותצילנו מגזרות קשות וכו׳ בלע המות לנצח וגו׳. ועושין מלא רחמים להמתים ומבקשים מהם מחילה ומחלקים צדקה לעניים.

[קבורת המת] הקבורה מרומזת בתורה בעונש האדם שאכל מעץ הדעת, שנאמר עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג׳) ומצות הקבורה למדנו ג״כ מעונש האיש שהומת ע״פ ב״ד שנאמר לא תלין נבלתו על העץ כי קבור תקברנו ביום ההוא, וכ״ז להורות כי המיתה באה על החטא, והקבורה היא לכפרה שנאמר וכפר אדמתו עמו (עי׳ סנהדרין מ״ו:). ובפרקי דר״א (פכ״א) נאמר כי אדם הראשון למד הקבורה מעורב, כשהרג קין את הבל היו אדם וחוה יושבים ובוכים ומתאבלים עליו ולא היו יודעים מה לעשות להבל, שלא היו נהוגים בקבורה. בא עורב אחד שמת לו אחד מחביריו לקח אותו וחפר בארץ וטמנו לעיניהם, אמר אדם כעורב אני עושה, מיד לקח נבלתו של הבל וחפר בארץ וטמנה. ובשביל זה שלם הקב״ה שכר טוב לעורבים, ומה שכר נתן להם? כשהם מולידים בנים ורואים אותם לבנים והם בעצמם שחורים בורחין מלפניהם סבורים הם של נחש, והקב״ה מזמין להם מזונם, שנאמר (איוב ל״ח) מי יכין לעורב צידו? (ילקוט המכירי), שנאמר מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו (איוב ל״ה), וזהו תורת המוסר הטבעי שנהן ה׳ בלב הברואים ואפילו לעופות טמאים. ואע״פ שהעורב הוא אכזרי על בניו ואינו מפרנסם הוא מפני שאינו מכירם כי כשנולדו היו לבנים ואח״כ נעשו שחורים. ומצינו כי העורבים הביאו לאליהו הנביא לחם ובשר בבקר ובערב (מ״א י״ז ו׳). ויכולין אנו ללמוד הרבה מהם.

[בית הקברות מיוחד] האבות בחרו להם אחוזת קבר במערת המכפלה, ואת יהושע קברו בגבול נחלתו, את גדעון השופט קברו בקרב יואש אביו בעפרה (שופטים ח׳), ושמואל הנביא קברו בביתו ברמה (ש״א כ״ה), והיה מקום מיוחד לקברות גדולי העם ובפרט למלכים, ומקום מיוחד להמון העם, ולכן נאמר באוריה הנביא כי המלך יהויקים שהכהו בחרב השליך את נבלתו אל קברי בני העם (ירמיה כ״ו) בתור עונש של בזיון. טעם הדבר שהיו מדקדקים שיהיה להם בית קברות מיוחד מפני שלא רצו להכניס בבית קבורתם אנשים שאינם מהוגנים, ושלא יהיה צדיק סמוך לרשע, כי חפצו להתרחק מרשע אפילו לאחר מותו. וא״ר יוחנן מצינו בשני מקומות שהצדיקים

מבקשים מהקב"ה שלא יאספו עם הרשעים, דוד אמר אל תאסוף עם חטאים נפשי (תהלים כ"ו), ודניאל אמר ורחמין למבעא וגו' די לא יהובדון דניאל וחברוהי עם שאר חכימי בבל (דניאל ב') וכו', וכן מצינו ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו (מ"ב י"ג), תני על רגליו עמד ולביתו לא הלך אלא מת מיד ונקבר במקום אחר, לפי שהיה רשע ולא יהיה קבור אצל אלישע, משום שנאמר אל תאסוף עם חטאים נפשי (מדרש תהלים). וכן צריכים אנו להזהר שלא יכניסו אצלינו אנשים שאינם ראוים לבוא בחברה קדישא וטהורה.

[העיקר בחנוך בית הקברות] כוונת החנוך לבית הקברות היא משום יקרא דמתים הנקברים בו ומשום יקרא דחיים הבאים לבקרם מעת לעת, בית הקברות שנתחנך באופן זה נעשה כמו קברות אבות וקברות משפחה, וכמו שהיו קרובים בחייהם כך יהיו קרובים במותם, ועליהם נאמר הנאהבים בחייהם ובמותם לא נפרדו. גם כוונת החנוך של בית הקברות לעוררנו לתשובה ולמעשים טובים ולהעמיד ישיבות לתלמוד תורה כדי שלא תשכח מפי זרענו וזרע זרענו, כי אבותינו הקדושים שנקברו לקחו עמהם צדקתם ותורתם, והחובה עלינו להעמיד אחרים תחתיהם. וזהו מה שדרשו חז"ל עה"פ וישכב יחזקיהו עם אבותיו ויקברוהו במעלה קברי בני דוד וכבוד גדול עשו לו במותו (דהי"ב ל"ב), א"ר אלעזר שקברוהו אצל מעולים שבמשפחה, ומי נינהו דוד ושלמה, וכבוד גדול עשו לו, מלמד שהושיבו ישיבה על קברו, וי"א שהניחו ס"ת על מטתו ואמרו קיים זה מה שכתוב בזה וכו' (ילקוט), ובזכות התורה יקיצו ישיני אדמת עפר, ובלע המות לנצח, אמן.

קצו

דרשה להקמת מצבה

ויצב יעקב מצבה על קבורתה היא מצבת קבורת רחל עד היום (בראשית ל"ה כ').

[לזכרון המת] הקמת המצבה על קבר המת הוא מנהג קדמון כדי לזכור את המת שלא ישכח מן הלב, ולכן הציב יעקב מצבה על קבר רחל כי מתה בדרך ולא הובאה למערת המכפלה לקבר אבות והיה חושש שמא ישכחו אותה. אבשלום הציב לו מצבה בחיים ויקרא לה יד אבשלום כי אמר אין לי בן בעבור הזכיר שמי (ש"ב י"ח). אבל במערת המכפלה לא עשו מצבות לאבות, כי המערה בעצמה היתה מצבה גדולה לזכרונם, וזכרון האבות אי אפשר לשכוח. ולכן אמרו חז"ל אין עושין נפשות (מצבות) לצדיקים, דבריהם הן הן זכרונם (ירוש' שקלים פ"ב). ואפילו לאנשים אחרים אין מקימים מצבה בתוך י"ב חדש כי בזמן ההוא אין המת נשכח מן הלב. ומפני שע"י גזרות הגלות וגירושים אנו עלולים לשכחה יותר מהדורות הראשונים, לכן עשו תקנה להעמיד עתה מצבות גם על צדיקים וחכמים גדולים, כדי שלא ישכחו מן הדורות האחרונים.

[ציון לנפש] חכמי התלמוד קראו למצבה בשם „נפש", לרמז כי כמו הנפש תשאר אחר המות, כך זכרון גוף המת וצלמו ודמותו ישאר בלבנו לעולם בעת אשר נביט על המצבה שהוקמה לכבודו. כי זכרון בלב עלול לשכחה, וצריכין ציור אמתי לעוררו על כך. וזהו שאמר ר' איבי שני דברים שאלו ישראל מלפני הקב"ה ולא שאלו כהוגן ועמדו הנביאים ותקנו על ידיהם, ואחד מהם הוא שהם שאלו שימני כחותם על לבך (שה"ש ח'), אמרו להם הנביאים לא שאלתם כהוגן הלב פעמים נראה ופעמים אינו נראה ואין חותמו נגלה, ותקנו לומר והיית עטרת תפארת ביד ה' (ישעיה ס"ב). ר' סימון בן קוזית אמר בשם ר' לוי, א"ל הקב"ה לא אתם ולא נביאכם שאלתם כהוגן וכראוי, כי לפעמים המלך עובר והעטרה נופלת מעל ראשו וצניף מלוכה מעליה, ואיזה כהוגן? הרא הוא דכתיב הן על כפים חקותיך חומותיך לנגדי תמיד (שם מ"ט) כשם שאי אפשר לאדם לשכוח כפות ידיו כך ואנכי לא אשכחך (שה"ש רבה פ"ח). וגם המצבה היא כחומה לנגדנו ושמו וזכרו חרות בכף אנוש ואי אפשר לשכוח את המת הקבור תחתיה. וכן משחרב ביהמ"ק תקנו חכמים לעשות זכר לחרבנו, שיהיה ניכר שאנו אבלים ומתאבלים עליו, ואמרו טח אדם ביתו בסיד ומשייר מקום אמה על אמה כנגד הפתח בלא סיד, וזהו להיכר ולהזכרה על חרבן ביהמ"ק. וגם המצבה הזאת היא תזכירנו את חרבן ביתנו שנלקח מאתנו עטרת ראשינו ופאר משפחתנו, ולא ימיש זכרו מקרב לבנו לעולם, והמנחם ציון וירושלם הוא ינחמנו גם מאבלנו הפרטי.

[יקרא דשכבי] אמרו חז"ל שלשה ימים הראשונים הם קצובים לבכי לבכות עליו בדרך אנינות, שבעה ימים להספד להתאבל עליו מבלי בכיה של דמעות, ושלשים לאבלות כבוס ותספורת, מכאן ואילך אמר הקב"ה אי אתם רחמנים בו יותר ממני שנאמר אל תבכו למת ואל תנודו לו (ירמיה כ"ב), פירוש אל תבכו יותר מדאי ואל תנודו לו יותר מכשיעור (מ"ק כ"ו:). והנה בעת קבורת המת היו המתאבלים בוכים בדמעות שליש וכל אחד מהם השתפך את מר לבו על האבדה הגדולה שאבד בפטירתו, ובהספדו בשעת הקבורה יש מחלוקת בגמרא אם הוא לכבוד המת או לכבוד החיים, יקרא דשכבי או יקרא דחיי (סנהדרין מ"ו:). אבל בהקמת מצבה אין ספק שהוא לכבוד המת, והובה עלינו עתה רק לספר בשבח הנפטר

ומעשיו הטובים שעשה בחייו, למען ישאר זכרונו הטוב צפון בלבנו, עד הגל הזה ועדה המצבה! עד אשר ירחם ה׳ עלינו ויגאלנו מהרה ויבנה את חרבותינו ובלע המות לנצח ומחה ה׳ אלהים דמעה מעל כל פנים, אמן.

קצח

דרשה לגניזת „שֵמות" וספרים בלים

מנהג הוא לגנוז בלויי הספרים ודפים שנקרעו מספרים שיש בהם שמות ה׳ ואזכרות, וגונזין אותם בביהכ"נ בספסל תחת הבימה או במבוא ביהכ"נ או על העלייה, ופעם אחת בשנה או אחרי שיעברו איזה שנים כאשר נתמלאו כל המקומות הללו יוציאו אותם משם ויקברום בבית הקברות. המנהג בירושלם אצל הספרדים לגנוז השמות במערות קטנות בכותלי ביהכ"נ, וכאשר ימלאו בערך זמן משלש עד שבע שנים יכנסו אותם בסלי קש ואמתחות, וחלקי ספרי תורה בלוים ישימו בכלי חרס, ויוציאום לקבורה מחוץ לעיר במורד הר ציון בקול המון חוגג, ונושאי הסבל ובראשם הרבנים וזקני העיר יובלו תחת חופת משי ברחוב העיר, והתוף הולך לפניהם וירקדו ויזמרו מזמורים ופזמונים נאותים (לונץ ירושלם ח"א צד 15).

[בזיון לת"ח] אנחנו נזהרים שלא לחלל את הקודש, ולכן ספרים מכתבי הקדש וספרים שיש בהם אזכרות או ספרי תורה שנפסלו או בלו מזוקן טעונים גניזה שיורקבו מאליהם ולא לאבדם בידים או לבזותם לרמוס אותם ברגלים, וספר תורה שבלה גונזין אותו בכלי חרס ומניחין אצל קבר ת"ח (מגילה כ"ו:). ומזה אנו למדים שלא לבזות תשמישי קדושה, ובפרט שלא לבזות תלמידי חכמים, ודרשו עה"פ אשר לא תגלה ערותך עליו (שמות כ׳), והרי דברים ק"ו ומה אם אבנים שאין בהן דעת לא לרעה ולא לטובה אמר הקב"ה לא תנהג בהן מנהג בזיון, חברך שהוא בדמותו של מי שאמר והיה העולם, דין הוא שלא תנהג בו מנהג בזיון (מכילתא). כתיב ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו (דהי"ב ל"ו), א"ר יהודה לא חרבה ירושלם אלא על שבזו את התורה ות"ח, שנאמר ויהיו מלעיבים וגו׳ עד לאין מרפא, א"ר יהודה אמר רב כל המבזה ת"ח אין רפואה למכתו (שבת קל"ג). בן עזאי אומר אל תהי בז לכל אדם (אבות פ"ד), ור׳ אלעזר המודעי אמר המבזה את המועדות והמלבין פני חבירו ברבים וכו׳ אין לו חלק לעוה"ב (שם פ"ג, סנהדרין צ"ט.). ואין לבזות אפילו לדומם, והמרגלים נענשו על שהוציאו שם רע על עצים ואבנים וכו׳ (הרב חיד"א דבש לפי מערכת ב׳ סי׳ ט"ו). כל המבזה את הבגדים סוף אינו נהנה מהם, והראיה מדוד המלך שחתך את כנף המעיל של שאול ונענש כי בזקנתו כסוהו בבגדים ולא יחם לו (ברכות ס"ב:). על הפסוק בז לדבר יחבל לו המליצו חז"ל בירא דשתית מניה מיא לא תשדי ביה קלא (ב"ק צ"ב:), ומזה יצא האיסור בזוי אוכלין, שלא לבזות הדבר שהוא חיינו ואורך ימינו, ותניא אין נוהגין בזיון באוכלין (מס׳ סופרים פ"ג י"ב), ואמרו אין מניחין בשר חי על גבי הפת ואין מעבירין כוס מלא על הפת ואין זורקין את הפת ואין סומכין את הקערה בפת (ברכות נ׳:), וכל דבר שהאדם נמאס בו (עי׳ חולין ק"ה:).

[בזיון לאמונה] הקדושה שאנו נותנין לשמות וספרים בלים תורה לנו איך להתנהג עם דתנו ואמונתנו, אם תשמישי קדושה יקרים לנו ק"ו קדושה עצמה שהיא דתנו ואמונתנו הקדושה! והחוב הזה הוא לא רק על עצמנו אלא גם על בנינו, ואנחנו אשמים בדבר אם לא נחנך אותם באופן שיקדישו ויעריצו את אמונתם ואת שם ישראל שנקראו עליהם, ולא יחללו את שם אלהי ישראל אשר בחר בנו מכל עם, שנאמר ולא תחללו את שם קדשי ונתקדשתי בתוך בני ישראל (ויקרא כ"ב ל"ב). וזה אפשר אם לא ירחיקו את בניהם ללכת בשרירות לבם, רק ילמדו אותם הדרך הישר בעיני ה׳ ואנשים. כי האבות הם אחראים וערבאים בעד בניהם, וכמו שנאמר פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשונאי, ועי"ז הם מעכבים את הגאולה, ועלינו לחכות עד בא אליהו הנביא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, ובא לציון גואל בבי"א.

קצט

דרשה לסעודת מצוה של ח"ק

ועשית עמדי חסד ואמת אל נא תקברני במצרים ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם (בראשית מ"ז).

[חסד של אמת] במדרש רבה דרשו חז"ל על „חסד ואמת" כי חסד שעושים עם המתים נקרא חסד של אמת לפי שאינו מצפה לתשלום גמול, ע"כ. וקשה כי גם הקבורה יש בו משום גומלין, כי כל אדם חושב בדעתו כי החסד הזה יעשה גם עמו ע"י אחרים כאשר יגיע עתו, ומי יודע עתו? גם בכתוב יש לכאורה יתר לשון כי מאחר שמצוהו ונשאתני במצרים וקברתני בקבורתם, מה שאמר אל נא תקברני במצרים הוא

הוא למותר. אמנם יש לחז"ל בזה כוונה עמוקה, כי בענין החסד שאדם עושה עם חברו, למשל כאשר יבוא אליו העני לבקש נדבה או בראותו את חבירו בצרה גדולה ומבקש ממנו להצילו, לא נוכל לכנותו חסד של אמת, כי אפשר שעושה עמו החסד מפני שלא יוכל לראות בצערו ומרחם עליו כדי לדחות הצער מעצמו, נמצא שהוא חסד של שקר. ורק אם ישכיל אל דל שישתדל שחבירו לא יבוא לידי מדה זו לבקש עזר בצר כי יחזיק בידו טרם נפלו, וילבישו ויאכילו ויספ"ק לו פרנסה לחייו, אכן זהו הוא חסד של אמת! וכן הדבר בענין החסד שעושה עם המתים, אם הוא מה שמתעסקין עם המת בטהרתו והלבשתו ובקבורתו, כל זה אינו חסד של אמת, שהוא גם חסד שעושים עם החיים, כי מאחר שמת האדם הלא בלתי אפשר להניחו לרקוב בבית, ומוכרחים אנו לסלקו מאתנו לדחות את הצער והנזק מהחיים. ורק זה נוכל לקרא חסד של אמת אם נשתדל בחייו שלא לקרב מיתתו, לבל ימות קודם זמנו ושלא יפול למשכב ע"י דחקו בערום וחוסר כל, וגם להפוך משכבו בחליו לבקש לו עזר ותרופה, ובאם ח"ו נגזר עליו למות נעשה עמו חסד להשתדל שלא תהא מיתתו עולמית גם לעוה"ב ולא יהיה קבור במצרים במקום טומאה, וזהו דוקא חסד שעושים עם המתים. ראשית עלינו להשתדל שהנפטרים שאנו מתעסקים בהלויתם לא ימותו בלא ודוי, כדאיתא בגמרא (שבת ל"ב) נטה אדם למות אומרים לו התודה, ומס' שמחות אמרו שלא להבעית את החולה ויאמרו לו הרבה התודו ולא מתו והרבה שלא התודו מתו ובשכר שאתה מתודה אתה חי, וכל המתודה יש לו חלק לעוה"ב. ועלינו להזהר במצות בקור חולים, שכל המבקר את החולה גורם לו שיחיה וכל שאינו מבקרו כאילו שופך דמים (נדרים מ'), נמצא שתעודתנו היא לא רק לקבור את המתים כ"א להשתדל למעט את המתים. ומטעם זה אמרו אחד מבני החבורה שמת ידאגו כל החבורה (שבת ק"ו) כי עליהם לתת לב אולי מת חלילה מחסרון השגחה לדאוג בעד פרנסתו וקיומו, ולרפאותו כאשר נפל למשכב. ואחר שמת עלינו לדאוג שיאמרו עליו קדיש, כדאיתא בזהר (פ' אחרי) כשהבן אומר קדיש, ויורד לפני התיבה וקורא בתורה עי"ז הוא מחיה את אביו המת לעוה"ב, וזה נקרא חסד שעושים עם המתים חסד של אמת.

[הקבורה במצרים] בקשת יעקב ליוסף היתה אל נא תקברני במצרים, היינו שיתנהגו בניו בדרך התורה והמצוה ועי"ז יזכר שמו לטוב ולא יהיה קבור במצרים לאבדון עולם. וכמו שאמרו חז"ל דוד שהניח בן כמותו נאמר בו שכיבה, יואב שלא הניח בן כמותו נאמר בו מיתה (ב"ב קט"ז), כי מאחר שבניו אינם הולכים בדרכי ה' אז הונח עליו לומר שהוא מת וקבור במצרים, אבל ברא טב מזכה אבא ואז הוא כאיש חי ששכב לנוח ועוד מעט ויקום על רגליו, כמו שדרשו על בניהו בן יהוידע בן איש חי, מפני שהניח בן כבניהו נחשב איש חי ורב פעלים ונשאר זכרו לעולם, כמו יעקב אבינו שלא מת, כי כמו שזרעו בני אל חי הם בחיים כך הוא חי עמנו וכאילו עומד היום לפנינו. ומכאן אנו למדים גודל המצוה להחזיק היתומים וללמדם ספר ואומנות ושיוכלו לראות חיים ללכת בדרך אבותיהם, כי עי"ז נותנים חיים גם להמתים.

[חברה קדישא] עלינו לתת טעם הגון מדוע נקראת החברה הזאת בתואר „קדישא"? והנה יסוד של החברה נזכר בגמרא, רב המנונא איקלע לדרומתא שמע קול שפורא דשכבא (שהיו תוקעין אז בשופר להודיע שיש מת בעיר), חזא הנך אינשי דקא עבדי עבידתא, אמר להו ליהוו הנך אינשי בשמתא, לא שכבא איכא במתא?! אמרו ליה חבורתא איכא במתא, אמר להו אי הכי שריא לכו (מ"ק כ"ז:), ר"ל שיש חברה העוסקת בקבורת המתים ואין צורך לכל בני העיר לעסוק בצרכי המת ולכן מותרים בעשיית מלאכה. אך לא מתוארת בשם קדישא, ואף שהיא מצוה גדולה כי גמילת חסד של אמת נחשבת בין שלשה עמודים שהעולם עומד עליהם על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, אבל אם כן מדוע לא יקראו בשם חברה קדישא גם החברה ש"ס ומשניות ושומרים לבקר ובקור חולים וכדומה? אמנם השם קדושה מורה על חיים כדאיתא בזהר כי במקום קדושה לית מותנא תמן, וכן אמרו חז"ל (שקלים ט') קדושה מביא לידי תחיית המתים, שנאמר קדוש יאמר לו כל הכתוב לחיים בירושלם, והקב"ה נקרא קדוש שהוא חי וקיים, כי תכלית החברה היא לא רק לקבור המתים אלא גם למנוע המות מאתנו, ותעודתנו היא כאשר אמרנו גם לדאוג בעד החיים קודם המות ואחר המות שישאר בחיים רוחניים ולא ימות לשחת ולאבדון ח"ו. גם נקראת המצוה קדושה אם המקיימה הוא רחוק ממחשבה זרה ופנייה והנאה גופנית, ואז כולה קודש לה'. ומטעם זה נקרא ר' יהודה הנשיא רבינו הקדוש על שלא נהנה מעוה"ז כלום (כתובות ק"ג), וכן החברה קדישא תעשה חסד של אמת מבלי לצפות לתשלום גמול.

[אזהרה לחברה קדישא] לכן עלינו להזהר מאד שלא נחשוב מחשבת פגול להנות מהכסף הנגבה מקבורת המתים, כדי שלא ליתן פתחון פה לשטן לרקד בינינו. ואם לקחנו המשרה הקדושה הזאת ופקידת העדה בידינו, צריכין אנחנו להיות רועים נאמנים, כי יש שני מיני רועים, האחד הוא הרועה שכל מגמתו אך לטובת הצאן, לברור עבורם מרעה טוב ושמן ולנהלם על מבועי מים צלולים ולבקש הנאבדות והנדחות יקבץ ובחיקו ישא העלות והנהלאות, כמו שספרו חז"ל על יעקב אבינו ומשה רבינו ודוד

המלך ע"ה שהיו רועים בצאן, ויש מין אחר שרועה את עדרו וכוונתו אך לטובת עצמו, להנות מחלבם וצמרם ובשרם ואינו משגיח כלל על טובת הצאן. והנפקא מינה ביניהם היא פשוטה כי הרועה הראשון שהוא רועה בשביל הצאן נוכל לומר שהצאן יש להם רועה, מה שאין כן הרועה השני שהוא להיפך כי הצאן המה שלו וקנינו ועושה מהם מה שלבו חפץ, עליו נאמר ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה. לכן החובה עלינו לראות שלא יזדקר שטן במעשה ידינו, שלא להרבות הכנסת החברה מממון הנפטרים להכריח את היורשים לשלם בעד קבורת המתים יותר מדי או שלא לתת להם מקום קבר כראוי לפי כבוד המת, ובכלל שלא לחלל קדושת החברה, למען תשאר תמיד חברה „קדישא" באמת, ויהי רצון שיגדר ה' את פרצותינו ויבלע המות לנצח, ובא לציון גואל, אמן.

ר

דרשה והספד על הקדושים

והשבתי חיה רעה מן הארץ וחרב לא תעבור בארצכם (ויקרא כ"ו).

[מעשה אבות ירשו בנים] אנו מתפללים בכל יום לאלהי אברהם יצחק ויעקב, והאלהים אשר ענה לאבות יענה אותנו ויעזרנו ויצילנו מאויבינו, לפי שמעשה אבות סימן לבנים, וכל מה שהגיע להם צרות ורדיפות שסבלו מאויביהם קרה גם לנו, וזכותם תעמוד לנו להושיענו, על דרך שאנו אומרים עזרת אבותינו אתה הוא מעולם מגן ומושיע לבניהם אחריהם בכל דור ודור. כי גלוי וידוע לפניו שעתידין בניהם לסבול בגלות בין האומות, עמד והקדים נסים ונפלאות עם אבותינו למען תגרום זכותם להציל אותנו מכליון וחרץ. והנה כאשר נעביר על פנינו את כל הנסים שנעשו לאבותינו אלה נמצא כי מתחלקים על שלשה אופנים שונים זה מזה, וכן בכל דור ודור עומדים עלינו שונאינו ומנדינו באופנים שונים ועלינו להתפלל לה' אלהי אברהם יצחק ויעקב שיעזור לנו כדרך שעזר להם. אברהם היה מוכרח לצאת למלחמה עם המלכים כדי להציל את לוט ורכושו, ונאמר בו מי העיר ממזרח צדק וגו' יתן לפניו גוים ומלכים ירד יתן בעפר חרבו וגו' קורא הדורות מראש. ועל דרך זה אלהי אברהם בעזרנו תמיד כאשר על עמך יערימו סוד למחות את זכר ישראל או שיעלילו עלינו ועל תורתנו עלילות שוא ומדוחים, אז כל מה שמשליכים עלינו חצים ומות רדיפות וכותבי פלסתר ועדות שוא ושקר, לסוף כל אלה נהפך עליהם לרועץ וחרבם תבוא בלבם, ומתוך צרה ימצא לנו ה' פדות ורוחה והם יבושו מסברם. וכן ביצחק אבינו מצינו כי לבד שטענו עליו הפלשתים לנו המים אף כי יצחק כרה את הבאר אמרו שהמים הם שלהם כי מפכים הם מתחת לארץ, ויקרא שמה עשק כי התעשקו עמו, ואפילו כאשר העתיק משם אהלו וחפר באר אחרת במקום אחר רבו גם עליה, ויקרא שמה שטנה כי אז הבין כי אך רוח המשטמה הוא בעוכריו, וקנאת הפלשתים נחרה בו, ויאמרו לו „לך מעמנו כי עצמת ממנו", ולא די שלקחו ממנו מקורות פרנסתו כי גם הבארות אשר חפרו עבדי אביו סתמום פלשתים וימלאום עפר, ועוד יתירה עשו שגרשוהו מהם. אז ראה ה' בעניו ואלהי יצחק היה בעזרו והצליח במעשיו עד שאבימלך הלך אליו ואמר לו ראה ראינו כי היה ה' עמך וכאשר עשינו עמך אך טוב ונשלחך בשלום, כלומר עתה נודע לנו כי מה ששלחנו אותך מאתנו וחשבנו כי יהרוס מצבך ותהי להפך כי בזה עשינו עמך אך טוב ונתגדלת יותר. בכל החזיון הזה אנו רואים בכל דור, שלא די שלוקחים אויבינו מאתנו כל מקורות הפרנסה, אף אלה שהם לנו בירושה מאבותינו ואין להם שייכות כלל, אלא גם גרש יגרשנו מארצם, ועלינו ליקח בידינו מקל נודדים לנוע למקומות אחרים לבקש לנו מפלט באשר נמצא. אמנם אלהי יצחק תמיד בעזרנו, כדרך שעזר לו, והרדיפות והגירושין עוד יהפכו לטוב לנו, כי נמצא מנוחה בארצות נאורות ונעלה למדרגות רמות. והנה ביעקב מצינו שעמדו עליו עשו ולבן, ומה היה טענתם על הברכה אשר ברכו אביו „לקח יעקב את כל אשר לאבינו" „הבנות בנותי והצאן צאני וכל אשר אתה רואה לי הוא", אף כי לקח כל זאת בשכרו בעד עבודתו שהיתה שוה הרבה יותר ממשכורתו שהחליף לבן עשרת מונים כדי להונות אותו, ועשו לקח ממנו מנחה בחנם „ויפצר בו ויקח". וכן טוענים תמיד שונאינו, כי כל מה שנשיג ביגיעתנו וישרת עבודתנו אך משלהם הוא, ועומדים עלינו לגזול את רכושינו ולקחת את כל יגיענו, לשבר חלונותינו ולקרוע את כסתותינו ולהעמידנו ערום ובחוסר כל. לולא אלהי יעקב שבא לעזרנו, ואנו מתחכמים נגד כל גזרותיהם שמתחלפות כלבוש עשרת מונים ולא יוכלו להרע אותנו, כי נקום ונתעודד ונמצא דרך לפרנסתנו ולנצח במלחמת הקיום, או על ידי שוחד „ויפצר בו ויקח" (דרשות הרבי"ל צד 235).

[פוגרומים] „פוגרום" היא מלה חדשה שנתוספה בספרי המלונים האחרונים, המורה על התנפלות ההמון הפרוע על היהודים לבוז את רכושם, להרוס את בתיהם, להכותם ולרצחם נפש, ולענות את נשיהם ובנותיהם בכל מיני ענוים קשים. זה פרי הממשלה הארורה ברוסיא תחת יד הצר הצורר את היהודים. כמעט כל הפוגרומים נעשו בהסכמת פקידי הממשלה

שהיתה לה כוונה מיוחדת להגיע למטרתה, לעצור את רוח המרידה שהתעוררה בין האכרים והמון העם אשר העיקה עליהם הממשלה במסים כבדים ואנגוריות שונות, ומצאה כי פוגרום היא רפואה בדוקה להוליך את ההמון שולל ולעצום את עיניו מלראות את המגרעות בממשלה אשר הרקבון בתוכה. פוגרומים מסודרים פרצו בראשונה בדרום רוסיא בשנת 1881, ואותות שנאה נוראה נראו גם בין הרוסים המשכילים (אינטליגנציא). אך המטה הזה נהפך להממשלה לרעה, כי מורדי הממשלה ראו את המציאה הזאת ונפלו עליה והשתמשו בה לצרכם, כי אמרו שבדאי הוא להרוג את היהודים, אם ע"ז ילמדו ההמון להרוג ולאבד, וישתמשו בבלי זיין זה גם נגד פקידי הממשלה ויפרצו פרץ במלכות הגבוהה. ולכן תמכו בפוגרומים האלה המפלגה הסוציאלית - ריבולוציונית - רוסית שנודעה אז בשם „נאראדנאיא וואליא", ובין החברים היו גם יהודים, אשר עוררו את מחנות „היחפים" שעשו פרעות ביהודי קיוב, כדי לסגל את ההמון התמים וללמדו לעשות „פרעות" גם נגד הממשלה. שר הפנים פאן פלעהווע בשנת 1903 אמר בפירוש „אנכי אטביע את המרד בנחלי דם של היהודים", ובשנה ההיא ואחריה הכינה הממשלה טבח וחרבן גדול ליהודים, ובפרט בקהלת קישינוב בימי 6—7 אפריל 1903, בעיר הומיל ובעיר זיטומיר ובערים אחרות, אשר לאכזריותם נזדעזעו כל הארצות הנאורות, והממשלה תחת לענוש את הרוצחים, מצאה להם כף זכות או שענשה אותם בעונשים קלים, ואת היהודים המוכים חייבו שופטי הממשלה בעונשים קשים על שהעיזו לעמוד על נפשם. גם באותו יום של 17 אקטובר 1905 (א' מרחשון תרס"ו) שנאלצה הממשלה לאשר את יסודות הדרור של סדרי הממשלה החדשים, ניתן צו מהאספה הרוסית (רוסקי סבארניע) להחל את העבודה „הפטריוטית", ובעצם היום ההוא, בעוד שכל שוכני הארץ מריעים ושמחים על החופש והחרות, וכל רחובות הערים הומים מאדם ומהמון חוגג, והנה שוד ושבר הרג וחרבן! כי חרשי משחית צירי האספה הרוסית יצאו ונתנו אות לגדודיהם להחל „העבודה" בכדי להפוך את קערת החרות על פיה, ולנקום עם זה נקמה ביהודים אוהבי החרות ותומכי התנועה הזאת. הגדודים ביחד עם האספסוף מבני ההמון החשוכים וגם פקידים ושרים מתחפשים יצאו והתנפלו כחיות טורפות על היהודים, ושלשה ימים רצופים הכו ויבוזו ויהרגו באכזריות גדולה ובחמה שפוכה שלא נשמע כמוהו מימי חמלניצקי וגונטא, והחריבו יותר משתי מאות קהלות גדולות וקטנות ברוסיא. רציחות הפורעים היו כ"כ נוראות עד כי למראיהן נשתגעו הרבה יהודים. ברחוב טרעלעצקי באדעסא הרגו הרוצחים ושחטו בחצר אחד ל"ו נפשות יהודים. כמעט בכל הערים הנזכרים אנסו הרוצחים את בנות ישראל ויתעללו בהן, ויפלחו את בטני האומללים והאומללות וימלאום עפר ורפ"ש, ויקרעו לגזרים ילדים ותינוקות, ויכרתו את שדי אמותיהן והחריבו את בתי הכנסיות וקרעו לגזרים את ספרי התורה ויטנפו אותם. בביהכ"נ „מתנת אל" באדעסא פלחו הרוצחים את בן השמש לעיני אביו, והאב האומלל התעטף בטלית ויתפלל בעד נשמתו תפלת „אל מלא רחמים". בתים רבים וגם ערים שלמות הציתו הרוצחים באש אחרי שדדם את כל רכוש היהודים. בווארשא וערים אחרות השליכו הרוצחים הרבה יהודים בנהר. פוגרמים כאלה נשנו בשנת 1906 בביאליסטאק, ובשנת 1907 בשעדליץ. הפוגרומים מיום 17 אקטובר 1905 עד הסתו של שנת 1906 הסבו היזק רב ינורא. מספר ההרוגים שהובאו לקבורה עולה 1002, מלבד אלה שנטבעו ונשרפו ע"י הרוצחים, ונשארו 386 אלמנות, 1641 יתומים, ועשרות אלפים נפצעו בפצעים, יותר ממאתים אלף יהודים סבלו ע"י הפוגרומים והיזק רכושם עלה 62 מיליון רובל, מלבד ההיזק העולה בדרך אגב. מטעם הרבנים נקבעה באדעסא תענית צבור ביום ד' פרשה ויצא ח' כסלו, שלשים יום מעת שנתנו לקבורה המתים על קדוש השם בימי ב' — ח' מרחשון שנת תרס"ו. התענית נתקבלה מכל יהודי אדעסא ובו ביום היו החניות סגורות עד חצות ובעלי מלאכה היו בטלים ממלאכתם וכן המלמדים ותלמידיהם, ובבתי כנסיות קראו אחר תפלת ש"ע „מגילת תענית" סליחות שנכתבו למאורע הזה (עי' אוצר ישראל ח"ט צד 291).

[הפוגרומים בפולין] במלחמה הנוראה של ממשלת רוסיא עם הממשלות הנאגדות נגד ממשלות אשכנז אוסטריא וחברותיהן, אחרי מפלת רוסיא פרצה בה המרידה של הסוציאלים וגברה ידם ביום 13 מארץ 1917, והממשלה העריצה של הצר הצורר הורסה ותחתיה הוקמה ממשלת העם ע"י הנשיא לוואוו ואלכסנדר קרנסקי. אך לא ארכו הימים והתקוממו הבולשיוויקים ובראשם ניקולי לנין וליאון טרוצקי ויסדו ממשלה קומוניסטית. ביום 6 אפריל 1917 קראה ממשלות ארצות באמריקא מלחמה נגד ממשלת אשכנז וחברותיה, ושלחה צבאותיה מעבר לים האוקינוס לצרפת ללחום עם האשכנזים, עד אשר הוכרחה ממשלת אשכנז להסכים לתנאי הממשלות הנאגדות נגדה להפסיק את המלחמה ביום 11 נובמבר 1918. האשכנזים פרקו מעליהם ממשלת הקיסר ווילהלם והוא ברח לארץ הולאנד, וממשלת הריפובליק הוקמה תחתיה ובראשה הנשיא עבערט. בינתים בא נשיא ארצות הברית ווילסון לפארים, ונאספו עם ראשי הממשלות הנאגדות שנלחמו עם האשכנזים, הנשיא ווילסון עם לויד דשארדש שר החיצון של ממשלת אנגליא וקלימנסא שר החיצון לממשלת צרפת ועם ראשי ממשלות איטליא ויאפאן ערכו „ברית עמים"

בכלל, ותנאים של ברית שלום ביניהם ובין ממשלת אשכנז. בין התנאים האלה אשרו הממשלות הנאגדות את היונו־סלביים, את הטשיכו־סלביים, ואת ממשלת פולין אשר שר החיצון שלה הוא המנגן בפסנתר פדריבסקי. הממשלה הזאת אשר נולדה מחדש במהפכה האחרונה פרשה כנפיה מצד מזרח ברוסיא עד ווילנא ופינסק ומצד מערב עד דנציג ובדרך התרחבותיה דוחקת את רוב מנין ורוב בנין של היהודים השוכנים שם משנות מאות רבות. הפולנים הגאיונים השתוללו בממשלתם הפתאומית, וראשית מלאכתם היתה להנקם מהיהודים מפני שנקל להם להרוג אנשים שאין להם כלי זיין ולא יוכלו לעמוד על נפשם, ולגזול את רכושם שהוא להם להפקר. הפרעות הראשונות היו בלבוב (לעמבערג) בימי כ"ב—כ"ד נובמבר 1918 ע"י צבא הממשלה הליגיונרים הפולנים אחר שלקחו הכלי זיין מהיהודים שומרי העיר (מיליץ) והרגו במשך 48 שעות ע"ב יהודים ופצעו 443 יהודים אנשים ונשים וטף. בעיר קיעלץ הרגו ופצעו כשבע מאות יהודים. בגליציא ואונגריא עשו פרעות נוראות ובעיר קאפאסוואר נשחטו ששים יהודים. אך הרבה יותר עשו חרבנות בערי רוסיא, בעיר לידא נשחטו כאלף יהודים, בווילנא נהרגו 53 יהודים ורבים נפצעו. בעיר פינסק הוציאו אנשי צבא פולין שבעים יהודים נכבדים שנתאספו לחלק מזון לענייי העיר מהמזונות שנשלחו מנדיבי עמנו באמריקא תחת השגחת ברוך צוקרמאן ועיניו ראו איך הובלו האומללים ההם לשחיטה והרגו מחציתם, אחד לחיים ואחד לשחיטה, ואח"כ הוציאו עליהם הפקידים שם רע כי ידם תכון עם הבולשיוויקים. מהפולנים האכזרים האלה למדו שכניהם באוקריינא תחת ממשלת פעטלורא, בעיר ברדיטשוב הרגו 65 יהודים ופצעו 200, בזיטומיר הרגו 105 ופצעו 305, בעיר טשערנאבל טבעו 36 יהודים נכבדים בנהר, בעיר אוורוטש הרגו 53 יהודים, ובכמה ערים אחרות עשו מעשי תעתועים מעשה שטן ליהודים תמימים שלא יכלו להציל את נפשם מידי רוצחים אכזרים. ביום 15 פברואר 1919 הכו האוקריינים בעיר פרוסקורוב במשך שעות אחדים כחמשת אלפים יהודים, והרבה מאות נרצחו.

[מחאה גדולה נגד הפוגרומים] הצרות הרעות ומעשי הרצח שקרו לאחינו בפולין עוררו את היהודים באמריקא ונזדעזעו כל המחנות והמפלגות ביניהם, וביום 21 מאי 1919 (כ"א אייר תרע"ט) קראו אספה גדולה ב„מדיסון סקווער גארדן" למחות בפומבי נגד הפרעות בפולין, בשבת העבר היו הרבנים בבתי כנסיות מעוררים את העם לבוא אל האספה, והפועלים ישבתו ממלאכתם בחצות היום והחניות יסוגרו בשעה החמשית אחר הצהרים. אותו היום היה יום סגריר וגשם רביבים נפל מבלי הפוגות, אך הגשם לא עכב את ההמון הגדול להתאסף במורד העיר בקרן רחובות איסט־בראדוויי ורוטגרס, ושם בית מנוחה (canteen) לאנשי צבא היהודים אשר בנו נדיבי בני עמנו בעדם, משם החלה התהלוכה (parade) כעשרת אלפים אנשי חיל יהודים מצבא הים והיבשה בלבושי הממשלה ועל זרוע השמאלית שלהם היה כרוך מטלית שחורה לאות אבלות, ומנגנים בכלי שיר שירים של תוגה הלכו לפניהם, ויותר משלש מאות אלפים יהודים היו מלוים אותם משני צדי הרחובות שעברו דרך שם עד אשר באו להגארדן. בדרך הליכתם היו נושאים דגלי הממשלה ודגלי ציון, ודגלים הרשומים עליהם מחאות נגד הפרעות לאמר לממשלת פולין הרף ידך! מכל ההמון הרב היו יכולים לכנוס בהגארדן רק חמשה עשר אלף אנשים ומהם חמשת אלפים אנשי חיל שעמדו באמצע האולם הגדול. ויתר העם סבבו את הגן עד אפס מקום, ולא עצרום הגשם לעמוד שם כמה שעות רצופות. בשעה השמינית בלילה נפתחה האספה. כולם עמדו בנגינת „הכוכבים הנוצצים בדגל ארצנו" ואח"כ „התקוה" אשר שרו כל הנאספים בדמעות נוזלות מעיניהם. אברהם שמר בן נחום מאיר שייקעוויטש פתח את האספה והציע את הנדיב נתן שטרויס, והוא נשא מדברו ואמר: „לא נביא ולא בן נביא אנכי אבל נקל לי לדעת עתידות מן העבר, כי כל אומה ולשון אשר תרדוף את היהודים סופה לאבדון, ואם הסוף הזה יבוא במהרה נשמח ונגיל כולנו". אחריו דבר אברם י' עלקוס מי שהיה אמבסדור מארצות הברית בטורקיא, והוא הציע את יתר המדברים ויאמר: אנחנו לא באנו לכאן לקלל או לחרף את הפולנים רק להביע את רגשי לבבנו על הפרעות שעשו ליהודים היושבים בקרבם משנות דור ודור, לפרסם את צערנו ברבים ולבקש מנשיא ארצנו ומהצירים היושבים באספת השלום בפרים, שיכריחו את ממשלת פולין להתנהג עם היהודים כראוי לכל אזרחי הארץ ושלא יבדילום לרעה. אחריו דיבר טשארלס עוואנס יועס (Hughes) מי שהיה ראש מדינת נויארק ואחד מראשי השופטים היותר גבוהים בממשלת ארצות הברית, ויאמר: המלחמה אשר נגמרה בנצחון היושר על האכזריות והחופש על העבדות, הביאה בכנפיה לאומים קטנים שלא יכלו לעמוד לפני הלאומים הגדולים אשר העיקו להם תמיד, וממשלתנו עזרה הרבה להוציא לפעולה העובדה הזאת. אך לא נעשה שקר בעצמנו לומר כי מטרתנו היתה לתת חופשה להעמים הקטנים כדי שהם יעיקו החלשים שבתוכם ויגזלו חופשם וחירותם. כי באמת מגמתנו היא שהחירות תהיה כללית וכל איש ואיש יהנה ממנה. כי עיקר גדול בהחירות הוא לתת תורה אחת ומשפט אחד לכל התושבים מבלי הבדל דת ולאום, ולחזק עמודי הדין והצדק שיהיו נשמרים בידי כולם ולא יחללו את כבוד החוק והמשפט השוה ומשוה קטן וגדול. השאלה הגדולה אשר צריכת

להפתר עתה היא אם יש כח בידי הלאומים הקטנים לחיות תחת משפטים צדיקים וישרים, כי אין בחפצנו לאמץ כח ידי אלה אשר לא יבינו מטרתנו הדימוקרטית, שהוא ממשלת העם מבלי הבדל בין דת לדת ובין בני לאומיות אחרים הגרים בגבולות הממשלה ההיא. הרעיון הזה צריך פרסום מעבר לים למען יבינו כולם מה ממשלתנו דורשת מהם. על ידי המלחמה האחרונה אשר נצחנו את האוטוקרטיא וחפשנו את העמים הקטנים באו הם לידי נסיון אם יוכלו לכבוש ברוחם נגד המשטמה הישנה בין בני דתות שונות, ואם לא יעמדו בנסיון זה אז היתה מלחמתנו לשוא. אנשי החיל העומדים פה אשר שבו מן המערכה הם חלק מן הצבא אשר שלחנו לכבוש את הממשלה העריצה והרשעה, וכל צבאותינו נלחמו בעד הרעיון היקר להוציא לדרור מעונים והנאנקים, ולכן חובה עלינו לראות להוציא את הרעיון הזה לפעולה אנושית. הרב הריפורמי סטיפן ס׳ וויז אמר כי על „אגודת העמים" מוטלת חובה כפולה להשגיח על היהודים שנמסרו לרשות הפולנים שלא יגיע להם שום רעה. והפולנים בעצמם צריכים להזהר שלא לשאת שם כלימה „עם הפוגרומים". היהודים באים לבקש לא רק יושר וצדק אך גם רחמים בעד הזקנים והנשים והטף. הנדיב הישיש יעקב צבי שיף מפני חולשתו דבר בקול דממה דקה, ואמר: נערים יהודים נלחמו בצד חבריהם האמריקנים, וכלם נלחמו בשם הדרור והחופש של כל יושבי תבל, ועתה הם באים לבקש דרור גם בעד אחיהם בני בריתם. וממשלת אנגליא חקרה ודרשה ומצאה כי נכונים הידיעות בדבר הפולנים אשר עשו את הפוגרומים ושחיטות ליהודים, וממשלתנו לא תוכל לחשות מלעצור בעד אכזריותם. העתונים האנגלים היוצאים פה לאור לא ידפיסו הידיעות נגד הפולנים מפני שיראים לגלות את הסוד שמא יבולע לממשלתם החדשה, אך כן לא יעשה! אי אפשר לעזור ולחזק את ממשלת פולין קודם שתתן ערבותה למלאות את דרישותינו ותביעותינו לחסות על יהודי ארצה. ראש העיר נויארק הײלאן נתן הסכמתו לכל דברי המחאות, וכן הודיע בכתב ראש מדינת נויארק סמיט, ומי שהיה הנזבר של ארצות הברית מאקאדו. המטיף צבי מאסליאנסקי קרא דברי ירמיהו הנה קול שועת בת עמי מארץ מרחקים, קול בת ציון תתיפח תפרש כפיה אוי נא לי כי עיפה נפשי להורגים (ירמיה ד׳). וראוי לנו למחות במחאה חדה וחריפה על מעשה הרצח הנורא, כי כבר עברה העת לנגן „מה יפית" להפולנים הגאיונים. שר הצבא (קולוניל) סיימונס הגיד מה שפעלו ועשו אנשי חיל היהודים בצרפת כדי לחרות את הפולנים, וזה השכר שמשלמים להם. הפולנים הם גרועים מהשונא אשר נלחם עמהם בכלי זיין נגד כלי זיין, והפולנים נלחמים בבלי זיין נגד היהודים שלא יוכלו להציל את עצמם בבלי זיין ונופלים הם וזקניהם ועולליהם נשיהם וטפיהם לפני האכזרים האלה שלא ידעו רחם. הוא נתן צו לאנשי החיל לעמוד ולתת אות כבוד לאחיהם שנפלו שדוד לפני הפולנים הרצחנים. לאחרונה עמד החזן הנפלא ר׳ יוסלי רוזינבלאט וינגן בקול תונה „אל מלא רחמים" על הקדושים שנפלו ע"י הפוגרומים.

[ההחלטות] אנשי האספה החליטו פה אחד: היות כי במשך שבעה חדשים האחרונים נעשו התנפלות ושחיטות על היהודים ביותר ממאה ועשרים ערים בפולין, והם פוגרומים על אנשים ונשים וטף מכל המפלגות ומעמדות, שקמו עליהם בהריגה שרפה ושחיטה באכזריות וחמה שפוכה. יהודים לאלפים נפצעו, נשים ובתולות ענו, ובתיהם היה לשלל ולבז. מעשים תעתועים נעשו בבתי כנסיות, ורבים מבתי התפלות נשרפו עם המתפללים זקנים ות"ח ועם ספרי התורה.—והיות שהפוגרומים נעשו לא רק ע"י ההמון הפרוע רק גם ע"י פקידי הממשלה, ונסדרו והוכנו מקודם, ברייש גלי מבלי מונע מצד הרשות, כמו הפוגרום בלבוב בגליציא שנעשה ע"י הליגיונרים מצבא הפולנים, וראשי הצבא סדרו את השחיטות והבזיזות, ובמשך שני ימים 22—23 נובמבר 1918 המיתו 72 יהודים, 443 נפצעו, ושללם שעלה 103 מליונים קרונים היה לבז ומשיסה. או כמו הפוגרום בפינסק במדינת ליטא שנכבשה ע"י פולניא, שהיה מעשה רצח נורא, כי באספה שנקראה ביום 5 אפריל 1919 מנכבדי העיר להתיעץ על דבר חלוקת הנדבות של מזונות ומלבושים שנשלח מאמריקא לאומללי המלחמה, להאכיל את הרעבים וללבוש את הערומים, על האספה ההיא התנפלו אנשי הצבא בראש פקידם ליטאווויסקי והוציאו שבעים מהנאספים לתוך הרחוב והרגו מכל שנים אחד בלי אשמה ובלי משפט ואח"כ קנסו את בני העיר לשלם מאת אלפים מארק.—והיות כי הפוגרומים נעשו גם בערי לידא, ווילנא, קעלץ, יאראסלאוו, פשעמיסל, טארנאוו, ועוד עשרות ערים וכפרים, בס"ה מאה ועשרים.—והיות כי התנפלות האלה הן תוצאות תנועה מסודרת אשר התחילה בפולין לפני שש שנים והיא ה„באיקאט" אשר יסדו ראשי עם פולין נגד היהודים לאסור על בני ארצם לעשות מסחר וקנין עם היהודים, ולהצעה הזאת הסכימו ראשי העם הפולני, ותכלית הבאיקאט הוא לגרש את היהודים ממקומם שהחזיקו בו יותר משמונה מאות שנה. — והיות כי המעשים האלה מתנגדים להרעיון הישר של ווילסון נשיא ארצות הברית והממשלות הנאגדות, אשר מטרתן לשחרר העמים הקטנים ולהתיר מהם כבלות הברזל של העבדות, כדי שיכניסו לרשות עצמם לחיות תחת משפטים ישרים של ממשלת התושבים כפי הסכמתם, ולמטרה הזאת נלחמו היהודים בצבאות העמים הנאגדות ושפכו את דמם על כל שדה הקרב של הארצות האלה.—

והיות כי לא יתכן לפי מדת היושר של ארצות הברית שממשלת פולניא שנשתחררה עתה ע"י נצחון אמריקא שהשתתפו בו היהודים, תתהפך בתחבולותיה להרע מצב היהודים ולגזול מהם כל זכיותיהם. — והיות כי מאורעות של רדיפות והתנפלות ושחיטות קרו גם ליהודים היושבים בערים וכפרים במדינות רומניא ואוקרינא.—לפיכך החלטנו באספתנו שיש בה חמשה עשר אלף שלוחים של כנסיות יהודים בנויארק אשר מספרם מיליון וחצי יהודים, להביע מחאתנו נגד האכזריות הנזכרות, עם בקשתנו לממשלתנו שתשתדל לשים קץ להן, ולמנוע שפיכות דמים וכל מיני נגישות, ולענוש את הפקידים אשר אחריות המעשים נוגעים להם.—גם החלטנו לבקש את הנשיא ווילסון ואספת השלום בפארים שימצאו דרך איך להבטיח ליהודים בפולין ורומניא ובארצות אחרות באירופא חופש אמונה ושיווי זכיות ורשות יחידים כמו לכתות אחרות שנמצאות שם.—גם החלטנו כי פתשגן הכתב הזה נשלח להנשיא ווילסון ושליחי אמריקא היושבים באספת השלום בפארים, ולהקונגרים בוואשינגטון".

[מחאות אחרות] מכל הערים הגדולות בארצות הברית נשמעו מחאות כנגד הפולנים האכזרים העושים מעשי חיות טורפות ביהודים בפולין ודורשים משליחי השלום בפארים שישפיעו על העם הנמהר הזה ולעצור בעדם מלשפוך דמי נקיים ולעשות קץ לאכזריותם ופראיותם. ומחאה כזו נשלחה ע"י אספות הרבנים האורטודוקסים וגם מאספת הרבנים הריפורמים ביום 21 מאי בבוסטון, והיא „אגודת הקהלות האמריקניות" אשר מושבה בסינסינאטי, מספר הקהלות שתי מאות בתוך 177 ערים. שליח הקונגרים גאלדפאגל מנויארק הציע לפני הנאספים בבית השליחים החלטות לקרוא תגר על מעשי הפרעות נגד היהודים בפולין רומניא וגליציא, ולבקש את הנשיא למנוע את הרציחות ולדרוש דמי הנהרגים.—כל המחאות עשו רושם גדול על הקהל האמריקני והעתונים התחילו עתה לעסוק בשאלה הזאת ולמצוא לה פתרון להטיב מצב היהודים בארצות המלחמות ולהבטיח להם חסות מצד „ברית העמים" אשר יסדו הממשלות הנאגדות בפארים.

[חיה רעה] בברכות וקללות של תורת כהנים הבטיח לנו השי"ת אם בחקותי תלכו וגו' והשבתי חיה רעה מן הארץ וחרב לא תעבור בארצכם. כלומר כי לצורך השלום התמידי לעצור בעד החרב שלא תעבור בארץ, נחוץ מתחלה להשבית את החיה הרעה, והחיה הרעה היא מכונה אנטישמיות, שנאת העמים לעם עולם, ואם לא נשבית ונכחד את החיה הזאת אי אפשר לשלום להתקיים בארץ. ואמרו חז"ל כי חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא ועווי הדין, אם לא נשמור לעשות כמו שנצטוינו ואנו מושבעים ועומדים מהר סיני. וגם העמים והממשלות הנאחדות בברית אשר נלחמו בשם החרות והיושר והצדק, אם יפירו את בריתם בשבועה ובאלה, ולא יעמדו על הדין, אז תקים החיה הרעה להרוס את כל מחשבותיהן ועצותיהן וילכו לאבדון ואינקוויזיציא באה לעולם. את החזיון הזה ראה שמואל אושקי אשר עבר עליו זעם האינקוויזיציא בספרד ויערוך תמונת החיה לפנינו ואלו דבריו: „מרומא נפתחה הרעה מפלצת נוראה ממנה יצאה, ממראה חתו כבירי רוח ומפני שמה נחתה אירופא, שניה חדו מזאבי ערב ובשריקותיה תמית כשרף מעופף וכנחש צפעוני וכו', במעופה תכסה את עין הארץ, תוביש פני שמש צהרים—כי בצלה תכסה אופל וכמו במצרים ימש חשך וכו. ותהפוך את הארץ למדבר שממה, לא יחיה כל נטע ולא יעלה כל עשב, זאת היא האינקוויזיציא, החיה הרעה והנוראה, מגור היא על כל סביביה — כי אוכלת אדם היא ומבשרו לא תשבע". ואף כי בטלה עתה האינקוויזיציא החיה הרעה לא בטלה רק הפכה פניה לאנטישמיות. עד אשר יראה ה' בעני עמו וינקום נקמת דם הקדושים משונאי ישראל שהם שונאי ה' ושונאי האנושית בכלל. ויקוים בנו נבואת צפניה לכן חכו לי נאם ה' ליום קומי לעד כי משפטי לאסוף גוים לקבצי ממלכות לשפוך עליהם זעמי כל חרון אפי כי באש קנאתי תאכל כל הארץ. כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד (סוף צפניה), ומלאה הארץ דעה את ה', ושלום ואמת ישלטו בין כל העמים.

תם חלק שלישי ונשלם הספר

שבח לאל בורא עולם

יתשלם המלאכה ביום ב' כ"ו אייר תרע"ט (26 מאי 1919).

ע"י מסדר האותיות משה יהודא שניידער יליד ווילנא

חלק ראשון על המועדים

חלק שני לנשואין עד הספר ודברים שונים

חלק שלישי — דרשות חדשות

א.

ב.

ג.

ד.

ה.

ו.

ז.

ח.

ט.

י.

כ.

ל.

מ.

נ.

ס.

ע.

הוספה: הזכרת נשמות, בראש הספר